

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANMARKS KULTUR VED AAR 1900

DANMARKS KULTUR VED AAR 1900

SOM SLUTNING AF ET
HUNDREDAARS UDVIKLING

UDGIVET AF

J. CARLSEN, HANS OLRIK
C. N. STARCKE

DET NORDISKE FORLAG
BOGFORL. ERNST BOJESEN
KØBENHAVN 1900

VIGNETTER, INITIALER
FRISER OG SMUDSTITLER
TEGNEDE AF
GERHARD HEILMANN
—
THIELES BOGTRYKKERI

FORORD.

Det foreliggende Værk skyldes Ønsket om ved Aarhundredskiftet at klar­gøre sig, hvilket Standpunkt vort Fædreland har naaet i sin Kultur i Løbet af det 19de Aarhundrede, der mere end noget tidligere kan siges at have omformet den civiliserede Verdens Livsbetingelser. En rent ydre Anledning til Værkets Fremkomst gaves ogsaa ved Verdens­udstillingen i Paris. I vore Nabolande, Norge og Sverige, udarbejdedes der med betydelig Støtte fra Staten tilsvarende Redegørelser til Frem­læggelse paa Udstillingen, og vi mente, at det da vilde være heldigt, om ogsaa en Skildring af Danmarks Kultur kom til at foreligge ved denne Lejlighed. En Kreds af de mest fremragende sagkyndige til­ sagde os deres Bistand, og de gik ind paa vor Tanke, at Frem­læggelsen af Værket paa Pariserudstillingen kun burde være Bisagen, medens Hovedvægten maatte lægges paa, for vort eget Folk at skabe en Bog, der i de videst mulige Kredse kunde sprede en nøjagtig Kend­skab til vor Udvikling. Synspunktet maatte da blive overalt at lade Modsætningen mellem Aarhundredets Begyndelse og dets Slutning træde frem, medens selve Udviklingens skiftende Forløb i Løbet af Aarhun­dredet traadte mere i Baggrunden.

Til den franske Udgave af Værket fik vi Støtte ved en Bevilling paa Finansloven og en Understøttelse af Carlsberg Fondet. Derimod lykkedes det os ikke at opnaa en Statsunderstøttelse for den danske Hovedudgaves Vedkommende, da vi forrige Aar ansøgte om en saadan for at kunne give Værket et saadant Omfang, som det med Emnets Størrelse og Vigtighed efterhaanden havde vist sig at være ønskeligt,

I Haab om at opnaa en saadan Støtte standsede vi — i August 1900, da Bogen var trykt indtil S. 496 — Værkets videre Udgivelse i et halvt Aar og genoptog først Udgivelsen efter at dette Haab var slaaet fejl. Nu var vi nødsagede til i Hovedsagen at holde Værket inden for det med Forlaget oprindelig aftalte Omfang. Vi benytter Lejligheden til at sige alle Medarbejderne en hjertelig Tak for den Beredvillighed, hvormed de har udført det ikke ringe Arbejde at faa saa vægtigt et Indhold fremsat paa saa knap en Plads. Ligeledes takke vi de mange Lærere, Præster og Læger, som have medvirket ved Indsamlingen af talrige Oplysninger, som ere anvendte i Værket. Redaktionen beklager at have maattet udelade hele Afsnittet om Danmarks Bilande og Kolonier, og »Træk af det daglige Liv«.

Redaktørernes Arbejde har været fordelt saaledes, at undertegnede J. Carlsen har haft Redaktionen af Indledningen og Sanitære og humane Foranstaltninger, undertegnede H. Orlík Retsordningen, Livet i Retsstaten, Folkeoplysningen, Videnskaben og Kunsten, undertegnede C. N. Starcke Den nationale Bevidsthed, Deltagelsen i det internationale Sankvem og Det praktiske Livs Vilkaar og Tilstand.

København, i Oktober 1901.

J. CARLSEN.   HANS OLRÍK.   C. N. STARCKE.

VÆRKETS FORFATTERE OG MEDARBEJDERE.

- Andersen, Dines*, Dr. phil., Biblioteksass.
Andersen, J. Oskar, cand. theol.
Aumont, Arth., Teaterhistoriker.
Bech, F., cand. mag., Lærer ved Døvstummeinstituttet.
Berg, R., Sekretær i Industriforeningen.
Bisgaard, H. L., cand. mag.
Bricka, C. F., Dr. phil., Rigsarkivar.
Brun, L. C., Overretsassessor.
Buch, Ejnar, Dr. phil.
Burrau, G., Dr. phil., Direktør.
Carlsen, J., Dr. med., Kommunelæge.
Castonier, E., Kapt. i Hæren, Kammerjunker.
Clausen, H. V., Mag. art.
Dahlerup, V., Docent ved Universitetet.
Dam, K. F. E., cand. pharm., Red.
Degenkolb, C. H., Kontorchef ved Orlogsværftet.
Engelsted, Malthe, Kunstmaler.
Engelsted, S., Dr. med.
Falbe-Hansen, Ida, Mag. art.
Feilberg, H. F., Pastor emer., Dr. phil.
Frederiksen, N. C., fh. Prof. v. Universitetet.
Garde, V., Kapt. i Flaaden.
Geill, P. C. F., Dr. med., Fængselslæge.
Goll, Aug., Fuldmægtig i Kbhvn.s Politi.
Govertz-Jensen, C. P., Redaktør.
Haderup, V., Dr. med., Docent ved Tandlægeskolen.
Hammerich, Angul, Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Hansen, Søren, Politilæge.
Hejberg, P., Læge.
Helveg, L., Redaktør.
Holck, A. N., Kontorchef i Det statistiske Bureau.
Jensen, Ad., Fuldmægtig i Det statistiske Bureau.
Jensen, N. P., cand. mag., Assistent i Det statistiske Bureau.
Jerichau-Christensen, P. A., Kontorchef i Generaldirektoratet for Post- og Befordringsvæsenet.
v. Jessen, Franz, Redaktør.
Jungersen, Hector, Dr. phil., Prof. ved Universitetet.
Jørgensen, C., Dr. phil., Museumsinspektør.
Jørgensen, S. M., Dr. phil., Prof. ved Universitetet.
Kier, Joh., Dr. med., Korpslæge.
Keller, Chr., Professor.
Knudsen, K. A., cand. theol., Leder af Statens etaar. Gymnastikkursus.
Koch, V., Arkitekt, Professor.
Koefoed, A. M., cand. polit., Fuldm. i Det statistiske Bureau.
Koefoed, E., Dr. phil., Direktør for Farmaceutisk Læreanstalt.
Krenchel, J., cand. pharm.
Krieger, A. M. V., Departementschef i Indenrigsmin., Kammerjunker.
Lange, Christen, Læge.
Lange, H. O., Overbibliotekar.
Larsen, Joakim, Skoledirektør paa Frederiksberg.
† *Lehmann, J. C.*, Dr. med., Decanus i Det kgl. Sundhedskollegium.
Lybecker, J. L., Forlagsboghandler.
Logstrup, F., Præst.
Madsen, Karl, Museumsinspektør.
Meyer, D. F. S., Oberst, Direktør for Københavns Brandvæsen.
Meyer, E., Kontorchef i Nationalbanken.
Meyer, N. R., Direktør for Telegrafvæsenet.
Moldenhawer, J., Forst. for Blindeinst.
Mortensen, R. Chr., Kommunelærer.

- Munch, P.*, Dr. phil.
Munch-Petersen, H., Dr. jur., Professor ved
 Universitetet.
Müller, Sigurd, fhv. Rektor i Kolding.
Møller, H. C. V., Havnebygmester.
Nielsen, Niels, cand. jur., Forf.
Nielsen, Fr., Dr. theol., Biskop, Aalborg.
Nielsen, H. A., Dr. med., Professor.
Norrie, Charlotte, f. Harbou.
Norrie, Gordon, Korpslæge.
Nyrop, C., Professor.
Olrik, Axel, Dr. phil., Docent v. Universit.
Olrik, Eyvind, cand. jur., Ass. i Justitsmin.
Olrik, Hans, Prof., Dr. phil., Forstander for
 Statens Lærerkursus.
Olrik, Jørgen, cand. mag., Museumsass.
Olufsen, O., Premierløjtnant i Hæren.
Oppermann, A., Prof. ved Landbohøjskolen.
Oppermann, Th., Museumsinspektør.
Paulsen, Ad., Bestyrer af Meteorol. Inst.
Petersen, C. G. Joh., Dr. phil., Forstander
 for den biologiske Station.
Rosendal, H., Højskoleforstander, Lyngby.
Rosenvinge, L. Kolderup, Dr. phil., Docent
 ved Universitetet.
- Salomonsen, Carl Jul.*, Dr. med., Prof. ved
 Universitetet.
Sand, M. J., Kaptajn i Hæren.
Schiødte, Erik, Arkitekt.
Schmidt, Vald., Dr. phil., Prof., Docent ved
 Universitetet.
Schou, Rud., Statens Tilsynshavende ved
 Landbrugsudførelsen.
Starcke, C. N., Dr. phil., Skoleforstander.
Steenberg, Andr. Sch., Adjunkt, Horsens.
Thodberg, J. B., fh. Overlærer, Sekretær.
Trap, Cordt, Kontorchef under Københavns
 Magistrat.
Trolle, C. L. A., Kaptajn i Flaaden.
Tuxen, A. P., Oberstløjtnant.
Tybjerg, E., Kriminalretsassessor.
Ulrik, A., 1ste Kredslæge i København.
Ussing, N. V., Dr. phil., Professor v. Univer-
 sitetet.
Westergaard, Har., Prof. v. Universitetet.
Windfeld-Hansen, S., Belysningsdirektør.
Winkel, A., Amtsvejinspektør.
 † *Ørsted, A. N.*, Inspektør ved Polyteknisk
 Læreanstalt.
Ørum, P., Dr. med., Professor.

INDHOLD.

INDLEDNING	1— 57
I. <i>Natur</i>	3— 26
II. <i>Folk</i>	27— 57
RETSORDNINGEN	59—107
I. <i>Statsret</i>	61— 82
1. Grundloven af 5. Juni 1849, S. 61. — 2. Territoriet, S. 62. —	
3. Indfødsret, Statsborgerret, Undersaatforhold, S. 63. — 4. Borger-	
nes Ligestilling. Adel, Titel og Rang. Statsborgerlige Rettigheder.	
S. 66. — 5. Statsmagtens Tredeling, S. 68. — 6. Rigsdagen, S. 70. —	
7. Kongen og Kongehuset, S. 73. — 8. Ministrene, S. 77. — 9. Dom-	
stolene, S. 80. — 10. Den kommunale Organisation, S. 81.	
II. <i>Privatret</i>	82— 91
1. Indledning, S. 82. — 2. Personretten, S. 83. — 3. Familieret, S. 85.	
4. Formueret, S. 88. — 5. Arveret, S. 89. — 6. Civilproces, S. 90.	
III A. <i>Strafferet</i>	91—104
III B. <i>Straffuldbyrdelsen</i>	104—107
LIVET I RETSSTATEN	109—165
I. <i>Folkets Deltagelse i Styrelsen af Stat og Kommune</i>	111—138
II. <i>Sædelighedsforhold, statistisk belyste</i>	138—149
(1. Drikfældighed. 2. Usædelighed og Prostitution. 3. Forbrydelse.	
4. Selvmord.)	
III. <i>Religionsforhold</i>	150—165
FOLKEOPLYSNINGEN	167—271
I. <i>Skolevæsenet</i>	169—224
1. Indledningsord	169—174
2. Læreruddannelse	175—185
3. Folkeskolen	185—200
4A. Den højere Drengeskole	200—210
4B. Den højere Pigeskole	210—213
5. Efterskoler	213—216
6. Folkehøjskoler	216—224
II. <i>Pressen</i>	224—245
III. <i>Boghandelen og dens Forhold til Litteraturen</i>	245—252
IV. <i>Folkebogsamlinger</i>	252—255

V. Foreninger og Foranstaltninger til Oplysningens Fremme	256—265
VI. Den almindelige Oplysnings Tilstand	265—271
VIDENSKABEN	273—385
I. Den videnskabelige Forsknings Tilstand	275—300
Videnskabelige Selskaber	296—300
II. Københavns Universitet	300—328
Videnskabelige Laboratorier under Universitetet	321—328
III. Polyteknisk Lærestanstalt	328—331
IV. Farmaceuters og Tandlægers Uddannelse	331—335
V. Landbohøjskolen	335—344
VI. Carlsberg Laboratoriel	344—347
VII. Finsens medicinske Lysinstitut	347—348
VIII. Arkivvæsenet	348—352
IX. Videnskabelige Biblioteker	352—357
X. Videnskabelige Museer og lignende Samlinger	357—376
Antiksamlingen og dermed beslægtede Saml., S. 357. — Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, S. 361. — Ethnografisk Museum, S. 362. — Zoologisk Museum, S. 365. — Zoologisk Have, S. 368. — Universitetets Botan. Have og Botan. Museum, S. 369. — Universitetets Mineralog. Museum, S. 373.	
XI. Undersøgelser vedrørende Danmark	376—380
Biologiske Undersøgelser, S. 376. — »Danmarks geologiske Undersøgelser«, S. 377. — Danmarks topografiske Opmaaling, S. 378.	
XII. Statens og privates Omsorg for videnskabelige Interesser	380—385
KUNST	387—496
I. De bildende Kunster	389—459
1. Den kunstneriske Uddannelse	389—392
2. Danmarks Billedkunst i det 19de Aarhundrede	392—405
3. Illustrerede Værker. Reproduktioner	405—416
4. Kunstindustri	417—431
5. Kunstneriske Mindesmærker	431—438
6. Arkitektur i offentlige og private Bygninger	438—445
7. Kunstsamlinger	445—459
II. Musik	459—470
Musiklivet før og nu, S. 459. — Uddannelsen, S. 464. — Operaen, S. 466.	
III. Digtekunst	470—481
IV. Den danske Skueplads	481—492
V. Statens og privates Omsorg for de kunstneriske Interesser	493—496
DEN NATIONALE BEVIDSTHED	497—564
I. Træk af Nationalkarakteren	499—506
II. Modersmaalets Vilkaar og Udvikling	506—513
III. De historiske Minder	514—519
IV. Indsamlingen af Folkeminder	519—523
V. Nationale Museer og Samlinger	523—535
VI. Nationale Sæder og Skikke	535—539
VII. Forsvarsvæsenet til Lands	539—546
1. Værnepligten	539—544
2. Skyttebevægelsen	544—545

3	Soldaterhjem	545
4.	Foreninger for forhenværende Krigere	545—546
5.	Invalideforsørgelse	546
VIII.	Flaaden	547—549
IX.	Bevægelsen for Nordens Enhed	549—554
X.	Tilknytning til de danske i Udlandet	554—564
DELTAGELSE I DET INTERNATIONALE SAMARBEJDE		565—604
I.	Ekspeditioner og Opdagelsesrejser	567—577
II.	Gradmaalingen	577—583
III.	Det meteorologiske Institut	583—591
IV.	Fyrvæsenet	591—593
V.	Kongresser og Udstillinger	593—596
VI.	Folkerellige Forhold. Udlændinges Retsforhold i Danmark	596—598
VII.	Søfartsregler og internationale Overenskomster om Fiskeri paa Havet ..	598—599
VIII.	Ydre Mission	599—604
DET PRAKTISKE LIVS TILSTAND OG VILKAAR		605—768
I.	Forvaltningsorganer. Embedsmænd	607—608
II.	Økonomiske og sociale Forhold	608—641
1.	Nationalformuen	608—609
2.	Statsgælden	609—611
3.	Banker, Sparekasser, Kreditforeninger	611—617
4.	Velstandsfordeling. Arbejdsløn. Forbrugsforhold	617—623
5.	Arbejderbefolkningens Boliger	623—627
6.	Fagforeninger	627—629
7.	Forsikringsvæsenet	629—637
8.	Brandvæsen	637—641
9.	Forbrugsforeninger	641
III.	Næringsveje	642—729
1.	Landbruget	642—661
2.	Det lille Landbrug	661—664
3.	Skovbrug	664—674
4.	Havebruget	674—680
5.	Jagt	680—682
6.	Fiskeri og Fiskeavl	682—691
7.	Industri	691—706
8.	Handel og Skibsfart	706—729
IV.	Samfærdselsmidler	729—762
1.	Jærnbaner	729—739
2.	Landeveje	740—745
3.	Postvæsenet	745—752
4.	Telegraf og Telefon	753—759
5.	Belysningsvæsenet	760—762
V.	Landvindinger	762—768
SANITÆRE OG HUMANE FORANSTALTNINGER		769—835
I.	Sanitære Foranstaltninger (offentlig Hygieine)	771—807
Indledende Bemærkninger		771—779
1.	Lægepersonalet og Dyrlæger	779—786
2.	Bekæmpelse af smitsomme Sygdomme og Alkoholismen	786—791

3. Foranstaltninger til Forebyggelse af Ulykkestilfælde og Omsorg for forulykkede	791—794
4. Civile Sygehuse og lignende Anstalter til syges Behandling.....	794—798
5. Byggeforhold, offentlig Renlighed, Drikkevandsforsyning og Tilsyn med Næringsmidler	798—803
6. Bade, Gymnastik og Sport	803—805
<i>II. Humane Foranstaltninger .....</i>	<i>805—835</i>
Indledende Bemærkninger.....	805—811
1. Omsorg for fødende Kvinder og spæde Børn	811—813
2. Omsorg for Børn og unge Mennesker	813—817
3. Omsorg for abnorme.....	817—825
4. Omsorg for gamle	825—828
5. Offentlig og privat Omsorg for trængende	828—835

RETTELSER.

S. 27 L. 13 f. o.	} Notetallene udgaa.
- — - 10 f. n.	
- 30 - 22 - -	
- — - 11 - -	
- 31 - 13 f. o.	
- — - 11 f. n.	
- 173 - 21 - -	Skolerne i Vejle, Birkerød, læs: Skolerne i Kolding, Vejle, Birkerød.
- 259 - 10 f. o. Kr. 5 554,12 læs: Kr. 55 554,12.	
- 575 - 8—7 f. n.	Th. Mortensens botaniske Ekspedition, læs: Th. Mortensens og Johannes Schmidts zoologisk-botaniske Ekspedition.

TIL BOGBINDEREN.

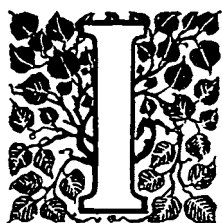
- Kort over Arealets Anvendelse i Danmark 1899 indsættes mellem S. 14 og 15.
- De 2 Kort over Befolkningstætheden indsættes overfor hinanden mellem S. 36 og S. 37, Kortet for 1801 til venstre, Kortet for 1899 til højre.
- Kort over Danmarks Folkehøjskoler m. m. indsættes mellem S. 222 og S. 223, med den farvede Side vendt mod S. 222.
- Brudstykke af et af Generalstabens Maalebordsblade indsættes mellem S. 378 og 379, med den farvede Side vendt mod S. 379.
- Medicinalkortet indsættes mellem S. 782 og S. 783.

INDLEDNING

I. NATUR.

det menneskelige Kulturliv kan hundrede Aar bringe en mægtig Udvikling, en Omdannelse saa gennemgribende at det gamle synes fuldstændig forsvundet, og Samfundet synes genfødt i nye Former inden Hundredaarets Udløb. An-

derledes forholder Naturen sig. Langsomt er vort Land dukket op af Havet; gradvis har dettes Bølgeslag og Strømninger i Forening med Is og Smeltevand formet Landets Overflade og draget Grænserne for dets Kyst, medens Vind og Vandløb, Planter og Dyr have jævnet Bakkerne og udfyldt Lavningerne. I vore Dage er Virkningen af disse Kræfter saa svag, at den ofte undgaar vor Opmærksomhed, og hvor der kun er Tale om et Hundredaar, ville vi paa mange Steder snarere faa Indtryk af Stilstand og Uforanderlighed end af Forandring og Udvikling.

Ganske sporløst er det 19de Aarhundrede dog ikke gaaet hen over vort Lands Natur, og hvor denne paavirkes af Menneskets Arbejde, kan Forandringen endog være saa stor, at den giver Landet et væsentlig andet Udseende. Selv Grænserne, der overvejende ere Strandbredder, have hist og her faaet en anden Skikkelse; langs vore flade Kyster er der foregaaet en betydelig Landvinding ved Inddæmning af Fjorde og Vige, hvorved KYSTLINIEN er blevet reguleret kendeligt; andre Steder, især langs det aabne Hav, fortærer Bølgeslaget de fremspringende Pynter og undergraver de stejle Brinker, medens Strømmen udfylder Bugterne og højner Bunden paa Fladvandet, saa at der til sidst danner sig Strækninger med roligt Vand, i hvilket Sand og Slik kan synke til Bunds. Vind og Strøm i Forening med Ebbe og Flod flytter Udløbene fra Fjorde og Aær, undertiden med anselig Hastighed. Ofte

ere disse Havets Virkninger højst lunefulde, især hvor der løber stærke Strømme langs Bredden, men gennemgaaende arbejde Naturen og Mennesket i Forening paa at forkorte Kystlinien, hvis Længde (selvfølgelig noget vilkaarligt) regnes at være omtrent en løbende Mil for hver af Landets 698 geografiske Kvadratmile; i dette sidste Tal er medregnet Indsøernes Areal (8 □ Mil), men ikke Færøerne (24 □ Mil). Hertil kommer, at man hist og her ved Byer og Havne ligefrem har forøget Landets Størrelse ved Opfyldning. I sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede er der inddæmmet c. 50 000 Tdr. Ld. Vige og Fjorde, hvilket Areal altsaa er indvundet fra Havet; ved naturlig Marskdannelse m. m. er der tilkommet c. 3000 Tdr. Ld., saaledes at Landets Areal herefter skal være forøget med c. 5 Kvadratmile. Paa den anden Side antager man, at der aarlig, især ved Jyllands Vestkyst, bortskylles mellem 200 og 300 Tdr. Ld., hvilket i Løbet af et Aarhundrede bliver 2—3 Kvadratmile. Disse Tal ere næppe meget sikre, og det samme gælder om Arealet af Indsøerne, hvoraf følger, at Landets samlede Areal ikke kendes med nogen stor Nøjagtighed, en Mangel som man just i nyeste Tid arbejder paa at faa afhjulpet.

Ogsaa JORDENS OVERFLADE er i Aarhundredets Løb blevet forandret ved Naturkræfternes Virkning saavel som ved Menneskets Arbejde. Med Undtagelse af Bornholm og Færøerne bestaa Danmarks øvre Lag næsten udelukkende af løse Jordmasser, der kunne omflyttes langt lettere end det faste Fjæld. Blæsten har hobet Havstokkens Sand op til Klitter og ført dem vidt ind over flade Landstrækninger; paa Hederne har den, hvor Lyngdækket er gaaet til Grunde, blæst det løse Sand sammen til Kytter (Indlandsklitter) og efterladt afløgne Sande, i Regelen tæt dækkede med Smaasten. Paa andre sandede og for Vinden udsatte Jorder flytter den vel ikke Bjærge, men i Aarenes Løb er dens Virkning paa Muldlaget dog særdeles kendelig, og Sandknog (Sandpiskning) hører til de vigtigste Virkninger af den stadige Blæst. Vort lille Sletteland med den bølgeformede Overflade og de korte Afstande fra Landsdelenes Vandskel til Kysterne kan ikke give Plads til betydelige Vandløb, og da Nedbøren i Forhold til Landets Varmegrad kun er middelstor, bliver Løbenes Vandføring saavel som Søernes Udstrækning uanselig; Fjælde eller Gletschere, fra hvilke løsrevne Stenmasser kunde føres ned over det lave Land, forekomme ikke, og Virkningen af de ferske Vande er saaledes mindre voldsom hos os end de fleste andre Steder. Dog kunne Aaer og Bække ved Tøbrud og efter voldsom Regn skylle saadanne Mængder af Grus og Sand fra stejle Brinker ud over flade Enge, at der kan ske kendelig Skade. Kun sjældent afsætte Vandløbene frugtbart Dynd i en saadan Mængde, at det har Betydning for Jordbruget, hvorimod selve det rindende Vand virker som Gødning, baade ved de Stoffer det indeholder, og ved [at

fremme Jordens Udluftning. Medens Bølgeslaget nedbryder Læsiden af Søbredderne, vil der foregaa en Landdannelse paa den Side, fra hvilken Vinden fortrinsvis kommer; Søerne flytte sig saaledes undertiden mod Øst, og en lignende Forskydning kan forekomme i bugtede

1. Jydsk Landskab. Efter Maleri af H. Foss.

Vandløb. Tørvedannelsen i vore Moser arbejder langsomt paa at forvandle dem til tørt Land, og Mennesket indvinder dyrkelig Jord ved at sløjfe Højene, fylde Lavningerne, udtørre Søerne og forkorte Vandløbenes Vej.

Af de Have, der omgive Danmark, er Vesterhavet (Nordsøen) og Skagerak de dybeste og mest saltholdige, medens Dybden i store Dele af Kattegat og Østersøen kun er ringe, saa at der ofte kun findes smalle Løb mellem vidtstrakte, farlige Grunde. Disse Forhold have ikke blot Betydning for Skibsfarten og Fiskeriet, men paavirke ogsaa Havenes Varmeforhold, Strøm og Bølgeslag, hvilket atter virker henholdsvis paa Klima og Kystformen. Ofte er Vandet ved Kysterne fladt, og andre Steder strække Stenrev sig milevidt ud i Havet; dog findes der mange gode, om end sjældent meget dybe, Havnepladser ved alle vore Kyster undtagen Sjællands Nordkyst og Jyllands Vestkyst. I de snævre Sunde er der ofte en stærk Strøm og store Dybder; ved Bornholms Klippekystr er Havet ligeledes dybt umiddelbart inde ved Land.

Landets løse Jordmasser ere i Hovedsagen tilførte anden Steds fra og aflejrede under idelig Paavirkning af Isen, Vandet og Vinden. Alt efter Styrken og Arten af de virkende Kræfter kom Overfladen til at

2. Under Mons Klint. Efter Maleri af C. V. Eckersberg.

bestaa af Ler, Sand, Grus eller Sten, og Terrainformen skifter fra den ganske vandrette Flade til Bakker, hvis Skraaninger ere lige saa stejle som de mellemeuropæiske Bjærg, men hvis Højde kun sjældent overstiger 130 m. (400 Fod); ja, af Landets samlede Areal hæver end ikke Halvdelen sig 30 m. (96 Fod) over Havet, og det højeste Punkt, Ejer Bavnehøj i Midtjylland, naar kun 172 m. (547 Fod); Danmark er et Lavland med bølgeformet Overflade. De fladeste Strækninger træffe vi vest for København (»Heden«), paa Lolland (næsten hele Øen), i Nordfyn (»Sletten«) og i Vestjylland (Hedefladerne, Klitfladerne). Mest bakket er Nordsjælland, Sydfyn, det østlige og mellemste Jylland samt nogle Dele af Heder og Klitter, men i mange Egne af Landet skifter Terrainformen idelig fra Plet til Plet.

JORDBUNDENS ØVRE LAG ere i Bakkerne som oftest Sand og Grus, undertiden dog ogsaa Ler; det flade Terrain er paa Øerne oftest leret, medens de jydskede Hedeflader dækkes af magert Sand, og anselige flade Strækninger, især langs Kysterne af det nordøstlige Jylland, ere tørveagtig Jord, undertiden i stor Dybde. Som oftest indeholder baade Sand, Grus og Ler mange Sten, især Granit og Flint, jævnligen endog i en saadan Mængde at de volde stor Vanskelighed ved Jordens Dyrkning til Agerbrug, men i nogle Egne af Landet findes dog ogsaa ganske stenfrit Ler; paa andre Steder, f. Eks. en stor Del af Lolland, er

3. Bornholmsk Strandparti ved Rø. Efter Maleri af V. Kuhn.

Leret vel noget stenet, men der mangler Sten, som kunne anvendes til teknisk Brug (Vejbygning, Husbygning), og det fornødne Vejmateriale maa derfor hentes langvejs fra, i Regelen ad Søvejen, saaledes at Stenfiskeri nogle Steder er en vigtig Næringsvej. Endelig ere Klitter og Tørvemoser efter deres Oprindelse blottede for Sten. Dækkede med sammenhængende Lag af løse Stenblokke ere kun forholdsvis smaa Strækninger, og egentligt Fjæld optræder (uden for Bornholm og Færøerne) kun som Kridtformationens forskellige Kalkmasser, der hist og her komme op til Overfladen, især langs Kysterne. Løsrevne Kalkkorn findes indblandede saavel i Leret som i Grus og Sand og have en mægtig Indflydelse paa Jordens Frugtbarhed. Hvor Overlaget mangler Kalk, kan denne dog ofte skaffes fra de hyppigt forekommende Mergeljejer, der paa mange Steder allerede begynde i nogle faa Fods Dybde.

De sammenhængende Kalklag, der findes under en stor Del af Danmark, have Betydning for Landets Forsyning med godt og rigeligt Vand. Kilder forekomme i mange Egne kun yderst sparsomt, og de almindelige Brønde eller aabne Vandsteder, der kun gaa ned til vandførende Lag eller til Aarer som optræde i Leret, ville i tørre Somre, eller hvor der kræves et usædvanlig stort Vandforbrug (Fabriksdrift, Ildebrand), ofte blive udtømte, selv bortset fra at deres Vand rimeligvis for en Del er strømmet til langs ad Jordens Overflade eller i hvert

Fald gennem det øverste gødede og muldede Lag, saa at det langt fra altid er rent og godt Drikkevand.

En stor Del af Jyllands Jordskorpe stammer fra Brunkulstiden, og nogle Steder ligger det Kullag, der har givet Tidsalderen Navn, saa tæt ved Overfladen, at det kan brydes; hidtil have disse tarvelige Kul dog ikke fundet nogen betydelig Anvendelse. Fra Brunkulstiden stammer ogsaa det Rav, der indsamles langs vore Kyster, især ved Vestjylland. Paa Overgangen mellem Tørv og Brunkul staar Martørven, der forekommer nogle Steder under Flyvesandet i de vestjydske Klitter. Myremalmen, der især optræder i midtjydske Kærstrækninger, hvor jærnholdigt Vand langsomt har kunnet udfælde den opløste Rust, har i nyeste Tid fundet Anvendelse ved Rensning af Gas, medens den forhen var Raaemnet for en betydelig Jærnsmelting.

Oftes skifter Jordens Beskaffenhed fra Sogn til Sogn, ja inden for den enkelte lille Lod fra Plet til Plet, og et Jordbundskort vilde derfor, selv om Landets øvre Jordlag vare bedre kendte, end de ere, kun i grove Træk kunne give Lerets og Sandets Fordeling. Mest lerede ere de sydlige Øer: Lolland, Falster, Langeland, Taasinge, Ærø, store Dele af Midt- og Sydsjælland, Midtfyn og det østlige Jylland med Undtagelse af Djursland; Sandet er overvejende i det nordlige Sjælland, mange fynske Kystegne, Djursland og største Delen af det midterste og vestlige Jylland.

Afvigende fra det øvrige Danmark er Jordbunden paa Bornholm og Færøerne, der ligne hinanden i at være langt ældre Dannelser end den øvrige Del af Kongeriget.

Bornholm er en Klippeø, hvis største nordlige Del minder stærkt om den skandinaviske Halvø; Kysterne ere her ofte stejle Fjældsider, og Granitklippens Overflade, der paa store Strækninger er temmelig jævn, dækkes kun ufuldstændigt af en tynd Jordskorpe. Klippefladens Højde over Havet er dog kun ringe, og Øens højeste Punkt, Rytterknægten, naar kun 162 m. (516 Fod). Mod Syd minder Naturen mere om de andre danske Øers; Kysten er flad, til Dels dækket af Flyvesand; Underlaget dannes af Sandsten, Skifer og Cementsten. Ved Vestkysten findes Stenkul, hvis Værdi dog kun er ringe.

Medens Afstanden fra Landets Hovedstad til Bornholm er mindre end til Jylland og store Dele af Fyn, ligge Færøerne fjernt fra den øvrige Del af det Land, med hvilket de have Statsforfatning og Forvaltning til fælles. Øgruppen, der ligger omtrent midtvejs mellem Skotland og Island, er en Samling mægtige Klipper, der rage op af Nordhavet og adskilles ved snævre Sunde. Naturen har en storladet Skønhed, der er vidt forskellig fra, hvad vi kende fra det øvrige Danmark. Fjældets Flade ligger c. 300 m. (1000 Fod) over Havet, med stejle Sider, der hist og her have ligesom store Trappetrin (Hamre).

Op over Højsletten rage talrige Tinder, af hvilke den højeste, Slattaraintind paa Østerø, naar 880 m. (2800 Fod). Klippen er for største Delen Trapdannelser; Basalt optræder hyppigt og danner langs Kysterne dybe Huler, der undertiden endog gaa tværs igennem Fjældet. Tørv

4. Paa Vej til Færoerne. Til venstre ses Sydere, til højre Klippeerne Lille Dimon og Store Dimon. Efter Tegning af Chr. Blache.

findes i betydelig Mængde og er Befolkningens vigtigste Brændsel: Stenkul forekomme, men indvindes næsten ikke. Havet omkring Øerne er meget dybt, og gennem de snævre Sunde løber der en voldsom Strøm med regelmæssigt skiftende Retning og Styrke, som har stor Betydning for Samfærdsele til Søs.

Danmarks Jordbund er ikke meget frugtbar; den kan langtfra maale sig med Nildynd eller med russisk Sortjord, og selv det tilsyneladende golde Fjæld vil ved Vejrsmuldringen mangan Gang blive mere frugtbart end vort stærkt udvaskede Sand og Grus. Undertiden stammer Lerjordernes Frugtbarhed vel fra, at de ere rige paa Plantenæring, men i mange Tilfælde skyldes den vist især Lerets fysiske Egenskaber, dets Evne til at holde paa opløste Næringsstoffer og paa Fugtigheden, medens de lerfattige Sandjorder hurtigt blive udvaskede og udtørrede. Selv Leret bringes kun gennem en omhyggelig Dyrkning til at give store Afgrøder. Jordbrugenes høje Udvikling i Danmark stammer ikke fra særlig gunstige Jordbundsforhold; den er snarere en Frugt af Befolkningens Dygtighed, af Samfundets Udvikling, Landets forholdsvis gunstige Klima og dets gode Afsætningsforhold.

Mennesker, Dyr og Planter arbejde i Fællesskab paa at omdanne Jordbundens øverste Lag. Ved Opdyrkning til Ager, ved Bearbejdning

og Gødskning frembringer Landmanden en skør og muldet Overgrund. men Regnorme og andre rodende Smaadyr staa ham bi i dette Arbejde, og i Skoven saavel som paa stedsevarende Græsgange er det Dyrelivet i Forening med Planterødderne, der skørner og blander de øvre Jordlag, samtidig med at det organiske Affald omdannes til Muld. Paa Steder, hvor Dyrelivet mangler, bliver Sønderdelingen mindre fuldstændig, og der foregaar da en Slags Tørvedannelse; Planternes Affald bliver til en sej Mortørv, i hvilken mange Arter ikke kunne vokse. Saadanne Mordannelser optræde paa de mest forskellige Steder, som kun have det til fælles at være ugunstige for Udviklingen af Jordbundens Dyreliv, samtidig med at de ere dækkede af en Plantevækst, som kan levere det fornødne organiske Affald. De mest udbredte Mordannelser findes paa Hederne; men ogsaa i højtliggende, tørre Bøgeskove, i lave sumpede Skovstrækninger, paa Syltunge o. m. a. Steder kan der dannes Mor.

Danmark er et stærkt opdyrket Land, hvis Jord fortrinsvis anvendes i Agerbrugets Tjeneste. I 1896 henlaa kun en halv Snes Procent af Landet som væsentlig ubenyttede Arealer (Hede, Klit, Sump, Stenmark o. lgn.), medens et Par Procent var Kær og Fællede; nedenstaaende Tabel (Side 13, Kolonne 1) viser, at Agerbrug selv i de mindst opdyrkede jydsk Amter lægger Beslag paa omtrent Halvdelen af det samlede Areal, medens fire Femtedele af vore stærkest opdyrkede Amter anvendes paa denne Maade. Hertil kommer det Areal, der dyrkes som Eng, Have, Planteskole og Skov, eller som giver Udbytte til Tørveskær, Grusgrav, Kalkbrud, Mergelgrav o. lgn., hvorhos en stedse stigende Del af Landet vil finde Anvendelse til Veje, Jærnbaner, Byggegrunde, Gaardspladser o. lgn., medens Søer og Vandløb vedblivende maa lægge Beslag paa andre Dele deraf. Resultatet er, at Mennesket i mange Egne har taget saa godt som al Jord i Besiddelse; Landvindingernes Tid er her forbi, og hvis Afgrøden skal forøges, maa det ske gennem en mere omhyggelig Dyrkning, en højere Kultur, saaledes at vi enten faa et større Udbytte af samme Form (Art eller Race), eller dyrke andre Former der passe bedre til Forholdene. Haand i Haand med denne Fremgang gaar Arbejdet for Udbyttets Forbedring, saaledes at vi dels i Almindelighed søge at frembringe det fineste Produkt, dels kaste os særlig over den Produktion, der er mest indbringende i Øjeblikket.

Tabellen giver i Hovedtrækkene AREALETS ANVENDELSE i de enkelte Amter. Vi se, at Enge (Kolonne 2) ere mere almindelige paa Halvøen end paa Øerne, og at Kær og Fællede (Kolonne 3) kun i nogle Egne af Jylland dække anselige Strækninger. Det samme gælder om (4) Tørvemøser (Møser til Tørveskær), der dog ogsaa paa Øerne ere højst ulige fordelte, saaledes at de næsten mangle paa Bornholm

og paa Øerne syd for Sjælland, medens de udgøre 5—6 % af Aalborg Amt; Arealet er imidlertid intet nøjagtigt Udtryk for disse Mosers tekniske Betydning, thi dels afhænger den af Tørvens Godhed og Dybde, dels ere de store Moser i hvert Fald foreløbig ofte næsten

5. Hedelandskab ved Karup Aa. Efter Maleri af J. Rohde.

værdiløse, medens dybe Smaamoser med god Tørv og gunstige Af-sætningsforhold kunne indbringe meget store Summer. Haver og Planteskoler (5) ere mere jævnt fordelte, om end den Variation, der findes, ikke er tilfældig, men et Udtryk for at Havebrug, Haveanlæg og Planteskoledrift spiller en højst forskellig Rolle i de forskellige Egne. Til Skov (6) er ogsaa regnet det Areal, der dækkes af levende Hegn og Læplantninger, samt de til Bepantning indtagne Arealer der endnu ikke bære Skov; de største Skovmængder findes paa Øerne og i Østjylland, men takket være den sidste Menneskealders Plantning begynde de vestjydske Amter i Skovrigdom at nærme sig til de østlige Dele af Landet.

Af de væsentlig uproduktive Strækninger er den største Del Heder og Lyngbakker (7), men blandt Øerne er det kun Bornholm, der har nogenlunde anseelige Arealer af denne Slags tilbage, hvorimod Heden i Ringkøbing Amt er lige saa stor som hele Københavns Amt, og Halvøens Heder og Lyngbakker tilsammen have et Areal af Størrelse som Fyn med omliggende Øer. Flyvesand og Klit (8) optræder fortrinsvis ved Vesterhavet (Nordsøen) og Skagerak, men ogsaa, om end

6. Klitparti med Skagens gamle Kirke. Efter Maleri af V. Groth.

i mindre Udstrækning, i de Amter der støde op til andre aabne Have (Kattegat og Østersøen), hvorimod Sandflugtsstrækninger næsten ganske mangle ved de mere beskyttede Kyster (Københavns, Sorø, Præstø, Svendborg Amter); i nogle jydsk Amter findes betydelige Indsande. Under (9) Sump m. m. er tillige henregnet Forstrand, d. v. s. Strandbredder, i Regelen stenede eller sandede Strækninger, som oversvømmes ved Højvande, samt egentlige Stenmarker der forekomme i stor Udstrækning paa Bornholm, i Hjørring og Ribe Amter.

Veje, Byggegrunde m. m. (10) er en broget Samling af Smaa-Arealer, der anvendes til Jærnbaner, Veje og Stier, Byggegrunde og Gaardspladser, Kalkbrud og Mergelgrave, Oplagspladser, Sportspladser, Kirkegaard o. s. v. De ret betydelige Svingninger fra Amt til Amt staa i Forbindelse med Befolkningstætheden; saaledes anvendes c. 4 % af Københavns Amt, men under 2 % af de fleste jydsk Amter paa denne Maade. Medens Øerne kun have 34 000 Tdr. Ld. Jærnbaner, Veje, Stier o. Ign., har Jylland 53 000; til Byggegrunde og Gaardspladser er derimod udlagt omtrent samme Areal, c. 25 000 Tdr. Ld., i hver af de to Hoveddele, og til Kalkbrud, Mergelgrave, Oplags- og Sportspladser, Kirkegaard o. s. v. anvendes ligeledes omtrent samme Areal, henholdsvis 9000 og 11 000 Tdr. Ld., paa Øerne og i Jylland. Endelig viser Kolonne 11 os Arealet af Søer, Damme, Vandløb o. Ign., hvortil ikke blot er regnet de mindre Vandarealer, der ligge inden for Grænserne af et enkelt Sogn, men ogsaa de større Søer, der ikke ere matrikulerede, og hvis samlede Areal regnes at være c. 79 000 Tdr. Ld. . Ogsaa paa dette Omraade er der en stor Forskel fra Amt til Amt. Kolonne

12 angiver Amtets samlede Areal, ligesom de foregaaende Tal i Hundreder Tønder Land.

Amt (Overøvrigheds- kres)	Af Arealet, udtrykt i Hundreder Tønder Land, var i 1896											
	Agermark	Eng	Kær og Fællede	Torvemose	Have og Pitskole	Skov o. Ign.	Hede og Lyngbk.	Flyvesand og Klit	Sump m. m.	Veje, Byggegr. m. m.	Soer, Vandløb m. m.	I alt
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Staden Kobenh.	4	0	7	0	6	0	0	0	22	3	41	
Københavns Amt	1685	87	68	24	44	148	4	0	5	82	33	2181
Frederiksb.	1702	71	17	38	31	357	16	5	3	57	138	2436
Holbæk	2435	153	33	52	34	179	26	6	11	74	91	3093
Sorø	2075	81	25	28	35	270	1	0	6	77	53	2652
Præsto	2297	133	34	43	45	371	2	0	8	81	13	3027
Bornholm	714	30	13	2	10	167	53	8	22	31	6	1056
Maribo	2446	133	22	15	45	315	1	4	2	91	80	3155
Svendborg	2308	113	32	46	48	312	2	0	10	87	31	2989
Odense	2593	143	36	49	55	226	3	1	8	89	31	3235
Veje	3159	193	60	71	32	340	244	3	5	106	9	4222
Aarhus	3243	196	41	67	38	480	204	12	6	99	117	4502
Randers	3167	330	142	79	30	280	192	43	20	87	29	4398
Aalborg	3320	402	285	295	27	271	520	7	15	97	21	5261
Hjørring	3252	385	221	147	22	185	506	229	43	100	8	5097
Thisted	1764	167	156	43	12	131	413	224	34	56	174	3174
Viborg	3659	348	160	108	32	268	728	3	7	116	55	5483
Ringkøbing	4061	680	229	153	26	438	2248	138	21	139	79	8213
Ribe	2958	485	127	124	24	314	1180	82	55	92	56	5499

En Sammenstilling for Landets to Hoveddele: Øerne og Jylland giver følgende Tal (Tusinder Tønder Land):

	Af Arealet, udtrykt i Tusinder Tønder Land, var i 1896											
Øerne	1826	95	29	30	35	235	11	3	8	69	48	2386
Jylland	2858	319	142	109	24	271	624	74	21	89	55	4585
Danmark	4684	413	171	138	60	505	634	77	28	158	103	6971

Endelig kan Arealets Anvend. udtrykkes i Tusindedele af det saml. Areal :

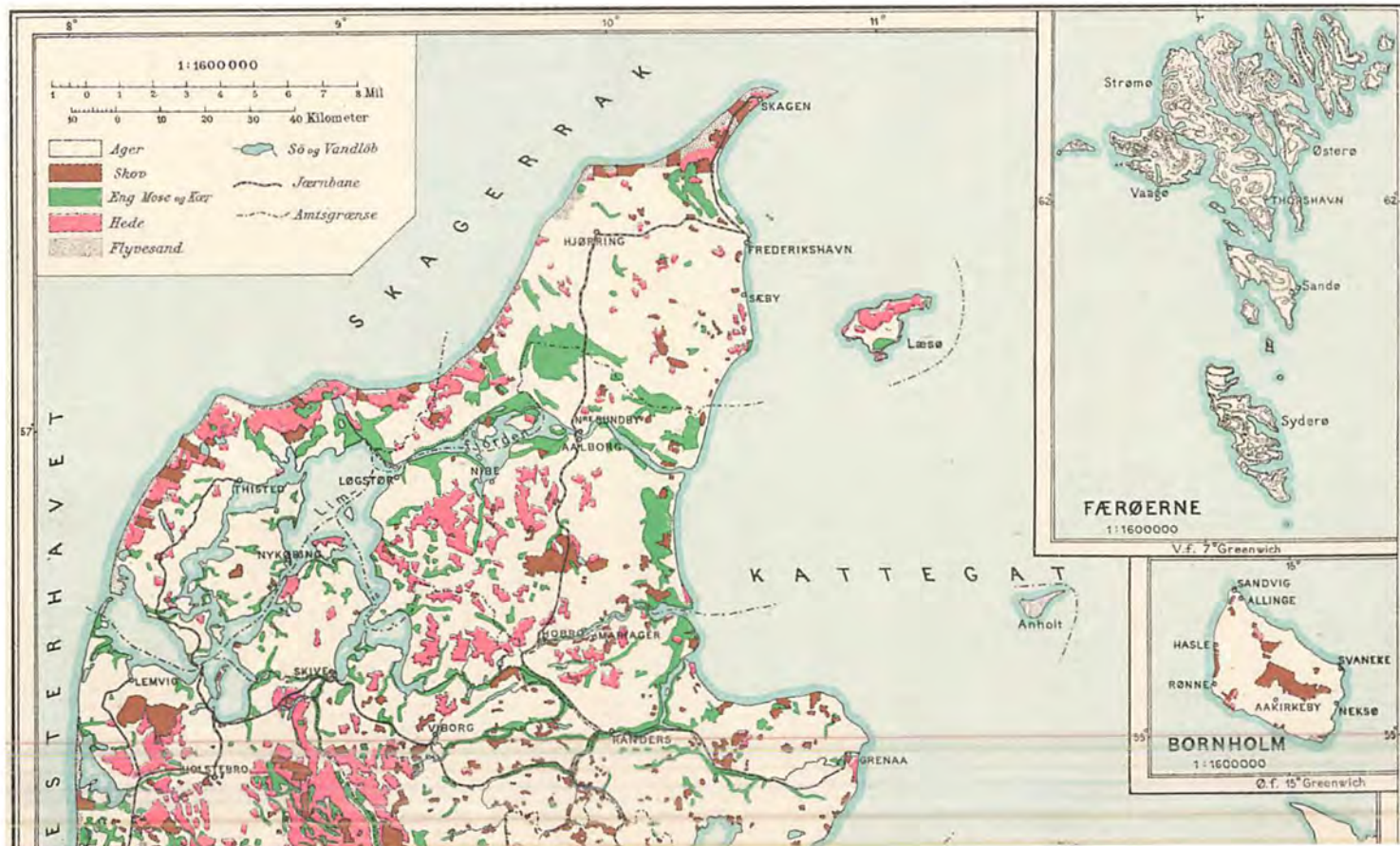
	Af hvert Tusinde Tønder Land var i 1896											
Øerne	765	40	12	12	15	98	5	1	3	29	20	1000
Jylland	623	69	31	24	5	59	136	16	5	19	12	1000
Danmark	672	59	24	20	9	72	91	11	4	23	15	1000

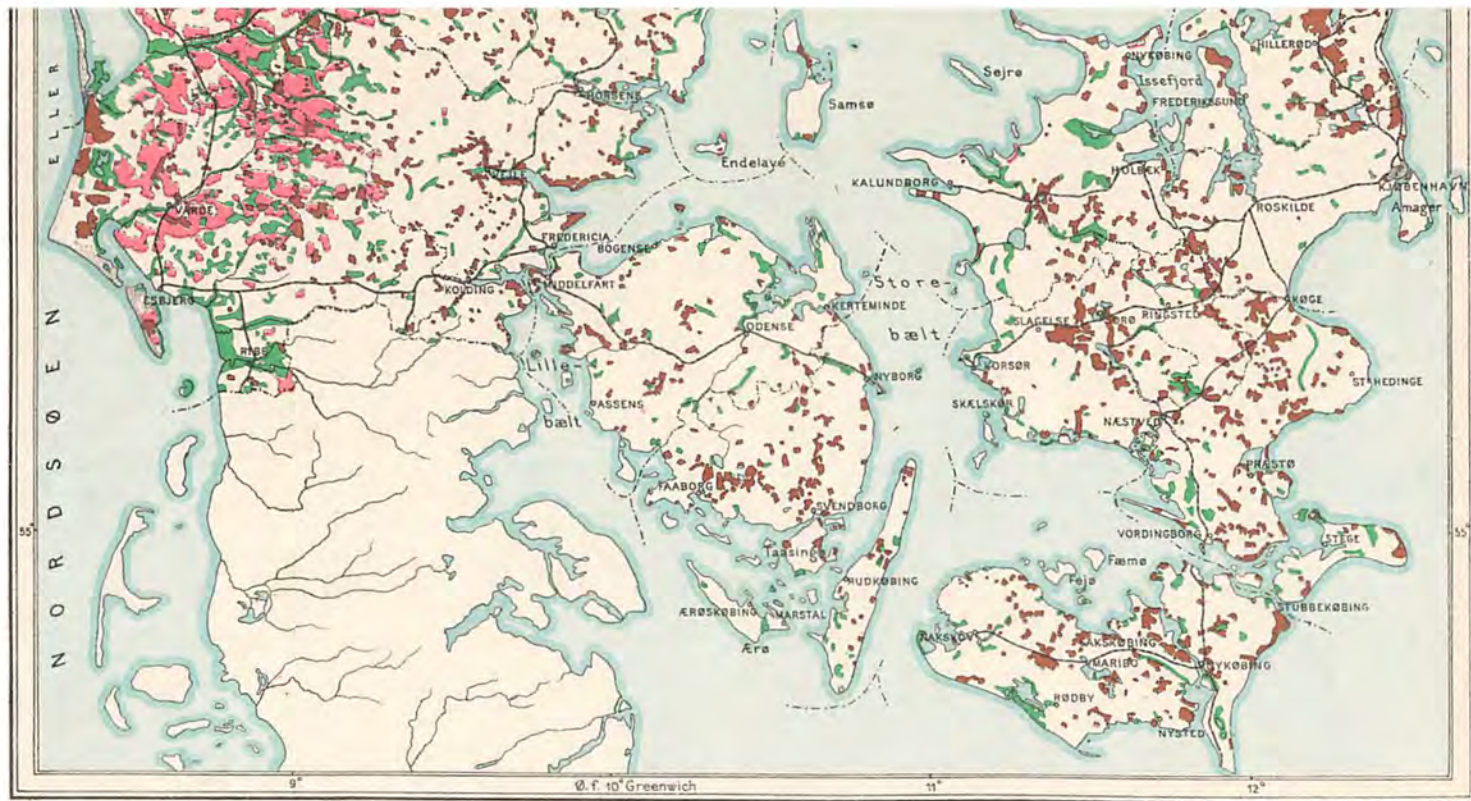

Tallene ere overalt afrundede til nærmeste Enhed, henholdsvis Hundreder, Tusinder og Eener, saaledes at 0 i Tabellens øverste Del betyder »under 50 Tdr. Land«. Afrundingen medfører, at Hovedsummerne (i Kolonne 12 samt i Linierne af Tabellens 2den Del) undertiden ikke stemme nøje med, hvad man vilde faa ved en simpel vandret eller lodret Opsummering af de enkelte Angivelser. 1 Td. Ld. er 14 000 Kvadratalen eller 0.5516 Hektare; 1 geografisk Kvadratmil er 9982 Tønder Land eller 55.06 Kvadratkilometer. Kortet viser i store Træk Arealets Fordeling til følgende Grupper: Ager (Hvidt); Eng, Mose, Kær (Grønt); Skov (Brunt); Hede (Rødt); Sø og Vandløb (Blaat); Flyvesand er betegnet ved fine Prikker, Fjæld (paa Færøerne) ved Linier der udstraale fra Toppen ned mod Kysten eller Lavlandet.

De Forandringer, der i Aarhundredets Løb ere foregaaede med Arealets Anvendelse, ere til Dels allerede berørte i det foregaaende og ville blive fremstillede udførligere i Værkets 6te Del under Afsnittet: Næringsveje. Nogle Hovedpunkter af Udviklingen skulle dog fremdrages her. De dyrkede Arealer (1, 2, 5, 6) ere især i Jylland og paa Bornholm tiltagne stærkt paa Bekostning af de udyrkede (7, 8, 9 og til Dels 3); denne Bevægelse stammer fortrinsvis, om end langt fra udelukkende, fra Tiden efter 1850. I Slutningen af det 18de Aarhundrede havde Nørrejylland med omtrent samme Udstrækning som i vore Dage c. 1 200 000 Tdr. Ld. Hede, altsaa næsten dobbelt saa meget som nu, og i første Halvdel af det 19de Aarhundrede er dette Areal maaske endog tiltaget, idet Afgangen ved Opdyrkning den Gang ikke har kunnet holde Skridt med Tilgangen ved Ødelæggelse af midt- og vestjyske Skove.

Omkring Aar 1800 bleve mange Skove ryddede som Følge af Udskiftningen; undertiden borthuggede man hele store Strækninger, men som oftest var det smaa Skovholme og Ællemoser, smalle Tunger af Skov og spredte Træer paa Markerne, der forsvandt. Derved fik Landskabet i Skovegnene en ganske anden Karakter; medens Agrene forhen havde ligget omgivne af Skove, kom disse nu til at ligge spredte paa Markerne. Skovarealet paa Øerne aftog i den sidste Menneskealder af det 18de Aarhundrede 40 % (fra 300 000 Tdr. Ld. til 180 000 Tdr. Ld.), og i Jylland var der en lignende Nedgang. Hen imod Midten af det 19de Aarhundrede har Landets Skovareal vistnok kun været 300 000 Tdr. Ld., medens det nu er 500 000 Tdr. Ld., naar man medregner alle de Arealer, der ere indtagne til Skovkultur, men endnu ikke tilplantede. Denne anselige Stigning stammer vel først og fremmest fra den sidste Menneskealders omfattende Plantning paa de jyske Heder, men ogsaa paa Øerne ere betydelige Arealer, især mager Agerjord og Overdrev, bevoksede med Lyng eller Græs, indtagne til Skov; paa Bornholm er Skovarealet, væsentlig ved slige Anlæg, endog steget fra 5000 til 17 000 Tdr. Ld.

KORT OVER
 AREALET'S ANVENDELSE I DANMARK 1899.

Ved Udtørring af Søer menes der siden 1860 at være indvundet 20 000 Tdr. Ld., og desuden er der gennem hele Aarhundredet udtørret talrige Smaasøer, Damme, Sumpe og Kær, saaledes at man træffer frugtbare Enge og Agre eller stor Skov af Eg og Bøg, hvor Bunden for 50—100 Aar siden var dækket af klart Vand, af Rør og Siv eller af en gammel Ælleskov paa høje Trunter; vore Forfædre skød Ænder og Gæs, hvor vi nu ofte kunne gaa tørskoede Aaret om. Ved den saakaldte Vandløbsregulering er der alene paa Sjælland 1853—75 tørlagt 27 000 Tdr. Ld., som tidligere for en stor Del vare for vaade til at give Udbytte, om end kun en ringe Del deraf var egenlig Vandflade. Det Areal, der indtages af Søer, Vandløb m. m., er saaledes blevet stærkt formindsket og opgives muligvis nu for højt. Den første Virkning af Vandløbenes »Regulering«, af Soudtørring og Dræning er Tørlægningen af anselige Strækninger, hvis Frugtbarhed derved forøges. Imidlertid er den Mulighed ikke udelukket, at andre Dele af Landet, hvis Fugtighedsforhold vare passende, nu blive for tørre, saa at den opnaaede Vinding delvis gaar tabt. I hvert Fald vil Afløbet efter Tøbrud og stærke Regnskyl foregaa hastigere end forhen, saaledes at Vandføringen bliver mindre jævn; man har vel reguleret Vandløbets Bund og Sider, men man har gjort Vandbevægelsen irregulær. Muligvis virker Tørlægningen ogsaa til at formindske Kildernes Vandføring og at sænke Grundvandets Stand, medens Skovplantning i Vestjylland maaske kan bidrage til at gøre Aaernes Vandføring mere regelmæssig.

En ikke ringe Del af Klitrealerne ere i Aarhundredets Løb efter Sandflugtens Dæmpning beplantede med Træer; alene de vestjyske Klitplantager udgøre 37 000 Tdr. Ld., og Halvøens Flyvesandsareal er i Løbet af et godt Aarhundrede gaaet ned fra 112 000 til 74 000 Tdr. Ld. Paa den anden Side har Sandflugten undertiden bredt sig over dyrkede Jorder eller gammel Hede. Det Areal, der anvendes til Veje, Byggegrunde m. m. er ligesom Havearealet tiltaget stærkt, især i den sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede.

Færøerne ere ganske blottede for Skov, og Kornavlén spiller kun en underordnet Rolle. Omtrent Halvdelen af Arealet eller 120 000 Tdr. Ld. er Klipper, Sten, Grus og Søer, der ikke kunne dyrkes. Af den anden Halvdel er kun 8000 Tdr. Ld. Indmark, der for største Delen er opdyrket, medens Resten henligger som Udmark til Græsning, bevoftet med Græs, Lyng og forskellige Fjældurter. For hundrede Aar siden var det dyrkede Areal kun 4000 Tdr. Ld.

KLIMA. Danmark har et mildt, ustadigt, blæsende Kystklima med fugtig Luft og middelstor Nedbør, der falder mest som Smaaregn. Middelttemperaturen er for hele Aaret 7.4° C.; Antallet af Frostdage (Døgn i hvilke Temperaturen gaar ned under Frysepunktet) er 105; Nattefrost

om Foraaret og Sommeren optræder sjældent langs Kysterne, men gør en ikke ringe Skade inde i Landet. Isen lukker jævnlig, dog ikke hvert Aar, en Del af vore Havne, men Vesterhavet er isfrit, og det samme gælder om mange andre Kyster. Vor milde Vinter stammer fra Havet og dets Strømme i Forbindelse med de hyppige sydlige til vestlige Vinde, der da føre Varmen ind over Land; om Sommeren derimod vil Havet og Vestenvinden virke afkølede, og da sydlige til vestlige Vinde paa alle Aarstider ere overvejende, faa vi altsaa gennemgaaende milde Vintre, men kølige Somre. Paa denne sidste Aarstid faa vi da den stærkeste Varmé med østlige og sydlige Vinde, der komme inde fra det store Fastland. Kulden er om Vinteren stærkest med østlige og nordøstlige Vinde, medens det om Sommeren er vestlige og nordvestlige Vinde, der bringe det køligste Vejr. Middelnedbøren er for hele Aaret 614 Millimeter, og Antallet af Nedbørsdage 156; Sne falder der gennemsnitlig paa 34 Dage om Aaret, og i København falder 9 % af Nedbøren som Sne; en sammenhængende langvarig Tid, hvor Nedbøren udelukkende falder som Sne, og Jorden er sne-dækket, hører til Undtagelserne i den danske Vinter; der kan ikke angives bestemte Tidspunkter for Vintersneens Begyndelse og Foraarets Tøbrud. Haglbyger optræde jævnlig, især under Tordenvejr, hvoraf det enkelte Sted gennemsnitlig faar 10 om Aaret, medens det paa 133 af Aarets Dage tordner et eller flere Steder i Landet; Torden forekommer hyppigst om Sommeren, hvorimod Taage overvejende optræder ved Vintertid (November—Marts); paa denne Aarstid hører Is-slag ikke til Sjældenhederne. Luftens Fugtighedsgrad (angivet som den relative Fugtighed, d. v. s. det procentiske Forhold mellem den Vandmængde, Luften indeholder, og den der kunde være ved den givne Varmegrad) er gennemsnitlig 84; Skymængden er stor, omtrent 60 %, naar 0 betyder klart og 100 overtrukket. Det aarlige Antal af Solskinstimer er i København kun 1200, ved Jyllands Vestkyst noget større. Vindens gennemsnitlige Hastighed i København er 6 Meter i Sekundet.

Varmens Skiften i Døgnet Løb er langt mindre end i de store Indlande med brændende hede Dage og meget kolde Nætter. Ogsaa med Aarstiden varierer Klimaet mindre i Danmark end i Fastlandene. Tabellen viser nogle herhen hørende Forhold: som Middeltal for længere Aarrækker de enkelte Maaneders Middelvearme, i Grader Celsius, Antal af Frostdage, Hovedvindretning (hvor N er Nord, E Øst, o. s. v.), samlet Antal af Tordenvejr, gennemsnitlig Nedbør i Millimeter. Som man ser, er Nedbørens Fordeling temmelig jævn, dog er Foraaret vor tørreste Tid, medens den største Mængde Regn falder i Eftersommeren; Maanederne December—Marts have hver 7 Snedage, April og November hver 3; i Maj—Oktober falder der sjældent Sne. Luftens relative

	Januar	Februar	Marts	April	Maj	Juni	Juli	August	September	Oktober	November	December	Aaret
Varme midl.	÷ 0.1	0.0	1.2	5.7	10.2	14.5	16.1	15.7	12.8	8.0	3.7	0.8	7.4
Frostdage —	22	20	20	8	2	0	0	0	0	3	11	19	105
Vindretn. —	SW	SSW	SW	E	W	WNW	W	W	WSW	SSW	SSW	SW	WSW
Torden —	2	1	2	7	17	20	24	24	16	10	6	4	133
Nedbør midl.	42	36	33	29	39	47	66	70	75	71	60	46	614
— max.	79	81	83	68	74	94	114	157	120	116	111	122	746
— min.	9	5	13	3	12	15	26	23	19	9	22	8	450

Fugtighed er størst om Vinteren, men aftager hurtigt med Foraarsvarmens Komme og har sit Minimum i Maj—Juni, lidt senere end Nedbøren; Foraar og Forsommer er ogsaa vor klareste, mest solrige Tid. Medens de lovbundne Svingninger fra Maaned til Maaned gennemgaaende ikke ere store, skifter vort Vejrlig hyppigt fra Dag til Dag, og denne Ubestandighed, der er en naturlig Følge af Landets Beliggenhed mellem de store Have og det store Fastland, hører til de mest fremtrædende Ejendommeligheder ved vort Lands Natur.

Fra Aar til Aar er der store Svingninger i Klimaet, alt efter som den ene eller den anden Vindretning har Overtaget. De to sidste Linier i ovenstaaende Tabel vise, hvor stærkt Landets gennemsnitlige Nedbør kan variere i de enkelte Maaneder; selv i April og Maj, hvor Forskellen er mindst, er den dog over 60 mm. eller omtrent dobbelt saa meget som den normale Nedbør; fra Aar til Aar kan den samlede Nedbør variere i Forholdet 3 til 5. Ogsaa Varmen, Skymængden og Vindstyrken kunne som bekendt svinge meget stærkt fra Aar til Aar. Det ligger nær at spørge, om disse Svingninger ere tilfældige eller lovbundne. Her i Landet har man ikke vovet at give noget bestemt Svar paa Spørgsmaalet. For København, hvorfra de længste Iagttagelsesrækker haves, gælder det, at Begyndelsen af det 19de Aarhundrede var varm, dog optraadte der netop omkring Aar 1800 ogsaa strenge Vintre og voldsom Nattefrost, medens Efteraaret gennemsnitlig var betydelig mildere end i den følgende Tid; omtrent fra 1830 synker Varmegraden for alle Aarstider kendeligt, hvilket vedvarer omtrent til 1860; siden har Vintrene været mildere, men Sommer og Efteraar for en stor Del køligere end normalt; Nedbøren synes gennemsnitlig at være større i de Aar, der ende paa 0—4, end i dem der ende paa 5—9. Disse Svingninger turde have en større Indflydelse end almindelig antaget, ikke blot paa Plantelivet, men ogsaa paa Sundheds-tilstand og Velvære hos Mennesker og Dyr.

Endnu større Betydning paa disse Omraader har dog Klimaets

Variation fra Sted til Sted. Da vort Land er saa lille og fladt, er man alt for tilbøjelig til kun at tale om Danmarks Klima i Almindelighed: vor Beliggenhed paa Grænsen mellem Nordeuropa og Mellemeuropa bevirker imidlertid, at selv temmelig smaa klimatiske Forskelligheder kunne faa en overordentlig Betydning, ikke blot for Agerbrug, Husdyrbrug, Havebrug og Skovbrug, men ogsaa for Bygningsvæsen og Hygieine, hvis almindelige Grundsætninger ofte i høj Grad trænge til at afpasses efter Landsdelenes forskellige Forhold. Forskellen viser sig, saavel naar vi sammenligne de enkelte større Landsdele, som naar vi gaa til det rent lokale Klima paa hver enkelt Plet.

Om Vinteren er det indre af de større Landsdele koldere end Kysterne, der opvarmes af Havet; Foraaret er $1\frac{1}{2}$ — 2° koldere i det nordlige Jylland end paa Øerne syd for Sjælland og Fyn; et særlig koldt Foraar har Bornholm, som paavirkes af det Isvand, der strømmer ud i Østersøen. Ogsaa om Sommeren er der $1\frac{1}{2}^{\circ}$ Forskel mellem det nordvestlige Jylland og de sydlige Dele af Landet: om Efteraaret ere Kysterne betydelig varmere end Landsdelenes Indre; den største Del af Sjælland er nu koldere end de vestjydske Klitegne, og paa de sydfynske Øer saavel som paa Bornholm er der endog 2° varmere end i en Del af Midtjylland. For hele Aaret har Herning kun 6.6° , medens Orebygaard paa Lolland har 7.9° . Antallet af Frostdøgn er i det indre af Jylland og Sjælland omtrent 120, men kun c. 100 ved Kysterne af Fyn, og paa Smaaøer kun c. 85 om Aaret. Mellem sidste og første Frost hengaar der i Midtjylland gennemsnitlig c. 150 Dage, medens det tilsvarende Tal er omtrent 160 for Midtsjælland, c. 200 for mange Kyster og 212 for Hammershus. Lignende Forskelligheder møde vi, naar vi gaa til højere Kuldegrader. Nattefrost er vel til Dels en rent lokal Virkning af Terrain, Plantevækst og Læforhold, men ogsaa mellem Landsdelene er der i slemme Frostnætter kendelig Forskel. Middeltal for en Række saadanne Nætter i Maj—Juni gav en Varme (4 Fod over Jorden, hvor Afkølingen er mindre stærk end lige ved Jordoverfladen) af $+ 3.7^{\circ}$ ved Jyllands Vestkyst, $\div 0.1^{\circ}$ i det indre af Halvøen, $+ 1.7^{\circ}$ i Nærheden af Øernes Kyster, $+ 0.6^{\circ}$ i det indre af Sjælland, $+ 4.4^{\circ}$ ved Hammershus paa Kysten af Bornholm; selv paa denne mindre Ø saavel som paa Lolland kan man paavise en kendelig Forskel mellem Indland og Kyster. I andre Egne af Landet har Højden over Havet nogen Indflydelse paa Varmeforholdene: til en Stigning af 160 m. (500 Fod) svarer en Afkøling af c. 1° .

Gennemgaaende er Nedbøren større mod Vest end mod Øst, og tæt ved Kysterne er der ofte noget mindre Nedbør end inde i Landet: Regnmængdens Fordeling over Aarstiderne er ej heller ens i Landets forskellige Dele. Allerede Vinter og Foraar er Nedbøren kendelig større i Vestjylland og Sydfyn end paa Bornholm og ved Kysterne af Store-

bælt; om Sommeren faar det sydlige Midtsjælland vistnok en Tredjedel mere end Øens Vestkyst, og om Efteraaret er der endnu større Forskel mellem det vestlige Jylland og den regnfattige nordlige og vestlige Kyst af Sjælland. Den mest regnfulde Tid falder noget senere mod Vest end mod Øst. Medens Aarets Nedbør i Ribe, Ringkøbing og Thisted Amter er omtrent 70 ctm., have Hjørring, Aalborg, Viborg og Randers Amter kun c. 61 ctm., hvorimod Aarhus og Vejle Amter have c. 65 ctm.; Svendborg Amt har 67 ctm., men Odense Amt kun 61, Langeland og Lolland-Falster c. 59 ctm.; paa Sjælland har Holbæk Amt kun 55 ctm., men de andre Amter c. 58 ctm.; af mindre Øer nøjes Bornholm med 56 og Samsø med 55 ctm. Antallet af Nedbørsdage er størst i Vestjylland, i Vestsjælland og paa Bornholm; flest stærke Regnskyl faar Vestjylland.

Den relative Fugtighed er om Sommeren størst ved Kysterne, hvilket i betydelig Grad kan raade Bod paa, at disse Egne faar saa lidt Regn; Havets Virkning naar længere ind i Vestjylland end i de østlige Dele af Landet. Vindstyrken er vistnok størst ved Kysterne og paa Bakkerne, især mod Vest.

Færøernes Klima afviger i høj Grad fra det øvrige Danmarks. Det er et meget udpræget Øklima, der paavirkes stærkt af Golfstrømmen. Ved Thorshavn, Øernes Hovedstad, er Aarets Middeltemperatur 6.5° , altsaa omtrent som i det indre af Jylland, men Januar er 3.3° varmere, Juli 5.3° koldere end i det øvrige Danmark; det samlede Antal Frostdage er kun 69, altsaa mindre end ved Kysterne af de danske Øer, og der optræder langtfra saa stærk en Kulde som i det indre af Sjælland eller Jylland; Forskellen paa den absolut laveste Varmegrad er endog efter mange Aars Iagttagelser 18° , medens der i modsat Retning om Sommeren er en Forskel af $14\frac{1}{2}^{\circ}$. Havnene ere isfri. Nedbøren er 2—3 Gange saa stor som i Hovedlandet (c. 1600 mm.), fordelt paa 279 Nedbørsdage. Luftens Fugtighedsgrad er gennemsnitlig omtrent som i det øvrige Danmark, men varierer kun lidet og er højest om Sommeren; ogsaa Skymængden, der gennemsnitlig naar 74 %, er størst om Sommeren; medens København i Aarets Løb har 42 »klare« Dage (Skymængden højst 20 %), er Antallet af disse Dage i Thorshavn kun 6. De to Byer have lige mange Snedage, og Forskellen paa Taagedagenes Antal er ikke stor; men i Thorshavn er Taagen hyppigst om Sommeren. Antallet af Solskinstimer angives til 1100. De sydlige Øer, særlig Syderø, have et kendelig varmere Klima end de nordlige, hvilket alt for hundrede Aar siden viste sin Virkning paa den dyrkede Jords Areal i Forhold til den udyrkede; i Syderø Præstegæld var Forholdet 1:36, i Norderø Præstegæld 1:96. Frost og Tø skifter hurtigt paa Færøerne; Vejret er meget ustadigt og stormfuldt, med voldsomme Regnskyl, saaledes at det ofte regner stærkt

mange Dage i Træk. Torden forekommer sjældent, gennemsnitlig kun 2 Gange om Aaret og hyppigst om Vinteren; den ledsages i Regelen af stærkt Haglvejr, men ikke af nogen stærk Nedbør.

Den enkelte Plets Vejrlig, det lokale Klima paavirkes af mange Forhold, og medens vi staa saa godt som magtesløse over for den Opgave at paavirke Landets eller Landsdelens almindelige Klima, kunne vi i visse Henseender ændre Forholdene paa den enkelte Plet, ligesom vi f. Eks. ved Valg af Plads til Byggegrund, Have o. a. mindre Anlæg kunne tage Hensyn til dens Klima lige saa vel som til dens Jordbund. Hældningsgrad og Hældningsretning virker stærkt paa Stedets Lys- og Varmeforhold og herigennem atter paa Jordens og Luftens Fugtighed; baade i By og paa Land er man kun alt for tilbøjelig til at bygge paa lave, flade Steder, vel sagtens fordi man her haaber at finde Lunhed, let Adgang til Vand og en jævn Byggegrund. I side Lavninger, hvor Fordampningen fra det fugtige Græs er stærk, og den tunge, kolde Luft samler sig om Aftenen og Natten, dannes der kolde, usunde Taager, og Nattefrost kan slige Steder gøre stor Skade. Mangen Gang er der hverken bedre Læ eller lettere Vandforsyning i en Dalbund end paa Skraaning, hvor Bakken, hvis den er stejl, giver Læ, selv om Vinden staar paa, fordi Luftstrømmen drives til Vejrs op over Bakketoppen. Fra Havet kan der kastes en Del Lys og Varme ind paa høje Kyster, som vende mod Syd og Sydvest. Nedbøren er undertiden særlig stor i Læ af Bakker, Bygninger o. a. fremragende Genstande, der ogsaa kunne samle Sneen til Driver; tæt inde ved slige Genstande vil der dog komme mindre Nedbør end i Vindsiden, fordi baade Regn og Sne falder skraat, naar det blæser. Ved at frembringe Læ mod de kolde nordlige Vinde værne vi Planter, Dyr, Mennesker og Bygninger mod Vindens rent mekaniske Virkninger saavel som mod Afkøling, men tillige paavirke vi Luftens og Jordbundens Varmegrad samt Dugdannelsen. Disse vigtige Forhold ændres ogsaa ved vor Dyrkning af Jorden; jo stærkere den gødes, jo mere den bearbejdes, desto større Evne faar den til at optage og beholde en passende Mængde Fugtighed, desto bedre kan den gennemtrænges af Jordluften, desto hurtigere opvarmes den om Foraaret. Ogsaa Dræning og Tørlægning af Eggen kan paavirke det lokale Klima, hvorimod man ofte har overdrevet Skovplantningens klimatiske Betydning, der ganske vist eksisterer, men i mere beskedent Omfang end almindelig antaget. Paa de nærmeste Omgivelser virke Træer ikke blot ved at give Læ, hvilket næsten altid er et Gode, men ogsaa ved deres Skygge der er til Gavn for Græsvækst, men i Regelen ikke for Blomster, Køkkenurter, Frugttræer og Kornsorter. Jordens Varme paavirkes i kendelig Grad af Plantedækkets Art; Græs, Lyng, Løvskov, Naaleskov giver under i øvrigt lige Forhold Varmegrader i Jorden, som ere for-

skellige indbyrdes og fra dem, der findes under bar Jord, f. Eks. en Brakmark. Disse Forhold have stor Betydning for Jordbruget og høre, skønt de ere knyttede til Jorden, nærmest ind under Landets Klima.

7. Udsigt over Skarrit Sø, omgiven af Bøgeskov. Efte Maleri af P. C. Skovgaard.

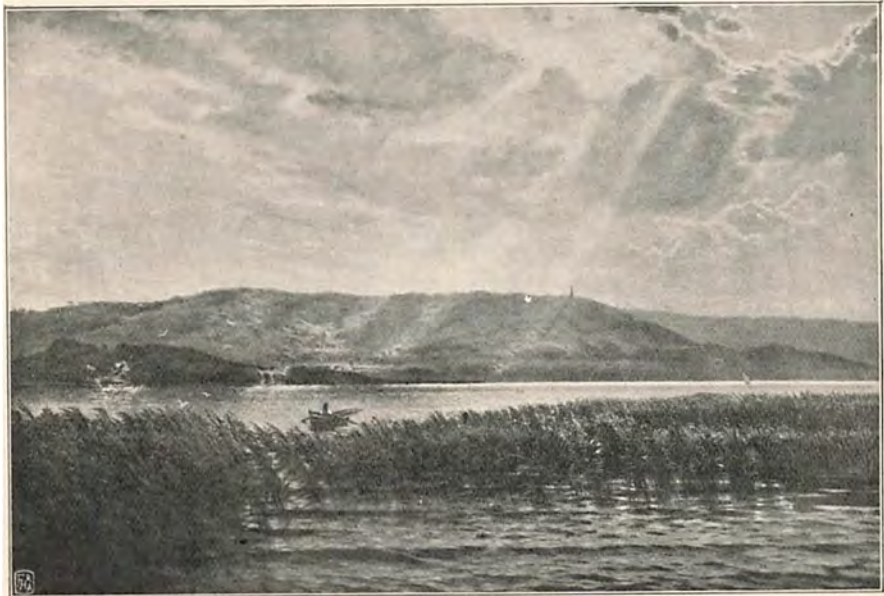
Danmarks PLANTEVERDEN frembyder ikke meget ejendommeligt. Landet hører i plantegeografisk Henseende til det nordlige Mellemeuropa og huser næppe nogen Art, der er særegen for Danmark. De naturlige Skove dannes af almindelige mellemeuropæiske Løvtræer, først og fremmest Bøg, men ogsaa Eg, Æl, Birk, Ask, Avnbøg o. fl. Endnu for hundrede Aar siden fandtes der rundt om i Landet anselige Rester af vore gamle Egeskove, men i Aarhundredets Løb har Bøgen mere og mere faaet Herredømmet, saa at den nu i de fleste Egne er det eneste Løvtræ, der danner store vidtstrakte Skove: disse kappes i Frodighed med dem, vi træffe i det sydlige Mellemeuropa, og bidrage i høj Grad til at præge Landskabet paa Øerne, i Østjylland og i Midtjylland. Af Naaletræerne er kun Enebær og maaske Taks vildtvoksende, men Skovfyrren forekom endnu i det 18de Aarhundrede et enkelt Sted, paa Læsø: Rug, Hvede, Byg, Havre, Ærter og Boghvede trives og dyrkes i alle Egne af Landet. Dog mærkes det, at Danmark ligger paa Grænsen af Mellemeuropa; flere mindre vigtige Træarter og Urter have deres Nordgrænse hos os, og for mange Arter, vildtvoksende saavel som dyrkede, gælder det, at de uden Hensyn til Jordbunden

trives bedre, vokse frodigere og formere sig mere rigeligt i Landets sydlige Dele end mod Nord; hele Landskabet faar derved et forskelligt Udseende, og Dyrkningen f. Eks. af Sukkerroer, maaske ogsaa af Bøgeskov, betaler sig, selv under passende Jordbundsforhold og Afsetningsvilkkaar, ikke i de nordligste Dele af Landet. Kysterne, der have varm og fugtig Luft, men ringe Nedbør, udmærke sig, hvor Blæsten ikke er for voldsom, ofte ved en særlig frodig Plantevækst: Vestjyllands fugtige Luft, store Nedbør og varme Efteraar bidrager til, at denne Landsdel er mere rig paa Enge og andre Græsgange end de østlige Dele af Landet, hvor Kornavlén er mest udbredt.

Ved Kulturen i det 19de Aarhundrede er der sket mægtige Forandringer i Danmarks Plantevækst. Kornsorterne have bredt sig paa Bekostning af Lyngen og Skovtræerne: Kløver, Runkelroer o. fl. andre Foderplanter ere blevne langt mere almindelige end før; Kartofflen, der for hundrede Aar siden kun blev dyrket hist og her, dækker nu store Strækninger af Markerne, og det samme gælder om en Række af vore vigtigste Fodergræsser; Sukkerroen har i Løbet af den sidste Menneskealder fundet almindelig Udbredelse paa de sydlige Øer og i Dele af Fyn. I Begyndelsen af Aarhundredet arbejdede man med Iver paa Plantning af levende Hegn i Landets Skovegne, da de ødelagte Skove ikke kunde levere det fornødne Gærdsel; nu om Stunder maa Hegnenes Popler og Pile ofte vige for den mere intensive Dyrkning af Jorden, medens talrige Hegnsplantninger af Naaletræer udføres i Vestjylland, hvor Jorden er mindre kostbar og Vindens Voldsomhed større end mod Øst. Talrige Haveplanter, saavel Køkkenurter som Blomster, Buske og Træer have i Aarhundredets Løb faaet en stigende Udbredelse. I Skoven ere Naaletræerne blevne Genstand for en udstrakt Dyrkning, og det er især ved deres Hjælp, at Skovarealet er blevet udvidet stærkt, hvorved Landskabet i mange Egne faar en ganske anden Karakter. Med den stigende Samfærdsel tiltager Indvandringen af fremmede Ukrudsplanter, hvis Frø vel ofte medbringes af Fugle, men ogsaa findes i indført Sæd, Markfrø og Indpakkingsmateriale. Paa mange af Landbrugets, Skovbrugets og Havebrugets Kulturplanter optræde Snyltesvampe, der ikke tidligere forekom her i Landet; i Vandløbene har den amerikanske Plante Vandpest bredt sig stærkt; i Naaleskovene indfinde fremmede Blomster sig.

Paa Færøerne mangle som alt nævnt Skovtræerne ganske; kun Enebær (*Juniperus nana*) og nogle Pile forekomme vildtvoksende. Forsøg med Røn o. fl. Arter tyde paa, at Øerne næppe behøve at være ganske blottede for Trævækst, om end denne kues af den voldsomme Blæst. Paa mange Steder gaar det frodige Græs dække lige ud til Fjældkanten: Høavlén er den vigtigste Gren af Øernes Landbrug; desuden dyrkes en Del Kartoffler og seksradet Byg.

DYRELIVET i vort stærkt opdyrkede Sletteland er fattigt paa store Former, men ligner i øvrigt det, vi træffe i tilstødende Dele af Mellemeuropa; paa Landjorden er Fuglelivet det rigeste og det, der stærkest

8. Himmelsbjerg. Efter Maleri af Godfred Christensen.

viser en Overgang mellem Nordeuropa og Mellemeuropa, men endnu stærkere fremtræder denne Overgang hos Svømmefuglene og hos de egentlige Havdyr. Af større Rovdyr forekommer kun Ræven, Grævlingen og Odderen, medens Ulven, der endnu i Midten af det 18de Aarhundrede gjorde kendelig Skade i Midtjylland, blev udryddet for omtrent hundrede Aar siden. Raadyret er den almindeligste Hjortearst og forekommer vildt i alle Landets Skovegne, undtagen paa Bornholm hvor det er indført i nyeste Tid; Kronhjorten, der nu kun i Jylland forekommer vild, fandtes omkring Aar 1800 i alle Landets Hoveddele, undtagen paa Bornholm hvor den var udryddet noget tidligere. Daadyret er almindelig forvildet paa Øerne. Harer forekomme overalt i Mængde. I Dyrchaver holdes baade Kronvildt og Daavildt samt et enkelt Sted Vildsvin. Fasanen er tidlig blevet indført, har i den sidste Snes Aar faaet forøget Udbredelse og optræder nu jævnlig forvildet.

Mængden af vilde Dyr er i Aarhundredets Løb undergaaet anseelige Forandringer, saaledes at det jagtbare Vildt vistnok gennemgaaende er mest udbredt i Landbrugets trange Tider, men indskrænkes naar Kaarene paa Landet blive bedre. I nyere Tid føres der paa

mange Steder af indbildte Hensyn til det »nyttige« (spiselige) Vildt en sand Udryddelseskrig mod Rovfugle og Kragefugle saavel som mod Ræven og flere mindre Pattedyr. Udbredelsen af de vilde Dyr paa- virkes imidlertid ogsaa stærkt gennem den almindelige Kulturudvikling. Ændringer i Jagtlovgivningen, Fæstegodssets Overgang til Selveje, Indførelsen af almindelig Værnepligt har forværret Kaarene for mange Arter; Skovplantningen i Vestjylland bidrager til at sprede Kronvildt, Raavildt, mange Fugle og Insekter over større Strækninger; Egernet breder sig kendeligt, vistnok som Følge af vore Naaleskoves stigende Frøbæring, medens det forhen rimeligvis aftog med Hasselbuskene. Grævlingen, der har manglet paa Lolland, formerer sig nu rask paa denne Ø og synes at trives vel, maaske som Følge af Landets Tør- lægning. Paa den anden Side er Antallet af Storke aftaget med Mø- serne og Kærene, medens den stigende Høslæt af Kløver har skadet Agerhønsene, hvis Rugning derved forstyrres.

Af de mellemeuropæiske Husdyr findes Heste, Hornkvæg, Faar, Svin, Hunde, Katte, Gæs, Ænder, Høns og Duer almindeligt, medens Æsler kun undtagelsesvis forekommer, og Geden, der for hundrede Aar siden var omtrent udryddet, nu holdes mere almindeligt end før. De gamle Racer af Husdyr ere i Aarhundredets Løb blevne omdannede stærkt og have til Dels maattet vige Pladsen for indførte Former: gennemgaaende er Dyrenes Størrelse og Produktionsevne tiltaget be- tydeligt, men dette er vistnok undertiden sket paa Bekostning af deres Levedygtighed og Sundhed. Forsøg med fremmede, kælne Kvægracer og en udstrakt Kreaturhandel have bidraget til Tuberkulosens Ud- bredelse blandt Kvæget, der for hundrede Aar siden næsten aldrig plagedes af denne Sygdom.

Medens Husdyrbruget hører til Danmarks vigtigste Næringsveje, er Jagten væsentlig indskrænket til at være Idræt og Adspredelse. Størst økonomisk Udbytte giver vistnok Jagten paa Harer, Agerhøns og Vadefugle i Vestjylland samt paa Svømmefugle ved vore Kyster. Fiskeri har i mange Egne stor Betydning, og vore talrige ferske Vande rumme Muligheder for en anselig kunstig Fiskeavl.

Færøerne mangle ganske større vilde Landpattedyr, men Haren er forsøgsvis indført; af Husdyrene holdes Faar i stor Mængde; Faare- avl og Fiskeri ere de vigtigste Næringsveje. Ved Siden heraf har Fangst af Hvaler og Sæler samt af Svømmefugle, der forekomme i Mængde ved Kysterne, en ikke ringe Betydning.

NATURENS INDFLYDELSE PAA BEFOLKNINGENS KARAK- TER, NÆRINGSVEJE OG KULTUR. Mest fremtrædende i det danske Landskab er Havet, der forbinder og sammenknytter, mere end det ad- skiller. Vort Folk har i sin Lidenhed en Fare for Stilstand og Forsump- ning, der forøges ved vor nationale Ensartethed og Mangelen af Brydning

med fremmede Folkeslag langs Rigets politiske Grænser. Ogsaa Landets Naturforhold ere jævne og smaatskaarne; for Højfjælde have vi kun Bakker, for Orkaner kun Blæst, for store Floder og rivende Strømme kun

9. Fjordlandskab ved Mariager. Efter Maleri af G. Rump.

venlige Aaer, for vældige Urskove kun vidtstrakte Kornmarker og Heder, og Skovens vilde Dyr frygte mere for Mennesket end det for dem. Her er da store Muligheder for, at Livet kan faa et Ravnekrogspræg, og vi burde med Iver søge at bevare i hvert Fald noget af det oprindelige i vort Lands Natur, som Opdyrkning, Tørlægning og Bebyggelse endnu har levnet paa Landjorden. I saa Henseende gøres der imidlertid kun lidet, og til Dels ligger det vel i, at vi overalt omgives af Havet, det store frie Hav, der evigt skifter, og dog ruller som det rullede for hundrede Aar siden. Havet virker befriende i vort Landskab saavel som i vor Kultur; gennem vore talrige Havne paavirkes vi fra andre Landsdele og fra fjerne fremmede Riger; Havet er fra gammel Tid vor Landevej, som de store Floder og Kanaler er det i Fastlandene; og ligesom Floden baade er Ven og Fjende, der snart optræder som Kulturbærer, snart som ødelæggende Naturmagt, saaledes gaar det ogsaa med Havet, hvis Stormfloder have bragt Ulykke og Død over store Dele af Landet. Ofte ere det dog ikke det vældige, aabne Hav, der møder Øjet, men Vige, Sunde og Fjorde, saa at man føler, hvorledes Hav og Land idelig skifter; selve Jordens Grænse bliver lige saa vekslende som Landets Overflade og dets Klima.

En saadan Natur har fostret en Befolkning med letbevægeligt Sind og hurtig Opfattelse. Det tungsindige og vemodige træffe vi snarest, hvor selve Naturen, som paa Hederne, faar et storladent Præg: den seje Hængen ved gammel Skik, som findes hos Beboerne af dybe afsides Bjærgdale, optræder hos os især paa smaa Øer eller paa afsides liggende Landtunger. I Regelen vil Folkekarakteren faa Præg af noget vist jævnt og mildt i Forening med en Sindighed, der ikke modsætter sig Forandring, men helst ser at den kommer med Lempe, et skarpt Blik for det overdrevne og for Undtagelsen, en stærkt udviklet kritisk Evne, en fin Sans for Skillelinien mellem det ophøjede og det latterlige.

De Næringsveje, der bygge paa en Benyttelse af Landets Natur, maa især blive Jordbrug med tilhørende Husdyrbrug. Hertil kommer Virksomheder, hvis Maal er Forædling af Jordens Afgrøde og af dyriske Produkter. Fremdeles maa Befolkningens Liv ved Kyster og Havne give Muligheder for Handel og Fiskeri saavel som for Skibsfart paa fremmede Lande, hvilke sidste Næringsveje dog mangle det Rygstød i et stort, hjemligt Forbrug og en omfattende Produktion til Udførsel, som findes i større Lande. Raaemner for stor Industri eller Bjærgværksdrift mangler vor Natur næsten ganske; kun Ler, Kalk, Cement og Tørv danner i saa Henseende en Undtagelse. Som Drivkraft maa Blæsten faa større Betydning end Vandkraften. I Bygningsvæsen henviser det fugtige Klima i Forbindelse med Landets Fattigdom paa Skove saavel som paa naturlige Sten os til brændt Ler, Kalk og Cement som de vigtigste Stoffer; dog anvendes løse Granitblokke i betydelig Udstrækning til Bygningsbrug, og vort højtstaaende Agerbrug, vore talrige rørkransede Moser og Søer samt vore Lyngheder levere en betydelig Del af Tækkematerialet.

De følgende Afsnit ville give Oplysninger om Danmarks Befolkning og om det Liv, som den fører i Kamp med Landets Natur, om de aandelige og materielle Værdier, der ere Frugten af denne Kamp, og om det Bidrag vort Land og vort Folk yder til den fælles menneskelige Udvikling.

A. OPPERMANN.

II. F O L K.

Fysiske Egenskaber. Det danske Folk har i fysisk Henseende intet Racesærpræg, som skiller det fra dets nære Frænder i de omliggende Lande. Ligesom Flertallet af disse er det vistnok fremgaaet af en Blanding af 2 forskellige Racer, der fandt Sted i den graa Oldtid. Antropologerne mene, at man endnu i vore Dage kan paavise Forskellen mellem de to Typer: De høje blonde »langskallede« (det norske »Skal« = Hjerneskal) og de lavere, mørkere »kortskallede«, for hvilke henholdsvis Vestjyderne og Lollikerne skulle staa som Repræsentanter, men Undersøgelserne angaaende dette interessante Æmne ere næppe naaede ud over et faulende Begynderstadium. Paafaldende er det, at man endog inden for et saa lille Omraade som Færøerne har kunnet paavise en i lignende Retning gaaende Forskel mellem Beboerne af de nordlige og sydlige Øer¹. Ikke for at dokumentere denne Forskel, men for at vise, hvor nær Beboerne af disse fjærne Øer i Udseende staa Befolkningen i det øvrige Danmark, præsentere vi paa Side 32 4 Folketyper fra Færøerne, idet vi tillige minde om, at de rimeligvis vise en mere ublandet Afstamning fra vore gamle nordiske Forfædre, end der findes i det egentlige Kongerige Danmark.

Enkelte fremmede Bestanddele i det egentlige Danmarks Befolkning skulle her nævnes: Mest omstridt er Teorien om den vendiske Indvandring paa Lolland-Falster i det 12. Aarhundrede, som kan støttes ved enkelte Stednavne og nogle faa historiske Sandsynlighedsgrunde, men hvis Sag ikke i en nær Fremtid kan ventes at ville komme for Antropologiens Højesteret. Højest usikker er ogsaa Paastanden om de nordsjællandske Kulsvieres Oprindelse fra Ardennerbjergboere, som Abbed Vilhelm ved Aar 1200 skulde have indkaldt. Ved Aarhundredets Begyndelse fandtes der, dog kun næsten udelukkende i Jylland, en Del Zigøjnere (Tatere), som i Forening med alskens sammenløbet Pak dannede de saakaldte Natmændsfolk (Kæltringer); i 1830'erne var disses Antal kun nogle faa Hundreder², og nu ere de fuldstændig gaacde op i Befolkningen (se S. 35). Paa Fyn have de spanske Hjælpetroppers Ophold i Napoleonstiden ad illegitim Vej efterladt en Del Spor. Den mosaiske Race har aldrig været stærkt repræsenteret i Danmark; den træffes i Byerne sjældent uden for København og enkelte Provinsbyer, paa Landet yderst sjældent; den omfatter 3—4000 Individuer, er i Forhold til den øvrige Befolkning aftagen i Antal i Aarhundredets Løb: det stigende Antal Ægteskaber mellem Jøder og Kristne, som fører i Retning af en Assimilation af denne Race, modvirkes dog bl. a. ved den sporadiske Indvandring.

Jylland.

Bornholm.

Jylland.

10. Typer fra Landalmuen.

Tilblanding fra fremmede, men i antropologisk Henseende beslægtede Folk har fundet Sted i stor Maalestok. I Forbigaaende kan nævnes den lille hollandske Koloni paa Amager fra det 16de Aarhundrede, den fransk-reformerte Indvandring i København i det 17de Aarhundrede og de i det 18de Aarhundrede indkaldte tyske Kolonister paa Alheden, hvilke Elementer nu ere gaaede fuldstændig op i den øvrige Befolkning. Af langt større Betydning er den stærke Indvandring fra Tyskland, som har fundet Sted i lange Tider lige op til Midten af det 19de Aarhundrede og sat stærke Spor i de højere og højeste Lag i Bybefolkningen, navnlig i København; i sidste Halvdel af Aarhundredet er den bleven afløst af en ret stærk Indvandring fra Sverige, der dog til Forskel fra hin nærmest berører Folkets lavere Lag. Disse Indvandringer blive senere statistisk belyste.

Hvor stærkt end de fremmede Elementer tidligere have gjort sig gældende i Danmarks Historie og Kultur, maa det dog her fremhæves, at Marven i den nuværende danske Befolkning, Bondestanden, Landalmuen og Fiskerbefolkningen, næsten ikke har været berørt af disse Tilblandinger udefra (der bortses her fra den ovenfor omtalte Indvandring fra Sverige, som tilhører den nyeste Tid og endnu ikke har faaet noget større Omfang); disse Lag have uforstyrret kunnet bevare de nationale Ejendommeligheder, og fra dem hente vi derfor de fleste af de afbildede Folketyper.

Sjælland.

11. Type fra Landalmuen.

Medens de geografiske og historiske Forhold have medført, at der med Hensyn til Folkekarakter, Sprog, Sæder og Skikke inden for vort lille Lands Omraade har udviklet sig en Del ret udprægede Nuancer fra det typiske, er der

12. Typer fra Borger- og Bondestand. Øerne.

i legemlig Henseende ikke store Forskelligheder knyttede til de forskellige Lokaliteter. Ovenfor er paapeget den Forskel, som findes mellem Lolliker og Vestjyder; foruden denne fortjener maaske kun den Særstilling, som siges at tilkomme Anholterne (se S. 31), at omtales.

Langt større ere de Forskelligheder i Udseendet, som afhænge af Erhverv og social Lagdeling. Det legemlige Slid taler ud saavel af den krogede Ryg, de lange Arme som af det magre, kantede Ansigt, hvor Energien og den ubeherskede Bondefiffighed synes de mest fremtrædende intellektuelle Egenskaber navnlig hos de ældre (Fig. 10—11).

Den fremskridende Intelligens og højere aandelige Udvikling spores hos de i Fig. 12 og 14 afbildede Typer fra Lag, der indtage et noget højere socialt Stade, men dog tilhøre Folkets bredere Lag; Udviklingen ses at føre henimod det Præg, som udmærker den intelligenteste Del af Bybefolkningen og omtrent er fælles for alle Folk af de skandinaviske og angelsaksiske Racer. Ved Siden heraf fremsættes Typen paa en i Intelligens højt udviklet dansk Bonde (Fig. 13).

Et af Erhvervet betinget Særpræg tilkommer Fiskertypen (se Side 33), hvis furede, vejrbitte Ausigt med de støtte, alvorlige, lidt lune Træk genfindes næsten overalt hos Fiskerbefolkningen i de nordeuropæiske Lande.

Der er vel næppe Tvivl om, at Forskellen mellem de forskellige Folketyper inden for Danmarks Grænser har været lettere paaviselig i tidligere Tider end nu, og at det stærkt tiltagende Samkvem mellem de forskellige Lands-

Jylland.

13. Politikeren N. J. Termansen.

dele og den deraf flydende stærkere Blanding af deres Befolkning vil gøre sit til i Forening med den demokratiske Udvikling og den delvise Udfyldning af de sociale Kløfter at skabe større Ensartethed i Typerne — »Transtøvlernes« Tid er forbi for stedse, Stigen, der fører

14. Typer fra Bondestand. Øerne.

fra Bondehuset til Universitetet, vil i det 20de Aarhundrede blive kortere og kortere for »Arbejdets Riddere«.

Om Folkets øvrige fysiske Egenskaber ere undergaaede Forandring i Aarhundredets Løb, vides intet sikkert. Farven af Haar og Øjne er hos Flertallet lys eller blond. En Masseundersøgelse af Skolebørn i 1892—93 viste, at ved Skoleperiodens Begyndelse havde 8% af Drengene sort eller mørkt Haar, 49% lyst Haar, Resten en Overgangsfarve; ved dens Slutning havde 19% sort eller mørkt Haar, 33% lyst Haar. Hos Pigerne vare Tallene ved Skoleperiodens Begyndelse henholdsvis 12 og 46, ved dens Slutning 27 og 31³. Der foregaar altsaa hos mange Børn en Farveforandring fra mørkt til lyst Haar; rimeligvis begynder den længe før den

skolepligtige Alder og fortsættes maaske hos Voksne. Rødt Haar hører til Sjældenhederne her i Landet. Gennemsnitshøjden hos den værnepligtige Ungdom er for Tiden c. 64,6 Tom. (169 Cm.). Af 1000 Mand maalte 13 mellem 55 og 57 Tom., 188 mellem 58 og 61 Tom., 599 mellem 62 og 65 Tom., 152 mellem 66 og 67 Tom., 42 mellem 68 og 69 Tom., 5—6 mellem 70 og 71 Tom. og 0,4 var 72 Tom. og derover. Mellem Lolliker og Vestjyder er der i Gennemsnitshøjde en Forskel af 3—4 Cm.⁴.

Nyfødte Børns Vægt er i København i Gennemsnit 6—7 $\bar{M}$, paa Landet vistnok betydelig højere; paa Bornholm er saaledes en Vægt af 10 $\bar{M}$ hos et nyfødt Barn meget almindelig. Vækstenergien er størst i den spæde Barnealder; som Resultat af nogle hidtil ikke bekendte Undersøgelser angaaende Vægtsvingninger hos Børn, udskrevne som helbredede fra Dr. Louises Børnehospital i København i 1879—85, kan anføres, at den gennemsnitlige daglige Vægtforøgelse hos Børn paa 5¹/₂ $\bar{M}$ (2 750 Gr.) udgjorde c. 15% af deres Vægt, hos Børn paa 24 $\bar{M}$ (12 000 Gr.) derimod kun 5%; ligeledes var det gennemsnitlige daglige Vægttab henholdsvis 6% og 3%. Hos Skoledrenge er den

gennemsnitlige aarlige Tilvækst i Højde c. 2 Tommer (5 Cm.) aarlig fra de yngste Klasser til 14 Aars Alderen, derefter 3 Tom. aarlig til 16 Aars Alderen; deres Vægtforøgelse er indtil det 12te Aar 3—5 $\bar{M}$ (1 500—2 500 Gr.) aarlig, fra 12—13 Aar 8 $\bar{M}$ (4 000 Gr.), derefter 12—13 $\bar{M}$ (6—7 000 Gr.), og denne stærke Tilvækst strækker sig lige til det 18de Aar, hvorefter en Standsning indtræder. Hos Skolepiger falder Udviklingen væsentligst paa Alderen 12—16 Aar; den foregaar i et kortere Tidsrum og langt hurtigere og stærkere end hos Drengene⁵. Den spæde Barnealder og Overgangsalderen ere de vigtigste Afsnit af Børns Vækstliv; Bevidstheden herom er næppe tilstrækkelig levende i Folkets store Lag.

Stor fysiologisk Interesse knytter sig til Pastor Rasmus Malling-Hansens Opdagelser angaaende Periodicitet i Børns Vækst; han paaviste i 1880'erne bl. a., at den egentlige Voksetid for ældre Børn strækker sig fra Begyndelsen af April til ind i December, at

denne Periodes første Halvdel væsentligst er viet til Højdevæksten, den anden Halvdel hovedsagelig til Vægtforøgelsen, at Væksten i Højde og Vægt ikke foregaar jævnt, men bølgefornig med en Maksimums- og Minimumsperiode. Senere Undersøgelser i Udlandet have i det væsentlige godkendt vor Landsmands Opdagelser⁶. J. C.

Folketal. Befolkningens Tilvækst i det 19de Aarhundrede, Ud- og Indvandring, Fordeling efter Alder og Køn. Ved den sidst foretagne almindelige Folketælling i det egentlige Danmark ($\frac{1}{2}$ 1890) opgjordes Folketallet her i Landet til 2 172 380 Personer, eller 57 Personer pr. □ Kilometer; da Befolkningstætheden i et Land spiller en overordentlig stor Rolle for den hele økonomiske Situation, idet en gennemført Arbejdsdeling, en blomstrende Industri, Folkets Delagtighed i mangfoldige Kulturgoder netop er betinget af en tæt Befolkning, frembyder Landet for saa vidt ret gunstige Forhold; det staar omtrent midt i Rækken blandt de europæiske Lande, langt tilbage for de store

15. Anholtboere.

16. Færinger.

Kulturstater i Vest- og Mellemeuropa, men paa den anden Side betydeligt over det nordlige og østlige Europa, ligesom ogsaa Balkanstaterne og Størstedelen af det sydlige Europa ere Danmark underlegne med Hensyn til Befolkningstætheden. Paa det samme Territorium som nu fandtes ved Folketællingen i 1801: 929 000, i 1840: 1 289 000, 1860: 1 608 000 og i 1880: 1 969 000 Personer. I Følge en officielt foretagen Beregning, hvor der dels er taget Hensyn til de Tællinger, som have fundet Sted i 1895 i København med Nabokommuner og i Tiden deromkring i Landets større Købstæder, dels til Antallet af Fødsler og Dødsfald suppleret med Opgivelser om Ud- og Indvandring i 1890—94, skulde Danmark den 1. Februar 1895 tælle 2 256 000 Mennesker, og hvis man nu yderligere kan gaa ud fra, at Forholdene i de næste fem Aar med Hensyn til Fødsler, Dødsfald og Udvandring ville stille sig paa samme Maade som konstateret for de fire første af Aarene, vil Folketallet ved Begyndelsen af Aar 1900 kunne anslaaes til at være c. 2,4 Mill. Personer. Derved vilde Danmarks Folkemængde paa sit nuværende indskrænkede Omraade netop have naaet den samme Størrelse, som den havde ved Aarhundredets Begyndelse, da Norge og Hertugdømmerne endnu hørte til Danmark.

Gennem hele det 19de Aarhundrede har der i Modsætning til de Erfaringer, som foreligge fra tidligere Tider, fundet en stærk Tilvækst Sted i Befolkningens Antal, en Tilvækst som dog er optraadt med forskellig Styrke i de forskellige Tidsrum; saaledes var den gsnlt. aarlige Tilvækstprocent i 1801—40: 0,84⁰/₁₀₀, i 1840—60 — i hvilken Periode den fri Forfatnings Indførelse, og dermed Ophævelsen af mange hæmmende Baand paa Næringslivets Omraade, falder — 1,11⁰/₁₀₀, i 1860—80: 1,02, i 1880—90: 0,99 og i 1890—1900, hvis den oven anførte Beregning holder Stik: 1,00. I hele Aarhundredet bliver Tilvækstprocenten saa 0,96 i aarligt Gennemsnit.

Og samtidig med denne store Tilvækst i Landets egen Befolkning har der dog fundet en betydelig Udvandring Sted til fremmede Lande, som paa langt nær ikke opvejes ved den Tilgang, Danmark har faaet ved Indvandring fra andre Lande. De foreliggende Oplysninger om Ind- og Udvandring ere forøvrigt ret summariske; om Ind-

17. Vestjydske Fiskere.

vandring kan Oplysninger saaledes kun udledes af Opgivelserne om Befolkningens Fødested, hvorom første Gang spurgtes ved Folketællingen i 1850, men som altsaa ikke oplyse noget om, hvor mange der virkelig ere indvandrede i de enkelte Tidsrum, ej heller noget om de Udlændinge, som beskæftiges i dansk Erhvervsvirksomhed paa visse Tider af Aaret uden for Folketællingsdagen, saasom Svenskere ved Teglværkerne eller Polakker paa Sukkerroemarkerne. Om Udvandringen til oversøiske Steder

haves der Oplysninger siden den i Henhold til Lov af $\frac{1}{5}$ 1868 etablerede Kontrol med Udvandrerens Befordring. Ved Hjælp af Oplysningerne om Fødslernes Overskud over Dødsfaldene og Befolkningens virkelige Størrelse i Henhold til Folketællingerne kan

Danmarks Kultur.

18. Lods fra Færoerne.

man dog slutte, at Ind- og Udvandring i Aarhundredets første Halvdel lige til 1855 paa det nærmeste har balanceret; fra 1860 forandre Forholdene sig, saaledes at Udvandringen nu betydelig overstiger Indvandringen og vel nok kan anslaaes til c. 2.000 i aarligt Gennemsnit i 1860—70,

3a

c. 4 000 i 1870—80 og c. 8 000 i 1880—90. I Begyndelsen af 1890'erne var Udvandringen særlig stor — over 10 000 aarlig — og kulminerede i 1892, men siden er den aftagen stærkt og udgjorde i 1898 kun 2 000 Personer. Af Udvandrerne ere $\frac{3}{5}$ af Mandkøn, og $\frac{3}{4}$ vare i Alderen 15—60 Aar. Det vil ses, at Landet herigennem nationaløkonomisk set har lidt et ret betydeligt Tab af produktiv Kraft, ligesom Samfundet har baaret alle Udgifterne i den Tid, Udvandrerne vare nydende og intet ydende. Den allervæsentligste Del af Udvandringen er foregaaet til Amerikas forenede Stater, og de økonomiske Forhold derovre øve derfor ogsaa en hovedbestemmende Indflydelse paa, hvor stor Udvandringen er. Af Oplysninger fra fremmede Landes Statistik om, hvor mange Danske der findes i disse, ses det ogsaa, at de forenede Stater i 1890 talte 132 543 Danske, eller omtrent lige saa mange som i hele Odense Amt. I Tyskland fandtes i 1895: 28 000, i Sverige og Norge i 1890 henholdsvis 5 400 og 2 500; i hver enkelt af de øvrige europæiske Stater var Antallet af Danske forholdsvis ubetydeligt; uden for Europa findes, foruden i de forenede Stater, et ret betydeligt Antal i Australien — alene i Ny Zeeland 2 200 (1895) —, i Argentina (1 400 1895) — og i Kanada. Som Søfolk paa engelske Skibe beskæftigedes i 1896: 1 600. — Antallet af samtlige Danske, bosatte i Udlandet, kan herefter anslaaes til noget over 200 000.

Det Antal Fremmede, som have Bopæl i Danmark, er ingenlunde betydeligt; i 1850 var her c. 30 000, i 1890: 71 000, eller $3,25\%$ af hele Landets Befolkning. Men langt fra alle disse kunne regnes som Udlændinge i egentlig Forstand; fradrages saaledes de i vore Bिलande og i Slesvig fødte — i alt 22 000 —, bliver der kun 49 000 tilbage. Af disse vare de fleste fødte i vore Nabolande: Sverige (33 800) og Norge (3 400), derefter staar Tyskland uden Slesvig (10 300); kun 1 673 vare fødte i andre europæiske Stater, navnlig England, og 933 uden for Europa. Det er ikke mindst i Hovedstaden, at Fremmedbefolkningen findes; alene af Svenskere taltes der saaledes her i 1895 c. 15 000.

Befolkningens Fordeling efter Køn viser i Danmark som i de fleste europæiske Lande Kvindekønnets absolutte Overvægt, en Overvægt som har været i Stigning i den nyeste Tid. I 1890 var der saaledes 1 059 000 Mænd og 1 113 000 Kvinder, eller af 1 000 Mennesker vare 488 Mænd og 512 Kvinder; i 1801 var der 504, i 1840: 506, 1860: 504 og i 1880: 509 Kvinder af 1 000 Mennesker. Grunden til Kvindekønnets Overvægt kan ikke søges i Fødselsforholdene, idet der jo tværtimod her som andetsteds fødes flere Drengene end Piger, men skyldes Dødeligheden, som er noget større blandt Mænd end blandt Kvinder, Udvandringen, som har borttaget langt flere Mænd end Kvinder (1880—90 alene c. 16 000), og endelig Indvandringen, som tilfører Landet flest Kvinder (Tjenestetyende). Særlig udpræget er Kvindernes Over-

vægt i Byerne, langt mindre er den paa Landet. I de yngste Aldersklasser er Mandkønnet i Flertal paa Grund af Fødselsforholdene, men allerede i 15—20 Aars Alderen er der Ligevægt, og derefter er der stadig Overskud for Kvinderne; i Begyndelsen er dette ganske vist ikke stort, idet Dødeligheden er ens og kun Vandringerne forrykke Ligevægtsforholdet, men allerede i 35—40 Aars Alderen er der 515 Kvinder af 1000 Personer, og fra nu af tiltager Forskellen stærkt, saaledes at der i 65—70 Aars Alderen er 532 Kvinder og i 85—90 Aars Alderen endog 623 Kvinder af 1000.

Befolkningens Fordeling efter Alder har en stor Betydning for Landets produktive Evne, thi jo større en Del af Befolkningen der findes i de egentlig produktive Aldersklasser, som for Danmark vel nærmest maa siges at være Alderen 20—60

Aar, des større Udviklingsmulighed vil der være for Landets Produktion. Dog kan den Omstændighed, at der findes særlig mange i de yngste eller ældste Aldersklasser ingenlunde siges at tyde paa ugunstige Forhold, tværtimod; hvis der saaledes er mange i de yngste Aldersaar, kan dette tyde paa, at Samfundet er i en rask Tilvækst eller paa en lav Børnedødelighed, noget der altid taler til Gunst for det Civilisationstrin, hvorpaa Landet befinder sig, og omvendt: er der mange i de ældre Aldersklasser, peger dette hen paa gunstige Dødelighedsforhold, og da navnlig paa, at de brede Lag af Befolkningen — Arbejderne, som tælle til — leve længe. Deler man nu Befolkningen i visse Grupper efter deres Betydning for Produktionen, hvor Alderen 0—15 Aar som Barnealderen regnes for »uproduktiv«, Aldersklasserne 15—20 Aar som Faguddannelsestid og 60 Aar og derover paa Grund af manglende Arbejdsevne som »halvproduktive«, medens 20—60 Aar er den egentlige produktive Alder, var i 1890 over $\frac{1}{3}$ (35 %) i Alderen 0—15 Aar, — $2\frac{1}{2}$ % under 1 Aar —,

19. Natmændsfolk.

$\frac{1}{11}$ (9%) mellem 15 og 20 og $\frac{1}{10}$ (10%) 60 Aar og derover: i den egentlig produktive Alder var omtrent Halvdelen, deraf 28% fra 20—40 Aar og 18% fra 40—60 Aar. Ved Tællingen 1801 var der 40% fra 0—20 Aar, godt 29% fra 20—40, 21% fra 40—60 Aar og godt 9% 60 Aar og derover. En Sammenligning mellem Aarhundredets Begyndelse og Slutning viser saaledes, at de produktive Aldersklasser ere gaaede ned i forholdsvis Betydning. Udvandringen, som især bortfører Folk i den produktive Alder, er en af Grundene hertil, men den Tilvækst, som viser sig for Forholdstallene i den yngste og ældste Aldersklasse, skyldes desuden Børnedødelighedens Aftagen og den længere Levetid nu end før. Vandringerne inden for Landet bevirke atter, at den produktive Alder er stærkere repræsenteret i Byerne end paa Landet, medens de andre og da navnlig de ældste Aldere ere af forholdsvis langt større Betydning paa Landet. Aldersfordelingen her i Landet er ikke væsentlig forskellig fra den i de nærmest tilstødende Lande, Tyskland, England, Sverige og Norge, derimod findes der i Frankrig med den ringe Fødselshyppighed og langsommere Befolkningsforøgelse forholdsvis mange Mennesker i Alderen 40—60 Aar og navnlig over 60 Aar, faa under 20 Aar.

Paa Færøerne er Folketallet steget fra 5 265 i 1801 til 12 955 i 1890, svarende til c. 10 Mennesker paa □ Km. Fordelingen efter Alder og Køn afveg i 1890 ikke væsentligt fra den tilsvarende i det egentlige Danmark. M. K.

Bebyggelsesforhold. By og Land. Befolkningens Vandringer inden for Landets Grænser. Husstande. Beboelsestætheden, maalt ved Antal af Beboere paa en □ Km., for Landet som Helhed er allerede meddelt foran, men inden for Landets Grænser findes der store Afvigelser fra dette Gennemsnit; medens Øerne have 94 Mennesker paa □ Km. (uden Hovedstaden 66), har Jylland kun 37, og medens det sydøstlige Jylland staar med 52 paa □ Km. har de vestlige Dele kun halv saa stor en Befolkningstæthed. Disse Forskelligheder, der væsentligst skyldes dels Bybefolkningens forskellige Størrelse dels Jordbundens større eller mindre Frugtbarhed, belyses for de enkelte Amters Vedkommende ved de 2 Kort, der give Sammenligningen mellem Aarhundredets 2 Endepunkter samt mellem de enkelte Amt indbyrdes, hvorhos Befolkningens Fordeling paa By og Land i hvert Amt fremgaar af grafiske Fremstillinger.

Ved Aarhundredets Begyndelse boede de $\frac{4}{5}$ af Kongeriget's Befolkning paa Landet i godt 1600 Kirkesogne, hvoraf c. 70% havde under 500 Beboere; i 436 fandtes endog under 250 Beboere, i 428 fra 500—1000, i 48 fra 1000—1500, medens kun 16 rummede over 1500 Beboere. I Jylland var Antallet af tyndt befolkede Sogne størst, og kun 12 naaede

1801

Forholdet mellem
Folketallet i By (■) og Land (□)

I. Kjøbenhavns Amt

II. Frederiksborg Amt

III. Holbæk Amt

IV. Sorø Amt

V. Præstø Amt

VI. Bornholm Amt

VII. Maribo Amt

VIII. Svendborg Amt

IX. Odense Amt

X. Vejle Amt

XI. Aarhus Amt

XII. Randers Amt

XIII. Aalborg Amt

XIV. Hjørring Amt

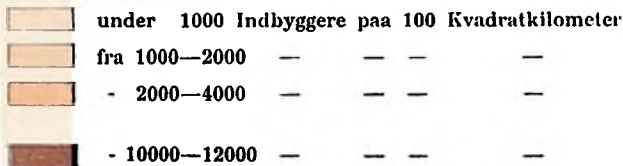
XV. Thisted Amt

XVI. Viborg Amt

XVII. Ringkøb. Amt

XVIII. Ribe Amt

XIX. Færøerne

KORT OVER
BEFOLKNINGSTÆTHEDEN I AMTERNE

1801.

1899
Forholdet mellem
Folketallet i By (■) og Land (□)

- I. Kjøbenhavns Amt ■
- II. Frederiksborg Amt □
- III. Holbæk Amt □
- IV. Sorø Amt □
- V. Præstø Amt □
- VI. Bornholm Amt □
- VII. Maribo Amt □
- VIII. Svendborg Amt □
- IX. Odense Amt □
- X. Vejle Amt □
- XI. Aarhus Amt □
- XII. Randers Amt □
- XIII. Aalborg Amt □
- XIV. Hjørring Amt □
- XV. Thisted Amt □
- XVI. Viborg Amt □
- XVII. Ringkøb. Amt □
- XVIII. Ribe Amt □
- XIX. Færøerne □

	fra 1000—2000 Indbyggere paa 100 Kvadratkilometer				
	- 2000—4000	—	—	—	—
	- 4000—6000	—	—	—	—
	- 6000—8000	—	—	—	—
	- 8000—10000	—	—	—	—
	- 10000—12000	—	—	—	—
	45000	—	—	—	—

KORT OVER
BEFOLKNINGSTÆTHEDEN I AMTERNE
1899.

op over 1 000 Beboere. Sognene vare Bebyggelsescentrer, hvis Grænser havde meget gammelt Hævd og hvis Beboere, i det mindste hvad Bondestanden angik, følte sig knyttede sammen som Sogneboere og staaende i et vist fremmed Forhold til andre Sognes Folk. Endnu for en Menneskealder siden var der Egne i Jylland, hvor Giftermaal med en »Udensogns« var noget højst usædvanligt. I 1855 viste Folketællingen, at paa de fleste Smaaøer vare over 90% af Beboerne fødte paa deres Opholdssted, og rimeligvis har ved Aarhundredets Begyndelse noget lignende været Tilfældet i de fleste Sogne i Landet: man fødtes, giftede sig og døde i samme Sogn. I Landsognene ved Kysten fandtes en Del sammenbyggede Fiskerlejer omtrent i samme Antal og paa samme Sted som nu. Sammenhobning af Beboelser fandtes endvidere omkring de talrige Slotte og Herregaarde, der i et Antal af c. 780 fandtes spredte over hele Landet, men dog i størst Antal paa Øerne, samt omkring de adelige Frøkenklostre. Flertallet af et Sogns Beboere levede i en eller flere Landsbyer, der overalt undtagen paa Bornholm, i Vestjylland og enkelte Egne af mindre Omfang, oprindeligt havde været tæt sammenbyggede, saaledes som det endnu kan ses f. Eks. paa Samsø. De store Landboreformer i Slutningen af forrige Aarhundrede bevirkede, at den ene Landsby efter den anden nedlagdes og Gaarde og Huse udflyttedes, men denne indgribende Forandring af Bebyggelsen i Sognene var ved Aarhundredets Begyndelse endnu ikke gennemført i større Udstrækning, hvorfor de fleste Landsbyer i Landet paa dette Tidspunkt præsenterede sig som tæt sammenbyggede. Beboerne af disse Landsbyer vare næsten alle beskæftigede ved Agerbruget, Industrien var i Regelen kun repræsenteret af Smeden og Mølleren; Skolen og Kirken, hvilke Bygninger dog langt fra fandtes i alle Landsbyer, vare de eneste Repræsentanter for de immaterielle Erhverv; en ussel Kro stod hist og her som Tegn paa det yderst ringe Samkvem med Omverdenen.

Kun $\frac{1}{5}$ af Landets Befolkning boede i Købstæderne, hvis Særpræg skyldtes de i Regelen meget gamle Rettigheder og særlige Administrationsforhold. Deres Antal var omtrent det samme som i 1900 (Silkeborg, Esbjerg og Nørresundby fandtes ikke, Frederikshavn bestod kun som Fiskerlejet Fladstrand, Slangerup var Købstad indtil 1809, Løgstør blev først Købstad i Aar 1900, Allinge og Sandvig bestod som selvstændige Byer), men Flertallet adskilte sig ikke i Bebyggelsesmaade og Udseende (ubrolagte Gader, straatækte Huse) fra de enkelte større sammenbyggede Landsbyer, og i de fleste mindre Købstæder var Landbruget en af de vigtigste Erhvervskilder. Bortset fra Hovedstaden med c. 100 000 Indb. fandtes kun 3 Købstæder med fra 5—6 000 Indb. (Odense, Helsingør og Aalborg), 3 med 3—5 000 Indb. (Aarhus, Randers og Fredericia), 29 med 1—3 000 Indb. og Resten (36) havde under 1 000 Indb., deraf 11 endog under 500 Indb.

Denne Tingenes Tilstand undergik ingen betydelig Forandring i de 4 første Tiaar af Aarhundredet. København med Forstæder voksede kun lidet (0,5^o/o i aarligt Gennemsnit), de øvrige Købstæder noget mere (1,1^o/o), men dog væsentligt kun ved Fødslernes Overskud over Dødsfaldene, medens Landbefolkningen tiltog som Landet i sin Helhed (0,8^o/o);

20. Kongensgade i Esbjerg i 1878.

den væsentligste Forandring i Bebyggelsen i dette Tidsrum var de gamle Landsbyers Nedlæggelse og Gaardenes Udflytning.

I den øvrige Del af Aarhundredet foregaar en stærk Forskydning i Forholdet mellem de 3 ovennævnte Dele af Befolkningen: Købstadbefolkningen vokser kolossalt ved Indvandring fra Landet.

I Aar 1900 kan Befolkningen i Hovedstaden og samtlige Nabo-kommuner anslaaes til mindst 460 000, i Købstæderne og Handelspladserne til c. 450 000 og i Landdistrikterne til c. 1 500 000 : næsten $\frac{2}{5}$ af Befolkningen tilhører Byerne. Vi nærme os stærkt Tilstanden i Holland, hvor over Halvdelen af Befolkningen bor i Byer, og hvis vi havde Midler til at maale den Bydannelse i Landdistrikterne, som har taget Fart navnlig i de 2 sidste Tiaar; og som ret straks vil blive nærmere omtalt, vilde man mulig komme til det Resultat, at henimod Halvdelen af Danmarks Befolkning lever under bymæssige Forhold.

Særlig Opmærksomhed fortjener Hovedstadens Tilvækst. Fra c. 100 000 Indb. i 1801 er den vokset til c. 360 000 i 1899 altsaa til over det 3-dobbelte. Tilvæksten tog Fart i 1840—60, i 70'erne sprængtes de hæmmende Volde og Bebyggelsen af Voldkvartererne begyndte, i 1880—90 kulminerede Væksten og i de senere Aar er Tilvæksten kun

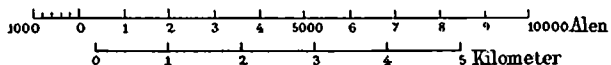
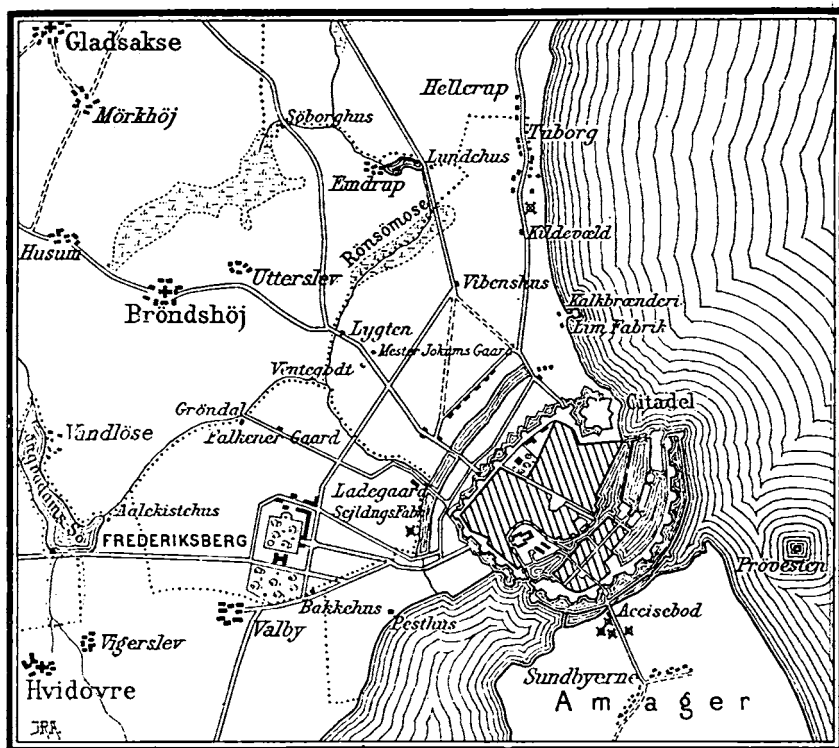

21. Kongensgade i Esbjerg i 1899.

sket gennem Overskud af Fødsler over Dødsfald, idet den Fremgang, der vindes ved Folkeforøgelsen i de gamle Forstæder og Voldkvartererne, ophæves ved Afsolkningen af det gamle København, der lidt efter lidt omdannes til et »City« med Boutiker, Lagere, Kontorer etc. I de Hovedstaden omgivende Landkommuner (Sundbyerne, Valby-Hvidovre, Brøndshøj-Rødovre og Gentofte-Ordurp) og Handelspladsen Frederiksberg, hvilke i Virkeligheden, men ikke administrativt ere stærkt sammenknyttede Dele af den efter danske Forhold vældige Byorganisme Stor-København, er der foregaaet en mægtig Udvikling fra Aarhundredets Begyndelse, da de alle havde et ganske landligt Præg og tilsammen kun talte c. 9 000 Indbyggere, og til Aar 1900, da Indbyggerantallet maa anslaaes til over 110 000 (hvoraf c. 70 000 i Frederiksberg). Medregnes disse, kommer Danmarks Hovedstadsbefolkning til at udgøre henimod $\frac{1}{5}$ af hele Landets Befolkning. Denne kolossale Vækst af Hovedstaden er vel egnet til at vække Bekymring hos alle dem, der ikke ønske, at den danske Nationalkarakter skal antage Københavner-

præget. Intet europæisk Land, med Undtagelse af England og Wales, har saa stor en Hovedstad som Danmark — $\frac{1}{5}$ af 2 Millioner betyder imidlertid meget mere end $\frac{1}{4}$ af 20.

Til Oplysning om Hovedstadens og dens Nabokommuners Udvikling er vedføjet 2 Kort, som give Bebyggelsen ved Aar 1800 og 1899.

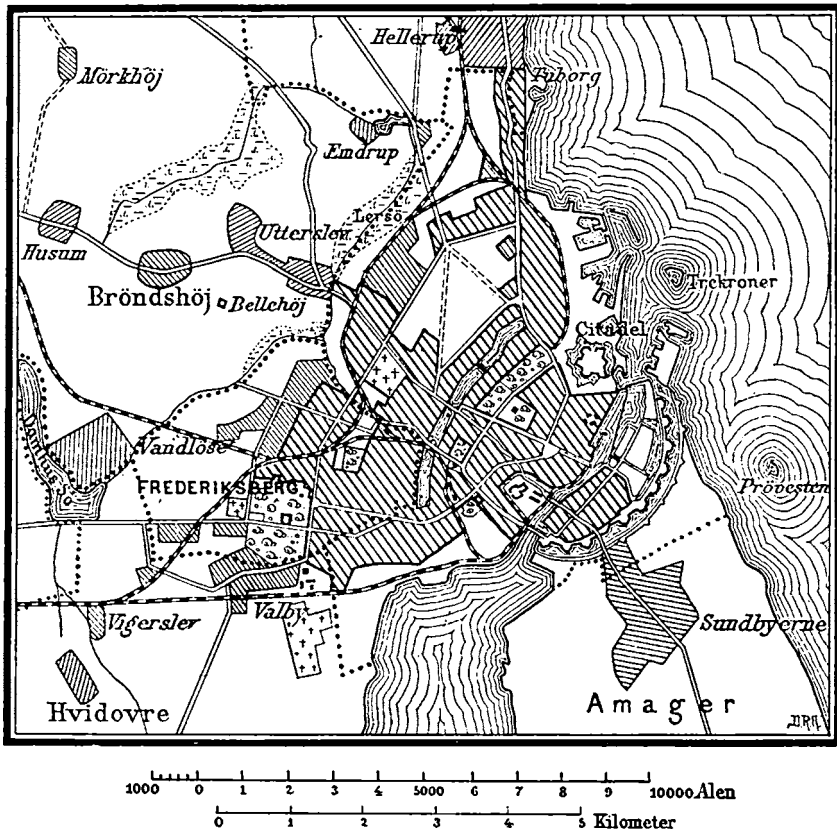

22. Kort over Staden København og Nabokommuner ved Aar 1800.

Købstædernes og Handelspladsernes Folkemængde er steget fra c. 93 000 i 1801 til c. 460 000 i 1900; selv om man bortser fra det med amerikansk Hurtighed opvoksede Esbjerg (i 1860 30, i 1880 1 529, i 1890 4 111, i 1898 c. 13 000 — se Fig. 20—21), faar man dog en Tilvækst til henimod det 5-dobbelte, altsaa omtrent den samme, København med Nabokommuner kan fremvise. Der findes nu 4 Købstæder fra 20—50 000 (Aarhus, Odense, Aalborg og Horsens), 7 (Helsingør, Svendborg, Randers, Vejle, Fredericia, Kolding og Esbjerg) med fra 10—20 000 Indb., 12 med fra 5—10 000 Indb., 33 med fra 2—5 000 Indb., 15 med fra 1—2 000 Indb. og kun 1 (Mariager) med under 1 000. Alle Købstæder

ere tiltagne i Folketal siden 1801, men de mindste og næstmindste ere blevne længst tilbage i Udviklingen.

Landdistrikternes Folkemængde er, naar der bortses fra Københavns Nabokommuner, og Handelspladserne regnes til Købstæderne, stegen fra c. 735 000 i 1801 til c. 1 430 000 i 1890 og kan anslaaes til

23. Kort over Staden København og Nabokommuner 1890

c. 1 500 000 i 1900. Tilvæksten er stærkere i første end i sidste Halvdel af Aarhundredet, i 1880—90 endog meget svag (0,2%), hvilket jo afhænger af den stærke Tilstrømning til Byerne og Udvandringen. Mange Sogne ere i Aarhundredets sidste Halvdel gaaede stærkt tilbage i Folketal eller vise Stilstand. Der er her betydelig Forskel mellem de enkelte Landsdele, hvilket fremgaar af nedenstaaende Oversigt:

	Fremgang		Stilstand eller Tilbagegang
Sjælland	23 % af samtl. Sogne		77 %
Fyn	35 %	—	65 %
Lolland-Falster	37 %	—	63 %
Bornholm	73 %	—	27 %
Jylland	60 %	—	40 %

I Jylland er der meget stor Forskel mellem Amterne; medens Vejle og Aarhus Amter have en Fremgangsprocent, der svarer til Sjællands og Fyns, er der i Ringkøbing Amt Fremgang i 77 af 112 Sogne, i Viborg Amt i 103 af 153, i Aalborg Amt i 82 af 112 og i Thisted Amt i 67 af 95, medens Ribe, Randers og Hjøring Amter omtrent frembyde Gennemsnittet.

I 1890 fandtes 2 Sogne med over 5 000 Indb., 8 med fra 3—5 000, 58 med fra 2—3 000, c. 400 med fra 1—2 000, c. 700 med fra 500—1 000 og c. 480 med under 500 Indb. Forskellen mellem 1890 og 1801, da 70% af Sognene havde under 500 Indb. (se i øvrigt S. 36), er iøjnefaldende.

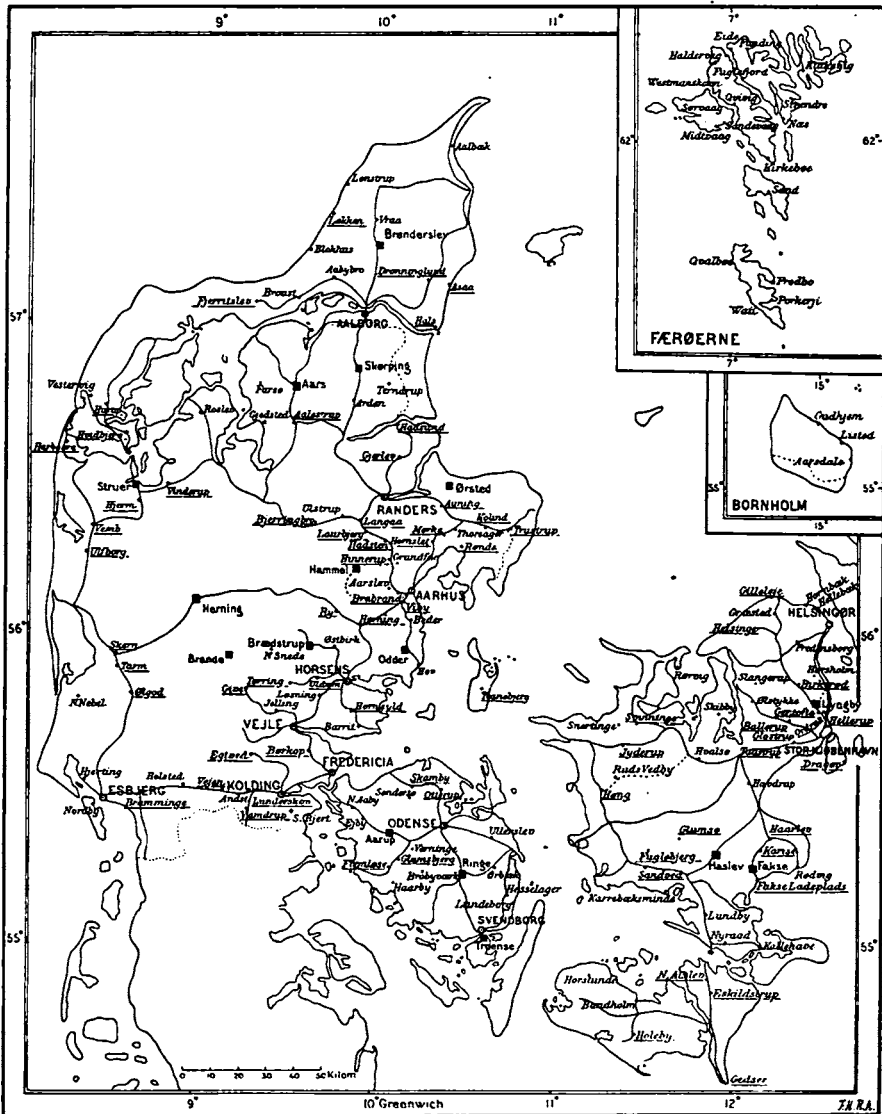
Indvandringen til Byerne belyses ved følgende Tal:

Af 100 danskfødte Indbyggere i

København . . . . . vare i 1850 19 fødte i Landdistrikterne, i 1890 26
 Provinskøbstæderne - - - 30 - - - - - 42

En Vandring fra Byerne til Landet har naturligvis ogsaa fundet Sted, men den er relativt set langt svagere end den modsatte Strøm. Saaledes var i 1850 kun 4 af hvert 100 danskfødte Indbyggere i Landdistrikterne fødte i Byerne, i 1890 kun 6, og hvis man fra Landdistrikterne udelukker Handelspladserne og Københavns Nabokommuner, vil Tallet for 1890 blive endnu mindre. Byerne suge Landboerne til sig, men de foran anførte Tal, der jo kun gælde selve Købstæderne, give langt fra det rette Maal for Byernes Tiltrækningskraft; denne bevirker nemlig ogsaa en Tilstrømning til mange Byers Nabo-sogne i Lighed med den, der har fundet Sted ved København, men selvfølgelig i meget mindre Omfang end denne. Den vides at være meget betydelig paa flere Steder, f. Eks. om Aalborg og Odense, men da det navnlig er det sidste Tiaar, som her gør sig gældende, vil først Resultaterne af Folketællingen i 1901 kunne give nøjagtige Oplysninger om denne Bevægelses Omfang. Ikke uden Værd er dog ved denne Lejlighed de alt foreliggende Oplysninger om Antallet af Levendefødte. Udtager man Nabo-sognene til 39 Købstæder, der vides at være i livlig Udvikling, eller til hvis Nabolag en stærk Tilflytning vides at have fundet Sted, kan man ved Sammenligning med Forholdene dels i de øvrige Sogne paa Landet dels i selve Provinskøbstæderne, København og dels Nabokommuner igennem Tallene for Levendefødte danne sig en Forestilling om Tilstrømningen til en Del Provinskøbstæders Omegn, hvilken antagelig for den væsentligste Del skyldes Tilflytning af Elementer af Arbejdsklassen. Man kan opstille følgende Tabel:

	Levendefødte i aarligt Gennemsnit		Tilvæksten i Procent
	1890—94	1895—98	
København	10 365	10 190	÷ 1,7
Frederiksberg	1 443	1 579	9,4
Københavns Nabokommuner	1 288	1 429	11,0
39 Købstæder	10 108	11 237	11,2
39 Købstæders Nabo-sogne	2 892	3 152	9,0
Alle andre Landsogne	39 579	40 003	1,1

24. Kort over den bymæssige Bebyggelse i Danmarks Landdistrikter.

■ Store Landsbyer med fuldstændig eller næsten fuldstændig bymæssig Karakter.

De understregede Navne betegne Landsbyer i livlig Udvikling i Retning af det bymæssige.
De øvrige Navne betegne Landsbyer (Fiskerlejer) i mindre stærk Udvikling eller stagnerende, men dog med en vis bymæssig Karakter.

Til Orientering er opført samtlige Jernveje samt Navne paa Kobsteder med over 10000 Indbyggere (se Bemærkningerne om Kortet Side 45).

Strømningen mod Byerne er i det 19de Aarhundrede den vigtigste af de Bevægelser i Befolkningen, som har Betydning for Landdistrikterne (man erindre bl. a. de højtlydende Klager over Mangel paa Arbejdskraft ved Landbruget), men i de sidste 3 Tiaar har der rejst sig en ny Bevægelse i Landdistrikterne, Dannelsen af talrige Centrer med bymæssig Bebyggelse, Knudepunkter for Handel og Industri, og denne Bevægelse vil vistnok komme til at gøre sig stærkt gældende i det 20de Aarhundrede. Den skyldes den stærke Udvikling af Industrien og Haandværket (i 1897 vare c. 107 000 Landboere beskæftigede ved Haandværk og Industri), der for en væsentlig Del hænger sammen med den store Forandring i Produktionen af Landbrugsprodukter (i 1897 1 145 Andels- og Fællesmejerier, før 1880 kun 30), det stigende Antal Købmandsforretninger, Forbrugsforeningsudsalg, Kroer, Lægeboliger og Apoteker, Forsamlingshuse, Højskoler og Forsættelsesskoler, men først og fremmest den rivende Udvikling af Jernbanenettet og de øvrige Samfærdselsmidler (Post-, Telegraf- og Telefonstationer). Medens Aarhundredet begyndte med en Spredning af Beboelseshusene ud fra de sammenbyggede Landsbyer, staar man ved dets Slutning over for den modsatte Bevægelse, en Centralisation i Retning af det bymæssige med Sammenhobning af Beboelseshuse og Etablissementer, der for den mindste Dels Vedkommende staar i direkte Forbindelse med Landbruget. Forskellen mellem før og nu er overordentlig stor.

Redaktionen af dette Værk har med Benyttelse af de foreliggende sparsomme trykte Oplysninger (væsentlig kun »Post- og Adressebogen») og Meddelelser indhentede dels hos Mænd med udstrakt Lokalkendskab (Fysici) dels hos Kirkebylærerne (Oplysning om Antallet af Beboelseshuse omkring Jernbanestationer paa Landet) udarbejdet medfølgende Kort over Lokalteter uden for Byerne med udtalt bymæssig Bebyggelse eller stærk Tendens til en saadan. Det er paavist, at ikke mindre end 16 Byer (Lyngby, Haslev og Fakse paa Sjælland, Aarup, Ringe paa Fyn og Troense paa Taasinge, Brønderslev, Skørping, Odder, Ørsted, Brædstrup, Hammel, Struer, Herning, Brande og Aars i Jylland) kun vente paa Navn og Rettigheder for at blive Købstæder. Næsten alle ere de udviklede i Løbet af de sidste 3 Tiaar. Man har dernæst paa Kortet søgt at fremhæve de Stationsbyer og Landsbyer, som ere i den livligste Udvikling i Retning af det bymæssige, og endelig som sidste Klasse opført saadanne i mindre stærk Udvikling eller stagnerende, men dog med en vis bymæssig Karakter. At man ved Udardøjelsen af Kortet væsentligst har maattet lade sig lede af et omtvisteligt, personligt Skøn ved Bestemmelsen af, hvilke Lokalteter, der skulde medtages, og hvorledes de medtagne skulde klassificeres, maa nødvendigvis fremhæves.

Kortet viser, at Bydannelsen foregaar levende omkring en stor Mængde Landstationer. Mange Steder, f. Eks. ved Sandved og Høng paa Sjælland, Ulfborg og flere andre Steder i Jylland ere disse Stationsbyer voksede op paa bar Grund med Paddehattefart, andre Steder drejer det sig om bymæssig Omdannelse af en større Landsby eller Aflagring omkring en større Fabriksvirksomhed som Kærne. Mange Stationsbyer i Udvikling have næppe Betingelser for Udviklingens vedvarende Fortsættelse, men mange af de paa Kortet understregede ville, hvis ikke uventede økonomiske Kriser, Krig, Epidemier o. l. standse Udviklingen, komme til at staa mellem det 20de Aarhundredes Købstæder. Efter de fra Lærere modtagne Oplysninger fandtes der i Begyndelsen af 1899 9 146 Beboelseshuse omkring 218 Stationer, af hvilke 3 232 vare byggede siden 1890, hvilket giver en Tilvækst af 55% i de forløbne 10 Aar. I 1890 fandtes i de egentlige Landdistrikter 269 227 Gaarde og Huse, hvori i Gennemsnit levede $5\frac{1}{3}$ Person. Regner man i Gennemsnit 6 Beboere af hvert Hus omkring de 218 Stationer, hvilket er lavt regnet, da der som bekendt ved disse findes ikke faa Huse med flere Etager, kommer man til det Resultat, at der i hine Stationsbyer i 1899 levede mindst 55 000 Mennesker, og at Befolkningens Tilvækst siden 1890 er foregaaet med samme stærke Fart som i Københavns Nabokommuner. Idet vi bemærke, at der mangler Beretning om nogle enkelte af de mere end 2 Aar gamle Stationer, saaledes Vamdrup, give vi en Udsigt over Forholdene i de forskellige Landsdele:

	Stationer	Beboelseshuse i 1899	Beboelseshuse tilkomne siden 1890
Sjælland ÷ Sokkelunds Herred	46	2464	698
Lolland-Falster	9	249	86
Fyn	28	1 047	348
Jylland	135	5 386	2 100
Tilsammen	218	9 146	3 232

Det er kendeligt, at Væksten foregaar stærkest i Jylland.

For at kunne give et Eksempel paa, hvorledes den bymæssige Udvikling i en stærkt voksende Stationsby gaar for sig, har man fra Ringe paa Fyn indhentet Oplysninger om Antallet og Beskaffenheden af Erhverv uden for Landbruget i Aarene 1860 og 1899.

1860 fandtes

2 Læger, 1 Dyr læge, 2 Vævere, 2 Tækkemænd, 1 Smed, 1 Musiker, 1 Apoteker, 1 Præst, 1 Degn og Skole, 1 Organist og Skole, 1 Kro med Handel, 1 Smaahandler, 1 Maler, 1 Rentier, 8 gamle Kvinder i et Hospital og 1 Kirke.

1899 fandtes

3 Læger, 1 Dyr læge, 1 Apotek, 1 Præst, 1 Friskole med teknisk Skole og Fortsættelsesskole (4 Lærere), 1 Organist med Skole, 1 Pigeskole (1 Lærer-

inde), 1 Pogeskole, 1 Fragtmænd, 2 Vognmænd, 1 Smaakorer, 5 Murmestre, 3 Tomrermestre, 2 Malere, 2 Fotografer, 1 Møllebygger, 1 Smed, 3 Træskomagere, 2 Vognfabrikanter, 3 Uhrmagere, 2 mekaniske Værksteder, 1 Korkvarefabrik, hvoraf 7 Familier levede, 1 Farveri, 1 Savskæreri, 1 Kalkbrænderi, 2 større Møbelsnedkere, 5 Skomagere, 3 Skræddere, 1 Bager, 1 Ølbrygger, 1 Bogbinder og Galanterihandler, 1 Billedhugger, 1 Brolægger og Stenhugger, 1 Kurvemager, 1 Drejer, 1 Slagter, 2 Bødkere, 1 Sadelmager, 1 Strygefabrikant (»Strygere« til Høstleer), 1 Tækkemand, 3 Vævere, 2 Blikkenslagere, 1 Glarmester, 1 Rebslager, 1 Bundtmager, 1 Andelsmejeri (2 Mejerister, 1 Mejeriske), 3 Systuer, 2 Syjomfruer, 2 Tobakshandlere, 1 Marskandiser, 1 Mælkehandler, 1 Barber og Trikotagehandler, 1 Uldtojskhandler, 1 En gros Forretning i Frøhandel og Frøavl, 1 Handelsgartner, 1 Brødhandlerske, 1 Ølhandler, 6 Købmandsforretninger, 3 Manufakturhandlere, 1 Broderihandlerske, 1 Boghandler, 1 Cyclegrosserer, 2 Cycledeetailhandler, 1 Isenkrammer, 1 Staldforpagter, 1 Bladforhandler, 1 Forhandler af Drikkevarer og Frokost ved Jernbanetogene, 1 Læderhandler, 1 Fiskehandler, 1 Sagfører, 1 Landinspektør, 1 Brandassurancekassebestyrer, 1 Vejassistent, 14 Jernbanefunktionærer (9 gifte), 3 Landpostbude, 1 Bypost, 1 Hotel, 2 kvindelige Rentièrs, 1 pensioneret Vagtmester, 8 gamle Kvinder i Hospital — desuden 1 Amtssygehus, 1 Fattiggaard, 1 Kirke, 1 Forsamlingsbygning med Theater, 1 Vandværk, 1 Foreningsbygning for »Good-Templars«, 1 Foreningsbygning for »Frelsens Hær«, 1 Foreningsbygning for Haandværker- og Industriforeningen, 1 Jernbanestation. Byen talte 122 Beboelseshuse, hvoraf 32 vare opførte siden 1890.

J. C.

Til en Bedømmelse af Landets Bebyggelse indsamledes der ved Folketællingen i 1890 Oplysninger om Steder og Huse i de forskellige Dele af Landet. Oplysningerne herom ere imidlertid ret summariske, men visse Hovedtræk lade sig dog udlede til Belysning af dette for en Bedømmelse af Landets økonomiske og sociale Tilstand vigtige Forhold.

Der fandtes i 1890 i Hovedstaden med Forstæder i alt 11 749 Steder, medens der i Provinskøbstæder og Handelspladser var 36 591 og i de egentlige Landdistrikter 269 227 Gaarde og Huse. Sammenstilles nu disse Tal med de tilsvarende Folketal, kommer der paa hvert Sted i Hovedstaden gsnlt. 32, i de øvrige Byer 11 og paa Landet $5\frac{1}{3}$ Personer. Naar det nu erindres, at Husstandene paa Landet paa Grund af det større Tyendehold gsnlt. ere større end i Byerne, vil det ses, at der i Byerne allerede maatte være en fra Landforhold forskellig Bebyggelse (Etagehuse) alene for at ophæve denne Forskel, og naar saa tilmed det gsnlt. Personantal pr. Sted er langt større i Byerne, tyder dette paa en helt forskellig Benyttelse af Stederne til Beboelsesrum. Hovedstaden viser altsaa en langt tættere Beboelse end de andre Byer, og inden for Hovedstaden er den atter i det egentlige København langt større end i Forstæderne (Staden København 36, Frederiksberg 23, Sundbyerne 16 og Utterslev 13 Personer gsnlt. pr. Sted); i de andre Byer aftager Beboelseslætheden efter Byernes Størrelse, for samtlige Byer over 10 000 Indb. var den saaledes c. 15, for dem mellem 2 og 10 000 c. 9,

og for dem under 2 000 c. 7 Personer pr. Sted, saaledes at der er en jævn Tiltagen i Beboelsestætheden efter Byernes Størrelse, hvilket man ogsaa allerede paa Forhaand maatte vente. For Landdistrikternes Vedkommende er Beboelsestætheden ret ensartet Landet over, højest staaer Sjælland, hvilket navnlig skyldes den mere hymæssige Bebyggelse af Københavns Omegn, lavest Bornholm, hvor forresten Byerne endda staaer med et lavere Personantal pr. Sted end Landet, hovedsagelig foranlediget ved at hver Familie i disse bebor sit eget Sted; det større Tyendehold paa Landet maa saa føre til, at der bliver flere Personer pr. Sted der. — En Sammenligning mellem Antallet af Gaarde og Huse paa Landet og det paagældende Areal viser, at Bebyggelsen er højest forskellig inden for de enkelte Dele af Landet, navnlig paa Grund af Frugtlighedsforholdenes Forskellighed; for Landet som Helhed kommer der 718 Gaarde og Huse pr. 100 □ Km., men paa Øerne 1 000, i Jylland kun 573. Inden for Øerne staaer Fyn højest med over 1 100, derefter kommer Sjælland, lavest Bornholm; i Jylland er den sydøstlige Del langt den tættest bebyggede med 726 pr. 100 □ Km., medens den sydvestlige Del kun har 440.

Af Husstande fandtes der i 1890 i alt 473 345, saaledes at der i Gennemsnit kommer 4,6 Personer paa hver Husstand. Dette sidste Tal har været i stadig Nedgang i den nyere Tid — i 1840 kom der saaledes 5 Personer paa hver —; Grunden hertil er dels det mindre Tyendehold i vore Dage, dels den Omstændighed, at Byerne, som have det mindste Personantal pr. Husstand, ere komne til at udgøre en større Del af Landets samlede Befolkning. I 1890 kom der i København $4\frac{1}{7}$, i Provinsbyerne $4\frac{2}{5}$ og paa Landet $4\frac{3}{4}$ Personer paa hver Husstand. For Byernes Vedkommende burde dog rettelig de Logerende og Beboerne i de store Fælleshusholdninger (milde Stiftelser, Fattiganstalter m. m.), der blive opførte som een Husholdning, fradrages, naar Billedet skulde være korrekt; som det foreligger, er det ret summarisk. — En Sammenstilling af Antallet af Husstande og det nys nævnte Antal Steder viser, at der pr. 100 Steder i København kom 867, i de øvrige Købstæder 226 og paa Landet 116 Husstande.

Man har fundet Anledning til at dvæle saa udførligt ved dette Af-snit af Danmarks Demografi, fordi det bedre end noget andet belyser det betydelige kulturelle Fremskridt, der er sket her i Landet i det 19de Aarhundrede, og hvortil et Sidestykke næppe findes i ret mange europæiske Lande. —

Ægteskabelig Stilling, Vielser, Fødsler, Dødfødsler. Hvad Befolkningens Fordeling efter ægteskabelig Stilling angaar, viste Folketællingen i 1890, at omtrent en Tredjedel af Befolkningen levede i Ægteskab, nemlig 373 800 Mænd og 374 500 Kvinder. Naar Tallet paa gifte Mænd og Kvinder ikke er ganske ens, som man

skulde have ventet, skyldes dette navnlig, at en Del af den mandlige Befolkning, Søfolk f. Eks., er borte fra Hjemmet paa den Tid, Tællingen foregaar. Med Hensyn til de to Tredjedele, som leve uden for Ægteskab, falde disse atter i to Grupper, dels dem, der ikke have været gifte, som udgør $\frac{3}{5}$ af hele Folketallet (643 000 af Mandkøn, 644 000 af Kvindekøn), dels saadanne, hvis Ægteskab er blevet opløst enten ved Døden eller ved Adskillelse, hvilke i alt udgør $\frac{1}{16}$ af Befolkningen. (Tallet paa Enkemænd var 39 000, paa Enker 91 000, paa fraskille og separerede: Mænd 2 400, Kvinder 3 500). Forholdsvis set viser der sig naturligvis stor Forskel i de to Køns Fordeling efter ægteskabelig Stilling; da Antallet af Kvinder er en Del større end af Mænd, medens der er lige mange gifte, maa saaledes en forholdsvis større Del af Mændene (353 ‰) end af Kvinderne (336 ‰) leve i Ægteskab; ligeledes talte Kvindekønnet forholdsvis færrest, som ikke havde været gifte, medens der omvendt var over dobbelt saa mange Enker som Enkemænd. Dette lader sig naturligt forklare ved, at der dels er et langt større Antal Ægteskaber, som opløses ved Mandens end ved Konens Død, dels at Enkemænd hyppigere end Enker gifte sig igen, og da i 4 Tilfælde af 5 med Kvinder, som ikke tidligere havde været gifte. Af den voksne Befolkning (paa 20 Aar og derover) levede lidt over $\frac{3}{5}$ i Ægteskab (646 ‰ af Mændene, 582 ‰ af Kvinderne), knap $\frac{3}{10}$ havde ikke været gift (henholdsvis 282 og 271 ‰ af Mænd og Kvinder), og for lidt over $\frac{1}{10}$ var Ægteskabet opløst ved Død eller Skilsmisse (72 ‰ af Mænd, 147 ‰ af Kvinder). De fleste enlige Personer findes i Byerne, og da navnlig i Hovedstaden, hvilket hænger sammen med, dels at Byerne øve en større Tiltrækning paa enlige Personer, dels at Forholdene paa Landet, og da især i Landbruget, hvor Husmoderens Virksomhed er af stor Betydning, gør Trangen til Familjeliv mere følelig.

Fordelingen efter ægteskabelig Stilling er temmelig ensartet i de tre nordiske Lande og frembyder i øvrigt ikke særlige Forhold for Danmark; kun er en noget større Del af Befolkningen gift her hjemme end i de andre Lande (flere end os have foruden nogle sydeuropæiske Stater kun Ungarn, Frankrig og Sachsen).

Det gsnlt. Antal Vielser her i Landet var i Tiaaret 1885—94: 15 200 om Aaret, hvilket altsaa vil sige, at Vielsesprocenten (Antal viede i Forhold til Befolkningen) var 1,4. I Aarene 1895—97 viedes gsnlt. 16 800 og i 1898 17 900 Par. I Tiaaret 1860—69 var Vielsesprocenten 1,50, i 1875—84: 1,56, saaledes at den i 1885—94 var noget nedadgaende, selv om Danmark dog i Forhold til andre europæiske Lande har en ret stor Vielseshyppighed, kun overgaet af Tyskland og England, naar de viede sættes i Forhold til den ugifte Del af Befolkning paa 15 Aar og derover. Over $\frac{4}{5}$ af Ægteskaberne indgaas mellem Ungkarle og Piger,

et Tal der har været i jævn Fremgang siden Midten af Aarhundredet (1860—64: 79 0/0, 1890—94: 86 0/0); det forholdsvise Antal Enkemænd og Enker, som gifte sig igen, har derimod været i stadig Aftagen, ikke mindst paa Grund af den formindskede Dødelighed og den som Følge deraf længere Varighed af Ægteskaberne.

Den gsnrl. Alder ved Ægteskabs Indgaaelse er stadig gaet ned og var i 1890—94: 30 Aar for Mændene, 26,8 Aar for Kvinderne, medens den i 1855—59 var henholdsvis 31,6 og 28,6 Aar; i 1855—59 var ogsaa omtrent Halvdelen af Mændene og $\frac{2}{3}$ af Kvinderne ved Ægteskabets Indgaaelse under 30 Aar, medens dette i 1890—94 var Tilfældet med ikke mindre end $\frac{2}{3}$ af Mændene og $\frac{3}{4}$ af Kvinderne. Vielsesalderen i de andre europæiske Lande er i Reglen lavere end i Danmark; dog er den højere i vore Nabolande: Sverrig og Norge. Inden for Landet viser der sig ogsaa Forskelligheder, idet man i det hele gifter sig noget tidligere paa Landet, ligesom der ogsaa paa Landet er flere ældre Mænd, som gifte sig. Deler man de viede i femaarige Aldersklasser, ses det, at flest Ægteskaber indgaaes af Mænd i 25—30 Aars Alderen og af Kvinder i 20—25 Aars Alderen, medens dog Alderen 30—35 Aar spiller en større Rolle, naar Sammenligning foretages med den i de enkelte Aldersklasser uden for Ægteskab værende Del af Befolkningen. I 33 0/0 af Vielserne vare Mænd og Kvinder i samme 5-aarige Aldersklasse, i 52 0/0 var Manden i en højere end Konen, i 15 0/0 i en lavere end Konen. — En Undersøgelse fra København viser, at Smaaaborgerne gifte sig tidligere end Embedsmænd og Fabrikanter, Arbejderne atter tidligere end Smaahaandværkerne; gennemsnillig gifte Mænd paa de nederste Trin af Samfundsstigen sig 5 Aar tidligere end Mænd paa de øverste. Erfaringer fra Landdistrikterne med Hensyn til de paagældende Forhold godtgør, at Forskellen mellem Samfundsklasserne dér ikke er nær saa udpræget, selv om dog ogsaa de mere velstillede — den besiddende Bondestand — staar med senere Giftermaal end Husmænd uden Jord, Landhaandværkere og navnlig Tyende.

Med Hensyn til Tiden for Ægteskabs Indgaaelse øve Tyendets Skiftetider (Maj og November) og Flyttedagene (April og Oktober) deres umiskendelige Indflydelse. Det viser sig da ogsaa, at Antallet af Vielser i Foraars- og Efteraarsmaanederne er omtrent dobbelt saa stort som i Sommer- og Vintermaanederne, og særlig gælder det om November og Maj (Maj har 14 0/0 og November 18 0/0 af alle Vielser).

Oplysninger om Fødselsantallet kan her i Landet som andetsteds føres meget langt tilbage i Tiden. I Tiaaret 1885—94 kom der gsnrl. 67 400 levendefødte Børn til Verden om Aaret, i 1895—97 gsnrl. 69 600, i 1898: 71 700; af samtlige fødte vare 3 0/0 Tvillinger eller Trillinger, saaledes at Antallet af Fødsler er lidt lavere end af fødte. Fødselsprocenten 3: Antallet af fødte set i Forhold til Landets samlede

Befolkning var for hele Landet i 1885—94: 3,1% (i København og Købstæderne 3,3, i Landdistrikterne c. 3). I hele Aarhundredets Løb har Fødselsprocenten holdt sig omkring 3%, og kun aldeles undtagelsesvist har den i noget Aar været over 3½ eller under 3%, hvilket i øvrigt ogsaa gælder tidligere Tider, saa langt man kan gaa tilbage. En grafisk Fremstilling af Fødselskvotienter i Aarhundredet findes Side 56 oven over Dødelighedskurven. En Deling af Tiaaret 1885—94 i dets to Femaar viser, at der i 1885—89 i Gsntl. fødtes 67551 Børn, i 1890—94: 67322; i 1895—98 var Antallet steget til 70099. For Menneskeslægten som Helhed kan man vistnok sætte en gsntl. Fødselshyppighed paa 4%; i Sammenligning med andre Lande indtager Danmark da sammen med Norge, Sverrig og England en Mellemstilling; langt lavere er den i Frankrig (1881—90: 2,4) og nogle af de nordamerikanske Fristater, langt højere i Rusland (4,9).

Et Udtryk for Frugtbarheden inden for Ægteskabet faas ved at sammenstille Antallet af ægtefødte Børn med det samlede Antal gifte Kvinder i den Alder, hvor der kan være Tale om Fødsler, f. Eks. indtil 45 Aar. I 1885—94 kom der paa hver 100 gifte Kvinder i 15—45 Aars Alderen aarlig 28 Børn; i Frankrig var Tallet kun 20, men i øvrigt fremtræde de andre Lande med vesteuropæisk Kultur snarest med højere Tal end Danmark; naar dette alligevel ikke øver Indflydelse paa den samlede Fødselshyppighed, skyldes dette, at Antallet af uægte Børn er saa stort i Danmark. Naturligvis er Frugtbarheden meget forskellig i de enkelte Aldersklasser; i 1885—94 kom der saaledes paa hvert 100 gifte Kvinder følgende Antal aarlig fødende Mødre: Under 20 Aar 75, 20—25: 48, 25—30: 39, 30—35: 30, 35—40: 23, 40—45: 11 og 45—50: 1, altsaa en stærk Aftagen fra Aldersklasse til Aldersklasse. — At den ægteskabelige Frugtbarhed er højere blandt den ubemidlede Befolkning end blandt den mere velstaaende, vides paa Forhaand: statistiske Undersøgelser herom ere sjældne, men for København foreligge dog falmæssige Opgivelser derom. Det fremgaar af disse, at Antallet af Børn i Ægteskaber, der havde bestaaet i 25 Aar og derover, og hvor Manden ved Vielsen var 25—34 Aar og Hustruen gsntl. fra 25—29, var inden for Klassen: Embedsmænd, Grosserere, Fabrikanter 4,7 Børn pr. Ægteskab, for Smaahaandværkere og Detaillister 4,3, Kontorister, Lærere og Assistenten 4,2, Opvartere, Bude og gift Tyende 4,6 og endelig inden for den egentlige Arbejder- og Daglejerklasser 5,1. Modsatningen viser sig navnlig her mellem den tredje, mere forsynlige Klasse og den sidste, der mindre tager Hensyn til de økonomiske Forhold ved Ægteskabs Indgaaelse.

Med Hensyn til Tidspunktet for Fødslerne er der ikke nogen særlig stor Forskel fra Maaned til Maaned; dog er der en udpræget højere Fødselshyppighed for Vinter- og Foraarskvartalet end for Sommer-

og Efteraarskvartalet, et Forhold som i øvrigt genfindes i flere andre Stater, og hvortil saavel fysiske som sociale Aarsager ere medvirkende. Noget kan den større Vielseshyppighed Foraars og Efteraar bidrage til Fødslernes større Antal, selv om i øvrigt det største Antal Fødsler falde paa Ægteskaber, der alt have bestaaet i nogen Tid. — Af 1000 fødte var i 1890—94: 513 Drengene og 487 Piger, et Forhold, som ogsaa genfindes i alle andre Lande, og derfor ikke skal omtales nærmere. Ogsaa Antallet af Dobbeltfødsler er ret ensartet fra Land til Land, de udgøre her 13 p. m. af alle Fødsler, og heraf var den aldeles overvejende Del Tvillingfødsler. Omtrent 4% af de her i Landet fødte vare ufuldbaarne.

M. K.

Dødfødsler. Der fødtes i 1890—97 aarligt i det egl. Danmark c. 1700 dødfødte Børn, hvilket svarer til c. 2 $\frac{1}{2}$ % af samtlige fødte. Mellem de forskellige Landsdele og mellem By- og Landbefolkningen er der med Hensyn til Forekomsten af Dødfødsler ikke nogen væsentlig Forskel; paa Færøerne optræde disse noget hyppigere (c. 4% af samtlige Fødsler). Dødfødsler forekomme meget hyppigere hos ugifte fødende end hos gifte. Siden 1857 er Dødfødselsprocenten (c. 4 $\frac{1}{2}$) sunket betydeligt (2 $\frac{1}{2}$). Dette Fænomen er sikkert for en væsentlig Del en Frugt af Kulturudviklingen (lettere Adgang til Jordemødres og Lægers Hjælp, bedre Uddannelse og større Samvittighedsfuldhed hos Jordemødrene, større Hensyntagen til den svangre og fødende Kvinde), men mulig gøre ogsaa andre Aarsagsforhold sig gældende, saaledes som bedre Ernærings-tilstand og i det hele bedre Livsvilkaar hos Arbejderklassens Kvinder.

Sundhedstilstand. Sygdomme og Dødsarsager. Dødelighed. At karakterisere et Folks Sundhedstilstand, drage Sammenligninger mellem Tilstanden nu og tidligere eller i det ene og det andet Land hører til de allervanskeligste Opgaver. For Danmarks Vedkommende som for de fleste europæiske Lande staar det fast, hvad der ret straks vil blive nærmere udviklet, at Dødeligheden er tagen betydelig af i Løbet af det 19de Aarhundrede, men deraf følger ikke, at den nulevende Slægt er sundere end dens Forfædre ved Aarhundredets Begyndelse. Man hører vel, saavel i som uden for Lægernes Kredse, ikke sjælden Tale om, at den nulevende Slægt er degenereret, mindre modstandskraftig, mere nervesvækket og blodfattig end Slægten for nogle Menneskealderes siden, men Paastanden savner enhver faktisk Begrundelse ud over det rent personlige og upaalidelige Skøn hos gamle Folk, og da det er en Kendsgerning, at Klager over Nutidens Sundhedstilstand og Lovprisning af Fortidens »sundere« og kraftigere Mennesker gaa igen fra Aarhundrede til Aarhundrede, nødes man til at antage, at man her har at gøre med de samme subjektive Lygtemænd, som spøge i det ogsaa fra Slægt til Slægt tilbagevendende Suk efter »de gode gamle Tider«. Kort sagt, vi savne ethvert paalideligt Hjælpe middel til at bedømme,

om vort Folks almindelige Sundhedstilstand er gaaet frem eller tilbage i det 19de Aarhundrede.

Et saadant Hjælpemiddel kunde man have haft i Sessionsstatistiken, men den Oplysning, at for Tiden (1893—98) 24,7% af de paa Sessionerne mødte kasseredes som utjenstdygtige af de og de Aarsager, egnor sig ikke til Grundlag for Sammenligning med Fortiden eller med andre Folk. Det siges, at der hverken er Tid eller Raad til at tilvejebringe en paalidelig Sessionsstatistik; hvis dette er Tilfældet, vil det absolut komme til at staa paa det 20de Aarhundredes Reformprogram at tilvejebringe de dertil nødvendige Midler, thi et udviklet Folk bør ikke undvære den aarlige Statusopgørelse af Sundhedsregnskabet, som kan uddrages af en Masseundersøgelse af den paa Sessionerne mødende mandlige Ungdom.

I 1882 foranstaltedes en Undersøgelse af c. 28000 Skolebørn, hvoraf fremgik, at c. 29% af Drengene og c. 41% af Pigerne vare syge eller svagelige Børn, at Børnene hos de i økonomisk Henseende ugunstigt stillede Klasser havde en større Sygelighed end Børnene i de hine nærmest staaende, men i ydre Henseende heldigere stillede Klasser af Befolkningen, og at der ikke viste sig nogen væsentlig Forskel paa Sygeprocenten blandt Børnene i Landsbyskolerne og i Købstadskolerne. Denne er den første Undersøgelse af den Art, foretagen her i Landet.

Til Bedømmelsen af Befolkningens Sundhedstilstand har man et — om end skrøbeligt — Hjælpemiddel i Antallet af de legemligt og aandeligt abnorme Individuer: de Vanføre, Blinde, Døvstumme, Aandssvage, Sindssyge og Epileptiske.

Angaaende det samlede Antal Vanføre haves ingen Oplysninger. Ved den ovenfor omtalte Undersøgelse af Skolebørn paavistes, at c. 1% af Drengene og godt 2% af Pigerne led af Rygradsskævhed; i øvrigt henvises til nogle sparsomme Tal i Artiklen »Omsorgen for Vanføre« i Afsnit IX.

Antallet af Blinde var efter Folketællingen 1890 1153 d: 5 for hvert 10000 Individuer af Befolkningen, et Tal som uden Tvivl er betydeligt under det virkelige. Færøerne have et paafaldende stort Antal Blinde (30—40 for hvert 10000 Beboere). Der er næppe Tvivl om, at Blindhed i tidligere Tid er forekommet langt hyppigere end nu, dels fordi Kopperne tidligere havde saa stor Udbredelse her i Landet, dels fordi Kulturen har sat Frugt i større Opmærksomhed over for den den farlige Sygdom, Nyfødtes Øjenbetændelse, og i lettere Adgang til Operation for Stær og anden Behandling for Øjensygdomme.

I 1890 fandtes 1411 Døvstumme (7 for hvert 10000 Beboere) paa Folketællingslisterne, hvilket Tal, da der aarligt indsamles Beretninger om Døvstumme fra hele Landet, næppe er saa langt under det virkelige Antal, som Tilfældet er f. Eks. med de Sindssyge. Danmark angives

at staa betydeligt under Gennemsnittet i Europa med Hensyn til Forekomsten af Døvsstumhed.

En særlig Optælling af Aandssvage fandt Sted i 1888 og gav 3907 til Resultat (Folketællingen 1890 har kun 2712), men tillige Midler til at skønne, at det virkelige Antal maatte sættes til 5—6000 (25—30 for hvert 10000 Beboere).

De Sindssyges Antal opgives ved Folketællingen 1890 til 3794, men det virkelige Antal er vistnok nærmest dobbelt saa stort (35—40 for hvert 10000 Beboere). Ved hver Folketælling siden 1860 har Tallet paa Sindssyge været i betydelig Stigen, langt stærkere end selve Folketallet, men heraf lader sig ikke slutte, at Sindssygdommene i Virkeligheden ere i Tiltagen her i Landet, en Paastand, der ofte fremsættes, men savner enhver Begrundelse.

Af de Epileptiske findes ingen Optælling, hverken ved Folketællingen eller ved andre Lejligheder. Paa Grundlag af en partiel Optælling i Jylland 1897 har man anslaaet Tallet i hele Landet til 3000, men det er muligt, at dette Tal er meget for lille.

Af »Talefejl« (Stammen etc.) lide for Tiden 6—7 ‰ af vore Skolebørn. Lidelsen forekommer 3 Gange saa hyppigt hos Drengene som hos Piger.

Hvad de øvrige Sygdomsforhold angaar, kan Danmark ikke siges at huse nogen Sygdom, som ikke findes i de omliggende Lande, eller hvis særlig store eller særlig ringe Udbredelse er ejendommelig for Landet. I det 19de Aarhundredes Forløb er der imidlertid sket ikke ubetydelige Forandringer i en Del Sygdommes Optraeden, som fortjene Omtale: Kopperne, der tidligere vare en almindelig Folkesygdom, bleve stækkede ved Vaccinationens Indførelse og have siden Midten af 70'erne ikke frembudt Epidemier af Betydning. Koldfeberen, der har haft et godt Hjemsted i Danmarks engang saa fugtige, udrænedede Jord, og i Perioder har knuget Befolkningen under vældige Epidemier (et Udslag af den heftigste i det 19de Aarhundrede ses paa Dødelighedskurvens store Højde 1828—33, se Side 55), er nu næsten ganske forsvunden, rimeligvis og hovedsagelig som Følge af den forbedrede Kultur af Jordbunden. Som en Frugt af forbedrede Drikkevandsforhold, stigende Renlighedssans og større hygieinisk Oplysning i Folket kan anføres den store Tilbagegang i Udbredelse og Ondartethed, som den tyfoide Feber fremviser; medens der i 1857—61 i Bybefolkningen aarligt døde 77 for hvert 100000 levende, døde der i 1890—97 kun 14, hvilket betyder, at der derved i Byerne siden 1857 er sparet 5—6000 Menneskeliv hovedsagelig i den arbejdskraftige Alder. Forbedrede Levevilkaar i Samfundets lavere Lag har sikkert ogsaa gjort sit til, at Skørbug, som i Aarhundredets første Halvdel var saa almindelig her i Landet, nu er en stor Sjældenhed. Fremskridt i

Lægevidenskaben (Antiseptik og Aseptik) og Hospitalshygieinen har i den sidste Menneskealder bevirket en kendelig Nedgang i Forekomsten af den farlige Barsel-feber og af visse Saarsygdomme, som tidligere hærgede blandt Hospitalspatienterne og forhindrede mange Operationers Udførelse.

Paa Grund af den stærke Udvikling af Samfærdselsmidlerne spredes de almindelige Børnesygdomme (Mæslinger, Kighoste og Skarlagens-feber) hurtigere og oftere over Landet end tidligere og i afsides liggende Egne bliver Mellemrummet mellem Epidemierne kortere og kortere; denne Forandring staa rimeligvis i Forbindelse med den Omstændighed, at Epidemierne af disse Sygdomme (særlig Skarlagensfeberen) ikke længere optræde saa ondartede og med saa stor Udbredelse som i Aarhundredets første Halvdel. Det synes som om Tuberkulosen, denne udbredte og farlige Sygdom, i den sidste Menneskealder viser Tegn paa Tilbagegang i Bybefolkningen, men mulig staa vi her over for en af disse gaadefulde Bølgebevægelser i Sygdomshyppigheden, som er ejendommelig for mange Sygdomme, saaledes Difterien, der i den sidste Menneskealder har haft en Udbredelse, hvormed Befolkningen i Aarhundredets første Halvdel var ganske ukendt. At Danmark med sit store Forbrug af spirituøse Drikke er en gunstig Jordbund for Alkoholsygdomme behøver næppe at nævnes (se Artiklen »Sædelighedsforhold«); om der paa dette Omraade er sket nogen Forandring, kan ikke paavises. De veneriske Sygdomme, specielt Syfilis, spille en langt mindre Rolle hos os end i de fleste af de os omgivende Lande. En Hudsygdom, som den stigende Kultur har trængt langt tilbage i Udbredelse, er Fnat, der i ældre Tider var uhyre almindelig endog i Mellemlklasserne. Vore almindeligste kroniske Sygdomme ere Mavecatarrh og Blødmangel; mange mene, at disse Sygdomme ere i Tiltagen, men noget sikkert vides ikke herom. De almindeligste akutte Sygdomme i dette Land, med dets ustadige, blæsende Vejrlig, ere de akutte Lungesygdomme (Bronchitis og Lungebetændelse).

Følgende Oversigt giver de vigtigste Dødsaaersager i Danmarks Bybefolkning:

For hvert 100 000 Individuer døde i 1890—97
i aarligt Gennemsnit af

Akutte Infektions- sygdomme	Tuberkulose	Akutte-Lungs- sygdomme	Kræft	Hjerte- sygdom	Allerdoms- svaghed	Medfødt Svaghed hos Smaa børn	Tæring hos Smaa børn	Apopleksi	Hjerne- betændelse	Ulykkes- tilfælde	Selv mord	Nyresygdom	Kronisk Bronchitis	Tarm- betændelse
393	266	200	119	91	79	76	67	48	34	33	29	27	25	23
J. C.														

Antallet af Dødsfald var i 1885—94 gsnlt. 40 600, i 1895—97 gsnlt. 37 800, i 1898: 36 700. Dødeligheden, α : Dødsfaldene set i Forhold til

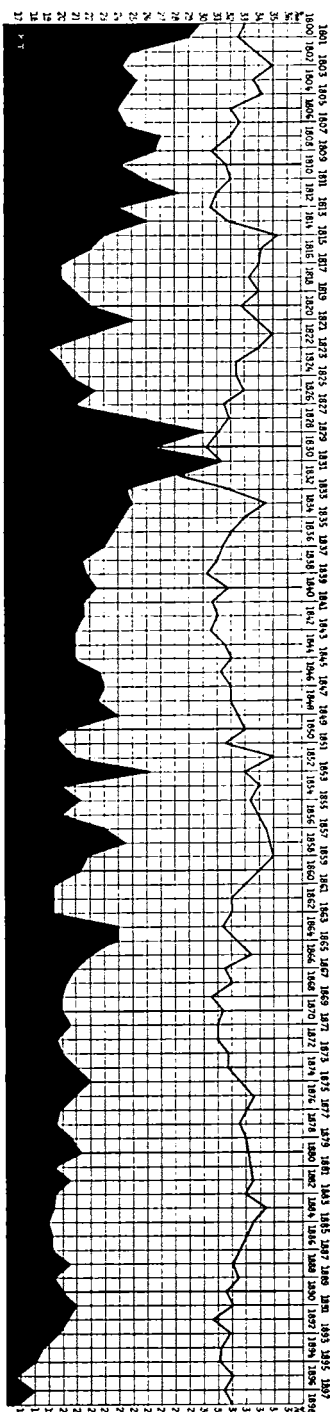
Befolkningen, var i 1885—94: 1,9‰ aarlig (2,1 for København og Købstæder, 1,3 for Landdistrikter). I Modsætning til Fødselsprocenten, som holder sig temmelig konstant i Tidens Løb, gør Dødeligheden store Spring fra Aar til Aar, men som Hovedbevægelse for det 19de Aarhundrede fremtræder dog en stærk Aftagen (se Figuren Side 56); saaledes var Dødeligheden i Aarhundredets første Tiaar 2,6‰ aarlig af Befolkningen, men i 1890—94: 1,9‰. Denne Nedgang i Dødeligheden giver sig ogsaa Udtryk i Middellevetiden, som i 1860—69 var 43½ Aar for en nyfødt Dreng og 45½ for en nyfødt Pige, men nu er henholdsvis 47 og 49 Aar. Nedgangen har fortsat sig fra Tiaar til Tiaar, saaledes at 1880—89 hidtil staar med det laveste Procenttal: Dødeligheden i dette Tiaar var ogsaa lavere end i 1890—94, men i 1895—98 var det gsntl. Antal Dødsfald atter betydelig mindre end i Decenniets første 5 Aar og tidligere. De absolutte Tal for Dødsfaldene var i 1880—84: 38 089, i 1885—89: 39 118, i 1890—94: 42 043, i 1895—98: 37 520 — alt i aarligt Gennemsnit. Som en af de vigtigste Kilder til Svingninger fra Aar til Aar skal nævnes den forskellige Fødselshyppighed, idet Dødeligheden stiger med det større Antal Fødsler paa Grund af den store Dødelighed blandt spæde Børn — og omvendt. Overhovedet øver Befolkningens forskellige Aldersfordeling en kendelig Indflydelse, men hertil kan saa komme Uaar med smitsomme Sygdomme, Misvækst, Krige osv., hvorved Dødeligheden stiger, ligesom klimatiske Forhold — stærk Sommervarme for Børn, stærk Kulde for de gamle — spille deres Rolle. Lægevidenskabens og Sundhedsplejens Fremskridt og ikke mindst de forbedrede Livsvilkaar ere selvfølgelig Hovedgrundene til Dødelighedens stadige Aftagen i vore Dage, og derved er endog den ugunstige Indflydelse mere end opvejet, som den Omstændighed, at Byerne — hvor Dødeligheden er størst — ere komne til at udgøre en større Del af Landets Befolkning, skulde have ført med sig. Dødeligheden er lav i Danmark, kun i Sverrig og Norge er den lavere, medens den i alle andre europæiske Stater er højere.

Med Hensyn til Dødeligheden spiller Befolkningens Fordeling efter Alder og Køn en meget betydelig Rolle. Dette vil fremgaa af nedenstaaende Dødelighedstavle for Danmark efter Erfaringerne 1885—94; den angiver, hvor mange der aarlig døde af 10 000 levende i hver Aldersklasse:

Alder	Mk.	Kk.	Alder	Mk.	Kk.	Alder	Mk.	Kk.
0—5	525	452	35—40	79	82	70—75	695	610
5—10	73	78	40—45	97	92	75—80	1 125	977
10—15	45	57	45—50	112	97	80—85	1 784	1 561
15—20	52	57	50—55	165	123	85—90	2 480	2 171
20—25	69	56	55—60	228	170	90—95	3 785	3 415
25—30	63	66	60—65	324	260	95—100	5 069	4 743
30—35	66	72	65—70	448	380			

Af denne Tabel fremgaaer det, hvor overordentlig forskellig Dødeligheden er inden for de enkelte Aldersklasser. Det ses straks, at

25. Fødsels- og Dødelighedskurve for Danmark i det 19de Aarhundrede.

Dødeligheden er meget betydelig i den spæde Alder; i de første 5 Leveaar er den saaledes gsnth. c. 5%, derefter synker den rask, er i 10—15 Aars Alderen kun $\frac{1}{2}\%$, naar omtrent det dobbelte i 40—45 Aars Alderen og stiger derefter stærkt, men først i 70—75 Aars Alderen kommer den op paa samme Trin som i de første 5 Aar. Med Hensyn til Børnedødeligheden er det for saa vidt at tilsløre Forholdene, naar man giver et Gennemsnitstal for de første 5 Aar; thi en nøjere Betragtning viser, at der er en enorm Forskel paa de enkelte Aar, saaledes at Dødeligheden er større, jo nærmere man er Fødselen; i hele det andet Leveaar dør der saaledes ikke saa mange som i den første Maaned efter Fødselen, og medens omtrent $\frac{1}{5}$ af alle fødte ere døde inden det femte Aar, var allerede omtrent $\frac{2}{3}$ af disse Dødsfald indtraadte inden det første Aar. — Med Hensyn til de to Køns Dødelighed viser Tabellen, at Mændenes Dødelighed i Almindelighed er ikke lidet større end Kvindernes; saavel fysiske som sociale Aarsager ere medvirkende hertil. Dog maa Tiden fra det 10de til det 45de Aar undtages, hvor Pubertetsudvikling og Svangerskab ofte bevirke en noget højere Dødelighed blandt Kvinder. Med Hensyn til den ægteskabelige Stillings Indflydelse viser det sig for øvrigt, at Dødeligheden er større blandt ugifte end blandt gifte Mænd, medens Ægteskabet for Kvinderne i de ældre Aar formindsker, i de yngre forstørrelser Dødeligheden.

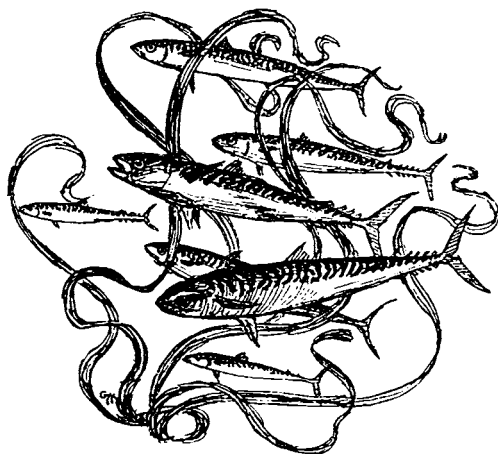
Som allerede meddelt er Dødeligheden større i Byerne end paa Landet, og blandt Byerne er den atter størst i Hovedstaden; dette har sin Grund dels i Forskellighed i Livsbeskæftigelse, dels i hygieiniske og andre Forhold. Der foreligger i øvrigt Specialundersøgelser om Dødeligheden inden for Samfundslag og Erhverv dels fra Byerne,

dels fra Landet. I disse er det godtgjort, at der for Byernes Vedkommende er meget store Forskelligheder mellem Arbejderklassen og den lavere og højere Middelklasse, saaledes at Middelklassens Dødelighedsforhold ere langt gunstigere end Arbejderklassens. Blandt enkelte Fag skal nævnes, at Bagere, Skomagere, Snedkere og Stolemagere samt Fiskere have ret gunstige Dødelighedsforhold set i Forhold til de egentlige Arbejdere, medens det omvendte gælder Skrædere, Murere og navnlig Cigararbejdere. Paa Landet ere Forskellighederne ikke saa fremtrædende. Fattiglemmer i 15—65 Aars Alderen har nok en større Dødelighed, men det kan skyldes Drik. Inden for de forskellige Klasser af Jordbrugere — Gaardmænd, Husmænd, Daglejere osv. — ere Forholdene i den voksne Alder nogenlunde ens; derimod viser det sig, at Børnedødeligheden for Husmandsklassen uden Jord i 5—10 Aars Alderen er betydelig større end for Gaardmandsklassen og Husmandsklassen med Jord. Fiskere har, som i Byerne, en ringe Dødelighed; det samme gælder Landhaandværkere, undtagen for de Aldersklasser af Mændene, hvor Ftisis spiller en særlig Rolle: Handelsstandens Forhold ere ogsaa ret gode. For alle Klassers Vedkommende gælder det, at voksne Kvinders Dødelighed er større paa Land end i By, hvilket hænger sammen med, at der er forholdsvis flere gifte ude paa Landet.

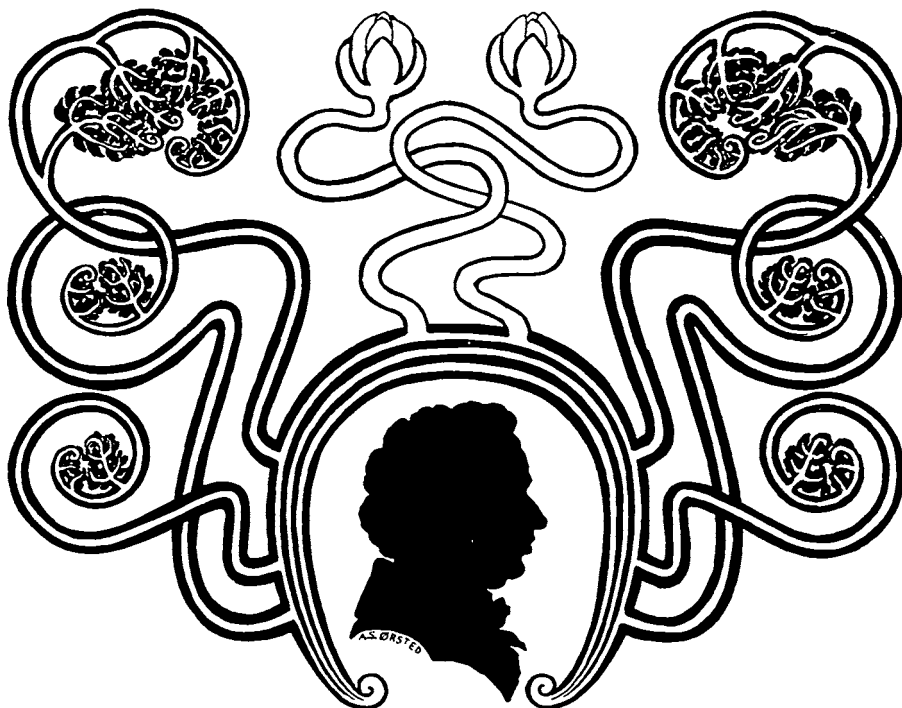
Med Hensyn til Dødelighedens Fordeling efter Aarstid, viser det sig, at Vinter- og Foraarshalvaaret har en kendelig højere Dødelighed — 1885—94 godt $\frac{1}{4}$ — end Sommer- og Efteraarshalvaaret. Højest af Maanederne staar Januar (155 Dødsfald om Dagen), derefter Februar med 133, lavest September med 89, Oktober 91, August 98. Gennemsnitstallet for hele Aaret er 115.

M. K.

J. CARLSEN. M. KOEFOED.

RETSORDNINGEN

I. STATSRET.

RUNDLOVEN AF 5. JUNI 1849 er for Danmarks Vedkommende Mærkepælen i Aarhundredets Udvikling statsretlig sèt. Før den: et enevældigt Kongedømme, efter den: en konstitutionel Stat, i hvilken Kongen deler den lovgivende Magt

med Folkets Repræsentanter, er uden Andel i den dømmende Magt og ikke kan foretage nogen Regeringshandling uden i Forening med en ansvarlig Minister. — 5. Juni-Grundlovens Forløbere vare de raadgivende Provinsialstænder, der indrettedes ved en Fdg. af 1834: selv er den bygget hurtig op. Efter Martsbevægelsen i 1848 udstedtes den 7. Juli 1848 en Valglov, i Henhold til hvilken en grundlovgivende Rigsforsamling sammenkaldtes: tre Fjerdedele af disse vare folkevalgte, en Fjerdedel kongevalgt. Forsamlingen sammentraadte i Oktober 1848 og tilendbragte Behandlingen af det den forelagte Grundlovsudkast i Maj 1849. Forslaget blev vedtaget og underskrevet af Frederik VII d. 5. Juni s. Aar.

Grundloven, der egentlig var bestemt til at omfatte Kongeriget og Slesvig, blev udgivet med det Forbehold, at alt, hvad der vedkom Slesvigs Stilling, skulde bero, indtil Freden var afsluttet, og Tiden fra 1849 til 1864 er opfyldt med Bestræbelser for at ordne Kongerigets, Slesvigs, Holstens og Lauenborgs indbyrdes statsretlige Forhold paa en alle Parter tilfredsstillende Maade. Disse Bestræbelser afsluttedes, da Danmark ved Wienerfreden af 30. Okt. 1864 maatte afstaa Hertugdømmerne. Stillingen var da den, at 5. Juni-Grundloven i 1855 var blevet indskrænket til kun at angaa Kongerigets særlige Forhold, medens en Ordning af de Forhold, der skulde være fælles for Kongeriget og Slesvig, var truffen ved Grundloven af 18. Novbr. 1863 (Novemberforfatningen). Efter Slesvigs Tab var der ingen Grund til at

bibeholde denne Grundlovs-Dobbelthed, og efter langvarige Forhandlinger, der navnlig drejede sig om Landstingets Sammensætning, enedes de forskellige forfatningsmæssige Faktorer: Regering, Rigsdag og Rigsraad, om den nugældende Grundlov, der under Navn af »Danmarks Riges gennemsete Grundlov af 5. Juni 1849« stadfæstedes af Kongen d. 28. Juli 1866.

Medens efter Grundloven af 1849 baade Folketing og Landsting sammensattes udelukkende ved Folkevalg efter den almindelige Valgrets Grundsætninger, er der ifølge den gennemsete Grundlov tillagt de højst-beskattede en overvejende Indflydelse paa Landstingets Sammensætning. I øvrigt ere de to Grundlove i det væsentlige enslydende.

Hvad der juridisk karakteriserer Grundloven som saadan, er, at ingen Del af dens Indhold kan forandres undtagen af Kongen i Forbindelse med to paa hinanden følgende, ved en Rigsdagsopløsning adskilte Rigsdage, medens enhver almindelig Lov kan ændres ved en af Kongen i Forbindelse med den enkelte Rigsdag vedtagen ny Lov. Der skal altsaa gives Vælgerne udtrykkelig Lejlighed til at vælge en Rigsdag netop med den paatænkte Grundlovsforandring for Øje.

Grundlovens Hoved-Indhold vil blive omtalt i senere Afsnit.

2. TERRITORIET. Den danske Stats Territorium er i det forløbne Aarhundrede blevet væsentlig formindsket. I 1814 opløstes Forbindelsen mellem Norge og Danmark; 1845 overdroges de danske ostindiske Besiddelser til det engelsk-ostindiske Kompagni, og 1850 de danske Besiddelser paa Guineakysten til England; endelig bleve 1864 Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg afstaaede til Preussen og Østrig. Af disse territoriale Indskrænkninger er det dog alene Afstaaelsen af den dansk-sindede og dansktalende nordlige Del af Slesvig, der har gjort et Indsnit i selve den danske Nations Legeme og derfor ogsaa føles som et stedse aabent Saar. Den samme Nationalitetens Ret, der retfærdiggør det tysksindede og tysktalende Sydslesvigs Forening med Tyskland, giver det danske Folk et ufortabeligt Krav paa Nordslesvigs Genforening med Danmark.

Den danske Stats Territorium omfatter nu: det egentlige Kongerige Danmark (Jylland, Fyn, Sjælland, Lolland-Falster, Bornholm og Smaaøer), Færøerne, Island og Grønland samt de vestindiske Kolonier (St. Croix, St. Thomas og St. Jan). Statsretlig udgøre Færøerne en Enhed med Kongeriget og sende Repræsentanter til den danske Rigsdag. Derimod har Island en selvstændig Stilling paa de fleste Omraader (Forfatningslov 5. Januar 1874), og den lovgivende Myndighed for Island udøves paa alle disse Omraader af den danske Konge i Forening med en selvstændig islandsk repræsentativ Forsamling, Alltinget. Grønland styres under den danske Central-Administration (Indenrigsministeriet

og Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet). De vestindiske Kolonier styres dels gennem Love, givne af den almindelige danske Lovgivningsmagt (Konge og Rigsdag), dels — for rent lokale Forholds Vedkommende — gennem Anordninger, givne af den danske Konge i Forening med de stedlige Kolonialraad.

Det danske Søterritorium er i flere ældre danske Love fastsat til en ordinær Sømil = $\frac{1}{15}$ Grad. (Kun for Islands og Grønlands Vedkommende er der tidligere hævdet et Søterritorium af 4 Mil, men denne Fordring er i Tidens Løb frafalden). I en $\frac{30}{4}$ 1884 bekendtgjort Konvention af $\frac{6}{5}$ 1882 har Danmark imidlertid, for saa vidt angaar Fiskeriforholdene i Nordsøen, accepteret den snævrere, i nyere Traktater og Love mere almindelige Beregning af Sømilen til $\frac{1}{20}$ Grad, og til denne Grænse sigtes der, naar der i Fiskeriloven af 1888 § 1 tales om Søterritoriet.

Den Øresundstold, som Danmark fra gammel Tid i Kraft af sit fordums Herredømme over begge Sundets Bredder har opkrævet af fremmede Skibe, blev afløst 1857 imod, at de deri interesserede fremmede Stater betalte Danmark c. 30 Mill. Rigsdaler. Paa sin Side forpligtede Danmark sig ved den Lejlighed bl. a. til ikke at anholde eller standse noget Skib paa dets Fart gennem Sundet eller Bælterne, til uden Byrde for fremmed Skibsfart at indrette og bevare Fyr og Sømærker i Kattegat, Sundet og Bælterne, til at have Tilsyn med Lodstjenesten i disse Farvande og sørge for moderate Lodspenge, ikke højere for fremmede end for danske Skibe, samt til at tilstede fremmede Privatentreprenører, lige med danske, at stationere Fartøjer, udelukkende bestemte til Bugsering, i Sundet og Bælterne. I den Danmark tilkommende Raadighed over eget Territorium findes i øvrigt ingen andre Begrænsninger end dem, der følge af almindelige folkeretlige Regler eller internationale Overenskomster vedrørende Post- og Telegrafvæsen o. lign.

3. INDFØDSRET, STATSBORGERRET, UNDERSAATSFORHOLD. Den 15. Januar 1776, altsaa i den saakaldte »Guldbergske Periode« af Kristian VII's Regering, udstedtes en Lov, »Indføds-Retten«, ifølge hvilken Landets Embeder forbeholdtes de »indfødte Landets Børn og dem, som dermed lige kan agtes«. Begrundelsen heraf er dog ikke den, man nærmest skulde vente, nemlig at en dansk Embedsstand er et vigtigt Led til Hævdelse af en national Aand i Landet, men derimod den langt snævrere, at »Billighed selv vil, at Landets Børn skal nyde Landets Brød, og Fordelene i Staten falde i dens Borgeres Lod«. I Løbet af indeværende Aarhundrede er en anden væsentlig Virkning blevet knyttet til Egenskaben: indfødt, idet Valgret og Valgbarhed til de politiske og kommunale Repræsentationer her i Landet kun til-

kommer indfødte. Derimod er Indfødsret lige saa lidt efter den gældende Næringslov, som den var det under det forrige Aarhundredes Lavsvæsen, nogen nødvendig Betingelse for overhovedet at kunne drive borgerlig Næring her i Landet. Kun visse enkelte Stillinger

26. Frederik VI's Statue i Frederiksberg Have, udført af H. V. Bissen.

(f. Eks. som Sagfører eller Lods) forudsætte Indfødsret. — Den indfødte har som Statsborger Ret til at være her i Landet, er forsørgelsesberettiget heri Tilfælde af Trang, kan ikke udvises administrativt eller ifølge Dom, ligesom han ikke bliver udleveret for Forbrydelser, begaaede i Udlandet. — De almindelige nugældende Regler om Erhvervelse og Fortabelse af dansk Indfødsret findes i en Lov af $19/8$ 1898. Ifølge denne erhverves dansk Indfødsret ifølge Fødsel af det Barn, hvis Fader (for uægte Barns Vedkommende: Moder) har dansk Indfødsret, hvad enten Fødslen foregaar her i Landet eller i Udlandet (Afstammingsprincippet). Dog erhverve ogsaa Børn, fødte her i Landet af Udlændinge, dansk Indfødsret, naar de efter Fødslen vedblivende have haft

deres Hjemsted her indtil deres fyldte 19 Aar. Endelig erhverver den fremmede Kvinde, der gifter sig med en dansk indfødt, derved dansk Indfødsret. Paa den anden Side fortabes dansk Indfødsret normalt af den, der bliver Statsborger i et andet Land eller uafbrudt i 10 Aar har haft sit Hjemsted i Udlandet saa vel som af den danske Kvinde, der gifter sig med en fremmed. — Loven er bygget paa Forarbejder, der tilstræbe Overensstemmelse mellem de tre nordiske Lande paa dette Omraade og er i det væsentlige overensstemmende med en svensk Lov af 1894, medens en tilsvarende norsk Lov endnu ikke er given. — Uden for ovennævnte

Lovs almindelige Regler kan dansk Indfødsret kun erhverves ved, at den paagældende Udlænding udtrykkelig optages i en af de særlige Love om Indfødsrets Meddelelse, hvoraf der plejer at udkomme en hvert Aar. (Det gennemsnitlige aarlige Tal af dem, der have faaet Indfødsret ved saadan særlig Lov, har udgjort 1881—85: 50, 1886—90: 117, 1891—95: 242, 1895—99: 287). Naturalisation af en Mand gennem saadan Lov skal dog ifølge fornævnte Lov af 1898 fremtidig ogsaa omfatte hans Hustru og umyndige ægte Børn, naar ikke andet i det enkelte Tilfælde fastsættes.

Enevælden kendte kun »Undersaatter«, ikke »Statsborgere«. Den konstitutionelle Forfatning og dertil knyttede nyere Retsudvikling kender derimod en »Statsborger«-Ret, der betegner Individets Ret over for Statsmagten og da i første Række den selvstændige Ret til at opholde sig i Landet. Denne Statsborgerret tilkommer først og fremmest de indfødte (jf. ovf.). Men ogsaa ikke-indfødte kunne ved et kortere eller længere Ophold her i Landet erhverve en ringere eller højere Grad af Statsborgerret. Saaledes vil 2 Aars stadigt Ophold her i Landet sikre en Udlænding mod en ren administrativ Udvisning, og 5 Aars stadige Ophold her i Landet sikre ham mod Udvisning ved Dom, selv om han begaar Forbrydelser her. Inden den nye Fattiglov af 1891 kunde en Udlænding erhverve Forsørgelsesret her i Landet ved 5 Aars Ophold i samme Kommune, men denne Regel gælder ikke længere, og Udlændinge, der ikke allerede før 1891 have erhvervet Forsørgelsesret her, kunne nu, i Mangel af modstaaende traktatmæssig Vedtagelse, altid udvises paa Grund af Trang. — I denne Forbindelse kan nævnes, at der kræves 2 Aars fast Ophold her, for at en Udlænding kan drive Fiskeri paa dansk Søterritorium, og 5 Aars Ophold her, for at en saadan kan lade sit Skib sejle under dansk Flag eller kan faa Borgerskab eller Næringsbevis her.

Enhver, der sætter Foden paa dansk Territorium, kommer derved i et Slags Undersaatsforhold til den danske Stat, idet han maa respektere dens Straffelove og Ordensforskrifter og adlyde dens Mynligheder. Et Undersaatsforhold i snævrere og egentlig Forstand skabes imidlertid for Udlændinge først ved Bosættelse her i Riget. En her bosat Udlændings Forhold vil — ifølge almindelige internationale Regler — i vidt Omfang være at bedømme efter dansk Ret, han vil altid kunne sagsøges her, og han vil, naar ikke traktatmæssige Bestemmelser eller undersaatligt Forhold til fremmed Stat er til Hinder derfor, være dansk Værnepligt undergivet. Saa længe Bopælen her bevares, vil selv en midlertidig Rejsen til Udlandet ikke ophæve denne hans Forbindelse med den danske Stat. Om fremmedes Adgang til Riget vil der blive talt senere i Værket.

4. BORGERNES LIGESTILLING. ADEL, TITEL OG RANG. STATSBORGERLIGE RETTIGHEDER. Som Rester af den middelalderlige Stænder-Inddeling var efter Enevoldsmagtens Indførelse i 1660 nærmest kun tilbage som lovmæssig hjemlet, paa den ene Side de Adelen og lige med den privilegerede tillagte særlige Forrettigheder, paa den anden Side den Bondestanden alene paahvilende Værnepligt. Almindelig Værnepligt for alle Undersaatter indførtes ved Lov ¹²/₂ 1849, og § 97 i Grundloven af 1849 foreskrev, at »enhver i Lovgivningen til Adel, Titel og Rang knyttet Forret er afskaffet.« Forrettigheder, der ere knyttede til Adel, Titel eller Rang andetsteds end i selve Lovgivningen (saaledes f. Eks. Adgangen til Indskrivning i de adelige Jomfruklostre o. lign.), gælde vedvarende, ligesom selve Adelskabet, Titel- og Rangvæsnet ikke er ophævet. Den danske Adel er dels den lavere (oprindelige) Adel, dels den ved Chr. V's Privilegier af 1671 indførte højere Adel (Lensadel), omfattende Grever og Friherrer (Baroner). Adelskab gaar i Arv fra Mænd til ægte Afkom. Kvinder blive adelige ved Ægteskab med en Adelsmand. Kongen kan ophøje borgerlige i Adelsstanden og give fremmede adelige Naturalisation som danske adelige. Titler gives af Kongen, dog kan ifølge Lov ²⁶/₃ 1870 ingen Embeds- eller Bestillingsmand, saa længe han staar i Statens Tjeneste, faa anden Titel eller Rang end den, som hans Embede eller Bestilling medfører, eller som er knyttet til en ham af Kongen tildelt Ordensdekoration eller Hofcharge (Kammerherre, Kammerjunker o. lign.). Ordener og Hæderstegn gives af Kongen, undertiden uden ministeriel Medunderskrift. Rang kan tilkomme en Person ifølge Adel, Titel, Embedsstilling, Ordensdekoration eller særlig kongelig Benaadning. Rangspersoner, dog ikke Embedsmænd, skulle i Reglen svare Rangskat (varierende fra 12 til 160 Kr.).

I § 98 af Grundloven af 1849 foreskrives, at intet Len, Stamhus eller Fideikommisgods for Fremtiden kan oprettes.

Om den statsborgerlige Ret til Ophold her i Landet er talt ovf. S. 64—65. — Om Valgret og Valgbarhed se ndf. S. 71—72. — Her skal omtales, at den danske Grundlov ligesom dette Aarhundredes andre Forfatningslove indeholder en Række Forskrifter, der yderligere sikre Borgerne en vis Retsstilling lige over for Statsmagten. Saaledes værnes henholdsvis den personlige Frihed, Boligen og Ejendomsretten ved følgende Grundlovsforskrifter: »Enhver, der anholdes, skal inden 24 Timer stilles for en Dommer. Hvis den anholdte ikke straks kan sættes paa fri Fod, skal Dommeren ved en af Grunde ledsaget Kendelse, der afgives snarest muligt og senest inden 3 Dage, afgøre, at han skal fængsles, og, hvis han kan løslades mod Sikkerhed, bestemme dennes Art og Størrelse. Den Kendelse, som Dommeren afsiger, kan af vedkommende straks særskilt indankes for højere Ret.

Ingen kan underkastes Varetægtsfængsel for en Forseelse, som kun kan medføre Straf af Pengebod eller simpelt Fængsel« (rev. Grl. § 80).

»Boligen er ukrænkelig. Husundersøgelse, Beslaglæggelse og Undersøgelse af Breve eller andre Papirer maa, hvor ingen Lov hjemler en særegen Undtagelse, alene ske efter en Retskendelse« (rev. Grl. § 81).

»Ejendomsretten er ukrænkelig. Ingen kan tilpligtes at afstaa sin Ejendom, uden hvor Almenvellet kræver det. Det kan kun ske ifølge Lov og mod fuldstændig Erstatning« (rev. Grl. § 82).

Den citerede Bestemmelse om Retskendelses Nødvendighed som Grundlag for en Husundersøgelse uden den paagældendes Samtykke forandrer den indtil Grundlovens Tid gældende Regel, hvorefter Øvrigheden havde en almindelig Hjemmel til at foretage Husundersøgelse. Derimod ligger Betydningen af den første og tredje Bestemmelse navnlig deri, at disse grundlovmæssig tilsikre Statens Borgere, hvad der alt tidligere i det væsentlige faktisk var hjemlet dem. Saaledes havde allerede en Fdg. af 1796 foreskrevet, at, naar nogen paagribes paa Grund af Forbrydelse, skal vedkommende Reltens Betjent inden 24 Timer holde Forhør over ham, ligesom en Plakat af 1801 udtalte som alm. Princip, at Ejendomsretten ikke bør lide Indskrænkning, medmindre det almindelige Bedste fordrer det, og at der da bør tilkomme Ejeren en billig og fuldkommen Erstatning. Saa længe imidlertid Kongen var enevældig, stod det ham selvfølgelig frit for at ændre disse alm. Principper saa vel som i det enkelte Tilfælde at gøre Undtagelse derfra. Først ved Forfatningsforandringen og de ovennævnte Grundlovsbestemmelser fastslaaes Reglerne som ufravigelige.

Medens der om de religiøse Forhold i øvrigt henvises til 3dje Afdeling af dette Værk, skal det her i Almindelighed fremhæves, at Grundloven (se nu rev. Grl. §§ 3, 76, 77 og 79) vel opretholder den evangelisk-lutherske Kirke som den danske Folkekirke, der som saadan understøttes af Staten, men samtidig har indført fuldstændig Tros- og Bekendelsesfrihed. Indtil Grundloven gjaldt derimod principielt Budet i Kongelovens Art. 1, hvorefter Kongen ikke blot selv skulde bekende sig til den Augsburgske Konfession, men ogsaa »ved samme rene og uforfalskede kristelige Tro holde Landets Indbyggere og den vældelig haandhæve og beskærme mod alle Kættere, Sværmere og Gudsbespottere«. Fra dette alm. Princip havde man dog alt inden Grundloven gjort Undtagelser og da navnlig indrømmet Reformerte, Katoliker og Jøder en begrænset Adgang til fri Religionsøvelse.

Grundlovens Trosfriheds-Princip kræver som Konsekvens visse Forandringer i de hidtil gældende almindelige Lovgivninger, og saadanne ere ogsaa foretagne, for saa vidt som den tidligere gældende Daabstvang for Børn af kristne Forældre er afskaffet ved Love af 1851 og 1857, medens der ved en Lov af 1851 er givet Personer, der

høre til forskellige Trossamfund eller ikke høre til noget her i Landet anerkendt Trossamfund, Ret til at indgaa borgerligt Ægteskab. Derimod mangler der vedvarende en Forsikringsform, der for konfessionsløse kan træde i Eds Sted ved Bekræftelse af Vidneforklaringer og lign. Den i 1892 nedsatte Retsplejereform-Kommission har i saa Henseende bragt i Forslag en Forsikring »paa Ære og Samvittighed«.

Grundloven fastslaar endvidere Trykkefrihed gennem følgende Ord: »Enhver er berettiget til ved Trykken at offentliggøre sine Tanker, dog under Ansvar for Domstolene. Censur og andre forebyggende Forholdsregler kunne ingen Sinde paa ny indføres« (rev. Grl. § 86). Dette betegner et betydningsfuldt Fremskridt i Forhold til den tidligere Tilstand, der reguleredes ved den som Reaktion mod den Struenseeske Trykkefrihedsperiode udstedte Forordning af ²⁷/₉ 1799. Denne var en ved sine elastiske Forbudsregler og drakoniske Straffe i høj Grad frygtet Forordning: tilmed gik de Tillægslove, der i Tiden indtil Grundloven knyttedes til den, for største Del i skærpende Retning.

Til yderligere Gennemførelse af Grundlovens Tanke og navnlig til Værn om Anonymiteten har den endnu gældende Presselov af ³/₁ 1851 indført et ejendommeligt System for Ansvar for Presseforbrydelser, der kort udtrykt kan betegnes saaledes, at Straffen ikke paalægges den eller de virkelig skyldige, men den, der lægger Navn til, eller eventuelt Bogtrykkeren. Dette System er, for saa vidt Talen er om større Straffe, ganske absurd, og er da ogsaa i stort Omfang forladt i Udlandets Lovgivning.

Grundloven fastslaar fremdeles Borgernes Ret til uden forudgaaende Tilladelse at indgaa Foreninger i ethvert lovligt Øjemed. Ingen Forening kan ophæves ved en Regeringsforanstaltning; dog kunne Foreninger foreløbig forbydes, men der skal da straks anlægges Sag mod Foreningen til dens Ophævelse (rev. Grl. § 87). Endelig hjemler Grundloven Borgerne Ret til at forsamle sig ubevæbnede, dog har Politiet Ret til at overvære offentlige Forsamlinger, og Forsamlinger under aaben Himmel kunne forbydes, naar der af dem kan befrygtes Fare for den offentlige Fred (rev. Grl. § 88).

Da der før Grundloven hverken ved Lov var hjemlet eller faktisk indrømmedes en af Regeringens Skøn uafhængig Forenings- og Forsamlingsfrihed, betegne Grundlovens nævnte Forskrifter et afgjort Fremskridt i Retning af statsborgerlig Frihed og Selvstændighed.

5. STATSMAGTENS TREDELING. Den Deling af Statsvirksomheden i lovgivende, udøvende og dømmende, der navnlig i forrige Aarhundredes Slutning fremhævedes som en ubeløst Nødvendighed for en fornuftmæssig ordnet Stat, finder i vor Grundlov sit Hoved-Udtryk i Grundlovens § 2. Det hedder der, at den lovgivende Magt er hos

Kongen og Rigsdagen i Forening, den udøvende Magt hos Kongen og den dømmende Magt hos Domstolene. At Indehaveren af den udøvende Magt er Medindehaver af den lovgivende giver en vis Sikkerhed for, at de Lovændringer, som den udøvende Magt under dens Virken som saadan finder paakrævede, blive bragte i Forslag, at de

27. Christian VIII, efter V. Marstrands Maleri.

Love, der i øvrigt foreslaas, ogsaa prøves med Administrationens Erfaringer for Øje, inden de træde ud i Livet, samt at de givne Love gennemføres i Overensstemmelse med deres Hensigt.

Den omtalte Sondring angiver til en vis Grad kun en Ramme, der maa udfyldes andetsteds fra. Til den udøvende Magts Virksomhedsomraade hører nemlig i Virkeligheden ikke blot at sætte Lovens Forskrifter i Værk, for saa vidt dertil kræves en offentlig Myndigheds Medvirken (altsaa f. Eks. at opkræve Skatter, ordne Valg, fuldbyrde Domme, meddele Bevillinger, anlægge Jærnbaner, indkalde og indøve værnepligtige osv.), men tillige dels at afgøre visse Retstvistigheder, dels at

give visse Retsforskrifter (vgl. eller ministerielle Anordninger, Instrukser, Politivedtægter osv.). Ved Afgørelsen af Retstvistigheder berøres Domstolenes Omraade, ved Udstedelsen af Retsforskrifter berøres Lovgivningens. Grænsen mellem hvad der er Domstole-Sag og hvad der er Administrations-Sag, maa drages ved Hjælp af de enkelte Lovregler, der enten udtrykkelig forbeholde Administrationen en vis Beføjelse med den Tilføjelse, at Spørgsmaalet ikke kan bringes for Domstolene, eller omvendt udtrykkelig forbeholde Domstolene det sidste Ord i Sagen, og i øvrigt ved den i saa Henseende i Tidens Løb udviklede Praksis. Grænsen mellem de Retsnormer, der kun kunne foreskrives af Lovgivningsmagten, og dem, der kunne gives af den udøvende Magt, kan i Almindelighed angives saaledes, at de mere fundamentale Regler kræve Lov, medens de mere detailmæssige kunne gives ved Anordning. Den nærmere Grænse maa bestemmes dels efter de Grundlovsforskrifter, der udtrykkelig erklære visse Emner for kun at kunne ordnes ved Lov, dels efter den til enhver Tid i øvrigt bestaaende legale Tilstand, c: hvad der én Gang er ordnet ved Lov, kan kun ændres ved Lov. Herved frembyder sig imidlertid den Vanskelighed, at det om de af Kongen før Grundloven givne Retsforskrifter ikke altid med Sikkerhed kan siges, om de ere givne af ham som Lovgiver eller som Administrationsens Øverste. Spørgsmaalet om, hvorvidt et vist Emne er Lovgivnings-Emne eller Administrations-Emne har derfor ogsaa, lige saa vel som Spørgsmaalet om, hvorvidt noget er Domstolesag eller Administrations-sag, jævnlig givet Anledning til Tvivl og Strid.

6. RIGSDAGEN bestaar af Folketinget og Landstinget. Folketinget bestaar af Medlemmer, valgte for 3 Aar ad Gangen i mindre Valgkredse, ét Medlem for hver Kreds. Forholdet skal efter Grundloven omtrent være: ét Medlem til 16000 Indvaanere. Den gældende Ordning af Folketingskredsene er truffen ved Valgloven af ¹²/₇ 1867, jvf. Lov af ²⁴/₁₂ 1894: denne Ordning, hvorefter Antallet af Kredse, og følgelig ogsaa af Folketingsmænd, nu er 114, fyldestgør dog kun i ufuldkommen Grad den angivne Grundlovsforskrift. Landstinget har 66 Medlemmer, hvoraf 12 udnævnes af Kongen paa Livstid, medens Resten ere folkevalgte for 8 Aar ad Gangen, 7 i København, 45 i (9) større Valgkredse, omfattende Land og Købstæder, 1 paa Bornholm og 1 paa Færøerne (nemlig af disse Øers Lagting). Folketingsmændene vælges ved direkte Valg af samtlige valgberettigede efter simpel Stemmefflerhed i hver Kreds for sig. Afstemningen er offentlig: først forsøges Kaaring (Haandsoprækning): men, hvis Resultatet deraf ikke er sikkert, eller det begæres af en af Kandidaterne, finder skriftlig Afstemning Sted. Landstingsmændene vælges efter de ret udviklede Regler i rev. Gr.l.s §§ 36 og 37 navnlig ved indirekte Valg, idet dels Valgmænd, valgte af samt-

lige valgberettigede, dels Valgmænd, valgte af de højstbeskattede i Byerne (der yde Skat af en Aarsindtægt paa mindst 2000 Kr.), dels et vist Antal af selve de højstbeskattede paa Landet træde sammen indenfor de større Kredse og vælge efter Forholdstalsvalg det Antal Landstingsmænd, der er tillagt vedkommende Kreds (3—8 i hver, den bornholmske Kreds dog kun 1, og Færøerne 1). København danner en samlet Kreds for sig, i hvilken de henholdsvis af samtlige københavnske valgberettigede og af de københavnske højstbeskattede (der yde Skat af mindst 4000 Kr.) valgte Valgmænd efter Forholdstalsvalg vælge de 7 Landstingsmænd, der ved selve Grundloven ere tillagte København. Ved denne Ordning er der sikret de højstbeskattede, hvilket alt i alt betyder det samme som de konservative, en overvejende Indflydelse paa Landstingets Sammensætning; paa den anden Side er der gennem Forholdstalsvalgmaaden sikret Valgmands-Minoriteter af en vis Størrelse indenfor den enkelte Landstingskreds, Adgang til at sætte en eller flere Landstingsmænd igennem. Valget af Valgmænd foregaar i København i hver Folketingskreds for sig, uden for København henholdsvis i hver Købstad og i hver Sogneraadskreds.

Valgret til Folketinget har enhver 30-aarig uberygtet Mand, som har Indfødsret, medmindre han a) uden at have egen Husstand staar i privat Tjenesteforhold; b) nyder eller har nydt Fattigunderstøttelse, som ikke er enten eftergivet eller tilbagebetalt, eller c) er ude af Raadighed over sit Bo, samt forudsat at han har haft fast Bopæl i et Aar i den Valgkreds eller Stad, hvori han opholder sig paa den Tid, Valget foregaar. Valgret til Landstinget forudsætter samme Betingelser, »dog at der kun fordres Bopæl henholdsvis i en af Købstæderne eller i Landdistriktet i vedkommende Landstingskreds det sidste Aar før Valget«. — Det samlede Vælgertal er, navnlig som Følge af den forholdsvis høje Aldersgrænse, kun 16 à 17% af Befolkningen. — Over de Valgberettigede føres Valglister, der aarlig berigtiges og fra den 1. til den 8. Marts fremlægges til offentligt Eftersyn; de gælde fra 1ste April til 1ste April. Den, der den 1ste April fyldestgør de ovennævnte Valgrets-betingelser, kan udøve sin Valgret ved de inden næste 1ste April stedfindende Valg uden Hensyn til, om han imidlertid maatte have mistet nogen af Valgrets-betingelserne. Paa den anden Side blive de, der først i Løbet af Aaret ville opfylde Alders- eller Bopælsbetingelsen, opførte paa en særlig Tillægsgliste med Angivelse af den Dato, da deres Valgret indtræder, og kunne stemme ved de efter den Dato indtrædende Valg. — Betingelserne for at kunne vælges til Folketings- eller Landstingsmand ere de samme som Betingelserne for Valgret, dog at der kun kræves 25 Aars Alder; derhos skal Landstingsmanden have haft Bopæl det sidste Aar i den Landstingskreds, han repræsen-

terer: hvorimod en Folketingsmand kan repræsentere en Folketingskreds uden at være eller have været knyttet til denne gennem Bopæl.

Grundloven udtaler udtrykkelig, at Rigsdagsmændene ene ere bundne ved deres Overbevisning og ikke ved nogen Forskrift af deres Vælgere.

De valgte Rigsdagsmænds Mandater ophøre ved Dødsfald, Mandatnedlæggelse eller Valgbarhedens Tab, endvidere hvis Kongen opløser vedkommende Ting, eller endelig naar Valgperioden udløber; for Folketingets Vedkommende sker dette sidste hvert 3dje Aar, medens af Landstingets Medlemmer Halvdelen skiftevis afaar hvert 4de Aar. — Saa længe Rigsdagen er samlet, kan ingen Rigsdagsmand uden Samtykke af det Ting, hvortil han hører, hæftes for Gæld, ej heller fængsles eller tiltales, medmindre han er greben paa fersk Gerning. For sine Ytringer paa Rigsdagen kan intet af dens Medlemmer uden Tingets Samtykke drages til Ansvar uden for samme. — Der tilkommer Rigsdagsmændene et dagligt Vederlag, saa længe Rigsdagen er samlet; dette er ved Valgloven fastsat til 6 Kr. og skal modtages.

Rigsdagssamlingerne ere dels ordentlige, dels overordentlige. Den ordentlige Rigsdag skal komme sammen hvert Aar; dersom Kongen ikke har sammenkaldt den til at møde tidligere, sammentræder den den første Mandag i Oktober. Til overordentlige Samlinger kan Kongen indkalde Rigsdagen, naar han finder Anledning dertil. Rigsdagens Varighed beror paa Kongens Bestemmelse, dog kan han ikke slutte den ordentlige Rigsdag, før den har været sammen i 2 Maaneder. I Praksis har Forholdet udviklet sig saaledes, at Rigsdagen gerne er inde fra 1ste Mandag i Oktober til næste Aars 1ste April eller endog længere.

Den ordentlige Rigsdags Møder kunne af Kongen kun udsættes paa bestemt Tid, og uden Rigsdagens Samtykke ikke længere end paa 2 Maaneder og ikke mere end én Gang i Aaret. — Kongen kan opløse enten hele Rigsdagen eller et af Tingene; efter Opløsningen skal Rigsdagen atter samles inden 2 Maaneder. — »Rigsdagen er ukrænkelig; hvo der antaster dens Sikkerhed og Frihed, hvo der udsteder eller adlyder nogen dertil sigtende Befaling, gør sig skyldig i Højforræderi« (rev. Grl. § 43).

Rigsdagens Hovedopgave er, i Forening med Kongen at give Love. Forslag til saadanne kunne fremsættes saavel af Kongen gennem en Minister, som af et hvilket som helst af Tingenes Medlemmer. Naar det Ting, hvori et Lovforslag er fremsat, vil fremme dette, maa det undergive det 3 Behandlinger. I den Skikkelse, hvori det ved 3dje Behandling er bragt, oversendes det til det andet Ting. Hvis dette gennem 3 Behandlinger vedtager det uforandret, som det er modtaget, er det dermed færdigt fra Rigsdagen; og, hvis Kongen inden næste Rigsdagssamling stadfæster det, er det dermed blevet til Lov. Loven indføres

saa i »Lovtidende« og træder som Regel i Kraft Ugedagen efter, at det Nummer af Lovtidende er udkommet, hvori den er optagen. Hvis derimod det sidst omtalte Ting vedtager Lovforslaget i en Skikkelse, der er forskellig fra den, hvori det er modtaget fra det førstnævnte Ting, gaar Forslaget tilbage til en »eneste« Behandling i dette. Hvis det dér forandres, gaar det tilbage til en »eneste« Behandling i det andet Ting. Og, opnaas derved ej heller Enighed, er det dermed bortfaldet, for saa vidt ikke noget af Tingene som en sidste Udvej foreslaar Nedsættelse af Fællesudvalg, bestaaende af et lige stort Antal Medlemmer af begge Ting. Et saadant Fællesudvalg har dog ingen besluttende Myndighed, men skal søge at opnaa Overenskomst om en Fælles-Indstilling til Tingene. Lykkes dette ikke, eller vedtages Fælles-Indstillingen ikke i begge Ting, er Forslaget dermed endelig strandet; og eventuelle nye Forsøg maa begynde helt forfra.

Uden for Lovgivningens Omraade er der Spørgsmaal om »Rigsdagsbeslutninger«, vedrørende forskellige af Grundloven særlig nævnte Emner, saaledes f. Ex. m. H. t. Regeringens Førelse ved en Rigsforstander, m. H. t. Statsregnskabet's Godkendelse m. m. Hvert af Tingene har fremdeles en grundlovsmæssig Ret til at indgive Adresser til Kongen saa vel som til at nedsætte parlamentariske Kommissioner af sine Medlemmer til Undersøgelse af almen vigtige Genstande. Kommissionerne ere brettigede til saavel af offentlige Myndigheder som af private Borgere at fordre Oplysninger meddelte mundtlig eller skriftlig. Denne Beføjelse til at nedsætte Kommissioner, der i det engelske parlamentariske Liv spiller en vigtig Rolle, er hos os hidtil kun benyttet i meget ringe Grad. — Fremdeles har enhver Rigsdagsmand Ret til i det Ting, hvortil han hører, med dettes Samtykke at bringe ethvert offentligt Anliggende under Forhandling og derom æske Ministrenes Forklaring. Videre kan hvert Ting gennem sine Medlemmer modtage Andragender og derom fatte Beslutning. Og slutelig maa nævnes, at hvert Ting udnævner to lønnede Revisorer til at gennemgaa det af Regeringen aflagte aarlige Statsregnskab. Om Rigsdagens Stilling med Hensyn til Rigsretsanklage se ndf.

7. KONGEN OG KONGEHUSET. Ifølge Kongeloven af 14. November 1665 Art. 27—40 nedarvedes Kronen til Frederik II's Descendens, først Mand af Mand, saa Kvinde af Mand, saa Mand af Kvinde og endelig Kvinde af Kvinde. I Stedet for disse Regler er nu traadt Tronfølge-loven af ³¹/₇ 1853, hvis to første Paragraffer ere optagne som ligefrem Del af Grundloven. Det bestemmes i disse, at, naar det fra Frederik III paa Sværdside nedstammende mandlige Afkom uddøde (hvilket skete ved Frederik VII's Død), skal al Arveret efter Kongelovens Art. 27—40 være ophævet, og Tronfølgen gaa over til

Kong Christian IX og dennes mandlige Afkom med Dronning Louise. »Paa dette Afkom, Mand efter Mand og Mand af Mand, avlet udi ret lovligt Ægteskab, skal Kronen nedarves efter Førstefødselsretten og den agnatiske Linealfølge.« Skulde det Tilfælde indtræde, at der ved Tronledighed ikke findes nogen Tronfølger, ∴ nogen Mand, der gennem Mænd nedstammer fra Christian IX og Dronning Louise, er det ifølge rev. Grundlovs § 8 overladt den forenede Rigsdag (Folketing og Lands-ting i Forening) at vælge en Konge og fastsætte den fremtidige Arvefølge.

Grundloven foreskriver, at den danske Konge ikke uden Rigsdagens Samtykke kan være Regent i andre Lande, og kræver, at Kongen skal høre til den evangelisk-lutherske Kirke. I øvrigt opstilles ingen som helst særlige Betingelser for selve det at være Konge. Konge kan selv et nyfødt Barn eller en sindssyg være. Derimod er det, for at Kongen personlig kan føre Regeringen, nødvendigt, at han er myndig (18 Aar), er til Stede her i Riget, har allagt Ed paa Grundloven og ikke ved Sygdom er forhindret fra at udføre Regeringsforretningerne. I modsat Fald regeres der i Kongens Navn af Tronfølgeren eller af en Rigsfor-stander, der eventuelt udnævnes af den forenede Rigsdag.

Kongen har efter Grundloven som efter Kongeloven den højeste Myndighed over alle Rigets Anliggender: men Grundloven føjer hertil Ordene: »med de i denne Grundlov fastsatte Indskrænkninger«. Disse Indskrænkninger ere navnlig følgende tre: 1) Kongens Underskrift under de Lovgivningen og Regeringen vedkommende Beslutninger (derunder endog Minister-Udnævnelser og Afskedigelser) faar først Gyldighed, naar den er ledsaget af en Ministers Medunderskrift. 2) Kongen deler den lovgivende Magt med Rigsdagen. 3) Kongen er ganske uden dømmende Myndighed (undtagen netop over for Kongehusets Medlemmer, hvis »første og sidste Dommer« han er).

Kongen er ifølge Grundloven »ansvarsfri«, og hans Person er »hellig og ukrænkelig«. Straffeloven fastsætter da ogsaa særlig strenge Straffe for Angreb paa Kongen i Ord eller Gerning, og paa den anden Side kan der ikke anlægges noget kriminelt eller civilt Søgmaal mod Kongen, saalidt som Politiet eller anden administrativ Myndighed kan udøve nogen befalende eller tvingende Magt over for Kongen. At Kongen alligevel er bunden ved Landets Love, viser sig deri, at ingen Myndighed eller Privatperson er berettiget til at øve sin Medvirkning til Gennemførelse af en lovstridig Befaling fra Kongens Side. — Der tilkommer Kongen de sædvanlige kongelige Æresrettigheder, og han har ifølge Grundloven Ret til en Civilliste, der bestemmes for hans Regeringstid ved Lov. Ved denne Lov fastsættes tillige, hvilke Slotte og andre Statsejendele der skulle henhøre til Civillisten. For den nuværende Konge er Civillisten fastsat til 1 Million Kroner aarlig; under den er endvidere henlagt — foruden en Del af det senere

brændte Christiansborg Slot — et af Palæerne paa Amalienborg, Palæet i Amaliegade, Bernstorff og Fredensborg Slotte. Kongen har Jagtret i samtlige Statsskove.

Kongen er Chef for Kongehuset. Som Medlemmer af dette i statsretlig Forstand regnes Dronningen, Enkedronningen, Kongens og Dronningens Børn saa vel som samtlige til Tronen arveberettigede Prinser med deres Hustruer og Børn. Medlemmerne af Kongehuset indtage ifølge Lovgivningen en i forskellige Retninger begunstiget Retsstilling. Bl. a. udtaler Grundloven, at der for dem »kan« bestemmes Apanager ved Lov.

Tronfølgeren har, naar han er myndig (18 Aar), Sæde i Statsraadet, men uden Stemme.

Kongen er Statens Repræsentant udadtil; hans vigtigste selvstændige Beføjelser som saadan angives i rev. Grl. § 18 saaledes: »Kongen erklærer Krig og slutter Fred samt indgaar og ophæver Forbund og Handelstraktater; dog kan han ikke uden Rigsdagens Samtykke afstaa nogen Del af Landet eller indgaa nogen Forpligtelse, som forandrer de bestaaende statsretlige Forhold«.

Kongen er som ovf. omtalt sammen med Rigsdagen Indehaver af den lovgivende Magt. Derhos kan han ifølge rev. Grl. § 25 »i særdeles paatrængende Tilfælde, naar Rigsdagen ikke er samlet, udstede foreløbige Love, der dog ikke maa stride mod Grundloven, og altid bør forelægges den følgende Rigsdag«. Denne Paragraf, der under den her i Landet stedfundne politiske Kamp af Regeringen er brugt som Vaaben mod Folketinget, er af den grundlovgivende Myndighed utvivlsomt tænkt som noget ganske andet, nemlig ikkun som en Bemyndigelse for Regeringen til under Epidemier, Kriser, Krigstilstand eller i andre lignende paatrængende Tilfælde paa egen Haand at udstede saadanne Lovregler, der ere i den Grad paabudte af Situationen, at de efter al Rimelighed maa kunne paaregne den følgende Rigsdags Billigelse, i alt Fald, for saa vidt deres Hoved-Indhold angaar. Der har staaet megen Strid særlig om det Spørgsmaal, hvorvidt Regeringen i Henhold til § 25 kan udstede en foreløbig Finanslov. »Finansloven« vil sige den aarlige Lov, der indeholder et i Hovedsagen bindende Overslag over Statens Indtægter og Udgifter i det følgende Finansaar, og inden hvis Udstedelse Skatterne ej maa opkræves. Spørgsmaalet bortfalder imidlertid, hvis man — saaledes som man formentlig bør — fastholder følgende: Paa den ene Side er Nægtelse fra et af Tingenes Side af Bevillinger, der ere nødvendige til Statsstyrelsens uforstyrrede Gang, saaledes som denne er afstukken ved de almindelige Love og tidligere Finanslove, et realiter grundlovstridigt Skridt, hvis Følge nødvendigvis er, at de paagældende Udgifter maa afholdes uden Bevilling. Paa den anden Side maa en Regerings Afholdelse af ubevilgede Udgifter, der ikke ere

nødvendige i den angivne Forstand, men derimod ere »Nybevillinger«, og som heller ikke retfærdiggøres ved det ovenangivne Synspunkt for Forstaaelsen af § 25, lige saa fuldt betegnes som realiter grundlovstridig, uden at det i saa Henseende kan gøre fra eller til, om de søges dæ-

28. Frederik VII's Rytterstatue foran Christiansborg Slot.
Udført af H. V. Bissen.

kede ved den foreløbige Lovs Form. Efter vor Grundlov vil det imidlertid kunne hænde, at ingen regelmæssig finansiel Hjemmel tilvejebringes, skønt begge Ting bevilge de normale Udgifter. Grundloven kræver nemlig samtlige Statens Indtægter og Udgifter — de ordinære saa vel som de ekstraordinære — optagne paa den aarlige Finanslov, og kræver samtidig til dennes Vedtagelse ligesom til enhver anden Lovs Vedtagelse Enighed i alle dens Punkter mellem Regering, Folketing og Landsting, uden at anvise nogen sikker Udvej til Løsning af Uoverensstemmelser. Herved fremkaldes let den Situation, at Finansloven vedtages i forskellig Skikkelse i de to Ting. Følgen heraf er, at Regeringen, selv om Uoverensstemmelsen kun angaar ét eller nogle faa Punkter paa det ekstraordinære Budget, formelt kommer til at staa helt uden Finanslov, hvorved — naar ellers den nødvendige politiske Kamplyst er til Stede — Pladsen aabnes for en Styrkeprøve uden for Forfatningens Rammer. En Grundlovsændring i den bestaaende Grundlovs Aand, hvorved den beskrevne Situation udelukkedes, maatte nærmest bestaa deri, at der ved almindelig Lov opstilledes et ordinært Budget, der gjaldt fra Aar til Aar, og som efter Tidens og Lejlighedens Krav ændredes ved andre almindelige Love, og at samtidig den aarlige Finanslov indskrænkedes til at angaa det ekstraordinære Budget og derhos ordnedes saaledes, at Afstemningen derover alene kom til at angaa hver særskilt

Udgifter. Grundloven kræver nemlig samtlige Statens Indtægter og Udgifter — de ordinære saa vel som de ekstraordinære — optagne paa den aarlige Finanslov, og kræver samtidig til dennes Vedtagelse ligesom til enhver anden Lovs Vedtagelse Enighed i alle dens Punkter mellem Regering, Folketing og Landsting, uden at anvise nogen sikker Udvej til Løsning af Uoverensstemmelser. Herved fremkaldes let den Situation, at Finansloven ved-

nummereret Post; dens endelige Indhold kom da til at bestaa af de Poster, hvorom Regering, Folketing og Landsting vare enige, medens alle andre udgik. Et lignende Resultat vilde selvfølgelig opnaas, hvis det blot anerkendtes som »uskreven Lov« for Finanslovbehandlingen, at det ordinære Budget var urørligt, og at et bestemt fastholdt Nej paa et eller andet Punkt af det ekstraordinære Budget fra en af de lovgivende Faktoreres Side ubetinget skulde respekteres af de to andre.

Som alt omtalt er Kongen Indehaver af den udøvende Magt. I Tilknytning dertil tillægger Grundloven ham to vigtige Beføjelser, der paa en Maade strejfe ind henholdsvis paa Domstolenes og paa Lovgivningens Omraade.

Kongen kan nemlig ifølge rev. Grl. § 26 »benaade og give Amnesti« og ifølge § 27 meddele ikke blot de Bevillinger og Undtagelser fra Lovene, hvortil de siden 1849 udgivne Love udtrykkelig bemyndige ham, men ogsaa saadanne, »som ifølge de før 5. Juni 1849 gældende Regler ere i Brug«.

Kongen kan intet forandre i en i en borgerlig Sag afsagt Dom og ej heller forandre en frilindende Dom i en Straffesag til en fældende eller skærpe en afsagt fældende Dom; derimod kan han som anført »benaade«, d. v. s. enten helt fritage domfældte Personer for Straf eller formilde den dem idømte Straf. Selvfølgelig er denne Beføjelse ikke tillagt Kongen som et personligt Prærogativ, at udøve efter vilkaarligt Forgødtbefindende, men derimod ment som et uundværligt Led i et fornuftmæssig ordnet Straffesystem. Dels kan der jo nemlig af og til forekomme Tilfælde, der vel falde ind under et vist Straffebud og derfor maa rammes med den i dette foreskrevne Straf, men som i Virkeligheden er af en saadan særlig Karakter, at selv Straffebudets laveste Straf er for høj; dels vil det ved Frihedsstraffe af længere Varighed kunne vise sig, at Straffens Formaal er opnaaet, inden hele Straffen er udstaaet.

Dispensationsbeføjelsen er givet Kongen under Hensyn til, at samtlige før 1849 udstedte Love ere givne ud fra den Forudsætning, at Kongen som enevældig kunde dispensere derfra naar som helst. Vedvarende at give Kongen helt frie Hænder var uforeneligt med Grundlovens Principper; helt at afskære Dispensationsbeføjelsen kunde paa den anden Side komme til at virke meget trykkende i mange Forhold. Man valgte derfor at bibeholde en Dispensationsbeføjelse inden for de ved Praxis afstukne Rammer.

8. MINISTRENE. Statsforvaltningens forskellige Grene styredes fra 1660 til 1848 gennem Kollegier (til sidst i alt 17, hvoraf de vigtigste vare det »danske« og det »tyske« Kancelli), bestaaende af en Præsident og et vist Antal Deputerede og Kommitterede med underordnet Perso-

nale. I Sager, som Kollegierne ikke havde Myndighed til at afgøre paa egen Haand, gjorde de siden 1784 Indstilling til Kongen i »Geheimstatsraadet«, hvilket efterhaanden kom til at bestaa af nogle af Kollegiernes Præsidenter, enkelte andre af Kongen udnævnte Mænd og sædvanlig nogle af de kongelige Prinser. Ved kgl. Resol. af ²⁴/₃ 1848 ophævedes den angivne Ordning for at afløses af det ministerielle System, hvorefter en enkelt Mand (Ministeren) staar i Spidsen for hver Forvaltningsgren, og disse Ministre tilsammen danne Statsraadet. Dette System er stadfæstet ved Grundloven.

Som ovf. omtalt kan Kongen ifølge Grundloven kun udøve sin Myndighed gennem sine Ministre, og, medens Kongen er ansvarfri, ere Ministrene ansvarlige for Regeringens Førelse. Kongen udnævner og afskediger sine Ministre, bestemmer deres Antal og Forretningernes Fordeling mellem dem. At Kongen ved sin Udnævnelse af Ministre har et moralsk Ansvar for, at de Mænd, han udnævner dertil, ere deres Stilling voksne og kunne samarbejde dels med hinanden indbyrdes dels med Folketing og Landsting til Gavn for Landet, forstaar sig af sig selv. Det juridiske Ansvar derfor paahviler derimod ikke ham, men den, der lader sig udnævne, samt eventuelt den anden Minister, der maatte have medunderskrevet den kongelige Udnævnelse. Da Kongen bestemmer Ministrenes Antal og Forretningsfordelingen, kan Oprettelse af nye Ministerier og Nedlæggelse eller Omordning af de bestaaende ske ved kongelig Anordning; men, for saa vidt der i den Anledning bliver Spørgsmaal om Udgifter for Statskassen, er en Medvirken af den finanslovgivende Myndighed nødvendig. Foruden Konseilpræsidiat, der i Reglen har været forenet med et Fagministerium, har der siden 1848 bestaaet følgende Ministerier: Udenrigsministeriet, Indenrigsministeriet, Justitsministeriet, Finansministeriet, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet (ogsaa kaldet Kultusministeriet), Krigs- og Marineministeriet. Siden 1874 har der derhos bestaaet et særligt Ministerium for Island, der dog hidtil stadig har været beklædt af Justitsministeren. I 1848 oprettedes ogsaa et Handelsministerium, men dette ophævedes allerede samme Aar. 1894 udsondredes en Del af Indenrigsministeriets Sager under et særligt »Ministerium for offentlige Arbejder«; men dette ophævedes atter 1896, hvorimod der i Stedet oprettedes et »Landbrugsministerium«, til hvilket en Del af de hidtil under Indenrigsministeriet og Finansministeriet hørende Sager henlagdes. Der er intel til Hinder for, at en og samme Minister forestaar flere Ministerier, og dette finder ogsaa jævnlig Sted, navnlig som midlertidig Ordning.

Ministrene i Forening udgøre Statsraadet, i hvilket som Regel Kongen fører Forsædet, og i hvilket Love og vigtige Regeringsforanstaltninger skulle behandles. Ministrene have i Embeds Medfør Adgang til

Rigsdagen og kunne tage Ordet under Forhandlingerne; Stemmeret have de dog kun, naar de tillige ere Rigsdagsmænd.

Den, der udnævnes til Minister, maa fyldestgøre de almindelige Betingelser for at kunne beskikkes til et Embede, altsaa navnlig have Indfødsret og aflægge Ed paa Grundloven. Derimod ere ingen Eksamensbetingelser eller andre særlige Betingelser opstillede, og der er saaledes ingen Nødvendighed for, at f. Eks. Krigs- og Marineministeren er en Militær, Justitsministeren en Jurist, Kultusministeren en Gejstlig osv. Minister-Lønningen er 12000 Kr. aarlig, hvorhos Udenrigsministeren yderligere oppebærer 12000 Kr. i »Taffelpenge« (Repræsentationsudgifter). Ministrenes Pension sættes i Praksis altid til 6000 Kr.; den ydes dog kun, for saa vidt og saa længe den afgaaede Minister ikke indtræder i andet Stats-Embede.

Ministrene kunne af Kongen eller Folketinget tiltales ved Rigsretten for deres Embedsførelse. Det hedder i (rev.) Grl.s § 12, at »Ministrenes Ansvarlighed bestemmes nærmere ved Lov«. Der har da ogsaa nogle Gange ved privat Initiativ været indbragt Lovforslag om Ministeransvarligheden; men under den herskende politiske Kamp har det ikke været muligt at opnaa Enighed om de Grundsætninger, hvorpaa en saadan Lov burde bygge. Problemet er da ogsaa meget vanskeligt at løse, og flere andre Lande er det gaaet som Danmark, at det trods gentagne Forsøg ikke har været muligt at faa en Ministeransvarlighedslov i Stand. Vanskeligheden ligger navnlig i at præcisere de strafferetlige Grænser for Ministrenes Handlefrihed paa en saadan Maade, at Reglerne paa den ene Side give Domstolen en virkelig Vejledning ved dens Bedømmelse af Sagen og paa den anden Side dog ikke lamme den Frihed til at handle efter Skøn, som der nødvendigvis i stort Omfang maa indrømmes Ministrene i deres overordnede og vanskelige Hverv. Under Manglen af en særlig Ministeransvarlighedslov er man da henvist til Lovgivningens almindelige Regler om Embedsmænds Strafansvar og Erstatningsansvar; men det forstaar sig af sig selv, at Straffelovens Regler om Forbrydelser i Embedsforhold, der netop ikke ere givne med Henblik paa Ministrenes fra alle andre Embedsmænds forskellige Stilling, kun give et meget ufuldkomment Grundlag for en Minister-Anklage. — Kongen kan ikke uden Folketingets Samtykke benaade Ministrene for de dem ved Rigsretten idømte Straffe. Rigsretten bestod efter Grundloven af 1849 af 8 af Landstinget og 8 af Højesteret af deres egen Midte valgte Medlemmer. Efter den rev. Grundlov bestaar Rigsretten af de ordentlige Medlemmer af Højesteret (hvis Antal er 13) og et tilsvarende Antal af Landstinget blandt dets egne Medlemmer paa 4 Aar valgte Dommere. Rettergangsmaaden, der er ordnet ved en særlig Lov af $\frac{3}{3}$ 1852, er offentlig og mundtlig Anklageproces. Voteringen foregaar dog for lukkede Døre.

Ved Rigsretten kan Kongen ifølge Grundloven ogsaa lade andre tiltale for Forbrydelser, som han finder særdeles farlige for Staten, naar Folketinget dertil giver sit Samtykke. En saadan Benyttelse af Rigsretten har dog ikke hidtil fundet Sted. Derimod er der i 1855—56 anlagt én og i 1877 to Rigsretssager mod Ministre, alle tre med det Resultat, at vedkommende Ministre ere blevne frifundne.

9. DOMSTOLENE. Medens Kongen efter Kongeloven var øverste Dommer og som saadan kunde gøre hvilket som helst Indgreb i Domstolenes Afgørelser — hvad han dog i lange Tider faktisk ikke havde gjort — er den dømmende Magt ifølge Grundloven udelukkende hos Domstolene. De udøve den som selvstændig Statsmagt i eget Navn, omend under Tilsyn navnlig fra Justitsministeriets Side, for saa vidt som dette, hvis en Dommer skulde gøre sig skyldig i grove Forsømmelser eller Forsyndelser i sin Dommervirksomhed, maa foranledige ham tiltalt og eventuelt søge ham fradømt sit Embede.

Foruden den for hele Riget fælles Højesteret, der har Sæde i København, findes en Overret for Østifterne, ligeledes med Sæde i København, en Overret i Viborg for Jylland, en islandsk og en vestindisk Overret. Bortset fra Bilandene findes uden for København 130 Underretskredse; i hver af disse beklædes Retten i første Instans saavel i borgerlige som i Straffesager af vedkommende Byfoged, Birkedommer eller Herredsfoged. Kun Frederiksberg Birk har en særlig Straffedommer. I København høre almindelige borgerlige Sager for Hof- og Stadsretten med dens særlige Afdelinger: Gældskommissionen, Gæsteretten og Skiftekommissionen. Det er en og samme Ret, der paa en Gang er Overret for Østifterne og første Instans for København. Københavnske Sø- og Handelssager behandles ved Sø- og Handelsretten. Københavnske Justits- og Politisager behandles ved Kriminal- og Politiretten. Fra de københavnske Retter appelleres direkte til Højesteret, for saa vidt Sagen er betydelig nok til overhovedet at kunne appelleres.

Til Værn om den Uafhængighed af Regeringen, der er af væsentlig Betydning, fordi Domstolene bl. a. har til Opgave at paakende saavel borgerlige Sager som Straffesager, i hvilke Øvrighed eller Regeringsmyndigheder staa som Part lige over for private, foreskriver Grundloven, at Dommerne ikke kunne afsættes uden ved Dom, ej heller forflyttes mod deres Ønske, uden for de Tilfælde, hvor en Omordning af Domstolene finder Sted. Dog kan den Dommer, der har fyldt sit 65. Aar, afskediges, men uden Tab af Indtægter. Grundlovens 3dje midlertidige Bestemmelse tilføjer derhos, at disse Regler ikke skulle være anvendelige paa de nuværende Dommere, der tillige have administrative Forretninger (c: endnu alle Underdommere uden for Køben-

havn med Undtagelse af Straffedommeren i Frederiksberg Birk). Til yderligere Hævdelse af Dommernes Uafhængighed af Regeringen vilde det være ønskeligt, om der var tillagt særlig Højesteret en selvstændig Medvirken ved Dommer-Udnævnelser. Hvad der i saa Henseende er taget i Arv fra Enevælden, nemlig at den, der skal udnævnes til Højesteretsassessor, forinden skal aflægge Prøve for Højesteret og af denne befindes kvalificeret, er i Virkeligheden ikke af stor Betydning, saa meget mindre som Højesterets-Instruksen af 1771, der opstiller denne Regel, udtrykkelig forbeholder Kongen Ret til at gøre Undtagelse derfra.

10. DEN KOMMUNALE ORGANISATION. Den Centralisation og Anvendelse af Statsembedsmænd i den lokale Forvaltning, der havde udviklet sig under Enevælden, har i Løbet af dette Aarhundrede igen givet Plads for et temmelig vidtgaaende kommunalt Selvstyre. Grundloven udtaler i saa Henseende, at Kommunernes Ret til, under Statens Tilsyn, selvstændig at styre deres Anliggender vil blive ordnet ved Lov. Det kommunale Selvstyre er derefter for København ordnet ved Love af 1857, 1861 og 1865, for Købstæderne ved Love af 1863 og 1868, og for Landet ved en Lov af 1867. Disse Love suppleres for en stor Del ved kommunale Vedtægter.

De vigtigste Anliggender, der i større eller mindre Grad ere lagte i de kommunale Organers Haand, ere Fattigvæsenet, det lavere Skolevæsen, Sundheds-, Vej-, Havne-, Bygnings- og Brandvæsenet, Politiet, en Del Forhold vedkommende Landbrug og anden Erhvervsvirksomhed samt forskelligt vedrørende de politiske Valg.

I København udøves den besluttende Myndighed i Kommunens Anliggender af Magistraten og Borgerrepræsentationen. Magistraten bestaar af en af Kongen udnævnt Overpræsident, af 4 Borgmestre, der vælges af Borgerrepræsentanterne med kongelig Stadfæstelse paa Livstid, men som af Borgerrepræsentanterne kunne afskediges med Kongens Samtykke mod at faa Pension efter Kommunens Pensionsreglement, og uden Kongens Samtykke, naar $\frac{3}{4}$ af Borgerrepræsentanterne ere enige om Afskedigelsen, mod at faa $\frac{2}{3}$ af deres Gage i Pension, — samt af 4 (ulønnede) Raadmænd, der vælges af Borgerrepræsentanterne paa 6 Aar. Borgerrepræsentationen bestaar af 36 valgte Medlemmer, hvoraf efter Omgang 6 afgaa hvert Aar. Valgret have de af Statens Folketingsvælgere, der ere ansatte til en Indtægt af mindst 1000 Kr. aarl.

Hver Købstad og Handelsplads udgør en Kommune for sig. I hver Købstad forvaltes de kommunale Anliggender af et Byraad, bestaaende af den af Kongen udnævnte Borgmester (næsten i alle Byer den stedlige Retsbetjent) som Formand og et ulige Antal paa 6 Aar valgte Medlemmer, hvoraf den større Del vælges af samtlige til Folketinget

valgbare Indbyggere i Kommunen, naar de i det sidste Aar have svaret direkte Skat til denne, medens den mindre Del vælges af de højstbeskattede.

Landet er inddelt i 1076 Sognekommuner, styrede hver for sig af et Sogneraad, der bestaar af et ulige Antal paa 6 Aar valgte Medlemmer. Af disse vælges den mindre Del af samtlige valgberettigede 3: alle til Folketinget valgbare Beboere, som i det foregaaende Kalenderaar have udredet Bidrag til Kommunen. Den større Del vælges af de højstbeskattede. Sogneraadene fungere i det hele under Amtsradaenes og Amtmandens Tilsyn og mange af deres Beslutninger blive kun gyldige ved Amtsraadets Samtykke.

Af Amtsraad findes 21 (foruden Færøernes); de bestaa af Amtmanden som Formand og et ulige Antal paa 6 Aar valgte Medlemmer. Den større Del af disse vælges ved indirekte Valg af Kredens Sogneraad, den mindre Del vælges direkte af Kredens højstbeskattede.

E. TYBJERG.

II. PRIVATRET.

1. INDLEDNING. Det formelle Hovedgrundlag for vor gældende Privatret er endnu stadig Christian V's danske Lov af 1683. Man maa dog ikke deraf lade sig forlede til at tro, at vi nu ved det 19de Aarhundredes Ende væsentlig skulde befinde os paa samme Retsstandpunkt som ved Slutningen af det 17de Aarhundrede. For flere ikke uvigtige Omraader er Christian V's Lov blevet afløst af mere moderne Love; som særlig omfattende Lovværker fra det sidste Aarhundrede kan saaledes nævnes Arveloven af 1845, Tyendeloven af 1854, Vexelloven af 1880 og Søløven af 1892; derimod besidder Danmark ikke nogen særlig Handelslovbog. Men ogsaa for den, unægtelig større Del af Privatrettens Vedkommende, hvor Bruddet med den tidligere Retsstilstand ikke har faaet saadanne haandgribelige Udtryk, vil dog den opmærksomme Iagttagelse finde ikke mindre indgribende Forandringer. Privatretten har sin egen stille Vækst, og idet saaledes Led følger sig til Led, vil der i Tidens Løb kunne foregaa ligefremme Omvæltninger i den bestaaende Retstilstand. Og det er noget, der vistnok staar i nøje Forbindelse med den danske Nations særegne Ejendommelighed, at netop her i Danmark i højere Grad end i de fleste andre Lande Retsudviklingen har fuldbyrdet sig saaledes i Stilhed, uden ydre Brask og Bram. Thi at der virkelig er foregaaet en saadan Udvikling, og at denne netop i vort Aarhundrede har taget særlig Fart, det vil et flygtigt Blik paa vor Privatret vise. Helt nye Felter ere blevne aabnede

for Retsordenens Virkekreds, man tænke saaledes paa Assuranceretten i alle dens moderne Udviklingsformer. Men ikke blot er saaledes ny Jord blevet inddraget under Retten, ogsaa den gamle Jordbund er ved Aarhundredets økonomiske og sociale Strømninger undergaaet en saadan Omdannelse, at den næppe er til at kende igen. Jo mere beskedent Lovgivningen ved denne Udvikling har holdt sig tilbage, desto mere fremtrædende Rolle er derved Domstolenes Praksis, ledet af Retsvidenskaben, kommet til at spille. Navnlig har en Anders Sandøe Ørsted ved sin Virken i dette Aarhundrede givet vor Retsudvikling mægtige Stød fremad og bragt vor Retsvidenskab op til en saadan Højde, at den fuldt ud kan maale sig med andre Nationers.

Resultatet er da blevet en Ret, som vi vel kan være bekendt. Vor Ret har ganske vist modtaget Paavirkning, baade fra Tyskland og, om end i noget mindre Grad, fra England og Frankrig, men den fortjener dog fuldt ud Navn af selvstændig national. Der gaar i det hele og store gennem vor Privatret et velgørende Drag af Frisind og en vis sober Betragtningssmaade. Overflødig Formynderskab over Individerne indlader vor Lovgivning sig sjældent paa, men den hviler i Reglen paa den sunde og rigtige Betragtning, at Retten er til for at tjene, ikke for at forulempe Individerne, og at man derfor saa vidt muligt skal give Borgerne Lov til at gøre, hvad de selv anse for rigtigt. — Vi skulle nu gaa over til lidt nærmere at betragte enkelte vigtigere Partier af den danske Privatret, hvilke dog paa Grund af den begrænsede Plads kun vil kunne blive skitserede i nogle Hovedtræk.

2. PERSONRETTE. A. Menneskerettighedernes Grundsætning, som giver ethvert Individ Ret som Menneske, har ikke først vort Aarhundrede Æren for at have gennemført. Det egentlige Trældomsforhold, der indeholdt det flagranteste Brud paa denne Grundsætning, har ikke været kendt her i Danmark siden det 13de Aarhundrede. I vore vestindiske Kolonier blev ganske vist Slavehandelen forbudt i 1792 — Danmark har saaledes her Æren af at være gaaet i Spidsen for Civilisationen — men selve Negerlaveriet holdt sig ind i dette Aarhundrede, idet det først blev ophævet i 1848.

Derimod maa det dermed i Sammenhæng staaende Princip om alle Borgeres Lighed for Loven siges først i det 19de Aarhundrede at være naaet til fuld Gyldighed. Juni-Grundloven bestemte nemlig — og denne Forskrift gentages i den gennemsete Grundlov af 1866 — at enhver i Lovgivningen til Adel, Titel og Rang knyttet Forret skulde være afskaffet. Som Følge deraf ere ogsaa de, for øvrigt ikke meget betydelige Uligheder, der fandtes inden for Privatrettens Omraade, forsvundne, og der gaar gennem vor moderne Lovgivning en tydelig Stræben efter saa vidt muligt at udjævne bestaaende Klasseforskelle.

B. Et Menneskeliv gennemløber her i Danmark under sin Udvikling lignende juridiske Faser som i de andre europæiske Lande. Barnet begynder sit Liv som et ganske umyndigt og ansvarsløst Væsen, men saa snart det begynder at faa lidt Begreb om, hvad det gør, kan det ifalde Ansvar, naar det med Forsæt gør sine Medmennesker Fortræd, og fra det 15de Aar ogsaa, naar det sker af Ubetænksomhed. Med det 18de Aar bliver det myndigt med Hensyn til sine personlige Forhold; dog skal det, indtil det har fyldt 25 Aar, have Forældres eller andre vedkommendes Samtykke til at gifte sig. Med 18 Aars Alderen bliver den unge Borger tillige mindreaarig, saaledes at han kan raade over sin Formue med en Kurators Samtykke, men først med det 25de Aar indtræder den fulde Myndighed. Dette er betydelig senere end i næsten alle andre Lande, hvor man ikke kender denne Mellemtilstand, men lader den fulde Myndighed saavel i personlig som formueretlig Henseende indtræde med det 21de Aar, og forskellige Forsøg, der er blevet gjorte paa at fjerne denne Ulighed, for hvilken der næppe lader sig anføre nogen rimelig Grund, og som voldter flere Ulemper i Samkvemmet med Nabolandene, ere foreløbig forblevne uden Resultat. Urimeligheden ved at udstrække Umyndighedsalderen saa vidt bliver særlig stor paa Grund af, at vor Lovgivning yder de umyndige en større Beskyttelse end i de fleste andre Lande. En hvilken som helst Handel, som den umyndige har indladt sig paa, kan han frit igen gaa fra, selv om den i Virkeligheden har været meget fornuftig, og den anden Part altsaa slet ikke kan siges at have benyttet sig af den umyndiges Ungdom og Mangel paa Erfaring og Indsigt; ja, hvis den umyndige, der altsaa godt kan være et Menneske paa over 24 Aar, har laant nogle Penge, forbyder Loven ham ligefrem at betale dem tilbage! Det er da intet Under, at den offentlige Mening har sat sig op imod en saadan Lovgivning. Men den synes dog paa sin Side igen at gaa vel vidt, naar den næsten ikke i noget Tilfælde vil tilstede den umyndige at gøre sin Umyndighedsindsigelse gældende, selv ikke f. Eks. hvor han er faldet i en gemen Aagerkarls Klør.

C. Ved Aarhundredets Begyndelse bestod der ogsaa i privatretlig Henseende en betydelig Ulighed mellem Mænd og Kvinder, og det er først et godt Stykke ind i Aarhundredet, at der skete væsentlige Forandringer heri. Ved Arveloven af 1845 bortfaldt i de fleste Retninger Forskellen i deres Arveret, men først ved Loven af ^{29/12} 1857 fjernedes den helt. Ved en anden Lov af samme Dato bleve de ugifte Kvinder, som indtil da havde været holdte i formueretlig Umyndigheds-tilstand hele deres Liv, erklærede for myndige ligesom Mænd, men først lige ved Aarhundredets Slutning, nemlig ved Loven af ^{7/4} 1899, som traadte i Kraft den 1. August s. A., er det lykkedes at gennemføre den samme Reform for de gifte Kvinders Vedkommende; tidligere

var en gift Kone kun, naar hun blev Enke, myndig i formueretlig Henscende.

D. Vor Lovgivning hjemler ikke blot Beskyttelse for enkelte, bestemt paa viselige Mennesker, men ogsaa en mere ubestemt Kreds af Personer kan være Indehaver af Rettigheder; Eksempler paa saadanne

29. Kong Christian IX's Rytterstatue i Esbjerg, udf. af L. Brandstrup.

saakaldte »juridiske Personer« er f. Eks. Staten, Kommunen, Stiftelser og Korporationer. Den danske Ret er paa dette Punkt mere liberal end mange andre Lovgivninger, idet den ikke som disse kræver nogen særlig Tilladelse fra Regeringsmagtens Side til Oprettelse af saadanne juridiske Personer. Ogsaa Foreninger kunne frit indgaa i hvilke som helst Erhvervsøjemed.

3. FAMILJERET. A. Ogsaa inden for Familjerettens Omraade indtager vor Lovgivning i det hele og store et liberalt, forsigtig tilbageholdende Standpunkt, saa at den navnlig ikke vover sig ind paa Moralens hellige Enemærker. Et Udtryk herfor er det saaledes, naar den ikke anerkender Løfter om Ægteskab for juridisk forpligtende,

saa at der hverken kan være Tale om direkte at fremtvinge dem eller at forlange Erstatning, naar de brydes. Hermed stemmer det rigtignok ikke godt, at ifølge en gammel Forordning af 1734 under visse Forudsætninger en Mand, der har besvangret en Kvinde efter at have lovet hende Ægteskab, kan tvinges til at gifte sig med hende ved Mulkter, som, naar de ikke betaales, endogsaa omsættes til Fængsel. Saaledes at anvende ydre brutal Magt til at fremtvinge et Ægteskabs Indgaaelse synes ikke ret stemmende med en civiliseret Tidsaands Krav.

B. De Betingelser, som vor Lovgivning opstiller for at indgaa Ægteskab, kunne i det hele heller ikke betegnes som strenge. Der kræves kun den temmelig lave Alder af 16 Aar for Kvinden og 20 Aar for Manden; dog maa de som nævnt begge indtil det 25de Aar have deres Forældres eller andre vedkommendes Samtykke. Forbudene mod Ægteskabs Indgaaelse paa Grund af for nært Slægtskab mellem Parterne findes i en Forordning fra 1800 og have da ogsaa en ikke alt for gammeldags Karakter; dog er det tvivlsomt, om det er stemmende med moderne Opfattelse, at man f. Eks. ikke frit maa gifte sig med sin Tante eller sin Broders Enke. En Ejendommelighed ved vor Ret er det, at i de sidstnævnte Tilfælde Hindringen for Ægteskabet kan fjernes ved en kongelig Bevilling. Dette vil man sjældent finde noget Sidestykke til i andre Lande, og det er unægtelig ogsaa i sig selv noget besynderligt. — Særlige økonomiske Betingelser for at indgaa Ægteskab kræves kun for visse Militærpersoner; for borgerlige nøjes man med den negative, at de i en vis Aarrække ikke have modtaget Fattighjælp.

C. Hvad Formen for Ægteskabets Indgaaelse angaar, var lige indtil Loven af $\frac{13}{4}$ 1851 kom, kirkelig Vielse obligatorisk. Den nævnte Lov indførte ganske vist borgerlig Vielse, men kun som Nødhjælp i Tilfælde, hvor det paa Grund af, at Brudfolkene enten slet ikke høre til noget Trossamfund eller dog ikke ere Medlemmer af samme Trossamfund, kunde være umuligt at finde nogen Præst, som vilde vie dem. Den moderne Tids Krav om, at Adgangen til borgerligt Ægteskabs Indgaaelse skal være fri for enhver, som foretrækker det, er det endnu, trods flere Forsøg, ikke lykkedes at gennemføre.

D. a. I det Forhold, der begrundes ved Ægteskabet, forudsættes det ganske vist i Chr. V's Lov, at Manden indtager den dominerende Stilling, idet han er Familiens Hoved og udøver en vis »Husbondret« over Hustruen. Men senere Tider og særlig den Retning, som Udviklingen har taget i vort Aarhundrede, har begrænset Betydningen af disse gamle Bestemmelser saa stærkt, at de nu væsentlig kun eksistere paa Papiret. I hvert Fald er det sikkert, at der ikke lader sig paa-vise noget som helst Retsmiddel for Manden til at fremtvinge sin formentlige Husbondmyndighed.

b. Der er dog én Omstændighed, som ofte vil forlene Manden med en større Magtstilling, det er den, at han alene raader over den fælles Pengekasse. Heri har heller ikke den nye Lov af $\frac{7}{4}$ 1899 gjort nogen væsentlig Forandring. I det sædvanlige Tilfælde, hvor der er Fællesbo, har Manden den udelukkende Raadighed over dette. Kun over sit Selverhverv raader Hustruen frit — dette var for øvrigt hjemlet allerede ved Loven af $\frac{7}{5}$ 1880 — og til visse Dispositioner over Ejendomme eller Obligationer, som Hustruen har indført i Ægteskabet, og til større Gaver maa han indhente hendes Samtykke; endelig har Konen, naar Manden forøder Boets Midler, en vis Adgang til at forlange Formuefællesskabet ophævet. Men ved Ægtepagt kan Ægtefællerne ordne Formueforholdet mellem sig, som de selv vil, og Konen raader da ifølge den Myndighed, Loven tillægger hende, lige saa frit over sit Særeje som Manden over sit.

E. Hvad endelig angaar Adgangen til at forlange Ægteskabet opløst, maa det siges, at vor Ret stiller sig ret liberalt, naar begge Ægtefællerne er enige derom. I saa Fald kunne de nemlig straks faa Separationsbevilling til at leve »adskilte i Henseende til Bord og Seng« og efter 3 Aars Forløb opnaa Bevilling til fuldstændig Skilsmisse. Naar derimod den anden Ægtefælle modsætter sig Skilsmissen, gives der vel i Loven visse anerkendte Skilsmissegrunde, f. Eks. Ægteskabsbrud, der aabner let Adgang til Ægteskabets Opløsning, men kommer man uden for denne anerkendte Kreds, er Adgangen til at opnaa Skilsmisse hos os ret besværlig. Ogsaa her er der det ejendommelige ved vor Ordning, at Ægteskabets Opløsning, som i næsten alle andre Lande henhører under Domstolene, hos os i de fleste Tilfælde sker ved en Bevilling af Kongen.

F. a. Naar vi herefter gaa over til at betragte Forholdet mellem Forældre og Børn, da er det med Hensyn til de ægte Børn klart, at Forældrene have baade Ret og Pligt til at opdrage dem. Der gaar dog paa dette Punkt et stærkt socialistisk Drag igennem vor Retsorden, idet Samfundet i vidt Omfang erkender sig berettiget til at tage Børnene fra Forældrene, naar det finder, at de ikke opdrages godt hos dem. — Det læres i Almindelighed, at i Tilfælde af Uenighed mellem Forældrene Faderens Vilje skal være den afgørende. Men det er noget tvivlsomt, i hvilket Omfang dette gælder, naar der ikke netop er Tale om en Foranstaltning, der koster Penge, i hvilket Tilfælde hans overvejende Myndighed jo vil følge af den Raadighed, han i Reglen har over Formuen. Med Hensyn til Spørgsmaalet, i hvilken Religion Børnene skal opdrages, har i hvert Fald Moderen lige saa meget at sige som Faderen.

F. b. Uægte Børn staa kun i Forhold til Moderen i lignende Forhold som ægte Børn til begge deres Forældre. Hende arve de,

medens de i Almindelighed, naar ikke Faderen foretager en særlig Akt for at legitimere dem, ikke arve ham. De maa heller ikke uden hans Tilladelse bære hans Navn. Dog gennemfører vor Lovgivning ikke den franske Rets Grundsætning, at »la recherche de la paternité est interdite«, men giver derimod Moderen Adgang til at søge Faderen konstateret for at forlange Underholdsbidrag af ham, og Lovgivningen i dette Aarhundrede har netop paa forskellig Maade søgt at lette Moderen Inddrivelsen af disse Alimentationsbidrag.

4. FORMUERET. A. Det er særlig inden for Formueretten, at den Frihedsgrundsætning, man kunde næsten fristes til at sige: det laisser aller-Princip, som vor Ret paa saa mange Omraader følger, er naaet til sin højeste Udvikling. Dette gælder om selve Erhvervsordningen, som i vort Aarhundrede er bleven frigjort for de fleste af de Baand, der tidligere hvilede paa den. Overensstemmende med Grundlovens Paabud har Næringsloven af ²⁹/₁₂ 1857 ophævet al Lavstvang og principielt gjort Adgangen til Erhverv fri for enhver, om end visse Indskrænkninger endnu ere opretholdte. Den Regulering af Erhvervsvirksomheden, som tidligere Lovgivningen søgte at foretage, overlades det nu væsentlig til de næringsdrivende selv at gennemføre ad den private Organisations Vej. Selv hvor Erhvervsvirksomheden antager betydeligere Dimensioner, idet den f. Eks. gaar over paa store Aktieselskabers Hænder, blander vor Lovgivning sig som Regel slet ikke deri. Den Aktieselskabslovgivning, som f. Eks. Sverige allerede har faaet, og som for Tiden forberedes i Norge, er der foreløbig ikke gjort noget Forsøg paa at faa indført hos os. Det er dog et Spørgsmaal, om der ikke paa dette Omraade kunde være Brug for nogle Lovbestemmelser sigtende til at ramme den Svindel, der ikke sjældent foregaar under Aktieselskabets Form. Skønt den paa Grund af vore mindre og jævne Forhold ikke let vil antage saa vide Dimensioner som i de større Lande, har der dog ogsaa hos os foreligget Tilfælde, som vare graverende nok.

B. Ogsaa med Hensyn til de formueretlige Forhold, der kan opstaa paa Grundlag af den foran beskrevne Erhvervsordning, hersker der gennemgaaende stor Frihed. Der kræves f. Eks. hos os i mindre Grad end i de fleste andre Lande særlige Former til Kontrakters Gyldighed. Og »Kontraktfrihedens Grundsætning«, hvorefter Folk ved Overenskomst kunne fastsætte omtrent, hvad de vil, er hos os gennemført i en sjælden Grad. Rene Spekulationshandeler anerkendes i Reglen som lige saa gyldige som reelle Transaktioner, ja selv Aager, naar det ikke netop begaas ved Prioritering af faste Ejendomme, er efter vor bestaaende Ret at anse for ganske lovligt. En rationel Aagerlovgivning, som den findes i de fleste andre Lande, sigtende til at beskytte den

økonomisk svagere Part mod at blive for meget udbyttet af den stærkere, er det nemlig foreløbig ikke lykkedes at gennemføre. I den senere Tid er dog ogsaa inden for vor private Formueret Nutidens »socialpolitiske« Tendens paa flere Omraader kommet ret stærkt frem, saaledes i Lærningeloven af 1889 og Loven om Arbejderforsikring af 1898.

C. For Landbovæsenets Omraade gælder ikke samme Frihed som for Handelens og Industriens Vedkommende, men dér griber Lovgivningen i vidt Omfang regulerende ind. Den Stræben, som vor Retsudvikling i dette Aarhundrede er præget af, er at støtte det mindre, selvstændige Landbrug. I Overensstemmelse hermed har Grundloven forbudt Oprettelsen af nye Len, Stamhuse og Fideikommissgodser og paalagt Lovgivningsmagten at virke til, at de nu bestaaende kan overgaa til fri Ejendom. Omvendt begrænser Loven paa forskellig Maade Adgangen til at udstykke Landejendomme, særlig for saaledes at sikre Gaardmandsstandens Bevarelse, ligesom man ogsaa i den nyeste Tid har udfoldet Bestræbelser for at ophjælpe en selvstændig Husmandsstand ved at lette Erhvervelsen af Husmandslokker. Endelig har man ved en omfattende Fæstelovgivning søgt at sikre dem, der kun som Brugere sidde inde med Jord.

5. ARVERET. A. Vor Arveret har i dette Aarhundrede faaet et helt nyt Grundlag, nemlig ved den tidligere nævnte Arvelov af 1845. Ved denne ere flere kunstige Forhold, der fandtes i Chr. V's Lov, blevet fjernede og Arveretten i det hele bygget paa et simpelt og klart System. Dog udstrækkes sikkert Slægtskabsarven langt videre end naturligt, naar f. Eks. alle, der nedstammer fra en Persons Tipoldeforældre, kunne arve ham. De Arveafgifter, der svares til det offentlige, ere temmelig smaa og kunde vistnok i flere Tilfælde uden Skade forhøjes. Efter Chr. V's Lov havde Ægtefæller kun en meget begrænset Arveret efter hinanden; dette unaturlige Forhold blev vel noget forandret ved Arveloven, men det vilde vistnok være rimeligt at gaa endnu noget videre, end denne Lov har gjort.

B. Ved Testamente kan man i vidt Omfang træffe Bestemmelse om, hvorledes der skal forholdes med ens Formue efter ens Død. Har Arveladeren Børn, kan han dog i Almindelighed kun ved Testamente raade over en Tredjedel af sin Formue; men han har med Hensyn til sine Børns Arv en vis Adgang til at bestemme, at den f. Eks. skal sættes fast for dem, saa at de kun kunne nyde Renten, men ikke raade over Kapitalen. For Landejendomsbesiddere gælder der en videre Adgang til at træffe testamentariske Bestemmelser til Fordel for et enkelt Barn, som de ønske at tillægge Ejendommen. — Som en særlig Bestemmelse, der har haft Gyldighed lige fra Chr. V's Lov, og som er opretholdt ved Arveloven, kan nævnes, at Arvepagter, hvorved man sælger, pantsætter eller bortgiver en Arv, man har i Vente, ere helt ugyl-

dige. Og som en Institution, man ikke kender i alle Lande, men som tør siges hos os at virke udmærket, maa fremhæves den Adgang til at »sidde i uskiftet Bo« med Børnene, som vor Lovgivning tillægger Forældrene. At disse ikke ere stillede helt lige i saa Henseende, men Manden ogsaa paa dette Punkt har en noget større Ret end Hustruen, er dog en Fejl ved Institutionen, som forhaabentlig nu, da Hustruen er erklæret for myndig, en nær Fremtid vil fjerne.

6. CIVILPROCES. A. Medens vor Privatret, som det vil ses af det foregaaende, i det hele tør siges at staa fuldt ud paa Højde med de andre europæiske Landes, kan dette ikke med samme Føje paastaas om vor Civilproces. Hele det Grundlag, hvorpaa den hviler, maa siges at være forældet, at betegne et Stadium, som næsten alle andre civiliserede Lande i Nutiden ere komne bort fra. De Forsøg paa at reformere den, som have været gjorte, have foreløbig ikke ført til noget Resultat. Men der foreligger nu igen et af en Regeringskommission udarbejdet Udkast til Reform ogsaa af vor civile Proces, hvilket antages allerede i Samlingen 1899—1900 at ville blive forelagt Rigsdagen, og som forhaabentlig en bedre Skæbne vil blive til Del.

B. Som Misligheder ved den bestaaende Ordning kan først nævnes — denne Indvending rammer for øvrigt lige saa vel vor Straffeproces — at den moderne Rets Krav, som ogsaa udtrykkelig opstilles i vor Grundlov, at Retsplejen strengt skal adskilles fra Forvaltningen, ikke er sket Fyldest. Uden for København er det næsten overalt den samme Mand, der forener Dommerhvervet med administrative Forretninger af den forskelligste Art, f. Eks. paa én Gang er Politimester og Straffedommer. Ved den Adgang til at give Bevillinger, som ogsaa for Processens Omraade er tillagt Kongen, aabnes der yderligere Administrationen en vis Adgang til at indblande sig i Retsplejen. Endelig kan det nævnes, at adskillige Anliggender, som i de fleste andre Lande ere judicielle, hos os ere henlagte til Administrationen. Saaledes kan hos os en Mand gøres umyndig ved administrativt Dekret, medens andre Lovgivelser som Værn for Individernes Frihed have anset det fornødent at henlægge Afgørelsen af den Slags Anliggender til Domstolene.

C. Men ogsaa den nærmere Gennemførelse, som den civilprocessuelle Ordning har faaet, hviler paa i høj Grad forældede Principper. Vor Civilproces er gennemført skriftlig, medens man i Nutiden i næsten alle Lande er naaet til en overvejende mundtlig Procedure i den rigtige Erkendelse af, at kun gennem det levende Ord kan Sagen faa en jævn og naturlig Behandling. Den hviler paa en vidt dreven Gennemførelse af den saakaldte »Forhandling¹ à la maksime«, hvorefter alt overlades til Parterne selv, og Dommeren holder sig ganske passiv indtil Sagens Paadømmelse, medens man ellers næsten over alt har erkendt,

at Sagens rette Oplysning kræver en ret stærkt ledende og indgribende Virksomhed fra Dommerens Side. Den bygger endelig paa Middelbarhedens Princip, idet f. Eks. Vidnerne i Sagen ofte ikke føres umiddelbart for den Dommer, der skal afgøre Tvisten, men kun gennem skriftligt Referat forelægges ham, hvorved naturligvis hyppig meget væsentlige Momenter gaa tabt. Vor Proces er ogsaa gennemgaaende meget langsom, og dens forholdsvise Billighed (den Fordel har nemlig unægtelig vor Retspleje) synes ikke at kunne opveje de betydelige Ulemper, der klæber ved den.

D. Del maa dog ikke glemmes, at vi inden for vor Proces finder visse Omraader, hvor naturligere Principper er naaet til Gyldighed. Saaledes har vi ved Sø- og Handelsretten i København, som oprettedes 1861, en Procedure i fuld Overensstemmelse med moderne Grundsætninger. Og i visse ekstraordinære Procesarter, f. Eks. mindre Gældssager og private Politisager, se vi Dommeren stige ned fra det forhøjede Stade, som den ordinære Civilproces anviser ham, for ved mere aktiv Indgriben i Sagen at hjælpe Parterne til deres Ret. Fremdeles har der i nyere Tid fundet en gennemgribende Omordning Sted af hele vor Konkursret (ved Loven af 1872), Skifteret (i 1874) og i 1891 af Reglerne om Afholdelse af Tvangsauktioner. Ogsaa i Bestemmelserne om Eksekution har man i Løbet af dette Aarhundrede foretaget forskellige Lempelser, særlig sigtende til at imødekomme Nutidens humane Krav, f. Eks. ved betydeligt at indskrænke Anvendelsen af Gælds fængsel og ved at beskytte en Skyldner mod til Fyldestgørelse af hans Kreditor at blive berøvet det aller nødtørftigste. Man tør maaske i de Resultater, der saaledes i 19de Aarhundrede ere opnaaede paa flere af Processens Omraader, finde gode Varsler for den mere indgribende Reform af hele vor Proces, som nu staar for Døren, og ved hvis Gennemførelse vi — dette tør siges med særligt Henblik paa det foreliggende, fortræffelige Udkast — ville have Udsigt til at erholde en Civilproces, der som selve vor Privatret kan kaldes jævnbyrdig med de første fremmede Nationers.

H. MUNCH-PETERSEN.

III A. STRAFFERET.

»Et Land har de Forbrydere, det fortjener«, hedder det. Forbrydernes Sammenhæng særlig med sociale Forhold og Folkeindividualiteter fremhæves her i tilspidset Form. Og dog, — hvor betydelig er ikke Overensstemmelsen mellem Kriminaliteten i de forskellige Lande! De sociale Brøst og de individuelle Mangler frembyde Ligheds-punkter hele den civiliserede Verden over. De danne de store Træk

i et fælles Billed, som kun for en meget nærsynet Betragtning overskygges af Nuancerne i det enkelte Lands Kriminalitet. Danmark kan i saa Henseende ikke gøre nogen Undtagelse. Den professionelle Forbrydelse har sit Raaderum, den mere tilfældige eller lejlighedsvis ogsaa sit. Den Storslaaethed i Forbrydelse, der synes at avles i de store Samfund, er kun i ringe Grad kendt her. Forbrydelser af Energi ere sjældne; oftest er det svage Individder med ringe social Støtte eller Forstaaelse, der knytte sig til Forbrydelsen. Men ogsaa andetsteds vil man i de fleste Tilfælde støde paa noget lignende.

Det er for saa vidt rigtigt, at Forbrydelsen snarere maa tælles end vejes, — en Opgave, der ogsaa andetsteds i dette Værk vil blive behandlet. Men ved Siden heraf samler Interessen sig i en særegen Grad om selve de Retsregler, der normere Statens Forhold til Forbrydelsen. Af disse Regler — Straffelovgivningen — er ikke blot Forbrydelsens Behandling saavel som hele det Præg, der sættes paa Forbryderen, i væsentlig Grad afhængig. Men Straffelovgivningen er tillige et Udtryk for Samfundets sociale Standpunkt. Netop herpaa beror Lighederne i dens Maal og Midler i de forskellige civiliserede Lande, — de svare til sociale Lighedspunkter og strække sig saa langt, som disse gøre sig gældende. Og endelig, idet Straffeloven haandhæves i Samfundet og vi alle gøre Erfaringer om dens Virksomhed og Magt, bliver den ogsaa en Faktor, der i væsentlig Grad paavirker og fæstner den sociale Bevidsthed.

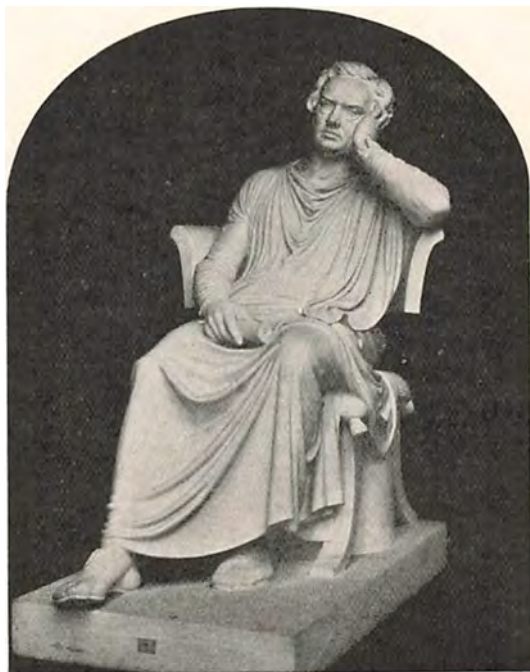
Efter at Retsénhed for hele Landet var tilvejebragt ved Kong Christian V's Danske Lov (1683), hvilede Strafferetten i det væsentlige paa denne Lovs 6te Bog: Om Misgerninger. Det 18de Aarhundredes humane Ideer kunde dog ikke lade den strafferetlige Del af dette for sin Tid ellers højst respektable Arbejde uanfægtet. For Alvor træder den ny Tankegang frem i Tyvsforordningen af ²⁰/₂ 1789 og Plakaten af ¹⁵/₁ 1790. Her tales i Intimationen om, at »Straffelovens Retfærdighed skal være ledsaget af saa megen Lemfældighed, som den offentlige Sikkerhed tillader«. »Børnhuset« forandres til et Tugthus og et Forbedringshus, der indbyrdes adskilles. Til det første henvises »de uærlige og paa Livstid inddømte grove Forbrydere«, medens Forbedringshuset forbeholdes de mindre Forbrydere, »der blot til Rettelse og Forbedring ere indsatte«. Under Indflydelse af den Omvæltning, der var foregaaet, følte i den følgende Tid Trang til en ny samlet Straffelov. En saadan Kodifikation fandt dog ikke Sted straks. Men ogsaa paa dette Omraade salte »den danske Retsvidenskabs Fader«, Anders Sandøe Ørsted, sine Spor. Paa Grundlag af hans Udkast udkom 1833—41 fire omfattende Forordninger, der omhandle Forbrydelser mod Legeme og Frihed, Tyveri, Bedrageri, Falsk osv., Ménéd og

Brandstiftelse. Straffene ere her mere end hidtil lempede til Overensstemmelse med Tidens Opfattelse. Ved Siden heraf fik de almindelige strafferetlige Grundsætninger, der her fandt Udtryk, under Straffelovgivningens daværende hullede Tilstand en overordentlig Indflydelse ogsaa uden for Lovenes eget Omraade. Derved skabtes et uundværligt Grundlag for Tilvejebringelsen af en ny samlet Straffelov.

Trangen til en saadan var vedblivende stor. Strafsatserne i hine systematiske Love vare endnu prægede af vidtgaende Streng-
hed. Men langt værre stillede Forholdet sig for den ældre Rets Vedkommende. Paa adskillige Punkter medførte denne stødende Misforhold mellem Brøde og Straf; paa andre Punkter inddrog den under Straffelovgivningen Forhold, der efter en nyere Tids Opfattelse ikke hørte hjemme her. Paa enkelte Omraader maatte man saa at sige opgive Paatalen, paa andre søgtes Hjælpen i en vidt dreven Anvendelse af Benaadningsmyndigheden.

Med den fri Forfatning (1849), der førte talrige Reformlyster med sig, rykkede en ny samlet Straffelov sin Tilblivelse nærmere. Et foreløbigt Udkast udarbejdedes af en Kommission, der blev nedsat i 1850. En ny Kommission af 1859 tilendebragte Arbejdet. I Samlingerne 18⁶⁴/65 og 18⁶⁵/66 drøftedes Forslaget paa Rigsdagen, og efter at være vedtaget fik det kgl. Stadfæstelse som Lov ¹⁰/₂ 1866. Loven traadte i Kraft ¹/₇ s. A. og er siden da kun paa ganske enkelte Punkter undergaaet Forandringer.

Som Kilder, hvoraf Loven har øst, kan fremhæves dels de nævnte systematiske Forordninger, dels blandt fremmede Love særlig den norske Straffelov af 1842 og den prøjsiske af 1851. Af Enkeltmænd, der have haft Indflydelse paa Lovens Retning, bør særlig nævnes Professor F. C. Bornemann baade paa Grund af hans direkte Arbejde

30. Anders Sandoe Ørsted, Statue af H. V. Bissen.

som Kommissionsmedlem og paa Grund af den Indflydelse, han øvede paa hele sin Tid gennem sine aandfulde Foredrag over Strafferetten.

Ethvert Arbejde præges af de for dets Tilvejebringelse foreliggende Forudsætninger. Dette maa ogsaa gælde Straffeloven. Opfattelsen af

31. F. C. Bornemann.

Loven bør staa i Forhold til den Opgave, der ved dens Tilblivelse var sat den. I Belysning heraf vil derfor den følgende Fremstilling for en stor Del fremtræde. Men for Overrigtens Skyld medtages samtidig de Bestemmelser uden for Straffeloven, der for enkelte Emners Vedkommende gribe afgørende ind.

Den ældre Retstilstands ydre Karaktermærke var først og fremmest dens Ufuldstændighed og Mangel paa Sammenhæng. Straffeloven har inden for sit Omraade i Virkeligheden raadet afgørende Bod

herpaa. Men Overgangen skete fra et til Dels forvirret og i alt Fald ganske ufuldstændigt Konglomerat af ældre Bestemmelser, der ikke sjældent paakaldte endog fjerntliggende Analogiseringer og i Forbindelse dermed Idømmelse af »arbitrære« Straffe. Loven har da ikke tiltroet sig Evne til fuldt ud at udtømme hele det overvældende Stof. Den tillader derfor at straffe, naar et Forhold uden ligefrem at gaa ind under nogen af Lovens Straffebestemmelser, dog ganske maa sættes ved Siden af en i Loven som Forbrydelse betegnet Handling. En saadan Regel er ellers ikke sædvanlig i de moderne Straffelove. Den har imidlertid vist sig praktisk og har som Følge af sin stærke Begrænsning ingen Sinde medført Misbrug.

Efter sit Indhold er Loven gennemtrængt af en human Aand og Udtryk for den almindelige Retsfølelse, fri for tidligere Tidens Overdrivelser og dog tilstrækkelig fast. Her er det naturligt først at berøre Straffesystemet (m. H. t. selve Straff fuldbyrdelsen se nedenfor S. 104). De særlige Æresstraffe ere bortfaldne. Korporlig Straf er meget stærkt begrænset (se S. 104). Fremdeles ere de kvalificerede Former af Dødsstraf afskaffede og dens Anvendelse i øvrigt indskrænket temmelig nær til et Minimum. Alene ved overlagt Manddrab, hvor den findes som eneste Straf, har den faaet nogen praktisk Betydning

for Retsanvendelsen. I næsten alle Tilfælde er dog Benaadningsmyndigheden her traadt til. — En Reform af Strafarbejdet efter nyere Principper var allerede tidligere indledet (vgl. Resol. ²⁵/₆ 1842). Straffeloven indlader sig ikke paa de nærmere Regler. Der kendes to Arter af Strafarbejde: Forbedringshusarbejde (8 Maaneder—6 Aar) og Tugthusarbejde (2—16 Aar eller paa Livstid). Jfr. Art. om Straffuldbyrdelsen nedenfor. — Fængselsstraf er enten simpelt Fængsel (2 Dage—2 Aar), Fængsel paa sædvanlig Fangekost (2 Dage—6 Maaneder) eller Fængsel paa Vand og Brød (2—30 Dage). Ingen af disse Arter af Fængselsstraffe er forbunden med Arbejdspligt. Dette er derimod Tilfældet med Tvangsarbejdsstraffen, der oprindeligt ingen Anvendelse fandt paa Straffelovens Omraade, men alene m. H. t. Løsgænger og Beteri, medens den nu tillige kommer til Anvendelse dels over for dem, der mod Politiets Advarsel søge Erhverv ved Utugt, dels i visse Tilfælde af brutalt Overfald. Bøder idømmes ifølge Straffeloven indtil 4000 Kr. Ved deres Fastsættelse skal særlig tages Hensyn til den skyldiges Formuesforfatning. Betales Bøden ikke, træder en i Dommen selv fastsat Straf af simpelt Fængsel i Stedet. Paa Begæring kan dog Afsoningen ske med Fængsel paa Vand og Brød i en tilsvarende, kortere Tid. Uden for Straffeloven er Bødens Maksimum i adskillige Tilfælde højere, og her bliver den ikke betalte Bøde at afsone med simpelt Fængsel (eller ifølge Begæring Vand og Brød) efter en i selve Lovgivningen fastsat Skala. I øvrigt henvises m. H. t. de nærmere Regler for de enkelte Arter af Straf til Afsnittet om Straffuldbyrdelsen.

Medens Æresstraffe ere ukendte, berører selvfølgelig Domfældelse for en i den offentlige Mening vanærende Handling den paagældendes Retsstilling i flere Forhold. En Rehabilitering i saa Henseende (Æresoprejsning) kan finde Sted: 1) ved Bevilling, naar paagældende efter Straffens Udtaaelse mindst i de 5 sidste Aar har ført en ulastelig Vandel, 2) uden Bevilling i visse mindre graverende Tilfælde, naar mindst 10 Aar ere forløbne siden Dommens Afsigelse.

Bestræbelsen for at muliggøre en energisk Retshaandhævelse uden derfor at misligholde Humanitetens Krav, træder ogsaa frem ved Reglerne om Straffens Bestemmelse. Strafferammerne ere gennemgaaende saa vide, at de kunne fyldestgøre berettigede Krav i begge Henseender. Med Hensyn til Udmaalingen giver Loven vejledende Regler, der lade saavel subjektive som objektive Regler influere paa naturlig Maade. Der træffes Bestemmelse om Nedsættelse af Straffen i visse Tilfælde af, hvad der sædvanlig kaldes »Anger i Gerning«, samt om dens Bortfald ved frivillig Tilbagetreden fra Forsøg. Ved enkelte Forseelser hjemles Straffens Bortfald af særlige Grunde (saaledes frivillig Tilbagekaldelse af ubeediget falsk Forklaring, efterfølgende Ægteskab ved visse mindre Sædelighedsforbrydelser, Udredelse af fuld Erstatning

i visse, mindre graverende Bedrageritilfælde eller ved uagtksom Brandstiftelse, osv.). En almindelig, strafnedsættende Betydning tillægges der langvarig Varetægtsarrest, som ikke kan tilskrives den skyldiges eget Forhold under Sagen: ved mindre Forseelser kan den endog træde i Stedet for al Straf. En senere Lov har givet Adgang til Erstatning for uforskyldt Varetægtsfængsel, naar det maa antages, at den paagældende er uskyldig i den ham paasigtede Forbrydelse. — Ifølge Grundloven kan derhos ingen underkastes Varetægtsfængsel for en Forseelse, som kun kan medføre Straf af Bøder eller simpelt Fængsel.

Loven er anvendelig paa enhver i Kongeriget begaaet strafbar Handling (for saa vidt denne i øvrigt falder ind under de i Loven omhandlede Forbrydelser). I de nærmere angivne Situationer, hvor Loven kan bringes til Anvendelse ogsaa uden for dette Tilfælde, tages der billigt Hensyn til, om der allerede er overgaaet paagældende Straf i Udlandet for det samme Forhold. Af Lovens Overgangsbestemmelser frembyder særlig den Regel Interesse, der anerkender Princippet om formildende Straffeloves tilbagevirkende Kraft og derhos giver dette Anvendelse ogsaa ved Spørgsmaalet om Idømmelse af en højere Gentagelsesstraf. — Med Hensyn til Straf for Forsøg indtager Loven til Dels en Særstilling, idet enhver Handling, der sigter til at fremme eller bevirke Fuldblindelsen af en Forbrydelse, er strafbar, medens man som oftest i andre Lande, bl. a. af Hensyn til Bevisvanskeligheder, har begrænset Forsøgets Strafbarhed i større eller mindre Grad. Om Meddelagtighed i Forbrydelser giver Loven en Række ret kombinerede Bestemmelser, der sikkert ved en eventuel Revision kunde undergaa adskillig Simplifikation. I Tilfælde af Sammenstød af Forbrydelser fastsættes Straffen under ét, og alle Forbrydelserne tages i Betragtning til Straffens Fastsættelse. Dog er der truffet visse Bestemmelser m. H. t. Straffens Maksimum; og i enkelte Tilfælde af meget uligt Forhold mellem Forbrydelserne kan endog en fuldstændig Absorption af Straffen for den mindre Forseelse indtræde. Hvor der for Gentagelse af en Forbrydelse er fastsat en særlig, højere Straf, indtræder denne dog kun, saafremt den tidligere Forbrydelse er forøvet efter det fyldte 18de Aar og der ikke er forløbet et Tidsrum af 10 Aar mellem Straffens Udstaaelse og den ny Forbrydelses Begaaelse.

Paataalen af de i Straffeloven omhandlede Forbrydelser finder i Almindelighed Sted fra det offentlige Side, i enkelte Tilfælde dog kun paa Begæring af den paagældende private (saaledes navnlig ved Hor, Forførelse af Pigebørn mellem 12 og 16 Aar, undtaget Tyveri, Brugstyveri samt visse lettere Bedrageritilfælde). Ved visse mindre Forseelser, navnlig ved ubetydelige Voldshandlinger og Ærefornærmelser, finder kun privat Paataale Sted. — Paataale af en Forbrydelse, naar 10 Aar ere forløbne efter dens Begaaelse, kan kun finde Sted efter særskilt

Bestemmelse af Justitsministeriet. Forældelse af selve Strafskylden indtræder kun m. H. t. Forseelser, der enten kun vilde paadrage visse mindre Straffe eller ere begaaede inden det fyldte 18de Aar.

Af supplerende Bestemmelser af almindelig Karakter kan fremhæves Adgangen til Udvisning af Udlændinge, naar Straffen er af en vis Betydning (ved Siden heraf virker selvfølgelig de almindelige Regler om Udvisning i Fremmedloven), samt Bestemmelser om Konfiskation, Udredelse af Erstatning, Godtgørelse for Lidelser eller Ødelæggelse af Stilling og Forhold m. v.

Af væsentlig Interesse ere endelig Straffelovens Regler om Tilregnelighed, Børns Strafbarhed m. v. Børn under 10 Aar straffes ikke, men der kan om fornødent bringes Forbedrings- eller Sikkerhedsmidler til Anvendelse over for dem. Med det fyldte 10de Aar er Barnet strafbart, naar det efter Forbrydelsens Beskaffenhed eller sin Forstandsudvikling og Optragelse maa antages at have indset Handlingens Strafbarhed, og Forbrydelsen derhos ikke er af ganske ubetydelig Karakter. I Praksis anvendes her som oftest korporlig Straf (Ris). Justitsministeriet kan dog efter Omstændighederne frafalde Paatalen og bringe andre Midler til Barnets Rettelse eller Forbedring til Anvendelse; Adgang hertil haves derimod ikke i Forbindelse med Anvendelse af Straf. Enkelte særlige Bestemmelser i Loven hjemle Børn ubetinget Straffrihed, saaledes m. H. t. efterfølgende Meddelagtighed og Pligten til Forebyggelse af visse Forbrydelser. Ved Politiovertrædelser har Dommeren altid Adgang til at slutte Sagen mod Barnet uden Strafs Idømmelse. Efter det fyldte 15de Aar er Personen altid strafbar; kun finder der med Hensyn til Forbrydelser begaaede inden det fyldte 18de Aar en meget betydelig Strafnedsættelse Sted, ligesom i flere Retninger de sædvanlige Virkninger af Straffedommen ikke indtræde i saadant Tilfælde. — Den almindelige Tilregnelighedsfordring formulerer Loven derhen, at Straf er udelukket over for afsindige og over for Personer, hvis Forstandsevner ere enten saa mangelfuldt udviklede eller saa svækkede og forstyrrede, at de ikke kunne antages at være sig Handlingens Strafbarhed bevidst, eller som i Gerningens Øjeblik manglede deres Bevidsthed. Loven hjemler Adgang til ved Dommen at bestemme, at der skal træffes Sikkerhedsforanstaltninger over for saadanne Personer. Loven har endvidere anerkendt, hvad man med et ikke ganske adækvat Udtryk har kaldt »formindsket Tilregnelighed«: en ringere Straf end den lovbestemte anvendes paa Taaber eller andre, der uden at mangle al Bevidsthed dog ikke i Gerningens Øjeblik have været i Besiddelse af den Tilregnelighed, der findes hos voksne og sjælssunde Personer. — De nævnte Bestemmelser kunne ingenlunde i deres Helhed betegnes som særlig uheldige; men ogsaa hos os har der med Rette i den senere Tid rejst sig Krav om en Forhøjelse af Straf-

barhedens Grænse (til det fyldte 14de eller 15de Aar) og om en udvidet Adgang til at anvende Tvangsopdragelse, ogsaa over for Personer mellem 15 og 18 Aar enten i Stedet for eller i Forbindelse med Straffen. Hertil sigtende Forslag ere stillede af en af Regeringen nedsat Kommission, men vente endnu paa deres Udførelse i Livet. — I Forbindelse med Reglerne om Tilregnelighed har Loven ogsaa Bestemmelser om Nødværge, saaledes at der, hvor Grænserne for dette ere overskredne, gives Adgang til Nedsættelse af Straffen, under særlige Forhold endog til dens Bortfald. Bestemmelsen om Nødret gaar ud paa, at Bemægtigelse af eller Skade paa fremmed Ejendom er straffri, naar den er nødvendig for at redde Liv eller Helbred i overhængende Fare.

Straffelovens Bestemmelser om de enkelte Forbrydelsesarter kunne selvfølgelig ikke enkeltvis gennemgaaes her; kun enkelte Træk skulle fremhæves til Karakterisering af Loven. Som Regel straffes kun den forsættelige Forbrydelse. Ogsaa Uagtsomheden er dog strafbar ved Manddrab, svære Legemsbeskadigelser, Brandstiftelse og visse i høj Grad almenfarlige Forbrydelser. Særlige Regler om højere Straf i Gentagelsestilfælde ere i det væsentlige kun givne m. H. t. Tyveri, Ran, Røveri og Hæleri, medens i øvrigt Forbrydelsens Gentagelse alene bliver at betragte som et skærpende Moment inden for den almindelige Strafferamme.

I mange Tilfælde beskriver Loven selve den strafbare Handling; i andre Tilfælde nøjes den med at henvise til et fra den almindelige Sprogbrug kendt Begreb. Der tales saaledes bestandig om Tyveri; men Loven indlader sig ikke paa nærmere at bestemme, hvad derved forstås, — en Fremgangsmaade, der har praktiske Fordele, hvor selve Sprogbrugen i Virkeligheden har udformet et bestemt Begreb, hvortil man kan henholde sig. Selve den Maade, hvorpaa Loven har samlet forskellige Forbrydelser til fælles Kapitler, kan vistnok paa enkelte Punkter gøres til Genstand for Kritik. I reel Henseende har Loven næppe paa alle Punkter i lige Grad vist sig lydhør over for Kravet om en energisk Repression fra Samfundets Side. Domstolenes Praksis har derhos paa flere Punkter ladet saadanne Uoverensstemmelser træde stærkere frem. Ved Falskforbrydelsen, ved Brandstiftelse og ved andre almenfarlige Forbrydelser har Loven vistnok truffet saa alvorlige og omsigtsfulde Forholdsregler, som disse Forbrydelsers Farlighed maa paakalde. Det samme maa ogsaa siges m. H. t. Tyveri og Hæleri. Straffen for grovt Tyveri (Indbrud osv.) kan ikke gaa under Strafarbejde, hvis Minimum er 8 Maaneder. Ogsaa de strenge Gentagelsesstraffe her maa i og for sig billiges, men gøre til Dels Manglen af tilsvarende Bestemmelser paa andre Omraader mere paafaldende. Med Hensyn til Bedrageri har Loven valgt en kasuistisk Formulering. Efter Omstændighederne anvendes ogsaa en Mildhed i Behandlingen, der næppe

ganske stemmer med Strengheden over for det beslægtede Tyveri. Det har sikkert hermed været Meningen at tage Hensyn til de mange forekommende Tilfælde af mindre graverende Uredeligheder. Hertil sigter navnlig ogsaa Bestemmelsen om Straffrihed, naar de uredeligt forbrugte fremmede Penge erstattes, og om Indflydelsen af den besvegnes Ønske m. v. Men i mange Tilfælde synes Tillidsmisbruget at maatte paakalde strenge Forholdsregler. Den rutinerede Svindel eller den frække Udnyttelse af Godtroenheden kunne gøre særligt Krav paa energisk Indskriden.

Paa Sædelighedsforbrydelsernes Omraade er Loven til Dels ret streng. Et Spørgsmaal er det, om Loven ikke paa enkelte Punkter er kommen ind paa et Omraade, hvor den strenge Straf ikke ganske er stemmende med den nyeste Tids Forestillinger. Det maa sikkert billiges, at ikke blot Voldtægt osv., men ved Siden heraf navnlig enhver Misbrug af ikke udvoksne Individuer til Usædelighed bliver straffet strengt, — Loven nævner her flere Steder kun Pigebørn, hvor det vistnok vilde være naturligt, at Rammen udvidedes. Ligeledes maa man sikkert ramme selve Skamløsheden, naar den krænker Blufærdigheden eller giver offentlig Forargelse. Med Rette skrider Loven ogsaa alvorligt ind over for Udnyttelse i økonomisk Øjemed af andres Usædelighed. Men i øvrigt at gribe ind i voksne Personers Sædelighedsforhold er vistnok en vanskelig Sag. Den strenge Bestemmelse om Omgængelse mod Naturen virker saaledes paafaldende, særlig ogsaa ved Siden af andre Arter af Usædelighed, som Straffeloven utvivlsomt ikke kan ramme. Bestemmelsen om Straf for »forargeligt Samliv« er formentlig ogsaa af tvivlsom Karakter. Straffen for at søge Erhverv ved Utugt mod Politiets Advarsel danner et Led i den i øvrigt etablerede Ordning af Prostitutionsspørgsmaalet og maa bedømmes i Forbindelse med denne.

Med Hensyn til Forbrydelser mod Livet sonderer Loven mellem overlagt og ikke overlagt Manddrab; for det første er Dødsstraf endog obligatorisk. Særlige og ret strenge Regler ere givne om Fosterfordrivelse. Til den fødende Kvindes Svaghed ogsaa i psykisk Henseende er der taget Hensyn ved den mildere Straf for den Moder, der dræber sit uægte Barn under eller straks efter Fødslen.

For Vold og Legemsbeskadigelser har Loven opstillet en Skala, begyndende med simple Voldshandlinger, der ikke medføre Saar eller Skade, og sluttende med visse svære Legemsbeskadigelser, naar en saadan enten er villet eller har maattet forudses som en rimelig eller ikke usandsynlig Følge af Handlingen. Under en lignende Betingelse er derhos udhævet det Tilfælde, at en forsætlig Legemsfornærmelse har haft Døden til Følge. I Midten ligge de øvrige Tilfælde af Legemsbeskadigelse, navnlig altsaa den store Klasse i objektiv Henseende ikke særligt graverende. Praksis og Teori har statueret, at der — hvor

Loven ikke nævner særlige subjektive Betingelser — kun kræves Forsæt m. H. t. selve Tilløjelsen af Vold, ikke m. H. t. den fremkomne Skade. For den laveste Klasses Vedkommende er Paatalen overladt den krænkede og Straffen kun ubetydelig. Ogsaa for den mellemste Klasses Vedkommende har Praxisis til Dels kun anvendt meget lave Straffe (Straffen kan under formildende Omstændigheder gaa ned til Bøder). En vis Forandring er dog sket ved en ny Lov fra 1897. Vold mod sagesløs Mand er herefter under visse Omstændigheder Genstand for offentlig Paatale, selv om den ikke har medført Saar eller Skade. Saa fremt Overfaldet derhos vidner om Tilbøjelighed til raa og voldsom Fremfærd og paagældende tidligere har været straffet for Vold med højere Straf end Bøder, kan Tvangsarbejde indtil 6 Maaneder bringes til Anvendelse. Den samme Adgang til Tvangsarbejde som Straf hjemles ogsaa ved virkelige Legemsbeskadigelser, naar Straffen ikke vil kunne naa op til Strafarbejde.

Særlige Straffebestemmelser ere givne om Duel. Andetsteds er der ikke sjælden Strid mellem Loven og det borgerlige Livs Opfattelse paa dette Omraade; en saadan Modsætning er i det væsentlige ukendt hos os. — Bestemmelserne om Straf for Ærefornærmelser høre endelig til de Partier af Loven, hvor der ved en eventuel Revision vistnok kunde blive Spørgsmaal om strengere Forholdsregler; kun i meget graverende Tilfælde har Praxisis her gjort Anvendelse af andet end Bødestraf.

Som alt nævnt dækker Straffeloven ingenslunde hele Omraadet af strafbare Handlinger. Loven betegner sig selv som almindelig borgerlig Straffelov. Uden for dette Omraade falder først den militære Straffelovgivning, der er ordnet ved Straffelov for Krigsmagten af 7/5 1881. Denne omhandler kun militære Forbrydelser: saadanne, der indeholde en Krænkelse af Pligter, som udspringe af det militære Forhold. For saa vidt Loven berører Handlinger, der udgøre en almindelig borgerlig Forbrydelse, sker dette kun for at fremhæve den særlige Indflydelse af en deri indeholdt Krænkelse af militære Pligter. Særlige militære Straffe forekomme; saaledes mørk Arrest, Arrest i Bøjen, strengt Fængsel paa Vand og Brød, paa den anden Side de særlig milde Former Kvarter- og Vagtarrest. Korporlig Straf kendes ikke. M. H. t. almindelige Regler henviser Loven selv til den almindelige borgerlige Straffelov, der kun paa enkelte Punkter modificeres. Det fremhæves saaledes, at selvforskyldt Drukkenskab ikke kan udelukke den lovbestemte Strafs Anvendelse ved Overtrædelse af Tjenestpligter. Ligeledes fastslaas en Række, under Hensyn til den militære Tjeneste skærpende Omstændigheder; omvendt tages ogsaa Hensyn til, om der er handlet efter Befaling fra foresatte eller lignende. Disciplinærmyndigheden inden for Krigsmagten er ordnet ved kgl. Anordning.

Lovene angaaende borgerlige Forbrydelser, der falde uden for Straffeloven, frembyde kun i de færreste Tilfælde egentlig strafferetlig Interesse. Hyppig udgør Straffebestemmelserne kun et Appendiks til selve den retlige Ordning, disse Love etablere, og hvis Overtrædelse belægges med Straf. Paa den anden Side findes der ogsaa Bestemmelser, der efter deres Art meget vel kunde have været inddragne under Straffeloven uden at bryde dennes Ramme, saaledes f. Eks. en Bestemmelse om svigagtig Fallit, der findes i Konkursloven. — Af enkelte Love skal her kun fremhæves følgende:

1) Presseforseelser indtage her som de fleste andre Steder en Særstilling paa Grund af ejendommelige Regler om Ansvar for Trykskrifter. Herom maa imidlertid henvises til, hvad der er anført ovenfor under Statsretten.

2) Løsgæengeri og Bøtteri straffes efter en Lov af $\frac{3}{8}$ 1860 med Arbejde i Tvangsarbejdsanstalt, — sikkert i sig selv et heldigt Greb, om man end kunde have ønsket Straffens Maksimum (henholdsvis 180 og 90 Dage) noget højere. Fængsel paa Vand og Brød kan dog ogsaa vælges, men har ikke synderlig Betydning, efter at Tvangsarbejdsanstalter nu ere organiserede Landet over. Som Bøtter straffes ogsaa den, der udsender sine Børn for at bette eller ikke afholder dem derfra, skønt han ved, de bette.

3) Sprængstofloven ($\frac{1}{4}$ 1899) træffer forskellige præventive Bestemmelser m. H. t. Tilberedning, Forhandling, Indførsel, Transport og Opbevaring af Sprængstoffer. Der gives imidlertid ved Siden heraf forskellige Straffebestemmelser for den, der forsætlig eller uagtsomt fremkalder Ødelæggelse ved Hjælp af Sprængstoffer. Loven er i det hele meget moderat og er da heller ikke foranlediget ved anarkistiske Rørelser, der overhovedet ikke ere kendte her i Landet.

4) I Lovene om Jagt (1894) og om Fiskeri (1888 og 1898) gives Bestemmelser dels om Straf for ulovlige Tilegnelser osv., der krænke den private Ret, dels om Straf for Overtrædelse af de i øvrigt paa disse Omraader fastsatte normerende Forskrifter, navnlig om Fredning til visse Tider.

5) Vedrørende Erhvervslivet maa særlig nævnes Næringsloven af 1857 med et Tillæg af 1873. Der træffes her en Række nærmere Bestemmelser om Haandværks- og Fabriksdrift samt Handel og Beværtning og fastsættes Straffe for uberettiget Næringsbrug m. v. Særlige skærpede Gentagelsesstraffe ere her givne. En Lov af 1894 fastsætter Straf for Brug af urigtige Varebetegnelser, medens den private Beskyttelse for indregistrerede Varemærker og Patentrettigheder er ordnet ved Love af 1891 og 1894. En lignende Beskyttelse af den private tilsigtede Lovene om Eftertryk m. v., om end Interessen ikke udelukkende ligger paa det økonomiske Omraade. — Her kan ogsaa nævnes Margarine-

lovgivningen samt til Dels de talrige Bestemmelser, der paa Landvæsenets Omraade i det almenes Interesse have paalagt forskellige Indskrænkninger, saaledes m. H. t. Kontraktsfriheden ved Overdragelse af Jord til Brug, m. H. t. Udstykningsfriheden, fremdeles Fredskovsforpligtelser osv.

6) En Række Straffebestemmelser tilsigte at beskytte over for Udnyttelse af Letsindighed, Godtroenhed eller betrængt Stilling. Bestemmelser svarende til de moderne Aagerlove findes dog ikke; man er henvist til de efter Omstændighederne anvendelige Bedrageriparagraffer. De ældre Straffebestemmelser mod Aager have nu kun Anvendelse m. H. t. Udlaan mod Pant i fast Ejendom, idet Rente-foden i øvrigt er fri. I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes Straffebestemmelser for Overtrædelse af den Ordning, der er normeret for Fæste- og Forhyringsforhold, m. H. t. Pantelaanere, Udvandringsagenter o. a.

7) Straffebestemmelser for Overtrædelse af Pligter i særlige Retsforhold findes bl. a. i Tyende- og Lærlingelovene (1854 og 1889). Med Hensyn til offentligretlige Forhold kommer særlig den militære Straffelov i Betragtning, ligeledes Bestemmelserne om Forbrydelser i Embedsforhold, der imidlertid i det væsentlige ere optagne i Straffeloven. Ved Siden heraf kan nævnes Værnepligtsloven (1869) og en Række Forskrifter ang. enkelte Disciplinærforhold, saaledes for Straffefangers Vedkommende, m. H. t. Personer under Fattigvæsenet osv.

8) Endelig findes en Mængde Politilove af rent præventiv Karakter. Her komme særlig de stedlige Sundheds- og Politivedtægter i Betragtning. Grundlaget for de sidste danner to Love af 1863 og 1871, der tillige indeholde forskellige Bestemmelser om Politiets Rettigheder og Pligter m. v. En Række særlige Love træffe forebyggende Foranstaltninger over for visse Eventualiteter og belægge Overtrædelsen med Straf, saaledes forskellige Love, der tilsigte Afværgelse af smitsomme Sygdommes Indførelse eller Udbredelse i Riget, Loven om Foranstaltninger til at modarbejde den veneriske Smittes Udbredelse, Loven om Forebyggelse af Ulykkestilfælde ved Brug af Maskiner osv. Til en vis Grad kan ogsaa Loven om smitsomme Sygdomme hos Husdyrene nævnes her. Fra et præventivt Synspunkt maa man ogsaa se de forskellige Brandpolitilove og til Dels Bygningslovene, fremdeles Bestemmelserne mod Kvaksalveri, om Tilsyn med fremmede o. m. a. Nærmest paa almindelige humane Hensyn beror Loven af 1873 om Børns og unge Menneskers Arbejde i Fabrikker; tillige religiøse Hensyn ere afgørende for Lovene af 1876 og 1891 om den offentlige Fred paa Folkekirkens Helligdage.

Færøerne høre ind under det Omraade, hvor Straffeloven er gældende, ligesom ogsaa de øvrige Love gælde her, for saa vidt særlig Undtagelse ikke er gjort.

STRAFFERETSPLEJEN. Efter den foreløbige Efterforskning fra Politiets Side lægges Undersøgelsen i kriminelle Sager fuldstændig i Undersøgelsesdommerens Haand. Offentligheden har ikke Adgang til Forhøret, og sigtede har ikke Krav paa Beskikkelse af noget særskilt Forsvar. Sigtede er pligtig at besvare de til ham rettede Spørgsmaal og kan i Vægringstilfælde hensættes paa Vand og Brød (hvad dog faktisk meget sjældent benyttes). Adgangen til Anvendelse af Varetægtsfængsel er begrænset ved den ovenfor (S. 96) nævnte Grundlovsbestemmelse. Det er derhos i Grundloven fastsat, at enhver, der anholdes, inden 24 Timer skal stilles for en Dommer; denne skal snarest muligt og senest inden 3 Dage træffe Bestemmelse om, hvorvidt den anholdte skal fængsles, og Fængslingen kan kun besluttes ved Dommerens begrundede Kendelse, der kan gøres til Genstand for særskilt Indankning straks for højere Ret. Husundersøgelse og Beslaglæggelse kan kun ske ved en særskilt Kendelse af Dommeren, hvor ikke selve Lovgivningen i bestemte Tilfælde har hjemlet en Undtagelse. — Efter Forhørets Slutning tilstilles Udskrift af Forhøret Paatalemyndigheden (Amtmanden, i København Politidirektøren). Beslutter denne Paatale, beskikkes Anklager og Forsvarer, og efter at skriftlige Indlæg mellem disse ere vekslede, paa-dømmer Retten Sagen, (for Højesteret er Proceduren dog mundtlig). I visse mindre Sager (offentlige Politisager) finder Paadømmelsen Sted uden forudgaaende Aktion.

I Modsætning til denne skriftlige og i det væsentlige hemmelige og inkvisitoriske Strafferetspleje har imidlertid allerede Grundloven (1849) bebudet Gennemførelse af Offentlighed og Mundtlighed ved hele Retsplejen samt Indførelse af Nævninger i Misgerningssager og Sager om politiske Lovovertrædelser. Der har gentagne Gange af Regeringen været nedsat Kommissioner til at fremkomme med Forslag i denne Retning, og der har ligeledes paa Rigsdagen været ført Forhandlinger desangaaende. Nærmest paa Grund af de politiske Forhold er Sagen dog endnu ikke ført frem til noget Resultat. Den senest nedsatte Kommission har 1899 afgivet sin Betænkning, — et sikkert i sin Helhed vel gennemtænkt og brugbart Forslag. Men hvorledes Udsigterne stille sig for endelig at faa Reformen gennemført, er det næppe muligt for Øjeblikket at udtale sig om.

BILANDE OG KOLONIER. Island har for en stor Del sin særegne Lovgivning. Den almindelige borgerlige Straffelov for Island (1869) er imidlertid i alt væsentligt stemmende med Straffeloven af 1866. I Grønland umuliggøre de særlige Forhold Gennemførelsen af den almindelige Straffelovgivning og en paa sædvanlig Maade ordnet Retspleje. I de foreløbige Bestemmelser om Forstanderskaberne i Grønland (1872) findes optaget visse Regler om Retsplejen og de for de

indfødte gældende Straffebestemmelser. For de danske Besiddelser i Vestindien gælder endnu den i Kongeriget før Straffeloven af 1866 gældende Ret.

EYVIND OLRIK.

III B. STRAFFULDBYRDELSEN.

De i Danmark almindelig brugte Straffe ere Legemsstraffe, Bøder og Frihedsstraffe.

Som overalt er det ogsaa i Danmark først i det sidste Aarh., at Frihedsstraffene ere blevne de centrale i Straffuldbyrnelsen, medens Legemsstraffene ere reducerede til et Minimum. I den gældende Ret, der hviler paa Straffeloven af 1866, er foreskrevet Livsstraf som eneste Straf for Højforræderi, Angreb paa Kongen og overlagt Drab, medens den forekommer alternativt med andre Straffe ved almenfarlige Forbrydelser, Voldtægt m. fl. Livsstraf fyldbyrdes offentlig med Økse, og den henrettedes Legeme begravnes i Stilhed. Skulle flere udstaa Livsstraf, bør ingen af dem overvære de andres Henrettelse. Siden Straffelovens Ikrafttræden er Straffen kun fuldbyrdet paa 4 Personer. Endvidere er der foreskrevet Ris for Forbrydelser, begaaede af Drengene mellem 10 og 15 Aar, Pigebørn mellem 10 og 12 Aar, Røtting (Spanskkrør) for unge Mandspersoner mellem 15 og 18 Aar. Disse Straffe fuldbyrdes i Føgdens Paasyn efter indhentet Lægeerklæring. Som Disciplinærstraf i Strafanstalterne og Arresterne ere korporlige Straffe hjemlede, i Strafanstalterne foruden Ris og Røtting tillige Kat og Tamp.

Bøder idømmes efter Straffeloven fra 2 til 4000 Kr. og tilfalde Statskassen. Uden for Straffeloven forekomme dog baade større og mindre Bøder, der ligeledes kunne tilfalde andre Kasser (Fattig-, Polit-, Kommunekassen) samt undtagelsesvis private (som forurettede eller Angivere). Hvis Bøden ikke betales, forsøges ikke Inddrivning, men Straf af simpelt Fængsel, der atter kan omsættes til Fængsel paa Vand og Brød, træder i Stedet. Ved Bødens Ansættelse skal Hensyn tages til den dømtes Formuestilstand.

Fængselsstraffe udstaaes i Strafanstalterne, der tilhøre Staten, og hvori alle til offentligt Arbejde dømte Personer anbringes, og Arresterne samt Tvangsarbejdsanstalterne, der tilhøre Kommunerne og Amterne, og hvori de kortere Frihedsstraffe udstaaes. Arresterne huse tillige Varetægtsfangerne.

Strafarbejde. Det 18. Aarh.s Strafarbejde (Slaveri, Tugt- og Rasphusarbejde) udstodes hos os som næsten overalt i Europa i usle, overfyldte Anstalter, uden Adskillelse efter Køn, Alder eller Moralitet. Straffens Formaal var kun Afskrækkelse og Uskadelliggørelse; humane

Formaal kendtes ikke. Arbejdet i Strafanstalterne bestod, ved Slaveri, der udstodes i Fæstninger og idømtes for grovere Forbrydelser, i haardt Arbejde for Militæretatens Behov: ved Tugthusstraf, der anvendtes paa alle kvindelige Straffanger, mindre grove mandlige Forbrydere, Betlere, Vagabonder samt prostituerede Kvinder, og som udstodes i lokale Tugthuse (Møn, Odense, Viborg samt Børnehuset paa Christianshavn), bestod Arbejdet i Tilvirkning af uldne og linnede Stoffer (i Rasphuset, der var en Afdeling af Børnehuset, var Arbejdet Raspning af Farvetræ), men havde intel Sted opdragende Formaal: hvad man tilstræbte var at lade Arbejdsindtægten dække Udgifterne ved Anstaltens Drift, og disse lignede derfor mere store Fabrikker end penitentiære Institutioner. Formaalet opnaaedes i øvrigt ikke, idet Driften gav store Underskud, der i Ny og Næ søgtes afhjulpne ved (utilstrækkelige) Statstilskud, hvilket yderligere forværrede den Behandling og Forplejning, som blev Beboerne til Del.

Et Tilløb til en Reform sporede 1790, efter at John Howard 1777 havde belært Verden om, at Straffens Formaal var Forbedring, der skulde opnaas ved Klassifikation og Isolation af Fangerne, idet Børnehuset deltes i et Tugt- og et Forbedringshus, det sidste for mindre grove Forbrydere; men den Tendens til Klassifikation, som her viste sig, blev kun ufuldstændig gennemført. Først kgl. Res. af ²⁵/₆ 1842, der skyldes Nationaløkonomen David's Arbejde i en til Drøftelse af Fængselssspørgsmaalene nedsat Kommission, satte Skellet mellem gammel og ny Tid. Sondringen mellem Tugt- og Forbedringshusstraf fastholdtes, men gjordes gennemgribende, idet det foreskrevs, at den første skulde udstaas i Fællesskab, den sidste i fuldstændig Isolation (Celle-system). Fra 1850 til 1873 reformeres paa dette Grundlag Fængselsvæsenet under David (1793—1874) og Fr. Bruun (1816—91) som Fængselsdirektører. Enhed i Ledelsen opnaaedes ved, at en af Staten udnævnt Overfængselsdirektør (nu -inspektør under Justitsministeriet) blev Strafanstaltens Tilsynshavende, Ensartethed i Fuldbyrdelsen ved at fælles Reglementer for Kost, Arbejde, Arbejdsbelønninger og Disciplin udfærdigedes, Betlere og Vagabonder udskiltes fra Strafanstalterne, hvorved disses Befolkning blev mere ensartet, de forældede Straffe: Slaveri og Rasphus, ophævedes, Anstaltens forstyrrede pekuniære Balancer ordnedes ved at Staten overtog samtlige Aktiver og Passiver, saa at al Vægt nu kunde lægges paa en rationel Fangebehandling, Arbejdsvirksomheden gik fra direkte Statsdrift over til Kontraktsystemet α : udlejedes til private Entreprenører, der mod en Afgift beskæftigede Fangerne, men ikke have nogen som helst Indflydelse paa disses Behandling eller Beskæftigelse. De elendige Bygninger, hvori Strafarbejde udstodes, nedlagdes eller ombyggedes; for mandlige Tugthusfanger byggedes 1853 Horsens Tugthus (c. 450 Fanger), for Celfanger (1859) Vridsløselille

Forbedringshus ved Glostrup (c. 400 Fanger); kvindelige Straffanger udstaa deres Straf i den gamle Christianshavns Strafanstalt (c. 300 Fanger), der er indrettet for begge Kategorier, men snart kan ventes erstattet af en moderne indrettet Bygning, hvorved samtlige Landets Strafanstalter ville komme paa Højde med Europas ypperste.

Forbedringshusstraf idømmes fra 8 Maaneder til 6 Aar, Tugthusarbejde fra 2—16 Aar eller paa Livstid; ved Straffe mellem 2—6 Aar havs Valg mellem de 2 Strafarter, og Tugthusstraf skal da fortrinsvis anvendes paa ældre og mere forhærdede Forbrydere. Forbedringshusfanger faa Straffetiden reduceret, naar de udstaa den i Celle (Celle maa ikke anvendes paa Recidivister, gamle og sygelige Personer), idet 8 Maaneder udstaaes i 6, de første 3 Aar reduceres med $\frac{1}{3}$, de sidste 3 med $\frac{1}{2}$. I Straffetiden gives Arbejde (alt Slags Haandværk m. m.), Undervisning, Gudstjeneste, Adgang til Læsning og foretages stadige Besøg af Anstaltens Funktionærer; begrænset Tilladelse til Brevveksling og Besøg af de nærmeste kan erholdes. Til Skærpelse af Fangens Energi, som let sløves af Cellelivet, er indført et progressivt System i 4 Stadier, saaledes at Fangen ved Flid og god Opførsel efterhaanden kan tilkæmpe sig større Arbejdsfortjeneste, hyppigere Besøgs- og Skrivetilladelser samt Smaaafkømmeligheder. Tugthusstraf udstaaes ligeledes efter et progressivt (irsk) System, hvis Hensigt her ved de længere Straffe ikke blot er Ansporing af Fangens Energi men ogsaa hans Udvikling til et hæderligt og stræbsomt Liv. Efter nærmere bestemte Regler avancerer Fangen fra Forberedelsesstadiet, gennem Tvangs- og Overgangsstadiet til den betingede Benaadning, hvor han løslades paa Prøve, saaledes at han ved slet Opførsel paa ny kan indsættes i Strafanstalten. Oprykning beror paa Flid og Opførsel og giver lignende Fordele som ved Forbedringshusstraf men tillige større Frihed og Betroethed, samt Adgang til Undervisning. — I 1899 har man begyndt at anvende Fanger (i og tæt ved Overgangsstadiet) fra Horsens Tugthus til Opdyrkning af den jydskede Hede; Fangerne have herved et strengt Arbejde, men forholdsvis langt større Frihed, og det haabes, at denne Ordning maa have særlig gode moralske Virkninger.

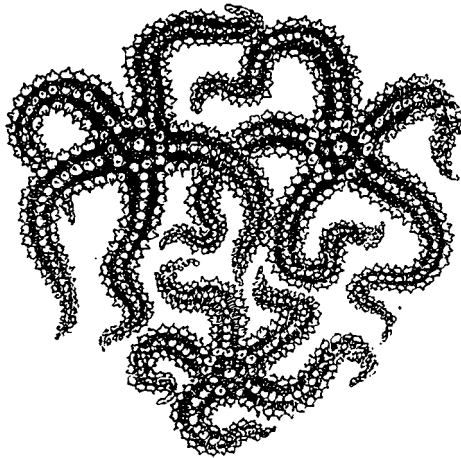
Gennemsnitstallet af Fanger var $18^{96/97}$ 763, hvoraf 116 kvindelige, Udgiften pr. Fange 549,⁶⁶ Kr., hvoraf Statskassen udrede 450,³⁹ Kr., medens Resten indkom væsentligst ved Fangernes Arbejde.

Tvangsarbejde (indført 1860) anvendes paa Betlere og Løsgængere, visse Voldsmænd, prostituerede Kvinder samt Fattiglemmer og idømmes fra 12 til 180 Dage. Hver Amtsraadsreds ejer en dertil indrettet Anstalt, hvor Fangerne beskæftiges i Fællesskab med Arbejde til Anstaltens eget Brug eller efter Kontrakt med private. Undervisning gives ikke.

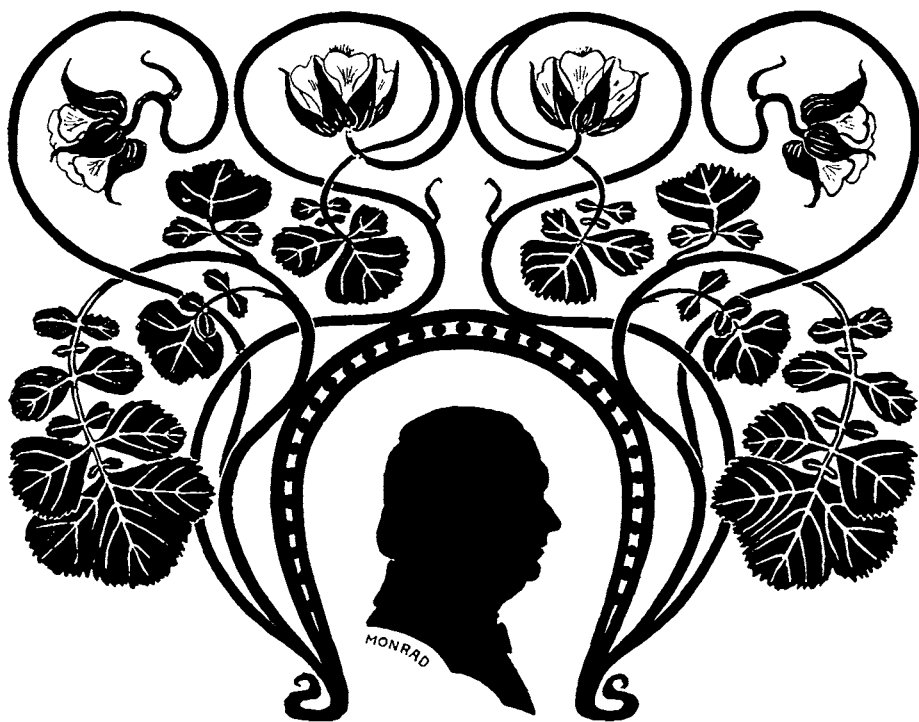
Arresterne vare i ældre Tid usle Huller i Borgene eller Raadhuskælderne, kun beregnede paa kort Tids Ophold, navnlig af Varetægtsfanger. 1793 forsøgte en Reform, men uden Held. Arrestregl. $\frac{7}{5}$ 1846 er det nu gældende Grundlag; herefter sortere Arresterne under Politimestrene med Amtet som Kontrolorgan og Justitsministeriet som øverste Myndighed: Cellesystemet er saa godt som overalt gennemført og de af Københavns Kommune i de sidste Aar byggede Cellefængsler kunne betragtes som Mønsteranstalter for hele Europa. Fængselsstraf medfører ikke Arbejdstvang, men Ret til Arbejde, hvorved Fortjenesten tilfalder Fangen; Gudstjeneste afholdes ikke uden for København, men Fangen kan lade Præsten kalde; Undervisning gives ikke, men Fangen har Adgang til Læsning. Lægetilsynet paahviler Distriktslægen; i København er ansat særlig Fængselslæge.

Fængselsarterne ere Fængsel paa Vand og Brød (fra 2 til 30 Dage), paa sædvanlig Fangekost (fra 2 Dage til 6 Maaneder) og simpelt Fængsel (fra 2 Dage til 2 Aar). Den første medfører lovbealede Afbrydelser af Hensyn til Fangens Sundhed (5 Dage i Træk er Maksimum), og maa ikke anvendes paa Personer under 18 eller over 60 Aar, frugtsommelige eller diegivende Kvinder og svagelige Personer. Fængsel paa sædvanlig Fangekost medfører, at Fangen kun maa nyde, hvad Fængslet selv giver Fangerne, medens simpelt Fængsel giver Ret til Ekstraforplejning. For visse Statsforbrydelser og for Duel er foreskrevet Statsfængsel, der idømmes fra 6 Maaneder til 10 Aar eller paa Livstid og udstaaes efter Reglerne for simpelt Fængsel i særlige (militære) Anstalter.

AUG. GOLL.

LIVET I RETSSTATEN

I. FOLKETS DELTAGELSE I STYRELSEN AF STAT OG KOMMUNE.

Danmarks Statsforfatning var ved Aarhundredets Begyndelse Enevælden. Denne formede sig dog kun i ringe Grad som et personligt Regimente; Afgørelsen af Statssagerne laa aldeles overvejende hos en ret talrig Kreds af Embedsmænd, 50—100 i alt, der, knyttede til selve Regeringen, deltog i Sagens Drøftelse og Beslutningerne derom. For Befolkningen fandtes da intet andet Middel til at gøre en Indflydelse gældende end den offentlige Mening. Men denne var i det 18de Aarhundredes sidste Del og de første Aar af det ny Aarhundrede ikke ringe. I Blade og Tidsskrifter drøftedes med Iver offentlige Anliggender; Befolkningens øverste Lag, væsentlig Københavns dannede Kredse, vare stærkt optagne af disse Spørgsmaal, og de Meninger, som her vandt Overhaand, gjorde sig med Styrke gældende blandt de styrende Embedsmænd, der selskabeligt tilhørte netop disse Kredse.

Medens disse dannede Lag af Folket saaledes øvede en vis Indflydelse paa selve Statsstyrelsen, udøvedes Magten rundt om i Landet af en akademisk uddannet Embedsstand, der just i Aarhundredets sidste Menneskealder var skabt, og som i ikke helt ringe Grad bestemtes af de københavnske Stemninger. I hver By og i hvert Herred fandtes een eller flere saadanne Embedsmænd, der forenede den dømmende og den udøvende Myndighed, og som atter stode under Kontrol af Stiftamtmand og Amtmænd. Befolkningen havde dog her nogen direkte Indflydelse paa selve den kommunale Styrelse. Navnlig gælder dette Provinsbyerne, hvor der overalt i Løbet af det 18de Aarhundrede var opstaaet borger-

lige Byraad, som nu efter en Valglov af 1797 valgtes ret frit af Borgerne. Deres Magt var lidt ubestemt, men den naaede dog ud over den rent raadgivende, da de Spørgsmaal, hvor der var Uenighed mellem dem og vedkommende Embedsmænd, afgjordes af højere Myndighed. Det var imidlertid kun den øverste Del af Borgerne, som omfattede dette med nogen Interesse, og ved Valgene afgav som Regel kun $\frac{1}{10}$ af Vælgerne deres Stemmer. Større Deltagelse fandt derimod ofte de endnu bevarede almindelige Raadstueforsamlinger med Afstemning blandt alle Borgere om særlig vigtige Spørgsmaal.

I København fandtes et Byraad med lignende Magt, men det supplerede sig selv, og Raadstueforsamlinger kendtes her ikke. I Amtene vare Amtmændene eneraadende, og i Sognene fandtes egentlig ingen kommunal Styrelse; af Kommunallivets Omraader var her kun optaget Fattigvæsen og Skolevæsen, og disse styredes efter Love af 1803 og 1814 hver for sig af særlige Kommissioner, der dels bestode af Embedsmænd, dels af Repræsentanter for Befolkningen, udtagne af Kommissionerne eller Embedsmændene.

I det hele spillede den kommunale Virksomhed endnu en meget ringe Rolle ved Siden af Statens. Ved Aarhundredets Begyndelse var saaledes samtlige danske Provinskøbstæders aarlige Udgift c. 300 000 Kr., medens den nu er 13 Millioner: den var da $\frac{1}{50}$, og er nu $\frac{1}{5}$ af Statens Udgifter.

Den Interesse for offentlige Anliggender, som fandtes i de øverste Lag af Folket omkring Aarhundredskiftet, sygnede hen efter 1807 og navnlig efter 1814; den offentlige Debat standsede næsten, hver passede sit, bekymrede sig kun lidet om Kommunens og endnu mindre om Statens Styrelse. Kongen, Frederik VI, holdt strengt paa Enevælden og var ogsaa ellers uvillig mod alle Ændringer. Aarene fra 1814—30 er Stilstandens Tid. — Det var Julirevolutionen i Frankrig, der bragte Omslaget. Under Indtryk heraf lovedes 1831 raadgivende Provinsialstænder, og 1834 indførtes disse. Der oprettedes herved to Stænderforsamlinger for Kongeriget, den ene i Roskilde, den anden i Viborg. De valgtes saaledes, at Godsejerne, Byerne og Bondebefolkningen hver for sig valgte sine Repræsentanter, ialt til begge Forsamlinger henholdsvis 29, 37 og 42, hvortil da kom 17 kongevalgte. Godsejervælgerne vare i alt 236, Byernes 5 700, svarende til en Befolkning af $\frac{1}{4}$ Million, Landbefolkningens 26 000, svarende til godt 1 Million. Tilsammen vare Vælgerne 2,56 % af Befolkningen. Denne nye Forfatning gav Stødet til de første politiske Partidannelser i Danmark; de forberedtes ved den Debat, der gik forud 1831—34, og Partierne udformedes saa samtidig med og nærmest efter de første Valg i Vinteren 1834—35. Foreløbig var det dog en ret ubestemt Partimodsætning mellem »konservative« og »liberale«; Grænserne droges paa ingen Maade skarpt, og der var Plads for alle mulige Overgangsstandpunkter. Ved Valgene virkede denne Modsatning endnu ikke

meget; i København beherskede de liberale helt Udfaldet og i Provinsbyerne gik Stemningen i lignende Retning, men saa ubestemt, at lokale Hensyn her ofte greb afgørende ind. Paa Landet traadte de almindelige politiske Spørgsmaal saa godt som ikke frem, men der spores en stærk Tendens hos Bønderne til at vælge deres egne eller i hvert Fald den af de stridende, der stod deres egen Stand nærmest. Godt en Snes eller omtrent Halvdelen af de mindre Landbrugeres Repræsentanter blev Bønder. Deltagelsen i Afstemningen var for de tre Stænder henholdsvis 72, 78 og 85 %, men det maa her betænkes, at det kun var en meget begrænset Overklasse, der var Vælgere, og at Interessen nu, da dette var noget helt nyt og ukendt, var usædvanlig stor.

Stændernes Indflydelse paa Lovgivningen var kun raadgivende, men den strakte sig til alle Statsstyrelsens Omraader, og der toges meget Hensyn til deres

Raad; Kongen og hans mest betroede Minister Stemmann vare vel ikke meget tilbøjelige til at følge dem, men deres Modstandskraft forslø ikke, og i stigende Grad gik Indflydelsen over til den Minister, der dannede Mellemløddet mellem Regeringen og Stænderne, A. S. Ørsted, og han, der stod Stændernes moderate Medlemmer nær, blev en ivrig Talsmand for deres Ønsker uden for Forfatningsspørgsmaalene. I endnu højere Grad blev hans Indflydelse bestemmende, da Frederik VI i 1839 var afløst af Christian VIII, som selv lagde megen Vægt paa at være i Overensstemmelse med Befolkningens Ønsker.

Inden for Stænderne fandtes et mindre, konservativt Parti, dannet af Godsejerne og enkelte højtstaaende Embedsmænd som Biskop Mynster, og et større moderat-liberalt Parti, hvis toneangivende Mænd vare Professor Joachim Frederik Schouw, begge de danske Stænderforsamlings første Præsident, samt Mænd som H. N. Clausen, P. G.

32. Joachim Frederik Schouw,
efter V. Marstrands Maleri.

Bang, David, Algreen-Ussing og L. N. Hvidt. Dette Parti havde Ledelsen, men det optraadte meget forsigtigt, og i de fleste praktiske Reformsørgsmaal samarbejdede man med Lethed med de konservative. Aarene nærmest efter Stændernes Indførelse, 1835—42, blev derfor en særdeles betydningsfuld Reformtid. Saa standsede man foreløbig og tog først fat igen efter 1848. Grunden til disse Reformers maa uden Tvivl søges i Stændernes Indførelse; næsten alt hvad der skete, skyldes Hensynet til dem. Noget anderledes stiller det sig, naar der spørges om, hvem der udførte selve Reformarbejdet. Det fordeltes ret ligeligt mellem Regeringen og Stændernes Mænd. Paa det finansielle Omraade, hvor der skete et stort Arbejde, som forvandlede det tilvante Underskud til et ikke ringe Overskud, var Gangen den, at Stænderne med største Energi krævede Besparelser og anviste Vejene dertil, hvorpaa Regeringen saa udførte hele Detailarbejdet, fulgte en Del af Stændernes Forslag og desuden selv fandt paa andre Midler. Ved den betydningsfulde Toldlov, der gennemførtes 1838, sluttede Stænderne sig næsten helt til Regeringsforslaget. I højere Grad var Stændernes Virksomhed bestemmende ved hele den nye Ordning af Kommunallivet. Forslagene udgik her fra Regeringen, men de omformedes gennemgribende af Stænderne i frisindet Aand, og Regeringen tog dernæst meget Hensyn til deres Krav. Det samme gælder en Del af de ikke helt faa Landbo-reformer, disse Aar bragte. Hertil føjede sig saa en hel Række af praktiske Reformers eller mindre Ændringer, som paa et eller andet Punkt skulde bringe vor Lovgivning i Overensstemmelse med den nye Tids Tankegang. Her var den sædvanlige Orden: først et Andragende i Stænderne, saa et Regeringsforslag, og derpaa en Behandling i Stænderne med mere eller mindre indgribende Ændringsforslag, hvorpaa Regeringen saa gik ind paa en rimelig Del. Alt i alt maa det saaledes siges, at Tidens Fremskridt skabtes ved et Samarbejde, hvor Stænderne repræsenterede den fremadrivende Kraft men tillige megen praktisk Sagkundskab, medens Regeringen med en ikke ringere Sagkundskab forenede en nogenlunde stor Villighed til at følge Stændernes Raad.

Den nyvakte politiske Interesse holdt sig siden og bredtes efterhaanden i videre Kredse gennem den nye politiske Presse; Partierne udformedes bestemtere, idet yngre Mænd, først Orla Lehmann, siden D. G. Monrad, i Forening med en enkelt af de ældre, Kaptajn A. F. Tscherning, skabte en ny, mere vidtgaende Fløj af det liberale Parti, der inden længe helt beherskede dette. De fleste af de ældre fulgte med, medens andre, som David, Bang og Ussing, svungede over til de konservative, vundne af Christian VIII.

Det liberale Parti krævede nu en konstitutionel Forfatning med besluttende Myndighed for Folkerepresentationen, medens de konservative holdt paa Enevælden. Hertil kom en national Modsætning, da de

konservative ønskede at bevare en samlet Styrelse af hele Monarkiet: Kongeriget, Slesvig og Holsten, og ikke lagde megen Vægt paa, om Slesvig styredes mere eller mindre tysk, medens det liberale Parti krævede Grænserne dragne efter Folkesproget og derfor lagde Vægt paa Slesvigs nærmest mulige Tilknytning til Danmark, idet de stedse mere og mere opfattede hele Slesvig som dansk.

Denne Partideling trængte igennem i hele Borgerstanden, som ledet af de toneangivende Akademikere var aldeles overvejende liberal, medens de konservative fandt deres Meningsfæller blandt Godsejerne og de ældste og højeste Embedsmænd. I Bondestanden begyndte ogsaa, især paa Øerne, en politisk Bevægelse, der navnlig fremmedes ved en fortrinlig agitatorisk Virksomhed af Skolelærer Rasmus Sørensen og Husmand P. Hansen. I 1846 fik denne sit første betydelige Udslag i Dannelsen af »Bondevenneshkabet.«

De to Agitatorer, der nu ikke magtede Forholdene, traadte tilbage, Lederne blev væsentlig de akademiske liberales bedste Mænd, og Partiet sluttede sig ganske til den almindelige liberale Bevægelse.

Blandt Resultaterne af Stændernes Virksomhed var ogsaa en fuldstændig Omformning af Styrelsen af Amter og Kommuner, hvorved Befolkningen fik en betydelig Indflydelse derpaa. Mindst var Ændringen i Provinsbyerne, hvor man i Forvejen var længst fremme. Kongelige Embedsmænd beholdt efter Loven af 1837 Styrelsen; kun i nogle større Byer optoges i Øvrigheden enkelte borgervalgte. Derimod gaves faste Regler for Byraadens Magt og Valg. Deres Myndighed forøgedes, men Appellen til højere Myndighed i Tilfælde af Uenighed vedblev. Valgretten knyttedes til en vis Ejendom eller Indtægt, forskjellig efter hver Bys Forhold; dens Omfang vil ses af, at vore 6

33. Anthon Frederik Tscherning.
efter C. A. Jensens Maleri.

største Byer med ialt 42000 Indbyggere havde omtrent 3000 Vælgere; det er over 7% af Indbyggerne eller næsten 3 Gange saa mange som Stændervælgerne. Man var da ogsaa hermed naaet uden for de interesserede Kredse; ved de første Valg stemte i disse 6 Byer c. 700 eller

23% af Vælgerne. Tilsvarende var Forholdet i de andre Byer, og i de følgende Aar var Interessen næsten overalt svindende. Valgenes Karakter er meget tilfældig; Politik spillede næsten ikke ind, og kommunale Partier dannedes meget sjældent. Derimod er det umiskendeligt, at de, der kom til at danne Byraadene, udførte deres Hverv med Dygtighed; der kom en ganske anden Orden og Fart i Ledelsen end før.

34. Orla Lehmann, efter Fru E. Jerichaus Maleri.

I København blev ved Loven af 1840 ikke alene Byraadet valgt af Borgerne, men det fik ogsaa Ret til at vælge over Halvdelen af Øvrigheden under Forbehold af kongelig Stadfæstelse. Valgretten knyttedes til en vis Ejendom eller Indtægt, saa der blev i alt 2000 Vælgere: det er 1,67%, af Befolkningen, fuldt saa mange som Københavns Stændervælgere, men forholdsvis langt færre end Provinsbyernes kommunale Vælgere. Valgdeltagelsen var da tilsvarende større; ved første Valg afgav omtrent Halvdelen deres Stemmer, ved de følgende aftog Deltagelsen noget. Politiske Hensyn vare de fremherskende ved Valgene, der ganske beherskedes af det liberale Parti. Københavns nye Byraad talte i sin Midte det nationalliberale Partis første Mænd, og det bidrog i Fyrreerne ikke blot til at bringe Liv i Byens Styrelse, men optraadte adskillige Gange i storpolitiske Spørgsmaal som Befolkningens Talsmænd.

Forholdet i Amter og Sogne ordnedes 1841. Ved Siden af Amtmanden stilledes Amtsraad, der dels bestode af nogle selvskrevne Medlemmer, Embedsmænd og store Godsejere, dels valgtes af de mindre Godsejere og Valgmænd fra Sogneraadene. I Sognene lagdes den

kommunale Styrelse, der nu fik et fast afgrænset Omraade, i Hænderne paa Sogneraad, som bestode af en Del selvskrevne Medlemmer: Sognepræsten, Herredsfogeden (der oftest dog ikke var til Stede), og et Par Godsbesiddere, samt af nogle Medlemmer, valgte af Grundejere, som besad Ejendom af en vis Størrelse, omtrent som til Stænderne. Disse Sogneraad bleve virkelig styrende, da der i Sognene ikke fandtes nogen kongelig Embedsmand, men de kom under en meget nøje Konrtol af Amtsstyrelsen. Denne Lov gav for første Gang Bønderne selv Del i Styrelsen af deres egne Sager, og den benyttedes fra første Færd med den største Interesse; Tal for Vælgerne og de stemmende haves kun ganske spredt, men det er tydeligt, at Deltagelsen her var langt større end i Byerne. Tilfældige personlige Hensyn vare vel foreløbig oftest de afgørende, og Politik spillede ingen Rolle; Bønderne valgte som Regel deres egne, men en Tid lang var Ledelsen i Raadene dog næsten overalt hos Godsejere og Embedsmænd. Ogsaa her betød den nye Ordning rent praktisk set et stort Fremskridt i Styrelsens Dydighed.

Det fælles Princip i Stat og Kommune mellem 1830 og 1848 er da det dobbelte, at Kongen og hans Embedsmænd søger Befolkningens Raad, men selv i det væsentlige beholder Afgørelserne, og at den Kreds, til hvilken man vender sig, er begrænset; det er Folkets øverste Lag, mellem $\frac{1}{5}$ og $\frac{1}{10}$ af Befolkningen. Det er da ogsaa kun denne Del af Folket, der interesserer sig for Statens og Kommunens Anliggender; hvor man gaar videre ud, er det et Slag i Luften, det bliver dog kun de samme Overklassevælgere, der møder frem.

Ud over disse to Principper naaede man først med Aaret 1848, der paa en Gang bragte Folkets Talsmænd besluttende Myndighed og gjorde dem til Repræsentanter for langt videre Kredse. Forhandlingerne 1848—49 om den nye Grundlov førtes af en Rigsforsamling, der var valgt efter en Valglov, som gav Valgretten til enhver uberygtet 30aarig Mand, der ikke var under Fallit, Værgemaal eller Fattigforsørgelse og ikke stod i privat Tjenesteforhold uden egen Husstand. De, som ønskede at stemme, skulde lade sig indtegne forud, og Resultatet deraf var, at medens der fandtes ca. 200 000 stemmeberettigede, indtegnedes kun 86 000. Af disse stemte saa atter i de Kredse, hvor skriftlig Afstemning fandt Sted, 77,8%, hvilket omtrent vil svare til 33% af de stemmeberettigede. Man var da gaaet videre end til de politisk interesserede ved de nye Valgretsbestemmelser; først efterhaanden kunde Befolkningen opdrages til at udfylde den Ramme, der var skabt ved disse.

Valgkampens egentlige Drivfjeder var ikke de foreliggende politiske Spørgsmaal; om dem udtalte næsten alle Kandidater sig ret taaget, i lidt mere eller lidt mindre bestemt Tilslutning til Øjeblikkets Frihedsideer; det skillende var derimod en instinktmæssig Klassefølelse: Mod-

sætningen mellem Borger og Bonde, men denne var ikke økonomisk, saaledes at Land stod mod By, men langt snarere en Deling, hvor Grænselinjerne droges efter Dannelse og selskabelige Vaner.

Bybefolkningen lededes af Akademikerne, Embedsmænd og andre ligestillede; dens øverste Lag vare selskabelig knyttede til dem, de nederste fulgte dem i blind Ærbødighed. Bondestanden saa derimod med en Mistænksomhed, skabt ved lange Tiders Tilsidesættelse, paa disse dannede, der hidtil havde styret.

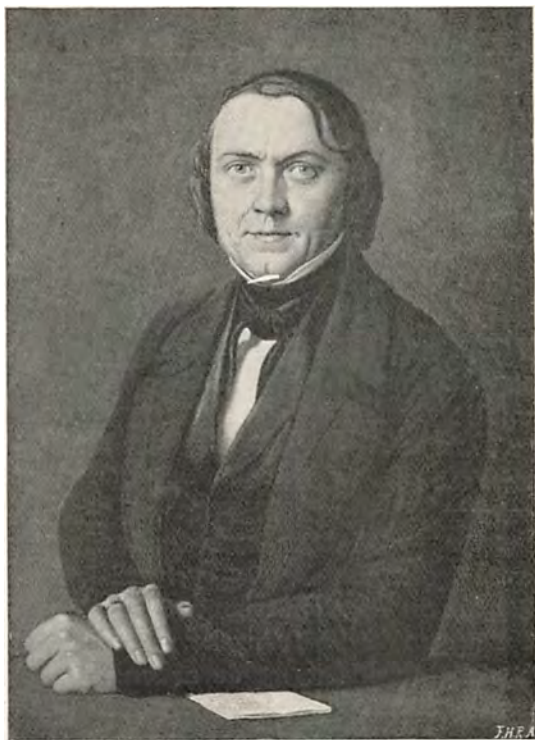
I Tal var Bybefolkningen ganske underlegen, omtrent $\frac{1}{5}$ af Landets 1400 000 Indbyggere, men da de vare noget videre fremme i politisk Interesse, blev Bybefolkningen $\frac{1}{4}$ af de indtegnede Vælgere. Desuden kunde de gøre Regning paa en Del af dem, der boede paa Landet, men ved Opdragelse og Vaner vare knyttede til Bybeboerne. Fordeler man Vælgerne efter Erhverv, udgøre de 3 Hovedgrupper, som kunde antages at ville stemme sammen: Embedsmænd, Handlende og Haandværksmestre, omtrent $\frac{1}{3}$, hvilket er noget mere end den Del, de udgjorde af hele Befolkningen; de andre $\frac{2}{3}$ vare da næsten udelukkende Bønder, blandt hvilke atter Gaardmændene forholdsvis vare en Del bedre repræsenterede end Husmændene. Den egentlige Arbejderbefolkning var blandt Vælgerne kun 2—3%; den var i sig selv ikke talrig, og dens Ligegyldighed for Politikken bevirkede, at kun faa af den indtegnedes som Vælgere.

Efter Tallene skulde man da tro, at Bondestanden kunde have behersket næsten alle Valg uden for Hovedstaden: Byerne dannede jo Kredse sammen med Landdistrikter, der havde flere Indbyggere, saa nær som ganske enkelte af de største Byer. Det gik dog anderledes; kun paa Øerne var Bondebevægelsen brudt rigtig igennem, og selv der stemte ikke faa større Gaardmænd sammen med Borgerne, medens det kun undtagelsesvis hændte, at en Bondekandidat fik en Byvælgers Stemme. I Jylland stemte Bønderne almindelig under Akademikernes Ledelse paa Egnens mest ansete Mand, snart en Godsejer, snart en Embedsmand. Resultatet blev derfor, at Bønderne kun besatte $\frac{1}{3}$ af Pladserne; Resten tilfaldt borgerlige Kandidater, og blandt dem deltes Pladserne nogenlunde ligelig mellem de to Partier fra Fyrreterne: de nationalliberale og de konservative. En Valgkamp mellem dem førtes kun i Hovedstaden, hvor de første sejrede i de aller fleste Kredse; ellers vare Valgene ret tilfældige, og først i Rigsforsamlingen viste det sig, hvor de valgte hørte hen.

Til de 114 folkevalgte kom saa 38 kongevalgte; de 114 fordeler sig efter Livsstilling saaledes: Embedsmænd og fritstillede Akademikere: 60, Bønder 37, næringsdrivende Borgere 10, Godsejere 7, og ved Kongevalgene forøgedes Grupperne til henholdsvis 74, 39, 15 og 18, foruden 6 Medlemmer for Færøerne og Island. Som Akademikerne dominere.

træde de næringsdrivende Borgere tilbage, men mest ejendommeligt er dog Bøndernes store Tal, ganske enestaaende blandt Europas Forsamlinger i det Aar.

Den Grundlov af 5. Juni 1849, der blev Resultatet af Forsamlingens Behandling af det af Monrad udarbejdede Grundlovsudkast, skabte et Landsting, hvis Medlemmer valgtes paa 8 Aar, saa Halvdelen gik af hvert 4de, og et Folketing, valgt paa 3 Aar. Landstinget skulde vælges ved middelbare, Folketinget ved umiddelbare Valg, men Vælgerne bleve de samme til begge Ting; Betingelserne formedes i nøje Tilslutning til dem, der gjaldt 1848. Denne Rigsdag fik besluttende Myndighed, og af dens Vilje afgang fra nu af faktisk Landets Styrelse. Ved de første Valg 1849 viste det sig, at af 280 000 Mand over 30 Aar ikke mindre end 27% udelukkedes ved de forskellige Indskrænkninger, af hvilke navnlig Tyendets Udelukkelse var betydningsfuld; af alle Mænd over 25 Aar havde kun 60% Valgret.

35. Ditlev Gothard Monrad, efter Const. Hansens Maleri.

Der var saaledes i alt 204 000 Vælgere eller 14,5%; man kaldte og kalder vedblivende dette almindelig Valgret, men hvor langt vi i Virkeligheden ere fra denne, vil ses af, at man samtidig i Frankrig havde 27,1% af Befolkningen som Vælgere. Fordeler man Vælgerne efter Erhverv, ses det, at de 3 borgerlige Grupper nu vare gaaede en Del tilbage, den egentlige Bondestand ligesaa, medens vi træffe Arbejderbefolkningen og dens lige-stillede med over 20%, i stærk Modsætning til Forholdet mellem de indtegnede 1848; det ses heraf, hvor forskelligt Retten i 1848 har været benyttet af de forskellige Klasser. Deltagelsen var ved første Valg i de Kredse, hvor skriftlig Afstemning fandt Sted, 32,5%, eller noget nær som i 1848; Købstadbefolkningen deltog endnu med størst Iver. Partidelingen var ogsaa noget lignende; Modsætningen mellem Borgere og Bønder var

dog ikke saa skarp, derimod var den nu i nogen Grad naaet til Jylland: blandt Borgerne traadte de konservative helt tilbage for de nationalliberale. Alligevel vidne Tallene om en mærkelig tydelig Deling mellem By og Land. Af 40 Byer, hvor der stemtes skriftlig, havde i de '29 den valgte Byens Flertal mod sig, og i disse 29 Byer havde de sejrende Bondekandidater ikke mere end 379 Stemmer i alt, i 9 af dem fik de

36. Christiansborg Slot, bygget 1814—28 efter Tegning af Chr. Fr. Hansen. Indtil Ildebranden 1884 Rigsdagens Sæde.

ikke een. I 24 Byer kaaredes imidlertid Kandidater, der almindelig havde Byflertallet for sig, og hertil kom saa de københavnske Kredse: alt i alt fik da Bondevennerne og de nationalliberale hver Halvdelen af Pladserne i Folketinget. I Landstinget blev samtidig Fordelingen betydelig gunstigere for de nationalliberale ved Hjælp af de forskellige Kauteler, som, medens den politiske Udvikling endnu var saa ringe, fik nogen Betydning.

Lignende Forhold bevaredes til 1864; vel fandtes i Mellemtiden flere Forfatninger for hele Monarkiet med ejendommelige Valgmaader, men som Udtryk for Folkets Deltagelse betyder dette intet, og for Kongerigets særlige Anliggender bestod hele Tiden Junigrundloven. Ved Valgene stode stadig de to Partier ret jævnbyrdige, medens Højre var ganske betydningsløst. Bondevennerne lededes i denne Tid af 2 Mænd, udgaaede fra det gamle liberale Parti, men fra første Færd knyttede til Bondevenneselskabet, A. F. Tscherning og Balth. Christensen, samt af J. A. Hansen, en Mand, der, udgaaet fra Almuen, ved usædvanlig fremragende Evner vandt en meget stor Indflydelse. De nationalliberale, der, efter at Hensynet til Udlandet en Tid havde bevirket, at man havde blandede eller konservative Ministerier, fik Regeringsmagten i Hænde fra 1854, lededes af Monrad og Hall, af hvilke den første var den betydeligste, medens den anden, der først traadte frem efter 1848,

i højere Grad var typisk for Partiets Anskuelser og havde dets Tillid; nærmest dem stode Mænd som C. G. Andræ, Orla Lehmann, A. F. Krieger, H. N. Clausen og J. N. Madvig.

Deltagelsen i Valgene kunde, naar Kampen var rigtig haard, naa op til 40,4%; den kunde under rolige Forhold gaa ned til 15,8, men almindelig svinger den vedblivende omkring de 33%. Det er og bliver kun den øverste Halvdel af Befolkningen, man endnu har faaet med, men allerede dette betyder, at det store Gennembrud i 1848 har bragt den politiske Interesse ud til adskillige Gange flere end før.

Den nye Forfatning fik hurtig sine betydningsfulde Resultater i Lovgivningen. Først Perioden 1848—52, saa den næste fra 1855—63 er en stor Reformæra af lignende Art, men af større Betydning end den tilsvarende lige efter Stændernes Indførelse. Kun 1852—54, da vi havde et konservativt Ministerium, stod Reformarbejdet stille.

Det ligger i Sagens Natur, at Stødet til dette Reformarbejde gaves ved selve det, at der indførtes en ny fri Forfatning. Da Styrelsen inden for denne Tid væsentlig var parlamentarisk, ligger der mindre Vægt paa, om Forslagene udgik fra Regeringen eller Rigsdagen; det var tit afhængigt af ret tilfældige Grunde. I al Almindelighed kan det siges, at Ledelsen var hos Regeringen, men at Rigsdagen dog i ikke helt ringe Grad ogsaa direkte greb ind. Dette hænger sammen med, at det nationalliberale Parti, hvis Anskuelser Regeringens Reformforslag gennemgaaende vare Udtryk for, i Folketinget havde ved Siden af sig et oftest jævnbyrdigt Parti i Bondevennerne. Navnlig paa Landbolovgivningen øvede dette en anseelig Indflydelse, men dog oftest mere ved at tilskynde Regeringen til Reformerne end ved at ændre dens Forslag om disse; Forsøg paa at gaa videre blev næsten altid frugtesløse. Paa Fæstelovgivningens Omraade viste det sig endog umuligt for den samlede Rigsdag: Bondevenner og nationalliberale under ét at

37. C. C. Halls Statue i Søndermarken. Udført af Villh. Bissen.

gennemtvinge den Tvangsafløsningslov, som de ønskede. Diplomatiske Hensyn og Hofhensyn blev bestemmende for Regeringen, og de national-liberale vilde ikke drive Sagen frem til Konflikt. En ikke ringe Omformning gennemførtes, væsentlig ved J. A. Hansens Virksomhed, i demokratis

38. J. A. Hansen.

And Aand af den nye Valglov for Købstæderne, medens man ved de andre kommunale Reformlove hovedsagelig fulgte Regeringen. Ved Næringsloven af 1857 var hele Hovedarbejdet Regeringens, og dennes Forslag ændredes ikke i større Grad; dette var i det hele det almindelige ved de mere betydelige Love. Mere direkte blev Rigsdagens Indflydelse paa Finansstyrelsen. Lige fra første Færd underkastede Folketinget Finansloven en særdeles grundig Behandling, Landstinget fik den først til Behandling i sidste Øjeblik og foretog næsten aldrig Ændringer af Interesse. Dette skyldtes dels et bevidst Ønske om at lade den parla-

mentariske Betydning af, at Finansloven behandledes først i Folketinget, træde tydeligt frem, dels det praktiske Hensyn, at i Folketinget sad som Regel Landets første finansielle Dygtigheder: Fenger, Tscherning, David og Monrad. Det var en meget indgaaende Detailbehandling af Finansloven, der foregik, og fra først til sidst hævdedes som det ledende Princip Sparsommeligheden, en Sparsommelighed, gennemført paa alle Omraader, men skarpest overfor militære Bevillinger, lidt mindre konsekvent over for Udgifter til den civile Embedsstand og Fremme af Aandslivet, mindst over for »produktive« Udgifter til praktiske Formaal.

Ogsaa paa det kommunale Omraade bragte Aarene mellem 1848 og 64 anselige Fremskridt. Efter Loven af 1855 forsvandt de selvskrevne Medlemmer fra Amtsrådet, saa nær som Amtmanden; fremtidig valgtes den større Halvdel af dette (fra 4 mod 3 til 7 mod 6) af Valgmænd, udpegede af Sogneraadene, den mindre af en stærkt begrænset Kreds af Amtets største Skatteydere. Samtidig indførtes en lignende Valgmaade for Sogneraadene, hvor de selvskrevne Medlemmer ganske forsvandt; den mindre Halvdel skulde her vælges af alle kommunale Skatteydere over 25 Aar, der opfyldte de almindelige Valgretsbetingelser, den større Halvdel af den Femtedel af disse, der betaler den største Skat. 1860 bestemtes tilsvarende for Byerne, at den større Halvdel valgtes af Skatteyderne over 25, den mindre af den højstbeskattede

Femtedel; dog skulde, hvis denne ikke betalte $\frac{2}{3}$ af Byens Skat, saa mange medtages, at de $\frac{2}{3}$ naaedes. Den fælles Tendens i disse Ændringer er, at Vælgernes Tal stærkt udvides, men at man samtidig skaber en privilegeret Vælgerklasse som Modvægt. Den almindelige Valgret naas ikke: Skatteydelsen vedbliver at være bestemmende for den kommunale Valgret. Nogen Trang til at gaa videre fandtes ikke; Deltagelsen i disse Valg gjorde intet Spring fremad, som ved de politiske; ingen Partimodsætning opdrog her Vælgernes til Interesse for deres Sager. I Byerne udgik almindelig Byraadene fra nogle toneangivende nationalliberale Familier, paa Landet tilsvarende fra de større Gaardmandsfamilier; dog valgtes her ofte endnu Præst eller Skolelærer ind i Raadet. En Modsætning mellem de to Vælgerklasser, privilegerede og uprivilegerede, spores ikke, de svarede aabenbart foreløbig ikke til Delingslinjer i Befolkningens sociale Vilkaar eller politiske Anskuelser. Var Interessen mellem Vælgernes forholdsvis ringe, toge dog de forskellige Raad sig med megen Energi og Dygtighed af Sagerne, og Tyngdepunktet begyndte saa smaat at flyttes fra Embedsmændene til de folkevalgte Raadsmedlemmer.

Krigen i 1864 forandrede ganske det politiske Livs Vilkaar i Danmark. Det hidtil toneangivende Parti, de nationalliberale, kom til at bære Ansvaret for Ulykkerne, og lammedes derved i høj Grad, medens en stor Del af deres Indflydelse flyttedes til det gamle Højreparti, der havde været imod den dristige Udenrigspolitik. Godsejerne og de høje Embedsmænd fra før 1848 traadte nu alter frem ledede af Grev Frijs og Estrup og fik forøget Betydning ved den Tillid, som den nye Konge Christian IX skænkede netop disse Kredse. Bondevennepartiet, hvis Magt over deres Vælgere beroede paa Forhold, som ikke paavirkedes af Udenrigspolitikken, beholdt denne, og det blev da dem og Godsejerpertiet, Ledelsen tilfaldt under Arbejdet for at bringe Orden i de uklare Forfatningsforhold, Monarkiets Opløsning havde medført.

Resultatet deraf blev Forfatningen af $\frac{28}{7}$ 1866. Folketinget vælges efter denne som før, men Landstinget omdannedes derimod helt, saaledes som ovenfor skildret (S. 70 f.). Landstingsvalgene ske ved Valgmænd; først vælger hvert af Kredsens Landsogne en Valgmand, derpaa træder lige saa mange af Kredsens højstbeskattede Vælgere paa Landet til som selvskrevne, og hertil kommer saa nogle Købstadvalgmænd, saa mange at de for hele Landet, bortset fra København, udgøre $\frac{1}{5}$, af det samlede Antal Valgmænd; hvor mange det er i hver Kreds afhænger af Byernes Størrelse.

Da der findes 1079 Sogne, ere de selvskrevne Landvælgere lige saa mange; det er Besidderne af Landets største Ejendomme, og i alt raade de over hen imod $\frac{1}{7}$ af Landets Hartkorn. De beherske 19

af Landstingets Pladser, og hver af dem opvejer ved Valgene 2—300 almindelige Vælgere, idet alle Landdistrikternes Vælgere tilsammen besætte det samme Antal Pladser. De øvrige 16 beherskes af Byerne, og deraf ere de 7 københavnske. I København have de højstbeskattede (med Aarsindtægt af mindst 4000 Kr.) været c. $\frac{1}{10}$, i Købstæderne (med Aarsindtægt af mindst 2000 Kr.) c. $\frac{1}{6}$ af Vælgerne, oprindelig noget lavere, senere lidt stigende. Den almindelige Valgret bestemmer da Halvdelen af de folkevalgte, den privilegerede Halvdelen, og Tyngdepunktet i Landstinget ligger følgelig hos de 12 kongevalgte.

Denne Forfatningsændring, der var Resultatet af Aftaler mellem Grev Frijs og J. A. Hansen og gennemførtes under stærk Modstand fra en Del af Bondevennerne med Tscherning i Spidsen, omskabte hele Grundlaget for det politiske Liv. Hidtil havde den almindelige Valgret haft den afgørende Magt; den beherskede begge Ting, og Parlamentarismen var den nødvendige Følge; i Strid med begge Kamre kunde ingen Konge tænke sig at styre. Nu stilledes den almindelige og den privilegerede Valgrets Repræsentanter næsten lige stærke over for hinanden; der gaves vel den første visse Fortrin, der kunde give Plads for en Udvikling, som gav Folketinget og dermed den almindelige Valgret den afgørende Indflydelse: men der var ogsaa Mulighed for en Fortolkning, der stillede Kongemagten som den afgørende mellem de to Kamre, og det blev foreløbig denne, der blev den sejrende. Da Kongemagten anvendtes til Fordel for de privilegerede, blev det da hos dem, Magten nu kom til at ligge. Og inden for deres Kreds flyttedes atter Tyngdepunktet fra den jævnt velstaaende Embeds- og Borgerstand til Godssejerne. Disse, der i den nærmest foregaaende Tid havde ophørt at være en politisk Faktor, hvormed man regnede, hvis Indflydelse i Amsraad og Sogne stadig svandt ind, og hvis sociale Betydning var i rask Tilbagegang, fik nu som deres sikre Part over $\frac{1}{3}$ af Landstingets folkevalgte Medlemmer.

Partiernes Omdannelse fortsattes herefter hurtigt. De første Aar efter 1866 forligtes de to Parter, der havde enedes om Kompromiset nogenlunde; Godssejerne havde Regeringen, men de viste sig foreløbig imødekommende overfor Folketinget, hvor Bondevennerne vare toneangivende. De Nationalliberale traadte stadig mere tilbage og mange af dem begyndte af Frygt for, at Bondestandens Fremtrængen skulde bringe »de udannede« Magten, at underordne sig Godssejernes Ledelse. Fuld Fart tog denne Bevægelse efter 1870, da Godssejnerministeriet afløstes af et blandet, dels af Godssejere, dels af nationalliberale Førere. Der foregik nu en mærkelig pludselig Sammensmeltning af de to før saa fjendtlige Partier til et nyt Højre, som saa sin fælles Opgave i Kamp mod Bonderegimentet. Hele Borgerstanden fulgte uden Vanskelighed denne Svingning.

Til Gengæld voksede der efterhaanden en stærk Bevægelse mod Regeringen frem i Bondestanden, og da Bondevennepartiet, »Venstre«, som det nu kaldtes, i 1872 naaede et fast Flertal i Folketinget, rejste det under Ledelse af Chr. Berg Kravet om Folketingsparlamentarismen. Den almindelige Valgret skulde atter gøres til Herre i Landet, ved at Kongen forpligtedes til at tage sit Ministerium af Folketingets Flertal. Mod dette vendte Godsejere, Akademikere og næringsdrivende Borgere sig med lige Harme, og de samledes nu alle til et fast sammensluttet »Højre«, der søgte Lybagg Kongemagten og Støtte i Landstinget. Landstingets Ligeberettigelse med Folketinget og Kongens Ret til frit at vælge sine Ministre bleve de Slagord, de satte op mod Parlamentarismen.

39. Christen Berg.

Herom har al dansk Politik siden da drejet sig. Foreløbig formede den sig næsten rent som en Kamp mellem Bønderne og den øvrige Befolkning, og Kampen fik hurtig en saadan Skarphed, at nye Lag af Folket droges ind i den politiske Interesse; Deltagelsen i Valgene blev langt større end før. I de Kredse, hvor skriftlig Afstemning fandt Sted, var Procenttallet

$\frac{5}{3}$ 1864	26,3	1873	51,7
1865	36,3	1876	48,6
$\frac{4}{5}$ 1866	41,1	1879	47,2
$\frac{12}{10}$ 1866	32,5	$\frac{24}{5}$ 1881	47,8
1869	30,2	$\frac{26}{7}$ 1881	55,6
1872	40,4		

Medens man selv ved de betydningsfulde Valg mellem 1864 og 66 ligesom i den foregaaende Periode bevæger sig omkring Tredjedelen, gaar man 1873, saa snart det parlamentariske Krav er rejst, op til Halvdelen, og derved holder det sig den følgende Tid.

Kampen førtes med stigende Skarphed, især efter at man 1875 havde faact Ministeriet Estrup, hvor Ledelsen atter helt var Godsejernes, medens de akademiske Medlemmer indtog en meget underordnet Plads. Et nyt Stridspunkt kom nu til ved Ministeriets Forslag om Københavns Befæstning. Godsejerne knyttede ved dette uløseligt til sig de gamle nationalliberale Kredse, hvor man mente, at Nederlaget 1864 skyldtes daarlig Forberedelse. Men mod dette Forslag

vendte alle de sig, som af 1864 havde draget den Lære, at enhver Kamp for Danmark var haabløs. For disse, som i V. Hørup fandt en fremragende Talsmand, var Fæstningen en ørkesløs Udgift, der kun forøgede Krigsfaren. Det var foreløbig forholdsviis faa, som helt sluttede

40. J. S. B. Estrup.

sig til denne Tankegang, men ud fra noget andre Grunde — Uvilje mod at lægge al Vægt paa København og mod enhver større Udgift — kom Bondestandens Flertal til samme Resultat og tilegnede sig i Aarenes Løb ogsaa delvis Begrundelsen.

Valgene 1876, der gjaldt begge de to Punkter, bragte Venstre en Fremgang fra lidt over Halvdelen til $\frac{3}{4}$ af Folketingspladserne. Endnu var det vel kun Bønderne, de havde med sig, men blandt dem var baade Enigheden og Iveren i Stigen, baaret frem ved en fortrinlig Agitation. Tilvæksten øgede ganske naturlig deres Følelse af, at Magten rettelig tilhørte dem.

Og endelig brød nu snart betydningsfulde borgerlige Kredse ud og sluttede sig sammen med Bønderne.

Umiddelbart efter 1870 var der inden for de akademiske Kredse ved G. Brandes's Optræden begyndt nye litterære og religiøse Bevægelser i Tilslutning til moderne europæiske Tanker, og disse førte hurtigt en stor Del af de yngre bort fra de Anskuelse, som herskede inden for det regerende Parti. I 80'ernes Begyndelse fik denne aandelige Oppositionsstrømning politisk Værd, idet der skabtes en Alliance mellem dette nye akademiske Venstre og Bønderne, ledede henholdsvis af Hørup og Berg. De to Grupper, der paa mange Omraader stode hinanden fjernt, mødtes i fælles Uvilje mod de raadende og i det fælles politiske Program: Parlamentarismen og Antimilitarismen.

Hertil kom Dannelsen af et socialdemokratisk Parti. Dette var første Gang bleven forsøgt 1872, men uden Held; de socialdemokratiske Kandidater naaede da kun 286 Stemmer, og endnu i 1881 vare de ikke komne videre end til 1689. I 80'ernes første Aar tog Partiet imidlertid et stærkt Opsving under Ledelse af Mænd fra Arbejdernes egen Kreds, P. Holm, Hørdum og siden J. Jensen, og de fik energisk Hjælp af det nydannede københavnske Venstre.

Saaledes skabtes den københavnske Opposition; et Supplerings-

valg 1883 varslede Omslaget, og i 1884 erobrede det allierede Venstre og Socialdemokrati 5 af Københavns og Nabokommunen Frederiksbjergs 10 Kredse og mønstrede meget nær Halvdelen af Hovedstadens Stemmer. Det meste af Arbejderbefolkningen havde fulgt Socialdemokratiet, og en Del af de næringsdrivende Borgere vare sammen med de yngre Akademikere brudte ud af Højre. I Købstæderne sporedes lignende Bevægelser endnu kun i de større Byer, navnlig Aarhus, men sammen med et nyt Opsving i Bondestandens Iver var dette nok til at formindske Højre til knap $\frac{1}{5}$ af Folketinget. Valgdeltagelsen var 59%, større end nogen Sinde før.

Dette Valg styrkede atter i Venstre Følelsen af, at nu maatte Magten tilfalde det; man stod med et overvældende Flertal blandt Vælgerne; naar Tallene for Kaaringskredsene regnes paa rimelig Vis, som ved de følgende tilsvarende Angivelser, faar man 121 000 Oppositionsstemmer mod Højres 57 000. Og endelig havde man

ved Alliancen med Akademikerne faaet saadanne personlige Kræfter tilført, at man fuldt ud følte sig Regeringens Byrder voksen.

Det bestaaende Højreministerium vilde dog ikke vige, og det fandt stadig Støtte hos Konge og Landsting. Følgen blev i Foraaret 1885 en Strid mellem de to Ting, som førte til, at man ved Finansaarets Udløb stod uden Finanslov. Grundloven bestemte intet om dette Tilfælde: efter Grundloven af 1849 havde en saadan Konflikt mellem de to Kamre været utænkkelig, og i 1866, da man gjorde den naturlig, næsten nødvendig, havde man ladet Spørgsmaalet om, hvad der i et saadant Tilfælde skulde ske, staa aabent. Regeringen udstedte da paa egen Haand en saakaldt provisorisk Finanslov i Henhold til en Grundlovsparagraf, som man mente kunde fortolkes, saa dette blev muligt: men man nøjedes ikke med at tage de til Styrelsens Førelse nødvendige Bevillinger. Man tog paa denne og de følgende Aars provisoriske Finanslove, hvad man selv fandt rimeligt, og deriblandt Penge til Gennemførelse af Københavns Befæstning. Denne Adfærd fandt Højres Tilslutning, men den stempledtes af Venstre som Grundlovsbrud og vakte rundt om en stærk Forbitrelse. Regeringen besad imidlertid den fornødne Magt til at sætte sin Vilje igennem, og til voldsomt Udbrud kom Bevægelsen i Folket ikke.

41. V. Hørup.

Det følgende Valg i 1887 bragte Vidnesbyrd om Stemningens Højde ved en hidtil ukendt Deltagelse, i det ikke mindre end 69,6^o% af Vælgerne stemte. Den forøgede Deltagelse kom navnlig Højre, der syntes at have faaet nyt Liv ved Regeringens Optræden, til gode; medens Oppositionen voksede fra 121000 til 143000, voksede Højre fra 57000 til 87000. Klassemæssig var Fordelingen en lignende som 1884; i Hovedstaden afgaves 23000 Højrestemmer mod Oppositionens 17000, i de 66 Provinsbyer, hvor der var skriftlig Afstemning, tilsvarende 26000 mod 11000. Højre var ikke længere eneraadende her, men havde dog stadig en stor Overvægt. Kun i 11 af de 66 Byer havde Oppositionen Flertal, og i 4 af disse skyldtes det, at Højre ingen Kandidat havde stillet, da Landdistriktets Venstre var for overvældende; Resten var 4 bornholmske Byer, hvis Indbyggere delvis levede under Bondevilkaar, samt Kolding, Ribe og Middelfart. Af alle 68 Byer havde kun 27 Flertallet paa den valgte Side, og deraf vare de 11 de omtalte med Venstreflertal. Paa Landet var Venstres Flertal endnu større, i alt c. 115000 mod c. 38000. Højre havde her kun Flertallet i ganske enkelte Kredse, hvor Godsejerne kunde øve en dominerende Indflydelse, samt i en Del af Nordsjælland og Thy.

Det næste Valg 1890 fandt Sted under noget lignende Forhold, blot at Iveren i Mellemtiden var en Smule kølnet, og Afstemningsprocenten derfor gaaet ned til 66,3. Navnlig sporedes en vis Slappelse i Venstre; Oppositionens samlede Stemmetal formindskedes med 3000 Stemmer, skønt Socialdemokraterne voksede fra 8000 til 17000; Højre gik derimod næsten 5000 Stemmer frem.

Den Svækkelse i Venstres Tillid til Muligheden af at drive dets Krav igennem, som dette var Udtryk for, bragte i Aarene derefter en Spaltning inden for Partiet. En Del af Bønderne, der i Livsanskuelse stod deres københavnske allierede fjernt, og som begyndte at ængstes ved det voksende Socialdemokrati, søgte en Tilnærmelse til Højre, der paa sin Side ogsaa var træt af Kampen, og som saa det Tidspunkt nærme sig, da Fæstningen var færdig og Statskassen tom. Resultatet blev Dannelsen af et moderat Venstre, ledet af F. Bojsen og N. Neergaard, der, foreløbig uden at løse selve Konfliktpunkterne, arbejdede sammen med Højre ved en Del Love, som man var i Stand til at gennemføre, da man i Fællesskab raadede over Folketingets Flertal. Ved Valgene i 1892 virkede disse to Grupper sammen og beholdt Flertallet med 39 moderate og 31 Højremænd mod 30 radikale Venstremænd og 2 Socialdemokrater. Mod dem stode af det gamle Venstre alle dettes borgerlige Bestanddele og den Halvpart af Bondestanden, som i Provisorierne saa et Retsbrud, der ikke kunde tilgives. I 1894 sluttedes mellem de moderate og Højre et Forlig, hvorved man enedes om en ordinær Finanslov, medens hver af Parterne forbeholdt

sig sin Opfattelse af Retsspørgsmaalet. Dette Forlig, der ingen Sikkerhed gav for Fremtiden, bragte imidlertid allerede blandt Rigsdagsmændene et Frafald fra de moderate, og ved det følgende Valg 1895 tabte disse og Højre deres Flertal i Folketinget, der kom til at bestaa af 54 radikale Venstremænd, 8 Socialdemokrater, 27 moderate og 25 Højremænd. Denne Bevægelse fortsattes ved næste Valg 1898, hvor Tallene bleve henholdsvis 63, 12, 23 og 16. Konflikten er derpaa genoptaget om end i mindre skarpe Former, saa det hvert Aar er lykkedes at tilvejebringe en ordinær Finanslov. Det moderate Venstre har efterhaanden atter søgt at nærme sig de tidligere Meningsfæller men forgæves, og Højre, der er svundet ind til $\frac{1}{7}$ af Folketinget, er i fuld Opløsning. Derimod er der skabt et stærkt Sammenhold i det radikale Venstre, der har taget Navnet »Venstrereformpartiet«, og hvis Førere i Folketinget er den jydsk Skolelærer J. C. Christensen af Stadil og den københavnske Grosrerer Christoffer Hage. — Deltagelsen i Valgene har under de rolige Forhold været i nogen Tilbagegang, men var dog i 1898 endnu 60,1% eller mere end ved noget Valg før 1887. Den Maade, hvorpaa Stemmerne fordele sig mellem Partierne, vidner endnu stærkere end Tallene for Folketingsmedlemmerne om det skete Omslag. Forholdet stiller sig saaledes:

42. J. C. Christensen.

	Højre	Oppositionen	Af Oppositionen		
			Venstre	moderate	radikale
1890 . . .	92 000	140 000	123 000		
1892 . . .	78 000	146 000	63 000	63 000	20 000
1895 . . .	64 000	158 000	43 000	90 000	25 000
1898 . . .	58 000	166 000	36 000	98 000	32 000

Løjnefaldende ved Siden af Højres Tab, der i Løbet af de 8 Aar udgør over Halvdelen af dets nuværende Styrke, er den Bevægelse, der inden for Oppositionen flytter Tyngdepunktet stedse mere til de radikale Grupper. Socialdemokraternes Vælgerstyrke er vistnok endda noget større end Tallene angive, da det maa anlages, at Antallet af Socialdemokrater, der have givet deres Stemmer til Venstremænd, er noget større end af Venstremænd, der have stemt paa Socialdemokrater.

Bevægelsen fra Højre til Venstre omfatter alle Folkelag: paa Landet er Højre næsten forsvundet, i Nordsjælland er dets Flertal tabt, Thy er den eneste Egn, hvor det nogenlunde bevares, og samtidig er Forskydningen fortsat i Byerne. I Hovedstaden, der 1890 havde

23 500 Højrestemmer mod Oppositionens 20 300, var 1898: Højres 16 500, Oppositionens 29 300; i Provinskøbstederne bevarede Højres Overtag fra 1887 endnu til 1892 nogenlunde; for de to sidste Valg haves her ikke Opgørelser, men det er umiskendeligt, at disse ogsaa her have bragt Omslaget. Forskydningen i Byerne skyldes dels og vistnok mest Socialdemokratiet, dels at ogsaa borgerlige Kredse i stigende Grad ere gaaede mod Højre. Forrykningen til venstre inden for Oppositionen beror dels paa Arbejderbefolkningens Tilvækst og stedse nøjere Tilslutning til Socialdemokratiet, dels paa at Bønderne, efter at Forligsbestræbelserne ere mislykkede, atter have fattet mest Tillid til dem, der klarest repræsenterer Protesten mod Retsbrudet.

Lignende Forhold, som ses ved Folketingsvalgene, ville kunne findes ved Landstingsvalgene: men Oplysningerne om disse ere, bortset fra de allersidste, spredte, og paa Grund af de mange ejendommelige Forhold, som her ere bestemmende, mindre værdifulde. Deltagelsen har altid været noget mindre end ved Folketingsvalgene. Ved Valget til det halve Landsting 1898, hvor Striden var usædvanlig haard, fordi Venstre optog Kampen i større Omfang end sædvanligt, stille Tallene for de forskellige Grupper sig saaledes:

	Almindelige Vælgere	Mødte	Højst- beskattede Vælgere	Mødte
København	54 000	27 000	5 000	3 100
31 Provinsbyer og Handelspladser (deriblandt Frederiksberg)	41 000	21 000	7 300	3 600
Landdistrikterne	112 000	25 000	—	—
	207 000	73 000	12 300	6 700

København med de 4 000 Kroners Census har saaledes 9,8% af sine Vælgere som højst beskattede, Provinsbyerne med 2000 Kr. 17,6%. Deltagelsen er i København og Byerne for de forskellige Grupper omkring 50%, kun for Københavns højstbeskattede en Del højere. Paa Landet er den derimod kun 22,8%, men det skyldes den simple Grund, at i det store Flertal af Sognene er Venstres Overvægt saa ubestridt, at der slet ingen Valgkamp finder Sted.

Bevægelsen er ogsaa ved disse Valg gaaet stedse mere til venstre, og Oppositionen (Moderate, Venstrereformpartiet og Socialdemokraterne) besætter nu af Landstingets 66 Pladser de 23, eller alle de Pladser, den almindelige Valgret behersker, paa 4 nær. Forskydningen i Byerne er her paafaldende. 1898 afgaves i de 30 Provinsbyer og Handelspladser omtrent 8000 Stemmer paa hver Side, Venstre havde Flertal i de 13 og valgte af 138 Valgmænd de 76. Blandt de højstbeskattede havde Højre derimod et sikkert Overtag, i Hovedstaden med Frederiksberg 3125 mod 552, i Aarhus og Aalborg 788 mod 129.

Den forholdvis klasseagtige Deling, hvormed vort politiske Liv begyndte, er saaledes forsvundet; Delingslinierne drages nu efter et rent politisk Spørgsmaal, gaar paa tværs af Land og By og af alle Klasser. Enkelte Forsøg fra de senere Aar paa at skabe et Land- og Byparti ere hidtil ganske mislykkede, og det samme gælder i endnu højere Grad om enkelte Forsøg paa at føre religiøse Spørgsmaal ind i Politikken. Et Slags Klasseparti danner nu kun Socialdemokratiet, der næsten udelukkende bestaar af Arbejdere; dets Udbredelse paa Landet er endnu meget ringe.

Blandt selve Folkerepræsentanterne er der siden 1848 foregaaet nogen Forskydning i Erhverv, Bøndernes Gruppe er vokset, Akademikernes formindsket. I det 1898 valgte Folketing kan Delingen angives saaledes: Gaardmænd og Husmænd 52, Arbejdere 5, Almueskolelærere 7, Godsejere 9, Handlende og Industridrivende 9, og endelig 32, som tilhøre de akademiske og de disse jævntillede Kredse. Det maa da siges, at selv de laveste Lag af Folket har vist sig i Stand til at tage Del i den politiske Virksomhed, ikke blot som Vælgere, men ogsaa som Rigsdagsmænd: mindst Interesse have stadig de næringsdrivende Borgere vist. Der er blandt Bønderne i de senere Aar en stigende Tilbøjelighed til at søge deres Repræsentanter blandt deres Standsfæller.

Under den Forfatningsstrid, der har optaget den sidste Menneskealder, har Lovgivningsarbejdet staaet stille. Kun Lejlighedslove ere gennemførte, ingen Reformlovgivning af gennemgribende Betydning. Dansk Politik drejer sig vedblivende aldeles overvejende om Forfatningsspørgsmaalet: Parlamentarisme eller Provisorisme.

I de første Aar efter 1866, indtil 1870, gennemførtes endnu en Del Reforme af nogen Betydning, paa hvilke Rigsdagens Indflydelse ikke var ringe, da Vejen dertil var Kompromis mellem Folketing og Regering; ved de vigtigste havde dog Regeringen Ledelsen. Fra Konfliktens Udbrud til 1891 gennemførtes ingen betydelig Reformlov. I 1891 bragte derimod det moderate Venstres Tilnærmelse til Regeringen et Samarbejde i Stand, hvis Resultat blev enkelte Ændringer i Toldforholdene samt en Forbedring af Fattigvæsenet og Indførelse af en Alderdomsunderstøttelse. Det var Kompromislove, og Regeringens Ønske om at opnaa en politisk Udsoning med denne Del af Venstre bevirkede, at man tog noget Hensyn til de Ønsker, der næredes i Folketinget. Efter at det radikale Venstre i 1895 har genvundet Flertallet, er Lovgivningsarbejdet vedblivende gaaet langsomt; Folketinget synes i stigende Grad at underkaste Regeringens Forslag en Detailundersøgelse og opnaar ikke ubetydelige Ændringer. Navnlig gælder dette en af de meget faa virkelig betydelige Love: Husmandsloven af 1899, hvor Regeringsforslaget gik ud paa at skaffe Husmænd Jordlodder, men saa smaa, at de ikke kunde leve deraf, og derfor maatte søge Bierhverv ved

Arbejde hos de større Ejendomsbesiddere, medens Folketinget krævede og gennemførte, at Lodderne fik en saadan Størrelse, at det antages at være tilstrækkeligt til at leve af. Paa Finanslovens Omraade hævdedes af Folketinget indtil 1885 Principperne fra før 1864 med fuld Styrke, og Folketinget beholdt i denne Tid som Regel den overvejende Indflydelse paa dens Indhold. I Provisorieaarene 1885--94 bestemtes Finansloven af Regeringen og fik sit Præg ved de store militære Bevillinger; uden for Stridsomraaderne toges dog vedblivende noget Hensyn til Folketinget. Efter 1894 har Folketinget genvundet den ledende Stilling i Finanslovsarbejdet; Regeringsforslagene gennemgaas i de mindste Detailler af Finansudvalget, og dettes Kritik bliver af afgørende Betydning for Finanslovens Indhold. Tendensen i denne Behandling er væsentlig blevet den samme; dog kan det siges, at medens en vidt gaaende Sparsommelighed over for Udgifter til Embedsstanden og navnlig til alle militære Opgaver er hævdet med samme Styrke som før, er Sparsommeligheden noget mildnet over for Udgifter til Aandslivets Fremme og især over for de Udgifter, som kunne antages at fremme Landets økonomiske Udvikling. Her bevilges ofte betydelig større Beløb, end Regeringen har foreslaaet.

I de Aar, som ere gaaede siden de første Rigsdagsvalg, er det danske Vælgerkorps undergaaet nogen Forandring. Der foreligger om dets Sammensætning nogenlunde ensartede Oplysninger for Aarene 1852 og 1892, og disse give følgende Tal:

	1852	1892
Købstæderne med København	38 000 = 18 %	108 000 = 29,3 %
Landdistrikterne	173 000 = 82 %	261 000 = 70,7 %
	211 000	369 000

	1852	1892
Embedsmænd, Lærere, Læger osv.	3,56 %	4,04 %
Underordnede Bestillingsmænd	2,31 -	4,59 -
Jordbrugere med mindst 12 Tdr. Hartkorn	0,91 -	0,51 -
Gaardmænd med 1—12 Tdr. Hartkorn	26,09 -	16,75 -
Husmænd med indtil 1 Td. Hartkorn	19,44 -	22,63 -
Industridrivende Hovedpersoner	14,70 -	11,78 -
do. Medhjælpere	2,31 -	7,21 -
Handlende o. s. v.	3,42 -	7,30 -
Sofarende o. s. v.	2,69 -	2,92 -
Jordløse Husmænd og Arbejdsmænd	18,34 -	15,70 -
Pensionister, Kapitalister o. s. v.	6,20 -	5,62 -
Ubestemt Stilling	0,03 -	0,95 -

Som man vil se, er inden for den jordejende Befolkning Flertallet gaaet fra Gaardmændene til Husmændene; den Gruppe, som rummer

den daarligst stillede Klasse: Husmænd uden Jord og Arbejds­mænd, er formindsket, medens de faglærte Industrierbejdere ere vokse­de anse­ligt. Tilsvarende er ogsaa Handelsstanden tiltaget. Den egentlige Arbej­der­befolkning udgør 1892: 22,91% eller under $\frac{1}{4}$; føjes hertil Hus­mændene med under 2 Skpr. Hartkorn, naas 32,08%, næsten Tredjedelen, og selv om alle Husmænd medtages, naar man ikke Halvdelen.

Antallet af Vælgere, der i 1849 var 204 000 eller 14,5% af Befolkningen, er 1890: 360 000 eller 16,5%; 1898: 388 000. De forskellige Indskrænkninger i Valgretten have da faaet en lidt mindre Betydning i Tidens Løb paa Grund af den stigende Velstand, men endnu have vi kun $\frac{2}{3}$ af de Vælgere, som en virkelig Gennemførelse af almindelig Valgret vilde bringe. Kravet om en saadan har ikke været fremme; først i den nyeste Tid have Røster hævet sig for Valgrets­alderens Nedsættelse til 25 Aar. Endelig er hertil kommet en Bevægelse for kvindelig Valgret, som dog hidtil kun har faaet ringe Betydning.

Vende vi os herfra til det kommunale Liv, maa det først fremhæves, at dette i Forhold til Statslivet indtager en stedse vigtigere Plads. Lige fra Aarhundredets Begyndelse er dets Betydning vokset med jævn Fart. Karakteristiske ere følgende Tal for Udgifterne:

	1875	1895
København	7 100 000	18 800 000
Købstæderne	6 000 000	13 100 000
Sogne og Handelspladser . .	11 500 000	21 200 000
Amter	6 900 000	10 300 000
	<u>31 500 000</u>	<u>63 400 000</u>
	Finansaaret	
	1876-77	1896-97
Statsudgifter	49 500 000	66 000 000

Halvdelen af de Udgifter, der ske med offentlige Formaal for Øje, foregaar da nu gennem Kommunerne; disse Anliggender have derved vundet en stærkt forøget Betydning, og dette har bevirket, at de Folkelag, som følte sig brøstholdne ved den Udvikling, Statsstyrelsen tog, i nogen Grad have kunnet søge Oprejsning i Kommunerne.

I Københavns Styrelse skete 1865 den Ændring, at Valgretten udvidedes til alle over 25 Aar, som opfyldte de almindelige Valgrets­betin­gelser til Folketinget og desuden betale Skat af en Indtægt paa 1000 Kr. Vælgertallet naaede derved 9745, knap 6% af Byens Indbyggere, Halv­delen af dens Folketingsvælgere. Det steg i den følgende Snes Aar lidt hurtigere end Folketallet og var 1885: 18 539, eller 6,6%. De nationalliberale og siden Højre beherskede i denne Tid helt Valgene: Deltagelsen var yderst ringe, 1866 stemte saaledes 1 480, 1885: 1 089.

Da førte i 1886 Venstre og Socialdemokratiet Kampen mod Højre over ogsaa paa det kommunale Omraade. I de første Aar opnaaede man intet, men Deltagelsen i Valgene tiltog meget ved Valgkampen. 1886 stemte 9 166 eller 47,2% af Vælgerne; de følgende Aar var Del-

43. Herman Trier.

tagelsen en lignende, indtil Oppositionen i 1893 havde vundet sin første Sejr. Dette fremkaldte de følgende Aar en saa hidsig Valgkamp; at Afstemningsprocenten 1894—98 var 76,9, 71,4, 74,9, 72,4 og 77,8. Samtidig steg Vælgernes Antal langt stærkere end Befolkningens, idet talrige Arbejdere for at opnaa Valgret lode sig optage paa Skattelisterne; i 1898 var der saaledes 33 845 Vælgere eller 9—10% af Indbyggerne, i 1900 c. 40 000.

Da der aarlig vælges 6 af de 36 Byraadsmedlemmer, maatte Oppositionen sejre 3 Gange før den opnaaede Flertal; dette naaedes 1898, hvorefter Borgerrepræsentationens Formand blev en af det akademiske Venstres ledende Mænd, H. Trier, og i 1899 opgav Højre da at stille

nogen Modliste; alligevel afgaves godt 10 000 Stemmer. I 1900 fandt der atter en Valgkamp Sted, men Oppositionen sejrede med c. 15 000 Stemmer mod c. 11 200. Byraadet bestaar nu af 15 Venstremænd, 12 Socialdemokrater, 6 af Højre og 3 uden for Partierne. Det bestemte ved Valgene har næsten udelukkende været Politik; egentlige kommunale Hensyn have øvet en yderst ringe Indflydelse derpaa. Derimod har Kappestriden mellem Partierne medført en meget stor Energi i den kommunale Styrelse, og paa alle Omraader er Københavns kommunale Liv i en mægtig Udvikling.

I Provinskøbstæderne skete 1868 den væsentlige Ændring, at Borgmesteren mistede sin Stilling som selvstændig Myndighed over for Byraadet, og i Stedet traadte ind i det som Formand. Byraadene bleve derved styrende paa samme Maade som Sogneraadene stadig have været det. Hvis den privilegerede og den almindelige Valgrets Repræsentanter staa over for hinanden, har Borgmesteren da Afgørelsen. Dette har dog først i den allersidste Tid faaet større praktisk Betydning. Trods den stærke Fremvækst i det kommunale Liv vedblev Interessen for Byraadsvalgene længe at være meget ringe; Højre beherskede ogsaa den almindelige Vælgerklasses Valg, og Byens ansete Mænd valgtes i Stilhed uden Strid om Principperne.

Valgretsbestemmelserne for Byraadene virke saaledes, at der ved

Valgene 1894 fandtes i de 73 Købstæder og Handelspladser, som de gjaldt for, omtr. 67 000 Vælgere, eller 14—15% af Byernes Indbyggertal; det er ikke meget mindre end Procenten for Folketingsvælgerne. De højstbeskattede ere deraf c. 19000 eller godt 28%; man har maattet medtage betydelig mere end $\frac{1}{5}$ for at naa de $\frac{2}{3}$ af Skatten; kun i 5 Byer har Femtedelen været nok. Kommunernes højstbeskattede Vælgere ere da en Del flere end de højstbeskattede ved Landstingsvalgene.

Deltagelsen i Valgene vedblev længe at være meget ringe; der vælges kun hvert 6te Aar af hver Vælgerklasse, og først 1894 naaede den almindelige politiske Bevægelse en større Betydning ogsaa herfor. Næsten overalt dannedes før disse Valg en kommunal Opposition, hvis Hovedstyrke bestod af Byens Venstre og Socialdemokrati, men som drog en Del med, der uden politisk at svigte Højre vare misfornøjede med dets kommunale Styrelse; i det hele spillede her de kommunale Interesser noget mere med end i København. Resultatet blev en stærkt forøget Deltagelse. Man vil se dette ved at sammenstille nogle Valg i vore 6 største Byer: Aarhus, Odense, Aalborg, Randers, Horsens og Helsingør. Her var

	Almindelige Vælgere			Højstbeskattede			
	Vælgere	Modte	pCt.	Vælgere	Modte	pCt.	
1870 . . .	9 406	2 202	23	1873 . . .	2 901	1 056	36
1876 . . .	9 878	3 310	33	1879 . . .	3 681	1 371	38
1894 . . .	18 425	11 013	60	1897 . . .	5 105	2 857	56
1900 . . .	24 800	18 500	75				

En Sammenligning mellem disse Tal og Tallene for den Halvdel af Byer, hvor Oplysninger haves, viser, at disse ere typiske.

Ved Valget 1894 beholdt Højre kun i et ringe Antal Byer Overmagten; mange Steder sejrede Oppositionslisterne, andre Steder Blandingslister, som passede til den noget uklare Situation. 1897 bragte ogsaa mange Steder Kamp ved de højst beskattedes Valg, men her beholdt Højre dog næsten overalt Overtaget. — Ved Valget i Provinsbyerne i Januar 1900 var Deltagelsen i Valgene endnu større end tidligere. Denne Gang var det Højre, som kæmpede for Blandingslister; men den samlede Opposition, Venstrereformpartiet og Socialisterne, vandt store Sejre, især i de større Byer. Betydelig over Halvdelen af de Byraadsmedlemmer, som da valgtes, tilhører Venstre og Socialdemokratiet.

Paa Frederiksberg, hvor Valgene foregik 1884, 90 og 96, paavirkedes man først det sidste Aar af den almindelige Bevægelse. Resultatet blev, at der afgaves 4036 St. af 6702 Vælgere, medens man 1890 kun havde 1 381 af 5 447. Oppositionen sejrede og fik derved Flertal i det frederiksbergske Byraad.

Disse Begivenheder have bragt et mægtigt Opsving i Provinsbyernes kommunale Liv, navnlig i de større; Byraadene repræsenterer nu de fleste Steder alle Partier og alle Klasser; disse kappes med hinanden, og Resultatet er blevet et energisk Arbejde, der har medført store Fremskridt. Dette gælder saaledes i høj Grad Aarhus, Odense og Aalborg.

I Amter og Sogne har Udviklingen været roligere. Den politiske

44. Rådhuset i Odense,
opført 1880—83 efter Tegning af J. D. Herholdt og C. Lendorff.

Strid bevirkede hurtigt, at Bønderne rensede ud af den folkevalgte Del af Amsraadene samt af hele Sogneraadet alt, hvad der hørte Højre til: Godsejere, Proprietærer og Præster, og satte deres egne ind. Siden har der sjældent været politisk Strid ved disse Valg, da Højre næsten overalt er magtesløst; blot have de sidste Aar nogle Steder bragt en Strid mellem Venstre og det fremtrængende Socialdemokrati, hvis Resultater i virkelige Landsogne dog have været smaa. Den Valgkamp, som nu foregaar, er almindelig langt mere end Byernes af virkelig kommunal Natur; den gælder oftest 2 Skattemetoder, som Sogneraadene have Valget imellem, og som rammer Befolkningens forskellige Lag forskelligt. Deltagelsen er vedblivende meget stor, men samlede Tal derfor haves ikke. I Raadene have Bønderne fuldt ud vist sig i Stand til at magte Ledelsen, og ogsaa her er der i det kommunale Liv et særdeles stærkt Opsving.

Ved den Lovgivning om kommunale Forhold, der har fundet Sted

i 50'erne og 60'erne ere de tidligere ret ubestemte Grænser for Kommunalbestyrelsernes Myndighed over for højere Øvrighed blevne nærmere bestemte.

I København bestaar Magistraten af 1 Overpræsident, valgt af Kongen, 4 Borgmestre, valgte af Byraadet, men med kongelig Stadfæstelse, samt 4 Raadmænd, valgte af Byraadet. Under visse Belingelser kunne Borgmestrene afsættes af Byraadet (jfr. ovenfor S. 81). De forskellige vigtigere Embeder under Magistraten besættes af Byraadet, efter Magistratens Indstilling og med kongelig Stadfæstelse. Til Beslutning om Byens Forhold hører som Regel Vedtagelse af Magistraten og Byraadet, og i Tilfælde af Uenighed kan Sagen afgøres af Indenrigsministeriet; tages der Beslutninger, som Overpræsidenten anser for ulovlige eller særdeles fordærlige for Kommunen, kan han suspendere dem og henvende sig til Indenrigsministeren, der da under sit Ansvar afgør Sagen. Ingen Udgift kan afholdes uden Byraadets Samtykke, og dette reviderer og deciderer Regnskaberne. Til Afhændelse, Pantsættelse og Erhvervelse af faste Ejendomme, samt større Laan, hører Indenrigsministeriets Samtykke. Indkomstskatten er ved Lov begrænset til 3%. Sundhedsvedtægter og Bygningsvedtægter affattes af Kommunalbestyrelsen, men Justitsministeriets Samtykke er nødvendigt. Politiet hører væsentligt under Statens Styrelse: dog skal Kommunalbestyrelsen høres ved Fastsættelsen af Politivedtægter, men Afgørelsen træffes af Justitsministeriet.

I Købstæderne har Borgmesteren, der er Byraadets selvskrevne Formand, en lignende Myndighed til at suspendere, som Overpræsidenten i København. Indenrigsministeriets Samtykke kræves ved Ejendomsforandringer m. v. Skatten maa ikke uden dets Tilladelse overstige de 3 foregaaende Aars Gennemsnit med mere end $\frac{1}{5}$. Regnskaberne revideres af Indenrigsministeriet. De kommunale Embedsmænd udnævnes og afskediges alle af Byraadet, ligesom dette vælger de Kommissioner, der styre paa forskellige kommunale Omraader; Politibetjente og Arrestforvarere udnævner Byraadet i Forening med Byens kongevalgte Politimester. Havne-, Sundheds-, Politi- og Byggevedtægter forfattes af Byraadet, under Approbation af vedkommende Ministerium.

Sogneraadene staa under Kontrol af Amtsraadene. Dettes Samtykke maa indhentes ved de vigtigere Afgørelser, i noget større Omfang end Ministeriets for Købstæderne: Skatten kan her overstige de foregaaende 3 Aars Gennemsnit med det halve, uden særligt Samtykke: der kan ingen Udgift afholdes uden Sogneraadets Samtykke, Regnskabet revideres og decideres af Amtsraadet, og Amtmanden har den sædvanlige Suspensionsret. Amtsraadet er inden for sit Omraade underkastet en tilsvarende Kontrol af Indenrigsministeriet. —

Betragter man vor Styrelse ved Aarhundredets Begyndelse og dets Slutning, vil man se, at Forskellen er umaadelig. Dengang raadede Embedsstanden; kun paa enkelte stærkt begrænsede Omraader søgtes Raad hos Folkerepræsentanter; ellers øvede Folkestemningerne kun Indflydelse ad privat Vej, uregelmæssigt og tilfældigt. Nu er i hver Gren af vor Styrelse, Statens som Kommunens, Magten delt mellem Embedsmændene og den store Befolknings paa Tid valgte Repræsentanter, og den afgørende Myndighed i Stridsspørgsmaal flyttes stedse mere til disse sidste: Embedsmændene ere ikke længere Folkets Herrer, de blive stedse mere til lønnede Udøvere af dets Vilje. I Kommunen er dette Princip allerede til en vis Grad gennemført, i Statsstyrelsen er det derom Kampen nu staar. Samtidig vil man se, at den store Befolknings politiske Interesse først er skabt, efter at den har faaet politisk Indflydelse, den er langsomt opdraget til at benytte de Rettigheder, der gaves den, før den forstod deres Værd. Og endelig ses det, at den kommunale Interesse er skabt gennem den politiske, ikke omvendt. Det er de store almindelige politiske Spørgsmaal, nationale Spørgsmaal og Forfatningsproblemerne, der have faaet den dybeste Betydning for Folket og delt det i Partier; først gennem Interessen for disse almindelige Principper er man naaet til at interessere sig for, hvorledes de anvendtes paa Afgørelsen af de mindre, praktiske Sager, som Stat og Kommune syslede med.

P. MUNCH.

II. SÆDELIGHEDSFORHOLD, STATISTISK BELYSTE.

1) *Drikfældighed.* 2) *Usædelighed og Prostitution.* 3) *Forbrydelse.* 4) *Selv mord.*

Det er ikke nogen let Sag at give en statistisk Skildring af Sædelighedstilstanden i Danmark. Moralske Værdier lade sig nu en Gang ikke maale og veje. Hvad man kan paavise, er kun visse ydre Udslag af de moralske Forhold, der ofte kunne fortolkes paa højst forskellig Maade. To Folkslag have maaske f. Eks. ganske samme Hyppighed af uægte Fødsler, men i det ene Folk findes der paa Bunden af Samfundslivet en Række uhyggelige Fænomener, som det andet Folk er forholdsvis frit for, og som for den allerstørste Del unddrager sig Statistikens Opmærksomhed. Det ene Folk er med andre Ord maaske forholdsvis ufordærvet, i det andet er der en bundløs Raaddenskab. Eller man faar maaske en Række Gennemsnitstal til Oplysning om et eller andet, udregnede med haarfin Nøjagtighed, og dog i Virkeligheden saa godt som intetsigende, fordi man som oftest savner Midler til at komme bag ved disse Gennemsnit og se, hvorledes de ere fremkomne. To Befolkningsklasser bruge maaske forholdsvis lige meget af stærke

Drikke, men i den ene volder dette Forbrug store Samfundslidelser, i den anden mærkes slet ingen Ulemper, idet Forbruget her er jævnt og hist ujævnt: naar ti Familiefædre hver nøjes med $\frac{1}{2}$ Bajer daglig, ere de alle maadeholdne, men er det den ene af de ti, der drikker det alt sammen, er hans Hjem udsat for stor Fare.

Og hertil kommer, at disse Tal kun altfor sjældent kunne udregnes med haarfin Nøjagtighed. Vor Brændevinsproduktion kan opgøres meget nøje, men ingen ved, hvor megen Brændevin der smugles bort eller bruges til at polere Vinduer med, og hvor meget der altsaa kommer til at passere den danske Befolknings Ganer. Man kan nøjagtig opgive, hvormange uægte Fødsler der indtræffer i hvert Sogn, men hvormange Kvinder der f. Eks. søge ind til Byerne for at føde der, vil vanskelig lade sig oplyse. Det er en sørgelig Skæbne, som følger enhver omhyggelig Statistik. Naar man er færdig, maa man altid slutte med den Bekendelse, at hvad der er samlet, maa modtages med alt muligt Forbehold. Men er der noget Punkt, hvor en saadan Bekendelse er paa sin Plads, saa er det, naar der tales om Sædelighedstilstande.

Men naar det saa gælder at sammenligne Tilstanden med Forholdene i svundne Tider, da slige Vanskelighederne til Umuligheder. Jo længere man gaar tilbage i Tiden, desto svagere flyde Kilderne, indtil de helt tørre ind. Vi have ikke den Fordel som Nordmændene at have en Forfatter som Eiler Sundt, der utrættelig iagttog og beskrev det norske Folks Sædelighedstilstande. Er det overhovedet kun Strejfflys, man kan kaste over Nutidens Forhold, saa meget desto mere, naar man søger hundrede Aar tilbage. Spredt og tilfældig finder man selvfølgelig i Litteraturen Vink om dette og hint; men det vil altid være vanskeligt at afgøre, hvad der heraf kan udtydes som Vidnesbyrd om den almindelige Tilstand. Den, der af Rabbeks Drikkeviser vil drage Slutninger om Alkoholforbruget, vil være lige saa udsat for Fejltagelser, som om han vil bygge en Opfattelse af Sædelighedstilstanden i Rom paa Horats's Oder. Og støder man i Litteraturen paa en Fordømmelse af Tidens Uskikke, saa ved man ikke, hvor meget der heraf skyldes den Menneskeslægten iboende Tilbøjelighed til at regne svundne Tider for bedre og mere moralske end den, man selv lever i. Hertil kommer nu ogsaa selve den Tilfældighed, hvormed saadanne Betragtninger komme frem; maaske kommer man da til at afmale Sædelighedstilstanden som usigelig mørk paa eet Sted og til een Tid i Sammenligning med andre Steder og Tider, ikke fordi Forskellen er saa stor, men fordi man nu en Gang ved noget derfra. Alle disse Hjertesuk maa staa som Indledning for enhver Skildring af Sædelighedsforhold i Danmark.

Det synes, som om der her i Landet i det 19de Aarh.s Begyndelse er forbrugt betydelige Mængder af Brændevin. Rundt om paa Landet fandtes der en overordentlig stor Mængde Smugbrænderier, hvor man fabrikerede Brændevin ved tarvelige Redskaber, til Brug for sig selv og sine Naboer. Da Staten i 1843 begyndte paa en alvorlig Kamp mod Smugbrænderierne, afleveredes der ikke mindre end 11 000 Brændevinstøjer. Hvor stort Forbruget dengang var, lader sig efter det anførte ikke oplyse, men siden 50'erne har Brændevinsproduktionen Aar efter Aar været noget nær ens (30—40 Mill. Potter, 1898 35 Mill.), uagtet Befolkningen dengang kun var $\frac{2}{3}$ af hvad den nu er. Det tomme Rum, Brændevinen saaledes har efterladt, er imidlertid for største Delen udfyldt af det bajerske Øl, hvis Produktion væsentlig tog sin Begyndelse, da J. C. Jacobsen i 1846 fik Tilladelse til at anlægge et Bryggeri i Valby. I Begyndelsen af 70'erne anslog man Produktionen til omtr. 100 000 Td., medens der i 1898 forbruges omtr. 669 000 Td. her i Landet. Benytter man Alkoholmængden som Maalestok, kommer man til det Resultat, at Forbruget af spirituøse Drikke i Sammenligning med Folkemængden nærmest er taget lidt af, samtidig med, at det ganske vist er blevet bekosteligere, idet det bayerske Øl er forholdsvis langt dyrere (efter Alkoholmængde) end Brændevin. I alle Tilfælde er Danmark vedblivende et af de Lande, hvor der forbruges forholdsvis mest Spirituosa, og særlig fremtrædende bliver dette (selv om man gør et ikke ubetydeligt Fradrag for Brændevin, der bruges i Industriens Tjeneste o. s. v.), naar man drager en Sammenligning med vore nordiske Nabolande, hvor man i Menneskealdere har ført en haardnakket Kamp mod Drukkenskaben.

Nu er ganske vist et Alkoholforbrug af en Snes Potter Brændevin om Aaret for hvert Individ ved første Øjekast ikke saa overdrevent meget. Een til to »Bajere« daglig vilde svare til et saadant Gennemsnitsforbrug. Men det maa erindres, at Fordelingen er meget ulige. Den største Del af Kvinder og Børn maa fradrages, og den stærkt voksende Afholdsbevægelse tæller vistnok 80 000 aktive Medlemmer. Uden om deres Kreds er der atter uden al Tvivl en stor Mængde maadeholdne Mennesker, og den Del af Befolkningen, som da til syvende og sidst bærer Forbruget af stærke Drikke, faar saaledes i Virkeligheden efter al Rimelighed en tung Byrde paa sig.

Denne Slutning bekræftes nu ved mange Tal. Jeg skal først anføre et Par Oplysninger fra et noget tidligere Tidspunkt. Af Separationer antoges 1871—80 mellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{5}$ at skyldes Drikfældighed hos en af Ægtefællerne, i Regelen Manden. Dette stemmer ganske godt med en lidt senere Undersøgelse for København, hvorefter der var angivet som Aarsag i 20 Tilfælde af 100 Usædelighed alene, i andre 20 Drikfældighed alene, og i 4 Tilfælde disse to i Forening. Sikkert er

dette kun et Minimum, thi en stor Mængde Tilfælde gemme sig bag Betegnelser som »Gemytternes Uoverensstemmelse« o. l.

Til Fattigvæsenet leverer Drikkældigheden ligeledes et stort Bidrag. $\frac{2}{5}$ af de Mænd, der i 1880 indlagdes paa »Ladegaarden« ved København, og en lignende Brøkdel af Kvinderne antoges at være drikkældige, og uden for København antoges for 1871—80 henimod $\frac{1}{3}$ af Indlæggelserne at skyldes Drikkældighed hos paagældende selv eller Forsørgeren: $\frac{2}{5}$ af de indlagte Mænd vare ligesom i København drikkældige. I samme Tidsrum bleve af hver 100 Personer, der anholdtes for Politituorden, de 74 anholdte paa Grund af Drukkenskab eller vare berusede ved Anholdelsen; og omtrent en Femtedel af dem, der indsattes i Straffeanstalterne, antoges at være drikkældige før Domfældelsen.

Den Rolle, Drikkældigheden spiller, kan oplyses ved Dødeligheds- og Sygelighedsstatistikken. Det kan saaledes nævnes, at man for 1871—80 har henført 18% af de Tilfælde, hvor en mandlig Patient blev indlagt paa Sindssygeanstalt, til Drikkældighed, og blandt de talrige Selvmordere i vort Land vare 1881—95 41% af Mændene drikkældige, medens 51% ikke vare det, og 8 Tilfælde af 100 vare uoplyste. Helt anderledes for kvindelige Selvmordere, blandt hvilke kun 9% vare drikkældige: og kun 4% af de Kvinder, der 1871—80 bleve indlagte paa Sindssygeanstalter, kunde tilskrive Drikkældigheden deres Sygdom.

Af 100 syge over 20 Aar, der behandlede 1871—80 paa Sygehuse og Hospitaler, vare blandt Kvinder 1,0% angrebne af Drankergalskab, Brændevinssygdom eller andre ved Spiritus foranledigede Sygdomme: for Mændene var det 7,1%: af Dødsfald blandt voksne Kvinder paa Sygehuse og Hospitaler kunde 1,6% henregnes til disse Aarsager, blandt voksne Mænd ikke mindre end 12,6. Med andre Ord: hver ottende Mand over 20 Aar, som døde paa Sygehuse og Hospitaler, blev bortrevet som Følge af de stærke Drikke.

Ved Dr. J. Carlsens Initiativ er der i en Aarrække ført en omhyggelig Statistik over alle saadanne Tilfælde i Bybefolkningen uden for København, hvor Alkoholisme og Delirium tremens er opført paa Dødsattesterne i Forbindelse med andre Dødsarsager. Som sædvanlig er der her uden Tvivl mange Tilfælde, der unddrage sig, saa at Tallene kun kunne anses for Minimumstal. Det er saaledes kun rent undtagelsesvis, at den ikke ualmindelige Lever-cirrhose findes nævnt i denne Sammenhæng. I Tiden fra 1890—97 var der 464 af de omtalte Kombinationer i Dødslisterne for Mænd over 20 Aar, og 62 for Kvinder. Hertil kom nu 672 Tilfælde blandt Mænd over 20 Aar, hvor Dødsarsagen udelukkende var enten Delirium tremens eller kronisk Alkoholisme eller pludselig Død paa Grund af Drik, og 75 blandt Kvinder. I disse Tal ere alle Tilfælde fraregnede, hvor Patienten var indkommet fra Landet for at indlægges paa Sygehuset i Byen.

Alt i alt finder man nu, at Alkoholisme figurerer i henimod 7% af Dødsfaldene blandt Mænd og $\frac{4}{5}$ % af Dødsfald blandt Kvinder. Men dette fordeles sig meget ulige paa Alderen, hvad nedenstaaende Tal vise:

Af 100 Dødsfald i hvert Køn og hver Alder skyldtes Drikfældighed hos		
Alder	Mænd	Kvinder
20—25 Aar	0,9	0,0
25—35 -	6,8	0,4
35—45 -	14,4	1,0
45—55 -	12,6	1,6
55—65 -	8,2	1,5
65—75 -	4,0	0,9
75—85 -	1,3	0,3
85 og derover	0,5	0,0
Tilsammen	6,7	0,8

Fra Aldersklasse til Aldersklasse stiger altsaa den forholdsvis Hyppighed af disse Dødsaaarsager, indtil i 35—45 Aars Alderen hvert 7de Dødsfald kan henføres til Drikfældighed, og i den følgende 10-aarige Aldersklasse noget nær samme Tal. Derefter aftager den Rolle, Drikfældigheden spiller lige over for de andre Dødsaaarsager; det er i den kraftigere Alder, at Alkoholismen især finder sine Ofre.

Nu kunde man gøre det Tankeeksperiment, at man spurgte, hvor mange flere Mennesker der af en Gruppe jævnaldrende vilde blive i Live i forskellige Aldersklasser, naar disse Dødsfald forsvandt af Døds-listerne. Resultatet af en saadan Beregning er, at Middellevetiden for en ung Mand, der træder ind i Livet, vilde blive mindst eet Aar længere. Men betydelig større vilde sikkert dette Tab af Arbejdskraft vise sig at være, hvis man kunde faa alle Tilfælde med, hvor Alkoholisme har forkortet Livet; og atter vilde Tabet forøges meget stærkt, hvis man fordelte det paa dem, der virkelig bære det, d. v. s. den Kreds af Mennesker inden for det danske Folk, som konsumerer Hovedparten af de stærke Drikke, der fortæres herhjemme. Den store Forskel, engelske Livsforsikringsselskaber med særlige Afdelinger for Afholdsfolk have iagttaget mellem Dødeligheden blandt Afholdsmænd og andre, peger i samme Retning. — Og atter bliver Tabet større, naar man tænker paa, at mange af disse Mennesker ere døde efter aarlang Nedgang i Arbejdskraft og Sundhed, indtil de til Slutning ere bukkede fuldstændig under.

Det Tab, Nationen lider ved de stærke Drikke, er saaledes overordentlig stort. Ikke blot gaar en stor Del af dens Arbejdskraft tabt derved, men Udgiften til Retspleje, Fattigvæsen og Hospitaler øges stærkt. Og Vægtsskaalen tynges atter ved selve Værdien af det aarlige

Forbrug af spirituøse Drikke, der vel nok, uden at man gaar for højt, tør ansættes til c. 40 Million Kroner aarlig.

Dog er dette mørke Billede ikke helt uden Lyspunkter. Det er ganske vist et i Sammenligning med de fleste andre Lande ualmindelig stort Antal Mennesker, der ere beskæftigede med Udsalg og Produktion af stærke Drikke. Alt i alt var det i 1890 blandt godt 2 Mill. henyed 40 000 Mennesker, der levede af Værtshushold, Gæstgiveri og lign. samt af Ølhandel, Vinhandel, Ølbryggeri og Brændevinsbrænding (altsaa ikke dem iberegnet, der havde Ret til at sælge Brændevin sammen med andre Varer), og der fandtes i 1891 i København et Beværtnings- og Udsalgssted for Brændevin for hver 3 til 4 Huse; der var en saadan Forretning for hver 130 Indbyggere, i større Købstæder en for hver 100, og i mindre endog en for hver 70, medens det samlede Antal Udsalgssteder i hele Landet i 1880 var 10 100, d. v. s. mindst et for hver 200 Mennesker. Men paa mange Steder mærkes der en Bestræbelse for at holde igen. København havde saaledes i 1890 1 065 Restauratører, Værtshusholdere og Gæstgivere, men 1898 kun 961, skønt Folketallet i Mellemtiden er vokset stærkt.

For at komme paa det rene med Udsigterne til en fremtidig Nedgang i Drukkenskab har Redaktionen af dette Værk udsendt Spørgsmaal over hele Landet, hvorpaa der er begæret Oplysning om, hvorvidt det antages, at Drukkenskaben var i Færd med at tillage eller aftage. Nedenstaaende Tal angive Resultaterne. Af c. 1 700 Landsogne kom der Svar fra 1 483. I ikke mindre end 1 380 Tilfælde udtales det uforbeholdent, at Drukkenskaben tager af, i 36 Sogne mentes den at være konstant og i 67 at tage til. Selv om de uoplyste Tilfælde muligvis kunde forrykke Ligevægten, maa det aldeles overvejende Antal af Landsognene efter disse Oplysninger antages at gaa frem i Afholdenhed, og man kunde vanskelig tænke sig en saa udbredt Optimisme, naar den ikke stemte med virkelige Forhold. Ret interessant er det at se Fordelingen efter Landsdele:

Af 100 Sogne, hvorfra der er Svar, menes Drikfældigheden	
at aftage i	87 paa Sjælland,
—	93 paa de øvrige Øer,
—	96 i Jylland.

Dette vilde vistnok ogsaa i Hovedtrækkene stemme med det Billede, man paa Forhaand vilde danne sig; det er i Jylland, at Afholdsbevægelsen er stærkest.

Men lige saa stærkt lyde Vidnesbyrdene fra Byerne. I 21 jyske Byer, fra hvilke der er Svar, hævdes det enstemmig, at Drikfældigheden tager af; af 27 Byer paa Øerne er der 25, hvor den skønnes at tage af.

Vanskeligere vil det være at faa Rede paa et andet Spørgsmaal, som staar i Forbindelse med dette, nemlig om der findes mange Smugkroer rundt om i Landet. Af de 1 495 Besvarelser paa dette Spørgsmaal, som ere komne fra Landdistrikterne, gaa dog kun 17 ud paa, at man ikke kan give Oplysning, medens det antages, at der er Smugkroer i 262 Sogne. Atter her staar Sjælland øverst, idet der antages at være Smugkroer i 33 % af de Sogne, der er Svar fra, paa Fyn og de andre Øer er det 19 % og i Jylland 11 %. Alt i alt maa det efter de foreliggende Tal antages, at der er i det mindste 386 Smugbeværtninger paa Landet, altsaa en ikke lille Opgave for Autoriteterne. For Købstædernes Vedkommende anføres kun i enkelte Tilfælde, at der er Smugbeværtninger.

I nær Forbindelse med Spørgsmaalet om Drukkenskaben staar det Spørgsmaal, hvilken Udbredelse Usædeligheden i dette Ords snævrere Betydning har i vort Land. Det nærmest liggende Middel til statistisk at bedømme denne, er de uægte Fødsler, selv om disse, som ovenfor anført, kun udgøre en ufuldkommen Maalestok. Af samtlige fødte i Danmark var i 1890—94 9,15 % uægte, i og for sig et ret højt Tal i Sammenligning med adskillige andre Lande. Men det forholdsvis Antal uægt fødte har været i en omtrent uafbrudt Nedgang siden Midten af Aarhundredet; det udgjorde i 1840—49 11,49 %. Disse Tal angive nu imidlertid ikke, hvor mange Børn der overhovedet ere avlede uden for Ægteskabet; der er nemlig et betydeligt Antal Børn, som fødes inden for Ægteskabet, men ganske kort efter, at Forældrene have haft Bryllup. Efter en Undersøgelse desangaaende i en Række Sogne Landet over viste det sig, at af 999 førstefødte inden for Ægteskabet vare ikke mindre end 389 fødte i de første 7 Maaneder efter Vielsen, 92 mellem 7 og 9 Maaneder derefter. Det samlede Antal uægte Børn i de paagældende Distrikter var 532, og hvis man skulde gaa strengt til Værks, skulde man altsaa næsten fordoble det officielle Antal af uægte Fødsler for at finde det virkelige Forhold: i det hele følges de to Grupper ogsaa ad i Talrighed: hvor der er mange uægte Fødsler, er der ogsaa mange Undfangelser kort før Vielsen. Det synes som om i det mindste Halvdelen af de uægt fødte Børns Mødre indtræde i Ægteskab, som oftest med Faderen, men dog ogsaa ret hyppigt med andre. Det er for en stor Del i de fattigere Samfundsklasser, at Samlivet saaledes begyndes inden Vielsen. Husmænd uden Jord og Tjenestepiger begyndte i det store Flertal af Tilfælde Samlivet før Vielsen: medens Gaardmænd, der ægtede Piger boende i Hjemmet, i 133 Tilfælde fik Børn efter 7 Maaneders Ægteskab og kun i 36 Tilfælde inden, fik 130 Husmænd uden Jord og Tjenestepiger Børn efter 7 Maaneder, men 183 før. Der er saaledes her et Omraade, hvor det kan ventes, at den

voksende Velstand og Dannelse vil gøre sin Indflydelse gældende og frembringe en Nedgang, ligesom de sidste 50—60 Aar have udvist en Nedgang i de uægte Fødslers Hyppighed.

Af unge Piger under 20 Aar er det kun et mindre Antal, der synes at indlade sig paa løse kønslige Forbindelser. Medens $\frac{3}{4}$ af de unge gifte Kvinder under 20 Aar efter Erfaringer for 1885—99 føde aarlig, gælder det kun 1% af de ugifte. Men derefter stiger Tallet stærkt og udgør i 25—30 Aars Alderen 4 til 5% af de ugifte Kvinder. Hvis man tænkte sig 100 Kvinder leve i ugift Stand til 50 Aars Alderen, og at ingen af dem fik mere end 1 Barn, saa vilde der efter disse Erfaringer kun være godt 40 tilbage ved 50 Aars Alderen, som intet Barn havde faaet. Hele denne Sammenligning svæver allerede af den Grund i Luften, at en stor Mængde af de ugifte vel netop ikke komme til at indtræde i Ægteskab paa Grund af deres Fortid; men den tyder i alt Fald paa, at det i Virkeligheden er forholdsvis mange, der før eller senere indlade sig paa løse Forbindelser.

Der er meget stor Forskel mellem Landsdelene med Hensyn til uægte Fødsler. At omtrent $\frac{1}{5}$ af alle Fødsler i København (1890—94) ere uægte, hænger til Dels sammen med særlige Forhold (saaledes Fødselsstiftelsen). I de øvrige Byer er det 7,6%, i Landdistrikterne 7,2% altsaa lidt mindre i Land end i By.

Blandt Landsdelene staar Fyn højt, med næsten 10%, det vestlige Jylland meget lavt, med ikke 5%. Ribe Amts Landdistrikter havde 1890—94 endog kun godt 3% uægtfødte, medens Hjørring Amt havde 11 og Langeland 13%. Men ogsaa inden for snævrere Grænser kan man finde betydelige Uligheder: inden for Aalborg Amts Landdistrikter veksler Forholdet i de enkelte Herreder mellem 6 og 15%.

Mange af disse Uligheder bunde vistnok i Folkeopfattelsen og hænge sammen med nedarvede lokale Sæder og Skikke. Men delvis vil Forskellen kunne belyses ved de aandelige Forskelligheder, de stærkere eller svagere religiøse Bevægelser. En Sammenhæng mellem Altergangen og de uægte Fødsler, der ganske vist ikke maa opfattes som undtagelsesfri, er allerede tidligere paavist for Aalborg Stifts Vedkommende. De Spørgeskemaer, som Redaktionen af nærværende Værk har udsendt, muliggøre en mere omfattende Undersøgelse deraf, hvoraf her nogle enkelte Resultater skulle anføres.

I det store og hele kan man dele Danmark i tre Omraader, hver med sine Ejendommeligheder i Sædelighedsforholdene. Det første Omraade ligger øst for store Bælt. Her ere omtrent 7% Fødsler i Landdistrikterne uægte, og der er henad 5 Altergæster aarlig for hver 10 Beboere (Børn og Voksne). Under 7% uægte Fødsler have Præstø og Holbæk Amter, der samtidig udmærke sig ved at være over Gennemsnittet af Altergæsterne, medens de øvrige Amter have Bevægelse

i modsat Retning. Det andet Omraade er Fyn, med dets nedarvede store Procentforhold af uægte Fødsler. Her er Allergangen betydelig (7 for hver 10 Beboere), men samler man de Herreder, hvor der er over 10 % uægte Fødsler, finder man der en kendelig mindre Altergang og omvendt; Langeland med dens 13 % uægte Fødsler har en ualmindelig lille Altergang.

I Jyllands Landdistrikter endelig ere de uægte Fødslers Procent atter 7, og ligesom paa Fyn er Altergangen 7 for hver 10 Beboere. De tre Amter med forholdsvis flere uægte Fødsler, nemlig Randers, Aalborg og Hjørring Amter, have alle mindre Altergang end Gennemsnittet, særlig Hjørring og Aalborg Amter, og deler man f. Eks. Hjørring Amt i to Dele, eftersom de uægte Fødsler overstige Gennemsnittet eller ikke, bliver Resultatet m. H. til Altergangen ganske tilsvarende.

Det vil saaledes ses, at Nutidens stærke religiøse Liv i Danmark ingenlunde har været virkningsløst over for de sædelige Tilstande, og vi staa vistnok her ved een af Grundene til, at Antallet af uægte Fødsler har været i Nedgang i den senere Tid.

Et andet Udtryk for Sædelighedstilstanden i et Folk kan man søge i den Tilbøjelighed, der er til at ophæve Ægteskaberne. Det er nu ganske vist en Maalestok, der maa anvendes med stor Forsigtighed; de Hindringer, de enkelte Landes Lovgivninger lægge i Vejen for Ægteskabernes Ophævelse, ere saaledes meget forskellige, og dette giver sig Udtryk i tilsvarende Forskelligheder i Antallet af Skilsmisser og Separationer. I Danmark er disse ualmindelig hyppige, selv om vort Land næppe er fulgt saa stærkt med i den almindelige Stigning som de fleste andre Lande. Der ophævedes i 1897 322 Ægteskaber ved Skilsmissebevilling, deraf ikke mindre end 167 i København. Dette Tal svarer til omtrent 2 % af de aarlige Vielser. Men hertil kommer et Antal Ægtepar, der separeres uden senere at begære Skilsmisse, og endelig er der uden Tvivl ikke faa Ægteskaber, der faktisk ophæves, uden at Ægtefællerne søge lovformelig Stadfæstelse paa Adskillelsen. I København var i 1897 Antallet af Separationer 295; for hele Landet var Antallet for en tidligere Aarrække omtrent dobbelt saa stort som Antallet af Separationer. Interessant er det at lægge Mærke til, at Forskellen i Hyppigheden af uægte Fødsler til Dels kommer igen her. Thisted Amt og Vestjylland staa baade med Hensyn til uægte Fødsler og Separationer gunstigt, medens Hjørring Amt har ugunstige Forhold, og København indtager Forrangen i begge Retninger. Men paa adskillige vigtige Punkter halter Sammenligningen; Fyn udmærker sig saaledes ved en betydelig Stabilitet i Ægteskaberne. Naar der i vore Dage klages stærkt over den store Løshed i de ægteskabelige Forhold, kan det i øvrigt fremhæves, at denne for 100 Aar siden maaske ikke

var saa meget mindre, saavidt man kan bedømme de noget vage Angivelser fra hin Tid, saa at der vistnok i det 19de Aarhundrede har været en længere Opgangsperiode med efterfølgende ret betydelig Nedgang i vore Dage.

Ogsaa Prostitutionen vilde egne sig til at belyse Sædeligheds-tilstanden, hvis den ikke i saa høj Grad unddrog sig Statistiken. Det er kun det maaske forholdsvis ringe Antal Kvinder, som har faaet Politiets Stempel paa sig, der kommer ind under Statistikerens Forskning, medens hele den løse Kreds af Kvinder, der hengive sig til hemmelig Prostitution, let unddrager sig Opmærksomheden. Prostitutionsforholdene i Danmark ere ordnede ved Lov af $^{10}/_4$ 1874 (ændret noget ved Lov af $^{1}/_3$ 1895). Offentlig Prostitution findes nu kun i Hovedstaden; den i flere Provinsbyer tidligere bestaaende offentlige Prostitution er hævet i de sidste Tiaar. En udbredt hemmelig Prostitution findes vistnok i Hovedstaden, og dette Onde er heller ikke ukendt i de større Provinsbyer; det er godtgjort ved talrige Udtalelser af Provinslægerne, at det overvejende Flertal af de paa Landet indtrufne Tilfælde af venerisk Sygdom ere hentede i København eller de større Provinsbyer. Med Hensyn til Forekomsten af venerisk Sygdom, der jo for den væsentligste Del er afhængig af Prostitutionen, indtager Danmark en hæderlig Plads blandt Europas Stater (se de herhen hørende Bemærkninger i »Indledningen« S. 54), og der kan sikkert ikke være Tvivl om, at Prostitutionens Omfang, i Sammenligning med Forholdene ved Aarhundredets Begyndelse, er blevet forholdsvis formindsket.

Til Belysning af Prostitutionsforholdene i København fremsættes følgende Data: $^{31}/_{12}$ 1897 vare 615 Kvinder indskrevne af Politiet som Skøger. Det kan tjene til Belysning af disse ulykkelige Kvinders Liv, at 45 af dem paa dette Tidspunkt var i Hospitaler, 41 i Fængsel og 14 paa Ladegaarden, altsaa noget nær en Sjettedel af hele Antallet. 7 vare paa Frelsens Hær Redningshjem og paa Magdalenehjemmet. Blandt de indskrevne Kvinder fandtes i Aarets Løb ikke mindre end 475 veneriske Tilfælde.

Ved en Undersøgelse for Aaret 1885 viste det sig, at en Fjerdedel af de prostituerede havde været straffede før deres Indskrivning for andre Forbrydelser end Sædelighedsforbrydelser. Næsten et lignende Antal havde været under Fattigvæsenet; disse to Grupper dækkede i øvrigt til Dels hinanden, idet et stort Antal baade havde været i Konflikt med Loven og under Fattigvæsenet. — Af de indskrevne Kvinder, der vare komne til København som voksne, syntes en meget væsentlig Del straks eller dog temmelig snart efter Indvandringen at være kommet ind i det Liv, de førte.

Det er som bekendt forholdsvis sjældent, at Kvinder komme ind under Straffeloven. I de 7 Aar 1890—96 blev kun 7 471 Kvinder dømt for Forbrydelser, medens der var næsten tre Gange saa mange domfældte Mænd (20 542; aarlig domfældes i Danmark omtrent 1 000 Kvinder og 3 000 Mænd). Men af Kvinderne blev i det nævnte Tidsrum ikke mindre end 2 619, altsaa over en Tredjedel, dømt for Sædelighedsforbrydelser. Af disse vare 186 Barnemord, Fosterfordrivelse og Barnefødsel i Dølgmaal; 2 370 vare af den Art, der væsentlig betegner Vejen til Prostitution. For Mændenes Vedkommende er Tallet betydelig mindre (1 695); godt 1% af alle de straffede Mænd dømtes for Voldtægt og lignende Forbrydelse, og henimod $\frac{1}{2}$ % for Blodskam.

Det vil efter det anførte være let forstaaeligt, at Kvinder i København forholdsvis langt hyppigere komme i Konflikt med Loven end i andre Dele af Landet, og at Forbrydelserne især begaas af yngre Kvinder. Medens omtrent 1% af de unge Kvinder i 15—25 Aars Alderen blev straffede i 1886—90, gjaldt dette saaledes kun aarlig $\frac{1}{6}$ % i Øernes andre Købstæder; og efter 25 Aars Alderen aftog Hyppigheden af Domfældelser meget stærkt fra Aldersklasse til Aldersklasse og udgjorde for Eks. for Kvinder i 55—60 Aars Alderen i København kun $\frac{1}{8}$ %. Men ogsaa Mændene i København udvise i de yngre Aar en meget større Forbrydelsehyppighed end i andre Landsdele. I 15—20 Aars Alderen straffes aarlig ikke mindre end 1,7%. For hver 60 unge Mennesker i denne Alder kom der altsaa aarlig een Domfældelse.

I øvrigt svækkes noget Indtrykket af disse Tal derved, at der selvfølgelig er en stor Mængde, der straffes flere Gange. Omtrent en Fjerdedel af alle Domfældelser gjaldt f. Eks. Tyveri, og af disse ere atter over en Fjerdedel Gentagelsestilfælde.

Forsætligt Drab forefalder forholdsvis sjældent i Danmark. 1890 til 96 dømtes i aarligt Gennemsnit 8 for denne Forbrydelse foruden 8 Kvinder for Barnemord. Uopklarede Mord høre til de største Sjældenheder.

Ovenfor omtales Selvmordene, for saa vidt Drikfældighed havde banet Vej for dem. Der skal til Slutning gøres nogle faa Bemærkninger om denne Dødsaaarsag. Som bekendt indtager Danmark ogsaa paa dette Punkt en fremragende Stilling. 1886—95 var det aarlige Antal Selvmord 555, eller over 2% af det aarlige Antal Dødfald over 10 Aar; for hver 100 000 Mennesker over 10 Aar begik aarlig 34 Selvmord. I øvrigt fortjener det at fremhæves, at Selvmordshyppigheden ikke er undergaaet væsentlige Forandringer i Løbet af de sidste 50 Aar, 1836—45 var det 29 og steg i det følgende Tiaar til 34, om hvilket Punkt det siden har svinget. Et lille Fradrag maa i øvrigt ogsaa gøres

paa Grund af de Udlændinge, der tage til Danmark for at begaa Selvmord her; dette har i 1888—95 været Tilfældet med 33 Personer.

Atter ved Selvmordene er det Mændene, der spille Hovedrollen, idet kun 21% af Selvmorderne i 1886—95 var Kvinder. Selvmordshyppigheden stiger i begge Køn i det hele med Alderen, indtil der i Oldingealderen indtræder en lille Reaktion, men Stigningen er dog ikke saa stærk som for de andre Dødsaaarsagers Vedkommende, og det er i den kraftige Alder, at Selvmordet særlig mærkes som Dødsaaarsag; i 35—45 Aars Alderen er saaledes omtrent 7% af de døde Mænd Selvmordere. Det er særlig i den ægteskabsløse Stand, at Selvmordene ere hyppige: mellem ugifte, Enkemænd, Enker o. s. v. Naar man tidligere har ment, at Aftægtsmænd særlig vare tilbøjelige til Selvmord (eller udsatte for Mord, der fik denne Udtydning), saa bekræftes dette næppe ved nyere Undersøgelse; det er væsentlig paa Grund af Aftægtsfolkernes højere Alder, at Tallet synes saa stort.

Mellem de enkelte Landsdele er der en stor Forskel i Selvmordshyppighed. København har i det hele Førerstillingen, dog findes der Egne, hvor Kvindens Selvmordshyppighed er noget større: Jylland har gennemgaaende langt mindre Selvmordshyppighed end Øerne, men bortser man fra Københavns og Frederiksbørg Amt, bliver Fordelingen temmelig ensartet. En meget betydelig Selvmordshyppighed har Lolland-Falster. Mændene begaa forholdsvis hyppigere Selvmord i Byerne end paa Landet, medens der ikke er nogen væsentlig Forskel for Kvindernes Vedkommende.

I begge Køn er Hængning den hyppigste Aflivelsesmaade, men det er ret betegnende for de to Køns Temperamentsforskel, at Kvindene forholdsvis hyppig gribe til Gift eller styrte sig i Vandet. Af 100 Kvinder, der toge Livet af sig, hængte de 53 sig, 31 druknede sig og 10 toge Gift, af 100 mandlige Selvmordere var der kun 3, som toge Gift, 8 der druknede sig, men 80, der hængte sig. Men tager man Hensyn til, at der er næsten 4 Gange saa mange Selvmordere blandt Mænd som blandt Kvinder, kan man sige, at Chancen for at en Person skal tage Gift eller drukne sig, er omtrent den samme for Mænd og for Kvinder.

At det især er Foraaret og Forsommeren, der vælges til Selvmord, er en almindelig bekendt Sag. April—Juni har en Tredjedel af alle Selvmordene, Oktober—December saavel som Januar—Marts kun en Femtedel. De vidt rækkende Betragtninger, som dette Emne kunde føre ind paa, blandt andet med Henblik paa den aarlige Periode i Hyppigheden af Sindssygdomme, er der dog her liden Anledning til at anstille.

HARALD WESTERGAARD.

III. RELIGIONSFORHOLD.

STATISTIK. Den aldeles overvejende Del af Befolkningen i Danmark bekender sig til den evang.-lutherske Kirke, der er Folkekirke. Kun c. 1,5% (33 439 Personer; naar Færøerne medregnes, 33 451) erklærede sig ved den sidste Folketælling (1890) som staaende udenfor denne. Med Hensyn til de konfessionelle Forskydninger give de 6 sidste Folketællinger, af hvilke den første falder før, de 5 andre efter Grundlovens Indførelse, følgende Oplysninger:

	1840	1850	1860	1870	1880	1890
Reformerte	915	1 265	1 761	1 420	1 363	1 252
Anglikanere	3	81	114	74	125	137
Methodister	>	>	42	260	746	2 301
Irvingianere	>	>	202	349	1 036	2 609
Baptister	>	724	2 270	3 223	3 687	4 556
Romerske Katoliker	865	724	1 240	1 857	2 985	3 647
Græske Katoliker	1	26	30	12	15	38
Forskellige Sekter	2	29	226	132	660	1 106
Jøder	3 839	3 941	4 214	4 290	3 946	4 080
Mormoner	>	>	2 657	2 128	1 722	941
Uden for Trossamfundene	>	2	12	63	1 074	2 148
Uden Angivelse	>	>	139	141	167	412

Af de under Betegnelsen »Forskellige Sekter« optagne vare de 803, som gaa ind under denne Gruppe i Provins-Købstæderne og Landdistrikterne, nærmere betegnede saaledes: Adventister 318; Brødre menigheden 116; Frelsens Hær 80; Frimissionen 76; Kvækere 63; Kristi Disciple 60; Jesus Nasaræers Sekt 30; Vennernes Samfund (= Kvækere?) 19; Resten, 41 Personer, var fordelt mellem 10 forskellige Betegnelser. Af de 1 200 Personer, der for Provins-Købstædernes og Landdistrikternes Vedkommende ere optagne i Rubrikken »Uden for Trossamfundene« kalde 1 150 (910 Mænd og 240 Kvinder) sig »Fritænkere«; Resten opfører sig som »Atéister«, »uden Tro«, »udøbte«, »Spiritister« eller »Svedenborgianere«. Det største Antal Individuer uden for Folkekirken, i alt 10 624, fandtes under Rubrikken »andre lutherske Samfund« (denne Rubrik omfattede 1860: 180; 1870: 1 209; 1880: 152, utvivlsomt et for lavt Tal).

I Tidsrummet 1880—90 har der fundet en forholdsvis Formindskelse Sted af de Personers Tal, der høre til Folkekirken, idet i 1880 991,11⁰⁰/₀₀, i 1890 derimod kun 984,60⁰⁰/₀₀ have ladet sig opføre som

hørende til Folkekirken. Hovedaarsagen til denne Nedgang ligger dog til Dels i Rubriceringen, idet »andre lutherske Samfund« ved Folketællingen i 1890 ere blevne udskilte fra Folkekirken, og disse udgjorde alene 4,89^{00/00} af den samlede Befolkning. For de Reformertes og Mormonernes Vedkommende er der i det nævnte Tidsrum baade absolut og relativ Tilbagegang (for de Ref. fra 1363 til 1252, hvortil svarer en relativ Tilbagegang fra 0,69^{00/00} til 0,58^{00/00} af den hele Befolkning). En absolut Fremgang, men relativ Tilbagegang har fundet Sted med Jøder og Anglikanere (for Jøderne fra 3 946 til 4 080, medens den tilsvarende relative Tilbagegang var fra 2,00 til 1,88^{00/00}; for Anglikanerne fra 125 til 137, medens den relative Tilbagegang var fra 0,8 til 0,6^{00/00}). Absolut set har Fremgangen været størst for Irvingianerne, med 1 573 (∩: en Tilvækst af 152 % siden 1880), derefter for Metodisterne med 1 555 (∩: en Tilvækst af 208 %); de rom. Katoliker ere stegne med 662 (∩: en Tilvækst paa 22 %).

Med Hensyn til Alder ser Fordelingen for de fra Folkekirken afvigende Religionsbekendere saaledes ud:

	Reformerte	Metodister	Rom. Kat.	Jøder
Under 20 Aar	490	1025	1602	1181
20—40 Aar	328	687	1121	1236
40—60 Aar	272	430	667	939
60 Aar eller derover	162	159	257	724
	1252	2301	3647	4080

Fordelingen efter Bosted ses af følgende Tabel:

	KØBEN- HAVN	ØERNE		JYLLAND		I alt
		Køb- steder	Land- distr.	Køb- steder	Land- distr.	
Andre lutherske Samfund	302	573	3 237	695	5 817	10 624
Reformerte	433	46	92	650	31	1 252
Anglikanere	88	--	45	3	1	137
Methodister	410	299	191	711	690	2 301
Irvingianere	438	284	596	781	510	2 609
Baptister	490	415	1 538	139	1 974	4 556
Romerske Katolikker	1 736	361	527	865	158	3 647
Græske Katolikker	27	3	8	—	—	38
Forskellige Sekter	303	52	148	122	481	1 106
Jøder	3 264	158	279	334	45	4 080
Mormoner	106	69	187	286	293	941
Uden for Trossamfundene	946	137	476	215	374	2 148
Uden Angivelse	302	16	47	13	34	412

De Reformerte findes, naar man ser bort fra Hovedstaden, talrigst i Fredericia, der fra gammel Tid (se nedenfor) har været et Fristed i religiøs og konfessionel Henseende. Metodisterne findes talrigst i Odense (179), Svendborg (89), Frederikshavn (245) og Vejle (188): i Landdistrikterne især i Svendborg (100), Hjørring (398) og Vejle (188) Amter. Irvingianerne findes navnlig i Aarhus (461) og Aalborg (87): i Landdistrikterne i Københavns (294, deraf Frederiksberg 210), Aarhus's (236) og Hjørring (104) Amter. De rom. Katolikker vare i 1880 og 1890 i Helsingør (40—31), Næstved (9—33), Svendborg (4—105), Odense (77—112), Fredericia (230—262), Kolding (7—75), Horsens (96—74), Aarhus (459—226), Randers (102—145), Aalborg (52—15).

FOLKEKIRKEN. I Aaret 1536 blev Danmarks Brud med Pavedømmet fuldbyrdet, og siden den Tid har den evang.-luth. Konfession været først Statskirke, efter Grundlovens Udstedelse Folkekirke i Danmark. Den danske »Kongelov« (1665) blev indledet med en Paragraf, der udtaler, at Kong Frederik III's »Efterkommere, Børn og Børnebørn i tusinde Led« skulle dyrke Gud i Overensstemmelse med Biblen og den augsburgske Konfession, og at de skulle »den rene og uforfalskede Tro vældelig haandhæve og beskærme mod alle Kætttere, Sværmere og Gudsbespotttere«. Den bestemte endvidere, at »Kongen ene skal have højeste Magt over al Kleresiet, fra den højeste til den laveste; at beskikke og anordne al Kirke- og Gudstjeneste: Møder, Sammenkomster og Forsamlinger om Religionssager, naar han det raadeligt eragter, hyde og forbyde«. Ifølge Christian V's danske Lov af 1683 skulde den evang.-luth. Religion være den eneste, der maatte taales. »Den Religion«, hedder det i Danske Lov 2—1, »skal i Kongens Riger og Lande alene tilstedes, som overens kommer med den hl. bibelske Skrift, det apostolske, det nicæniske og Athanasii Symbolis og den uforandrede Aar 1530 overgivne augsburgske Bekendelse og Luthers liden Katechismus.«

Den evang.-luth. Konfession var saaledes Statsreligion og Statskirke i Danmark. Det var forbudt »Munke, Jesuiter og deslige gejstlige papistiske Personer« at komme ind i Riget, og Jøder maatte ikke opholde sig dér uden Bevilling. Kætteri straffedes imidlertid kun som Embedsforbrydelse af Gejstlige, og Affald fra den evang.-luth. Kirkeafdeling kun, naar det gjaldt Overgang til Romerkirken. Lidt efter lidt blev der dog, af politiske eller økonomiske Grunde, gjort Indrømmelser i Retning af Religionsfrihed. Den Tilladelse, der var givet fremmede Magters Gesandter til at holde Husgudstjeneste, aabnede Døren for den rom. Katolicisme; 1672 foreslog det nyoprettede Kommercekollegium, at der »for at fremme Kommerciens Flor«, skulde gives kristne af alle Konfessioner (og Jøder) fri Religionsøvelse; men dette Forslag mødte Modstand fra Gejstlighedens Side. Foreløbig fik kun

de Reformerte Tilladelse til at bo i Fredericia (1682), men 3 Aar senere ogsaa til at bo i København, hvor den reformerte Dronning Charlotte Amalie 1688 lagde Grunden til en reformert Kirkebygning: ^{15/5} 1747 fik de Reformerte udvidede Privilegier. 1682 fik ogsaa Jøderne Tilladelse til at indrette en Synagoge i Fredericia, og enkelte portugisiske og tyske Jøder fik Lov til at bosætte sig i Hovedstaden. Men lige til ^{29/3} 1814 levede Jøderne i Danmark under et stærkt Tryk. ^{27/12} 1842 fik Baptisterne Tilladelse til at danne en Menighed i Fredericia, men lige indtil Grundloven vilde man, ifølge en Forordning af ^{30/5} 1828, andensteds i Riget tvinge Baptistbørn til Daab mod deres Forældres Vilje. Derimod fik de rom. Katolikker og de Reformerte i Tidens Løb fri Religionsøvelse inden for visse Grænser, og man tillagde Brudevielser, der udførtes af de rom.-kat. og reformerte Præster, borgerlig Gyldighed, hvorved disse Samfund allerede før Grundloven fik en Stilling, som de »anerkendte« Trossamfund senere.

5. Juni 1849 oprandt endelig med Grundloven fuld Religionsfrihed. De afgørende Paragraffer i Grundloven af 5. Juni 1849, der ere gaaede over i den reviderede Grundlov af 28. Juli 1866, udtale, at den evang.-luth. Kirke er den danske Folkekirke og understøttes som saadan af Staten. Kongen skal tilhøre den evang.-luth. Kirke. To Paragrafer indeholde Tilsagn om, at Folkekirkens Forfatning og de fra Folkekirken afvigende Trossamfunds Forhold skulle ordnes ved Lov; men hverken en Forfatning for Folkekirken eller en Dissenterslov er det hidtil lykkedes at tilvejebringe. Endvidere bestemmer Grundloven, at ingen er pligtig til at yde personlige Bidrag til nogen anden Gudsdyrkelse end den, som er hans egen; den, der ikke er Medlem af et af de anerkendte Trossamfund, skal derimod til Skolevæsenet svare de lovbefalede Afgifter. Ingen kan paa Grund af sin Trosbekendelse berøves Adgang til den fulde Nydelse af borgerlige og politiske Rettigheder eller undrage sig Opfyldelsen af nogen almindelige Borgerpligt.

Ikke længe efter Grundlovens Udstedelse blev der, ved en Lov af ^{13/4} 1851, indført borgerligt Ægteskab for Brudfolk, der enten begge høre til ikke her i Landet anerkendte Trossamfund, eller hver for sig høre til et forskelligt, om end anerkendt, Trossamfund. I de sidste Aar er der, ogsaa fra kirkelig Side, navnlig af Hensyn til det mislige i at paabyde Kirkens Tjenere at vie fraskilte, afgjort/ ikke kristne eller usædelige Personer, rejst en stærk Agitation for Indførelsen af obligatorisk eller dog i det mindste fakultativt borgerligt Ægteskab.

^{4/4} 1855 udkom en vigtig Lov om Sognebaandsløsning, der gjorde det muligt for hvert enkelt Medlem af Folkekirken at løse den kirkelige Forbindelse med sin Sognepræst og slutte sig til en anden Præst i Folkekirken, der formentlig bedre vilde være i Stand til at tilfredsstille vedkommendes religiøse Trang. En senere Lov af ^{25/3} 1872 gør det

muligt for Sognebaandsløseren at faa kirkelige Handlinger udførte af den frit valgte Præst i sin egen Sognekirke. ^{15/5} 1868 udkom der en midlertidig Lov om »Valgmenigheder inden for Folkekirken«, senere med nogle Ændringer stadfæstet i Lov af ^{7/6} 1873, der tillod 20 Familie-

45. Roskilde Domkirke

fædre, Enker, eller Personer med egen Husstand, som havde løst Sognebaand fra deres egen Præst og ikke boede længere end 1 Mil fra den til deres Gudstjeneste bestemte Bygning, at danne en »Valgmenighed inden for Folkekirken«, der bliver betjent af en frit valgt og af Valgmenighedsmedlemmerne lønnet Præst, som er forpligtet til før Godkendelsen som Valgmenighedspræst at have opfyldt de Krav, der ellers stilles til Folkekirkens Præster, ligesom han under sin Embedsførelse skal rette sig efter Folkekirkens Love og Anordninger ogsaa i liturgisk Henseende. I Kraft af denne Lov er der (indtil Juli 1899) dannet 15 »Valgmenigheder« (i København, Ubberup, Vallekilde, Rønne; Kerteminde, Ryslinge, Sønder Næraa, Vejstrup; Bering, Odder, Møllerup, Aagaard, Balle, Bøvling og Holstebro), for enkeltes Vedkommende med Filialkirker.

Den øverste Ledelse af de gejstlige Sager, der tidligere vare henlagte under Kancelliets gejstlige Departement, varetages nu af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. I kirkelig Henseende er Kongeriget Danmark (Island har sin egen Biskop i Reykjavik) delt i 7 Stifter: Sjælland (med Møn, Bornholm, Færøerne, Grønland og Vestindien); Fyn; Laaland og Falster, der 1803 bleve udskilte fra Fyns Stift; Aalborg; Viborg; Aarhus; Ribe. Om en Deling af det store Sjællands Stift og om en Omlæggelse af Grænserne for de jydskes Stifter har der oftere, ogsaa i den allersidste Tid, været Tale. Sjællands Biskop har, som *primus inter pares*, noget højere Rang end de andre Biskopper, og han er født Formand i det kirkelige Raad. Stifterne ere inddelte i Provstier, der omfatte et større eller mindre Antal Sogne. 1830 var der omtrent 1080 selvstændige Præster; 1860 var Tallet kun steget til c. 1090; 1896 var der c. 1230.

Grundlovens Løfteparagraf om en Kirkeforfatning er, som ovenfor berørt, hidtil ikke bleven opfyldt; men ved en kgl. Resolution af 8/10 1883 blev der oprettet et »kirkeligt Raad«, bestaaende af Kongerigets 7 Biskopper, 1 Medlem af det teologiske og 1 Medlem af det juridiske Fakultet. De 2 sidste valgtes i Begyndelsen til Medlemmer paa 3 Aar; nu er deres Funktionstid udvidet til 6 Aar. Raadet samles aarlig i Hovedstaden, hidtil altid i Septbr., og dets Møder have som oftest strakt sig over 2—3 Uger. Omkostningerne afholdes af Roskilde Domkirkes Midler. Ifølge den kgl. Resolution skal Kirkeministeren i Reglen indhente Raadets Erklæringer, forinden han til Kongen indstiller kirkelige Lovforslag, der skulle forelægges Rigsdagen, og Raadet kan ogsaa selv andrage paa saadanne

46. En dansk Landsbykirke.
(Brøndshøj ved København.)

Lovgivnings-Foranstaltninger, som det maatte finde egnede til at fremme Menighedslivets og Kirkens Vel. Raadet har endvidere Forpligtelse til at afgive Erklæring om de kirkelige Spørgsmaal, Ministeriet maatte forelægge det. — 1891 dannedes et privat »Menighedskonvent«, bestaaende af Præster og Lægfolk, valgte saaledes, at de 3 Hovedretninger inden for Folkekirken (se nedenfor) ere ligeligt repræsenterede. Det træder sammen een Gang aarligt, som oftest i København.

De vordende danske Præster skulle alle underkaste sig den sproglig-historiske Retning af Eksamen Artium, flere mindre Eksaminer og endelig den teologiske Embedseksamen (jfr. nedenfor under Universitetet). Efter Embedseksamen besøge Kandidaterne i Reglen et halvt Aar Pastoralseminariet i København, hvor der doceres Homiletik, Kateketik og Kirkeret og holdes praktiske homiletiske og kateketiske Øvelser. Inden en Kandidat kan modtage Ordination, maa han holde en Prøveprædiken og aflægge Prøve paa sin Evne til at katekisere, og umiddelbart før Ordinationen holder vedkommende Biskop med Ordinanderne en »Bispeeksamen«, der har baade en skriftlig (Afhandlinger, Prædiken-Dipositioner) og en mundtlig Del. Under selve Ordinationen aflægge Ordinanderne et Ordinationsløfte om at forkynde Guds Ord rent og ret, forvalte de tvende højværdige Sakramenter aldeles efter

Kristi egen Indstiftelse o. s. v., og umiddelbart efter Ordinationen aflægge de det saakaldte Præsteløfte i en dansk Form, der 1870 traadte i Steden for den gamle latinske Præsteed. Ved Præsteløftet love de »at beflitte sig paa at forkynde Guds Ord purt og rent, saaledes som det findes i de profet. og apost. Skrifter og i den danske evang.-luth. Folkekirkes symbolske Bøger (: de 3 saakaldte økumeniske Symboler, den uændrede augsb. Konfession af 1530 og Luthers lille Katekisme), med al Ærefrygt og Sømmelighed forvalte de hl. Sakramenter efter Kristi Indstiftelse, og saavel her, som ved de øvrige Handlinger, udføre alt i Overensstemmelse med de for Folkekirken gældende Forskrifter«.

I 1899 var der, ifølge »Hof- og Statskalenderen«, i alt 1044 Sognepræster (106 i Købstæder, Handelspladser og København; 938 paa Landet), 81 residerende Kapellaner og Kapellaner *pro loco*, 25 Kateketer; naar ordinerede Medhjælpere og personelle Kapellaner, Præster ved Fængsler, Hospitaler, Stiftelser o. s. v. samt de 8 Sognepræster paa Færøerne medregnes, bliver Tallet paa Præsterne i alt 1258, foruden Biskopperne. 51 Præster paa Landet have 3 Sogne; 561 2 Sogne, 326 kun 1 Sogn. Biskoppernes Lønninger variere mellem c. 8000 og c. 13000 Kr.: Præsternes mellem c. 1500 og c. 7000 Kr. Kirkebygningernes Antal naar op imod 1800, naar Valgmenighedskirkerne medregnes; ikke faa af Landsbykirkerne stamme fra Middelalderen. I de fleste af Hovedstadens og i flere af Byernes Sognemenigheder er der dannet Foreninger for Menighedspleje, der sørge for syge og fattige og i Reglen holde maanedlige Temøder med opbyggelige og oplysende Foredrag. Allerede 1835 blev der, efter Tilskyndelse af en i København boende Englænder, dér begyndt en Søndagsskole, men først efter 1868 kom der Fart i Søndagsskolesagen. Nu er der i Hovedstaden en Mængde Søndagsskoler, og de fleste af Byerne og mange Landsbymenigheder have nu deres Søndagsskole; enkelte Steder holdes der i Steden for Søndagsskoler særlige »Børnegudstjenester«.

Det endnu gældende Ritual stammer fra 1685, Alterbogen fra 1688, men baade Ritualet og Alterbogen ere undergaaede forskellige Ændringer. 1736 blev Konfirmationen indført, og samtidig blev der givet en rituel Anvisning for denne Handling; 1783 blev Exorcismen ved Daaben afskaffet; 1895 autoriseredes en lempelig Revision af Kollektterne og en revideret Liturgi for Daab og Nadver; 1896 kom en ny Liturgi for Brudevielse og endelig 1898 reviderede Ritualer for Præste- og Bispevielse, for Kirkers Indvielse og Provsteindsættelse, og tillige en ny Formular for Præsters Selvkommunion. En ny revideret Udgave af Alterbogen vil udkomme i den nærmeste Fremtid. Alle disse nyere liturgiske Revisioner ere, til Dels med Tilslutning til private Forslag, udførte af det kirkelige Raad og autoriserede af Kongen. Den 1798 autoriserede »Evangelisk-christelige Psalmebog«, der havde et stærkt

rationalistisk Anstrøg, er i den sidste Halvdel af Aarhundredet næsten over alt bleven afløst af den saakaldte »Roskilde Konvents-Psalmebog«, autoriseret 1855, og dens 2 Tillæg (tilladte 1873 og 1890). 1899 er der endelig, efter lange Forhandlinger, blevet autoriseret en ny »Psalmebog for Kirke og Hjem«, udarbejdet (1896—97) af det kirkelige Raad paa Grundlag af et privat Forslag. Til Undervisning i den kristelige Børnelærdom i Skolerne og ved Konfirmationsforberedelsen bruges i Almindelighed Luthers lille Katekisme og Biskop C. F. Balslevs Bibelhistorie og Lærebog. Den danske Oversættelse af Biblen, der er i Brug ved Gudstjenesten, stammer for det ny Testaments Vedkommende fra 1819. Forskellige Tilløb til at tilvejebringe en ny lempelig Revision af det ny Testament have hidtil ikke ført til noget Resultat. Derimod blev Oversættelsen af det gl. Test. revideret 1871, og en ny meget udbredt Oversættelse af det ny Testament blev 1887 fuldført af Sjællands nuværende Biskop, Dr. T. S. Rørdam.

Love af $\frac{7}{4}$ 1876 og $\frac{1}{4}$ 1891 værne Fredhelligheden paa Folkekirkens Helligdage. Den sidste Lov forbyder al Køben og Sælgen baade paa Gader og offentlige Pladser og i Butikker efter Kl. 9 Morgen paa alle Søn- og Helligdage: Undtagelser ere kun gjorte for Apoteker, Handel med tilberedte Spisevarer, Brød, Kager o. s. v. Endvidere bestemmer den, at i Fabrikker eller paa saadanne Værksteder og Arbejdssteder, hvor Arbejdet udføres paa fabrikmæssig Maade, skal alt Arbejde ophøre paa Folkekirkens Helligdage fra Kl. 9 Formiddag til Kl. 12 Nat. Den ældre Lov forbyder endvidere alle offentlige Forlystelser paa de saakaldte store Helligdage (Skærtorsdag, Langfredag og den første Dag af Jul, Paaske og Pintse, der fejres med 2 Festdage i Rad, samt paa den almindelige Bededag, ω : Fredagen efter 3. Søndag efter Paaske) og paa Helligaftenen før dem. Et Tillæg til Loven af $\frac{1}{4}$ 91, stadfæstet af Kongen $\frac{15}{12}$ 99, bestemmer, at, naar Juleaften falder paa en Søndag, skulle alle Butikker den Dag lukkes Kl. 9 Morgen som sædvanlig om Søndagen; men derimod skal det være tilladt at holde dem aabne den foregaaende Søndag fra Kl. 4 om Efterm. Naar Juleaften falder paa en Søgnedag, skulle alle Butikker lukkes Kl. 6 Aften.

RETNINGER INDEN FOR FOLKEKIRKEN. Ved det 19. Aarh.s Begyndelse sad den saakaldte Rationalisme til Højborgs i den danske Kirke, og ved Siden af den raadede en rational Supranaturalisme, der ofte kunde nærme sig til Rationalismen. Denne Aandsretnings Herredømme blev fremmet ved den evangelisk-kristelige Psalmebog (se ovenfor) og ved den til Undervisning i den kristelige Børnelærdom benyttede Lærebog af Biskop Balle, som bærer Mærker af en Supranaturalisme, der ensidig opfatter Religionen som Kundskab, stiller Sakramenterne i Skygge og lægger den stærkeste Vægt paa Moralen (»Pligterne«).

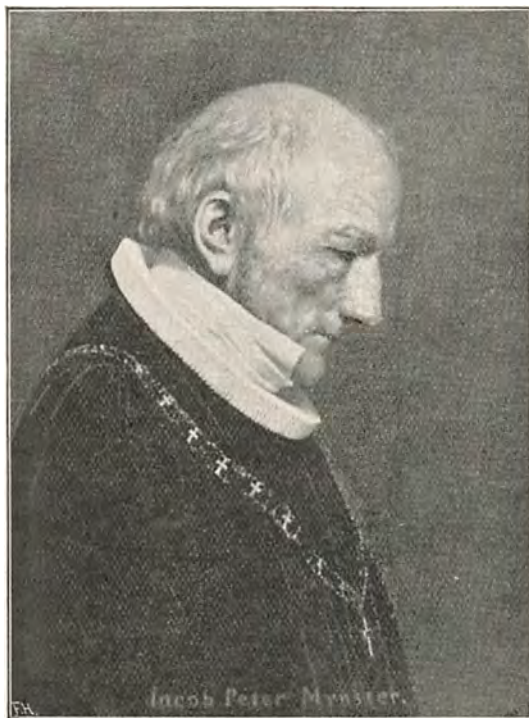
Mod den herskende Rationalisme blev der imidlertid i Hundredeaarets Begyndelse her som anden Steds fra forskellige Sider gjort alvorlig Indsigelse. Der fandtes baade i Almuen og i Præstestanden flere Steder en overvintret Pietisme, som opbyggede sig ved Luthers Huspostil, Joh. Arnds Skrifter og Kingos og Brorsons Psalmer i gudelige Forsamlinger, der baade af den gejstlige og verdslige Øvrighed bleve betragtede med Uvilje og i Reglen hindrede saa meget som muligt. Mange af disse »stille i Landet«, som ofte stode i livlig Forbindelse med Herrnhut og dettes Aflæggere (navnlig Christiansfeld), rejste en sej Modstand mod Brugen af Balles Lærebog og den evangelisk-kristelige Psalmebog, og hist og her maatte Lederne af de gudelige Forsamlinger vandre i Fængsel eller betale Bøder.

I Hovedstaden vaagnede i Hundredeaarets andet Tiaar en kraftigere Opposition imod Rationalismen, navnlig ved Præsterne Jacob Peter Mynster (f. 1775, først Landsbypræst, 1811 Præst i Hovedstaden, senere Slotspræst, 1834 Sjællands Biskop, død 1854) og Nikolaj Frederik Severin Grundtvig (f. 1783, først Kapellan paa Landet, derpaa Præst i en sjællandsk Købstad, senere en kort Tid Præst i Hovedstaden, indtil han 1826 nedlagde sin Stilling som Præst i Statskirken, hvorpaa han i nogle Aar som »fri Aftensangspræst« prædikede i en af Hovedstadens Kirker, indtil han 1839 blev Præst ved Vartov Hospital i Kbhvn.; død 1872 med Biskopsrang).

Mynster var som Teolog i Begyndelsen navnlig paavirket af F. H. Jacobis Trofilosofi, men i Aarenes Løb nærmede han sig mere og mere den lutherske Ortodoksi. Han stod i nært Forhold til flere af de Mænd, der da paa Digtningens og Videnskabens Omraade indledede en ny Tid i Danmark (A. Oehlenschläger; Brødrene H. C. og A. S. Ørsted) og ved sin rige Aandsdannelse og Ærefrygt indgydende Personlighed var han særlig udrustet til Prædikant for de dannede i Hovedstaden; gennem sine »Betragtninger over de kristelige Troslærdomme«, der bleve en yndet Andagtsbog i mangfoldige Hjem, fik han en Indflydelse, som gik langt ud over Hovedstaden. Mynster var i alt, hvad der vedrørte Statens og Kirkens Anliggender, en i høj Grad konservativ Mand, og som Biskop styrede han sit Stift med fast Haand, uden at give efter for de Reformkrav, der kom frem, snart i den kristelige, snart i den borgerlige Friheds Navn.

Ved Siden af Mynster, et religiøst Talent med Talentets Begrænsning og dermed følgende Sikkerhed, stod Grundtvig som et religiøst Geni, med Geniets indre Uendelighed, men tillige med dettes Fristelse til at overspringe alle Mellemlid baade i Tankens og i Livets Verden. Ogsaa Grundtvig havde drukket dybt af Kulturens Kildevæld. Han havde i sin Ungdom fordybet sig i Fichtes og Schellings Filosofi, i Goethes, Schillers og Shakespeares Digtning, og han var, som faa i

hine Tider, fortrolig med de islandske Sagaer og det gamle Nordens Aandsliv. Og han var ikke alene en religiøs og historisk, men ogsaa en poetisk Genius, der fremsatte sine religiøse Tanker og Stemninger i dramatiske Optrin af Kæmpelivets Undergang i Norden og i dybe, men dunkle aandelige Digtinger, snart ogsaa i mægtige Psalmer, der have gjort ham til en af den danske Kirkes største Psalmister ved Siden af Kingo og Brorson. Hans kristelige Udgangspunkt var ikke Romantikens Kristendomsfilosofi, men en afgjort Lutherdom, og i mange Aar stod han som »Biblens ensomme Kæmpe« over for den herskende Tidsretning. Baade som Digter og Prædikant var han Polemiker. Hans Prøveprædiken (1810) var et djærvt Angreb paa Rationalismen, der havde bragt Herrens Ord til at forsvinde af hans Hus, og 1825 skrev han imod den unge teol. Professor, H. N. Clausen, der nærmest var en Discipel af Schleiermacher, et »Kirkens Gemæle«, et luthersk Sidestykke til da Costas »Anklage mod Hundredaarets Aand«, som fremkaldte en kirkelig Kamp med vidt rækkende Følger. I sin Polemik med Rationalismen viste Grundtvig ikke alene tilbage til Luther, men han pegede paa det apostolske Symbol som det oprindeligste Vidnesbyrd om den sande Kristendom; senere betragtede han dette Symbol som »Ordet af Herrens egen Mund«, »det levende Ord« — i Modsætning til den hl. Skrift. Han drog ogsaa i Tidens Løb med stigende Klarhed et skarpt Skel mellem Tro og Lære, og over for Pietismens og de gudelige Forsamlingers Snæversynethed hævdede han Betydningen af et ædelt Menneskeliv som Grundlag for et sundt Kristenliv. Et Par Englandsrejser bragte ham i et umiddelbart Forhold til det engelske Kirkeliv, og han, der i Begyndelsen var ultrakonservativ i politisk Henseende,

47. Jacob Peter Mynster, efter Gertners Maleri.

blev efter Grundlovens Udstedelse en afgjort Tilhænger af »Frihed for alt, hvad der stammer fra Aand«, og en Forkæmper baade for borgerlig Frihed og Frihed inden for Folkekirken (Sognebaandsløsning, Valgmenigheder, Præstefrihed). Gennem Højskolerne (se nedenfor) virkede han og hans Disciple med stor Energi og Udholdenhed for en folkelig dansk Oplysning paa den kristne Tros Grundvold.

48. Nikolaj Frederik Severin Grundtvigs Statue uden for Frederikskirken, udført af V. Bissen.

Ved Siden af Mynster og Grundtvig stod en yngre filosofisk og religiøs Forfatter af højeste Rang, Sønnen Aaby Kierkegaard (1813—1855), der dels direkte, dels indirekte har haft en stor Indflydelse paa det danske Aandsliv og ikke mindst paa Kirkens Mænd. Som en kristelig Sokrates vilde Kierkegaard indskærpe sin Samtid Vigtigheden af at være »den enkelte«, naar det gælder Forholdet over for Gud. Han var en ivrig Modstander af den hegelske Filosofi og dens Skinforsoning af Tro og Viden, og i Modsætning til Hegel fremstillede han Troen som »et Paradoks« for Fornuften. I forskellige pseudonyme Skrifter, der have givet ham Plads blandt det danske Folks Klassikere, skildrede han med en Digers Pen den religiøse Livsanskuelse i Modsætning til den æstetiske og den etiske, og i sine sidste Aar rettede han ud fra »det nye Testaments Kristendom« et voldsomt Angreb paa Folkekirken og

»den officielle Kristendom«. De af hans Skrifter, i hvilke han med stor Kraft indskærper Alvor i Forsagelsen og Inderlighed i Troen, have tjent mange til Indøvelse i den positive, kirkelige Kristendom; men hans Lære om Troens Paradoks har bragt adskillige til at lide Skibbrud paa den kristne Tro, og den Maade, paa hvilken han har holdt det nye Testament op som Ideal baade for de enkelte og det kristne Samfund, har navnlig vundet Bifald hos dem, der have sagt sig løs fra den positive Kristendom. For en enkelt, Stiftsprovst H. P. Kofoed-Hansen (Forfatteren »Jean Pierre«), er han bleven en Vejleder til Rom.

Grundtvigs Kamp for det grundkristelige og for kirkelig Frihed, den overvintrede Pietisme med det afgjort lutherske Præg og Mynsters apologetiske Prædiken og kirkepolitiske Konservatisme bleve Udgangspunkterne for de 3 kirkelige Retninger, der have sat deres Stempel paa

Kirkelivet i Danmark i det 19de Hundredeaar: den grundtvigske, den indre Mission og den saakaldte højkirkelige Retning.

Grundtvigs Indflydelse, der gjorde sig gældende lige til hans Død, mærkedes navnlig ved en, ogsaa uden for hans nærmeste Kreds kendelig, stærk Fremhævelse af Forsagelsen (Abrenuntiationen) og den apostolske Trosbekendelse som Daabens Vilkaar og ved den Vægt, der blev lagt paa Daab og Nadver. Hans Disciple, der i mange Aar paa hans Fødselsdag i tusindvis samledes til de saakaldte »Vennemøder«, have øvet en vækkende Gerning paa store Dele af det danske Folk, som gennem dem fik Sans for en lys og levende Kristendom, for menneskelig Oplysning og borgerlig Frihed. I de sidste Aar (1898) har en Del af Grundtvigs Venner dannet et »kirkeligt Samfund«, der med stærkere Fremhævelse af de kirkelige Opgaver vil stræbe at genvinde den Indflydelse paa Folkets brede Lag, som i de senere Aar flere Steder er gaaet i Arv til den religiøse Vækkelse, der har sit Udspring i de gudelige Forsamlinger i Hundredeaarets Begyndelse: den indre Mission, opfattet ikke som Gerning, men som Retning.

1861 blev der i et sjællandsk Landsogn stiftet en »Kirkelig Forening for indre Mission«, som afholdt vækkende Møder og, i Tilslutning til en ældre Forening, udsendte Kolportører og Lægprædikanter til forskellige Egne af Landet, fortrinsvis til Sogne, hvor der herskede aandelig Død. I de senere Aar har Foreningen faaet Ejendomsret til omtrent 350 i alle Landsdele byggede Missionshuse, der af og til paa en i manges Øjne noget betænkelig Maade have truet med at stille Kirkehusene i Skygge. Den indre Mission har i 1898 i sin Tjeneste haft 234 Udsendinger, der have afholdt 27 000 Møder og aflagt over 41 000 Husbesøg. Der er ved disse Udsendinger solgt for 82 000 Kr. Bøger, og endda have 79 egentlige Bogsælgere afsat en stor Mængde af de Skrifter, Missionen udbreder. Ogsaa i Hovedstaden blev der (1865) stiftet en »Forening for indre Mission«, men dér er »Missionen« væsentlig optraadt som en Gerning, i hvilken Mænd af forskellig kirkelig Farve kunde mødes. Midtpunktet for den er det store københavnske Missionshus, Bethesda. Lederen af Landmissionens betydelige Arbejde er Præsten Vilhelm Beck i Ørslev paa Sjælland (f. 1829), en utrættelig Vækkelsesprædikant og et organisatorisk Snille, der har gjort den indre Missions Retning til en betydelig Faktor i det danske Kirkeliv ved Hundredeaarets Slutning. Beck vil selv være en ægte Discipel af Luther, og den stærke Fremhævelse af Sakramenternes Betydning i Forbindelse med den aandelige Sundhed, der i Reglen præger hans Forkyndelse, har gjort ham til en aarvaagen Modstander af de mere eller mindre sekteriske Paavirkninger fra England, Amerika og Sverige, som i de senere Aar have søgt at vinde Fodfæste blandt de af den indre Mission vakte.

Mynster og hans Efterfølger paa Sjællands Bispestol, den berømte

Teolog Hans Lassen Martensen (1808—1884), satte megen Kraft ind paa at modarbejde de Ensidigheder, Overdrivelser og Misvisninger, i hvilke de to nævnte Vækkelsesretninger efter deres Mening gjorde sig skyldige. Om Martensen samlede der sig en tredje Retning, der

49. Hans Lassen Martensen.

oftest bliver betegnet som den højkirkelige — Ordet da taget mere i middelalderlig end i engelsk Forstand. Den tredje Retnings Ejendommelighed er en udpræget Konservatisme i kirkepolitisk Henseende, en stærk Fremhævelse af de folkekirkelige Synspunkter og en varm Interesse for teologisk Videnskabelighed. Den omslutter Mænd med højt forskellig Synskreds. Nogle af dens Tilhængere ere kun ved et smalt Sund adskilte fra Grundtvigs Disciple og den indre Mission; andre betragte Grundtvigs Kristendomsopfattelse som et Brud med de lutherske Principper og den indre Missions Virksomhed som et Udslag af Sværmeri og Metodisme.

Til Tider er der forefaldet skarpe Sammenstød mellem Grundtvigs Disciple, Missionens Ledere og den tredje Retnings Mænd; til andre Tider have de tre Retninger, især paa de saakaldte »Bethesdamøder«, der med korte Mellemrum holdes i det københavnske Missionshus Bethesda, sat hinanden Stævne til fredelige Forhandlinger, som have haft deres Udgangspunkt i en gensidig Anerkendelse af det fælles Trosgrundlag, i Ihukommelse af det apostolske Ord om de mange Lemmer paa det ene Kirkelegeme og i en fælles Følelse af Tidens Alvor og Kirkens Farer. Sjællands nuværende Biskop Thomas Skat Rørdam har været en af Bethesdamødernes mest fremtrædende Personligheder.

Den moderne Rationalisme har kun sat sig svage Spor i den danske Litteratur. Nogle af Strauss's og Renans Skrifter ere ogsaa blevne oversatte paa Dansk, og i Islænderen Magnus Eiriksson (1806—81) og i A. C. Larsen (f. 1840), begge teologiske Kandidater, har Nyrationalismen haft hjemlige Talsmænd. Mellem Teologien og Filosofien (især Martensen — R. Nielsen og H. Brøchner) har der været et Par alvorlige Sammenstød,

og af og til har der ogsaa i Danmark hævet sig Røster for Folkekirkens Afskaffelse.

I Danmark, som anden Steds, har den religiøse Radikalisme og Fornægtelsen af den kristne Tro navnlig vundet Tilslutning inden for Socialdemokratiets Rækker og Støtte i den socialdemokratiske Presse. Men paa den anden Side have mange af Socialismens Tanker vakt Sympati hos Kirkens Mænd. Allerede 1874, da den socialdemokratiske Bevægelse endnu var i sin Barndom herhjemme, skrev Biskop Martensen et lille Skrift om »Socialisme og Kristendom«, i hvilket han optraadte som Apologet for en etisk Socialisme, med dyb Forstaaelse af den moderne Socialismes Krav og med skarpt Blik for Liberalismens national-økonomiske Forsyndelser. 1898 blev der dannet en »Forening for social Oplysning paa Kristendommens Grund«. Den har sit Forbillede i Udlandets, navnlig Englands, kristelig-sociale Foreninger og har virket dels

ved Afholdelsen af Møder, dels ved Udgivelsen af det nu ophørte Ugeskrift »Vor Tid«. Men medens den religiøse Radikalisme har gjort store Erobringinger blandt Socialdemokraterne, har den kirkelige Kristendom, navnlig af den grundtvigske og den indre Missions Farve, fundet trofaste Støtter inden for Venstres Rækker, saa at den politiske Opposition i Danmark, skønt ogsaa den rummer afgjort ukirkelige og kristendomsfjendske Elementer, som Helhed hverken er en Fjende af den kristne Tro eller en Modstander af den kristne Kirke.

FORENINGER. Ogsaa i Danmark har det kristelige Liv og Nutidens sociale Drift givet sig Udslag ved Stiftelsen af talrige Foreninger. Ovenfor ere de 2 Foreninger for indre Mission allerede omtalte. Til disse slutte sig forskellige Selskaber for ydre Mission (herom senere i Værket), Israels-

50. Jesuskirken i Valby, opført 1884—91 efter Tegning af Vilh. Dahlerup.

mission, for Evangeliets Udbredelse blandt Søfolk i fremmede Havne og blandt de til Nordamerika udvandrede Danske. Et Bibelselskab, stiftet 1814, har, indtil 1895 med en Gren af det britiske Bibelselskab ved sin Side, udbredt Bibler og Nye Testamenter; fra en Diakonissestiftelse ved

51. Frederikskirken i København, fuldendt 1894, efter Tegning af F. Meldahl.

København ledes et over hele Landet forgrenet Arbejde for Syge- og Fattigpleje. Foreninger for løsladte Forbrydere, for forvildede unge Pigers Frelse, for Opdragelse af forsømte og straffede Børn, dels paa human, dels paa kristelig Grundvold have længe været i Virksomhed, og fra bestemt kirkelig Side er der ved en saakaldt »Midnatsmission« og ved et »Magdalenehjem« (nu i Hovedstadens Nærhed, med en Aflægger i Aarhus) gjort et Arbejde for at modvirke Utugten og frelse de faldne Kvinder. Ogsaa i Danmark, især i København, har en Afdeling af »Frelsens Hær« været virksom. For at raade Bod paa Kirkenøden i Hovedstaden med de stadig voksende Kæmpesogne dan-

nedes der 1890 et privat »Udvalg for Kirkesagens Fremme«; dets Virksomhed er fra 1896 bleven fortsat af »det københavnske Kirkefond«, ledet af Sjællands Biskop, der har sit Forbillede i det engelske *Bishop of Londons Fund*. To Lægmand have skænket Hovedstaden skønne Kirkebygninger. Musæumsdirektør, Brygger, Dr. C. Jacobsen har for egne Midler i Hovedstadens umiddelbare Nærhed (i Valby) opført Jesuskirken, og Gehejmeraad, Bankdirektør C. F. Tietgen har opbygget den mægtige Kuppelbygning, Frederikskirken, som Enevælden lod staa ufuldført. En Forening for smaa Kirkers Opførelse, dannet 1886 af unge Piger, har virket ved Siden af og Haand i Haand med »Udvalget for Kirkesagens Fremme« og »det københavnske Kirkefond«, og Danmark har ogsaa sin Gren af den internationale »kristelige Forening for unge Mænd«, en lignende Forening for unge Piger og en »Forening for Søndagens rette Brug«.

SAMFUND UDEN FOR FOLKEKIRKEN. Ved Siden af den evang.-luth. Folkekirke maa først nævnes de saakaldte »anerkendte Trossamfund«, hvis Præster ere anerkendte af Staten og berettigede til, med borgerlig Gyldighed, at udføre kirkelige Handlinger, navnlig Ægteskabsstiftelse. De anerkendte kristne Trossamfund ere: de Reformerte,

de romerske Katolikker og de biskoppelige Metodister; af Ikke-Kristne have Jøderne vundet samme borgerlige Anerkendelse. —

Større Udtrædelser af den danske Folkekirke have ikke fundet Sted; i saa Henseende har Valgmenighedsloven (se ovenfor) hidtil virket som Sikkerhedsventil. Dog har man haade set Valgmenigheder forvandle sig til Frimenigheder udenfor Folkekirken og Frimenigheder træde i Forbindelse med Folkekirken som Valgmenigheder inden for denne. Den ældste lutherske Frimenighed uden for Folkekirken blev 1855 oprettet af den til Missionær uddannede N. P. Grunnet (d. 1898). Hans Tilhængere have en Kirkebygning i København og Filialer uden for Hovedstaden. En egen Stilling over for Folkekirken, omtrent som Württembergs »Gemeinschaften«, indtage de saakaldte »Bornholmere«, en Missionsforening af ny-evangelisk Retning, der til Dels har sine Rødder i Sverige.

FREDRIK NIELSEN.

FOLKEOPLYSNINGEN

I. SKOLEVÆSENET.

1. INDLEDNINGSORD.

Danmark har for Oplysningens Skyld Skoletvang, og til den offentlige »Borger- og Almueskole«, der svarer til hvad man anden Steds vilde kalde Primærskolen eller Lavskolen, og som i det væsentlige bliver eet med »Folkeskolen«,

er der fri Adgang eller i visse Tilfælde Adgang mod en ganske ringe Betaling. Ordet Folkeskole maa dog ikke tages i den Forstand, at Skolen over hele Landet er for alle Befolkningslag, saa at den fattiges og den velhavendes Børn sidde Side om Side (saaledes som til Dels i de nordamerikanske Fristater og i Schweiz). Mangelen paa organisk Forbindelse mellem Folkeskolen og den højere Skole vilde allerede umuliggøre en saadan Ordning, og det kan ogsaa være tvivlsomt, hvorvidt de sociale Forhold foreløbig ville give den det nødvendige Grundlag; Udviklingen gaar dog lempelig i den Retning.

Største Delen af de danske Skolebørn optages i Folkeskolen. Fordelingen er imidlertid ikke ens over hele Landet; i Staden København er det omtr. 73⁰/₁₀₀ af Skolebørnene, som høre under den kommunale Folkeskole, men i Jylland er det omtr. 86⁰/₁₀₀; for hele Landet bliver det over 80⁰/₁₀₀. Vort samlede Skolevæsens Tilstand beror derfor i første Linie paa Folkeskolens Tilstand. Ved Forordningerne af ²⁹/₇ 1814 fik den danske Almueskole et Forspring for de fleste andre Landes Lavskoler; men des værre bleve Lovens Bestemmelser kun til Dels gennemførte, og Folkeskolen holdt ikke Skridt med den raske Udvikling af Samfundet. Fra Midten af Aarhundredet spores der ganske vist Fremgang; men det sker ikke ved en alt omfattende Skolelov,

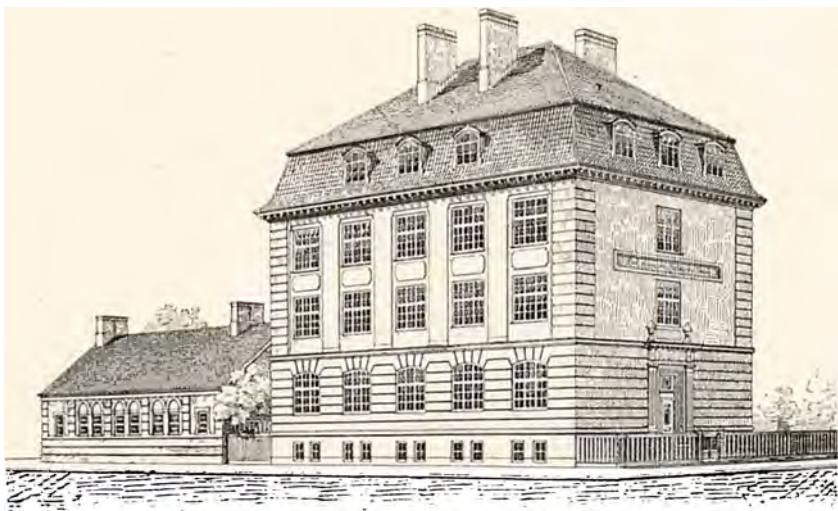
snarere ved enkelte Kommuners eget Initiativ; saaledes udvikler Københavns og Frederiksbjergs Skolevæsen sig til noget virkelig godt, og mangen en Købstads- og Landsbyskole hæver sig til en Virksomhed, der trods den nedarvede Skoleordnings Mangler i høj Grad maa anerkendes. Samlede Reformers i hele Folkeskolevæsenet lode derimod længe vente paa sig; thi trods Monrads kraftige Bestræbelser kom Skoleloven af $\frac{8}{3}$ 1856 ikke til for Alvor at indlede nogen ny Æra.

Ved Loven af $\frac{21}{3}$ 1899 opnaaedes Forbedring og Regulering af Lærernes Løn i Forbindelse med Afhjælpning af nogle iøjnefaldende pædagogiske Misforhold (de overfyldte Klasser og den meget ufuldstændige Klassedeling i Landsbyskolen, den altfor korte Undervisningstid og altfor knappe Fagrække). Især kan det fremhæves, at Lovens Gennemførelse vil stille Danmark højt med Hensyn til passende Elevantal i Klasserne; dette er imidlertid ogsaa særlig nødvendigt hos os, fordi vi ikke ynde formalistisk Klasseundervisningsmetode, men søge at afpasse Undervisningen efter hver enkelt Elev. Betydningen af de ny Reformers er dog især, at der er givet et godt Grundlag for yderligere Forbedringer. Thi der mangler endnu en Del i, at vor Folkeskole har en fuldt ud tidssvarende Ordning; f. Eks. ere Naturfagene trods deres fremragende pædagogiske Værdi endnu ikke obligatoriske. Særlig savne vi fremdeles en organisk Forbindelse mellem den lavere og den højere Skole, et Krav, der ganske vist ikke først og fremmest er pædagogisk, men har sit faste Udgangspunkt i den hele Samfundsudvikling.

En helstøbt Organisation af det samlede Skolevæsen vilde dog medføre langt mere gennemgribende Reformers for den højere Skole (Realskolen og Lærdskolen). Den maatte opgive sin Isolation og opbygges paa et nyt Grundlag, og den Kløft, der hidtil har været mellem dens egne to Afdelinger, maatte udjævnes. Dette vilde bl. a. have til Følge, at de mange Privatkursus, som forberede til Studentereksamen og alm. Forberedelseseksamen, og som nu have opnaaet en ofte ufortjent Blomstring, atter vilde tabe Terrain til den pædagogisk ledede Skole, og Danmark vilde i mindre Grad end hidtil være »Privatisternes« Land. At saadanne Forberedelseskursus helt skulde forsvinde, er imidlertid ikke sandsynligt; det er nemlig et for vort Land ejendommeligt Forhold, at saa mange, især af Bondesønner, først i voksen Alder begynde Studeringerne; hvor stor en Rolle dette Forhold spiller, vil man skønne deraf, at Staten aarlig yder 6 000 Kr. til vordende Studenter i mere fremrykket Alder. — Gennemførtes der en fast Skoleorganisation, vilde man antagelig ogsaa kunne hæve det Misforhold, at den højere Pigeskole, der ved egen Kraft har ydet det allerbedste paa Barneskolens Omraade, fremdeles fører en af Staten temmelig upaaagtet Tilværelse.

I nøje Sammenhæng med Ændringen i Realskolens og Lærdskolens

Stilling til den øvrige Skoleverden og til hinanden indbyrdes maatte der gennemføres Forandringer i disse Skolers indre Plan. Som det er nu, synes man altfor ofte at have glemt, at Skolen ikke skal være en Fagskole, men en Alménskole, ikke blot skal give et vist Maal af

52. Det danske Selskabs Skole i København. Arkitekt: Martin Borch.

Kundskaber, men først og sidst være evneudviklende og opdragende, og ikke blot føre frem til en Eksamen, men opdrage for Livet og til Livet. Det har været en Ulykke for vor højere Skole og er det for en stor Del endnu, at der i saa mange Forhold drives Afgudereri med Eksamener, saa at man nærer Mistillid til Folks Dygtighed, naar de ikke kunne pege hen paa et Eksamensresultat. Man har herved anlagt en falsk Maalestok baade for adskillige Livsforhold og for Skolens Arbejde og hæmmet Skolens fri Udvikling. Særlig den lærde Skole har derfor heller ikke holdt Skridt med det praktiske Livs Fremgang, og selv om Lærerne ofte ere ypperlige, kunne de ved deres Personlighed ikke ophæve denne Hovedmangel og fylde Kløften mellem Skole og Samfund. Kun enkelte Tilløb er der til Reformen paa dette Punkt. Nogle Realskolebestyrere have udtalt sig for en organisk Forbindelse mellem Lærdskolens og Realskolens og imod de altbeherskende Eksamenshensyn, og en enkelt Skole, der er knyttet til »de Brockske Handelsskoler« i København som Forbindelse til denne, tager mere umiddelbart Sigte paa sine Elevers vordende Livsstilling; end mere Betydning har Dr. C. N. Starckes interessante Forsøg paa at rejse en højere Skole paa et nyt Grundlag, med organisk Forbindelse mellem Realundervisning og Studenterforberedelse og med Maal og Midler i

Samklang med det praktiske Livs Krav (»Det danske Selskabs Skole«, aabnet 1899); den peger vistnok i flere Maader hen imod Fremtidens Skoleordning.

Næst Skoleordningen kommer Spørgsmaalet om Undervisningen. Det er selvfølgelig kun til en vis Grad, at man kan opstille en særlig dansk Undervisningsmaade. Saa meget kan dog siges, at Lærerstandens i Danmark mangler en halvt eller helt offentlig fastslaaet, ensartet Undervisningsmetodik, svarende til den der findes i saa mange andre europæiske Lande. Det er maaske et Savn, for saa vidt som en fast Metodik kunde være en Støtte for den mindre gode Lærer. Men for den gode Lærer byder den danske Frihed adskillige Fordele: han kan baade lade sin egen Individualitet træde stærkere frem i Undervisningen og tage indgaaende Hensyn til Barnets Individualitet. Udlændingen vil i visse Maader tage Anstød af vor tilsyneladende eller virkelige Formløshed; men samtidig vil han hos den dygtige Lærer anerkende et Personlighedsmoment, hvis Værd han ikke kan nægte. Og synes vore Elever ham at have for lidt af den ofte nok lovpriste, stramme Skoletugt, saa vil han til Gengæld indrømme, at Børnene i Reglen arbejde med Liv og Lyst, og at der i Klassen raader en glad Villighed og en sjælelig Friskhed, hvis Lige kun sjældent vil kunne findes i Udlandets Skoler. Denne Frihed, som har kunnet udfolde sig temmelig uhindret, bl. a. fordi vort Skoletilsyn er lidet indgaaende, hænger til en vis Grad sammen med Folkehøjskolens Virkemaade, der langsomt men sikkert har sat sine Spor i det øvrige Skolevæsen. Dette gælder ogsaa en anden Ejendommelighed ved dansk Skoleundervisning, den stærkt udviklede Fortællekunst, hvorved Lærere og maaske endnu mere Lærerinder tage Børnenes Opmærksomhed fangen, berige deres Forestillingsliv og paavirke deres Følelse. Herigennem opnaas der trindt omkring betydelige pædagogiske Resultater; paa den anden Side skal det ikke nægtes, at denne Undervisningsmaade, der er vor Styrke, stundom overdrives, saa den bliver vor Svaghed, idet Børnene ved altid og altid at lytte efter Fortællinger vænnes af med at arbejde paa egen Haand.

I Forbindelse med den danske Undervisnings Ubundethed staar til en vis Grad den Kendsgerning, at der i de sidste Aartier har udviklet sig et smukt Normalforhold mellem Lærere og Elever, bygget paa gensidig Velvilje og god Forstaaelse. Var i tidligere Tider en aaben eller lønlig Krig mellem Skolemesteren og hans Disciple den almindelige Regel og det gode Forhold Undtagelsen, saa er det nu omvendt. Det tør da ogsaa siges til de danske Skolers Ros, at der overvejende raader Humanitet inden for Skolemuren, og at Skolen ofte er Eleven et kært Sted. Legemlige Straffe ere enten afskaffede eller dog stærkt tilbagetrængte. Og mange Steder er der til Skolen knyttet

Boldspil og anden Idræt, hvori Lærerne tage Del og føre an; derved bringes Lærer og Elev hinanden nærmere. Det maa ogsaa siges, at Interessen for Samarbejde mellem Skole og Hjem er vaagnet; denne Interesse plejes saaledes af »Dansk Skoleforening«, og privat gøres der ikke lidet for at styrke den, men for mange Skolers Vedkommende er der endnu meget at gøre. Det gælder at finde bedre Bindeled end Karaktergivningen, der har altfor meget at sige i Skolerne, og Eksamen-erne, der kun overfladisk give Forældrene Forstaaelse af Skolens Gerning; i Modsætning hertil indføres der flere Steder Forældremøder, hvor Skolebestyrere og Lærere gøre rede for deres Virksomhed og udveksle Tanker med deres Gæster.

Med Hensyn til det vigtige Spørgsmaal om Fællesskoler, der er paa Dagsordenen adskillige Steder i den civiliserede Verden, ere vi langt fremme — tilsyneladende! I Landsbyskolen og enkelte af Købstadskolerne er der Fællesundervisning for Drengene og Piger, hvad der af økonomiske Grunde er en Nødvendighed; Ordningen gør i de fleste Forhold ikke Skade, men synes paa den anden Side heller ikke at rumme iøjnefaldende pædagogiske Fordele. I Realskolerne uden for Hovedstaden er Fællesundervisningen siden 1875 bleven ret almindelig og findes nu i omtr. 60 Skoler; økonomiske Grunde have ogsaa her været de afgørende. I Lærerskolen spiller Fællesundervisningen en mindre Rolle; den er først dukket op 1892, og det er kun i faa Skoler, at der er blevet optaget unge Piger, væsentligst Skolerne i Vejle, Birkerød og Ordrup. Det maa slaas fast, at de moralske Ulemper ved Fællesundervisningen i de højere Skoler, som adskillige paa Forhaand frygtede for, slet ikke have vist sig, og at Undervisningen snarest har haft Gavn af Kappelstriden mellem de to Køn. Men for øvrigt er Ordningen, pædagogisk set, alt andet end værdifuld. Forholdet er jo nemlig blot det, at Piger sættes ind i Drengeskolen og faa en Undervisning, der ikke er beregnet paa dem og deres Ejendommeligheder, hvorfor de ogsaa i Kappelstriden — de ere gennemsnitlig mere flittige end Drengene — let kunne blive overanstrengte. Der er *Fællesundervisning*, men ikke nogen egentlig *Fællesskole*. En virkelig Fællesskole oprettedes imidlertid 1893 i København af Frk. cand. mag. Hanna Adler; her er alting fælles, ogsaa Gymnastik, Sløjd og Haandgerning. Erfaringerne have hidtil været gode; men det er vel muligt, at den betydelige Bekostning, som Bestyrerinden er i Stand til at anvende paa sin Skole, bidrager en Del til det gunstige Resultat.

En saare vigtig Side af det danske Skolevæsen er den fuldstændig frivillige, videregaaende Undervisning efter den egentlige Skoletid: De faste Efterskoler, Aftenskolerne, fremfor alt dog Folkehøjskolen for voksne Karle og Piger, det originaleste Led i hele den danske Kultur. Ved Højskolen have de Danske, der

ellers forholde sig mere eller mindre modtagende over for andre Landes Kultur, været de andre Folks Læremestre. Aandelig Vækkelse og Interesse spredtes ud over Landet, Befolkningen faar en videre Synskreds og større Dannelse, varmere Følelse for Idealerne og en virksom Begejstring for Oplysningen. Folkehøjskolen har derfor i høj Grad hævet vort Folks Niveau og gjort mangan. Borger langt mere nyttig for sine Omgivelser i snævrere og videre Kredse. Men idet den har højnet Intelligensen og gjort Livssynet friere, har den tillige rustet de unge Landbrugere til Livets praktiske Opgaver. Uden Højskolen havde den danske Landmand i Nødens Stund ikke kunnet ændre den ned- arvede Driftsmaade for hurtigt at vende sig fra den overvejende Korn- produktion til den overvejende Kød- og Smørproduktion og grunde store Fællesforetagender, hvorved han i flere Henseender kom til at gaa i Spidsen for Landbrugets Udvikling over hele Verden.

Hvad Læreruddannelsen angaar, da staar den for Folkeskolens Vedkommende paa et hæderligt Stade og er i god Opgang. For Real- skolens og den højere Pigeskoles Vedkommende mangler den Organi- sation, og for Lærdskolens Vedkommende er den ensidig teoretisk. Men aller her er Danmarks Styrke den friere Videreuddannelse: de forskellige Efterkursus for Lærere, som derigennem uddannes til anden Lærergerning eller opnaa større Kundskaber til og forøget Ind- sigt i den Gerning, hvortil de allerede ere uddannede: det sidste er det hyppigste. Hvad Folkehøjskolen er paa det egentlige Skolevæsens Omraade, ere de friere Efterkursus for Læreruddannelsens Sag. Thi ogsaa her er Danmark i Spidsen.

Lærernes sociale Stilling er i Løbet af det 19de Aarh. hævet meget betydelig. Dette gælder særlig Folkeskolens Lærere, der nu temmelig ofte beklæde ansete Tillidshverv og gaa i Spidsen paa flere Kulturomraader. Det er en vestjydsk Skolelærer, som er Fører for det største politiske Parti i Landet, og vel at mærke et Parti, der tæller mange af sine Tilhængere blandt Hovedstadens Borgere. Derimod have den højere Skoles Lærere mere og mere holdt sig tilbage fra det offent- lige Liv, til Dels vel af Mangel paa Tid. Thi Danmarks Lærerstand er gennemgaaende temmelig lavt lønnet, og mangan en Lærer maa for at føde sin Familie paatage sig Timer i et ret uforsvarligt Omfang (40 om Ugen og derover). Lærere ved de københavnske Privatskoler, der dog have mange udmærkede Repræsentanter iblandt sig, ere saaledes gennemsnitlig lønnede med omtr. 1 Kr. Timen og slide sig næsten op ved yderligere at give Kursustimer, privat Manuduktion o. lign. Lærer- nderne ved Pigeskolerne have gennemsnitlig endog betydelig mindre Løn, og deres Indtægt er ofte i et skrigende Misforhold til den Dygtighed, de udfolde i deres Gerning.

HANS OLRIK.

2. LÆRERUDDANNELSEN.

Skolens Tilstand heror for en stor Del paa Lærernes Uddannelse, og her har Danmark baade sine Fortrin og sine Mangler. Aarhundredet begyndte godt nok. Der varsledes allerede om en pædagogisk Guldalder; men Virkeligheden viste sig dog snart at blive tarvelig. Den pædagogiske Interesse, som var levende ved Aar 1800 og satte smukke Frugter endnu i de følgende Aar, holdt sig ikke livskraftig, og hvor der før havde været Fremgang, kom der Dødvande. Dette skyldtes til Dels de fortvivlede økonomiske Forhold, der lammede Handlekraften og hindrede Ideerne fra at træde ud i Livet. Men det skyldtes tillige Romantikken, der paa Samfundslivets Enemærker har mange Forsyndelser paa sin Samvittighed; i sin overjordiske Højhed salte den Undervisningsinteressen og Oplysningstidens øvrige Arvegods i Kælderens som gammelt Skrammel, og ofte nok gjorde den Skolemesteren til en latterlig Person. Efter Midten af Aarhundredet kunde D. G. Monrads klare Aand og praktiske Snille atter indlede en ny, men langsommere Vækst, og Grundtvigs store pædagogiske Ideer, enestaaende i deres Art, banede sig samtidig Vej for til sidst endog at trænge ud over Folkehøjskolernes Verden hen til andre af Skolens Omraader, til Trods for langvarig Modstand fra de toneangivende Kredse. Ud fra disse Begyndelser rejste den pædagogiske Interesse sig atter af sin Dvale og voksede sig mod Aarhundredets Slutning stærkere og stærkere, fødende ny Spørgsmaal og større Krav, vækkende Liv og Røre og livlig Tankeudveksling. Under dette har Læreruddannelsen hævet sig sig ikke lidet; men endnu er der adskilligt at indhente.

UDDANNELSEN AF FOLKESKOLENS LÆRERE. Endnu i det 18de Aarh. var det oftest tarvelige Lærere, der virkede i Almueskolerne, »hovedløse Studenter« og forhenværende Tjenere, Folk som manglede al Forberedelse til deres Gerning. Det blev Oplysningstidens uvisnelige Fortjeneste at virkeliggøre den simple og dog store Tanke, at Folkeskolens Lærere skulde have en pædagogisk Uddannelse, afpasset efter deres kommende Virksomhed. Det er med andre Ord denne Tidsalders begejstrede Iver for Skolesagen der har skabt de første danske Seminarier. Under Paavirkning af den »filantropistiske« Retning i Tyskland grundlagde Staten 1790 Skolelærerseminariet paa Blaagaard ved København, efterfulgt 1794 af Brahetrolleborg paa Fyn, der skyldtes den oplysningsivrige Grev Ludv. Reventlow. Man var uendelig stolt over disse Lærerskoler; Digteren Rahbek regnede dem til »Danerrigets Guldalders ypperste Velgerninger«. Og dog havde disse første Seminarier deres Fejl, som ikke længe kunde blive skjulte. Paa et 3-aarigt Kursus vilde man give Seminaristerne alverdens Visdom,

saaledes endog Trigonometri, Astronomi, Lovkundskab og Landhus-holdningsteori, medens derimod f. Eks. Historie oprindelig slet ikke fik Plads i Fagrækken paa Blaagaard. Intet Under, at de unge Mennesker bleve opblæste og overfladiske og saa ned paa Bondestanden, som de

53. Statsseminariet i Jonstrup.

vare udgaaede fra og skulde virke iblandt. Modbevægelsen kom snart. Under Indflydelse af den store Schweizerpædagog Pestalozzis Ideer oprettede man da i forskellige landlige Præstegaarde Seminarier af helt anden Art. Uddannelsestiden var den samme, men Kundskabskravene langt mindre og Følelsens Udvikling mere fremherskende; man skyede at afslibe Seminaristerne og beflittede sig paa at udvikle dem til beskedne og nøjsomme Mennesker, der helt følte sig hørende til Bondestanden. Derfor lagde man ogsaa stor Vægt paa Havedyrkning, Biavl og forskellige Slags Haandgerning, og man lod de vordende Lærere leve i Præstegaardens Hygge, men udsøgt tarvelig. Flere af disse Præstegaardsseminariers Drift var da ogsaa kun paa 12—1500 Kr. aarlig!

Disse landlige Smaaseminarier fik imidlertid Indflydelse paa deres ældre og fornemmere Søstre, og Blaagaard blev gjort lige saa landligt ved at man lagde det ud ved Jonstrup (1809). Derfra skriver sig det i Verden enestaaende Forhold, at alle Statsseminarier findes afsides, i Landsbyer, og at de — Jonstrup fraregnet — indtil for faa Aar siden havde Forstandere, der tillige vare Sognepræster. 1818 blev der givet et Fællesreglement for Seminarierne. Fagrækken var ikke meget forskellig fra den nuværende; men Undervisningen i Pædagogik og flere andre Fag var langt mere begrænset, og i Modersmaalet krævede man slet ikke Kendskab til Litteraturen. I det hele stod Seminarievæsenet dog paa et hæderligt Standpunkt. Men Danmarks finansielle Ruin

gjorde sig ogsaa gældende paa dette Omraade, og det ene Seminarium efter det andet maatte nedlægges; efter 1842 havde man kun 4. Værrer var det dog, at man slog stærkt af paa Kundskabskravene og gjorde Uddannelsen 2-aarig; kun Jonstrup beholdt den oprindelige Uddannelsesetid. En frygtelig Mære for Seminarierne var tilmed »den indbyrdes Undervisning«, der 1824—41 var Lærerskolernes Hovedopgave, og hvis gølge Metodik stjal Tid og Kræfter fra al den øvrige Uddannelse.

Ved kgl. Resolution af 1841 gjordes »indbyrdes Undervisning« dog til et Bifag for senere helt at forsvinde; Fagrækken reguleredes og udvidedes, Lærerkrafterne forøgedes, og tilmed hævedes Seminarierne derved, at adskillige udmærkede Mænd traadte i deres Tjeneste. Særlig Præsterne Ludv. Chr. Müller (1806—51, Forstander i Snedsted og Ranum), H. J. M. Svendsen (1816—75, Forstander i Jælling) og Prof., Dr. theol. J. C. Schurmann (1812—91, Forstander i Skaarup) vare sjællfulde Personligheder; de to første spredte tilmed grundtvigsk Friskhed og Liv ud over Seminarieverdenen. Ved Loven af $15\frac{1}{2}$ 1857, der til Dels skyldtes Monrads Bestræbelser, blev Uddannelsen ved alle Statsseminarier atter 3-aarig, og der oprettedes en Kommission til Eksamination af Privatister. Nu sporedes Virkningerne af

54. Ludv. Chr. Müller.

55. H. J. M. Svendsen.

Landets politiske Frihed. Der opstod private Seminarier eller rettere Seminaristkursus, der hævdede sig ved at byde kortere Uddannelsesetid, hvilket dog adskillige af Eleverne havde Skade af. En udmærket Følge af den ny Ordning var det imidlertid, at Kvinderne nu kom med; fra 1860 afholdtes der aarlig en Lærerindeeksamen, og derved har den danske Lærerstand faaet en meget værdifuld og betydningsfuld Forøgelse.

Til Gunst for de private Seminarier ophævedes fra 1868

Statsseminariernes Ret til selv at afholde Eksamen, og alle Eksaminander maatte nu uden Forskel møde for Eksamenskommissionen. Derved forøgedes de private Lærerkursus, og da samtidig Eksamenskravene vare lempelige, blev Følgen en Overproduktion af lidet heldig

Art. Fra Midten af 80'erne strammede Eksamenkommissionen da Kravene, og nu fulgte der gennem flere Aar haarde »Mandefald« ved Eksamenen, fra hvilke heller ikke Statsseminarierne vare undtagne. Da tilmed Kultusministeriet 1889 skærpede Fordringerne, anstrengte

56. J. C. Schurmann.

Seminarierne sig langt mere, Spørgsmaalet om Læreruddannelsen satte atter Sindene i stærk Bevægelse, og Resultatet blev det store Fremskridt, der betegnes ved den nugældende Seminarielov af 30/3 1894, gennemført af Kultusminister C. Goos. Herved have Statsseminarierne og de statsanerkendte Privatseminarier Ret til selv at afholde Afgangsprøven, og Eksamenkommissionen er dermed forvandlet til Censurkommission. Fælles for alle Seminarier er Optagelsesprøven, ved hvilken der kræves ikke lidet af Kundskaber samt Vidnesbyrd om mindst eet Aars Skolegerning, og den 3-aarige Uddannelsestid; men flere af dem have

privat indrettet en 1-aarig Forberedelsesklasse. Seminarierne have opnaaet langt kraftigere Autoritet over for deres Elever og kunne arbejde med større Frihed; det forøgede Ansvar er en udmærket Spore, og der arbejdes med megen Energi og Indsigt af Lærerne, med støt Tryghed af Eleverne. Den praktiske Side af Læreruddannelsen, der saa længe var tilsidesat, indtager nu den fornemste Plads i Seminarieundervisningen, og ethvert Seminarium skal have en tilstrækkelig stor og vel udstyret Øvelsesskole (denne er dog paa flere Steder endnu meget mangelfuld). Ogsaa de private Seminarier ere nu interesserede i at stille skrappere Krav ved Optagelsesprøven og saaledes sikre sig bedre Elever. Og disse have rigelig Del i de 60 000 Kr., som Staten aarlig anvender til trængende Seminarister. Foruden dette yder Staten et Tilskud til de private Seminarier; 1899 var dette paa 57 800 Kr. Der spores nu et kraftigt Opsving i Seminarieverdenen, og særlig hæve flere af de private Seminarier sig stærkt, — det private Initiativ er overhovedet er Stormagt i den danske Skole. Bl. a. kunne Frk. N. Zahles og Femmers Kvindeseminarier i København nævnes som ypperlige Lærestalter.

Der findes i Danmark 4 Statsseminarier: Jonstrup paa Sjælland (i Modsætning til de andre indrettet som Internat), Skaarup paa Fyn, Jælling i det sydlige og Ranum i det nordlige Jylland, hvert med et aarligt Budget paa 25—30 000 Kr. og en Betaling af hver Elev paa 40 Kr. om Aaret, dog saaledes at Lærersønner have fri Undervisning,

og flere af de andre Elever faa Nedsættelse til halv Betaling. Opholdet ved et Seminarium koster gennemsnitlig 300 Kr. om Aaret. Alle Statsseminarierne ere Lærerseminarier, og der er underlig nok aldrig oprettet noget almindeligt Statsseminarium for Lærerinder. Forstanderne lønnes med 4 200—5 000 Kr. og have desuden rummelig Fri bolig; Lærerne lønnes med 1 800—3 000 Kr. Af Privatseminarier findes der i 1900 13. Af disse ere 4 for Kvinder, 5 for begge Køn, dog med Mændene i stort Flertal, 4 alene for Mænd. I Modsætning til Statsseminarierne ligge de alle undtagen 2 (Gjedved og Nørre Nissum) i Byer; 4 af dem ere i København, 2 i Silkeborg. Betalingen for Undervisningen er sædvanlig 20 Kr. om Maaned. Alle Seminariernes Dimittender skulle være fyldt 20 Aar; Gennemsnitsalderen falder dog noget højere, især for Kvindernes Vedkommende. Af Mændene ere de fleste Bondesønner, mange ere Sønner af Lærere, enkelte af Præster o. s. v. Kvinderne udgaa af mere uensartede Samfundslag; Flertallet tilhøre ikke Landbostanden. Der dimitteres aarlig omtr. 180 mandlige og 80 kvindelige Seminarister, men Tallet er i Stigning. Efter den ny Ordning af Eksamenen og paa Grund af Seminariernes Opsving sker det næsten aldrig, at nogen ikke bestaar, og over 80 % have bestandig faaet 1ste Karakter. — Færøerne har sit eget statsunderstøttede Seminarium i Thorshavn. Fraregnes dette, giver Staten ordinært 260 000 Kr. til Seminarievæsenet.

Seminarieundervisningen omfatter Pædagogik (derunder Fysiologi), praktisk Skolegerning, Religion, Modersmaalet, Historie, Geografi, Zoologi og Botanik (med lidt Geologi), Fysik, Matematik, Regning, Skrivning, Tegning (herunder Anskuelsestegning paa Tavle), Sang, Violin- og Orgelspil, Gymnastik, for de kvindelige Elevers Vedkommende tillige kvindelig Haandgerning. Boldspil og Svømning drives flere Steder, og det paatænkes at indføre Sløjd. Desuden kunne Seminarister underkaste sig Tillægsprøve i Tysk, Engelsk og Fransk, men som Regel give Seminarierne ikke Undervisning heri. Mange Fag tages nu langt mere omfattende, saaledes Pædagogik og Historie og fremfor alt Modersmaalet, hvor Litteraturen er kommen til at spille en vigtig Rolle. Paa det færøske Seminarium gennemgaa de fleste Fag meget mindre udførlig, men til Gengæld læses der Engelsk. Seminarieundervisningens Styrke og Svaghed er, at den giver lidt af mange Omraader. Den evner ikke at give dyb Indsigt i det enkelte Fag; men af Hensyn til Lærernes kommende Gerning er Mangfoldigheden nødvendig og, brugt paa rette Maade, tillige meget dannende. Dog burde Seminarieuddannelsen sikkert udvides til 4 Aar. For øvrigt maa det ikke overses, at gennem de korte Feriekursus, til Dels ogsaa de længere Aarskursus (se nedenf.) gives der senere Lærerne ypperlig Lejlighed til at gaa dybere ind i Studierne og erhverve langt mere omfattende Kundskaber.

Til Uddannelse af Lærerinder ved Forskolerne paa Landet har Staten 1892 oprettet et eget Seminarium ved Vejle med tilhørende Øvelsesskole (Budget 1899: 12 570 Kr.). Uddannelsen varer kun 1 Aar og lægger særlig Vægt paa den praktiske Skolegerning. Forstanderen,

57. Forskoleseminariet ved Vejle, opført efter Tegning af Vilhelm Petersen (Odense).

R. J. Holm (f. 1838), der længe har kæmpet for Tanken om et saadant Forskoleseminarium, har Hovedæren for denne ejendommelige og hensigtsmæssige Lærerindeskole, hvor bl. a. Lersløjld er indført og Leg med Børn er et Eksamensfag. 1895 oprettede Skolebestyrerinde Frk. Th. Lang et tilsvarende privat Forskoleseminarium i Silkeborg, der fra 1899 er statsunderstøttet og ligeledes indtager en smuk Stilling i den danske Skoleverden. I alt dimitteres der aarlig 40--50 Forskolelærerinder. Et tredje Forskoleseminarium er i 1899 grundlagt ved Varde; det er privat, men statsunderstøttet. Endnu skal det nævnes, at der i de fattige vestjydske Egne er nogle private Lærerkursus, som i al deres Beskedenhed have ikke ringe Betydning. Det er de halvaarige Kursus for vordende Vinterlærere, i Staby og Nørre Nissum, og den tilsvarende Skole for Kvinder, i Hoven. Fra Ringkøbing Amt modtage disse Institutioner Tilskud, og fra Staten modtage de henholdsvis 3 300, 200 og 1 000 Kr., i det hele altsaa 4 500 Kr.

UDDANNELSEN AF LÆRERE TIL MELLEMSKOLEN. Med Hensyn til Uddannelsen af Købstadlærere var der i Beg. af Aarhun-

dredet Planer oppe. Heraf kunde der have udviklet sig en brugbar Lærestanstalt. Men Forslaget til Tankens Virkeliggørelse var uheldigt. Man vilde nemlig nøjes med at føje en 4de Klasse til Jonstrup Seminarium, hvor alene Tysk skulde komme til som nyt Fag. Med Rette hævdede Grev Chr. Reventlow, at der ikke var Grund til at give Jonstrup Eneret til Uddannelsen af Købstadlærere, og at det var upraktisk ikke at lade en saadan Undervisning foregaa i Hovedstaden. Knust af denne Kritik døde Sagen hen. Realskolens og den højere Pigeskoles stærke Fremvækst senere i Aarhundredet har ikke gjort nogen Forandring heri. En Del af Realskolens Lærere have akademisk Dannelse, end flere ere dog Seminarister (undertiden med Tillægsprøve i de fremmede Hovedsprog); men en særlig Læreruddannelse til Realskolen findes ikke. I den højere Pigeskole bruger man endog ofte alm. Forberedelseseksamen som Adkomst til at være Lærerinde! For København findes der en »Institutbestyrerindeeksamen«, der blot bestaar i en for øvrigt omfattende Prøve i eet af de fremmede Hovedsprog som Tillæg til alm. Lærerindeeksamen; den er lidet benyttet og lidet værd. Friere Lærerindekursus, knyttede til enkelte større Privatskoler, særlig Frk. N. Zahles og Frk. M. Kruses i København, kunne i og for sig være gode og raade i visse Maader Bod paa Misforholdet. Men Danmark er tilbage paa dette Punkt, saa længe det ikke faar sit højere Lærerindeseminarium i Lighed med den tilsvarende, ypperlig indrettede Lærestanstalt i Stockholm og desuden en lignende Uddannelse for Realskolelærere. Manglen søgtes afhjulpet ved et offentligt »Fortsættelsesseminarium«, der forgæves planlagdes 1893. Dog bør man ingenlunde dømme vort Land alene efter disse negative Forhold. Thi de meget omfattende ministerielle Kursus (se nedenf.) kunne til Dels, i mange Tilfælde endog helt godt, hjælpe os ud over Ulemperne.

UDDANNELSEN AF LÆRERE TIL LATINSKOLEN. Ogsaa her havde Oplysningstiden stor Fortjeneste. I Kraft af kgl. Resolution af 28/6 1799 oprettedes der nemlig et »pædagogisk Seminarium«, knyttet til Københavns Universitet. Seminariet havde 4 Afdelinger, for Filologi, for Religion og Antropologi, for Geografi og Historie, og for de matematisk-naturvidenskabelige Fag, men fælles for alle vare Forelæsningerne i Pædagogik og Metodik. Man paatog sig at uddanne 25 studerende ad Gangen; de fik Stipendier paa 120—200 Kr. aarlig og modtog Undervisning i 4 Aar. Dog kunde de ogsaa efter den Tid være Tilhørere ved Øvelserne, og ligeledes kunde de i Frue Skole øve sig i praktisk Lærergerning. Seminariet havde en Direktør, den teologiske Professor D. G. Moldenhawer, der tillige ledede de filologiske Øvelser; andre Universitetslærere havde Tilsynet med de øvrige Afdelinger, men Sjælen i det hele var Prof. Chr. Sander (1756—1819,

kendt som Forf. til nationale Skuespil), der underviste i Pædagogik. Institutionen fik dog kun kort Levetid. Uheldig Ordning paa nogle Punkter, i Forbindelse med Afkølingen af den pædagogiske Begejstring og dertil de store nationale Ulykker, bevirkede, at Seminariet atter ophævedes 1810. Men det staaer som en Anklage mod vore Skoleforhold, at ingen tilsvarende Lærerskole senere er opstaaet. Latinskolen har ganske vist haft enkelte meget dygtige Lærere, men det pædagogiske Niveau i det hele har ikke været højt. Imidlertid er det vitterlig hævet betydelig i de sidste 20 Aar; Lærernes Fagdygtighed og pædagogiske Indsigt er gennemsnitlig større, men den pædagogiske Side af Uddannelsen er stadig et svagt Punkt. Den nu gældende »Skoleembedseksamen« af ²⁵/₁₀ 1883, der omfatter baade de sproglig-historiske og matematisk-naturvidenskabelige Fag i den højere Skole, saaledes at eet er Hovedfag, 2 eller 3 ere Bifag og med meget bundet Valg mellem Fagene (Latin er saaledes altid obligatorisk Bifag til Græsk, Fransk og Historie), yder stærke Garantier for, at Lærerne ved de danske Latinskoler have saa fyldige Kundskaber i deres Fag som kun faa af deres Kolleger i andre Lande. »Det filologisk-historiske Laboratorium« og andre Universitetsøvelser give tilmed de studerende Anvisning paa selvstændigt Arbejde, som ogsaa kan komme Skolemanden til gode, og i 1899 have Professorerne J. L. Heiberg og Otto Jespersen begyndt at vejlede i Sprogundervisningens Metodik. Men hvor er for øvrigt den egentlig pædagogiske Bestanddel af Uddannelsen? Det hedder i Anordningen, at »enhver før sin Ansættelse i et Skoleembede skal have gennemgaaet et Prøvekursus for teoretisk og praktisk at modtage den endelige Uddannelse til Lærergerningen«. Men den praktiske Uddannelse, der er bestemt som $\frac{1}{2}$ Aars Besøg og lejlighedsvis Undervisning paa en Latinskole, er blot et Krav paa Papiret. Tilbage staaer da kun de faa Timers ugentlige pædagogiske Forelæsninger i $\frac{1}{2}$ Aar, der dog ikke kunne kaldes en pædagogisk Uddannelse, og selv dette Kursus kunne de vordende Lærere slippe for! Af Øvelser og Vejledning i praktisk Lærergerning er der faktisk intet; derfor er der hos de unge Lærere vidt Spillerum for Uerfarenhedens Famlen og Fejlgreb. »Det pædagogiske Selskab« har i 1897 henvendt sig til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet med Forslag om praktisk Uddannelse af den højere Skoles Lærere, knyttet til enkelte Skoler og svarende til de svenske Latinskolelæreres pædagogiske Kursus: Henvendelsen har ført til, at Kultusministeriet i Sept. 1899 har nedsat en Kommission til Overvejelse af denne Sag, men længere er man endnu ikke kommen. Vistnok burde man for øvrigt give den pædagogiske Læreruddannelse en fastere Form ved at knytte den til et omfattende pædagogisk Seminarium, som tillige kunde beregnes paa Uddannelsen af Lærerkæfter til Realskolen og den højere Pigeskole.

EFTERKURSUS FOR LÆRERE OG LÆRERINDER. Overordentlig stor Betydning for det danske Skolevæsen have de meget omfattende og forskelligartede Lærerkursus, der for største Delen ere indrettede af Staten. Disse Institutioner, der gaar ud paa at føre Læreren videre og give ham ny Impulser og Friskhed til sin Gerning, vække nu Opmærksomhed i Udlandet, hvor man endnu ikke har en tilsvarende Indretning af et saadant Omfang.

a) Statens eetaarige Lærerkursus. Hele den for Danmark ejendommelige Lærerkursusinstitution skyldes D. G. Monrad, der i Egenskab af Overdirektør for Folkeskolen fik indrettet de første Fortsættelseskursus i København, beregnede for Købstadlærere med Seminarieuddannelse (1856). Disse »monradske« Kursus varede $2\frac{1}{2}$ Aar og omfattede særlig de fremmede Sprog, Matematik og Naturfag, fordelte som Hovedfag og Bifag, saa at man kunde vælge frit imellem dem. N. J. Fjord (1825—91), der selv havde været blandt de første Elever, blev snart den egentlige Leder af disse Kursus, og de gjorde stor Gavn. Dog kom Udbyttet ikke altid Skolen til gode; flere Elever vendte sig til akademiske Studier, og for enkelte, som Gæringsfysiologen Prof. Emil Chr. Hansen, blev Kursus'et Indledningen til rent videnskabelig Løbebane. Da de monradske Kursus ikke længer vare fuldt hensigtsvarende, omdannedes de 1890 til 1-aarige Kursus for Realskolelærere; men heller ikke disse vare tilfredsstillende. Fra 1895 underkastedes de imidlertid en gennemgribende Omdannelse, fik egne Lokaler og langt større Plan og Fasthed, Fagenes Tal blev 3—4 Gange større, og Adgang aabnedes for Lærere og Lærerinder ved alle Slags Skoler, Realskoler og højere Pigeskoler, alle Former af Folkeskolen, Seminarier og Folkehøjskoler. Medens Deltagernes Tal tidligere havde været 5—18, hævede det sig nu meget rask; i Skoleaaret 1899—1900 er det 153, hvoraf 43 Lærere, 110 Lærerinder; til 1900—01 er der antaget 189. Flertallet af de Kursusdeltagere, som ikke høre hjemme i København, faa Stipendier paa 300—600 Kr. samt 50 Kr. til Boghjælp; en Del af de københavnske Deltagere have ogsaa nogen Hjælp til Bøger; for alle er Undervisningen fri. De faste Lærefag ere: Pædagogik (med Fysiologi), Fonetik, Modersmaalet, Oldnordisk, Svensk, Tysk, Engelsk, Fransk, Verdenslitteraturens Historie, Nordens Historie, Verdenshistorie, Kirkehistorie, Kunsthistorie, Samfundslære, Geografi, Zoologi, Botanik, Geologi og Mineralogi, Kemi, Naturlære, Astronomi, Matematik, Anskuelsestegning, et Fortsættelseskursus i Landbrugsfag (paa d. kgl. Veterinær- og Landbohøjskole) og et Gymnastikkursus, hvortil er knyttet omfattende Undervisning i Anatomi og Fysiologi, Lege og Boldspil; friere Kursus gives der i Lersløjld og Træsløjld; endelig holdes der for alle Deltagere en Række enkelte fri Foredrag af forskellig Art. Undervisningen er (Landbrugsfagene bortset) betroet til over 30 Faglærere og Videnskabsmænd; adskillige ere Univer-

sitetslærere. Derved har dette Kursus nogen Lighed med den saakaldte Universitetsudvidelse. Der lægges den største Vægt paa at lære Kursusdeltagerne at arbejde selvstændigt, og Kursus'ets anselige Bibliotek og Samlinger (heriblandt Landets Normalsamling af fysiske Apparater til Skolebrug, der har en særlig Bevilling paa 1000 Kr. aarlig) yde Hjælpe-midler hertil. Der studeres med ualmindelig Iver og Flid, og samtidig virker det kammeratlige Samliv mellem de forskellige Slags Elever paa denne *Lærerhøjskole* meget frugtbringende. Aarl. Budget: 48 000 Kr. Forstanderen, som tillige har Tilsynet med Statens øvrige Lærerkursus, lønnes som Seminarieforstanderne.

b) De kortere Lærerkursus. Ældst og betydeligst af disse ere Statens Feriekursus, der ligeledes hidrøre fra Mønrad og afholdes i København samt paa Lyngby Landboskole og Vilvorde Havebrugshøjskole i Københavns Nærhed. Fra en ringe, halvt tilfældig Begyndelse have de udviklet sig til en stor Institution. De fleste Kursus ere paa 2 Maaneder, fordelte paa 2 Aar; enkelte ere kortere, men Undervisningen i fremmede Sprog strækker sig over 3 Frier. Nogle Tegnekursus ere paa 8 Uger og 12 Uger samlet, og et særligt Kursus i Orgelspil og Harmonilære (oprettet 1898) strækker sig over 3 Maaneder, et Kursus for Skolekøkkenlærerinder (oprettet 1899) endog over 4 Maaneder. Foruden i alle Folkeskolens og Mellemskolens Fag undervises i Pædagogik (med Fysiologi), Sundhedslære, Mineralogi og Geologi, Kemi, Fonetik, Oldnordisk, Svensk, Lege og Boldspil, Svømning og Hugning, Sang, Violin-, Violoncel- og Orgelspil, samt Fag, der have økonomisk Betydning for Lærerstanden, saaledes Landbrug, Havebrug, Havesagers Anvendelse (for Lærernes Hustruer) og Bogholderi. Størst Omfang have Kursus'erne i Tegning, hvis aarlige Budget fra 1899 er gaaet op til 20 000 Kr.; men ogsaa andre Kursus, saaledes i Modersmaalet, Naturlære, Sang og Musik, have meget stort Omfang. Ansørgernes Tal er omtr. 1400, Deltagernes 600—700; alle faa fri Undervisning, de fleste tillige Rejsegodtgørelse og 2 eller 3 Kr. i Dagpenge, saa længe Kursus'et varer. Aarl. Budget 78 000 Kr. — Endvidere afholdes der fra 1899 korte Højskolekursus for Landsbylærere, som ad den Vej modtage Impulser til deres Virksomhed med Paavirkningen af Ungdommen i Aftenskolerne; Udgifterne udredes af Staten (3 000 Kr.), og hertil er i 1900 føjet et Gymnastikkursus af tilsvarende Art (Bevilling: 4 000 Kr.). For Friskolelærere afholdes der ligeledes Sommerkursus paa en Højskole, og for Højskolelærere et særligt Kursus paa Askov udvidede Højskole, strækkende sig over 6 Maaneder fordelte paa 2 Aar; Staten yder hertil henholdsvis 1 000 og 3 000 Kr. Fremdeles er der siden 1895 indrettet et 3 Ugers Universitetskursus for Højskolelærere, hvortil Staten giver 4 000 Kr.; dette Kursus betegner en tidligere ukendt Samvirken mellem Universitetet og Folkehøjskolerne og er i sig selv den ypperste

Form for den nu saa efterspurgt »Universitetsudvidelse«. Sammen med Statens cetaarige Kursus og de københavnske Feriekursus samles disse sidstnævnte mindre Kursus til en samlet Konto, der nu (1900) er paa 145 000 Kr. Hertil maa imidlertid endnu føjes de forskellige Kursus, som »Dansk Husflidsselskab« og »Dansk Sløjdforening« for Statsmidler lade afholde i Husflid og Sløjd. Til de første Kursus medgaar over 20 000 Kr. aarlig, til Sløjdkursus i Reglen 10—11 000 Kr. Dertil kommer en mindre Bevilling til et meget nyttigt Kursus i kvindelig Haandgering, som Frk. Th. Lang har oprettet i Silkeborg, og hvorfra Landsbyskolerne kunne faa Lærerinder i dette Fag. I alt giver Staten altsaa til Fortsættelseskursus for Lærere over 175 000 Kr. aarlig. Det er meget for et lille Land: men Pengene maa siges at være ypperlig anvendte. Derved raades der Bod paa adskillige Mangler i den grundlæggende Læreruddannelse, og derved rives Lærerne ud af Stillestaaen og Ensomighed for i Stedet at udvikle sig langt videre i Fagdygtighed og pædagogisk Indsigt og modtage ny Indtryk og Tanker; i visse Maader kunne de ogsaa ad den Vej forbedre deres Kaar. Overalt arbejdes der med Lyst og Friskhed, som ingen anden Læreruddannelse vilde kunne give, og gennem alle disse Kursus spredes der en Rigdom af Oplysning ud over Landet. Og hertil maa endnu føjes, at Staten til Højskoler og tekniske Skolers Forsyning med Læremidler aarlig giver 6 000 Kr., til Folkeskolens Læreres Forsyning med Læremidler 5 000 Kr., til Rejser for Folkeskolens Lærere 3 000 Kr. og til Rejser for andre Lærere og Lærerinder 13 000 Kr., saa at Staten altsaa i alt til Læreres videre Uddannelse aarlig bruger omtrent 200 000 Kr.

HANS OLRIK.

3. FOLKESKOLEN.

Skønt der siden 1739 havde været almindelig Undervisningspligt i Danmark, var Skolevæsenet dog i en sørgelig Forfatning ved Slutningen af det 18de Aarhundrede. Paa Landet var der for faa Skoler og saa lange Skoleveje, at stadig Skolegang var umulig. Om Sommeren stode de fleste Landsbyskoler helt tomme. Lærerne vare jammerlig lønnede og rekruteredes derfor af Personer, der hverken havde almindelig eller pædagogisk Dannelse. For at leve maatte de drive anden Næringsvej, forsøgte derved deres egentlige Gerning og levede desuagtet i Armod og Foragt. Mekanisk Indøvelse i Læsning og Indterpning af Katekismen og Bibelhistorien var Undervisningens Hovedindhold. Skolebygningerne vare som Regel elendige, naar de 240 undtages, som Frederik IV havde ladet opføre. Tilsyn savnedes næsten ganske. Hjemmeundervisning og Konfirmationsforberedelse vare paa mange Steder af større Betydning

end Skolens Arbejde. I Købstæderne vare Forholdene kun en Grad bedre: Latinskolerne brugtes derfor som Surrogat for Borgeriskoler. I Hovedstaden fandtes intet almindeligt Skolevæsen: Garnisonen og Søetaten havde Skoler for det faste Mandskabs Børn, Fattigvæsenet for Børn af Almissemøder, og af Resten søgte en Del de i den pietetiske Tid oprettede Kirkeskoler.

Oplysningstiden bragte en stor Forandring i disse Forhold. Fremskridtsmænd blandt Godsejerne med Brødrene Ludvig og Christian Reventlow i Spidsen reformerede Skolevæsenet paa deres Godser: Rousseaus og Basedows Tanker bleve Almenhedens Ejendom og Rochows Skoler i Brandenburg Mønstre for danske Landsbyskoler. Der skabtes en pædagogisk Bevidsthed, som hidtil havde manglet (Tidsskriftet »Egeria» 1804—8). Den af Regeringen 1789 nedsatte store Skolekommission, hvis Hovedmænd vare Statsminister, Grev Chr. Reventlow (1748—1827) og Biskop N. E. Balle (1744—1816), havde sit Forslag til en Landsbyskolelov færdigt ved Aarhundredskiftet, og efter at det var prøvet i nogle Aar paa Øerne, udkom det 1814 som Anordning for Skolevæsenet paa Landet, samtidig med en Skoleanordning for Købstæderne og et Reglement for Københavns Skolevæsen.

Disse Love gennemførte en almindelig Forbedring af hele Landets Skolevæsen. Undervisningspligten blev hævdet under Straf af Bøder, Skoleudgifterne skulde paalignes Kommunen, Lærerne fik Pensionsret og bedre Løn og skulde have Eksamen, Klasseordning indførtes, og Undervisningens Omfang blev sat til Religion, Læsning, Skrivning, Sang og eventuelt Gymnastik samt lejlighedsvis Førstandsøvelser og lidt Historie og Geografi. Af økonomiske Hensyn bleve de gamle Degneembeder forenede med Lærerpladserne, saa at alle Lærere paa Landet og en Del i Købstæderne tillige bleve Kirkebetjente.

Ved denne Organisation af Skolevæsenet kom Danmark langt forud for de fleste andre Kulturlande og stod som et Mønster med Hensyn til Skoleordning. Men Anordningernes Gennemførelse faldt i en Tid, hvor Landet var bundfattigt og Oplysningstidens Begejstring for Skolevæsenet havde tabt sig. Derfor blev Lærerlønnen, Skolens Udstyr og Undervisningen saa tarvelig som mulig. Tilmed gjorde man intet for at vinde Folkets Interesse for Skolen eller overvinde dets Uvilje mod Skoleudgifter og stadig Skolegang. Virkeligheden kom derfor ikke til at svare til Lovens Tanke. Endog i Hovedstaden gik mange Børn uden at søge nogen Skole. Og med selve Undervisningen skete der et stort Tilbagekridt, da den indbyrdes Undervisning, som Kaptajn J. Abrahamson (1789—1847) bragte hertil fra Frankrig 1818, vandt Frederik VI's Yndest og under Abrahamsons selvtagne Overledelse bredte sig til alle Folkeskoler, idet den uden ligefrem at være paabudt blev anbefalet saa kraftigt af Regeringen, at næsten alle

maatte høje sig. Herved blev Undervisningen mere mekanisk: ydre Færdighed i Øvelsesfagene, tørre Katekisationer og kedelige Forstandsøvelser udgjorde dens Indhold. Kun i Gymnastik stod Danmark langt fremme. F. Nachtegall (1777—1847), som havde oprettet et privat

58. En af Ludv. Reventlows Skoler (Gærup ved Brahetrolleborg paa Fyn).

Gymnastikinstitut i København 1799 og senere stod i Spidsen for et offentligt Institut til Uddannelse af Gymnastiklærere, gennemførte som Gymnastikdirektør, at Legemsøvelser blev et befalet Fag i alle Skoler, længe før dette skete i andre Stater i Europa.

Den politiske Bevægelse i Stændertiden fremkaldte nyt Liv paa Skolens Omraade. Det i 1820 stiftede »Pædagogisk Selskab« i København havde hidtil været en enlig Fremtoning; nu sluttede Lærerne Landet over sig sammen i Lærereforeninger, udgave Skoletidsskrifter og holdt Møder for at forhandle om Undervisning og Skolereformer. Under Modstand af Autoriteterne bredte denne Bevægelse sig, 1841 stiftedes en Forening for alle danske Lærere, og det første almindelige Lærermøde i Danmark blev holdt 1846. Ledet af dygtige Ordførere (J. Bering, N. Kraiberg, S. Sørensen, F. Frølund, A. Gleerup, D. Rugaard og H. Schneekloth) indgik Lærerne til Stænderne med mange Petitioner, først om Lønningsforbedringer, senere tillige om en Reform af Skolen, og bleve end kun de færreste af deres Ønsker opfyldte, vakte Bevægelsen dog deres Standsbevidsthed og lod dem føle Associationens Betydning. I Købstæderne fremkaldte Trangen til en videregaaende Undervisning fra 1838 Oprettelsen af højere Borgerskoler

med Realfag og fremmede Sprog, og Hovedstadens Skolevæsen fik ved Anordningen af 1844 en gennemgribende Forbedring, iværksat af V. A. Borgen (1801—84), Københavns første Skoledirektør. Samtidig opstod der med N. F. S. Grundtvig, vort største pædagogiske Geni, en for Danmark ejendommelig folkelig Skoleretning, der ved mundtlig Undervisning, i Tilslutning til Hjemmet og med Modersmaal og Historie som Hovedfag vilde omdanne Skolen og genføde Folkelivet. Vel sigtede Grundtvig nærmest paa Skoler for den voksne Ungdom, men hans Fordømmelse af den bestaaende Skoles Aandløshed og hans Anbefaling af »Skolen for Livet« havde Ærinde ogsaa for Børneskolen.

Med den frie Forfatning fik Skolen straks en særlig Overbestyrelse i Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og Reformønskerne større Krav paa at blive hørt. Sagen drøftedes i Pjecer og Tidsskrifter (»Skolens Reform« 1850—56) og paa Lærermøder, især 3 store Møder 1851—53 (C. L. Børresen, W. Rothe, C. F. Christens, F. Nielsen, C. Fogh, C. Carlsen); men det politiske Præg, Skolespørgsmaalene nu fik, og Striden paa Rigsdagen, om Staten eller Folket skulde have størst Indflydelse paa Skolen, sinkede Reformerne, saa at den offentlige Skole ikke er gaaet saa meget fremad, som man kunde have ventet efter Opsvinget i Landets Velstand og den gennemførte fri Forfatning. Efter at D. G. Mønrad 1855 var bleven ansat som Overskoledirektør, lykkedes det ham i Forening med Kultusminister C. C. Hall at gennemføre Loven af 1856, der forbedrede Lærernes Løn og Pension, gav Kommunerne Indflydelse paa Besættelsen af ledige Lærerembeder, lod Staten træde understøttende til ved Skoleudgifterne og traf nogle regulerende Bestemmelser om Børnetal og Skolehygiejne. Ved disse Forbedringer og Reformen af Læreruddannelsen har Mønrad udrettet mere for Skolen og Lærerne end nogen anden Mand i det 19de Aarhundrede. Ved Forøgelse af Lærerkrafterne, ogsaa med Lærerinder, Oprettelse af Pogeskoler, Udvidelse af Undervisningen og Ansættelse af Overlærere forbedredes nu Skolevæsenet, og Befolkningen fik forøget Indflydelse paa det ved Kommunallovene af 1867 og 68. Den pædagogiske Interesse bredte sig til videre Kredse, Lærermøderne afløstes af Skolemøder, hvor man søgte at drage Befolkningen med ind i Forhandlingerne. Skolens Indre forandredes efterhaanden: den mundtlige Undervisning fik større Plads, Bibelhistorien blev sat foran Katekismen, Disciplinen blev mildere og Forholdet mellem Lærer og Elever mere hjerteligt. Skolens nationale Opgave betonedes stærkere, og fra 1870 begyndte de nordiske Skolemøder, der for en Del traadte i Stedet for den tidligere pædagogiske Paavirkning fra Tyskland.

Dette skyldtes dels den politiske Frihed og det nationale Opsving og dels Indflydelse fra den grundtvigske Skoleretning. De almindelige pædagogiske Tanker, som Grundtvig havde fremsat, fik først ved

Kristen Kold (1816—70) en praktisk Form, afpasset efter vore Forhold, især paa Landet. Aaret efter at Kold havde oprettet sin Høj skole, begyndte han 1852 i en Landsby paa Fyn en Børneskole efter lignende Grundsætninger. Han hævdede Forældrenes absolutte Ret og Pligt til at tage sig af deres Børns Undervisning, hvorfor Hjemmeundervisning var Idealet; Læreren burde antages af Forældrene og virke i Hjemmets Aand. Undervisningen skulde ikke i første Række meddele Kundskaber og udvikle Elevernes Forstand, men paavirke deres Fantasi og vække deres folkelige Følelse gennem Sagn og Historie, Fædrelandsbeskrivelse og nationale Digtværker, medens bibelske og kirkehistoriske Sange og Fortællinger skulde gøre dem Kristendommen kær. Denne Retning var en ensidig Protest mod den bestaaende Skole, men ved at vække Forældrenes Ansvarsfølelse og bringe Naturlighed, Friskhed og Livsglæde ind i Undervisningen paavirkede den hele den danske Skole. Under Navn af »Friskoler« bredte Privatskoler i Kolds Aand sig over alt, hvor den grundtvigske Anskuelse havde fæstet Rod, og da Autoriteterne lagde Hindringer i Vejen for dem, blev Privatundervisningens Frihed sikret ved en Lov af 1855, der lod Forpligtelsen til Skolegang bortfalde for de Børn, hvis Forældre sørgede tilfredsstillende for deres Undervisning. Ivrige Tilhængere af Kold vilde have den offentlige Skole helt omdannet efter hans Tanker, og paa de fleste Skolemøder var Brydningen mellem »Statsskole« og »Friskole« i en Aarrække Nerven i Forhandlingerne.

Disse Modsætninger i Forbindelse med de politiske Uoverensstemmelser bleve en Hindring for nødvendige Reformers af Folkeskolen. Gentagne Forslag af Regeringen (Hall 1872, Fischer 1877, Seavenius 1885) og af Folketingsmand Chr. Berg (1880) bleve resultatløse, medens København og de større Købstadkommuner af egen Drift foretog betydelige Forbedringer i deres Skolevæsen. Efterhaanden udjævnedes dog Kløften mellem de to Skoleretninger: den offentlige Skole fik større Friskhed og Liv, og »Friskolen« lærte at vurdere Kundskab og Disciplin. Da tilmed Lærernes beskedne Lønninger, der for en Del vare ansatte i Korn, bleve endnu lavere ved de synkende Kornpriser, og et paa Finansloven fra 1877 bevilget Lønningstillæg ikke formaaede at raade Bod derpaa, blev en Indskriden af Lovgivningsmagten absolut nødvendig. Efter langvarige Forhandlinger lykkedes det Kultusminister V. Sthyr 1899 at gennemføre en Lov, der forbedrede Lærernes Lønningforhold, nedsatte Klassernes Børnetal, udvidede Undervisningen og forøgede Statens Tilskud til Skolevæsenet betydelig.

Samtidig var der, uafhængig af Lovgivningsmagten, foregaaet en frodig pædagogisk Udvikling ved det kommunale og private Initiativ, hvilket sidste spiller en meget stor Rolle paa Skolens Omraade i Danmark. Den pædagogiske Interesse lagde sig for Dagen gennem Tids-

skrifter («Vor Ungdom» siden 1879) og en forholdsvis fyldig Litteratur (K. Rovsing, S. Heegaard, H. Trier, K. Kroman), der ligesom de talrige Lærer- og Skolemøder uddybede den pædagogiske Bevidsthed og satte nye Principspørgsmaal (Skolens konfessionelle Stilling, Forbindelse mellem de forskellige Arter af Skoler, Tilsynets Omordning) under Debat. Den historiske Undervisning fik større Plads, og samtidig kom Anskuelsesprincippet og Naturfagene mere til deres Ret; Gymnastikken fik en ny Skikkelse, og i Husflid (N. C. Rom) og Sløjd (Aksel Mikkelsen) blev Danmark til Dels Mønster for Udlandet. Skolehygiejnens Krav bleve tagne mere til Følge, i større Kommuner bespistes trængende Skolebørn med Middagsmad om Vinteren, Skolebade indrettedes, og hist og her ansattes Skolelæger. Siden 1854 faa Skolebørn fra København og Nabokommuner fri Befordring med Jernbane og Dampskib til Ophold paa Landet i Sommerferien (1899 c. 15000 Børn). Foreningslivet rørte sig kraftig blandt Lærerne. Foruden en Række Understøttelsesselskaber opstod 1874 »Danmarks Lærerforening«, der har virket for en Forbedring af Folkeskolens Læreres Kaar, for Skolemøder, Udbredelse af godt Skolemateriel og Understøttelse af Lærerenker (1899: 5 800 Medlemmer), 1886 »Dansk Friskoleforening« og 1887 »Dansk Skoleforening«. Herved løftedes Lærerne efterhaanden i social Henseende: ligesom Skolen under Bevarelsen af de gamle Former havde faaet nyt Indhold, var Læreren ogsaa bleven en anden. —

Ved Aar 1900 er Tilstanden denne paa Folkeundervisningens Omraade. Undervisningspligten indtræder med det fyldte 7de Aar (dog kunne Forældre faa 6 Aars Børn optagne i Skolen) og ophører med det Skolehalvaar, i hvilket Barnet fylder 14 Aar. Forældre have Ret til at lade deres Børn søge Privatskoler eller faa Undervisning i Hjemmet, forudsat de ved Overhøring af Skolekommissionen findes at have lige saa gode Kundskaber som Børn af samme Alder i Folkeskolen. Denne søges paa Landet af c. 89 %, i Købstæderne af c. 70 % og i København af c. 75 % af de undervisningspligtige Børn. I den sidste Menneskealder er Antallet af de privat underviste Børn steget paa Landet fra 7 til 11 % og i Købstæderne fra 26 til 30 %, men aftaget i Hovedstaden fra 41 til 25 %, fordi Arbejderklassen er vokset stærkt og de offentlige Skoler forbedrede.

Efter sin historiske Udvikling hører Folkeskolen baade under Stat, Kirke og Kommune: den sidste har dog Hovedindflydelsen i et stedse voksende Omfang, hvorfor Navnet »Kommuneskole« har afløst det gamle »Borger- og Almueskole«. Skolelovgivningens almindelige Bestemmelser lempes efter Forholdene i hver Kommune ved en Skole- og Undervisningsplan, der efter Samraad med Lærerne affattes af de kommunale Myndigheder. Enhver Kommunes Skolevæsen bestyres paa Landet af Sogneraadet, i Købstæderne af Byraadet, dog er

det nærmeste Tilsyn overdraget en Skolekommisson, der bestaar af Sognepræsten (Sognepræsterne) og nogle af det kommunale Raad valgte Medlemmer. For nylig har Lovgivningen tilladt, at Enker med undervisningspligtige Børn vælges ind i Skolekommissionen. I København findes der en Skolekommission for hver Folkeskole og en i hvert Sogn for de private Skoler. Den daglige Administration af Skolen og en Del af Tilsynet er i Hovedstaden og de fleste Købstæder overdraget en af Lærerne under Navn af Overlærer eller Skoleinspektør. København, Frederiksberg, Aarhus og Odense have desuden særlige Tilsynsmænd, der ikke ere Lærere, i Spidsen for hele Kommunens Skolevæsen. Paa Landet har Sognepræsten, der er Skolekommissionens Formand, det umiddelbare Tilsyn. I Købstæderne vælger Kommissionen sin Formand. — For København og hvert af de 73 Provstier findes en Skoledirektion, der i Hovedstaden sammensættes af Overpræsidenten, en Borgmester og en Provst eller Sognepræst, og uden for København af Amtmanden, Distriktsprovsten og eventuelt et tredje Medlem, valgt af Skoleraadet. Skoledirektionen har Tilsyn med hele Skolens Virksomhed, og Provsten visiterer Skolerne, da Tanken om at ansætte særlige Skoleinspektører endnu ikke er slaaet igennem. Skoledirektionerne i en Amtsraadsreds udgøre Amtsskoledirektionen, der bestyrer Kredsens Skolefond, hvis aarlige Budget den vedtager i Forening med Skoleraadet, som bestaar af Amtsraadet og nogle af Købstædernes Byraad valgte Medlemmer. — Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet har Overtilsynet paa alle Omraader. Det stadfæster Skole- og Undervisningsplaner, fastsætter Lønninger, afgør Spørgsmaal om Læreres Afskedigelse og alle Lempelser af Skolelovgivningen efter lokale Forhold. Siden Posten som Overskoledirektør, der bestod 1855—66, blev ophævet, har Ministeriet søgt sagkyndig Medhjælp i Spørgsmaal vedrørende Folkeskolen hos en som Konsulent antagen Skolemand eller hos Kommissioner, nedsatte i bestemte Tilfælde, samt for Gymnastik og Sang hos Gymnastikinspektøren og Sanginspektøren. Til Medhjælp for Ministeriet bevilges der fra 1899 en Sum paa Finansloven til Formanden for Censorerne ved Skolelærereksamenen. Fra Biskopperne, der paa deres Visitatser føre et almindeligt Tilsyn med Undervisningen og Lærernes Forhold, indhenter Ministeriet ogsaa Betænkninger i visse Tilfælde. Det modtager aarlig Beretninger om Skolevæsenets Tilstand fra Skoledirektionerne, støttede paa Meddelelser fra Skolekommissionerne, desuden Provsternes og Biskoppernes Visitatsberetninger samt Indberetning fra Gymnastik- og Sanginspektøren om de af dem foretagne Inspektioner, og herefter tager Ministeriet i givet Fald Anledning til at forhandle med de stedlige Myndigheder om at bortrydde Hindringer for Skolevæsenets Fremme.

Ved Siden af den egentlige Folkeskole, der staar aaben for alle

uden Betaling (Friskole), findes der i København og Købstæderne offentlige Skoler med videregaaende Undervisning og Erlæggelse af Skolepenge under forskellige Navne (»Betalingsskole«, »Borgerskole«, »borgerlig eller kommunal Realskole«). Omtrent 20 af disse føre Eleverne til almindelig Forberedelseseksamen, ganske enkelte slutte med den mindre omfattende Borgerskoleeksamen; men de fleste have ingen afsluttende Prøve. København har 19 Friskoler og 10 Betalingsskoler. I Købstæderne og Handelspladserne var Forholdet 1893 dette: 34 Byer havde alene Friskoler, 30 særskilte Betalingsskoler og Friskoler, og i 12 vare begge Slags Skoler forenede. — Paa Landet findes der Pøge- og Forskoler for Børn indtil 10 Aar. Lærerkrafterne ved disse Skoler have hidtil som Regel været ueksaminerede; men nu skulle de have Forskolelærerindeksamen. I Jyllands tyndbefolkede Hedesogne findes Omgangsskolehold, saaledes at een Lærer underviser i 2 Skoler (Hoved- og Biskole). I nogle Biskoler besørges Undervisningen om Vinteren af ueksaminerede Vinterlærere. 1893 fandtes paa Landet 2936 Hovedskoler, c. 300 Pøge- og Forskoler samt 200 Omgangs- og Biskoler. — Foruden de Privatskoler, der give en højere Undervisning, findes der især paa Landet mange Skoler, som meddele en Undervisning af samme Omfang som Folkeskolen, oprettede af den grundtvigske Retning eller af Sekter. Uden for København kan enhver forestaa en privat Undervisning uden at have Eksamen eller søge Autoriteternes Tilladelse. Af slige private Folkeskoler findes c. 200 paa Landet med 6—7 000 Børn. De støttes af enkelte Kommuner og af Staten med 35 000 Kr. aarlig.

Medens det samlede Børnetal i hver Skole paa Landet i de fleste Tilfælde er under 100, stiger det i Købstæderne jævnlige til henimod 1000 og i København til over 1500. Gennemsnitstallet er henholdsvis c. 65, c. 390 og c. 1280. Derfor rummer hver Skole et yderst forskelligt Antal Klasser: paa Landet i Gennemsnit 2,5, i Købstæderne 13 og i København 42. Børnetallet i hver Klasse har hidtil maattet være indtil 50, dog er det i henvend $\frac{3}{4}$ af alle Skoler under 35, og København og Frederiksberg have i mange Aar haft 30 som Gennemsnitstal; men i 1893 havde i 624 Landsbyskoler een Lærer over 70, i 356 over 75 og i 221 over 80 Børn at undervise. Fremtidig maa Gennemsnitstallet af Børnene i en Skoles Klasser ikke overstige 37 paa Landet og 35 i Købstæderne. — I enhver Folkeskole (undtagen i enkelte Hedeegne i Jylland) ere Børnene efter Kundskab og Modenhed delte i mindst 2 opadstigende Klasser. Paa Landet have 75% af alle Skoler denne Klasseordning. I Købstæderne træffes fra 2 til 8 opadstigende Klasser, hyppigst 6. Dette Antal findes ogsaa i Københavns Skoler, og her er tillige Afgangsklasser for Børn, der have naaet Skolens Maal, og Særklasser for svagt begavede eller forsømmelige

Børn. Fællesundervisning for begge Køn er Regel i Landsbyskolerne paa 35 nær. I Købstæderne findes den kun i $\frac{1}{5}$ af Klasserne og i København slet ikke.

Skolegangsordningen er meget afvigende. I alle Københavns offentlige Skoler er der Hverdags- og Halvdagsskolegang (24—30 Timer om Ugen), ligesaa i Købstædernes Friskoler (18—24 Timer), men i Betalingskolerne her findes gennemgaaende Hverdags- og Heldags-skolegang med delt Skoletid og indtil 36 Timers egentlig Undervisning. Frederiksberg og flere Købstæder have frivillig Heldagsundervisning, hvor Skoleforsømmelser uden lovlig Grund straffes med Udvisning af Skolen. Paa Landet møde Klasserne skiftevis en hel Dag i Skolen, men medens det paa Øerne er almindeligst, at hver Klasse møder 3 Dage om Ugen hele Aaret om, foretrækker man i Jylland af Hensyn til Markarbejdet at lade ældste Klasse gaa faa Dage i Skole om Sommeren, flere om Vinteren og omvendt med yngste Klasse. I Vestjylland har man i mange Sogne, uagtet der kun er 2 Klasser i Skolen, bygget 2 Skolestuer og om Vinteren antaget en Hjælpelærer, for at alle Børn i dette Halvaar kunne faa Undervisning hver Dag. Kommunerne kunne ordne Skolegangen efter de stedlige Forhold, naar kun der i Gennemsnit af Aarets 41 Skoleuger gives hver Klasse paa Landet mindst 18 Timers Undervisning om Ugen foruden Timerne i Gymnastik, kvindeligt Haandarbejde og Sløjd, og i Købstæderne mindst 21 Timer om Ugen foruden Timerne i de nævnte 3 Fag samt Tegning og kvindeligt Husgerning. — Skolebesøget bliver Aar for Aar stadigere, da Erkendelsen af Skoleundervisningens Betydning i stedse højere Grad gennemtrænger Befolkningen. Børnenes Medhjælp til Familiens Underhold ved Bygang og Fabrikarbejde i Byerne og ved Markarbejde paa Landet er Hovedaarsagen til Forsømmelserne. Ved Lov af 1873 er Børns Anvendelse i Fabrikker bleven reguleret, men for andet Børnearbejde gives ingen Lovbestemmelser. I Landsbyskolerne gik Forsømmelserne efter Fradrag af Sygdom fra 1867 til 1894 ned fra 19% af Skoledagene til 6% og i Købstæderne fra 8 til 2%. I København og paa Frederiksberg ere Forsømmelserne efter Fradrag af Sygdom kun $\frac{1}{2}$ %. Medens et Barn i København og Købstæderne kommer c. 240 (enten hele eller halve) Dage i Skole om Aaret, mødte et Landsbybarn i 1867 i Gennemsnit kun 94 Dage og i 1894 110 Dage om Aaret i Skolen.

Undervisningen omfatter følgende tvungne Fag: Dansk, Religion, Skrivning, Regning, Historie og Geografi, Sang og for Drengene Gymnastik, i Købstæderne desuden Tegning og kvindeligt Haandarbejde. I det sidste Fag skal der ogsaa undervises paa Landet, hvor der er ansat en Lærerinde. For Tiden findes det kun i hver 7de Landsbyskole. Frivillige Fag ere: Naturkundskab, Sløjd, Gymnastik for

TIMEPLAN FOR KØBENHAVNS KOMMUNESKOLER.

	Religion	Dansk	Anskuelseøvelse	Tysk	Historie	Geografi	Naturhistorie	Naturlære	Matematik	Regning	Bogføring	Skrivning	Tegning	Sang	Gymnastik	Skjold	Haandarbejde	I alt
Betalingskoler (Dreng)																		
6te Klasse. . .	2	10	2	>	>	>	>	>	>	5	>	5	>	>	2	>	>	26
5te —	2	10	1	>	2	2	1	>	>	5	>	4	>	1	2	>	>	30
4de —	4	9	>	>	2	2	2	>	>	4	>	4	>	1	2	>	>	30
3dje —	4	8	>	>	2	2	2	>	>	4	>	3	2	1	2	(2)	>	30
2den —	3	7	>	>	2	2	2	1	>	4	>	3	3	1	2	(2)	>	30
1ste —	3	6	>	>	3	2	2	2	1	3	>	2	3	1	2	(2)	>	30
Afgangsklassen	1	5	>	6	3	1	1	2	2	2	1	>	4	>	2	(2)	>	30
	19	55	3	6	14	11	10	5	3	27	1	21	12	5	14	(8)	>	206
Betalingskoler (Piger)																		
6te Klasse. . .	2	9	2	>	>	>	>	>	>	5	>	4	>	>	>	>	4	26
5te —	2	10	1	>	1	1	1	>	>	5	>	4	>	1	>	>	4	30
4de —	3	7	>	>	2	1	1	>	>	4	>	3	>	1	2	>	6	30
3dje —	3	7	>	>	2	2	1	>	>	3	>	3	>	1	2	>	6	30
2den —	3	7	>	>	2	2	2	>	>	3	>	2	>	1	2	>	6	30
1ste —	3	6	>	>	3	2	2	>	>	3	>	2	>	1	2	>	6	30
Afgangsklassen	1	5	>	6	1	1	1	2	>	2	1	>	2	>	>	>	8	30
	17	51	3	6	11	9	8	2	>	25	1	18	2	5	8	>	40	206

Friskolen har baade for Dreng og Piger kun 200 Timer: for Drengene 3 Timer mindre i Naturhistorie og 1 Time mindre i Historie, Geografi og Naturlære, for Pigerne 3 Timer mindre i Haandarbejde, 1 Time mindre i Historie, Naturhistorie og Regning. Ellers ere Timeplanerne som Betalingskolernes.

Piger, i Købstæderne tillige kvindelig Husgerning samt, hvor en videre Undervisning tilsigtes, Matematik og levende Sprog. De sidste Fag findes i alle Betalingskoler, Naturkundskab tillige i Friskolerne i Købstæderne, men kun undtagelsesvis paa Landet. Gymnastik for Piger er indført i flere Købstæder, Undervisning i kvindelig Husgerning har i den allernyeste Tid begyndt at vinde Indgang. — Staten har ikke truffet Foranstaltninger til særlig Religionsundervisning for Børn af andre Kaffessioner end Folkekirkens. Derfor have disse særlige Skoler

Ministeriets Forslag til Timeplan for Folkeskolen udenfor København
(Cirkulære af 6/4 1900).

	For Købstæderne			For Landet		
	1. Trin Timer	2. Trin Timer	3. Trin Timer	1. Trin Timer	2. Trin Timer	3. Trin Timer
Religion	4/2	3	4	4/2	3	3
Dansk } Skrivning }	9	8	9	9	8	8
Regning	6/2	3	4	6/2	3	3
Historie	2/2	2	3	6/2	3	3
Anskuelsesundervisning }		»	»			
Geografi }	4/2	2	2			
Naturkundskab }		2	2			
Sang	2/2	1	1	2/2	1	1
	18	21	24	18	18	18

i de større Byer. Men Børn af Dissentere have Ret til at søge den offentlige Skole og kunne fordres fritagne for at deltage i Religionsundervisningen, imod at Forældrene paa anden Maade sørge for denne. I dette Fag skal der bruges en approberet Lærebog; derimod er Valget af andre Skolebøger frit. Nyudkomne Skolebøger anbefales jævnlig af Ministeriet. Normalplan findes ikke, dog har Ministeriet givet en almindelig Vejledning angaaende Fremgangsmaaden og Maalet i de forskellige Fag samt Fordelingen af Timetallet og Undervisningsstoffet. I Sang skal følges et af Ministeriet udstedt Regulativ, i Gymnastik en i 1899 udkommen Haandbog. I Modersmaalet skal undervises i Gennemsnit 287 Timer aarlig i hver Klasse. I Forskolen og de dertil svarende Klasser skal den øvrige Undervisning forberedes gennem Anskuelsesundervisning, og Bibelhistorie, Fædrelandshistorie og Geografi læres væsentlig gennem Fortælling og Genfortælling. For øvrigt have Lærerne stor Frihed med Hensyn til Metode; den stramme Gennemførelse af en bestemt Fremgangsmaade tiltaler ikke danske Lærere, hvis Undervisning som Regel har et stærkt, undertiden for stærkt, individuelt Præg. Skolebøgerne ere for en stor Del vejledende med Hensyn til Metoden. Hjemmets Medhjælp ved Børnenes Undervisning er i Aftagende, og den slappe Tugt og ivrige Deltagelse i Adspredelser, der er betegnende for mange af Nutidens Hjem, støtter heller ikke Skolens Gerning. Lærernes Ret til at anvende legemlig Straf benyttes nu langt mindre end før. I flere større Kommuner gives Præmier for stadig Skolegang og god Opførsel ved Børnenes Udskrivning af Skolen. Eksamen holdes paa Landet baade Foraar og Efteraar, i mange Købstæder kun een Gang aarlig.

Kommunen anskaffer de Undervisningsmidler, der kun bruges paa Skolen, for fattige Forældres Børn ogsaa dem, der behøves til Forberedelse i Hjemmet. De større Byer udstyre deres Skoler rundelig,

men i mange Kommuner raader der stor Sparsomhed i Skolens Forsyning med Kort, Billeder og Anskuelsesmidler (over Halvdelen af Landsbyskolerne eje f. Eks. ikke en Globus), ligesaa med Anskaffelse af Skolebøger til Smaafolks Børn. »Danmarks Lærerforening« og især

59. Københavns Kommuneskole: Skolen i Mathæusgade (Arkitekt: Hans Holm).
I Baggrunden St. Mathæus Kirke (Arkitekt: L. Fenger).

dens forrige Formand, Lærer Emil Sauter, har ved Forevisninger og Foredrag søgt at vække Interessen hos Lærere og lokale Myndigheder for Anskaffelse af bedre Skolemateriel. Paa dens Foranledning oprettedes 1887 »Dansk Skolemuseum« i København for Statsmidler. Ved Skolerne i Hovedstaden og mange Købstæder findes Børnebog-samlinger, der støttes af Kommunen, og tillige Bogsamlinger for Lærerne. Paa Landet ere begge Dele sjældnere. — Af Skolebygninger er der i Byerne i den nyere Tid opført mange, fortrinlig indrettede med Hensyn til Belysning, Opvarmning og Ventilation, med Gymnastiksale og moderne Inventar (Tomandsborde m. m.). Hovedstaden, hvis Skolebygninger med Inventar have en Værdi af 6 Mill. Kr., anvender c. 200 000 Kr. paa hver ny Skolebygning. I denne Henseende staa de fleste Landsbyskoler langt tilbage, da Lovgivning og Administration ikke have taget sig af disse Forhold, siden man 1856 fastsatte Regler for Lærerboligen og Skolestuens Størrelse. Denne skal mindst have 90 Kubikfod Rum for hvert Barn, der samtidig undervises i den; men i Femteparten af Landsbyskolerne er dette ikke naaet endnu. Fremskridt ere dog at vente, dels ved den voksende Sans for Skolehygiejne hos Befolkningen, og dels fordi Skoleloven af 1899 tilsiger Kommunerne Statshjælp til

Udvidelse af Skolebygninger, hvorfor Ministeriet i et Cirkulære har indskærpet de moderne hygiejniske Krav til Skolebygningen og dens Renholdelse samt krævet Autoriteternes Approbation af Planer til nye Byggearbejder.

Den, der vil have fast Ansættelse i Lærerplads, skal have underkastet sig henholdsvis Skolelærer-, Skolelærerinde- eller Forskolelærerindeeksamen, bekende sig til Folkekirkens Lære, være 25 Aar gammel og have undervist tilfredsstillende i 4 Aar. I Andenlærer- og Biskoleembeder paa Landet kan dog ansættes Lærere i 22 Aars Alder og med 1 Aars Skolevirksomhed. For Timelærere kræves ingen bestemt Alder eller Tjenestetid. Kaldsretten er meget fordelt. Kongen besætter Første- og Overlærerembederne i Købstæderne, Biskopperne de Embeder, der i sin Tid have været Degnekald, og Skoledirektionerne Resten. I de to sidste Tilfælde indstiller Sogne- eller Byraadet efter Forhandling med Skolekommissionen 3 af Ansøgerne, blandt hvilke den kaldsberettigede Autoritet udnævner een, med mindre den i Henseende til udvist Lærerdugtighed og moralsk Vandel ikke finder nogen af de indstillede skikket eller værdig til Embedet. Timelærere i Købstæder, Vinterlærere paa Landet og Vikarer antages af den kommunale Skolebestyrelse.

I Folkeskolen underviste i 1895 i alt 6 458 Personer, der fordelte sig saaledes:

	Lærere	Lærerinder
København	447	549
Købstæder og Handelspladser	726	597
Landet	3 488	651

Benyttelsen af kvindelige Lærerkræfter er i den sidste Menneskealder gaaet stærkt fremad i København og Købstæderne, hvor der før 1860 kun fandtes enkelte Lærerinder i kvindeligt Haandarbejde. Af de forholdsvis faa Lærerinder ved Landsbyskolerne ere tilmed henvend $\frac{2}{3}$ ueksaminerede. Kvinder undervise baade Piger og yngre Dreng.

Blandt de Samfundsklasser, hvorfra Lærerstanden rekruteres, staa Gaardmændene og dernæst Lærerne selv i første Række; de afgive i de senere Aar $\frac{2}{3}$ af det hele Antal. Derefter følge Haandværkere, Handlende, Embeds- og Bestillingsmænd samt Husmænd og Arbejdere, dog med den Forskel, at fra den sidste Gruppe kommer der langt flere Lærere end Lærerinder. Tidligere udgik flere Lærere og især flere Lærerinder fra noget højere stillede Samfundslag.

Uagtet Lærernes Kaar kun til Dels tillade dem at følge med i Litteraturen, arbejde mange af dem ihærdig paa deres Videreuddannelse ved Selvstudium og Kursus, ligesom de tage livlig Del i Skolemøder, af hvilke der stadig afholdes en Række i Provinserne og med nogle Aars Mellemrum i Hovedstaden. De sidste støttes af Staten (10000 Kr.).

Lærere optræde som Forfattere af Skolebøger og Udgivere af Skoleblade; nogle have brudt en ny Banc i Litteraturen ved Skildringer af Almuens Liv, enkelte drive Fritidssysler, der strejfe Videnskabernes Omraade, levere Bidrag til Samlerværker m. m. Ikke faa af dem tage Del i det kommunale og politiske Liv som Sogneraadsmænd og Rigsdagsmænd, andre ere Regnskabsførere for Brugsforeninger og Andelsmejerier, nogle holde Aftenskole eller populære Foredrag. Herved højnes deres sociale Stilling, og de blive paa Landet i visse Retninger Præsternes Arvetagere ved at deltage i Ledelsen af den aandelige og økonomiske Udvikling.

Lærerlønnen udgjorde i Gennemsnit 1896, overalt beregnet i Penge:

	Lærere	Lærerinder
København	2 150 Kr.	1 580 Kr.
Købstæderne	1 480 -	800 -
Landet	1 195 -	675 -

foruden Tillægget paa Finansloven, der dengang udgjorde 500 000 Kr., senere er steget til 700 000 Kr., men bortfalder 1901. Mellem Jyllands og Øernes Landsbylærerembeder var der stor Forskel. Hist havde en Første- og Enelærer 1097 Kr., her 1430.

Ved Loven af 1899 er en lignende Lønningsordning som den, der forud bestod i København og en Række større Købstæder, gjort til Regel for hele Landet, idet Lønnen bliver overvejende Pengeløn, der stiger med Tjenestearene. Kommunen udreder Grundlønnen, Staten Tillæggene, dog maa Købstæderne betale de to første Tillæg og København dem alle mod et aarligt Bidrag af Staten paa 170 000 Kr. Paa Landet bevares Bolig, Brændsel og Have som Naturalløn og indtil videre Jordlod og Fourage. Tillæggene ere ens inden for alle Embeder af samme Art, men Begyndelseslønnen forskellig i de enkelte Kommuner. Paa Landet er Pengelønnen for Første- og Enelærere: mindst 600—1300 Kr., højest 1100—1800 Kr. (efter 20 Aars Tjeneste) og hertil kommer eventuelt 100 eller 150 Kr. for kirkelige Forretninger. Indtil Jordlodden og Kirkeindtægterne blive afløste, afkortes Værdien af disse Indtægter i Pengelønnen. For Andenlærere og Lærerinder: mindst 500—1000 Kr., højest 700—1200 Kr. (efter 15 Aars Tjeneste), hvortil for de Andenlærere, der ikke ere befordrede efter 20 Aars Tjeneste, kommer et Tillæg paa 200 Kr. For Forskolélærerinder: mindst 350—550 Kr., højest 650—850 Kr. (efter 12 Aars Tjeneste). Jordlodden giver ikke Lærerne samme Fordel som før. Den er dyrere at drive, især da Beboernes Medhjælp er falden bort; Nutidens Lærere have efter deres Fordannelse ikke saa gode Betingelser som en tidligere Slægt for at være Landbrugere, og med de stigende Krav til Lærerens Skolegerning lægger denne mere Beslag paa hans Tid. Det er derfor et udbredt Ønske blandt Lærerne at blive fri for Jordlodden, og Lovgivningen har nu

imødekommet dette. De kirkelige Indtægter, der ydes paa en ikke længer tidssvarende Maade, tage mange Steder af, præsteres ofte med Uvilje og foranledige jævnlig Konflikter mellem Behoerne og Lærerne, hvorfor disse længe have ønsket dem afløste med et fast Beløb; men herom kunne Regering og Rigsdag ikke blive enige. Dog er Højtids-offerret afløst paa en Del Steder. I Købstæderne fastsættes Lønnen efter en af følgende 3 Skalaer: for Lærere 900—2 000, 1 000—2 200 eller 1 000—2 400 Kr.; for Lærerinder 700—1 300, 800—1 400 eller 800—1 500 Kr. Højeste Løn naas i 20 Aar. Overlærerne faa højest Lærerløn og et Tillæg, der stiger til 600, 900 eller 1 200 Kr. for hver af de 3 Lønningsklasser. I København og paa Frederiksberg lønnes Lærerne med 1 050—3 000 Kr., Lærerinderne med 1 050—2 000 Kr. Inspektørerne naa henholdsvis 4 000 og 3 600 Kr. foruden Bolig, Brændsel og Lys.

Lærere og Lærerinder ere pensionsberettigede som Stats-embedsmænd efter 5 Aars Tjeneste. Ved Fastsættelsen af Pensionens Størrelse medregnes ikke de Tjenestear, der gaa forud for Lærers 30te Aar. Højeste Pension ($\frac{2}{3}$ af Embedsindtægten) naas efter 30 Aars Tjeneste. De kommunale Autoriteter kunne til enhver Tid foreslaa en Lærers Afskedigelse, men først med hans 70de Aar kunne de kræve den. I denne Alder kan Læreren ogsaa kræve sin Afsked med Pension. Enhver fast ansat Lærer skal sikre sin Enke $\frac{1}{3}$ af Embedets Indtægter i Overlevelserente. I Pension faar hun en anden $\frac{1}{3}$, for saa vidt Manden var pensionsberettiget. For København ere disse Regler noget ændrede.

Udgifterne til Skolevæsenet udredes i Hovedsagen af Kommunerne, nemlig til Bygninger, Inventar, Undervisningsmateriel og den første Del af Lønnen. Dernæst af Skolefondene, som faa deres Indtægt ved Ligning efter Hartkorn paa Landet og Folketal i Købstæderne samt ved Tilskud fra Statskassen. Af Skolefondene udredes Lønningstillæg, Pensioner, Vikar- og Hjælperlærerløn, Understøttelse til Aften- og Haandarbejds-skoler, til Nybygninger og til trængende Kommuners Skolevæsen overhovedet. I den sidste Menneskealder have Skoleudgifterne været i stærk Stigning, især i København og de større Købstæder. 1895 udgjorde de henved $9\frac{1}{2}$ Million Kr. (Staten 900 000, København 2 100 000, Købstæder og Handelspladser 2 170 000, Sognekommuner 3 850 000, Amtskommuner 420 000) og ere senere stegne, saa at den samlede Udgift til Danmarks Folkeskoler ved Begyndelsen af det 20de Aarhundrede, fra hvilket Tidspunkt Statens Tilskud vokser med $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr., vil udgøre henved 12 Mill. Kr. —

Paa Færøerne var der ved Aarhundredets Begyndelse kun fast Skole i Thorshavn. Paa Landet meddeltes ved Hjemmeundervisning og Omgangsskolehold i Husene en tarvelig Undervisning i Læsning og Religion. Fra 1830 begyndte Staten at tage sig af Skolevæsenet; ved Reglement af 1845 og Skolelov af 1854 blev der indført Undervisningspligt, oprettet Skolekommissioner med Præsten som Formand og givet

Lærerne offentlig Ansættelse og fast Løn. Den danske Statskasse giver Hjælp til Skolebygninger, Lærerløn og Pension. Paa Grund af den spredte Bebyggelse bestaar Omgangsskoleholdet endnu, men i offentlige Skolehuse. Enhver Lærer underviser skiftevis i Skolen i Kirkebygden og i en anden Bygd. Undervisningen er ikke slet saa omfattende som i de danske Landsbyskoler, og Lærerens sociale Stilling trykkes af den tarvelige Løn: i Regelen 500 Kr. og Bolig. Enkelte Lærere have faaet Uddannelse paa Seminarier i Danmark, men de fleste paa Lærerskolen i Thorshavn. Skolevæsenet i denne By er ordnet som i en mindre dansk Provinsby. —

Den danske Folkeskole er gaaet mægtig fremad i det 19de Aarhundrede, især i dets sidste Halvdel, saa at den i mange Henseender værdig staar ved Siden af Umlandets Skoler, ligesom den gennemgaaende gode Folkeoplysning for en stor Del skyldes den. Vel har den endnu ikke naaet det Maal, der foresvævede Reformvennerne for 100 Aar siden, og i dens Ordning er der adskillig forældet; men den stigende Sans for Oplysning, den mere udbredte pædagogiske Interesse og Befolkningens dybere Erkendelse af sit Ansvar over for Skolen vil forhaabentlig give den tidssvarende Former og et fyldigere Indhold med Bevarelsen af den Grundkarakter, som den historiske Udvikling har givet den.

JOAKIM LARSEN.

4A. DEN HØJERE DRENGE-SKOLE.

Den almindelige aandelige Opvaagnen med dens humane Bestræbelser, som karakteriserede vort Fædrelands offentlige Liv mod Slutningen af forrige Aarhundrede, satte ogsaa en Forbedring af Undervisningsvæsenet paa Dagsordenen. Nogen Forbindelse mellem den lavere og højere Skoles Ordning blev ikke Frugten af disse Strømninger, skønt Reformmønskerne paa begge Omraader udsprang af samme Grundstemning. Man kunde endnu ikke naa saa vidt, at man fandt den Række jævne Overgange, der kan forbinde den elementære med den højeste Dannelse. Lærerskolen stod som den Tap, hvormed hele det egentlige Dannelsesarbejde maatte dreje sig; Folkeskolen skød frem ved Siden af denne som en Vækst af helt anden Art og med helt forskellige Krav og Livsbetingelser.

Imidlertid foregik der i Lærerskolens Indretning flere Forandringer, som bleve bestemmende for hele dens fremtidige Udviklingsretning, men som ikke i Øjeblikket tog sig særlig store eller indgribende ud. De angik dels Undervisningsstoffet, dels Undervisningsmetoden. Man krævede, at Skolen skulde danne retskafne og fædrelandssindede Mænd,

duelige og oplyste Statsborgere, og det indeholdt allerede i og for sig en alvorlig Anke mod den tidligere Lærdscole, at man for at naa dette Maal fandt det fornødent at ændre dens Fagplan. Lærdscolen havde her som andre Steder i lange Tider kun været en latinsk Dresseringsanstalt, hvor en Række, om end den Gang langt fra alle, af Statens Embedsmænd fik deres første Tilsnit. Uden Latin kunde ingen Dannelse tænkes, men Latin alene og Latin paa den Maade, som Skolen hød det, var ikke nok til Dannelse, og i lange Tider havde Latinskolens Elever egentlig kun rekruteret den lavere Kreds af Statens Embedsmænd, hvorimod den højere Kreds fremgik af Befolkningslag, der aristokratisk holdt sig borte fra Latinskolens Fællesundervisning og sørgede for deres Børns Uddannelse ad privat Vej. Betegnende er en Udtalelse, som en Forordning ^{28/7} 1756 fremkommer med, at den »vil se de publique latinske Skoler sat i den Stand, at skikkelige fornemme og formuende og velhavende Folk og kunde faa Lyst at sætte deres Børn derhen til Undervisning, naar de se og erfare, at de kunne gøre det uden Frygt for, at Børnene der skulle blive forførte og vante til Liderlighed, Gemenskab, Nedrighed og andre en studerende Person allermest uanstændige Laster og Udyder«. I Sammenhæng med den heri udtalte Erkendelse af Kløften mellem egentlig menneskelig Dannelse og Latindressur stod Bestræbelsen for at højne Dannelsen mellem Skolens Elever ved at holde fattige Elever borte fra Statens Skoler og at drage et mere omfattende Stof ind under Undervisningen. Dette Stof fandt man nu dels ved at lægge mere Vægt paa Kundskab til de klassiske Kulturer og ikke udelukkende paa de klassiske Sprog, dels ved at søge nye Fag, som ikke stode i Sammenhæng med det klassiske. Ad begge Veje, om end mest direkte ad den sidste, tog man i Virkeligheden Grundlaget bort fra Lærdscolens tidligere dominerende Stilling. Forordningen af ^{11/5} 1775 gav Undervisning i Modersmaalet en fremtrædende Plads i Skolen, og den stadig voksende Sans for Realfag satte sig ogsaa tydelige Spor, om end mere i de talrige private Instituter, som grundlagdes enten af Enkeltmænd eller af Selskaber, end i Statens Skoler. Man behøver blot at gennemlæse Fagplanen for en eller anden af disse private Skoler for at se, hvorledes en umættelig Graadighed havde grebet Sindene; alt skulde med, og skulde det blot nogenlunde gennemføres i Virkeligheden, vilde der ikke blive megen Tid til de klassiske Fag, som tidligere havde været eneraadende. I Schouboes Institut i København omfattede Fagplanen saaledes foruden de døde Sprog, Tysk, Fransk, Engelsk, Religion, Moral, Historie, Geografi, Statistik, Teknologi, Matematik, Astronomi, Dansk, Grammatik, Brevstil, Ortografi, Skønskrivning, Aritmetik, Veksel- og Købmandsregning, dobbelt Bogholderi, Dans, Tegning, Musik, Svømning, Fægtning og Gymnastik, og ganske tilsvarende i de andre private

Anstalter. Staten var heller ikke altid bange for at tage Munden fuld, som naar den 1814 gav Lov til at indrette en Realskole i Form af et Par til Borgerskolen knyttede Klasser, i hvilke en teologisk Kandidat eller en Seminarist skulde undervise i: Dansk, Religion, Skrivning, praktisk Regning, Vekselregning og Bogholderi, elementær Matematik, de første Grunde af Mekanik, især med Anvendelse paa Fabrikker og Haandværker, Jordens og Verdens naturlige Beskaffenhed, Naturhistorie, Kundskab om Handelsvarer, Haandværks- og Fabriksarbejder, almindelig Verdenshistorie og udførligst Fædrelandets Historie, Geografi, Tysk, Fransk, Engelsk, Tegning af geometriske Figurer, Maskiner, Arkitektur, Ornamenter, Sang, Gymnastik og i Søstæderne en forberedende Undervisning i Styrmandskunsten samt i Svømning. Hvor meget end dette var Tegn paa, at Blikket begyndte at svæve ud fra den klassiske Lærdoms Omraader, kunde det dog ikke være andet, end at der maatte en ganske anderledes Klarhed og Samling til, før det kunde lykkes at bryde Klassicitetens gamle Herredømme. Det var i Grunden ogsaa kun i København, at Publikums Sans for ny og mere omfattende Kundskab kom til Orde. Uden for København fandtes ved Aar 1800 ikke en eneste privat Latinskole eller højere Realskole, og de lavere Realskoler, der bestod, havde med Undtagelse af Brahetrolleborgs 2 Skoler med 65 Elever, ingen pædagogisk Baggrund; der fandtes 7 Drengeskoler med 75 Elever, 6 Pigeskoler med 85 Elever og 2 Fællesskoler med 109 Elever. I København derimod fandtes 19 Drengeskoler med 1126 Elever, 41 Pigeskoler med 565 Elever og 3 Fællesskoler med 80 Elever.

Lærdsikolen fik sin nye Ordning ved Forordningerne af 1797, 1805 og 1809, og meget var det ikke, Realfagene her fik indrømmet. Latin og Græsk vedbleve at være de herskende Fag, og i Praksis vare de det endnu mere end i Teorien. Og da samtidig Staten i rask stigende Grad slog ind paa at forbeholde Univertitetskandidaterne Landets Embeder, vandt Lærdsikolen i Anseelse som Forskole til Universitetet og de sociale Magtstillinger, Embedseksamen gav Adgang til. En virkelig Realskole var det ikke lykkedes at skabe og endnu mindre at fremkalde nogen Respekt for en Realdannelse, som ikke var en Aflægger af den klassiske.

Hvad Undervisningsmetoden angik, havde Stormløbet mod den gamle Indpiskermetode heller ikke til syvende og sidst formaaet at skabe nogen væsentlig ny Praksis. De Rousseauske Idealer havde paa-virket mange enkelte, og de ledende Skolemænd, som førte Skolereformen igennem, havde alle Sans for en vækkende og modnende Undervisnings Betydning. Men da Staten vedblev at holde paa Eksaminer overalt, i Skolen som i Livet, fik Skolens daglige Arbejde snart sit Præg heraf. En dygtig Lærer blev den, som kunde sin Lektie og kunde holde Eleverne til Ilden, saa de fik deres Pensum igennem i den Tid, der

var beregnet, og Færdighed til at give forudbestemte Svar paa forudbestemte Spørgsmaal. Et Vidnesbyrd om, hvor blottet Tiden i sin Helhed var for Forstaaelsen af en Lærers Gerning, er den Skæbne, Lærerseminariet havde. Ligesom der allerede i nogen Tid havde været lagt Vægt paa Seminarier for Uddannelsen af Folkeskolelærere, skulde det nu ogsaa forsøges at uddanne en Stab af Lærere for den højere Skole. Men Forsøget mislykkedes fuldstændig, Seminariet lukkedes efter nogle faa Aars Forløb (1810), og det stod fra den Tid som en given Ting, at den Mand, som havde erhvervet sig Kundskaber nok til at bestaa den filologiske Embedseksamen, ogsaa derved maatte have vist sig skikket til at være Lærer. Dette hang sammen med det Eksamenssynspunkt, Skolernes Undervisning blev holdt fangen under, og virkede selv igen tilbage paa dette; det vænnede Læreren til at se Hovedformalet for sin Undervisning i at overføre sin Lærdom paa Eleverne, og det betingede, at senere hen, da de mange Fag begyndte at melde sig paa Timesedlen ved Siden af de klassiske Sprog, udvikledes der et System, hvor Faglærere traadte i Stedet for Klasselærere.

Indtil 1850 levede vor højere Skole paa Forordningen af 1809. Der lærtes virkelig Latin og Græsk i denne Skole, der skabtes gennem den en Generation, som var vænnet til Flid og Nøjagtighed, og som ogsaa havde en æstetisk Fornemmelse af, at den burde have Sindet aabent for Livets højere Værdier. Hele den Frihedsbevægelse, som gik over vort Land i Sammenhæng med de europæiske Strømninger, og som drog omtrent hele vor Embedsstand med sig, har nogle af sine Forudsætninger i denne gamle Lærdscole. Men den kasteagtige Afsondring, hvori den stod til Folkeskolen, den Forgudelse af Lærdom blot som Lærdom, hvortil den opfordrede, det æstetiske og upraktiske Forhold til Virkeligheden, som den fremkaldte, bidrog sit til at lade Akademikerne føle sig som dem, der vare kaldede til Magten og Herredømmet, og var saaledes ikke uden Skyld i den Splittelse, som senerehen delte vort Folk. Grundtvigs Kamp for en Folkehøjskole og hans Angreb paa den sorte Skole fik egentlig kun Betydning nedefter, til den ene Side, ude i Folket som et Led i dettes Mistro mod de regerende Klasser og hvad deres var; derimod prellede det saa temmelig af op efter, til den anden Side. Blandt Overklassen vedblev Overtroen paa Lærdskolens særegne Stilling som Dannelsens Bærer at staa urokket. Det var ikke under Indflydelse af Grundtvigs Kritik, at Madvig gennemførte en Reform af Lærdskolen i 1850, hvorved Realfagene fik en betydelig større Plads i denne end før, de klassiske Sprog en betydelig mindre, om end stadig den overvejende. Troen paa Latinens og Græskens Nødvendighed for sand Aandsdannelse var hos Madvig usvækket, men Livets Krav paa en Viden af anden Art og mere omfattende kunde ikke afvises. I 21 Aar levede derefter Lærdskolen paa denne

Grundvold, Undervisningen lededes over hele Linien efter lærde Principper, og den Viden, som meddeltes i Realfagene, havde en encyklopædisk Karakter, idet man ikke kunde slippe af Syne det videnskabelig systematiske Hensyn til hele Kredsen af menneskelig Viden. Der var i Tendensen den samme Graadighed efter at omfatte alt, som traadte saa grelt frem i Aarhundredets Begyndelse, kun var den blevet noget afdæmpet i sin Fremtræden ved at skulle gennemføres i Praksis.

Fagtrængsel og Overbebyrdelse uden virkelig solidt Udbytte paa noget Punkt blev snart den Dom, som fældedes over Lærdskolens af 1850. Rigsdagen tog da i 1870 en Omordning under Overvejelse. Det var første Gang, Lærdskolens Vilkaar skulde bestemmes af Folkets Repræsentanter, mellem hvem der sad mange, som vare grebne af Grundtvigs Anskuelse, udgaaede som de vare fra Folkets Midte og selv uden akademisk Dannelse. Kultusminister Hall og hans akademiske Fæller i Rigsdagen maatte levere en haard Kamp mod de folkelige Anskuelse, som krævede Lærdskolens Tilslutning til Lavskolen nedefter, og dens Spaltning opefter i saa mange ligestillede Retninger, som der var forskelligartede Interesser, hvori en virkelig høj og fin menneskelig Dannelse kunde søge Næring. Landstinget kom Ministeren til Hjælp og slog fast, at om end Tiden krævede væsentlige Ændringer i Lærdskolens, maatte dog dennes tidligere Udsondring fra al anden Undervisning fastholdes, fordi ingen anden Skole skulde byde en saa grundig og udviklende Dannelse, og Latinen som Grundvold for det hele maatte fastholdes. Det var Madvig, som i Landstinget gav disse Forestillinger Udtryk, og Folketinget bøjede sig for overhovedet at faa en Lov i Stand.

Ved Loven af $\frac{2}{4}$ 1871 blev da Lærdskolens afkortet nedefter, saa den først skulde begynde ved 12 Aars Alderen, i Stedet for ved 10 Aars Alderen, og delt opefter i en sproglig-historisk og en matematisk-naturvidenskabelig Afdeling. Afkortningen nedefter har ikke haft videre Indflydelse paa Skolens Udvikling, fordi Forberedelsesklasser hurtig oprettedes, til Dels i umiddelbar Forbindelse med Lærdskolens, under Ledelse af dennes Rektor og med dennes Lærere. Derimod har Delingen opefter haft ikke ringe Betydning, om end det forholdsvis hurtigt erkendtes, at man ikke havde naaet det tilsigtede Maal. Jo mere man fastholdt Latinens dannende Betydning, desto mere maatte man beklage, at dette Fag for den ene Del Studenters Vedkommende afsluttedes ved 16 Aars Alderen, idet det viste sig, at det Udbytte, Eleven havde af 4 Aars Latinundervisning paa et saa tidligt Alderstrin, var meget ringe om ikke helt lig Nul. Og jo mere Realkundskab viser sig nødvendig for vor Tids dannede, desto mere maatte man anse den sproglige Retnings Elever for brøstholdne. I mere end 20 Aar har derfor ogsaa Skolekredsene været optagne af Drøftelsen om, hvorledes en bedre

Ordning skulde kunne træffes. Ministeriet har dels fulgt denne Forhandling med levende Interesse, dels selv givet Stødet til en Række samlede Udtalelser af stor Betydning om afgørende Synspunkter.

I 1885 fremsatte Kultusminister Scavenius i Landstinget et Forslag til Omordning af hele Skolevæsenet. Men dette i mange Henseender fortræffelige Forslag kom paa Grund af de politiske Stridigheder ikke til Forhandling. En uheldig Følge heraf var, at Ministeriet derved bevægedes til at opgive Tanken om en samlet Omdannelse af hele Skolen, hvorved en organisk Forbindelse af den elementære og højere Skole kunde opnaas, og lod sig drive ind paa de partielle Reformers Vej, der skyder Tanken om denne Forbindelse i Baggrunden. Haabet om at naa hurtigere frem ad denne Vej er dog blevet gjort til Skamme. I 1889 udsendte Ministeriet et Cirkulære, der fremkaldte en stor Række meget omfattende Meningstilkendegivelser fra Skole og Universitet over Udskydning af Græsk og Ophævelse af Tvedelingen. En meget stærk Stemning fandtes at være til Stede for at udskyde Græsk og give Real-fagene en større Plads; men det lykkedes ikke at gennemføre nogen Lovændring, hvortil den politiske Strid og Kultusminister Scavenius's rokkede Stilling væsentlig bidroge. Hvorledes Fordelingen er nu, vil ses af nedenstaaende Normalskema for de lærde Skoler (S = den sproglige Retning, F = Fællestimer, M = den matematiske Retning).

	I		II		III			IV			V			VI			I alt		
	S	F	M	S	F	M	S	F	M	S	F	M	S	F	M	S	F	M	
Religion	2	2	>	1	>	>	1	>	>	1	>	>	1	>	>	9	>		
Dansk	3	2	>	2	>	>	2	>	>	2	>	>	3	>	>	14	>		
Oldnordisk	>	>	>	>	>	>	>	>	>	2	>	>	1	>	>	3	>		
Latin	6	7	>	7	>	>	8	>	8	>	1	8	>	>	16	28	1		
Græsk	>	>	5	>	(1)	5	>	(1)	6	>	(1)	6	>	>	22	>	3		
Fransk	4	3	>	3	>	>	2	>	>	3	>	>	3	>	>	18	>		
Tysk	2	2	>	2	>	>	2	>	>	>	>	>	>	>	>	8	>		
Engelsk	>	>	>	>	>	>	>	>	>	2	>	>	2	>	>	4	>		
Historie	2	3	>	2	>	>	2	>	>	3	>	>	3	>	>	15	>		
Geografi	2	2	>	1	>	>	1	>	>	>	>	>	>	>	>	6	>		
Naturhistorie	2	2	>	1	>	>	2	>	>	1	>	>	>	>	1	>	7	2	
Matematik	5	6	>	5	2	>	5	2	1	>	10	>	>	10	1	21	24		
Naturlære	>	>	>	2	>	>	2	2	>	4	3	>	6	5	>	14	>		
Skrivning	2	1	>	>	>	>	>	>	>	>	>	>	>	>	>	3	>		
	30	30	5	25	5	5	25	5	17	13	17	17	13	17	44	136	44		

I Skolens daglige Arbejde er der under alt dette foregaaet en meget betydelig Omdannelse. Friere pædagogiske Synsmaader have arbejdet sig frem, og Undervisningen er nu, i Sammenligning med tid-

ligere, væsentlig bedre. Overalt, hvor det lader sig gøre, lægges Vægten paa Modenhed og Selvstændighed fremfor paa Undenadslæren. Men i Forhold til hvad ønskeligt var, er Fremskridtet kun ringe. Foruden selve Skolens Fagplan bærer Eksamensvæsenet Hovedskylden herfor. Dertil kommer, at Lærerpersonalets Udvikling som Faglærere i Stedet for Klasselærere er blevet yderligere understreget ved den nye Ordning af Skoleembedseksamen (1883), og at Lærdskolens Fornemhed i Forhold til Realskolen har fundet en uventet Støtte ved Udviklingen af det private Skolevæsen, idet de private Skoler i stort Omfang har forbundet Latin- og Realklasserne, hvorved bevirkes, at dels de Skoler, der ere begge Dele, anses for finere og kunne kræve dyrere Skolepenge, end de, der kun ere Realskoler, dels at en saadan blandet Latin- og Realskoles Elever dele sig i en Elite, der sidder i Latinklasserne, og en mindre flittig og begavet Del, der skydes over i Realklasserne.

Samtidig med at Misfornøjelsen med Lærdskolens Fagplan og Virke-maade er saa almindelig og deles baade af Ministeriet, Skolemænd og Forældre, er man dog Vidne til det Særsyn, at Tilstrømningen af Elever er i stadig og saa stærk Stigen, at man i de sidste Aar har forsøgt at hæmme den ved strengere Eksamensbestemmelser. Grunden til denne Tilstrømning, der giver os aarlig c. 400 nye Stutenter, medens der for 20 Aar siden kun blev c. 150 Studenter aarlig, er ikke saa ganske let at paavise. Rimeligvis staar den i Sammenhæng med den almindelige Demokratisering og med at Studentereksamens Tvedeling har bragt en Del Studenter omkring i forskellige praktiske Fag, hvor de ud fra den almindelige Forestilling om akademisk Dannelses Overlegenhed have indtaget en foretrukken Stilling og derved vakt Ærgerigheden i disse Kredse efter at opnaa den samme Eksamen. Men hvad nu end Grunden til det store Studentertal er, saa har det virket til at give Studentereksamen en Karakter af at være en almindelig Dannelsesprøve og ikke udelukkende en Adgangsprøve til Universitetet. Klagerne over Overanstrengelse og Misfornøjelsen med den opnaaede Dannelses- og Kundskabsmængdes Art og Omfang have derved vundet i Styrke og bidrage til at fremtvinge et helt nyt Syn paa Lærdskolen. Den egentlige Lærdscole kan ikke længere hævde sig som en Almendannelses Skole, men maa opfattes som en Fagscole, der først naar Eleven har opnaaet en tilstrækkelig tilfredsstillende Almendannelse aabner ham Adgang til at uddanne sig paa særlig Maade for visse særlige Livsopgaver. Alt peger saaledes hen imod, at vi som i Norge og nu ogsaa i Sverige gaa en Reformtid i Møde, hvor Lærdskolens hele Stilling vil blive meget væsentlig forandret, og Latin og Græsk vige Pladsen for en paa Realfag bygget Undervisning. Et Andragende af ²⁸/₁₂ 1898 fra Bestyrerne for de københavnske Latin- og Realskoler

om Tilladelse til forsøgsvis at indrette en tredje Slags Studentereksamen er kun et Led i den almindelige Opløsningsproces, som foregaar.

Realundervisningen har i Aarhundredets Løb arbejdet sig stærkt frem og indtager nu en meget fremragende Stilling mellem Folkeskolen og Lærdskolen, ikke, som det naturlige vilde være, som et Overgangsled mellem disse to, men som en Aflægger af Lærdskolen. Denne Stilling har været den til udvortes Gavn ved at give den mere Glans og sikre den en mere vaagen Interesse fra Myndighedernes Side, men den har næppe været den til indvortes Gavn. Sine Fremskridt skylder den den stadige uvilkaarlige Paavirkning fra Folkeskolen, som hvis Supplement den øver sin Indflydelse i Befolkningen.

Realskolens Grundlæggelse skriver sig fra den Bevægelse, for hvilken Grundtvig, som ovenf. nævnt, stod som Ordfører. De gamle Borgerskoler tilfredsstillede ikke de opblomstrende Købstæders Dannelses- og Kundskabstrang, og Frederik VI oprettede da en særlig Realundervisning ved Sorø Akademi 1837 og det følgende Aar ifølge Stændernes Andragende en videnskabelig Realskole i Aarhus. Men denne slog ikke an; den krævede en for lang Skolegang og bød altfor omfattende et Stof. Den ophævedes derfor 1853, og i dens Sted traadte et Par Aar efter en til de lærde Skoler knyttet Realundervisning af mindre omfattende Art. Real- eller Borgerskolerne rundt om i Landet fik omtrent samtidig Ret til at afholde Eksamen, Forberedelseseksamen af lavere Grad (1859). Men endnu havde man ikke truffet det rette Maal; de to Forberedelseseksaminer laa ligesom paa hver sin Side af det Maal, Befolkningens store Mængde havde Brug for. Den store Forberedelseseksamen var for lærd og hørte Lærdskolen til, den lille hævdede sig ikke nok over Folkeskolen. Ved kgl. Anordning ³⁰/₈ 1881 smeltedes da de to Afgangsprøver sammen, og nu syntes det, at man havde truffet det rette. Der foregik i de nærmest følgende Aar et stærkt Opsving i Realskolen, en stor Mængde nye Skoler oprettedes, og det private Initiativ fandt Opmuntring og Støtte ved at Kommunerne, med en efter Omstændighederne ret mærkelig Redebonhed, gave Tilskud og byggede passende Lokaler. Utvivlsomt har da ogsaa disse Realskoler gjort megen Nytte og bidraget betydelig til at forøge Dannelsen i Befolkningen. Men i de senere Aar have flere Ulemper vist sig bestandig tydeligere; og disse bunde alle i Realskolens stadige Sammenhæng med Lærdskolen, saa Forberedelseseksamen bliver en fortyndet Studentereksamen. Prøvens Normalalder sattes til 16 Aar og jævntilledes med 4de Klasses Hovedeksamen eller 1ste Del af Studentereksamen. Motivet hertil var, at man gerne vilde holde Eleven i Skolen saa længe som muligt; men dette i og for sig rosværdige Ønske har ikke kunnet veje op imod Livets Krav eller gamle Vaner. Over Halvdelen af Eleverne forlade Skolen ved 14 Aars Alderen, saa man nu

staar over for de samme Ulemper, en uafsluttet Undervisning, som i sin Tid slog den videnskabelige Realskole i Aarhus ihjel. De fleste af de Elever, som blive i Skolen til Eksamen, ere saadanne, som ville søge de Stillinger, hvortil denne er Adgangsbetingelse enten iflg. Loven eller

60. Sorø Akademi.

iflg. Praksis. Eksamens-trykket og Lærdomsforestillingerne, som Realskolen har fra Lærds-skolen, hæmme dens Arbejde til Gavn for det praktiske Liv i meget betydelig Grad. De praktiske Færdigheder, som dette først og fremmest maa kræve, saasom Skrivning og Regning, indtage kun en underordnet Plads i Realskolen, hvorimod der sættes et betydeligt

Arbejde ind paa en Mængde Fag, som ikke have samme umiddelbare Nytte, og som kræve meget overlegne Lærerkræfter, om de skulle blive af virkelig dannende Betydning for Elever paa det Alderstrin, her kan være Tale om.

Det højere Skolevæsens Styrelse er underlagt Kultusministeriet. Vel er Skolenæringen fri, men Ministeriet alene meddeler den Ret til at afholde Afgangseksaminer med Retskraft, som er en Skoles Livsbetingelse. Og efter Cirkulæret af $\frac{1}{12}$ 1890 maa ingen bestyre en Latinskole, med mindre han har taget Skoleembedseksamen eller en dermed ligestillet Eksamen. Tidligere regnedes teologiske Kandidater for ligestillede med de filologiske; men dette er ikke længere Tilfældet. Lærds-kolen kontrolleres af en Undervisningsinspektion, som bestaar af 3 Universitetsprofessorer, Realskolen af en særlig udnævnt og lønnet Inspektør, der har en fast Medhjælper (Lønnen er henholdsvis 4000 og 2000 Kr.). Dog er Realundervisningen ved de Skoler, som tillige ere Latinskoler, underlagt de lærde Skolers Inspektion.

Af Latinskolerne ere 12 Statsskoler; deres Personale er kongelig udnævnte Embedsmænd og bestaar af Rektor, Overlærere og Adjunker. Ingen kan ansættes i disse Stillinger, uden han har Skoleembedseksamen eller hvad dermed ligestilles. Disse Skoler opretholdes kun for en ringe Del ved Elevernes Skolepenge, der udgør c. 150 000 Kr., men derimod væsentligst ved Indtægten af Jordegods, c. 288 000 Kr., og direkte Tilskud fra Statskassen, c. 280 400 Kr. Elevtallet i disse

Skoler er c. 1500, hvoraf 300 have Fripladser. Sorø Akademi (fra 1586) er ligestillet med Statens Skoler. Elevtallet er c. 170. Af Stiftelsens betydelige Midler, hvis aarlige Indtægter er over 600 000 Kr., afholdes en stor Del af Udgifterne til Landets Skolevæsen.

Herlufsholm er en særlig Anstalt, oprettet 1565, med et Jordegodstilligende af 1084 Tdr. Hartkorn. Elevtallet er c. 100.

De andre Latin-skoler ere private eller kommunale, og af disse støttes de 7 uden for København, med et Elevtal af c. 800,

med 17 000 Kr. af Statskassen og 13 000 Kr. af Sorø Akademi, foruden Kommunernes Tilskud, hvorimod de 12, der findes i København og paa Frederiksberg, intet Tilskud faa, skønt de have et samlet Elevtal af over 4 000 og et gennemsnitligt Elevtal af c. 365. Den Støtte, disse Skoler faa af det offentlige, indskrænker sig til Statens Garanti for et 3dje Prioritetslaan i Skolens Bygning og mindre Beløb til Forøgelse af Skolens Samlinger, hvortil aarlig bevilges 8 000 Kr. i alt.

Realskolerne støttes rundt om i Landet af Kommunerne, med Tilskud af Sorø Akademis Midler c. 27 000 Kr. til 16 Skoler, eller alene af dette, 68 000 Kr. til 54 Skoler, med et Elevtal af henholdsvis c. 2200 og c. 4 800, heraf 1 060 Piger. I København maa Skoler af denne Art ligeledes undvære Tilskud. Det samlede Antal af Realskoler i Landet er vistnok henimod 130. Af Landets samtlige skolesøgende Børn, c. 340 000, gaa $\frac{2}{15}$ i højere Skoler, i København er Forholdet $\frac{4}{15}$.

Lærernes Stilling ved Statens Skoler er ved Lønningsloven af $\frac{12}{4}$ 1892 bleven væsentlig forbedret. De 12 Rektorer lønnes stigende fra 4 200 til 5 000 Kr. med i alt 59 266 Kr.; 31 Overlærere lønnes stigende fra 3 000 til 4 200 med i alt 108 975 Kr.; 93 Adjunkter lønnes stigende fra 1 800 til 3 000 med i alt 243 566 Kr. Ved de kommunale & private Skoler, baade Latin- og Realskolerne, er Lønningen derimod kun tarvelig, og det er ofte under de allervanskeligste økonomiske Forhold, at Læreren maa røgte sin Gerning. I København have kun faa Bestyrere en rimelig Indtægt, og Lærerlønnen er ved Latinskolerne her gennemsnitlig 1 Kr. for Timen, ved Realskolerne meget mindre, vistnok kun 70 Øre. Gentagne Gange have Lærerne indgivet Andragender om

61. Herlufsholm.

at faa Tilskud fra Staten; men Forholdet har været saa vanskeligt at ordne, at dette hidtil har været forgæves. Skolepengene udgør i København fra 3 til 10 Kr. maanedlig, for Latinskolerne fra 6 til 18 Kr.; men de stigende Fordringer til Skolemateriel og store luftige Skolebygninger bringe Huslejen for Skolerne op til en saa betydelig Højde, at de ikke paa egen Haand formaa at hyde Lærerne mere betryggende Vilkaar. Om Pensionering af gamle Lærere er der slet ikke Tale; dog har Myndighederne over for dette Spørgsmaal stillet sig venligere end over for Spørgsmaalet om Tilskud til Lønforbedring.

Med nogen samlet Kraft kunne Lærerne ikke optræde, da de ingen Organisation have. En »Privatlærerforening« er nok stiftet i København, men den fører en hensygnende Tilværelse. En hele Landet omspændende Latinskolelærerforening foranstalter aarlig Møde, men dette har hidtil kun taget almindelige Undervisningsspørgsmaal op til Drøftelse.

C. N. STARCKE.

4B. DEN HØJERE PIGESKOLE.

At skrive den danske Pigeskoles Historie i de sidste 100 Aar er at skrive hele dens Historie, thi før den Tid var der næppe noget, der kunde kaldes Pigeskoler. De velstaaende holdt hyppig Huslærere, og her fik da ogsaa Pigerne Del i Undervisningen, men denne var ofte meget tarvelig; Komedieforfatteren Holberg har f. Eks. i »Julestuen« skildret en saadan »Skolemester«. I sidste Halvdel af det 18de Aarh. skete der imidlertid en stor Forandring. De pædagogiske Reformtanker, der især betegnes ved Rousseaus Navn, fandt i Danmark den livligste Genklang. En hel Række dygtige unge Udlændinge, franske og tyske, indkaldes, og til Pigernes Undervisning især franske og engelske Damer. Ligesom de mandlige Informatorer spillede en betydelig Rolle — flere af disse have vundet et anset Navn i Historien eller Litteraturen — saaledes indtog »Françaiserne« en agtet, ofte indflydelsesrig Stilling. Her træffe vi sikkert den første udtrykkelig paa Pigebørnene beregnede Undervisning. Snart fik Bevægelsen imidlertid et mere nationalt Præg og bredte sig i videre Kredse, og i Slutningen af Aarhundredet oprettes en Række af Skoler, hvis Navne (»for Borgerdyd«, »for Efter-slægten«) ere Udtryk for Tidens Idealer. Idet Opgaven er at give en mere til Livet svarende Undervisning, end de gamle Latinskoler gave, kommer man ogsaa til at tage Hensyn til Kvindens Oplærelse, og nu oprettes de første egentlige højere Pigeskoler. Stifternes Omsorg for disse og den offentlige Menings Interesse for dem synes i ingen Henseende at have været ringere end for de tilsvarende Drengeskoler.

Men den lovende Begyndelse, der var gjort i det 18de Aarhundrede,

afbrødes desværre i det 19de. Dels laa det i de trange Kaar, som Danmark nu fik, dels i den Aandsretning, som nu blev den herskende: Romantikken, der stod i Opposition til alle den foregaaende Tids Ideer, ogsaa til de pædagogiske. Vel kom der en Lov for Primarskolen, men den var ringere, end den forrige Tids Mænd havde tænkt sig, og til Pigerne var der taget saare ringe Hensyn. Med Sekundarskolevæsenet blev det endnu ringere. Ingen Lov fæstnede det, og det Arbejde, der var begyndt af private, sygnede hen uden Deltagelse fra Opinionen. Især i Aarene 1820—30. Digteren og Kritikeren Joh. L. Heiberg, hvis »æstetiske Moral« var den toneangivende for alle, der vilde have Navn af dannede, fordømte strengt Skoleundervisning for Piger. Hans Moder, den højtbegavede Forfatterinde, og hans Hustru, Danmarks største Skuespillerinde, tillige Forfatterinde og Komponist, havde aldrig gaaet i Skole, og disse Damer stode ikke blot for ham, men ogsaa for mange andre, som Kvindeidealets Legemliggørelse. »En lille Pige bør gemmes i sin Moders Kommodeskuffe, indtil hun skal giftes« — dette blev en Grundsætning for Kvindeopdragelsen. Dette Princip, der stammer fra Heibergs og hans Slægts franske Sympatier, passer imidlertid ikke godt for nordiske Forhold.

62. Natalie Zahle.

Men medens den første Halvdel af Aarhundredet saaledes betegner en nedadgaaende Bevægelse for Pigeskolen, indtræder der ved Midten af Aarhundredet et Vendepunkt. Det nationale Opsving, der viser sig paa alle Omraader, kommer ogsaa Pigeskolen til gode. Fra da af stræber Pigeskolen støt og sikkert opad, søger efterhaanden at vinde alt det, en Skole maa have for at trives; *indadtil*: en vel afrundet, efter Elevernes Tarv tilpasset Kreds af Fag med et fast Maal for Omfanget af Kundskaberne, en Stab af Lærere, der fuldt ud kan magte disse Fag, en selvstændig, for Lærere og Elever passende Undervisningsmaade, og *udadtil*: en grundfæstet Plads i den offentlige Mening og i Staten samt en økonomisk sikret Stilling. Den naar det i Hovedsagen, — og dette sker ved egen Hjælp.

Det store Navn i den danske Pigeskoles Udviklingshistorie er Frøken Natalie Zahle (f. 1827). Da hun i 1851 aabnede hvad hun kaldte »en Forhindringsanstalt for daarligere Lærerinder«, gjorde hun ikke blot

Begyndelsen til at skaffe Skolen, hvad den aldrig før havde haft: Lærerkrafter, beregnede netop paa dens særlige Tarv, og da hun omtrent samtidig gjorde Bekendtskab med de Grundtvigske Skoletanker, der endnu ikke havde kunnet vinde Indgang i de højere Skoler, tilegnede hun sig dem og udformede dem paa selvstændig Maade. Fra »Frk. Zahles Kursus« udgik der nu en Skare af dannede og velunderviste unge Lærerinder, fulde af Begejstring for Skolegerningen og Iver for at gøre Skolen til et lyst og lykkeligt Opholdssted, som Børnene skulde føle sig knyttede til i Kærlighed, og hvor den gammeldags strenge Disciplin var afløst af Børnenes frivillige og glade Arbejde. Senere oprettes andre Lærerindekursus, men hovedsagelig efter samme Mønster, og det er Lærerinder af denne Art, og med denne Metode, der væsentlig have baaret den danske Pigeskole indtil vor Tid.

Hvad Fagene angaar, saa havde Pigeskolen alt tidligere samlet sig om de nyere Sprog i Modsætning til Drengeskolen med de klassiske Sprog; det var oprindeligt Tysk og Fransk, der lærtes, senere kom Engelsk til. Men ved Siden deraf spillede Modersmaalet og Historien, takket være den grundtvigske Indflydelse, den største Rolle. Naturfagene kom senere ind, sidst Fysik, og det er først efter 1882, at Matematikken blev almindelig. Mens de førstnævnte Fag ere vel indarbejdede og læses med godt, ofte fortrinligt Udbytte, staa de danske Pigeskoler endnu noget tilbage (navnlig for de svenske og engelske Skoler) med Hensyn til pædagogisk Benyttelse af de sidste Fag. Kvindelig Haandgørgning, maaske Skolernes ældste Fag, holdt sig længe paa et gammeldags Standpunkt, men blev i 80'erne reformeret ved Anvendelse af nyere Metoder, især efter schweizisk Mønster: kvindelig Husgørgning har derimod først i den seneste Tid, særlig ved den nydannede Pigeskoleforenings energiske Agitation, begyndt at vinde Indpas. — I 1881 blev Drengeskolen omorganiseret, og paa Initiativ af Frk. Zahle blev den ny »Præliminæreksamen« indført i Pigeskolen, der saaledes fik et fastere Maal for sin Virksomhed.

Herved blev endelig det første Skridt gjort til at indordne Pigeskolen i Statens almindelige Skoleorganisation. Thi medens den efterhaanden havde erhvervet sig Anerkendelse og Respekt i den offentlige Mening ogsaa ud over Landets Grænser — hvad der viser sig ved de hyppige Besøg af Udlændinge —, var den for Skolevæsenets øverste Ledelse officielt ikke til. (Heraf den Besynderlighed, som forbavser Udlændinge, at man i officielle Beretninger om det danske Skolevæsen som Regel ikke finder Pigeskolen nævnt). Denne Mangel paa en fast Indordning er Pigeskolens første store Mangel; en anden, der i de senere Aar føles stærkere og stærkere, er Mangelen paa uddannede Faglærerinder. Tiden fordrer nu en langt større Specialdygtighed end før; men skønt enkelte energiske Personligheder have formaaet at skaffe

sig en saadan, vil det i Længden ikke kunne tilvejebringes uden Hjælp fra det offentlige. Og her komme vi til Pigeskolens største Mangel — dens Savn af økonomisk Støtte fra Statens Side. Der er vel i det sidste Aar ydet nogle Skoler Statsunderstøttelse, men denne beløber sig i alt næppe til mere end 1 0/10 af hvad der ydes den højere Drengeskole. I Sammenligning med andre civiliserede Lande staar Danmark saaledes her meget lavt.

I Aaret 1892 grundlagdes en Forening for de højere Pigeskoler, der blandt andet har virket for at afhjælpe disse Mangler; den har stiftet en Pensionskasse og udgiver et Blad for kvindelig Undervisning, »Bog og Naal«, der fra 1899 er fælles for de tre nordiske Riger.

Hvor mange højere Pigeskoler der findes, er det, formedelst Sagnet af officielle Opgivelser, ikke muligt at bestemme. De fleste Byer have een, de større to eller flere, Hovedstaden en stor Mængde, til Dels meget store Pigeskoler (150—500 Elever). Skolerne ledes saa godt som udelukkende af Kvinder, mens Lærerkorpset bestaar af Mænd og Kvinder. Der er i Almindelighed 9 Aarsklasser; de Skoler, der afsluttes med Præliminæreksamen (ialt 33) have 11; en enkelt Skole (Frk. Zahles) fører ved Hjælp af to yderligere tilføjede Klasser Eleverne frem til Studentereksamen. Kun ganske faa Skoler ere Internater.

IDA FALBE HANSEN.

5. EFTERSKOLER

eller Fortsættelsesskoler ere Skoler, der umiddelbart fortsætte Undervisningen i Folkeskolen. Ved Begyndelsen af 19. Aarh. havde man Opmærksomheden henvendt paa en saadan fortsættende Undervisning og søgte at naa dette Maal ved Søndagsskoler i Købstæderne og ved Aftenskoler paa Landet. Den første Søndagsskole i København grundlagdes af Præsten ved Frederiks tyske Kirke paa Christianshavn, Nicolaj Heinrich Massmann (1766—1816) og aabnedes $\frac{4}{5}$ 1800. Tanken slog godt an, der oprettedes flere Skoler af den Art, og Sagen støttedes med offentlige og private Bidrag. Efter Massmanns Død fik alle københavnske Søndagsskoler Navn efter ham. Undervisningsfagene vare fra først af: Regning, Skrivning og Retskrivning, altsaa Almueskolens Fag uden Religion. Senere indførtes Sang og Tegning. Søndagsskoler af samme Art oprettedes i de fleste af Landets Købstæder, saaledes i Aalborg, hvor Præsten A. P. Meden (1771—1831) arbejdede ivrigt for Sagen. Da Anordningen af $\frac{29}{7}$ 1814 indførte Skolepligt og en forbedret Undervisning i Skolerne, ophørte Søndagsskolerne efterhaanden eller fortsattes som tekniske Skoler. Kun de Massmannske Søndagsskoler i København vedbleve at bestaa de 100 Aar

til vor Tid, væsenlig som Erstatning for eller Forberedelse til Haandværkerlærlingenes tekniske Undervisning. Disse Søndagsskoler have Kongen til Protektor og en københavnsk Provst til Overdirektør, og deres Elevantal har i 1800—99 været 18680 Lærlinge; i 1898 var der 424 Elever i Læse-, Skrive- og Regneskolen, 234 i Tegneskolen. Tanken om en fortsættende Undervisning over hele Landet var for øvrigt ingenlunde glemt i de for Folkeskolen grundlæggende Anordninger af ^{29/7} 1814. For Købstæderne og for Landet fastsættes der tværtimod, at der skal holdes Aftenskole for konfirmerede »Mandspersoner og Piger« 2 Gange om Ugen; men Bestemmelsen er først i nyere Tid traadt ud i Livet.

Den egentlige Efterskole er en Skole for Ungdommen paa Landet i Alderen fra 14—16 Aar. Først fra omkring 1875 blev der — særlig under Paavirkning af Folkehøjskolens Oplysningsarbejde — oprettet saadanne Efterskoler, enten i Forbindelse med en Friskole, der da afgav det økonomiske Grundlag, eller som en Fortsættelsesklasse ved de offentlige Skoler, i alt Fald med videregaaende Undervisning i de almindelige Skolefag og dertil Naturfag, Tysk og Engelsk, men ikke Religion. Skolernes Elever udgaa fra den velstaaende og oplyste Gaardmandsklasse. Efterskolen, der væsentligst kun virker om Vinteren, har kun een Klasse, og Elevantallet er ikke stort, oftest 10—15 Elever. I 80'erne bestod en Del Efterskoler: men snart havde de mange Vanskeligheder at kæmpe med, idet de vare henviste til at bestaa ved egne Midler: det højeste, en Efterskole kunde opnaa, var en ubetydelig Understøttelse af Skolefonden. Mange Efterskoler maatte derfor ophøre efter kort Varighed; andre gik over til at blive Realskoler (f. Eks. Otterup), atter andre skaffede sig saa mange ældre Elever, at de kunde opnaa Anerkendelse som Folkehøjskoler (Hødsten, Dalbryneder o. fl.). Under disse Forhold bevilgede Finansloven for 1894—95 Efterskolerne en lille Understøttelse af 1500 Kr., som for 1897—98 forhøjedes til 2500 Kr. Bedst Trivsel have de 5 Efterskoler langs med Jyllands Sydgrænse (jfr. Kortet over Folkehøjskoler, Landbrugsskoler o. lign.), som hovedsagelig søges af sønderjydske Elever, der her raade Bod paa Manglerne ved Undervisningen i de tyske Skoler i Hjemmet. For disse Skoler bliver derfor Hovedvægten lagt paa dansk Sprog og Historie. Skolerne ere oprettede af sønderjydske Foreninger og støttes af disse og andre Institutioner.

Medens den egentlige Efterskole fuldstændig optager sine Elevers Tid, og kræver ikke ringe pekuniære Ofre af Eleverne, tillader Aftenskolen sine Elever at passe anden Gerning om Dagen og fordrer ingen eller ringe Bekostning. Som omtalt forpligter Anordningerne af ^{29/7} 1814 Lærerne til at holde Aftenskole 2 Gange om Ugen. Det tør dog anses for sikkert, at der aldrig i Praksis er hævdet nogen saadan Forpligtelse: altid har det været en frivillig Sag for Læreren som for

Eleverne. Loven af $\frac{8}{3}$ 1856 bestemte, at der af Skolefonden kan ydes Aftenskolerne Bidrag, og fra den Tid faa disse væsentlig Betydning for Oplysningens Fremskridt, mest dog paa Grund af den vaagnende Sans for Oplysning. I den første Tid gaves der nærmest Uddannelse i Regning og Skrivning, der for Bondestanden havde noget haandgribeligt ved sig; senere lærte man at sætte Pris paa den Oplysning, der rummedes i Naturfagene og Historie. En væsentlig Støtte fik Aftenskolen ved Statens Feriekursus for Lærere og Statens Uddeling af Undervisningsmidler. Dertil kommer, at der endda i 1899 er oprettet et særligt Højskolekursus for Lærere, der holde Aftenskole. I 1894 var der i alt 615 Skoler, ved hvilke der blev holdt Aftenskole, 257 paa Øerne og 358 i Jylland, altsaa omtrent ligeligt efter Skoledistrikternes Antal; desuden virkede 50 Sløjd- og Haandgerningsskoler ogsaa væsentlig som Aftenskoler. Finansloven for 1896—97 bevilgede 20 000 Kr. til Lærere, der holde Aftenskole: nu er Summen 25 000 Kr.; derved kan man yde Lærerne nogen Betaling for deres Arbejde, og saaledes fremmes Sagen. 1896—97 var der allerede 822 Aftenskoler, og senere er Tallet yderligere steget. Regner man blot 12 Elever i Gennemsnit for hver Skole, bliver Aftenskolens aarlige Elevantal over 10 000. Ofte tjener den som Forskole til Højskolerne, og Eleverne ere stundom endog over 30 Aar. Det mindste Maal af Tid, hvormed Aftenskolen arbejder, er 2 Aftener om Ugen, hver Aften 2 Timer; en stor Del Skoler have dog 2×3 Timer ugentlig, men mange have endog 3 og 4 Aftener. Derimod er Hveraftens Skolegang umulig. At Læreren frit underviser i de Fag, han særlig har Lyst og Anlæg for, er sikkert en væsentlig Grund til Aftenskolens Fremgang. I ikke faa Tilfælde forene flere Lærere sig om at holde Aftenskole paa eet Sted; hvor Befolkningen er tættere, har denne Ordning mange Fordele. Eleverne undervises frit, eller ogsaa yde de en lille Betaling, f. Eks. 4—5 Kr. for en Vinter. Paa Grundlag af Anordning af $\frac{29}{7}$ 1814 har Kultusministeriet hævdet, at Kommunen skulde give Belysning og Brændsel til Aftenskolehold; men det har ofte været vanskeligt for Læreren at faa Sogneraadet til at opfylde denne Forordning, og der er kun faa Steder, hvor Kommunen har ydet Læreren noget for hans Aftenskolegerning. Som omtalt have Skolefondene ydet en Understøttelse (i Reglen 20 Kr. aarlig), dog langtfra til alle Lærere, der holde Aftenskole. I det væsentlige er det altsaa af uegennyttig Interesse for Sagen, at Lærerstanden paa Landet her har udført dette betydelige Arbejde for Folkeoplysningens Fremme. I Købstæderne har den egentlige Aftenskole langtfra haft tilsvarende Betydning, og den er stedse udsat for at forvandles til teknisk Skole eller Fagskole af anden Art; Lærerstandens Virksomhed ved disse Skoler har som Regel i noget mindre Grad Uegennyttighedens Præg.

I København har Efterskolesagen med Held brudt sig en ny

Banc, først ved den fortrinlige private »Fortsættelsesskole af 1891«, der bl. a. tidligere end nogen anden Skole i København har indført Undervisning i kvindelig Husgerning, dernæst ved de kommunale Fortsættelseskursus, der første Gang afholdtes i Skoleåret 1897—98. Disse stærkt besøgte Kursus holdes i 6 Vintermaaneder i Aftentimer Kl. 7—9. Undervisningsfagene vare fra Begyndelsen Dansk, Skrivning, Regning, Tysk, Engelsk, Matematik og Bogføring; dertil kom fra 1898—99 nye Fag, fremfor alt kvindelig Husgerning, men ogsaa Rækker af historiske Foredrag m. m. Det vilde være rimeligt, om Fortsættelseskursus af denne Art indførtes af andre Byer og saaledes dannede en Modvægt mod den noget ensidige Maade, hvorpaa Efterskolesagen varetages af de tekniske Skoler.

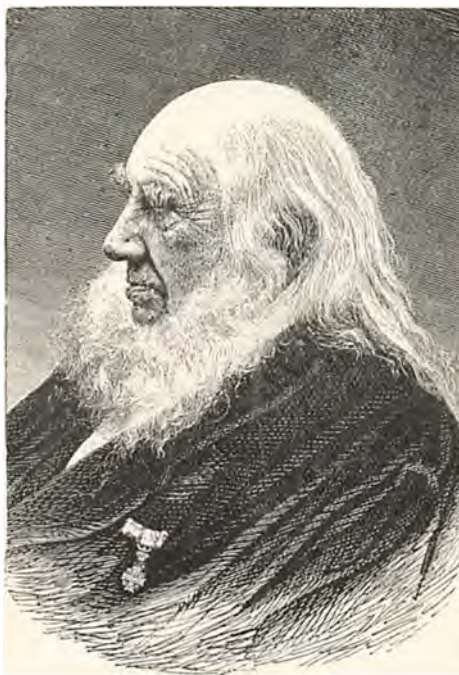
J. B. THODBERG.

6. FOLKEHØJSKOLER.

I »Erasmus Montanus« har Høiberg haft Mod til at antyde, at den Viden, der ikke staar i Forhold til Menneskers Samvittighed, er mindre værd end Uvidenheden, der er forbundet med Hjertets Overbevisning. Et halvt Hundrede Aar senere blev det klart for Johannes Ewald, at Digterne ved deres Sange skulde give Almuen Mod til og Glæde ved at leve. Snart efter var Grev Johan Ludvig Reventlow betænkt paa at indrette videregaaende Skoler for »Almøntarv«, hvori der skulde undervises i Dansk, Tysk, Religion, Geografi, Skrivning, Regning, foruden »hvad der hører til Forstandens og Hjertets Dannelse, vækker Videlyst og Indsigt i Naturens Undere«. Og den jydsk Præst Niels Blicher (Digteren Steen Blichers Fader) samlede Bønderungdommen, lærte den at regne og skrive, søgte at give den Smag for god Læsning, fortalte Danmarks Historie og Geografi, holdt Foredrag for den om Bondens Pligter og Rettigheder o. s. v. En Menneskealder senere (1830) tilraadete Præsten Hans Bastholm i Slagelse Prins Christian Frederik (Christian VIII), at omdanne det rige Sorø Akademi til en Dannelsesanstalt for unge Mennesker af alle Stænder, »da Mennesket i den voksne Alder kan modtage en langt højere Kultur end i den barnlige«. Det er alt sammen Tanker, der pege mod Folkehøjskolen; men desuagtet ere alle enige om at betragte N. F. S. Grundtvig som dens egentlige Ophavsmand. Hos ham synes Tanken at have dæmret allerede 1814, da han vilde have Studenterne ud i Landet for at vække en kristelig Helteaand i Folket; men efter 1830, da folkelig og borgerlig Oplysning paa Grund af Folkets Kald til Medvirkning ved Lovgivningen var bleven en uafviselig Nødvendighed, udtaler han sig Aar efter Aar klarere og mere indtrængende for Oprettelsen af saadanne Lærestatter.

Grundtvigs Højskoletanke har sine Rødder saavel i hans særegne

psykologisk-pædagogiske som i hans historiske Anskuelse. Han mente, at den Tid i Livet, da man har ophørt at være Barn uden at være bleven voksen, er den uheldigste Tid ikke alene for aandelig Paavirkning, men i det hele for aandelig Beskæftigelse, men at den egentlige Ungdomstid (18—25 Aar) var den Tid i et Menneskes Liv, da han har den største aandelige Modtagelighed og Dannedelighed; derfor gjaldt det om at bringe Ungdommen under en god aandelig Paavirkning og give den en passende Dannelse. En saadan maatte for det første staa paa kristelig Grund. Han vilde i sin Ungdom vække en kristelig Helteaand i sit Folk, og det kom han aldrig bort fra. Dernæst skulde Folkehøjskolerne »vende Børnenes Hjerter til deres Fædre og Fædrenes til deres Børn«, hindre sine Lærlinger i at tabe sig i Øjeblikket og hjælpe dem til paa Grundlag af Fortidens Erfaringer at berede Fremtid for kommende Slægter. Oplivelsen af Fædrelandets historiske Minder maatte

63. Nikolai Frederik Severin Grundtvig.

blive en Hovedopgave, lykkeligst og bedst ved Hjælp af Digtningen, der baade kan gøre Mindet om og Længslen efter det tabte Paradis levende hos os. Men for at Digtningens Rigdom kan blive tilegnet af Folket, maatte der tilvejebringes et Forbindelsesled; og et saadant skulde Folkehøjskolen være. Og paa samme Maade skulde den tjene som Forbindelsesled mellem Almuen og Videnskaben og mellem de forskellige Samfundslag, som den skulde samle i een Folkefølelse. Kendskab til Modersmaalet og dets Bogskatte samt Færdighed i dets Brug maatte derfor være Folkeskolens Hovedfag ved Siden af Fædrelandets Natur, Historie og Statsforfatning, Folkets Sæder, Skikke og Næringsveje. »Men Øjemedet, som er Folkelivets Vækkelse, Næring og Uddannelse, maa aldrig glemmes over Midlerne, der kun ere noget værd, naar de fremme Øjemedet.« Og ikke maa Skolen glemme, at »den har aldrig levet, der klog paa det er blevet, han først ej havde kær«.

I en Række Skrifter, 1836—47, blev Grundtvig ved at arbejde for

Oprettelsen af saadanne Skoler, og han vandt Kong Christian VIII for sin Tanke, saa denne efter lange Forhandlinger med sine Raadgivere og under megen Modstand fra deres Side ^{31/12} 1847 resolverede, at der ved Sorø Akademi skulde indrettes en »Realhøjskole«, i det

64. Chr. Flor.

væsentlige efter Grundtvigs Tanker. Men saa døde Kongen tre Uger efter: og den ny Tids Mænd, som kom til Styret, slog en Streg over den kongelige Resolution. Imidlertid havde Lederne i den nationale Kamp for Modersmaalet i Sønderjylland erkendt, hvor nødvendig folkelig og historisk Oplysning blandt Menigmand var. hvis Danskheden i denne Landsdel skulde oplyses, bevares og udvikles, og allerede 1844 var Rødding Højskole bleven grundlagt for privat indsamlede Midler. Herved havde især Professor Chr. Flor (1792—1875) i Kiel været virksom, lige-

som han Aaret efter forlod sin Professorstilling og blev Højskolens Forstander. Grundlæggelsen af Rødding Højskole havde vist Vejen til at begynde privat og i det smaa i Stedet for med en stor, rigt udstyret Statsanstalt. I Nørrejylland fulgte faa Aar efter Uldum (1848) og Oddense (1851) Højskoler og paa Sjælland Hindholm (1852): disse rejstes nærmest, fordi Befolkningen følte Trang til Kundskab, efter at Grundloven havde kaldt Menigmand til større Deltagelse i det politiske Liv. Derimod opstod samtidig Kristen Kolds Skole paa Fyn af Trangen hos dens Stifter til at gøre sin Livsanskuelse gældende: han vilde føre Folk til »Tro paa Guds Godhed og Danmarks Lykke«, og han havde et mærkeligt Greb paa at vække den dybere Trang i Mennesker og en særlig Evne til at hjælpe gærende, uklare og forkomne Naturer til Rette. Det var ham, der (1863) begyndte med at holde Sommerskole for voksne unge Piger. Som altsaa de nationale Hensyn var i Forgrunden ved Stiftelsen af Rødding Højskole, de borgerlige og praktiske ved Oprettelsen af Uldum, Oddense og Hindholm, saa var det det dybeste menneskelige, Kold vilde have frem. De senere Skoler have snart været nærmere ved den ene, snart ved den anden af disse Retninger.

Før Krigen 1864 var der kun omtrent en Snes Skoler, men efter Krigen tog Sagen Fart. Der gik gennem Folket et levende Forsæt om indadtil at vinde, hvad udadtil var tabt, og saa maatte alle Evner og Kræfter udvikles. Det Paludan-Müller'ske Løsen, at der skulde opdrages en Slægt af »Mænd med faste Hjerter« og »fromme, stærke Kvinder« drev en Skare af varmhjertede unge Mænd ud til dette

Skolearbejde. Nogle af dem fik sig et lille økonomisk Martyrium derved. For andre var Lykken blidere, og den offentlige Mening var i Tiden 1865—70 Skolerne ret gunstig. I disse 5 Aar fremkom 50 ny Skoler. — Men da efter 1870 de politiske og sociale Spørgsmaal trængte de nationale i Baggrunden, følte man mindre Behovet af den Slags Skoler, 1870—75 kom der kun en halv Snes ny Skoler frem. De næste fem Aar (1875—80) ere betegnede af en Hædning mod Landbrugsskoler, der nu i større Tal begyndte at rejse sig, ligesom bestaaende Folkehøjskoler indrettede faglig Undervisning for Haandværkere og Landmænd ved Siden af Højskoleundervisningen.

Den fuldstændige Frihed til selv at bestemme Fag og Arbejdsmaade, som Skolerne altid have haft og altid maa kræve, har ført til, at Fagfordelingen og »Metoden« har været en Del forskellig ved forskellige Skoler og til forskellige Tider. Der var den Tid, da til Eksempel kun enkelte Skoler lagde videre Vægt paa Undervisning i Naturkundskab og Matematik (Grundtvig havde med Hensyn hertil udtrykt sig uklart og til Dels selvmodsigende); men saa knyttedes i 1878 Poul la Cour, en fremragende Videnskabsmand og et pædagogisk Talent, til Folkehøjskolen i Askov, og hans »historiske« Undervisning i Fysik og Matematik bidrog til, at mange Skoler henlagde flere Timer til Arbejde med disse Fag end før. Alt tidligere havde Cand. theol. C. Baagø ved Testrup Højskole taget til Orde for, at man burde underbygge Undervisningen i fysisk Geografi med solidere Kendskab til forskellige Naturfag, bl. a. Geologi, en Henstilling, der flere Steder blev taget til Følge. — Endelig bør det fremhæves, at der har været en levende Vekselvirkning mellem Folkehøjskolerne og Skytteforeningerne (A. Bentsen i Vallekilde har saaledes i en længere Aarrække ledet Holbæk Amts, Professor P. la Cour Ribe Amts, og Dr. J. Nørregaard Aarhus Amts Skytteforening), og dette har sagtens været medvirkende til, at den svenske Gymnastik (P. H. Lings System) fra Højskolerne til Dels gennem Skytteforeningerne er trængt stærkt frem her i Landet. Nu indtager Gymnastikken en stærkt fremskudt Plads ved Højskolerne, der saa godt som alle have faaet sig til Dels ypperlige Øvelshuse. Disse bleve for en Del byggede i 80'erne, der ellers var en ganske trang Tid for Højskolerne paa Grund af den stærke politiske Kamp,

65. Kristen Kold.

under hvilken mange af dem mistænkedes fra begge de kæmpende Partiers Side. Understøttelsen til dem afknappedes, og de stærkeste Beskyldninger rettedes imod dem. Disses Uretfærdighed paavistes i et klart og varmt affattet Skrift af Dr. M. Steenstrup, Regeringens Tilsynsmand ved Skolerne; og hans Forsvar godkendtes i det hele af Lovgivningsfaktorerne ved Loven af $\frac{12}{4}$ 1892, der søger at betrygge Skolernes økonomiske Stilling ved en stor Forøgelse af Statens Tilskud til dem.

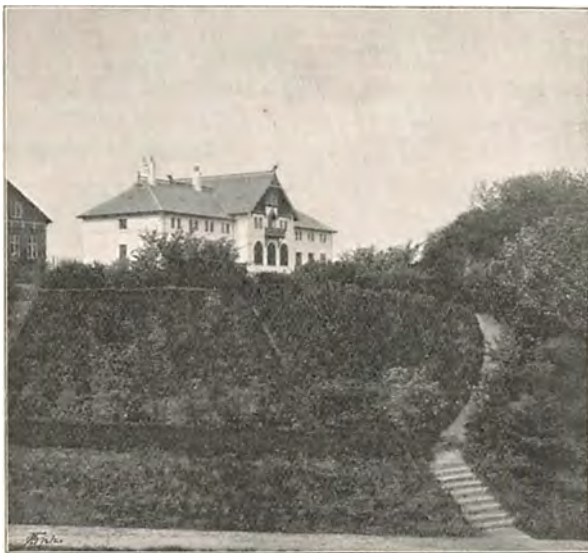
Skolerne ere nemlig uden Undtagelse private og ejes i Reglen af Forstanderne. Kun Askov udvidede Højskole og Grundtvigs Højskole ved Lyngby ere »selvejende Institutioner«. Men Staten har siden 1851 ydet Højskolerne en aarlig Understøttelse, der har beløbet sig til: 1851—53: 4 000 Kr.; 1853—55: 6 000 Kr.; 1855—57: 10 000 Kr.; 1857—60: 20 000 Kr.; 1860—67: 22 000 Kr.; 1867—79: 28 000 Kr.; 1879—86: 55 000 Kr.; 1886—90: 40 000 Kr.; 1890—92: 55 000 Kr. og fra 1892: 120 000 Kr. Fra 1869 har Staten desuden ydet Understøttelse til fattige Elever paa Skolerne: 13 000 Kr. aarlig i 1869—71; 1871—75: 22 000 Kr.; 1875—76: 44 000 Kr.; 1876—79: 66 000 Kr.; 1879—86: 100 000 Kr.; 1886—92: 90 000 Kr. og fra 1892 180 000 Kr. aarlig. — Højskolernes Lærere have desuden Adgang til Statens forskellige Lærerkursus; i Finansaaret 1898—99 anvendtes der paa disse Kursus 15 725 Kr. særlig til Højskolelærere. Endvidere anvendes der aarlig 7 000 Kr. af den til Læreres Videreuddannelse givne Bevilling udelukkende til Kursus for yngre Højskolelærere paa Askov Højskole og for ældre ved Universitetet. Ledelsen af disse Kursus er overdraget til et af Højskolelærerne selv nedsat Udvalg. I det hele yder Staten nu aarlig til Højskolerne (samt Landbrugsskolerne) og deres Læreres Uddannelse over 350 000 Kr.

I Regelen holdes der Skole for unge Karle i 5—6 Vintermaaneder og for unge Piger i 3 Sommermaaneder. Enkelte Skoler ere dog udelukkende Karleskoler, andre udelukkende Pigeskoler, et Par have begyndt paa Samskole. Besøget paa Skolerne er meget forskelligt -- fra 12 til 200 Elever i hvert Semester. Gennemsnitstallet er for Tiden 40—50 i Vintermaanederne og 30—35 i Sommermaanederne; men Sommerbesøget er særlig ujævnt fordelt. Det samlede Tal af Elever i alle Skoler var før 1854 aldrig over 200 om Aaret, i Tiaaret 1854—64 steg det jævnt op til 400; i det næste Tiaar (1864—74) gik det op til 3 000, hvorved det omtrent holdt sig i Tiaaret 1874—84 for i det følgende Tiaar (1884—94) at stige til 6 000. I Skoleaaret 1898—99 have Højskolerne været besøgte af 3 491 Karle og 2 646 Piger. Af disse vare 76 under 16 Aar og 480 mellem 16 og 18 (disse have ikke Statsunderstøttelse), 4 487 mellem 18 og 25, og 1 093 over 25 Aar. 3 313 vare Sønner og Døtre af Gaardmænd, 1 471 af Husmænd, 980 af Haand-

værkere, Høkere o. l., og 362 af Købmænd, Embedsmænd o. l. Kun 341 Elever vare hjemmehørende i Købstæder; 529 af Eleverne vare Haandværkere.

Ved samtlige Skoler arbejdede i Skoleaaret 1897—98: 80 Forstandere og 3 Forstanderinder, 215 faste Lærere og 90 faste Lærerinder; 24 Forstander-Hustruer medvirkede som Lærere.

Desuden var der 128 Time- og Hjælpelærere og 51 Time- og Hjælpelærerinder. 12 af Forstanderne, 40 af de faste Lærere og 19 Timelærere havde akademisk Uddannelse; 37 Forstandere, 59 faste Lærere og 34 Timelærere, 2 Forstanderinder, 7 faste Lærerinder og 11 Timelærerinder havde taget Folkeskolelærer-(Lærerinde-) Eksamen. 11 Forstandere, 20 faste

66. Grundtvigs Højskole ved Lyngby.

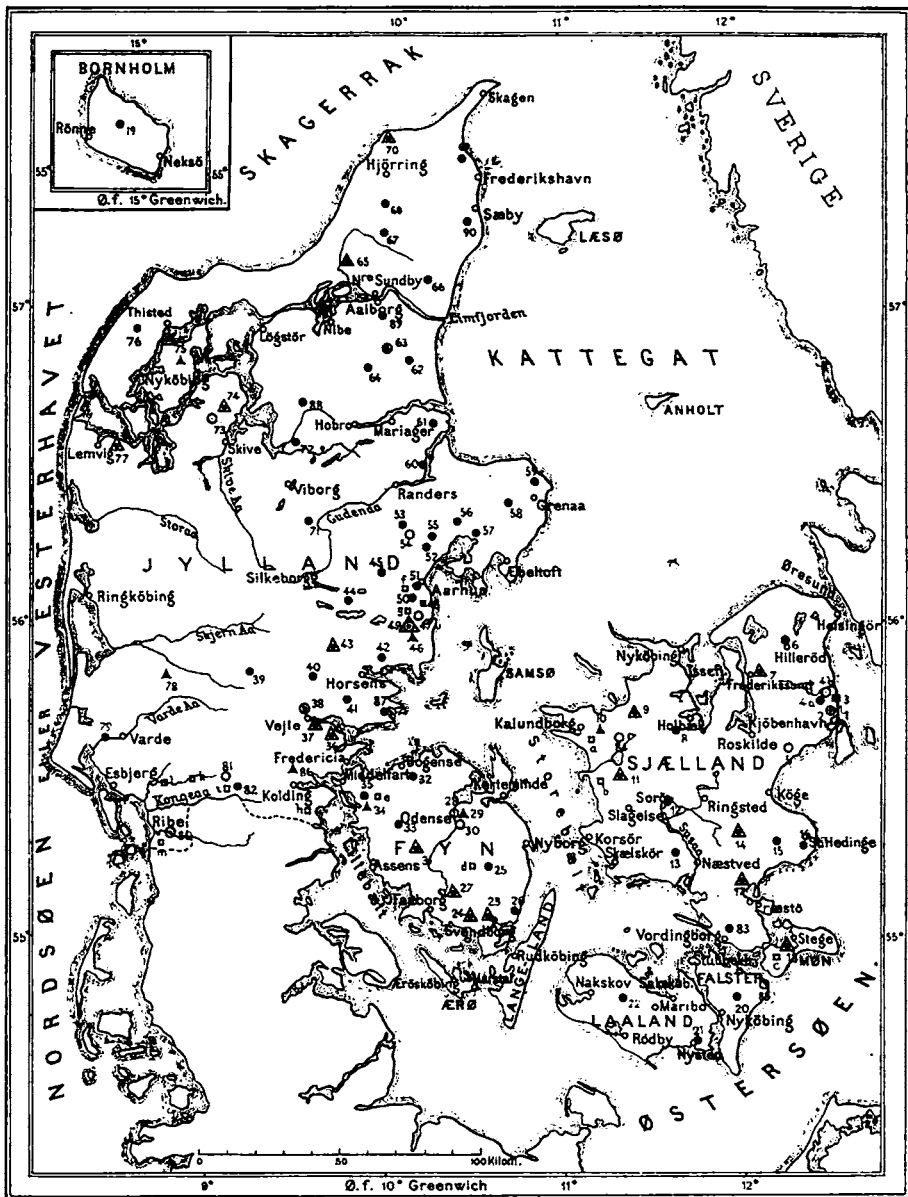
og 16 Timelærere vare Landbrugskandidater, 3, 8 og 1 Havebrugskandidater. 1 fast Lærer og 14 Timelærere vare Dyr læger. 9 Forstandere, 59 faste og 10 Timelærere samt 47 faste og 9 Timelærerinder vare uddannede paa Højskoler. 8 Forstandere, 28 faste og 34 Timelærere samt 1 Forstanderinde, 60 faste og 31 Timelærerinder vare uden bestemte angivne Uddannelse.

Omstaaende Kort vil vise de 90 danske Folkehøjskoler og Landbrugsskoler (samt Havebrugsskoler), som vare i Virksomhed i 1899. De statsunderstøttede ere i nedenstaaende Fortegnelse stillede forrest. Til Højskolerne er føjet de vigtigste Efterskoler. De ere paa Kortet og i Fortegnelsen mærkede med Bogstaver. Foruden de angivne Højskoler er der endnu een ved Klaksvig paa Færøerne, aabnet $\frac{1}{11}$ 1899 med 2 Lærere og 14 Elever.

1. Froken Zahles Pige-højskole i København.	3. Vilvorde Havebrugssk.	5. Tune Landboskole.
2. Emdrupborg Højskole og Landbrugsskole.	4 a. Grundtvigs Højskole.	6. Frederiksborg Højskole.
	4 b. Landbrugsskolen ved Lyngby.	7. Hjørlande Folkehøjsk.
		8. Ondløse Højskole.

9. Vallekilde Folkehojsk.	39. Give Højskole.	78. Kvindeskolen i Hoven.
10. Ulberup Højskole (for- hen Vældegaards Kvin- deskole).	40. Uldum Højskole.	79. Janderup Højskole.
11. Høng Højskole.	41. Vrigsted Folkehojskole.	80. Ribe Mælkeriskole og Højskole.
12. Sorø Højskole.	42. Elbæk Højskole.	81. Ladelund Landbrugssk.
13. Hindholm Folkehojsk.	43. Vestbirk Højskole.	82. Den udvidede Folkehøj- skole i Askov (Flørs Højskole).
14. Haslev Højskole.	44. Ry Højskole.	83. Bakkebølle Højskole (ikke statsunderstøttet).
15. Karise Folkehojskole.	45. Klank Højskole.	84. Forsinge Landboskole (anerkendt 1/4 1900).
16. Stevns Højskole.	46. Odder Højskole.	85. Næsgaard Agerbrugssk. (tilhører det Classen'ske Fideikommis).
17. Brøderup Højskole.	47. Mallng Landbrugsskole.	86. Aagaard Højskole (ikke statsunderstøttet).
18. Rødkilde Folkehojskole.	48. Beder Havebrugsskole.	87. Klakring Højskole (ikke statsunderstøttet).
19. Bornholms Højskole.	49. Ask Landboskole.	88. Aars Højskole (ikke st., først aabnet 1900).
20. Norre-Ørslev Folkehøj- skole.	50. Testrup Folkehojskole.	89. Gistrup Højskole (till. Baptistmenigheden, ikke statsunderstøttet).
21. Nysted Højskole.	51. VibyHøjsk.(nedl.1/41900).	90. Risgaard Højskole (ikke statsunderstøttet).
22. Abed Højskole.	52. Elev Højskole.	a. Kjærby Fortsættelses- skole.
23. Sorup Højskole.	53. Hadsten Højskole.	b. Vindehelsing do.
24. Ollerup Folkehojskole.	54. Odum Landboskole.	c. Damsholte do.
25. Ryslinge Folkehojskole.	55. Hesselballe Højskole.	d. Ringe do.
26. Vejstrup Folkehojskole.	56. Mørke Folkehojskole.	e. Nørre Aaby do.
27. Brahetrolleborg Folke- højskole.	57. Rønde Højskole.	f. Kolt do.
28. Fyns Stifts patr. Selskabs Landbrugssk. i Odense.	58. Djurslands Folkehøjsk.	g. Flemming do.
29. Froken Marie Jorgen- sens Pigeskoles Højskole- afdeling i Odense.	59. Voldby Højskole.	h. Hejls Efterskole.
30. Dalum Landbrugsskole.	60. Mellerup Folkehøjskole.	i. Skibelund do.
31. Kjong Højskole.	61. Dalbyneder Højskole.	k. Holsted do.
32. Særslev Folkehøjskole.	62. Bælum Folkehøjskole.	l. Bramminge do.
33. Aarup Højsk. (nedl. 1/11 1899).	63. Fjellerad Folkehøjskole.	m. Vester Vedsted do.
34. Udby Højskole.	64. Stovring Højskole.	
35. Vesterdal Højskole.	65. Aaby Folkehøjskole.	
36. Indre Missions Højskole i Borkop.	66. Try Folkehøjskole.	
37. Vinding Folkehøjskole.	67. Brønderslev Folkehøjsk.	
38. Landbrugsskolen og Høj- skolen i Grejsdalen.	68. Vraa Folkehøjskole.	
	69. Kvissel Højskole.	
	70. Horne Højskole.	
	71. Levring Højskole.	
	72. Skals Folkehøjskole.	
	73. Odense Landboskole.	
	74. Salling Højsk. i Jebjerg.	
	75. Galtrup Højskole.	
	76. Thylands Folkehøjsk.	
	77. Indre Missions Højskole i Norre-Nissum.	

. Som Højskoletanken nærmest stammer fra Grundtvig, saa har det særlig været hans Disciple, der have baaret den ud i Livet. Imidlertid har der en Tid været Skoler, der kaldte sig Folkehøjskoler, men hvis Ledere vare ubetingede Modstandere af Grundtvig: de saakaldte Bjørnbakske, hvoraf den, der vandt mest Indgang, var L. Bjørnbaks i Viby ved Aarhus. Forskellen var nærmest den, at Bjørnbak fandt, at der blev lagt for megen Vægt paa det nationale og poetiske ved de grundtvigske Skoler og for liden paa det i strengeste Forstand nyttige, de rene Skolekundskaber. Siden har den indre Missions Retning

●	Folkehøjskoler	○	Landbrugsskoler.
▲	— for Piger alene.	■	Havebrugsskoler.
⊙	— med Landbrugsafdeling.	□	Efterskoler.
▲	— med Haandværkerafdeling.		

KORT OVER

DANMARKS FOLKEHØJSKOLER, LANDBRUGSSKOLER OG HAVEBRUGSSKOLER SAMT DE VIGTIGSTE EFTERSKOLER, I AARET 1899.

stiftet sine egne Skoler; her er der ansat særlige Religionstimer; i de grundtvigske holdes der ganske vist bibelske og kirkehistoriske Foredrag, men i sin Tale til Eleverne gaar man mere ud fra en bestemt kristelig Livsanskuelse end ud paa direkte at føre Eleverne ind paa netop den samme.

67. Askov Folkehøjskole.

En særegen Stilling indtager Højskolen i Askov, der siden 1878 har indrettet sig paa at modtage viderekomne Elever og derfor er rigere udstyret med Lærerkræfter, Undervisningsmidler og Plads end de andre Skoler, ligesom den ogsaa maa støttes langt rigeligere af Staten end de andre Skoler. Dens Forstander er Ludv. Schrøder.

Blandt de afdøde Højskolemænd er der Grund til særlig at fremhæve 3, der bortkaldtes midt i deres frugtbareste Manddomsgerning: Kristen Kold i Dalum (1816—70), Ernst Trier i Vallekilde († 1893) og Jens Bek i Mellerup († 1893). Alle tre formaaede de at samle store Skarer af lyttende Ungdom om sig; og det kan vistnok siges om Kold og Trier, at de hver paa sin Vis vare de ejendommeligeste Personligheder, der have arbejdet i Folkehøjskolens Tjeneste. Kold var noget af en Sokrates og havde en mærkelig Evne til at gøre sin Ungdomsvejledning frugtbar ved at finde den enkeltes Samvittighed og hjælpe ham personlig. Trier, der var af jødisk Byrd, havde hele den Ild og Ivrigheid, der er særegen for hans Folk; og hans »jødiske Gudsfrygt«, er der sagt, »smeltede sammen med hans kristne Tro og Bekendelse til en mageløs Samklang«.

Flere af de Mænd, der have arbejdet i Højskolens Tjeneste, have ogsaa i dens Tjeneste været flittige Forfattere. Her maa fremhæves L. Schrøder, H. Nutzhorn og Fysikeren, Professor P. la Cour i

Askov, Dr. Jens Nørregaard i Testrup, Rs. Hansen (Ryslinge og Vældegaard). Ugebladet »Højskolebladet« staar i nært Forhold til Skolerne, og et meget stort Tal af disses Lærere ere Medarbejdere. I en Aarrække udgik, væsentligt ledet fra Askov Højskole, »Nordisk

68. Ernst Trier.

Maanedsskrift«, »Historisk Maanedsskrift«, »Danskeren«, Tidsskrifter, der væsentligt bleve skrevne af Arbejdere i eller nære Venner af Folkehøjskolen. Af Lærerne Jac. Appel og Dr. L. Moltesen ved Askov Højskole paabegyndtes 1898 »Dansk Tidsskrift«, hvis Medarbejdere dog væsentligt høre til andre Kredse, og som i 1899 gik over til Dr. Moltesens Eneredaktion i København. I nøje Forhold til Folkehøjskolen staar Selskabet for historiske Kildeskrifters Oversættelse (stiftet 1875, Medlemstal c. 500), der alt har aabnet Lægfolk Adgang til en Mængde historiske Kildeskrifter og, støttet af Staten,

fremdeles udfolder en levende Virksomhed.

De fleste Skolers Forstandere og faste Lærere have dannet en Forening, der paa flere Maader er traadt op paa Skolernes Vegne; den har dels besørget Udgivelsen af passende Lærebøger for Skolerne, dels været Mellemand mellem Ministerierne og disse. Lige siden Foreningens Stiftelse har Højskoleforstander Alfred Povlsen i Ryslinge været dens Formand.

Skolerne ere meget frit stillede og med Hensyn til Ansættelse af Lærerne og Fastsættelse af Undervisningsplan fuldkommen uafhængige af Staten. Det Tilsyn, denne fører, har aldrig grebet forstyrrende ind i deres Arbejde og har kun kunnet være Skolerne til Gavn og Glæde.

H. ROSENDAL.

II. PRESSEN.

I næsten Halvdelen af det 19de Aarh. har den danske Presse været knuget til Jorden af Lovgivningsbestemmelser, hvis Strenghed var barbarisk.

Indtil 1770 stode alle Skrifter under Censur af Universitetet. Et kgl. Reskript af $14/9$ 1770 ophævede denne Censur, og fuldstændig Trykkefrihed blev indført. Reskriptet af $7/10$ 1771 krævede blot, at Bogtryk-

keren skulde vide, hvem der var Forfatter til det Skrift, han mangfoldiggjorde, eller selv paatage sig Ansvar for Skriftets Indhold, og at han altid skulde være nævnt paa Skriftet. — Trykkefriheds-Periodens Litteratur viste imidlertid, at Landet ikke var modent til denne vidtgaaende Frihed. Men den forekom Samtiden naturlig og heldig. Det indrømmedes, at Forfatteren skulde kunne drages til Ansvar for løgnagtige, ærekrænkende Bagvadskelser og i enkelte andre Tilfælde; men i det hele var det kun yderst svage Skranker, Folk vilde finde sig i, mindre end nutildags.

Den periodiske Litteraturs Frækhed og Jammerlighed væbnede imidlertid Reaktionen med gode Grunde for at beskære en Frihed, som saa aabenlyst blev misbrugt. 27/9 1799 udstedtes en »Forordning, som nærmere forklarer og bestemmer Trykkefrihedens Grænser«, og denne Forordning har spillet en sørgelig Rolle i den danske Presses og dermed i det danske Folks Udvikling. Ved sin Strenghed og sin i Formen mangelfulde Affattelse — der stadig nødvendiggjorde nye, fortolkende Reskripter —, ved sin oplysningsfjendske Tendens og ved at sætte Soverænitestens Bevarelse som sit væsentligste Formaal, har Forordningen af 1799 været en Forbandelse for Nationen, der blev hindret i at drøfte sine egne Tarv og henvist til at søge Erstatning i uskyldige, belletristiske og litterær-kritiske Aviser og Tidsskrifter. Økonomiske og sociale Forhold kunde ikke drøftes, den indenrigske og udenrigske Politik endnu mindre. Tilbage blev da i hin litterære og dramatiske Blomstringsperiode Litteraturen, Teatret og Gøglet, som Staten allernaadigst tillod Borgerne at beskæftige sig med i deres ledige Stunder.

I Forordningens Indledning gør Kongen vitterligt, at Pressen som »en Del af den offentlige Undervisning« maa være *Regeringens Tilsyn undergivet*. Kongen vil værne om »den borgerlige Sikkerhed, der staar i uadskillelig Forbindelse med sand Borgerfrihed«. Dette Værn rejses gennem Forordningens 27 Paragraffer foruden de alm. Bestemmelser: Først forbydes al Anonymitet. Imod »grove Æreskiændere« anvendes legemlige Straffe. Dernæst fastsættes Dødsstraf for den, som i »noget ved Trykken udgivet Skrivt« tilskynder eller raader til en Forandring i den bestaaende Regeringsform eller til Opstand, og Landsforvisning for den, der laster eller forhaaner Regeringsformen eller Regeringen. Dette sidste blev straks P. A. Heibergs og Malthe Bruuns Skæbne. Ved »laste« forstaas efter Forordningens egen Fortolkning: »at tillægge den Person eller Ting, om hvilken der handles, en saadan Ufuldkommenhed, som ei kan bestaa med dens Hensigt«. Denne Fortolkning har spillet en stor Rolle i Pressesagerne; bl. a. var den Grundlag for Sagsanlægget mod Prof. C. N. David i 1834 for to Artikler i »Fædrelandet«. Loven bestemmer endvidere Landsforvisning i 3—10 Aar for at laste eller forhaane monarkisk Regeringsform, for Fornærmelser mod Konge-

husets Medlemmer og for Forhaanelser mod den kristne Religion eller for Skrifter, »der sigte til at nedbryde Læren om Guds Tilværelse og den menneskelige Siæls Udødelighed«, og fastsætter Forbedringshus (2 Maaneder til 2 Aar) for at udbrede løgnagtige Beretninger om Regeringens Beslutninger og Foranstaltninger. Tilsidesættes den »Beskedenhed og Ærbødighed«, der bør vises Øvrigheden, og giver nogen sig til »at skumle med Bitterhed over Regeringen«, da venter der han Fængsel paa Vand og Brød fra 4 til 14 Dage. Samme Straf fastsættes for Krænkelser af — Sædeligheden. Lignende drakoniske Straffebestemmelser er der for Fornærmelser mod Enkeltmand o. a. l., selv om de ere ikklædte »Allegorie eller Ironie«. — For Pressens praktiske Virksomhed blev § 15 o. flg. af vidtrækkende Betydning: Alle Bogtrykkere skulde have kgl. Privilegium, og baade Forfatteren, Bogtrykkeren, Forlaget og Trykkerstedet skulde findes anført paa alle Skrifter; det forbydes Bogtrykkeren at antage et Skrift fra en Person, der er tiltalt paa Grund af Misbrug af Trykkefriheden (med mindre en bosiddende Borger skriftligt indestaar for Skriftets Indhold). — Endvidere hedder det: »I alle Journaler og periodiske Blade skulle ikke alene Forlæggeren og Bogtrykkeren, men tillige Forfatteren af hver Artikel, saavel som Redacturen nævnes; hvilken sidste skal staa til Ansvar ligemed Forfatteren for hvad der indføres i Journalen eller Bladet. I Aviser eller offentlige Tidender skal Redacturen paa lige Maade nævnes og være ansvarlig for Indholdet tilligemed Udgiveren«. Og »alle Aviser, Journaler og periodiske Blade, saavel som ethvert Skrivt som ei udgjør mere end 24 Ark skal forelægges Politimesteren«, før de eller det uddeles eller sælges. (Der beskikkes Politimesteren »en Medhjælp« til at gennemgaa disse Skrifter). Hermed indføres faktisk Avisensuren, idet Politimesteren eller hans Medhjælp har det i sin Magt at *standse* Udbredelsen af Blade, hvori der forekommer noget, han ikke ønsker udbredt; det ved Trykken allerede mangfoldiggjorte, til Udbredelse bestemte Skrift, kan Politiet altsaa lægge Beslag paa, og dets Udgivelse er standset, indtil Forfatteren, Udgiveren, Forlæggeren, Redaktøren og Bogtrykkeren muligvis have faaet Politiets administrative Foranstaltning underkendt og ophævet ved en lykkelig gennemført Retssag. Med Aktualiteten var det i hvert Fald under disse Omstændigheder forbi. — Naar nu en Forfatter var bleven dømt efter Forordningen af 27/9 1799, da var hans fremtidige Virksomhed som Publicist saa godt som standset. Thi fremtidig skulde han forelægge Stedets Politimester sit Manuskript i to Eksemplarer, og først naar han havde faaet det tilbage med Paa-tegningen »maa trykkes«, kunde han lade det udkomme. Omgik han denne Bestemmelse, blev ikke alene han straffet; men den Bogtrykker, der havde befordret Manuskriptet i Trykken, mistede sit Privilegium.

Saaledes vare de Vilkaar, hvorunder dansk Presse levede i Begyn-

delsen af dette Aarhundrede. Forordningen af 1799 var det Grundlag, hvorpaa den følgende Tids Presselovgivning byggedes op, og det er i Sandhed et imponerende Monument, Datidens vekslende Regeringer have rejst af Forordninger, Plakater, Reskripter, kgl. Resolutioner, Kancelli-Skrivelser, -Cirkulærer og -Promotioner vedrørende Pressen. Alle disse højtidelige, strenge Aktstykker, der fyldte Side efter Side i vore Lovsamlinger, synes at staa i et skrigende Misforhold til Virkeligheden — den Virkelighed, som bestod af en lille Snes Aviser i Oktav og Kvart, der pippede sippet om æstetiske Forhold, og hvis Spalter for øvrigt vare fyldte af bombastisk Forherligelse af Kongehuset og Beretninger om Ulykkestilfælde og uheldigt anbragte Gadelygter. Sagen var, at den suveræne Konge og hans Raadgivere forstode den uhyre Magt, der bor i det for Tusinder bestemte Ord, og de kunde aldrig faa Pressen tilstrækkelig bundet og bastet. Historikere ville i Datidens Presselovgivning se et naturligt Udslag af den herskende Tidsaand og den raadende Statsopfattelse. Vor Tid, der har oplevet Pressens mægtige Udvikling fra den Stund, Friheden blev den givet, maa betragte Frederik VI's og Christian VIII's Presselovgivning som en mod vort Folk begaaet Forbrydelse.

Der vil ikke kunne være Tale om her at gennemgaa eller blot nævne alle de Forordninger o. a. l., som blev udstedt i Tiden fra $27/9$ 1799 til $3/6$ 1846, da der for første Gang i 47 Aar skete en Indrømmelse til Pressens Tarv. De vigtigste Lovgivningsbestemmelser, Pressen vedrørende, ere følgende: *Plakaten af 18/10 1805* forbyder de offentlige Tidender at »indsføre Rygter om almindelige eller offentlige Foranstaltninger«, m. a. O.: at bringe politiske Efterretninger. *Plakaten af 2/10 1810* bestemmer, at ingen »herefter maa udgive noget Blad, hvori politiske Nyheder eller Efterretninger blive meddelte, uden dertil af Kongen at være forundt specielt Privilegium«. Ved Reskripterne af $10/1$ og $18/1$ 1807 og Kancelli-Skrivelser af $10/9$ og $12/11$ 1816 fortolkes disse to Plakaters Bestemmelser nærmere derhen, at der ved »politiske Efterretninger« maa forstaas Meddelelser, der omfatte »den hele udvortes og indvortes Statsstyrelse«. (Smlgn. Kanc. Skriv. $14/12$ 1821). Ifølge *Plakaten af 13/5 1814* kan Politidirektøren i København eller vedkommende Politimester forlange til Gennemsyn af Ugeblade og andre Blade, der ikke ere større end et Ark, en Frist paa 24 Timer og af Skrifter »af vidtløftigere Indhold« en Frist paa 4 Dage. Førend Gennemsynet er foretaget eller den hertil fastsatte Tid er forløbet, maa Bladet ikke uddeles. *Plakaten af 1/11 1837* forandrer de drakoniske Straffe i Frdn. af 1799 til mildere og rimeligere Bestemmelser. Sin største Betydning faar denne Plakat dog ved at bestemme, at efter Idømmelse af alle mildere Straffe i Henhold til Frdn. af 1799 eller nærværende Plakat, stilles den dømt Forfatter *kun* under Censur i en Tid fra

1 til 5 Aar. Anden Gang, han dømmes, er han Censur undergivet i 5 til 10 Aar, og tredje Gang træder Frdn. af 1799 i Kraft i sit fulde Omfang.

Først den *provisoriske Forordning af 23/3 1848* ophævede alle Presseforholdene vedkommende Love, der vare emanerede efter Forordningen af 1799, og dannede Overgangen til den nu gældende *Lov om Pressens Brug af 3/1 1851*, der uigenkaldeligt indførte fuld og uindskrænket Pressefrihed.

Den provisoriske Lov af 2/11 1885 er et Tillæg til den alm. borgerlige Straffelov og vedrører kun i ringe Grad Pressen. Den ligeledes provisoriske — senere ophævede — Lov af 13/8 1886 (»Straamands-Propositoriet«) bestemte, at naar det konstateres, at »nogen anden end den eller de, der virkelig lede et Dagblads eller Ugeblads Redaktion, er angivet som Ansvarhavende paa Bladet, idømmes der herfor den eller dem, der virkelig lede Bladets Redaktion, en Bøde paa 1000—5000 Kroner«. Men ellers har der siden 1851 været Stillehed paa Presselovgivningens Omraade. Baade Samfundet og Pressen have staaet sig derved.

Den ovenfor omtalte Plakat af 2/11 1810 indførte de saakaldte »Avis-Privilegier«. Privilegiets oprindelige Betydning var den, at det gav sine Indehavere Ret til at bringe *politiske* Efterretninger; de privilegerede Blade vare i Aarhundredets Begyndelse de eneste politiske Blade. Imidlertid kunde et saadant Privilegium ogsaa yde sin Indehaver andre væsentlige Begunstigelser, særlig med Hensyn til Postforsendelsen. »Berlingske Tidende« har faaet sit første Privilegium 1747 (stadfæstet 1767), og da der efter Plakaten 1810 blev udstedt enkelte nye Privilegier, behøvede man ikke at udstede nyt Privilegium for dette Blad. Derimod blev der givet »Berlingske Tidende« en anden, meget betydningsfuld Begunstigelse, som finder sit Udtryk i Bladets vekslende *Hoveder*: ved Aarhundredskiftet »De til Forsendelse med Posten alene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender«, eller fra Oktober 1808 »Den til Forsendelse med de Kgl. Rideposter privilegerede danske Statstidende« eller endelig fra Nytaarsdag 1833 »Den til Forsendelse med de kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissementstidende«. Disse Privilegier til Befordring med den kgl. Post spillede en stor Rolle for Bladenes økonomiske Forhold. I hvilken Grad de andre, uprivilegerede Blade følte sig trykkede af det Forspring, deres heldigere Konkurrenter havde særlig i Forbindelsen med de udenbys Abonnenter, ses af samtidige Breve; »Kjøbenhavnsposten«s Udgiver skriver i 1835 til Prof. P. Hjort i Sorø, at han meget maa undskylde, at saa mange Numre savnes, skønt Bladet bliver »hver Dag leveret i Bogladen; men man kan ikke være sikker paa, om det virkelig afsendes«. De privilegerede Blade behøvede ikke disse private Mellemmænd, og de undgik ogsaa den langsomme Pakkepost-Befordring.

F. C. v. Jessens »Haandbog i det udvortes Postvæsen« (1839) giver udførlige Oplysninger om de privilegerede Blades Forhold til Postvæsenet. Disse Blade kunde »bestilles paa de kgl. Postkontorer, forsendes mod en modereret Porto og distribueres af Postvæsenet, som incasserer Abonnementsbeløbene og garanterer Udgiverne disse til Udbetaling af Postkassen« (S. 136). For de i Danmark udkommende Blade, som denne særegne Forsendelsesret var tilstaaet, udgjorde den modererede Porto en Kvotadel af Abonnementsprisen efter Fradrag af 3% for Emballagen, og Distributionsgebyret var 78 Skilling pr. Eksemplar. Stifts- og Amtstidenderne betalte Porto'en i Stiftet med 32 Sk. og uden for Stiftet med 1 Rbd. 32 Sk. aarligt pr. Eksemplar. I Aaret 1839 nød følgende Aviser i København helt eller delvis godt af disse Begunstigelser: »Berlingske Tidende«, »Dagen«, »Adresseavisen«, »Kjøbenhavnsposten« og »Politivennen«, foruden Stifts- og Amts-Aviser i Aalborg, Aarhus, Thisted, Viborg, Randers, Skanderborg, Vejle, Ribe, Nykøbing paa Falster og Odense, hvor baade de Hømpelske og de Iversenske Aviser vare post-privilegerede.

^{13/10} 1829 bestemte en kgl. Resolution, at der til Indtægt for den polytekniske Lærestanstalt i København skulde svares en Ekstra-Afgift af 6 Rbd. Sk. af hver Rigsbankdaler eller 1 Rbd. Sk. af hver 16 Rbd. Sk., som Abonnementsprisen beløb sig til, af alle Blade, der forsendes med Posterne i Danmark. Denne Afgift, der betales af Abonnenterne og opkrævedes af Postvæsenet, er et enkeltstaaende Eksempel paa en Presse-Beskatning her i Landet, medens den ofte og i langt mere udpræget Grad er bleven paalignet Aviser i fremmede Lande. Her hjemme har selv i Absolutismens Tid Bladdriften været fritagen for en særlig Skatteafgift, og der kendes kun — foruden Forpligtelsen til gratis Indrykning af officielle Bekendtgørelser — enkelte Tilfælde, hvor privilegerede Avisers Indehavere ved kontante Ydelser have sikret sig deres Særrettigheder.

Allerede 1838 indgik Stænderne i Roskilde med en Petition til Kongen om, at Postforsendelsen maatte staa aaben for alle i Danmark udkommende Tidender, at Bladene maatte »forsendes med alle de samme Lejligheder, som benyttes til Brevforsendelse«, at Porto'en maatte ned sættes til 1 Rbd. 58 Sk. for en Aargang, samt at Afgiften til den polytekniske Lærestanstalt maatte bortfalde. (Andragendet nævner i sine Motiver 28 Aviser, som da havde Postrettighed). Først ved Plakat af ^{19/6} 1848 gaves der imidlertid almindelig Frihed for alle Tidender og Tidsskrifter til Forsendelse med de kgl. Postbefordringer paa modererede Betingelser.

Privilegierne, der udstedtes i Henhold til Plakaten 1810, tilsigtede imidlertid langt mindre ved Postforsendelsesretten at skaffe enkelte Blade en økonomisk Fordel end at baandlægge den offentlige Ytrings-

frihed om politiske Tildragelser. Plakaten skabte to ganske bestemt definerede Arter af Aviser: de privilegerede *politiske* og de *upolitiske*. Men ved at gøre Tilladelsen til at offentliggøre politiske Efterretninger — om politiske Betragtninger var der nu slet ikke Tale — afhængig af en kgl. Naadesakt sikrede Staten sig samtidig Retten til at overvaage de Meddelelser af politisk Natur, som de privilegerede Aviser Tid til anden bragte, til at inspirere dem og ligefrem diktere dem efter sit Behov. I hvert Fald var det altid Regeringen meget let at undertrykke de politiske Efterretninger, som af en eller anden Grund mishagede den.

Privilegie-Institutionen medførte nemlig ogsaa en ny Fordeling af Censurens Arbejde. De privilegerede, »politiske« Blade havde deres egen Censor, i Reglen en Embedsmand i det udenrigske Departement, medens alle de andre Blade censureredes af den Politidirektøren i København (eller Politimesteren i Provinserne) tildelte »Medhjælp«, i Hovedstaden en af Politirettens Assessorer. Blandt disse var Assessor Thomsen saa uheldig at mishage Kancelliet ved at lade et Uddrag af P. A. Heibergs Erindringer passere i »Raketten« og senere Professor Davids Artikler i »Fædrelandet« om »Adskillelsen af de forskellige Regeringsfag«. Samme kgl. Resolution af ^{18/12} 1834 suspenderede David fra hans Embede som Professor i Statsøkonomi og Assessor Thomsen som Censor. Thomsens Efterfølger blev Politirets-Assessor Christian Reiersen (1792—1876), senere Justits- og Etatsraad. Under denne Mand antog Embedet som Censor ved de upriviligerede Blade faste Former; det lykkedes ham at gøre det uafhængigt af Assessorstillingen og at skaffe sig en nogenlunde rimelig Indtægt; 1845 — næppe 3 Aar før hans Funktioner ophævedes — havde han 1900 Rbd. i Gage. Reiersen er bleven en Figur i den danske Presses Historie. Ingen er paa Tryk bleven haanet og tirret saa ofte som han. »Corsaren« tegnede ham af og digtede om ham, uden at den ulykkelige Mand kunde standse alle disse Drillerier, som han selv var den første til at læse, og som han var fordømt til at paategne med de tre berømte Ord: *Maae trykkes. Reiersen*. Andre Blade spillede ham ogsaa paa Næsen med forblommet Spot, og alle forstode den, som den skulde forstaaes, ogsaa han selv. Denne retsindige og, naar alt kommer til alt, medgørlige Mand har lidt meget paa Grund af sit Embedes Upopularitet; derom vidne flere af hans i Rigsarkivet opbevarede Ansøgninger. I 1845 beder han Kongen om dog at tage Hensyn til »de mangfoldige Helbred og Sindsro nedbrydende Ydmygelser, Forhaanelser og uforskyldte Krænkelser jeg, paa Grund af Embedets særegne Beskaffenhed, maa taale«, og snart efter ytrer han endog: »Jeg holder mig overbevist om, at det maa være i Hans Majestæts og Regjeringens Interesse dog engang at gjøre det vitterligt, at jeg ikke er den jammerlige og stymperagtige Embedsmand, som Oppositions-Bladene udraabe mig for, eller i modsat Fald at afskedige mig som uduelig«. Datidens

Presse har ingen Medlidenhed haft med Manden, fordi den med Rette hadede og foragtede Embedet. Derimod förstode Reiersens Overordnede meget vel at vurdere hans Tjenester og indrømmede, at Reiersens Forretninger ere »af det allerubehageligste Slags«; Kancelliet vover endog den for Datidens Presse meget lidt smigrende Paastand, at Reiersens Forretninger vare *aandsløvende*.

De Reiersenske Papirer i Rigsarkivet indeholde imidlertid ogsaa en Række Oplysninger om, hvilke Pligter der paahvilede Censor-Embedet. I 1839 havde Reiersen i alt 47 forskellige Blade, der udkom i København, til pligtmæssigt Gennemsyn, nemlig om Søndagen 2, om Mandagen 3, Tirsdag og Onsdag hver Gang 9, Torsdag og Lørdag hver Gang 8, Fredag 13, og endelig 17 Blade, der udkom til ubestemte Tider. Hertil maa føjes maanedlig 17 Tidsskrifter og c. 30 Smaapieceer. I 1845 opgiver Reiersen derimod selv Antallet paa de hans Censur underlagte Blade til »mellem 30 og 40« (Brochurer, Tidsskrifter o. a. l. ikke medregnede); samme Aar slipper den politiske Censur med at gennemgaa to politiske Blade, »Berlingske Tidende« og »Nyt Aftenblad«.

Hvilken var da den Presse, for hvis Skyld Lovsamlingerne fyldtes med Paragraffer, for hvis Skyld det store Censur-Apparat var sat i Scene, og for hvis Skyld Kancelliet skrev hele Folianter med allerunderdanigste Indstillinger?

Af Dagblade udkom der overhovedet ingen ved Aarhundredets Begyndelse. Pressen bestod af talrige æstetiske Tidsskrifter og enkelte Avertissements-Tidender, hvori de officielle Bekendtgørelser udgjorde den nyttigste og interessanteste Læsning. Om Tidsskrifterne skal der her ikke tales. »Minerva«- og »Tilskuere«-Litteraturen vedkommer kun i ringe Grad Pressens Historie, om den end helt op til 40'erne spillede en betydelig Rolle for Landets kulturelle Udvikling. Af periodiske Foretagender, der kunde kaldes Aviser, udkom der i Aarene nærmest ved 1800 følgende i København: 1) *De Kgl. allernaadigst privilligerede Adresse-Contoires Efterretninger* (»Adresseavisen«); Højde: 21½ Cm., Bredde: 17½ Cm. (1800); 2 Gange ugentlig. 2) *De til Forsendelse med Posten aleene privilligerede Kiøbenhavnske Tidender*, Udgivet i de Berlingske Arvingers Bogtrykkeri (»Berlingske Tidende«); Højde: 21½ Cm., Bredde: 18 Cm. (1800); 2 Gange ugentlig. 3) *Dagen* (1811—1814 redigeret af K. L. Rahbek, 1822—35 af Fr. Thaarup og 1836—38 af Th. Overskou); 1803: 24¼ × 19¼ Cm.; 4 Gange ugentlig; 1823: 36 × 22 Cm.; 6 Gange ugentlig. — I Provinsen udkom ved Aarhundredskiftet følgende Aviser: 1) *Helsingørs kgl. priv. inden- og udenlandske Efterretninger* (Format: 21¼ × 17½ Cm.; 2 Gange ugl.), nu »Helsingør Avis«. 2) *Fyens Stifts Kgl. allern. privil. Adresse-Avis og Avertissements-Tidende*, ved Søren Hempel i Odense (22½ × 18½ Cm.; 3 Gange ugl.), nu »Fyens Stiftstidende«. 3) *Den kgl. autoriserede Fyens Avertissements Tidende*, der

udgives af Iversen i Odense som til Forsendelse med Posten allern. tilladte almindelige Aviser (c. $21 \times 17\frac{1}{2}$ Cm.; 3 Gange ugl.). 4) Kgl. allern. priv. Aarhuus Stifts Adresse Contoirs Tidender ($22\frac{3}{4} \times 18\frac{1}{2}$ Cm.; 2 Gange ugl.), nu »Aarhus Stiftstidende«. 5) Nyttige og fornøjelige Jydske Efterretninger, Aalborg (Format 1802: $22\frac{1}{2} \times 18$ Cm.; 2 Gange ugl.), nu »Aalborg Stiftstidende«. 6) og 7) Med Trykkersted i Fredericia udkom en Ribe- og i Viborg en Viborg Stiftstidende. I altsaa 7 Aviser i 6 forskellige Provinsbyer. Og medens Hovedstadspressens numeriske Udvikling skred forholdsvis hurtigt fremad (jfr. S. 231), varede det længe, inden Pressen i Provinserne og Hertugdømmerne havde naaet at arbejde sig frem.

Selv om nu Antallet af Monarkiets Aviser forøgedes en Del i Aarenes Løb, betød denne Vækst ingenlunde, at ogsaa Pressens Indflydelse paa de offentlige Anliggender eller dens Betydning for Nationens Udvikling steg i Omfang. Ingen Detail-Fremstilling kan give et saa godt Begreb om Værdien af den daværende Presse som disse ypperlige Linier, Orla Lehmann har nedskrevet i sine Erindringer:

»Avertissementsretten var et Privilegium, Postforsendelsen var et Privilegium, og Meddelelsen af disse Rettigheder, der ere de materielle Livsbetingelser for en Dagspresse, var betinget af den mest uindskrænkede Censur, hvormed den Frihed, der er den aandelige Livsbetingelse for Pressens Dygtighed og Hæderlighed, var fortabt. . . . Det var et let Embede at udøve Censur; thi Ingen tænkte paa at sige Andet, end hvad der kunde være velbehageligt for Kongen og Regjeringen og Alt, hvad der i nogensomhelst Retning kunde betragtes som en Autoritet, og Alt, hvad der kunde kaldes Opposition, var henvist til enkelte Kredses mundtlige Smaasnak. Den udenlandske Politik i de 2—3 Blade, som overhovedet turde befatte sig dermed, bestod i Ordets egentligste Forstand i ordret Oversættelse af »Börsenhalle« og »Hamburger Correspondent«, stundom af »Altonaer Merkur«, en sjelden Gang af den svenske »Post- og Inrikestidende«, uden Forsøg paa dertil at knytte nogen egen Bemærkning, endsige at formaste sig til nogen selvstændig Fremstilling. Papirsaxen var Redaktør og efter Oversættelsernes Beskaffenhed skulde man fristes til at tro, at det var Sætteren, som besørgede dem. . . . Den indenlandske Politik levede hovedsagelig af officielle Artikler om Udnævnelser, Proklamata, Auktioner o. desl. eller officielle Meddelelser om ankomne Skibe, Torvepriser o. desl.; de selvstændige Nyheder steg sjelden højere, end til de ulykkelige Hændelser, Guldbryllupper, Embeds jubilæer, en Stud paa 166 Lpd. hos Slagter Svendsen eller en So med 22 Grise i Løgstør; som Fyld kom saa smaa Anekdoter fra et eller andet Vademeccum og endelig Theateranmeldelserne — men de vare da ogsaa derefter. Det var den daglige Kost; men kom saa Kongens »Gebortsdag«, da aabnedes alle Sluser. Saa fortaltes det, at Guldbæblerne havde sprunget paa Gammeltorv, — at Tappentregen var gaet med »fuld Musik«, — at »Herska-

berne« vare kjørte i Glaskareth til Theatret, at Løberne havde havt Blomster paa Hovedet og Fakler i Haanden o. s. v. Saa vrimlede det med »Skjoldunger« og »Eiegoder« og »Fredegoder«; alle Klubber dandsede, alle Skjalde sang — og det lige fra Oehlschläger og Heiberg ned til Garbrecht og Sofie Bohnhoff. Saa viste den mageløse Artikel om Forfremmelser og Benaadninger sig i sin fulde Glands. . . Saa var der Høitid i alle Bladene; men til Dagligdags var Adresseavisen, som ikke blot skreves for Folket, men af Folket, det morsomste, og der gaves Folk, som havde hele Folianter af udklippede og opklistrede Dumheder og ufrivillige Pudserligheder hentede fra denne folkelige Kilde . . .«

Saaledes var Pressen i Frederik VI's Tid. Skylden var Kongens og hans Regeringers. I 1838 vove Provinsialstænderne i Roskilde sig i et Andragende

til Kongen saa langt frem som til at udtale at »Journaler og Tidender ere blevne til en Fornødenhed; for mange ere de endog næsten den eneste Læsning«. Haardnakket nægtede imidlertid Suveræniteten Nationen den frie Presse, som Orla Lehmann har kaldt »Folkets daglige Brød, den offentlige Menings Organ og dens Værksted«. Da det endelig i 1848 ikke længere var muligt at berøve Nationen sin Ret, viste det sig hurtigt, at de Mænd, der skulde gøre Pressen til den betydeligste af alle folkeopdragende Kræfter i Samfundet, kun havde ventet paa Friheden for at udfolde deres Talent og deres Færdighed i at benytte de stærke Aandens Vaaben, de saa længe havde hvæstet.

Corsaren udkom første Gang ^{8/10} 1840, altsaa i Censurens Blomstringstid. Dette berømte satiriske Ugeblad, grundlagt af Meir Goldschmidt, har ikke spillet nogen Rolle for Pressens Udvikling, men faar sin største Interesse ved at ses paa Baggrund netop af den drakoniske Presselovgivning og de strenge Censurforhold; sin største Værdi,

69. Meir Goldschmidt, efter Maleri af Fru E. Jerichau.

derimod, har *Corsaren* som æstetisk Tidsskrift, ligesom J. L. Heibergs »*Den flyvende Post*« (grundlagt 1827).

Corsaren var det første demokratiske periodiske Skrift i dansk Litteratur. Dets politiske Standpunkt var republikansk, og Goldschmidts egne Bidrag til Bladet bestod i pragtfuldt skrevne Artikler om Republikken, Revolutionens Berettigelse og demokratiske Idealer. Han var fuldstændig uafhængig af de bestaaende politiske Partier, og han angreb lejlighedsvis ogsaa med stor Skarphed den liberale Opposition. Men det var ikke *Corsarens* Politik, der udøvede den store Tiltrækning paa Datiden. Sit Publikum og sin Berømmelse vandt Bladet paa de talrige, straalende vittige, drillende og tirrende Epigrammer og Smaannotiser, det udslyngede mod offentlige og private Personligheder og Institutioner. Denne Side af *Corsarens* Journalistik var dyrket indtil Fuldkommenhed; Censuren var tvungen til at lade talrige af disse Epigrammer passere, fordi det slet ikke gik an, at Censor saa meget som forstod den Pointe, der laa gemt bag de uskyldige Ord. Og Datiden nød denne gækkende Leg med Faren; det maatte i hin lænkebundne Tid være spændende at iagttage, hvor nær *Corsaren* turde komme Ilden, hvor snildt den forstod i forblommet Tale at sige det, ingen maatte sige, og hvor hensynsløst den kunde udlevere offentlige og private Personer til Latteren.

Det var *Corsarens* Forhold til Søren Kierkegaard, der fældede den, da han efter en Episode, som ligger uden for denne Fremstillings Ramme, kunde slaa fast, at man »kan bestille *Corsaren* til at udkælde, ligesom man bestiller en Lirekasse til at gjøre Musik«. Goldschmidt opgav at føre Bladet videre, og han forlod Landet (1846). Men gik saaledes et enestaaende Blad ind, saa har Episoden til Gengæld beriget vor Litteratur med det Kapitel i Kierkegaards »Efterladte Papirer«, der for al Fremtid vil være grundlæggende for Forstaaelsen af Pressens Opgave og Pressens Ansvar.

Meir Goldschmidt er en Meteor i Pressens Historie; hans Bane er kort og lysende. Da han i Decbr. 1847 begyndte Ugeskriftet *Nord og Syd*, holdt han vel trofast ved de politiske Ideer, han hidtil havde forfægtet, men hævdede dog ikke sin journalistiske Personlighed og vandt heller ikke den Indflydelse, han før havde haft. *Nord og Syd* er et litterært Tidsskrift eller har i hvert Fald kun Betydning som saadant; da Goldschmidt ophørte med at udgive det (1859), havde dets sidste Bind udelukkende indeholdt hans Roman »Hjemløs«. Han var for stedse tabt for dansk Journalistik, men samtidig vundet for dansk Litteratur som en af dens ypperste.

Nej, da Grundloven var givet, og Pressens Frihed var bleven en Kendsgerning, var det ikke længere den æstetiserende og om abstrakte Teorier forblommet politiserende Presse, som havde Betydning. Nu

krævedes der Organer, hvorigennem Statslivets Tarv og den sociale Kamps praktiske Interesser kunde blive drøftede. Det kunde ikke være saaledes, at dansk Presse med ét Slag antog sig eller fik Indflydelse paa Landets hele aandelige, sociale og politiske Udvikling. Men forekomme end Aviserne i 1848 og nærmest efter os smaa og fattige, saa er det ikke desto mindre en Kendsgerning, at de i forbavsende kort Tid bleve *politiske* Organer, og det uden at skeje ud. — Den offentlige Menings forskellige Afskygninger bleve i meget kort Tid repræsenterede af hver sit Organ, og vort politiske Livs saa vel som Pressens Historie frembyder den Ejendommelighed, at flere af de politiske Dagblade, der da vare de ledende, hævdede deres Stilling uforandret gennem henved 30 Aar.

Allerede 1842 havde Skomagersønnen J. A. Hansen (1806—77, Prt. S. 122), der selv oprindelig var Haandværker, grundlagt det demokratiske Organ »*Almuevennen*«. Efter 1848 blev »*Almuevennen*« et af Landets mest indflydelsesrige Blade, skrevet og redigeret som det var af en Mand, der selv opnaaede stor politisk Magt, og hvis hele Tankesæt og Udtryksmaade var afpasset efter eller udsprungen af den jævne Almues aandelige Niveau. Journalistisk set stod J. A. Hansens Blad lavt. Politisk set kan det derimod betragtes som Forløberen for den Del af Provinspressen, som i Tidens Løb har vokset sig stærk som Bondedemokratiets Organer.

»*Berlingske Tidende*« redigeredes 1848 af Mendel Levin Nathanson (1780—1868), en af de ejendommeligste og betydeligste Personligheder i dansk Presses Historie. I hans Redaktionstid (1838—59) hævdedes Bladets Abonnentantal fra 1100 til 8000, medens de mest læste Hovedstads-Aviser i Aarhundredets Midte ellers kun have haft godt 5000 Abonnenter — det samme Antal, som nu større Provinsblade raade over. Alsidig interesseret, erfaren og med et stort Fond af social-økonomiske Kundskaber blev Nathanson en journalistik Banebryder. Allerede fra Slutningen af 1844 fik han »*Berlingske*« udvidet til at udkomme to Gange om Dagen, et for den Tid fænomenalt Fremskridt. Han indførte Litteratur- og Teater-Anmeldelserne og skabte her hjemme

70. Mendel Levin Nathanson.

den litterære »Feuilleton« med Bidrag af Mænd som Henrik Hertz, H. C. Andersen og Carit Etlar. Hans egen journalistiske Stil var maadelig, men han udviklede en betydelig Færdighed i Affattelsen af smaa, letforstaaelige Oversigter over de økonomiske Bevægelser. Og han havde i højeste Grad den journalistiske Flair, der opdager, eller hvis det er nødvendigt: opfinder de Emner, der kunne vække Læsernes Interesse. Han førte i »Berlingske« en heftig Kamp for Brødpriserne og var ubønhørlig mod de Bagere, hvis Produkter vare undervægtige. Han indførte Drøftelsen af Statsregnskabet, Bankvæsenet og de kommunale Institutioner — udvidede, kort sagt, sit Blads Virkeomraade og Interessekreds, og fik derigennem en væsentlig Indflydelse paa den samlede Presses Udvikling.

Nathanson var den fiffige, kræmmerdygtige Redaktør. Som Journalist er han derimod intet ved Siden af Carl Ploug (1813—1894, Portræt ndfr.), en af de rigeste journalistiske Begavelser, vort Land har ejet. Der var Kampens Aand i denne Mand, og »Fædrelandet«, hvortil hans Navn uadskilleligt er knyttet, har været et af de stærkeste og myndigste Organer i Danmark. »Fædrelandet« grundlagdes 1834 af C. N. David som et yderst beskedent lille Ugeblad, 26 Cm. højt, 17 Cm. bredt, til en Pris af 8 Skilling »Sedler og Tegn« *quartaliter*. Samme Aar var det Genstand for en opsigtvækkende Retsforfølgelse. Og dette fjendtlige Forhold, hvori det lille Blad straks stillede sig til Autoriteten, fortsattes gennem en lang Aarrække. I Efteraaret 1839 havde »Kjøbenhavnsposten«s af Justitsen forfulgte Redaktør Jens Finsteen Giødwad (1811—91) truffet den Aftale med sine politiske Venner, at de fra Begyndelsen af 1840 skulde gøre *Fædrelandet* til Dagblad. Da Frederik VI døde $\frac{3}{12}$ 1839, blev det besluttet straks at sætte Bladet i Gang, og det lykkedes Orla Lehmanns Energi at skaffe første Nummer færdigt til 7. Dechr. I Maj 1841 blev Ploug dets Redaktør. Han var da 28 Aar gammel.

Fædrelandet var, som de fleste andre Bladforetagender, der dengang førtes ud i Livet, stiftet udelukkende af ideelle Grunde, ikke som en Pengespekulation. Ideel var Plougs Opposition under Christian VIII's Regering, ideel hans Begejstring for den gryende, konstitutionelle Frihed, ideel hans Skandinavisne og hans storpolitiske Stræben. Men netop denne Styrke i Ideen, denne Ligegyldighed for jordbundne Hensyn gav hans Journalistik en etisk Skønhed og Magt, som virkede forunderligt paa Samtiden. Og hans Digtergave blev et Plus til hans politiske Personlighed. Aldrig, end ikke som gammel Journalist, formaaede Ploug at skrive med behersket Ro. Han maatte slaa haardt, naar han skulde slaa, han maatte gribe Pennen, mens hans Haand endnu dirrede af Vrede, eller hans Sind endnu var opfyldt af Begejstring. Ingen kunde i en Polemik være saa grov som han; »Lyrikeren i

Skældsord« har Bille engang kaldt ham. Men ingen kunde heller som han finde de fine Stemninger frem og give dem det sarteste Udtryk. Ploug er som Journalist en dansk Granier de Cassagnac eller en skandinavisk Felice Cavallotti.

Under Christian VIII kæmpede Ploug i *Fædrelandet* for Opnaaelsen af den konstitutionelle Forfatning, for Danskhedens Ret i Slesvig og for det skandinaviske Forbund. Gang efter Gang kom han i Konflikt med Autoriteten, og det ulykkelige Konsortium, der ejede Bladet, betalte 13 000 Kr. i Bøder for de Plougske Ideers Forfægtelse. Men selv da disse Ideer havde sejret, og Bladets Kampfæller vare blevne Ministre og Stormænd, nægtede Ploug, i Overensstemmelse med Giødwad, at gøre *Fædrelandet* til Regeringsorgan, ligesom han afslog at være Redaktør af »Berlingske Tidende«. Uafhængig maatte han være for at trives vel som Journalist, og han kunde ikke undvære Opposition. Han var et Stykke af en Frondør og vedblev at være det til sine sidste Dage. Hans Blad og han selv har afsat dybe Spor i dansk Journalistik som i hele vort offentlige Liv. Led end hans Politik og hans Ideer Nederlag, sit journalistiske Talent har han ikke brugt forgæves.

Den tredje af de Mænd, der har haft en afgørende Indflydelse paa den danske Presses Udvikling, er Carl Steen Andersen Bille (1828—98). Bille stiftede »Dagbladet« 1851 og redigerede det til 1872. Dette Blad er uden Sammenligning, teknisk og fagligt set, den bedste af alle vore politiske Aviser før 1880. *Dagbladet* er helt og holdent at betragte som Billes Værk; han skabte og prægede Bladet og gjorde det til en Aandsmagt. Han var nemlig Journalisten *par excellence*, for hvem den journalistiske Udtryksform var den eneste naturlige, og som ubevidst ordnede og fortolkede alle Emner, der beskæftigede ham, med Avispalterne for Øje. Ploug var Digteren og Folketribunen, der blev Journalist, J. A. Hansen den snu Almuesmand, der i sine politiske Formaalets Tjeneste lærte sig selv at skrive læseligt, gamle Nathanson Købmanden, som forvaltede sin Avis som en Forretning. Men Bille var den fødte Journalist og Redaktør . . . som blev Amtmand.

Billes bedste Artikler ere journalistiske Mesterværker, der taale Sammenligning ikke blot med den ypperste moderne Journalistik her i hans eget Fædreland, men med den bedste franske og engelske Journalistik. Hans Stil har en egen funklende Glans, og den vrimler med disse lykkelige, tændende Indfald, der aldrig udspekuleres, men fødes

71. C. St. A. Bille.

naturligt under den fremragende Journalists Pen. Den dundrende og den prækende Artikel blev gjort gammeldags af Bille; han indførte Fleuretten i dansk Journalistik. Hans Initiativ skyldtes det, at Pressens Interessckreds bestandig udvidedes. Emner, der hidtil havde været upaaagtede, som Politiforholdene, Brandvæsenets Organisation, Københavns Bebyggelse og Udvidelse, Redegørelser for Strømninger og Stemninger i Udlandet, Skildringer af det offentlige Livs Personligheder — alt dette og endnu mere blev draget frem i *Dagbladet* og sat under Debat, belystes og kritiseredes i en let tilgængelig Form. Paa alle Journalistikkens Omraader skabte Bille nyt Liv, og han beherskede næsten alle sit Fags Felter. Hans Blad blev den højeste Dannelses Organ, og det kæmpede med Dygtighed netop for Dannelsens Nytte, for den gode Smag og den sunde Sans. Skønt han selv nedstammede fra en gammel dansk Adelslægt, havde han den københavnske Bourgeois's Foragt for det provinsielle og den salvesfulde Folkelighed. Han var som Potitiker og som Journalist liberal og national i hele sin Tænkemaade. Politisk set maatte han imidlertid dele Skammen ved Nationalliberalismens Nederlag, baade for sig selv og for sit Blad. Journalitisk set derimod hører han til den danske Presses Klassikere, og han maa kaldes vor største journalistiske Kunstner i det 19de Aarhundrede.

Bille dannede Skole. Under hans Ledelse og Paavirkning skabte P. Hansen (f. 1840) sig et betydeligt Navn ved sine Feuilletoner i *Dagbladet* (fra 1867 under Mærket »Cabirol«). Han overtog fra 1872 Ugebladet »*Nær og Fjært*« og var fra 1880 Redaktør af »*Illustreret Tidende*«, Landets ældste illustrerede Ugeblad, grundlagt 1859. Da Bille 1872 trak sig tilbage fra sit Blad, hævdede Vilhelm Topsøe (1840—81) under væsentlig forandrede politiske Forhold »*Dagbladet*«s Indflydelse og Anseelse, og hans personlige Bidrag til Bladet stod højt ved Formens Elegance og Indholdets Alvor. Paa dette Tidspunkt var Udviklingen til den moderne Presse imidlertid i alt væsentligt fuldbyrdet, og Antallet af indflydelsesrige Blade og Journalister var steget meget betydelig. Allerede 1860 havde Erik Bøgh (1822—99) overtaget Redaktionen af det lille Blad »*Folkets Avis*«, som han i Løbet af 4 Aar bragte op til et Abonnent-Antal paa 18 500. Han traadte 1877 ind i Redaktionen af »*Dagens Nyheder*«, der fra 1873 var bleven ledet af en af Billes forhenværende Medarbejdere, C. Carstensen (f. 1837). Bøghs Feuilletoner (»Dit og Dat«, senere udgivne som Bog) vare lette, fornøjelige og behændige journalistiske Præstationer, der have haft et trofast Publikum gennem mere end 25 Aar. Carstensen er en af de meget faa Journalister af den ældre Generation, som ere forblevne Journalistikken tro; hans Pen nyder Anseelse som den smidigste og skarpeste, hvorover det konservative Parti raader: han redigerer nu »*Nationaltidende*« og har fra 1893 været Formand for *Journalistforeningen i København*, grundlagt 1880,

der omfatter alle Hovedstadens Journalister uden Hensyn til politiske Anskuelser. Foreningen ejede 1900 en Formue paa 90 300 Kr., der væsenlig anvendes som Alderdomsforsørgelses-Fond for Medlemmer af Journaliststanden.

De politiske Begivenheder i 70erne og 80erne medførte et stærkt Opsving i den demokratiske Presse. Ingen af Venstrepartiernes ledende Mænd har i højere Grad end Christen Berg (1829—91, Portr. S. 125) haft Forstaaelsen af Pressens Værdi som Vaaben i en politisk Kamp. Hans frugtbare Initiativ, hans utrættelige Energi og praktiske Sans skyldes det, at det forenede Venstre $\frac{1}{10}$ 1873 kunde begynde sit første Hovedstadsorgan »Morgenbladet«, der i mere end 10 Aar var det førende Oppositionsblad i Danmark. Samme Aar havde Berg oprettet sit eget Blad-Trykkeri i Kolding. Ved sin Død efterlod han sig, foruden et Hovedstadsblad, Avistrykkerier i Hillerød med 1 Blad, i Holbæk med 2 Blade, i Thisted med 1 Blad og i Kolding med 7 Blade. Paa Bladindustriens Omraade var Berg først og fremmest *Udgiveren*. Naar han havde bragt sine Foretagender ud over de første Vanskeligheder, overlod han sine Redaktører at varetage deres og Partiets politiske Interesser. Han udfoldede dog ogsaa i de mange Aar, hvori han stod som ledende Personlighed i vort offentlige Liv, en stor journalistisk Virksomhed; hans Form var tung, hans Stil bar Præget af det møjsommelige Arbejde, Journalistikken kostede ham, men hans Artikler ere byggede paa en grundig Indsigt i Emnet og en fast Overbevisning.

Sit, journalistisk set, betydeligste Organ fik Venstre 1884 i »*Politiken*«, redigeret af Edvard Brandes (f. 1847) og V. Hørup (f. 1841, Portr. S. 127); begge havde tilhørt »Morgenbladet«s Redaktion og begge høre til de mest fremtrædende Personligheder i moderne, dansk Presse. Den afgørende Indflydelse, E. Brandes' myndige og opildnende Redaktion har udøvet paa *Politikens* talentfulde Medarbejderkreds, og hans eget omfattende, altid agitorisk tilrettelagte, kundskabsrige og interesserede Arbejde som Bladets litterære Kritiker og Dramaturg har bevaret Bladets Ungdommelighed, Dristighed og Kampiver uforandret gennem Aarene. *Politiken* har øvet en betydelig Indflydelse paa vor Tid, og det har paa de fleste af Aandslivets Omraader indtaget en Magtstilling, som intet andet Blad siden 70'erne. Dets ypperste Pen, samtidig en af de første, der findes i dansk Journalistik, er V. Hørups. Hørups Domæne er den ledende, politiske Artikel i et Oppositionsblad. Han viser sjældent sit eget Parti Vejen hen mod det fælles Maal og beskæftiger sig kun lidt med dem, Partiet allerede har overbevist. Han søger derimod sine Modstandere op, og naar han har spærret dem inde i det Problem, de have rejst, den Taktik, de have vedkendt sig, da ere de hans sikre Bytte. Hørup gør det ikke af med dem i en Hast eller med et Par bidende Ord. Han

gør dem tværtimod Pinen lang, driller og haaner dem paa flere Spalter. Hans bedste Artikler ere ofte de længste. Men aldrig er der en Pause, aldrig et dødt Punkt i dem. Ingen aner ved at begynde Læsningen, hvorhen Hørup vil. Pludselig skyder imidlertid et Billede sig frem, Hørup udformer det i alle dets Enkeltheder, det afføder atter nye Billeder, tilsyneladende ganske tilfældig og ukunstlet, og Artiklen har da, naar Finalen er nedskrevet, ikke blot persifleret en Modstander og ligesom blottet hans lønlige Tanker til Spot, men den har ogsaa været en Opildnen til Agitation for de Anskuelse, Forfatteren hylder. Den Overlegenhed, hvormed Hørup ser paa sine Modstanderes Politik og hele Virksomhed, gør i Øjeblikket Læserne trygge og forøger deres Mod, fordi Fjenden i Belysning af den synes baade taabelig og svag. Hørup's Fejl er netop hans manglende Evne til at forstaa Dybden og Alvoren i Modstandernes Anskuelse, og han har derfor undertiden ved de karrikerende Billeder, hvori han har klædt sin Spot, opnaaet det modsatte Resultat af sin Hensigt. Alt i alt staar han som politisk Journalist uovertruffen i den moderne Presse, han har været med til at skabe og forme.

Den socialdemokratiske Parti-Presse har opnaaet en stor Udbredelse i det sidste Ti-Aar. 1890 bestod to Blade, *Social-Demokraten* i København og *Demokraten* i Aarhus (den sidste med tre Aflæggere); tilsammen havde disse Blade dengang c. 25 000 Abonnenter. Nu raader Partiet over mindst 13 Dagblade (8 selvstændige Trykkerier) med over 60 000 Abonnenter.

I Aarhundredets Begyndelse blev Bladene trykte paa Træ-Haandpresse. 1825 anskaffede »Adresseavisen«s Udgivere fra Würzburg en saakaldt *Hurtigpresse*; flere Bladtrykkerier indførte Jern-Haandpressen, men 1835 fulgte »Dagen« Adresseavisens Eksempel, og 1841 var Antallet af Hurtigpresser i København steget til 8, hvoraf to vare af indenlandsk Fabrikation. Hurtigpressen er endnu — naturligvis i en højt udviklet Skikkelse — den mest anvendte i Flertallet af de danske Bladtrykkerier, og navnlig behersker den Provinsens Avisindustri. De større københavnske Dagblade, hvoraf en Del nu udgaa fra eget Trykkeri, trykkes derimod paa *Rotationspresse*, hvoraf den første blev indført her til Landet 1875 af Etatsraad C. Ferslew, der ligeledes var den første, som fra 1879 benyttede Sættemaskiner til sin Bladvirksomhed. De moderne Hovedstadshvornes tekniske Hjælpemidler ere i Løbet af de sidste Aar blevne udviklede til en høj Grad af Fuldkommenhed, og navnlig kan det siges, at den danske Bladindustri — til Trods for Landets Lidenhed og de snævre Sproggrænser — paa det tekniske Omraade staar paa Højde med fransk og engelsk Bladindustri og overgaar den tyske. Thi den danske Presse har udviklet sig om Kap med det uhyre Opsving, Oplysningen i Danmark har taget i det 19de Aarhundrede. Det skal ikke her nærmere undersøges, hvor vidt det er Folkeoplysningsarbejdet, der har fremmet Pressens Udvikling,

eller om det er Pressen, der, jævnsides med Skolen, har været Folkeoplysningens mægtigste Faktor. Saa meget er i alt Fald vist, at Pressen i Danmark nu i det 19de Aarhundredes Slutning er bleven hele Folkets Eje, og at den har erobret sig en Plads i Nationens daglige Liv — baade det materielle og det aandelige — som en Nødvendighed, der betinger, tjener og støtter alle kulturelle Fremskridt. Beviset for disse Udtalelsers Rigtighed maa søges i Statistikken over den periodiske Presses Udbredelse i Danmark.

Nu er det imidlertid saaledes, at denne Udbredelse kun kan konstateres gennem tilnærmelsesvis rigtige Tal. Der haves kun positive Oplysninger om det Antal periodiske Skrifter, som kommer Læserne i Hænde ved Postvæsenets Mellemkomst, hvorimod de periodiske Skrifter af alle Slags, der omdeles ved Udgiverne egne Foranstaltninger, gennem Bude til den lokale Abonnentkreds, ved Mellemhandlere (Bog-lader, Avisudsalg, ambulante Avissælgere o. s. v.) samt ved Pakke- og Korsbaandsforsendelser ganske unddrage sig den statistiske Kontrol. Jeg er derfor tvungen til her først at operere med Postvæsenets Tal og derefter at forsøge en paa personlig Erfaring og Skøn samt paa enkelte, direkte fra Udgiverne indhentede Oplysninger bygget Sandsynlighedsberegning.

Hvad nu først *Antallet af periodiske Skrifter i Aarhundredets Slutning* angaar, da udkom der:

I Finansaarene	Dagblade		Hver anden Dags Blade		Ugeblade		Manneds-blade		Tilsammen		I alt.
	Kvartalsvis mindst 70 Gange	Kvartalsvis 24 à 65 Gange	Kvartalsvis 12 à 17 Gange	Kvartalsvis højst 11 Gange	Kbhvn.	Prov.	Kbhvn.	Prov.			
	Kbhvn.	Prov.	Kbhvn.	Prov.	Kbhvn.	Prov.	Kbhvn.	Prov.			
1860—61 . .	9	2	7	52	27	2	20	9	63	65	128
1869—70 . .	13	12	3	68	30	6	39	5	85	91	176
1894—95 . .	12	175	6	4	91	15	106	33	215	227	442
Jan. 1899 . .	17	188	10	5	107	58	159	65	293	316	609

Denne Tabel viser altsaa Antallet af samtlige periodiske Skrifter, der ere blevne forsendte med Postvæsenet; Antallet af periodiske Skrifter, der vel udkomme her i Landet paa dansk Sprog, men som staa uden Forbindelse med Postvæsenet, er saa ringe, at der kan ses helt bort fra dem. — Antallet af store, dygtigt redigerede og indflydelsesrige Dagblade er navnlig vokset stærkt i Provinsen, samtidig med at Provinsblade, der kun udkom nogle faa Gange ugentlig, er stærkt aftaget; dog maa det fremhæves, at blandt de 188 Provins-Dagblade, som findes optagne i Postvæsenets Avisfortegnelse for Januar 1899, er hen-

ved $\frac{1}{3}$ at betragte som saakaldte »Aftryksblade«, 5: Aviser, som vel have selvstændigt Hoved og Avertissements-Stof, men hvis redaktionelle Afdeling er Stof, som de have fælles med eet eller flere Blade, der udgaa fra samme Trykkeri og redigeres af samme Redaktion. Heller ikke er Tallet 17 for Antallet af Dagblade i Hovedstaden (1899) absolut rigtigt; Blade, der udkomme to Gange om Dagen, og som tillade særligt Abonnement paa henholdsvis en Morgen- og Aften-Udgave, ere i Postvæsenets Avisforlegelse regnede for 2 Blade.

Postvæsenets Takster for Besørgelsen af periodiske Skrifter i det Tidsrum, Tabellen beskæftiger sig med, var fra 1851—71: $11\frac{2}{3}$ % af Abonnementsprisen for Omdelingen og $8\frac{1}{3}$ % for Abonnementsbetalingens Opkrævning, dernæst fra 1871—88: $\frac{1}{4}$ Skilling pr. Nummer for Omdeling og 4 à 8 % for Opkrævning, og endelig blev der efter 1888 fastsat en Minimumstakst for Omdeling af 5 Øre pr. Abonnementstermin.

Prisen paa Uge- og Maanedblade er saa stærkt varierende, at det ikke er muligt desangaaende at give Oplysninger, som have nogen Værdi. Prisen paa politiske Dagblade i København varierer mellem 525 Øre Kvartalet til 150 Øre, og kun i ganske enkelte Tilfælde til lavere Summer. Det langt overvejende Antal Provins-Dagblade (godt $\frac{2}{3}$) koster paa Udgivelsesstedet 200 Øre Kvartalet; de øvrige variere mellem 100 og 265 Øre Kvartalet med større Grupper samlende sig om 150 Øre og 250 Øre Kvartalet. En udenbys Abonnent erlægges til Postvæsenet henholdsvis 4 % af Abonnementsprisen og 8 % + (i begge Tilfælde) $\frac{1}{2}$ Øre pr. Nummer, alt eftersom hans Avis skal passere eet eller flere regnskabsførende Postkontorer. En Avis, der koster 200 Øre Kvartalet og udkommer 76 Gange i denne Termin, betales af Abonnenten til Postvæsenet med 254 Øre.

Den periodiske Presses Udbredelse gennem Postvæsenet var i 1848: 3,5 Millioner Avisnumre, 1869—70: 10,8 Mill. og 1881—82: 29,6 Mill. Derefter har Postvæsenet forsendt følgende Antal Numre:

I Finansaaret:	1882—83	1887—88	1892—93	1897—98
Indenlandske	30 286 543	43 969 657	56 745 628	71 788 968
Fra Udlandet	760 495	865 116	1 095 517	1 230 350
Til Udlandet	1 101 642	1 239 082	1 369 417	1 383 904
Tilsammen	32 148 680	46 073 855	59 210 562	74 403 222

Antallet af de indenlandske periodiske Skrifter, der i de i Tabellen nævnte 15 Aar ere blevne forsendte til indenlandske Læsere gennem det danske Postvæsen, er altsaa steget med i alt 41 502 425 Numre.

Til Vurdering af de Oplysninger, denne Statistik giver om For-

holdet mellem Befolkningens Størrelse og de periodiske Skrifers Udbredelse, skal der her anføres et enkelt Eksempel, der er vilkaarlig valgt: Der ankom i Finansaaret 1897—98 til Postekspeditionen paa Øen Taasinge (68,3 □ Kilometer), hvor ingen Aviser udkommer, 140 147 Avisnumre. Befolkningens Størrelse kan regnes til 5 000 Individer. Indbyggerantallet maa imidlertid omsættes til Antallet af Familier (Husstande à $4\frac{3}{4}$ Personer), og man maa gaa ud fra det faktiske Forhold, at flere Familier ere fælles om Abonnementet paa periodiske Skrifter. Lægge vi for da Taasinges Vedkommende det vilkaarligt valgte Tal 3 til Grund for Beregningen, viser det sig, at 350 Husstande modtage 140 000 Numre, det vil sige, at tre Familier dele Udgiften til 400 aarlige Numre, der f. Eks. kunne tænkes opløste paa følgende Maade: 1 politisk Provins-Dagblad (306 Numre), 1 Familie-Ugeblad (52 Numre) og 1 Fagskrift af en eller anden Art. Jo flere Familier der dele Abonnementet paa de 140 000 Numre, desto flere forskellige periodiske Skrifter holdes der paa Taasinge. Og Erfaringen lærer, at i enkelte Egne omfatte disse smaa Andelsselskaber indtil 5 Husstande.

Støttet paa indsamlet, men i sig selv ikke tilstrækkeligt Materiale og paa et personligt Skøn, kan det i største Almindelighed siges, at det samlede Antal Numre af periodiske Skrifter, der overhovedet trykkes, er mangedobbelt det Antal, der forsendes gennem Postvæsenet. Som en Antydning af, hvilke Talstørrelser der i Virkeligheden maa regnes med, naar det samlede Antal Numre af samtlige danske periodiske Skrifter skal udfindes, kan det tjene, at 53 politiske Dagblade i Provinsen, der have besvaret det af mig udsendte Spørgeskema, opgive deres Abonnentantal i 1898 til 88 700, hvilket — regnet til 306 Numre aarligt for hvert Blad — giver 27 142 200 Avisnumre i et Aar! Føj hertil Abonnentantallet for de øvrige 136 Provins-Dagblade, den Kundekreds, hele den københavnske Dagpresse raader over — *Social-Demokraten* 1898: 36 000, *Politiken* 1899: 20 000, *Dannebrog* 1899: 13 000, de fire Blade, der udgives af C. Ferslew, og med hvilke der følger et Tillæg, hvis Oplag 1899 er 42 à 45 000, altsaa for disse 7 Blade alene: rundt 35 Mill. aarlige Avisnumre — og endelig alle de andre periodiske Skrifers Oplag . . . læg alt dette sammen, og Postvæsenets 74 Millioner ville vise sig kun at udgøre en Brøkdel af det kæmpemæssige Antal Numre, hvori dansk Presse ved Aarhundredets Slutning spredes ud over en Befolkning paa $2\frac{1}{2}$ Million Mennesker.

Det er for os Danske en Selvfølge, at disse Tal angive Omfanget af det regelmæssige Abonnement inden for bestemte Terminer, hvoraf den korteste sædvanlig er et Kvartal. Ikke des mindre bør dette Punkt fremhæves. I Udlandet, særlig England, Frankrig og hele Syd-europa, varierer nemlig de større politiske Dagblades Oplag undertiden betydeligt fra Dag til Dag, fordi Salget af Enkeltnumre paa Gaden,

gennem Kiosker og særlige Bladforhandlere, spiller en væsentlig Rolle, hvorimod den faste Abonnementskreds er ubetydelig i Forhold til Oplagets samlede Omfang. Her i Landet er det kun ganske enkelte Blade i København, der i alt væsentligt ere baserede paa Salget af Enkeltnumre. Det langt overvejende Antal Dagblade, Ugeblade og Tidsskrifter kan regne med en bestemt afgrænset Abonnementkreds, der følger dem fra Kvartal til Kvartal. Som alle Markeder er ganske vist ogsaa det politiske Avismarked underkastet betydelige Fluktuationer, men til Trods herfor trives Bladindustrien her i Landet, ikke mindst sammenlignet med Udlandets, under forholdsvis stabile Forhold, der ogsaa ere økonomisk gunstige. Eksempler paa store Formuer, tjente ved Bladindustri, ere ingenlunde sjældne i Danmark, og de kunne hentes baade fra Hovedstaden og ikke mindst fra Provinsen. Men det er ogsaa et Faktum, at Pressen benyttes overordentlig stærkt til regelmæssig Averttering, ikke blot i højeste Grad af Handelsstanden, men ogsaa af alle Befolkningens Klasser, lige fra Herskabet, der søger Lejlighed og Tyende, til Landarbejderen, der søger Tjeneste. En tilsvarende Benyttelse af Pressens Avertissementsspalter i det daglige Livs Handel og Vandel — der her i Landet betinger Bladforetagendernes Rentabilitet — kendes ikke uden for Skandinavien og findes kun tilnærmelsesvis i England og Tyskland, aldeles ikke i Frankrig og Sydeuropa. Derimod kende vi ikke i Danmark den Art Reklamer, der købes hos et Blads Redaktion og finde Optagelse i den redaktionelle Del af Bladet. Redaktion og Ekspedition ere hos os skarpt adskilte. En Forandring i dette Forhold anses i Danmark for at være Pressen uværdig.

Men denne vidtgaaende Benyttelse af Pressens Annoncesider som Mellemed mellem alle Lag i Befolkningen forudsætter ogsaa, at den læses overalt i Folket. Nu er det en Kendsgerning, at Tallet af Analfabeter i Danmark er saa ringe, at der overhovedet ikke kan regnes med det. Alle kunne læse — Pressen kan da altsaa finde Vej til alle. Og at den virkelig har Læsere i tilnærmelsesvis samme Omfang, som der findes normale Individuer, der ere komne ud over Barnealderen, det er en Paastand, som kan, om end ikke bevises, saa dog begrundes:

Paa Spørgsmaalet: *Hvor mange Læsere gaar der efter Deres Skøn paa et Eksemplar af Deres Blad?* have 51 Redaktører og Udgivere af politiske Dagblade uden for København svaret saaledes, at Gennemsnittallet for Antallet af disse Dagblades Læsere bliver 9 pr. Eksemplar. Da nu de samme 51 Blade talte (lidt mere end) 87 000 Abonnenter, saa udgjorde deres Læsekreds rundt 780 000 Individuer. Der hører herefter kun en ringe Tankeanstrengelse til for at komme til det Resultat, at alene samtlige Dagblade, der udkomme i Kongeriget Danmark, have et samlet Abonnementantal, som, multipliceret med 9, rigeligt vil give det Facit paa et Par Millioner, der skal til for at dække det samlede

Befolkningstal. Naturligvis er her kun Tale om en Sandsynlighedsberegning, hvilket jeg allerede med Eftertryk har betonet. Men dens Elementer ere hver for sig saa rigtige, som de overhovedet kunne blive det under de givne Forhold. Gennemsnitstallet 9 for Antallet af Læsere paa politiske Dagblade uden for København ligger snarere noget under end over det Tal, Erfaringen har fastslaaet (2 Husstande = $9\frac{1}{2}$ Personer). Og vi kunne endelig ogsaa kontrolere Resultatets Sandsynlighed paa henholdsvis 53 Provinsdagblade med et bekendt Abonentantal paa 88 700 og 7 Hovedstadsdagblade med et bekendt Abonentantal paa 114 000, tilsammen 202 000 Abonnenter eller (multipliceret med 9): 1 824 000 Læsere. Det er vel under disse Forhold forsvarligt at udtale, at Resten af Dagbladene i København og Provinsen, selv om deres Abonentantal skulde være væsentlig ringere, og selv om de, navnlig i Byerne, læstes af mindre end 9 Personer pr. Eksemplar, kan have hver for sig gennemsnitlig 535 Abonnenter, tilsammen 75 000 Abonnenter eller 675 000 Læsere. Hvis de, som Sandsynligheden er for, blot tilnærmelsesvis naa dette Antal, da er Dagspressens samlede Antal Læsere i Danmark bragt op til meget nær ved $2\frac{1}{2}$ Million — eller lig med hele den paa Territoriet levende Befolkning.

Paa Grundlag af disse Undersøgelser skal det paastaas, at ved Slutningen af det 19de Aarhundrede læste alle normale, voksne Individer i Danmark mindst eet Dagblad. *Pressen havde i Løbet af 100 Aar fra en ussel og fortrykt Begyndelse udviklet sig til at blive hele Nationens Eje uden Stands- eller Klasseforskel.* Og som dette er et Tegn paa Nationens høje kulturelle Stade, er det ogsaa et ærefuldt Vidnesbyrd om dansk Presses Dygtighed, Magt og Værd for det nationale Liv, for Oplysningen og Fremskridtet under alle Former, den menneskelige Tanke kan iklæde sig.

FRANZ V. JESSEN.

III. BOGHANDELEN OG DENS FORHOLD TIL LITTERATUREN.

Boghandelen er et Bindeled mellem den forretningsmæssige og den aandelige Virksomhed, der rører sig i Folket; der er derfor med Rette sagt, at den bærer en Kulturmission i sit Skød. Spørger man nu, om dansk Boghandel har været denne sin Opgave voksen, maa Svaret lyde bekræftende; ved Udgangen af det 19de Aarhundrede staaer Boghandelen paa et udviklet Standpunkt; den drives med Fasthed og Energi, og dens Virken bærer Præg af en Foretagsomhed, som fuldt ud staaer Maal med en hvilken som helst anden Forretningsart.

Saaledes var det ikke for 100 Aar siden. Da drev Danmark som ingen Sinde før Verdenshandel i det store, anselige Købmandshuse blomstrede, og Sansen for at nyde Livet vaagnede i København; men det aandelige Liv lod meget tilbage at ønske. Vel vaktet ogsaa Læselysten som Følge af de forbedrede økonomiske Vilkaar; men den hjemlige originale Litteratur var ikke saa frodig som i vore Dage, og egentlige Forbindelser med Udlandet havde Boghandlerne ikke. Overhovedet stod Boghandelen paa et ret primitivt Standpunkt. Nogen Organisation fandtes ikke, enhver handlede efter bedste Beskub, og om en Provins-Boghandlerstand var der saa godt som slet ikke Tale. I København fandtes c. 50 Bogsælgere, men de egentlige Boghandlers Tal var langt ringere — Københavns Vejviser for 1770 har kun 10 Boghandlere. hvoraf den ene tillige er Brygger. Hovedarnestedet for Boghandelen var Børsen, hvor hele 5 Firmaer havde deres Stade. Om Bøgers Udbredelse faar man et Begreb, naar man hører, at Johannes Ewalds samlede Skrifter kun opnaaede 900 Subskribenter; gik det saaledes med Datidens største Digter, hvorledes maatte det da gaa med de mindre! Bøgernes Pris kunde synes lav efter Nutidens Fordringer: 3 Skilling pr. 16sidigt Ark var saaledes en ikke ualmindelig Pris, men Pengene havde jo dengang en langt større Værdi, og Honorarerne vare kun smaa. Ewald fik saaledes 5 Rdl. pr. Ark for ovennævnte Udgate af hans samlede Skrifter.

Først i 1837 fik den danske Boghandel gennem Stiftelsen af »Boghandlerforeningen i København« en fast Organisation, der har virket til stor Gavn for Boghandelens Udvikling. Takket være Foreningens Formaal, »at fremme Orden, Fasthed og Sammenhold i Boghandelen«, hvortil ogsaa hører, at al Litteratur sælges til ensartede Priser i alle Landets Boglader, har den danske Boghandel undgaaet saadanne Kriser, som den udenlandske Boghandel, særlig den franske og den engelske, med kortere eller længere Mellemlum har lidt under. I mangt og meget have vi laant Ideen til vor Organisation fra den tyske Boghandel, medens vore Nabolande, Norge og Sverige, atter have taget vor Ordning til Mønster.

For at blive Boghandler i Danmark er det nødvendigt at indgive en Ansøgning til Boghandlerforeningen i København om at blive antaget som dens »rabatberettigede Kommissionær«. Bevilges en saadan Ansøgning, hvortil i Regelen kræves, at den paagældende har faaet en faglig Uddannelse og arbejdet 12 Aar ved Faget, da maa der stilles en Kaution til Boghandlerforeningen (i København 10 000 Kr., i Provinserne sjældent over 6 000), for at dens Medlemmer kunne være nogenlunde sikrede til Gengæld for den lange Kredit — med Afregning een Gang aarlig — som tilstaaes alle rabatberettigede Boghandlere.

I Danmark findes nu (1899) i alt 275 Boghandlere, hvoraf 96 i

København, 178 i Provinserne og 1 paa Færøerne. Paa Island findes desuden 2 Boghandlere. Af hele Antallet ere 12 udelukkende Forlæggere, hvoraf 11 i København. I Forbindelse hermed kan nævnes, at der nu er over 300 Bogtrykkerier i Danmark, deraf de 126 i København (i 1806 fandtes sammesteds 22).

Efterhaanden som Boghandelens Rammer udvidedes, og Konkurrencen skærpedes, følte de rabatberettigede Boghandlere, som ikke vare Medlemmer af Boghandlerforeningen, Trang til Sammenslutning for at værne om deres Særinteresser. Dette førte (1891) til Dannelsen af »Den danske Provins-Boghandlerforening« og (1893) til Stiftelsen af »Sortiments-Boghandlerforeningen i København«; førstnævnte omfatter saa godt som alle Boghandlere uden for København, sidstnævnte har sine Medlemmer i den københavnske Sortiments-Boghandlerstand, uanset om de i Forvejen ere Medlemmer af Boghandlerforeningen. Af alle tre Foreninger er dannet et Fællesudvalg, hvis Pligt det bl. a. er at paakende Tvistigheder og Spørgsmaal om Overtrædelse af Boghandlerforeningens Betingelser for Samhandel. Ogsaa Medhjælperne have sluttet sig sammen i »Boghandler-Medhjælperforeningen«, stiftet 1883, og i »Danmarks Provins-Boghandler-Medhjælperforening«, stiftet 1898. Førstnævnte har sit Sæde i København, men omfatter Medhjælpere fra hele Landet og tæller c. 400 Medlemmer, foruden hidragydende Principaler; 1894 udgav denne Forening et nyttigt og stilfuldt Værk, »Bogen, en populær Vejledning ved Bøgers Fremstilling«, senere et smukt udstyret Aarsskrift, og den har (i 1898) taget Initiativet til Dannelsen af »Boghandler-Fagskolen«, en Slags Fortsættelsesskole for Standens yngste Medlemmer. I alt findes der omkring 500 Boghandler-Medhjælpere i Danmark. Ogsaa kvindelige Medhjælpere finde nu ret almindelig Anvendelse ved Boghandelen.

Til fælles Gavn for hele den danske Boghandel er »Boghandlerforeningens Kommissionsanstalt« og »De danske Boghandleres Hjælpekasse«. Kommissionsanstalten blev stiftet 1894 af Boghandlerforeningen i København som et Bindeled mellem den københavnske Boghandel og dens talrige Forbindelser i Danmark, Norge og Sverige, og saa godt som al Bog-Eksport fra København har nu samlet sig under denne Institution. Det er umaadelige Kvanta af Bøger og Blade, der mellem Aar og Dag ekspederes gennem Anstalten — $\frac{1}{10}$ 1898 til $\frac{1}{10}$ 1899: 1 359 153 $\mathcal{R}$ — og der udfordres et enormt Arbejde for at tilfredsstille de 273 Boghandlere, fordelte over hele Skandinavien, som faa alle deres Sendinger gennem den. »De danske Boghandleres Hjælpekasse«, stiftet 1856, ejer nu, et Par Legater medregnede, c. 90 000 Kr. Endnu maa nævnes »Boghandlerklubben«, hvis Formaal udelukkende er af selskabelig Art: den har ingenlunde været uden Betydning for det gode kollegiale Forhold mellem Boghandlerstandens Medlemmer.

Paa Grænseskillet mellem Boghandelen og Litteraturen staar »Forening for Boghaandværk«, der har bidraget meget til at højne Kravene paa Bøgers Udstyrelse (jfr. »Illustrerede Værker«); den er stiftet 1888 og virker dels gennem Udstillinger og Foredrag, dels gennem Udgivelse af et Aarsskrift (»Bogvennen«) og gennem en i 1892 oprettet Fagskole, som nyder Understøttelse af Staten.

Der er ovenfor sagt, at Boghandelen nu i Modsætning til Tiden om 1800 arbejder under faste Former og under en stærkt udviklet Organisation. Dette er imidlertid ikke den eneste Forskel paa nu og dengang. Alt er saa at sige forandret! Som et synligt Vidnesbyrd om 18de Aarhundredes Bestræbelser staa endnu 4 gamle Boghandlerforretninger, Gyldendalske Boghandel i København (stiftet 1770), Hempelske Boghandel i Odense (stiftet 1797), Miloske Boghandel i Odense (stiftet 1748) og Schubothske Forlag i København (stiftet 1728); men ellers findes kun saare lidt, som minder om Datidens Boghandel. Selv Aktieselskaber, som den danske Boghandel har haft lidt vanskeligt ved at forsones sig med, findes nu i flere Tilfælde; det betydeligste er »Det nordiske Forlag« (stiftet 1895).

I gamle Dage var det Publikum, der kom til Boghandlerne, nu er det Boghandlerne, der komme til Publikum. De nyudkomne Bøger sendes til Gennemsyn, og 1ste Hæfterne spredes i Tusindevis ud over hele Landet, dels fra selve Bogladerne, dels gennem Kolportører. Men Resultaterne ere da ogsaa derefter: Den største Digter i Slutningen af 18de Aarh. opnaaede 900 Subskribenter paa sine Skrifter; Nordens største nulevende Digter, Henrik Ibsen, har 13 500 Subskribenter paa sine »Samlede Skrifter«. Et folkeligt Værk af ringe Omfang som Edv. Storms Fortællinger og Fabler opnaaede i 1782 c. 1 000 Subskribenter; et omfangsrigt populært Værk som »Danmarks Riges Historie« havde i Oktober 1899 8 900 Subskribenter. Og dog ere disse Tal kun i ringe Grad i Stand til at maale Bøgenes Udbredelse til de forskellige Tider; thi der er jo mangfoldige andre Ting at tage i Betragtning, ikke mindst den Omstændighed, at Litteraturen i vore Dage byder paa en Uendelighed af Bøger, der hver for sig bejler til Publikums Købelyst, medens vore Forfædre kun havde et lille Udvalg, saa at hvert enkelt Skrift af Værdi kunde paaregne en forholdsvis betydelig Afsætning.

At opstille en Norm for Forfatterhonorarernes Størrelse ved Udgangen af det 19de Aarhundrede er uigennemførligt; der er altfor mange Hensyn at tage ved Honorarernes Fastsættelse: Bøgenes Oplag, deres Udstyrelse, Udsalgspris og meget andet. I al Almindelighed kan det vel siges, at en Forfatter af Navn for en ny æstetisk Bog honoreres med 50 Kr. pr. 16sidigt Ark for hvert Tusinde, der trykkes; for videnskabelige Arbejder er det ganske umuligt at opstille nogen Regel; mange af disse kræve jo endog Statsunderstøttelse for overhovedet at

blive trykte. Og dog kan man trøstigt sige, at danske Forlæggere ikke have skyet endog meget betydelige Ofre for at bringe store og værdifulde Værker frem, Værker som kun kunde bringe pekuniært Tab, men hvis Udgivelse vilde være til Hæder for den danske Litteratur. En ny Form for Honorarer har i øvrigt i de senere Aar begyndt at faa Fodfæste herhjemme; efter denne oppebære Forfatterne Procenter af Bogladeprisen (i Regelen 20 %). Allerede i en Aarrække er man i Udlandet, navnlig i Frankrig, gaaet frem efter lignende Principper. .

Mere end nogen Sinde populariseres Litteraturen, og Forlæggerne gøre deres yderste for at sprede Bogskattene ud i de tusinde Hjem. Allerede midt i Aarhundredet anstrengte man sig for at erobre ny Jordbund for den danske Litteratur; man forsøgte Kolportage ude paa Landet, man udgav folkelige Oplysningsbøger, man startede et Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaberne, og man omlantede paa Dansk en Mængde af Udlandets populæreste Værker, særlig i naturvidenskabelig Retning. Ogsaa den historiske Litteratur populariseredes (Ludv. Chr. Müller, Fr. Barfod, o. a.), A. D. Jørgensens »40 Fortællinger af Fædrelandets Historie« er endog trykt i 32 000 Eksemplarer. Kort sagt, man søgte at faa det store Publikum i Tale; men først henimod Slutningen af Aarhundredet er dog dette lykkedes fuldt ud. Danmark ejer nu bl. a. to Ugeblade, der udgaa i enorme Oplag: det populær-videnskabelige »Frem« med sine 166 000 Abonnenter (85 000 i Danmark og Norge og 81 000 i Sverige) og »Illustreret Familiejournal«, der trykkes i 196 000 Eksp. (hvoraf 78 000 gaa til Sverige) eller mere end noget andet illustreret Ugeblad i Europa. Ikke mindre end fire omfangsrige Konversations-Leksikoner hejle paa een Gang til det danske Publikums Gunst og 3 af disse, alle illustrerede (Salmonsens store Leksikon for Norden, Hagerups og Allers), udkomme for Tiden (1899) og tælle hver for sig Subskribenter i Tusindevis. Mange andre baade nyttige og belærende Skrifter og Haandbøger udkomme i store Oplag og vinde en efter vore Forhold enorm Udbredelse. Et Værk som Meyers store Fremmedordbog — den største i den europæiske Litteratur — er optrykt 7 Gange, hver Gang i et Oplag paa 3000 Eksp., og et bindstærkt Foretagende som Traps »Danmark«, hvortil man forgæves søger et Sidestykke i andre Lande, har kunnet udkomme i 3 meget store Oplag. Det er kun enkelte Eksempler, her har kunnet fremdrages, men de turde være karakteristiske for det danske Publikums Kundskabstørst. Dog er det ikke alene Forlæggerne, som have taget Initiativet til at popularisere Litteraturen; ogsaa danske Videnskabsmænd have i de senere Aar skrevet for det store Publikum og derigennem hidraget til Folkeoplysningens Fremme, bl. a. have ikke faa ansete Læger skrevet populære Lægebøger og Vejledninger, som have vundet stor Udbredelse.

Faa Lande i Verden have en saa læsende Befolkning som den danske, og saa godt som intetsteds er Litteraturen forholdsvis saa umfangrig. I 1898 blev der i Danmark udgivet 1 092 Skrifter, der fordele sig saaledes under de forskellige Fag:

Teologi	124	Naturvidenskaberne	34
Retsvidenskab.	35	Handelsvidenskab	15
Lægevidenskab	39	Haandværk, Industri, Husholdning	16
Litteraturhistorie.	15	Landbrug, Husdyrbrug, Veterinærvidenskab	28
Sprogvidenskab, græske og romerske Klassikere	70	Havebrug, Skovbrug, Fiskeri	10
Skønlitteratur.	318	Krigsvæsen og Søværn	6
Skønne Videnskaber og Kunster	24	Bygningskunst m. m.	7
Filosofi.	12	Geografi og Rejsebeskrivelser	25
Pædagogik og Børnebøger	61	Historie, Personalhistorie, Topografi	188
Samfundsspørgsmaal	12		
Matematik og Astronomi	53		1 092

Af de 318 skønlitterære Bøger ere de 194 Romaner og Noveller (123 originale Arbejder og 71 Oversættelser: 5 fra Svensk, 14 fra Tysk, 36 fra Engelsk og 16 fra Fransk). Der udkom i alt 171 Skolebøger, hvoraf de 71 vare helt nye, de 100 nye Oplag. Foruden disse 100 Skolebøger udkom 134 danske Bøger i nye Udgaver. — I Forbindelse hermed bør nævnes den færøiske og den islandske Litteratur. Paa Island, der i Forhold til sine 70 000 Indbg. har en stor aarlig Bogproduktion, udkom i 1898 134 Bøger og Tidsskrifter, men selvfølgelig ere Oplagene kun smaa. Det færøiske Sprog har derimod kun liden Litteratur (Viser, Folkesagn og Eventyr).

Ser man nu denne Statistik i Forhold til andre Landes, faar man først rigtig Øjet op for, hvor betydelig vor hjemlige Bogproduktion er. I Norge, med samme Indbyggerantal som Danmark, udkom i 1898 kun 534 Bøger, og i Sverige, der har 2—3 Gange saa stor Folkemængde, i alt 1 555. Ogsaa de store Nationer komme, relativt set, tilkort ved en Sammenligning: I Tyskland udkom saaledes i 1898 23 739 Bøger, i Frankrig 14 781, i England 7 516, i Italien 9 670 og i de forenede Stater 4 886. Kun eet Land overgaar i Forhold til Indbyggerantallet Danmark, nemlig Japan, som for 1897 kan opvise en Bogproduktion paa 26 965 Bind.

Paa Grund af Litteraturens Frodighed og Publikums Læselyst drives der i Danmark en udstrakt Handel med brugte Bøger, og der findes en Mængde Antikvarboghandlere; de videnskabelige Antikvarier, efter de store Kulturlandes Mønster, ere dog kun faa i Tal; som det betydeligste ikke alene her hjemme men i hele Skandinavien bør nævnes Firmaet H. H. J. Lynge & Søn i København.

De smaa Lande faa jo som oftest en væsentlig Del af deres aande-

lige Næring fra de store Kulturstater, og i Regelen vil Oversættelseslitteraturen blomstre frodigt blandt de smaa Folkeslag. Saaledes er Forholdet dog ikke ganske i Danmark. Medens der i Sverige oversættes en stor Mængde Skønlitteratur, har den danske Boghandel i de senere Aar indskrænket meget paa dette Omraade, og Grunden hertil maa først og fremmest søges i den originale Litteraturs stadige Tiltagen. Derimod oversættes der i Udlandet forholdsvis ikke lidt af dansk Litteratur, og da Danmark ikke har tiltraadt Berner-Konventionen, lide danske Forfattere ikke ubetydelige Tab ved disse Omplantninger i fremmed Jordbund, som i Regelen ske uden Vederlag til Forfatterne, der ikke engang ere Herrer over, i hvilken Skikkelse deres Bøger udgives paa de fremmede Sprog. Den danske Lov om litterær Ejendomsret er i dens nuværende Skikkelse en Hindring for, at Danmark kan tiltræde Berner-Konventionen, hvis Bestemmelser hovedsagelig gaa ud paa, at Konventions-Landenes Forfattere i alle de under Konventionen hørende Lande nyde samme Ret for deres Værker, som vedkommende Lande indrømme deres egne Borgere, dog saaledes at Rettens Varighed ikke overstiger den i Forfatterens Hjemland indrømmede. For Danmarks Vedkommende beskytter Loven en Forfatters Værker indtil 50 Aar efter hans Død. Der er siden 1890 flere Gange forelagt Rigsdagen Forslag til en ny Lov (Fælleslov) om Forfatter- og Kunstnerret, affattet med Danmarks Tilslutning til Berner-Konventionen for Øje, men det er endnu ikke lykkedes at gennemføre den, til Trods for, at Norge alt for flere Aar siden har vedtaget en med det danske Forslag overensstemmende Lov og derefter sluttet sig til Konventionen. At der i dette Forhold ligger en Fare for dansk Boghandel, er givet: norske Forfattere have hidtil i Mængde søgt til københavnske Forlag, men at de skulde vedblive hermed i samme Maalestok, naar Danmarks Lovgivning ikke yder dem lige saa god Beskyttelse i Udlandet som deres Hjemlands, er vel tvivlsomt. — Om muligt endnu mere retsløs er den danske Litteratur i Amerika, og Forholdet er der saa meget mere at beklage, som der i de forenede Stater findes flere hundrede Tusinde Skandinaver, blandt hvilke dansk Boghandel med Held maatte kunne virke, naar ikke Eftertryksudgaver saa godt som unuliggjorde Konkurrencen. Særlig i Minneapolis eftertrykkes en Mængde dansk-norske Bøger, hovedsagelig henhørende til den folkelige Litteratur; men over for hele denne Industri staa danske Forlæggere ganske hjælpeløse: thi Eftertryk i Amerika kan kun hindres ad een Vej, nemlig ved paa amerikansk Grund at lade trykke en særlig Udgave og ufortøvet — Loven siger »senest samme Dag Bogen udkommer« — at sende et Eksemplar til »The librarian of Congress at Washington«. Men dette lader sig selvfølgelig ikke gøre, dertil ere Forholdene ikke store nok.

Er Udlandets Interesse for dansk Aandsliv og dansk Litteratur

steget betydeligt i vore Dage, saa bør det ogsaa fremhæves, at der fra dansk Boghandels Side er gjort meget for at vække og øge denne Interesse, dels ved Udgivelse af Skrifter om Danmark paa fremmede Sprog, dels ved Oversættelse af fremragende danske historiske og kulturhistoriske Værker paa Tysk og Fransk; Foregangsmand paa dette Omraade har Firmaet Andr. Fred. Høst & Søn i København været.

De Veje, ad hvilke Boghandlerne holdes à jour med alt, hvad der udgives af dansk Litteratur, er dels gennem det af Boghandlerforeningen i København udgivne Organ »Nordisk Boghandlertidende«, der siden 1854 udkommer een Gang ugentlig (for Tiden i et Oplag paa 700 Eksp.), dels gennem den af Universitetsboghandler G. E. C. Gad i c. 50 Aar udgivne »Dansk Bogfortegnelse«. For at faa det store Publikum i Tale er det dog nødvendigt at følge andre og mere let tilgængelige Veje, først og fremmest gennem Avertissementer. Paa dette Omraade er Danmark et fremmeligt Land. Tager man de store Verdensblade i Haanden, træffer man kun ganske undtagelsesvis Boghandleravertissementer i deres Spalter; men herhjemme udgøre Bogannoncerne, særlig om Efteraaret, naar Hovedmassen af Litteraturen kastes paa Markedet, en væsentlig Del af de store Blades Avertissementsindtægter. Det er store Summer, der af danske Forlæggere gives ud paa denne Maade, og dog er det kun forsvindende Beløb mod de Kapitaler, der i vore Dage sættes ind paa Forlagsvirksomhed i det hele taget. I Slutningen af det 18de Aarhundrede hørte der ikke meget til at være Bogudgiver, selv smaa Bogtrykkere optraadte dengang som Forlæggere; men vi leve i Kapitalens Tidsalder, og til at drive Forlagsvirksomhed i stor Stil omkring Aar 1900 hører mange Penge.

J. L. LYBECKER.

IV. FOLKEBOGSAMLINGER.

Under Folkebogsamlinger ere ikke medregnede Bogsamlinger i Haandværker-, Arbejder-, Fag-, Afholds-, Husholdningsforeninger og lignende Foreninger. Af saadanne Bogsamlinger findes der en stor Mængde; den største er Bogsamlingen i »Arbejderforeningen af 1860« i København, der har c. 17 000 Bind og udlaaner c. 30 000 Bind om Aaret. Heller ikke ere saadanne Læseforeninger medregnede, der paa Grund af deres Medlemsbidrags Størrelse kun kunne virke for de mere vel stillede. Blandt disse indtager Fyns Stifts Læseforening, stiftet 1838, en ganske særegen Plads. Den ejer en stor Bygning i Odense, med Læseværelser og Konversationsværelser samt en stor Have. Medlemmernes Antal er 1 600 indenbys (Bidrag 10 Kr.)

og 200 udenbys (Bidrag 7 Kr.). Bogsamlingen har c. 37 000 Bd., det aarlige Udlaan anslaas til c. 180 000 Bd.

KØBENHAVN. Københavns Kommunes Folkebiblioteker, oprettede i 1885, bestaa af 7 Biblioteker, der tilsammen have c. 36 000 Bind. De benytte lejede Lokaler. Ved tre af Bibliotekerne findes der Læsestuer for Tidsskrifter og Ugeblade (ikke Dagblade). Kommunen anvender aarlig 20 000 Kr. paa dem. Bibliotekerne ere aabne 5 Søndage Kl. 7—9 Aften, Læsestuerne de samme Dage Kl. 7—10, samt Søndag Kl. 5—10. De ere bestemte for og benyttes omtrent udelukkende af ubemidlede. Laanerne betale 15 Øre om Maaneden. De følgende Tabeller give en Oversigt over Bibliotekernes Arbejde.

Aar	Gennemsnitligt Antal Laanere om Maaneden	Antal udlaante Bind om Aaret	Gennemsnitligt Antal besøgende paa Læsestuen om Maaneden	Antal Laanere i December		
				Mænd	Kvinder	I alt
1886	2 427	162 538	—	2 376	759	3 135
1888	3 344	203 764	473	2 672	1 037	3 709
1893	4 189	267 978	431	3 348	1 315	4 663
1898	4 383	276 814	370	3 520	1 487	5 007

Af det samlede Antal Laanere i December for Aarene 1893 og 1898, i alt 9 670, var 6 868 (71 %) Mænd og 2 802 (29 %) Kvinder.

De 6 868 Mænd vare procentvis fordelt efter Livsstilling paa følgende Maade:

Haandværkere	Arbejdsmand og tjenende	Smaa Handlende	Smaa Bestillingsmænd	Studerende	Kontorister og Handelsbetjente	Forskellige andre
42,1	17,5	8,3	11,3	3,8	9,8	6,7

De 2 802 Kvinder vare fordelt saaledes:

Som leve af grovere Haandgerning	Syersker	Fabriksarbejdskere	Tjenestepiger	Lærerinder	Handlende	Forskellige andre
11,7	23,7	5,3	10,5	7,3	6,4	35,1

Arbejdernes Læseselskab ejer 6 500 Bind og udlaaner c. 56 000 Bind om Aaret. Det har en Læsestue.

KØBSTÆDERNE. Frederiksberg Kommunes to Folkebiblioteker, oprettede 1887, have Lokaler i Kommuneskoler og virke paa lignende Maade som Københavns. Kommunen anvender 2 300 Kr. paa dem om Aaret. I 1898—99 havde de 7 500 Bd., gennemsnitlig c. 900 Laanere om Maaneden og udlaante i hele Aaret 48 000 Bd. — I om-

trent 25 af Landets øvrige Købstæder findes der Folkebogsamlinger; 4 af dem ejes af Kommunen, næsten alle støttes af Kommunen ved Pengebidrag (50—300 Kr.); til en Del af dem overlader Kommunen et Udlaanslokale. Læsestue findes kun ved et Par af dem og kun een, Folkebogsamlingen i Køge, har en særlig Bygning, der tillige er indrettet til Museum. De have fra 300 til 3 000 Bind, ere aabne nogle Timer om Ugen og benyttes hovedsageligt af ubemidlede; ved c. 10 af dem er Udlaanet gratis, ved de øvrige betale Laanerne 10—35 Øre om Maanedn. Udlaanenes Antal er 2—9 Gange saa stort som Bindtallet. Den største af Bogsamlingerne, Aalborg Folkebibliotek, har c. 2 900 Bind og har i 1898 udlaant 15 740 Bind. Læsestuen har haft 1 971 Besøg. To af Bogsamlingerne virke tillige for Købstadens Opland, idet de udsende Bogkasser med mindst 10 Bind til Bogsamlinger og Læsekredse paa Landet. Den største af disse, Varde og Omegns Folkebogsamling, ejer 2 500 Bind. I 1898 er der til c. 200 Laanere i Byen udlaant c. 5 000 Bind. Paa Landet har den haft c. 950 Medlemmer, fordelte i 50 Kredse; til disse er der udsendt c. 3 000 Bind; derefter anslaaes Udlaanet til Medlemmer paa Landet til c. 45 000 Bind.

LANDET. Bogsamlingerne benævnes som oftest Sognebogsamling eller Læseforening. Ifølge Ministerialtidendes B 1889 (S. 915 ff.) findes der omtrent 1 000 saadanne Bogsamlinger. De betragtes i Regelen som de bidragydende Brugerens eller Medlemmernes Ejendom; i omtrent 300 Tilfælde er Bogsamlingen Kommunens Ejendom, omtrent 150 støttes af Kommunen med et lille Bidrag. Det er som oftest Læreren, sjældnere Præsten, der har taget Initiativet til Oprettelsen af Bogsamlingen og faktisk er dens Bestyrer og (i Regelen ulønnede) Bibliotekar. Bogsamlingen bestaar i Regelen af nogle Hundrede Bind, enkelte ere større. Laanernes Betaling retter sig ofte efter deres Kaar (f. Eks. 1¹/₂—2 Kr. for Gaardmænd, 1¹/₂—1 Kr. for mindre vel stillede); undertiden betale fattige intet. Et karakteristisk Træk for Bogsamlingerne paa Landet er deres usikre Stilling; de ere ofte afhængige af en enkelt Mands Interesse for Sagen og have ofte med deres smaa Midler ondt ved i Længden at tilfredsstille Læselysten hos deres Laanere. Enkelte Bogsamlinger have søgt at raade Bod herpaa ved indbyrdes Sammenslutning. Ovenfor er omtalt, hvorledes By og Land virke sammen. Flere Sogne (eller Skoledistrikter i samme Sogn) ombytte regelmæssigt hele deres Bogstand indbyrdes; paa Samsø forsynes Distriktsbogsamlingen med smaa, vekslende Bogsamlinger fra en Hovedbogsamling i Tranebjerg.

De danske Folkebogsamlinger have modtaget en betydelig Hjælp fra det Kgl. danske Landhusholdningsselskab og fra Udvalget for Folkeoplysningens Fremme (se S. 259). Den Raben-Levetzauseke Fond har 1876—81 aarlig ydet dem 3 000 Kr., og der-

efter har Staten støttet Bogsamlingerne ved en Bevilling paa Finansloven: fra 1882—83 til 1889—90 var den 6 000 Kr., derefter 10 000 Kr., indtil den 1897—98 forhøjedes til 14 000 Kr., særlig af Hensyn til Bogsamlinger i København og Købstæderne. Til Støtte for smaa og begyndende Bogsamlinger er der af Staten forsøgsvis indrettet nogle Vandrebogsamlinger, indeholdende 36—50 Bind, der uden Betaling overlades Bogsamlinger til Brug i 3—6 Maaneder.

Den Oplysningsiver, der var et Særkende for Slutningen af forrige Aarhundrede, fremkaldte ogsaa en Del Biblioteker, saavel i Købstæderne (Borgerbiblioteker, Provincialbiblioteker), som paa Landet; men først siden 1860 er der opstaaet en almindelig Bevægelse for Oprettelse af Bogsamlinger: af de 1 000 Bogsamlinger paa Landet opgives de 700 at være oprettede siden 1860; af de nuværende Folkebogsamlinger i Byerne er den ældste stiftet i 1853, de øvrige efter 1860.

Den Nytte, Folkebogsamlingerne for Tiden gør, bestaar hovedsagelig i at give den store Befolkning let Adgang til Læsning af god Skønlitteratur; 80—90 % af Udlaanene høre hertil. Mindre Betydning have de som kundskabsmeddelende. Det kommende Aarhundrede vil sikkert give de danske Folkebogsamlinger en lignende fremskudt Plads ved Folkeoplysningsarbejdet, som den, der i 19de Aarh. er givet Folkebogsamlingerne hos de engelsktalende Nationer. Men for at Folkebogsamlingerne skulle kunne indtage en saadan Plads, maa de gennemgaa en betydelig Udvikling. Bogsamlingen maa have sin egen Bygning eller i det mindste egne Lokaler. Først da vil det være muligt at indrette Læsestuer, forsynede med Tidsskrifter og Haandbibliotek og aabne den største Del af Dagen. De mindre Bogsamlinger paa Landet maa supplere deres Bogstand gennem et System af Vandrebogsamlinger, der maa uddannes kyndige Bibliotekarer, ivrige for at udbrede Oplysning, og skaffes et Samarbejde til Veje mellem Bogsamlingerne og andre Oplysningsinstitutioner, som Højskoler, Efterskoler, tekniske Skoler, folkelig Universitetsundervisning o. lgn., og Børnene maa vænnes til at søge til Bøgerne gennem Skolebogsamlinger eller særlige Afdelinger i Folkebogsamlingerne. Er det først gaaet op for den almindelige Bevidsthed, hvilket udmærket Oplysningsmiddel Folkebogsamlingerne ere, da vil der sikkert ogsaa ydes dem Understøttelse gennem den private Godgørenhed, der ved de engelske og amerikanske Bibliotekers Udvikling har spillet en stor Rolle. Men endnu vigtigere er det, at Stat og Kommune i langt højere Grad end hidtil gribe ind for at fæstne og ordne Bogsamlingernes Arbejde og yde dem økonomisk Støtte.

ANDR. SCH. STEENBERG.

V. FORENINGER OG FORANSTALTNINGER TIL OPLYSNINGENS FREMME.

For 100 Aar siden stiftede K. L. Rahbek og andre »Medborgere« et »nyt literarisk Selskab«, der skulde virke for Oplysningen dels ved Udgivelse af en almindelig »Fædrelandstidende«, dels ved »udbredt Brevveksling med oplyste Menneskekendere og Patrioter i alle danske Provinser«. Denne Forening blev meget mærkeligere ved den Skræk, den indjog den russiske Sendemand i København, og ved hans Indberetning til hans Herre i St. Petersborg end ved, hvad den udrettede for sit Øjemed; men den er et Vidnesbyrd om, at »Oplysning« var Tidens Løsen, og man troede at kunne naa til den gennem Breve, Bøger og Blade. Saa kom de store og følgerige Begivenheder i dette Hundredaars Begyndelse, og efter dem den overordentlige Fattigdom og det store økonomiske Tryk i Tiden mellem 1814 og 1830. I hele denne Tid rettedes al offentlig Opmærksomhed ad andre Hold; men efter 1830, da den politiske Interesse begyndte at vaagne, følte Savnet af Folke-Oplysning og af Trykkefrihed haardt, og dette dobbelte Savn affødte Dannelsen af »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug«. Dette Selskab stiftedes ²⁷/₄ 1835, umiddelbart efter at Kong Frederik VI havde afvist de indsendte Petitioner om Trykkefrihed med den bekendte Udtalelse: »Ingen uden Vi alene kan være i Stand til at bedømme, hvad der er til Statens og Folkets sande Gavn og Bedste«. Selskabets Formaal var at modvirke Trykkefrihedens Misbrug og virke til Folkeoplysning. Derfor udgav det et Ugeskrift: »Dansk Folkeblad«, der skulde udbrede almennyttige Kundskaber, og en Kalender med megen og god Læsning, passende for alle, samt en Mængde til Dels ypperlige Folkeskrifter: Hebels Fortællinger, Salme- og Digt-samlinger, Fremstillinger af Reformationens Indførelse, Benjamin Franklins Levned, Thorvaldsens Levned, Bogtrykkerkunstens Historie, Fortællinger og Skildringer af den danske Historie ved C. Molbech o. s. v. En særegen Betydning fik Selskabet, da det (²⁸/₁₁ 1836) efter Orla Lehmanns Forslag besluttede at udvide sin Virksomhed til Slesvig og modvirke den tyske Litteratur. Da steg dets Medlemstal hurtigt fra 3 000 til 5 000; Selskabet fremkaldte og udgav 1837 C. Paulsens ypperlige lille Bog: »Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig«, der gav danske Læsere den første tilforladelige Fremstilling af sønderjydske Sprogforhold, og virkede ligeledes ved Oprettelse af Læseforeninger omkring i Landet; de ansete Mænd, der ledede det, vare paa mange Maader et Bolværk mod yderligere Indskrænkning af Trykkefriheden og en god Forskole for det senere offentlige Liv.

I 1852 dannedes som en Slags Fortsættelse heraf »Folkeskriftselskabet«, hvis Hovedsæde var Haderslev, og hvis Styrelse i de første Aar var Rektor S. B. Thrige, Konrektor E. Lembecke samt Præsterne J. W. Marckmann og F. E. Bojsen. Dette Selskab har udgivet en megel betydningsfuld Række Bøger, der ved deres overordentlig billige Pris fik en stor Udbredelse. Fremhæves maa især Fr. Hammerichs store historiske Arbejde: Danmark under Valdemarerne, de første oldenborgske Konger og under Adelsvælden, desuden geografiske, naturvidenskabelige og kirkehistoriske Skildringer. Det er en Selvfølge, at Hensynet til Oplysning i og om Sønderjylland i meget maatte være afgørende for Udgiverne, og det forunder os derfor ikke blandt Skrifterne at træffe Fr. Hammerichs »Den slesvigske Trearskrig«, J. W. Marckmanns »Danskhedens tidligere Skæbne i Slesvig«, C. Lorenzens »Danevirke og Omegn« og »Minder fra Sundeved«, H. F. Feilbergs »Fra Heden« o. s. v.

Denne Virksomhed maatte naturligvis standse med Krigen 1864. Efter Krigen dannede der sig væsentlig under Ledelse af det nationalliberale Partis Mænd en »Dansk Folkeforening« med det Formaal at styrke den nationale Aand og Bevidsthed, bevare den i fælles Nationalitet og Fortidsminder begrundede Forbindelse med de danske Slesvigere og værne om vor grundlovsmæssige Friheds Bevarelse og Udvikling. Den arbejdede for dette Maal ved oplysende historiske Foredrag, Forhandlingsmøder og Udgivelse af en særdeles betydningsfuld Række af Smaaskrifter: Joh. Kok, »Nogle Ord til Bedste for Danskheden i Sønderjylland«; Mørk-Hansen, »Laurids Skau«; Reinhardt, »Polens Undergang« og »Preussens Fald og Genfødsel 1806—13«; Martin Hammerich, »Nordens Genforening«; E. Holm, »Nogle Træk af Ruslands nordiske Politik i forrige Aarhundrede«; Orla Lehmann, »Det gamle Mellemværende mellem Dansk og Tysk« o. fl.

Varigst Betydning fik denne Forening derved, at den grundlagde »Udvalget for Folkeoplysningens Fremme«. Det var i December 1865, at Dr. phil. M. Steenstrup i Foreningen stillede Forslag om at nedsætte et saadant Udvalg, og i Marts 1866 toges den endelige Beslutning derom. Meningen var, at dette Udvalg skulde arbejde fuld-

72. Mathias Steenstrup.

stændig uafhængigt og upolitisk. Dette blev tydelig givet til Kende ved dets Sammensætning, idet de tre Mænd, der valgtes af Folkeforeningens Repræsentantskab: Dr. M. Steenstrup, Prof. M. Hammerich og Pastor Mørk-Hansen, straks supplerede sig med Docent N. J. Fjord og Folketingsmand N. J. Termansen. Udvalget udsendte i Juni 1866 en Henvendelse til Lærere o. a., hvori det udtalte som sit Hovedformaal at tilvejebringe Udvalg eller Uddrag af gode Forfattere — især af Historieskriverne og Digterne —, der egne sig til Almenlæsning; med Hensyn til ny Skrifter udtaler det, at intel Emne, hvis Belysning kan klare den danske Bondes aandelige Syn, den friere Opfattelse af hans Bedrift eller hans Stilling i Samfundet er det utedkommende. I Overensstemmelse hermed udsendtes en Subskriptionsindbydelse, hvori der tilsiges Subskribenterne omtrent 60 Ark god Læsning om Aaret for en Betaling af 2 Rdl. Arktallet har senere maattet indskrænkes til omtrent 55, men til Gengæld er Udstyrelsen med Billeder og Kort langt rigere end før.

Virksomheden begyndte i Slutningen af 1866 med Udgivelse af C. E. F. Reinhardts »Et Afsnit af den danske Bondestands Krønike«, et Hefte Fortællinger af Blicher og et Hefte »Smaastykker«. Herved er Retningen angivet, som Udvalget siden i $\frac{1}{3}$ Hundredaar har fulgt. Det har i den Tid udgivet 242 Numre af historiske og geografiske Arbejder, udmærkede Arbejder af danske og undtagelsesvis fremmede Digtere, litteraturhistoriske og naturvidenskabelige »Smaastykker« o. s. v. Alle Afhandlingerne have været skrevne saaledes, at enhver Almuesmand har kunnet tilegne sig dem. Hovedæren for dette smukke Foretagende, der har haft meget stor Indflydelse paa Oplysningens Fremgang i vort Land, tilfalder Dr. Steenstrup, der ikke alene har været Foretagendets Ophavsmand, men gennem hele den lange Aarrække Udvalgets Formand og Redaktør. Hele Foretagendets Administration blev i de første Aar bekostet af den danske Folkeforening ved et aarligt Tilskud af 600 Kr. Siden Foreningens Opløsning har det Raben-Levetzauseke Fond aarlig givet en lignende Sum til dette Formaal. I 1874 var Driftskapitalen af 4000 Kr. samt et Beløb, der var indkommet ved privat Subskription, omtrent opbrugt, og Udvalget maatte da, for at kunne fortsætte, have Statsunderstøttelse (1874—75 3 000 Kr., 1875—78 4 000, 1878—80 6 000, 1881—84 8 000, 1885—91 10 000, 1891—92 15 000, 1893—98 13 000 og 1899—1900 20 000 Kr. aarlig). Derved er Udvalget sat i Stand til at skænke eller sælge til meget nedsatte Priser Eksemplarer af sine Skrifter til Sogne- og Skolebogsamlinger, Haandværkerforeninger, Kaserner, Syge- og Arresthuse, fattige Elever paa Seminarier, Folkehøjskoler, Aftenskoler, fattige Lærere osv. I Tidsrummet 1874—98 ere saaledes i Købstæder 31 og paa Landet 592 Sogne- og lignende Folkebogsamlinger blevne støttede af Udvalget, endvidere i Købstæder 81 og paa Landet

450 Skole- og Børnebogsamlinger, og endelig er der 189 Gange ydet Bøger til Uddeling blandt Almueskolens Børn. Værdien af de paa denne Maade i de 25 Aar 1874—99 bortskænkede Bøger har været Kr. 282 877,⁸⁹, hvoraf Modtagerne have betalt Kr. 71 046,⁰⁵. For de største enkelte Posters Vedkommende stiller Forholdet sig saaledes:

Sogne- og Skolebogsamlinger		Højskolernes Bogsamlinger og Elever		Kaserner og militære Bogsamlinger	
Værdien af de skænkede Bøger	Betalt af Modtagerne	Værdien af de skænkede Bøger	Betalt af Modtagerne	Værdien af de skænkede Bøger	Betalt af Modtagerne
Kr. 39 258, ⁸⁷	Kr. 11 497, ¹¹	Kr. 130 414, ⁸³	Kr. 5 554, ¹²	Kr. 11 553, ⁷⁶	Kr. 105, ⁸⁵
Haandværker- og Arbejderforeninger o. l.		Seminarieelever og Skolelærere		Amtssygehuse, Arresthuse, Fattighuse o. l.	
Værdien af de skænkede Bøger	Betalt af Modtagerne	Værdien af de skænkede Bøger	Betalt af Modtagerne	Værdien af de skænkede Bøger	Betalt af Modtagerne
Kr. 7 902, ⁹⁸	Kr. 595, ⁶⁰	Kr. 4 424, ⁵⁹	Kr. 1 570, ²⁷	Kr. 8 557, ¹⁴	Kr. 1 624, ⁷⁸

Som det ses allerede heraf, er der gennem Udvalget udbredt megen god Læsning i Folkets brede Lag, og Uddrag af en Fortegnelse over, hvilke Bøger og hvor mange Eksemplarer af de enkelte der saaledes ere udbredte gennem Udvalget (bortskænkede og solgte) vil ikke være uden Interesse med Hensyn til Forstaaelsen af Udvalgets Betydning og Læsernes Smag: Af A. D. Jørgensens »Fyrretyve Fortællinger« er der udbredt 25—26 000 Eks., af Blichers Tre Fortællinger, Reinhardts »Et Afsnit af den danske Bondestands Krønike« og M. Hammerichs »Thorvaldsen« 12—13 000, af Hauchs »Søstrene paa Kinnekulle« 11 000, af Holbergs »Den politiske Kandestøber« 14 000, »Jeppe paa Bjerget« 17 000, Egils Saga 8 500, Carl Blochs Billeder 6 500, Feilbergs »Dansk Bondeliv, I« og adskillige andre 6 000. Af Særtrykkene af Thyregods Skildringer have flere været afsatte i et Antal af 7—8 000, foruden at de tidligere have været optagne i Udvalgets »Smaaestykker«. Det samme gælder for Særtrykkene: Chr. Niensens »Den ægte Bonde«, Termansens »St. St. Blicher«, Hostrups »Tre folkelige Foredrag« og H. V. Rasmussens »Danske Ordsprog«.

Fra Begyndelsen havde Skrifterne omtrent 3300 faste Subskribenter, og Enkeltalget var mindre; i Aarenes Løb har dette forandret sig derhen, at Antallet af Subskribenter er gaaet ned til omtrent 700, medens Enkeltalget er tiltaget saa meget stærkere.

I andre Lande var en Statsbevilling i et saadant Øjemed noget aldeles ukendt. Den danske Stats Støtte til denne Bestræbelse har imidlertid nu vakt Opmærksomhed ikke alene i vore Broderlande Norge og Sverige, men ogsaa i vort Naboland Tyskland, hvor til Eks. Professor G. Hamdorff i Malehin i »Die Volksbibliothek« for $\frac{16}{8}$ 1899 giver en udførlig Skildring af Udvalgets Virksomhed, som han slutter med følgende Ord: »Hvor godt vilde det være, om hos os Selskabet

til Udbredelse af Folkeoplysning paatog sig at fremkalde og udbrede saadanne belærende Folkeskrifter! Ved sin Forgrening over hele det tyske Rige kunde det lige saa godt som Udvalget for Folkeoplysnings Fremme i Danmark danne et Midtpunkt for Masseudbredelse af gode Skrifter. Sikkert maatte Forbundsstaterne komme til Hjælp med et aarligt Tilskud. Det lille Danmark med $2\frac{1}{2}$ Million Sjæle ofrer 13000 Kroner hvert Aar for at fremme Folkeoplysning ved god Læsning. I Forhold hertil maatte hele det tyske Rige i samme Øjemed anvende 300 000 Mark. O, ve!«

I Folkeoplysnings Tjeneste virke ogsaa andre bogudgivende Foreninger, især »Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse (se S. 224), der er stiftet af Højskolemænd, men i hvis Styrelse to ansete Universitetsprofessorer nu medvirke.

Uden for Universitetet og de lærde Selskaber vare oplysende Foredrag kun lidet kendte før Hundredeaarets Midte. Grundtvig havde 1838 holdt de historiske Foredrag, der ere trykte i »Mands Minde«, og i Vinteren 1843—44 de mytologiske, der ere udgivne under Titelen »Bragesnak«, ligesom og »Danske Samfund« i København med enkelte Aflæggere i Provinserne, og nogle grundtvigske Præster (P. Rørdam til Eks.) havde søgt at udbrede folkelig Sans og Fædrelandskærlighed ved at holde historiske Foredrag; men det var altsammen kun strøvis før i sidste Halvdel af 60'erne, da der samtidig med Højskolesagens stærke Opsving alle Vegne viste sig en stærk Trang til at høre oplysende Foredrag. Det var denne, som, særlig i Købstæderne, »den danske Folkeforening« søgte at imødekomme. Paa Landet viste den sig nærmest som en overordentlig stærk Tilstømning til de af Højskolerne 1—2 Gange hver Maaned afholdte offentlige Foredrag. Men jo mere Pladsen her viste sig for lille, og de tidt milelange Rejser til Skolerne for besværlige, des mere opkom Tanken om at stifte Foredragsforeninger rundt om i Sognene. Dette skete, og nu er ganske vist de Sogne, hvor der ikke er Foredragsforening, i Mindretal. I Begyndelsen samlede man for det meste i Skolerne: dette blev imidlertid forbudt af Ministeriet, og Forbudet blev opfattet som fremgaaet af politiske Grunde, hvilket bevirkede, at man byggede Forsamlingshuse, der foruden at anvendes til Foredrag kunde anvendes som Øvelshuse for de stærkt fremblomstrede Skytte- og Gymnastikforeninger. Ved Siden heraf ere de paa mange Steder i stor Udstrækning blevne anvendte til Dans, Dilettantforestillinger osv. Ifølge Oplysninger, som ere indhentede af Redaktionen af nærværende Værk, var der i 1899 uden for Byerne omtr. 800 saadanne Forsamlingshuse, hvoraf dog omtr. 90 vare byggede af private paa Spekulation; Jylland havde en forholdsvis stor Andel i det samlede Tal og en forholdsvis

ringe Del i Tallet af privat opførte Forsamlingsbygninger. Med Hensyn til Udstyrelse og Hygge staa mange af disse Huse dog langt tilbage, og langtfra alle Vegne kan det siges, at en virkelig Trang til Oplysning har rejst dem. Men mange Steder er dette dog Tilfældet, og det har ikke mindst givet sig til Kende ved, at der er gjort Forsøg paa at faa afholdt sammenhængende Rækker af Foredrag, der meddele virkelig god og solid Kundskab.

Foredragsrækker af en egen Art, idet Emnerne danne en sammenhængende Række, men Foredragsholderne ere forskellige, have i de sidste 4 Aar været holdte af den grundtvigske Kreds i København, der har samlet sig i »Bethesda«, og de have siden fundet Efterligning i Odense, Aarhus og Odder, overalt under stor Tilstrømning og til stor Tilfredsstillelse.

Saadanne Foredragsrækker med Meddelelse af positivt og ordnet Kundskabsstof er det, der nu tilsigtes gennem »Folkeuniversitetsforeningen i København«, der paa Foranledning af 7 Arbejderforeninger har dannet sig med det Formaal at faa indført en Undervisning i Lighed med den, der kendes fra England under Navn af »University-Extension« (1898). I Forbindelse med et af Universitetets akademiske Lærerforsamling nedsat Udvalg, hvori Prof. Kr. Erslev er Formand og Docent A. B. Drachmann Sekretær, arbejder Foreningen for at skaffe populære videnskabelige Foredrag afholdte i København og i lokale Foreninger anden Steds i Landet. Foretagendet er blevet mødt med overordentlig Velvilje: inden det endnu var traadt i Virksomhed, havde det faaet Understøttelse af det Classenske Fideikommis (600 Kr.) og det Raben-Levetzauseke Fond (600 Kr.), ja endog en aarlig Statsunderstøttelse paa 5 000 Kr., medens hele den øvrige Foredragsvirksomhed har været bekostet af private Foreninger uden nogen som helst offentlig Understøttelse. Lokale Foreninger, der slutte sig til Folkeuniversitetsforeningen i København, ere stiftede i en stor Mængde Byer og adskillige Landsbyer (saaledes paa Langeland), ligesom flere allerede bestaaende Foreninger have henvendt sig til Udvalget for at deltage i folkelig Universitetsundervisning.

Foreningen lod i København og flere Provinsbyer i Februar, Marts, April og Maj 1899 afholde følgende Foredragsrækker (hver 6 Foredrag): »Danmarks økonomiske Udvikling«; »Hovedpunkter i det danske Sprogs Udvikling«; »Bakterierne og deres Liv«; »Tidens Naturlære«; »Købstadkulturens Blomstring, især i det gamle Florents og det gamle Nürnberg«; »Det produktive Arbejde og dets Betingelser«; »Love for den elektriske Strøm«. Til Forelæsningerne blev der føjet Samtaletimer, som viste sig at være meget frugtbringende. De fleste af de nævnte Emner genoptoges i Undervisningsaaret 1899—1900, men talrige ny kom til, saaledes: »Dansk Digtning i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede«, »N. F. S.

Grundtvigs Liv og Gerning«, »Hovedpunkter af Sønderjyllands Historie«, »Danmarks Historie 1848—64«, »Homerisk Kultur«, »Græske Forestillinger om Døden«, »Den tyske Reformation«, »Klostrene og deres Betydning«, »Polens Fald og Kamp«, »Fagforeningerne i England og Tyskland«, »Arbejderspørgsmaalet«, »Hovedtræk af den Lov og Ret, et Menneske er undergivet paa de forskellige Alderstrin«, »Børneopdragelse«, »Hovedpunkter af Planternes Livshistorie«, »Jordskorpens Bygning«, »Istiden«, »Atmosfæren og dens Betydning for Jordens Beboere«, »Vaccination«, »Den sunde Bolig«, »Drikkevandet«, »Kampen mod Smit-soter«, »Om Kulstof og Kulstofforbindelser«, »Nervesystemets Overherredømme over Legemets Funktioner«, »Kullenes Oprindelse og Forekomst«, »Australiens Opdagelseshistorie« o. s. v. Den hele Samling af Foredragsrækker er 41. Blandt Foredragsholderne er der fremragende Filologer og Læger, Geologer, Fysikere, Plantefysiologen W. Johannsen, Sociologer og Jurister, Litteraturhistorikere, flere ansete Skolemænd o. s. v. Angaaende Deltagelsen i den folkelige Universitetsundervisning foreligger der kun Efterretninger fra det 1ste Halvaar af 1899, da Sagen endnu ikke rigtig var trængt igennem. I København var det samlede Tilhørertal 1121 (340 Kvinder, 781 Mænd); over 33% tilhørte Arbejderklassen. Forholdsvis større Tilslutning vise nogle Provinshyer. Højest staar her Ny-børg, som havde 832 indmeldte Tilhørere (247 Kvinder, 585 Mænd), dernæst Randers med 736 (218 - 518). — I Odense har en privat Kreds i en længere Aarrække bekostet saadanne Foredrag afholdte, væsentligt med Hensyn til Arbejdere. Nu har Kommunen overtaget Ledelsen og Omkostningerne herved.

Oplysende Foredrag er der ligeledes i en Aarrække blevet afholdt i København, af den Arbejderforeningen af 1860, senere ogsaa af det socialdemokratiske Arbejdernes Læseselskab, endvidere af Københavns Højskoleforening, der under Ledelse af Folketingsmand Harald Holm i over 20 Aar har gjort et stort Arbejde for Udbredelse af almindelig Oplysning ved saadanne Foredragsrækker, som nu Folkuniversitetsforeningen tilbyder, og i en lang Aarrække desuden har ladet afholde Foredrag med gratis Adgang, særlig beregnede paa Arbejdere. En anden københavnsk Forening under Fernando Linderbergs Ledelse har foranstaltet lignende Foredrag afholdte hver Søndag i Vinterhalvaaret, og »Kirkeligt Samfund af 1898« har ladet afholde flere Rækker Foredrag paa kirkelig Grund (i Vinteren 1898—99 i alt 24 Foredrag). I et stort Tal af Landets Købstæder og i adskillige Stationsbyer og lignende Steder have Venner af Højskolesagen indrettet »Højskolehjem«, hvor der er Adgang til Læsning af Aviser og Tidsskrifter, en billig Restauration — nogle uden, andre med Udskænkning af Spiritus — og som oftest hyggelige Gæsteværelser for tilrejsende. Ingen besøgende er imidlertid paa nogen Maade forpligtet til at nyde

noget i Restaurationen. Ved næsten alle Højskolehjem haves der en større Sal, hvor der afholdes Foredragsrækker eller enkelte Foredrag af folkeligt eller kristeligt Indhold. En Oversigt over, hvad der i denne Henseende er gjort et enkelt Sted, turde være oplysende, idet der andre Steder er gjort mere, og atter andre mindre. Vi vælge da Vejle Højskolehjem, hvor der fra Nov. 1884 til Decbr. 1898 i alt er holdt 98 Foredrag (eller Oplæsninger). Af disse hentede 35 deres Emne fra Kristendommen og Kirkehistorien, 28 fra Litteraturen (herunder Oplæsninger), 18 fra Etikken, 10 fra Historie og Geografi, 6 fra Pædagogik eller andre Samfundsspørgsmaal, 1 fra Naturvidenskaben. Af Foredragsholderne vare 35 Præster, 21 Højskolemænd, 14 Seminarielærere, 5 Redaktører, 5 Politikere, 5 Skuespillere, 4 Forfattere, 4 Lærere ved højere Skoler, 3 Missionærer, 1 Lærer ved Folkeskolen, 1 Kvinde.

I 1886 stiftedes »Dansk Skoleforening« med det Formaal under Samvirken af Hjem og Skole at arbejde for Oplysningens Fremgang i vort Folk. Denne Forening har siden da afholdt Aarsmøder med Foredrag, der naturlig knyttede sig til Stedets Natur eller Historie, og udgivet Aarsskriftet »Hjem og Skole«, hvoraf der nu foreligger 12 Aargange med mange værdifulde Afhandlinger. Ved Kredsmøder omkring i Landet har Foreningen stræbt at slaa til Lyd for sine ledende Tanker, og ved Henvendelser til Regering og Rigsdag har den opnaaet meget især for Skolen: Oprettelsen af Seminariet for Forskolelærere, Forskolens gunstige Stilling i den ny Skolelov, Nedsættelse af en Kommission, der behandlede Spørgsmaalet om forsømte og vildledte Børn, Bevillingen til Kursus for Lærere ved Aftenskoler, Gymnastiksgæns Fremme o. v. s. Seminarieforsøger R. J. Holm i Vejle har hele Tiden været Foreningens Formand og Sjælen i dens Arbejde.

Fra »Studentersamfundet«s Side er der udfoldet en ikke ringe Virksomhed for Oplysningen. For det første har Samfundet udgivet et anseligt Tal af meget billige og til Dels fortrinlige Smaaskrifter, heriblandt to fædrelandshistoriske Skrifter af Prof. Fridericia, for det andet har det i Hovedstaden — i Lighed med, hvad Alumner paa Borchs Kollegium i 1876 søgte at faa iværksat — oprettet en omfattende Arbejderundervisning, der har fundet Efterligning i en Del større Provinsbyer. »Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere« grundlagdes ^{21/12} 1882. Ideen skyldtes cand. mag. Jul. Schiøtt, og Foretagendet lededes fra Begyndelsen af Folketingsmand Herm. Trier. Straks indlegnede omtr. 1500 Arbejdere sig til denne Undervisning, og 1883 fik ogsaa Kvinder Adgang til den. Tallet af Elever er aarlig 1500—2000, fra 20 til 60 Aars Alderen. I Begyndelsen lagdes der Vægt paa Foredrag om alle Slags Emner, men efter Arbejdernes Ønske bleve de elementære Fag snart Hovedsagen: Regning, Skrivning, Sprog (Dansk, Tysk og Engelsk); hertil har man fra 1898 søjet sammenhæn-

gende Foredragsrækker, der have været vel besøgte. Lærerne ere for største Delen Studenter, enkelte dog ældre Akademikere; de udføre deres Arbejde helt gratis, saa at den hele Institutions Budget kun er paa 10—1200 Kr. Det er derfor med god Grund, at Studentersamfundets Arbejderundervisning er bleven betegnet som »et enestaaende Oplysningsforetagende«.

Medens Folkehøjskoletanken ellers ikke har kunnet finde Indgang i København, hvor først cand. theol. F. Falkenstjerne (1880—83) og siden nuværende Sognepræst M. Pontoppidan (1891—93) gjorde alvorlige Forsøg paa at føre den ind, har — som tidligere nævnt — Folketingsmand Harald Holm gennem Københavns Højskoleforening søgt at arbejde for almindelig Oplysning af samme Art som Folkehøjskolens, og cand. theol. Joh. Borup har ved planmæssig ordnede Foredragsrækker af anerkendt dygtige Mænd (Statsunderstøttelse: 3000 Kr. aarl.) aabnet Københavnerne Adgang til Uddannelse i Lighed med den, som den udvidede Højskole i Askov har stillet sig som Maal.

Nævnes maa det ogsaa, at Selskabet for Danmarks Kirkehistorie 1853—74 og nu atter de sidste Aar under Ledelse af Pastor Dr. H. F. Rørdam har ladet afholde kirkehistoriske og kirkearkæologiske Foredrag paa forskellige Steder i Landet, væsentligst Provinsbyerne.

Paa forskellige Steder i Landet, især i Fyn, har der dannet sig Ungdomsforeninger, hvori de unge samles til Foredrag, især sammenhængende Foredragsrækker, men ogsaa mødes til Oplæsninger, dels af Digterværker og historiske Arbejder, dels af Stykker, de selv have forfattet. Der findes »Spørgsmaalsskasser«, hvori Medlemmerne nedlægge Sedler med Spørgsmaal, de ønske forhandlede i Møderne, og saa forhandler man mundtligt om disse. Til Eksempel har en Ungdomsforening paa Taasinge brugt i sine Møder at oplæse Stykker af »Frem«, eftersom de udkom, og saa talt om det oplæste — en fortræffelig Art af »indbyrdes Undervisning«.

En særegen Foranstaltning til Oplysningens Fremme er bleven truffet i de seneste Aar derved, at Statsbanerne har indrømmet Skoler en fri Rejse i Sommerferien. Fra de sjællandske Skoler er Rejsen som oftest gaaet til København, der saaledes i 1898 besøgte af 6000 Skolebørn fra 150 Skoler. Fra Jylland og Fyn ere Udflugterne gaaede anden Steds hen, men have altid givet Børnene Lyst og Lejlighed til at se sig om. Paa den anden Side kan man sikkert ogsaa have pædagogiske Betæneligheder ved disse Rejser. En københavnsk Komité anvendte i 1898 3000 Kroner til Landsby-Skolebørnenes Modtagelse i Hovedstaden.

Endelig skal det nævnes, at der i København er organiseret Vejledning ved Besøg i de forskellige Museer. Folketingsmand Harald Holm har i flere Aar ledet saadanne Besøg, og ligeledes har »Studentersamfundet« ved Folketingsmand Dr. Oscar Hansen optaget Tanken og gennemført

den ved yngre Fagmænd, der yde deres Hjælp uden Vederlag. Kand. Schiøtt ordnede desuden Museumsbesøg og Foredrag i Sommeren 1899 for de mange, der ved den store Lock'out vare blevne arbejdsløse. .

H. ROSENDAL.

VI. DEN ALMINDELIGE OPLYSNINGS TILSTAND.

I Danmark er det rent undtagelsesvis, at man træffer et voksent og nogenlunde normalt Menneske, der ikke kan læse, saaledes at han kan blive klar over Meningen af det, der staar i et Blad eller en populær Bog. Derimod kan det nok være, at der findes adskillige, der ikke kunne læse op, saaledes at andre kunne faa noget ud deraf.

Det, der læses, er først og fremmest en Avis; der er næppe ret mange Familier i Danmark, der ikke have en Avis, ene eller sammen med een, to eller tre Naboer. — Ved Siden af Avisen har man i mange Hjem et Ugeblad. Er Familien grundtvigsk paavirket, er det »Søndagsbladet«, »Højskolebladet« o. fl.; er den paavirket af den indre Mission, holdes »Den indre Missions Tidende« o. l.; er der ingen saadan aandelig Paavirkning, holder man »Ugens Nyheder« eller, hvis man vil gælde for lidt mere, »Illustreret Familiejournal«. I vore Dage er man desuden i Regelen med i en eller anden »Sag«, og saa faar man naturligvis »Sagens« Organ: »Fredsbladet«, »Afholdsbladet« o. s. v. Og saa har »Frem«, der under Ugebladets Form bringer illustrerede klassiske Værker af Skønlitteraturen og nyttige Bøger, især om Fædrelandets Natur og Kultur, sine 80 000 Holdere. Et Dagblad, et Ugeblad vil der altsaa i Regelen findes i ethvert Hjem og desuden en af de meget udbredte Folkealmanakker med Smaafortællinger. Men dertil kommer ofte hele Samlinger af Bøger. — »Forfatterbogen« (Kbhvn. 1898) bragte tre Stykker »litterær Topografi« (fra Hanherrederne, fra Sydfyn og fra Næstvedegnen), som jeg har søgt fuldstændiggjorte med lignende Udtalelser om Tilstanden i Sydvestjylland, Østjylland, Nordsjælland og Lolland.

Alle Udtalelser gaa da ud paa, at hvor »Indre Mission« hersker, forsvinder al anden Litteratur end den gudelige af den indre Missions Retning; og selv om den Lærer, der kastede Zak. Nielsens »Maagen« paa Ilden og erklærede, at Ingemanns Romaner burde nedgraves paa Møddingen, er et ualmindelig stærkt Eksemplar af Arten, saa angives dog gennem hans Ord den Tanke, at Skønlitteratur er »Verdslighed«, hvormed man ikke maa befatte sig. Kendskabet til Bibelen er i disse Kredse ikke saa stort, som man skulde tro. Det skorter navnlig meget tidt paa Overblik og Kundskab i Sammenhæng. Derimod vil man træffe

en ligefrem forbavsende Bibelkundskab hos mange af den ældre Opvækelse, »de stærke Jyder«. I de grundtvigske Kredse, særlig i Hjem, der staa i Forbindelse med Højskolerne, vil man finde ikke saa faa Bøger.

Hvad de enkelte Landsdele angaar, da lyder Beretningen fra det nordligste Jylland paa, at man dér finder helt anselige Bogsamlinger i Bøndergaardene; dette vil ogsaa belyses af følgende Fortegnelse over de æstetiske Bøger i to Bondebogsamlinger:

1. (tilhørende en Bonde i 50'erne): Holbergs Komedier, Hertz's »Svend Dyrings Hus«; Molbechs »Ambrosius«; Hostrups »Eva«, »Karens Garde«, »Under Snefog« og »Tordenvejr«; Fru Lessfers »Sande Kvinder«; Bjørnsøns »Kongen«; Kr. Jansøns »Han og Hun«; Dickens »Store Forventninger«; W. Scotts »Talismanen«; P. E. Benzøns »Svovl«; Zak. Nielsens »Maagen«, »Nye Tider« og »Selvstyre«; Peder R. Møllers »En Skærsild«, »Under Hammeren«, »Fra det brede Lag«; Vilh. Mallings »Formaaende Venner« og »En Frivillig«; E. Egebergs »Helligt og Søgt«; Kr. Østergaards »Nybyggere«, »Anton Arden« og »Møllers Johanne«; Joh. Skjoldborgs »En Stridsmand«; Rosenkildes »Anders Tikjøb«; Morten Jensens »Julegrønt« og »Julefryd«; »Tejlounssjøv« og »Snakkenbjærg Sogneraad«. — 2. (tilhørende en Bonde i 30'erne): Holbergs Komedier; Evalds Skrifter; Wessels samlede Digte; H. C. Andersens Eventyr; Chr. Winthers »Hjortens Flugt«; Blichers Noveller; Hostrups Komedier; Carl Bernhards »Lykkens Yndling«; H. F. Ewalds »Den skotske Kvinde«; Carit Etlars »Gjønehøvdingen«; J. P. Jacobsens Skrifter; H. Pontoppidans »Muld« og »Det forjættede Land«; Drachmanns »I Storm og Stille« og »Skygebilleder«; Karl Gjellerups »Ti Kroner«; Herm. Bangs »Præster«; G. Es-manns »Magdalene«; E. og A. Skrams »Fjeldmennesker«; Carl Møllers »Paa Farten«. (Som man ser, har altsaa den yngre Bonde mere af den nyere, realistiske Digtning).

Fra Sydvestjylland hedder det: »For Flertallet af Bønderne er Bøger en Luksus, de ikke befatte sig med. I de fremskredne Bondehjem findes til Gengæld foruden en Del Fagskrifter Ingemanns historiske Romaner, Z. Nielsen, Anton Nielsen, Blicher, Bjørnsø, Hostrup, H. F. Ewald og undertiden Sakse, »Nordens Guder« og Holberg. Men man kan omtrent altid gaa ud fra, at det er dem, der have været paa Højskole, hos hvem man skal søge Bøger«.

I det østlige Jylland, hvor gammel Velstand mødes med ægte jydsk Selvstændighedsfølelse, vil en fremmed tidt forundres over de Bogsamlinger, han faar at se i Bøndergaarde: Barfods »Fortællinger af Fædrelandets Historie«, A. D. Jørgensens »40 Fortællinger af Fædrelandets Historie«, Allens Haandbog i Danmarks Historie, Traps »Danmark«, Boths topografiske Arbejder, Nordisk Konversationsleksikon, de af Udvalget for Oplysningens Fremme udgivne Skrifter, Holberg, Oehlenschläger,

Grundtvig, Ingemann, Blicher, Hauch, Chr. Winther, Andersen, Ploug, Kaalund, Hostrup, Richardt, Carit Etlar og hele den saakaldte Skolelærerlitteratur samt Bjørnson, Ibsen og Lie. Man kan paa sine Steder se lange Rækker af Dickens Fortællinger og Walter Scotts Romaner. Kleins Lovsamling, der mange Steder findes, fortæller om, at vedkommende Gaardmand har offentlige Hverv.

Fra Sydfyn hedder det, at der i adskillige Hjem findes værdifulde Bogsamlinger, som jævnt forøges ved Indkøb af ny Bøger. En Husmand har saaledes en Bogsamling paa 80 Bind, især Skønlitteratur fra den Oehlsenschläger-Ingemannske Periode. Men paa hans Boghylde findes dog ogsaa den græske og nordiske Mytologi, Rostrups »Den danske Flora« o. fl. a. af videnskabeligt Indhold. Der skal endvidere her gives Fortegnelse over tre Gaardmandsbogsamlinger:

1. Marezolls Prædikener, Leths Huspostil, Haandbog for Landmænd, Natur og Folkeliv (ill.), Stanleys Rejse i Afrika, Traps »Danmark . Panums Lægebog, »Udvalgte Stykker« af Wessel og Ewald, »Skyer og Solskin« af Vilh. Olsen, 19 Bind af Carit Etlars Fortællinger, »Ny kristelig Samler« o. s. v. — 2. Ingemans Romaner, Dickens »David Copperfield«, »Lille Dorrit« og »Pickwickklubben«, Lies »Lodsen og hans Hustru«, Hauchs »Søstrene paa Kinnekulle«, Molbechs »Ambrosius«, Scharlings »Nøddebo Præstegaard«, Sophus Bauditz's »Skovridergaarden«, S. Kierkegaards »Enten-Eller«, H. Ibsens »Fruen fra Havet«, N. J. Jensens Verdenshistorie, A. D. Jørgensens »40 Fortællinger«, Landmandsbogen, Salmønsens store illustrerede Konversationsleksikon o. s. v. — 3. En ivrig Holbergdyrker har det meste af, hvad Holberg har skrevet, og kan citere lange Stykker udenad af Komedieme, »Peder Paars« og »Niels Klim«. — »Selvfølgelig,« fortsætter Beretningen, »have Højskolerne mægtigt bidraget til at fremelske litterær Sans i vort Folk; men Børneskolen, særlig den grundtvigske Friskole, maa nævnes i samme Aandedræt«.

Beretningen fra Næstvedegnen lyder ikke saa tiltalende: »Der findes ingen Bøger, og en Boghylde er et fuldstændigt ukendt Møbel«. »Man kan gennemsøge hele Sogne og ikke finde andre Bøger end Almanakken«, hedder det; men det er sagtens vel stærkt udtrykt. Der føjes til, at i det Sogn, hvorfra Afhandlingen væsentlig skriver sig, har hverken Højskolebevægelsen eller den indre Mission fundet ringeste Indpas. Udviklingen er foregaaet gradvis og langsomt gennem Avislæsning, Foredragsforeninger, Andelsmejerier og Forbrugsforeninger. Bladene, Foredragene og Oplæsningerne sløve efter Meddelerens Mening al opdukkende Trang til boglig Viden, og politiske Møder, Mejerimøder, kirkelige Møder o. s. v. tage Tiden, saa der ingen bliver til Læsning. »Man møder smukke Køretøjer og moderne klædte Mænd og Kvinder: og gaar man ind i en af Gaardene, vil man finde pæne Gardiner og moderne Møbler paa hvidskurede Gulve, tapetserede Vægge med gyse-

lige Billeder«. Egnens lokale Dagblade holdes af alle, og »Ugens Nyheder« har i et Sogn 30 Abonnter. I det hele taget tør det vel nok siges, at Hovedstadens Nærhed ikke virker til Oplysnings Fremme i de Egne, der er under dens Indflydelse. Den store By sluger paa en ikke heldig Maade Interessen, bringer alt op i Overfladen og frister stærkt til at forveksle Politur med Oplysning og Dannelse. Det er sagtens ogsaa Københavns Paavirkning, der frister til det Utaal af Dilettantforestillinger, som finder Sted, og som tidt mere paa en anden Maade, end der tilsigtes.

Beretningen fra Lolland er lidt lysere i Farven: »Alle kunne læse og skrive, om end de ældre undertiden skrive med Besvær. Ethvert Hus har sit Dagblad, og »Ugens Nyheder« holdes næsten i hverandret. »Frem« vinder Indgang mange Steder. I de fleste Gaarde findes en Del landøkonomiske Skrifter, Carit Etlars »Gjængeløvdingen« er meget udbredt, Anton Nielsens og Zak. Nielsens Fortællinger findes ogsaa mange Steder. Billederne paa Væggene ere oftest tysk-katolske Glansbilleder eller Portrætter af Konferensraad Tesdorff og en eller flere bekendte Præster. Forsamlingshusene, hvoraf der er mange, anvendes navnlig til Dans, Dilettantkomedie og Gymnastik. Der er ingen omfattende Højskole- eller Missionsbevægelse, og de kulturelle Virkninger af disse Bevægelser mærkes derfor ikke meget«.

De Nutidsforfattere, som den jævne Befolkning over hele Landet mest køber, er Carit Etlar og Zak. Nielsen. Den første købes i ligeligt Tal til Ungdommen i By og paa Land; den sidste søges væsentligt af Landboere. En ualmindelig stor Udbredelse er bleven Bjørnsøns Fortællinger og Hostrups Skuespil til Del. Ligeledes sælges endnu uden kendelig Aftagen: Chr. Winthers »Hjortens Flugt«, Jansons »Han og Hun«, Birkedals »Kirkeklokkeklangen i den norske Dal« og Molbechs »Ambrosius«. Af Bøger, der ere i Færd med at bane sig Vej til vide Kredse, kan nævnes Blichers Noveller, Paludan-Müllers »Adam Homo« og Blaumüllers »Agnete og Havmanden« samt Kaalunds »En Eftervaar«. Den store Almenhed køber derimod kun faa Bøger af H. F. Ewald og Drachmann, endnu færre af Hauch, Bergsøe, Carl Bernhard, J. P. Jacobsen og Schandorph og saa godt som ingen af Heiberg, Hertz, Aarestrup og Erik Bøgh. Derimod sælges en Del af disse Forfattere til Sognebogsamlinger og andre Folkebiblioteker. — Den seksuelle »Skønlitteratur« støttes væsentligt af »Læsetaskerne«, uden hvilke den ikke vilde kunne bestaa. Den store Befolkning køber den ikke; foruden Læseforeningerne er det blot »Levemændene« i København og Købstæderne, der købe den.

Oplysende i Henseende til Bogkøb vil man maaske finde efterfølgende Subskriptionsstatistik fra en jydsk Boglede (Byen har 3 Boghandlere) i en middelstor By (13000 Indbyggere):

Værkerne	Omtrentlig Pris i Kroner	Antal Subskri- benter	By					Land				
			Embedsmænd, Sagførere, Læger	Købmænd og Haandværkere	Lærere	Kontorfolk o. l.	Prestes	Højskolelærere	Almuelærere	Bønder	Seminarieelever	Læger, Møje- bestyrere o. l.
»Danmarks Riges Hi- storie«	100	62	4	7	5	4	8	5	17	5	>	7
G. Bangs Kulturhi- storie	8	37	4	5	2	4	1	4	3	2	10	2
»Vort Folk«	25	26	1	12	1	5	2	>	3	>	1	1
Salmonsens Leksikon .	250	24	2	3	6	1	3	>	4	1	>	4
H. Ibsens Værker . . .	35	33	4	3	5	3	3	3	2	4	2	4
P. Hansens Litteratur- historie	35	23	>	2	1		5	2	2	2	6	3
P. la Cours »Historisk Fysik«	20	22	1	>	2	1	1	1	5	5	4	2
Dansk Biografisk Lek- sikon	125	9	>	1	>	1	3	2	2	>		
G. Brandes's Samlede Skrifter	35	12	2	1	6	1	1	>	>	>	>	1
Thyregods Udvalgte Fortællinger	5	5	>	>	>	>	>	>	3	2	>	>

Hertil maa endnu føjes, at der paa mange Steder findes godt ledede og godt benyttede Bogsamlinger (jfr. ovenfor S. 253 ff.), og at de saakaldte »Læsetasker« have faaet stor Udbredelse blandt Gaardmændene.

Det har tidligere været og er endnu til Dels ret tilfældigt, hvad der af Bøger og Blade finder Udbredelse i Befolkningens bredere Lag. En driftig Kolportør kan tidt afsætte en Mængde gyselige Bøger og Ugeblade, Bøger som aldrig averteres til Salg: Røverromaner, »historiske« Romaner og Lægebøger. Landbefolkningen er over for dette sikkert en Del mere kritisk end tidligere, men ad Købstædernes Køkkentrapper skal der endnu bringes meget af den Slags ind i Husene. Vilde vor Boghandel lade gode Bøger kolportere, kunde der sikkert skaffes dem en meget betydelig Udbredelse, da Befolkningen dog helst vil læse dem. — Hvad en vel ordnet Kolportagevirksomhed i den Henseende kan udrette, kan man se af den indre Missions vandrende Bogsalg, hvorved der aarlig omsættes af gudelige Bøger for over 100 000 Kr.

Hvilken Betydning Kolportagen kan have, skønnes ikke mindst, naar man ser paa Billederne, der ere ophængte til Pryd paa Væggene omkring i Landet. Det er sikkert kun faa Steder, hvor man nu har »Himmelbreve«, noget tiere forekomme Brude- og Gravvers med Guirlander: det er gerne en eller anden hjemlig Kunstner og Digter, der præsterer saadanne Arbejder. Tiere vil man træffe Litografier forestillende Fre-

derik VI's Kongeliv og Gerning eller Frederik VII, omgiven af Novemberministeriet, i Færd med at underskrive Grundloven, eller de svenske Troppers Indtog i Odense 1848, og endelig meget tit tyske Gengivelser af Exners Malerier. Og undersøger man, hvor det kan være, at netop disse Billeder forekomme saa tit, vil det altid vise sig, at en Kolportør har bragt dem. Det samme gælder om en overordentlig stor Mængde olietrykte Portrætter, som man vil finde i næsten alle Landets Egne.

I den Henseende er der dog foregaaet en glædelig Udvikling af Kunstsansen paa ikke faa Steder i Landet. De gyselige kolorerede Billeder fra Neu Ruppin, som de ældre blandt os huske saa godt, ere nu næsten helt fortrængte af danske Billeder, der ere langt bedre. Allerede i 70'erne begyndte Boghandler Tillge at udgive en Række fortrinlige billige danske Billeder, der fik betydelig Indgang, og siden har til Eks. Alfred Jacobsens »Danske Billeder« faaet stor og vel fortjent Udbredelse, hvad ogsaa gælder om de af N. C. Rom udgivne geografiske Billeder. Fra Fyn berettes endog, at Firmaet Winkel og Magnussen har en stor Forretning med Litografier af vore bedste Maleres bekendte Værker (omtr. 180), der indrammede hænge til Salg i de fleste Købmandsforretninger paa Landet.

De allerfleste voksne Mennesker i Danmark kunne ogsaa skrive saaledes, at man kan udfinde Meningen deraf. Derimod er der et stort Tal, der ikke kan skrive ortografisk rigtigt. Det er naturligvis ikke let at skildre Skrivningens og Retskrivningens Standpunkt, men der er gjort Forsøg i denne Retning. Det var nemlig tidligere befalet, at de forskellige Afdelinger af Hæren skulde lade de indkaldte Rekrutter aflægge Prøve paa deres Færdighed i saa Henseende, og en Række af saadanne Skriftprøver bleve i sin Tid undersøgte og bearbejdede af Sognepræst J. L. Bang, hvem de gave et trist Indtryk af den almindelige Oplysnings Tilstand. Det maa dog her ikke overses, at mange af Rekrutterne skrev slet, fordi de frygtede for at blive udtagne til Underkorporaler og komme til at ligge længere i Tjenesten, hvis de skrev saa godt, de kunde. Saadanne Prøver ere ikke længere befalede, men mange Afdelinger af Hæren foretage dem endnu, og jeg har kunnet skaffe mig en Række Prøver fra 1898 fra en sjællandsk og en jydsk Bataillon; i den sjællandske Bataillon ere dog mange fra andre Landsdele. Disse Prøver give et betydelig lysere Indtryk af Stillingen end de af Pastor Bang bearbejdede og synes at tyde paa en væsentlig Fremgang i den Snes Aar, der er forløbet, siden Bangs Rekrutprøver udtoges. Fra den jydsk Bataillon har jeg 119 Prøver : alle Soldater i et Kompagni, og fra den sjællandske 556 : hele Bataillonens Mandskab. De 119 jydsk ere alle fuldkommen læselige; men i 7 af dem er Retskrivningen meget ringe, 38 have Stavfejl i danske Ord (de fremmede Ord

Bataillon og Kompagni ere stavede paa mange forskellige, mer eller mindre urigtige Maader), og endnu flere have gjort Fejl med Hensyn til Anvendelsen af store og smaa Bogstaver. Af de 556 sjællandske ere 10 omtrent meningsløse, 196 fejlfri, noget over Halvdelen have Stavefejle i fremmede Ord (Bataillon, Kompagni, Kaserne o. l.); langt færre ere Fejlene i danske Ord, hvorimod Forvirringen med Hensyn til Brugen af store og smaa Begyndelsesbogstaver er meget stor.

Med Hensyn til Forholdet mellem Land og By turde det nu være almindelig anerkendt, at Oplysningen paa Landet staar højest med Hensyn til Interessernes Omlang og Dybde. Dette finder sin naturlige Forklaring deri, at for Byernes Vedkommende afsluttes Undervisningen med Konfirmationsalderen eller, naar det kommer videst, med almindelig Forberedelseseksamen i det 16de—17de Aar, altsaa inden den Tid, da dybere Interesser pleje at gøre sig gældende; paa Landet derimod fortsætter altid en lille Del af Befolkningen aarlig sin Skolegang i den for aandelig Paavirkning gunstigste Tid i Livet. Ligeledes vil der paa Landet være mere Tilskyndelse til at anvende sin Fritid paa en god Maade end i Byerne, hvor en Mangfoldighed af Adspredelser faa den let bevægelige Ungdom til at øde sin Tid, og hvor Fristelsen til at forveksle Politur med Dannelse og til at forveksle en letbetenet Færdighed i at snakke om forskellige Ting med virkelig Oplysning er langt større end paa Landet. Paa den anden Side ville Byernes Børn, der gaa i Skole hver Dag, ganske naturlig kunne opnaa større Færdigheder i saadanne Ting som Læsning, Skrivning og Regning end Børn paa Landet, der kun have Skolegang hveranden Dag.

H. ROSENDAL.

VIDENSKABEN

I. DEN VIDENSKABELIGE FORSKNINGS TILSTAND.

videnskaben er international, og det videnskabelige Arbejde er Pligt for ethvert aandeligt udviklet Folk, en af Betingelserne for dets Ret til at være til. Men netop derfor er Folkets egen Nationalfølelse af stor Betydning for Videnskabens

Trivsel. En selvstændig Nation kan være nok saa lille; er den højt civiliseret, udfører den dog et langt rigere videnskabeligt Arbejde end en Menneskemængde af samme Størrelse, der kun er en Del af en anden og større Nation paa samme Kulturtrin. Hvert Folk har tilmed sine Ejendommeligheder ogsaa paa dette Omraade, stiller Problemerne op paa sin Vis og lægger Vægten paa bestemte Granskningsfelter. Og saa international Videnskaben end er, tjener Folkets videnskabelige Arbejde dog til at styrke det nationale. Videnskabsmændenes Sejre ere deres Folks Sejre; deres Fund er en Forøgelse af Folkets Aandsliv, deres Stræben en Spore til Landsmænds Efterligning, og deres Indflydelse paa det økonomiske Omraade kommer tilmed som Regel først og fremmest deres eget Folk til gode.

De smaa Nationer ere af alle stærkest interesserede i at hævde en hæderlig Plads i Kampen for Videnskabens Udvikling og Fremgang; men deres Andel heri er særlig vanskelig at bestemme, dels fordi det meste af hvad de yde ikke fremkommer i et af de store Kulturlandes Sprog og ofte af den Grund ikke finder den rette Opmærksomhed og Anerkendelse, ligesom overhovedet de mere indskrænkede Forhold holde Videnskabsmanden tilbage i en snævrere Kreds, dels fordi det ved videnskabeligt Fællesarbejde ofte er umuligt at udsondre den enkelte Arbejders Andel i Fremskridtet. Saa meget er dog vist, at Dan-

mark gennem 19de Aarh. har staaet højt i videnskabelig Henseende. Vel kan det ikke siges, at nogen Dansker i nyeste Tid har grundlagt eller fuldstændig omændret et helt større Videnskabsfag; men adskillige af vore Landsmænd have væsentlig hidraget til at reformere deres Videnskab og have vundet et Navn, der er blevet nævnet langt ud over vort lille Lands Grænser; adskillige af vore Forskere have virkelig faaet europæisk Betydning, og et stort Tal af dansk Videnskabeligheds Resultater er gaaet over i de fremmede Kultursprog, ja Udlandets Granskere lære ofte vort Sprog for at kunne læse vor videnskabelige Litteratur. Særlig efter det haarde Slag, som ramte Danmark i 1864, har videnskabelig Granskning næsten paa alle Omraader vundet en Kraft og et Omfang, som er Folket til Ære. »Hvad udad tabes, det indad vindes«, gælder maaske allermest paa Videnskabens Enemærker. Her yder Danmark et alsidigt Arbejde, som langt overstiger, hvad man kunde vente af dets ringe Folketal.

Selvfølgelig ere de videnskabelige Strømninger overvejende komne udefra. Hvor Spekulationen har været raadende, har tysk Indflydelse gjort sig gældende. Ligeledes staa vi i Gæld til Tyskland med Hensyn til kritisk Historiegranskings Metode (Ranke). For Naturvidenskabernes Vedkommende have vi derimod mere søgt vore Læremestre i Frankrig og England. Naar engelsk Indflydelse i lange Tider saa lidet gjorde sig gældende, skyldtes det til Dels det politiske Fjendskab i Aarhundredets Begyndelse. Men alt som Ulykken i 1807 kun blev et historisk Minde, og alt som Modsætningen til Tyskland blev skarpere, knyttede vi atter Traadene til de fremmelige Kulturlande i Vest. Under disse forskellige Paavirkninger mangler vor Videnskab dog ikke sine typiske Ejendommeligheder. Først og fremmest viser den sig som den støtte, solide Gransken, der forsigtig vejer og prøver, før den træder frem med sine Resultater. Dristige Tanker og blændende Ideer, der sætte Verden i Forbavselse, have vi lidet af, og det er ikke let at lokke os ud paa de løse Paastandes og Fantasteriers tynde Is. Vor udviklede kritiske Sans gør os ædruelige over for det ny og epokegørende fra Udlandet, og uden Bram arbejde vi for Videnskabens Fremgang. Størst Betydning have vi faaet i Fysik og Kemi, visse Grene af Zoologi og Botanik, endvidere Old- og Sprogforskning, hvortil endnu maa føjes et Par betydningsfulde Opdagelser paa Lægevidenskabens Omraade. I nyeste Tid har ogsaa vor Historiegranskning hævet sig til noget ualmindeligt; men dens udpræget nationale Felt har afskaaret den fra at gøre sig saa meget gældende ud over vore egne Enemærker.

Den danske Videnskabeligheds Centrum er Københavns Universitet. Netop fordi det er det eneste i Landet, er det i saa ualmindelig høj Grad Samlingspunktet for al Gransken. Herved faar det

en næsten enestaaende national Betydning. Paa den anden Side kan det ikke nægtes, at det medfører sine Ulemper kun at have eet Universitet; adskillige videnskabelige Kræfter blive hindrede i tilfulde at udfolde sig, adskillige Videnskabsmænd maa af Mangel paa videnskabelig Stilling gaa over til anden Virksomhed. Et nyt Universitet i Jylland (og da snarest i Aarhus) vilde i høj Grad kunne fremme det videnskabelige Arbejde og faa stor national Betydning.

Det er i stedse højere Grad, at Universitetet i København har faaet Betydning som det videnskabelige Knudepunkt i Danmark. Et Universitet skal paa een Gang være Skole for vordende Embedsmænd, Læger o. s. v. og være en rent videnskabelig Højskole. Og dette sidste har i den senere Tid gjort sig langt stærkere gældende end før. Det skønnes af den Betydning, som Øvelser og Samtaler have faaet ved Siden af Forelæsningerne, og af de selvstændige Laboratorier og andre videnskabelige Institutioner, der ere knyttede til Universitetet. Det gammeldags Afstandsforhold mellem Professorer og Studenter svinder, Universitetslæreren tager ofte Plads iblandt de studerende i Stedet for at trone paa Katederet, og stundom finder der endog et vist Samarbejde Sted imellem dem. Samtidig ere Forelæsningerne saa godt som alle tilgængelige for ikke-studerende, Doktordisputatserne have allerede før Midten af Aarhundredet mistet deres latinske Klædebon, og der stilles nu langt større Krav til klar og let forstaaelig Form ogsaa i videnskabelige Arbejder.

I Danmark afgrænser Videnskaben sig i det hele meget lidet fra det øvrige Aandsliv og kræver kun i ringe Grad de ydre Adkomster. Af vore ypperste Videnskabsmænd have saaledes Professor Julius Thomsen og Rigsarkivar A. D. Jørgensen ikke taget Studentereksamen; noget tilsvarende vil vanskelig kunne findes andensteds. Og Interessen for videnskabelig System er udbredt vidt ud over Akademikernes Kred; ja Mænd, der slet ikke høre til »de lærde«, give ofte værdifulde Bidrag til Forskningen. N. J. Fjord, der egentlig var Seminarist, har store Fortjenester af Agerbrugsvidenskaben; Statskonsulenterne P. Nielsen, Tystofte (1829—97) og K. Hansen have gjort mange værdifulde agerbrugskemiske Iagttagelser; en Højskoleforstander uden akademisk Uddannelse, K. C. Knudsen fra Karise, har de bedste Röntgenske Apparater i hele Landet; en københavnsk Kommunalærer, N. H. Rosenkjær, har Fortjeneste af værdifulde geologiske Opdagelser;

73. Søren Kierkegaard, tegnet og xylograferet af H. P. Hansen.

74. Harald Høffding.

en ung jydsk Skolelærer, Frode Kristensen, var den første, som iagttog de Hvedekorn, der ere indbrændte i Sten- og Bronzealderens Lerkar; flere andre Landsbylærere have paa anden Maade vist Oldgranskningen store Tjenester, andre hjælpe til ved de meteorologiske Iagttagelser, atter andre have beriget den zoologiske og botaniske Granskning. Ikke mindst maa det nævnes, at Folkeskolelærere, som Severin Kjær i Kongsted, have indgaaende historiske Studier og yde en værdifuld videnskabelig-historisk Forfattervirksomhed. Selv Bønder, som N. J. Tørmansen (S. 29) og Niels Rasmussen Søkilde have med Ære deltaget i disse Forskninger. I saa Henseende kan intet andet Land maale sig med Danmark, og her

som i saa mange Kulturforhold have vore Folkehøjskoler stor Del i Æren.

Endnu et Vidnesbyrd om Videnskabens høje Stilling i vort Land ere de henvend 80, til Dels ypperlige videnskabelige Tidsskrifter (jfr. Bibliotekernes Kataloger), de talrige lærde Selskaber og de store Summer, som Staten og private ofre til Videnskabens Fremme (se nedenfor).

Vi skulle søge at give en kort Oversigt over det mest fremragende af dansk Videnskabelighed i det 19de Aarhundrede; men for Overskuelighedens Skyld maa vi give Afkald paa at nævne mange Navne, der ellers fortjente at anføres, og af Hensyn til Værkets Plan nødes vi til at lægge Vægten paa Aarhundredets sidste Fjerdedel.

Teologi. Fra Reformationstiden har den danske Teologi været afhængig af den tyske. Fra Tyskland fik vi selve Reformationen og dens Udartning til stiv Retroenhed, dernæst Pietismen og endelig Rationalismen. Denne var raadende ved Aar 1800, men snart brødes

75. C. Goos

dens Herredømme af Grundtvig og Mynster, og luthersk Retroenhed hævdedes atter i Højsædet. Prof. H. N. Clausen (1793—1877) var med sin kritiske Aandsretning dog nærmest paavirket af Schleiermachers Teologi. I H. L. Martensen (1808—84, se S. 162) fik Danmark en fremragende Dogmatiker, der under Samtidens Beundring søgte at sammensmelte luthersk Kristendomsopfattelse med de tyske Filosofers dristige Spekulation. Noget mindre paavirkede Søren Kierkegaards mægtige Originalitet den teologiske Verden; i sin Hævden af Troen som det fornuftstridige, der lidenskabelig maa gribes, og Troslivet som en Lidelser, man ubetinget maa underkaste sig, stod han som den enlige Aand; hans storslaaede Tænkning har senere fundet Genklang flere Steder i Udlandet. Ved Universitetet ere nutildags de teologiske Hovedfag, Dogmatikken og den nytestamentlige Fortolkning, prægede af luthersk Retroenhed. Frantz Buhl (f. 1850, teologisk Professor i København, dernæst i Leipzig, nu Prof. i østerlandske Sprog ved Københavns Universitet) indførte dog i den danske Teologi en maadeholden Form af den moderne gammeltestamentlige Kritik. Den grundtvigske historisk-nationale Retning har især befrugtet Teologien ved at hæve det kirkehistoriske Studium. Den aandfulde Prof. Fr. Hammerich (1809—77) fik i Fr. Nielsen (f. 1846, nu Biskop) en lærd og vidtskuende Eftermand; Danmarks Kirkehistorie opdyrkedes flittig af Præsterne Ludv. Helveg (1818—83) og Holger Rørdam (f. 1830).

76. Carl Ferdinand Allen.

77. Caspar Paludan-Müller.

Filosofien viste ligeledes i Begyndelsen af Aarhundredet og videre frem vor Afhængighed af tysk Aandsliv. Henrik Steffens indførte Schellings romantiske Filosofi, der straks paavirkede Oehlenschläger og gav vor Digtning ny Retning og ukendt Blom-

78. Edvard Holm.

string. I Videnskaben hævdede den ogsaa sin vundne Stilling; det ypperste Vidnesbyrd herom er H. C. Ørsteds »Aanden i Naturen« (1849—50). Et fastere Stade i den haandgribelige Virkelighed havde den ellers følelsesfulde Professor F. C. Sibbern (1785—1872) og Digteren Poul Møller (1794—1838, Prof. ved Universitetet), der skarpt paaviste Svagheden i den Hegelske Filosofis luftige Bygning. I Søren Kierkegaard havde Danmark sin største filosofiske Aand og mest originale Tænker; men hans filosofiske Gransken løb ud i det religiøse Personligheds-Problem. Kierkegaard paavirkede den aandslivlige Prof. Rasmus Nielsen (1809—84), der nu opgav sit Discipelforhold til Hegel og opstillede Tro og Viden som uensartede Principper i den samme

Personlighed, men dog beholdt Hegels dialektiske Metode. Heller ikke den mere kritiske Prof. H. Brøchner (1820—75) brød med den spekulative Filosofi, men foretrak Spinozas religiøse Panteisme for Hegels logiske Blændværk. Prof. S. Heegaard (1835—84) forlod endelig den filosofiske Spekulation; han virkede dog mindre ved ny Tanker end ved sin sunde Personlighed (»Om Intolerance«, 1878). Først med Professorerne Harald Høffding (f. 1843) og K. Kroman (f. 1845) blev den kritiske Filosofi fuldt sejrende. Høffding, der i vide Kredse har faaet vækkende Indflydelse, har slaaet til Lyd for den nyere engelske og franske Filosofi og samlet sin Hovedinteresse om det etiske Problem; Kroman har taget Udgangspunkt i den eksakte matematisk-naturvidenskabelige Granskning og senere særlig udformet pædagogiske Reformideer. Vor Stilling er nu væsentligst den, at vi samle, kritisere og bearbejde de store Kulturlandes Hovedtanker. Docent Alfr. Lehmann (f. 1858) har indført Eksperimentopsykologien i Danmark og grundlagt et psykofysisk Laboratorium. Og

79. Johannes Steenstrup.

saa Ludv. Feilberg (f. 1849) indtager en Særstilling, idet han med fin Iagttagelsesevne behandler Betingelserne for det ubevidste Sjælelivs Indgriben i Bevidstheden, og i de saaledes opstaaede Indfald og Stemninger søger han de egentlige Livsværdier.

Samfundslære er lidet dyrket i Danmark og har kun et ekstraordinært og ikke-selvstændigt Professorat ved Universitetet (Cl. Wilkens, f. 1844). I nyeste Tid har Dr. C. N. Starcke (f. 1858) ved sine Studier over Familiens Oprindelse vakt Opmærksomhed i Udlandet.

Retsvidenskab. I Statsmanden Anders Sandøe Ørsted (1778—1860) har Danmark haft en meget fremragende Jurist, der med skarpt og praktisk Blik gennemførte Retsvidenskabens Forbindelse med Moralen og de praktiske Livsforhold; naar han sædvanlig betegnes som »den danske Retsvidenskabs Fader«, er det Udtryk for hans banebrydende Betydning for de fleste af denne Videnskabs Omraader. Ud fra Hegels filosofiske System skabte Prof. F. C. Bornemann (1810—61) en ejendommelig Sammenknytning mellem Retsvidenskab og Filosofi, og Prof. A. Aagesen (1826—79) har ved sin indgaaende Belysning af Ejendomsret og de formueretlige Principper ligeledes øvet stor Indflydelse paa vor Retsvidenskab. J. Nellesmann (f. 1831, Prof. ved Universitetet, Minister), har særlig med stor Klarhed belyst vor Civilproces. C. Goos (f. 1835, Prof. ved Universitetet, Overinspektør ved Fængselsvæsenet, Minister) forener med stort videnskabeligt Syn paa Rettens Forhold til Samfundet og Sædelighedsideen en overlegen Evne til at trænge ind i og beherske Enkelthederne, særlig paa de strafferetlige Omraader, som han med Forkærlig-

80. J. A. Fridericia.

81. Kristian Erslev.

hed har helliget sin Virksomhed. Ligeledes maa nævnes Professorerne H. Matzen (f. 1840), J. H. Deuntzer (f. 1845), Jul. Lassen (f. 1847) og C. Torp (f. 1855) o. fl. Den danske Retshistorie maa endelig nævnes som et Fag, der under begavede Forskeres Haand har taget stort Opsving.

82. Niels Laurits Høyen. Efter V. Marstrands Maleri.

som den af Moralstatistikken meget fortjente Læge C. J. H. Kayser (1811—70) var paavirket af franske Nationaløkonomer. I nyere Tid have Professorerne Will. Scharling (f. 1837, nu Minister) og V. Falbe Hansen (f. 1844) udarbejdet en stor og grundig »Danmarks Statistik«; sidstnævnte maa tillige fremhæves som Forf. til det fortrinlige Skrift »Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne«. Prof. Harald Westergaard (f. 1853) har stor Fortjeneste af Udviklingen af Statistikkens Metode og dens Gennemførelse, saaledes i Ægteskabs- og Sædelighedsforhold, medens Direktør for Statistisk Bureau Marcus Rubin (f. 1854) fremfor alt har beriget Videnskaben ved ypperlige historisk-statistiske Studier over 19de Aarhundredes Begyndelse.

Historie. Efter Aar 1800 begyndte, især ved Biskop P. E. Müller, en kritisk Historiegranskning at tilbagetrænge den metodeløse Opdyngen

Nationaløkonomi og Statistik havde i Begyndelsen af Aarhundredet et kraftigt Udgangspunkt i de nylig gennemførte store Landboreformer; den mest fremragende Repræsentant, Chr. Olufsen (1764—1827), var da ogsaa væsentlig Landøkonom og Landbrugshistoriker.

Mere alsidig arbejdede senere Prof. A. F. Bergsøe (1806—54). Fortjenstfuldt, men dilettantmæssigt behandlede Redaktør M. L. Nathanson (1780—1868) Danmarks Finans- og Handelsforhold, overlegent kritiseret af C. G. N. David (1793—1874, Overinspektør for Fængselsvæsenet, Chef for Statistisk Bureau, Finansminister), der lige-

af historiske Efterretninger af højst ulige Værd; men endnu stærkere farvedes Forskningen dernæst af den national-liberale Vækkelse. Historikere som Prof. C. F. Allen (1811—71) og Geheimearkivar C. J. Wegener bleve Sagførere i Nationalitetsideens Tjeneste. Ved sin stort anlagte og livfulde Skildring af Nordens Historie ved Aar 1500 brød Allen tillige Vej for den historiske Fremstillings Kunst, medens Prof. Caspar Paludan-Müller (1805—82) fik epokegørende Betydning ved sin jærnfaste, indtil Overmaal skarpsindige historiske Kritik. Efter vor nationale Ulykke i 1864 gik Historiegranskningen som Helhed mere i kritisk Retning, men naaede samtidig en enestaaende Fylde og Rigdom ved en Række fremragende

84. Rasmus Rask.

83. Julius Lange, Buste af L. Brandstrup, uden for Nationalmuseet.

Videnskabsmænd, der i deres Forskellighed supplere hverandre. En Retning har lagt en ganske særlig Vægt paa det nationale, Folkets Liv gennem Tidernes Skiften og, som Vidnesbyrd herom, de enkelte betydelige Personligheders sjælelige Udvikling; en anden Retning tilstræber den alsidige, rolige og objektive Fremstilling; en tredje Retning søger særlig at indvinde nyt Land for Historiegranskningen; en fjerde søger sin Styrke i Metoden, saa at Enkelthederne næsten blive Belysning af Granskningsmaaden; en femte Retning betoner Samfundsudviklingen gennem de statistiske Data. Hovedrepræsentanten for den første af disse Retninger er den geniale Sønderjyde A. D. Jørgensen (1840—97, Rigsarkivar, Ptr. se nedenfor), der af Sorgen over Slesvigs Tab dreves til at fordybe sig i Fortiden; Enheden af skarp Kritik og rig Fantasi gav ham fast Selvstændighed, næsten Trods over for andres Resultater, samtidig med at hans varme Fædrelandskærlighed og fængslende

85. Vilhelm Thomsen.

Fremstilling end mere gjorde hans Forfatterskab, der strækker sig over alle Tidsrum af vor Historie, saare betydningsfuldt. Hovedrepræsentanten for den anden Retning er Prof. Edvard Holm (f. 1833), der forlod Oldtidsstudier for at dyrke lidet kendte Afsnit af Danmarks nyere Historie og gav en fordomsfri, overskuende Skildring af Enevoldstiden. Herhen hører i visse Maader Prof. J. A. Fridericia (f. 1849), hvis »Adelsvældens sidste Dage« er et Hovedværk i vor Litteratur, endvidere N. Neergaard (f. 1854, Direktør, Folketingsmand), der har givet en upartisk og grundig Skildring af vor nyere politiske Historie, og flere. Den tredje Retning er personificeret i Prof. Johannes Steenstrup (f. 1844), der har vist en mærkelig Evne til at finde ny Udgangspunkter for Realstudiet af Danmarks ældre Historie, lige fra Normannertogene til Kulturforholdene paa Valdemarstiden. Fjerde Retning har sin Fører i Prof. Kr. Erslev (f. 1852), der med sin klare og logiske kildekritiske Metode trænger dybt ind i Problemerne og samtidigt haandhæver et overlegent Syn paa den store historiske Udvikling (»Konge og Lensmand i 16de Aarh.«, »Dronning Margrethe«, »Valdemarernes Storhedstid«). Femte Retnings typiske Repræsentant er Marcus Rubin (jfr. ovenf.), men ogsaa Erslev og Fridericia høre i flere Maader herhen. En Særstilling indtager den aandfulde, men stundom altfor dristige Kulturhistoriker Troels Lund (f. 1840), banebrydende ved sin brede og fængslende Skildring af Renæssancetidens Dagligliv i Danmark. Flere Officerer have med megen Grundighed bearbejdet vor nyere Krigshistorie. En Række af ældre og yngre Historikere staar ved Siden af de nævnte, og næppe i noget andet Land arbejdes der forholdsvis saa stærkt paa Fædre-

Fremstilling end mere gjorde hans Forfatterskab, der strækker sig over alle Tidsrum af vor Historie, saare betydningsfuldt. Hovedrepræsentanten for den anden Retning er Prof. Edvard Holm (f. 1833), der forlod Oldtidsstudier for at dyrke lidet kendte Afsnit af Danmarks nyere Historie og gav en fordomsfri, overskuende Skildring af Enevoldstiden. Herhen hører i visse Maader Prof. J. A. Fridericia (f. 1849), hvis »Adelsvældens sidste Dage« er et Hovedværk i vor Litteratur, endvidere N. Neergaard (f. 1854, Direktør, Folketingsmand), der har givet en upartisk og grundig Skildring af vor nyere politiske Historie, og flere. Den tredje Retning er personificeret i Prof. Johannes Steenstrup (f. 1844), der har vist en mærkelig Evne til at finde ny Udgangspunkter for Realstudiet af Danmarks ældre Historie, lige fra Normannertogene til Kulturforholdene paa Valdemarstiden. Fjerde Retning har sin Fører i Prof. Kr. Erslev (f. 1852), der med sin klare og logiske kildekritiske Metode trænger dybt ind i Problemerne og samtidigt haandhæver et overlegent Syn paa den store historiske Udvikling (»Konge og Lensmand i 16de Aarh.«, »Dronning Margrethe«, »Valdemarernes Storhedstid«). Femte Retnings typiske Repræsentant er Marcus Rubin (jfr. ovenf.), men ogsaa Erslev og Fridericia høre i flere Maader herhen. En Særstilling indtager den aandfulde, men stundom altfor dristige Kulturhistoriker Troels Lund (f. 1840), banebrydende ved sin brede og fængslende Skildring af Renæssancetidens Dagligliv i Danmark. Flere Officerer have med megen Grundighed bearbejdet vor nyere Krigshistorie. En Række af ældre og yngre Historikere staar ved Siden af de nævnte, og næppe i noget andet Land arbejdes der forholdsvis saa stærkt paa Fædre-

86. Karl Verner.

landshistorien som i Danmark. Det danske »Historisk Tidsskrift« har af en anset tysk Historiker faaet Vidnesbyrd som uovertruffet, og »Dansk biografisk Leksikon«, der udgives af Rigsarkivar C. F. Bricka (f. 1845), indtager ligeledes i sin Art en meget høj Plads.

Kunsthistorie. I N. L. Høyen (1798—1870, Prof. ved Kunstakademiet) fik Danmark en banebrydende Kunsthistoriker af national, romantisk Retning; ved sine aandfulde Foredrag fik han stor Indflydelse, saaledes paa Kunsten og paa Bevaringen af vore gamle Mindesmærker. Prof. Jul. Lange (1838—96) var med sit kraftige Lune lige saa dansk af Natur, men dog mere universelt anlagt; ud fra Begejstring for den gamle hellenske Kunst søgte

han overlegent at klare Kunstens største Opgave, Fremstillingen af Mennesket gennem de skiftende Tider, og hans Paavising af »Frontalitetens Lov« i den primitive Kunst blev en betydningsfuld Opdagelse. Fintmærkende Kunstæstetikere ere Karl Madsen og Emil Hannover.

88. M. Cl. Gertz.

87. Ludvig Wimmer.

Oldgranskning. Med Hensyn til Granskningen af vore egne Oldtidsminder have vi indtaget et højt Stade og derigenem øvet betydelig Indflydelse paa andre europæiske Landes Arkæologi. C. J. Thomsen (1788—1865) var Fader til den nordiske Oldtids Tredeling i Sten-, Bronze- og Jernalderen og ordnede Oldnordisk Museum i Overensstemmelse hermed. J. J. A. Worsaae (1821—85) viste videnskabelig dette Systems Rigtighed og førte det med sin skarpe Iagttagelsesevne langt videre. Zoologen Prof. Japetus Steenstrup (1813—95) udgranskede sammen med Worsaae »Køkkenmøddingernes« Ejendommeligheder og sammensmeltede paa frugtbringende Maade Naturforskning og Oldgranskning. Paa de rent arkæologiske Enemærker var han

89. Biskop P. E. Müller, efter Adam Müllers Maleri.

i meget uenig med Worsaae; men dennes Forskningsmaade har fundet en fremragende Forkæmper i Museumsdirektør Sophus Müller (f. 1846). Museumsdirektør Henry Petersen (1849—96) har ogsaa megen Fortjeneste af vor forhistoriske Oldgranskning, samtidig med at han var vor ypperste historiske Arkæolog. Yngre Kræfter tage ivrig Del i den nordiske Oldgranskning, hvert Aar bringer denne Videnskab nye Fremskridt, og den kan glæde sig ved stor Yndest hos Befolkningen; det ser derfor underligt ud, at den ikke har nogen egentlig Plads ved vort Universitet. — Studiet af Østerlands; Hellas' og Italiens Oldtidsminder havde i Begyndelsen

af Aarhundredet ansete Repræsentanter i Georg Zoëga (1755—1809), og Prof. P. O. Brøndsted (1780—1842); dernæst laa dette Arbejdsfelt brak, indtil Prof. J. L. Ussing (f. 1820) opdyrkede det videre. De ægyptiske Mindesmærker ere efter Zoëgas Tid næsten kun granskede af Prof. Vald. Schmidt.

Sproggranskning. Den sammenlignende eller historiske Sproglforskning er det sidste Aarhundredes store Indvinding, og her har Danmark i Rasmus Rask (1787—1832) haft en af de ny Tankers Bannerførere. I sit Prisskrift om »Det islandske Sprogs Oprindelse« (1817) grupperede han for første Gang de europæiske Sprog efter deres indbyrdes Slægtskab, idet han lagde Sprogenes grammatiske Bygning til Grund og viste hen til et for hele denne Sprogæt fælles Stamsprog. Rasks Tanker, som vare et Brud med Fortiden og fremkom uafhængig af den samtidige tyske Sproglforsker Bopps beslægtede Ideer, bleve satte videre i System af Tyskeren Jac. Grimm, saa at de sammen med Bopps Iagttagelser danne Grundlaget for den nyere Tids største sproglige Arbejde. Den unge danske Viden-

90. Carl Lange.

skabsmands urolige Trang til at vinde Indsigt i alle nye Sprog gav sig Udslag i Forskninger, som han ikke selv kom til at høste Frugten af. Men af hans Lærlinge skrev Prof. N. M. Petersen (1791—1862) den første nordiske Sproghistorie, og Prof. N. L. Westergaard (1815—78)

fortsatte hans oldpersiske og indiske Studier, selv værdig efterfulgt af Prof. V. Fausbøll (f. 1821). Ogsaa som Discipel af Rasks Skole blev Prof. K. J. Lyngbye (1829—71) den første videnskabelige Gransker af Folkemaalene. Endelig har den sidste Menneskealder af

Aarhundredet atter nogle store Navne at opvise: Prof. Vilh. Thomsen (f. 1842), den mest alsidige af vore

Sprogforskere, har vundet stort Ry ved at opdagende den saakaldte Palatallov, der stillede Slægt-

skabet mellem Indisk-Iranisk og de europæiske Sprog i rette Belysning, endvidere ved sin Paavisning af det finske Sprogs Forhold til de baltiske Sprog og »den gotiske Sprogklasses Indflydelse paa den finske« (1869), de sproghistoriske Bidrag til Russerrigets Oprindelse (1877), Tydningen af de hidtil uforstaaede Orkhon-Indskrifter fra Mongoliet, der bestemtes som hidrørende fra et oldtyrkisk Folk, (1893—96) og Paavisningen af det gaadefulde etruskiske Sprogs Slægtskab med de nordkaukasiske Sprog (1899). Den lidet produktive Prof. Karl Verner (1846—96) vandt et Navn ved den af ham fastslaaede Lov om den

91. Japetus Steenstrup. Efter August Jerndorffs Maleri.

oprindelig skiftende Akcents Indflydelse paa Ordnes lydlige Form. Langt større national Betydning har dog Prof. Ludvig Wimmer (f. 1839) ved sin berømte Paavisning af Runeskriftens Oprindelse ved Omdannelse af latinske Bogstaver (1874) og sine saare skarpsindige og

92. Jørgen Christian Schiødt. Etter S. Kroyers Tegning.

grundige Tydninger af de danske Runeindskrifter.

Endelig den fremragende Fonetiker Prof. Otto Jespersen (f. 1860) og den ypperlige Lingvist Dr. Holg. Pederesen (f. 1867). — I klassisk Filologi har Danmark et af sine berømteste Navne, Prof. J. N. Madvig (1804—86, Ptr. ndfr.), uovertruffen som Tekstkritiker og Kender af den romerske Stats Forvaltning. Værdige Efterfølgere har han faaet i Professorerne M. Cl. Gertz (f. 1844), der ligeledes bl. a. udmærker sig ved skarpsindige tekst-kritiske Studier, og

J. L. Heiberg (f. 1854), der især har vundet Ry ved sine Studier over de gamle hellenske Matematikere. Tysk og romansk Filologi have langtfra haft saa fremtrædende Repræsentanter; af de sidste maa nævnes Prof. Kr. Nyrop. Blandt Dyrkerne af de semitiske Sprog kan fremhæves Prof. A. F. M. van Mehren (f. 1822), en lærd Kender af arabisk Religionshistorie og Filosofi. I Studiet af dansk Litteraturhistorie var Rasmus Nyerup (1759—1829) Føreren, efterfulgt af N. M. Petersen med den ham egne Evne til at leve sig ind i de forskellige Tidens Aandsliv, senere den aandfulde C. Rosenberg og en hel Række udmærkede Forskere. Biskop P. E. Müller (1776—1835) sigtede med kritisk Sans Sagstoffet og Saksens Sagnhistorie.

Grundlæggende som Gransker af vore Folkeminder var Prof. Svend Grundtvig (1824—83, Ptr. se ndfr.), hvis Samling af gamle danske Folkeviser er tagen til Mønster af andre Landes Folkemindeforskere; hans Discipel Dr. Axel Olrik (f. 1864) har fortsat hans Værk. I rigt Maal er der af Islændere ydet Bidrag til Tolkningen af den oldislandske Litteratur (jfr. Artiklen om Island) og baade denne og gamle danske Skrifter udgives i fortrinlige kritiske Udgaver.

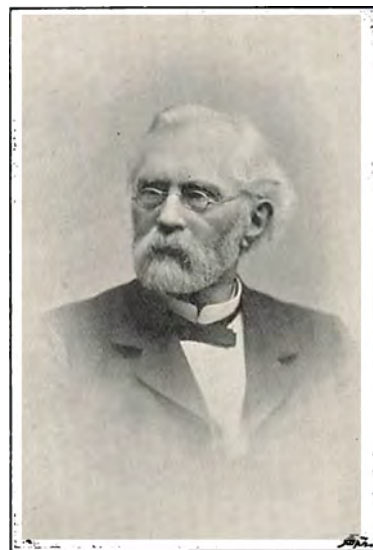
Æstetikken gik længe i den hegelske Filosofis Ledebaand (Digteren J. L. Heiberg), indtil Dr. Georg Brandes (f. 1842, Ptr. se ndfr.), viste os hen til England og Frankrig og selv brød Vej ved indgaaende og aandfuld Analyse af Mennesker og Værker, forenet med en glimrende, ja ligefrem betagende Stil; ingen anden nulevende Dansker har tilnærmelsesvis faaet Betydning som han for Udviklingen af vort litterære

Liv, og ingen anden har i Udlandet vundet et Ry, der paa nogen Maade kan jævnstilles med hans. Begavede Æstetikere, til Dels af Brandes's Skole, ere Dr. Vald. Vedel og Dr. Vilh. Andersen.

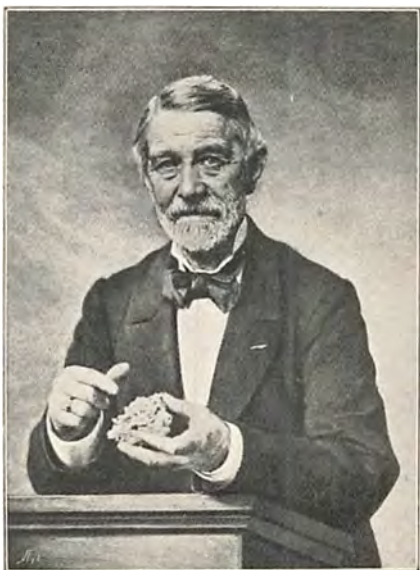
94. Johan Georg Forchhammer.

I Lægevidenskab har Danmark i ringere Grad ydet noget helt selvstændigt og, europæisk set, iøjnefaldende; men der er indsamlet et stort Stof af Iagttagelser og Erfaringer, som har ydet sit til Videnskabens Fremskridt, og med Dygtighed har man bearbejdet de store Kulturlandes ny Tanker og Opdagelser. Udviklingsgangen er gaaet stærkere og stærkere hen imod induktiv-empirisk Granskningsmaade, hentet fra de øvrige Naturvidenskaber og byggende paa disses Resultater. Ved Aarhundredets Begyndelse havde Matthias Saxtorph (1740—1800) gjort den danske Fødselsstiftelse til en i Udlandet højt anset Læreanstalt, og Heinr. Callisen (1740—1824) havde vundet europæisk Ry som Kirurg. C. E. Fenger (1814—84) staar ved Aarhundredets Midte og

93. Eug. Warming.

noget senere som den, der har ydet det største Bidrag til Omplantning af Udlandets ny Ideer og Metoder paa dansk Grund. Ypperlige Repræsentanter for den kliniske Medicin ere Professorerne C. E. With (1826—98) og C. Reisz (f. 1829), og Anatomen Adolph Hannover

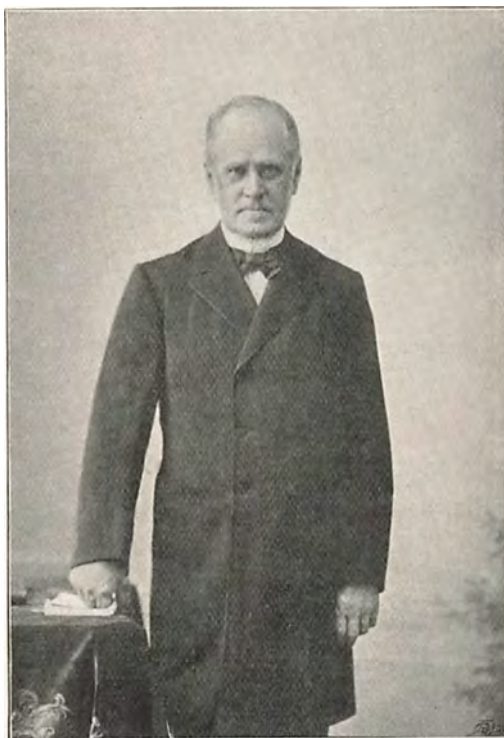
95. Johannes Frederik Johnstrup.
Efter Otto Baches Maleri.

(1814—94) og Pathologen C. Lange (1834—1900) have ligeledes vundet meget ansete Navne. I første Række blandt de forsøgende Videnskabsmænd staar Fysiologen Prof. P. L. Panum (1820—85) og hans Eftermand Chr. Bohr (f. 1855). Døvstummelæreren H. R. Malling Hansen (1835—90, »Skrivekuglens« Opfinder) fastslog ved Vejninger og Maalinger Perioder i Børns Vækst. Bernh. Bang (f. 1848, Prof. ved Landbohøjskolen, Ptr. nedenfor) har ved sine Undersøgelser over Køernes Tuberkulose og denne Sygdoms Indvirkninger paa Mennesket og ved sine Tuberkulinprøver faaet Betydning langt ud over Danmarks Grænser. Wilh. Meyer (1824—95, se Billedet af hans Monument ndf. under »Kunst«) fandt 1867 de »adenoidne Vegetationer«, bløde Svulst-

dannelser bag Næsehulen, og paaviste, hvorledes de hæmmede Hørevnen, Stemmen og Aandsudviklingen; denne Opdagelse blev af stor Betydning for hele Lægevidenskaben. Prof. C. J. Salomonsen (f. 1847) har alsidig brudt Vej for de bakteriologisk-pathologiske Studier hos os, medens den unge Læge Prof. Niels Finsen (f. 1860, Ptr. ndfr.) gjorde den store Opdagelse, at visse Lysstråler have meget stor Betydning som Helbredelsesmiddel. Endnu skal der mindes om, at Danmark tidligere end de fleste andre Lande skabte en udviklet Sygelighedsstatistik og var blandt dem, der hurtigst indførte Antiseptikken paa Kirurgi og Fødselshjælpens Omraade. Ogsaa vore Øjenlæger indtage en smuk Plads (Prof. Edm. Grut; Dr. E. Tscherning i Paris), og en fremragende Lægehistoriker have vi i Prof. Jul. Petersen (f. 1840).

Zoologien havde ved Aar 1800, naar Entomologen J. C. Fabricius (1745—1808) fraregnes, kun lidet betydelige Dyrekere. Først H. N. Krøyer (1799—1870) indledede en ny Æra ved sine systematiske Undersøgelser over Fisk og Krebsdyr. Den geniale Japetus Steenstrup (se S. 285) henvendte hele Europas Opmærksomhed paa sig ved sine

Studier over Generationsveksel hos lavere Dyreformer, senere især ved sine Studier over uddøde Dyreformer, medens J. C. Schiødte (1815—84), hvis Forskningsmaade var en helt anden, vandt Navnkundighed ved sine uendelig flittige og saare dybtgaaende Undersøgelser over Insekternes Anatomi, Udviklingshistorie og Systematik. Cuviers Disciple, Lægen L. L. Jacobson (1783—1843) og den fysiologiske Prof. D. F. Eschricht (1798—1863) fremmede den sammenlignende Anatomi, den første særlig ved Paavisningen af Urnyrerne og Urkraniet samt det gaadefulde »jacobsonske Organ« hos visse højere Dyr, den sidste især ved zootomiske Undersøgelser af Hvalerne. P. W. Lund (1801—80) bragte fra Brasiliens Kalkstenshuler et enestaaende Materiale af uddøde Dyreformer. Lægen Rud. Bergh (f. 1824) har ved sit indgaaende Kendskab til de nøgne Gælle-snegle vundet Anseelse i alle Udlandets zoologiske Kredse. Prof. C. F. Lütken (f. 1827) har haft størst

96. Julius Thomsen.

Betydning ved Studier over Pighude og Fisk, medens Dr. F. Meinert (f. 1833) har fortsat sin Lærer Schiødtes entomologiske Studier. Hovedmændene for Schiødtes Skole i de senere Aar ere Dr. Will. Sørensen (f. 1847), der bl. a. har offentliggjort Arbejder om Edderkopper og ichtyotomiske Undersøgelser, og Dr. H. J. Hansen (f. 1855), fremragende som Systematiker paa Insekternes og Krebsdyrenes Omraade. Den udmærkede Forstmand Dr. P. E. Müller (f. 1840, Ptr. ndfr.) har faaet Ry ved forskellige betydningsfulde biologiske Studier. Professor Hector Jungersen (f. 1854), der særlig er Zootom, har ved »Ingolfekspeditionen« forestaaet Tilvejebringelsen af et mægtigt stort, hidtil ukendt Stof af arktisk Dybhavsfauna. Fremdeles Dr. J. Boas (f. 1855, Lærer ved Landbohøjskolen, Ptr. ndfr.) med morfologiske Arbejder over Hvirvel-dyr og Krebsdyr, biologiske Studier og en fortrinlig, ogsaa i Udlandet

97. S. M. Jørgensen.

om Koppen hos Vortemælk, 1871) og hans mærkelige Studier over »Plantefund« (1895), vidnende om et lige indtrængende og storslaet Syn paa Naturen. Dr. E. Røstrup (f. 1831, Lærer ved Landbohøjskolen, Ptr. ndfr.) har haft stor Betydning ved sine mykologiske Undersøgelser og været banebrydende som Plantepatholog. Prof. E. Chr. Hansen (f. 1842, Forstander for Carlsberg Laboratoriet, Ptr. ndfr.), efter Pasteur den største Gæringsfysiolog, har faaet stor Betydning ikke blot for Videnskaben, men ogsaa for Ølbrygningens Teknik. Fremdeles: Dr. O. G. Petersen (f. 1847, Lærer ved Landbohøjskolen), Planteanatom og Systematiker, den skarpe Algekender Dr. L. Kolderup Rosenvinge (f. 1858), den grundige Systematiker og Biolog C. Raunkjær (f. 1860) o. fl. Plantefysiologien har 1887 tilkæmpet sig Stilling som særligt Fag ved Universitetet (R. Pedersen) og har i W. Johansen (f. 1857, Lærer ved Landbohøjskolen) faaet en Dyrker med ualmindelig Snille og frugtbar Opfindsomhed.

udbredt zoologisk Lærebog. Embryologen og Histologen Dr. Rudolph Bergh d. yngre, Herluf Winge o. fl.

Botanikken var i Begyndelsen af Aarhundredet, takket være Linné, langt mere systematisk behandlet end Zoologien; Hovedmanden var Prof. Martin Vahl (1849—1805). J. F. Schouw (1789—1852, Prof. ved Universitetet, se S. 113) har Æren som *Plantegeografiens Fader*. Systematikeren Prof. Joh. Lange (1818—98, Lærer ved Landbohøjskolen) var en af Europas ypperste Plantekendere (Haandbog i den danske Flora). Prof. Eug. Warming (f. 1841) udmærker sig ved stor Alsidighed og har ført sin Videnskab videre i flere Retninger; størst Betydning have vel hans overordentlig skarpsindige morfologiske Arbejder (saaledes

98. Johan Kjeldahl.

Mineralogi og Geologi. Danmark fostrede i 17de Aarh. Geologiens Grundlægger Niels Steensen; men foreløbig var der ingen, heller ikke blandt hans Landsmænd, der tog hans Gerning op og førte den videre. Endnu efter 1800 var Geologien hos os et næsten ukendt Land.

99. Hans Christian Ørsted's Statue i Ørstedsparken, af Ad. Jerichau.

Da blev Prof. J. G. Forchhammer (1794—1865), der havde modtaget rig Paavirkning af engelske Videnskabsmænd, Grundlægger af den danske Geognosi og fastslog i Grundtrækkene Danmarks mærkelige Tilblivelse; tillige var han en af Banebryderne for den kemiske Geologi. Japetus Steenstrup læste i de danske Tørvemoser den danske Plantevæksts Udviklingshistorie; svenske Videnskabsmænd have fortsat disse mosegeologiske Studier, Danskerne hidtil kun i ringe Grad. Derimod fremgik af Forchhammers Skole Prof. J. F. Johnstrup (1818—94) med indgaaende Undersøgelser over de danske Kridtformationer, medens Dr. K. J.

Steenstrup (Ptr. ndfr.) har indlagt sig stor Fortjeneste af den grønlandske Mineralogi. Efter dem er fulgt en Række af yngre Granskere, deriblandt Prof. N. V. Ussing (f. 1864) og Dr. Kr. Rørdam (f. 1860).

Kemi havde allerede haft berømte Dyrkere som H. C. Ørsted,

100. C. Christiansen.

Zeise og Forchhammer; men først med Jul. Thomsen (f. 1826, Prof. ved Universitetet, Direktør for Polytekn. Lærestalt, Videnskaberne Selskabs Præsident) er Danmarks Navn paa dette Omraade kommet vidt ud i Verden; det skyldes især hans thermokemiske Undersøgelser og hans Bestemmelse af Forholdet mellem Iltens og Brintens Atomtal tilligemed praktiske Opfindelser, saaledes Tilvirkningen af Kryolithsoda; Æren for Universitetets kemiske Laboratoriums ypperlige Indretning tilkommer ogsaa Thomsen. C. T. Barfoed (1815—89, Prof. ved Landbohøjskolen) og S. M. Jørgensen (f. 1837, Prof. ved Universitetet) have ført den uorganiske Kemi betydelig frem, den første ved Studier over Kvægsølvforbindelserne, den anden

ved Undersøgelser over Alkaloidernes og Metalammoniakforbindelsernes Kemi. Dr. H. Topsøe (f. 1842), fremragende Krystallograf; Prof. J. Kjeldahl (f. 1849, Forstander for Carlsberg Laboratoriet), europæisk berømt for sin Kvælstofbestemmelsesmetode og for udmærkede Arbejder over Kulhydraterne, særlig den kvantitative Bestemmelse af Sukker; Docent Emil Petersen (f. 1856), der har vundet et Navn paa den fysiske Kemis Omraade; O. T. Christensen (f. 1851, Prof. ved Landbohøjskolen), der især har gransket Chromets og Manganets Kemi, o. s. v.

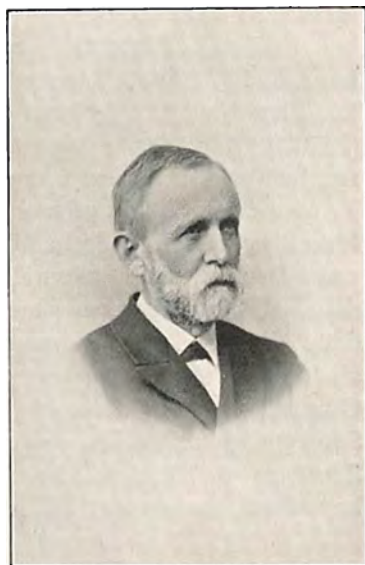
Fysik. Her har Danmark sit berømteste Navn i Videnskaben, Hans Christian Ørsted (1777—1851). Blandt hans mange Arbejder kan intet sammenlignes med hans Opdagelse af den elektriske Strøms Virkning paa Magnetnaalen, en af de største fysiske Opdagelser der nogen Sinde er gjort. Fra d. 21. Juli 1820, da Ørsted kundgjorde sin Opdagelse, og til den nyeste Tid har Studiet af Elektromagnetismen baaret saa rige Frugter baade for Videnskaben og det praktiske Liv, at intet andet Afsnit af Fysikken kan maale sig dermed. Lud. Lorenz (1829—91, Lærer ved Officerskolen) er fremkommen med vigtige Arbejder vedrørende Lyslære og Elektricitetslære; uafhængig af Maxwell

og ad andre Veje end denne kom han (1867) til det Resultat, at Lysets Svingninger ere elektriske Strømme, og hans i 1873 fremsatte Metode for Maaling af elektrisk Ledningsmodstand blev 1883 antaget af den elektriske Kongres i Paris. Prof. C. Christiansen (f. 1843), ligeledes fremragende baade som Eksperimentator og Matematiker, opdagede 1871 Fuchsinets »anomale Dispersion«, et Fænomen, der har stor Interesse for den teoretiske Optik; blandt hans mange andre Arbejder, især over Lyskære og Elektricitet, synes hans Undersøgelser over Gnidnings- og Berøringselektricitet at skulle faa størst Betydning. Ad Paulsen (f. 1833, Direktør for Meteorolog. Inst., Ptr. ndfr.) har indgaaende undersøgt de meteorologiske og magnetiske Forhold i Grønland (1882—83) og senere givet en ny, opsigtvækkende Tydning af Nordlysens mærkelige Fænomener. Prof. Poul la Cour (f. 1846, Lærer ved Askov Folkehøjskole) er en snild Opfinder, der har udtænkt en Række nyttige Apparater, som Fonotelegrafens Tonehjulet og Kratosstaten, og paa meget sindrig Maade har vidst at opspare Vindkraften for senere at udnytte den (til Varme, Lys og Bevægelse).

Geografien har kunnet glæde sig ved livlig Interesse i videre Kredse, men har kun haft faa videnskabelige Forskere (J. F. Schouw, Jap. Steenstrup, Forchhammer), og først 1898 har Faget faaet sit faste Professorat ved Universitetet (E. Løffler, f. 1835).

Astronomien har i 19de Aarh. ikke indtaget nogen synderlig høj Plads i Tyge Brahes Fædreland. Dog udarbejdede Prof. C. F. R. Olufsen (1802—55) sammen med P. A. Hansen (1795—1874, Direktør for Observatoriet i Gotha) fortrinlige Soltavler, der først blev forældede ved Leverrier's (1870), ligesom ogsaa Prof. H. L. d'Arrest (1822—75) ved sin Fortegnelse over Stjernetager, Observator H. C. F. C. Schjellerup (1827—86) ved sine Meridianobservationer og Prof. T. N. Thiele (f. 1838, Ptr. ndfr.) ved sin Iagttagelseslære have hævdet den danske Videnskabs Ære. D'Arrests »Siderum nebulosorum observationes Havnienses« (1867) er endog et Værk, som alle kommende Tidens Astronomer ville søge tilbage til.

Matematikken har i 1ste Halvdel af Aarhundredet haft mange dygtige Repræsentanter, men lidet originale; en Undtagelse i saa Hen-

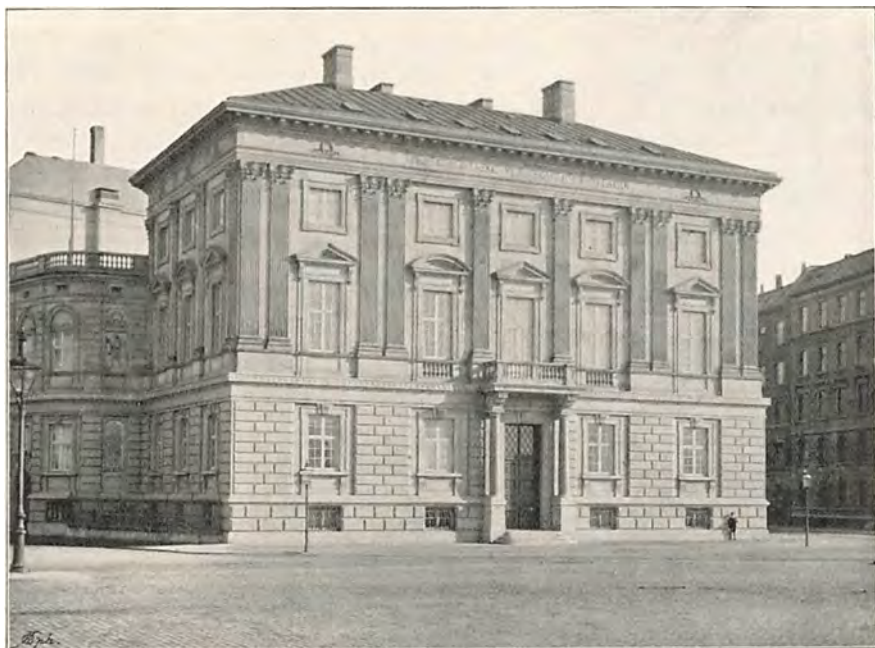
101. H. G. Zeuthen.

secnde danner dog Landmaaleren Casp. Wessel († 1818), der indtil 1897 var helt upaaagtet, men tidligere end nogen anden har fundet de imaginære Tals Fremstilling som Punkter i en Plan og derved har Opdagerøren forud for de store Matematikere Argan og Gauss; tillige dæmrrer hos Wessel »de Hamilton'ske Qvaternioner«. Men ellers er det først med Prof. H. G. Zeuthen (f. 1839) at Danmark atter har faaet en banebrydende Matematiker, idet hans antalgeometriske Arbejder og hans historisk-matematiske Undersøgelser, særlig om Keglesnitlæren i Oldtiden, have vundet ham europæisk Ry. Ogsaa Prof. Jul. Petersen (f. 1839) har baade hjemme og i Udlandet vakt megen Opmærksomhed ved sine fortrinlige Lærebøger og især ved sine »Metoder og Teorier«. C. C. G. Andræ (1812—93, Direktør for Gradmaalingen, Politiker) er en af Fædrene til »Valg efter Forholdstal« og har ligeledes ved »Den danske Gradmaaling« (1867—84) vundet glimrende Anerkendelse i Udlandet; værdig har General G. C. C. Zachariae (f. 1835) fortsat dette Værk. Ludv. Oppermann (1817—83, Prof. i Tysk ved Universitetet) har udfoldet en betydningsfuld Virksomhed paa Livrentevæsenets Omraade, og hertil maa føjes Prof. T. N. Thieles Undersøgelser over Sandsynlighedsregning, Aritmetikeren Direktør J. P. Gram (f. 1850) og Zeuthens to Disciple, Dr. Herm. Valentiner (f. 1850), hvis Rumkurveteori har vundet Bifald ogsaa i Udlandet, og Dr. C. Juel (f. 1855).

VIDENSKABELIGE SELSKABER. Det Kongelige danske Videnskabernes Selskab, stiftet 1742, har til Formaal at fremme alle historiske, filosofiske, naturvidenskabelige og matematiske Videnskaber; Medlemmerne bestaa af indenlandske og udenlandske fremragende Lærde og vælges udelukkende af Selskabet selv. Antallet af indenlandske Medlemmer er for Tiden c. 50 og af udenlandske c. 95. Selskabet virker ved videnskabelige Møder, aarlig Udsættelse af Prisopgaver, samt Udgivelse af videnskabelige Afhandlinger af Medlemmerne eller andre. Det er inddelt i to særskilte Afdelinger (Klasser), en historisk-filosofisk og en matematisk-naturvidenskabelig, som hver for sig varetager sine Formaal og vælger sine Medlemmer, medens begge Afdelinger holde fælles Møder under en fælles Præsident og øvrige Embedsmænd. Gennem en særlig nedsat Ordbogskommission virker Selskabet for Udgivelsen af en dansk Ordbog (nu næsten afsluttet) og gennem en lignende Kommission for Udgivelsen af en Fortegnelse over Diplomer og Aktstykker til Danmarks Historie. Ved Forbindelsen med talrige udenlandske lærde Selskaber, med hvilke Selskabet udveksler Skrifter, erhverver det aarlig en ret omfattende Litteratur; men da Selskabet ikke selv samler til noget særskilt Bibliotek, overgives Hovedmassen deraf til Universitets-Biblioteket, medens Resten fordeles blandt Medlemmerne. Selskabets Kapitalformue er c. 280 000 Kr. og det har til-

lige Overtilsyn med Carlsbergfondet, idet dets Regnskab maa aflægges for Selskabet, og dets Direktion vælges blandt Selskabets Medlemmer. Herved faar Selskabet en betydelig (omend indirekte) Indflydelse paa hele Udviklingen af den Videnskabelighed, som fremmes gennem Carls-

102. Det Kgl. danske Videnskabernes Selskabs Bygning. Arkitekt: Vilh. Petersen.

bergfondets storartede Liberalitet, men af endnu større Betydning for Selskabet er det, at Carlsbergfondet har opført en selvstændig Bygning til Hjemsted for Selskabet, som siden 1855 havde Lokale i Prinsens Palais. Den nye Bygning, som er beliggende paa Vestre Boulevard lige overfor Carlsberg-Glyptoteket, fuldførtes og indviedes i 1898. Den er opført af Professor Vilh. Petersen i italiensk Renæssancestil og bestaar af 3 Etager, den nederste af tilhugget Granit, Resten af Sandsten. Midt i Bygningen fører en pragtfuld Trappegang op til Selskabets Lokaler; paa Gangen ses en Buste af Brygger J. C. Jacobsen, Carlsbergfondets Stifter, og i Vestibulen paa 1ste Sal en Buste af Historikeren Hans Gram, Stifteren af Videnskabernes Selskab. Medens Stueetagen er indrettet dels til Lokaler for Carlsbergfondets Administration, dels til Embedsbolig for Direktionens Formand, er 1ste Sal særlig forbeholdt Videnskabernes Selskab; her findes den store fælles Forsamlingssal, hvis Vægge ere prydede med joniske Marmorpilastre og Medailloner af navnkundige

danske Videnskabsmænd fra ældre Tid. Ved Siden heraf findes særskilte Værelser for Selskabets 2 Klasser, med Medailloner og Krøyers store Maleri af Videnskabernes Selskabs Medlemmer. Bygningen, hvis Opførelse har kostet c. 800 000 Kroner, ejes af Carlsbergfondet, men Videnskabernes Selskab har sine Lokaler dér uden Lejeafgift; til Gengæld er det forpligtet til at lade »Selskabet for Fædrelandets Historie og Sprog« (se nedenfor) benytte nogle af Lokalerne paa 2. Sal.

Det Kongelige nordiske Oldskrift-Selskab er stiftet 1825 paa Foranledning af C. C. Rafn og har til Formaal at virke for Oplysning om det gamle Nordens Sprog og Litteratur, Historie og Oldsager. I Prinsens Palais og altsaa nær ved Nationalmuseets Samlinger holder Selskabet sine Møder med Foredrag, Forevisning af Oldsager o. lign. Det udgiver Skrifter vedrørende den nordiske Arkæologi (deriblandt det smukke Værk »Nordiske Fortidsminder«) og den gamle Litteratur, samt Tidsskrifterne »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie« og »Mémoires de la Société des Antiquaires du Nord« og har tidligere udgivet en betydelig Samling »Nordiske Oldskrifter«, bestaaende af Tekster og Oversættelser af gammel nordisk Litteratur og grammatiske Værker. Medlemmerne optages af Selskabet og betale sædvanlig et Aarsbidrag paa 6 Kr., men ansete Oldgranskere i Udlandet optages som kontingentfri Medlemmer. Selskabet har over 400 nordiske Medlemmer, heriblandt ikke faa Nordmænd, Svenskere og Finlændere, og omtr. 120 udenfor Norden; dets faste Fond er 184 400 Kr. — Det islandske litterære Selskab, stiftet 1816 paa Foranledning af R. Rask, har til Formaal at vedligeholde Interessen for Studiet af islandsk Sprog og Litteratur ved Udgivelse af Skrifter o. lign. Samfundet til Udgivelse af gammel-nordisk Litteratur, stiftet 1879, udgiver aarlig Skrifter (især Tekster) vedrørende den gammel-nordiske eller ældre danske Litteratur. Universitets-Jubilæets danske Samfund, stiftet 1879, har til Formaal at udbrede Kundskab om det danske Sprog, dets Almuesmaal, dets Bygning og Historie, samt danske Folkeminder, og udgiver ældre dansk Litteratur, Ordbøger og andre sproglige Arbejder, samt Tidsskriftet »Dania«. Det filologisk-historiske Samfund, af 1854, virker ved videnskabelige Møder, Omsendelse til Medlemmerne af filologisk Litteratur, Udsættelse af Prisopgaver, samt Udgivelse af en Række populær-videnskabelige Smaaskrifter, »Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning«. Under Samfundets Bestyrelse er henlagt »Rasks Præmielegat«. — Det Kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, stiftet 1745 under Navn af »Selskabet for den nordiske Histories og Sprogs Forbedring« og forenet 1810 med det i 1777 stiftede genealogiske og heraldiske Selskab, omfatter foruden indenlandske Medlemmer (hvis Tal ikke maa overskride 20) ogsaa enkelte udenlandske; dets Virksomhed bestaar især i Udgivelse af

Kilder til Danmarks Historie og Sprog i Tidsskriftet »Danske Magazin«. Den danske historiske Forening, af 1839, udgiver »Historisk Tidsskrift«, ejer en Kapital af 10 400 Kr. og bestaar af c. 860 Medlemmer. Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, af 1877, bestaaende af 15 Medlemmer, udgiver med Understøttelse af Ministeriet, Videnskabernes Selskab, Carlsbergfondet eller den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse Aktstykker og andre Kilder til Danmarks Historie, som enten henligge utrykte eller ere utilfredsstillende udgivne. Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, af 1849, afholder Møder omkring i Landet og udgiver Afhandlinger og Aktstykker, fremfor alt i »Kirkehistoriske Samlinger.« Det jydsk historisk-topografiske Selskab, af 1865, understøtter eller udgiver Monografier og udsender Tidsskriftet »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«. Østifternes historisk-topografiske Selskab, stiftet 1899, udgiver Tidsskriftet »Fra Arkiv og Musæum«. Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie, af 1879, bestaar af c. 330 Medlemmer i Danmark og Norge med en Bestyrelse i hvert af disse Landes Hovedstæder. Dets Organ er »Personalhistorisk Tidsskrift«. Numismatisk Forening, af 1885, virker ved Møder og Udgivelse af dansk-numismatiske Skrifter. Det Kongelige danske geografiske Selskab, af 1876, afholder Møder med Foredrag og Forevisninger, samt udgiver »Geografisk Tidsskrift«. Medlemsantal c. 800. Nationaløkonomisk Forening, af 1872, virker ved Møder med Foredrag og Diskussioner og udgiver »Nationaløkonomisk Tidsskrift«.

Det Classenske Litteraturselskab for Læger, stiftet 1809 af det Classenske Fideicommiss med det Formaal at udbrede Kundskab om den medicinske Litteratur blandt Landets Læger, faar hertil et aarligt Tilskud fra Fideicommisset paa 2000 Kr. Den herfor anskaffede Litteratur overgives siden til Universitets-Biblioteket. Selskabet udgiver desuden »Bibliotek for Læger«. Det medicinske Selskab i København, dannet 1872 ved Sammensmeltning af to ældre Selskaber: »Det Kongelige medicinske Selskab« og »Philiatrien«, har til Formaal at udbrede nyttige Kundskaber og Sands for videnskabelig Forskning blandt Lægestanden og ejer en Kapital paa 4000 Kr. Dets Forhandlinger bekendtgøres i »Hospitalstidende«. Selskabet for Sundhedsplejen i Danmark, af 1879, søger at udbrede Kundskab om Sundhedsplejen og at fremme gavnlige Reforme paa det hygiejniske Omraade; udgiver »Tidsskrift for Sundhedspleje«. Dansk Tandlægeforening, af 1881, virker foruden for Tandlægestandens Interesser tillige videnskabelig ved Foredrag og Diskussioner, Demonstration af Instrumenter og Præparater o. lign. og ved Oprettelse og Vedligeholdelse af et Bibliotek.

Kemisk Forening, af 1879, har til Formaal at være et Sammenknytningspunkt for danske Kemikere og virker ved Afholdelse af

Møder med Foredrag og Diskussioner. Selskabet for Naturlærens Udbredelse, stiftet 1824 af H. C. Ørsted for at fremme Kundskab om den eksperimentale Naturvidenskab og dens Anvendelse, virker dels ved videnskabelige Foredrag i Vintermaanederne, dels ved offentlige populære Aftenforelæsninger eller Forevisninger af fysiske og kemiske Forsøg, samt ved at understøtte nogle studerende. Dansk geologisk Forening, stiftet 1894, virker ved Foredrag, Ekskursioner og Udgivelse af Tidsskriftet »Meddelelser fra Dansk geologisk Forening«. Naturhistorisk Forening, af 1833, virker ved populære Forelæsninger i Vintermaanederne, videnskabelige Sammenkomster og ved Udgivelse af Tidsskriftet »Videnskabelige Meddelelser«. Biologisk Selskab, af 1896, søger at fremme Studiet af Biologiens forskellige Grene og virker foreløbig kun ved videnskabelige Møder. Selskabets Forhandlinger trykkes som Bilag til »Hospitalstidende«. Entomologisk Forening, af 1868, afholder Møder, udsætter Prisopgaver og udgiver Tidsskriftet »Entomologiske Meddelelser«. Den botaniske Forening, af 1840, udgiver »Botanisk Tidsskrift«, »Meddelelser fra den botaniske Forening« og »Botaniske Litteraturblade«, men virker ogsaa for sit Formaal ved videnskabelige Foredrag, botaniske Udflugter og Planteudveksling. I Forbindelse med Foreningen staar »det botaniske Rejsefond« (af 1866), af hvilket der ydes Understøttelser til videnskabelige Rejser, fornemmelig i Danmark og dets Bilande og Kolonier. Matematisk Forening, stiftet 1873 med det Formaal at fremme Interessen for det videnskabelige Studium af Matematikken og dens Anvendelse, holder maanedlige Møder med Foredrag i Vinterhalvaaret.

Adskillige andre Selskaber have ogsaa til Dels videnskabelig Karakter, saaledes Selskabet for germansk Filologi, Den polytekniske Forening, Den tekniske Forening, Dansk Ingeniørforening, Sølieutenant-Selskabet, Det krigsvidenskabelige Selskab, Den alm. danske Lægeforening, Danmarks Apotekerforening, Farmaceutisk Medhjælperforening, Tandlægeselskabet i København, Juridisk Forening o. s. v.

II. KØBENHAVNS UNIVERSITET.

Saa vel ved sin omfattende Virksomhed, som ved de til dets Raadighed staaende Hjælpkilder er vort Universitet utvivlsomt den mest anseelige af samtlige højere Lærestalter i de nordiske Riger, blandt hvilke det ogsaa hører til de ældste (indviet 1479, fornyet 1539). I den ældste Tid vare naturligvis de teologiske Videnskaber de dominerende Fag ved Universitetet; de øvrige Lærefag betragtedes som lavere og kun som en Slags Forberedelse til det højere, Teologien. 1732 sker der en gennemgribende Omordning af Universitetsforholdene: der skulde

for Fremtiden være 15 fast ansatte Professorer, nemlig 4 i Teologi, 2 i Jura, 2 i Medicin, 2 i Matematik og 1 i Historie, Hebraisk, Græsk, Latin og Filosofi. Grundlaget for den nuværende Ordning af Universitetet danner Fundatsen af $\frac{7}{8}$ 1788, hvorved Lærerposterne yderligere

103. Københavns Universitet.

forøgedes ved en Del ekstraordinære Professorater, og et nyt og bedre System bragtes ind i alle Studieforholdene; men uagtet der i det 19de Aarhundrede ikke er udkommet nogen ny Fundats for Universitetet, er der dog intet Tidsrum, i hvilket hele dets Ordning har undergaaet saa mægtige Forandringer; det forløbne Aarhundredes mægtige videnskabelige Fremskridt og politisk-social Udvikling have nemlig haft stor Betydning baade for Studieforholdene og Universitetets økonomiske Stilling.

Universitetsbygningen er beliggende i den gamle Del af København og opført af Arkitekt P. Malling. Den toges i Brug 1836, efter at den ældre Bygning var bleven ødelagt i 1807 ved Bombardementet paa København og havde maattet henligge en lang Aarrække i Ruiner. 1856 fuldendtes Dekorationen af Forhallen og Gangene efter klassiske Mønstre af Constantin Hansen og G. C. Hilker, og i samme Aar opstilledes i Forhallen H. V. Bissens imponerende Statuer (Apollo og Minerva), som bleve skænkede Universitetet af Studenter og andre. I de følgende Aar dekorerede Hilker Festsalen, en mægtig Hal, der er opført som en Tværbygning fra Hovedbygningens Bagside (i Renæssancestil),

og endelig udførtes indtil 1897 Salens Udsmykning med en statelig Række af historiske Malerier. Over Hoved-Indgangen ses en Ørn og Indskriften »Coelestem aspicit lucem« (∴: den skuer op mod det himmelske Lys). Forsiden er prydet med Bronzebuster paa høje Granit-

104. Universitetets Festsal. Den nordlige Del.

sokler (H. N. Clausen og J. N. Madvig, J. F. Schouw og Jap. Steenstrup). Hovedbygningen er udelukkende indrettet til Auditorier (i alt 10), men det har allerede forlængst vist sig, at disse ikke vare tilstrækkelige til at give Plads for de nødvendige Forelæsninger, Øvelser og Eksaminer. Der er derfor indrettet Forelæsningslokaler i flere af de til Universitetet hørende videnskabelige Anstalter, Museer og Laboratorier, saa at f. Eks. alle lægevidenskabelige Forelæsninger kunne holdes i det tidligere kirurgiske Akademi eller paa Hospitalerne. Selve Universitetsbygningen benyttes især af det filosofiske, retsvidenskabelige og teologiske Fakultet; men selv for disse er den dog ingenlunde tilstrækkelig, saa at man har maattet indrette store Høresale i den nærliggende Gaard, der før benyttedes som polyteknisk Læreanstalt. I samme Gaard ere ogsaa de fleste af Universitetets Forvaltningslokaler henlagte. — Til Universi-

tetet hører, foruden Universitetsbiblioteket (jfr. ndfr. under »Videnskabelige Biblioteker«), en Række af videnskabelige Anstalter, som ejes og styres af Universitetet, og som udgøre en Del af det hele Undervisningsapparat og ligesom selve Universitetet til Dels ere tilgængelige for

105. Universitetets Festsal. Den sydlige Del.

alle: Pastoralseminariet, de mange videnskabelige Laboratorier (se ndfr.), det normal-anatomiske Museum, patologisk-anatomisk Museum, den kirurgiske Instrumentsamling, den farmakologiske Studiesamling, Zoologisk Museum, Botanisk Have (med Museum og Bibliotek), den fysisk-kemiske Instrumentsamling, samt forskellige mindre Samlinger af Aftryk af Gemmer, Tegninger og Kort.

De ved Universitetet ansatte Lærere benævnes Professorer eller Docenter; enkelte Poster ere ikke fast normerede, d. v. s. de bortfalde ved deres Indehavers Afgang og betegnes som ekstraordinære. For Tiden (Maj 1900) er Tallet af ordinære Professorer 51 (5 teologiske, 8 juridisk-statsvidenskabelige, 12 lægevidenskabelige, 15 under det filosofiske Fakultet, 11 under det matematisk-naturvidenskabelige) og af ekstraordinære 5; hertil kommer een fast normeret Docentpost. Des-

uden virke ved Universitetet i alt 24 Docenter, som (til Dels »midlertidig«) lønnes med fast Honorar for at holde Forelæsninger og Øvelser. Disse Docenters Stilling er i det hele noget friere, idet de kun ere forpligtede til at holde de for dem bestemte Forelæsninger og Øvelser, men ikke til at deltage i de under Fakultetet hørende Forretninger, Eksaminer o. l.; de ere derfor ikke Medlemmer af det Fakultet, under hvilket de virke og kunne ikke deltage i Fakultetets Forhandlinger, dog kunne de ekstraordinært af Fakultetet opfordres til at deltage i dets Forretninger, hvor det skulde vise sig nødvendigt, f. Eks. ved Bedømmelsen af indsendte Afhandlinger, Eksaminer, Disputatser. Disse Docenter lønnes som Regel med 2000 Kr. om Aaret efter særlig Bevilning paa Finansloven. Men foruden de ved Universitetet ansatte Lærere virke ogsaa en Del Privat-Docenter (i Aaret 1898, 1.—2. Semester, henholdsvis 28 og 23), som uden Honorar holde Forelæsninger. De faste Lærerposter kunne i Tilfælde af Vakance besættes enten direkte, idet Fakultetet anbefaler en bestemt kvalificeret Person, eller ved Konkurrence, idet Posten opslaas vakant; i dette Tilfælde kan da Fakultetet paa Grundlag af de indsendte Ansøgninger afgive sin Betænkning eller lade afholde yderligere Konkurrenceprøver, mest i Form af offentlige Forelæsninger; der nedsættes da en Censurkomité, til hvilken der ogsaa kan tilkaldes Videnskabsmænd uden for Universitetet eller fra fremmede Lande. Universitetslærerne faa kongelig Udnævnelse, og Professorerne have Rang i Rangforordningens 3dje Klasse. Til at blive ansat ved Universitetet kræves ikke nogen bestemt Eksamen eller videnskabelig Grad, kun i Almindelighed Beviser for videnskabelig Dygtighed i vedkommende Fag. Bekendelse af den augsburgske Konfession som Betingelse bortfaldt ved Grundloven 1849, undtagen for det teologiske Fakultets Vedkommende; derimod fordres Indfødsret. Enhver fast ansat Lærer ved Universitetet er forpligtet til at holde mindst een Forelæsningsrække i hvert Semester gratis, for andre mere private og særlig skriftlige Øvelser er han berettiget til at opkræve en mindre Betaling; derimod er det ikke tilladt Universitetslærerne at skaffe sig Indtægt ved Manuduktioner o. lign. Lønnen for en Professor er 3600 Kr. aarlig, stigende med 600 Kr. for hver 5 Aars Tjenestetid indtil 6000 Kr. Hertil kommer endvidere forskellige Sportler, f. Eks. Godtgørelse for Bestyrelse af Legater, Deltagelse ved Disputatser o. s. v. Endelig ydes der de 12 ældste Professorer en aarlig Husleje-godtgørelse paa 1200 Kr. hver (eventuelt Bolig i en af Universitetets 2 gamle Professorgaarde), og en lignende Sum tilstaas ofte ogsaa ekstraordinært endnu flere, ligesom der med flere af Lærerposterne er forbundet Embedsbolig i de til Universitetet hørende videnskabelige Anstalter: Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen, Zoologisk og Mineralogisk Museum, Botanisk Have, Plantefysiologisk Laboratorium, Kemisk

Laboratorium og Astronomisk Observatorium, desuden Regensen og Hassagers Kollegium, i alt 10 Embedsholiger foruden 2 ved Polyteknisk Lærestanstalt. Universitetslærerne ere gennemgaaende meget frit stillede. Som før nævnt kræves ingen bestemt Konfession af dem, og Frihed til at udtale deres Meninger saavel i religiøs som i politisk Retning, baade ved Forelæsninger og uden for Universitetet, er dem ingenlunde forment; de ere i saa Henseende kun bundne af de almengyldige Regler for hvad der sømmer sig. Deres Deltagelse i det politiske og borgerlige Liv uden for Universitetet kan næppe nu siges at være fremtrædende, især sammenlignet med Forholdene ved Aarhundredets Midte.

De forskellige Undervisningsfag med tilhørende Eksaminer og videnskabelige Prøver ere henlagte under 5 Fakulteter:

Det teologiske Fakultet bestaar af 5 ordinære Professorer: 2 i Eksegese (Gl. og Nye Testaments), 1 i Dogmatik, 1 i Etik og Religionsfilosofi, 1 i Kirkehistorie. For praktisk Teologi haves intet Professorat; det erstattes af Pastoralseminariet, som er forbundet med Fakultetet. Det teol. Fakultet afholder den teologiske Embedseksamen; Professoren i Kirkehistorie eksaminerer tillige ved Prøven i patristisk Latin. Forelæsninger over Kirkeret (paa Pastoralseminariet) besørger af en af de juridiske Professorer og Eksaminationen i Hebraisk ved Examen Hebraicum af Professoren i semitisk Filologi.

Det rets- og statsvidenskabelige Fakultet bestaar af 8 ordinære Professorer, hvoraf 5 skulle være juridiske, 2 statsvidenskabelige, medens den ottende kan variere. Desuden holder for Tiden een midlertidig Docent juridiske Forelæsninger. De forskellige under Fakultetet hørende Discipliner fordele Professorerne selv indbyrdes mellem sig. Ved Fundatsen af 1788 vare de egentlige Statsvidenskaber (Politik, Økonomi og Statistik) endnu ikke repræsenterede som selvstændige Lærefag, dog var den ene af de historiske Professorer forpligtet til at holde Forelæsninger over Statistik. Senere (1815) udnævntes en særlig Professor i Statsøkonomi under det filosofiske Fakultet, men først i 1848 lagdes Grunden til den nuværende Ordning. Endnu besørger et af de statsvidenskabelige Fag, politisk Historie, af en af de historiske Professorer. Ved dette Fakultet afholdes den juridiske Fællesprøve og fuldstændig juridisk Embedseksamen, den statsvidenskabelige Embedseksamen og statistisk-økonomisk Eksamen. Den juridiske Del af Fakultetet virker for øvrigt som hele Universitetets juridiske Konsulent, og dets Mening kan ogsaa afæskes af private, men dets Svar have dog ikke bindende Kraft over for Domstolene.

For det lægevidenskabelige Fakultet har det forløbne Aarhundrede været frugtbart paa Fremskridt. Indtil 1841 var dette Fakultet udelukkende medicinsk, normeret med kun 5 Lærerpuster, medens det i 1785 stiftede kirurgiske Akademi bestod som en selvstændig In-

stitution, uafhængig af Universitetet. Det var derfor af største Betydning, at det nuværende lægevidenskabelige Fakultet grundlagdes 1841 ved en fuldstændig Sammensmeltning af det tidligere medicinske Fakultet og det kirurgiske Akademi, saaledes at dette sidste med alle dets Bygninger og videnskabelige Samlinger overgik til Universitetets Eje. Samtidig sattes Lærerposternes Antal til 10 i følgende Discipliner: Anatomi, Fysiologi, spec. Pathologi og Terapi, klinisk Medicin, pathologisk Anatomi, Kirurgi, klinisk Kirurgi, Fødselsvidenskab, Børne- og Kvindesygdomme, Farmakologi og Retsmedicin. Fagene ere imidlertid i Tidens Løb blevne noget omlagte og forøgede med to nye, nemlig i Øjensygdomme og Alm. Pathologi. Antallet af ordinære Professorer er saaledes for Tiden 12, hvortil for Tiden endda kommer to ekstraordinære: i klinisk Kirurgi og Medicinens Historie. Desuden staar det lægevidenskabelige Fakultet saaledes i Forbindelse med flere af Københavns Hospitaler, at en Del af de der ansatte Overlæger (eller Overkirurger) tillige virke ved Universitetet som Docenter (for Tiden i alt 9). Ved denne Ordning har det været muligt dels at faa den kliniske Undervisning fyldigere repræsenteret, dels at faa andre lægevidenskabelige Discipliner inddragne blandt Lærefagene, saasom Hud- og Kønssygdomme, Børnesygdomme, Sindsygdomme og epidemiske Sygdomme. Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen ere paa en særegen Maade knyttede til Universitetet, idet der gælder den Bestemmelse, at i det mindste een medicinsk og een kirurgisk Overlæge ved Hospitalet, samt Overlægen ved Fødselsstiftelsen, skulle være ordinære Professorer ved Universitetet, og de øvrige Overlæger skulle være Docenter. Endelig er der en midlertidig Docent i Hygiejne og en Leder af den otolaryngologiske Poliklinik. Det maa tilføjes, at alle de under dette Fakultet virkende Lærere have Ret til at virke i privat Praksis som Læger, alene med Undtagelse af Professorerne i Anatomi og Fysiologi. Ved Fakultetet afholdes den medicinske Embedseksamen, medens den dertil hørende Forberedelseksamen afholdes af det naturvidenskabelige Fakultet i Forbindelse med 4 lægevidenskabelige Professorer.

Det filosofiske Fakultet omfatter de filosofiske, historiske og filologiske Videnskaber og bestaar for Tiden af 15 ordinære Professorer, som ere fordelt saaledes i følgende Fag: Filosofi (2), Æstetik (1), Historie (3), nordisk Filologi (1), klassisk Filologi (2), romansk Filologi (1), Germansk Filologi (1), Engelsk (1), sammenlignende Sprogvidenskab (1), orientalsk Filologi (2, een i semitisk Filologi og een i indisk Filologi); desuden 2 ekstraordinære Professorer: een i nordisk Filologi og een i Filosofi og Sociologi, samt een fast Docent i Islandsk Historie og Litteratur. En ikke ringe Del af disse Poster ere først blevne oprettede i Løbet af det 19de Aarhundrede, idet Fakultetet efterhaanden er blevet forøget med en ny Post, alt efter som Kravet gjorde sig gældende, og man

havde den rette Person til at udfylde Pladsen. De økonomiske Videnskaber ere forlængst gaaede over til det rets- og statsvidenskabelige Fakultet, Landøkonomien til den polytekniske Lærestalt, senere til Landbohøjskolen. Det fortjener ogsaa at nævnes, at der saavel i slavisk Filologi som i Kunsthistorie i den sidste Generation har været ansat ekstraordinære Professorer, men disse Poster ere for Øjeblikket paa Grund af Vakance bortfaldne. Derimod savnes en særlig Lærerpост i Arkæologi; men den klassiske Arkæologi besørges af en af Professorerne i klassisk Filologi. Med de her nævnte Lærerkrafter kan Fakultetet imidlertid langtfrå omfatte alle de forskellige Grene af de filosofiske og filologiske Videnskaber, og man har derfor efterhaanden udnævnt en Række af Docenter, som holde Forelæsninger og Øvelser over forskellige under Fakultetet hørende Fag: Ægyptologi og Assyriologi, slaviske Sprog, almindelig Litteraturhistorie, Religionshistorie, nordiske Folkeminder, Eksperimentalsykologi og Musikhistorie, desuden i klassisk Filologi (2), Engelsk, Dansk og semitisk Filologi, i alt 12. — Det filosofiske Fakultet afholder Magisterkonferenser og Skoleembedseksamen i de under det hørende Fag, desuden den almindelige filosofiske Prøve (jfr. nedenfor), og den særskilte Prøve i Hebraisk for teologiske Studerende (S. 305).

Det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet blev oprettet 1850, idet alle de matematiske og naturvidenskabelige Fag da udsøndredes fra det tidligere filosofiske Fakultet og kom til at danne et særskilt Fakultet med 8 normerede Professorer. Dette Antal er dog i den forløbne Tid blevet forøget til 11, fordelt saaledes i følgende Fag: Matematik (2), Astronomi (1), Fysik (1), Kemi (2), Mineralogi og Geologi (1), Geografi (1), Botanik (1), Plantefysiologi (1), Zoologi (1). Under Fakultetet virke desuden for Tiden 3 Docenter: i Embryologi og Histologi, i Kemi og i Botanik. Fremdeles ere de 3 ved Universitetets zoologiske Museum ansatte Inspektører (af hvilke den ene dog er den ordinære Professor i Zoologi) forpligtede til at holde Forelæsninger ved Universitetet i de zoologiske Videnskaber. Fakultetet afholder, ligesom det filosofiske, saavel Magisterkonferenser som Skoleembedseksamen, og Professorerne i Fysik, Kemi, Zoologi og Botanik ere tillige Eksaminatorer ved den lægevidenskabelige Forberedelseksamen.

Medens naturligvis Formaålet med Universitetets Virksomhed i det hele er at fremme Videnskaben og give Vejledning til alle, som søge Kundskaber, er dog dets nærmeste Maal at forberede de Studerende til Eksamen, for at de derefter kunne være skikkede til Statens Tjeneste og anden praktisk Virksomhed i Samfundet, eller til i Fremtiden at dyrke Videnskaben. For disse Formaal virkes gennem Forelæsninger, mundtlige og skriftlige Øvelser, Udsættelse af Prisopgaver, Afholdelse af Embedseksaminer og andre Prøver. Universitetslærerne ere forpligtede

til at holde de for deres Fag nødvendige Forelæsninger uden noget særligt Vederlag. Forelæsningerne betegnes enten som offentlige eller private; de offentlige ere altid gratis og tilgængelige for alle, Mænd og Kvinder, Studenter og Ikke-Studenter, og da de fleste af Universitetslærernes Forelæsninger ere offentlige, og da det ligeledes er almindelig Praksis, at ogsaa Privat-Docenter holde deres Forelæsninger offentligt, er saa godt som hele Undervisningen ved Universitetet baade gratis og tilgængelig for alle, et uvurderligt Fortrin, som vort Universitet har fremfor de fleste Lærestalter. Forelæsningerne betegnes derimod som »private«, naar de enten holdes for Betaling eller kun ønskes benyttede af et mindre Antal Studerende i et eller andet bestemt Formaals, men selv i dette sidste Tilfælde ere de som oftest gratis. De holdes nu altid paa Dansk (ved Øvelser i fremmede Sprog kan dog efter Omstændighederne ogsaa det fremmede Sprog benyttes) og ere henlagte til et Efteraars- og et Foraars-Semester. Før hvert Semesters Begyndelse udgives en Fortegnelse over de Forelæsninger, som ville blive afholdte i det kommende Semester. Efterfølgende Tabeller give en Oversigt over Universitetets Benyttelse, saavel af Studenter som andre, i 6 paa hinanden følgende Semestre. Ved Opgørelsen af Antallet af ikke-studerende er der dog ikke taget Hensyn til de af Privat-Docenter holdte Forelæsninger, til hvilke ogsaa adskillige ikke-studerende indfinde sig, saa at det samlede Antal maa anslaaes en Del højere.

A. STUDERENDE

1. STUDENTER.

Studiefag.	1895 II	1896 I	1896 II	1897 I	1897 II	1898 I
Teologi	466	449	496	458	434	357
Retsvidenskab	309	279	278	253	435	388
Statsvidenskab	30	26	34	33	41	38
Lægevidenskab	575	519	554	525	598	546
Skoleembedseksamen Magisterkonferens } Filos. Fak.	256	232	232	220	217	195
do. } Mat. nat. Fak.	95	91	113	110	104	96
do. }						
Ubestemt	12	10	15	14	18	18
I alt	1743	1606	1722	1613	1847	1638

2. ANDRE STUDERENDE.

Polytekniske Studerende	151	147	161	170	171	150
Farmaceutiske	12	12	12	10	6	5
Skolelærere	6	5	30	6	6	3
Land-, Skov-, og Havebrugs- studerende	8	9	5	5	5	4
Studerende fra Udlandet	5	4	4	3	3	3
I alt	1925	1783	1934	1807	2038	1803

B. IKKE-STUDERENDE.

Studiefag	1895 II	1896 I	1896 II	1897 I	1897 II	1898 I
Historie (med Litteratur- og Kunsthistorie)	183	343	165	127	301	183
Filosofi	211	77	57	31	63	50
Sprog	63	30	65	48	61	72
Naturhistorie	10	186	4	255	16	268
Lægevidenskab	8	4	51	9	14	7
I alt . . .	475	640	342	470	455	580

Skønt Undervisningen ved Universitetet kan benyttes af alle, er dog Adgangen til at indstille sig til Eksaminer og de øvrige Prøver udelukkende forbeholdt de egentlige Studenter, som have Ret til at lade sig indskrive (immatrikulere) ved Universitetet. Indskrivningen koster 22 Kr. Siden 1875 kunne ogsaa kvindelige Studenter indskrives. Ved Immatrikulationen, som ordinært foregaar een Gang om Aaret, meddeles der de studerende et akademisk Borgerbrev, hvorefter Universitetets Rektor holder en Tale og derpaa ved Haandtryk tager det Løfte af dem enkeltvis at ville holde sig de akademiske Love efterrettelige; den saaledes erhvervede akademiske Borgerret giver Ret til at indstille sig til Universitetets Eksaminer, men ogsaa Adgang til dets Stipendier og andre Understøttelser. De kvindelige Studenter have dog ikke Adgang til Stipendierne, med mindre disse ere stiftede efter 1875 og ikke særlige Forbehold desangaaende ere tagne, heller ikke Ret til at indstille sig til den teologiske Embedseksamen; men de kunne underkaste sig en særskilt Religionsprøve under det teologiske Fakultet, hvilken dog ikke giver dem nogen Ret til Embedsvirksomhed; en saadan Prøve er for øvrigt endnu ikke afholdt. Flertallet af de Kvinder, som tage Eksamen ved Universitetet, tage Lægeeksamen eller Skoleembedseksamen for senere at hellige sig Læge- eller Lærergerningen; Doktorgraden er hidtil kun erhvervet af een kvindelig Akademiker (Historikeren Anna Hude).

Enhver akademisk Borger, som vil forberede sig til en Universitets-Eksamen, maa underkaste sig »Filosofikum«, en Eksamen i alm. filosofisk Propædeutik (Logik og Psykologi). Om Uddannelsen til de forskellige Embedsprøver se nedenfor S. 317 ff. Magisterkonferenserne, en særlig Art af Eksaminer under det filosofiske eller det mat.-naturvidenskabelige Fakultet (oprettede 1848), give ikke Adgang til bestemte Embeder, men ere at betragte som videnskabelige Afslutningsprøver; Magisterkonferensen kan aflægges i hvilket som helst af de Fag, som henhøre under de nævnte Fakulteter. Ved denne Eksamen maa den studerende have valgt sig et Hovedfag tillige med flere beslægtede Bifag, i hvilke der gives ham skriftlige og mundtlige Opgaver, sædvanlig en større skriftlig Opgave i Hovedfaget til Besvarelse i 4 à 6

Uger og i det mindste 2 mindre Opgaver til Besvarelse i visse Timer, dernæst mundtlig Eksamination eller enkelte Forelæsninger, til hvilke Emnerne opgives nogle Dage eller Timer forud. Naar Kandidaten bestaar Eksamen, meddeles der ham Karakteren »admissus« (bestaaet), hvorefter han fører Titel af »candidatus magisterii«.

De forskellige Embedseksaminer med de dertil hørende forberedende Eksaminer afholdes alle 2 Gange aarlig, nemlig i Januar (-Februar) og (Maj-) Juni. Den filosofiske Prøve, Prøven i Hebraisk og den lægevidenskabelige Forberedelseksamen ere alene mundtlige (Prøven i Kemi tillige praktisk), medens alle andre Eksaminer bestaa af en skriftlig og en mundtlig Prøve. Ved enhver Embedseksamen gives der de bestaaede Kandidater en Hovedkarakter, enten »Laudabilis« (1. Karakter), hvortil kan føjes »et quidem egregie« (med Udmærkelse), eller »Haud illaudabilis« (2. Karakter), hvortil der yderligere ved den teologiske og lægevidenskabelige Eksamen føjes »primi gradus« (1. Grad) eller »secundi gradus« (2. Grad). Ved teologisk, juridisk og statsvidenskabelig Embedseksamen anvendes ogsaa 3. Karakter (»Non contentendus«). Den, som ikke har opnaaet en af de til vedkommende Eksamen hørende Karakterer, har ikke bestaaet Prøven og maa ikke atter indstille sig til Eksamen før efter et Aars Forløb; derimod kan enhver, som har bestaaet sin Eksamen, indstille sig paa ny for om muligt at erhverve en højere Karakter. Ved de teologiske, rets- og statsvidenskabelige og lægevidenskabelige Embedseksaminer er der fast lønnede Censorer uden for Universitetet, ved de andre Fakulteters Embedseksaminer beskikkes Censorer midlertidigt; Universitetets Lærere fungere selv som Eksaminatorer, og enhver mundtlig Eksamination foregaar offentlig. Alle Eksaminer og Prøver, som ikke ere Embedseksaminer, besørgeres alene af Universitetslærerne. Ved Indskrivningen til enhver Prøve erlægges en mindre Kendelse, ikke over 20 Kr. Omstaaende Tabel viser Antallet af dem, som i Aarene 1888—98 have bestaaet Studentereksamen, »Filosofikum« og de forskellige afsluttende Eksaminer ved Universitetet.

Ud over Embedseksaminerne og Magisterkonferenserne er der ved Universitetet stiftet videnskabelige Grader, der kunne erhverves ved Indsendelse af en videnskabelig Afhandling; kendes den værdig, bliver den dernæst at forsvare offentlig ved en mundtlig Disputats. Ved det teologiske Fakultet betegnes de, som have taget en saadan Grad, »licenciatus theologiæ«, ved den juridiske »doctor juris«, ved den lægevidenskabelige »doctor medicinæ (& chirurgiæ)«, i alle andre Fag bruges Benævnelsen »doctor philosophiæ«. Erhvervelsen af en saadan Grad giver Ret til at holde Forelæsninger ved Universitetet (*jus docendi*) som Privat-Docent. Vedkommende maa have taget Embedseksamen ved Universitetet med 1ste Karakter eller bestaaet en Magisterkonferens:

	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898
Adgangseksamen til Universitetet	406	415	418	419	404	392	389	410	410	423	384
Almindelig filosofisk Eksamen	367	376	386	373	362	368	365	342	364	369	383
Teologisk Embedseksamen Fuldstændig juridisk Eksamen (ældre Form)	73	64	61	64	76	66	91	82	77	68	72
Fuldstændig juridisk Eksamen 2. Del (nyere Form)	63	62	64	78	49	4	>	>	>	>	>
Juridisk Eksamen for studerede	>	>	>		11	42	50	65	51	51	68
Juridisk Fællesprøve	66	78	109	102	101	107	37	>	>	>	>
Juridisk Fællesprøve	>	>	>	>	56	60	84	74	81	103	82
Statsvidenskabelig Eksamen (ældre Form)	9	8	7	7	14	6	13	2	>	>	>
Statsvidenskabelig Eksamen (nyere Form)	>	>	>	>	>	>	1	>	>	>	2
Økonomisk-statistisk Eksamen	>	>	>	>	>	>	>	1	8	9	3
Lægevidenskabelig Eksamen	32	55	49	50	55	79	69	79	79	52	81
Skoleembedseksamen (jfr. Anordning af ²⁵ / ₁₀ 1883)	12	10	18	27	15	35	28	21	30	24	33
Magisterkonferens	4	2	8	12	8	5	9	10	13	9	12
Tilsammen	626	655	602	613	747	772	747	676	703	685	736

men for Erhvervelsen af Graden i det teologiske, juridiske og medicinske Fakultet er det nødvendigt, at man skal have taget Embedseksamen under vedkommende Fakultet, medens den filosofiske Doktorgrad kan erhverves af Studerende fra alle Fakulteter. Ved kongelig Resolution kan der gives Dispensation fra Fordringen om at have opnaaet 1ste Karakter til Eksamen, naar det paa Grund af paagældendes videnskabelige Virksomhed anbefales af Fakultetet. De indsendte Afhandlinger skulde være originale Arbejder og maa ikke forhen være offentliggjorte; de kunne efter Behag skrives enten paa Dansk eller Latin, men den mundtlige Forhandling foregaar udelukkende paa Dansk. Her til Lands stilles der som Regel ret store Krav til Doktorafhandlingerne, hvorfor der ogsaa blandt vore Disputatser findes ikke alene omfangsrige Arbejder, men endog mange virkelig fremragende videnskabelige Værker. Til Bedømmelse af en indsendt Afhandling udvælges mindst 3 Medlemmer af Fakultetet, og to af de samme fungere ved det mundtlige Forsvar som ordentlige Opponentter (*opponentes ex officio*). Som ekstraordinære Opponentter ved en Disputats kan enhver akademisk Borger melde sig, og Tilladelse til at opponere kan ogsaa gives andre, naar de derom i Tide henvende sig til Fakul-

tetets Decanus, som leder Handlingen. Doktoranden er forpligtet til at levere et vist Antal Eksemplarer gratis til Universitetet (c. 300): 70 gaa til Universitetsbiblioteket for derfra at sendes til Universiteter i fremmede Lande, Resten fordeles gratis til Universitetets Embedsmænd, Doktorer i samme Fag og Studerende ved Universitetet. For Erhvervelsen af Doktorgraden betales 160 Kr., for den teologiske Licenciatgrad 40 Kr. De særlige Insignier, som Doktorer i ældre Tider havde Ret til at bære, ere nu bortfaldne, alene med Undtagelse af Doktorringen. Foruden den teologiske Licenciatgrad gives der ogsaa en *teologisk Doktorgrad*, som kun gives til Mænd i fremragende kirkelige Stillinger; den kan meddeles uden videre af Fakultetet, eller dette kan indbyde vedkommende til at erhverve sig den ved en indsendt Afhandling. Desuden kunne alle Fakulteter udnævne Æresdoktorer uden Disputats, hvilket især finder Sted ved højtidelige festlige Lejligheder. Følgende Liste viser det samlede Antal af dem, som 1876—99 have opnaaet videnskabelige Grader ved Universitetet. Tallene i Parentes angive Antallet af Æresdoktorer:

1876 3	1884 18	1892 15
1877 10	1885 13	1893 9
1878 . . . . . 8 (1)	1886 12	1894 . . . . . 38 (30)
1879 . . . . . 96 (74)	1887 . . . . . 8 (1)	1895 12
1880 . . . . . 10 (1)	1888 13	1896 10
1881 9	1889 11	1897 14
1882 13	1890 13	1898 10
1883 . . . . . 16 (1)	1891 . . . . . 14 (1)	1899 . . . . . 15 (1)

Universitetet virker fremdeles for Videnskabernes Fremme gennem Udsættelse af Prisopgaver (aarlig 14). Adgangen til at besvare disse staar aaben for enhver, som ikke har kongelig Ansættelse eller er over 30 Aar gammel, saavel Akademikere som andre. Til Besvarelsen tilstaas et Tidsrum af eet Aar; for den naturhistoriske er Fristen 2 Aar. De indsendte Besvarelser kunne være skrevne paa Dansk eller Latin, Opgaven i Æstetisk dog altid paa Dansk. Til Bedømmelsen vælger hvert Fakultet mindst 3 Professorer. Besvarelserne skulle indsendes anonymt med lukket Navneseddel, der kun maa aabnes, hvis der tilkendes nogen Pris. Belønningen for en tilfredsstillende besvaret Opgave er en Guldmedaille til en Værdi af 132 Kr., samt en Sum af 200 Kr., for saadanne Besvarelser, der ikke ere fuldt tilfredsstillende, men dog synes fortjenstfulde, et »Accessit« og en dertil hørende Pengesum 100 Kr. Følgende Liste viser Antallet af Besvarelser, som de af Universitetet udsatte Prisopgaver have fremkaldt i Aarene 1876—99. De i Parentes tilføjede Tal angive Antallet af dem, som ere belønnede henholdsvis med Prismedaillen og Accessit:

1876 . . . 8 (2-4)	1884 . . . 7 (4-0)	1892 . . . 10 (4-1)
1877 . . . 5 (1-3)	1885 . . . 10 (4-5)	1893 . . . 8 (6-1)
1878 . . . 5 (2-1)	1886 . . . 6 (3-2)	1894 . . . 12 (4-5)
1879 . . . 4 (1-3)	1887 . . . 8 (4-2)	1895 . . . 12 (8-2)
1880 . . . 5 (3-0)	1888 . . . 21 (12-5)	1896 . . . 16 (8-4)
1881 . . . 9 (4-3)	1889 . . . 11 (7-2)	1897 . . . 18 (5-3)
1882 . . . 6 (3-2)	1890 . . . 17 (7-6)	1898 . . . 14 (10-3)
1883 . . . 5 (3-1)	1891 . . . 19 (11-4)	1899 . . . 10 (4-3)

I Overensstemmelse med hele den frie Maade, hvorpaa Universitetet virker som Lærestanstalt, staar ogsaa de indskrevne akademiske Borgeres Forhold til det. Der øves saaledes ingen Kontrol med Studenternes Flid eller nogen Tvang med Hensyn til Anlægget af deres Studier. Undervisningen sker hovedsagelig gennem Forelæsninger, enten systematiske Fremstillinger af hele Discipliner til Vejledning om, hvad der kræves til Eksamen, eller mere indgaaende Gennemgang af visse Afsnit; men de fleste af Universitetslærerne holde dog ved Siden deraf ogsaa skriftlige og mundtlige Øvelser med deres Tilhørere, især de ældre. I ikke faa Discipliner findes trykte Haandbøger, udgivne af Universitetslærere til Eksamensbrug (især i de juridiske Fag). En strengere videnskabelig Undervisning fra Universitetets Side er i den nyeste Tid forsøgt ved Oprettelsen af forskellige Laboratorier (jfr. ndf.). Mange Studenter benytte foruden Universitetet private Manufakturere; denne Studiemaaade anvendes i størst Udstrækning af de juridiske Studerende, dog ogsaa af teologiske og medicinske, der mest drive Studiet som speciel Forberedelse til Eksamen; selvstændigere videnskabelig Forskning vil man derimod hyppigere træffe blandt dem, som forberede sig til Magisterkonferenser eller Skoleembedseksaminerne, medens Teologer, Jurister og Medicinere for det meste opsætte dette, indtil de have taget deres Embedseksamen.

Der lægges saaledes ikke fra Universitetets Side noget Baand paa Studenternes Frihed til at anlægge deres Studier, som de ønske det, men de ere dog visse akademiske Love og Vedtægter underkastede og dertil den alm. borgerlige Lovgivning. Med den almindelige Værnepligts Indførelse 1849 bortfaldt Studenternes Undtagelsesstilling i saa Henseende, og de skille sig overhovedet ikke fra det øvrige borgerlige Samfund, end ikke i Dragt, naar undtages Studenterhuen, som endnu bæres af Flertallet af de yngre Studenter. Den danske Student kan derfor næppe siges at være af nogen udpræget Type, og det samme gælder om Studenterlivet, saaledes som det udfolder sig i de forskellige Foreninger, der udelukkende bestaa af akademiske Borgere. Nævnes maa: »Studenterforeningen« (stiftet 1820), der ejer en smuk Bygning og et betydeligt Bibliotek; til denne Forening, der nu staar som den forholdsvis mere konservative i Studenterverdenen, fik de kvindelige studerende først Adgang 1898. »Studentersamfundet«, stiftet

1882 af en Kreds af Fremskridtsmænd, med Adgang baade for Mænd og Kvinder, virker tillige paa forskellige Maader i Oplysningens og Velgørenhedens Tjeneste (Arbejderundervisning, Museumsbesøg, Retshjælp for ubemidlede osv.). »Studenterhjemmet«, stiftet 1892, ligeledes med Adgang for begge Køn, er indrettet paa kristeligt Grundlag. Fremdeles Foreninger med mere specielle Formaal: Studentersangforeningen (af 1839), der har bidraget stærkt til at fremme Studenterlivet udad og indadtil. Akademisk Orkester, Akademisk Skytteforening (af 1861), som er militært organiseret og giver Medlemmerne Øvelse i Skydning, Eksercits, Felttjeneste og Gymnastik (for Studenternes legemlige Udvikling gøres der endnu Intel fra Universitetets Side), Akademisk Boldklub, Akademisk Roklub, Akademisk Missionsforening og »Studenterkredsen«, en Diskussionsforening af grundtvigsk Retning. Gennem alle disse Institutioner har altsaa de danske Studenter en rig Løjlighed baade til personlig Udvikling og til at tage Del i de forskellige Rørelser i vort Aandsliv. Som samlet Korporation optræde Studenterne sjældent. Det kan ske, at en Kreds af Studenter, som har fælles Interesser, henvender sig til Universitetet, et enkelt Fakultet eller enkelte Universitetslærere, men saadanne Henvendelser foregaa aldrig i Form af offentlige Demonstrationer o. lign. Paa den anden Side blander Universitetet sig heller ikke i de forskellige Studenterforeningers specielle Forhold, om end Universitetslærerne efter Indbydelse hyppig deltage i disses Møder og Diskussioner.

Til Hjælp for Studenter under deres Studier findes ved Universitetet en stor Mængde Legater og andre Stiftelser (herom senere): de Studenter, som nyde saadanne Beneficier, ere naturligvis til en vis Grad underkastede Kontrol og maa præstere Attester for Deltagelse i Forelæsninger og Øvelser. Hvis en Student uden for Universitetet gør sig skyldig i Overtrædelse af den offentlige Orden eller den borgerlige Straffelov, kan han offentlig forvises fra Universitetet (relegeres) eller, ved ringere Forseelser, faa en Tilrettevisning af Universitetets Rektor.

Medens man vel gennem Forelæsningslisterne kan danne sig et Skøn over, i hvilken Grad Studenterne benytte Universitetets Vejledning (jfr. Tabel A S. 308), saa stiller Sagen sig derimod anderledes, naar man spørger, hvor stort Antallet af samtlige Studenter, der til et givet Tidspunkt forberede sig til Universitetets Eksaminer. Studieliden er nemlig forskellig (hyppigst dog 6 Aar), og mange Studenter tage kun Filosofikum uden at studere videre, eller de fortsætte deres Studier andensteds (f. Eks. ved den polytekniske Læreanstalt): endvidere benytte en Del kun i ringe Grad Universitetets direkte Hjælp, men drive deres Studier ved Hjælp af Manuduktører eller paa egen Haand. Man kan derfor ikke uden videre tage de i den nævnte Tabel anførte Tal. Det samlede Tal af Studenter for Tiden maa anslaaes til over 2000. Medens Antallet af indskrevne Studenter fra Aarhundredets

Begyndelse indtil 1860 aarlig beløb sig til mellem 100—200, saa er siden den Tid Tallet steget betydelig, og i de sidste 20 Aar har Antallet gennemsnitlig været aarlig 300—400. En af Grundene til Stigningen er naturligvis den, at der 1875 aabnedes Adgang for Kvinder til at faa akademisk Børgerret, men noget synderlig stort Antal af kvindelige Studenter har der dog hidtil ikke meldt sig; i Aarene 1877—90 tilsammen kun 61, i de følgende 8 Aar derimod i alt 135. — Udenlandske Studenter kunne ikke tage Eksamen ved Universitetet uden først at lade sig immatrikulere, men Antallet af saadanne er ubetydeligt. Doktorer, som have erhvervet sig *jus docendi* ved fremmede Universiteter, kunne heller ikke holde Forelæsninger ved Universitetet uden kongelig Bevilling. Til Fremme af den videnskabelige Forbindelse med vore Nabouniversiteter er der nedsat et Udvalg for

Studiefællesskab
mellem Nordens Uni-

versiteter, bestaaende af 2 Repræsentanter for Universitetslærerne og 2 for Studenterne. Endvidere findes en Patronatskomité for franske Studerende i København og for danske Studerende, der rejse til franske Universiteter.

Med Hensyn til Administration og økonomiske Forhold er Universitetet en Statsanstalt, hvis øverste Styrelse sker gennem Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; men det indtager dog en meget selvstændig Stilling, idet det selv styrer sine indre Forhold og udøver Indflydelse gennem sine Erklæringer og Betænkninger over Administrationen i Almindelighed og Kontrol med Formuen. Dette sker gennem Konsistorium, et Universitetsraad, der bestaar af Professorer af alle Fakulteter; 1850 blev det bestemt, at de 11 ældste Professorer skulde være stadige Medlemmer af Konsistorium, og samtidig oprettedes den

Johan Nicolai Madvig (som Rector magnificus).
efter Carl Blochs Maleri.

akademiske Lærerforsamling«, omfattende alle de Universitetslærere, som ere »Medlemmer« af de forskellige Fakulteter. Dennes Opgave er det at forhandle om mere indgribende Foranstaltninger af almen Interesse for det hele Universitet, og dens Udtalelser skulle være et endeligt Udtryk for det samlede Universitets Mening. Lærerforsamlingen vælger, paa 5 Aar ad Gangen, 5 Medlemmer til Konsistorium uden for de 11 ældste, saaledes at dette nu bestaar af 16 Medlemmer. Iblandt disse 16 vælger Lærerforsamlingen Universitetets Rektor (*rector magnificus*), som repræsenterer Universitetet og leder Forhandlingerne i den akademiske Lærerforsamling og i Konsistorium; han vælges for eet Aar (fra Novbr. til Novbr.) og bærer, naar han optræder paa Embedsvegne, en stor gylden Halskæde.

Ved Universitetet afholdes ordinært 2 Fester om Aaret, i Anledning af Kongens Fødselsdag og til Minde om Kirkens Reformation; til begge indbydes der ved et Program, indeholdende en videnskabelig Afhandling. Ved den førstnævnte Fest skriver Rektor selv Programmet og holder Festtalen, tillige uddeler han Priserne for de besvarede Opgaver, hvis Bedømmelser findes optrykte i Programmet. Til Reformationsfesten skrives Afhandlingen af Professorerne efter Tur, og den samme Professor, som er Forfatter til Programmet, holder i Reglen ogsaa Festtalen, hvorpaa Rektor aflægger Beretning om Universitetet for det forløbne Aar og proklamerer de Doktorer, som i Aarets Løb have disputeret.

Universitetets Udgifter bestredes oprindelig udelukkende af dets egen Formue, bestaaende af Kapitaler, Jordegods, Kirker o. lign., men paa Grund af forøgede Udgifter er dets Kapitalformue nu næsten opbrugt, saa at dets væsentligste Indtægt bestaar af det aarlige Tilskud paa Finansloven. Af følgende Tabel ses, hvorledes Universitetets Indsægtler og Udgifter fordelte sig i Finansaaret 1897—98:

Indtægt:	Udgift:
Indtægt af Jordegods . . . . . 193 530 Kr.	Lønninger:
Kirkelige Afgifter . . . . . 9 176 —	1) til Universitetslærere 348 433 Kr.
Almanak-Privilegiet . . . . . 46 297 —	2) - Censorer . . . . . 28 246 —
Forskellige Indtægter . . . . . 18 291 —	3) - Administrationen 137 404 —
Tilskud af Statskassen . . . . . 632 145 —	Videnskabelige Samlinger 106 547 —
	Fritryk til Professorerne 2 159 —
	Pensioner o. lign. . . . . 29 519 —
	Saglige Udgifter . . . . . 247 131 —
899 439 Kr.	899 439 Kr.

Ved den her givne Skildring kan man ikke undgaa at lægge Mærke til, i hvor høj Grad Universitetet har arbejdet sig fremad i det sidste Aarhundrede: den store Forøgelse af Lærerposterne, Omordningen af

Fakulteterne, Indretningen af nye Eksaminer, som de statsvidenskabelige, Skoleembedseksaminerne og Magisterkonferenserne. Fra de ældste Tider har vort Universitet haft et gennemgaende demokratisk Præg, og dette er i det forløbne Aarhundrede blevet endnu mere løjnefaldende: den gratis og offentlige Undervisning, de talrige Stipendier, hvis Antal stadig er vokset, og den heldige Beliggenhed i Landets eneste Storstad, alle disse Forhold bevirke, at Universitetet bliver let tilgængeligt for Alle og staar som en national Dannelsesanstalt, med fast Stæde i selve vor Kulturs Centrum.

DINES ANDERSEN.

UDDANNELSEN TIL FORSKELLIGE EMBEDESEKSAMINER.

Teologernes Uddannelse. Det teologiske Universitetskursus lægger Hovedvægten paa et førstehaands Kendskab til det Nye Testamente og den apostolske Tids Livs- og Læreforhold, samt paa en moden Indtrængen i den evang.-luth. Kirkes Tankearbejde med den kristne Tros Indhold, men udmærker sig i øvrigt ved en fyldig Gennemgang af samtlige teologiske Discipliner. Studietiden er nu omtr. 6 Aar. Adgang til Embedseksamen have mandlige Studenter af den evang.-lutherske Konfession; forud maa de have bestaaet »Filosofikum« samt Prøver i Hebraisk (mundtlig) og i patristisk Latin (skriftlig og mundtlig). Stoffet til »Embedseksamen« (indført 1707, nugældende Ordning, væsentligt fra 1789 og 1847), der er Betingelse for Opnaelse af præstelig Kald i den danske Folkekirke, omfatter nu: 1) Det Nye Testamente i Grundsproget med Fortolkning, nytestamentlig Indledning samt Fortolkningslære; 2) et Udvalg af det Gamle Testamente i Grundsproget (1. Mosebog, 50 Salmer, 25 Kapitler af de profetiske Skrifter); Udsigt over Israels Historie samt Kendskab til de gammeltestamentlige Bøgers Indhold og gammeltestamentlig Indledning; 3) en fyldig Fremstilling af hele Kirke- og Dogmehistorien; 4) den evang.-lutherske Dogmatik, med Bifaget Symbolik; 5) den kristelige Moral med Moralens Historie samt Hovedtrækkene af Religionsfilosofien med Oversigt over de vigtigste religiøse og filosofiske Verdensanskuelser. Eksamenen bestaar i en skriftlig Prøve (6 Opgaver) og en mundtlig Prøve. I de første Studieaar løres Studenterne ved Forelæsninger og Eksaminatorier ind i det eksegetiske og historiske Stof, medens man de sidste Aar gennemgaar de systematiske Discipliner og faar Vejledning til Øvelse i skriftlige Udarbejdelser, hvis Emner hentes fra hele Studiets Stof. Det Arbejde, som skal udfylde Universitetets Vejledning, er vedblivende for meget afhængigt af afskrevne Forelæsninger, udenlandske og altfor vidtløftige Lærebøger samt af privat Manuduktion, der dog sjælden omfatter mere end enkelte Dele af Stoffet. Til det teol. Fakultet

er knyttet et Pastoralseminarium (oprettet 1809), som forbereder til 2 praktiske Prøver (i Prædiken og Katekese), hvis Aflæggelse er Betingelse for teologiske Kandidaters Indtrædelse i præstelig Virksomhed; det giver tillige Undervisning i Kirkeret og Messesang. Under det teol. Fakultet henhører ogsaa en, iøvrigt endnu aldrig fuldbyrdet, Eksamen i Teologi for kvindelige Studerende, ligesom Fakultetet undtagelsesvis med Ministeriets Tilladelse kan afholde en afsluttende Prøve for danske Studenter af reformert Konfession.

Da Fordringerne med Hensyn til Kundskabsmassen i de enkelte Discipliner (især Kirkehistorie, Fortolkning og Indledningsfagene) stadig er steget i Aarhundredets Løb, har der gentagne Gange hævet sig Røster for Indskrænkning i Eksamenspensum'et, enten ved at tvungent Studium af Gl. Testamente paa Grundsproget ganske udgaar, eller ved at der indrømmes Valg af et særligt Hovedfag, medens de øvrige Discipliner tilegnes i mere propædeutisk Form. Til Skade for Muligheden af videregaaende specielle Studier er den Omstændighed, at der samtidig med de sidste Tiaars store Stigning af de Studerendes Tal (Kandidaternes Tal er nu 70—80 aarlig), ikke er sørget for Tilvækst af Fakultetets Lærerpersonele. Da tilmed Studenterne nu tage ikke ringe Del i praktisk kirkeligt Arbejde, er frivilligt og friere Studium i Tilbagegang.

J. OSKAR ANDERSEN.

Juristernes Uddannelse. Den Ordning, der blev indført ved den juridiske Eksamens Oprettelse i 1736, holdt sig væsentlig uforandret indtil langt ind i det 19de Aarh. Der foregik vel efterhaanden forskellige Ændringer med Hensyn til de enkelte Eksamensfag, men Eksamenens Grundkarakter skiftede ikke derved. Den fandt Sted i to Former, dels den fuldstændige eller latinske juridiske Eksamen, dels den saakaldte dansk-juridiske Eksamen, og til begge krævedes baade en teoretisk og en praktisk Prøve. I 1871 afskaffedes imidlertid den sidste, saaledes at vore Juristers Uddannelse siden den Tid har været ensidig teoretisk. I 1890 ophævedes den dansk-juridiske Eksamen i dens hidtilværende Form; i Stedet derfor deltes den fuldstændige juridiske Eksamen i to Dele, af hvilke den første, den juridiske Fællesprøve, til hvilken ogsaa ustuderede have Adgang, giver Ret til Titulaturen *exam. jur.*, medens der til at blive *cand. jur.* kræves, at man foruden at være Student og have taget »Filosofikum« har bestaaet ogsaa den 2den Del, som maa lages 1 Aar efter 1ste. Til den 1ste juridiske Prøve ere Fagene: Civilretten i to Afdelinger, endvidere Proces I. og II. og Strafferet, ved den 2den Prøve Romerret, Statsret, Retsfilosofi, Retshistorie, Søret og Folkeret. Ved den nye Ordning er der altsaa fremkommet den Betydning, som

at Fag som Romerret og Retsfilosofi, hvis Betydning i hvert Fald kun kan ligge i deres almindelige uddannende Virkning og deres Evne til at gøre Blikket paa den danske Rets Fænomener friere, ikke, som det ellers plejer at være Tilfældet, komme forud for eller sammen med de praktiske Hovedfag, men at der først for Alvor skænkes dem Opmærksomhed, efter at Studiet af disse er afsluttet, og saaledes det sidste Aar ved Universitetet anvendes paa Emner, der ere saa godt som uden direkte Betydning for det senere praktiske Liv. Kun den, der er i Besiddelse af den højere juridiske Dannelse, som den afsluttende Prøve anses som Bevis for, kan blive fast Dommer eller Højesteretssagfører og Overretssagfører, medens den danske Jurist kun kan drive det til Dommerfuldmægtig eller Underretssagfører. Den praktiske Virkning af den nye Ordning har for øvrigt væsentlig været, hvad vistnok ogsaa nærmest var tilsigtet, at indskrænke Tallet af de danske Jurister meget betydelig. Det samlede Tal, som f. Eks. i 1898 havde afsluttet det juridiske Studium, var 86, hvoraf 18 danske Jurister. Forskellen fra det sædvanlige aarlige Tal i Begyndelsen af 19. Aarh. er kun ringe, og den megen Tale om Overproduktion af Jurister, som vistnok ogsaa nærmest gælder København, men ingenlunde i samme Grad det øvrige Land, synes altsaa ikke at have nogen synderlig Støtte i de statistiske Forhold. Til den fuldstændige Eksamen anvender vore Jurister gennemsnitlig 6 à 7 Aar, i hvilken Tid de fleste ikke alene høre Forelæsninger, men tillige gennemgaa hele Systemet hos Manuduktører, og Danmark tør saaledes vistnok siges at være et af de Lande i Verden, der ofrer mest paa sine Juristers rent teoretiske Universitetsuddannelse — saa meget, at Hensynet til Livets umiddelbare praktiske Krav derved undertiden synes at træde vel stærkt i Baggrunden.

H. MUNCH-PETERSEN.

Lægernes Uddannelse. Enhver, der ønsker at underkaste sig den »*lægevidenskabelige Embedseksamen*« i Danmark og saaledes at erholde *jus practicandi*, maa have bestaaet *Studentereksamen* og den *filosofiske Prove*. Den *lægevidenskabelige Embedseksamen* falder i tre Dele: 1) en Forberedelseseksamen, der omfatter en praktisk Prøve i uorganisk kemisk Analyse samt mundtlige Prøver i Fysik, Kemi, Botanik og Zoologi; 2) en 1ste Del, omfattende mundtlige Prøver i Anatomi, Fysiologi og Farmakologi; 3) en anden Del, omfattende skriftlige Prøver i Medicin, Kirurgi og Retsmedicin, kliniske Prøver i Medicin og Kirurgi, mundtlige Prøver i Medicin, Kirurgi, kirurgiske Operationer, Fødselsvidenskab, pathologisk Anatomi. Om Lærerposterne se ovf. S. 305 flg. Fra Aar 1838, — da den nuværende lægevidenskabelige Embeds-

eksamen indførtes ved Sammensmeltning af den kirurgiske og den medicinske Eksamen, -- og indtil Begyndelsen af 70'erne var det medicinske Studium ganske *fril*: end ikke for de kliniske Fags Vedkommende var der Studietvang; den Omstændighed, at der kun fandtes eet Universitet og faa Studenter, gjorde det muligt at udøve tilstrækkelig Kontrol gennem Eksamen alene. Omkring Aar 1870 fandt man det imidlertid hensigtsmæssigt for *Klinikernes* Vedkommende at indføre Studietvang, og alt efter som de studerendes Antal tiltog (70—80 Læger aarlig!) og flere Specialiteter indførtes som Undervisningsfag, gik man videre ad denne Vej; for et enkelt Fags — Dissektionens — Vedkommende nødtes man paa Grund af Kadavermangel til at erstatte en Eksamination med et tvungent Kursus. Alt dette har ført til, at der nu af enhver Kandidat, som indstiller sig til Embedseksamen, fordres Bevis for, at han har gennemgaaet lovbefalede Kursus i følgende Fag: 1. Uorganisk kemisk Analyse, 2. Fysik, 3. Dissektion, 4. medicinsk Klinik, 5. kirurgisk Klinik, 6. Oftalmologi, 7. Dermatologi og Syphilidologi, 8. Psychiatri, 9. epidemiske Sygdomme, 10. Bakteriologi. Gennemførelsen af et saadant Undervisningsprogram vilde have været absolut umuligt, hvis Fakultetet kun havde kunnet raade over Syge-Materialet paa de to Hospitalsafdelinger, som bestyres af Professorerne i medicinsk og kirurgisk Klinik; Universitetet har derfor truffet den Overenskomst med flere af Københavns kommunale og andre Hospitaler, at deres Overlæger mod et passende Honorar skulle deltage i den kliniske Universitetsundervisning og navnlig afholde en Del af de ovenfor nævnte lovbefalede Kursus; dette gælder saaledes om to af Frederiks Hospitals og om alle Kommunehospitalets 6 Overlæger, samt om Overlægerne ved Børnehospitalet og ved Epidemihospitalet: paa Besættelsen af 6 af disse ti Overlægepladser har Fakultetet sikret sig en vis Indflydelse. — Til den Nytte, som Medicinerne drage af den organiserede Undervisning ved næsten alle Byens Hospitaler kommer endvidere den Uddannelse de erhverve, sig som *frivillige og lønnede Embedsmænd* ved Hospitalerne; det er nemlig Skik, at alle Studenter indtegne sig som »Volontører« paa Frederiks Hospital eller Kommunehospital, hvorved de forpligte sig til daglig i Løbet af et Aar at gøre Assistent-Tjeneste paa de kirurgiske Afdelinger og senere i kortere Tid paa de medicinske Afdelinger og Sektionsstuen. Denne »Volontørtjeneste« giver Adgang til toaarig Ansættelse som »Kandidat« ved Hospitalet. — Studietiden er som Regel 7 Aar. I Almindelighed anvendes de første 1½—2 Aar til Filosofikum og Forberedelseseksamen; derefter indtegne de studerende sig straks som Hospitalsvolontører og paabegynde deres egentlige medicinske Studier; ca. 3½ Aar senere tages Eksaminens 1ste Del og 1½—2 Aar senere 2den Del. Herefter har Kandidaten jus practicandi — undtagen som Fødselshjælper; naar han derefter har gjort en Maanedes Tjeneste paa

den Kgl. Fødselsstiftelse, er ogsaa denne Ret erhvervet. Da alle Forelæsninger og de fleste Kursus holdes gratis, ere de med det medicinske Studium i Danmark forbundne Bekostninger kun ringe.

CARL. J. SALOMONSEN.

VIDENSKABELIGE LABORATORIER UNDER UNIVERSITETET. 1. Det statistiske Laboratorium, oprettet i 1892, er et Led i Undervisningen i de økonomisk-statistiske Fag; Øvelserne ere obligatoriske for de Studerende, der ville tage økonomisk-statistisk Eksamen. Laboratoriet har Lokale i Universitetets Anneksbygning, staar under Ledelse af de statsvidenskabelige Professorer og støttes ved en aarlig Bevilling paa 1500 Kr. til Driften, Lønning af Assistent, Anskaffelse af Bøger og Afholdelse af Udgifter ved statistiske Undersøgelser. Laboratoriet er et Udslag af vore Dages Trang til at give Universitetsundervisningen et andet Præg. Ved den tvungne Deltagelse i Øvelserne faar den studerende en Adgang til at tumle med statistiske Opgaver, som han tidligere vanskelig kunde faa. En væsentlig Mangel er ganske vist, at Forpligtelsen kun gælder 1—2 Semestre, og i saa kort Tid naar man ikke langt i Færdighed over for statistiske Iagttagelser. Men herpaa bødes der noget ved, at Laboratoriet har haft en Række af Undersøgelser for, snart ved eget Initiativ, snart efter Henvendelse fra private eller Institutioner, og ved disse Undersøgelser have ikke faa studerende og Kandidater medvirket. Af saadanne Opgaver kan nævnes en Undersøgelse af Skolebørns Tænder, Undersøgelse over Stammen og Døvsstumhed, et fra anerkendte Sygekasser indkommet Materiale, Forbrugs- og Lønstatistik. Som de andre Laboratorier har det endelig stor Betydning ved at bringe de Studerende i nærmere Berøring med Professorerne, idet en stor Del af Undervisningen i de økonomisk-statistiske Fag foregaar paa Laboratoriet, mere *en famille* end det kan ske i et almindeligt Universitetsauditorium.

H. WESTERGAARD.

2. Det filologisk-historiske Laboratoriums Opgaver ere af lignende Art som de ved mange af Udlandets Universiteter brugelige »Seminarier«; her skulle de studerende ikke være Tilhørere, men selv arbejde sig ind i det videnskabelige Stof igennem »Øvelser«, der ledes af Universitetets Lærere. Som Hjælpemiddel findes en Samling af Kildeskrifter og andre Værker, der ikke blot afgive Materiale til de enkelte Øvelsestimer og til Deltagernes Forberedelse til disse, men ogsaa byde de studerende let Adgang til Hovedværkerne i deres Fag. Laboratoriet skyldes særlig Prof. Kr. Erslevs ihærdige Bestræbelser, og det aabnedes 1896 med denne fremragende Historiker som den

af Laboratoriets Lærere valgte Forstander. Paa Finansloven er der til Laboratoriet aarlig bevilget 3 500 Kr. Tilslutningen til det har været livlig for alle de Fag, som høre under Skoleembedseksamen, og for flere af de frie Studier, baade fra Professorer og studerendes Side; der løses halvaarl. omtr. 100 Adgangskort, medens det daglige Besøg i Forelæsningsstunden sædvanlig er ca. 20. Der er da god Udsigt til, at Laboratoriet kan naa frem mod sit Maal, at føre de studerende fra det blot tilegnende til større Selvtænkning og mere videnskabeligt Studium.

AXEL OLRIK.

3. Psykofysisk Laboratorium. Psykofysiken — eller, hvad der omtrent er det samme: den eksperimentale Psykologi — har til Opgave ved systematiske Forsøg og Forsøgsrækker at undersøge Forbindelsen mellem Yderverdenens og det sjælelige Livs Fremtoninger. Grundlagt i den sidste Halvdel af 19de Aarh. af Fechner og efter ham især af Wundt, er den hos os først indført af Docent Alfr. Lehmann, der i 1886, efter et Ophold ved Wundts psykofysiske Laboratorium i Leipzig, indrettede sit første Laboratorium. Et bedre Lokale fik han i Foraaret 1891 i Universitetsannekset i Studiestræde: to nogenlunde rummelige Værelser, hvoraf det ene sort-malet og sort-møbleret til Lysforsøg, samt et Værksted og et Mørkekammer til Fremkaldelse af fotografiske Billeder. Endnu var Laboratoriet dog en ganske privat Institution, men ved kgl. Resolution af ^{10/} 1894 overgik det til Universitetet, der fra nu af paatog sig Vedligeholdelsen og Nyanskaffelser til et samlet aarligt Beløb af 600 Kr., medens Lehmann stadig vedblev at være Laboratoriets Leder. 1896 udvidedes Laboratoriet med et nyt Værelse. Af Arbejder, udgaaede fra Laboratoriet, maa fremhæves Lehmanns Forsøg over umiddelbar Genkendelse, Lehmanns og F. C. C. Hansens over uvilkaarlig Hvisken samt Lehmanns endnu uafsluttede Undersøgelser over Sindsbevægelsernes legemlige Ytringer.

E. BUCH.

4. Laboratorierne under det lægevidenskabelige Fakultet befinde sig for største Delen paa et ejendommeligt Overgangsstadium: Det er nu en Menneskealder siden, at en Ombygning og Flytning af det forældede »Frederiks Hospital« blev bragt i Forslag; samtidig knyttedes hertil Forslag om Oprettelsen af nye tidssvarende medicinske Undervisnings-Institutter. Men til Trods for et ihærdigt Arbejde og talrige Forsøg er det endnu ej lykkedes at gennemføre disse Planer; de ere strandede dels paa politisk Uenighed, dels paa Frygten for de store Udgifter, dels paa andre Forhold. Da Udsigterne til en radikal Forbedring af de ganske utilstrækkelige og forældede Anstalters Kaar bleve svagere og svagere, medens Institutternes Mangler samtidigt

bleve mere og mere skrigende, skaffedes endelig i 1898 en foreløbig Hjælp for de mest betrængte Institutter ved Indkøb af et Nabohus til det tidligere »Kirurgiske Akademi«, hvor flere af Laboratorierne vare anbragte. Det indkøbte Privathus sammenbyggedes med Kirurgisk Akademi, og der tilvejebragtes saaledes en stor Udvidelse af det *anatomiske*, det *pathologisk-anatomiske* og det *farmakologiske* Institut. Tillige blev der i nogle til den gamle Universitetsbygning hørende Lokaler indrettet et lille *hygiejnisk* Institut, og omtrent samtidigt foretoges der ret betydelige Udvidelser af det *fysiologiske* Institut — det eneste, der har en særlig Bygning — og af Laboratoriet for *medicinsk Bakteriologi*. Et *relsmedicinsk* Institut mangler ganske. Selv efter denne for nylig stedfundne Udvidelse maa dog flere af vore medicinske Laboratorier betegnes som ret mangelfulde, et Forhold, der træder saa meget skarpere frem ved Modsætningen til de fortrinlige, til Dels pragtfulde Institutter, over hvilke det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet raader.

a) *Det normal-anatomiske Institut* (2 Assistenten, 1 Underassistent, aarligt Budget: 4 500 Kr.) var indtil 1898 overordentlig ilde stillet: Det havde kun smaa og slet ventilerede Arbejdsrum for Professorens og hans Assistenters, medens man havde maattet leje Lokaler til de histologiske Øvelser i et Privathus ude i Byen; ved de ovenomtalte Bygningsarbejder fik man 1898 betydeligt større Plads til Opstilling af det righoldige Museum, Lokaler til en Studiesamling for studerende, en Mikroskopi-Sal med 40 Arbejdspladser, et godt Biblioteks- og Læseværelse, ikke at tale om Arbejdslokaler for Bestyrer, Assistenten og viderekomne. Anstalten er dog heller ikke i sin nuværende Form tilfredsstillende, og man bestræber sig vedblivende ivrigt for at faa det planlagte store, tidssvarende anatomiske Institut opført.

b) *Det fysiologiske Institut* (2 Assistenten, aarligt Budget: 3000 Kr.) Fysiologien blev selvstændigt Lærefag 1829, da Eschricht udnævntes til Lektor heri. Efter mange Aars Arbejde udvirkede han (1845) at faa de nødvendige Midler bevilgede til Oprettelsen af et zootomisk-fysiologisk Museum; derimod har Panum Æren for at have grundlagt vort første moderne *eksperimental-fysiologiske* Universitets-Laboratorium: han udvirkede, at der paa det gamle kirurgiske Akademis Grund opførtes en særlig Bygning til et fysiologisk Laboratorium (1867), i en lang Aarrække det eneste medicinske Institut, hvor der gaves Lejlighed til at udføre eksperimental-biologiske Arbejder; det gav endvidere indtil for faa Aar siden Husly til den farmakognostiske Samling og Lokaler til de mikroskopiske Kursus i pathologisk Histologi. Efter at nu Farmakologens og den pathologiske Anatomis Arbejdslokaler ere omordnede, er det fysiologiske Laboratorium ogsaa blevet udvidet; det indtager nu hele den i 1867 opførte Bygning og indeholder, foruden en Del af det gamle zootomiske Museum, udmærkede Arbejdslokaler

for viderekomne og et fysiologisk-kemisk Øvelseslaboratorium med 40 Pladser for medicinske Studerende.

c) Det *pathologisk-anatomiske Institut* (2 Assisterter, aarligt Budget: 3 500 Kr.). En selvstændig Lærestol i pathologisk Anatomi oprettedes ved vort Universitet 1843; et ret omfangsrigt pathologisk Museum voksede derefter op de følgende Aar; men Arbejdsforholdene vare yderst slette: Sektionslokalet var kun tarveligt; til histologiske Øvelser maatte man laane Plads i det fysiologiske Institut, og først 1891 fik Professoren i pathologisk Anatomi et ganske lille Laboratorium til sin Raadighed. Nu er i 1898 ogsaa dette Institut blevet i overordentlig Grad forbedret: Obduktionerne udføres for Tiden i Frederiks Hospitals Sektionsstue, hvis hele Materiale staaer til Professorens Raadighed; Museets Lokaler ere blevne udvidede: der raades baade over en Række Arbejdspladser for viderekomne og over Rum til histologiske Øvelser. Det maa tilføjes, at Fremtidsudsigterne for det pathologisk-anatomiske Institut ere betydeligt bedre end for de andre lægevidenskabelige Institutter, idet det kan anses for sikkert, at dette vil faa en ny og tidssvarende Bygning, saa snart Flytningen af Frederiks Hospital finder Sted.

d) Det *farmakologiske Laboratorium* (1 Assistent, aarligt Budget: 1 500 Kr.) er af meget ny Dato. Indtil 1895 havde Professoren i Farmakologi kun en lille farmakognostisk Studiesamling at raade over; først da lykkedes det at faa oprettet et farmakologisk Laboratorium, som siden 1898 har faaet Plads i samme Bygning som det normal-anatomiske og det pathologisk-anatomiske. Det omfatter, foruden Laboratorier for Bestyrer, Assistent og viderekomne, en større Studiesal, i hvilken den farmakognostiske Samling er opstillet.

e) *Laboratoriet for medicinsk Bakteriologi* (2 Assisterter, aarligt Budget: 2 900 Kr.) blev oprettet allerede 1883 under en særlig, midlertidig Docent, som skulde lede bakteriologiske Kurser for Medicinere. Til en Begyndelse bestod det kun af et Værelse i det botaniske Institut; det udvidedes imidlertid langsomt og henlagdes i 1893 under den nyoprettede Professur i *almindelig Pathologi* samtidigt med, at det flyttedes til sine nuværende Lokaler, der tidligere benyttedes som en Del af Universitetets kemiske Laboratorium; senere er det atter blevet udvidet med det Formaal for Øje at gøre det skikket til ikke blot at staa i den medicinske Bakteriologis men i hele den almindelige Pathologis, særligt den pathologiske Fysiologis Tjeneste, og det raader nu over 35 Arbejdspladser for studerende, foruden over en Del Pladser for viderekomne. I 1894 blev Laboratoriet forøget med en lille serumterapeutisk Afdeling, imod at det paatog sig, inden for saa vide Grænser som det formaade, at forsyne Landet vederlagsfrit med *antidifterisk Serum*. Driften af denne serumterapeutiske Afdeling har aarlig kostet gennemsnitlig 13 000 Kroner; den har dog kun en midlertidig Karakter,

og det paatænkes at nedlægge den og at oprette et særligt, af Universitetet uafhængigt Serum-Institut.

f) *Det hygiejniske Institut* (1 Assistent, aarligt Budget: 1200 Kr.) er det mest stedmoderligt behandlede. Dets Oprettelse 1898 var dog et stort Fremskridt; thi det indeholder smaa, men brugelige Arbejdslokaler for Professoren, Assistenten og et mindre Antal Elever samt Spiren til et hygiejnisk Museum. En Udsigt til en betydelig Udvidelse i Fremtiden er til Stede, idet Hygiejnikeren Dr. Vilh. Chr. Budde har testamenteret sin Formue til Oprettelsen af et Institut for praktisk-hygiejniske Undersøgelser, og det er ikke usandsynligt, at det Budde'ske Institut, naar det engang oprettes, vil blive knyttet til Universitetets hygiejniske Laboratorium.

CARL J. SALOMONSEN.

5. Det botaniske Laboratorium, opført Aar 1890 i et Hjørne af Botanisk Have, efter Tegning af Etatsraad Herholdt, med en Bekostning af c. 200 000 Kr. (Montering medregnet), indeholder to Afdelinger, en anatomisk og en fysiologisk, samt et stort Auditorium, en Studiesamling og to Embedsboliger for Havens Direktør og Professoren i Plantefysiologi. Den planteanatomiske Afdeling indeholder en større Sal for mikroskopiske Øvelser, samt nogle Arbejdsrum for specielle Undersøgelser. Adskillige videnskabelige Arbejder, ogsaa af Ud-lændinge, ere udførte her. Denne Afdeling er forsynet med Mikroskoper og andre Instrumenter samt et lille Haandbibliotek. Den plante-fysiologiske Afdeling omfatter et Antal større og mindre Værelser, fordelte i 3 Etager, dels almindelige Arbejdsrum, dels Rum bestemte til særlige Arbejder (saasom Luftanalyser, Vejeværelse, Undersøgelser af Mikrober o. s. v.). Her gives de studerende Lejlighed til at gennemgaa et elementært plantefysiologisk Kursus og viderekomne til speciellere Arbejder. Til Afdelingen hører en Samling Instrumenter og et betydeligt Haandbibliotek. — Et større Rum er indrettet til Studiesamling, indeholdende et Antal oplysende Plantepræparater, for største Delen i Spiritus. Denne benyttes til Demonstration ved Forelæsninger og er tillige til bestemte Tider tilgængelig for de studerende under Tilsyn og Vejledning af en Assistent. — Auditoriet, som kan rumme 140 Tilhørere, benyttes til Universitetets og Farmaceutisk Læreanstalts botaniske Forelæsninger, desuden til Naturhistorisk Forenings populære Foredrag. En stor Samling Forelæsningstavler opbevares i Auditoriet. — Medens Botanisk Have og Botanisk Museum (se ndfr.) ere videre Udviklinger af, hvad der fandtes i Begyndelsen af Aarhundredet, er Botanisk Laboratorium en Nydannelse, fremkommet som en naturlig Følge af Botanikkens Udvikling i Aarhundredets Løb. Ved dettes Begyndelse var den beskrivende Botanik ganske dominerende; de Plante-

arter, som studeredes, opbevaredes i Herbariet eller dyrkedes i Haven. Nutildags, da man ikke nøjes med at beskrive og bestemme Planterne, men søger et nærmere Kendskab til Livsfenomenerne, kræves andre

Universitetets botaniske Laboratorium.

Metoder og større Apparat end dengang. Planteanatomi indførtes som Undervisningsfag ved Universitetet i 1873, Plantefysiologi i 1879.

L. KOLDERUP ROSENVINGE.

6. Kemisk Laboratorium traadte i Virksomhed i 1859 i den under Prof. E. A. Scharlings Ledelse opførte Bygning i Ny Vestergade. Efter at Lokaliteterne her havde vist sig utilstrækkelige til at modtage det voksende Antal studerende, der ønskede at deltage i Laboratoriets Øvelser, blev 1892 den nuværende store Bygning, Hj. af Østervoldgade og Sølgade, taget i Brug. Denne Bygning indeslutter, i 2 af hinanden uafhængige Halvdele, Universitetets kem. Laboratorium og dets mineralogiske Museum. Den er opført af Arkitekten Prof. H. J. Holm, for Laboratoriets Vedkommende efter Prof. Julius Thomsens Udkast. Der findes her store lyse Lokaler som Arbejdsrum for studerende, et meget stort Auditorium med de nødvendige Indretninger for kemiske

Forsøg til Illustration af Forelæsningerne og særskilte Arbejdslokaler for Laboratoriets Bestyrer og Assisterer. Laboratoriets Opgave er at virke som Undervisningsapparat og for videnskabelige Undersøgelser. Bestyrer af Laboratoriet og Leder af Undervisningen er den ene af Universitetets Professorer i Kemi, siden 1866 Prof. Julius Thomsen. Undervisningen i praktisk Kemi bestrides i Laboratoriets 3 Afdelinger af 3 Assisterer; en 4de Assistent er til Bestyrerens Disposition ved videnskabelige Arbejder, Forelæsningseksperimenter m. m. I Laboratoriets Øvelser deltog tidligere ogsaa nogle polytekniske og alle farmaceutiske studerende. Efter Oprettelsen af en ny polyteknisk og en farmaceutisk Læreanstalt benyttedes Laboratoriet især af lægevidenskabelige studerende og af studerende, som forberede sig til en naturvidenskabelig Skoleembedseksamen: Antallet af Deltagere i Øvelserne hvert Halvaar er gennemsnitlig 150.

J. KRENCHEL.

7. Observatoriet. Udviklingen af den astronomiske Observationskunst fik væsentlige Bidrag fra Danmark i det 16de og 17de Aarhundrede. Man huske blot den beundringsværdige Nøjaglighed hos Tyge Brahes Observationer, som dog ere anstillede før Kikkertens Opfindelse, og Ole Rømers Konstruktion af Meridiankredsen, det Instrument, der den Dag i Dag er et af Præcisionsastronomiens Hovedinstrumenter. I sørgelig Modsætning hertil staar det lidet tidssvarende Standpunkt, paa hvilket den observerende Astronomi befandt sig her i Landet for 100 Aar siden. Observatoriet paa Rundetaarn, der fuldførtes 1656, betegnede vel ved sin Oprettelse et Led i Fremskridtet (de to første faste Stats- eller Universitets-Observatorier ere Leydens og Københavns), men allerede Ole Rømer havde mærket de Rystelser, som vare en Følge af Beliggenheden paa et befærdet Strøg, og denne Ulempe voksede og gjorde Forholdene ved vort Aarhundredes Begyndelse aldeles utaalelige. Alligevel hengik mer end det halve Aarhundrede, inden Pengene til et nyt Observatorium skaffedes; først i Slutningen af 50erne toges der fat paa dets Bygning (Arkitekt: Hans Christian Hansen) og 1861 var det færdigt.

Beliggenheden paa Københavns gamle Fæstningsvold var trods den ikke betydelige Højde (Observatoriets Fod er $14\frac{1}{2}$ Meter over Havfladen) ualmindelig gunstig for et Byobservatorium: fri Horisont til alle Sider og Afstand til de tættede bebyggede Bydele. Ligesom de fleste andre paa den Tid byggede Observatorier er det opført efter samme Grundplan som det russiske Hovedobservatorium i Pulkowo: I Midten et Taarn med en Drejekuppel, bestemt til at rumme den som Ækvatoreal opstillede Hovedkikkert, paa begge Sider af Taarnet Meridiansalene og yderst paa Fløjene Embedsboliger for Astronomerne.

Det udstyredes med to store moderne Instrumenter, der begge ydede noget godt: En Meridiankreds (Brændvidde 2 Meter, Objektivdiameter 12 Cm.), den samme, som endnu findes, har i Schiellerups Haand ydet et værdifuldt Katalog over 15 000 Fiksstjernesteder, og et Ækvatoreal (Brændvidde 5 Meter, Objektivdiameter 26 Cm.), ved hvilket d'Arrest anstillede sine klassiske Undersøgelser over Himlens Taagepletter. Sammen med disse to Instrumenter kostede Observatoriet noget over 180 000 Kr. I de siden 1861 forløbne Aar har Opkomsten af store Bydele i Nærheden af Observatoriet gjort dettes Beliggenhed noget mindre gunstig. En Fortsættelse af d'Arrests Taagepletobservationer vilde nu ikke mere være mulig. Da tilmed det ovennævnte Ækvatoreal var konstrueret specielt med saadanne Observationer for Øje og netop derfor mindre skikket til andre Arter af Iagttagelser, maatte det (1894) vige Pladsen for et efter moderneste Principper bygget nyt Ækvatoreal, en Dobbeltkikkert, indrettet baade til Observationer med Øjet (Brændvidde 5 Meter, Objektivdiameter 36 Cm.) og til Foto-grafering (Brændvidde $4\frac{3}{4}$ Meter, Objektivdiameter 20 Cm.). Med Omkostninger ved Opstillingen kostede det nye Instrument i alt 49 400 Kr. Ved dette fortrinlige Instrument er Muligheden givet for Danmarks fortsatte Deltagelse i Løsningen af de i Øjeblikket foreliggende astronomiske Opgaver. Da Observatoriet er knyttet til Universitetet, har det til selvskreven Direktør Universitetets *Professor astronomia*, der behor den ene af de til Behoelse bestemte Fløje; Observatoren (aarlig Løn 2 400 Kr. uden Stigning og uden Pension) har Embedsbolig i den anden Fløj, der tillige rummer Bolig for Assistenten (aarlig Løn 1 000 Kr.) og Budet. Det aarlige Budget til løbende Udgifter er meget beskedent, c. 2 000 Kr. De egentlige astronomiske Studerendes Antal er gennemsnitlig 3 à 4 aarligt. Ved flere Skoleembedseksaminer kræves Astronomi som Bifag, dog ikke praktisk Uddannelse i Observationskunsten. Enhver studerende ved Universitetet kan faa Lov at bese Observatoriet ved Henvendelse til Observator, men Publikum i Almindelighed har ikke Adgang. Foran Observatoriet staar en Broncestatue af Tyge Brahe, et Værk af H. V. Bissen.

CARL BURRAU.

III. POLYTEKNISK LÆREANSTALT

stiftedes ved Reskr. af $26/1$ 1829, til Uddannelse af Kemikere og Mekanikere; Læretiden skulde vare 2 Aar og afsluttes med en Eksamen. Der ansattes straks 7 faste Lærere (i Fysik, Kemi, Matematik, Mineralogi, Maskinlære, Tegning og een som Forstander for Værkstederne), desuden undervistes i Botanik, Zoologi og Teknologi. Blandt Lærerne

fortjene Fysikeren H. C. Ørsted, Kemikeren Zeise og Geologen Forchhammer at fremhæves; Ørsted, der havde væsentlig Del i Læreanstaltens Tilblivelse, blev dens Direktør, efterfulgt (1851) af Forchhammer. Allerede Nov. 1829 kunde Arbejdet begyndes i de to gamle Professorgaarde, der, med nogle Udvidelser, tjente til Bolig for Læreanstalten i 61 Aar. Den ny Højskole krævede en ret betydelig Fordannelse af sine Elever, kun Studenter, der tillige havde taget den filosofiske Eksamen, og de, der havde taget Officerseksamen, blev straks »Eksaminander«; alle andre maatte underkaste sig en ret omstændelig Adgangseksamen. Under Læreanstalten henlagdes 1833 den nyoprettede Møllebyggereksamen, 1849 Kursus i Landøkonomi og 1864 Arkitekternes videnskabelige Uddannelse. Disse Ny-Indretninger bortfaldt dog atter; blivende Værd fik derimod Optagelsen af Ingeniørfagene 1857, der straks havde til Følge, at det overvejende Antal af de Studerende sluttede deres Studium med Ingeniøreksemen. Samtidig fandt en Deling af Eksamenen Sted, senere reguleret saaledes, at alle Grundvidenskaberne hovedsagelig ere henlagte til 1ste, Fagvidenskaberne til 2den Del.

Studietiden er efterhaanden bleven betydelig forøget; den reglementerede Studietid for Kandidaterne i Kemi (Fabriksingeniører) er $3\frac{1}{2}$, for Bygningsingeniører $4\frac{1}{2}$ Aar; men som oftest overskrides disse Maal. Maskiningiørerne skulle i omtrent et Aar have beskæftiget sig med praktiske Arbejder i en Smedie, Maskinfabrik eller lign. — Betingelserne for at indtræde som Eksaminand ere undergaaede væsentlige Forandringer. Nu har enhver Student af den matematisk-naturvidenskabelige Retning Adgang til Læreanstalten uden Prøve, alle andre maa underkaste sig en Adgangseksamen, som bestaar af Matematik og Fysik og forudsætter, at vedkommende mindst har almindelig Forberedelseseksamen.

I 1890 fik Læreanstalten sin store, nye Bygning, der er udført efter Tegning af Etatsraad Herholdt og har kostet ca. 900 000 Kr. (Inventariet iberegnet). Her findes 7 Auditorier, 12 Tegne- og Konstruktionsstuer, den fysiske, teknologiske og teknisk-kemiske Samling, Modelsamlingen,

108. Hans Christian Ørsted's Statue i Polyteknisk Læreanstalts Gaard: udført af H. V. Bissen.

det fysiske, det kemiske og det elektro-tekniske Laboratorium, Administrationslokaler, Embedsboliger (for to Professorer, Inspektøren og 4 Betjente). Trods Bygningens Størrelse er den allerede nu i visse Maader for lille, og det falder ofte vanskeligt at skaffe Plads paa Konstruktionsstuerne; Lærestaltens Bestyrelse, der oprindeligt bestod af 5 af de fastansatte Lærere med en af dem som Direktør, bestaar nu af en Direktør og Lærerraadet, omfattende samtlige Lærere. Disse Antal er 24, hvoraf 5 ere Universitetsprofessorer. Fagene ere Matematik, deskriptiv Geometri, Fysik, Kemi, Mineralogi og Geologi, Zoologi, Botanik, Tegning, teknisk Kemi, mekanisk Teknologi, teknisk Mekanik, Maskinlære, Landmaaling og Nivellering, Husbygning, Vand- og Vejbygning, Materiallære, Skibsbygning, Opvarmning og Ventilation, Elektroteknik, Kloakanlæg og Vandforsyning. Foruden de alt nævnte Undervisningsmidler benyttes hyppige Ekskursioner, Besøg i Fabrikker, praktisk Landmaaling o. s. v. Undervisningen i Fundamentalvidenskaberne er mere indgaaende end paa de fleste udenlandske Lærestalter, men den praktiske Uddannelse forsømmes ikke derfor, og de danske Polyteknikere have vundet et særdeles godt Navn i Udlandet. Uddannelsen koster for Fabriksingeniører mindst 260 Kr., for Bygnings- og Maskingeniører mindst 300 Kr. Hertil maa dog lægges 32 Kr. for Adgang til selve Eksamen. Adgangseksamen koster 15 Kr. Lærestaltens aarlige Udgifter beløbe sig til ca. 120 000 Kr.: Statslilskuddet er ca. 90 000 Kr. 5 af Lærerne ere dog som Universitetsprofessorer pligtige til uden særlig Godtgørelse at læse ved Anstalten.

Et kortfattet statistisk Overblik vil bedst give et Begreb om Lærestaltens Størrelse og Betydning. Det samlede Eksaminandtal (i 70 Aar) er c. 2100, det samlede Kandidattal kun 804, idet adskillige have taget Adgangseksamen for i Kraft af denne at kunne virke som Lærere, medens flere have afsluttet deres Studier med første Del af Eksamen og omtrent 50 med en partiel Eksamen, og endelig studerer c. 400 f. T. ved Lærestalten. I de første Aar var der kun c. 20 Eksaminander, i Efteraarssemestret 1898: 450; 1832—51 var det aarlige Gennemsnitstal af Kandidater: $3\frac{1}{2}$, 1852—71: 7; 1872—91: 16; 1892—99: 36. Foruden de nævnte Ikke-Polyteknikere (Landmænd, Møllebyggere og Arkitekter) have ogsaa Farmaceuterne benyttet Lærestaltens Undervisning, indtil Universitetet 1859 fik sit eget kemiske Laboratorium, og Universitetsstuderende maa for at tage Magisterkonferens og matemat.-naturvidensk. Skoleembedseksamen søge til Lærestalten for at faa Uddannelse i Matematik, Fysik og til Dels i Kemi (Universitetets fysiske Samling er overdragen til Lærestalten).

Den Uddannelse, Polyteknikerne faa, skulde gøre dem skikkede til at indtræde i Fabriksvirksomheder og andre praktiske Stillinger, men i Lærestaltens første Aar blev en meget stor Del af Kandida-

terne Lærere ved Skoler og Læreanstalter, deriblandt selve Polyt. Læreanstalt. Efterhaanden og særlig efter Indførelsen af Ingeniøreksamen er dog Kandidaternes Virksomhed gaaet mere i den Retning, hvorefter deres Uddannelse stiler. Læreanstaltens Nytte for Danmark behøver ingen nærmere Paavisning. Tidligere maatte vi saare hyppig have Bud efter udenlandske Teknikere, nu uddanne vi selv en anseelig Stab, der fuldt ud kan maale sig med de fremmede. Og flere af de Mænd, som ere udgaaede fra Læreanstalten, have opnaaet Berømmelse ud over deres Fædrelands Grænser: Kemikeren E. A. Scharling, Landøkonomerne B. S. Jørgensen og C. T. Barfoed, Ingeniøren L. A. Colding, Geologerne J. F. Johnstrup og H. C. V. Puggaard, Fysikeren C. V. Holten, Astronomen F. C. Schjellerup, den udmærkede Kemiker Julius Thomsen (Læreanstaltens nuværende Direktør), Fysikeren L. V. Lorenz og Landøkonomen Th. R. Segelcke. En af Danmarks berømteste Mænd, Landøkonomen N. J. Fjord, har taget partiel Eksamen ved Læreanstalten.

En Institution, der har skabt en Række slige Mænd, vil altid kunne gøre Fordring paa sit Lands Beundring. Den nu 70-aarige polytekniske Læreanstalt gaar da ogsaa ind i det nye Aarhundrede under de heldigste Auspicier og vil sikkert vide at hævde de smukke Traditioner.

A. N. ØRSTED †.

IV. FARMACEVTERS OG TANDLÆGERS UDDANNELSE.

DEN FARMACEVTISKE LÆREANSTALT i København er oprettet ved privat Initiativ, idet Etatsraad, Apoteker C. D. A. Hansen (f. 1843) ved Gavebrev af $\frac{1}{11}$ 1892 tilskødede Staten den fuldstændig monterede Bygning, hvori Undervisningen tog sin Begyndelse $\frac{3}{11}$ s. A. Den indeholder 2 Laboratorier, et Auditorium, en Mikroskopi-Sal og de nødvendige Samlinger samt et Bibliotek paa c. 4000 Bind. Læreanstalten er forsikret for i alt 190 980 Kr. Undervisningen ledes af 6 Lærere: 2 i Kemi, 1 i Farmakognosi, 1 i Botanik, 1 i Farmaci og 1 i Fysik. Etatsraad Hansen var selv indtil 1895 Læreanstaltens Direktør; efter den Tid har det været en af Anstaltens Lærere. Undervisningen bestaar dels i Forelæsninger og Eksaminatorier, dels i praktiske Øvelser i kemisk Præparation, kvalitativ uorganisk og organisk Analyse, kvantitativ Analyse (med Titreranalyse), morfologisk-anatomiske Undersøgelser og mikroskopisk Analyse af Blandinger af Plantedele. Et Undervisningskursus varer $1\frac{1}{2}$ Aar, og afsluttes med den farmaceutiske Kandidateksamen, der giver Adgang til Apotekervirksomhed. For hele Kursustiden betales en Afgift paa 250 Kr., der erlægges i Rater.

Lærestalten er beregnet paa at afgive Plads til 90 Elever; det højeste Antal, der hidtil har søgt Optagelse, er 87. Det laveste Antal Kandidater, der har bestaaet Eksamen, er 31 (1894), det højeste 68 (1898). Af Kvinder have i alt 4 underkastet sig Prøven.

109. C.D.A. Hansens Buste i Farmaceutisk Lærestalt, udført af Aksel Hansen.

Den, der indmelder sig som Elev, maa have bestaaet alm. Forberedelseseksamen og en særlig Prøve i Latin og dernæst have været Discipel paa et Apotek i mindst $3\frac{1}{2}$ Aar. Denne Læretid afsluttes med den farmaceutiske Medhjælpereksamen. Forberedelsen af Eleven til denne paahviler den Apoteker, hos hvem han har staaet i Lære, medens selve Eksaminationen foregaar paa den farmaceutiske Lærestalt og omfatter Receptering, Fremstilling af lettere Præparater og Anvendelse af de lettere kemiske Prøver, som Farmakopéen angiver for Lægemidlernes Renhed og Identitet, endvidere en Prøve i Oversættelse af en latinsk Farmakopée og i Kendskab til de gældende Apotekerlove; desuden fordrer der elementære Kundskaber i Kemi, Botanik og Farmakognosi.

Indtil Lærestalten aabnedes, var Ledelsen af den farmaceutiske Eksamen overgivet til en Eksamenskommission, som var nedsat i Aarhundredets Begyndelse og bestod af Universitetslærere i Forbindelse med en Apoteker. Der afholdtes vel særlige Eksaminatorier i Farmakognosi for de farmaceutiske studerende og senere ligeledes i Botanik; men i øvrigt vare disse studerende henviste til at overvære de offentlige Forelæsninger, der afholdtes for andre studerende, særlig de medicinske. Undervisningen i kemiske Arbejder foregik enten paa Universitetets kemiske Laboratorium eller paa den polytekniske Lærestalt, og Farmaceuten modtog hverken Undervisning i Titreranalyse eller anden kvantitativ Analyse eller i Mikroskopets Brug. For at søge at afhjælpe disse Forhold stiftedes i 1873 »Fonden til det pharmaceutiske Studiums Fremme«, hvis Hovedformaal var at tilvejebringe Midler til Oprettelsen af en farmaceutisk Lærestalt, og ved dennes Oprettelse i 1892 afstod Fonden Hovedparten (30 000 Kr.) af sin Formue som Bidrag til Anskaffelse af Inventariet hertil. Renten af Fondens Restkapital samt de aarlige Bidrag anvendes til Legater (sædvanlig 6 à 200 Kr. til hvert

Elevhold) for uformuende Elever. Nogle Legatportioner à 100 Kr. (sædvanlig 10) have desuden hidtil været tilstaaede Elever af hvert Hold af Læreanstaltens Grundlægger, Etatsraad Hansen.

EMIL KOEFOED.

TANDLÆGEUDDANNELSEN. For godt 100 Aar siden betegnede man endnu her Kirurgien som den haandværksmæssige Del af Lægekunsten; men dens Udvikling førte (1785) til Oprettelsen af et selvstændigt kirurgisk Akademi, og midt i 19. Aarh. blev den, som uadskillelig fra Medicinen, optaget i den samlede Lægeuddannelse og udviklede senere Specialiteter, som een efter een bleve repræsenterede i Universitetsundervisningen. For Tandlægekunsten stillede Forholdet sig dog anderledes; her, som anden Steds, er den skabt af den protetiske Kunst, der ligger uden for Lægekunsten. Da der for Tandlægekunstens Udøvere af det 18de Aarh. kun eksisterede een Tandsygdøm: »Tandpine« og kun een Kur herfor: Tandudtrækning, blev der ved Oprettelsen af det kirurgiske Akademi ikke Tale om at give Tandlæger Adgang til Undervisningen, men i 1796, paa et i Forhold til andre Lande tidligt Tidspunkt, indrettedes et særligt Tandlægetentamen ved Akademiet: en lille kursorisk Prøve i Lægekundskaber for Folk, der havde godtgjort »fortrinlig Duelighed i Tandkunsten«: 1796—1834 fandt Prøven Sted 17 Gange. Efter bestaaet Prøve maatte Kandidaten erhverve Praksistilladelse ved Ansøgning til Kancelliet (senere Justitsministeriet), et Forhold, der er blevet staaende til Nutiden. Efter at Tentamen ikke var blevet afholdt i en Snes Aar, blev det igen, paa Foranledning af Sundhedskollegiet, optaget i 1853 ved det lægevidenskabelige Fakultet; der eksamineredes i Tændernes Anatomi og Fysiologi, Mundhulens Kirurgi og Tandoperationer paa Kadaver. I denne Form afholdtes Tandlægetentamen fra 1853—72 76 Gange, men i Tiden fra 1853—67 i alt kun 26 Gange.

Efterat der hurtig havde vist sig følelige Mangler ved denne »midlertidige« Ordning, blev Tentamen endelig i 1873 afløst af en regulær Tandlægeeksamen med alm. Forberedelseseksamen og en teknisk Prøve som Adgangsbetingelse; Ordningen af den mundtlige Prøve undergik ikke nogen væsentlig Ændring, men Eksamenkommissionen tiltraadtes af to Tandlæger; derimod fik Tandlægerne ikke deres Ønske opfyldt om en Prøve i Tandfyldning, og i det hele var der intet Hensyn taget til den ny konservative Retning i Tandlægekunsten, der netop i 70erne gjorde store Fremskridt og opnaaede officiel Anerkendelse i forskellige Lande ved Oprettelsen af tidssvarende Tandlægeinstitutter. I 1885 blev der dernæst nedsat en Kommission til Drøftelse af Tandlægeuddannelsen, og dette førte til Oprettelse af en Statsskole for teo-

retisk og klinisk Tandlægeundervisning, der aabnedes 1889 med to Lærere og en af de kirurgiske Docenter ved Universitetet som Forstander; Undervisningens nærmere Tilknytning til Universitetet blev for-gæves ønsket af Tandlægeforeningen. Undervisningen i Tandindsætning blev fremdeles privat, men gjordes obligatorisk 2-aarig, medens Skolens Kursus i »Teori« omfatter 4 Semestre, hvoraf den kliniske Undervisning de to sidste. Fagene ere i Teori: Anatomi, Fysiologi, almindelig Pathologi (og pathologisk Anatomi), Farmakologi, Tandpathologi og -terapi, Mundhulens og de omliggende Regioners Kirurgi. Paa den kliniske Afdeling gives der paa den til Skolen knyttede Tand-Poliklinik praktisk Vejledning i Diagnose og Behandling af Tandsygdomme, herunder Tand-operationer, samt teoretisk Undervisning i Kemi, Tandoperationslære og Instrumentlære. De studerende ere delte i 3 Hold; i Teori have de to yngre Hold hver obligatorisk 2, Eksamensholdet 5—6 ugentlige Timer; i den kliniske Undervisning deltage kun Mellem- og Eksamensholdet. Den tekniske Prøve (af 14 Dages Varighed) kan først aflægges, efter at vedkommende i 2 Semestre har deltaget i Undervisningen. Den afsluttende Prøve omfatter følgende Fag: Anatomi og Fysiologi, almindelig Kirurgi og Farmakologi, speciel Kirurgi, Klinik, Tandoperations- og Instrumentlære (der undtagelsesvis er bleven ledsaget af Prøve i Tandudtrækning). Skriftlig Opgave (fra Odontologiens Omraade). En Oprykningsprøve i Anatomi og Fysiologi finder Sted ved Udgangen af 2det Semester, og Prøven i Teknik skal være bestaaet før den afsluttende Eksamen. Ved alle Prøverne ere Lærerne selv eksaminerende i deres Fag. — Siden Skolens Aabning er Elevernes Tal steget fra c. 30 til c. 50. Afgangen af eksaminerede Tandlæger var fra 1873 gennemsnitlig 4 om Aaret, i 80erne 6 og i første Halvdel af 90erne c. 12. I Aarene herefter er der gennemsnitlig optaget 18 Elever aarlig i Tandlægeskolen, baade mandlige og kvindelige. Statens aarlige Tilskud til Skolen er 6000 Kr., hvoraf i Lønninger: 1000 Kr. til Forstanderen, 1500 Kr. til hver af Lærerne, samt 2000 Kr. til Lokale, Tilsyn etc. Fra 1899 er der konstitueret en Assistent ved den kliniske Undervisning, som lønnes med 1200 Kr. aarlig. Elevafgiften er 25 Kr. for Semestret; Omkostningerne ved den samlede Elevuddannelse ere c. 16—1800 Kr.

Siden Skolen aabnedes, ere Adgangsbetingelserne noget skærpede: der kræves nu alm. Forberedelseseksamen med 3 Sprog og Latin som for Farmaceuter, desuden en mundtlig Adgangsprøve i uorganisk Kemi og Attest for 1 Aars Elevuddannelse hos en dansk Tandlæge. Endelig er der 1899 indført en klinisk Prøve i Tandfyldning. For at faa Praksisbevilling maa man desuden have 2 Aars Tjeneste som klinisk Assistent hos en Tandlæge, hvorfra dog 25 Aars Alderen fritager.

Læger have fremdeles uden Forbehold Adgang til Tandlægevirk-

somhed, og der er ikke fra Statens Side institueret nogen Tandlægeundervisning paa Grundlag af Lægeeksamen; siden Oprettelsen af »Poliklinikken for Ubemidlede« (1884) er der dog ved dennes Tandafdeling 2 Gange aarlig afholdt Feriekursus i Tandkirurgi for medicinske Studenter og Kandidater. Jfr. for øvrigt Artiklen om Tandlægevæsenet.

V. HADERUP.

V. LANDBOHØJSKOLEN.

Paa Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, der er oprettet 1858, findes nu samlet en Undervisning for Veterinærer, Landbrugere, Landinspektører, Havebrugere og Skovbrugere, som tidligere har været spredt paa forskellige Steder, og hvis Grundlæggelse overvejende er foregaaet i Slutningen af det 18de Aarhundrede: Oplysnings-tiden med dens stigende Interesse for Jordbrugene og det tiltagende Udbytte af disse Næringsveje.

1773 oprettede det danske Veterinærvæsens Fader, Peter Christian Abildgaard, paa Christianshavn en privat Lærestanstalt, der dog faa Aar efter (1776) gik over til at blive en Statsskole for Veterinærer. Oprindeligt omhandlede Forelæsningerne væsentligst Hestekendskab, og Tilhørerne vare udelukkende militære; senere uddannede den danske Veterinærskole ogsaa Kursmede og Dyr læger. Abildgaard, der stadig havde været Skolens Forstander og første Lærer, døde allerede 1801, kun 60 Aar gammel, men under Ledelse af Erik N. Viborg hævdede den endnu i en Snes Aar sit Ry som en ypperlig Undervisningsanstalt, højt anset baade i Danmark og i Udlandet. Senere skærpede man Fordringerne til Elevernes Fordannelse, der hidtil havde været saare beskedne, men efter Erik Viborgs Død 1822 gik Veterinærskolen dog en Tid lang nærmest tilbage, indtil en Række unge Lærere forberedte dens Optagelse i den fælles større Undervisningsanstalt.

En lignende Udviklingsgang har Skovbrugsundervisningen gennemløbet. Allerede c. 1765 havde den indkaldte Forstmand J. G. v. Langen haft et »Forstseminarium« paa Jægersborg. 1785 blev der oprettet to Jægerkorps, et i Helsingør og et i Kiel, hvortil man knyttede en Undervisning i Skovbrug, men kun i Kiel, hvor den 1786—1832 blev ledet af A. C. H. Niemann, fik den blivende Betydning. Efter nogle Omdannelser skilte man 1808 Forstundervisningen fuldstændig ud fra det militære Korps, hvoraf den nuværende Generalstab udviklede sig. Niemann var langtfra saa fremragende som Abildgaard, men i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede indtog Kielskolen dog en hæderlig Plads blandt Mellemeuropas forstlige Lærestanstalter. Senere tabte den

sig, og 1832 blev den nedlagt, medens der indrettedes en strengere Forleksamen i København. Undervisningen fik sit Hjemsted paa Polyteknisk Læreanstalt: Studiet blev frit, der krævedes en ikke ringe Fordannelse, og Ledelsen kom i Hænderne paa en Kommission, hvis

110. Peter Christian Abildgaard.

Formand blev den udmærkede Embedsmand Jonas Collin, der senere tillige var Direktør for Veterinærskolen.

Omtrent ved Aar 1800 havde Erik Viborg, som besad Kundskaber paa mange Omraader, holdt forstbotaniske Forelæsninger paa Universitetet, hvor der var indrettet en Slags Skovbrugseksamen. Samtidig holdt Gregers Begtrup og Chr. Olufsen landøkonomiske Forelæsninger, men denne Undervisning fik dog næppe stor Betydning for selve de praktiske Landmænd og sygnede hen i de trange Tider mellem 1820 og 1840; mange landbrugskyndige Præster have dog vist ad denne Vej faaet deres første Kendskab til Faget. Paa

Mørupgaard ved Sorø søgte man i Trediverne at indrette en Landbrugs- og Skovbrugsskole, til Dels i Forbindelse med Sorø Akademi, men Skolen fik næsten ingen Elever, og Planerne om at gøre den rige Stiftelse til en Slags Højskole med Landbrugsundervisning førte ikke til noget Resultat.

Imidlertid bedredes Kaarene for vort Jordbrug henimod Midten af Aarhundredet, og bl. a. ved Landmandsforsamlingerne 1846—54 rejstes Kravet om en højere Læreanstalt for Landbrugere. Allerede fra 1849 havde der været indrettet et Kursus for Landmænd paa Polyteknisk Læreanstalt, hvor B. S. Jørgensen virkede som Lærer i de egentlige Landbrugsfag, og et betydeligt Antal studerende deltog i denne Undervisning, men kun enkelte underkastede sig Eksamen. 1854 blev Jørgensen Medlem af en Kommission angaaende Veterinærskolens Udvidelse til en Anstalt, ved hvilken alle de Veterinærvæsenet og Landbovæsenet vedkommende Discipliner kunde foredrages. Kommissionen, hvis Formand var den ansete Læge og Politiker Carl Emil Fenger, bestod i øvrigt af H. C. B. Bendz og V. Prosch, der vare Lærere ved Veterinærskolen, samt af Stiftslandinspektør Wegge, som skulde være

Talsmand for Landinspektørstudiet, der just paa denne Tid var blevet omordnet grundigt. Man enedes om at foreslaa Opførelsen af en fuldstændig ny Lærestalt et Sted i Hovedstadens vestlige Udkant, og Kommissionsbetænkningen affødte Loven af $\frac{8}{3}$ 1856 angaaende Opret-

111. Den gamle Veterinærskole paa Christianshavn. I Baggrunden Frelsers Kirkes Taarn.

telsen af en Veterinær- og Landbohøjskole. Under Kommissionens Ledelse erhvervede Staten en Ejendom, »Rolighed«, omtrent 60 Tdr. Land i Frederiksberg Sogn, ved Bülowvej, og her blev den nye Skole bygget, ligesom man indrettede Haver og Forsøgsmark, medens den gamle Veterinærskole blev nedlagt. 1858 begyndte Undervisningen for Veterinærer, Landbrugere og Landinspektører; fra 1863 blev der tillige meddelt Undervisning i den økonomiske Havedyrkning, og samme Aar flyttede man Forstundervisningen til Landbohøjskolen; en fuldstændig Indlemmelse af denne Undervisningsgren mødte megen Modstand, bl. a. fordi den hørte ind under Fællesmonarkiet, medens Højskolen kun vedrørte Kongeriget, men da denne Forskel kort efter faldt bort, blev det 1869 bestemt, at der for Fremtiden skulde meddeles Undervisning og afholdes Eksamen i Skovbrug ved Højskolen (L. $\frac{11}{2}$ 1863 og $\frac{22}{1}$ 1869).

Højskolens første Direktør blev C. E. Fenger (1858—60 og 1872—84), under hvis Samarbejde med en Række dygtige, til Dels udmærkede Lærere den snart vandt en berettiget Anseelse. Bendz og C. T. Barfoed vare fremragende Lærere, henholdsvis i Anatomi og Kemi; J. C. Schiødtes fængslende Foredrag over Zoologi virkede i høj Grad væk-

kende paa Eleverne; en lignende Indflydelse øvede V. Prosch som Lærer i Husdyrbrug, medens H. V. Stockfleth som kirurgisk og klinisk Lærer indlagde sig stor Fortjeneste af Dyrslægerens Uddannelse. P. P. Freuchen grundlagde en tidssvarende rationel Undervisning i

112. Overforster, Dr. ph. P. E. Müller.

Landmaaling, og Botanikeren J. A. Dybdahl arbejdede med stor Dygtighed paa at frembringe en selvstændig dansk Havebrugslære. I Landbrugsfagene virkede ved Siden af B. S. Jørgensen, fra 1874 Th. R. Segelcke, hvis Fortjenester af vor Mejeridrift ligesom N. J. Fjords landøkonomiske Forsøgsvirksomhed ville blive omtalte anden Steds. Fjord var oprindelig Docent i Matematik og Fysik, og som saadan grundlagde han ved Landhusholdningsselskabets Hjælp et Studium af vort Klima, der siden er blevet fortsat i større Maalestok, men hvis Resultater næppe i saa høj Grad som ønskeligt ere blevne benyttede af det praktiske Jordbrug og Husdyrbrug. J. Fr. Hansen, der i en Menneskealder havde virket som Lærer i Skovbrug, blev 1873

afløst af Naturforskeren P. E. Müller, hvis tiaarige Lærervirksomhed satte sig dybe Spor i Skovbrugsundervisningen, først og fremmest i den Del deraf som bygger paa naturvidenskabelige Studier, men ogsaa i de historisk-statistiske og økonomiske Afsnit.

I 80erne, da Højskolen havde bestaaet henvend en Menneskealder, var den ikke længere ganske tidssvarende; baade Lærerkorps, Bygninger og Samlinger trængte til at udvides og fornyes. Løsningen af denne Opgave tilfaldt General C. A. F. Thomsen, der 1884 ved Fengers Død var blevet udnævnt til Højskolens Direktør, og det skyldes for en væsentlig Del denne udmærkede Administrator og erfarne Politiker, at der under hans Forsæde blev nedsat en stor Kommission om Højskolens Udvidelse, samt at dens Forslag af 1887 i Hovedsagen blev førte ud i Livet ved Loven af $12\frac{1}{4}$ 1892, der forøgede Antallet af Lærerplasser, forhøjede Lønningerne saaledes at de nærme sig til, hvad der anses for passende ved andre højere Undervisningsanstalter, og bevilgede c. 900 000 Kr. til Udvidelse af Bygninger, Samlinger m. m.; ogsaa de aarlige Bevillinger til Højskolens Bibliotek og Samlinger saavel som til Stipendier blev forhøjede. Thomsen kom kun til Dels til at gennem-

føre Loven; Ledelsen af de sidste Bygningsarbejder og af mange følgende Reformer tilfaldt hans Eftermand, nuv. Landbrugsminister, Hofjægermester F. Friis, der allerede 1891 havde afløst Fjord som Leder af Forsøgsvæsenet.

De følgende Aar bragte som Følge af denne Lov en stor Opførelse af nye og tidssvarende Bygninger, hvori Højskolens videnskabelige Hjælpemidler kunde anbringes paa passende Maade. Omtrent fra Midten af 80erne blev et stort Antal yngre Kræfter knyttede til Højskolen, medens allerede tidligere Botanikeren E. Rostrup havde grundlagt en videnskabelig Undervisning i Plante-

pathologi, og B. Bang (nu kst. Direktør), ikke mindst gennem sine Studier

over Husdyrenes Tuberkulose, har indlagt sig stor Fortjeneste af Undervisningen i de dyrepathologiske Fag saavel som af Veterinærvæsenets Udvikling i det hele taget. J. E. V. Boas paavirkede gennem sin Undervisning i Zoologi saavel Veterinærer og Landmænd som Skovbrugere stærkt, medens disse sidste særlig nød godt af hans indgaaende Studier over vor Forstzoologi.

114. Bernhard Bang.

113. Emil Rostrup.

Samtidig blev der arbejdet med stor Iver paa at omordne Undervisning og Eksamen paa tidssvarende Maade, og Frugten heraf var den nugældende Undervisnings- og Eksamensplan af 1895, der giver en fylldig Fremstilling af Studiets Ordning i de forskellige Fag. Nogle Hovedpunkter skulle fremdrages her.

Enhver voksen kan studere ved Højskolen, men som Norm for den Fordannelse, paa hvilken Undervisningen bygger, gælder en god Almindelig Forberedelseseksamen (tre fremmede Sprog og et samlet Points-

antal af mindst 80, hvoraf $17\frac{1}{3}$ for Modersmaalet, samt med Karakteren »godt« i dansk Stil). Undervisningen meddeles i Form af 1) Forelæsninger med tilhørende Forevisninger og Ekskursioner, 2) Eksaminatorier, samt 3) praktiske Øvelser paa Højskolen eller uden for denne.

115. J. E. V. Boas.

Den omfatter Regning, Matematik, Naturvidenskaber, Almindelig Økonomi, Tegning og de forskellige Studieklassers Fagdiscipliner med tilhørende Hjælpesag. Undervisningen er i nogle Fag helt eller delvis fælles for flere Studieklasser, i andre særlig afpasset efter hver enkelt Klasse. Nedenstaaende Tal vise nogle Forhold ved Studiet paa Højskolen; de udenlandske studerende ere fortrinsvis norske og finske Veterinærer.

Den praktiske Uddannelse foregaar for Veterinærers Vedkommende næsten fuldstændig paa eller ved Højskolen, der har en anelig Dyrlægepraksis, saavel »stationær Klinik« : Hospital for syge Dyr, som »ambulatorisk Klinik« : Sygebesøg i København og i Byens Omegn; henholdsvis 1600 og 5000 Patienter om Aaret. Desuden er der til Højskolen

knyttet en Beslagsmedje med særlig Undervisning og Eksamen for Smede. Uden for Højskolen have de veterinærstuderende Adgang til Øvelser i Kødbedømmelse og Kødkontrol. Landbrugernes og Havebrugernes praktiske Uddannelse foregaar hovedsagelig uden for Høj-

I Femaaret 1893—94 til 1897—98 gsnitl.:	Vetr.	Landbr.	Landinsp.	Havebr.	Skovbr.	Andre
Antal studerende Danske	143	62	19	16	41	10
do. do. Udlændinge	67	3	0	0	0	0
Antal Kandidater	30	16	3	4	8	—
Planmæssig Studietid, Aar	$4\frac{1}{2}$	$1\frac{2}{3}$	$4\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{6}$	$5\frac{3}{4}$	—

skolen og uden Kontrol fra denne, hvorimod Landinspektører og Skovbrugere dels uddannes praktisk gennem omfattende Øvelser, der ledes af Højskolens Lærerkrefter, dels ved at opholde sig en vis Tid hos Landinspektører og Skovbrugere, i hvis Arbejde de maa deltage, og fra hvilke de til Dels skulle medbringe Vidnesbyrd; hertil kommer for Skovbrugernes Vedkommende et stort Antal Ekskursioner til Skove, Trævarefabrikker m. v. i Landets forskellige Egne.

For Veterinærer, Landinspektører og Skovbrugere gælder det, at kun »Elever» have Ret til at underkaste sig Eksamen; for at blive Elev maa man være i Besiddelse af den ovenomtalte Fordannelse eller have erhvervet Adgang til at indskrives ved Universitetet eller endelig af Landbrugsministeriet have faaet Tilladelse til at indskrives som Elev i en bestemt Elevklasse.

Blandt Elevernes Rettigheder fremfor andre studerende er den vigtigste den, at de have udelukkende Adgang til Højskolens ordinære Stipendier.

Fig. 116 viser Højskolen set fra Nordøst. Til venstre ses den firfløjede Hovedbygning, hvis nye Facade vender ud mod Bülow'svej; her finde vi i Stueetagen mod Nord den smukke anselige Samling af Landbrugsredskaber; dernæst kommer en Række Lokaler for Undervisningen i Skovbrug; syd for Hovedindgangen findes bl. a. det plante-fysiologiske Laboratorium samt Højskolens offentlig tilgængelige Bibliotek (c. 30000 Bd., trykt Katalog udg. 1898) med tilhørende Udlaansværelse og Læsestue. Første Sal i samme Fløj anvendes især til Læsesale, Landbrugssamlinger samt Lokaler for Højskolens Undervisningsraad og Direktør. Hovedbygningens søndre Fløj optages af kemisk og agrikulturkemisk Laboratorium, den nordre Fløj især af fysisk Samling og Tegnesale, medens Midtpartiet af den vestlige Fløj indeholder en smuk Forhal og en meget stor Læsesal, der begge gaa gennem to Etager. Lige over for Hovedbygningen ligger mod Vest den nye Anatomibygning, der tillige rummer Lokaler for Zoologi, Pathologi og Husdyrbrug; langs de to andre Sider af den gamle træbevoksede Ridebane findes lave, enetages Bygninger med Bolig for to kliniske Lærere og for Højskolens Inspektør. Bag Anatomibygningen ligger den store nye Ridebane, omgivet af forskellige Sygestalde og af Ridehuset; i Forgrunden rager Varmeapparatets Dampskorsten højt op over Havebrugets Drivhuse og forskellige Materialhuse m. v., medens Smedjens brede, røgfangende Skorsten ses midt i Baggrunden, til højre for en lille toetages Bygning med Kontorlokaler, Dyrlæge-Vagtstue og Gartnerbolig. Længst mod Sydøst, ved Indkørselen til Stalde og Gaardsplads, ligger den lille Portnerbolig, halvt skjult af Træerne i Haven, der paa alle Sider indrammer det vidtløftige Bygningskompleks og giver Højskolen et vist landligt Præg, som passer godt med dens Opgave.

Uden for Tegningens Omraade ligger ikke blot Højskolens Frugthave og Forevisningsmark, men ogsaa det store Forsøgslaboratorium paa Rolighedsvej, hvorfra i Løbet af en Snes Aar er udgaaet en Mængde vigtige Meddelelser om den af Fjord grundlagte Virksomhed. Ved et ypperligt og i flere Henseender vistnok enestaende Samarbejde mellem Teori og Praksis er det her lykkedes at løse en Række vigtige Spørgsmaal vedrørende Mejeridrift, Husdyrenes Fodring, deres Sygdomme m. m.

Ogsaa paa selve Undervisningens Omraade har Højskolen udvidet sin Virksomhed. Fra 1887 har der hver September Maaned været holdt et Fortsættelseskursus for ældre Dyr læger, og 1896 begyndte en Række specielle Fortsættelseskursus for Landbrugskandidater.

Det normerede Antal af fast ansatte Lærere er tre i Veterinærfag, tre i Landbrug, to i Husdyrbrug, to i Skovbrug, en i Landmaaling, to i Botanik, en i økonomisk Havebrug, en i Anatomi, en i Dyrefysiologi, to i Kemi og Jordbundslære, en i Fysik og en i Zoologi. Desuden er der ekstraordinært ansat en Lærer i Plantepathologi, og en Række Docenter lede Undervisningen i forskellige Fag, medens de fleste Lærere til Hjælp ved deres Arbejde have faglig uddannede Assisterter.

Eksamen er for Veterinærernes, Landinspektørernes og Skovbrugernes Vedkommende vistnok i højere Grad end de fleste andre lignende Prøver anlagt paa at vise vedkommendes Modenhed og praktiske Duelighed i de paagældende Fag, og de afsluttende praktiske Prøver holdes for en væsentlig Del uden for Højskolen: i Stald, Mark og Skov. En almindelig Regel er det, at Eksamen er delt, saaledes at 1ste Del især omfatter Grundvidenskaber (Matematik, Naturvidenskab, Tegning), 2den Del især de egentlige teoretiske Fagstudier med tilhørende Hjælpefag; en 3dje overvejende praktisk Del findes kun ved de tre nysnævnte Studieklasser.

Til Bestridelse af Udgifterne ved Højskolen haves først og fremmest Statens Tilskud, der i 1898—99 udgjorde 351 000 Kr., medens det i 1861—62 var 86 000 Kr.; dertil kommer Indtægten af de studerendes Betaling for Undervisning og Eksamen, fremdeles hvad der indkommer ved Salg af Landbrugets og Havebrugets Produkter, og endelig den anseelige Indtægt af Højskolens Dyr læge-Praksis. Af ovennævnte 351 000 Kr. medgaar 114 000 til Højskolens Forsøgslaboratorium.

De halvaarlige Undervisningsafgifter svinge mellem 16 og 61 Kr., Eksamensafgifterne i de forskellige Studiefag mellem 40 og 160 Kr. Til Stipendier anvendes aarlig c. 11 000 Kr.; Understøttelserne bestaa i *a.* fri Undervisning, *b.* 20 Kr., *c.* 30 Kr., *d.* (for viderekomne) 50 Kr., alt maanedlig, *e.* Pengehjælp til Dækning af Udgifter ved Ekskursioner m. m. Mindst $\frac{1}{4}$ af Højskolens Elever kunne faa fri Undervisning og mindst Halvdelen af disse tillige en maanedlig Pengehjælp. Højskolen er kun fattigt udstyret med Legater.

Et Tilbageblik paa Forholdene i det 19de Aarhundrede viser, at Danmark gennemgaaende er fulgt med Tiden i Udviklingen af den til vort Jordbrug knyttede Undervisning. Som Undervisningsanstalt for Veterinærer, Landinspektører og Skovbrugere kan Landbohøjskolen vistnok maale sig med tilsvarende Skoler i de store Kulturlande, ligesom disse Studiers Betydning for vort Næringsliv viser sig i stigende

Grad. Ogsaa det selvstændige videnskabelige Arbejde for at tilpasse disse anvendte Fag efter danske Forhold har taget et stort Opsving, ikke mindst efter Højskolens Udvidelse, og den litterære Virksomhed, der er udgaaet fra Højskolen, er allerede ret omfattende.

116. Landbohøjskolen i 1899. Efter Tegning af E. A. Ditlevsen.

Endnu foreligge dog paa dette Omraade mange vigtige Opgaver: det samme gælder Forsøgsvirksomheden, der endnu hovedsagelig kun har beskæftiget sig med Spørgsmaal vedrørende Landbrug, Mejeridrift, Husdyrbrug og Veterinærvesen, hvorhos Vejen ved Ansættelse af selvstændige Lærere i Plantefysiologi og Dyrefysiologi er banet for en omfattende Forsøgsvirksomhed i disse Fag, naar der kan tilvejebringes de fornødne Lokaler og Pengemidler. Derimod mangler et tilsvarende Forsøgsvesen for Skovbrug og Havebrug ganske. Højskolen, hvis daglige Virksomhed i høj Grad er afpasset efter Elevernes Tary, hyder kun faa frie, ekstraordinære Forelæsninger, beregnede paa den store Almenhed eller paa viderekomne studerende, og denne sidste Klasse er i det hele kun utilstrækkelig repræsenteret ved Højskolen, til Dels vel fordi der indtil nyeste Tid har manglet særlige Stipendier for viderekomne. Den kortvarige Uddannelse for Landbrugere og Havebrugere trænger vistnok til at forlænges, samtidig med at der ligesom i de andre Studiefag stilles bestemte Fordringer til en vis praktisk Uddannelse før og efter det teoretiske Studium, og særlig for Landbrugets Vedkommende ville de bestaaende Fortsættelseskursus formentlig med Fordel kunne afløses af et eller flere omfattende Kursus med tilhørende Eksamen, der indrettes sideordnede med den nu bestaaende almindelige Landbrugseksamen i Stedet for at bygge videre paa denne; en 3dje praktisk Del af Eksamen maatte vistnok lige saa vel kunne indrettes for Landbruget og Havebruget som for de andre Studiefag.

Samtidig trænges der til en Udvikling af anden Art. I den første Snæs Aar af Højskolens Liv var det de ophlomstrende Naturvidenskaber,

der prægede Studierne; det blev opfattet symbolsk, at Kemien herskede i den ene Fløj af Hovedbygningen, Anatomi og Zoologi i den anden. Det følgende Aartyve har bragt store Fremskridt, ikke blot i Kendskab til Naturlovene, men ogsaa til Teknikkens Enkeltheder; man har lært, at Livet og Naturen ere mere brogede, at de vanskeligere end forhen antaget lade sig indordne under nogle faa simple Love; det møjsommelige Detailstudium er traadt i Forgrunden og har sat Frugt i Dyr-lægekunst som i Husdyrbrug, i Mejeridrift og i Planternes Dyrkning.

Gennem hele denne Udvikling gaar der imidlertid en vis Ensidighed: Jordbruges Teori kan ikke bygges alene paa anvendt Naturvidenskab og Teknik; der kræves ogsaa Kendskab til Samfundets Udvikling og Tilstand, til Omsætning og Bestyrelse, ja, ofte vil en saadan Viden vel endog have fuldt saa megen Værdi for de ledende Mænd paa Landbrugets Omraade som naturvidenskabelige og tekniske Kundskaber. Historie, Statistik, Økonomi, Handelslære, Regnskabsvæsen, Retslære, Oplysning om Forholdet mellem den enkelte Næringsvej og Samfundet, ikke mindst om Arbejds- og Arbejderforhold, alt afpasset efter vedkommende Studium, er en tredje Faggruppe, der i hvert Fald for Jordbrugsstudierne maa have samme Betydning som Naturvidenskab og Teknik. Udviklingen gaar ogsaa i denne Retning, og den mest harmoniske Afrunding er vistnok naaet ved Skovbrugsstudiet; men særlig ved en Udvidelse af Landbrugsundervisningen vil det være af Vigtighed at give rigelig Plads for et saadant Studium, der udvikler Evnen til abstrakt og logisk Tænkning, medens det først og fremmest er Sanserne: Iagttagelsesevnen, der skærpes ved et Arbejde i Naturvidenskabens Tjeneste, og medens Teknikken giver Kendskab til og Respekt for de smaa Tings Virkninger i det enkelte Tilfælde.

A. OPPERMANN.

VI. CARLSBERG LABORATORIET.

Ikke uden Grund er Carlsberg Laboratoriet Afdeling A af Carlsberg Fondet. Fra den Plan, Bryggeriet »Gamle Carlsberg«s Grundlægger, J. C. Jacobsen, i Begyndelsen af 70erne fattede: at oprette et stort videnskabeligt Laboratorium for zymotekniske Arbejder, er det nemlig at Tanken om Carlberg Fondets Dannelse lidt efter lidt udviklede sig, utvivlsomt under Paavirkning af hans højt skattede Ven og Slægting, Jap. Steenstrup. Carlsberg Laboratoriets kemiske Afdeling oprettedes 1875, den fysiologiske et Aars Tid senere, men da Fondet stiftedes ^{25/9}1876, kunde Jacobsen overgive det et i alle Maader vel udstyret kemisk-fysiologisk Laboratorium. Efter Statutterne er Laboratoriets Opgave den rent videnskabelige, »ved selvstændige Undersøgelser at prøve de Lær-

domme, som Videnskaben allerede har tilvejebragt, og at udvikle dem ved fortsatte Studier til et muligt fuldstændigt, videnskabeligt Grundlag for Maltnings-, Brygnings- og Gærings-Operationerne«. Hertil udstyredes det med rigelige Midler, og i de to udmærkede Naturforskere, som næsten lige siden Laboratoriets Stiftelse have forestaaet dets to Afdelinger, Kemikeren Professor Dr. J. Kjeldahl (Portr. S. 292) og Fysiologen Prof. Dr. Emil Chr. Hansen (Portr. ndf.), havde Jacobsen fundet Mænd, der vare den Laboratoriet stillede Opgave voksne. Det er disse Mænds Forskninger, baade Laboratoriet selv og dets Tidsskrift kunne takke for den store Anseelse, hvori de staa, ikke blot her hjemme, men ogsaa — og især — i Udlandet. Det vil være umuligt her at antyde blot de aller vigtigste af de videnskabelige Resultater, der ere vundne i Carlsberg Laboratoriet og offentliggjorte i dets Tidsskrift. Kun to af dem, der have vakt særligt Opsigt og vundet praktisk Anvendelse hele Verden over, Hansens Rendyrkning af Gær og Kjeldahls Metode til Kvælstofbestemmelse, skulle eksemplvis anføres. Men saa meget er sikkert, at over alt betragtes Carlsberg Laboratoriet som en Mønsterinstitution, hvis Metoder ere indførte alle Vegne, hvis Resultater ere modtagne med Beundring og Paaskønnelse over alt, og hvor fremragende Videnskabsmænd og Zymoteknikere fra hele Verden i en Aarrække personlig have søgt Undervisning og Belæring og lejlighedsvis udført videnskabelige Arbejder.

Laboratoriets Lokaler vare oprindelig indrettede i en ældre

117. J. C. Jacobsens Statue, udført af V. Bissen. I Baggrunden en Floj af Carlsberg Laboratoriet og den ene af Forstanderboligerne.

Bygning paa Bryggeriet Gamle Carlsberg og havde en Grundflade af omtr. 300 Kvadratmeter. Dog blev det i 1885 udvidet noget. Men fra dette Aar syslede Jacobsen med stadig voksende Interesse med Tanken om en ny tidssvarende Laboratoriebygning baade af Hensyn til Pladsforholdene og af Hensyn til den Harmoni, der dog gerne bør være mellem en Tings Indhold og dens ydre Fremtræden. Planer bleve udkastede, drøftede og ændrede i Laboratoriebestyrelsen, men før der kunde begyndes paa at udføre dem, endte Jacobsens virksomme Liv $^{30/4}$ 1887, og under de nye Forhold, som nu indtraadte ved Fondets Overtagelse af Gamle Carlsberg, var saa meget usikkert, at Tanken om en ny Laboratoriebygning foreløbig maatte hvile. Først 1891 optog Laboratoriebestyrelsen den paa ny, og med Fondets Bistand opførtes og monteredes i Løbet af 4 Aar den nye smukke Laboratoriebygning med tilhørende Forstanderboliger ved Carlsberg Vej med en Bekostning af 531096 Kr. 54 Øre. Dens Grundflade er omtr. 530 Kvadratmeter. Den er udført af Arkitekt C. Thomsen i italiensk Renæssancestil, har to Etager, af hvilke den kemiske Afdeling indtager Stuen, den fysiologiske Salsetagen, og er udstyret med alle Nutidens videnskabelige Hjælpe-midler. I Monterings Smagfuldhed er der vel næppe mange Laboratorier, som kunne maale sig med dette. Det har Centralvarmecapparat og forsynes af Bryggeriet med elektrisk Lys. Det indviedes i Nærværelse af Videnskabernes Selskab paa Gamle Carlsbergs Halvtredsindstyveaarsdag $^{10/11}$ 1897, og samme Dag afslørede foran Bygningen en Bronzestatue af J. C. Jacobsen.

Laboratoriebestyrelsen bestaar af de 3 naturkyndige Medlemmer af Fondets Direktion samt af 2 bryggerikyndige Tilforordnede, som alle vælges af Videnskabernes Selskab. Jacobsen selv var mellem de Tilforordnede lige til sin Død. Forstanderne for Laboratoriets to Afdelinger lønnes som Universitetsprofessorer og have desuden Fribolig med Varme og Lys. De nuværende have Pensionsret som Statens Embedsmænd. De to normerede Assistenten lønnes hver med 1500—2000 Kr.; de nuværende have desuden Huslejegotgørelse (600 Kr. hver). Ekstraordinære Assistenten, hvoraf der i Reglen er 1 ved hver Afdeling, lønnes med 1200—1500 Kr. aarlig. De to faste Karle have en aarlig Løn af 1000 Kr. samt Bolig med Varme og Lys og Adgang til Bryggeriets Pensionskasser. — Der tilstaas af og til Forstandere og Assistenten Understøttelse til Studierejser i Udlandet. Hidtil er hertil medgaaet 7600 Kr. — I de 22 Aar fra $^{1/10}$ 1876 til $^{1/10}$ 1898 er der i alt udbetalt til Lønninger: 336164 Kr., til Inventarium 59316 Kr., til Bøger 6449 Kr., til Forbrug (Kemikalier, Brændsel, Gas, ituslaaede Sager) 48976 Kr.

Laboratoriets Tidsskrift planlagdes meget tidligt. I Henhold til den smukke Bestemmelse i Statuterne: »Intet Resultat af Institutets

Virkosomhed, som har Betydning i teoretisk eller praktisk Henseende, maa hemmeligholdes«, vedtog Bestyrelsen næppe et Aar efter Laboratoriets Stiftelse, at de i Laboratoriet udførte Undersøgelser skulde offentliggøres i et eget Tidsskrift, der skulde udkomme i tvangfri Hæfter under Navnet: »Meddelelser fra Carlsberg Laboratoriet«. Sproget skulde være dansk, men hvert Hæfte tillige indeholde en fransk Résumé. Af dette Tidsskrift foreligge nu 4 indholdsrige Bind. Omtr. 200 Ekspl. uddeles gratis til Institutioner og Videnskabsmænd her hjemme og i Udlandet. Udgivelsen har indtil 1898 kostet 18 711 Kr., hvoraf omtr. 4 750 Kr. igen ere indvundne ved Salg. Skønt Afsætningen har været saa stor, at man i de sidste Aar har maattet optrykke flere ældre Hæfter, har den reelle Udgift ved Udgivelsen hidtil været omtr. 15 000 Kr.

Laboratoriets Indtægter have fra $\frac{1}{10}$ 1879 til $\frac{1}{10}$ 1881 været 25 000 Kr., fra sidstnævnte Datum 35 000 Kr. aarlig. Hertil kommer efter at Carlsberg Fondets Grundfond har naaet den fastsatte Størrelse, fra $\frac{1}{10}$ 1896 en statutbestemt Andel i Bryggeriets Netto-Overskud og Grundfondets Renter. Vistnok har det ny Laboratoriums Fuldendelse og Montering krævet betydelige Summer. Men da der nu ikke er Udsigt til andre Udgifter end de aarlig budgetterede Driftsudgifter, som næppe ville overstige 40 000 Kr., kan det forudses, at Laboratoriets Formue, der har været oppe paa over 169 058 Kr., men (foruden den gældfri Laboratoriebygning) for Øjeblikket i Penge og Obligationer kun udgør 34 112 Kr. 67 Øre, hurtig vil vokse igen.

S. M. JØRGENSEN.

VII. FINSSENS MEDICINSKE LYSINSTITUT.

Finsens Lysinstitut har sat sig den dobbelte Opgave 1) at anstille videnskabelige Undersøgelser over Lysets Indvirkning paa de organiske Væsener og 2) at anvende Lyset i Terapiens Tjeneste. Stødet til Oprettelsen af denne Anstalt — den første og hidindtil vistnok den eneste i sin Art — blev givet ved Prof. N. Finsens Arbejder over Behandling af Kopper i »rødt Værelse« og navnlig ved de heldige Resultater, han saa af sine første Forsøg paa at behandle *Lupus vulgaris* med elektrisk Lys. Det grundlagdes af et privat Selskab, i hvilket Direktør Hagemann og Fabrikant Jørgensen vare de ledende, og det er disse to Mænds Offerberedvillighed og Energi, der har gjort det muligt for Prof. Finsen at faa sin berømte terapeutiske Metode prøvet i saa stor Stil og under saa gunstige Betingelser som det Finsen'ske Lysinstitut byder. Institutet har nemlig udviklet sig med rivende Hast: Det blev fra første Færd stærkt støttet af Københavns Kommune, der gav det Plads paa Kommunehospitalets Grund, laante det Materiel, gav det

billig Elektricitet o. s. v.; senere fik det af Staten et Tilskud paa 20 000 Kr. og et Laan paa 240 000 Kr., der vil muliggøre en betydelig Udvidelse af Institutet og dets Flytning til en stor fritliggende Grund. Institutets

118. Niels Finsen.

Personale var ved dets Grundlæggelse i August 1896 foruden Prof. Finsen, 1 Assistent og to ved Lupusbehandlingen beskæftigede Damer; Patientantallet 8—10. Nu er der ved Institutets Laboratorium ansat tre medicinske Assisterer samt en Fysiker, en Kemiker og en Elektriker; ved den kliniske Afdeling 4 Læger og 37 Damer foruden Tyende: der er til Stadighed 160—170 Patienter under Behandling. Siden Grundlæggelsen er i alt 6—700 Patienter blevne behandlede, deraf omtr. 500 for *Lupus vulgaris*; Metoden prøves nemlig samtidig mod andre Hudlidelser, ligesom der ogsaa anstilles Forsøg med «almindelig Lysbehandling» saavel ved Hjælp af Solllys

som ved Hjælp af elektrisk Lys. Behandlingen koster maanedlig 60 Kr. for Danske, 100 Kr. for Udlændinge, og der gives Moderation i Prisen i saa stor Udstrækning som muligt. Resultaterne af den Finsen'ske Lysbehandling maa siges at være udmærkede, og denne har derfor i de senere Aar vundet mere og mere Indpas ogsaa uden for Danmark, især efter at talrige fremragende Læger fra forskellige Lande have besøgt Institutet for at gøre sig nærmere bekendt med dets Virksomhed.

CARL J. SALOMONSEN.

VIII. ARKIVVÆSENET.

Ved Overgangen fra det 18de til det 19de Aarhundrede bestod der en Række Regeringsarkiver i København. Det, hvis Indhold gik længst tilbage i Tiden, og som var det anseeligste ved de til det knyttede

Traditioner, var Gehejmearkivet. Det fyldte det meste af det af Frederik IV paa Slotsholmen opførte Arkivhus, beliggende mellem den Bygning, der nu helt optages af Det store kongl. Bibliotek, og Kancellibygningen, men var i sig selv ikke meget omfattende. Hovedindholdet var middelalderlige Arkivalier, Samlinger om ældre udenrigske Forhold og om Slesvig og Holsten samt en Mængde spredte Ting. Til at føre Opsyn med det var der kun een Embedsmand, Gehejmearkivaren, der havde en Medhjælper til Afskrivning, og Adgangen tilstodes kun enkelte Videnskabsmænd. Langt omfangsrigere vare flere af de Arkiver, der vare knyttede umiddelbart til Kollegierne, de civile og militære; men deres Formaal var egentlig kun det rent praktiske at være Administrationen til Tjeneste, og omfattende Kassationer havde derfor ryddet frygtelig op blandt deres ældre Sager.

I disse Forhold er der sket en overordentlig stor Forandring, dog først i den anden Halvdel af Aarhundredet. Fra 1850 begyndte Gehejmearkivet at modtage store Afleveringer fra Ministerialarkiverne, 1861 samledes de til »Kongerigets« Ministerier (altsaa ikke Monarkiets »Fællesministerier«) hørende Arkiver til eet, »Kongerigets Arkivvæsen«, beholdende de gamle Lokaler i Kancellibygningen og Provianthuset, 1869 henlagdes dette Arkiv under samme Ministerium som Gehejmearkivet, nemlig Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, og endelig forenedes fra $\frac{1}{1}$ 1883 de to Arkiver under een Arkivars Bestyrelse, medens samtidig hermed en Plan for deres Indhold fastsloges: Gehejmearkivet skulde omfatte alle Sager, ældre end 1660, og alt vedkommende Kongehus, Udenrigsstyrelse, Forsvarsvæsen og afstaaede Lande, medens »Kongerigets Arkiv« i sig skulde optage de fra alle de civile Kollegiers og Ministeriers Arkiver (undtagen Udenrigsministeriets) afleverede Sager efter 1660. Endnu et Skridt, og det et meget betydeligt Skridt, videre naaedes ved Loven af $\frac{30}{3}$ 1889, der oprettede et Rigsarkiv, hvis Hovedbestanddel naturligvis blev de to nævnte, til et Hovedarkiv forenede Arkiver, men som ved Siden deraf kom til at bestaa af 3 Provinsarkiver. Dette var den modne Frugt af 40 Aars Bestræbelser for at ordne vore Arkivforhold, og Æren derfor tilkommer først og fremmest Rigsarkivar A. D. Jørgensen († 1897).

Hovedarkivet bestaar af to Afdelinger: 1ste Afdeling, »de historiske Arkiver«, svarende til Gehejmearkivet, 2den Afdeling, »Administrationens Arkiver«, tidligere »Kongerigets Arkiv«. De forskellige Ministerier have sat forskellige Grænser for Afleveringen af deres Arkivalier til Hovedarkivet. Udenrigsministeriet har saaledes foreløbig beholdt sine Sager tilbage til c. 1750, de to militære Ministerier og Kultusministeriet have sat Grænsen ved 1848, de andre Ministerier endnu senere; for nogle Kontorers Vedkommende gaar den lige op til Nutiden. Ogsaa enkelte andre Centralinstitutioners ældre Arkiver ere nu indlemmede i

Hovedarkivet, saaledes Højesterets og det kongl. Teaters. Hovedarkivet er ligesom Provinsarkiverne tilgængeligt 4 Timer daglig for alle, men uddragne fra Benyttelsen ere i Regelen den nyeste Tids Sager samt Kongehusets Papirer fra det 19de Aarhundrede, hvilke sidste staa under Rigsarkivarens personlige Tilsyn. Læsesalen findes i 1ste Afdeling.

119. Provinsarkivet i Odense. Opført efter Tegning af Martin Borch.

Kontoret, hvorfra Udlaanet til Administrationen sker, i 2den. Udlaan til private tilstaas som Regel ikke. — Følgende Tal ere fra Tre-aaret 1895—97. Antallet af Besøg har i Gennemsnit været 4689 aarlig, af Udlaan til Administrationen 9352. Tilvæksten fra de civile ministerielle Kontorer har i de 3 Aar tilsammen udgjort 5119 Protokoller og 1542 Pakker. Den gennemsnitlige aar-

lige Kassation af værdiløse Regnskabsbilag har omfattet 14766 Pund. — Antallet af Besøgene kan opgives, men hvad der ikke kan anføres Tal for, er Arkivets stigende Betydning for den historiske Forskning. Vore Dages rige historiske Litteratur vidner imidlertid noksom om, i hvor høj Grad Forskerne — nu mere end nogen Sinde før — ty til Arkivets Skatte og drage Næring af dem.

Medens tidligere de mangfoldige lokale Embedsarkiver opbevaredes ved Embederne og derfor vare udsatte for Tilintetgørelse og ofte prisgivne den sørgeligste Vanrøgt, har Oprettelsen af Provinsarkiverne raadet Bod herpaa ved at samle det spredte i sikre Lokaler under sagkyndigt Tilsyn, og der er derved tillige vundet nyt Land for Historieforskningen. Der er 3 saadanne Arkiver, et i København (opført 1891—92) for Sjællands og Lolland-Falsters Stifter, et i Odense (opf. 1892—93) for Fyns Stift og et i Viborg (opf. 1890—91) for de 4 jydskes Stifter. (Opførelsen af disse 3 Bygninger har kostet c. 537000 Kr.) De fleste Embeder omkring i Landet ere inddelte i Klasser med forskellige Tidsgrænser (20—50 Aar tilbage i Tiden) for deres Arkivsagers Aflevering, og fra de allerfleste af disse Embeder har den første Aflevering fundet Sted. Desuden er der i Provinsarkiverne modtaget mange kommunale Arkiver og enkelte Godsarkiver. Et Eksemplar af »Provinsens« Dag- og Ugeblade opbevares ogsaa der. — Besøgenes Antal har i Aarene

1895—97 gennemsnitlig om Aaret været 649 i København, 279 i Odense og 604 i Viborg.

Ved Siden af at ordne Arkivalierne og hjælpe ved Benyttelsen af dem har Rigsarkivet ogsaa en litterær Virksomhed, idet det udgiver Aktstykker fra ældre og nyere Tid og vejledende Oversigter over Arkivets Indhold og Fortidens Administrationsforhold. Hvert tredje Aar udgives »Meddelelser« om dets Virksomhed.

For at sikre Staten mod, at de dens Administration vedkommende Papirer gaa tabt, har Justitsministeriet ved Cirkulære af ¹³/₁ 1885 indskærpet Statens Ejendomsret til disse Sager. En nødvendig Foranstaltning mod Tab i en ganske anden Retning er truffen ved Paabudet (1888) om til Statstjenestens Brug at anvende visse Sorter Papir og Blæk og bestemte Papirformater. Den nyere Tids Kopibøger lade imidlertid endnu meget tilbage at ønske, hvad Holdbarhed og Læselighed angaar.

Rigsarkivets Budget for Finansaaret 1899—1900 er paa c. 70000 Kr. Dets Personale bestaar af 10 Embedsmænd, nemlig Rigsarkivaren, 2 Arkivarer (i Spidsen for Hovedarkivets to Afdelinger), 3 Provinsarkivarer og 4 Arkivsekretærer (i Hovedarkivet), samt af 11 Assistenten foruden løser ansat og underordnet Personale. Rigsarkivaren lønnes med 4800—6000 Kr., Arkivarerne med 3200—4400 Kr., Provinsarkivarerne med 2000—2900 Kr.: disse sidste have desuden Embedsbolig. Arkivet har et eget Bogbinderværksted med en fast ansat Bogbinder. — Dets Størrelse fremgaar af følgende Tal: Hovedarkivets 1ste Afdeling indeholder 5300 Alen Hylderum (hvortil endnu maa lægges 700 Al., overladte den i Krigsministeriets Arkiv), 2den Afdeling 19430 Al. og Provinsarkiverne 26940 Al. (nemlig det sjællandske 12540, det fynske 4730 og det jydsk 9670), tilsammen 52370 Al. (Desuden findes i Hovedarkivet (1ste Afd.) 127 Egeskabe, gemmende en Del af dets værdifuldeste Samlinger.) Hvor stort Tallet end er, er Pladsen dog alt for lille. Hovedarkivet er overfyldt, og Provinsarkiverne i København og Viborg nærme sig allerede til at være fulde. Et andet mørkt Punkt er den store Brandfare, hvorfor Hovedarkivets øvre Etager i Provianthuset ere udsatte. —

Danmarks Arkivvæsen er nu væsentlig repræsenteret af Rigsarkivet — i Retning af Koncentration er man her i Landet naaet videre end i de to andre skandinaviske Riger —, men Staten har dog ogsaa andre Arkiver, til Dels af betydeligt Omfang, f. Eks. de ovenfor omtalte nyere ministerielle og flere militære Afdelingers Arkiver. Som et stort Arkiv, hvis Indhold gaar tilbage til det 17de Aarhundrede, maa nævnes Matrikelkontorets. Af Arkiver, som ikke ere Statens, bør fremhæves Københavns Raadstuearkiv, hvis ældre Del dog blev tilintetgjort ved Byens Ildebrand 1728, og Ribe Bys Arkiv, der gaar tilbage til Middelalderen. Flere af vore Herregaarde gemme betydelige Arkiver, f. Eks.

Ravnholt (med Statsminister Schack-Rathlous Papirer) og Brahetrolleborg; den store Haandskriftsamling paa Ledreborg indeholder en Del Arkivalier (Holsteinernes).

C. F. BRICKA.

IX. VIDENSKABELIGE BIBLIOTEKER.

Paa Bibliotekvæsenets Omraade er der store Opgaver for det næste Aarhundrede. Bibliotekernes Betydning som Oplysningsmiddel er ikke ret forstaaet af den større Almenhed; men den Bevægelse, som Erkendelsen heraf har skabt i de store Kulturlande, særlig i de engelsktalende, vil sikkert ogsaa mærkes herhjemme i Løbet af kortere eller længere Tid. Ogsaa Erkendelsen af de store videnskabelige Bibliotekers Betydning er i stærk Tiltagende. Baade de sociale Forhold, hvorunder Videnskabsdyrkerne leve, og den videnskabelige Litteraturs uhyre Omfang gør det ikke længer muligt for private at anlægge Biblioteker, der i nogen Maade kunne være tilstrækkelige til Førstehaands-Studier. Nødvendigheden af offentlige, liberalt udstyrede og let tilgængelige Biblioteker har derfor i Løbet af dette Aarhundrede gjort sig gældende med større og større Kraft, selv om denne Nødvendighed ingenlunde kan siges at være imødekommet fuldt ud fra Statens Side.

Aandslivets Centralisation i København har ogsaa givet sig Udslag i, at udelukkende her fandtes og findes de store videnskabelige Biblioteker. Selv om der bødes paa dette Forhold ved et ikke ringe Udlaan af Bøger fra disse til Provinserne, maa det dog betegnes som et væsentligt Fremskridt, at der inden Aarhundredets Udgang er gjort Skridt til Oprettelsen af et stort Statsbibliotek for Jylland i Aarhus.

Ved Omtalen af de offentlige Biblioteker ville vi se bort fra en Række Specialbiblioteker, der ere knyttede til særlige Institutioner og Samlinger (Rigsdagen, Kunstakademiet, Botanisk Have (c. 15 000 Bd.), Landhøjskolen (S. 341), Museerne, militære og civile Kontorer, Hospitalerne, Medicinsk Selskab, Industriforeningen, den private Læseforening Athenæum), der ikke ere offentlige i fuld Forstand; vi skulle indskrænke os til Omtalen af de to store videnskabelige Biblioteker: Det store kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket. Selv om disse Biblioteker synes at have samme Opgave og paa en Maade at være Konkurrenter, har dog hvert af dem sin særlige Karakter, belignet baade af dets historiske Udvikling og af særlige Opgaver, der ere det foreskrevne.

Det store kongelige Bibliotek er *Nationalbiblioteket* i egentlig Forstand, Gemmestedet for Nationallitteraturen fra alle Tider, med den Opgave at bevare det danske Aandslivs Frembringelser for Efterver-

denen. I Aarhundredets Begyndelse kunde det endnu forsøge paa at hævde Karakteren af et universelt Bibliotek for udenlandsk Litteratur. Dette har forlængst maattet opgives. Bogproduktionen er bleven saa enorm, og Midlerne ere saa ringe, at nu har Det store kongelige Bibliotek delt Opgaven med Universitetsbiblioteket, saaledes at dette lægger særlig Vægt paa Naturfagene, Medicin og Teknologi, medens Det store kongelige Bibliotek hovedsagelig koncentrerer sig om de Videnskabsgrene, der gaa ind under Begrebet Humaniora. Grænserne kunne selvfølgelig ikke drages med absolut Nøjagtighed, thi Universitetsbiblioteket er selvfølgelig forpligtet over for Universitetets Professorer og Studenter og de Fag, der doceres ved Universitetet, og bundet ved sine Legater til Bedste for enkelte Litteraturgrene. Universitetsbiblioteket nyder som Det store kongelige Bibliotek godt af Loven af ²⁰/₁ 1832 om gratis Aflevering af Tryksager fra alle Rigets Bogtrykkere, uden at det derfor har et Nationalbiblioteks Forpligtelser over for den danske Litteratur; det modtager f. Eks. ikke Provinsaviserne. Grundlinierne til Samarbejdet mellem Bibliotekerne bleve fastslaaede af en Kommission i 1848, og denne Ordning har foreløbig virket tilfredsstillende. De fremkomne Tanker om at slaa Bibliotekerne sammen maa siges at være utopiske.

Det store kongelige Bibliotek er endnu til Huse i den Bygning ved Christiansborg Slot, som Frederik III, dets Grundlægger, byggede til det. Bogmasserne have efterhaanden i Løbet af dette Aarhundrede trængt baade Kunstammeret og Artilleriet ud henholdsvis af Bygningens øverste og underste Etage og fylde nu hele den store Bygning med de c. 570 000 Bind og c. 20 000 Haandskrifter, hvoriblandt kostbare islandske (Eddahaandskrifterne og Flatøbogen) og mange illuminerede Haandskrifter, samt de store Samlinger af Incunabler (Bøger trykte før Aar 1500) c. 2 700 i Tallet, Portrætter, Kort og Musikalier. Efter mangeaarige Forberedelser og Drøftelser vedtoges ved Lov af ²²/₃ 1897 Opførelsen af en ny Bygning, der forhaabentlig vil blive færdig i Løbet af de første Aar af det 20. Aarhundrede. Den vistnok for knapt beregnede Byggesum er 1 500 000 Kr., hvoraf 310 000 Kr. fragaa som Erstatning til Krigsministeriet for Byggeplads og Bygninger. Derved vil der blive en Ende paa de stadig voksende Vanskeligheder, som Pladsmangel lægge i Vejen for Bibliotekets Virksomhed.

I Begyndelsen af Aarhundredet ansaas Det store kongelige Bibliotek med dets c. 250 000 Bind for at være det sjette største i Europa; det skyldes det 17de og 18de Aarhundredes store Bogsamlere (Scavenius, Foss, Rostgaard, Gram, Luxdorph, Suhm, Temler, Hjelmstjerne o. s. v.) at dets Forsyning med gammel Litteratur nyder et grundfæstet Ry i hele Europa. I Aarhundredets Løb har det vist sig mere og mere umuligt selv ved at indskrænke Bibliotekets Virksomhedsomraade at følge med i Litteraturen med de til Raadighed staaende Midler, og Videnskabs-

dyrkerne i de moderne, stærkt specialiserede Fag maa resignere over for mange, baade berettigede og velbegrundede Ønsker, saa længe Midlerne til Bogkøb ikke forøges. Mange udenlandske Biblioteker have derfor overfløjet det med Hensyn til Forsyning med moderne Litteratur og med Hensyn til Størrelse. Og dog er Bibliotekets aarlige Udgift til Bogindkøb og Indbinding steget betydeligt i 19de Aarh. Ved dets Begyndelse bestod det af 3 000 Rdlr. samt Indtægterne ved Salg af Dubletter. Dog kom Bibliotekets nære Forhold til Enevoldsherskeren ofte dets finansielle Kraft til gode, og den energiske Overbibliotekar Prof. D. G. Moldenhawer benyttede enhver Lejlighed til at skaffe Biblioteket Ekstrabevillinger; i 1793 anmodede han saaledes om et Tilskud i Anledning af, at den kongelige Kasse havde vundet i Lotteriet. Nu er Aarsudgiften sikret paa de aarlige Finanslove og den beløber sig til 36 000 Kr. til de oven for nævnte Formaal. Mærkelig nok have Privatmænd ikke betænkt Biblioteket med Pengelegater til Forøgelse af dets Købeevne, saaledes som det ofte falder i udenlandske Bibliotekers Lod.

Den voksende Bogmasse og stigende Benyttelse har selvfølgelig nødvendiggjort et større Personale. Medens Biblioteket i 1800 uden Vanskelighed administreredes af en Overbibliotekar med 4 Medhjælpere samt et Bud, kunne nu en Overbibliotekar, 2 Underbibliotekarer, 8 Assistenters og 3 Bude vanskelig overkomme Arbejdet, der lønnes saaledes: de 3 Embedsmænd med 14 400 Kr., Assistenters og Bude med 21 000 Kr. Endda forenede Overbibliotekaren indtil 1860 denne Stilling med et Professorat ved Universitetet.

Biblioteket blev først offentlig tilgængeligt ved kgl. Beskr. af ^{15/11} 1793, og det aabnedes da 2 Timer daglig for Besøg paa Læsesalen og for Udlaan. I 1799 skete der paa Læsesalen 694 Rekvisitioner mod 17 145 (26 193 Bind) i Finansaaret 1898—99, og den ældste bevarede Udlaansprotokol fra 1803 viser et Udlaan af c. 5 200 Bd. mod 11 811 i Finansaaret 1898—99. Nu er Biblioteket aabent 5 Timer daglig, i Sommermaanederne er Læsesalen desuden siden 1893 tilgængelig i 2 Eftermiddagstimer; men Udviklingen bærer hen imod, at Læsesalen holdes meget længere aaben, hvilket dog først vil kunne ske i den nye Bygning under bedre lokale Forhold.

Biblioteket er fuldstændig katalogiseret; Katalogerne og den derpaa byggede nøjagtige Orden er et Værk af det 19. Aarhundrede. De systematiske Kataloger søges stadig fuldkommengjorte ved at man erstatte gamle forældede Ordninger med nye tidssvarende; dette Arbejde maa efter sin Natur skride langsomt frem under en stadig Hensyntagen til det engang givne Grundlag for Ordningen og til de stadigt opdukkende nye Krav. Katalogerne ere et Biblioteks Sjæl, der maa bevares sund og frisk. Ogsaa Samlingerne af Haandskrifter, Musikalier og Portrætter ere fuldstændige katalogiserede, kun Kortsamlingen staar endnu til-

bage. At fuldkommengøre Katalogerne er at gøre et Biblioteks Skatte yderligere tilgængelige, og dette Arbejde er derfor en evig Opgave for et stort Bibliotek.

De almindelige Bemærkninger, der her ere gjorte om Det store kongelige Bibliotek, gælde i alt væsentligt ogsaa for Universitetsbibliotekets Vedkommende; her skal derfor kun anføres de statistiske og historiske Data, der belyse dets Udvikling i dette Aarhundrede. I Aaret 1800 var Universitetsbiblioteket med sine c. 70 000 Bind indstalleret over Trinitatis Kirke; nu rummes dets c. 300 000 Bind og c. 100 000 Disputatser i den smukke Bygning, der for en Sum af 204 766 Rdlr. opførtes 1857—61 af Etatsraad Herholdt i mellem-italiensk romansk-gotisk Stil og blev taget i Brug i 1861. Des værre er denne ikke praktisk indrettet, og Pladsmangelen er allerede følelig. Man maa derfor i en

120. Universitetsbibliotekets store Hal.

nærmere Fremtid være betænkt paa at raade Bod paa dette Forhold. Biblioteket er vokset meget stærkt ogsaa ad ekstraordinær Vej, idet Kirurgisk Akademis Bibliotek i 1841, Kommunitetsbiblioteket i 1852, Pastorseminariets Bibliotek i 1856, den polytekniske Læreanstalts Bibliotek i 1862 og det betydelige Classenske Bibliotek i 1867 forenedes med det.

Desuden modtager Universitetsbiblioteket alle de Bøger og periodiske Skrifter, som Videnskabernes Selskab faar enten som Gaver eller ifølge Bytteforbindelse. I Universitetsbiblioteket opbevares den enestaaende Arna magnæanske Samling, hovedsagelig af islandske Haandskrifter. Den har sin egen Styrelse og siden 1883 sin egen Bibliotekar. Med den er

i Tidernes Løb forenet andre mindre Samlinger af islandske Haandskrifter. Bibliotekets Budget til Boganskaffelse og Indbinding var for hundrede Aar siden meget ubestemt, idet det bestod af 1) Renterne af Bibliotekets Legater (Kapital c. 11 000 Rdlr.), 2) Studieskatten c. 300 Rdl. og 3) en Afgift fra Studenterne c. 100 Rdlr. Nu har Biblioteket paa Finansloven et Aarsbidrag, der for 1898—99 beløb sig til 12 863 Kr., hvoraf 9 583 Kr. anvendtes til Indkøb og Indbinding af Bøger. Samtidig kunde der raades over 2 400 Kr. som aarligt Tilskud fra det Classenske Fideikommis og c. 3 100 Kr. af Legatmidler til samme Formaal. — Personalet, som i Aarhundredets Begyndelse bestod af en Bibliotekar, der valgtes blandt de yngre Universitetsprofessorer, og en Famulus, bestaar nu af 1 Overbibliotekar, 2 Underbibliotekarer, 5 Assisterter, 3 ekstraordinære Medhjælpere samt 4 Bude. De 3 Embedsmænd lønnes efter samme Lønningslov af 1893 som de tilsvarende ved Det store kongelige Bibliotek. Assistancesummen er 13 760 Kr. Det Classenske Fideikommis giver et aarligt Tilskud til Deling mellem de 5 ældste af Personalet. — Biblioteket var i det 19de Aarhundredes Begyndelse tilgængeligt hver Søndag undtagen Fredag; nu er det aabent 4 Timer daglig, og Læsesalen desuden 3 Timer hver Eftermiddag, idet der i 1898 blev indlagt elektrisk Lys i denne. Benyttelsen er steget stærkt og var i 1898—99: 31 364 Bind, benyttede paa Læsesalen, og 21 602 Bind udlaante. — Bibliotekets ældre Kataloger fra 19de Aarhundredes Begyndelse ere meget utilfredsstillende. Nye alfabetiske og systematiske Kataloger have allerede i en Aarrække været under Udarbejdelse, og de ville sandsynligvis blive færdige kort Tid ind i det ny Aarhundrede.

Af offentlige videnskabelige Biblioteker uden for København har Danmark ingen af Betydning. Enkelte gamle Stiftsbiblioteker i Stiftsstæderne, af hvilke de i Aarhus og Aalborg nu ere forenede med de stedlige lærde Skolers Biblioteker, Karen Brahes Bibliotek i Odense, der har særlig Betydning ved sin Rigdom paa Sjældenheder af den gamle Litteratur, samt de lærde Skolers Biblioteker, hvoriblandt Herlufsholms Skoles og Sorø Akademis særlig maa fremhæves, lide alle under Mangel paa Midler, og deres Benyttelse er gennemgaaende ringe. Af private Biblioteker kan nævnes Bogsamlingen paa Slottet Ledreborg, der rummer talrige Haandskrifter.

Med en vis Forhaabning maa man se hen til det nye Statsbibliotek i Aarhus, der vil blive et stort, offentligt Bibliotek for Jylland; det oprettedes ved Lov af $2\frac{2}{3}$ 1897, hvorved der bevilgedes 240 000 Kr. til en Bygning; det dannes af det forenede Stifts- og Katedralskolebibliotek i Aarhus, Det store kongelige Biblioteks danske Dubletter, afd. Gehejmarkiyar Wegeners store Bogsamling og afd. Provst Vahls betydelige Missionsbibliotek; det vil sikkert straks komme til at omfatte c. 150 000 Bind og vil utvivlsomt kunne faa en over-

ordentlig Betydning for den Landsdel, som det hovedsagelig skal tjene. Det vil kunne træde i Virksomhed i Løbet af det 20de Aarhundredes første Femaar.

En Foranstaltning, der utvivlsomt bør gennemføres for de større og mindre videnskabelige Bibliotekers Vedkommende, er Tilvejebringelsen af et fælles, trykt Aarskatalog over de anskaffede Bøger. Spørgsmaalet har været fremme, men venter endnu paa sin praktiske Besvarelse. Der er ikke Tvivl om, at det kommende Aarhundrede vil stille store Krav til de offentlige Biblioteker, til deres Funktionsevne, Tilgængelighed, Omfang. Der vil blive Opgaver at løse, som endnu kun anes. Tiden vil vise, om vort Fædreland vil kunne følge Udviklingen paa dette Omraade.

H. O. LANGE.

X. VIDENSKABELIGE MUSEER OG LIGNENDE SAMLINGER.

1. DE DANSKE SAMLINGER i Nationalmuseet, paa Rosenborg, i Folkemuseet, Landbrugsmuseet, Tøjhuset o. s. v. have selvfølgelig overordentlig stor videnskabelig Betydning, men af Hensyn til deres nationale Karakter ville de blive omtalte andensteds i Værket.

2. ANTIKSAMLINGEN OG DERMED BESLÆGTEDE SAMLINGER. Antiksamlingen, der indeholder Oldsager fra de gamle Østerlande og den klassiske Kulturs Lande, aabnedes 1851 og fik sit nu brugelige Navn 1862. Den organiseredes af C. J. Thomsen ved en Forening af Sager fra det gamle Kunstkammer (aabnedes for Publikum 1821) med Christian VIII's betydelige Samlinger af Kunstsager fra Oldtiden, udvidedes senere under Thomsens, Ludvig Müllers og Sophus Müllers dygtige Ledelse og danner nu en Del af Nationalmuseet, for hvis forhistoriske Del den ofte faar stor Betydning, idet man ved Sammenligning med Sagerne i Antiksamlingen sættes i Stand til at bestemme Tiden for de nordiske Fund, hvori Genstande fra den klassiske Oldtid forekomme. I Samlingen findes ikke faa Stykker af stor videnskabelig Betydning, som har givet Anledning til værdifulde Begreber af den arkæologiske Litteratur.

I den ægyptiske Samling vil man finde alle Tidsrum repræsenterede, til Dels ved meget karakteristiske Stykker. Fra den forhistoriske Tid stamme nogle fortrinlige Stensager, nogle Amuletter af Skifer og en Samling af over 100 Kar af brændt Ler, en Gave fra Prof. Flinders Petrie, der har udgravet dem. Det »Gamle Rige« er repræsenteret ved en fortræffelig Figurgruppe af Kalksten og ved Dele af en Gravvæg med Figurer og Indskrifter, det »Mellemste Rige« bl. a. ved Stentavler fra Grave, det »Nyere Rige« ligeledes ved Stentavler fra Grave, et

kolossalt Sandstens Hoved af en ægyptisk Konge, en Buste i haard Sten af Gudinden Sekhet med Løvehovedet, en lille Obelisk af Ramses I og to ilde tilredte Statuer af Amenhotep III og af Menephtah, den Konge, i hvis Tid Israeliterne rimeligvis vandrede ud. Af Mumiekister fra denne Tid ses et Kistelaag af Træ fra det 19de Dynasti, paa hvilket den afdøde er fremstillet i lavt Relief, en stor Sjældenhed, og desuden en Del stærkt bemalede Mumiekister fra det sidste store Fund i Der-el-Bahri, en Gave fra Kediven. Fra det 22de Dynasti (omtr. 940—740 f. Kr.) stamme flere malede Trætavler fra Grave, en bemalet Dobbeltkiste med tilhørende Mumie samt en vel bevaret Papyrus, et Eksemplar af »de Dødes Bog«. Til denne Tid eller den følgende »Saitiske Periode« (Aar 800—700) maa bl. a. henføres flere andre interessante Mumiekister af Træ, en temmelig ødelagt Statue af Psamelik I, en fortrinlig og meget fuldstændig Samling af Bronzestatuetter af Ægyptens Guder og hellige Dyr og en kronologisk ordnet Samling af Gravfigurer, som medgaves de døde. Til Ptolemæertiden henhører rimeligvis en malet dobbelt Mumiekiste. Fra den romerske Tid stamme bl. a. to fortrinlige Portrætter, malede paa Træ af græske Kunstnere (fra Fajum).

Den gamle Civilisation i Babylonien er repræsenteret ved en fortrinlig Samling Cylindre af haarde Stene med forskellige fint indhuggede Figurer og Indskrifter i Kileskrift. Disse Cylindre, der have tjent som en Art Signeter, ere ældre end Aar 2000 f. Kr. Noget senere er Knoppen til et Scepter med Navnet paa en gammel babylonisk Konge. Fra det yngre babyloniske Rige stammer et Par Mursten og en Cylinder af brændt Ler, med Indskrifter, som skyldes Kong Nabukuduruzur eller Nebukadnezar (606—562), og nogle Tavler af brændt Ler med Kileskrift, der indeholde Kontrakter og lign. Fra Assyrien ses tre Alabastplader med vingede Figurer og Kileskrift, stammende fra Nordvest-Paladset i Nimrod, opført omtrent 870 f. Kr., og en Bronze-Drikkeskaal i Form af et Gazellehoved, en hidtil enestaaende Genstand, m. m. Til disse Sager slutter der sig en fortrinlig Samling oldpersiske Seglstene med indhuggede Figurer og Indskrifter, mest fra Arsakidernes og Sassanidernes Tid. Fra Fønikerne stammer en Samling Smaagenstande, mest Efterligninger af ægyptiske Sager, og flere mærkelige Steler med fønikiske Indskrifter, fundne ved Karthago, hvorfra der ogsaa er meget sjældne Steler med libysk eller numidisk Skrift.

De forhistoriske Tider i Grækenland og Italien ere repræsenterede, Stenalderen ved slebne Stenøkser og andre Stensager, fundne paa forskellige Steder, og Bronzealderen ved Sværd, Økser, Dobbeltøkser, Spyd og Dolke, hvoraf en, med indlagte Guldplader i Form af Økser, er et enestaaende Stykke, Lervaser fra Amorgos, mærkelige primitive Marmorfigurer og Amuletter fra de sydligere Øer i det ægæiske Hav. Fra Hissarlik, det gamle Troja, ses slebne Stenøkser, Flækker af

Flint og Obsidian, ejendommelige Kar af brændt Ler o. s. v. Den forhistoriske Jernalder i Grækenland og i Italien er repræsenteret ved mange interessante Stykker og ved flere samlede Fund.

Den mærkeligste Del af Antiksamlingen danner den keramiske Samling, i hvilken alle Tidsrum lige fra den forhistoriske Tid indtil Oldtidens Slutning ere repræsenterede ved talrige Kar, deriblandt mange højst mærkelige, ja enestaaende Vaser: først gode Eksemplarer af de saakaldte »Mykeniske Kar«, der have ejendommelige Former og Ornamenter i visse Farver; derefter Vaser med »geometriske Ornamenter«, deriblandt et udmærket Eksemplar fra Øen Thera, til hvilket intet Museum kan opvise Magen, endvidere Vaser i »Dipylon-Stilen«, der ved Siden af geometriske Figurer have smaa Billeder af Mennesker, Dyr og Fugle, og af den »græsk-asiatiske« eller (efter et vigtigt Findested) »korintiske« Stil, ofte prydede med Billeder af østerlandske Planter og Dyr; dernæst den »arkaiske« Stils større og smagfuldere gule Vaser med bedre tegnede, sorte Figurer, fremstillende mytologiske Fortællinger eller Scener fra Dagliglivet; fremdeles »den skønne Stils« sorte, vel ferniserede Vaser med ypperlige gule eller rødlige Figurer; endelig de yngre Vaser fra de græske Byer i Nedreitalien, rigere paa Figurer, men flygtigere i Udførelsen, og til sidst de helt sorte Vaser.

Efter de malede Vaser kommer en anden Slags Kar, der ved Brændingen have faaet en stærk rød Farve og i Reglen prydes med trykkede Figurer i Relief (de kom frem i det 2det Aarh. f. Kr. og holdt sig gennem hele Romertiden), og gode Eksemplarer af Glaskar fra Romertiden; endelig Smaafigurer af brændt Ler, nogle meget primitive, fra den forhistoriske Tid, andre fra 3dje Aarh., særdeles fint og yndefuldt udførte, især fra Tanagra i Boiotien.

Blandt Marmorsagerne er der et dorisk Marmorkapitel fra Ægina og to Hoveder fra Athens Parthenon (Brøndsted har paavist, at de tilhøre to hovedløse Figurer paa en Metope fra Parthenon i London), græske Gravrelieffer og Buster fra Kejsertiden. Fremdeles maa nævnes smukke Bronzesager, saaledes Smaafigurer af Guder og Mennesker, Relieffer til Haandspejle, Hjelme o. s. v.

Fra Etrurien ses Askekister af Sten med Relieffremstillinger; Bronzspeile med indridsede Figurer og etruske Indskrifter; Smykker af Guld og Rav, Seglstene (Skarabæer); Figurer og Vaser af Bronze m. m. Fra Romertiden: Gravminder og Indskrifttavler, Relieffer i brændt Ler og nogle vel bevarede Mosaikgulve fra det romerske Karthago, endelig en righoldig Samling af Ler- og Bronzelamper og alle Slags Ting til Udstyr af Huse og Personer.

I det gamle Glyptotek paa Ny Carlsberg ser man en fortrinlig Samling af ægyptiske Oldsager, særlig Skulptursager — deriblandt adskillige, hvortil intet andet Museum kan opvise Magen — samlet af Brygger

Dr. Carl Jacobsen 1886—99 og tilligemed Glyptotekets øvrige Skatte 1899 skænket til Staten og til Byen København, men foreløbig anbragt i den dertil indrettede Bygning, som Dr. Jacobsen har ladet opføre.

Alle Tidsrum, i hvilke der har været en gammel ægyptisk Kunst til, ere i denne Samling repræsenterede ved karakteristiske Stykker. Fra det »Gamle Rige« stamme mange Sager, næsten alle fra Grave; flere have været bemalede, og nogle have bevaret Farverne udmærket, bl. a. en lille Træ-Statuette af en Kvinde og et Basrelief af Kalksten, paa hvilket ses en Ægypter med nøgen Overkrop. Andre Basrelieffer have ikke været bemalede: men mange af dem ere fortræffeligt udførte og vise Billeder af Livet i det gamle Ægypten for 4—5000 Aar siden. Af sjældne Stykker kunne nævnes: Overdelen af en Konge-statuette af Granit, et lille, fortrinlig udført Hoved af rød, haard Sten med indlagte Øjne af Bjergkrystal, en Kvindestatuette af Kalksten, Træstatuetter m. m., alt vistnok ældre end Aar 3000 f. Kr. Fra det »Mellemste Rige«: et udmærket Hoved af haard Sten, tilhørende en Konge eller Gud, med den høje Hjelm, »Sydens Krone«, som symboliserer Herredømmet over Syden, dernæst ses en af haard Sten fortrinlig udført Statue af en knælende Ægypter, fra Theben (vistnok fra det store Amonstempel, hvor Kongerne lod opstille Billedstøtter af Ægyptens fortjente Mænd), fremdeles to Træstatuetter, en Tavle af Sten med malede Hieroglyfer og Figurer, flere Brudstykker af Vægge, paa hvilke man læser Kongenavne, deriblandt Navnet paa en, som det synes, hidtil ukendt Konge, o. s. v. — Det »Nye Rige« er bl. a. repræsenteret ved en siddende Basalt-Statue af Guden Anubis med Sjakalhoved, den største af alle Anubis-Statuer, som kendes; dernæst en staaende Statue af Gudinden Sekhet (med Løvehoved), af Granit: endvidere et fortræffeligt Hoved af Guden Amon, flere Statuetter af Ægyptere, Tavler med Indskrifter og Figurer, stammende fra Grave; Brudstykker af Gravvægge: et Offerbord af Granit, efter Indskriften en Gave fra Kong Seti I til Guden Horos; en malet Mumiekiste fra det 20de Dynasti med forskellige Figurer af Guddomme og med hieroglyfiske Indskrifter; Brudstykker af Vægge, paa hvilke man læser Kongenavne ved Siden af Figurer o. s. v. Som Sjældenheder maa nævnes to Steler fra Heliopolis med Billeder af Mnevis, en hellig Tyr i denne By. — Fra det »Saitiske Tidsrum« (»den ægyptiske Renæssance«) ses mange fint og smukt udførte Sager: en Figurgruppe af sort Sten (en Statholder i Theben og hans Moder, fra ca. 500 f. Kr.), Statuetter, udførte i haarde Stenarter, Alabast o. lign., en særdeles fuldstændig Samling Bronzestatuetter af ægyptiske Guddomme og hellige Dyr o. lign., interessante Mumiekister af Træ og Sten fra 600—300 f. Kr., alle med Figurer og Indskrifter, endelig Brudstykker af Vægge, hvoriblandt et yderst fint udført Relief, med Guden Horos' Høgehoved og

Rester af Kong Nekos Navn og Figur. — Fra Ptolemæertiden: Tavler af Sten og Stykker af Vægge, en Mumiekiste af Akazietræ, hvori ligger en Mumie, hvis Ansigt er dækket af en forgyldt Maske; fra Romertiden: fem Portrætter, malede paa Træ, en højst interessant Samling af malede Gibsbuster og Masker, der have været anbragte som en Art Laag over afdødes Mumier, og en meget fuldstændig Samling Statuetter af brændt Ler, væsentlig af græsk-ægyptiske Guddomme, især Isis og Harpokrates. Den ældre kristne Tid i Ægypten er repræsenteret ved en Samling Tavler af Sten, paa hvilke bl. a. ses græske og koptiske Indskrifter.

Glyptoteket har desuden den største Samling af Gravrelieffer fra Palmyra, som findes i noget Museum; flere af Reliefferne ere ledsagede af Indskrifter i palmyrensk Sprog og Skrift.

Ogsaa i Thorvaldsens Museum findes en Samling Oldsager fra Italien og Ægypten. Den bestaar af Genstande, som den store Billedhugger efterhaanden erhvervede i Rom: Marmor-Torsor og Hoveder af græsk-romerske Guddomme, et Par Hundrede malede Vaser med Figurer, mest af oldgræsk Fabrikat, men fundne i Italien; en stor Samling Gemmer, udskaarne Sten, Bronzefigurer, Lamper, Smaafigurer og Relieffer i brændt Ler, Prydelser, Amuletter o. lign., endelig en Samling Mønter fra Oldtiden. Den ægyptiske Samling bestaar af Tavler af Sten med Figurer og Indskrifter, Bronzestatuetter af Guder og hellige Dyr, Symboler, Prydelser, Kar af brændt Ler og Metal, Gravfigurer af emalleret brændt Ler.

I Bispegaarden findes en interessant lille Samling, mest af ægyptiske Oldsager, samlede af Biskop Münter, væsentligst Tavler af Sten med Figurer og Indskrifter, især fra Abydos, og tilhørende det 12te eller 13de Dynasti (før Aar 2000 f. Kr.); to af dem have en betydelig Størrelse. En Indskrift af magisk Indhold stammer fra det 26de Dynasti, en arabisk Indskrift i »kufisk« Skrift fra Kalifernes Dage.

VALDEMAR SCHMIDT.

3. DEN KONGELIGE MØNT- OG MEDAILLESAMLINGS første Oprindelse kan paavises under Frederik III; under Christian V dannede Møntsamlingen en Del af *Museum regium* (Kunstkamret) og indeholdt især danske og romerske Mønter; 1781 blev den forenet med Kongernes Samling af Guldmedailler paa Rosenborg, og ved Hjælp af den udmærkede danske Arkæolog Zoëga, som opholdt sig i Rom, erhvervedes store Samlinger af antikke Mønter. Danmark var et af de første Lande, som ved en fortrinlig Publikation gjorde de nationale Mønter tilgængelige for de lærdes Studier (»Beskrivelse over danske Mønter og Medailler i den kongelige Samling«, 1791, med Afbildninger i Kobberstik).

De græske og romerske Mønter blev beskrevne af Chr. Ramus paa Latin (1816), og senere har C. Ludv. Müller paa Fransk udgivet selvstændige Værker af høj Rang om Alexander den Store og om det antikke Afrikas Mønter. C. J. Thomsens betydelige Samling af Mønter fra Middelalderen blev 1868 skænket Møntsamlingen af danske Lens- og Stamhusbesiddere, og desuden er denne vokset ved Erhvervelse af andre større Samlinger samt ved Gaver, Køb og talrige Fund i Landet selv og indeholder nu over 100 000 forskellige Mønter og Medailler. Af særlig Vigtighed ere de danske Mønter, hvortil slutter sig en ene-staaende og kostbar Samling af danske Guldmedailler. Oldtidens og Middelalderens Mønter fra fremmede Lande ere rigt repræsenterede, men ogsaa af nyere Mønter findes en meget fuldstændig Samling fra alle Lande og alle Perioder. Til de orientalske Mønter er knyttet W. Bramsens Samling af japanesiske Mønter, og til Medaillerne slutter sig en større Samling af Jetons; endvidere findes en vigtig Samling af danske og fremmede Seddelpenge (C. F. Herbst's). — Den kgl. Mønt- og Medaillesamling er nu forbunden med Nationalmuseets 2. Afdeling som en særlig Underafdeling af denne. og to Inspektører ere ansatte derved.

I Thorvaldsens Museum findes ogsaa en fortrinlig Samling af antikke (mest græske) Mønter, samlede dels af Thorvaldsen selv, dels af Brøndsted.

C. JØRGENSEN.

4. ETHNOGRAFISK MUSEUM, der tjener til at give et Billede af ikke-europæiske Folks Kulturtrin, Sæder og Skikke, danner en Del af Nationalmuseet, hvis forhistoriske Genstande ofte modtage værdifuld Belysning fra de primitive Folks Vaaben og Redskaber i Nutiden. Museet aabnedes 1853 og skyldes C. J. Thomsen, som her samlede de ethnografiske Sager, der fandtes i det gamle kgl. Kunstkammer, forskellige Samlinger fra Grønland og de talrige interessante Genstande, der hjembragtes ved Galatheas Verdensomsejling 1845—47; siden er det stadigt blevet beriget under Ledelse af dets duelige Direktører, Thomsen, Worsaae og Sophus Müller og ved Hjælp af Ethnografer som Steinhauer og Bahnson.

I Museets første Sale er der opstillet Genstande fra Australien, hvis Befolkning ved Europæernes Ankomst overalt befandt sig i Stenalderen, med Klæder af Plantetrevler, udblødt Bark o. lign. eller (fra Ny-Holland) af Skind. Sammenligner man Sagerne fra de australske Øgrupper indbyrdes, vil man finde ikke liden Overensstemmelse imellem de i samme Øjemed anvendte Genstande. Økser (heriblandt nogle fra Hervey Øerne med pragtfuldt udskærte Skafter), Spyd, Dolke, Knive, Pile o. s. v. af Sten, Skaller, Ben eller Træ; Køller af haardt Træ, Skjolde, Buer, Fiskekroge og Fiske-net, Slynger, Smykker o. s. v., udskærte Tra-

figurer, Skibssnabler, Masker, som bruges ved Fester, musikalske Instrumenter o. s. v. Dog er der stor Forskellighed i Enkelthederne, og Bumerangen, det vel kendte Kasteredskab, kendes næsten kun fra Ny Holland. I Museet ses mange højst sjældne og karakteritiske Genstande, saaledes fra Havaij en pragtfuld Kappe og en Hjelm, flettede af Snore af Plantetrevler og helt besatte med sjældne gule Fjer, og en Art Mumie anbragt imellem Grene af en Trætop, fra Ny Caledonien, vistnok det eneste Stykke af denne Art, som findes i Europa.

Fra Amerika ses først en Samling Stensager fra den forhistoriske Tid: slebne Økseblade, Pilespidser, Skrabere, Smykker bestaaende af Skalperler (Wampun) osv., væsentligst fra de nordamerikanske Fristater. Derefter følger Grønlands forhistoriske Tid (der gaar ned til 1721, da Egede kom dertil). Sagerne ere alle udgravede, dels i Ruiner af gamle grønlandske Huse, dels i Grave, og minde om vor Tids grønlandske Redskaber. Et Maleri fra 1654 giver Billeder af de fire første Grønlændere, der kom til Europa, og paa et andet, fra 1724, ses to fra Fuglejagt hjemvendende Grønlændere. Fra det nuværende Grønland ses en meget fuldstændig Samling af Dragter, Husgeraad, Jagt- og Fangstredskaber, et Sommertelt med Udstyr, en Kajak med alle Fangstredskaber, en Hundeslæde, en fuldstændig Samling af Syredskaber o. s. v. Særlig Omtale fortjene nogle i Træ udskaarne Landkort, som Grønlændere fra Østkysten have forfærdiget uden mindste Kendskab til europæiske Kort. Man ser ogsaa Modeller af Vinterboliger, af en Konebaad og af Slæder, bl. a. en til Sælhundefangst, der drives af et Sejl. — Fra de øvrige Eskimoer ses Rækker af Genstande, der minde om Grønlændernes; kun de sydligst boende af dem have optaget Indianerredskaber, f. Eks. Snesko. Karakteristisk for de vestligste Eskimoer ere smaa Figurer udskaarne af Hvalrostand. — Sager fra Nordamerikas Indianere vise, at mange af disse, der ved Europæernes Ankomst levede i en Stenalder, ofte med megen Kunst forstode at udskære Masker, Billeder og Ornamente af Træ. Nordvest-Indianernes Læderkapper ere ofte prydede med Ornamente eller Figurer, der danne en Art primitiv Billedskrift. Man ser endvidere, varierende for de forskellige Stammer: Snesko, Prydelser, Tobakspiber, Musikinstrumenter, Amuletter, Økser (Tomahawk), Buer, Pile, Spyd, Køller, Skjolde, Skalperknive og Klæder, rigt udstyrede med Perler. Af mærkelige Genstande kan nævnes: Tæpper og udskaarne Masker, der anvendtes ved Danse, en af Træ udskaaen »Vaabenstøtte«, der anbringes foran Huset, et Panser af sammenbundne Træstykker o. s. v. — Fra de danske Øer i Vestindien ses Økser af Sten og Skaller, mærkelige store Stenringe af ubekendt Bestemmelse, Køller osv.: fra de gamle Kulturfolk i Mexiko: Stenøkser, Knive og Pilespidser af Obsidian, Lerkar, Hoveder af Smaafigurer af brændt Ler, nogle Genstande af Kobber og to meget sjældne Mosaikmasker. Fra

Mellemamerika og fra det nordlige Sydamerika ses Stenøkser, Kar og Hoveder af brændt Ler, Smaafigurer af Guld. Fra de gamle Kulturfolk i Peru, i Inkaernes Rige, ses: Mumier, vævede Bomuldstøjer, Smykker, Sølvkar, Pincetter og Knive af Kobber, en stor Samling Lerkar o. s. v. Andre mærkelige Lerkar, med Ansigter, stamme fra La Plata Staternes tidligere mere civiliserede Beboere. Fra Nutids-Indianerstammerne i Sydamerika ses Dragter, vævede, flettede eller bankede af udblødt Bark, Hovedtøjer af pragtfulde Fuglefjer, Kamme, Halsbaand og andre Prydelser, Pile, Spyd, Pusterør til Jagt. Man ser ved Siden heraf flere af den hollandske Kunstner Eckhout i Sydamerika 1641—43 malede Billeder af Indianere.

Afrikas forhistoriske Tid er repræsenteret ved en Række slebne Stensager, mest Økser. Alle afrikanske Folk ere, i Modsætning til den nye Verdens Folk, forlængst komne ud over Stenalderens primitive Standpunkt: de bearbejde alle Jærnet, og man ser i Museet fra alle Egne Jærnsager, til Dels fortræffeligt smedede: de forstaa ogsaa at væve. Fra Stammerne i Kongostaten har Museet i de senere Aar faaet righoldige Samlinger, takket være Danske i Kongostatens Tjeneste. De afrikanske Sager bestaa af: Dragter af Skind, Læder og Bomuld, Amuletter, Bælter, Spyd, Knive og Pilespidser af Jærn, Køller, Skjolde, Buer, Agerdykningsredskaber, Smeddeværktøj, Blæsebælge, Vævestole, Baade, Stole og andet Husgeraad, Nakkeskamler af Træ, Trommer og Signalhorn. Alle disse Genstande have hos hvert Folk sin ejendommelige Form, og flere røbe arabisk eller europæisk Indflydelse. Museet besidder mange mærkelige Stykker, bl. a. en stor Samling Signalhorn af Elefanttænder og en Troldmands Dragt fra Guinea, fortræffelige Lædersager fra Timbuktu og fortrinlige Vaaben.

Af de asiatiske Folk ses først Sager fra Folk, som staa paa et mere primitivt Standpunkt, hvorefter man skrider frem til Øst-, Syd- og Vestasiens Kulturfolk. Java, Bali og Nias ere fortrinligt repræsenterede med mange højst interessante Genstande. Fra Japan og Kina ses meget righoldige Samlinger og fortræffelige Frembringelser af disse Landes højt udviklede Industri; ligesaa fra Indien. Fra Turkestan, Pamir og andre Egne i Centralasien er der fornylig hjembragt udmærkede Samlinger af Premierløjtenant Olufsen. Mangfoldige Genstande kunde fortjene en særlig Omtale: her nævne vi kun primitive Billeder af Guder eller lign. og af et dansk Krigsskib, udskaaren af indfødte fra Nikobarerne, en Signalstøtte fra Java og Skygebilleder, der bruges ved de ejendommelige sceniske Fremstillinger, der ofte opføres paa Øen (Vajanger): gamle Rustninger og en Samling gamle Bronzær fra Japan; uendelig fint udførte Ellébensarbejder og gamle Bronzefigurer fra Kina, og de tyrkiske Vaaben, der toges fra en tyrkisk Pascha af Cort Adeler.

VALDEMAR SCHMIDT.

5. **ZOOLOGISK MUSEUM** i København er væsentlig dannet ved Sammensmeltning af to store zoologiske Samlinger, det kongelige naturhistoriske Museums og Universitetets. Det omfangsrigeste af disse var det kgl. naturhistoriske Musæum, oprettet 1796 med

121. Zoologisk Museum.

Nedsættelsen af en kgl. Kommission, efter hvis Forslag Staten indkøbte forskellige Privatsamlinger, der imidlertid ikke bleve samlede i en egen Bygning, men anbragtes dels paa Rosenborg, dels i Efterslægtsselskabets Gaard, indtil de 1821 samledes i Lerches Palads i Stormgade; trods følelige Mangler forblev Museet her indtil dets Forening med Universitetets, men for det store Publikum var indtil 1847 Adgangen temmelig begrænset. Imidlertid skred Forøgelsen af de zoologiske Samlinger stadig videre, ved Køb, ved store Indsamlinger i Grønland og i vore tropiske Kolonier og ved Gaver, blandt hvilke særlig maa fremhæves P. W. Lunds palæontologiske Samlinger fra Brasilien (skænkede 1845); men adskilligt maatte henstaa magasineret. Universitetets naturhistoriske Samling blev grundlagt ved Struensee, idet Stats-Institutet for Økonomi og Naturhistorie (fra 1759) nedlagdes og dets mineralogiske og zoologiske Samlinger overdroges til Universitetet (1772). Dette ny »Naturaltheater« trivedes dog ikke synderlig, før Grev Joachim Godske

Moltke til Bregentved fra 1810 skænkede Universitetet sine egne betydelige Samlinger (mineralogiske og zoologiske) tillige med flere andre, som han købte, samt en meget betydelig Kapital. Fra s. A. fik Universitetet endelig en Professor i Zoologi, som tillige bestyrede »det grevelig Moltkeske, Universitetet tilhørende zoologiske Museum«. Dette fik fra 1831 for en Del Plads i en af Professorgaardene, medens Resten magasineredes i en Kælder, og først fra 1838 blev der indrettet Plads i Kommunitetsbygningen, hvor imidlertid Samlingen ikke kunde være offentlig tilgængelig. Foruden dette Museum ejede Universitetet fra 1841 det anatomisk-fysiologiske Museum, der indeholdt en særdeles betydelig zoologisk Part; det var væsentlig grundet af Prof. Eschricht som en privat Samling, hvis værdifuldeste zoologiske Bestanddel var den store Hvalsamling, som da var ganske enestaaende; dette Museum anbragtes i Kælderen under Universitetets Solennitetssal.

Tanken om en Forening af Statens zoologiske (og mineralogiske) Samlinger og disses Henlæggelse under Universitetet begyndte at gøre sig gældende i Slutningen af 40erne, men først ved Lov af ²⁹/₁₂ 1862 blev Foreningen definitivt afgjort. Af Kommunitetets Midler bevilgedes 187 000 Rdl. til en Bygning, der opførtes efter Tegning af Professor Chr. Hansen og afleveredes i Nov. 1867; men først i Nov. 1870 kunde man aabne Museet for Offentligheden, og fuldt monteret var det egentlig først i Marts 1871.

Bygningen er i italiensk Palæstil og bestaar af 4 rektangulært sammenbyggede Fløje (75 og 50 Alen). Den slutter sig til det hele Universitetskompleks, men ligger saa frit, at fornødent Lys kan naa ind; den inden for Fløjen liggende »Gaard« er overbygget med Glastag og danner Museets centrale Hal (40 Alen lang, 16—17 Alen bred), i hvilken der er opstillet Skeletter af store Dyr med Undtagelse af Hvalerne. Hvalsamlingen er nemlig endnu, af Hensyn til den Plads, der udkræves for disse Kæmper, opstillet som et særligt »Cetaceum« under Universitetets Solennitetssal, og Indgangen dertil ligger umiddelbart bag ved Museets Hovedbygning. Hver af Museets Fløje bestaar af en høj Kælder og 3 Etager, hver efter Længden delt i en ydre Række af Opstillings-sale og et indre sammenløbende Galleri, der altsaa vender ud mod Hallen og faar sit Lys fra denne. I Kælderen findes bl. a. Rum for Præparation af større Dyr og alt andet grovere Arbejde; Loftsrummene benyttes væsentlig som Magasiner. I Mezzaninen indeholdes Arbejds-værelser for de ved Samlingen ansatte eller beskæftigede Videnskabs-mænd, fremdeles Kontor, Arkiv, Præparationsværelser for Konservatorerne og lign., endelig rummes her hele Leddyrsamlingen og en Samling til Oplysning om Landets forhistoriske Pattedyr (fra Tørvemoser og Køkkenmøddinger); den øverste Etage optages af Hvirveldyrene med Undtagelse af Hvalerne, Fiskene og en Del af de større Skeletter; Fiskene

tilligemed de lavere (hvirvelløse) Dyr fylde Stueetagen og dens Galleri ud mod Hallen, hvor ogsaa en Del store udstoppede Pattedyr have fundet Plads.

I dette Museum er altsaa samlet Indholdet af de to ældre Museer

122. Fossile Kæmpe-Dovedyr og Skjolddyr fra de argentinske Pampas-Lag, i Zoologisk Museums Hal.

og tillige det væsentligste zoologiske Indhold af det tidligere anatomisk-fysiologiske Museum; dertil er kommet Udbyttet af Galathea-Ekspeditionen (1845—47), Christian VIII's partikulære zoologiske Kabinet, der særlig var rigt paa Konkylier og Forsteneringer, og flere andre betydelige Samlinger, som den Westermann'ske Insektsamling (skænket 1868) og de enestaaende Samlinger af fossile Pattedyr fra Pampasformationen (skænkede af Etatsraad, Dr. V. Lausen; Hovedmassen 1885), Indsamlingerne fra Dijmphna-Ekspeditionen (skænket 1884 af Etatsraad Gamél) og fra Ingolf-Ekspeditionen (1895—96).

Ved sit Indhold indtager vort zool. Museum en fremragende Plads blandt de større europæiske Museer, og om det end nu med sit ringe Budget paa c. 12 000 Kr. i adskillige Retninger er overfløjet af flere af disse, saa har det endnu Partier, ved hvilke det hævder en første

Plads i Europa; som saadanne kan nævnes: den Lundske Samling af brasilianske fossile Dyr, Pampasfossilierne, Blækspruttesamlingen og Hvalsamlingen, og overhovedet Samlingerne af arktiske Havdyr, som igennem en lang Aarrække — det meste af 19de Aarhundrede — have været baserede paa vore grønlandske Kolonier. At Museet ifølge Loven af 1862 i særskilt Opstilling indeholder vort Lands egen Fauna saa fuldstændig som muligt, og at her den danske Insektsamling indtager en fremragende Plads, kan endnu anføres; ligeledes, at Museet er aabent for Publikum 2 Gange om Ugen, og at det blandt vore offentlige Samlinger hører til dem, der kunne glæde sig ved det stærkeste Besøg.

Bygningen i det hele og den Plan, efter hvilken Indholdet ordnedes, vare i mange Henseender vel gennemtænkte, og en Tid hørte dette Museum til de bedste; men i Aarenes Løb har den stærke Tilvækst medført Pladsmangel. Det Princip, som man i andre, nyere, zoologiske Museer har fulgt for at modvirke dette ellers uundgaelige Onde, nemlig at dele Samlingen i et for det store Publikum tilgængeligt og for det beregnet Parti, hvor Hovedvægten er lagt paa instruktiv Opstilling og Udstilling, og et, som udelukkende er beregnet for videnskabelig Brug, hvor Opstillingen er et ganske underordnet Moment og Indretningen derfor kan nærme sig saa meget som muligt til et velordnet Magasins, dette Princip havde man i sin Tid herhjemme næppe Øje for, i alt Fald ikke tilstrækkelig; det nuværende Museum er i væsentlig Grad indrettet paa netop at udstille Hovedmassen af sit Indhold, skønt saare meget snarest vil bidrage til at gøre det vanskeligt for Publikum at finde sig til Rette.

I administrativ Henseende hører Museet under Universitetet; dets fælles Anliggender styres af et Museumsraad, der bestaar af de 3 Inspektører, af hvilke den ene tillige er Professor ordinarius i Zoologi ved Universitetet; som Formand fungerer en af Inspektørerne, som dertil vælges af Konsistorium; iøvrigt styrer hver af Inspektørerne selvstændig og uafhængig sin Afdeling; 1ste Afdeling er Hvirveldyrene, 2den de lavere Dyr, 3dje Leddyrene. Lønningerne fra regnet var Museets Budget i Finansaaret 1899—1900: 14239 Kr. — Under den zoologiske Professors Styrelse staar en Studie- og Undervisningssamling med tilhørende Auditorium, der tjener til zoologisk Laboratorium og har Lokale i Kommunitetsbygningen.

HECTOR JUNGENSEN.

6. DEN ZOOLOGISKE HAVE VED KØBENHAVN, smukt anlagt paa Bakken v. for Frederiksberg Slot og lige over for Søndermarken, er grundlagt 1859 af Dr. phil. N. Kjærboilling under meget beskedne Former, men overgik 1872 til et Aktieselskab, hvis Protektor er Kongen. Havens Dyrbestand var dengang kun 51 Arter Pattedyr i 83 Eksem-

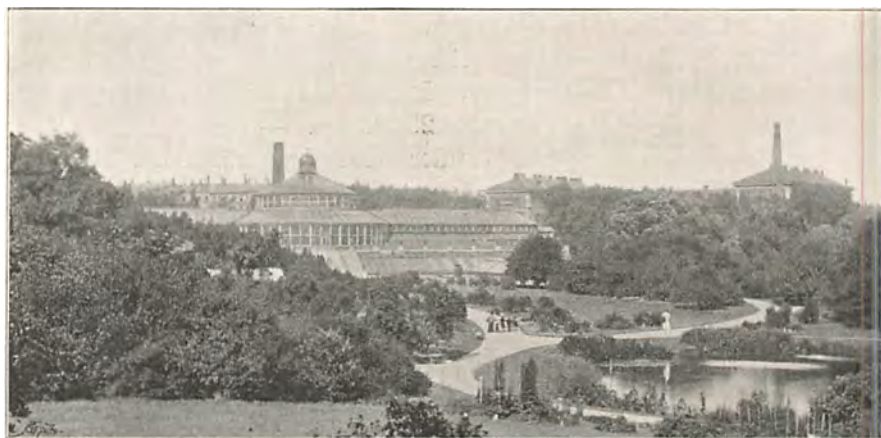
plarer og 125 Arter Fugle i 350 Eksemplarer, Arealet kun 3 Tdr. Land. Haven udvidedes nu Gang efter Gang og fik langt større og bedre Bure og Indhegninger samt et lille Terrarium, der dog aldrig har udviklet sig til noget betydeligt. ³¹/₁₂ 1898 fandtes der 109 Arter Pattedyr i 450 Eksemplarer, 307 Arter Fugle i 1 105 Eksemplarer, 20 Krybdyr i 35 Eksemplarer, 18 Padder i 30 Eksemplarer og 33 Fiske i 350 Eksemplarer, i alt 487 Arter i 1 970 Eksemplarer; Arealet er nu 13¹/₂ Td. Land, Bygningernes Assurancesum 394 180 Kr. Besøget var i Begyndelsen af 80erne omtrent 140 000 om Aaret; i 1898 løstes Adgangsbillet af 236 181 Personer, men fri Adgang tilstodes endvidere omtrent 30 200 Skolebørn og over 1 400 Lærere foruden adskillige andre. Staten yder aarlig et Tilskud paa 20 000 Kr. — Paa Grund af vort nordlige Klima arbejder Haven under store Vanskeligheder. Næshorn, Flodhest og Giraf have aldrig været sete i Haven, Dromedarer og Antiloper have sjældent kunnet leve ret længe. Elefanter og Tapirer have derimod trivedes vel, og ligeledes har Haven i Reglen været godt forsynet med store Rovdyr, Hjorte- og Oksearter, Lamaer og Kænguruher. I det vel indrettede Abehus har man ofte kunnet glæde sig ved Synet af sjældne Arter, men de store Menneskeaber have ikke haft ret lang Levetid. Nordiske Dyr have i Reglen været Havens Styrke, ikke mindst hvad Fugle angaar, og den ret store Svømmefuglepark hører til dens bedste Seværdigheder. Flere interessante Krydsninger ere fremkomne, saaledes mellem Graa- og Gaasemaage (*Larus hybridus glauco-marinus*), mellem Guldfasan og Amherstfasanen, mellem Perlehøne og Paafugl. Skeletter og Kranier af de døde Dyr gives til Universitetets zoologiske Museum eller Landbohøjskolen, stundom ogsaa til svenske og norske Museer. Derved har den zoologiske Have ved København gavnet de videnskabelige Studier ikke lidet. Ellers har den væsentligst Betydning som »Folkedannelsesmiddel«.

HANS OLRIK.

7. UNIVERSITETETS BOTANISKE HAVE OG BOTANISKE MUSEUM. I Begyndelsen af Aarhundredet laa den botaniske Have ved Charlottenborg, var da kun godt 3 Tdr. Land stor og indeholdt c. 5500 Arter. Oprindelig havde kun de Studerende Adgang til Haven; i 1805 aabnedes den ogsaa for det store Publikum, men kun een Gang om Ugen.

Den nuværende botaniske Have, der blev anlagt i 1871—74 paa det tidligere Fæstningsterræn, med en Bekostning af c. 654 000 Kr., har et Areal af 17³/₅ Td. Land. Ved Anlæggelsen (engelsk Stil) er der lagt megen Vægt paa den landskabelige Skønhed, og det tør vistnok siges, at Haven er en af de smukkeste botaniske Haver i Europa. Spredt omkring i Haven findes Busketter og Trægrupper, de fleste omfattende

en enkelt Familie eller en noget videre systematisk Enhed. I Græsplænerne findes Grupper med perennerende Urter, hver indeholdende Repræsentanter for en enkelt Familie. De enaarige og toaarige Arter ere derimod samlede i særskilte, regelmæssigt inddelte Kvarterer. Midt i Haven findes to Stenhøje med Fjeldplanter. I det danske Kvarter findes saa vidt muligt de i Danmark vildtvoksende Arter repræsenterede. Endvidere kan nævnes en stor Dam, ved den ene Ende for-

123. Parti fra Botanisk Have. I Baggrunden det store Drivhus og Polyteknisk Lærenstalt.

synet med Kasser til Dyrkning af Vandplanter, en Mose og et Studiekvarter med en systematisk ordnet Samling af de Arter, som hyppigst benyttes til Studierne. I Nærheden af dette er indrettet et Kvarter, hvor Planterne ere ordnede i Grupper, dels efter biologiske Principper (saasom Eksempler paa Slyng- og Klatreplanter, paa Tørhedsplanter, Saltplanter o. s. v., Eksempler paa Blomsterbestøvning), dels efter deres Anvendelse (Lægeplanter, Køkkenplanter, Farveplanter o. s. v.). Bag ved Væksthusene er et Kvarter indrettet til Forsøg. Væksthusene ere for største Delen forenede i en fælles Bygning, bestaaende af to Etager, den forreste med lavere, den bageste med højere Huse, i hvis Midte Palmehuset rager op. Foran findes to mindre Huse og ved Siden et særskilt Akvarium. Væksthusene, som bleve byggede samtidig med Havens Anlæggelse, have et til Plantedyrkning benyttet Areal af c. 8 300 □ Meter, medens den hele bedækkende Glasflade er c. 13 300 □ Meter stor. Planternes Fordeling i Husene retter sig væsentlig efter de klimatiske Forhold i deres Hjemlande. I Palmehuset findes foruden Palmer ogsaa andre større tropiske Planter, hvoriblandt kan fremhæves en forholdsvis stor og smuk Samling af Cycadeer. Af de lavere Huse kan nævnes Orchidhuset, Bregnehuset, Kaktushuset og det tekniske Hus, hvori

der findes samlet en Del tropiske Planter, der paa forskellig Maade finde Anvendelse. Blandt Væksthusenes talrige Planter skal kun fremhæves en stor Bregne, *Todea barbara*, med en tyk Stamme, Gave af Baron Ferd. von Müller i Ny-Holland.

I alt dyrkes i Haven 11—12 000 Arter. Den udveksler aarlig Frø med mange andre botaniske Haver, og det fortjener at anføres, at den i Udlandet har et godt Navn for rigtige Plantebestemmelser. Tilsynet med disse er betroet en særlig Assistent.

Havens Bestemmelse er først og fremmest at tjene til Universitetets Undervisning og levere Materiale til videnskabelige Arbejder. Universitetets og andre Studerende kunne faa Adgang til at studere i Haven hele Dagen. Men ogsaa for Skoleundervisningen har Haven stor Betydning, dels derved, at Lærerne kunne medtage deres Elever i Haven, dels ved at Haven gratis udleverer Planter til Undervisning i Skoler (aarlig c. 1000 Portioner). Endelig henvender Haven sig til det store Publikum, for hvilket den er aaben daglig efter Kl. 1, om Sommeren tillige Væksthusene, og den kan glæde sig ved et stort Besøg, særlig om Søndagene. Til Oplysning for Publikum ere Planterne saa vidt muligt forsynede med danske Navne paa Etiketterne.

Havens centrale Beliggenhed er særdeles heldig for dem, der skulle benytte den; i een Henseende er den dog mindre god, idet nemlig Kulrøgen fra de talrige omkringliggende Skorstene virker skadelig paa visse Planter, særlig Naaletræer, som derfor ikke kunne trives. Havens gartneriske Ledelse ligger hos en Overgartner, der tillige fører Havens og tilhørende Institutioners Regnskabsvæsen. To Undergartneré have Overtilsyn henholdsvis med Væksthusene og den øvrige Have.

Det botaniske Museum, i Havens sydlige Hjørne, blev opført i 1877 for en Sum af 127 000 Kr. (Inventar medregnet). Bygningen bestaar, foruden Kælder og Tagetage, af to Etager, i Midten med en Lyshal med Ovenlys og et Galleri. Den indeholder Herbarierne, Tør-samlingen, Spiritussamlingen og Biblioteket. Den omfangsrigeste Samling er Herbarierne, som optage Størstedelen af 1ste Sal, men som i de senere Aar paa Grund af Pladsmangel delvis tillige have maattet anbringes i Lyshallen og paa Tagetagen. Herbarierne bestaa af 3 Afdelinger, det danske, det arktiske og Generalherbariet. Som noget af det værdifuldeste maa nævnes det arktiske Herbarium, idet særlig Grønlands Flora er repræsenteret ved en meget righoldig og vel ordnet Samling, omfattende alle Afdelinger af Planter. Ogsaa Islands og Færøernes Floraer ere rigt repræsenterede. Det danske Herbarium er forholdsviis ikke saa vel forsynet, men der arbejdes nu kraftig paa dets Fuldstændiggørelse. Af Generalherbariet kan fremhæves Martin Vahls Herbarium fra Tiden omkring Aar 1800, Liebmanns store Samlinger fra Mexiko, Ørsteds fra Centralamerika, store Samlinger fra

Brasilien ved Warming, Glaziou o. a., fra dansk Vestindien, fra Spanien især ved Joh. Lange. Som særskilte Samlinger opbevares Forskåls ægyptisk-arabiske Herbarium og Lyngbyes Algeherbarium, hvilke begge bestaa af Originaleksemplarer til disse Forfatteres vigtige Værker. Ogsaa de andre Herbarier indeholde mange Originaleksemplarer, f. Eks. til Værket *Flora Danica*, særlig de sidste af Joh. Lange udgivne Bind. -- Tørsamlingen, omfattende tørrede Frugter og andre Plantedele, der ikke egne sig til at indgaa i Herbariet, er dels opstillet i et større Værelse i Museet, dels i Glasskabe paa Galleriet. I Hallen er opstillet en stor Palme, tropiske Lianer, Prøver af de største Birketræer i Syd-Grønland, store Havalger m. m. — Spiritussamlingen er meget righoldig, maaske den største eksisterende. Den var grundlagt omkring 1820, berigedes i 40erne ved Indsamlinger paa Galathea-Ekspeditionen, i 60erne ved Warming i Brasilien og er senere stadig bleven stærkt forøget ved Planter fra forskellige Egne, ikke mindst fra Danmark og arktiske Lande. Dens Formaal er dels at bevare Planternes Form bedre end ved Herbarieeksemplarer, dels at tjene som Materiale til anatomiske o. a. Undersøgelser, og i Overensstemmelse dermed er en Sondring gennemført mellem en Udstillingssamling og en Materialsamling.

Museet benyttes stadig til videnskabelige Arbejder af forskellige Videnskabsmænd; særlig have de arktiske Samlinger i de senere Aar været Genstand for indgaaende Studier. Ogsaa udenlandske Museer og Videnskabsmænd have i stor Udstrækning gjort Brug af Museets Samlinger til monografiske Arbejder. Endelig benyttes Museet af de naturhistoriske Studerende ved deres Eksamensstudier. For det store Publikum er Museet ikke egentlig aabent; men der bliver aldrig lagt Hindringer i Vejen for dem, der ønske at se de i Hallen udstillede Genstande.

Den betydelige Forøgelse af Samlingerne, som har fundet Sted, særlig i de sidste 15 Aar, har efterhaanden medført en ret følelig Pladsmangel, og den Tid synes ikke at være fjærn, da Samlingerne ikke længere kunne rummes i den nuværende Bygning. I Spidsen for Museets Arbejdskraft staar en Inspektør.

Ved Aarhundredets Begyndelse bestod Hovedmassen af Museet af M. Vahl's Herbarium, der dengang var en af de rigeste eksisterende Samlinger. At dette nu kun udgør en ringe Del af det nuværende Herbarium, vidner om den store Virksomhed, der har fundet Sted i den forløbne Tid.

Botanisk Haves Bibliotek. Af overordentlig stor Betydning for det botaniske Studium i Danmark er det, at den botaniske Litteratur findes samlet i et særligt Bibliotek i den botaniske Have. I saa Henseende er København forud for de fleste, maaske alle de andre Hovedstæder og Universitetsbyer, hvor en større eller mindre Del af den botaniske Litteratur maa søges paa de store Biblioteker. Bot. Haves

Bibliotek bestaar af c. 15000 Bind, er i det hele vel forsynet saavel med ældre som med nyere botanisk Litteratur, og indeholder et stort Antal, deriblandt alle vigtige, botaniske Tidsskrifter; aabent 3 Gange om Ugen og tilgængeligt for alle. Paa Læsestuen er den nye Litteratur fremlagt. I Biblioteket er ophængt en stor Samling Portrætter af Botanikere fra forskellige Tider og Lande. Ved Aarhundredets Begyndelse var Biblioteket allerede anlagt, og efterat M. Vahl's efterladte værdifulde botaniske Bogsamling (c. 800 Bind) var bleven erhvervet, var det i Forhold til sin Tid godt forsynet. Den meget betydelige Forøgelse, som Biblioteket har modtaget i det forløbne Aarhundrede, svarer godt til den botaniske Litteraturs stærke Vækst i dette Tidsrum. Betegnende for den stedfundne Udvikling er, at en meget stor Del af Biblioteket (mellem Halvdelen og Tredjedelen) nu udgøres af Tidsskrifter, medens Samlingen oprindelig mest bestod af enkelte Værker. Ved Biblioteket er ansat en Bibliotekar, og dets Benyttelse har været i stadig Tiltagen.

Botanisk Have med Museum og Laboratorium (dog med Undtagelse af dettes plantefysiologiske Afdeling) staar under en Direktør f. T. Professoren i Botanik ved Universitetet (Eug. Warming). Det samlede Budget for de botaniske Institutioner er 38 600 Kr., hvortil kommer 25 000 Kr. i Lønninger til de fast ansatte Embeds- og Bestillingsmænd. Museets Konto er 1900 Kr., Bibliotekets 1800 Kr.

L. KOLDERUP ROSENVINGE.

8. UNIVERSITETETS MINERALOGISKE MUSEUM. Mineralogiens Barndom, Slutningen af det 18de Aarh., var i visse Retninger Mineralogiens Guldalder i Danmark. Aldrig senere har der været saa stor og udbredt Samlerinteresse for Mineraler og saa stor Iver for i Landet Jordbund at søge værdifulde Raastoffer. Danmark havde en Tid lang endog en »Mineralinspektør«, der tilsaa de talrige af Staten befalede eller understøttede Anlæg og Forsøg, og der fandtes i København (omkring 1765) et »mineralogisk Selskab«, som ogsaa søgte at anvende Mineralgien i »Økonomiens« Tjeneste. Mange Privatfolk anlagde Mineralsamlinger; ikke mindre end 16 mere betydelige saadanne fandtes i København i 1782, og adskillige af dem stod højt i Ry, saaledes Holmskiolds, der vurderedes til 25 000 Daler. I rent videnskabelig Henseende vare Forholdene ved det 18de Aarhundredes Slutning derimod alt andet end lyse. Der blev ikke fra det offentlige Side bragt større Ofre for at fremhjælpe nogen videnskabelig mineralogisk og geologisk Forskning i Landet; dette havde vel Dilettanter, men næppe egentlige Videnskabsmænd i de nævnte Retninger. Selv i Samlingerne løttes Savnet af videnskabelig Selvstændighed i høj Grad. Saaledes klager en berømt udenlandsk Geolog, der i 1806 saa Mineral-

samlingerne i København, bittert over den fuldstændige Mangel paa Stykker, der kunde vise den rejsende Beskaffenheden af Danmarks egne Kalksten og Norges Fjældgrund.

Universitetets Mineralsamling (grundlagt af Brünnich 1770), i hvilken saa godt som alle de øvrige efterhaanden skulde havne, var endnu ved Aar 1800 særdeles ubetydelig; den varetoges af Professor Wad, der tillige repræsenterede Zoologien ved Universitetet, men desuagtet ved Aarhundredets Begyndelse lønnedes saa slet, at han fandt sig »tvungen til at tilbette sig Føden af private«. I de følgende Aartier medførte Adskillelsen fra Norge og Landets tiltagende Fattigdom, at den før saa udbredte Interesse for Mineralogi mere og mere tabte sig, hvad der bl. a. ytrede sig ved Privatsamlingernes raske Aftagen. Desto glædeligere var det, at Udviklingen i videnskabelig Henseende nu for Alvor begyndte, takket være en enkelt Mands storslaaede Gaver til Universitetet. Grev J. G. Moltke til Bregentved skænkede nemlig dette den af hans Fader tilvebragte store Naturaliesamling, dertil nogle nykøbte Samlinger og en Kapital, hvis Renter skulde komme Samlingerne og de tilsvarende Videnskaber til gode (1810). Ved senere Gaver fra samme Side forøgedes Kapitalen; den Del af den, hvis Renter tilfaldt Mineralogisk Museum, er nu (1900) c. 40 000 Kr. Til Erindring herom bærer Samlingen siden 1810 Navnet »Grev Moltkes, Universitetet tilhørende Mineralogiske Museum«. Først fra da af blev ved Universitetet Adskillelsen gennemført mellem Mineralogi (med Geologi) paa den ene Side og Zoologi paa den anden.

De saaledes indledede bedre Tider for Mineralogien satte efterhaanden Frugt i talrige og betydningsfulde videnskabelige Arbejder, der udførtes med Støtte af Samlingen; i denne fik nu ogsaa Landets egen Jordbund en stedse tiltagende Plads. Især Forchhammer, der var knyttet til Samlingen fra 1823 til sin Død 1865, udfoldede en stor og betydningsfuld Virksomhed; og denne fortsattes under hans Efterfølger Johnstrup (død 1894), men under Forhold, der imidlertid vare blevne vanskeligere, og som han længe forgæves maatte arbejde paa at faa forbedrede.

En Tid lang i Aarhundredets første Halvdel blev Universitetets Mineralogiske Museum nemlig støttet og suppleret i sin Virksomhed af den Samling af samme Art, der indrettedes i det kgl. naturhist. Museum i Stormgade, og af Kong Christian VIII's Mineralkabinet paa Rosenborg. Disse Samlinger, der under Pingels og Vargas Bedemars Bestyrelse vare i god Trivsel, bleve imidlertid kort efter Aarhundredets Midte forenede med Universitetets Mineralogiske Museum, som derefter har været Landets eneste i sin Art.

Denne i og for sig naturlige Centralisation medførte et Tilbagekridt ved at indskrænke Antallet af de til Mineralogien knyttede Viden-

skabsmænd, og da snart efter en rask Udvikling begyndte i Udlandet, kom Danmark i flere Retninger til at staa tilbage. Hertil bidrog ikke mindst Museets Pladsmangel: Lokalet, som siden 1770 havde været i den gamle Kommunitetsbygning, blev efterhaanden saa ufyldstgørende, at en større Del af Samlingen maatte magasineres paa Loftet, og det videnskabelige Arbejde maatte næsten ophøre eller henvises til Udlandet, da der ikke kunde skaffes de nødvendige Lokaler til tidssvarende Arbejdsindretninger.

Disse uheldige Forhold afbrødes ved en ny Fremskridtsperiode, i hvilken vi nu befinde os. Ved Lov af 1/4 1888 bevilgedes 657000 Kr. til Opførelse af en Bygning, hvis ene Halvdel skulde rumme Mineralogisk Museum, meden den anden Halvdel skulde skaffe tidssvarende Lokaler til Universitetets kemiske Laboratorium. Den ny Bygning opførtes i Aarene 1888—93 under Ledelse af Arkitekt, Professor Hans J. Holm paa en Del af det gamle Fæstningsterræn ved Sølvgade. Den er opført i italiensk Renæssancestil af røde Mursten med Kridtstenshaand og hører til Hovedstadens smukkeste Nybygninger.

Ved Indflytningen i den ny Bygning (1893) fik Museet et tidssvarende og fortrinligt Lokale, og der blev tillige fra Statens Side sørget for, at Museets Personale og Pengemidler fik den nødvendige Forøgelse. Herefter bestaar Personalet foruden af Bestyreren, som er den mineralogiske Professor ved Universitetet, af en Inspektør, en fast Assistent for den palæontologiske Afdeling og en yngre Assistent. Museets aarlige Udgift til Lokalernes Opvarmning og Rengøring, til Inventar og Samlinger og alle nødvendige Anskaffelser udgør i alt omtrent 5000 Kr.; heri er dog ikke medregnet Udgifterne til visse større Erhvervelser og til Honorarer for videnskabelig Assistance i specielle Retninger m. v., hvilke Udgifter afholdes af Grev Moltkes ovenfor omtalte Legat.

Naar Hensyn tages til Nationens Størrelse og Landets Forhold i det hele, maa det siges, at Museet ved disse Forbedringer er stillet fuldt paa Højde med de tilsvarende Institutioner i Udlandet. Det stedfundne Fremskridt giver sig til Kende i et forøget videnskabeligt Liv, som allerede har givet sig Udslag i offentliggjorte Arbejder indenfor meget forskellige Omraader af de ved Museet repræsenterede Fag, i Indførelsen af tidssvarende Undervisningsmidler for de Studerende (baade Universitetets og den polytekniske Læreanstalts Undervisning i Mineralogi og Geologi er knyttet til Museet) og endelig i en stærkt forøget Benyttelse af Museet fra Offentlighedens Side (Antallet af besøgende paa de Tider, hvor Museet er offentlig tilgængeligt, er nu over 2800 aarlig).

Museets nuværende Inddeling er denne: alt hvad der vedrører Danmark, danner en Afdeling for sig; tre andre Afdelinger udgøres af Mineraler, af Forsteninger og af Bjærgarter, ordnede efter sædvanlige

videnskabelige Systemer, endelig ere Færøernes, Islands og Grønlands Bjærgarter og Forsteninger samlede i en femte Afdeling. At den første og den sidste af disse Afdelinger ere af særlig fremragende videnskabelig Betydning, hver i sin Art, behøver ingen nærmere Forklaring. Men ogsaa Mineralsamlingen indtager, tværtimod hvad man efter Landets Natur og Størrelse kunde formode, en betydelig Plads mellem de europæiske Samlinger af denne Art, om den end staar tilbage for, hvad der findes i Verdenshovedstæderne. Dens Fortrin ligger i de ikke faa gode Stykker, der ere erhvervede fra de før omtalte gamle Privatsamlinger og stamme fra forlængst udtømte Mineralforekomster, dernæst i dens mange enestaaende Suitter fra Norge og Grønland, endelig ogsaa i talrige mere spredte Erhvervelser, af hvilke en stor Del skyldes den store Interesse, som adskillige i Ind- og Udland boende Danske have vist Samlingen.

N. V. USSING.

XI. UNDERSØGELSER VEDRØRENDE DANMARK.

BIOLOGISKE KURSUS OG UNDERSØGELSER. 1) Dansk biologisk Station, der er oprettet 1890 for Saltvandsfiskeriets Skyld, har megen videnskabelig Betydning, men maa paa Grund af sin Bestemmelse omtales under Fiskeriet.

2) Det biologiske Sommerkursus, oprettet 1890, giver naturhistoriske Studerende (4—6 ad Gangen) Lejlighed til at studere Havets Dyre- og Planteliv i Naturen under Vejledning af yngre Zoologer og Botanikere. Oprindeligt afholdtes disse Kursus om Bord paa den biologiske Station, men senere i Land uafhængigt af Stationen, hyppigst i Frederikshavn og ved Middelfart. Da Adgangen til saadanne Studier er vanskelig i København, have disse Kursus en ikke ringe Betydning for de naturhistoriske Studerendes Uddannelse. Til deres Afholdelse er bevilget en aarlig Sum af 1800 Kr.

3) Biologisk Ferskvandsstation, til Støtte for Undersøgelser over det organiske Liv i vore ferske Vande, oprettedes 1898, paa Initiativ af Zoologen Dr. Wesenberg-Lund og med Understøttelse af Carlsberg-Fondet; 1899 bevilgedes paa Finansloven 1200 Kr. til Stationens Drift, og dertil føjedes i 1900 en aarlig Lønning paa 1500 Kr. til Forstanderen. Stationen er indrettet i et lille Træhus, indtil videre anbragt ved Furesøen, og indeholder to Arbejdspladser, af hvilke den ene i en Del af Sommeren stilles til Raadighed for en Studerende. Undersøgelserne ere rettede dels paa de frit svævende Organismer (Plankton), dels paa Dyre- og Plantelivet paa Bunden og ved Bredderne. Efter Stationens

korte Virksomhed at dømme synes den særdeles heldig at løse sin Opgave.

4) Til ornithologiske Undersøgelser, der væsentlig foretages ved Landets forskellige Fyr, er der af Staten bevilget 600 Kr. Fyrmestrene indsende de ved Fyrene indsamlede Fugle til Zoologisk Museum. Resultaterne af Undersøgelserne offentliggøres i Naturhist. Forenings videnskabelige Meddelelser. Fremdeles er der i 1900 bevilget 400 Kr. aarlig til særlige Undersøgelser af Fuglelivet paa Jyllands Vestkyst.

L. KOLDERUP ROSENVINGE.

»DANMARKS GEOLOGISKE UNDERSØGELSE« har ligesom de tilsvarende Institutioner i Udlandet til Formaal at udføre en systematisk geologisk Gennemforskning af Overfladedannelserne i Landet under Medtagning af enhver Oplysning, der lader sig tilvejebringe om de dybere Lag, og under særlig Hensyntagen til det praktiske Livs Krav (Indsamling af alle de Oplysninger om Vandaarernes Beliggenhed og om de forskellige Lags Betydning for Agerdykning, Skovbrug og Industri, som kunne antages at have praktisk Betydning for Landet og Befolkningen). Institutionen offentliggør de indvundne Resultater i sine i 3 Rækker inddelte Skrifter. 1ste Række omfatter geologiske Kort med Beskrivelser; til disse Kort benyttes et topografisk Grundlag, svarende til Generalstabens Danmarkskort i Maalestok 1 : 100 000 (i alt 67 Kortblade); af saadanne geologiske Kortblade med Beskrivelser vil der i Aaret 1900 foreligge 18, omfattende de nordlige Dele af Sjælland, Fyn og Jylland. 2den Række udgøres af Afhandlinger over teoretiske eller praktiske Spørgsmaal vedrørende Danmarks Geologi, som ikke tilstrækkelig udtømmende kunne behandles under Kortbladbeskrivelserne, og 3dje Række indeholder almenfattelige Vejledninger for Forstaaelsen af Undersøgelsens Resultater. Et fransk Résumé ledsager de til de to første Rækker hørende Skrifter.

»Danmarks geologiske Undersøgelse« er oprettet i 1888, noget senere end Nabolandenes: i Sverige oprettedes en tilsvarende Statsinstitution allerede 1858, i Preussen 1873. Aarsagen til, at Danmark saaledes først temmelig sent har fulgt Udlandets Fremskridt paa dette Omraade, ligger for en ikke ringe Del deri, at geologiske Undersøgelser paa Forhaand ikke kunde ventes at ville bringe Resultater af saa stor praktisk Betydning i Danmark, som de kunne i Lande, hvor der er Bjergværksdrift og større Uensartethed i Jordskorpens Bygning, dernæst ogsaa i, at den videnskabelige Interesse, som knytter sig til saadanne løse Jordlag, som udgøre Danmarks Overfladedannelser, først i den nyeste Tid er traadt stærkere i Forgrunden. Institutionens Oprettelse skyldtes især den varme Interesse, hvormed Dr. V. Pingel bragte

Sagen frem i Rigsdagen. Det ny Foretagende blev fra Begyndelsen henlagt under Universitetets Mineralogiske Museum, men efter J. F. Johnstrups Død stillet under Ledelse af en i det Øjemed nedsat Kommission (1895). Til Institutionen bevilgedes 20 000 Kr. aarlig, hvilket Beløb i 1897 forhøjedes til 24 500 Kr., idet samtidig en udførlig videnskabelig Undersøgelse af Moserne blev optaget mellem Institutionens Formaal. To Statsgeologer og tre faste Assistentere ere stadig beskæftigede ved Undersøgelserne i Marken og i Laboratoriet; dertil benyttes yderligere videnskabelig Medhjælp i vekslende Omfang.

N. V. USSING.

METEOROLOGISK INSTITUT vil blive omtalt senere i Værket.

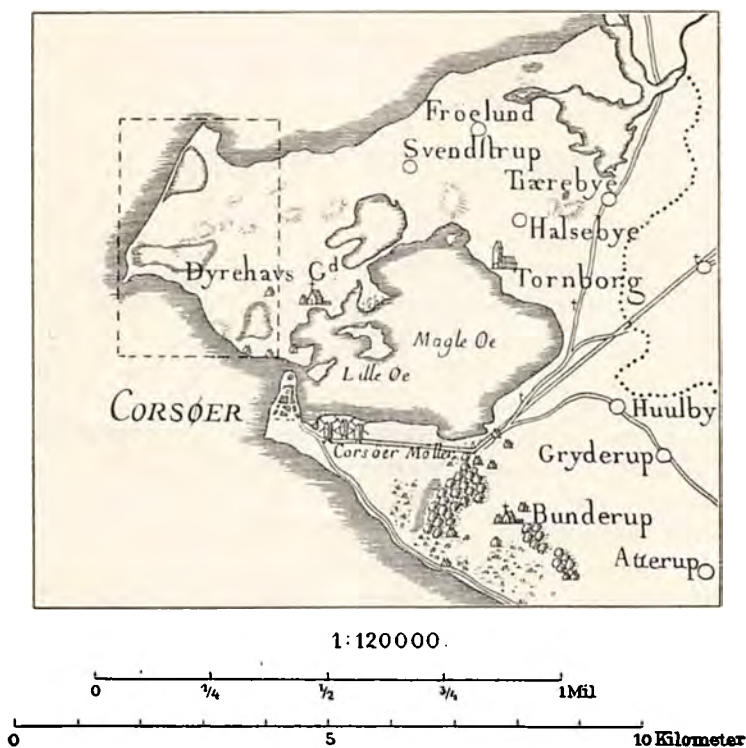
DANMARKS TOPOGRAFISKE OPMAALING. Medens man nu af de topografiske Kort forlanger, at de ere et nøjagtigt Billede af Jordens orografiske, hydrografiske og topografiske Forhold, vare Fordringerne i gamle Dage ej saa strenge; de Kort over Danmark, der fremstilledes i det 16de og 17de Aarhundrede, ere derfor kun at betragte som orienterende Skitser over de vigtigste Genstande i Terrænet, som Veje, Byer, Kirker o. s. v., udarbejdede uden noget videnskabeligt Grundlag.

Det er »det kgl. danske Videnskabernes Selskab«, der har Fortjenesten af at have fremkaldt den første egentlige Opmaaling af Danmark; denne begyndtes 1762 og endtes 1820 og repræsenterer saaledes Opmaalingens Standpunkt her Aar 1800. Astronomen Professor Bugge udmaalte en Grundlinie, Basis, foretog en saakaldt Triangulation (Trekantmaaling), nødvendige astronomiske Observationer samt Beregninger for at kunne overføre Jordens sfæriske Areal paa en Plan, hvorved han bestemte den nøjagtige Beliggenhed af en Mængde enkelte Punkter spredte over hele Landet. Paa Grundlag af disse Punkter skulde saa det mellemliggende Terræn opmaales, den saakaldte Detailmaaling: denne foretoges af Landinspektører, og Kortet kom til at foreligge i Maalestoksforholdet 1 : 120 000, som Fig. 124 viser. Kortet maa siges at være et for sin Tid godt Arbejde; Professor Bugges Grundlag var fortrinligt, men Detailmaalingen blev tarvelig paa Grund af daarlige Instrumenter; som en stor Mangel maa nævnes, at de orografiske Forhold kun hist og her fremstilledes ved nogle Bakkestreger, der ikke hvilede paa nogen udført Højdemaaaling, Nivellement.

Staten tog imidlertid Sagen i sin Haand, og Generalkvartermesterstaben beordredes ved det 19de Aarhundredes Begyndelse til at fremstille et nøjagtigt Kort over Kongeriget; denne Opgave har fra 1842 været betroet og er nu løst af Generalstabens topografiske Afdeling, og Generalstabens Kort blive Repræsentanter for Tilstanden hos os i den Retning Aar 1900. Opmaalingen i Marken foretages paa Maaleborde

i Maalestoksforholdet 1 : 20000 paa Grundlag af enkelte Punkter, der ere bestemte paa samme Maade, som Prof. Bugge anvendte, og en foretagen Højdemaaing. Terrænets orografiske Forhold fremstilles ved ækvidistante Horisontalkurver (Ækvidistance 5 Fod eller 2¹/₂ Mtr.), de

124. Brudstykke af et af Videnskabernes Selskabs gamle Kort over Danmark.

hydro- og topografiske Forhold ved bestemte Signaturer. Omstaaende er gengivet et Stykke af et Maalebord, saaledes som de udgives; det fremstiller Egnen N. V. for Korsør; paa Videnskabernes Selskabs gamle Kort er samme Areal angivet ved en stiplede Linje; Maalebordsbladet er fra det sidste Aarti af 19de Aarhundrede. Paa Grundlag af Maalebordene udarbejder og udgiver Generalstaben kobberstukne Atlasblade i 1 : 40000 og 1 : 80000, samt fotolitograferede Kort i 1 : 100000. Generalstabens Kort, der staa paa Højde med alt, hvad der af den Art findes i Udlandet, ere fortrinlige i enhver Henseende og ere af stor Betydning, ikke alene for Hæren, men ogsaa for Befolkningen i Almindelighed til Brug ved mange Arbejder i det daglige Liv.

Generalstabens topografiske Afdelings aarlige Budget er c. 120000 Kr.,

og ved Opmaalingsarbejderne o. s. v. anvendes 7—8 Officerer, assisterede af de fornødne Underofficerer (Guider) og menige.

Foruden de anførte gives der naturligvis en Mængde andre Kort over Landet, ligesom der udarbejdes de særlige økonomiske Kort, Matrikelkortene.

E. CASTONIER.

XII. STATENS OG PRIVATES OMSORG FOR VIDENSKABELIGE INTERESSER.

Statens Omsorg for Videnskaben finder sit Udtryk, dels paa Finanslovens § 21, dels paa dens § 26 »Andre og overordentlige Statsudgifter«. De under disse §§ opførte Tilskud paa Finansloven 1899—1900 vare (efter at den nødvendige Sondring mellem Videnskab og Kunst er foretagen) følgende: § 21: 895 300 Kr., hvoraf c. 72 200 Kr. personlige Understøttelser (faste, midlertidige og 3-aarige, Rejseunderstøttelser o. s. v.), medens Resten var bevilget til videnskabelige Institutioner under Kultusministeriet. Hertil kom paa § 26 forskellige Bevillinger, i alt 76 700 Kr. Totalsummen blev saaledes c. 972 000 Kr., hvad der svarer til 1,4% af den samlede Statsudgift.

Dernæst træffe vi foruden Kommunitetet og Kollegierne en sand Rigdom af forskellige Slags Stipendier, dels henlagte under Universitetets Bestyrelse, dels bestyrede af andre Institutioner eller af private, alle bidragende til at gøre vort Universitet til en i Ordets bedste Forstand demokratisk Institution. Det er vort rige Stipendievæsen, der har gjort det muligt for mange udmærkede Mænd, der ere udgaaede fra Smaakaarsfolks Hjem, at anvende deres Evner og Snille i Videnskabens Tjeneste.

Den ældste og betydeligste af alle vore Stiftelser er Kommunitetet, stiftet af Frederik II 1569 med det Formaal, at »vnderholde itt hundrede studenter her hoes Vniuersitetitt«. Til Opnaelse af dette Øjemed skænkede Kongen 139 Bøndergaarde paa Sjælland, 14 paa Falster samt Kongetienden af 92 sjællandske Sogne. Nu er Jordegodset afhændet, men Kommunitetet er rigere end nogensinde. Dets Kapitalformue udgør over 6,8 Mill. Kr., dets Indtægt er paa Finansloven for 1899—1900 beregnet til 446 000 Kr. Det har i det sidste Decennium aarlig uddelt over 181 000 Kr. i Understøttelser til studerende (Stipendiaternes Antal for Tiden: 130 ordinære og 30 midlertidige), desuden et betydeligt Beløb til Rejseunderstøttelser (i 1899: 9 500 Kr.) og endelig anseelige Summer i forskellige videnskabelige Øjemed (paa Finansloven 1899—1900: 54 200 Kr.).

I nær Forbindelse med Kommunitetet staar Regensen, anlagt under Christian IV for Kommunitetets Regning for at give Husly til de 120 Studenter, der allerede nød Kommunitetsbeneficiet. De to Stiftelser have siden da paa det nøjeste bevaret denne Forbindelse; endnu den Dag i Dag kan Regensbeneficiet kun nydes af Studenter, der allerede have Kommunitetsstipendiet. Foruden dette (nu 384 Kr. aarlig) og fri Brændsel er der tillagt hver Alumnus det saakaldte Regensstipendium (96 Kr. aarlig). Endelig er der af private i Tidens Løb tillagt Regensens Beboere forskellige Legater, hvis Kapital nu udgør 19116 Kr. Alumnernes Tal er for Tiden 100. — Allerede inden Kommunitetets Styrelse havde tænkt paa at skaffe de fattige Studenter Husly, var der ad privat Vej gjort lidt for at bøde paa Datidens i saa Henseende yderlig slette Forhold. 1595 oprettede Rigshovmester Christoffer Valkendorf det efter ham opkaldte Kollegium med Friholig for 16 (nu 21) fattige Studenter. Disse nyde et Stipendium paa 48 Kr. og have desuden Adgang til 8 Kollegiet tildelte Legater med en Kapital af 9700 Kr. Kollegiets egen Kapital ved Udgangen af 1898: 50 950 Kr. Borchs Kollegium (Collegium Mediceum), stiftet af Professor Oluf Borch 1689, yder Friholig for 16 studerende, hvoraf de fleste Kandidater; Alumnerne nyde desuden et Pengestipendium paa 66 Kr. aarlig. Ogsaa med dette Kollegium er forbundet et Legat (4050 Kr.). Dets egen Kapital: 91380 Kr. Elers' Kollegium, stiftet 1691 af Etatsraad Jørgen Elers, yder Friholig til 23 studerende. Et for Kollegiet i Anledning af dets 200 Aars Jubilæum stiftet Legat ejer 2000 Kr. Kollegiets egen Kapital: 64 691 Kr. Hassagers Kollegium, oprettet af Enkefru Dortha Hassager ved Testamente af 1888 og traadt i Virksomhed ved Testatrices Død 1898, har Bolig for 10 Alumner samt Professorbolig og ejer en Kapital paa 100 000 Kr.

Af Legater er der en broget Blanding. Medregnes de ovenfor nævnte, findes der ved Universitetet i alt 105 Legater, der helt eller delvist ere beregnede paa Understøttelse ved Studeringer. De hertil bestemte Summer kunne efter en nøjagtig Undersøgelse af hver enkelt Legats Kapitalfordeling ansættes til i alt 1584 400 Kr. Heraf er de 236 890 Kr. bestemte til Rejsestipendier og 80 000 Kr. til Anskaffelse af Bøger. Det vigtigste af Legaterne, det Smithske (stiftet 1848 af Politiretssassessor J. L. Smith), ejer en Kapital paa 592 500 Kr. og uddeler aarlig 20 000 Kr. i Portioner af forskellig Størrelse. Derefter følger Hurtigkarls, oprettet 1821 af Professor H. og delt i 4 Afdelinger, hvoraf de 2 med i alt 64139 Kr. yde Studiehjælp, en 3dje med en Kapital paa 31 647 Kr. er et Boglegat, den 4de (33 550 Kr.) er et Rejsestipendium. Tilsammen ejer Legatet altsaa 129 336 Kr. Det Eichelske Legat (Kapital: 90 400 Kr.), Foss' (64 200 Kr.), Rosenkrantz' og Thotts Rejsestipendier (henholdsvis c. 47 000 og 30 700 Kr.). — Til videnska-

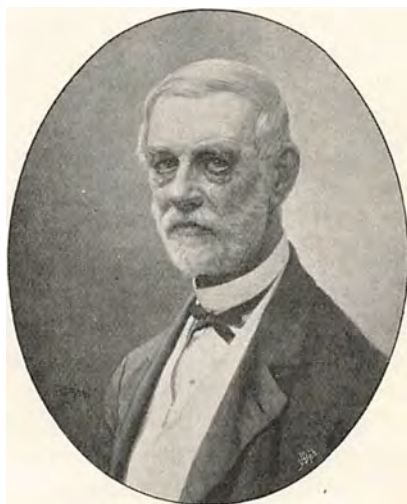
belige Formaal i Almindelighed eller til de med Universitetet forbundne videnskabelige Institutioner er der henlagt Legater med i alt 823 800 Kr., bl. a. Legatum Arnæ Magnæi til Udgivelse af gamle nordiske Manuskripter (stiftet 1730, ejer foruden en stor Del Haandskrifter og Bøger en kontant Kapital paa omtr. 71 000 Kr.) og de Moltkeske, der ere stiftede i Begyndelsen af det 19de Aarh. af Grev J. G. Moltke (Kapitalen nu 174 500 Kr.) og tilsigte Understøttelsen af den naturhistoriske Forskning. — Ogsaa for Professorerne er der stiftet adskillige Legater: til Ekstrahonorarer for Forelæsninger, til Huslejhjælp, til Enkeunderstøttelse o. s. v. Tilsammen eje disse Legater en Kapital paa 72 600 Kr. Regnes de nævnte Kapitaler (eksklusive Kommunitetet) sammen, ses det, at der under Universitetets Bestyrelse til Fremme af Studier og Videnskaber i alt er henlagt en Kapitalmasse af paa noget nær 2 787 500 Kr. Heri er ikke medregnet Legaternes Overskudsfond, hvis Formaal er at dække mulige Tab ved Udlaan eller afholde Udgifter, hvormed de enkelte Legater og Fonds ikke kunne bebyrdes; den ejer en Kapital af 281 000 Kr. — I Forbindelse med Universitetet, uden dog at være henlagte under dettes Styrelse, staa nogle enkelte Legater og Fonds, deriblandt Grev Moltkes Legat for studerende (100 000 Kr.) og de lærde Skolers Stipendieoverskudsfond (28 000 Kr.), hvis samlede Kapitalmængde ved Udgangen af 1898 var 143 530 Kr.

Ogsaa uden for Universitetet finde vi en Række til Dels store Fonds og Legater, oprettede med videnskabelige Formaal for Øje. Det betydeligste er Carlsberg-Fondet, stiftet af Kaptajn, Brygger J. C. Jacobsen ved Gavebrev af $\frac{25}{9}$ 1876 med det Formaal: *A*, »at fortsætte og udvide Virksomheden i det kemiske og fysiologiske Carlsberg Laboratorium«, samt *B*, »at fremme de forskellige Naturvidenskaber samt Matematik, Filosofi, Historie og Sprogvidenskab«, senere forøget af Stifteren ved flere Gavebreve, saaledes i 1878 (*C*) »til Dannelsen og den stadige Udvikling af et nationalhistorisk Museum paa Frederiksborg Slot« med 200 000 Kr., i 1881 endnu med 1 Mill. Kr. Det overtog ifølge Testamente af $\frac{20}{2}$ 1882 fra $\frac{1}{10}$ 1888 at regne selve Bryggeriet Gamle Carlsberg som Ejendom. Indtægten af Bryggeriet fordeles nu saaledes, at der, efter at først Administrationsomkostningerne ere dækkede, afgives 110 000 Kr. aarlig til de nævnte 3 Afdelinger (35 000 Kr. til *A*, 40 000 Kr. til *B* og 25 000 til *C*). Af Resten henlægges 25 % til et Reservefond, medens 75 % fordeles mellem Afdelingerne saaledes, at *A* og *C* hver faar $\frac{1}{5}$, *B* $\frac{3}{5}$ af Beløbet. Fondets Direktion bestaar af 5 Medlemmer af det kgl. Videnskabernes Selskab; dens Formand er Historikeren Prof. Edv. Holm. Af de øvrige Legater kan nævnes Danneeskjold-Samsøes (Kapital 100 000 Kr.), det Raben-Levetzauske Fond, af hvis samlede Kapital c. 275 000 anvendes til at fremme Videnskab og Kunst (den langt overvejende Del dog i Almin-

delighed til Kunst), den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, der i 1898 i samme Øjemed anvendte Renterne af en Kapital paa 250 000 Kr., de Treschowske Legater (for Studenter) med tilsammen 23 000 Kr. og J. P. Suhrs og Hustrus Legat til Minde om Professor Julius Thomsen, der er stiftet 1899, forvaltes af Videnskabernes Selskabs Præsident og har en Kapital paa 100 000 Kr. Desuden findes en stor Del Legater henlagte under forskellige Selskaber, under Magistraten i København, under mosaisk Trossamfund o. s. fr. I alt findes der foruden de ovenfor nævnte c. 70 med en Kapital af c. 660 000 Kr.

Sammenregne vi alle de i det foregaaende nævnte Summer, vil det ses, at der foruden Kommunitetets og Carlberg-Fondets Kapitaler findes en Kapital paa en Del over 4 Mill. Kr., hvis Renter anvendes udelukkende i videnskabeligt Øjemed.

Naar vi nu skulle gaa over til en Undersøgelse af, hvorledes Tilstanden var i Begyndelsen af det 19de Aarh., kunne vi desværre ikke, saaledes som ovenfor er sket, tage noget bestemt Aar til Udgangspunkt. Dertil ere Oplysningerne for spredte og mangelfulde. Hvad saaledes de af Staten ydede Bidrag angaa, kom vel nok den største Del heraf fra den i 1765 oprettede (1842 nedlagte) Fond *ad usus publicos*. Men dennes Regnskaber foreligge endnu kun til Aar 1800. For dens Vedkommende maa vi altsaa nøjes med Tiden indtil dette Aar. I de 36 Aar, Fonden da havde bestaaet, havde den ydet (Summerne omsatte til Kroner): 1) Understøttelse til videnskabelige Formaal 36 323 Kr., eller i aarlig Gennemsnit 1009 Kr. (Aar 1800: 3 200). 2) Til videnskabelige Anstalter 427 000 Kr. eller 11 863 Kr. aarlig (Aar 1800 c. 14 700). 3) Til Opmaaling og Korttegning 45 856 Kr., 1 273 Kr. aarlig (intet i Aar 1800). 4) Rejsestipendier og Diætpenge 149 513 Kr., 4 153 aarlig (Aar 1800 c. 7 000 Kr.). Tilsammen for de nævnte 4 Poster 658 700, i aarligt Gennemsnit 18 300, Aar 1800: 25 000 Kr. Hertil kom saa Tilskud fra den kgl. Kasse, samt nogle Bidrag fra andre Kilder, saaledes fra Postkassen og Øresundstoldens Indtægter. Disse Beløbs Størrelse kan imidlertid ikke med de foreliggende Oplysninger konstateres. Tilsammen have de dog næppe overskredet den nys nævnte Gennemsnitssum.

125. J. C. Jacobsen.
Efter Aug. Jerndorffs Maleri.

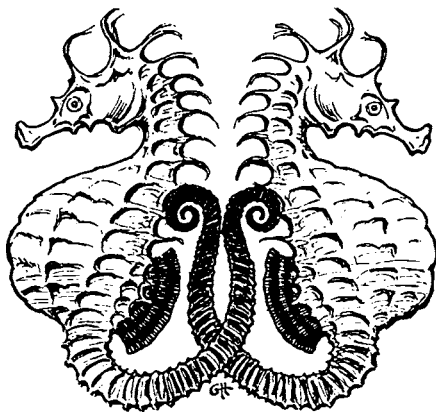
Med Hensyn til privates Understøttelse af Videnskaben frembyder Aaret 1806 sig som det heldigste Udgangspunkt for Undersøgelsen, i alt Fald hvad de Universitetet underlagte Legater og Stiftelser angaar. Fra dette Aar skriver sig nemlig Universitetskvæsturens første Hovedbog, hvori de tidligere paa de forskellige Eforers Hænder splittede Legater første Gang findes samlede. For disse Fonds Vedkommende var da Tilstanden i 1806 saaledes: Kommunitetet ejede en Kapital paa 257 440 Kr. foruden sit Jordegods, der dog allerede var væsentlig formindsket ved Overgang til Arvefæste efter en Forordning af 1795. Borchs Kollegium: 140 480 Kr., Elers' 105 120 og Valkendorfs 67 600. Af Legater fandtes i alt 47, hvis Bestemmelse helt eller delvist var at yde Understøttelse til studerende. Den Kapital, der fandt Anvendelse i dette Øjemed, beløb sig til 503 225 Kr., hvoraf 41 136 var tillagt Regensen, 156 208 anvendtes til Rejsestipendier, medens Resten, eller 30 588 Kr., uddeltes til Studenter i Almindelighed under deres Studier ved Universitetet. Af Boglegater fandtes ingen; Engelstofis stiftedes dog kort efter (1810). Til Professorerne ydede 7 Legater Understøttelse (Kapital: 84 470 Kr.). Til Bedste for Videnskaben i Almindelighed eller for de videnskabelige Institutioner fandtes endelig 11 Legater (Kapital: 150 784 Kr.); for Kollegierne og de nævnte Legater tilsammentagne 1 051 680 Kr., hvortil saa kom Kommunitetet.

Hvad angaar de Legater, hvis Styrelse laa uden for Universitetet, kan man ganske vist heller ikke her konstatere Kapitalmassens Størrelse i et enkelt bestemt Aar; men man fejler dog næppe meget ved at sammentælle de i Hofmans og Schacks Fundatssamlinger anførte Summer, hvorefter deres Kapitalmasse tilsammen har været noget over 312 000 Kr. Sammenlægges dette Tal med det nylig for Universitetets Legater nævnte, kommer man til en samlet Sum af c. 1 364 000 Kr. foruden Kommunitetets Kapital (257 440 Kr.).

Vil man nu drage en Sammenligning mellem Datid og Nutid, maa det med Hensyn til de af Staten ydede Tilskud erkendes, at en nøjagtig Maalestok for en saadan Sammenligning have vi ikke. Paa den ene Side vare nemlig Statens Indtægter betydelig mindre end nu, dens Understøttelse derfor relativt større end de absolute Tal, om vi kunde konstatere dem, vilde lade formode. Dernæst var Universitetet, om det end ikke helt selv kunde bestride sine Udgifter, saa dog i højere Grad i Stand dertil end nu til Dags, og det netop paa Grund af Statens Forsorg, saa at det altsaa for saa vidt behøvede færre Tilskud. Paa den anden Side er det jo netop et Spørgsmaal, om de Udgifter, Universitetet da kunde tillade sig, stod i Forhold til, hvad der havdes Trang til. Noget bedre stiller Sagen sig hvad de private Bestræbelser for at fremme Videnskaben angaar; og her er Fremgangen

større, end den ser ud til. Der er nemlig her et Punkt, som ikke maa overses: Statsbankerotten i 1813. Ved den nedskreves alle de nysnævnte Summer fra Rigsdaler Courant til Rigsbankdaler v : de reduceredes til $\frac{5}{8}$ eller fra 1364 000 til 852 500 Kr. Hertil kom nu rigtignok det Beløb, hvormed den paagældende Legatmasse kunde være vokset i Tiden fra 1806—13 og desuden nogle nye Legaters Kapitaler. Men alt i alt vil den samlede Legatkapital i 1813 højst have beløbet sig til 900 000 Kr., og det bliver da med denne Sum som Grundlag, at vor nuværende store Legatkapital maa siges at være vokset frem, et Resultat, der ikke alene vidner om den Interesse, der i vore højere Samfundslag vises vor Videnskab og dens Institutioner, men, som før sagt, ogsaa mere end noget andet har bidraget til at gøre begge Dele til Folkets Eje, har muliggjort, at Genierne fra nedan har kunnet vokse op, sprede Lys over Landet og kaste Glans over det danske Navn. Og meget fejler man næppe, naar man siger, at den Interesse, der fra private Velgøreres Side er vist Videnskaben, og den Interesse, som denne Velgørehed atter har vakt hos Folket, igen sætter sig Spor i den Rundhaandethed, der nu fra Statens Side vises, naar det gælder Videnskabens Tarv.

H. L. BISGAARD.

KUNST

I. DE BILDENDE KUNSTER.

1. DEN KUNSTNERISKE UDDANNELSE.

Den stærke Trang til kunstnerisk Uddannelse, som i de sidste Tiaar har gjort sig gældende herhjemme, har haft en ikke ringe Indflydelse paa Kunstskolernes kvantitative Udvikling. Alene Kunstakademiet («Det kongl. Akademi for de skønne Kunster») er en gammel Institution, oprettet af Frederik V paa Grundlag af en Tegne- og Malerskole, som var stiftet af Christian VI (første Fundats 1754). Dets Formaal er dels som Kunstskole at undervise vordende Malere, Billedhuggere, Arkitekter, Kobberstikkere, Medail-lører o. s. v., dels som Kunstnerraad at virke til Haandhævelse og Ud-bredelse af Kunstsans og god Smag. Adgang til Akademiets Skoler betinges af en elementær Uddannelse i Frihaandstegning, Geometri og Perspektiv; selve Skolen inddeles i 10 Klasser: 1) Alm. Forberedelses-klasse for alle Eleverne; 2) Modelskolens Forberedelsesklasse for Malere; 3) Modelskolens Tegneafdeling for Malere; 4) Malerskolen; 5) Model-skolens Forberedelsesklasse for Billedhuggere; 6) Modelskolen for Billedhuggere; 7) Arkitekturskolens Forberedelsesklasse; 8) Arkitekturskolen; 9) Dekorationsskolen for Malere; 10) Dekorationsskolen for Billedhug-gere. Eleverne afslutte normalt med en Afgangsprøve. Den længste Tid, en Elev maa bruge til sin Uddannelse, er 8½ Aar. Elevernes Tal er 150—200. Undervisningen ledes af 7 Professorer, 4 Lærere og Docenter samt 9 Assistenten. Akademiet, som disponerer over Char-lottenborg Slot med dets Tilbygninger, har foruden rummelige Skole-lokaler tillige Boliger og Atelierer for sine Professorer og flere af sine Medlemmer og endelig god Plads til sit righoldige Undervisnings-

materiale og sine omfattende Samlinger, navnlig Afstøbningssamlingen (se ndfr.) og Biblioteket. Dette sidste omfatter c. 16 000 Bind, c. 3 500 Tegninger, væsentlig arkitektoniske Opmaalinger, og c. 10 000 Fotografier efter Kunstværker. Akademiet styres af et Akademiraad paa 24 Medlemmer, som vælges dels af Akademiets Plenarforsamling, dels af det almindelige Kunstnersamfund, medens dets Formand, Akademiets Direktør, vælges af Akademiets Medlemmer: disse Valgforhold, der ere ret udviklede, synes at sikre de ældre Kunstnere, som ere Medlemmer af Akademiet, den overvejende Indflydelse. I alle vigtigere Sager skal Akademiraadets Beslutninger forelægges Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Af Akademiet uddeles aarlig Medailler og Konkurrencepræmier, desuden er der under dets Bestyrelse henlagt en Række Stipendier og Legater; den samlede Sum, der aarlig disponeres over paa dette Omraade, udgør c. 35 000 Kr. Ved Akademiet afholdes hvert Foraar en offentlig Kunstudstilling. Akademiets Budget er c. 88 000 Kr., dets egne Indtægter udgøre c. 9 000 Kr., Resten tilskyder Staten. Professorerne ere lønnede med 1 600 Kr. og Fribolig eller 1 500 Kr. i Godtgørelse for den. Docenterne have 950 Kr., Docenten i Kunsthistorie dog 1 032 Kr., Assistenterne 750—825 Kr. aarlig.

En offentlig Kunsthøjskole for Kvinder oprettedes 1888 under Akademiets Ledelse. Dens Elever uddannes i Maler- og Billedhuggerkunst; de skulle ved Optagelsen være i Besiddelse af en noget fyldigere elementær Uddannelse end den, der fordres ved Akademiet. Skolen er inddelt i de samme Klasser som Akademiets Skoler for Malere og Billedhuggere, dog mangler den almindelige Forberedelsesklasse. Undervisningen afsluttes i Almindelighed med en Afgangsprøve. Ved Skolen er ansat en Lærer i Malerkunst og en i Billedhuggerkunst, en i Perspektiv og en i Anatomi samt to Assistentter. Skolen besøges aarlig af c. 50 Elever; dens Udgifter beløbe sig til c. 15 000 Kr., dens egne Indtægter til c. 1 500 Kr., Resten tilskydes af Staten. Skoleaaret er ligesom ved Akademiet delt i 2 Semestre.

Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder, oprettet 1875 af Prof. V. Klein og Hustru, ledes af en Bestyrelse paa 6 Medlemmer, de 2 valgte af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; Prof. Klein er Bestyrelsens Formand, Fru Klein Skolens Forstanderinde. Foruden i de almindelige Arter af Tegning undervises der i Møbeltegning, Udskæring i Træ, Graving, Radering og Ætsning i Metal, Majolika- og Porcelænsmaling, Ciclering og Drivning i Metal og Læder, Glødestifttegning, Tegning til Vævning, Malning paa vævede Stoffer i Forbindelse med Broderitegning og Guldbroderi, og endelig har Skolen et særligt Kursus for Tegnere. Elevernes Antal er 70—80. Staten yder et Tilskud paa 10 000 Kr. aarlig, Kommunen 1 000 Kr., de Spanjerske Legater 400 Kr. og det Reiersenske Fond 300 Kr. Paa Udstil-

lingen i Paris 1889 blev Skolen belønnet med 2 Guldmedailler og 1 Sølvmedaille.

De stærke aandelige Brydninger, som paa forskellig Maade have gjort sig gældende herhjemme i de sidste 30 Aar, have, som naturligt er, haft en ikke ringe Indflydelse paa Kunstskolernes Udvikling. Da de ældre Kunstanskuelser i Slutningen af 70'erne vare de encher-skende paa Akademiet, vilde en Udvandring til udenlandske Kunstskoler let være bleven den naturlige Konsekvens af Forholdene. At dette imidlertid ikke skete, skyldes i en væsentlig Grad Kunstner-nes fri Studieskoler, der be-

gyndte i Slutningen af 70'erne. Navnlig under Ledelse af Krøyer og Zahrtmann have disse Skoler udfoldet en rig Virksomhed, og omtrent alle de yngre Kunstnere, som i de senere Aar have udvist en større Dygtighed, have faaet den væsentligste Del af deres Uddannelse paa dem. Ved Undervisningen følges ikke nogen bestemt Plan; den har omtrent udelukkende været beregnet paa Malere, og der arbejdes ved den kun efter levende Model. Elevernes Antal har varieret mellem 20 og 60 om Aaret. Skolerne nyde en Statsunderstøttelse paa 4000 Kr. aarlig.

127. C. W. Eckersberg; Maleri af Marstrand.

126. Thorvaldsen; Maleri af C.W. Eckersberg.

Sammenligner man Forholdene paa Kunstskolernes Omraade nu og ved Aarhundredets Begyndelse, er der store Forandringer at konstatere; da havde man kun een Kunstskole, Akademiets, og den havde Eneret paa Kunstopdragelsen; Undervisningen havde en anden Karakter, Skolerne vare i højere Grad beregnede paa og søgte af Haandværkerne. For unge Mennesker af bedre Familie have disse Forhold ikke altid været behagelige; Tonen paa Akademiets Skoler var ofte raa, »Akademidrengene« vare i alt

frygtede over hele Byen. Men hvad man end mener herom, saa var den Kunstnerslægt, der uddannedes i 20'erne og 30'erne, ingenlunde Nutidens Kunstnere underlegen. Her bør C. W. Eckersbergs Navn nævnes; hans Elever fandt i ham ikke alene en kyndig Lærer, men tillige en faderlig Ven. Han fordrede en klar og nøjagtig Naturiagttagelse, og i Modsætning til hvad der nu er Brug paa Akademiet og Kunsthøjskolen, oplærte han Eleverne i Brugen af en bestemt »Palet«; de lærte, hvorledes de skulde blande de forskellige »Tinter«, som for Eksempel til Kødfarve, Skygger og Mellemtone, og de fik derved et fast Grundlag for deres senere Arbejde, medens Eleven nu om Stunder selv maa famle sig frem.

TH. OPPERMANN.

2. DANMARKS BILLEDKUNST I DET 19. AARHUNDREDE.

Naar vi i det 19de Aarh.s Slutning kaste et Blik tilbage paa Billedkunsten her i Danmark ved Aarhundredets Begyndelse, se vi ikke beskæmmede op til straalende Højder, hvorfra vi ere sunkne. Næsten al dansk Billedkunst af fremragende Værd hører vort Aarhundrede til.

Efter at den gamle Wiedewelt, nedbøjet af Næringsssorger, en Decemberdag 1802 havde druknet sig i Sortedamssøen, lod Oehlen-schläger i sit Mindedigt ham tale saaledes: »Dybt jeg skued — Højt Naturen lued — I min Sjæl, — Med alt sit Trylleri. — Sødt bevæget — Jeg i Stenen præged — Stærke Træk af Livets Harmoni.« Med vor bedste Vilje evne vi dog ikke i Wiedewelts Skulpturer at finde Spor af det dybe Syn, den stærke Natursans, den varme Følelse, knapt nok Mærker af, at Klassicismens ny Tid var ringet saa stærkt ind for hans Øren, som den var. Og naar Musen klager: »Søn, forlad mig ikke! — Jeg er barnløs, naar jeg mister Dig«, saa har Omstændighederne forledt den høje Dame til en grov Usandhed. Netop da havde den unge danske Stipendiat Thorvaldsen i Rom sin Jason i Arbejde.

Faa Dage efter Wiedewelt døde den af Datidens danske Kunstnere, hvis Arbejder mest have bevaret Interesse for os, Portrætmaleren Jens Juel. Hans livfulde, nydeligt behandlede, undertiden lidt for galante Portrætter naar i Kraft og Karakterfylde vel ikke de bedste af de Portrætter, der paa hans Tid maltes i vort Naboland Sverige, — endsige da i England; — hans Forsøg paa i smaa sirlige Landskabsbilleder at fremstille dansk og fremmed Natur ere ikke frigjorte for Konveniens og Galleriminder. Alligevel ere hans Billeder os langt kærere end Billederne af den Kunstner, der da regnedes for Danmarks største: Akademiets frygtede, despotiske Diktator, den dygtige, ubetinget dygtige, den lærde, forskrækkeligt lærde N. A. Abildgaard (1743—1809). Som de italienske Eklektikere søgte han at gruble sig til Tillavningen af en Recept, der forenede de gamle Mesteres Fortrin i Form og Farve; han

malede i Billeder med »venetiansk« Gyldentone og med langbenede Figurer, for hvis Formgivning Michel Angelo af og til blev raadspurgt, dybsindige Allegorier, Emner fra de mindst kendte eller mindst læste klassiske Forfattere, Gadescener fra det antikke Rom med Motiver fra

128. Brudstykke af H. E. Freunds Ragnaroksfriese.

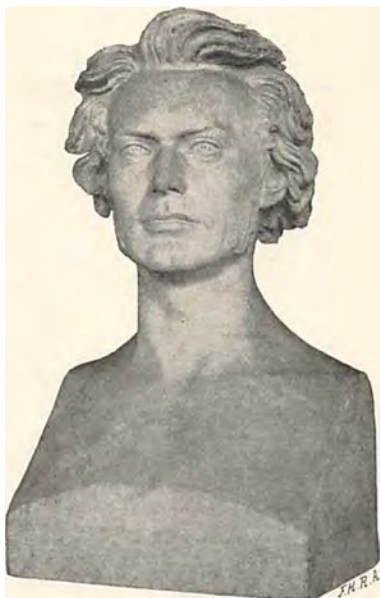
Terents, og svævede paa Skyer af Bogstøv til den ophøjede Verden, hvor man keder sig, og hvorfra han kun med Foragt sænkede sit Blik mod uforstandig Menigmand i det barbariske Rige, hvor en ond Skæbne havde ladet ham fødes. Fattig paa Varme og fattig paa Stemning, som

129. Brudstykke af H. E. Freunds Ragnaroksfriese.

Abildgaards Kunst er, kan den dog undertiden udtrykfuldt tolke een Stemning, den mørke, stolte, utilgængelige, menneskefjendske, lidelsesfulde Ensomhed. Men i sin stødende Unatur synes hans Filoktet, der i Vaande krummer sin uhyre Ryg, — en af Abildgaards bedst malede

130. H. E. Freunds Buste;
af H. V. Bissen.

trent var ophørt at virke, — en ret flink Blomstermaler i C. D. Fritsch († 1841) og ellers kun Malere, der ikke ganske med Urette næsten ere glemte. Vor Billedkunst stod dengang endnu i sin Begyndelse, og særlig glimrende var denne ikke.

Men Aarhundredets første Halvdel blev den en Opgangstid, mere end en Opgangstid; — nu, vi have vundet den paa Afstand, synes den os næsten en Guldalder. Det var den danske Billedhugger Thorvaldsen, der paa Rokokoens Tomter nybyggede stoltest og rigest i antik Stil og gav Datidens etiske og plastiske Idealer ædlest Form i en lang Række rytmeblide, harmonisk skønne Arbejder, alle mærkede af hans ægte danske Egenskaber: Blyhed, Mildhed, Maadehold. Det har kostet saa store Anstrengelser at fravige Thorvaldsens dybt dragne Spor, at Reaktionen mod ham næppe nok er forbi; Dødvandet, der fulgte efter Samtidens overstrømmende Begejstring

Figurer — os alligevel lidt komisk. Hans Ringeagt for den friske Naturiagttagelse har ladet største Delen af hans Kunst blive uhjælpeligt forældet. Naar ikke vi, trods Modesværmeriet for »Louis seize«- og »Empire«-Stil, med vor Beundring redebøn for saadanne Arbejder af Wiedewelt og Abildgaard, hvor den rent dekorative Smag gør Udslaget, — Wiedewelts arkitektoniske Mindesmærker, Frihedsstøtten, Abildgaards Møbler, — i Wiedewelts Skulpturarbejder og i Abildgaards meget dygtigere Billeder have kunnet finde synderlig Glæde, da turde denne Kunst vel ingensinde faa mere end ren historisk Interesse.

Udenfor disse Mænd havde vi, da Aarhundredet begyndte, kun faa Kunstnere af Værdi: En udmærket Kobberstikker i Joh. Fr. Clemens (1749—1831), — der rigtignok da allerede om-

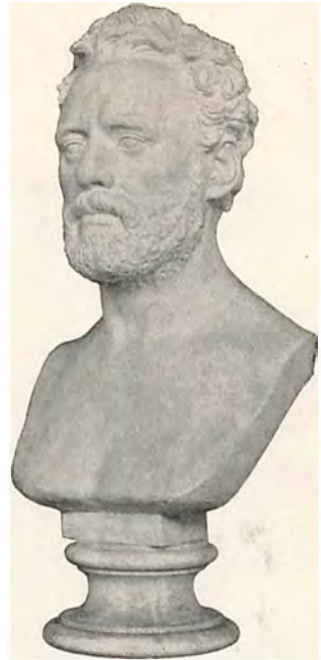
131. P. C. Skovgaards Buste;
af H. V. Bissen.

for hans Virken, er maaske endnu ikke helt overstaaet. Dog vil den simple Sandhed, at Thorvaldsen langt er Danmarks største Kunstner, ikke bestrides, og en almen Erkendelse af, at han trods dette Aarhundredes dygtige franske Skulptur alligevel er Europas betydeligste Billedhugger efter Renæssancen, i hvert Fald ikke blive fjern.

En Genius af mindre Rang og mindre Glans grundlagde den danske Malerkunst. Et godt Karakterbillede af Eckersbergs Kunstnervæsen giver en spøgefuldkarikatur, som Arkitekten M. G. Bindesbøll har indflettet i et Brev til Constantin Hansen mellem nyt fra København efter Thorvaldsens Hjemkomst 1838. Eckersberg skulde male denne Begivenhed. »Gamle Eckersberg stod paa Toldboden,« fortæller Bindesbøll, »med en Oktant for at tage Solhøjden, da Thorvaldsen gik i Land, men han havde ingen Barometer og Termometer, og nu kan han ikke faa sit Billede saa bestemt rigtigt, som han ønskede«. Det er Manden, vor Malerkunsts

brave Fader, for hvem et Elevforhold til den franske Kothurneklassiker David ikke fik anden Betydning end den: ret at klare hans Øjne og fri hans Palet fra de sidste Rester af konventionelt Guldstøv, den fuldtro Naturalist, den fanatiske Perspektiviker, den slette Historiemaler, den ypperlige Portræt- og Sømaler, den uvurderligt gode Lærer. Han vil i Elysium snige sig forbi Michel Angelo og alle andre lyrikberusede Storheder for at sige til Jan van Eyck: »De Herrer tror at kunne gøre det bedre end Vorherre«, og hvis van Eyck kunde se, hvor redelig omhyggeligt og kærlighedsfuldt ærbødigt Eckersberg har gennemarbejdet sine dagklare Smaabilleder, vilde han trykke hans Haand og sige: »Vi to tjente tro ved samme Alter i Kunstens Kirke!«

Det første Kuld af Eckersbergs Disciple ligner Læreren mest. Chr. Købke (1810—48) har næsten samme Dyder, dog større Friskhed, Frihed, Livfuldhed, Lethed og Ynde. Næste Hold ser allerede anderledes, i hvert Fald efter at det modnes. Der er gaaet Lyrik i dem, de have hørt Grundtvig og læst de unge Digteres Værker. Det stemmer op for J. Th. Lundbyes (1818—48) Bryst, naar han ser ud over de store Linier i en aaben sjællandsk Egn, »mit Land, mit elskede, beskedne Land« gælder hans Kærlighed, for det vil han villigt gaa i Døden og gør det. I blussende Kærlighed til hvad dansk er, udvikles

132. V. Marstrands Buste;
af H. V. Bissen.

Naturmaleriet — ved Lundbye, P. C. Skovgaard (1817—75), V. Kyhn (f. 1819), G. Rump (1816—80) o. fl. — Folkelivsmaleriet ved J. Sonne († 1890), senere Dalsgaard, Exner, Vermehren o. a., og i 40erne fremfører den dygtige, veltalende og myndige Kunsthistoriker Høyen

133. V. Marstrand: Erasmus Montanus.

sin stolte Drøm om en skandinavisk Nationalkunst, der, »støttet paa Landets og Folkets Grundtræk«, fremstiller Nordens Guder, Nordens Oldsagn, Nordens Historie, saa »Folket i den kan genkende Ben af sine Ben og Kød af sit Kød,« og som »vil blive det kær som Barnet for Moderen, naar dets Træk vækker hellige, dybt indprægede Minder«.

Det var kun en Drøm. Men den stod dog maaske som en vindende, straalende Kimære for Enden af den Vej, hvor mange danske Kunstnere gjorde Holdt ved første Station, Forberedelsen, Studiet af »Landets og Folkets Grundtræk«.

Allerede længe før Høyen pegede mod Maalet, havde Billedhuggeren H. E. Freund (1786—1840) i sin livfulde og karakterrige Ragnaroksfriese stræbt at fremstille Nordens Gudeverden. Han havde rigtignok ikke gjort sine Forstudier blandt danske Bønder, men i Antikken, til hvis Stil han i flere af sine Arbejder har sluttet sig strammere end selve Thorvaldsen, og for hvis Skønhedsdyrkelse i stort og smaat han i København var en begejstret og indflydelsesrig Apostel. En anden

»Hellener«, Constantin Hansen (1804—80), gjorde senere i Malerkunsten de agtværdigste Forsøg paa at virkeliggøre Høyens Ønsker, men uden at disse Forsøg i Værd dog kunne maale sig med hans storladne og stilfulde Dekoration af Universitetets Forhal med Fremstillinger

134. V. Marstrand: Christian IV i Slaget paa Kolbergheide.

af græske Sagn, et af de ypperste Værker af monumentalt Maleri, der er fremstaaet i Danmark.

Efter Thorvaldsens Død stod i Billedhuggerkunsten H. V. Bissen (1798—1868) og Ad. Jerichau (1816—83) som Medbejlere til Førstepladsen, Jerichau med sit udenlands hentede Ry, sin poetisk-lyriske Natur, sin store — og virkelig fine — tekniske Dygtighed i skarp Opposition til det hjemlige, Bissen, der længe havde været Thorvaldsens Medarbejder og nærmest sluttet sig til hans Stil, efter at han havde formet Sejrsmonumentet til Fredericia selv som den nationale Retnings trofaste og sejrige Soldat. Med sin sikre Sans for det monumentale var Bissen den rette Mand for de monumentale Opgaver; hans mange glimrende Portrætbuster give os et Galleri af næsten alle Datidens betydeligste Mænd i Danmark. Førstepladsen i Malerkunsten indtoges af Villh. Marstrand (1810—73), den bedste Fortæller om Italiens broget rige Folkeliv, den vittige Fremmaner af Holbergs komiske Karakterfigurer, senere en marvfuld Fremstiller af Kong Christian »ved højen Mast«, af alvorfulde nationale og bibelske

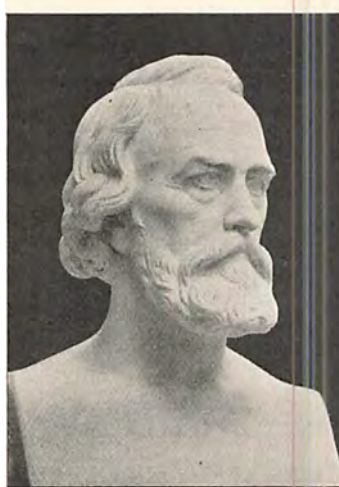

135. H. V. Bissens Statue;
af Vilh. Bissen.

han havde fortsat og fuldendt sin Udvikling under Paavirkning af fremmed gammel og ny Kunst, og som foruden Kækhed og Kraft til at give store Billeder af store Emner gribende Stemningsvirkning viste en da i dansk Figurmaleri enestaaende glimrende Overlegenhed i den maleriske Behandling, syntes for mange et Brud med gode Traditioner, men vandt med Rette Folkeyndest for den Kunstner, der syntes udset til i Trængselsaar og Nedgangstid at løfte Kunstens Fane højest. I 70'erne, da mange af de gamle Stormænd døde, begynder Udlandets Kunst at tages stærkt paa Raad, Historie- og Dyrmaleren Otto Bache (f. 1839), Landskabsmaleren God-

Emner, enestaaende, uforlignelig ved sin Skaberkrafts Styrke, sin Fantasis uendelige Frodighed, men en Ørn, der under Eckersbergs Tugt ikke havde lært at bruge sine Vinger, og som ikke ganske uden Grund tyngedes af Mismod over Misforholdet mellem hans skabende Evne og hans tekniske Kunnen. Langt ypperligere end hans egentlige Billeder ere hans glimrende Skitser, hans Tusinder af vidfulde Tegninger, i dem skal han ses, efter dem skal han dømmes. Men ogsaa hos hans Fæller er i Regelen Studierne ulige skønnere end Billederne, som en Husflidsgennemførelse berøvede en Del af deres Friskhed og hvis Farvegivning efterhaanden blev noget uharmonisk eller sortladen og klangløs. Ringe Kunstnere, der havde lært noget Münchener-Maner, talte mest derom og sloges let af Marken. De bedste glædede sig over, at dansk Kunst var sig selv, og mente lidt troldsindet, den kunde være sig selv nok.

De Billeder, som Carl Bloch (1834—90) i 60'erne hjemsendte fra Italien, hvor

136. J. A. Jerichaus Buste;
af Vilh. Bissen.

fred Christensen (f. 1845) o. a. søge derigennem at naa en friere og fyldigere Behandling, en større Glans i Farven, og i 70'ernes Slutning, da Verdensudstillingen i Paris føleligt havde fremhævet vore Svagheder, gik den højtbegavede P. S. Krøyer (f. 1851) og andre da unge Malere — L. Tuxen, Zacho, Carl Locher o. fl., desuden Billedhuggeren Jul. Schultz — ligefrem i Lære i Paris. Selvstændigheden og det nationale Særpræg af vor Kunst blev derved ingenlunde tabt, hvad mange havde frygtet. De skærpede Fordringer til Opfattelsen og Behandlingen af det rent maleriske kom selv Kunstnere af en ældre Slægt end Pariserfarernes til gode og har bevirket, at 80'erne i vor Kunst var et godt Tiaar. Gennembrudsaar for mange betydelige unge Talenter. 90'erne synes at have været mattere, Aar, hvor Bølgen, der steg, atter er dalet, hvor Tilgangen af gode Kræfter ser ud til at have været mindre og det Ror, de yngste vil dreje mod en ny Kurs, maaske har slingret noget usikkert. —

Forsøge vi et hastigt Overblik over den nuværende Stilling i vor Kunst, træffe vi Repræsentanter for adskillige Slægtleds afvigende Synsmaader. End lever og virker Vilh. Kyhn, den af det danske Landskabsmaleris Skabere, der har givet Naturens Stemningsliv den varmest følte og finest sjælfulde Fortolkning. Jævnaldrende med ham er Lorenz Frølich (f. 1820), en »outsider«, der har tilbragt en stor Del af sit Liv i Udlandet og særligt vundet Ry for sin fantasirige Illustrationskunst, men hvis store dekorative Evner, der med Rette æres højt af den yngste Slægt, ikke have faaet den Anvendelse, de fortjente. End leve de tre betydelige Folkelivsmalere, der kort efter Aarhundredets Midte frembragte deres betydeligste Værker; J. Exners Billeder vise samme Elskværdighed som da, F. Vermehrens Portrætter kunne endnu

137. J. A. Jerichau: Herakles og Hebe.

vidne om Malerens Omhu og Grundighed; men vi maa gaa ret langt tilbage i Tiden for at faa rette Skøn om den gribende Alvor og Dybde i Sjølelivsskildringen, med hvilken Chr. Dalsgaard har behandlet

138. Julius Exner, tegnet af H. Olrik.

Emner af den danske Almues Liv.

Efter dem kommer Slægter, i hvis Udvikling i Reglen Impulser fra Udlandet have større eller mindre Del. De have haft nogen, skønt ikke afgørende Betydning for de bedste af vore nulevende Billedhuggere, som Vilhelm Bissen (f. 1836) og Aug. Saabye (f. 1826); ingen af de nulevende kunstnere nærmaalesig med de afdøde Storheder. Nævnte ere allerede Malerne O. Bache, en fremragende Virtuos, og Godfred

Christensen, den populære Skildrer af sommerdansk Frodighed. Thorvald Niss (f. 1842) er den kraftfuldeste Landskabsmaler af denne Slægt. Hos dens Genremalere er i Reglen Interessen for Fortællingen større end Interessen for det rent maleriske Studium, det gælder Axel Helsted, Carl Thomsen, — mindre Otto Haslund, der heller ikke fortrinsvis er Genremaler, — ogsaa de noget yngre Kunstnere Irminger, Frants og Erik Henningsen. Den mangesidigt begavede Aug. Jerndorff (f. 1846) har især malt overordentlig karakterfulde Portrætter, Zahrtmann har paa overraskende Vis og med en herhjemme ellers ukendt Farverigdom behandlet mangfoldige Emner, varmest og aandfuldest Leonora Christines Skæbnetragedie. I Dyrmaleren Philipsens karaktertro Billeder af Kreaturerens Slentren hen over Saltholmens flade Græsgange spores baade hans Kærlighed til Paul Potter og hans Interesse for fransk Impressionisme. Dyr-maleriets bedste Mænd i en yngre Slægt ere Therkildsen og N. Petersen Mols.

Den Kunstner, der i Øjeblikket mest anses for Nationens Stolthed,

er utvivsomt Krøyer. Han er slet ikke Fortæller, ikke Poet, ikke de varme og dybe Følelsers Talsmand, bare Maler, men født Maler, sikker i Øjet, let paa Haanden, overlegent magtende selv de største og vanskeligste maleriske Opgaver, der bydes ham. Hvor som helst vil hans store Billeder med Gruppeportrætter — som Komiteen for den franske Udstilling i København 1888 eller Videnskabernes Selskabs Møde — hævde sig en Plads som virkelige Størværker af Nutids-Kunst. De bedste og betydeligste af sine Friluftsbilleder har han malt under det mange Kunstnere kære Sommerophold paa Skagen. Skagens fattige Almue har fundet en sympatetisk Fremstiller i Anna Ancher (f. 1859); af Skagens djærve Fiskere har Michael Ancher (f. 1849) givet den mest kærnerige Karakteristik.

139. Carl Bloch, tegnet af H. Olrik.

Fuldt saa værdifulde som Anchers Fiskerbilleder ere dog hans Billeder med andre Emner, undertiden Emner fra hans Hjemliv. Men Hjemlivets mest trofaste og bedste Maler er dog Viggo Johansen (f. 1851). Modsat de mange synes for ham Kunsten at male stedse at være bleven sværere, Behandlingen er bleven mindre sikker og fast, men for hver ny Kamp med Vanskelighederne vinder han et lødigt Billede mere, og han har udviklet sig til at blive en af den danske Kunsts fineste Kolorister og en af de Kunstnere, for hvilke vi mindst behøve at frygte Fremtidens Dom.

Et meget glimrende malerisk Talent har 80'erne set fremtræde i Julius Paulsen (f. 1860), hvis bedste Arbejder have en Glans i Farven, ingen anden dansk Maler har naaet; som Landskabsmaler er han maaske mest ejendommelig i sine stemningsrige Sommernatsbilleder. Til samme Kunstnerslæggt hører den jævne og sanddru Bondelivsskildrer Ring, den talentfulde, ofte overdrevent farverige Landskabsmaler Viggo Pedersen og alle stærke Farvers Hader og Fornægter Vilh.

Hammershøj, hvis forfinede Nerver kun taale det stilfuldt simple og udsøgt farveblide. Brødene Joachim og Niels Skovgaard tilhøre kun halvt Naturalismen, som de rigtignok have tjent ved mange udmærket smukke og dygtige Billeder; deres Sans og Evner for det rent

140. Carl Bloch: Prometheus's Befrielse.

dekorative — Fædre- og Mødrenearv — have lettet dem Vejen ind paa andre Baner. Joachim Skovgaard er — vel egentlig uden at attraa det — bleven den, der nærmest maa betragtes som en ny Bevægelses Hovedsmand. Der er ægte Grundtvigsk Aand — og Grundtvigsk Kraft — i hans bibelske Fremstillinger, han har Grundtvigs Kærlighed til Folkevisen og er i et og alt saa ægte dansk, som nogen vel kan være. Men han er dog kommen i Forbund med Strømninger, der, oprindeligt udgaaede fra England, i de sidste Tiaar med stedse

større Magt have bredt sig i Europa og nu ere Modebevægelsen overalt. Reaktionen mod en ofte smaalig og flad Realisme vil som Ny-Romantik genaabne Idealfremstillingernes og Drømmenes Himmel og samtidigt genvinde noget af den Stilskønhed, vi beundre i Værker af tidlig antik og middelalderlig Kunst. Med denne Strømning følge Bestræbelser af mere praktisk Natur, en allesteds virksom Iver for at bringe Kunsthaandværkets kændrede Baad paa ret Køl igen. — Den begavede Maler Willumsen, der ikke fandt Jordbunden her moden for sit Forsøg paa at danne — eller fra Frankrig overføre — det syntetiske Nysprog for Malerkunsten, har senere viet en Del af sine Kræfter til Kunsthaandværkets Fremme. I Skovgaard fjerntstaaende Former af Ny-Romantik ere Agnes og Harald Slott-Møller Repræ-

dekorative — Fædre- og Mødrenearv — have lettet dem Vejen ind paa andre Baner. Joachim Skovgaard er — vel egentlig uden at attraa det — bleven den, der nærmest maa betragtes som en ny Bevægelses Hovedsmand. Der er ægte Grundtvigsk Aand — og Grundtvigsk Kraft — i hans bibelske Fremstillinger, han har Grundtvigs Kærlighed til Folkevisen og er i et og alt saa ægte dansk, som nogen vel kan være. Men han er dog kommen i Forbund med Strømninger, der, oprindeligt udgaaede fra England, i de sidste Tiaar med stedse

sentanter henholdsvis for Middelalder-Sværmeriet og for dybsindig Allegoriseren i ofte meget realistiske Figurer. I øvrigt har Ny-Romantiken ingenlunde draget alle unge Malere til sig; Achen, Zahrtmanns evnerige Elev Syberg o. m. a. ere Naturalismen tro.

141. Otto Bache: Et Hestekobbel.

Af vore yngre Billedhuggere have Bonnesen, Hansen Jacobsen o. fl. — ligesom den norske fødte Stephan Sinding — tilstræbt den mest effektfulde maleriske Plastik. Flere af Aarsleffs Figurer udmærke sig ved en smuk Gennemarbejdelse af Formen. L. Brandstrup har under Paavirkning fra italiensk Renæssancekunst udført meget fortrinlige Portrætbuster. — Kunstnere, der særlig have udmærket sig som Illustrationstegnere og Raderere eller ydet Kunsthaandværket betydelige Tjenester, ville findes omtalte anden Steds i dette Værk. —

En Sammenligning mellem Kunstforholdene i Danmark ved det nær forestaaende og det sidste Aarhundredskifte giver os al god Grund til at glæde os over, hvor rigt og bevæget et Kunstliv der er udviklet i vort Land. Mest slaaende fremtræder Modsætningen mellem nu og da ved et Blik paa Udstillingsforholdene. »Hans Kongelige Majestæts lykkelige Hjemkomst fra udenlands Rejser i Aaret 1768 gav Anledning til, at Akademiets Professorer og Medlemmer for første Gang offentlig udstillede deres Arbejder næstpaafølgende 29. Januar (Kongens Fødselsdag). Det blev tillige besluttet, at denne for begge Riger uskatterlige Dag fremdeles hvert andet Aar paa selvsamme Maade

142. P. S. Krøyer: Komiteen for den franske Kunstudstilling i København 1888.

skulde holdes højtidelig«. Erfaringen viste imidlertid, at Beslutningen ikke var afpasset efter »Landets Forfatning«, og først 1778 lykkedes det Akademiet »med megen Møje« at tilvejebringe en »Salon«, som

143. Joachim Skovgaard: Bethesda Dam.

dog »ikke kunde gøres fuldstændig uden ved Hjælp af Studie-Figurer, Esquisser og Haandtegninger, hvis egentlige Bestemmelse ikke er at opstilles til Skue«. En ny »Salon« kom efter 16 Aar, i 1794. 1807 begyndte den første af de aarlige Udstillinger, senere uafbrudt fortsatte. Den havde 41 Numre, deraf 28 Malerier og Tegninger, — i hvilken Afdeling den da pur unge Eckersbergs 4 Prospekter fra Sanderumgaard's Have synes at have været det mest betydelige, — 7 Arkitekturtegninger og 6 Broderier i Silke og Haar. Udstillingerne ere jævnt voksede til et Omfang, der allerede af mange beklages som for stort. Foraarsudstillingen, der 1883 flyttede fra Akademiets trange Lokaler til den da nyopførte Udstillingsbygning bag Charlottenborg, omfattede i 1899 672 Numre. 14 vare Arbejder af norske og svenske Kunstnere, af Resten var 571 Malerier, Tegninger og Raderinger, 52 Skulpturer, 30 Arbejder af Bygningskunst og 15 Arbejder af dekorativ Kunst. Den af en oppositionel Kunstnerkreds 1891 dannede aarlige »Frie Udstilling« havde i 1899 199 Numre; derimellem vare de 10 Arbejder af en norsk Kunstner og andre 10 plastiske Arbejder. — Kunstnerforeningerne have hidtil ikke haft synderlig Betydning. Med rent selskabeligt Formaal stiftede nogle Kunstnere, der 1843 arbejdede sammen paa Dekorationen af Thorvaldsens Museum, »Kunstnerforeningen af 18. November«, der i 1899 havde omtr. 300 Medlemmer. En Forening for Erhvervelse af Kunstnerboliger stiftedes ²³/₁ 1873; Foreningen har opført »Kunstnerhjemmet« i København, der rummer 10 Kunstnerboliger med Atelierer.

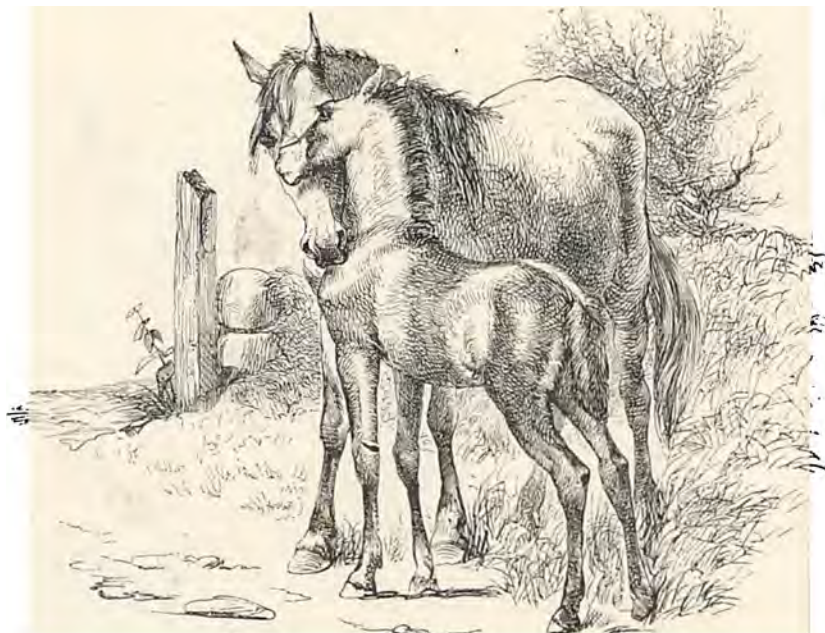
144. P. S. Krøyer: Selvportræt.

KARL MADSEN.

3. ILLUSTREREDE VÆRKER. REPRODUKTIONER.

BILLEDVÆRKER. I det 18de Aarb. illustrerede man Bøgerne ved Hjælp af Kobberstik; det var dyrt, og der illustreredes derfor meget

lidt her hjemme. Fra Slutningen af det 18de Aarh. have vi et Par Holberg-Udgaver med Stik af Clemens efter Tegninger af Wiedewelt,

145. J. Th. Lundbye, Illustration til Kaalunds Fabler.

Juel og Abildgaard. Ude i Europa afløses Kobberstikket af den ny opfundne Litografi og af Træsnittet, der atter kommer til Ære. Det

146. Vilh. Pedersen, Tegning til »Kejsrens ny Klæder«.

varer dog temmelig længe, før Træsnittet naar herop; først i 40'erne udkommer der nogle nævneværdige Værker. En af de første Kunstnere, som arbejder for Træskærerne, er Maleren J. Th. Lundbye (1818—48), hvis Landskaber og Dyr ere tegnede med en overordentlig Ynde og Sans for den dekorative Virkning. Sammen med Digteren Kaalund udgiver han 1845 »Fabler for Børn«, der er en saare smuk Bog, i hvilken Billeder og Tekst smelte sammen paa en fuldkommen Maade, og hvis Følelse er af en egen, stilfærdig, dansk Karakter. En anden Børnebog, der er endnu mere udbredt, begynder at udkomme 1849; det er H. C. Andersens Eventyr, ill. af Vilh. Pedersen (1820—59); ogsaa disse Billeder gaa godt sammen med Bogens naive Toner, men ere desværre gengivne i tarvelige Træsnit. Vort første Vittighedsblad, »Corsaren«, er fra 40'erne,

147. Lorenz Frølich, efter Julius Paulsens Maleri.

men Billederne ere her af ringe Værd; derimod have vi en Tegner fra denne Periode, som sidder inde med et betydeligt Lune, nemlig Fritz Jürgensen (1818—63), hvis Tegningers Værd navnlig bestaar i deres udprægede Lokalkolorit, idet de fortræffeligt harcellere den jævne, københavnske Borgerstand. Fra samme Tid er Fabricius's Danmarkshistorie; ganske vist er den ikke illustreret efter et saadant rationelt-historisk Princip, som man nu til Dags anvender, men kunstnerisk set ere mange af dens Kompositioner fortræffelige; her tegner Constantin Hansen en Række nordiske Gudeskikkelser, og her træffe vi ypperlige Sagn-Fremstillinger af den Mand, der endnu staaer som Danmarks betydeligste Illustrator, nemlig Lorenz Frølich (f. 1820). Tidlig rejste han til Udlandet og var 1851—73 bosat i Paris; dette lange Ophold i Udlandet spores selvfølgelig i hans Kunst, men Frølich kan alligevel med Rette kaldes dansk Kunstner. Siden 1873 har han levet i Danmark. Som Fremstillingsform vælger han gerne enten Raderingen eller Træsnittet. Hans Emner ere tagne fra vidt forskellige Sfærer; den Kærlighed til nordiske Sagnemner, han allerede viste i sin Ungdom, har holdt sig gennem hele hans Liv; 1844 udgav Kunstfor-

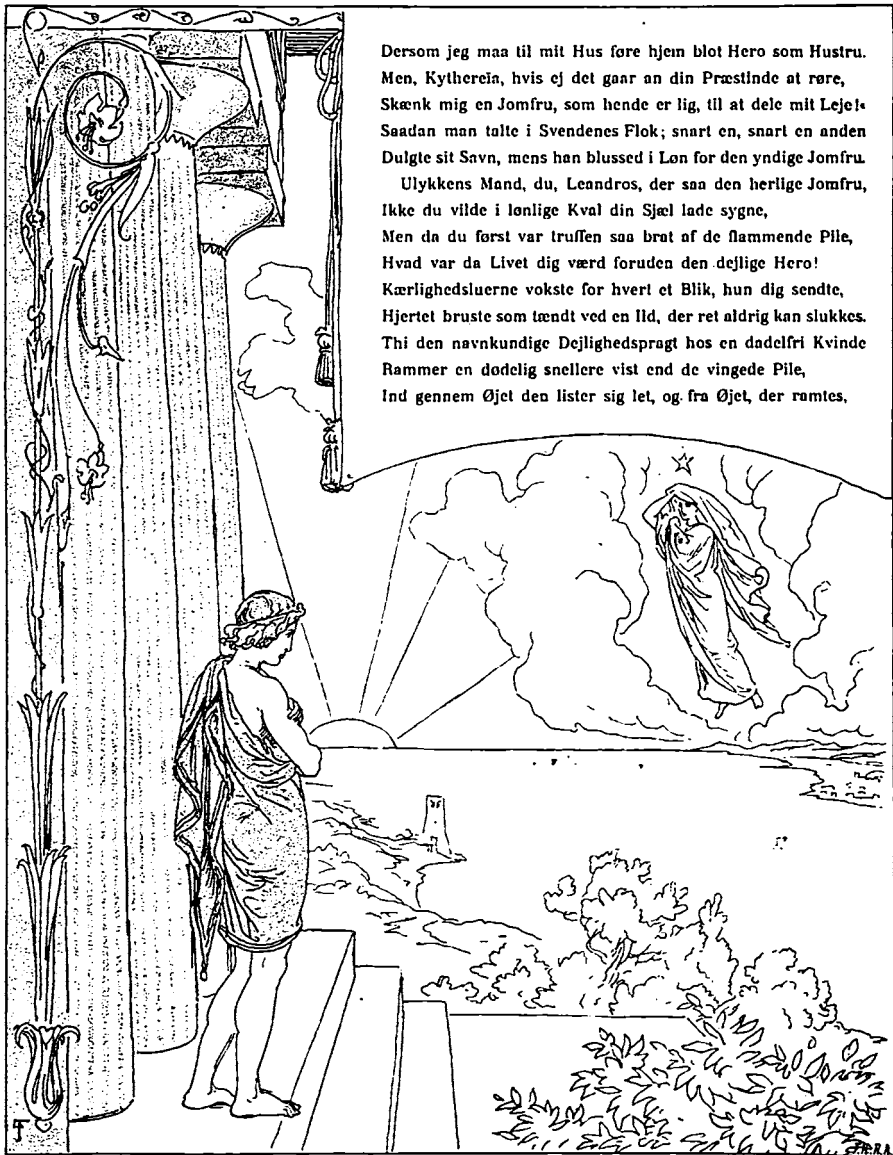
eningen hans Raderinger til »De to Kirketaarne«, 1863 til »Dronning Dagmars Vise«; en stor Suite Raderinger til »Nordens Guder« er fra 1875—77; senest er en Række Illust. til Gjellerups Oversættelse af Eddaens Gudesange (1895). En anden Emnekreds har han i de antikke Sagn;

148. Frølich: Kong Skjold baster Bjørnen. Af Fabricius's Danmarkshistorie. Formindsket.

han har saaledes illustreret Apulejus's »Amor og Psyke« (Paris 1861) og Musajos's »Hero og Leandros« (1862, først udg. 1899 af Foreningen »Fremtiden«). Endelig har han været meget produktiv som Illustrator af Børnebøger, der oftest ere udkomne paa Fransk eller Engelsk; paa Dansk findes bl. a. »Lille Lise«, der nyder en overordentlig Popularitet, og Illust. til H. C. Andersens Eventyr. Frølichs sjældne Kompositions-

evne, hans Skønhedssans og hans fine Følelse stiller ham paa Højde med de bedste Illustratorer i hans Samtid.

Dersom jeg maa til mit Hus føre hjem blot Hero som Hustru.
Men, Kytherein, hvis ej det gaar an din Præstinde at røre,
Skænk mig en Jomfru, som hende er lig, til at dele mit Leje!
Saadan man talte i Svendenes Flok; snart en, snart en anden
Dulgte sit Savn, mens han blussed i Løn for den yndige Jomfru.
Ulykkens Mand, du, Leandros, der saa den herlige Jomfru,
Ikke du vilde i lønlige Kval din Sjæl lade sygne,
Men da du først var truffen saa brat af de flammende Pile,
Hvad var da Livet dig værd foruden den dejlige Hero!
Kærlighedsluerne vokste for hvert et Blik, hun dig sendte,
Hjertet bruste som tændt ved en Ild, der ret aldrig kan slukkes.
Thi den navnkundige Dejlighedspragt hos en dadelfri Kvinde
Rammer en dødelig snellere vist end de vingede Pile,
Ind gennem Øjet den lister sig let, og fra Øjet, der rammes,

149. Frølich: Illustration til Hero og Leandros.
Formindsket.

Med Frølich ere vi altsaa rykkede op mod Aarhundredets Slutning.
Med de nye Reproduktionsmaader og med den stærkt forøgede Bogavl

følger ogsaa en rigere Udvikling af Illustrationsvirksomheden. Endnu en betydelig Illustratør karakteriserer denne sidste Del af Aarhundredet; det er Hans Tegner (f. 1853). Han har tegnet en Del til Vittighedsbladet Punch, hvor han gjorde fortræffelige Ting; senere (1883—88)

150. H. Tegner: Illustration til Holbergs Komedier.

har han tegnet sit Hovedværk: Billeder til Jubeludgaven af Holbergs Komedier, et Værk, der blev modtaget med stor Anerkendelse; det udmærker sig ved glimrende Teknik, ved megen boglig Sans, ved sin Følelse for Datidens Stil; hvad derimod bredt Lune og kraftig Komik angaar, kan det ikke komme i Rang med de Tegninger til Holberg, som Vilhelm Marstrand tidligere har givet, hvoraf dog kun faa ere udgivne. I 1899 er paabegyndt en Udgave af H.C. Andersens Eventyr, med Illustrationer af Hans Tegner. For dansk Bogavl overhovedet har han haft stor Betydning ved sine Tegninger til Bogbind og Ornamentik.

Ved Siden af Frølich og Tegner findes der en Del andre Illustratører, for hvem denne Opgave dog ikke er Hovedformaal, men som have ydet fortræffelige Ting. Foreningen »Fremtiden« har saaledes udgivet Ill. til danske Digtere og Folkeviser; her træffer man f. Eks. Navnene A. Jerndorff og Brødrene J. og N. Skovgaard; ogsaa har Jerndorff og Joachim Skovgaard sammen med Th. Bindsbøll skabt det originale Værk »Trolldøj«. Nævnes maa endvidere Carl Thomsen (Ill. til »Dansk Præstegaardsliv«) og Hans Nic. Hansen o. s. v. Af kunstnerisk udstyrede Blade have vi kun haft faa; »Illustreret Tidende«

151. Joachim Skovgaard: Tegning til »Den signede Dag«.

begynder at udgaa 1859; F. Hendriksen, hvis Betydning for dansk Illustration har været meget stor, har udgivet »Ude og Hjemme« (1877—84), hvis Billedstof var særdeles godt; to Gange har man forsøgt med et Kunstblad (Karl Madsen 1888, E. Hannover 1898), men Forsøgene have manglet Støtte hos Publikum. Fra 1899 gøres et 3dje Forsøg, »Kunst«, udgivet af Litograf Alfr. Jacobsen. Et Tidsskrift for Kunstindustri har bestaaet 1885—1899.

En meget betydelig Virksomhed er i den sidste Menneskealder udviklet i Retning af arkitektonisk og arkæologisk Illustration. Vore Oldsager og Runestene have været Genstand for talrige og forholdsvis højt staaende Publikationer (Magn. Petersen). Nyere Værker om vore gamle Kirker ere illustrerede af f. Eks. Storck, Hans Holm, J. Löffler o. s. v.; dertil kommer flere Rækker »Tegninger til ældre nordisk Arkitektur«. Ogsaa om ældre Bygningskunst hos Borger og

152. V. Marstrand: Illustration til Holbergs Komedier (formindsket).

og Bonde (Mejborg), om vore middelalderlige Kalkmalerier (Magn. Petersen, Kornerup), om vore gamle Altertavler, om vore Gravstene (J. Løffler) er der udgivet fortjenstfulde Værker. Dog er der paa dette Omraade adskilligt at ønske af Fremtiden; her skal kun peges paa, at vi endnu mangle en videnskabelig Udgave af vore profane Bygninger (Herregaarde, Slotte) fra Renæssance, Barok og Rokoko.

M. ENGELSTED.

REPRODUKTIONER. Den Nøjsomhed, der ved Aarhundredets Begyndelse maatte gøre sig gældende paa saa godt som alle Omraader, lægger sig ikke mindst for Dagen ved Boligernes kunstneriske Udstyrelse, dels fordi der her til Lands kun fandtes liden Kunstsans, end mere dog fordi den reproducerende Kunst havde saare lidet at hyde paa; meget udbredte vare Clemens's Kobberstik »Slaget paa Rheden« og Portrætter efter Juel. Først op i Aarhundredet skete der en Forandring til det bedre; med det Opsving, Kunsten i det hele fik under Thorvaldsens og Eckersbergs Indflydelse, fulgte forøget Virksomhed paa Reproduktionskunstens Omraader og en mere levende Interesse for dennes for største Delen meget populære og prisbillige Frembringelser.

Mindst gælder dette Kobberstikkunsten, der efter Clemens's Død kun fik faa Dyrkere, og ingen af fremragende Betydning. Meget produktiv var Joel Ballin (1822—85), hvis sikkert og routinemæssigt førte Gravstik bl. a. har gengivet store historiske Malerier af Marstrand og Bloch; af Edvard Sonnes solide, men tørre og farveløse Blade ere de, han udførte efter Jørgen Sonnes Krigsbilleder, Adam Müllers »Luther i Worms«, Juels Portrætbillede af Kunstneren og hans Hustru, Ernst Meyers »Abbaten og den unge Pige«, Simonsens »Den gerrige« og Marstrands »En lille Pige med en Kat«, de bedst kendte.

Danske Malerier bleve først gengivne i større Mængde, efter at den litografiske Kunst havde faaet fast Fod her i Landet ved Oprettelsen af »Det kongelige Stentrykkeri«, 1820, hvis Hovedpræstation er et ufuldendt og lidet værdifuldt Galleriværk. Det nedlagdes i 1843. 6 Aar tidligere var et langt betydeligere litografisk Etablissement blevet grundlagt af E. D. Bärenzzen (1799—1868), der havde flere dygtige Medarbejdere. Disse sidstes Arbejder høre til de mest udbredte danske Reproduktioner. Som den virksomste og som en af de dygtigste af alle danske Litografer maa nævnes Adolf Kittendorff (f. 1820), der i Forening med J. W. Tegner (særlig Portrætlitograf) i 1850 grundlagde et navnkundigt Etablissement, hvorfra der i Aarenes Løb er udgaaet en Mangfoldighed af større og mindre Gengivelser af dansk Kunst. De bedste af disse skyldes Kittendorff, saaledes en Række Krigsbilleder efter Sonne og Simonsen, Kristjern den Anden i Fængselet efter Carl Bloch, forskellige Farvetryk efter Bloch, Bache og flere og

endelig den store Suite (henved 200 Blade) »Billeder efter danske Malere«, trofast og delikat udførte Arbejder, der tilsammen give et fortræffeligt Overblik over dansk Malerkunst i dette Aarhundrede. Blomsten af Kittendorffs Virksomhed turde dog være hans ypperlige Gengivelser af de til Kaalunds Fåbler tegnede Lundbyske Kompositioner; de ere med stor Omhu og Finhed udførte med Pen paa Sten. En udmærket dygtig Litograf var Ferdinand Larsen, der foruden gode Farvelitografier har udført meget virkningsfulde Dyrebilleder og Landskaber efter Bache og flere. Fagets ypperste Repræsentant er dog Maleren Johan Rohde, hvis Gengivelser af Millets »Brændhuggeren og Døden«, V. Hammershøjs »En ung Pige« og fremfor alt af J. Skovgaards »Bethesdas Dam« staa paa Højde med det fortrinligste, der overhovedet er ydet paa det givne Omraade. Foruden de professionelle Litografer have ogsaa andre af vore Malere givet sig af med at tegne paa Sten med Mangfoldiggørelse som Formaal eller paa Papir til Overførelse paa Stenen; in-

teressante »Originallitografier« skyldes saaledes V. Bendz, Constantin Hansen, Monies, Lundbye og Frølich, Krøyer, Julius Paulsen, Hans Nicolai Hansen, Godfred Christensen, Niss, Zacho og Knud Larsen.

Den ældste nævneværdige danske Xylograf, Andreas Flinch (1813—1872), virkede især paa Illustrationskunstens Omraade og gav med ualmindelig Finfølelse og Forstaaelse Tegninger af Frølich, Lundbye o. s. v. Flinchs Træsnit ere gennemgaaende udførte i let Penetegningsstil, og det samme gælder i Regelen Træsnit af J. P. Aagaard, A. Th. Kittendorff og H. C. Henneberg (Fabricius's Danmarks-historie). Et overordentligt Opsving i den danske xylografiske Kunst skyldes den aandfulde og dygtige F. Hendriksen (f. 1847), der i Ud-

153. Carl Bloch: Maria og Elisabeth.
Fotogravure (Winkel & Magnussen).

landet har tilegnet sig den nyere Teknik, ved hvilken der kan opnaas betydelige Resultater i Henseende til malerisk Virkning; en Mangfoldighed af udmærkede Reproduktioner af danske Malerier og Tegninger fremkom i det af ham udgivne Tidsskrift »Ude og Hjemme« samt som

154. Radering af Carl Bloch (Kunstnerens Moder).

Tillægsblade til dette Organ, og flere endnu ere udgaaede fra det af Hendriksen med fremragende Dygtighed ledede Atelier. Som et af den danske Xylografis Størværker maa fremhæves Træsnittene til Hans Tegnere Holbergsillustrationer, udførte af F. Hendriksen, H. P. Hansen o. fl., og til sammes Billeder til H. C. Andersens Eventyr; højst værdifulde ere ogsaa de Billedrækker til danske Folkeviser og nyere danske Digtværker, som Foreningen »Fremtiden« har udgivet; ogsaa her er Hendriksen Hovedmesteren. -- Hendriksen har i de senere Aar tillige ledet et større Reproduktionsatelier, hvor de nyere mekaniske Fremgangsmaader, som hvile paa Fotografien, bringes i

Anvendelse; derfra udgaar aarligt en Mængde Billedgengivelser, som ved hele deres ægte kunstneriske Behandling staa overordentlig højt. Udmærkede Fotogravurer efter danske og fremmede Malerier ere fremkomne paa Winkel og Magnussens Forlag; nævnes bør endnu de vellykkede Gengivelser af danske Maleres Haandtegninger, som dels skyldes V. Pacht, dels ere udgivne af Københavns Kunstforening. Som Fotografien, der i det hele har udviklet sig godt i Danmark, allerede i længere Tid har haft til Opgave at mangfoldiggøre og udbrede Kunsten, saaledes have ogsaa nu de nyere fotografiske Trykmetoder faaet overordentlig Betydning herhjemme; Autotypien, Fototypien saavel som Fotolitografien staa hos os paa fuldt saa højt et Standpunkt som i de fleste andre Lande.

Raderekunsten dyrkedes allerede i Aarhundredets anden Fjer-

dedel med Held af Mestere som Ernst Meyer, Købke, Lundbye, Frølich og Kyhn; det var dog først ved Fremkomsten af Carl Blochs tidligste Blade, at Publikums Interesse for denne Kunstart ret vakt. Bloch naaede at faa fuldendt henvend 80 Raderinger, Portrætter, Genre-

155. Radering af Hans Nic. Hansen (»I de lyse Nætter«).

stykker, bibelske Kompositioner, Landskaber og Søstykker, gennemgaaende udmærkede ved poetisk Indhold og en langt rigere malerisk Virkning end selv de fortrinligste ældre danske Kunstværker af lignende Art; mange af disse Blade, som oprindeligt kunde erhverves for et Par Kroner Stykket, opnaa nu mere end den tyvedobbelte Pris. Blochs Eksempel virkede, at mange andre danske Malere gav sig i Færd med Raderekunsten, og ikke faa af dem have naaet betydelige Resultater, saaledes Frantz Schwartz med sine kostelige smaa Hoveder og Enkeltfigurer, Hans Nicolaj Hansen, hvis allerede talrige Raderinger ere rige paa Stemning og gennemgaaende udførte med stor Dygtighed, og Carl Locher, af hvem der foreligger henvend 40 til Dels meget store Blade, Vidnesbyrd om kraftig kunstnerisk Følelse og betydelig teknisk Færdighed. Locher leder nu en Radereskole. Nævnes som Raderere bør endvidere Axel Helsted, Peter Ilsted, Thorvald Niss, Niels Skovgaard, J. Lübschitz, Edvard Petersen, Axel Hou, G. V. Blom, Adolph Larsen, Michael Ancher, Paul Bloch og Louise Ravn

Hansen; nylig have to saa udmærkede Kunstnere som Krøyer og Fru Anna Ancher begyndt at radere, og begge have de opnaaet glimrende Resultater. En væsentlig Støtte for den her omhandlede

156. Radering af Fru Anna Ancher.

Kunstart er »Den danske Raderforening«, som har udsendt mange værdifulde Blade.

Stor Udbredelse have i de sidste halvhundrede Aar de Reproduktioner af Billedhuggerarbejder fundet, som skyldes den kongelige Porcellænsfabrik, hvis udmærkede Gengivelser af Statuer, Relieffer og Grupper efter Thorvaldsen og andre Mestre findes i næsten ethvert nogenlunde vel udstyret Hjem og ogsaa i Udlandet ere blevne modtagne med fuld Paaskønnelse, endvidere de fra Bing & Grøndahls Fabrik udgaaede Biskuitkopier efter Arbejder af Thorvaldsen, H. V. og Vilhelm Bissen, Jerichau, Sinding o. s. v., og de smukke Arbejder fra Ipsens Enkes Terrakotta-fabrik (Jerichaus »Panterjægeren« o. s. v.) samt Brix's Kallipaster.

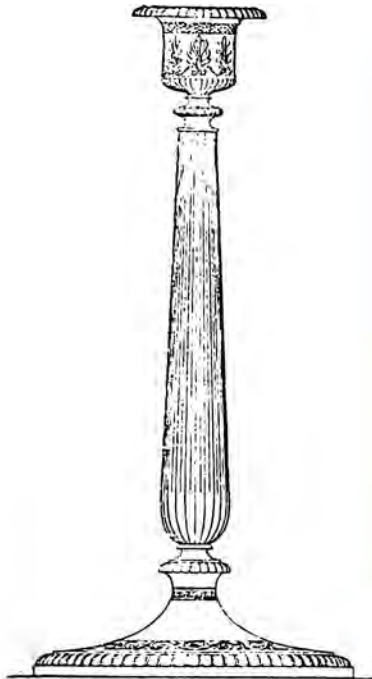
SIGURD MÜLLER.

4. KUNSTINDUSTRI.

Er der nogen Del af den danske Kunstindustri, der ligesom viser hele den danske kunstindustrielle Udvikling, da er det den danske

157. C. Peters, Fiskeke,
udført af V. Christesen.

158. Lyestage,
tegnet af G. F. Hetsch.

159. C. Peters. Potageske.
udført af V. Christesen.

Keramik. Den alene muliggør, at man kan tale om dansk Kunstindustri ved det 19de Aarhundredes Begyndelse; af den kan det ses, hvorledes alt ligesom stivner i saakaldte klassiske Former i Aarhundredets Midte, for at vaagne paa ny under en tillempet Renaissance, og endelig er det den, der i Aarhundredets sidste Tiaar med en klingende Fanfare indfører den personlige Kunst paa Kunstindustriens Omraade.

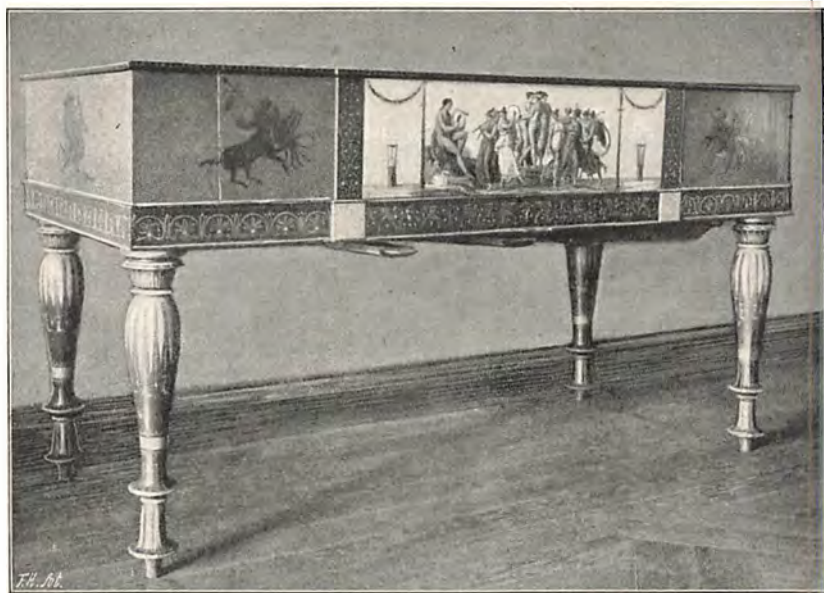
Den danske Kemiker Frantz Heinrich Müller, der ved selvstændige Forsøg udfandt at fremstille haardt Porcellæn, skabte 1775 en dansk Porcellænsfabrik, der — naturligvis — faa Aar efter blev en kongelig Fabrik. Og det er interessant at se, hvorledes de dygtige Modelerere og Malere, den samlede om sig, forholdsvis hurtigt i hin for den danske Handel glimrende Periode formaaede at skabe Arbejder, der til alle Tider ville vise, hvilken fortryllende Ynde hin Tids

160. Stole, udførte efter N. Abildgaards Tegning.

Rokoko kunde udfolde. Mellem de mange Figurer, Fabrikken udsendte, findes der flere, der staa paa Højde med det bedste, der samtidig præsteredes andensteds. Men hvad der saaledes var bygget op, forsvandt fuldstændigt i de haarde Aar, der gik hen over Danmark i det 19de Aarhundredes Begyndelse. Da England røvede vor Flaade og blokerede

161. H. E. Freunds Klaver.

vore Kyster, var det saa godt som umuligt at skaffe Fabrikken Raamateriale, og den derpaa følgende Statsbankerot (1813) tilintetgjorde Borgernes Købeevne.

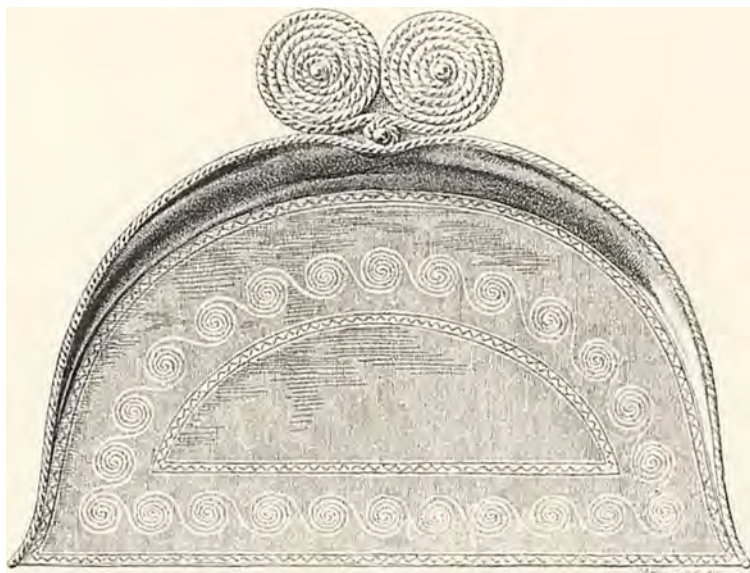
Hyrdetidens lette og legende Former gik til Grunde i det nye Aar-

162. H. Olrik: Forsølvet Sybordsplade. Casper Møllers galvanoplastiske Anstalt.

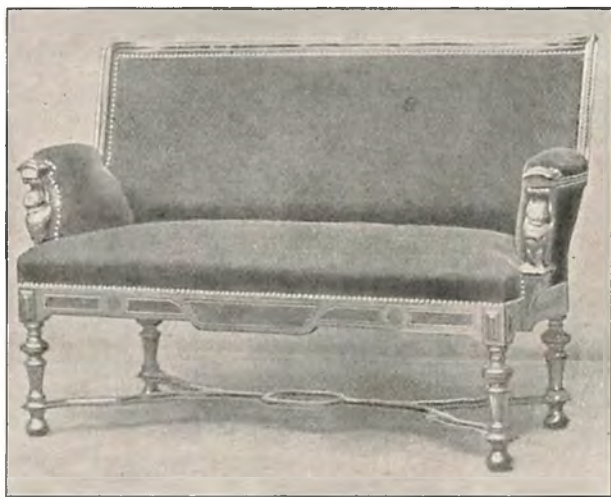
hundredes Alvor, der slog en Streg over al Luksus. Og da det kunstindustrielle Arbejde paa ny toges op, var det under Tarvelighedens og Nøjsomhedens Tegn. Den i Würtemberg fødte Arkitekt Gustav Friederich Hetsch (1788—1864) kom 1815 til København, fuld af Begejstring for de »klassiske« Former, som Empirestilens Koryfæer havde lært ham i Paris. I de kølige Linier saa han det skønne, og hans aldrig svigtende Overbevisning om Sandheden heraf satte Spor i den rationelle Tegneundervisning. han med Dygtighed gennemførte først paa Kunstakademiet, hvor han blev Professor, og senere (1843) paa

Teknisk Institut, som nu blev Sædet for den Haandværkerundervisning, der fra 1771 havde været knyttet til Kunstakademiet. Vore Haand-

163. Elektropletbakke af et større Bordstel i Bronzealder-Stil. Efter H. Orlriks Tegning udført af H. C. Drewsen.

værkere opdroges med de Hetschske Tegninger som absolut gyldige Forbilleder, samtidig med at han som ledende ved Christiansborg Slots indre Udsmykning i en Række efter vore Forhold store Opgaver praktisk kunde gennemføre, hvad hans Tegninger fortalte om. Han lærte Datidens Haandværkere at have Respekt for Kunstens Fordringer; men Kunst var kun, hvad der prægedes af den kølige og upersonlige pseudo-romerske Stil, der hos os omsattes til en agtværdig Em-

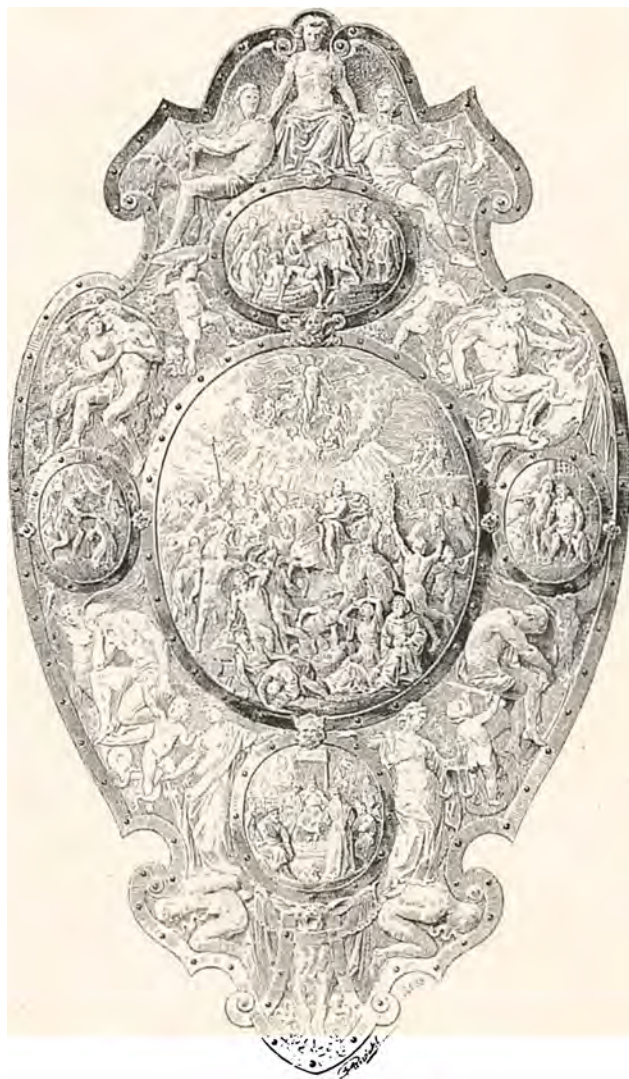

164. Sofa, udført af Severin & Andreas Jensen, efter Tegning af Heinr. Hansen.

pirestil. Og Haandværkerne fulgte ham. De kunde umuligt andet, thi den ivrige og flittige Mand havde Tid til at interessere sig for hver enkelt af dem, til at støtte dem i deres Arbejde og hjælpe dem. Blandt disse kan nævnes Hof-Forgylder P.C.Damborg (1824), Terrakotta-fabrikant P. Ipsen (1843), Galvano-plastiker H.C.Drewsen (1849), Hof-Zinkstøber Lauritz Rasmussen (1853) og Møbelfabrikanterne Severin & Andreas Jensen (1861). En ganske særlig Stilling indtoges af Hof-Guldsmed J. B. Dallhoff, der etablerede sig i 1822 og var virksom til sin Død i 1890.

Men fremfor alt var Hetsch ledende og hjælpende over for den kongelige Porcellænsfabrik.

1823 berettes det, at han »som et frivilligt Offer« i Fædrelandets trange Tid, »til Smagens og de skjønne Kunsters Ud-bredelse« stillede sig til Fabrikkens Raadighed og straks fornyede Modellerne til dens Kopper med en Række »Afændringer, fremkomne ved fortroligere Bekendtskab med hvad der er levnet os af de gamle Grækeres og Italieneres Vaser og Kar«. Snart efter blev han fast knyttet til Fabrikken, og hvad der var begyndt med Kopperne, fort-

165. Sølvskjold med Fremstillinger af Valdemar Sejrs Historie; modelleret af H. Olrik, udført i Sølv af V. Christesen.

sattes over hele Linien. De antikke Guders Alter blev rejst overalt. Ethvert Stykke formedes og dekoreredes i »klassisk« Stil, og dens Skaabers ivrige Paapassenhed og omhyggelige Tilsyn holdt alt andet borte. Naar den Hetschske Stil saaledes skred alt besejrende frem, maa

166. Fad fra Den kongelige Porcelænsfabrik. udført af Arnold Krog (1888).

det erindres, at Vejen paa en vis Maade var forberedt for den. Kunstakademiets ledende Mænd ved Aarhundredets Begyndelse hyldede Antikken. Den »almægtige« Direktør, Maleren Nicolai Abildgaard († 1809) møblerede efter egne Tegninger sit Hjem med forskelligt Bohave i antik Stil, og da Billedhuggeren Hermann Ernst Freund 1828 vendte tilbage til Danmark fra Italien, dekorerede han sin Bolig i gennemført pompejansk Stil og komponerede en Række Møbler til den. Der er her Tale om en virkelig dyb Indtrængen i Antikkens Aand. Og Friends Foretagende skabte den dygtige Dekorationsmaler G. C. Hilker (1807—75), der senere dekorerede i f. Eks. Thorvaldsens Museum, om hvis geniale Bygmester, Arkitekt G. Bindesbøll (1800—56), det

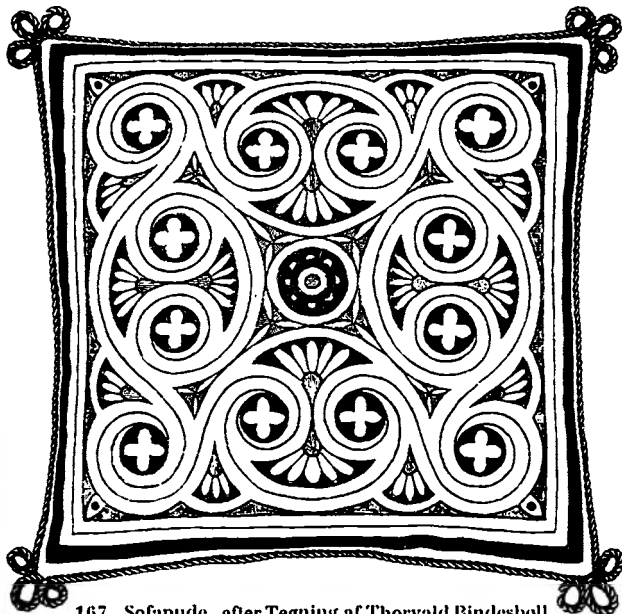
her skal bemærkes, at ogsaa han har efterladt sig flere efter egen Tegning udførte Møbler.

Det er da ogsaa betegnende, at da Verdensudstillingerne begyndte (1851) og den danske Kunstindustris »klassisk« skoledede Linier viste sig for Verdens forskende Øjne, lød det fra flere end een Side, at det var Thorvaldsens Aand, der svævede over den. Men dette er en Misforstaaelse. Thorvaldsens ideale Hellenisme har aldrig overskygget dansk Kunstindustri. Manden var Hetsch, skønt hans »klassiske« Former nu vare vigen- de; de vare ved at forbinde sig med en Renæssance, der nærmest havde sit Forbillede i, hvad vi kalde »Christian IV's Stil«. Det saas i den danske Keramik. Ikke i den Ipsenske Terrakottafabrik, der vedblev at holde den antikke Fane højt, men i den 1853 oprettede Bing & Grøndahlske Porcellænsfabrik, hvor Maleren Heinrich Hansen (1821—90) bliver kunstnerisk ledende, ligesom i den kongelige Porcellænsfabrik, hvor bl. a. Maleren H. Olrik (1830—90) bliver medvirkende. Palmetten og Akantusbladet maa vige for andre, mere levende Ranker og Guirlander. Dekorationen faar flere Motiver, bliver rigere og fyldigere. Det døde vaagner til Liv.

1859 brændte Frederiksborg Slot, og den Iver, der udfoldedes for paa ny at rejse dette Christian IV's skønne Slot, gav sig bl. a. Ud-

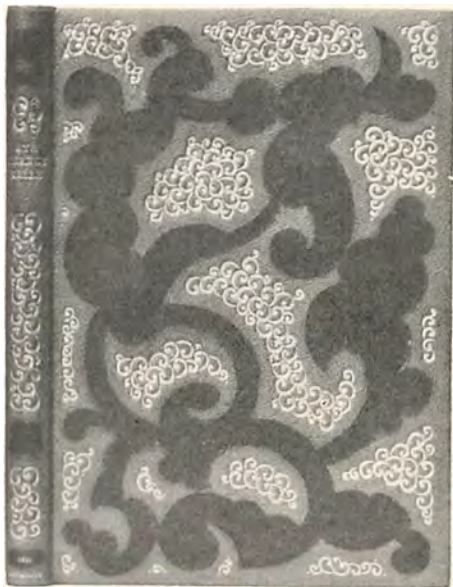
170. Opsats af Hejre-Stellet, efter Tegning af Pietro Krohn Bing & Grøndahls Fabrik (1888).

167. Sofapude, efter Tegning af Thorvald Bindesbøll, udført af Konstantin Hansen & Bindesbølls Broderiforretning.

bragte han smukke Arbejder sammen med Hof-Snedker J. G. Lund, Billedskærer Wille, Dekupør Rønne ligesom med Møbelfabrikanterne Severin & Andreas Jensen, et Firma, der særlig kom til at arbejde

tryk i Oprettelsen af en Bortlodning til Fordel herfor, det saakaldte Kunstflidslotteri, der søgte sine Gevinster fremstillede ved et inderligt Samarbejde mellem Kunst og Haandværk; og som naturligt er, kom Slottets Stil til her at spille en Rolle. Heinrich Hansen, der paa saa mange Maader var ledende i Arbejdet for Slottets Genopførelse, var ogsaa en af de ledende i Lotteriet, og baade i Slottet og Lotteriet frem-

168. Bogbind, tegnet af Th. Bindesbøll, udført af J. L. Flyge.

169. Bogbind, tegnet af H. Tegner, udført af Anker Kyster.

sammen med Arkitekt V. Dahlerup. Billedhugger C. Peters (1822—99) virkede sammen med Kunstdrejerne J. G. Schwartz & Søn og Sølvvarefabrikant V. Christesen (1822—99), der for øvrigt senere mere og mere søgte kunstnerisk Hjælp hos Maleren H. Orlrik; denne stod som den absolut ledende hos Galvanoplastiker H. C. Drewsen.

Det er en statelig Skare af Kunstnere og Haandværkere, der samles om »Kunstflidslotteriet«, og det er væsentlig de samme, der træde til, da der 1863, 1866

og flere følgende Aar er Tale om Brudegaver til danske Prinsesser, til Kong Christian IX's Sølvbryllup, Kronprins Frederiks Bryllup o. s. v. Men ligesom flere af disse Gaver simpelt hen ere Kopier af Genstande,

der opbevares i vore Museer (navnlig Rosenborg), saaledes benyttes mere og mere det uendelige Stof, der efter Verdensudstillingernes Begyndelse samles i rundt om opstaaende Industrimuseer og afbildes i en stærkt voksende Faglitteratur. De af Hetsch bekæmpede Stilarter, Gotik og navnlig Rokoko, blive ligeberettigede med Antikken og Renæssancen, hvad man bl. a. kan se i den kongelige Porcellænsfabrik. Den bliver 1867 solgt til Grosserer G. A. Falck med udtrykkelig Tilladelse til, at den stadig maa kaldes

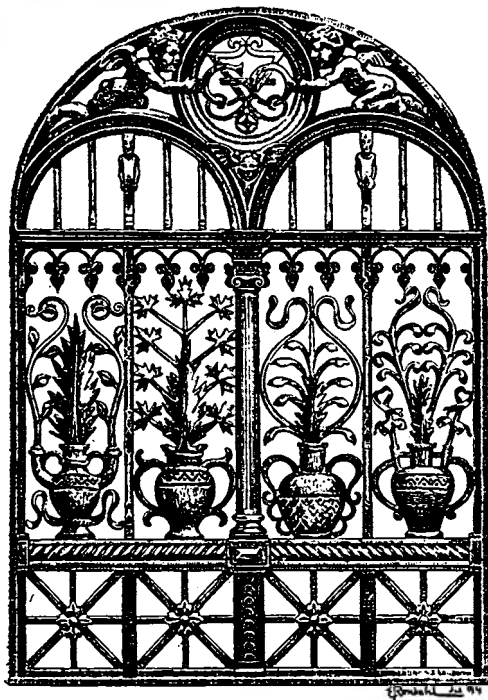

171. Askeurne af J. F. Willumsen.

172. Keramik fra Herm. Kähler

173. Jærngitter, tegnet af Hæck Kampmann, udført af F. W. Dohereck & Son.

der indleder den personlige Kunsts Tid, ogsaa fra et enkelt Sted, nemlig fra den nordiske Udstilling i København 1888 og særlig fra den kongelige Porcellænsfabrik som Udstiller paa den. Den, der havde fremkaldt Udstillingen, var nuværende Etatsraad Philip Schou som Formand i Københavns Industriforening, hvis 50-aarige Jubilæum faldt i 1888, og den, der forestod den kongelige Porcellænsfabrik, var atter Etatsraad Philip Schou som Direktør i Aktieselskabet Alumina, der foruden en Fajancefabrik af dette Navn fra 1882 ejede den kongelige Porcellænsfabrik. Lige siden han i 1883 blev Formand i Industriforeningen, havde han med Energi gjort sig til Talsmand for, at Kunstindustrien burde spille en langt større Rolle i den danske Industri, end Tilfældet var, og nu illustrerede han

kongelig, og under ham tages de gamle af Hetsch hanlyste Rokokoformer paa ny frem under almindeligt Bifald. Ja den danske Kunstindustri søger endnu længere tilbage. Paa Verdensudstillingen i London 1862 udstiller Guldsmed E. F. Dahl Smykker i oldnordisk Stil, der nu en Tid spille en ikke ringe Rolle. Der forskes og søges under voksende Uro. Der arbejdes i saa godt som alle overleverede Stilarter, men de tilfredsstillende ikke, og saa slaar Timen for den personlige Kunst.

Og ligesom vor Kunstindustris antikke Periode væsentlig samler sig om Hetsch og Renæssancens Gennembrud koncentrerer sig i Kunstflidslotteriet, saaledes lyder Fanfaren,

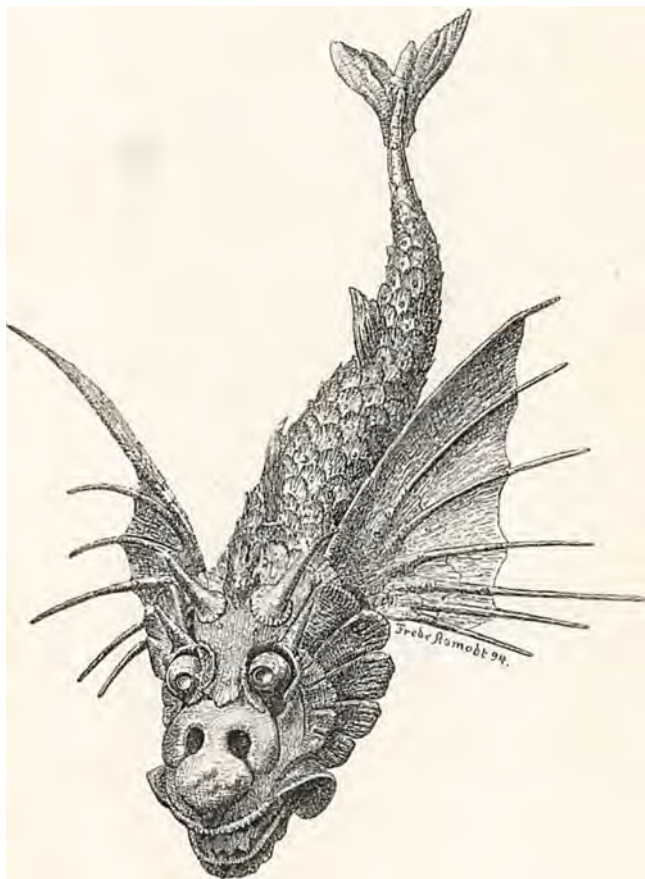

174. Vase fra Bing & Grøndahl, udført af Frk. Hegermann-Lindencrone. (Pariserudstillingen 1900).

sine Tanker paa Udstillingen, der ikke alene viste de tre nordiske Landes Kunstindustri, men en udsøgt Samling kunstindustrielle Arbejder fra Europas paa dette Omraade toneangivende Lande samt fra Japan.

Med stadig voksende Beundring havde Europa gjort Bekendtskab med de fuldendte kunstindustrielle Arbejder fra hint fjerne Land, den opgaaende Sols Land. De blev efterlignede, ivrigt studerede, og den Kærlighed til Naturen, der bærer den japaniske Kunstindustri og gør dens fremragende Arbejder til Kunst, banede sig Vej ogsaa til den europæiske Kunstindustri. Fremtiden fordrede en fri og frisk Kunst, der ikke bandtes til en overleveret Stilart, og dette Program saas fyldigt realiseret af den kongelige Porcellænsfabrik paa Udstillingen i 1888. De haarde Overglasurfarver vare forladte for de dybe, bløde Underglasurfarver, der saas i en Række som selvstændige Kunstværker signerede Arbejder, med Motiver fra den hjemlandske Natur. Med Arkitekt Arnold Krog som kunstnerisk Leder havde den knyttet en Række dygtige Kunstnere til sig, og de baade teknisk og kunstnerisk set fuldendte Arbejder skabte paa Verdensudstillingen i Paris 1889 Fabrikken et Verdensry.

Den kongelige Porcellænsfabrik var imidlertid ikke den eneste Udstiller, der i 1888 viste, at en ny Tid var ved at bryde frem. Flere ældre og yngre Kunstnere udstillede, samlede i Dekorationsfor-

175. Dragefisk, hamret af Viggo Hansen.

eningen, en Række af dem fremstillede kunstindustrielle Arbejder. Her var saaledes Møbler af Lorenz Frølich og Broderier af Fru Ida Hansen, men navnlig en Række keramiske Arbejder af Malerne Joachim og Niels Skovgaard samt Arkitekt Thorvald Binds-

176. Sølvbæger, udført af A. Michelsen efter Tegning af Harald Slott-Møller.

bøll, der vakte de mest modsatte Domme, men kraftigt slog til Lyd for Kunstens Ret til frit at vælge sit Stof og sin Form. Og saa skete der endnu en Ting i 1888. I dette Aar stiftede Xylograf Fr. Hendriksen »Foreningen for Boghaandværk«, der energisk førte Kunstens Fordringer med Hensyn til vore Bøgers Udseende ind i Sætterierne, Trykkerierne og Bogbinderierne. Den tog Sigte paa de menige Arbejdere, og Resultatet blev, at danske Bogbind fra f. Eks. Imm. Petersen, J. L. Flyge og Anker Kyster under Medvirkning af Kunstnere som Hans Tegner, Thorvald Bindsbøll og Gerhard Heilmann fik et lignende Verdensry som den danske Keramik, der vedblev at vokse. Ved Siden af den kongelige Porcellænsfabrik kæmpede Bing

& Grøndahls Porcellænsfabrik sig frem med Malerne Professor Pietro Krohn og (fra 1897) J. F. Willumsen som kunstneriske Ledere, samtidigt med, at »Lerbænder« Hermann Kähler i Næstved ved sine fortrinlige Lustreglasurer og store glaserede Væggedekorationer vakte den største Opmærksomhed.

Det er Keramikken og Boghaandværket, der have ført an, men den begyndte Bevægelse kan ogsaa ses i en Række andre Fag. Paa det tekstile Område maa fremhæves Konstantin Hansen & Bindsbølls Broderiforretning, der saa nøje er knyttet til de to Kunstnerslægter, hvis Navne den bærer; paa Kunstsmederiets Omraade kan nævnes Viggo Hansen og F. W. Doberck & Søn, og paa Guld-

smederiets Omraade det gamle Firma A. Michelsen. Ved f. Eks. Kong Christian IX's Guldbryllup (1892) og Kronprins Frederiks Sølvbryllup (1894) har det i Samarbejde med Professor Arnold Krog leveret dygtige Arbejder og senere fortsat hermed sammen med Maleren Harald Slott-Møller og Arkitekt Th. Bindesbøll. Men Firmaets nuværende Indehaver, Hof-Juveler C. Michelsen, har da ogsaa som Formand i Industrieforeningen efter Etatsraad Philip Schou gennemført den sidste Del af dennes Program fra 1888, nemlig Oprettelsen af et dansk Kunstindustrimuseum. Det blev aabnet i 1895 med Professor Pietro Krohn som Direktør og har hejset den nye Kunsts Flag. Det er under det, at den danske Kunstindustri gaar ind i det nye Aarhundrede.

Som det af ovenstaaende vil ses, lededes den danske Kunstindustri i lange Tider fra Kunstakademiet, og det skal i Forbindelse hermed nævnes, at der 1863 oprettes en Dekorationsklasse ved det, som det fra 1884 bliver Pligt for enhver, der vil erhverve et Afgangsbrev fra Akademiet, at gennemgaa. Men ved Siden af Akademiet opstaar der efterhaanden andre Ledere. 1875 opretter Professor V. Klein »Tegneskolen for Kvinder«, der fra 1889 kaldes »Tegne- og Kunstindustriskole for Kvinder«; 1882 opretter Teknisk Selskabs Skole en kunstindustriell Klasse, 1893 skabes Fagskolen for Boghaandværk, og for Tiden er Kunstindustrimuseet beskæftiget med at planlægge en kunstindustriell Undervisning i Forbindelse med sin øvrige Virksomhed.

Stiftet 1890 af »Industrieforeningen i København« og »Ny Carlsbergs Museumslegat« har Det danske Kunstindustrimuseum 1892—94 opført en egen Museumsbygning med Professor V. Klein som Arkitekt. Den har kostet c. 425 000 Kr., hvoraf Staten tilskød 100 000 Kr., medens Københavns Kommune gav Grunden. Museet indviedes den 20de Juli 1894 i Forbindelse med en kunst-

177. Mindesten for Digteren Hostrup, udført efter Tegning af Niels Skovgaard i E. Nielsens Stenhuggeri.

178. Vase fra Den kgl. Porcellænsfabrik, udført af Th. Fischer. (Pariserudstillingen 1900).

poneret i det. Til Museet er knyttet et Bibliotek med en rig, systematisk ordnet Billedsamling; det ejer ogsaa den saakaldte Windingske Samling af Billedblade til Oplysning om Københavns Historie og dansk Kulturhistorie i det hele. Alle Museets Samlinger ere gratis aabne i bekvemme Dag- og Aftentimer, og gratis tilgængelige ere ogsaa de Foredrag og Udstillinger, som Museet hyppigt foranstalter. Det virker ogsaa ved Deltagelse i lokale Udstillinger rundt om i Landet. I 1899 modtog det 10 000 Kr. af Staten, 4 500 Kr. af Ny Carlsberg Museumslegat, 6 000 Kr. af Industriforeningen og 28 800 Kr. fra det almindelig danske Vare- og Indu-

industriell Udstilling og aabnedes i December 1895 som Museum. Den danske Keramik er fylldigt repræsenteret i det, ligesom det kan vise en Del af de ovenfor nævnte danske Kunstmøbler, men for øvrigt lægger det Vægten paa fremragende udenlandsk Kunstindustri. En særlig Afdeling i det danner en Række Træarbejder fra Hertugdømmerne, der er samlet af Kunstmaler C. C. Magnussen i Slesvig og som Hertugen af Cumberland har de-

179. Vase fra Den kgl. Porcellænsfabrik, udført af Arnold Krog. (Pariserudstillingen 1900).

striloteri; det raadede i det hele i Museumøjemed over c. 50 000 Kr. — Arbejdet for Oprettelsen af et dansk Kunstindustrimuseum gaar en Tid tilbage, saaledes som det kan ses af C. Nyrops »Om Kunstindustri og kunstindustrielle Museer« (1877). Den senere Udvikling kan følges i det af Industriforeningen 1885—99 udgivne Tidsskrift for Kunstindustri, i hvilket man ogsaa vil finde en Række Udtalelser fra Ulandet om dansk Kunstindustri, der navnlig ere sympatetiske over for vor Keramik og vort Boghaandværk; en Del lignende Udtalelser ere samlede i den officielle Beretning om Danmarks Deltagelse i Verdensudstillingen i Chicago 1893.

Da Aarhundredet begyndte, var dansk Kunstindustri væsentlig kun til Stede i Keramikken. Nu da Aarhundredet slutter, er den danske Keramik stadig toneangivende. Men den staar ikke længere alene. Den gaar i Spidsen for en betydelig Udvikling, og der er ikke blot een men to danske Porcellænsfabrikker, der nu frembringe dygtig keramisk Kunst. Beundringen over for Den kongelige Porcellænsfabriks banebrydende skønne og karakteristiske Frembringelser er stadigt voksende baade i og uden for Danmark, og Bing & Grøndahls Porcellænsfabrik har i de sidste Aar føjet et nyt, interessant Afsnit til sin allerede betydningsfulde Udvikling og herved skabt sig mange ny Venner.

C. NYROP.

5. KUNSTNERISKE MINDESMÆRKER.

De fleste afdøde blive mindede, selv den fattige faar som oftest en Navneplade paa Graven; men Dødens Lighed gør sig ikke gældende. For de fleste er det kun Familien, som sætter Mindesten, for nogle er det en Kreds af Venner, for faa er det større Dele af Folket, for de færreste hele Folket. Som det gaar med de enkelte Mennesker, saaledes gaar det ogsaa med Begivenhederne; de fleste have kun lokal Interesse, nogles Betydning strækker sig over Landsdele, kun faa omfatter hele Landet. Men størst Interesse have de Mindesmærker, som ere rejste for de faa Mennesker og Begivenheder, der have grebet dybere ind i Udviklingen; thi de give direkte og indirekte et ejendommeligt Indblik i Folkets aandelige Liv. Først og fremmest kunne de meddele om hvem og hvad der til de forskellige Tider har været i forreste Række; dernæst berette de enten om hvor karrigt eller om hvor ødselt Folket er med sine Gunstbevisninger; tillige fortælle de en Del om Folkets kunstneriske Evne; og endelig kan der læres meget af, hvorledes Mindesmærket, om man saa maa sige, er affattet. En Tid med stærk Længsel og Arbejden hen imod det fuldkomne vil særlig

drage det almene frem paa Bekostning af det særlige og individuelle, det bliver Begivenheden fremfor Mennesket som bliver fejret. En anden Tid, hvis Tro paa og Længsel efter det fuldkomne er bleven undergravel, vil særlig mindes det individuelle, den hædrer Mennesket fremfor Begivenheden. Herhjemme er der fra de sidste, men dog navnlig fra vort Aarhundrede en lang Række kunstneriske Mindesmærker, som paa en meget oplysende Maade afspejle Udviklingen og give et væsentligt Bidrag til Forstaaelsen af vor nuværende Kultur.

Betegnende Eksempler paa vort aandelige og borgerlige Liv fra Slutningen af det 17de til Slutningen af det 18de Aarh. ere Rytterstatuerne af Christian V og Frederik V; den første er rejst 1688, den anden 1770, begge ere de udførte af indkaldte franske Kunstnere, som dog utvivlsomt i Løsningen af Opgaverne have været i nøje Overensstemmelse med dem, fra hvem Bestillingen er udgaaet. Meget ulige i kunstnerisk Værd, stemme de dog i aandeligt Indhold væsentlig overens. Begge ere fra en Tid, da man ubelinet troede paa Enevælden; begge vise de, hvorledes man efter Evne lukkede sine Øjne for Monarkens Mangler og udstyrede ham rigeligt med de Fuldkommenheder, Fantasien kunde fremkøgle: Kongen er set i Belysning af Oldtidens Heroer, der rensede af Aarhundreders Dyrkelse viste sig i det fuldkomnes Straaleskær. Foruden disse to Rytterstatuer kan af offentlige Mindesmærker fra denne Tid kun nævnes den Sandstenspyramide, der 1738 sattes ved Tisvilde til Minde om Dæmpelsen af den ødelæggende Sandflugt, som hærgede en stor Del af Nordsjælland. Men har det saaledes været sparsomt med offentlige Mindesmærker, saa har der til Gengæld i de forskellige større Slægter været en udpræget Trang til at mindes deres enkelte Medlemmer ved pragtfulde Epitafier og overdaadige Familiebegrovelser i Kirkerne.

Hvorledes den nys antydede Idealitet rensedes og uddybedes i den nærmest følgende Tid, viser sig i de faa Mindesmærker, der rejstes i Anledning af Bondefrihedens Indførelse og da navnlig i Frihedsstøtten. Det er saa karakteristisk for den, at den ene tager Sigte paa Begivenheden: den giver intet Billede af de Mænd, som særlig havde virket ved Indførelsen af Friheden, i Indskrifterne nævnes kun Kongen, Christian VII, samt »Kongens Søn, Folkets Ven«, der lagde Grundstenen 1793, medens Hovedmændene Bernstorff, Chr. Reventlow og Colbjørnsen lades uomtalte. Det er en høj Obelisk, paa hvis Fodstykke 4 allegoriske Kvindefigurer ere anbragte. Paa den Side af Obelirken, som vender ud mod Landet, staar: »Kongen bød: Stavnsbaandet skal ophøre, Landboe Lovene gives Kraft og Orden, at den fri Bonde kan vorde kjek, oplyst, flittig og god, hæderlig Borger, lykkelig«. Paa den modstaaende Side læses: »Kongen kjendte, at Borgerfrihed bestemt ved retfærdig Lov giver Kjærlighed til Fædreland, Mod

til dets Værn, Lyst til Kundskab, Attraa til Flid, Haab om Held«. Man mærker, hvorledes Haab om og Tro paa en lysere og bedre Fremtid her ere det bærende. Den samme Idealitet møder man paa det 16 Aar yngre Mindesmærke paa Oddens Kirkegaard, rejst over

180. Frederik V's Statue ved Amalienborg, udført af Saly.

dem, der faldt paa Linieskibet Prins Christian Frederik, da det den 22. Marts 1808 ud for Sjællandsodde kæmpede mod 2 engelske Linieskibe og 3 Fregatter og først overgav sig som synkende Vrag. Det er en smuk Søjle i Tidens klassiske Stil; paa dens ene Side læses de faldnes Navne, paa den anden det bekendte Vers af Grundtvig. Ogsaa fra denne Tid findes kun faa offentlige Mindesmærker; foruden de nævnte kan kun anføres Bernstorff-Støtten ved Gentoft, en smuk Obelisk med et karakterfuldt Fodstykke, ved sit Anlæg og Indskrift i god Overensstemmelse med de ovenfor beskrevne. Af private Mindesmærker findes der fra denne Tid talrige, navnlig omkring i Herregaardshaver og Lystanlæg; som et af de mere ejendommelige og mest kendte maa nævnes det paa Emiliekilde ved Strandvejen, der giver et godt Billede af Tidens Sirlighed og Hang til Sværmeri. Paa Kirkegaardene findes der ogsaa en Mængde smukke Gravmæler fra denne Periode; alle ere de selvfølgelig i den da brugte klassiske Stil og vidne om en ikke ringe Smag og en betydelig Velstand.

181. Frihedsstøtten.

sinde, hvis Danskhed, hvis Offervillighed, hvis Udholdenhed og Mod i saa høj Grad betingede Sejren. Det er en Krieger, der er fremstillet, men han rummer ingen onde og hadefulde Tanker, det er Glæde og Kærlighed, der straalere ud fra ham. Uvejrsskyerne ere dragne bort, det Aag, der i Aarhundreder har trykket og hæmmet Folket i dets fri Udvikling, er væltet af, og Landsoldaten hilser den ny Arbejdsdag med viftende Bøgegren, med Sang og Hurraraab. — En lignende varm Følelse og Interesse for det sjælelige hos Mennesket træder frem i den dejlige Mindestøtte i Frederiksberg Have (fra 1856) for Frederik VI, udført af H. V. Bissen (se S. 64). Kongen er skildret, som han saas af dem, der kendte og elskede ham; det rene, det ædle og kongelige hos ham er der dvælet ved, medens der ingen Interesse har været for det smaalige, som klæbede ved Manden. Det er det fuldkomnes Afglans i Mennesket,

I den følgende Menneskealder indtil Aarhundredets Midte rejstes intet større Mindesmærke, men med 1848, med den fri Forfatning og den slesvigske Krig vaagnede atter Lysten til at opstille saadanne. Et nyt Syn gør sig nu gældende, man har ikke saa meget som tidligere Opmærksomheden hæftet paa det almene, paa Begivenheden; det er Menneskene, der træde frem i første Linie, dog endnu baarne af en dyb Idealitet. »Landsoldaten«, Sejrsmonumentet for Slaget ved Fredericia den 6. Juli 1849, er her i høj Grad betegnende. Kunstneren, H. V. Bissen, har grebet ind i Sagens Kerne og draget i Minde de tu-

182. »Landsoldaten« i Fredericia.

der er taget som Øjemærke; og det er ikke som i de tidligere Kongestatuer drømt, det er set. Som et Mindesmærke, der i en særlig Grad er i Samklang med de nævnte, maa desuden anføres det, som er rejst paa Krigergraven i Fredericia, ved hvilket navnlig det dejlige Relief med de to Soldater der bære deres døde Kammerat til Graven, maa fremhæves.

I hvor langt højere Grad man nu i det hele gaar over til at fejre Personen fremfor Begivenheden, træder særdeles slaaende frem i de mange Mindestøtter, som Grundlovens Udstedelse har givet Anledning til; thi for selve Udstedelsen af

183. Krigergraven i Fredericia: Relieffet af H. V. Bissen.

184. Willh. Meyers Mindesmærke i København, af V. Bissen og W. Runeberg.

den er der intet Mindesmærke sat, men derimod talrige for dens Giver, Frederik VII. Blandt disse maa nævnes Rytterstatuen foran Christiansborg (se S. 76), Statuerne i Frederiksborg og Odense, Mindetaarnet paa Himmelhjerget, det overmaade smukke »Kongeminde« paa Bornholm, og endelig talrige Buster rundt om i Landet. Af særlig ejendommelige Mindesmærker, som maa henføres til denne Periode, kan nævnes Støtten paa Skamlingsbanken, rejst til Minde om den danske Sags Forkæmper i Slesvig; Statuerne for H. C. Ørsted, navnlig den i den polytekniske Lærestedets Gaard, for Oehlschläger og Holberg uden for det kgl. Teater, for Tordenskjold ved Holmens Kirke og for Tyge Brahe ved Observatoriet, samt endelig Bu-

sterne paa Frue Plads af særlig fremragende Universitetsprofessorer, sjællandske Biskopper og Komponisten Weyse. Det er ikke alene i København at der fra denne Tid findes mange store og smukke Mindesmærker, ogsaa i Provinserne findes der en Række; der er i det hele fremvokset en udpræget Lyst til at sætte offentlige Mindestene, og denne Lyst øges i de følgende Aar. I kunstnerisk Henseende ere de fleste af disse Mindesmærker særdeles fremragende, Hovedmassen af dem skyldes H. V. Bissen og er ligesom »Landsoldaten« og Frederik VI udpræget danske i hele deres Anlæg. Den Tale, der lyder ud fra dem, er ligefrem og simpel, uden Pragt og Pomp har den noget i høj Grad sandfærdigt og hjerteligt over sig. Desuden mærker man en overlegen Plastik i Figurernes Stilling og i Maaden, hvorpaa Dragterne ere behandlede.

Den ovenfor paapegede Udvikling i Retning af at drage Mennesket frem er bleven fortsat i den nyeste Tid. I 80'erne og 90'erne er man mere og mere gledet over til kun at fejre Mennesket med dets Dyder og Lyder og helt se bort fra den Gerning, han var med i. Mennesket er bleven det højeste Væsen, over hvem man intet fuldkommere kan tænke sig. Højest oplysende i denne Henseende ere de Mindestøtter, der i de sidste Aar ere rejste for Enrico Dalgas. Fremfor nogen har Dalgas arbejdet energisk paa at faa Jyllands Heder klædt med Skov, faa Landet frugtbargjort og faa udnyttet dets Hjælpekilder. Men Tusinder have støttet ham i hans Gerning, en Stemning i Folket, født af Nederlaget 1864, har hjulpet med til at bære Sagen frem. De Tusinder lades uomtalte, den Gerning, der er gjort, sættes i anden Linie, og Føreren sættes i første. Mindestenene ere kun rejste for Dalgas, og i Statuen, der er opstillet i Aarhus for ham, er han skildret, som han stod og gik, ja som han svedte for sin Sag. Menneskeskikkelsen bestaar af Legeme og Aand, i denne Statue er i Modsætning til de tidligere Interessen næsten udelukkende hæftet paa det legemlige og dets Særegenheder. Dalgas-Monumentet er endda næppe det mest betegnende for Udviklingen i de senere Aar; det overgaas i den Retning af den Mindestøtte, som Læger og Patienter fra Alverdens Lande have rejst ved Langelinie for den udmærkede Ørelæge Wilh. Meyer (se S. 435). Ved sin Opdagelse (se S. 290) har Meyer reddet Hundrettusinder fra Døvhed og Aandssvaghed. Men uden at mangfoldige andre Videnskabsmænd havde rykket Mærkepælene saa langt frem, som sket er, havde Meyer ikke kunnet udrette dette, og desuden er det hans Opdagelse, ikke ham selv, der har Værd for de mangfoldige Mennesker. Ved Aarhundredets Begyndelse vilde man vel have sat et Mindesmærke for den betydningsfulde Begivenhed og paa det maaske nævnet Meyers Navn; nu derimod rejser man paa en høj Pjedestal en Buste af den udmærkede Mand og lader Videnskaben i Skikkelse af

en Kvinde fejre ham, idet hun rækker en Palmegren op mod ham. For øvrigt maa det ikke lades uomtalt, at dette Mindesmærke i kunstnerisk Henseende er et af de bedste, der er udført herhjemme i de senere Aar. De gode Traditioner ere i dette som i saa mange andre, der skyldes Vilh. Bissen, med Dygtighed blevne fortsatte; her tænkes særlig paa den kvindelige Figur (Meyers Buste er af den finske Billedhugger Runeberg). Af Vilh. Bissens øvrige Arbejder paa dette Omraade maa særlig nævnes Absalon, denne stort anlagte og udmærket gennemførte Statue, som er opstillet i Vestibulen til det gamle Raadhus, desuden Monumentet for Komponisten og Musikdirigenten N. W. Gade og Statuerne for Enkedronning Caroline Amalie, Ministeren Hall (S. 121) og Brygger J. C. Jacobsen (S. 345) samt en Række Buster. Flere af de unge Kunstnere, som ogsaa have udført Mindesmærker, have, des værre med mindre Held, søgt at bygge videre paa Traditionerne, man mærker paa deres Arbejder, at

185. Mindestenen for Kampen paa Lyrskov Hede.

der er kommen ny stærke aandelige Strømninger, som have gjort dem usikre. Der er i det hele i denne Periode ikke den Ensartethed i Anlægget af Mindesmærkerne, som i de foregaaende Tidsafdelinger; blandt de helt mislykkede maa nævnes det store Danmarksmonument, som er rejst udenfor Kunstmuseet i Anledning af Christian IX's og Dronning Louises Guldbryllup. »Danmark«s Skikkelse og Dragt ere lige aandløst behandlede, de tre Løver ere om muligt ringere, og den store Underdel af Fodstykket ganske ødelagt ved en Mængde smaalige Detailler. Til alt Held kan der ogsaa fremføres vellykkede Eksempler paa Mindesmærker, ved hvis Udførelse der er betraadt nye Baner.

Navnlig gælder det Mindestenen for Præsten Vilhelm Birkedal, rejst ved Ryslinge Kirke, og Mindesmærket for Kampen paa Lyrskov Hede 1043, rejst ved den sønderjydske Grænse, begge udførte af Niels Skovgaard. Det sidstnævnte har i kunstnerisk Henseende særlig Interesse. I en Kampesten fra selve Eggen er hugget et Relief, der med megen Følelse er komponeret efter Stenens Form: forrest i Kampen ses Magnus den Gode, efter ham følge hans gæve Svende, i Luften er den Klokke, som Sagnet beretter om. Der er noget ægte dansk over denne Fremstilling, den ejer noget af vore Kæmpevisers Tone. Mindestenen over Birkedal er blandt andet mærkelig derved, at den paa et væsentligt Punkt danner en Modsætning til vor Tids almindelige Skik, idet den lader det rent individuelle hos den, der skal mindes, træde tilbage for det, han levede paa, det, som var hans Livs Begivenhed. Øverst paa Stenen, sammenarbejdet med den, er anbragt et Kors, ombølget af en Glorie; ud af dets Arme springer Roser, under det er anbragt et Vers, der tolker Mindesmærkets Tanke.

TH. OPPERMANN.

6. ARKITEKTUR I OFFENTLIGE OG PRIVATE BYGNINGER.

Danmarks genialeste Bygmester, Caspar Frederik Harsdorff (f. 1735) døde 1799; han naaede ikke at skue ind i det nye Aarhundrede, men hans Aand svævede over Vandene, og det var hans Kunsts rene Kilde, hvortil alle Arkitekter i Aarhundredets Begyndelse søgte.

Se paa de fornemme og rolige Façader i Københavns forskellige Bydele, som endnu ikke ere helt forsvundne, se paa Gammel Torv, paa Højbroplads og Ved Stranden, og se, hvor fint og diskret de pilastresmykkede Façader med de enkelte Moliver virke paa Beskueren. Det er Harsdorffs Aand, som lever i denne Kunst. Det er den nys opdukkede Forstaaelse af Grækenlands antikke Monumenter, hidført til Danmark fortrinsvis af engelske Kunstnere, som her har sat sit Præg paa vore Bygninger.

Des værre blev det ikke Harsdorff, som kom til at paatrykke det 19de Aarhundredes København sit Personligheds-Præg; han døde netop, da Livet havde skænket ham den Lykke, at han skulde faa sin store Tanke bragt til Virkelighed, Genopførelsen af Frederikskirken, og man kan kun beklage, at det noble og enkle Projekt aldrig naaede ud i Virkeligheden. Det tilfaldt nu hans højtbegavede Elev, som dog var ham langt underlegen i kunstnerisk Finfølelse, Chr. Fr. Hansen (1756—1845), at skabe de monumentale Bygninger, som den Dag i Dag, saavel i København som rundt om i Landet, have baaret Tidsperiodens Mærke frem til Nutiden. Vi nævne Genopførelsen af Christians-

borg Slot efter Ildebranden (se S. 120), Raad- og Domhuset paa Gl. Torv, Vor Frue Kirke og Metropolitanskolen. I alle disse Bygninger sporer man den ærlige Bestræbelse for at genføde Antikken under moderne Forhold; men man ser samtidig den virkelige Mangel

186. Det gamle Raadhus i København.

paa intensiv Forstaaelse af den antikke Aand. Man ærgrer sig over de mange døde Flader, og man glæder sig over det robuste og karakterfulde Temperament, som har skabt den prægtige Fængselsgennemgang ved Raadhuset. Selv om Hansen ikke var den befriende Kunstner, som lagde hele Samtiden for sin Fod, saa havde han dog uden for sin egen Kunst den Betydning, at han satte andre Kunstnere i Virksomhed, Billedhuggere som Thorvaldsen og Kunsthaandværkere af enhver Art skaffede han Arbejde. Lederen paa den dekorative Kunsts Omraade blev Gustav Friederich Hetsch (1788—1864, se S. 419 flg.).

Under Hansen og Hetsch udviklede to unge Mænd sig — to Brødre, hvoraf den yngste, Theophilus Hansen (1813—91, Ptr. ndfr.), fandt sit Virkefelt i Udlandet, fortrinsvis i Wien, hvor han ved sine sjældne kunstneriske Gaver kastede Glans over Danmarks Navn, og den anden, Hans Christian Hansen (1803—83), efter et rigt arkitektonisk Arbejde i Grækenland kom til at spille en Rolle herhjemme, haade ved sin ejendommelige Personlighed som Lærer ved Kunstakademiet og ved sin selvstændige Virken som udøvende

Arkitekt (Kommunehospitalet med sin sindrige Plan og dygtige Gruppering af de mange Bygninger til en harmonisk Helhed).

Men det blev dog ingen af disse Mænd, som kom til at tilføre vor danske Bygningskunst det nye Blod — det blev en helt anden

187. Chr. F. Hansen, Maleri af Chr. Böhndel.

Mand, Michael Gottlieb Bindesbøll (1800—1856), som ved sin enestaaende Originalitet satte Skel i Arkitekturens Udvikling herhjemme. Han var barok og sær, mange Gange smagløs og næsten brutal i sin Kunst: men han ejede det, som ingen anden havde, han saa langt ud over sin egen Tid og helt ind i Fremtiden. Paavirket som han var i allerhøjeste Grad af den græske og italienske Kunst, som han forstod bedre end nogen anden af sin Samtid, havde han et mærkelig aabent Øje for det nationale i Kunstens Udviklingshistorie. Han var den første, som forstod, at

der i vore gamle danske Mindesmærker laa Motiver, som med Held kunde overføres paa moderne Bygningskunst. I Kirker og Raadhuse, i Skolebygninger og Privathuse, overalt bestræbte han sig for at benytte Landets naturlige Materialier, Træ og Mursten; han slog sig løs fra den traditionelle Opfattelse, at Antikken og Renæssancen vare de eneste saliggørende Stilarter, og endog i sit Guldmedaljeprojekt benyttede han den gotiske Stil, noget dengang uhørt og oprørerisk, som selvfølgelig fremkaldte betydelig Modstand.

Og underligt nok, skønt Bindesbølls Betydning for vor Arkitektur ligger paa de Omraader, vi have nævnet, saa er hans Hovedværk, det Værk, der til umindelige Tider vil bære hans Navn, Thorvaldsens Museum, af en hel anden Karakter. Det er en i høj Grad personlig Genfremstilling af den antikke Kunst, et ved sin storslaaede Simpelhed

og originale dekorative Udsmykning beundringsværdigt Værk, som næppe har sin Lige i Europas Arkitektur i vor Tid.

Med den Interesse for Fortidsmindesmærkerne, der særlig blev baaren frem af L. N. Høyen (se S. 282), gled vor Arkitektur ind i nye Spor. Gennem et kyndigt Samarbejde mellem vore Arkæologer og vore Arkitekter udførtes en Række Restaureringer af ældre Bygninger, f. Eks. Roskilde Domkirke, og Viborg Domkirke, muligvis lidt forhastede og ikke ganske tilfredstillende. Først senere Tidens langt mere indgaaende Forstaaelse har frembragt Resultater paa dette Omraade, som — lad os være ærlige! — maaske Fremtiden heller ikke vil acceptere i højere Grad end den Kritik, hvormed vi betragte den foregaaende Perodes Forsøg.

Bindeshølls Kunst var faldet i en frodig Jordbund. Omtrent samtidig fremstod to unge rigtbegavede og talentfulde Mænd, som hver paa sin Maade fortsatte hans Arbejde. Det var Johan Daniel Herholdt (f. 1818) og Ferdinand Meldahl (f. 1827). Begge disse Mænd have haft en indgribende Indflydelse paa moderne dansk Bygningskunst; uden at divergere stærkt have de hver for sig repræsenteret en bestemt Retning i Kunsten. Man kan populært sige, at Herholdt med sin Skole danner en mere national, og Meldahl med sine Elever en mere kosmopolitisk Side af Arkitekturen.

Naar man tænker paa Herholdts Hovedværker: Universitetsbiblioteket (se S. 365), Nationalbanken, Københavns Banegaard, Grøns Pakhus paa Gammel Holm o. s. v., saa føler man hvorledes Indtrykket af vor gamle hjemlige Bygningskunst er gaadt ham i Blodet, selv om han udadtil har benyttet Motiver fra fremmede Lande. Han er og bliver Foregangsmanden; da han byggede Univer-

188. Mich. Gottl. Bindeshøll; Gengivelse af Litografi efter Constantin Hansens Maleri.

sitetsbiblioteket, kendte man næppe til Brænding af Formsten og glacerede Figursten herhjemme, Jærnkonstruktioner vare noget ganske nyt; han anvendte dem og skabte Former, der passede til Materialet. Og hans Paavirkning paa de yngre var ualmindelig. Naar vi nævne

189. Joh. Dan. Herholdt, Radering af Fr. Schwartz.

Navne som Hans Jørgen Holm (f. 1835), Herman Baagøe Storck (f. 1839), Johannes Emil Gnudtzmann (f. 1837) og Andreas Lauritz Clemmensen (f. 1852), saa ser man, i hvilken Retning Herholdts Førerskab har virket. Holms Diakonissestiftelse, Storcks Soldenfeldtske Stiftelse, Gnudtzmanns Privatbygninger og Clemmensens Palæbygninger, ere alle, hver for sig, et Udslag af Mesterens personlige og kunstneriske Paavirkning. Og ikke ringere Betydning have de samme Mænd og adskillige andre, som her ikke er Plads til at nævne, haft ved deres samvittighedsfulde

Opmaalinger og Aftegninger af vore gamle Bygningsmindesmærker og respektfulde og kyndige Restaurering af disse.

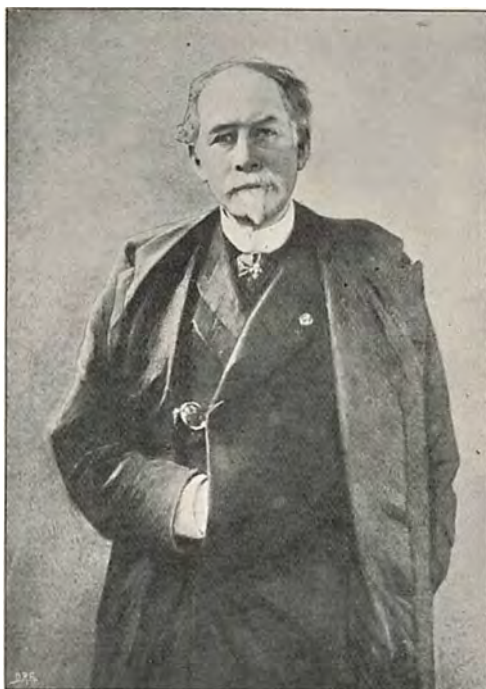
Men over Herholdt maa Meldahl ikke glemmes; han har Æren af Genopførelsen af Frederiksborg Slot og Frederikskirken i København (se S. 164), han har bygget talrige offentlige Bygninger, Raadhuse og Herregaarde i Danmark og Sverige, og han har samtidig udvist en enestaaende administrativ og ledende Evne, som har givet sig Udslag paa mange forskellige Maader, bl. a. ved Anlægget af nye Bydele i København og ved Forvaltningen af det danske Akademi for de skønne Kunster. Som nærmest staaende ham maa blandt ældre og yngre Arkitekter nævnes følgende, uden at man derfor kan sige, at de ere hans Elever: Harald Conrad Stilling (1815—91) — Kasino —, Ove Petersen (1830—92) og Jens Vilhelm Dahlerup (f. 1836): blandt andet i Forening det kgl. Teater, Vilhelm Valdemar Petersen (f. 1830) — Videnskabernes Selskabs Bygning (se S. 297) —, Johan Henrik Nebelong (1817—71): Oscarshal ved Christiania, Ludv.

Peter Fenger (f. 1833): en Række Kirker og Kommuneskoler i København, og Albert Chr. Jensen (f. 1847): Kunststudstillingsbygningen ved Charlottenborg og Frilagerbygningen i København. Alle disse Kunstnere udmærke sig ved elegant og stilfuld Holdning i deres Værker og, særlig for Dahlerups Vedkommende, ved en udpræget dekorativ Evne.

Det 19de Aarh. skulde imidlertid ikke gaa til Hvile, før der opstod en ny Retning, som paa en Maade i sig forener begge de allerede nævnte. Over hele den civiliserede Verden er der i de sidste Aartier fremdukket et nyt Kunstsyn. Ligesom det i Slutningen af det 18de Aarhundrede var England, der henledede Opmærksomheden paa den antikke Kunst, og denne derved blev Samtidens eneste eksisterende Forbillede, saaledes er det atter nu ved det 19de Aarhundredes Slutning England, som har givet Stødet til en Strømkæntning i de kunstneriske Begreber.

I Mellemtiden har man hovedsagelig studeret de historiske Stilarter, snart undergivet Renæssancens, snart Middelalderens og i de seneste Tider det 18de Aarhundredes Kunst, en mere forstaaende end egentlig skabende Periode; men nu ser det ud, som om man lige ved Aarhundredets Slutning har faaet fast Grund under Fødderne.

Der er fremkommet en ny Kunstbetragtning, som man kan kalde den rationalistiske. Ordet Stil har ikke nu den samme Betydning som tidligere; det er ikke længere de historiske Stilarter, man arbejder med. En moderne Arkitekt spørger først og fremmest om en Bygnings Formaal og Bestemmelse, og han undersøger, hvilke Midler han bør anvende saavel i det Ydre som i det Indre for at fremkalde den rette Stemning. Vi dække ikke mere det naturlige Materiale for at forsøge paa at genfremstille Kunstformer, der i og for sig fordre helt andre materielle Betingelser for at komme til deres Ret; vi skjule ikke mere de moderne Jærnkonstruktioner med løjede Ornamentter, men forlange,

190. F. Meldahl, efter Maleri paa Frederiksborg.

at det konstruktive overalt skal spille den Rolle, der tilkommer det. Vi anvende naturlige Sten — Mursten og Glasursten, Granit og Sand-

191. Det nye Raadhus i København. Arkitekt: M. Nyrop.
(Omgivelserne endnu ikke regulerede.)

sten, Kalksten og Kridtsten —, og vi give hver af disse Materialier den Form og den Dekoration, som passer til dets Natur. Ganske vist ere disse Principper ingenlunde nye, men der er næppe nogen Periode, der i den Grad har syndet imod dem som netop det 19de Aarhundrede.

Naar jeg her har ønsket en Afbildning af Københavns nye Raadhus, saa er det, fordi det staar som en Type paa den moderne Bygningskunst, her er nævnet. Dets Bygmester, Martin Nyrop (f. 1849), har igennem talrige Arbejder, blandt andet de genialt konstruerede og dekorerede Træbygninger ved den store nordiske Udstilling i København 1888, vist sig som en moderne Kunstner af høj Rang. Og jævnbyrdig med ham staar Hack Kampmann (f. 1856), som igennem selvstændige Arbejder, Provinsarkivet i Viborg og Toldkammer-

bygningen i Aarhus, og gennem Restaureringer af ældre Bygninger (Helligaandshuset i Randers) har sikret sig en varig Plads i dansk Bygningshistorie.

Der er overhovedet Frodighed i vor samtidige hjemlige Arkitektur. Jeg nævner i Flæng Navnene paa nogle af de Mænd, som endnu i deres fulde Udviklingskraft have præsteret Arbejder af virkelig kunstnerisk Betydning: Martin Borch: Provinsarkivet i Odense (se S. 350) og Andreaskirken i København, Ludvig Clausen, Valdemar Koch, H. Wenck og Thorvald Jørgensen. — Thorvald Bindesbøll indtager en Særstilling som arkitektonisk Dekorator.

Med saadanne Mænd som Førere kan den unge Slægt af Arkitekter rolig gaa Fremtiden i Møde.

ERIR SCHIØDTE.

192. Martin Nyrop.

7. KUNSTSAMLINGER.

De Vanskeligheder, et lille Land har at kæmpe med ved Dannelsen og Udviklingen af sine Kunstsamlinger, gælde alle for Danmark og maa tages i Betragtning ved Bedømmelsen af vore Forhold. Den, der i Danmark tror at skulle finde Samlinger, der kunne maale sig med Verdensstæders som London og Paris, vil blive skuffet; men den, der besøger danske Kunstsamlinger, først og fremmest med det Formaal at lære dansk Aandsliv at kende, vil gennem dem kunne faa værdifulde Oplysninger, og paa sin Vandring igennem dem vil han erfare, at de ikke alene have Interesse paa dette særlige Omraade, men at de ogsaa have det paa mere almene, først og fremmest ved at eje Kunstværker af fremragende Kunstværd, dernæst ved det særlig gode Billede, de give af en stor europæisk Kulturstrømning, af Ny-Klassicismen, og endelig ved den Sammenligning, som særlig en af dem giver Anledning til at anstille mellem romansk og nordisk Aandsliv.

I København findes for Tiden følgende 7 offentlige Kunstsamlinger: 1) Den kongelige Malerisamling. 2) Den kongelige Skulptursamling. 3) Den kongelige Kopperstiksamling. 4) Den kongelige Afstøbningssamling. 5) Kunstakademiets Afstøbningssamling. 6) Thorvaldsens Museum. 7) Ny Carls-

berg Glyptotek. Til disse Samlinger kunde ogsaa føjes Antiksamlingen; men da denne, skønt den indeholder flere Arbejder af frem-

193. Trappehallen i Statens Kunstmuseum.

ragende Kunstværd, dog væsentlig har sin Interesse som arkæologisk Samling, er den omtalt S. 357. Af private Kunstsamlinger i København maa først og fremmest nævnes Brygger Carl Jacobsens meget omfattende og værdifulde Antiksamling, »det gamle Glyptotek«, som dog snart vil gaa over i Offentlighedens Eje, idet Jacobsen har skænket den til Stat og Kommune. Af ikke ringe Interesse er den Moltkeske Malerisamling, som navnlig omfatter nederlandsk Kunst fra det 17. Aarh., og endelig maa Grosserer Hirschsprungs og Tandlæge Bramsens Samlinger af moderne dansk Kunst ikke lades uomtalle.

Den kongelige Maleri-, Skulptur-, Kobberstik- og Afstøbnings-Samling danne Statens Museum for Kunst og ere samlede i den 1891—95 efter Tegning af Etatsraad V. Dahlerup opførte Bygning.

Maleri- og Skulptursamlingen maa nærmest opfattes som een Samling, da de have fælles Direktør og Assistent. En Indkøbskomité, bestaaende af 5 Medlemmer med Direktøren som Formand, leder Ind-

købene. Til Indkøb er der aarlig bevilget: danske Malerier 20 000 Kr., danske Billedhuggerarbejder 15 000 Kr., svenske og norske Kunstneres Arbejder 5 000 Kr.

Malerisamlingen, oprettet 1820, falder i to Hovedafdelinger, en dansk og en udenlandsk. Den første omfatter henimod 400 Arbejder og giver et fyldigt Billede af dansk Malerkunst fra Slutningen af 18. Aarh. til vore Dage. Der er saaledes en Række Billeder af Abildgaard, Nyklassicismens lærde og begavede Talsmand herhjemme, dersom Lærer ved Akademiet har haft en ganske særlig Betydning, og af Jens Juel nogle forfinede, elegante Portrætter, holdte i den Stil,

som det fornemme Publikum dengang ønskede det, men ved Siden af disse nogle andre, prægede af en jævnere, ærligere og varmere Opfattelse, og desuden et enkelt Landskab, som viser hans smukke, sanddru Blik paa Naturen. Malerisamlingen giver paa dette Punkt et tydeligt Billede af, hvorledes de to Hovedretninger, som præge den senere danske Kunst indtil 70'erne, have sine første betydelige Banebrydere i disse to Mestre. Abildgaards Klassicisme fortsættes og udvikles i Thorvaldsens og hans Elevers Arbejder, og Juels Naturligglæde og Iagttagelse uddybes af Eckersberg og hans Elever. Navnlig af den sidstnævnte Bevægelse giver Samlingen et udmærket Billede ved en Række Arbejder af Eckersberg, Købke, Bendz, Blunk, Lundbye, P. C. Skovgaard, Brendstrup, Kyhn, Rørby, Roed, Sonne, Constantin Hansen, Marstrand. Af den Sammensmeltning, som mod Aarhundredets Midte fandt Sted mellem de to Hovedretninger, giver de sidstnævnte af disse Kunstneres, navnlig Con-

194. Carl Bloch: Kristjern II i Fængselet.

stantin Hansens og Marstrands Værker et udmærket Billede, hvilket for øvrigt ogsaa er Tilfældet med flere af de samtidige Billedhuggeres Kunst, særlig H. V. Bissens. Af den følgende Tids Kunst, der væsentlig bygger videre paa Traditionerne, er der karakteristiske Eksempler i en

195. Chr. Zahrtmann: Leonore Christine i Frængselet.

Række Værker af Carl Bloch, Exner, Vermehren, Otto Bache, Helsted, Jerndorff og Haslund. Den nyere Tids forskelligartede kunstneriske Bevægelser ere for den Dels Vedkommende, i hvis Arbejder man mærker noget fremmed Paavirkning, ret kraftig repræsenteret gennem Krøyers, V. Johansens, Jul. Paulsens og Brødrene Henningsens Kunst. Den mere udprægede danske Bevægelse er derimod forholdsvis sparsomt repræsenteret med nogle Billeder af Chr. Zahrtmann, Brødrene

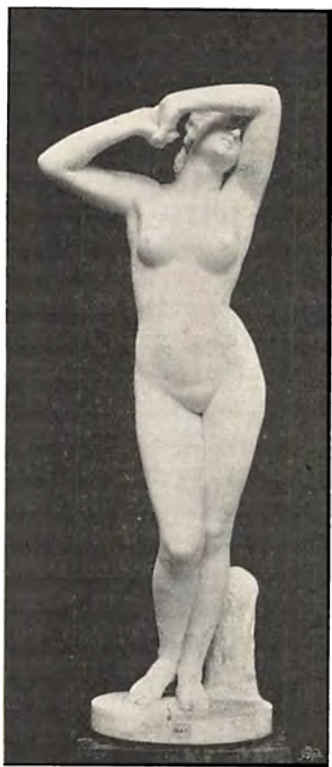
J. og N. Skovgaard og Viggo Pedersen. Af de yngste Maleres Arbejder findes kun faa; blandt de mest karakteristiske maa nævnes Hammershøjs, J. Rohdes, Rings og Sybergs. — Malerisamlingens udenlandske Afdeling omfatter noget over 400 Billeder, overvejende nederlandske, desuden en lille Samling italienske, enkelte tyske og spanske, samt nogle norske og svenske Værker. Af den nederlandske Kunst giver Samlingen et ret instruktivt men gennemgaaende, og særlig for den ældre Tid, noget magert Billede. Der findes et udmærket Arbejde af Petrus Christus, et Brudstykke af en Altertavle, af Gerard David (?) er der et udmærket kønt Portræt, og af en ukendt Mester et godt Portræt af Kristjern II. Af det 16de Aarhundrede's hollandske Kunst findes interessante Arbejder af Pieter Aertsen, Jacob Cornelisz, Arent Pietersz og flere. Fra den nederlandske Kunsts anden Blomstringsperiode i det 17de Aarh. ere de fleste af Samlingens Billeder. Der findes her 3 udmærkede Arbejder af Rembrandt fra hans senere Tid, navnlig et Dameportræt og »Kristus i Emaus«. Desuden findes en lang Række Billeder af andre hollandske Mestre: Salomon og Jacob Ruisdael, Everdingen, Nickele, Pieter de Hooch, Paul Potter, ter Borch, van der Neer, van Goijen, Jan Steen og mange flere; dog er det navnlig Billeder af 3dje og 4de Rangs Mestre, der udgøre den største Del af Samlingen. Den samtidige flamske Kunst er navnlig repræsenteret ved Billeder af Rubens, Jordaens og Snyders; af Rubens findes hans udmærkede Portræt af Abbed Irselius og hans store, interessante Billede af Salomons Dom. De italienske, spanske og tyske Malerskoler ere des værre kun yderst sparsomt repræsenterede. Af italienske Malere findes dog to udmærkede Arbejder henholdsvis af Mantegna og Luini, et interessant af Filippino Lippi og et temmelig ødelagt, men oprindeligt udmærket Portræt af Titian. Af de spanske Billeder maa særlig nævnes et værdifuldt af el Greco. Den tyske Malerskole er væsentlig repræsenteret ved Billeder af Lucas Cranach, blandt hvilke enkelte gode. Af svenske og norske Malere findes kun moderne Arbejder. Da Indkøbene først ere begyndte sent, giver Samlingen ikke noget synderligt instruktivt Billede af Kunsten i Broderlandene; et Billede af Richard Berg og et Par Billeder af Werenskjöld bør særlig nævnes.

Den kongelige Skulptursamling, oprettet 1879, omfatter kun moderne Arbejder, væsentlig danske, enkelte norske og svenske. Den betydeligste Del af den udgør c. 160 Buster af H. V. Bissen. I Samlingen findes Arbejder af de fleste nulevende danske Billedhuggere.

Den kongelige Kobbrestiksamling ledes af en Direktør, bistaaet af to Assistenten. Som selvstændig Samling er den oprettet 1835, tidligere udgjorde den en Del af Det store kongelige Bibliotek; til at begynde med omfattede den 37 634 Blade, nu er den paa c. 65 000. Til dens Forøgelse er der bevilget 5000 Kr. aarlig. Samlingen falder i

3 Hovedafdelinger: Kobberstik, Raderinger og Haandtegninger. I 1ste Afdeling ere alle betydeligere egentlige Kobberstikkere repræsenterede; foruden de almindelige Stik efter Malerier findes et meget stort Antal Portrætter af baade kunstnerisk og historisk Interesse. I 2den Afdeling

196. A. Saabye: Susanne for Raadet.

ere de allerfleste Raderere repræsenterede. Af de gamle Italienerne saaledes Bladene af Marc Anton og hans Skole, dog kun forholdsvis faa i udmærkede Tryk og Eksemplarer. Af Tyskerne en Pragsamling af Dürers Stik, udmærket baade med Hensyn til Tryk og til Eksemplarernes Godhed; af hans Træsnit findes ogsaa en fortrinlig Samling (Maximilians Æresport og Triumphvognen); af de saakaldte Smaamestre giver Samlingen dog langt fra saa fyldigt et Billede. Af Hollænderne ere næsten alle Mestrene repræsenterede; bedst selvfølgelig Rembrandt, af hvem der findes nogle udmærkede Tryk, saaledes Lutma 1ste Tryk, Selvportræt do., Kristi Fremstilling for Folket, tidligt Tryk, og flere. En stor Del af de øvrige hollandske Maleres Raderinger forefindes ogsaa i fortrinlige Eksemplarer. Af danske Kobberstik og Raderinger findes en næsten fuldstændig Samling. I 3dje Afdeling, Haandtegningerne, findes fra gammel Tid enkelte meget gode Tegninger af Rembrandt, Mantegna eller Leonardo, Dürer og en Del af 3dje og 4de Rangs hollandske Kunstnere. Af danske findes kun Tegninger af afdøde Kunstnere; særlig

maa fremhæves Samlingerne af Eckersbergs, Lundbyes, Skovgaard's, Ernst Meyers, Marstrands og Blochs Tegninger.

Den kongelige Afstøbningssamling paabegyndtes af Julius Lange; men da han allerede døde 1896, blev det den ny Direktør, Brygger, Dr. phil. Carl Jacobsen, der egentlig kom til at skabe Samlingen; under ham er ansat en Assistent. Til Indkøb er der aarlig bevilget 5000 Kr.; Samlingen bestaar af henimod 1000 Numre (af hvilke dog langt den største Del ejes af Dr. Jacobsen), væsentlig Statuer, Buster og Relieffer, kronologisk opstillede: først en lille Repræsentation af kaldæisk, assyrisk og ægyptisk Kunst; dernæst giver den en fyldig Forestilling om græsk Kunst, om dennes Overgang til romersk og om romersk Kunst; af Middelalderens og Renæssancens Kunst har den

derimod kun en sparsom Repræsentation. Her som saa mange andre Steder maa man beklage Bygningens uheldige Indretning, der dels ved sin indskrænkede Plads hindrer Samlingens Udvidelse og dels ved de daarlige Forhold i Salene umuliggør en fyldestgørende Opstilling af Afstøbningerne.

I Forbindelse med Kunstmu-seets Samlinger findes et lille Bi-bliothek paa c. 2000 Værker, der navnlig omfatter Monografier over Malerkunst, en Samling af Tids-skrifter og en Række Reproduktions-Værker. I Bibliotekets Lo-kale findes tillige en lille Samling Malerier af særlig kunsthistorisk Interesse, blandt hvilke maa nævnes to Ungdomsarbejder af Rem-brandt, der i kunstnerisk Hen-seende ere ret værdiløse.

Kunstakademiets Afstøb-ningssamling. Skønt planlagt og paabegyndt af Abildgaard 1789, skylder den dog væsentligst Prins Christian (den senere Christian VIII) sin Tilblivelse. Omtr. 1820 overdrog han nemlig Thorvaldsen i Rom at anskaffe nogle Afstøb-ninger efter Antikker. Samlingen blev opstillet paa Charlottenborg og i Aarenes Løb forøget; nu bestaar den af to Afdelinger, en for antik Kunst paa c. 900 og en for Renæssancekunst paa c. 300 Numre. Da Samlingen væsentlig er anlagt med Undervisningen ved Akademiet for Øje, indeholder den i en særlig Grad Afstøbninger efter dekorative og arkitektoniske Arbejder.

Thorvaldsens Museum oprettedes 1838 ved at Thorvaldsen testamenterede sine Arbejder, sine Kunstsamlinger og en Del af sin Formue til Staden København paa Betingelse af, at der blev indrettet en selvstændig Museumsbygning for Samlingerne. Skønt Landet dengang var forarmet, kom de nødvendige Pengemidler dog ind ved frivillige Bidrag. Under Ledelse af M. G. Bindesbøll (S. 440 flg.) paabegyndtes 1839 Omdannelsen af en gammel Bygning, som af Frederik VI var skænket til Museet; ⁶/₉ 1848 overførtes Thorvaldsens Kiste til en Gravhvelving,

197. J. Schultz: Adam og Eva efter Syndefaldet.

der var indrettet i Bygningens Gaard, og kort efter aabnedes Samlingerne for Publikum. Museets Ledelse forestaas af en Bestyrelse paa 5 Medlemmer og en Inspektør. Samlingen omfatter 80 Statuer, 130 Buster, 240 Relieffer, 3 store Friser, samt en Mængde Modeller, Skitser

198. Thorvaldsens Museum.

og Tegninger, alle af Thorvaldsen; dertil er saa knyttet Thorvaldsens Samlinger af Malerier, Antikviteter, Bøger og Afstøbninger. Thorvaldsens Arbejder er det selvfølgelig, som i første Linje gør Museet saa rigt og betydningsfuldt, men Bindeshølls mesterlige Bygning yder ogsaa et væsentligt Bidrag, dels ved at den som Helhed lige ud-

mærket fyldestgør sin dobbelte Bestemmelse, at være et Museum og et Mausoleum, og dels ved at den gennem sine Detailler og sin ejendommelige, rige Dekoration danner en udmærket Ramme om hvert enkelt Kunstværk; i denne Forbindelse maa ikke glemmes Museets udvendige Dekoration, med H. V. Bissens Quadriga, H. E. Friends Kapitæler paa Pilastrene og Jørgen Sonnes malede Frise, som slynger sig om hele Bygningen og fremstiller Thorvaldsens Ankomst til Københavns Toldbod $17/9$ 1838 samt Indflytningen af hans Arbejder.

Som Kunstsamling har Thorvaldsens Museum navnlig i to Henseender overordentlig Betydning. Først og fremmest ved hans egne Arbejders rige Kunstværd, ved den store Aand, som præger dem ved sit Lune, sin Alvor og Adel, ved deres ydre Form, som saa harmonisk svarer til deres Indhold, og som saa mesterligt kun tager Sigte paa Helheden, paa de betydningsfulde Træk. Men der er i disse Arbejder tillige en saadan Fylde og Rigdom, at man mærker, ikke alene en enkelt Mands Bestræbelser, men en hel Slægts, en Tidsalders Ønsker og Forhaabninger, der her have faaet et lødigt Udtryk. Thorvaldsens Museum har derved foruden sin kunstneriske Betydning tillige et stort alment Værd, idet det giver det rigeste Billede, som findes, af Nyklassicismens aandelige Maal.

Ny Carlsberg Glyptotek stiftedes 1888 af Brygger, Dr phil. Carl Jacobsen og Hustru, under Medvirken af Stat og Kommune. Det omfatter en stor moderne Skulptursamling, en lille Samling Arbejder fra den italienske Renæssance, samt en lille Maleri-, Haandtegnings-

og Skitse-Samling, tilsammen henimod 800 Numre. Bygningerne opførtes i Aarene 1891—97 efter Tegninger af Etatsraad Dahlerup. Administrationen varetages af en Bestyrelse paa 5 Medlemmer og en Inspektør. Foruden Samlingerne og Bygningerne ejer Ny Carlsberg Glyptotek en Grundfond paa 1 Mill. Kroner, for

hvis Renter Samlingerne skulle vedligeholdes, udvides og forbedres, efter Hr. Jacobsens Plan saaledes, at Glyptoteket ikke saa meget bliver et Museum, hvor man skal studere Kunst, som et Sted, hvor man skal glædesigoverdendsskønneste Værker. Skulptur-samlingen falder i to Hovedafdelinger, en

199. Gaarden i Thorvaldsens Museum med Thorvaldsens Grav.

dansk og en fransk. Forskellen mellem de to Afdelinger er slaende og har betydelig Almeninteresse, som forøges ved at der til den danske Afdeling slutter sig en lille Samling svenske, engelske og tyske Arbejder, saa det snarest bliver Modsætningen mellem nordisk og romansk Aandsliv, der her træder frem. Medens den nordiske Kunst som Helhed viser sig tung og alvorlig, er den franske livlig og elegant; men medens den nordiske er mandig og stor i sin Formbehandling og i sit Indhold anslaaer Sjælelivets dybe Streng, saa er der noget kvindagtigt over den franske Skulptur, som med Forkærlighed dvæler ved Kvindeskikkelser, og som ofte lader sig nøje med en effektfuld Virkning i Stedet for at trænge dybere ind i Emnet.

Hovedinteressen ved den danske Afdeling knytter sig til H. V. Bissens og J. A. Jerichaus Arbejder, der tilsammen give et smukt og fyldigt Billede af hvad dansk Billedhuggerkunst formaaede i Midten af 19de Aarh., da den nød Anseelse langt ud over Danmarks Grænser; tillige giver navnlig Bissens Kunst aandfulde og smukke Eksempler paa den omtalte Sammensmeltning mellem de to Hovedretninger inden for dansk Kunst, den klassiske og den naturalistiske. Af H. V. Bissens Værker maa særlig nævnes hans 18 Kvindestatuer fra Dronningens Trappe paa Christiansborg, A. S. Ørsted, den badende Pige, Hyrdedrengen og Akilles; af Jerichaus: Evas Skabelse, Herakles og Hebe, og Troens og Haabets Genier. Blandt de svenske Arbejder maa særlig fremhæves Hasselbergs »Sneklokken«; blandt de engelske: Bailys Eva og F. Leightons Atlet; ved de tyske knytter Interessen sig særlig til nogle Værker af Schwan-

thaler og Rauch. Den franske Afdeling giver navnlig gennem en Række originale Marmorstatuer et meget fyldigt Billede af den franske Skulptur i dens Blomstring i 70'erne og 80'erne, da den var toneangivende i Europa. Uden for Frankrig findes overhovedet ikke nogen tilnærmel-

200. Thorvaldsens Jason.

201. Thorvaldsens Selvportrætstatue.

sesvis saa stor Samling fransk Skulptur. Særlig fyldigt er Paul Dubois repræsenteret; der findes af ham Eva, Kardinaldyderne (Kærlighed, Tro, Mod og Betænkksomhed) samt Narcissus, alle i Marmor, den florentinske Sanger og Johannes Døberen, begge i Bronze, Rytterstatuerne af Jeanne d'Arc og Montmorency i Gips og endelig flere andre fremragende Arbejder, navnlig flere Portrætbuster. Af Barrias', Chapus, Gautherins, Delaplanches og Falguières Kunst giver Glyptoteket ligeledes et særlig rigt Billede gennem en meget lang Række store Marmorværker. Af Barrias maa særlig fremhæves Spartacus's Ed og den første Begravelse, af Gautherin: Adam og Eva efter Syndefaldet, af Chapu: Jeanne d'Arc, af Delaplanche: Musikken, og af Falguière: en Række

Kvindestatuer. Men desuden kunde der nævnes mange andre Kunstværker og Kunstnere.

I den lille Malerisamling findes et fortrinligt Billede af Rembrandt, en læsende ung Mand, desuden et Par gode Billeder af gamle flamske,

202. Thorvaldsens »Haabet«.

203. Thorvaldsen: Fyrstinde Bariatinsky.

tyske og italienske Mestre. Blandt de moderne Malerier maa fremhæves Billeder af Millet og Bastien Lepage samt en lille, men god Samling ældre danske Arbejder.

Det gamle Glyptotek, Brygger Carl Jacobsens Antiksamling, som han og Hustru i 1899 have skænket til Stat og Kommune, omfatter ægyptiske, græske, etruske, græsk-romerske og romerske Kunstværker, samt en Række Skulpturer fra Palmyra. Samlingen, som indeholder over 1400 Numre, er med overordentlig Energi og Dygtighed væsentlig bragt til Veje i Aarene efter 1887. Af Antiksamlingerne nord for Alperne overgaas den kun af Londons og Paris'es. Kunstværkerne ere kronologisk ordnede og give et fyldigt Billede af den

gamle Kunst i de nævnte Lande. Vedrørende den ægyptiske (og palmyrenske) Afdeling se ovf. S. 359 ff. Den græske Kunst er repræsenteret med Arbejder fra dens tidligste Tid til dens Forfald; dens Udvikling illustreres navnlig gennem en Række Hoveder og Relieffer; af ganske

204. Thorvaldsen: Hermes Argosdræber.

særlig Interesse er et Atlet-Hoved fra 6te Aarhundrede f. Kr., to fortrinlige Bronzestatuer, den ene fra det 5te Aarhundrede, den anden fra sidste Aarh. f. Kr., en ung Kvinde i dorisk Dragt, Aigistos-Relieffet og desuden mange andre Værker af fremragende Betydning; tillige findes der en Række romerske Gentagelser af berømte græske Statuer, saaledes Alkmenes's Hera, Polykleitos's Amazone, Praxiteles's hvilende Satyr, Skopas's Herakles og mange flere. Det ypperste i den romerske Afdeling er Kejsers- og Patricier-Statuerne, de mange Sarkofager og ganske særlig den overordentlig lange Række af ofte fortrinlige Buster fra Republikkens sidste Dage til Kejserdømmets Undergang. Den ret omfattende etruskiske Samling giver et i høj Grad instruktivt Billede af den herhenhørende Kunst, navnlig gennem en Række Sarkofager, Askekister og Terrakotta-Arbejder.

I Tilslutning til disse offentlige Kunstsamlinger bør sikkert omtales de Bronze-statuer, der ere opstillede i Ørstedsparken og »Aborreparke« og tilsammen danne et lille »Friluftsmuseum«. Disse Statuer ere anskaffede paa Bekostning af det af Brygger C. Jacobsen i 1879, til Minde om Albert Thor-

valdsen stiftede Legat Albertina (se ndfr.). Foreløbig er der opstillet 17 Statuer. De fleste ere Afstøbninger efter Antikker, Resten er moderne Arbejder. Særlig maa nævnes den døende Galler, Silén med Bacchusbarnet, Apollon Firkensdræberen, den helvederiske Apollon, Skraberens, Michel Angelos David, H. Chapus Jeanne d'Arc og V. Bissens Tubalkain.

Foruden de her omtalte offentlige Samlinger i København findes der Kunstmuseer i Maribo, Odense, Aarhus, Randers, Aalborg og Ribe. Da alle disse Samlinger ere meget unge, og da det desuden er temmelig smaa Pengemidler, der staa til deres Raadighed, indtager ingen af dem nogen fremragende Plads, men de fleste vise gode Udviklingsmuligheder. Thorvaldsens, H. V. Bissens og Jerichaus

Arbejder danne den vægtigste Del af disse Samlinger, og Aalborg Museum har desuden en Række interessante Arbejder af H. E. Freund, Aarhus Museum tillige nogle Afstøbninger efter moderne franske Arbejder samt en meget instruktiv Samling af Afstøbninger efter Antikker og

205. Dubois-Falguière Salen i Ny Carlsberg Glyptotek.

Renæssancearbejder, og dets ikke helt lille Malerisamling indeholder flere udmærkede Billeder, blandt hvilke særlig maa nævnes J. Sonne: en Bondebegravelse.

Kunstmuseernes Udvikling i Løbet af Aarhundredet er i høj Grad imponerende. Af Kunstsamlinger var der ved Aar 1800 det kongelige Kunstkammer, samt Moltkes, Wests, Spenglers og Bodendicks Privatsamlinger, og af disse var Kunstkammeret den underligste Blanding af en Naturalie-, Antikvitets-, Kunst- og Kuriosa-Samling. Lavater, der foruden at være en fremragende Præst var en stor Kunstelsker, nævner i sin Dagbog fra et Ophold i København i Slutningen af det 18de Aarhundrede flere Malerier fra disse Samlinger; de fleste af dem ere nu sammen med Hovedmassen af Samlingerne ganske gaet ud af Kurs, men nogle af dem høre stadig til vore Museers Perler. Medens man altsaa dengang havde faa, daarligt ordnede og mest private Samlinger, saa have vi nu en Række store offentlige Museer. Udviklingen kan ikke, og det vilde vel heller ikke en Gang være ønskeligt, ved-

blive at gaa frem her med saadanne Kæmpeskridt; men der er dog paa dette Omraade et stort Arbejde, som det maa haabes at der i det

206. Bissen-Jerichau Salen i Ny Carlsberg Glyptotek.

ny Aarhundrede maa blive Midler og Dygtighed til at faa udført; thi dels er der store Afsnit af Menneskets aandelige Historie, som slet ikke illustreres gennem vore Kunstsamlinger, og dels trænge flere af de Afsnit, som forefindes, til at illustreres paa en vægtigere Maade; det bliver væsentlig i kvalitativ og ikke i kvantitativ Retning, at man maa ønske at Udviklingen maa gaa.

Til Oplysning om de Pengemidler, der nu anvendes paa vore offentlige Kunstsamlinger hidsættes følgende Tal, der dog kun ere hentede fra Statens Museum for Kunst og Ny Carlsberg Glyptotek, da de øvrige Samlinger enten ere saa nøje knyttede sammen med andre Institutioner, at man ikke nøjagtigt kan udskille de Summer, som komme dem til gode, eller som Thorvaldsens Museum ere afsluttede og ikke forøges. Bygningen til Statens Museum for Kunst har kostet 1 800 000 Kr., til Gager for dets Embedsmænd og overordnede Funktionærer anvendes aarlig 16 472 Kr., til Driftsudgifter 27 140 Kr., hvori dog ikke er indbefattet Bygningens Vedligeholdelse, til Indkøb 50 000 Kr. Ny Carlsberg Glyptotek har kostet 1 100 000 Kr. at opføre, Inspektøren og Kustoden lønnes tilsammen med 2 400 Kr., Museets Drift koster aarlig c. 11 000 Kr., heri Bygningens Vedligeholdelse medregnet, til Samlingernes Forøgelse kan aarlig anvendes c. 28 000 Kr.

Til hvert af de 6 Kunstmuseer i Provinsmuseer yder Staten aarlig et Tilskud af 3 000 Kr., som skal anvendes til Nyindkøb.

Om de besøgendes Antal paa Kunstsamlingerne kan der ikke gives fyldestgørende Oplysninger, da det kun med Nøjagtighed tælles paa Ny Carlsberg Glyptotek, der i den forholdsvis korte Tid, det har været aabent, har fundet stærk Tilslutning; i 1899 var det besøgt af c. 46 000 Personer.

For at gøre de offentlige Samlinger mere tilgængelige for det bredere Publikum har Studentersamfundet nedsat et Museumsudvalg, der foranstalter Museumsbesøg under kyndig Vejledning; en lignende Virksomhed udfoldes ogsaa med Held af Arbejdernes Læseselskab.

TH. OPPERMANN.

207. Carl Jacobsen.

II. MUSIK.

MUSIKLIVET FØR OG NU. For det Musikliv, der nu for Tiden rører sig i Danmark, betyder det 19de Aarhundrede saa at sige alt. Det er dette Tidsrum, som har skabt de forskellige Institutioner til Musikens Fremme og bragt de store offentlige Musikopførelser frem, som fremdeles har set en national Skole vokse op, og som endelig har demokratiseret Musikken, ført den fra snæver Indestængthed ud til Befolkningens brede Lag. Saare lidt, for ikke at sige intet, har i disse Retninger det 19de Aarhundrede taget i Arv fra sine Forgængere. For at finde Spiren til dansk Musik i videre Forstand maa vi ganske vist gaa tilbage til Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, til den kunstelskende Christian IV's Regering. De politiske Ulykker, som derefter brøde ind over Landet, kvalte imidlertid snart de spæde Spirer. I det følgende

Tidsrum bliver Danmark paa Musikkens Omraade Tumleplads for Udlændinge, modtager hvad snart Tyskland, snart Frankrig, snart Italien har at bringe, og formaar kun spredtvis og svagt at sætte egne Kræfter i Bevægelse. Vi maa endda et godt Stykke ind i det 19de Aarhundrede, inden dette bliver anderledes.

Lad os et Øjeblik dvæle ved den almindelige Tilstand ved Aarhundredets Begyndelse! Vi befandt os dengang, ligesom den øvrige Verden, midt i en Musikperiode, som i sin letlevende Overfladiskhed dannede en saa ejendommelig Modsætning til den kunstneriske Fuldkommenhed i de store klassiske Værker, Tiden havde taget i Arv, denne Tyvernes og Tredivernes Tidsalder, Repræsentanten for den gode gamle Tids »göttliche Philistertum« i Musikken, som den træffende er kaldt. Man var tilfreds med sine Kaar, havde indrettet sig det bekvemt i Musikkens Verden, holdt i Grunden allermest af det, der var smaat-skaaret, fordi de smaa Talenter havde det saa nemt dermed. I København levede man paa den Tid endnu omtrent i Tilstanden fra det foregaaende Aarhundrede. Musikken dyrkedes som en behagelig Underholdning, en af de mange Adspredelser fra Døgnet's Ensformighed. Tidens Smag for Selskabslivet fandt sit Udslag i en Række Foreninger, dannede med det Formaal at opføre Musik, Orkester- og Korværker. Men samtidig forsømtes heller ikke Klublivet, Baller, Assembléer og Maskerader. »Harmonien«, »Det kgl. musikalske Akademi« samt det yngre »Selskabet til Musikkens Udbredelse« vare de mest fremtrædende af disse Foreninger. Utvivlsomt have de talt ærlige Musikvenner i deres Midte, Folk som anvendte Tid og Flid paa at faa det bedst mulige Resultat. Men et System som dette kunde ikke bringe Udviklingen videre: Dilettantismen bredte sig, det kunstneriske Midtpunkt savnedes. Tilhørerne vilde fremfor alt mere sig, manglede egentlig alvorlig Interesse for Kunsten; altfor ofte stillede de sig uforstaaende eller ligefrem afvisende lige over for det, der laa selv kun lidt udenfor den daglige Landevej. Modtageligheden kan ikke have været stor, naar et Værk som Händels »Messias« blev opført uden at selv kyndige Folk forstode »en Døjt« deraf. Ogsaa Haydn's »Skabelsen« blev ved sin Premiere 1801 mødt med skarp Kritik! Man fandt, at Musikken manglede Karakter, at Toner og Ord ikke faldt sammen, man kaldte Værket for en »uendelig Symfoni«! Det var det allerpopulæreste, man vilde have; »Symfonien skræmmer«, hed det. Paa Programmerne var blandt Tidens Mestre naturligvis alligevel af Sømmelighedshensyn Haydn og Mozart repræsenterede — man saa op til dem med officiel Ærefrygt! Beethoven derimod forekom kun yderst sjældent og først efter 1811, Weber dukkede senere op. Det, der skulde slaa rigtig an, skulde være lige at gaa til. Yndlingskomponister vare Schulz og Kunzen, arvede fra det 18de Aarhundrede, og Smagen var saa tam, at man sammenlignede Schulz's

Hymner med Händels og Glucks Værker! Senere, da Weyse og Kuhlau traadte til, blev Føden jo kraftigere. Men saa helt let Spil lige over for Publikum havde heller ikke disse i Begyndelsen. Der var dem, der fandt selv Weyse altfor »lærd og grundig«. Dertil kom, at i det officielle Samfund blev Musikken i det hele saa temmelig set over Hovedet. Ikke uden Grund skrev allerede paa Holbergs Tider gamle C. A. Thielo om »Musikkens Foragt« herhjemme. Det at tjene Musikken var alt andet end Vejen til Ros og Magt.

Hvor ganske anderledes er Tilstanden ikke nu! Musikken har tilkæmpet sig den Plads, der tilkommer den i Folkets Kulturliv, staar ikke længere i Skyggen for de andre Kunstarter. Støttet til en Række Institutioner af offentlig og privat Art har der udviklet sig et Kunstliv med rummelig Plads

for baade hjemligt og fremmed, nyt og gammelt. Og danske Musikere have i voksende Maal bragt Bud om vort lille Lands Levedygtighed ogsaa paa det musikalske Omraade. Medens tidligere større Musikopførelser betragtedes som en Begivenhed og kun bleve søgte af de faa, høre Koncerter, store og smaa, nu til Dagens Orden, og den store Masse af Befolkningen forstaar meget vel at finde Vejen til Koncertsalen. Meget bidrager naturligvis hertil den Forskydning i de sociale Lag, som kendetegner vor Tid, og som i stort Omfang har udvidet Begrebet »Publikum«. Heller ikke maa Udviklingen af Samfærdselsmidlerne glemmes, hvorved Danmark er rykket et godt Stykke nærmere til Kulturens Midtpunkt. Dette har man især mærket i Aarhundredets sidste Fjerdedel ved det stadig stigende Besøg af Udlandets Musikberømtheder. Uden at frakende disse Kunstnerbesøg deres Betydning for Udviklingen, navnlig som kunstnerisk æggende Middel, er det dog klart, at der alligevel ikke var vundet meget ved dem, naar ikke Jordbunden i Forvejen havde været beredt og Sindene modtagelige. At dette imidlertid var Tilfældet, skyldes i første Plan de Koncert-Institu-

208. Niels W. Gade.

tioner, som Slægtled igennem med Energi og Udholdenhed have arbejdet paa denne betydningsfulde Opgave.

I Spidsen staar Musikforeningen, grundlagt 1836 af en Skare kunstbegeistrede unge Mænd, der havde sat Tonekunstens Fremme som deres Bannermærke. Betegnende nok for Forholdene dengang blev denne Forening dog ikke stiftet for at afholde Koncerter, men derimod som litterær Forening — den havde oprindelig til Formaal at udgive betydelige danske Musikværker. Det varede imidlertid kun ganske kort Tid, inden Foreningen var midt inde i Koncertvirksomheden. Det, Tiden trængte til, var ikke flere Noder, men selve Musikkens levende Tale, der kunde aabne Ørerne og ildne Sindene.

Man forstaar, at lige over for den almindelige Tilstand dengang havde Musikforeningen en betydningsfuld Opgave: at slaa til Lyd for det store og det gode i Kunsten og lægge det saaledes til Rette for Publikum, at det kunde tænde og varme. Det gjaldt om at opdrage et virkeligt Musikpublikum, at bringe den danske Hovedstad op paa Højde med de store Kulturstæder. Musikforeningen har ikke svigtet i denne Sag, de første Aar under Ledelse af Fr. Gläser, senere under Niels W. Gade, hvis geniale og æggende Førerpersonlighed var som skabt til denne Post, efter hans Død en kort Tid under Emil Hartmann og nu under Franz Neruda. I alt har Foreningen givet 560 Koncerter. Ved at betragte det stadige Repertoire i Gades Tid (1849—90), Foreningens egentlige Hovedperiode, faar man et Indtryk af Rækkevidden af dens Mission. Repertoiret omfatter saa at sige hele den klassiske Skole og af Romantikerne særlig dem, der ere knyttede til Leipzigerskolen med Mendelssohn og Schumann i Spidsen. Dertil kommer de fornemste Repræsentanter for de danske Komponister. For dem har denne Forening dannet en Art Areopagus, for hvilken det altid var en Ære at stedes. Vil man danne sig en Forestilling om, hvilke Komponister der paa hin Tid havde Kurs, behøver man blot at gaa Musikforeningens Programmer igennem. En Opførelse under Gade betød for vedkommende Komponist det samme som et akademisk Borgerbrev.

Hvad Musikforeningen har ydet i Retning af vor egen Tidsalders Musik, er paa en for den sunde Udvikling heldbringende Maade suppleret af Cæciliaforeningen, der har skrevet den historiske Musik paa sin Fane. Stiftet 1851 af Henrik Rung, som indtil sin Død 1871 stod i Spidsen for Foreningen, har den ligeledes under dennes Søn, Fr. Rungs Ledelse udfoldet en rig Virksomhed ved at opføre Musik af de gamle Mestre fra en svunden Kulturperiode. Mangt et kosteligt Fund fra henfarne Tider er herigennem opstaaet til nyt Liv. De store Fordringer, denne Musik stiller baade til Indsigt og til Teknik hos de udførende, have bevirket, at der af denne Forenings

Kor har dannet sig et Mønsterkorps, det saakaldte »Madrigal-Kor«, der, overalt hvor det er kommet hen, har vundet rige Laurbær.

Det af Hovedstaden givne Eksempel er i stigende Maal efterfulgt Landet over, idet der i de større Provinstæder har dannet sig For-

209. Koncertpalæet.

eninger til Musikkens Pleje, saaledes i Aalborg, Aarhus, Horsens, Vejle, Odense, Svendborg o. a. S.

Til Veteranerne maa regnes Kammermusik-Foreningen, stiftet 1868 af Franz Neruda. Samme Betydning som Musikforeningen paa sit Felt, har denne Forening haft for Kammermusikken, har dertil virket heldbringende som Planteskole for unge Musikere, baade de udøvende og de skabende. Hidtil er afholdt c. 770 Møder med et Repertoire, hvis omfattende Beskaffenhed har vakt ogsaa Udlandets Anerkendelse.

Det ældste Koncertforetagende i København er den af Operaens Korpersonale aarlig foranstaltede Paaske-Koncert (siden 1791). Blandt de hedengangne Selskaber skal her mindes om »Euterpe«, stiftet 1865 af Grieg, Horneman og Matthison-Hansen, med det Formaal særlig at dyrke nyere Musik. Fremdeles »Koncertforeningen« med samme Formaal, stiftet af Horneman og Otto Malling, en Forening, som i sin tyveaarige Levetid (1874—93) virkede med saa megen Handlekraft og Dygtighed paa sin udsatte Blænkerpost.

Af mere privat Art er »Privat Kammermusikforening«, »Vor Forening« og »Musikselskabet af 14. Marts«, hvilken sidste særlig oparbejder de allerseneste Tiders Produktion. Antallet af Sangforeninger er steget meget betydeligt, i Spidsen staar Studenter-Sangforeningen, stiftet 1839.

Et i Aarenes Løb stadig voksende Antal Koncertforetagender plejer Instrumentalmusikken i dens forskellige Former. Til Elitekoncerterne høre Det kgl. Kapels Symfonikoncerter med Johan Svendsen som Dirigent. Fremdeles have vi de aarlig tilbagevendende Filharmoniske Koncerter (Dirigent for Tiden V. Bendix) samt den Række af populære Palæ-Koncerter, som afholdes om Vinteren hver Søndag Eftermiddag under Ledelsen af Joachim Andersen, tillige Dirigent af Koncerterne i det bekendte Sommeretablisement »Tivoli«. Kammermusikken dyrkes i Koncertsalen af et Par yngre Kvartetter (dels Medlemmer af det kgl. Kapel, dels den unge Havnsøe-Kvartet) og af Wolfgang Hansens Soirer, hvorimod den udmærkede Neruda-Kvartet desværre synes at have ophørt med sin Virksomhed. — Orgelforedrag afholdes af Orgelmesteren G. Matthison-Hansen, i de senere Aar suppleret af Gustav Helsted, for hvem et nyt fortræffeligt Orgel (af Cavaillé-Coll) i Jesuskirken staar til Tjeneste. — Desuden maa nævnes Anton Hartvigsons Klaver-Aftener med orienterende Forklaringer og Analyse af de foredragne Værker.

For den store Befolkning sørger Københavns og flere Byers Kommuner ved Afholdelse af offentlig Musik af Blæseorkestre under aaben Himmel. I samme Øjemed have de billige Folkekoncerter virket (1886—96, Dr. A. Fränckel), fremdeles J. H. Nebelongs og Joh. Bartholdys Kirkekoncerter, medens i de seneste Aar Studenterksamfundet med Held har optaget Arbejderkoncerter i Rækken af sine mange Formaal. København har Æren af paa dette Felt at være gaaet i Spidsen. Mange Steder i Udlandet er man paa dette Felt ikke kommet videre end til fromme Ønsker.

Af større Begivenheder skal her mindes om den første nordiske Musikfest i København 1888 med Dronning Louise som Protektrice og Gade og Hartmann som Præsidenter, ved hvilken Lejlighed »Koncertpalæet« fandt sin første Anvendelse som Koncertlokale. Fra alle tre skandinaviske Riger havde Deltagere i rigt Maal givet Møde og kastede Glans over denne Fest til Musikkens Ære.

UDDANNELSEN. Ved Siden af de private Lærerkrafter i praktisk og teoretisk Musik findes en Række offentlige Anstalter i København til Uddannelse af Kunstnere og Dilettanter. I deres nuværende Form stamme disse Institutioner fra den sidste Halvdel af Aarhundredet, men savne ikke Forløbere i en tidligere Periode. Dette gælder saa-

ledes den vigtigste Anstalt: Københavns Musikkonservatorium. Allerede i Slutningen af det 18de Aarh., kort efter Stiftelsen af Pariser-

210. Sal i det musikhistoriske Museum.

Konservatoriet, dukkede der Planer op om en lignende Anstalt i København. De iværksattes imidlertid først en Del Aar senere af den bekendte italienske Sanger og Sanglærer G. Siboni, som under kgl. Protektorat oprettede et Konservatorium, der virkede 1827—41. Det nuværende

Konservatorium stammer dog først fra 1866, idet Juvelér P. W. Moldenhauer testamentarisk efterlod hele sin Formue (c. 150 000 Kr.) som Grundfond og indsatte Komponisterne Gade, Hartmann og S. H. Paulli som Ledere. Senere har Konservatoriet modtaget fast Tilskud af Staten paa 10 000 Kr. aarlig og desuden flere private Legater. Det giver Undervisning i de forskellige Instrumenter, i Sang, Harmonilære, Kontrapunkt, Kompositionslære og Musikhistorie. Alle Elever ere forpligtede til at deltage i Undervisningen i Piano, Sang og Musikteori. Et fuldt Kursus omfatter 3 Aar og afsluttes med en Eksamen. Indtil nu har Konservatoriet været besøgt af 650 Elever af begge Køn.

Foruden dette statsunderstøttede Konservatorium findes et stort Antal private Musikskoler. Specielt for Orgelspillet virker endvidere Københavns Organistskole (stiftet af J. H. Nebelong), hvis Kursus afsluttes med en Eksamen i Koral- og Pedalspil, Modulation samt Kunstspil. — Uddannelse i Orkesterspil giver den af Joachim Andersen stiftede og ledede Orkesterskole. Paa Universitetet holdes siden 1895 Forelæsninger over Musikkens Historie. Musikhistorisk Museum, oprettet for nylig, besidder en betydelig Samling ældre og nyere Musikinstrumenter, hvoriblandt en smuk Repræsentation af nordiske Folkeinstrumenter. — Til Fremme for Litteraturen virker Samfundet til Udgivelse af dansk Musik (stiftet 1871), navnlig ved at overtage Forlaget af saadanne Musikværker, ældre og nyere, som vanskeligt ellers vilde finde en Forlægger. Af det i videnskabeligt Øjemed stiftede Internationale Musikselskab er oprettet en Afdeling for Danmark med Sæde i København.

I Forbindelse med ovenstaaende maa nævnes en Række Foreninger til Værn om Musikernes kunstneriske eller økonomiske Kaar, Musikerforeningen, Orkesterforeningen, Musiklærerforeningen, Foreningen til Understøttelse af trængende Musiklærere, endelig den nystiftede Musikpædagogisk Forening, der optager sine Medlemmer efter foregaaende Fagprøve og forpligter dem til ikke at give Undervisning under et vist Minimalbeløb. Legater og Stipendier ydes Musikere ved det Ancker'ske Legat, det Raben-Levetzau'ske Fond og de aarligt tilbagevendende Beløb paa Finansloven.

OPERAEN. Nogen selvstændig Operascene ejer København mærkelig nok ikke. Fra gammel Tid har Operaen kun udgjort et enkelt Led i det statsunderstøttede Kgl. Teaters Virksomhed. En Tilstand som denne, hvor tre forskellige Kunstarter, Skuespil, Opera og Ballet, leve under Tag sammen, har naturligvis vist sig ganske utilstrækkelig i vore Dage. Vægtige Røster have rejst sig for at hidføre en Forandring heri, men hidtil desværre uden Resultat. Ikke mindst lider Operaen under disse Forhold, idet den ordinært kun har 2 Forestillings-

aftener om Ugen til sin Disposition. Heraf følger, at Repertoiret er meget indskrænket og at Virksomheden i det hele kommer til at slaa i afgjort Misforhold til det meget betydelige Apparat, denne Kunstart efter sit Væsen maa udkræve. Vor Opera raader over et fortræffeligt sammensat og indspillet Orkester (Minimumstyrke 52 Mand), et stort Korpersonale, 2 Kapelmestre, f. T. Johan Svendsen (f. 1840) og Fr. Rung (f. 1854), 2 Koncertmestre, Anton Svendsen og Fr. Hilmer, samt en rigelig besat Stab af Opera-Sangere og -Sangerinder. Lad os blandt dem minde om den nylig afdøde geniale Peter Schram (1819—95), hvis Repertoire omfattede alle store Baspartier, haade de alvorlige og Buffo-Partierne, om Niels Juel Simonsen (f. 1846), den store og skønne Bariton, som nu snart i et Slægtled har baaret Repertoiret, om Operaens talentfulde Tragedienne, Frøken Elisabeth Dons (f. 1865), om Operaens nyeste Akkvisition, Tenoren V. Herold med de glansfulde Stemmemidler og det dramatiske Temperament. Man kunde ønske dem og deres talentfulde Kunstfæller langt større Raaderum for deres Kræfter.

Thi Tiderne ere andre nu end dengang; den nuværende Ordning passede, da den lette franske Opéra comique fra forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede dannede Hovedrepertoiret, Grétrys, Monsignys og Boyeldieus yndefulde, men lidet fordringsfulde Værker. Store Sangkræfter behøvede man ikke, derimod synes Orkesteret altid at have været godt. Fra 1820 findes en Udtalelse herom fra Carl Maria v. Weber, som var her paa Besøg og hvis »Freischütz«-Ouverture ved denne Lejlighed for første Gang blev opført. Hans Bedømmelse af den danske Opera i sin Helhed lyder kort og fyndigt: »Orchester vortrefflich, Chöre recht brav, übrigen Gesang fast schlecht«. Heller ikke om Publikums Modenhed paa de Tider faar man høje Tanker, naar man erfarer, at da Beethovens »Fidelio« gik over Scenen, havde Direktionen, for at trække Hus, samtidig engageret — et Tyrolerselskab!

Nu i vor Tid er i Overensstemmelse med Forholdenes Udvikling den store Opera og Musikdramaet traadt i Forgrunden paa Repertoiret. Vor Opera har efter Evne søgt at faa Hovedværkerne med, fra Meyerbeer, Halévy, Ambr. Thomas og Gounod til Verdi, Richard Wagner og den nyitalienske »Verismes« Repræsentanter. Paa de danske Komponister har Operaen, trods de indskrænkede Forhold, bestandig øvet Tiltrækning. Fra den sidste Snes Aar have vi i Peter Heises »Drot og Marsk« et betydeligt nationalt Værk og i øvrigt i de mange nye Operaer Vidnesbyrd om musik-dramatiske Kræfter og Anlæg, som kun vente paa gunstigere Forhold for helt at udfolde sig. I voksende Antal have de arbejdet for Operascenen, Emil Hartmann, Horneman, P. E. Lange-Müller, Fr. Rung, Grandjean, Johan Bartholdy, Jul. Bechgaard, Alfred Tofft, August Enna. Den

sidstnævnte har haft flere betydelige Sukces'er, ogsaa paa udenlandske Scener.

DEN DANSKE SKOLE. Til Slutning et kort Overblik over den danske Skole. Musikken er den yngste af alle Kunstarter, idet den

211. J. P. E. Hartmann, efter H. Olriks Maleri.

synes at være undergivet den Udviklingslov, at den i en given Periode kommer sidst med, en Lov, der ligeledes har gjort sig gældende over for den danske Skole. Det nationale Genembrud, der i Aandens Verden fandt Sted i Begyndelsen af Aarhundredet og satte sine dybe Mærker i Litteraturen, naaede i Grunden først Musikken et Slægtled senere. Ganske vist kan man allerede tidligere spore Tilbøjelighed hos Komponisterne til at lægge en national Farve paa deres Musik, saaledes i de danske Syngestykker

af Hartmann *sen.*, Schulz, Kunzen o. a., Balletmusik af Schall, men disse tidlige Forsøg evnede dog ikke endnu at mærke Musikken med et afgjort nationalt Særpræg. Det er ligeledes interessant at lægge Mærke til, hvorledes nationale Momenter fra vore Folkeviser bevidst eller ubevidst genfødtes hos to Komponister fra Aarhundredets Begyndelse, der, skønt tysk fødte, dog sluttede sig nær til os, Fr. Kuhlau (1786—1832) og især C. E. F. Weyse (1774—1842), hvilken sidste vi med god Ret endog kunne betragte som dansk Komponist, i den Grad tilhører han os, særlig i sine Romancer. Men endnu kan man dog ikke tale om nogen egentlig dansk Skole. Først henad Trediverne begynder Knoppen at sætte Blomst. Her skal ikke glemmes J. Fr. Fröhlich, der især i enkelte af sine Balletter, f. Eks. »Erik Menveds

Barndom«, viser sig som en Slags anteciperet Hartmann. Først dog ved de to Dioskurer J. P. E. Hartmann (1805—1900) og Niels W. Gade (1817—90) vandt den nationale Retning Kræfter, og begge to bleve de — dog mere ved Forholdenes Udvikling end ved egen Villen — Førere for denne. Der er her ikke Plads til nærmere at komme ind paa disse to ejendommelige Kunstnerskikkelser, deres Gerning eller Betydning for os, kun saa meget skal fremhæves, at vor nuværende Udvikling og hele Stilling i Musikverdenen slet ikke kan tænkes uden dem. Den i Folkevisens Muld skjulte Toneskat løftede de op til Lyset, de vakte det slumrende nationale til bevidst Liv, hver paa sin Vis og ad forskellige Veje, men forunderligt supplerende hinanden som typiske Repræsentanter for vor danske Musik, baade indadtil (især Hartmann) og udadtil (især Gade).

212. Peter Heise.

I den Grad ere de Forgrundsfigurer, at de allerfleste danske Komponister fra Midten af Aarhundredet til henimod vor Tid naturligt grupperer sig om dem. Dette gælder P. Heise (1830—79), der navnlig har Betydning som frodig Romancekomponist — overhovedet turde Lyrikken være den danske Skoles kraftigst udviklede Skud —, fremdeles Chr. Barnekow og August Winding, Symfonikere som Emil Hartmann og Asger Hamerik, endvidere fra det noget yngre Slægtled Komponister som P. E. Lange-Müller — ligeledes Lyriker af høj Rang —, Otto Malling og mange flere andre, ogsaa blandt dem i det foregaaende nævnte. Ved sine Samlinger af nordiske Folkeviser har A. P. Berggreen indlagt sig Fortjeneste. De, der i denne Periode ikke sværge til det nationale Banner, men mere eller mindre slutte sig til den universelle Tonekunst, kunne tælles: C. F. E. Horneman, hvis rige Begavelse kun sparsomt har taget til Orde, Leopold Rosenfeld — atter en talentfuld Lyriker —, Victor Bendix, Mat-

thison-Hansen, Fader og Søn (specielt Orgelkomponister), Ludvig Schytte (specielt Klaverkomponist).

Nu, i Slutningen af Aarhundredet, ere dog Tiderne kendeligt skiftede. Den nationale Forestillingskreds er i Færd med at trænges tilbage, nye Forbilleder have vist sig. I vore Dage ere ikke de nationale, men de internationale Tilknytninger i Overtal, især stærke Impulser fra Richard Wagner, ogsaa enkelte fra det nyeste Frankrig. Den unge danske Skole har vendt sig fra Lyrikken og prøver fortrinsvis Kræfter med store Opgaver: Louis Glass, Fini Henriques, Carl Nielsen. Ogsaa Kammermusikken har sine Repræsentanter i Axel Gade, Robert Hansen, Gustav Helsted. Tiden staar som ejendommelig Modsætning til den foregaaende nationale Periode. Om nogen egentlig »Skole« kan man ikke tale, langt snarere er det Individualiteterne, som ere fremme, unge Kræfter, der søge nye Veje, helst ad ubanede Stier, ofte impressionistisk og revolutionært, undertiden ogsaa med Blikket vendt henimod længst henfarne Tider, altid fyldte af uroligt Gæringsstof. Billedet som Helhed er altsaa ret broget. Hvorhen peger det? Ingen kan sige det — vi leve i en afgjort Overgangstid. Men Liv er der i Bevægelsen. Og hvor der er Liv, er Kraft.

ANGUL HAMMERICH.

III. DIGTEKUNST.

Hvad der duer af dansk Kunstdigtning før 1800 er overvejende af komisk Art. Kun enkelte Ædelsten af alvorlig Poesi kunne nævnes: nogle Salmer af Kingo eller Brorson, et Par Digte af Evald, lidt Vers hist og her. Den friske Naturlæde, Livets Skønhed eller Rædsel, Elskovs Jubel og Vaande, Sjælens stærke Tanker og Højtidsbrus kunde man ikke faa udløst i levende Poesi. Lysten manglede ikke. Der var en Sværm af Digttere i Slutningen af det 18de Aarhundrede: man skrev baade Tragedier og Heltedigte, oldnordiske og fædrelandshistoriske Fortællinger og Skuespil. Man længtes bort fra Dagliglivet og roste de gamle Forfædre. Men kun den skæmtomme jordbundne Digtning lykkedes: vittige Parodier, kvikke Smaarim, den pyntelige Idyl, Skælmeriets Ynde, muntre Klubviser, ogsaa hvas Satire: Revolutionen gjorde Folk politiske og kritiske mod Regeringen. Den alvorlige Poesi fik derimod hverken Huld eller Lød. Det skyldtes til Dels Tidsaanden. Slægten var frisindet, dygtig, human, men i sit Væsen prosaisk, med mere Sans for den borgerlige Kulturs hvide Lys end for Kunstens brogede Farver. Poesien blev Tærne hos det nyttige og dydige: Kimæren skulde slæbe Mursten. Det var en Slægt af Bymennesker: dens Naturpoesier syntes støvgraa, mest Beskrivelser og Læredigte i sindige Lunte-

trav med blege, saftløse Tillægsord. Dens Oldskildringer bare hverken Præget af de svundne Tider eller den Poesiens Tryllekaabe, der kunde løfte dem til Særliv; de hæmmes af Samtidens Sprog og Tanke. Dybe og begejstrede Følelser havde man i fuldt Maal, men man kunde ikke faa dem frem i dækkende Ord, de svinge mellem taarevædet Sentimentalitet og opstøttet Højtravenhed. Det er næsten pinligt at se f. Eks. Jens Baggesen (1764—1826): han, der er en saa smidig og sikker Mester i de lette Vers, bliver stakaandet og uartikuleret hysterisk, naar han skal udtrykke sin Begejstring for Tidens ædle og høje Idealer.

Det blev Adam Oehlenschläger (1779—1850), der kort efter Aarhundredskiftet bragte den danske Digtning en ny Vaar. Den kække Søkamp med Englænderne paa Københavns Red (1801) havde faaet hans og Folkets Blod til at rulle raskere. Bud fra den tyske Romantik æggede ham mod Nyttepoesien, mod Pope og Voltaire. Men navnlig

213. Adam Oehlenschläger.

var det Schellings Lærling, den norskfødte Henrik Steffens (1773—1845), hvis fyrige Personlighed fik hans Digtergeni til at springe ud, næsten paa én Nat. I Løbet af et Par Aar (1802—6) skabte han en ny Verden af ypperlige Kunstværker. De træge, graa Skygger livnedes, Himmel og Jord og Hav straaede pludselig i Sol og Farvepragt, Sproget gav sig til at flyve paa brede, brogede Vinger; det sang med fulde Brysttoner i en Mængde uforsøgte Rytmer og Melodier. »St. Hans-Aften-Spil« har den danske Sommer i By. Med »Aladdin« (1805) hjemførte han Østerlandenes varme Skønhed, yppig og øm Elskov, Ynglingens friske Livslyst og Sorg. Dette Drama har indvirket dybt paa nordisk Litteratur, det gaar igen i megen Eventyrdigtning, og dets Lovprisning af den umiddelbare, lykkelige Naturbegavelse, der sejrer over den kolde, slidende Forstand, er falden i frugtbar Jord. Dets muntre Lune viser tilbage til Holberg og frem til H. C. Andersen. — De nordiske Emner, som hans Forgængere havde famlet ved, frigjorde Oehlenschläger, ikke i nøjagtig Efterligning af Sagaernes eller Eddaens Stil og Stemning, men i afrundet Skønhed og storladne Former. Hurtig efter hinanden skrev han »Vaulundur«, hvor han stræbte at bøje Sproget tilbage mod større nordisk Enfold og Renhed, »Hakon Jarl« med Kampen mellem Hedenskab og Kristendom legemliggjort i to stærke, dramatisk virkningsfulde Skikkelser, »Baldur« og »Thors Rejse« i festlige og djærve

Vers. Andre Skrifter sluttede sig senere værdig hertil, navnlig Romanerne om Helge. Han prøvede nye Emner, Kunstnertragedie, romantisk Elskov, fædrelandshistoriske Sørgespil. Mange af hans talrige Arbejder staa temmelig lavt, i nogle slog han med Held ind paa nye Veje som i Dramaet »Dina« fra hans høje Alderdom; men det var med Værkerne fra 1802—6, han øvede sin store historiske Daad. Hans Digtning bæres af en varmbloedig, rafaclisk Skønhed; der er en strømmende Svulmen i Sproget, snarere end fyndig Karakteristik; han har en frodig Fantasi mere end skarp Tænkning; Figurerne som Tankerne blive noget almene; men det er gerne store, rørige Typer, han stiller mod hinanden. Der er noget sundt, rødmusset over hans Digterpersonlighed, en rund, lidt magelig Harmoni. Grundvolden i ham er det 18de Aarhundredes Humanitet (uden dets politiske Interesse); den er stundum lidt slap, men ægte nok; han var en lyskær, trøstig Hedningnatur i Liv og Død. Den Kamp, Baggesen, det 18de Aarhundredes Barn, førte med ham, var da ogsaa rent litterær; den gjaldt hans kunstneriske Synder, ikke hans Livsanskuelse.

En ny Aand og Tro fandtes derimod hos N. F. S. Grundtvig (1783—1872). Han beundrede Oehlenschlägers Digte og delte hans Glæde ved Nordens Oldtid. Men han trængte ind i den med langt større Kraft og Lidenskab end Mesteren; den gennemsyrede ham og farvede hans Kristentro, da han efter voldsomme aandelige Jordskælv løsnedes fra det 18de Aarhundredes Fornuftreligion og en Stormbølge af Trosfølelse vældede over hans Sjæl. Grundtvig er sikkert den mægtigste Personlighed, Danmark har haft i dette Aarhundrede. I hans Ungdom var der noget udæskende og nedtrædende ved ham, noget blegt ensidigt, en fanatisk Brand; Styrken i ham krævede heftig, at Verden skulde formes og føje sig efter hans Vilje og Syner; senere blev han mere tryk og glad og vidtfavnende. Som religiøs Reformator og Folkevækker har han grebet dybt ned i Folket, ogsaa ved sine Digte. Men som Poet har han ikke just ydet, hvad han havde Sang i sig til. Han var ingen født Kunstner, havde ikke megen byggende Fantasi, en usikker Smag og intet fint Øre. Da Oehlenschläger traadte frem, var Grundtvig ikke mere blød nok til, at den nye Kunst kunde omskabe ham. Men han brød sig næppe heller synderlig om Kunst i og for sig. Digtningen skulde tjene Religionen og Folkeopdragelsen: der var heri noget af det forrige Aarhundredes Nyttelære. Han skrev løs uden Ave, og kostelige Blomster gik tabt i Ugræs. Hans Digte kunne være frisk umiddelbare, men tit blive de træede, og man savner ofte den Tugt og Takt, der gør Vers stærkere end Malm. Han henter kraftige og klangfulde Ord fra det gamle Sprog eller Folkemaalet, men Tonen bliver hyppig noget bondsk. Meget i hans Skrifter er derfor ulæselige Rimerier i tungt Træskotramp, med Platheder og Mislyd.

Men i lykkelige Stunder, naar Sangen i hans Bryst faar fuldt Mæle, bruser den saa mandig høj, saa enfoldig dyb, at den kryster ens Hjerterod. Hans nordiske Digte ere Graasten mod Oehlenschlägers Marmor: Harpen har Strengene af Staal. Han er bedre i Digte, han personlig staar inde for, hvor han lærer og fortæller, trøster og ægger. Højest naar han vel i sine Salmers mægtige og dejlige Musik. — I denne Digtart fik han en Fælle i B. S. Ingemann (1789—1862), der traadte frem en halv Snes Aar efter Oehlenschläger som en maaneskinsbleg og sygelig fantastisk Romantiker og en tarvelig Kunstner, men siden fik Rødme i Kinderne og udviklede sig til en fin og blød Sanger. I hans og Grundtvigs Salmer enes den ældre Digtters dybe Mandsrøst saa harmonisk med den skære kvindelige Skønhed i Ingemanns dugrene Morgen- og Aftensange.

214. B. S. Ingemann, efter Maleri af C. W. Eckersberg.

Fra Tiden om 1825 bryder et helt Kuld Digtere igennem. Oehlenschläger har overskygget dem: de bringe til Dels hans Poesi til Modning, men have ogsaa deres eget Aasyn. Mens Digtningen før væsentlig var Vers, kommer Prosaen nu mere i Brug. Ingemann skrev Romaner om dansk Middelalder, J. C. Hauch (1790—1872) lidt senere om Emner fra Polen eller Amerika, fra Frankrig eller den ældre danske Historie. To af disse Forfattere vare ikke mere unge. Steen Blicher (1782—1848), en udmærket digterisk Begavelse, men kuert af trange Kaar, bragte Jyllands Natur og Folk ind i Litteraturen med sine Noveller. De bedste af disse staa særdeles højt ved deres dunkle Tragik, deres kraftige Provinslune og deres livfulde Virkelighedspræg. Blandt hans Digte findes nogle af vore ypperste. Hans Sprog er lidt gammeldags og kantet: han var ogsaa kommen lovlige sent under Oehlenschlägers Indflydelse. Men hans Noveller faa derved ofte noget troskyldigt indtagende. Han brød en helt ny Vej ved Skrifter i jydsk Mundart (E Bindstouw). Fru Gyllembourg (1773—1856) skildrede i sine Hverdagshistorier Hændelser paa Herregaarde og i Hovedstads-kredse. Hun ynder romantiske Emner, har et kvikt Øje, navnlig for Unoder i Familie- og Selskabslivet, er overbærende og advarende mod Lidenskabens Vælde. Blicher var noget paavirket af engelsk Digtning, Fru Gyllembourgs Dannelse har fransk Mærke; det samme gjaldt hendes Søn J. L. Heiberg (1791—1860) og hans Ven Henrik Hertz

(1797—1870). Disse to skabte et nyt dansk Lystspil med gratiøs Elskovsleg og Satire mod Borgerskabet, noget i Slægt med Fru Gyllembourgs. Navnlig Heibergs Vaudeviller gjorde stor Lykke. Deres Personskildring

215. Steen Blicher paa Heden: Materi af Chr. Dalsgaard.

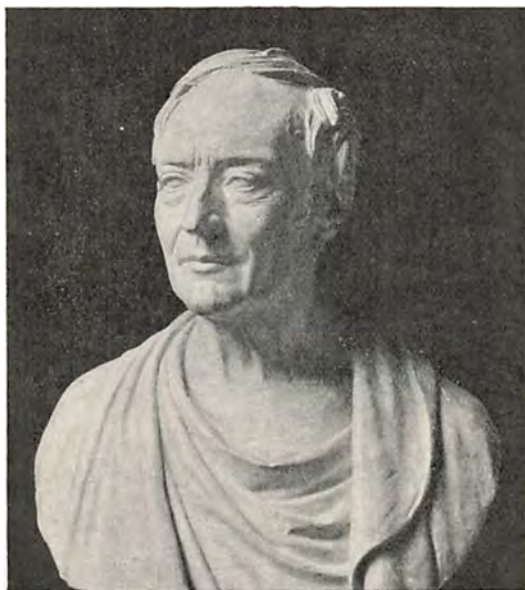
er ikke dyb, Indholdet er meget luftigt og Farven lagt tynd paa. Men de ere spotske og muntre, skrevne med sikker scenisk Sans og musikalsk Smag, skabte til at ses, mere end til at læses. Heiberg og Hertz vare i meget Arvtagere efter Baggesen, hvis Kamp mod Oehlenschläger

de fortsatte. De have større Kunstfærdighed end poetisk Fylde, skrive behagelig let, gøre Sproget klart og rent og rammende. Hertz er et godt Hoved og svært fingernem; han efterligner behændig alskens Digtformer, fra gamle Kæmpeviser til baggesenske Rimbreve. Heiberg er betydeligere; han har et fint og lyst Vid, en øvet Tanke og en slagfærdig Kritik; han herskede i lang Tid som litterær Dommer, indførte æstetiske Principper og en høflig Tone i Kritikken. Han er størst i sine slebne satiriske Vers og i pompøse Tankedigte.

Hos dette Slægtled er Sansen for det oldnordiske ved at svinde; de søge heller til Middelalderen eller en nærmere Fortid, men sjældent med Oehlenschlägers Troskyld. Hertz's lovprieste Riddertragedie »Svend Dyrings Hus« er lavet med sindrig Færdighed og Smag; men den er Forgyltning, ikke Guld,

Teater, ikke en Levendegørelse af det gamle. Som Baggesen færdes de sikrest i Tiden, som de leve i. Men de ere fostrede af Oehlenschläger, og Romantikken slipper dem ikke. Heiberg prøver, undertiden noget udvortes, at knytte den til Virkeligheden, hvor hans Spøg og Spot tumler sig frit. H. C. Andersen (1805—75) gør det langt inderligere i sine *Eventyr*; ved den naive Sammensmeltning af romantisk Fantasi og frisk Iagttagelse, af muntert dansk Lune og blød Følelse ere de bedste af disse blevne et varigt Eje for unge og gamle.

Fire Digtere af denne Slægt bragte Poesien til en rigere og højere Blomstring. Poul Møller (1794—1838), en af vor Litteraturs solideste Mænd, har foruden sin Novelle »En dansk Students Eventyr«, et Hovedværk i vor Prosadigtning ved sin kraftige Skæmt og Karakter-skildring, væsentlig kun skrevet et Bundt Vers. De fylde lidt, men veje des mere. Den jævne Naturlighed og vederhæftige Følelser udtrykkes i rolig Skønhed og lyslevende Farver, en Form saa fast som Marmor klinger i den lødigste Musik. Vi have ingen Poesi, der er mere hellensk, ingen, der er mere hjemlig. Hans broderlige Ven

216. J. L. Heibergs Buste. udført af H. V. Bissen.

Christian Winther (1796—1876) samlede i sine Digte al den danske Naturs Duft og Skønhed, al Elskovens Fryd og Længsel. En mere nøjagtig og poesisvanger Naturdigtning kan næppe tænkes, sødere Kærlighedssange vil vanskelig findes. Der er tit noget næsten koket hverdagsagtigt i hans Udtryk (han havde læst Heine), men det faar Ynde og Adel, baaret paa hans fulde Melodier. Han er den første

217. Chr. Winther.

Sanger blandt vore Digtere, hans Vers ere lange bløde Fuglefløjt. Emil Aarestrup (1800—56) er en kaadere Kærligheds-poet, mere sanselig varm, mere nydende den legemlige Skønhed. Hans ypperlige Vers er en Fest af rige Toner og Farver med Vin af Kvindesødme og Elskovsduft. Hos Hauch er Himlen høstlig, septemberrén. Hans Digte kunne have lidt blegt og stift, men de ere lysende alvorlige som Stjernerne, han besang, skælvende af redelig Følelse og stille Begejstring. For ham var Digterens Kald helligt. Hauch havde desuden

en virkelig Evne til at gaa i andres Ham. Hans Efterligninger af fremmede Folkeviser er karaktertro og ægte Poesi. Og han kan give Lidenskaben et mærkelig umiddelbart Udtryk.

Hidtil havde Kunsten gerne haft nok i sit eget; nu begyndte den at tjene andre Interesser, etiske og politiske. Der var Tilløb derhenad hos Poul Møller og i den heibergske Kreds'es Samfundssatire, navnlig i Heibergs »En Sjæl efter Døden« (1840), en idéforladt Bedsteborgers Nedfart til Kedsomhedens Helvede. Men Spøgen var Herre over Moralén. Næste Aar udgav Fr. Paludan-Müller (1809—76) 1ste Del af sit Størværk »Adam Homo«. Her tog den strenge Elik Magten. Med bedsk Realisme og blodig Haan hudfletter Digteren et typisk Menneske, som vinder Verdens Ros og Herlighed, men forraader sin Idealitet, til hans Sjæl er en sønderrevet Pjalt. I Søren Kierkegaard (1813—55) fik Slægten kort efter en voldsommere Dommer. Han brød Staven over Tidens æstetiske Livssyn og satte den religiøse Tros Paradoks frem til Fane. Hans teologisk-filosofiske Forfatterskab vedkommer os kun lidet her. Han strejfer Digtningen i lyriske Udbrud og Skildringer som »Forførerens Dagbog«, der i sin Tid beundredes højt. Nu tykkes de noget falmende og afflektede, og man savner kunstnerisk Begrænsning hos ham. Men han maa nævnes som en af vore største Prosamestre; hans Sprog er enestaaende højeligt og spillende og udtrykksfuldt, blot med en lidt ufrisk Byfarve og en Lugt af Lampen.

Julirevolutionen i Frankrig vakte de unge til Kritik af det ene-vældige Kongedømme, man saa længe fromt og fredelig havde hygget sig under. De gamle saa derimod næsten alle skævt til den nye politiske Larm. Oppositionen skaffede sig Lyd i Bladene, med skarpest Vid og Brod i »Korsaren«, som udgaves af en ung Jøde Meir Goldschmidt (1819—87, Portr. S. 233). Hans fine, smidige Prosa-kunst satte sig dog et varigere Minde i hans Fortællinger, hvor han viser en lydhør Sans for Sjælelivet og især har skildret jødiske Personer og Forhold rørende og sikkert. Oppositionens egentlige Skjald blev Studenterdigteren Carl Ploug (1813—94), der sang med kraftig Røst om Folkefrihed, national Vækkelse og Samvirken med Broderlandene Norge og Sverige. En anden Studenterdigter, J. C. Hostrup (1818—92), vandt samtidig stor Yndest ved sine Lystspil. De ere frodigere end Heibergs i Løjer og Lune, Sproget har saftigere og nøjagtigere Farve, en hel Flok af Personerne, især Borgerfolk og Studenter, tegne sig livfuldt, skinnende af overgiven Komik. Hans Lystspil have ingen politisk Tendens, selv om de nok kunne snærte den gamle Tid; Grundtonen er munter elskværdig. — Omvæltningen i 1848, Indførelsen af den frie Forfatning og Kampen om Sønderjylland af-fødte en Del national Digtning som Soldatervisen »Dengang jeg drog afsted« og bragte nye Spørgsmaal ind i Litteraturen, saaledes Kravet om Kvindernes Frigørelse.

Men det var, som den frodige Digterskov om Oehlenschläger holdt op at skyde nye Spirer, da den store Bøg faldt. Dansk Digtning efter 1850 er tynd mod den fra Aarhundredets første Halvdel. Politikken og den nationale Spænding tog Interesserne fangne. Ældre Digtere som Inge-mann, Paludan-Müller og Winther (»Hjortens Flugt« 1855) ydede endnu i denne Tid nogle af deres bedste Værker. Men Ebben mærkes. Mindre Digtere af den forrige Slægt som H. P. Holst (1811—93), en dreven og smagfuld Skribent, eller H. V. Kaalund (1818—85), en raadyragtig Poet, eller Ludv. Bødtcher (1793—1874), hvis lille Bind kræsne og sirlige Lyrik nu samles, vinde store Navne og hilses med Begejstring.

218. Fr. Paludan-Müller, efter Maleri af Constantin Hansen.

219. Georg Brandes.

romaner eller gotter sig ved kilrende, udvendige Løjer, synger Viser med Gemytlighed og Skumlerier og grinagtigt Vrøvl. Man er glad ved sit eget, begejstres over Bondedigtere, der just ikke have stærk Duft af Jord, og føler ingen Trang til Paavirkning af fremmede.

I Begyndelsen af Halvfjerdserne gik der en Fornyelsens Blæst gennem Litteraturen. Den ulykkelige Krig i 1864 og Frankrigs Nederlag i 1870 gjorde Folk alvorlige, mismodige, kritiske. Man indsaa, at den gamle Digterskole var udlevet. Politisk og religiøs Radikalisme gærede i Sindene. Det blev Georg Brandes (f. 1842), der med sin ildnende og æggende Tale sejede det visne væk og kaldte en ny Tid frem. Han ledede fremmede Litteraturers Strømme ind til de unge og tog Vaaben for den frie Tanke. Det var

De nye Stjerner komme sparsomt og med lange Mellemlum. Der kan nævnes en Fortælling som Schacks hvasse og dybe »Fantaster« eller Chr. Richardt (1831—92), en fortræffelig Digter, skælmsk og kvidrende som en Lærke, med fin og glad Natursans og ypperlig Versekunst. Men der er lidt ængstende i hans Virtuositet, Billeder og Rim spidses næsten til Brandere.

Der mærkes Forfald i Tiden. De ældre Digteres Stil og Emner trædes ud i safløse Gentagelser; deres ædle Sprogmonter slides flade, eller man nøjes med skødesløst prægede Byttenge. Blodet er ikke frisk mere; man svælger i spændende Fantasterier eller tarvelig skrevne historiske Ro-

220. J. P. Jacobsen.

især Frankrigs Kritik og realistiske Prosadigtning, der maatte befrugte den nye Skole. Fra Romantikens Drømmeland drog man ind i Nutidslivet og stræbte at gengive det med ny Ordkunst og streng Nøjagtighed, uden Forskønnelsens Sminke, uden løjet Mildning af Virkelighedens skærende Mislyd. Man trængte til et Ludbad efter Fantasteriet. Det nye Røre vakte to Digtere af høj Rang. Botanikeren J. P. Jacobsen (1847—85) studerede Modersmaalet med samme Lidenskab som sine Planter og forvandlede Ordene til en Mark af Blomster. Han lærte os, at Prosa burde formes varlig og slebet som Vers. Beretningerne afløstes af levende Handling. Talen blev et Silkelin, der viste Sjælen næsten nøgen. Sproget fik ny Rytme og Lød, en Sarthed og Pragt og Sødme, der blev farlig som Forbillede. Han har væsentlig kun skrevet to Romaner, »Marie Grubbe« og »Niels Lyhne«, den første historisk med ihærdig Stræben efter at genskabe det 17de Aarhundredes Tale og Stemning i Pøesi, den anden en Nutidsskildring med modnere Kunst, begge om Jagten efter den bristende Lykke.

Jacobsen hørte ikke helt hjemme i den nye Skole, Holger Drachmann (f. 1846) endnu mindre. Han har Rødder i den gamle Romantik, men han livnede den med Havluft. I ham fik vi omsider en Digter, der kendte Søen og vore Søfolk, hvem han gav Plads i Litteraturen ved sine raske Fortællinger. Drachmann har skrevet fortrinlig Prosa (Rejsebilleder, Eventyr, Romaner) og Skuespil, der have gjort Lykke; men det er ved sin Lyrik han er en af vore ypperste Digtere. Den har paa sin Højde Improvisationens Friskhed, en fuldblodig Kunst og en vidunderlig melodisk Rigdom. I hans Sprog enes saftfuld Jævnhed med den blødeste Ynde; han spænder fra Metalanfaren til Stemninger, der ere Nyn af fine Violiner, fra Drikkevisen til Oden, han synger om Hav og Jord, om Fortidsminder og Nutidens Rørelser, om Mænd og al Elskovens Berusning. Jacobsen og Drachmann ere udprægede Mod-sætninger, den første en yderst selvkritisk Kunstner, som ikke slipper noget Værk, før det er udarbejdet til den største Finhed; den anden slænger sine Digtninge rundhaandet om sig, gode og ringe i Flæng.

221. Holger Drachmann.

Den ene et Gran sygelig, den anden stundum vel frisk: men den syge støt af Karakter, retlinjet i sine Meninger, den friske svajende for mange Stemninger med noget sprukket i Personligheden.

Andre Medlemmer af den realistiske Skole havde ondt ved at finde

222. Henrik Pontoppidan.

en ny Sprogkunst. Deres Eksperimenter vare ikke altid heldige, og Stoffet var tit genstridigt. S. Schandorph (f. 1836), der skildrede Smaafolk, Bønder og Købstadborgere bredt humoristisk, smurte ofte vel stærkt paa med grelle, metalliske Farver. Den slittige og lærde Karl Gjellerup (f. 1857), der kom frem sidst i 70'erne, skrev sine første Fortællinger alt andet end godt: hans samtidige, Herman Bang (f. 1857), vred sig i sentimental Smagløshed, smittet af fremmede Sprog: man havde ondt ved at skønne hans Romaners Værd for deres skingrende falske Toner. Men der var Kampmod i den Tid; man gav sig dristig i Kast med nye Opgaver, skar løs paa Livets alvorlige Spørgsmaal, sociale

og religiøse, og skrev store Bøger. Den politiske Strid mod Godsejersministeriet virkede æggende med. Den endte med et Nederlag i 1885, og ved samme Tid sprængtes det litterære Venstre. Det mærkedes snart i Litteraturen: Livsmodet sank; man blev lavmælt, lapset overlegen og blaseret, gemte sig ind i sig selv og dyrkede Kunsten ivrig. Der kom en Flok smaa Bøger, skrevne med forfinet Kunst, tit næsten nipsagtlig, af P. Nansen eller Karl Larsen, som bl. a. studerede københavnske Proletarers Sprog og Væsen, eller af Johs. Jørgensen, der under fransk litterær Paavirkning slog sig paa Symbolisme og Katolicisme. Henrik Pontoppidan (f. 1857), en udmærket Fortæller, med et klart og smukt Sprog, spotsk, selvstændig og oprørsk, staar kraftigst blandt dem alle, bedst i sine Bondelivsskildringer. Hos nogle af de yngste synes Forfinelsen ved at afløses af en vis Brutalitet. Der skrives en Mængde Bøger, mest Fortællinger, nogle Skuespil, i den senere Tid en Del Vers, men Flugten er gerne lav og Synet snævert, Emnerne ofte bisarre. Forsumpningen i det offentlige Liv virker paa Litteraturen: den mangler Sangbund. Den Digtning, Folk søger til, er mest religiøse Traktater og Familieromaner eller elegant lystne Fortællinger og Revyviser.

Ser man tilbage over Aarhundredets Litteratur, vil det findes, at en væsentlig Del af de levedygtige Værker ere lystige eller satiriske. Selv de alvorlige faa gerne en Isket af Skæmt. Vi have udmærket Lyrik, munter og lidenskabelig og højtidelig, og en Mængde fortrinlige

Noveller. Det alvorlige Drama har derimod ikke ret kunnet trives. Paa det Omraade er Oehlenschläger vedblivende Førstemand, selv om andre have lavet bedre Teaterstykker end han. Somme af vore Romaner have ikke ringe Værd, men oftest mangle vi Franskændenes Evne til at bygge en Bog eller Englændernes til at skabe Karakterer. »Niels Lyhne« turde blive en af de bedste.

En Sammenligning mellem Aarhundredets Begyndelse og dets Slutning bliver ikke helt smigrende for Nutidens Litteratur. Almindelsen er større, Forfatterne langt talrigere — man har nu ogsaa nemmere ved at faa trykt — Skrivefærdigheden er snart et Fælleseje, om end den pyntelige Lethed tit er overfladisk, Sansen for nøjagtigt Ordvalg og kærnefuldt dansk Sprog noget sløvet. Paa nogle Punkter ere vi gaaet frem. Fortællekunsten er blevet strammere, der er større Aabenhjærtighed og finere Afskygninger i Sjæleskildringen, et dristigere Emnevalg, nye Folkelag ere tagne under kunstnerisk Behandling. Den realistiske Skole har Fortjeneste af at have vovet sig ind paa Livets Skyggeside og vist, at Verden ikke er af Sukker. Et Par af vore Digttere maa regnes blandt Danmarks bedste, og andres Talent er uomtvisteligt. Men Grund til Pral have vi ikke. Sansen for Poesi eller Forstand paa Kunst er næppe synderlig dyb eller vid. Og i det hele kan vor Tids Digtning ikke maale sig med den, der brød frem ved Aarhundredets Begyndelse og modnedes med Slægten fra 1825. I Digtningen tør vi ikke rose os af, at vi ere meget bedre end vore Forfædre.

NIELS MØLLER.

IV. DEN DANSKE SKUEPLADS.

Det 19de Aarhundrede betegner i Danmark et betydeligt Fremskridt for Teatret. Danmarks Hovedstad gik ind i Aarhundredet med eet offentligt Teater, der kunde rumme 12—1300 Mennesker, og den har ved Aarhundredets Slutning 4 Teatre, der tilsammen kunne modtage c. 5600 Tilskuere, og medens det kgl. Teater for 100 Aar siden spillede 150 Gange i Sæsonens Løb, give de nuværende 4 Teatre tilsammen op imod 1100 Forestillinger. Ved Aarhundredets Begyndelse vilde hver af Byens 100 000 Mennesker kunne komme gennemsnitlig 2—3 Gange i Teatret om Aaret, medens Teatrene nu kunne byde enhver af de 400 000 Københavnerne til Gæst 15 Gange i Sæsonen. Teatret, der ved Aarhundredets Begyndelse var en af Overklassernes Særforøjelser, er i den forløbne Tid trængt ned til Samfundets bredere Lag og har netop her fyldigt bevisliggjort sin opdragende og oplivende Indvirkning.

Som et vigtigt Led i denne Bevægelse have de københavnske Privatteatre Krav paa særlig Opmærksomhed. Netop 100 Aar efter at »de danske Aktører« flyttede ind i deres nye Komediehus paa Kongens

Nytorv, aabnedes det første københavnske Privatteater, Kasino, med 1400 Pladser (1848). Deltets Virkefelt blev dog stærkt begrænset, thi Det kgl. Teater besad ifølge dets kgl. Privilegium af $11/9$ 1750 Eneret paa Opførelsen af Skuespil («udi det danske, tyske og franske Sprog») i Staden København. Det tillodes Kasino kun at opføre Stykker henhørende under den dramatiske Kunsts lavere Sfære, som Lystspil, Folkekomedier, Vaudeviller og Operetter, og dets Repertoire-Valg indskrænkedes end yderligere ved den Bestemmelse, at intet Stykke af Det kgl. Teaters Repertoire maatte opføres paa Kasino, end ikke i omarbejdet Skikkelse eller i ny Oversættelse. Paa lignende Bevillingsvilkaar oprettedes senere Folketeatret med 1300 Pladser (1857) og Dagmar-teatret med 1280 Pladser (1882). Skønt Privatteatrenes Repertoire, alt som Aarene gik, ikke holdt sig Begrænsningen inden for de anførte Skuespilarter helt efterrettelig, var deres Virksomhed i mange Tilfælde afhængig af Det kgl. Teaters Chef.

Privatteatrene bleve under disse Forhold ligefrem tvungne til at søge til Udlandets Skuespil-Litteratur, medens hele den ældre danske dramatiske Litteratur, der var opført paa Det kgl. Teater, for største Delen henlaa ubenyttet i dets Arkiv: thi det siger sig selv, at intet Teater, hvor arbejdsdygtigt det end monne være, kunde holde hele vor rige Skuespil-Litteratur paa Repertoiret. I disse forkludrede Forhold greb Loven om Teaterdrift i København af $12/4$ 1889, oprindeligt forelagt i Folketinget af Dr. phil. Edv. Brandes, omordnende ind. Den ophævede Det kgl. Teaters Eneret til Skuespil-Opførelser i København og gav herved Privatteatrene Frihed til at vælge deres Repertoire blandt samtlige dramatiske Genrer; men tillige bestemte den, at »intet privat Teater maa opføre noget til Det kgl. Teaters Repertoire henhørende Stykke, medmindre Det kgl. Teater ikke har bragt Stykket til Opførelse efter denne Lovs Udstedelse i Løbet af 10 paa hinanden følgende Aar«. Den daværende Kultusminister (Scavenius) lod vel udarbejde en Fortegnelse paa 160 Skuespil, der skulde udgøre »Det kgl. Teaters Repertoire, som det i de næste 10 Aar ikke tillades at opføre paa noget andet Teater« i København; men Teatret kunde ikke gennemføre dette Arbejde, og forgæves søgte det at udvirke en Forlængelse af Tidsfristen fra 10 til 20 Aar. $10/5$ 1899 (Ti-Aarsdagen for Teaterlovens Ikrafttræden) bortfaldt Det kgl. Teaters Stavnsbaand paa de Hundreder af dramatiske Arbejder, Teatret i sin 150-aarige Virksomhed havde opført. Fra denne Dag af maa Det kgl. Teater altsaa for at vedligeholde sin uindskrænkede Ejendomsret til et Skuespil opføre det mindst een Gang hvert 10de Aar. Allerede nu er Antallet af Stykker, som Det kgl. Teater paa denne Vis har bevaret for sig, kun ringe, ikke engang 100, og der kan næppe være Tvivl om, at dette i Løbet af nogle faa Aar vil formindskes yderligere; men herved sker

ingen Skade: den danske Skuespil-Litteratur vil fra et monopoliseret Statsteaters Ejendom blive saa at sige det hele danske Folks.

Medens det klassiske Repertoire saaledes af sig selv glider Det kgl. Teater ud af Hænderne, har dette selv for et Par Aar siden ved en

223. Det kgl. Teater; Arkitekter: V. Dahlerup og Ove Petersen.

Forringelse i en kort i Forvejen indført Forbedring i Forfatternes Honorarforhold skabt en Misstemning hos disse, som kan komme Privatteatrene til gode. Efter Forfatter-Regulativet af 1856 kunde et Helafstensstykke indbringe sin Forfatter som Maksimalsum 7150 Kr.; ved Regulativet af 1890 steg Honoraret til 12 400 Kr. foruden fra den 101. Forestilling 2 % af Brutto-Indtægten, hvis Forfatteren levede; men ved Ændringen i 1896 nedsattes den atter til 9100 Kr., hvortil kunde komme endnu 2 200 Kr., saafremt Forfatteren oplever 52.--101. Forestilling, medens ved Regulativet af 1890 ogsaa Honoraret for disse Forestillinger tilfaldt Forfatterens Arvinger, saafremt ikke 50 Aar vare forløbne siden hans Død. For mindre Stykker stiller Honoraret sig saaledes efter Regulativet af 1856: 1850 til 3700 Kr., efter Regulativet af 1890: 4100 til 8200 Kr. foruden fra 101. Forestilling 15 til 30 Kr. til

den levende Forfatter, fra 1896: 2 800 til 5 600 Kr., hvortil kunde komme under samme Forudsætning som ved Helaftensstykker endnu 750 til 1500 Kr. — Der er næppe Tvil om, at herefter vil den ældre danske Skuespil-Litteratur ved Opførelser paa Privatteatrene i større

224. Johanne Luise Heiberg.
Statue af H. V. Bissen.

Omfang end tidligere naa ud til de bredere Lag i Befolkningen. Det kgl. Teater har selv i de senere Aar gjort Forsøg paa at faa disse Lag i Tale gennem en Række Eftermiddagsforestillinger (i Reglen paa Helligdage) til nedsat, omtrent halv, Pris, men Forsøget er næppe lykkedes helt, især fordi Tiden mellem Helligdagsfredens Op-hør og den ordinære Aftenforestillings Begyndelse var for knap til Opførelse af de fleste Helaftensstykker, og man maatte jævnlig nøjes med et mindre Stykke og en mindre Ballet eller en større Ballet alene. Noget lignende gælder om de saakaldte Folkeforestillinger, som de københavnske Privatteatre give i stigende Tal Søndag Eftermiddag til halv Pris: de mere fylde Kassen end udbrede Kundskab til dansk Litteratur blandt Teaterpublikummet.

Medens Teatret selv saaledes i Løbet af det 19de Aarhundrede har arbejdet sig nedad gennem Samfundets Lag for at indvinde større og større Publikum for sig, har dets udøvende Kunstnere stræbt i modsat

Retning: opad. De gik ind i Aarhundredet som en Pariakaste; endnu 1798 kunde P. A. Heiberg i sin »Sproggranskning« med fuld Føje spotte Skuespillernes borgerlige Anseelse ved at forklare Ordet »Acteur« som: »En Person, der ikke maa tro sig for god til at gøre Løjer for en Bouteille Vin«. Helt uforskyldt var denne Ringagt nu ingenlunde: Dannelsen blandt Personalet var kun lidet dybtgaaende, og Velanstændigheden havde ikke større Tiltrækning for det kvindelige Personale end at i Løbet af 10 Aar kun 2 Skuespillerinder bleve fundne værdige til de udsatte Præmier for »Dyd og ulasteligt Levned«. Hvor aabenlys en Falliterklæring end dette kunde synes, blev dog netop Fremhævelsen af disse to retfærdige i Skuepladsens Sodoma Begyndelsen til Skuespillerindernes Optagelse i Borgerskabets Omgangsliv. Her som saa ofte i det menneskelige Liv var det første Skridt vanskeligt men tillige afgørende; da Skuespillerinderne først havde faaet Foden inden for Borgernes Døre, vandt de for hver Dag Terræn, og snart fandt der en

Vekselvirkning Sted: Skuespillerinderne modtoges i de bedste Familier, og Døtre af disse søgte til Gengæld at vinde Lykke ved Teatret. Alle-rede 1831, da Johan Ludvig Heiberg ægtede den unge Skuespillerinde Jomfru Pätges, fik hævdevunden Misagt et forsvarligt Grundskud, og de følgende Aar hævdede yderligere Skuespillerinderne til social Ligeberettigelse; 50'erne saa København delt i 2 selskabelige Lejre, hvis Fane-mærker vare de 2 Skuespillerinder Fru Heiberg og Fru Nielsen, dog først Aaret 1870 bragte Teatrets Damer Autoriteternes Anerkendelse ved Indførelsen af den officielle Frue- og Frøken-Titulatur i Stedet for det hidtil brugte »Madam« og »Jomfru«.

Jævn-sides med denne sociale Opgang er gennem Aarhundredet gaaet en Forbedring i Skuespillerstandens økonomiske Kaar. Ved Aarhundredets Begyndelse

vare de højeste Gager 1000 Rdlr., ved dets Slutning ere de stegne til 10 000 Kr. og derover; dog maa bemærkes, at den faste Gage udgør kun Halvdelen, medens den anden Halvdel indvindes ved *Feu'en*. Denne Spillepræmie, der indførtes 1842, var tænkt som en Ansporing i Kunstens Tjeneste, men den har i Aarenes Løb vist sig mere som en Hindring for yngre Kræfters Fremgang, idet ældre Kunstnere af dette Lønningssystem ligefrem tvinges til ikke blot at holde paa ældre Roller det længst mulige, men ogsaa til at erhverve sig saa mange nye som gørligt. Dette Lønningssystem vanskeliggør ogsaa Overgangen for ansete Privatteater-Skuespillere til Det kgl. Teater, thi de københavnske Privat-teatre, særlig Dagmar-teatret, give deres bedste Kræfter lige saa store *faste* Gager som det kgl. Teaters Kunstneres Gager + *Feu*.

Paa samme Tid som Skuespillerstanden steg til social Anseelse og økonomisk Tryghed, voksede Vanskelighederne ved at faa fast Kunstner-fodfæste paa Scenen. Ved Aarhundredets Begyndelse var Springet fra de dengang stærkt florerende dramatiske Klubbers Brædder op paa Det kgl. Teaters Scene ingenlunde uoverkommeligt for en ung, køn Student; nu derimod er Vejen fra Dilettant til Kunstner lang og trang, ofte ufremkommelig. Grunden hertil maa for en stor Del søges i

225. J. C. Ryge.

Forskellen mellem Fortidens »Selskabs«-Teatre og Nutidens Amatørforestillinger; dengang tog man sig alvorlige Opgaver for, nu nøjes man som Regel med de i enhver Henseende letteste Sager; dog have 40'ernes og senere Tidens Studenterkomedier i Aarenes Løb tilført

226. Michael Wiehe.

den danske Skueplads baade ikke faa Forfattere, først og fremmest Hostrup, og en Række Fremstillere, der fik Kunstner-rang jævnsides de bedste. Dertil kommer Forskellen mellem Teatrets Repertoire da og nu; *dengang* ensformigt borgerligt, *nu* broget mangfoldigt. Denne Forskel nødvendiggør en Forandring i Skuespillernes Uddannelse: medens ved Aarhundredets Begyndelse enhver, der mægtede at føre en livlig Samtale i det selskabelige Liv og var i Besiddelse af en tydelig Stemme, med nogenlunde Lethed formaaede at aflevere Replikker i Tidens borgerlige Stykker, kræver det nuværende Repertoires Mangfoldighed en særlig Uddannelse

ej alene i Stemmens Benyttelse, men tillige i Foredragets Art; thi hver Litteraturperiode kræver sit Tempo, hver Forfatter sin Rytme. Netop for at indvie den nye Begynder i disse Hemmeligheder oprettedes 1886 efter den daværende Teaterchef, Kammerherre Fallesens Forslag en dramatisk Elevskole ved Det kgl. Teater. Skolens Undervisningsfag vare, foruden forskellige Sprog og legemlige Færdigheder, Øvelser i Stemmeføring og Artikulation, Udtale og Versfremsigelse samt Instruktion i Roller inden for det højere Skuespil, Komedi og Lystspillet. Men Bevillingen (5 000 Kr. aarlig) toges paa de provisoriske Finanslove, og Skolen faldt da som et Offer for det politiske Forlig af 1894; dog opretholdes den, om end i mindre Former, endnu af Teatrets egne Midler.

Hovedbestanddelen af Det kgl. Teaters Repertoire i 18de Aarh. var den klassiske Komædie med Holberg og Molière i første Række, henimod Aarhundredets Slutning isprængt med de mere følsomme Iflandske Borgerhjem-Skuespil og nogle engelske Figur-Komedier, medens nogle Aar senere, paa Grænsen mellem det 18de og 19de Aarh., den Kotzebue'ske Oversvømmelse begyndte. I det første Tiaar af 19de Aarh. fremstod saa Adam Ochenschläger, og med ham holdt den danske

patetiske Stil sit Indtog paa den danske Scene. Den norskfødte Michael Rosing (1756—1818), hvis mandige Begejstring havde inspireret Oehlenschläger, kom ikke til at levendegøre de nordiske Helte-skikkelser; Sygdom lamslog ham, og vegere Fremstillere maatte i nogle Aar gøre Nødtjeneste, indtil J. C. Ryge (1780—1842) traadte frem (1813) og med sin gigantiske Personlighed prægede den nordiske Helt i sit Billede; efter ham fulgte hos Oehlenschläger N. P. Nielsen (1795—1860), Wilh. Holst (1807—98), Vilh. Wiehe (1827—84) og Chr. Zangenberg (f. 1853); men ingen vovede en Nyprægning, og ingen naaede ham i Kraft eller i Sjæl. Medens den nordiske Helt maatte vente paa sin Fremstillere, fandt Heltinden straks en næsten ideal Fremstillende i den sværmeriske Mad. Eline Heger (1774—1842), og Typen forædledes ved den følgende Fremstillende Mad. Wexschall: Fru Anna Nielsen (1803—56); efterhende fulgte bl. a. Mad. Elis. Frd. Margr. Holst (1811—91), Mad.

227. L. Phister.

Hegers Datter, og Fru Josephine Eckardt (f. 1839), der bevarede den ædle Form, men ikke ejede Forbilledets Sjælevarme.

3 Uger efter Ryges Debut opførtes det første Stykke af Shakespeare paa den danske Scene: *Hamlet* ($12/5$ 1813) med Oversætteren Peter Foersom (1777—1817) i Titelrollen, og hans højtidsfulde Tro skabte maaske den bedste *Hamlet*, den danske Scene har haft, end ikke Fr. L. Høedt (1820—85) undtagen, skønt hans Debut i denne Rolle (1851) indvarslede et nyt Afsnit i dansk Skuespilkunst. For øvrigt har Shakespeare ikke sat afgørende Skel i danske Skuespilleres Kunst: Ryge fremstillede med gribende Vælde *Macbeth* og *Kong Lear*, N. P. Nielsen tog med megen Virkning Arv efter ham i disse Roller, Emil Poulsen (f. 1842) fandt hos Shakespeare sin smukkeste Ungersvend: Prins Henrik i *Kong Henrik IV*; men selv disse Kunstneres egentlige Virkefelt falder uden for Shakespeare.

I Tiaaret efter den 1ste Shakespeare-Opførelse indførte J. L. Heiberg Vaudevillen, medens omtrent samtidigt den snilde Franskmand Scribe begyndte at fortrænge den plumpe Tysker Kotzebue i Oversættelsernes Syndflod, og snart efter fulgte en grødefuld Tid for den danske dramatiske Litteratur, hvor først den produktive Henrik Hertz gør sig

228. Olaf Poulsen som »Kaspar Roghals« i
»Der var en Gang«.

gere. I Tidens romantiske Skuespil Heibergs (1812—90) Navn om Kap med Michael Wiehes (1820—64), medens hun med sin blændende Alsidighed glimrer i pragtfuldt Samspil, brænder han med Inderlighedens stille Lue.

Jævnside med denne Frodighed i Skuespildigtningens Nyskud holdes den klassiske Komædie i stort Tal paa Repertoiret; Phister bevarer her den Tradition, han tog i Arv fra sin Lærer Fr. Ludv. Vilh. Lindgreen (1770—1842), medens han med sin Hustru Fru Louise Phister (f. 1816) samtidig véd at fornye det holbergske Tjernerpar Henrik og Pernille,

gældende, og hvor senere, i Fyrerne, C. Hostrup indfører den danske Student paa Scenen. I Heibergs og Hertz's borgerlige Vaudeviller og Lystspil finde en Række kaade og vittige Karakter-Komikere den rette Jordbund for deres Talent, saaledes P. J. Frydendahl (1766—1836), C. N. Rosenkilde (1786—1861) og senere hans Børn Fru Julie Sødring (1823—94) og Ad. Rosenkilde (1816—83), Jfr. Henriette Jørgensen (1791—1847), Carl Winsløw (1796—1834), der ogsaa vandt sig et stort Navn som alvorlig Karakterfremstiller, og L. J. Phister (1807—96), medens hos Hostrup Krist. Mantzius (1819—79) og Fritz Hultmann (1820—94) blive myndige Kunst-

229. Emil Poulsen.

omkring hvilket en Flok af betydelige Komikere grupperer sig i Komedierne andre Typer. Som Phister havde modtaget Traditionen af sin Lærer, saaledes overantvordede han den til sin Lærling Olaf Poulsen (f. 1849), der efter sin Læremesters Eksempel har nypræget en Del Roller, medens han i andre har holdt sig nøje til Traditionen. Derimod har de sidste Aars Pernille, Fru Elga Sinding (f. 1859), søgt med djærv Komik at sært tegne de klassiske Pige-Roller fremfor med Disciplin at bevare den overleverede Type.

Nogle Aar efter Aarhundredets Midte udtørre den danske Skuespildigtning, og der indtræder en Stilstandsperiode, indtil i 70erne den ny-norske Drama-Digtning gør sig gældende, befrugtende saavel Skuespillernes Fremstillingskunst som Forfatterernes Dramatik; særlig gælder dette Henrik Ibsen, der til Gengæld i Emil Poulsen finder en Fremstiller, hvis indtrængende Forstaaelse meddeler de Ibsen'ske Stykkers Opførelse paa Det kgl. Teater et Præg af Autorisation. Efter hans Bortgang fra Scenen vil af Teatrets ældre Skuespillere den smagfulde Peter Jerndorff (f. 1842)

og af de yngre den intelligente Karl Mantzius (f. 1860), der allerede om end med vekslende Held har spillet et stort Ibsen-Repertoire, være selvskevne Arvtagere. Blandt danske Skuespillerinder indtager Fru Betty Hennings (f. 1850) den fremmeste Plads i Ibsen-Repertoiret; dog have ogsaa andre Skuespillerinder vundet Sejre her, som f. Eks. Fru Oda Nielsen (f. 1852) i *Lille Eyolf* og Fru Anna Bloch (f. 1868) i *Fruen fra Havel*.

Man vil af denne hastige og ufuldstændige Oversigt over det forløbne Aarhundredes Skuespil-Tilvækst af højst forskellige Stilarter indse, hvor meget større Fordringer der nu stilles til en Skuespiller end for 100 Aar siden, og man vil tillige let se, hvor vanskeligt det er at finde Plads paa et Teaters Repertoire til alle disse forskellige Skuespilarter. Og denne Opgave umuliggøres ganske ved den Plads, Operaen efter

230. Fru Betty Hennings som »Nora«
i »Et Dukkehjem«.

haanden har vidst at trænge sig frem til. Medens ved Aarhundredets Begyndelse Repertoirets musikalske Del indskrænkede sig til nogle lette Syngespil, der var mere i Slægt med de senere Vaudeviller end med den store Opera, og hvis Sangpartier fuldt tilfredsstillende kunde udføres af Skuespillere og Skuespillerinder, har Operaen i Aarhundredets Løb vokset sig stor og er nu en selvstændig Kunststart, der kræver ikke blot et stort Kapel, men et talrigt Personale, af hvis 14—15 Solister kun de færreste i Nødstilfælde lade sig anvende i Skuespillet, medens de halvhundrede Korister og Koristinder udelukkende anvendes i selve Operaens Tjeneste. Foruden Operaen kræver ogsaa Balletten Albuerum ved det danske Komediehus; denne Kunststart, der tidligere kun havde en supplerende Gerning i Repertoiret, skød under August Bournonvilles Ledelse i Midten af Aarhundredet op i Højde med Skuespillet og Operaen og udfylder nu ikke sjældent Hovedparten af en Forestilling; den nyder godt af Teatrets store Kapel, men kræver et selvstændigt Personale paa ikke mindre end 40—50 Herrer og Damer.

Hæmme Opera og Ballet Skuespillet i dets Virksomhed, hindrer dette paa sin Side deres fulde Udfoldelse, og det maa blive det kommende Aarhundredes Opgave her at ændre denne uudholdelige Tilstand. Endnu en Hindring forulæmper Skuespillet, nemlig det nuværende store Teaters for Talen uheldige akustiske Forhold. Den nuværende Teaterbygning er opført i Aarene 1872—74 efter Tegning af Arkitekterne Vilh. Dahlerup og Ove Petersen, Københavns Kommune skænkede Grunden og tilskød 250 000 Rdlr., medens Rigsdagen bevilgede 220 000 Rdlr. (Lov om Opførelse af en ny Teaterbygning af ¹⁸/₆ 1870). Teatret, der rummer 1600 Mennesker, aabnedes ¹⁵/₁₀ 1874, men desværre aabenbarede Tilskuerpladsens daarlige Høreforhold sig snart. Mange Planer have siden været oppe for at skaffe Skuespillet bedre Arbejdskaar, men ingen have naaet Virkeliggørelsen.

Ved Teatrets Overdragelse til Staten (1849) optoges dets Budget, i de første 10 Aar med alle Enkeltheder, paa Finansloven, og Rigsdagen blev saaledes den øverste Myndighed for dets finansielle Forvaltning. Det varede da heller ikke længe, før der i Folketinget fremkom Ønske om at faa Forholdet mellem Statskassen og Teatret bestemt ved Lov, men trods forskellige Forsøg er det ikke lykkedes at finde nogen Form, hvorunder Statskassens Bidrag til Teatrets Drift kan fastslaas. Rigsdagen kan ganske vist sige: »Teatrets Udgifter maa ikke overstige dets Indtægter«, og den kan afstemme Budgettet efter dette Ønske; men naar Regnskabet kommer, og der er Underskud, maa Statskassen dog betale det. Derfor udkastede Folketingets Finanslovudvalgs Formand under Teaterforhandlingerne i 1898—99 den Tanke at udleje Det kgl. Teater. Hvad enten denne Tanke bliver ført ud i Virkeligheden, eller Staten som hidtil vedbliver at drive Teatret, staar et stort og betyd-

ningsfuldt Arbejde tilbage: at rense og opdyrke Repertoiret, saa Det kgl. Teater med Rette kan kaldes: *Det danske Nationalteater*.

Besøget i Det kgl. Teater var i Aarene 1875—95 i stadig Nedgang; deler man disse 20 Aar i 5 fireaarige Perioder, var det aarlige Gennemsnits-Besøg i den 1ste (75-76—78-79): 345 259, i den 2den (79-80—82-83): 337 960, i den 3dje (83-84—86-87): 323 046, i den 4de (87-88—90-91): 318 718 og i den 5te (91-92—94-95): 303 000, medens det i de næste 3 Aar atter hæver sig til: 328 519. Selv dette sidste Tal betegner en Nedgang fra det første, og denne Statistik viser saaledes for det 19de Aarhundredes sidste Fjerdedel en Nedgang i Teaterinteressen, særlig naar henses til, at Folketallet i København og dens Nabokommuner netop i samme Tidsrum er steget omtrent 50 %. Denne Nedgang kan ogsaa maales i Penge: i 1875—76 anvendtes 1 073 633 Kr. til Teaterbesøg (703 099 Kr. til Det kgl. Teater og 370 534 Kr. til 3 Privatteatre), i 1895—96: 1 194 470 Kr. (605 380 Kr. til Det kgl. Teater og 589 090 Kr. til 4 Privatteatre); vel er her en faktisk Fremgang, men da Skatteindtægten i Københavns Kommune 1875 var c. 56 Mill. Kr., medens den 1895 var 97,7 Mill. Kr., er den til Teaterbesøg anvendte Forholdssum sunket betydelig (fra $\frac{1}{52}$ til $\frac{1}{82}$).

Vende vi Blikket fra Statsscenen til de private Teatre, møde vi her en lignende Brogethed i Repertoiret, og helt naturligt er Repertoiret her mindre vægtigt end paa det kgl. Teater. Dog maa det fremhæves, at det yngste af Københavns Privatteatre, Dagmarteatret, efter 1889 at være overtaget af Professor C. Riis-Knudsen (f. 1863) med næsten ungdommelig Kunstbegejstring har givet sig i Kast med meget store Opgaver uden helt at synke i Knæ under disses Fremstilling; en betydelig Del af Æren herfor tilkommer den energiske Skuespiller Martinius Nielsen (f. 1859), der fra 1897—98 er Teatrets Leder. Ogsaa Folketeatret har glimtvis lagt litterære Hensigter for Dagen, og i enkelte Stykker — under Forfatteren Herman Bangs Sceneinstruktion — naaet overraskende Resultater. — Da Det kgl. Teaters Eneret brødes ved Teaterloven af 1889, udskødes den nærmere Ordning af Teaterforholdene saavel i København som i Provinserne 10 Aar. Det var ved Lovens Vedtagelse en stiltiende Overenskomst, at inden Udlobet af dette Aaremaal skulde der fra Administrationens Side forelægges Forslag til en ny Teaterlov. Da Regeringen imidlertid endnu ikke i Rigsdagssamlingen 1898—99 gjorde Skridt hertil, indbragtes i Folketinget ved privat Initiativ et Lovforslag (i alt væsentligt en Gentagelse af Dr. Edvard Brandes's oprindelige Forslag i 1889) tilsigtende at skabe den saakaldte »Teaterfrihed«, d. v. s. at enhver, der opfylder Næringslovens Bestemmelser for Tilladelse til borgerligt Erhverv, kan drive Teater. Dette Forslag naaede ikke at blive behandlet færdigt hverken i denne eller i den følgende Rigsdagssamling, da det atter ind-

bragtes, og vilde næppe, selv om det var bleven vedtaget af Rigsdagen, være bleven Lov; dertil var Regeringens Modtagelse for uvenlig. Herefter ville Teaterforholdene — dog med Undtagelse af Det kgl. Teaters Monopol og fulde Ejendomsret til dets samlede Repertoire — glide tilbage til Tilstanden før Teaterloven af 1889, ja Tilstanden er endda i Mellemtiden bleven paa i det mindste eet Punkt skruet tilbage til Tiden før Grundlovens Udstedelse, idet Justitsministeriet fra 1893 har beskikket en Mand til at varetage Censuren ved samtlige Privatteatre, medens det tidligere var enhver Bevillingshavers Sag at antage en Mand hertil. Det bliver da Justitsministerens Sag at udstede Teaterbevillinger og bestemme deres Indhold. Den ved Røret siddende Regering vil saaledes have i sin Haand at udelukke en litterær Opposition fra at faa Publikum i Tale fra sin egen Scene. Og netop hertil anvendtes den nye Censurinstitution, da Københavns Politi, i Januar 1894, nedlagde Forbud mod en af Foreningen Studentersamfundets frie Teater (stiftet 1891) berammet Forestilling, og Foreningen maatte forpligte sig til i Fremtiden at søge Censors Billigelse. Ogsaa her ligger en stor Samfundsopgave til Løsning for det 20de Aarhundrede.

Vende vi os endelig fra Hovedstaden — Brændpunktet i Danmarks Aandsliv — til Provinserne, møde vi der gennem det 19de Aarhundrede en lignende Vækst i de modtagendes Interesse og i de ydendes Dygtighed som i København.

I det 18de Aarh.s sidste Tiaar gjordes i Odense et Forsøg paa at oprette og vedligeholde et fast dansk Provinsteater; det maatte dog hurtigt opgives, og de danske Provinsskuespillerselskaber maatte gennem hele det 19de Aarh. friste en omrejsende Tilværelse; dog efterhaanden som Hovedbyerne voksede sig store i Indbyggertal, kunde Teaterselskaberne udstrække deres Besøgs Længde, og Aarhundredets sidste Aaringer have atter set Planen om et fast Provinsteater blive optagen, denne Gang i Aarhus, og med saadan Fremgang, at dette nye Teater skal staa færdig til Aabning i Sept. 1900. Ligesom Københavns første Privatteaterdirektør H. V. Lange (1815—73) kom fra Provinserne til Kasino, saaledes have de københavnske Teatre tidt og mange Gange hentet unge Kræfter fra Provinsselskaberne, ja det yngste af de københavnske Privatteatre, Dagmar teatret, aabnedes i 1882—83 med et Personale væsentlig hentet direkte fra Provinserne, og mange af dette have siden arbejdet sig fast i københavnske Teatergængeres Yndest. Bedre Bevis for, at der blandt Provinsskuespillerne findes dygtige Folk, behøves ikke, og de se derfor ikke med Beundring paa de Turneer, københavnske Skuespillere i Sommertiden foretage; de paastaa, at disses hurtigt indstuderede Forestillinger ingenlunde staa over deres eget vinterlige Sammenspil.

ARTHUR AUMONT.

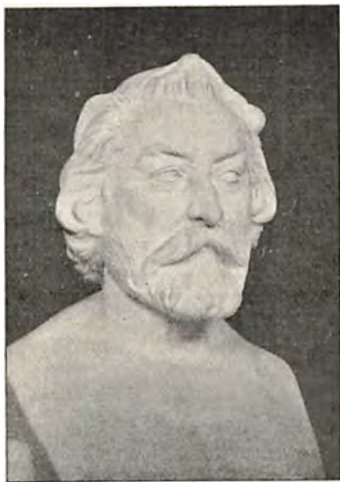
V. STATENS OG PRIVATES OMSORG FOR DE KUNSTNERISKE INTERESSER.

Statens Omsorg for Kunsten vil fremgaa af følgende Bevillinger paa Finansloven: Tilskud til Københavns Musikkonservatorium 10 000 Kr., hvorunder 6 000 Kr. til Fripladser. Tilskud til en af Maleren Foss ledet Tegneskole 1 000 Kr. Til Det kgl. Akademi for de skønne Kunster 78 030 Kr., til sammes Stipendiefond 16 000 Kr., til den med Akademiet forbundne Kunstscole for Kvinder 13 820 Kr.; til Kunstsamlingerne i København og Provinserne 222 445 Kr. Endvidere Tilskud til (Videnskab og) Kunst i Almindelighed: 1) Livsvarige Hædersgaver 9 000 Kr. 2) Faste Understøttelser 27 100 Kr. 3) Treaarige Understøttelser 16 800 Kr. 4) Midlertidige Understøttelser 8 000 Kr. 5) Rejseunderstøttelser til (Videnskabsmænd og) Kunstnere 7 600 Kr. I alt 409 795 Kr.

Hertil kommer saa Det kgl. Teater og Kapel. Tilskuddet hertil staaer opført med 2 400 Kr. Da imidlertid Teatret arbejder med vedvarende Underbalance, og det paa Finansloven opførte Tilskud derfor stadig overskrides, giver den nævnte ringe Sum intet Begreb om, hvad Staten i Virkeligheden yder, og vi vælge da her i Stedet det paa Statsregnskabet 1898—99 opførte Beløb, nemlig: 164 637 Kr. Lægges denne Sum til den ovenfor nævnte, faas som Totalsum for de paa Finansi. § 21 opførte Beløb c. 574 400 Kr. Hertil komme imidlertid endnu nogle paa § 26 (Andre og overordentlige Statsudgifter) opførte Summer, i alt 23 900 Kr., saaledes at Totalbeløbet for de af Staten i Finansaaret 1899—1900 ydede Bidrag til Kunstens Fremme bliver c. 598 000 Kr., eller 0,8 % af den samlede Statsudgift. Der turde være Anledning til særlig at fremdrage Statens Stilling over for Skønlitteraturen. Af direkte Understøttelser til Forfattere fandtes i alt 35, hvis samlede Understøttelse beløb sig til 32 400 Kr.

Ved Siden af Statens Bestræbelser for at støtte og fremme Kunst og Kunstsans staa de private. Ganske vist have vi ikke saa stort et Antal Legater her, som hvor det gjaldt Omsorgen for de videnskabelige Interesser; dog er det ingenlunde smaa Midler, der ere til Disposition. (I den følgende Opgørelse er Kapitalen for enkelte Legaters Vedkommende omsat efter den aarlige Ydelse.) Det betydeligste af Legaterne er det Raben-Levetzauske Fond (S. 382). Den Del af dettes Kapital, der kommer Kunstnere tilgode, kan ansættes til c. 240 000 Kr. Det Anckerske Legat (Rejsestipendium), stiftet 1857 af Proprietær C. A. Ancker og Hustru; Kapital ved Udgangen af 1898: 187 250 Kr.; den aarlige Rente deles i 4 lige store Dele: 2 til Malere eller Billedhuggere, 1 til en Digter og 1 til en Komponist. Det Bjelkeske, der aarlig

uddeler Renterne af 75 000 Kr. i 5 Portioner à 600 Kr. til Kunstnere. Den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse anvendte i 1898 Renterne af noget over 50 000 Kr. til Understøttelse for Kunst eller Kunstnere. Det Sødringske (54 000 Kr.), Treschowske (50 000 Kr.),

231. Theophilus Hansen: Buste af Vilh. Bissen.

Thomsenske (c. 50 000 Kr.), Kaufmanns og Hustrus (45 000 Kr.), Stoltenbergs (c. 40 000 Kr.) og derefter en Række med en samlet Kapital af over 100 000 Kr. I alt til Understøttelse af Kunstnere under Udøvelsen af deres Kunst c. 900 000 Kr. — To Legater, M. E. Grøns og Hustrus (30 000 Kr.) og det Wolffske (2 000 Kr.), yde Understøttelse til Kunstneres Enker eller Børn.

Af Legater, der mere have Kunsten end Kunstnerne for Øje, kunne nævnes: Brygger Carl Jacobsens Legater: 1) »Albertina« (opkaldt efter Thorvaldsen og stiftet paa hans Fødselsdag ^{13/11} 1879); Kapital: 100 000 Kr. Renterne anvendes til Udsmykning af Københavns offentlige Pladser og Haver med Billedhuggerarbejder.

2) »Ny Carlsbergs Kunstlegat«, stiftet ^{13/3} 1883; Kapital: 250 000 Kr. Renterne anvendes til Anskaffelse af fremragende klassiske Kunstværker. Samtidig med det sidstnævnte stiftedes 3) Ny Carlsberg Museumslegat til Fordel for Kunstindustrimuseet (100 000 Kr.). Nævnes burde maaske ogsaa her det rige Glyptotek (S. 452 ff). Grosserer Benny Goldschmidts Legat til Københavns Forskønnelse, stiftet 1893 (10 000 Kr.). Frk. Marie Hansens og Friherre Theophilus Hansens med samme Formaal, stiftet 1896 (c. 37 000 Kr.). Med et noget snævrere Formaal virker Thorvaldsens Legat, der er tillagt Museet (c. 150 000 Kr.). Endelig maa her nævnes Carlsberg Fondet (S. 382), Københavns Musikkonservatorium (S. 466), der har modtaget Legater til et Beløb af i alt 13 700 Kr. Berggreens Legat (stiftet 1876) til Understøttelse af Musikere, »der have virket for Kirke- og Folkesangen«, er henlagt under Universitetets Bestyrelse; Kapital 1898: 2 900 Kr. — Fraregne vi Thorvaldsens Legat og den til Musikkonservatoriet testamenterede Sum, faa vi en samlet Legatmasse af c. 1 437 000 Kr., der virker med Kunstens eller Kunstnernes Tarv for Øje. Medregne vi ogsaa de to nævnte Kapitaler, vokser Summen til 1 760 000 Kr., hvori saa ikke er medtaget Carlsberg Fondet.

Til Kunstens Fremme stiftedes i 1827, bl. a. ved Eckersberg og Høyen, Kunstforeningen i København, der virkede ved ugentlige

Sammenkomster med Udstillinger og Foredrag, Indkøb og Bestilling af Kunstgenstande til Bortlodning blandt Medlemmerne, Udsættelse af Prisopgaver og Udgivelse af Kobberstik, Raderinger og Lithografier; hertil kommer i den senere Tid betydningsfulde »retrospektive« Udstillinger, omfattende enkelte Kunstneres samlede Produktion, fortjenstfuld Udgivelse af ypperlige og rigt illustrerede kunsthistoriske Monografier og Tilvejebringelse af en Samling af danske Kunstneres Studier. Foreningen har nu c. 1800 Medlemmer og et Budget paa c. 25000 Kr. De Kunstværker, den indkøber, sendes rundt i de større Pro vinsbyer, hvor der ogsaa har dannet sig Kunstforeninger. Et mere begrænset Formaal har Raderforeningen (stiftet 1853; Medlemstal 680). I Forbindelse hermed kan nævnes de mange lokale »Forskønnelsesforeninger«, af hvilke den københavnske (stift. 1885) har opstillet Springvandet paa Amager-torv. — Til Støtte af litterær Virksomhed grundlagdes i 1894 »Dansk Forfatterforening«, der varetager danske Forfatteres Interesser i Indland og Udland og samler ind til et Understøttelsesfond.

232. Chapus Jeanne d'Arc i Ørstedsparken.

Tilstanden for et Aarhundrede siden lader sig ikke konstatere i et enkelt bestemt Aar og kan ikke altid udtrykkes i Tal. Den Tid, da Oplysningerne foreligge fyldigst, synes at være Tiden i Slutningen af 18de Aarh. Vi holde os altsaa til denne. Privates Interesse for Kunsten synes da at have været temmelig ringe. Der var ganske vist Koncert- og Sangforeninger, Dilettantklubber for Opførelsen af Skuespil o. s. v., ligesom der var en Del ikke uvigtige private Maleri- og Kobberstiksamlinger; men Stiftelser til Kunstens Fremme finder man ikke. Alle bestaaende Legater med kunstneriske Formaal ere stiftede endogsaa langt op mod vor Tid.

Nævnes bør det dog, at den Moltkeske Malerisamling i Begyndelsen af 19de Aarh. aabnedes for Publikum. Noget fyldigere var den Interesse, der fra Statens Side vistest Kunsten. Til Det kgl. Kunstakademi tilskød den kgl. Kasse aarlig 5000 Rdlr. C. (16 000 Kr.). Men Fonden *ad usus publicos* ses i de 35 Aar, den havde bestaaet indtil Aar 1800, — naar man undtager et Beløb af 12 342 Kr. til Fremme af Kobberstikkunsten og 6 374 Kr. til Rejseunderstøttelse for Medaillører — ikke at have ydet et eneste Bidrag til Understøttelse af billedkunstnerisk Virksomhed. Det er derfor maaske ikke helt uberettiget, naar en datidig Statistiker (Meusel) skriver: »Die schönen Künste in Dänemark sind mehr im Verfall als im Wachsthum«. For saa vidt synes den dramatiske Kunst at have haft bedre Vilkaar. $\frac{1}{5}$ 1789— $\frac{30}{4}$ 1790 var Tilskuddet fra den kgl. Kasse til Teatret 34 196 Rdlr. C. eller 109 427 Kr. $\therefore$ ikke meget mindre end Statens Tilskud til Det kgl. Teater i vore Dage. For Musikkens Vedkommende kan nævnes det kgl. Kapel, til hvilket den kgl. Kasse i 1790'erne betalte i alt 41 920 Kr. aarlig. Ud over dette synes der ikke at have været givet Musikken nogen Opmuntring — det skulde da være et i Aaret 1800 af Fonden a. u. p. ydet Bidrag paa 200 Rdlr. C. (640 Kr.) til Udgivelse af en »Musikschule«. Den nævnte Fond havde 1765—1800 i alt udredet 6 549 Rdlr. C. (20 956 Kr.) til Kunstens Fremme, heraf 400 Rdlr. (1 280 Kr.) til litterær Virksomhed. Men med de nævnte Summer synes ogsaa Understøttelserne at have været udtømte. Saa meget desto bedre tager det sig derfor ud, naar vi nu kunne paavise saavel statslige som private Bestræbelser af det Omfang, som ovenfor er vist.

DEN NATIONALE BEVIDSTHED

I. TRÆK AF NATIONALKARAKTEREN.

Det danske Folk lever inden for meget snevre Grænser, som Naturen næsten overalt selv har sat. Den Jord, som nu er vor, har, saa langt Historien gaar tilbage, ikke været i andre Folks Eje. Hvad der i Tidens Løb er hændet os, er hændet os alle i Fællesskab; vi have ingen Landsdel, hvis Historie paa et eller andet Tidspunkt fører ind i Strømme, som ikke ere vore. Rundt om os have vi derimod Lande, som alle tidligere have haft et større eller mindre Stykke af vor Historie fælles med os. Mod Vest og Øst England og Skaane, Norge mod Nord og Slesvig mod Syd. En vid Skueplads for Bedrifter, hvoraf mange vel ere værd at mindes; og dog en stor Saga om stadig Vigen omtrent som den ved Vesterhavet, hvor Jyllands Kyst slikkes bort med en Kvartmil i 200 Aar.

Et Lands Historie præger Folkets Temperament ved at øve sin Indflydelse paa de Beslutninger, der bestemme det offentlige Liv. Saaledes finde vi i det danske Sind en Livsfølelse, hvis Væsen er Sammenhæng og Harmoni, ikke den overstrømmende Livskraft, der naas gennem Sammenholden af modstridende Elementer, men den vegetative Enhedsfølelse, som ubevidst opstaar af de fundamentale Livsprocessers sunde og uforstyrrede Gang. Modsætninger og Strid i Folket gør i Virkeligheden ikke stærkt Indtryk, man »tager slikt med Ro«, fordi man rent instinktmæssig vedbliver at regne med Folket som væsentlig en Enhed og ikke tror paa nogen Fare for den nationale Helhed. Fra-regnet de forskellige Bondeopstande i Slutningen af Middelalderen og i Grevens Fejde, af hvilke endda kun den sidste ramte hele Landet, har det ikke kendt nogen voldsom social-politisk Tvedragt. De sidste Tiaar have maaske skaaret dybest ind i Folkets Enhedsfølelse. Men

selv da Had og Bitterhed følte stærkest mellem de modsatte Lejre, kunde en Mand, der særlig har besiddet Evnen til med et Ord at ramme hvad tusinder kun uklart følte, udtale dette: Et Folk skal ikke ønske sig Enighed; thi netop i Striden bryder det sig, der er noget værd.

Denne dybe og uforstyrrelige Enhedsfølelse fremkalder en sund og glad Grundstemning, som ytrer sig i Velvilje mod andre Mennesker, Forekommenhed og Gæstfrihed mod fremmede og fremfor alt et lyst Blik paa Livet, med en egen Tilsætning af lun Humor. Denne danske Humor gaar som en rød Traad gennem vort Aandsliv, lige fra Middelalderens vittige Skæmtesange til 19de Aarhundredes Forfattere; selv i Romantikens Tid fornægter den sig ikke, og i Folkets daglige Liv giver den ofte Samtalerne et eget Præg: under Rædslerne paa Dybbøl Skanser glemte vore Soldater ikke deres Vittigheder. Særdeles betegnende for vor Almues Tankesæt og Udtryksmaade er følgende lille Ordskifte mellem to Landsbyhaandværkere, der vare ved at hvidte en Kirke: »Tror du, at Gud har skabt Verden i 6 Dage?« — »Ja, det tror jeg nok; men den er da ogsaa gjort derefter!« Dette jævne danske Sind tager Livets Gang, som den kan falde, men er derfor heller ikke altid tilstrækkelig klar over, hvad der truer, og hvilke Kræfter man har til at afværge Farerne. Den flegmatiske Ro kan derved stundom træde frem som en vis Letsindighed og har mere end en Gang givet vor Politik en sangvinsk Karakter. I vort Aarhundrede har dette paa den mest skæbnesvangre Maade vist sig udadtil i vor mislykkede Politik 1850—64 og indadtil i den Maade, hvorpaa Forfatningskampen indlededes af Folketinget efter 1870. En Del af vore sørgelige historiske Erfaringer skyldes Fejl, der saaledes bunde i vor Folkekarakter; de fleste skyldes ganske vist vor Beliggenhed, uden Mulighed for selv at udvide vor Nations Omraade og stadig presset af andre Folk, som voksede sig stærkere og stærkere.

Ved disse historiske Erfaringer, som har gjort de sidste Par Aarhundreder til en stadig og hurtig Indsnævring af vort Statsomraade, har vor Grundstemning faaet en stærk Tilsætning af Melankoli. Det ideale Billede af en menneskelig Sjælsudvikling, som hyppigst og umiddelbarest skildres af yore Digttere, er den trofaste og sagtmodige Ven, som ikke svigter i Modgang og trods al Nød bevarer Haabet saa vidt, at Modet til at leve videre holdes oppe. Modig er Danskeren; det viser vore Krige mod Overmagten og Sønderjydernes nationale Kamp. Men det er det defensive, der paa alle Punkter præger Grundstemningen; sejgt og sparende sine Kræfter for at de kunne holde ud i de lange Aar, skyr den Danske alt det voldsomme og stærke, som sætter Kraften ind paa een Gang og maaske sejrer ved den forøgede Koncentration, men muligvis og langt sandsynligere knækker Halsen eller i det mindste fører til Udmattelse.

Det er Smaakaarsfolks Arbejde for et jævnt, dagligdags Maal, som præger vort offentlige Liv; Rigmandens Dristighed eller Spekulantens Stræben efter den store Gevinst ligger os lige fjernt. Paa afgørende Vendepunkter i vor Historie har dette kunnet træde frem som vor Svaghed og Kilden til vore Ulykker; men i det store hele har det været de Egenskaber, der have passet bedst for vore Forhold. I de store Krige i det 17de Aarhundrede, hvor Danmarks Nedgang endelig besegledes, var Folket uvilligt til at bære Krigens Byrder, medens vore Fjender, dengang Svenskerne, villigt bar alle Byrder som et lystigt Eventyr. Men hvor sørgeligt det end kan være at se hine Tidens matte Befolkning, maa man dog vel spørge sig selv, hvad Følgen vilde være blevet, om vi havde kunnet vækkes til ildfuld Begejstring og havde sejret i en Kamp, der dog ikke kunde have bragt nogen national Vinding. Muligheden for at fristes ud i en Kamppolitik vilde under de Forhold, Naturen har sat for vor Tilværelse, have skabt Udsigten til at gaa helt til Grunde, naar det nødvendige Tilbageslag engang var kommet.

I vore Dages Historie har denne Prægning af vort Folks Temperament faaet sit sidste yderligere Eftertryk. Der er nu kun ganske svage Rester af Storhedsdrømme. I Aarhundredets Begyndelse og ved dets Midte var endnu Fristelsen stærk i store Kredse af Befolkningen; men dels har Modgangen vist os, hvor lidt vi kunne naa ad den Vej, dels har vor fortsatte Bestaaen som et selvstændigt Folk trods alle Ulykker styrket Troen paa det trofaste Sammenholds og det jævne Arbejdes Betydning.

For et Folk som vort bliver ikke alene den gennemlevede fælles Historie af Betydning for Folkekarakterens Dannelse, ogsaa Naturen faar her en stor Indflydelse, fordi Landet ikke er større, end at alle komme til at leve saa temmelig under samme Naturforhold. Forskelle som f. Eks. den mellem den livlige Fynbo og glade Sællænder paa den ene Side og den tunge og alvorlige Jyde paa den anden Side, hænger tydelig sammen med Forskelle i disse Landes Natur og de Livsbetingelser, de byde, men ere dog ikke større, end at de fremtræde blot som Afskygninger af samme Grundkarakter. Øernes venlige Sunde og smaa Bakker ere forskellige fra Jyllands barske Vesterhav, nøgne Klitter, vidt strakte Heder og skræntede Bakkedrag. Men denne Forskel gaar ikke saa dybt, at den ikke bliver opvejet ved den fælles Farve, som Dag og Nat lægger over det hele. Lyset straalet med samme lunefulde Skiften, samme milde Klarhed over Øernes Marker og Jyllands Heder; ingen stikkende energisk Straalen som i Syden, ingen vildt fantastisk Midnatssol eller Nordlysglans som længere mod Nord. Skov og Mark og Hede fanger Lyset og kaster det tilbage mildt og venligt. Denne milde Lysglans, svingende mellem lun, stilfærdig og mættet Munterhed og vemodig drømmende Hengliden genfinder man i alt hvad

det danske Folk har frembragt af Poesi saa langt tilbage, vi kunne følge den. Den støjende, ligesom overfyldte Jubel med sin skingre Latter, den grufulde Rædsel og haarrejsende Fortvivlelse med sit vilde Hyl skurrer begge lige stærkt i danske Øren, vækker ikke Sympati og Forstaaelse og opfattes derfor som noget uægte, der klinger af mere end det er. Man tager ikke dette voldsomme alvorligt, mens man gribes inderlig og stærkt af det jævne og ligefremme.

Allerede Adam af Bremen har ved at angive Følelsens Beherskelse som det væsentligste danske Karaktertræk haft Øje for den skarpe Mod-sætning i saa Henseende mellem dansk og tysk Karakter; og den er i dybest Forstand en Forskel mellem de to Folks naturlige Omgivelser, hist de dybe Skove og fantastiske Kløfter, her det jævne Sletteland og det friske Hav. Tag en Tyskers Naturskildringer f. Eks. De forekomme os Danske »überschwängliche«: hver af de Toner, en Naturstemning klinger med, søges forstærket; det superlativiske er alle Vegne Maalet. Tyskeren elsker at føle sig paa det Punkt, hvor det er, som om Følelsesbølger skulde sprænge hans Bryst; Munden tages saa fuld, at Aandedrættet næsten standser. Paa os Danske virker alt sligt ikke betagende; det synes os at ligge hinsides Grænsen mellem det ophøjede og det komiske. I de danskes Følelsesliv præger derimod det jævne, ligefremme danske Land sig. »Ingen dristigt svungne Linier, ingen himmelstormende Tinder eller svimlende Afgrunde. I tunge, fede Muldbølger skyder Landet sig frem fra Stranden og bærer smaa Skove, Landsbyer, Kirker og Møller paa sin brede Ryg, eller det reder trygge Lejer for trægt flydende Bække og sindige Aaløb. — En stille Sommeraften, naar den synkende Sol lægger et Skær som af smeltet Smør over hver lille Vandpyt; naar Kirkerne rundt om paa Bakkerne begynder at kagle som Høns, der lægger Æg, og naar rundkindede Piger gaar syngende henad Markstierne med Mælkeaaget over de kraftige Skuldre; naar rødhovede Karle lunter ud fra Landsbyerne paa Ryggen af tunge Heste, med Træskoen lystigt dinglende ude paa Stortaaen; naar Moserne begynder at brygge, og Engene at spinde, og Frøerne at dreje deres Kværn — kan man tro sig hensat til selve Slaraffenland, hvor alt aander Fred og evigvarende Lykke« (H. Pontoppidan: Illum Galgebakke). Lad saa være, at denne landlige Sommeraftenidyl lidt ensidig karakteriserer vort Folk: vist er det, at det jævne kommer frem i alle vore Folhold: vor Digtning's Styrke er det fint stemte lyriske Digt og den ukunstlede Fortælling, men det storslaaede Drama magte vi ikke; vor Musik er stemningsrig og yndefuld, men aldrig stormende og vild; vor Malerkunst glimrer næsten aldrig ved det storslaaede historiske Maleri, men udfolder ret sine Værdier i det fornøjelige Folkelivsbillede og det stilfærdige Landskab; vore Billedhuggerværker ere ikke synderlig imponerende, men des mere ædruelige og inderlige; vore bedste Byg-

ningsværker have lidet af det storslaaede, men des mere af det hyggelige; vor Videnskab arbejder støt, men sætter ikke Verden paa den anden Ende. Vi kende vor Begrænsning, og den, der higer efter at sprænge Baandene, kommer sjælden godt derfra. Men i den harmoniske Grundtone skjuler der sig rigtignok en vis Svaghed. Den Humor, hvormed man møder alt det vældige og stormende, er ikke alene et Vidnesbyrd om sund Sans, men kan ogsaa være Udtryk for en Uformuenhed, der ikke magter den energiske Tilspidsning; man afviser det overordentlige, fordi det kræver en stærkere Anspændelse end ens Natur er anlagt for, og man er tidt altfor hange for at være begejstret og give sig hen.

Den Udvikling, Historien har givet vort Folks Temperament, gaar saaledes i sine væsentligste Træk i samme Retning som den, de elementæreste Naturforhold angive, kun at den melankolske, vemodige Undergrund er blevet stadig mere blottet, i Stedet for at en modsat historisk Erfaring rimeligvis kunde have fremelsket det sangvinske og letsindig overmodige.

Fra disse Grundbestemmelser finder en Mangfoldighed af andre Træk hos det danske Folk sin Forklaring. Vi have altid været en Enhed, men netop derfor er Enhedsfølelsen væsentlig kommet til Bevidsthed udadtil, ved Modsætningen til fremmede. Hjemme hos sig selv er den Danske mere sig selv end Borger i en Stat; han hygger sig i Slobrok og Tøfler, vil have Lov til at strække sig, saa langt hans Natur siger ham, og er ikke opflammet af Mindet om mægtige Fyrster og vældige Erobrere; alle er inden for rimelige Grænser saa tilpas ens. Der er med andre Ord noget hyggeligt, familieagtigt ved det folkelige Liv. Vore Enevoldskonger stode som Regel Folket meget nær; de færdedes uden Følge hvorsomhelst, medens de franske Enevoldskonger maatte omgive sig med vældig Eskorte. Czar Peter sagde brovtende til Frederik IV: »Jeg kan befale enhver somhelst af mine Mænd at kaste sig ned fra Rundetaarn, og han maa gøre det«. »Og jeg,« svarede Kong Frederik, »kan lægge mig til at sove med Hovedet i enhver somhelst af mine Undersaatters Skød«. Denne lille Fortælling er et værdifuldt Bidrag til dansk Folkeaand og har Gyldighed langt ud over Enevælden. I det væsentlige ser man endnu paa Kongen som Landets Fader. Men for øvrigt lader man sig lidet betage af Tanken om Administrationens Højhed og Magt, og paa sin Side gør Embedsmanden bramfrit og tilforladeligt sit Arbejde, Menigmand føler sig over for Staten som den voksne Søn over for det fædrene Hjem: en pietetsfuld Hengivenhed, men uden stram Tugt og Disciplin. Statstanken spiller overhovedet en langt mindre Rolle hos os end hos vore sydlige Naboer; til Gengæld er Sansen for individuel Frihed langt mere levende hos os. Vi kunne staa støt ved hverandres Side i det Øjeblik,

det gælder (Dybbøl, Sønderjyderne); men ligge i Kompagni og sove i Vaaben omkring Fanen, naar ikke Fjenden tvinger os til det — det ligger ikke for os.

I Historien er det derfor ofte mindre det danske Folk, som har udrettet noget betydeligt, end danske Mænd. Valdemarstidens glimrende Bedrifter skyldes paa iøjnefaldende Maade netop de enkelte store Mænd. Og vi kunne gaa endnu længere tilbage. Vikingerne drog i lange Tider ud enkeltvis, før Strømmen førte dem sammen i store Skarer, og sjelden holdt de sammen i længere Tid. Oftest kom derfor den Danske til at staa over for Forhold, hvor han ikke kunde vente at sejre ved overvældende Magt, men kun ved snild Benyttelse af Forholdene. Men netop fra denne første Tid, da de Danske dukke op i Historien, have de ogsaa faaet Ord for Snildhed (*Danus astutus*). I nyere Tid, især i 19de Aarhundrede har vort Bidrag til den fælles europæiske Kultur baaret vægtige Vidnesbyrd om den klare og sunde Tænkraft, som vort Folk ejer; men vel værd at lægge Mærke til er den Omstændighed, at vi næsten intet originalt Bidrag have ydet paa de Omraader af Aandslivet, der mere kræve Fantasiens Frodighed end Vurderingens Klarhed og Skarphed. Ingen af de store grundlæggende filosofiske Hovedtanker har sit Hjemsted i Danmark.

Snildhed er den svages Vaaben. Men den svage nødes ofte til at anvende sin Snildhed fra Dag til Dag, d. v. s. til mere at rette sine Anstrengelser paa at klare sig ud af Øjeblikkets Forlegenhed end til at rette sit Blik mod en fjernere Fremtid. Der udspringer heraf en Mangel paa Forudseenhed, som ikke i og for sig er Vidnesbyrd om bristende Evne til at se længere frem, men snarere om bristende Magt til at indrette sig derefter. Man samler paa denne Vis en Mængde Erfaringer om Nyttens af saaledes at begrænse sig og nøjes med det nærmest foreliggende, men ingen eller kun faa om Nyttens af at vove og lade staa til. Der skabes hverken Vane til eller Øvelse i at se stort og vidt paa Tingene. Vor politiske Historie har saaledes ofte været en Leven fra i Dag til i Morgen; ingen større Tidsafsnit i vor Historie viser os en bestemt opfattet og stadig fastholdt styrende politisk Tanke. I vore offentlige Anlæg og Bygninger godtgør det samme sig; ofte ere de selv efter kort Tids Forløb ikke længere hensigtssvarende. Tilsvarende gaar det ogsaa i det private Liv: de fleste foretrække at leve sikkert i mindre Forhold fremfor at stræbe efter det store og lide Skibbrud.

En saadan Udvikling af Intelligensen og Livsmodet stemmer godt med den trofaste og sindige Grundstemning i Temperamentet. Men det aabner ogsaa Vejen for det smaalige, saa Afsmagen for det store, det stærke og voldsomme mindre bliver Udtryk for en Mistanke om dets Mangel paa Ægthed og virkelig Værdi end for en misundelig

Uvilje mod det, som rager frem over en selv. Store Mænd have ganske naturligt en vanskelig Stilling i et lille Folk, fordi deres Virkemidler blive begrænsede ved Folkets Lidenhed. Det gælder ikke mindst i Danmark. Den hurtige Stigen vækker Modstand. Lidt efter lidt skal man i Danmark vokse frem til en anset Stilling, om man skal mødes af Forstaaelse og Sympati. Flere fremragende Mænds Skæbne er talende Vidnesbyrd herom, men helt ind i det daglige Liv finder man det samme Grundtræk: den opvoksende Slægt holdes stadig nede af de ældre; man spørger ofte mindre efter en Mands Dygtighed end efter hans Alder og finder det rimeligt, at den unge maa vente med at komme paa en Plads, hvor han kan faa det fulde Udbytte af sine Evner.

De Svagheder og Skyggesider, vi saaledes finde i den danske Nationalkarakter, hænge for den aller største Del sammen med Nationens Lidenhed og Smaakaarsbetingelserne for dens Tilværelse. Men medens vi hos de Danske maa savne det, som kun fremavles, hvor Livet har store Muligheder og voldsomme Modsætninger, saa finde vi til Gengæld det gode, som kun kan vokse i det jævne og stille, udviklet i renere Fuldkommenhed end hos de fleste store Nationer. Den hjælpssomme Forstaaelse for det svage, den bramfri, gensidige Støtte ere Dyder, som hjælpe over mange vanskelige Punkter i Livet, men som ikke vilde kunne udfolde sig, hvor den stærkere personlige Stræben fandt mere Indpas. Hos de store Nationer er der i det offentlige som i det private Liv Raad til et Spild af individuel Kraft, som det lille Folk ikke vilde kunne tillade sig uden at gaa til Grunde. Hvor mange Dumheder kan Historikeren ikke paavise i et stort Folks Politik; dets Storhed og trods alle Misgreb voksende Magt og Fremgang skyldes mere dets naturlige Forhold og Befolkningens Mængde end dets fremragende Kløgt. Hvor Tusinder falde, er der Millioner til at træde i Stedet. Et lille Folk som vort maa bøde for hver Fejl, det begaar, det maa søge fremad, ikke ved at udvikle Viljen til at ofre Legioner for de øvriges Vel, men ved at standse de forrestes Fremadilen, til man kan faa alle med. I et lille Folk er det baade nødvendigere og lettere end i et stort at faa alle enkelte med i Nationens Kulturliv. Opdragelsen bliver derfor hos os mere ensartet, og Skolen mere folkelig. Man arbejder mere paa at sprede Dannelsen, end paa at frembringe enkelte Drivhusprodukter. Den Mangel paa Storsyn, som kan vække vor Misstemning, naar vi se den som Ængstelighed ved at vove at gaa frem, tager sig helt anderledes ud, naar vi se den som Udtryk for, at der foregaar et Arbejde nedefter for at hjælpe de smaa og svage fremad, et Arbejde, som kræver al ens Omtanke.

Man har kaldt os et konservativt Folk. Det er med den her nævnte Ret man kan gøre det. Vi ere ikke konservative i den Forstand, at vi gerne blive ved det gamle selv om det er slet, blot fordi

det er tilvant. Vi ere konservative, fordi vi ikke have nogen Lidenskab for at skynde os fremad; vor Historie er saa godt som fri for Revolutioner; de sociale Kampe ere blevne førte gennem lange Tidsrum. Bøndernes Opvaagnen til politisk Liv gik for sig uden voldsomme Brydninger, og derefter have de langsomt, men bestemt taget deres Sager i deres egen Haand, saa Danmarks Rigsdag nu tæller et overmaade stort Antal af Bondestanden, og mange af de ledende Mænd tilhøre denne Stand. Socialismen har i Danmark mistet sin revolutionære Tilspidsning, og til den Ro, hvormed Arbejderne have ført de store Kampe i de sidste Aar, kender intet andet Land noget Sidestykke. Det staar i Forbindelse hermed, at Anarkismen er ganske ukendt herhjemme. Som et Folk bliver, der har nok at gøre med at dæmme for Havet og skærme sine Marker mod Sandflugten fra Naboerne, saaledes ere de Danske; vi have Omtanke og Udholdenhed nødigt til dette Arbejde og maa lade andre om at sætte deres Kræfter ind paa at bygge store Slotte og anlægge prægtige Lysthaver.

HANS OLRIK. C. N. STARCKE.

II. MODERSMAALETS VILKAAR OG UDVIKLING.

Vort Sprogs Historie kan følges tilbage gennem omtrent 1500 Aar; de sidste 100 Aar ere altsaa kun et forholdsvis kort Afsnit af Sprogets Liv, og de høre endda ikke til de Tidsrum i hvilke der er sket gennemgribende Omvæltninger; den sproglige Udvikling, der har fundet Sted i det 19. Aarhundrede, er, som enhver vil vide, ikke større, end at vi, der leve i Aarhundredets Slutning, uden Vanskelighed vilde kunne gøre os forstaaelige baade i Skrift og Tale over for Landsmænd fra Aarhundredets Begyndelse, og Skrifter som St. Hansaftenspil og Aladdin læse vi endnu med samme Lethed, som om de vare digtede i vor egen Tid; kun en opmærksom Læser vil iagttage, at de ere skrevne i et Sprog, som dog paa en Del Punkter afviger fra vort eget.

Den Omformning af Sproget, som har fundet Sted, er af to Arter: nogle af Forandringerne ere gradvise Forskydninger, som have deres Grund i, at Sproget ikke tales af de samme Mennesker som for 100 Aar siden, andre hænge nøje sammen med hele den Kulturudvikling, som Aarhundredet har været Vidne til.

Den første Slags Sprogændringer have gennemgaaende et tilfældigt Præg, det vil sige, man kan ikke paavise nogen særlig Grund til, at de have fundet Sted netop paa denne Tid, og de ere i Reglen foregaaende ganske umærkeligt for Sprogets egne Brugere; en ny Sprogform bruges lejlighedsvis af eet Slægtled, anvendes derefter en Tid jævnsides med den ældre og fortrænger endelig denne fra det tredje Slægtleds Tale.

At vort Lydsystem i det hele og store er det samme som for 100 Aar siden, kan der ingen Tvivl være om, uagtet vi savne fuldt nøjagtige Oplysninger, der kunde sætte os i Stand til at paavise det i det enkelte. Men af Udtaleangivelser i grammatiske Værker, Rim hos Digtere m. m. se vi, at enkelte Ord have faaet en anden Udtale: i Ord som *Bæst*, *hæs* og *pæn* have vi nu æ-Lyd, medens disse Ord et godt Stykke ned i Aarhundredet udtaltes med e-Lyd; Rask opgiver (1830), at *frit* og *sidst* udtaltes med lang, lukket i-Lyd m. m. Af mere gennemgribende Betydning er det, at — som Bredsdorff oplyser (1817) — dannede Mennesker, der ikke talte udpræget københavnsk, i daglig Tale havde en j-Lyd efter *g* og *k* i Ord som *gjælde* og *kjende*.

Ogsaa paa Sproglærens andre Omraader er der foregaaet en Række Smaaændringer; nogle Ord have skiftet Køn: »det passede bedre for *min* Kram« (H. C. Andersen 1835; Aarestrup rimer *Krammen* paa *Skammen*), vi kende kun Formen *en Troid*, men endnu ved Aarhundredets Begyndelse brugtes ogsaa den gamle Form *et Troid* (Baggesen 1807); andre Ord have faaet ny Flertalsformer: *Hertugdømmene* er blevet til *Hertugdømmerne*, *Porter* (Molbech 1822) til *Porte*, *Rænder* (Hauch 1830) eller *Rander* til *Rande*, eller anden Tidsbøjning: Talesprogsformer som *fludt*, *snudt* og *kosset* (af *flyde*, *snyde*, *kyse*) høres ikke mere, *tarsk*, *torsken* kendes nu kun i Folkemaalene, *jeg tiede*, *har taugt*, *har vaaren* er i vor Tid ejendommeligt for det simple Sprog, men opføres i Grammatiker fra Aarhundredets første Tiaar som almindelige i det dannede Omgangssprog.

Moden har naturligvis ogsaa gjort sin Indflydelse gældende: *I*, *han*, *hun* i Tiltale til enkelt Person »af ringere Stand« er nu næsten ukendt, Antallet af *Jomfruer* og *Madammer* er stadig gaaet tilbage til Fordel for *Frøkner* og *Fruer*, og ingen ung Dame i Nutiden vilde som Judita i Heibergs »Valgerda« (1847) omtale sig selv som *et Fruentimmer*.

Med Hensyn til Ordforraadet er det at mærke, at enkelte Ord og Talemaader ere blevne forældede eller have faaet en lidt ændret Betydning: vi taler ikke mere om *afgangne* (d. e. afdøde) N. N., *at eje en noget* kan nu kun i sjællandsk Bondemaal betyde *at være i Gæld til en*, tyske Soldater bære *Pikkelhue*, men vi tænke os ikke mere Nissen »med en rød *Pikkelhue* paa Hovedet« (Oehlschläger 1813); ganske forældet er *Erindringer* i Betydningen *Formaninger*: »trods Karens *Erindringer* opholdt hun sig der ofte« (J. L. Heiberg 1828) og *aparte* i Betydningen *oven i Købet* (med tomme Hænder — og *aparte* stod jeg i Restance for Leien, Hertz 1832); *hvad til Dags* eller *hvor til Dags* hedder i Nutidens Sprog *hvad Tid paa Dagen*.

Langt talrigere end disse Forskydninger ere dog de Nydannelser i Sproget, som ere fremkaldte ved den almindelige Kulturudvikling. Hver større politisk Begivenhed, hver videnskabelig Opdagelse

eller industriel Opfindelse, hver ny Handelsforbindelse, hver større Digers eller Videnskabsmands Skrifter have afsat Spor i Sproget. I det enkelte at gennemgaa Sprogets Berigelse i det 19. Aarhundrede vilde være det samme som at beskrive hele Aarhundredets Kulturudvikling.

Her skal kun antydes, hvorledes de forskellige Kulturbevægelser have samvirket til at udvikle vort Sprog i Retning af større Renhed. Fasthed og Rigdom.

De politiske Forhold ved Aarhundredets Begyndelse ere bekendte nok: Riget var meget udstrakt, idet baade Norge og de to (senere tre) Hertugdømmer stode under den danske Konges Scepter, men Forbindelsen mellem Landsdelene var ringe, Befolkningen levede spredt; rundt om i Danmark hørtes derfor ikke alene uforfalskede Dialektformer, brugte af høje og lave i en ganske anden Udstrækning end nu, men ogsaa norske og hel- eller halvtyske Sprogformer.

Allerede 1814 tabtes Norge, og længe varede det ikke, før Nordmændene begyndte bevidst og ubevidst at fornorske deres Sprog, en Bevægelse, hvis endelige Resultat man endnu ikke kan overse. Men ligesom Adskillelsen fra Danmark utvivlsomt har gavnet Norge nationalt, saaledes har vistnok ogsaa, som en norsk Sprogforsker (H. Ross) hævder, det danske Sprog vundet ved Ophævelsen af Foreningen med Norge. Saa længe Skriftsproget i lige Grad skulde passe for Danske og Nordmænd, maatte ikke alene norske Forfattere vogte sig for at bruge særlig norske Ord, men ogsaa de danske Forfattere følte sig tvungne til at sky det »pæredanske« d. e. de Ord, som vare uforstaaelige i Norge; saa valgte man i Reglen de tyske eller andre fremmede Ord, der paa en Maade vare neutrale, som f. Eks. naar det ægte danske Ord *hvege* blev fortrængt af det tyske *vakle*. Holbergs — nationalt set — fattige Sprog viser os, hvorledes Nordmænd kom til at skrive i Danmark; endnu tydeligere ser man den uheldige sproglige Indflydelse, som Danske og Nordmænd øvede paa hinanden i det 18de Aarhundrede, under Striden mellem Eilskov og Stenersen (omtalt i N. M. Petersens danske Litteraturhistorie, 2. Udg. IV, 273).

Af større national Betydning end Forholdet til Norge har dog den Forbindelse været, hvori Danmark gennem de tysktalende Hertugdømmer har staaet til Tyskland. Af det, der paa dette Omraade er sket i Løbet af det 19de Aarhundrede, skal her kun mindes om følgende Hovedpunkter. Ved Aarhundredets Begyndelse var Dansk endnu Folkesprog i hele Sønderjylland til Slien, Dannevirke og Husum (med Undtagelse af de frisiske Egne paa Vestkysten og de hosliggende Øer), medens vort Sprogs Sydgrænse nu er rykket op omtrent til Flensborg og Tønder; for saa vidt er der altsaa sket en Tilbagegang. Men hvad udad er tabt, er indad vundet. Siden den kraftige nationale Be-

vægelse omkring 1840 er den nordlige Halvdel af Sønderjylland i ganske anderledes høj Grad end tidligere blevet delagtig i det danske Aandsliv og er vedblevet dermed til Trods for det haarde Tryk, som den tyske Regering i stedse stigende Grad har udøvet efter 1864.

Men ogsaa i selve Kongeriget er der foregaaet store Ændringer i Forholdet mellem Dansk og Tysk. J. L. Heiberg fortæller lejlighedsvis, at i hans Barndom hørte man Visekællingerne raabe paa Gaden ved Nyaarstid: »Nye Almanakker, Dansk og Tysk!« og for ikke at tilsidesætte Kongens tyske Undersaatter varierede de Raabet ved hveranden Gang at raabe: »Tysk og Dansk«. Dansk og Tysk var næsten som to ligeberettigede Sprog i Danmark. Ikke alene taltes der Tysk af en Mængde indvandrede Tyskere i offentlige og private Stillinger, men mange Forhold i Aarhundredets Begyndelse maatte bibringe fremmede Indtrykket af, at Danmark var et halvtysk Land: Christian VII talte Tysk til daglig Brug, i de første Aar af Aarhundredet prækedes der Tysk i følgende københavnske Kirker: Petri Kirke, Frederiks Kirke paa Christianshavn, Citadelskirken og (delvis) Garnisons Kirke, og desuden i den reformerte og den katolske Kirke samt hos Herrnhuterne, og i Spidsen for den danske Kirke stod Tyskeren Fr. Münter, Sjællands Biskop i Aarene 1808—30. Selv paa Gader og Stræder i København læstes Tysk; idet det var en privat Sag, hvorledes Navnene paa Gaderne blev anbragte, kunde man undertiden se tyske Gadenavne paa Hjørnesterne i Danmarks Hovedstad. Hvor stor en Rolle det tyske Sprog ogsaa spillede i Litteraturen, ses bl. a. af, at vore ypperste Digtere (saasom Baggesen, Oehlenschläger, J. L. Heiberg, Hertz, Chr. Winther og H. C. Andersen) ogsaa optraadte som tyske Digtere.

Disse Forhold maatte naturligvis øve stærk Indflydelse paa det danske Sprogs Form. Ganske vist var Flertallet af de tyske Ord, som findes i Skrifter fra det 19de Aarhundrede, optagne i tidligere Aarhundreder, men mange af de Tyskheder, som brugtes allermest især i Aarhundredets 30—40 første Aar, vare dog efter vore Begreber ganske overflødige og virke stødende paa Nutidens Læsere, medens de fleste af Datidens Skribenter brugte dem uden at føle deres udanske Præg. Man finder saaledes hos gode danske Forfattere fra Aarhundredets første Halvdel Udtryk som *Anbud*, *anstikke* (smitte), *Durchløb*, *Eiland*, *Høeskrække* (Græshoppe), *iversyg* (skinsyg), *kortvillig* (underholdende), *Vandhose* (Skypumpe), *Vederpart*, *Vundlæge*, *veeklagende irrede* hun omkring o. s. v. Selv en saa dansk Forfatter som N. F. S. Grundtvig bruger med en vis Forkærlighed det tyske *immer*, og naar Søren Kierkegaard gør sig allermest Umage for at skrive rent Dansk, taler han dog om Modersmaalets »*forborgne* Frodighed«.

Men en lang Række af slige Ord, hvis tyske Oprindelse var let at indse, er i Løbet af Aarhundredet blevet fjernet helt, i det mindste

fra det højere Sprog, saaledes foruden de nys anførte: *Geburtsdag, Sternbo, Anhang, ungefær* m. fl. Aarsagen til deres Fjernelse har paa den ene Side været den almindelige politiske Uvilje mod Tyskland, fremkaldt ved den slesvigholstenske Bevægelse, Krigene 1848—50 og 1864 og Forholdene i Nordslesvig, paa den anden Side den Virksomhed, som er bleven udfoldet af de nationale Forfattere, især Digtere som Ochlen-schläger og Grundtvig, Videnskabsmænd som H. C. Ørsted, N. M. Petersen og Allen, populær-videnskabelige Forfattere som Martin Hammerich m. fl. Og medens man saaledes har bortkastet en stor Del af de tyske Ord, har den politiske og litterære Forbindelse med de andre nordiske Folk (Skandinavismen, Bjørnsons og Ibsens Digtninger m. m.) bevirket, at en ikke ringe Mængde Ord er blevet optaget fra Søstersprogene (fra Svensk f. Eks.: *brydsom, Farsot, foretagsom, Foreteelse, Foretræde, følgerigtig, godkende, Gøremaal, ihærdig, Levnedstegning, medgørlig, Omraade, spænstig, Søndring, for Tilfældet*, fra Norsk f. Eks.: *Agn, faamæll, glitre, Kongsemne*). — Ogsaa den danske Retskrivning er, især efter Forslag af Rask, N. M. Petersen og det nordiske Retskrivningsmøde i Stokholm 1869, bleven bragt nærmere til den svenske, f. Eks. ved den tiltagende Brug af latinske Bogstaver, Bortkastelsen af stumme *j*'er efter *k* og *g* samt ved det af flere Forfattere brugte svenske *å* og smaa Begyndelsesbogstaver i Navneordene.

Alt i alt kan der ikke være nogen Tvivl om, at Nutidens Dansk — til Trods for Optagelsen af enkelte ny tyske Ord (*hovedsagelig, Svækling, indstille, uhyrlig, Kellner* m. fl.) — gennemgaaende er mere rent nordisk end de foregaaende Slægtleds.

Samtidig med at Sproget i Danmark saaledes er blevet mere nationalt, er det ogsaa blevet mere ensartet. Ved Aarhundredets Begyndelse hørte det endnu til Sjældenhederne at træffe Folk, som talte dialektfrit; ikke alene Landboerne talte et Maal, der langt mere end i Nutiden fjernede sig fra Litteratursproget, men ogsaa i Købstæderne hørtes vedkommende Landsdels Dialekt i ganske anderledes ren Form, end vore Dage kender til. Men for hvert Slægtled, som er gaaet, er Dialekternes Omraade blevet indskrænket, dels paa den Maade, at Antallet af dialekttalende er taget af, dels saaledes at de Dialektformer, som mest afvige fra Skriftsproget, ere blevne færre og færre, idet de yngre gennemgaaende tale mindre »bondsk« end de ældre. Købstædernes stadige Vækst, Forbedringen af Samfærdselsmidlerne og Højskolernes Opkomst ere de Faktorer, som i denne Henseende have spillet den største Rolle.

Ogsaa paa andre Maader er Kløften mellem Skrift og Tale bleven udjævnet. Medens nemlig ifølge de paalideligste Efterretninger Deklamations- og Foredragssproget i Aarhundredets Begyndelse gik langt

videre med Hensyn til bogstavret Udtale, end vore Dage vilde finde tiltalende (saaledes udtaltes *d'erne* i *kjørende, bedste, Gods* o. s. v.), saa afveg til Gengæld de dannede Klassers Omgangssprog saa meget fra Skriften, at det i vor Tids Øren vilde lyde i højeste Grad simpelt. Vi ved f. Eks., at det langt ned i Aarhundredets første Halvdel hørte med til det dannede Omgangssprog at udtale *ikke* som *inte, huske* som *huse, Hagl* som *Havl, Kurv, Spurv* og *Kalv* som *Kurre, Spurre, Kalle, Norge* som *Norre* o. s. v. Endnu 1844 regner I. Levin det for det almindeligste i det dannede Talesprog at sige *Bassel, Kissebær* og *Farre* (∴ Farve).

Medens man ret ofte hører Klager over, at der i vore Dage »sjukses« mere og mere med Sproget, hvormed der som oftest menes, at Udtalen mere og mere fjerner sig fra Skriften, er Forholdet i Virkeligheden det, at den forbedrede Skoleundervisning og den mere almindelige Læsning af Bøger og Aviser har bevirket, at det dannede Omgangssprog stadig bringes i nøjere Overensstemmelse med Skriften, hvilket dels viser sig ved, at mange Bogstaver, som for nogle faa Menneskealdre siden vare stumme, nu blive udtalte af de fleste dannede Mennesker, dels ved at »uregelmæssige« Talesprogsformer, som altid havde hørt til Undtagelser i Skriftsproget, nu ere ganske forsvundne baade fra Skriften og den dannede Tale. Som Eksempel kan (foruden de tidligere nævnte Ord: *vaaren, taugt* o. s. v.) anføres, at Mølbech 1831 klager over, at man dengang »i Hovedstadens fineste Cirkler, paa Skuepladsen og hos lærde Forfattere kunde høre eller læse *sat* og *lagt*« brugt i intransitiv Betydning. Men medens Samtalesproget paa denne Maade er blevet »forædlet« (d. e. nærmet til Skriften), er paa den anden Side selv det mest højtidelige Sprog blevet langt mere hverdagsagtigt; saaledes hører man nu i Reglen den dagligdags Udtale af *mig, dig* og *sig* baade fra Prækestolen og fra Scenen i Tragedierne, og endelig har man ved de talrige Retskrivningsændringer bl. a. opnaaet, at en Del af de stumme Bogstaver ere forsvundne fra Skriften.

Tydligere end paa de nys nævne Omraader se vi dog den nøje Forbindelse mellem Kulturen og Sproget ved at sammenligne Ordforraadet før og nu. Ord for Begreber, til hvilke der ikke længer svarer nogen Virkelighed, forsvinde snart af Bevidstheden. Efter at Smakkefarten paa Bælterne er ophørt, er *Børlen* blevet et Ord, som knap forstaas mere. Og paa lignende Maade er det — i alt Fald for den yngre Slægt — gaaet med Ord som *Hundefanger, Strandkadet, Litsenbroder, Studenterfjer* og *Frimester*; længe vil det vist heller ikke vare, før kun faa vil vide, hvad der menes med en *Lysesaks* eller Køreture paa *Kaffemøller*.

Langt talrigere end disse glemte Ord ere de ny, som den fremad-

skridende Kultur har nødvendiggjort. I nogle Tilfælde har man ganske vist af Ord, som i Forvejen fandtes i Sproget, dannet ny Sammensætninger (*Dampskib, Jærnbane, Frimærke, Bybud, Sporvogn, Dampfærge, Buelampe, Andelsmejeri*), men oftere har man — ad direkte eller indirekte Vej — laant Ordene fra det Land, vi skylder de tilsvarende Kulturfremskridt: fra Sverige har vi faaet *Tændstikker* og *Sløjd*, fra Rusland *Drosker*, fra Italien Bogholderiudtryk, fra England Sportsord, fra Frankrig Modebetegnelser o. s. v. i det uendelige. Men saare ofte ere de nytilkomne Ord af en mærkelig universel Karakter, saa at man kan sige med lige stor Ret, at de høre hjemme overalt i Verden, og at de ingensteds have hjemme, d. v. s. af latinske og græske Ordstammer er der dannet Sammensætninger, som vare ganske ukendte i de paagældende Oldtidssprog; af denne Art ere næsten alle Navne paa de mest moderne Opfindelser: *Elektromagnet, Fonograf, Fotografi, Stenografi, Taksameter, Telefon* o. s. v.; hvem skulde f. Eks. ane, at Ord som *Appendicitis, Centrifuge, Spektrotelegraf* og *Kratostat* skyldte danske Mænd deres Tilblivelse?

Ved Siden af de utallige Fremmedord fra ældre og nyere Tid have vi dog ogsaa faaet mange ny tekniske Betegnelser af dansk Oprindelse. Ørsteds *Ilt* og *Brint*, Rasks grammatiske Kunstord (Navneord, Tillægsord o. s. v.), Rigsdagens *Formand, Udvalg* m. m. ere bekendte Eksempler derpaa.

De fleste af disse nydannede Ord have imidlertid kun i ringere Grad faaet Betydning for Skønlitteraturen; derimod har der for denne aabnet sig ny Rigdomskilder i de nordiske Sprogminde-mærker fra ældre Tid (*Eddaerne* og *Sagaerne*, de danske Folkeviser, *Vedels Saxo* og andre gammeldanske Skrifter), som Historikere og Sprogforskere især i dette Aarhundrede have udgivet eller henledt Opmærksomheden paa, og i Folkemaalene fra alle Landets Dele. Ved Hjælp af disse nationale Kilder er Ordforraadet paa forskellig Vis blevet forøget af Digterne lige fra *Oehlenschläger, Grundtvig, Blicher, Chr. Winther* til *J. P. Jacobsen, Schandorph, Drachmann, Henr. Pontoppidan, Viggo Holm* (»Woldemar«) og *Karl Larsen*.

Betragter man endelig den Udvikling, som i Løbet af Aarhundredet er foregaaet med Hensyn til Sætningsbygningen og Stilen, vil det være iøjnefaldende, at der er sket store Fremskridt med Hensyn til Naturlighed og Afveksling. I Prosaen brugte det 18de Aarhundrede en Mængde Konstruktioner, som mere eller mindre vare Efterligninger af Latin, Tysk og andre fremmede Sprog; og det varede længe, inden det 19de Aarhundredes Prosaforfattere opgave det traditionelle Romansprog (»De glemmer,« svarede Madame Clara, »at jeg endnu besidder dette Gulduhr, som er af megen Værdi. Vel skiller jeg mig nødig ved det, da det er en Foræring af min Fader, men

siden det ikke kan være andet, saa gaa, jeg beder Dem, og sælg det for hvad De kan faae for det.« J. L. Heiberg) og lærte at tage det levende Talesprog som Mønster. En lignende Udvikling har fundet Sted paa det poetiske Sprogs Omraade, idet de fra det 18de Aarhundredes Digtersprog arvede retoriske Vendinger, som — til Dels med den franske Litteratur som Mellemled — vare laante fra Oldtidens Talere, holdt sig langt ned i Aarhundredet; men Digtere som Chr. Winther, Paludan-Müller og mange yngre lykkedes det at forme et Sprog, som uden Anvendelse af retoriske og arkaiserende Vendinger kunde gøre det tilsigtede Skønhedsindtryk.

Ogsaa Fordringerne til Afveksling i Stilen ere støgne, idet Forfatterne have skabt mange ny Stilarter saasom Oehlenschlägers gammel-nordiske Stil, H. C. Andersens barnlige Fortællemaade, J. P. Jacobsens impressionistisk malende Prosa og nulevende Forfatters Forsøg paa at lade alle Samfundsklassers ejendommelige Talesæt finde Udtryk i Litteraturen.

Side om Side med Digterne have Videnskabsmændene virket for at gøre Sproget til et bekvemt Redskab for Tanken. Ganske vist havde Danmark allerede i det 18de Aarhundrede haft enkelte udmærkede Forfattere, der brugte Modersmaalet i videnskabelige Værker (fremfor alle Holberg); men den Omstændighed, at Latin til op imod Midten af det 19. Aarhundrede var det egentlige Universitetsprog, som brugtes ved Eksaminer, Disputatser, Universitetsfester m. m., bevirkede dog, at mange Forfattere vanskelig kunde udtrykke strengt videnskabelige Tanker i Modersmaalet. I Løbet af Aarhundredet har det imidlertid mere og mere vist sig, baade at de vanskeligste videnskabelige Undersøgelser lade sig forme i en Stil, hvor Udtrykkets logiske Skarphed kommer til den fuldeste Ret, og at Undersøgelsens Resultater kunne fremstilles i en lettere fortællende Stil, der i Anskuelighed og Skønhed nærmer sig til Digtningens ypperste Frembringelser. Som Vidnesbyrd om det første staa vore betydeligste juridiske Forfattere (f. Eks. A. S. Ørsted) eller Madvig og om det andet Mænd som H. C. Ørsted, Japetus Steenstrup, N. M. Petersen, Allen, A. D. Jørgensen, Høyen og Julius Lange foruden mange nulevende Videnskabsmænd af næsten alle Arter. Som den ypperste Mester i begge Arter af videnskabelig Stil maa nævnes Søren Kierkegaard.

Som det danske Sprog er nu, ved det 19de Aarhundredes Slutning, kan der siges om det, at det ganske vist kun tales og forstaas af et ringe Antal Mennesker; men med Hensyn til Rigdom og Brugbarhed til at udtrykke Tanker af alle Arter staaer det paa ingen Maade tilbage for de store Kulturlandes højt udviklede Sprog.

VERNER DAHLERUP.

III. DE HISTORISKE MINDER.

Folkets Bevidsthed om sin Historie har gennemgaaet en stærk Udvikling i det sidste Aarhundrede. Den første Faktor, der greb ind, var Digternes Fremstilling af de ældre glansfulde Tider: Oehlenschläger tegnede Billeder af Oldtiden og dens Brydninger med Kristendommen, Ingemanns Romaner vakte i vide Kredse Interessen for den farverige Middelalder, Grundtvig drog i Digte og Prosaskrifter Fortidens mærkelige Skikkelser frem paa en egen personlig Maade. De vakte Folkets Følelse for sin egen Fortid, for gennemgangne Lidelser og for øvet Stordaad, — en historisk Fædrelandsløvelse, der bredte sig i stadig videre Kredse i Løbet af Aarhundredet. Men denne stærke Stemningsbølge blev ikke blot Begejstring, den kom ogsaa til at bane Vej for en større Indsigt i Folkets Skæbne. Det var kraftige Rørelser i Samtiden, der fik baade Historikere og Almenheden til at kræve grundigere Oplysninger om Fortiden. Fra 1830'erne af, men stærkest i Aarhundredets sidste Menneskealder, traadte Samfunds- og Forfatningsspørgsmaalene frem; og kort efter, fra c. 1840, rejser sig den nationale Kamp om Sønderjylland. Begge Bevægelser viste Historieskrivningen nye Veje; den sidste gjorde dybest Indtryk paa hele Folkets Følelse og paa dets historiske Bevidsthed. Den vaagnende Bevidsthed om Sønderjyllands Danskhed vendte Blikket mod Fortiden, baade for at fremdrage alle Vidnesbyrd om denne Landsdels gamle Sammenhæng med det danske Rige og det danske Folk, og tillige for at sprede det sammenfiltrede Væv af enkelte Omstændigheder, der har knyttet Landets Styrelse og enkelte Dele af dets Befolkning sammen med det tyske Naboland Holsten. Først træder Hævdelsen af Danmarks Ret i Forgrunden, hos Allen og de andre Historikere i den nationalliberale Tid. Men efter at den ulykkelige Krig i 1864 har gjort Ende paa Spørgsmaalet om Ret, og Sønderjyderne ere begyndte paa deres seje Kamp for ikke at drukne i det tyske Folk, trænger man mere til at se Striden ved Grænsen i hele sin historiske Sammenhæng; bag Historiegranskningen ligger der da et kraftigt Ønske om ad historisk Vej at lodde Dybden baade af det folkelige Selvforsvars Styrke og af den mægtige Modstander, det staar overfor. Dette er Grundtanken hos A. D. Jørgensen, en Sønderjyde fra de stridende Grænseegne, den af Forskerne i den sidste Menneskealder, der alvorligst kan fremstille Historiens store Spørgsmaal for det Folk, som de vedrører («40 Fortællinger af Fædrelandets Historie»). For at forstaa den Sammenhæng, der er mellem Historikeren og hans Læsekreds, maa vi dog ogsaa tænke paa hele Folkets aandelige Tilstand. Kampen om Sønderjylland har været følt

som den store Oplevelse; den har strakt sig fra Folkets vaagnende Følelse af sin Ejendommelighed, gennem stolte Sejre og bitre Nederlag, indtil den sydlige Grænsbefolkning atter var overladt til at føre den samme seje Kamp som tidligere, under haardere Vilkaar, men med større Følelse af Opgaven; der er næppe nogen Art af Folkekamp, der ikke er kommen til Udfoldelse her. Begivenhedernes Magt, støttet af kraftige Retninger i Aandslivet, har fostret en alvorlig historisk Interesse i vide Kredse af det danske Folk. Skal der nævnes et enkelt Udtryk for Folkets aandelige Tilstand, kan her mindes om, at da A. D. Jørgensen var kommen til sin ejendommelige Opfattelse af Christian VIII's Person og Kongegerning, fremsatte han den ikke for nogen lærd Forsamling i Hovedstaden, men paa et Folkemøde under aaben Himmel, mest af jydsk Bønder fra Nord og Syd for Grænsen; og Forsamlingen — 4000 Mennesker — lyttede med Forstaaelse og spændt Opmærksomhed til hele hans Bevisførelse.

233. A. D. Jørgensen.

Blandt dem, der har gjort Folkets Historie kendt i Tale eller Skrift, maa nævnes flere fra N. F. S. Grundtvig paavirkede Mænd og i Aarh.s sidste Halvdel særlig Højskolemændene, der gjorde Historiefremstillingen til Midtpunkt i hele deres Undervisning. Ligesom hele Tidsretningen have de begyndt paa et mere digterisk Standpunkt og have bevæget sig over mod større Virkelighedssans og prøvende Sanddruhed. Men Folkets historiske Udvikling har tillige gaact ad andre Veje. Særlig maa fremhæves den for vort Aarh. ejendommelige Foreningsvirksomhed til Støtte for Historikernes Gerning. 1825 stiftede Kaptajn C. C. Rafn »Det nordiske Oldskriftselskab«, der ved hans Ihærdighed bl. a. udgav en stor Række af islandske Kildeskrifter og fik en økonomisk grundfæstet Stilling. »Samfundet til den danske Litteraturs Fremme« opstod i 1827 under meget pengeknappe Tider; under vekslende Trivsel og Hensygnen bestod det til 1890 og udgav især Værker til den danske Litteraturs Historie. Under den voksende historiske Interesse stiftedes

1839 »Den historiske Forening«, hvis Tidsskrift har indeholdt en Righed af gode Enkeltundersøgelser; det har været baaret oppe af en talrig Kreds af Medlemmer (ved dets Stiftelse 550, nu o. 900). Det blev efterfulgt af Samfund med mere begrænset Opgave (»Fyens Stifts litterære Selskab« 1815, »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie« 1849, Selskabet for jydsk Historie og Topografi 1866, og for Østifternes Historie og Topografi 1898). Flere Selskaber efter hinanden have udgivet Kildeskrifter for nordisk eller gammeldansk Sprog og Kultur. En egen Stilling indtager »Selskabet for historiske Kildeskrifters Overførelse fra Modersmaalet«, der stræber at gøre de ægte samtidige Skrifter om Historiens forskellige Afsnit tilgængelige i vide Kredse. De fleste andre af de her nævnte Selskaber virke især ved Udgivelsen af Tidsskrifter; men den sidste Tid har ogsaa set historiske Tidsskrifter med særlige Opgaver fremstaa uden nogen støttende Forening. Endelig maa man ikke glemme den Støtte, som Almenheden yder Historikerne ved Køb af deres Skrifter. Medens Forholdet stillede sig meget ringe i Aarhundredets første Halvdel, og Skrifternes Oplag vare meget smaa, bæres ved dets Slutning selv omfangsrige Værker som Holms og Troels Lunds oppe af et talrigt Publikum; den store »Danmarks Riges Historie«, hvorpaa de bedste nulevende Historikere arbejde med, er endogsaa ved sin Forlæggers Driftighed naaet til et Oplag af 10000. Tillige udkommer der en ivrig læst og stadig voksende Mængde af enkelte Personers Livserindringer; især give de en fyldig Afspejling af det sidste Aarhundredes rige Aandsliv.

Den voksende historiske Interesse har frembragt en stærk Forandring i den Maade, hvorpaa Indbyggerne se paa deres eget Land og de Minder om Fortiden, som det gemmer. Det 17de og 18de Aarh. havde vel haft historiske Samlere, der aftegnede og beskrev Mindesmærker; men Folkets Mængde var kun vant til at se ud over Landet med dets Nyttевærdi for Øje. Romantikken i det 19de Aarh.s Begyndelse opdagede ikke blot Naturens Skønhed, men ogsaa det Pust af Fædrenes Liv, der som slumrende Aander befolkede hver synlig Levning fra de gamle Tider. Oehlenschläger slog de nye Toner an i »Langlandsrejsen«; med »Ungdomsvandring i mit Fødeland« (1811) omvendte Historikeren C. Mølbech sin Samtid. Undertiden havde denne Begejstring en Tilsætning af fremmed Romantik og Sværmeri for Riddervæsen (Vedel Simonsens »Borgruiner«, 1813); men efterhaanden opdagede man det virkelige danske historiske Landskab. Haand i Haand med hinanden gik her den begyndende Oldforskning under Thomsen og Worsaae og Kunstnernes Opleden af den danske Naturs Ejendommelighed, f. Eks. Lundbyes Tegninger. Man opdagede altsaa de historiske Elementer i det danske Landskab. Danmark er jo langt fra rigt paa Borgruiner og den Slags stærkt synlige Minder

om fordums Storhed; vore Fortidsminder ere snarest uanselige. Op af den gule Kornmark kigger Stenalderens graa Dysse; Bronzealderens runde Høje samle sig snart paa Rad, saa de fremhæve Kammen af det let bølgende Bakkedrag, snart bryder den enkelte Høj Fladen og byder sig for Øjet som det naturlige Midtpunkt i Landskabet; og ved Siden af Oldtidens Grave den middelalderlige Landsbykirke, der hæver sin ejendommelige takkede Gavl over Landsbyernes Straatage — alle disse Levninger af gammel Kultur have en indre Samstemthed med det opdyrkede Land; denne Natur vinder for os i Indhold, fordi vi overalt se i Indhold, fordi vi overalt se Spor af de skiftende Slægtled, der have været med at give den sin Skikkelse. Naar en fremmed afgjort foretrækker vore Sunde og Skove frem for det 'aabne og dyrkede Landskab, savner han foruden andel ogsaa denne Fortrolighed med Jorbunden.

234. J. J. A. Worsaae, efter Aug. Jerndorffs Tegning.

Hvad der særtegner Danmarks Fortidsminder, er da ikke deres Storhed, men deres Mængde og deres Forekomst under rent daglige Forhold. Derfor har det været muligt i vide Kredse at vække Interesse og Agtelse for dem, at vække Lysten til at skaane dem og Offer villigheden til, naar det er nødvendigt, at bøde paa hvad Tidens Tand har skadet dem. Her mødes den for Folket naturlige Agtelse med den videnskabelige Forskning, der alt mere skriver sine Skildringer ikke efter Beretninger men efter selve de Levninger af Fortidens Liv, som ere bevarede. Baade hos læg og lærd findes der en Vilje til at bevare det virkelige Fortidsminde; Restaurering, som forskønner paa den historiske Sandheds Bckostning, er næsten ukendt; vilkaarlig Udpyntning af Oldtidens Minder føles som stridende mod den almindelige Sans for det sømmelige.

Man ser med Pietet paa Skuepladserne for mærkelige Begivenheder i Folkets Historie. Mindesten eller Billede fremhæver manges berømt Mands Fødested eller Virkeplads: Hovedstaden ejer det største Tal af disse, men man har med en vis Beskedenhed fordelt dem omkring ved enkelte Bygninger og Virksomheder; noget Pantheon ejer Folket ikke. Mindestene over enkelte Begivenheder ere — især i de

senere Aar og ved en enkelt Mands Foretagsomhed — rejste omkring i Landet. Men der har aldrig været nogen Forkærlighed for det store og prangende Mindesmærke over fjerne Begivenheder; et Par Ord, som paakaldte Erindringen om Stedets Fortid, har været følte

235. Kalundborg Kirke.

som nok. Større Mindesmærker ere dog rejste for Personer og Begivenheder af selve det 19de Aarh.s Historie, særlig knyttede til Grundloven og den første sønderjydske Krig. Enkelte af disse Minder, saaledes den tapre Landsoldat i Fredericia, har naaet til af hele Folket at føles som det ægte Udtryk for sin Tids Størværk. Ogsaa for mange af Aands- eller Erhvervslivets Mænd er der rejst Mindesmærker af deres jævnlige eller den nære Efterslægt, idet man er sig bevidst, at en Tid bør mindes gennem sine egne Værker, og at det er Eftertidens Pligt at vise disse Værker den skyldige Agtelse og Røgt.

Den trygge Bevarelse af Fortidsminderne har ikke ladet sig gennemføre uden det offentliges Medvirkning. I 1807 blev der nedsat en kongelig Kommission til Oldsagernes Opbevaring; denne lod i Aarene 1809—10 en Mængde Mindesmærker fra Oldtid og Middelalder fredlyse ved Paabud fra Regeringen. Des værre fandt man ikke de dertil passende retslige Former, og ikke faa af de fredede Mindesmærker gik i de følgende Aar til Grunde. Overhovedet var det en sørgelig Tid for Fortidens Minder. Statskassens Fattigdom satte tilmed snævre Grænser for Midlerne til at istandsætte gamle Bygninger; og Forstaaelsen af de gamle Tidens Stil var endnu mindre. Oldtidens Dysser bleve i tusindvis ødelagte for at give Plads for det opstræbende Landbrug eller ved nye Vejanlæg. Vendingen til det bedre kom, da J. J. A. Worsaae 1847 blev udnævnt til »Inspektør (senere Direktør) for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring«. Fredlysningerne indførtes fra nu af i Skødebreve og Panteprotokoller; paa alle Statsejendomme og ved alt Bøndergods, som Staten bortsolgte, blev der anvendt Omhu for at sikre alle de Mindesmærker, der endnu kunde reddes; mange private Jordejere fulgte Eksemplet. I 1873 opnaaede han af Rigsdagen en aarlig Bevilling til planmæssig Undersøgelse af alle Danmarks Herreder med Kortlægning og Afbildning af alle Fortidsminder og med Fredlysninger overalt, hvor det

lod sig gøre. I Løbet af de følgende 17 Aar blev der fredlyst 323 Stenalder-Dysser, omkr. 1000 Gravhøje, over 100 Bøvstæder, 13 Voldsteder fra Middelalderen o. s. v.; og lignende Virksomhed er senere fortsat i endnu større Omfang. Sit Midtpunkt har denne Bevaring af Fortidsminderne i det til Nationalmuseet og dets Styrelse knyttede »Antikvarisk-topografiske Arkiv«; man har — i Modsætning til ikke saa faa andre Lande — lagt Vægt paa, at selve de fagmæssige Oldforskere overtage dette Arbejde, som knytter dem nær til deres Land og Folk. De aarlige Pengemidler, der fra Begyndelsen var 7000 Kr., ere nu stegne til 22 000 Kr. til den planmæssige Undersøgelse, og 12 500 Kr. til særlige Formaal (Bevaring af kirkelige Genstande, af Gravmonumenter og af Kalkmalerier, samt Undersøgelsen af danske Mindesmærker i Skaane). Kirkebygningernes Bevarelse som historiske Mindesmærker blev sikret ved Loven om Kirkesyn af 19/2 1861, hvorved der ogsaa indsattes et særskilt Syn for de mærkeligste Bygninger; Direktøren for de antikvariske Mindesmærker har været dette Raads Formand. Ved en Række af særskilte Bevillinger ere saa godt som alle de store middelalderlige Kirkebygninger blevne restaurerede, Renæssancelidens Kongeslotte ligeledes, og de betydeligste middelalderlige Borgpladser ere blevne udgravede. Ikke faa af vore Herregaarde ere ved deres Ejeres historiske Interesse blevne førte tilbage til den oprindelige Stil.

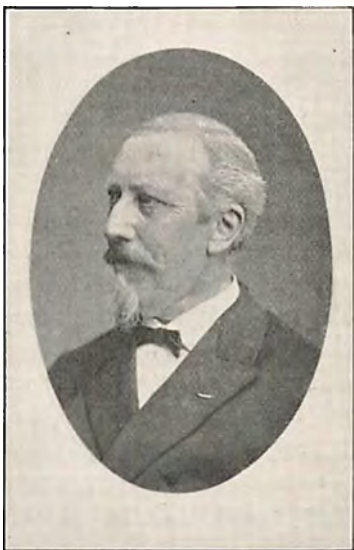
En Ejendommelighed ved den af Staten iværksatte »Bevaring« af Fortidens Mindesmærker er, at den først og fremmest bygger paa den historiske Interesse i selve Folket. Den staar uden Magtmidler til at fremtvinge Bevarelsen af de Mindesmærker, der ligge paa privat Ejendom. Men netop derved er den med forholdsvis smaa Pengemidler naaet langt. Ikke blot mange større Godsejere have frivillig givet Afkald paa Brugen af saadanne Steder; men mangfoldige Bønder have frivillig eller mod ganske ringe Erstatning gjort det samme. Den almene Interesse og Ærbødighed for Fædrenes Minder synes at være det sikreste Værn om dem.

AXEL og JØRGEN OLRIK.

IV. INDSAMLINGEN AF FOLKEMINDER.

Der er en Art af Fortidslevninger, som det i særlig Grad har været det 19de Aarh.s Sag at fremdrage. Det er de Viser, Fortællinger, Skikke o. s. v., der have været bevarede i Folkets brede Lag, og som for svundne Slægtled med ingen eller ringe boglig Lærdom have været en stor Del af deres Dannelsesstof. Nu da boglig Dannelse breder sig, og Samfundslivet bliver stærkere og uroligere, udviskes den nedarvede

Tænkemaade og hele den mundtlige Overlevering, som hang sammen dermed; dens Uddøen lader sig ikke standse, men man kan nu i sidste Øjeblik nedskrive disse mundtlige Minder, sanke dem som Vidnesbyrd baade om det enkelte Folks Aandsliv inden for de tusende Hjem og om de tidligere Trin i hele Menneskehedens Udvikling. Samlingen af disse »Folkeminder«, disse Levninger af »Folklore« (d: Folkets Lære, Folkets Tankeverden), som Englænderne sige, have for vor Tid budt sig som en vigtig Opgave; og i Samlingsarbejdet have foruden de særlig fagkyndige mange Mænd og Kvinder kunnet deltage, naar de blot have et ganske jævnt Maal af Dannelse og derhos Interesse for Minderne fra deres Folks Fortid.

236. Svend Grundtvig.

Danmark er blandt de fremmeligste Lande paa dette Omraade. I Indsamlingen af Viser har det endogsaa et Par Aarhundreders Forspring for de fleste af Europas Lande, som Følge af Anders Vedels og Peder Syvs Virksomhed i 16de og 17de Aarh. I det 19de Aarh.s Begyndelse vaagner der en ikke ringe In-

teresse for de forskellige Arter af Folkedigtning, en Interesse, der paa den ene Side hænger nøje sammen med det romantiske Gennembrud i Aarhundredets første Aar og paa den anden Side røber levende Paavirkning fra den samtidige videnskabelige Bevægelse i Tyskland: Brødrene Grimm's Samling af »Deutsche Sagen« blev efterfulgt af Thieles »Danske Folkesagn« (1818—23), deres »Kindermärchen« af Molbechs »Eventyr« (1842). Omfangsrigest er »Udvalgte danske Viser fra Middelalderen« (1811—12, ved Abrahamson, Rahbek og Nyerup), som ogsaa er det første Værk, der ved Hjælp af offentligt Opraab har modtaget Bidrag af Folkeminder fra forskellige Egne af Landet.

Omkring Midten af Aarhundredet kommer et Gennembrud af en kraftigere og langt mere selvstændig Virksomhed med Folkeminderne. Det skyldes en enkelt Mand, Svend Grundtvig (1824—83), den første for hvem Arbejdet med Folkeminderne ikke har været en Bisag men en Livsopgave. Som Søn af Digteren og Præsten N. F. S. Grundtvig havde han i Barnehjemmet modtaget stærke Indtryk af Nordens mærkeligste Litteraturværker og deriblandt af Folkeviserne. Da hans Fader kom i Besiddelse af et gammelt Folkevischaandskrift, opdagede Drengen, at der eksisterede Viser der aldrig endnu vare udkomne paa Tryk, og

at kendte Viser kunde forekomme i helt forskellige Former. Nitten Aar gammel — med den tidlige Modenhed og det sikre Greb, der var ham ejendommelig — udstedte han en offentlig Opfordring til at indsamle alle gamle Viser fra Folkemunde; og i 1847 fremkom han med Planen for en ny Udgave af Folkeviserne: den skulde ikke være et Udvalg, men en Samling af alle bevarede Tekster, nyopskrevne og gamle, et »Museum« for den danske Folkesang; thi i hver enkelt Overlevering saa han ikke blot en Forvanskning af en engang eksisterende Grundform, men en selvstændig Opfattelse og Gengivelse af et Stof. Hans »Plan for en ny Udgave af Danmarks gamle Folkeviser« gav Signalet til en litterær Fejde paa mere end 100 Indlæg af Pjeser og Bladartikler, hvori Tidens mest ansete Sprogmand og Litterater udtalte sig mod den unge Mands Hensigt. Grundtvigs Plan gik dog af med Sejren, støttet af den nationale Bevægelse i 1848, og Resultatet heraf blev et væsentlig Fremskridt for Videnskaben. Alt som Værket skred frem, viste det sig at blive ikke blot et »Museum« for den danske Folkesang, men tillige en grundig videnskabelig Undersøgelse af hver enkelt Vise i alle dens Former og af Slægtskabet mellem de europæiske Folks Digtninger. Værket blev banebrydende i Folkemindeforskningens Historie; det førte fra begejstret Dilettantisme over til videnskabelig Bevisførelse; og der findes i Europas Litteratur kun ét Værk, som i nogen Maade kan stilles lige med det, nemlig Childs store Udgave af engelske og skotske Folkeviser, der har taget Grundtvigs Værk til Mønster. For Grundtvig blev Viseudgaven det Værk, der bandt ham til Folkeminderne for Livstid; det begyndte at udkomme 1851, og ved hans Død i 1883 laa Korrekturene af det langtfra fuldendte Værk paa hans Bord (andre ere nu ved at fuldføre det efter hans Forarbejder); men alt imens bredte hans Interesse sig til alle Arter af folkelig Overlevering, og han vidste altid at sætte nye Indsamlere i Gang med at søge i alle Egne af Landet. Selv udgav han mindre Prøvesamlinger (»Gamle Minder«), og forskellige andre udgave i hans Spor Samlinger fra enkelte Egne; den noget ældre A. P. Berggreen optraadte samtidig som Udgiver af Folkemelodierne. En af disse Samlere har udfoldet en saa omfattende Virksomhed, at hans Navn stadig vil mindes sammen med danske

237. Evald Tang Kristensen.

Folkeminder. Evald Tang Kristensen var Skolelærer inde paa den jydsk Hede, i Gellerup i Hammerum Herred, da han opdagede, at mange af Egnens gamle Folk kunde Viser i Mængde; paa faa Maaneder samlede han en Skat, der vakte Forundring hos alle, og snart udstrakte han sine Undersøgelser videre, vandrede paa mørke Vinteraftener de milelange Veje over Lyngheden for at opsøge hvert enkelt af de Smaafolkshjem, hvor de gamle Viser og Fortællinger fra Bindestuerne vare bedst bevarede; i Aarenes Løb udstraktes disse Vandringer til at omfatte hele den jydsk Halvø. Tang Kristensen udmærker sig ikke ved nogen ny Maade at udgive eller opfatte Folkedigtningen paa; hans Styrke ligger i den mærkelige Evne til at finde Overleveringerne, dér hvor andre tror, at de forlængst ere bortdøde; ved en egen Samstemthed med Almuens Væsen og ved en Udholdenhed, der trodser alle Fordomme og Vanskeligheder, har han haft Lykke til at fremdrage danske Folkeminder vistnok i lige saa stor Mængde som alle andre tilsammen, og nedskrive dem i en Form, der bevarer den folkelige Fortællings Ejendommeligheder. En stor Del af hans Samlinger findes offentliggjorte i »Jydsk Folkeminder« (beg. 1871, hidtil 13 Bind) og andre Skriftrækker; desuden forenede han efter Svend Grundtvigs Død en større Kreds af Medarbejdere i et »Samfund til Indsamling af Folkeminder«, der en Tid talte over 1000 Medlemmer.

Som Ejendommelighed ved den danske Folkeminder-Indsamling maa fremhæves de mange Medarbejdere; det er Værker »som et helt Folk har arbejdet med paa«, for at bruge en engelsk Forskers Udtryk. Interessen har fordelt sig paa alle Samfundslag; Præster, Studenter og Proprietærer have tidligst virket med i dette Arbejde, siden Skolelærere, og i den sidste Menneskealder de fra Højskolen paavirkede unge Bønder og Bønderpiger. Udbyttet heraf har været, at den danske Folkedigtning er bleven bevaret i meget stort Omfang. Ogsaa af Overtro og af Folkets Skikke ved Fester, Dagligliv og Arbejde er en stor Mængde optegnet, selv om det var at ønske at en enkelt Mand helt havde ofret sig for dette Arbejde og ledet den almindelige Indsamling. Den, der har udrettet mest her, er Præsten H. F. Feilberg, der har skildret Almuens Dagligliv med en egen fin Forstaaelse af dens Tankeverden (»Dansk Bondeliv« 1884—99).

Den videnskabelige Granskning af Folkeminderne er begyndt af Grundtvig, fortsat af Feilberg o. fl. (se ovfr. S. 289); men af nok saa stor Betydning er deres umiddelbare Indflydelse paa vort Aarhundredes Tænkemaade. Man har glædet sig ved denne Rigdom af folkelig Digtning; den fra Middelalderen arvede Visesang har øvet Indflydelse paa de forskellige Tidsalderes Digtere, ligesom ogsaa Folkeeventyret har sat Spor (Holger Drachmann). Men enkelte af Indsamlerne have ogsaa anvendt deres Omhu paa at give det bedste af den mundtlig over-

leverede Poesi som Læsning for Samtiden og den opvoksende Slægt. Ogsaa her staar i første Række Svend Grundtvig, der har betegnet sin egen Livsopgave i de Ord, han satte under sit Billede: »Klar og ren skal Nutid føre Fortids Røst til Fremtids Øre«. Af Viserne har han givet to Samlinger, en større og en mindre, til Almenlæsning; og hans tre Samlinger af »Danske Folkeæventyr« staar højt ved det glimrende Udvalg og den afrundede, ægte folkelige Handling, som kun savner en endnu dybere folkelig Sans i Sproget for at staa som fuldendte Mesterværker. Kun én Mand til har sat et lignende stort personligt Arbejde ind paa at lade Fortidens Røst klinge »ren og klar« for Nutidens Øre: det er Thomas Laub, der ud af Almuens forvanskede Visesang — ved et halvt videnskabeligt, halvt kunstnerisk Arbejde — har genskabt Melodier, der fuldere svare til den middelalderlige Tonedigtning og til Visernes poetiske Ejendommelighed.

AXEL OLRIK.

V. NATIONALE MUSEER OG SAMLINGER.

For de nationale Samlingers Vedkommende har vort Fædreland i det 19de Aarh. haft den Ære at være blandt de banebrydende. For 100 Aar siden havde vi ingen nationale Samlinger, kun sparsomme Elementer til en saadan i »det kongelige Kunstkammer« (S. 357, 361 f.) samt paa Rosenborg en Del personlige Efterladenskaber fra Kongehuset. Nu til Dags have vi foruden adskillige mindre (deriblandt den hist. Vaabensamling og Landbrugsmuseet) 4 omfattende nationale Samlinger: Nationalmuseets danske Samling (»Oldnordisk Museum«), Dansk Folkemuseum, de danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg og det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg.

Den Interesse for Fædrelandets Fortid, som vaagnede ved Aarhundredets Begyndelse, maatte afføde Tanken om et fædrelandsk Oldsagsmuseum. Ideen fremsattes (1806) af den fortjente Litteratur- og Sprogforsker, Professor Rasmus Nyerup. Allerede 1807 anlagde han en lille Samling, der foreløbig fik Lokale fælles med Universitetsbiblioteket paa Trinitatis Kirkes Loft. S. A. nedsattes en kgl. Kommission »for Oldsagers Opbevaring«, der ogsaa skulde føre Tilsyn med Vedligeholdelsen af historiske Monumenter og Bygninger rundt om i Landet. Saaledes knyttedes lige fra første Færd Omsorgen for Mindesmærkernes Bevaring nøje sammen med Museets Styrelse, hvorved dette vandt en langt større Tilknytning til Befolkningen. Nyerup fandt en genial Efterfølger i C. J. Thomsen. 1816—65 virkede han ved Museet, der under hans Haand voksede Aar for Aar. Thomsens største Fortjeneste

var dog Samlingens Opstilling og Ordning, og han grundlagde i Virkeligheden den forhistoriske Arkæologi, da han ved Samlingens praktiske Ordning gennemførte en kronologisk Deling af de forhistoriske Oldsager efter de skærende Redskabers Materiale (Sten, Bronze, Jern),

238. C. J. Thomsen.

svarende til tre Hovedperioder i Landets Forhistorie. Tillige kom der større Enhed i Museumsvæsenet, da Thomsen fra 1839 ogsaa fik Styrelsen af det kgl. Kunstkammer eller, som det efter en gennemgribende Omordning 1821 ff. benævntes, Kunstmuseet. Dettes danske Oldsager afgaves efterhaanden til den nationale Oldsagssamling, som 1832 var bleven anbragt paa Christiansborg og 1853 henflyttedes til »Prinsens Palais«. Thomsen var desuden Hovedmanden for at danne en virkelig historisk Vaaben-

samling af de ældre Vaaben, som forefandtes, og som navnlig stammede fra det »kgl. particulaire Rustkammer«; Ordningen af denne Samling paa Statens »Tøjhus« ved Christiansborg var fuldendt 1838.

S. A. var J. J. A. Worsaae bleven knyttet til Museet. Ved sin rige Begavelse og sit vidtskuende Blik førte han paa mange Maader de historiske Samlinger ind paa nye Baner. Da Kommissionen for Oldsagers Opbevaring ophævedes 1847, udnævntes han til Inspektør (senere Direktør) for Mindesmærkernes Bevaring, medens Thomsen fik selve Museets Styrelse; i denne Stilling udrettede han et stort og betydningsfuldt Arbejde for Fredning af Fortidsminder. Det var fornemmelig Worsaaes Fortjeneste, at der af de uordnede Sager paa Rosenborg skabtes et saa ejendommeligt og betydningsfuldt Museum som »de danske Kongers kronologiske Samling«, der oprettedes ved kgl. Resolution 1858 og snart efter forøgedes med Genstande, der vare

reddede fra Frederiksborg Slots Brand 1859, men ogsaa Portrætter, Møbler m. m. fra andre kongelige Slotte, der erindrede om Christian IV og det kongelige Hus. Samlingen kom saaledes til at danne en Fortsættelse af og et Supplement til Hovedmuseet paa Prinsens Palais. Ogsaa for dette

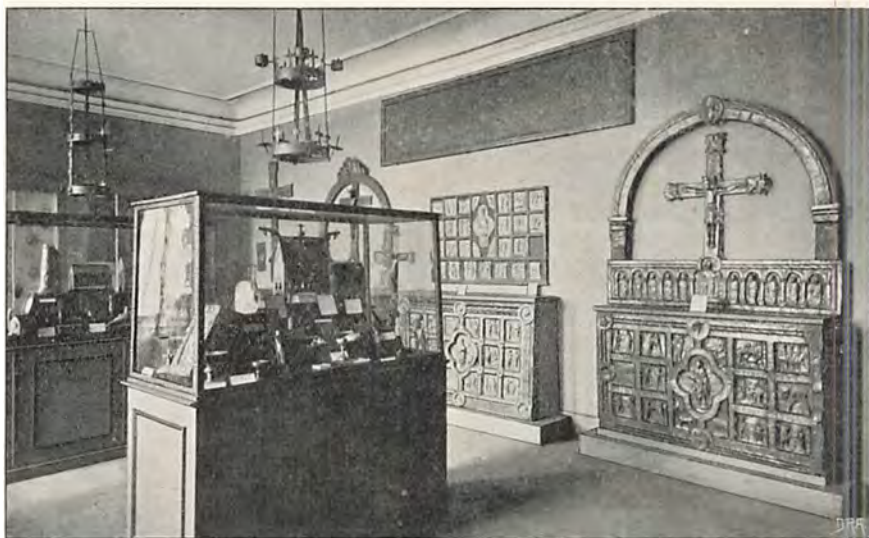

239. Sal i Nationalmuseet: Bronzealderen.

blev Worsaae efter Thomsens Død (1865) Direktør, og nu udskiltes Samlingerne af antike og etnografiske Genstande fra Kunstmuseet som to selvstændige Museer, medens Resterne af Kunstmuseet optoges i den danske historiske Samling; det kgl. »Mønt- og Medaillekabinet« (S. 361) bestod ogsaa fra nu af som særskilt Samling. Yderligere var det Worsaaes ivrige Ønske at tilvejebringe et Folkemuseum, der kunde oplyse Borgers og Bondes daglige Liv og Omgivelser i nyere Tid. Den rette Mand til at skabe en saadan Samling fandt han i »Dansk Folkemuseum«s nuværende Direktør, Bernhard Olsen, der paa en historisk Kunst- og Industriudstilling i København 1879 havde opstillet en opsigtvækkende Landboafdeling med Bondestueinteriører; 1879–85 indsamledes Genstande fra alle Landets Egne, saa at Museet 1885 kunde aabnes i sit midlertidige Lokale, hvor det dog endnu stadig findes.

Til disse egentlige Samlinger af fædrelandske Oldsager er, væsentlig ved Brygger J. C. Jacobsens Virksomhed og Gavnildhed, føjet et

»nationalhistorisk« Museum paa Frederiksborg Slot. Jacobsen, der ogsaa til selve Slottets Genopførelse havde ydet et meget betydeligt Tilskud, fik nemlig 1877 kgl. Tilladelse til Oprettelse af et saadant Museum, der skulde indeholde »vækkende og omfattende Fremstil-

210. Sal i Nationalmuseet: Ældre Middelalder.

linger af fædrelandshistoriske Minder« og i øvrigt danne et Supplement til Statens andre historiske Museer; Udgifterne til Museet skulde afholdes af den af Jacobsen stiftede »Carlsbergfond«. Fremdeles grundlagdes der paa den nordiske Industri-, Kunst- og Landbrugsudstilling 1888 et Landbrugsmuseum, der rummer gode Ting, men endnu er i sin Vorden og har foreløbigt Lokale ved Landboskolen ved Kongens Lyngby. Endelig maa nævnes de lokale Museer i forskellige af Danmarks Købstæder (Aalborg, Aarhus, Kolding, Odense m. fl.), der alle besidde større eller mindre Oldsagsamlinger fra forhistorisk og historisk Tid.

Den ældste, mest omfattende og, videnskabelig set, mest centrale af disse Samlinger er Nationalmuseets danske Samling paa Prinsens Palais, hvortil er knyttet et antikvarisk-topografisk Arkiv. Samlingen har fra 1892 været delt i to Afdelinger, den ene omfattende den forhistoriske, den anden den historiske Del, hver med sin Direktør. Dette Museum staar i et særlig nært og stadigt Forhold til Befolkningen, idet Omsorgen for de historiske Mindesmærkers Bevarelse er nøje knyttet til dets Styrelse, og de aarlige Udgravninger af Fortidsgrave, Borgpladser o. lign., som foretages under Nationalmuseets Ledelse,

finde i Reglen Interesse og Støtte hos Folket. Utvivlsomt er det ogsaa dette Museum, der er mest besøgt af Folkets brede Lag; thi Adgangen er fri, og om Sommeren er Samlingen aaben hver Dag (undt. Mandag) 12—3, om Vinteren 2 Gange ugl. De besøgendes Tal har i de sidste

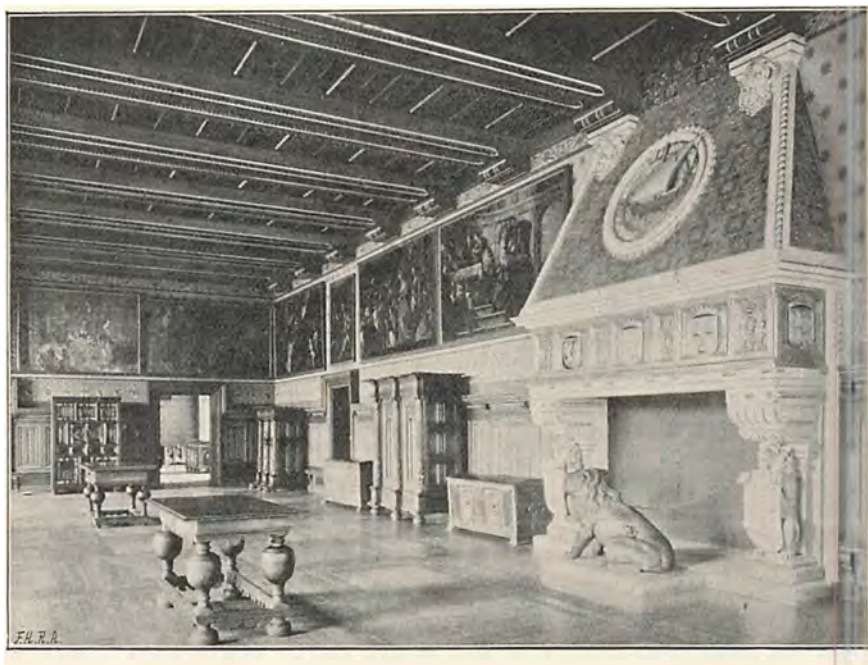

241. Sal i Nationalmuseet: Renaissance.

5 Aar været mellem 37 346 og 42 092. I dette Museum har man nu forladt det gamle Katalogprincip, og oplysende Etiketter anbringes ved de enkelte Genstande eller Grupper. Omvisning udenfor Aabningstiden er med Held blevet iværksat af Studentersamfundets Museumsudvalg (S. 264 f. 314).

Samlingens forhistoriske Del bestaar mest af mindre Genstande (Redskaber, Vaaben, Smykker etc.), fundne i Grave eller i Mark og Mose, men udmærker sig dog ved sit rige og mangesidige Indhold. Først Oldsagerne fra Stenalderen, lige fra de ældste uslebne Redskaber til den yngre Stenalderes smukt slebne Øksker, mønsterværdigt tilhugne Dolke og Spydspidser og velforarbejdede Lerkar. Særlig kan fremhæves betydelige Fund af Ravsmykker og nogle nylig fundne Stenredskaber, hvis Træskaft er bevaret. — Oldsagerne fra Bronzealderen ere om muligt endnu ejendommeliggere. Fra den ældre Bronzealder saaledes nogle højst mærkelige Fund, fremdragne af Egekister, hvor Mænd og Kvinder laa i endnu bevaret Dragt, med

Smykker og Vaaben. Sværd, Økser og Smykker fra denne Tid udmærke sig ved fine Former og ædel Linieornamentik, hvori Spiralen er fremherskende. Fra den yngre Bronzealder mange kostbare Mark- og Mosefund: smukt forarbejdede Bronzesværd, Pragtøkser, en betydelig

242. Sal i Frederiksborg Slot.

Samling. Guldkar, Guldringe og Armbaand, Halsringe og Bælteplader af mærkelige Former, samt en fuldstændig enestaaende Samling af de statelige Lurer. — Blandt Oldsagerne fra Jernalderen kan fremhæves en Række Gravfund, for en stor Del bestaaende af smukke romerske Fabrikvarer i Glas, Bronze og Ler, en højst ejendommelig, med rigt Beslag udstyret Vogn, utvivlsomt til religiøst Brug, og et mægtigt Sølvkar med mærkelige Figurer, begge fundne i Moser. Fra det følgende Afsnit af Jernalderen en Række store Mosefund, der overvejende bestaa af søndrede Vaaben og bære Vidne om voldsomme Kampe; fra en lidt senere Tid betydelige Guldfund, især Smykker, saaledes de runde Hængeplader med figurlige Fremstillinger (Brakteater). Fra denne Tid stammede ogsaa de jordfundne Guldhorn (det ene med Runeindskrift), som i Aarhundredets Begyndelse blev stjalne fra Kunstammeret; Efterligninger, udførte efter Afbildninger, findes paa Museet. Fra Jernalderens Slutning, Vikingetiden, stamme mærkelige Gravfund, indeholdende Vaaben, Smykker, pragtfuldt Hestetøj m. m.,

hvis Stil viser en fuldt udviklet Dyreornamentik; desuden rige Guld- og Sølvfund med talrige udenlandske, endog arabiske, Mønter.

Overgang til den historiske Tid dannes af Fundene fra Gorms og Thyras Gravhøje i Jellinge, samt af den i Forhallen opstillede Sam-

243. Kristian IV's Forstue paa Rosenborg.

ling af Runestene fra 9de—10de Aarh. Den middelalderlige Samling indledes af Bygningsdele fra Kirker, hvoriblandt Levninger af de oprindelige Trækirker, og flere interessante Fund, særlig Vaaben, fra Borgpladser. Fra Kirkerne er der samlet et betydeligt Antal Genstande, der indtage den overvejende Plads, saaledes en enestaaende Samling Alterbordsforsider (Fig. 240) med Beklædning af drevne, forgyldte Kobberplader, en smuk Samling Røgelsekar (hvoraf adskillige med Runeindskrift) og Vandkander, for det meste i Form af Løver, til kirkeligt Brug, emaillerede Helgenskrin, Lysestager, Bogbind, udskaarne Elfenbenssager, blandt hvilke Prinsesse Gunhilds smukke Kors, en Samling Smykker, blandt hvilke et lille, fint emailleret Guldkors af byzantinsk Arbejde, der efter Traditionen er optaget af Dronning Dagnars Grav i Ringsted Klosterkirke. — Blandt Genstande fra den yngre Middelalder skulle fremhæves en betydelig Vaabensamling, en fortrinlig Sam-

ling Drikkehorn, Skeer og Knive, Kalendere og Runestave, adelige og præstelige Sigiller, Smykker. Af kirkeligt Inventar fremhæves en betydelig Samling udskaarne og malede Altertavler fra 15de—16de Aarh., for det meste nordtysk Arbejde; en Del udskaarne Helgenbilleder (to store Grupper af St. Jørgen og Dragen); en smuk Samling af Rejsealtre, udskaarne i Elfenben, en udskaaen Abbedstol, udskaarne og jernbeslagne Skabe og Kister, Kalke, Diske, Monstranser, rigt broderede Messekaaber o. l. — Fra Renæssancetiden findes kun faa kirkelige Genstande, derimod en betydelig Vaabensamling samt talrige udskaarne Kister og Skabe, for en stor Del med adelige Vaabenskjolde. Særlig fremhæves et smukt lille flamsk Alabastalter med Herluf Trolles og Hustrus Billeder paa Fløjene; to Sølvaltre, forfærdigede i Augsburg, en Samling Taffel- og Lommeure, af hvilke eet har tilhørt Tyge Brahe, udskaarne og drejede Elfenbenssager, en betydelig Samling Bægre, Pokaler og Skeer af Sølv, Smykker, hvoriblandt norske og islandske Brudekroner, og en Suite fortrinlige Tapeter, forestillende danske Konger og vævede 1581—84 til Kronborg efter Tegninger af Flamlænderen Hans Knieper. Efter Museets Plan afsluttes dets Samlinger omtrent ved Aar 1660.

De danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg indtager ifølge Sagens Natur en lidt mere tilbagetrukket Stilling end Nationalmuseet; det forøges ikke stærkt og er kun aabent imod Vederlag (6 Kr. for et Hold paa indtil 12 Personer). De besøgende blive viste rundt af Museets Embedsmænd; Inventariekatalog eller Etikettering findes derimod ikke. Samlingen er derfor mindre kendt af de brede Lag; det aarlige Besøg har dog i de sidste Aar udgjort c. 20 000. — Iøvrigt har Rosenborgsamlingen været banebrydende for den Museumsopstilling, man har kaldt Interiøret: Møbler og Brugsgenstande fra en bestemt Periode anbringes i samtidige Rum, der herved udstyres i Overensstemmelse med Datidens Skik. En lykkelig Skæbne havde bevaret adskillige af Slottets Rum i deres gamle Udstyrelse fra Christian IV eller de følgende Konger, og der kunde saaledes skabes en Række Interiører i de forskellige Stilarter (Renæssance, Barok o. s. v.); saaledes stammer fra Christian IVs Tid »Audienssalen«, fra Christian V Riddersalens og »Marmorværrelsets« Udstyr o. s. v. I disse Rum er nu anbragt forskellige Portrætter, væsentlig af Kongefamiliens Medlemmer, samt Møbler, Kostbarheder m. m., som have tilhørt disse eller paa anden Maade vedrører dem. Fra Tiden før Christian IV haves enkelte særlig mærkelige Genstande, hvoriblandt det pragtfulde sølvforgylde »oldenborgske« Drikkehorn fra 15de Aarh. Blandt Enkeltgenstandene kan ellers fremhæves en Bronzebuste af Christian IV, hans Krone, et fortrinligt Arbejde i Guld og Emaillé af Odenseguldsmeden Didrik Fuiren, et Sølvdrikkekar, der forestiller Christian IV til Hest (som »Ringrender«), en Sølvfontæne, som har

tilhørt hans Dronning, samt forskellige Dragter, Ordener, Smykker m. m. Fra Frederik III's Tid: Dronningens Juvelskrin, et Original-eksemplar af »Kongeloven«, en Mængde Arbejder i Elfenben, Rav og Emaillé. Fra Christian V's Tid: forskellige Regalier, Kongens Tronstol

244. Samsø-Stuen i Dansk Folkemuseum.

af Narhvalstand, 12 store Tapeter, fremstillende Begivenheder i den skaanske Krig; fra Frederik IV's Tid: en prægtig Samling venetianske Glas, fortrinlige Elfenbensarbejder af Nordmanden Magnus Berg, »Ejderbægeret« og »Hyldingsbægeret«, hvis Fremstillinger og Indskrifter hentyde til Slesvigs Indlemmelse i Riget. Tilsvarende Samlinger haves fra de senere Konger. — Rosenborgsamlingen spænder ifølge sin Natur kun over et mindre Omraade, men er inden for dette overordentlig righoldig og rummer en Række af de ypperste og kostbareste Museumsgenstande.

Dansk Folkemuseum har den større og vanskeligere Opgave at give et Indblik i Borgers og Bondes Hjem i 17de—18de Aarh. Det fra Rosenborg kendte Interiørprincip er derfor optaget og ført videre ud, idet man ikke blot ved Panelernes Sammenstilling, men ogsaa ved Møblernes Fordeling i Stuerne har tilsigtet at give et tro Billede af de gamle Hjems Indretning (særlig hos Bønderne), saaledes som den i mange Egne holdt sig langt ned i 19de Aarh. — Paa Grund af ugunstige lokale Forhold (Museet bor til Leje i et privat Behoelsseshus) er

Museet kun aabent for Betaling (hver Dag 10—3 mod et Vederlag af 50 Øre Personen) og er derfor svagere besøgt end de andre Museer; men det er af et meget afvekslende og righoldigt Indhold og har mange Belingelser for at fængsle Folkets Interesse, hvad det sikkert

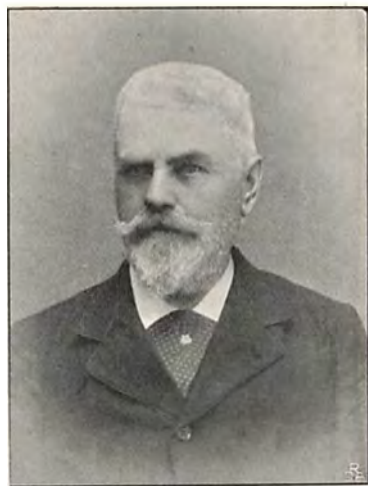
245. Sophus Müller.

ogsaa vil opnaa, naar det engang stilles under gunstigere ydre Kaar. De velhavende borgerlige Hjem ere repræsenterede af to Stuer fra 17de Aarh., stammende fra en Købmandsgaard i Aalborg; den ældre Type paa Bondestuer med den aabne Skorsten inde i Stuen repræsenteres af en Stue fra Samsø, ogsaa fra 17de Aarh.; den yngre Type med Jernbilæggerovn af en Stue fra Hebeboegnen V. for København og af en Stue fra Amager, begge fra 18de Aarh., den sidste med indlagt Panelværk; desuden findes en »Øverstestue« fra Nordsælland med ejendommeligt malet Panel. Ogsaa de nu tabte gamle danske Lande ere repræsenterede i Museet

ved en »Pesel« fra Ostenfeld i Sydslesvig med rigt Renaissance-snitværk fra 17de Aarh., og en Stue fra Ingelstad Herred i Skaane; endelig ejer Museet en »Pesel« fra Urendorf i Holsten med ejendommeligt Egetræs Panelværk fra 18de Aarh. — I de sidste Aar er paa Museets Grund ved Kongens Lyngby grundlagt en Bygningsafdeling, der tillige er bestemt til Lokale for Landbrugsmuseet, og hvorved er søgt tilvejebragt de vigtigste Typer af forskellig Bygningsskik til Belysning af Boligens Udvikling. I en sydslesvigsk Gaard (fra Ostenfeld) er Kvægfølge, Lo og Beboelsesrum samlede under eet Tag; et hollandsk Bulhus rummer en »Rygaasstue« med aaben Skorsten og to Herberger, men ingen Udhuse; en skaansk af Egeplanker tømret Gaard er firelænget; et Lofthus (Sædbod) fra Smaaland svarer til Folkevisens »Bur« og »Højenloft«. Hertil vil forhaabentlig senere kunne føjes en nordslesvigsk Gaard, en sællandsk Gaard m. m., saa at ingen væsentlig Bygningsform savner en Repræsentant i Museet. — Museet rummer, foruden Indbo til de nævnte Interiører, en betydelig Samling danske Lavssager, Møbler, Fajancer, Porcellæn, Husgeraad; vævede og broderede Hynder, Pyntehaandklæder etc.; Tapeter; udskaarne og malede Træsager af Almuetilvirkning, forarbejdede i »Karvesnit«; desuden

Færdselsmidler og Genstande, vedkommende Fortidens Landbrug etc. — Efter sin Plan standser Museet ved Midten af 19de Aarh.

Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, der omfatter Danmarks Historie fra de ældste Tider til vore Dage, har en fra de andre nationale Samlinger afvigende Karakter, idet det ikke væsentlig lægger Vægten paa det videnskabelige, men paa det folkeopdragende Element. Museet rummer derfor ikke blot en betydelig Samling Originalgenstande fra Fortiden (dog ikke ældre end 16de Aarh.), men ogsaa Kopier af betydningsfulde Monumenter og Kunstværker (Jællingestenene, Bayeuxtapetet) samt først og fremmest et nationalhistorisk Portrætgalleri af stor Betydning og Værdi, bl. a. Constantin-Hansens store Portrætbillede af den grundlovgivende Rigsdagsforsamlings Medlemmer (1848), hvortil slutter sig en Række historiske Kompositioner over fremtrædende Be-

246. Bernhard Olsen.

givenheder i Fædrelandets Historie, saaledes af Frølich og L. Tuxen. Blandt Originalgenstandene fra Fortiden, der maa opfattes som en stilfuld Møblering af Slottets gamle Rum, kan fremhæves en betydelig Samling Kister med Adelsvaaben, fra 16de—17de Aarh., nogle pragtfulde Himmelsenge fra 18de Aarh., og en stor Himmeglobus, som har tilhørt Hertug Frederik III af Holsten-Gottorp († 1659). — Museet er meget populært og stærkt besøgt (1899: 43 555); aabent hver Dag 9½—4 samt Maj—Oktbr. 5—7 for et Vederlag af 25 Øre Pers. Det er tillige den Samling, som der skænkes flest Gaver til.

Det er altsaa et betydningsfuldt Arbejde, der i 19de Aarh. er gjort for nationale Samlingers Grundlæggelse og videre Udvikling. Herved er grundlagt ny Videnskab, hvis stærke Udvikling har affødt stadige Omordninger og Forbedringer af Samlingerne; som ypperste Mand paa dette Omraade staar Direktøren for Nationalmuseets I. Afdeling, den ansete Videnskabsmand Sophus Müller. Fra Nationalmuseet ledes det store fortsatte Oldgranskningsarbejde, bl. a. ved Udgravninger og antikvariske Undersøgelser, i det hele Omsorgen for de gamle Monumenter i Landet. Det store Stof er endnu langt fra udnyttet, men er dog i den senere Tid blevet bearbejdet i langt højere Grad end hidtil. Betydningsfuldt har det ogsaa været, at man i saa tidlig Tid herhjemme har begyndt at gennemføre Interiørprincippet for 17de—18de Aarh.s Vedkommende i store Partier af de historiske Samlinger; og hertil

svarer, at man i det hele ved disse Samlingers Ordning har tilstræbt at samle samtidige Genstande, der trods højst uensartet Udseende og Brug dog har fælles Stilpræg. — Ogsaa for Kunst og Smag have Museerne haft stor Betydning; der er altid givet Kunstnere let Adgang til

247. Sal paa Frederiksborg.

at tegne paa Museerne (særlig Folkemuseet er forholdsvis rigt besøgt af denne Art studerende), og Motiver, tagne fra Museumsgenstandene, har i vid Udstrækning faaet Anvendelse i Kunstindustrien, lige fra Bronzealderens simple, men fine Lineornamentik til Rokokoens snirklede og Empirens spinkle stive Former. Fra Folkemuseet finder Udlaan af syede og vævede Genstande Sted i tilsvarende kunstnerisk Øjemed.

Det sikreste Grundlag for Museernes Trivsel er dog uden Tvivl den Forstaaelse og Velvilje, som fra Befolkningens Side bliver dem til Del. Navnlig ved de enkelte Samlingers Grundlæggelse er der tilflydt dem betydelige Gaver, og skønt det kun er lovbealet at indsende Guld- og Sølvfund, er det dog meget almindeligt, at alle Slags jordfundne Genstande indsendes til Museet, der gerne honorerer Fundet med en passende Dusør. Interessen for Museerne ses ogsaa af det betydelige Antal besøgende (se ovenfor) og af den Iver, hvormed de sagkyndige Anvisninger ere blevne fulgte. Ogsaa hos Folkerepresentation og Regering have Museerne altid mødt Velvilje, og det er ikke ubetydelige Summer (paa Finansloven 1899—1900 222 445,50 Kr.), der bevilges til Statens historiske Samlinger og Kunstmuseer, selv om der endnu paa dette Punkt kunde staa et og andet tilbage at ønske. Til Samlingernes Forøgelse bevilges aarligt 12 000 Kr. til Nationalmuseets danske Samling, 4 700 til Møntsamlingen, 2 000 til Rosenborgsamlingen, medens Statens samlede Tilskud til Dansk Folkemuseum beløber sig til 22 000 Kr.; til Provinsmuseernes historiske Afdelinger bevilges 9 300 Kr. Desuden gives hyppig Særbevillinger, naar Talen er om

større Indkøb. Frederiksborgmuseet har meget rigelige Indtægter af Carlsbergfondet. (Om Bevillingerne til Bevaring af Mindesmærkerne i Landet tales andensteds). Man er da berettiget til at vente, at det ogsaa i Fremtiden vil blive tilstræbt at stille disse herlige Samlinger under saa gunstige ydre Kaar som muligt, og navnlig maa det haabes, at der snart maa blive opført en ny og tidssvarende Museumsbygning til Nationalmuseet og Folkemuseet, der begge lide af Pladsmangel og (især det sidste) ganske uforsvarlige Lokaleforhold. Ønskeligt vilde det da være, om den ny Museumsbygning kunde opføres paa et saadant Sted, at et Bygningsmuseum, indeholdende Repræsentanter for de forskellige Landsdeles Bygningskik, kunde slutte sig til Hovedmuseet. Herved vilde den fuldstændigste Oversigt opnaas over det danske Folks Liv og Færden fra den ældste Stenalder til vore Dage — den Oversigt, som det er disse Samlingers egentlige Hensigt at give.

JØRGEN OLRIK.

VI. NATIONALE SÆDER OG SKIKKE.

Vort Lands Beliggenhed gør det til en Bro mellem Syd og Nord. I Aarhundreder er Kulturstrømmen med dens mangfoldige materielle og aandelige Paavirkninger gaaet fra Syd mod Nord.

Men der har med alt dette været en stor Sejhed i Folkekarakteren, saa de gamle Sædvaner ere blevne bevarede i deres Ejendommelighed indtil de sidste Tider. Først Nutidens økonomiske Omdannelse af Samfundet har rokket ved dem.

Landsbyernes kommunale Samliv gik til Grunde i Slutningen af forrige Aarhundrede ved Bymarkens Udstykning, Fællesdriftens Ophør og Gaardenes Udflytning. Hermed forsvandt det Fællesskab i Arbejde og Gilder, som var det gamle Samfunds Særmærke. Fælleshjælp i Arbejde og Gilderne var Pligt, og til hvert Barsel, Bryllup, Begravelse o. s. v. var Bonden forpligtet til at modtage sit Bydelag uanset Venskab eller Slægtskab.

Da nu Gaardene flyttedes ud, maatte det mere intensive Fællesskab ophøre. Til Midten af vort Aarhundrede blev Kravet til Hjemmets Produktionsevne delvis staaende, saavel som »Bydelaget« og Fællesarbejdet. Men i det sidste halve Aarhundrede er mere og mere Arbejdets Deling gennemført. Kun i de mere afsides Egne gøres Fællesarbejde i Høslætten og Kornhøsten, og saadanne Steder overholdes ogsaa Gildesvedtægten som de sidste Rester af gamle Dages Skikke. Hvert Hjem, hver Familie staar og falder for øvrigt nu med sin egen Levedygtighed.

Folket er agerdyrkende og kvægavlende, og dets Interesser samle sig om Husdyrene, der er Hjemmets Rigdom, og om Kornets Vækst

paa Marken. I de Egne, hvor Opdræt og Kvægsalg er Hovedindtægtskilden, begynder den Dag i Dag noget nær alle Smaa børn, saa snart de magter Arbejdet, at være Hyrder, deraf følger et skarpt Øje for Dyrenes Velvære, stor Kærlighed til dem og Forstand til at omgaa dem. En god Hyrde eller Røgter sættes højt. Endnu har i Egne, der er fjernede fra Byerne, Hyrderne deres Fest, naar de ved Midsommertide fører den blomstersmykkede »Ledeko« hjem. Kvæget kan ikke trives uden Foder, det skaffer Høslætten. Den bliver naturlig Festtiden i Vesterengen. Man drager ud i Engene med Musik eller lystige Sange, Naboer arbejde i Fællesskab, kappes om, hvem der fører den bedste Le eller længst kan holde det strenge Arbejde ud, og naar Engene ere slaaede, Høet hjemme, holdes Enggilde, Græsgilde, Slettegilde med god Mad og Dans.

Er det Kornavlen, der træder i Forgrunden, samles Skikkene om Sæd og Høst. Hestene faa den første Pløjedag om Foraaret et Stykke af Julebrødet i deres Foder, at der maa være Velsignelse i Arbejdet og Kornet gro godt. Bliver Aaret frugtbart, er Kornhøsten Festtiden, man kappes i Arbejdet og kommer man til det sidste Skaar, binder man det sidste Neg, den »Gamle«; naar Kornet køres i Hus, bliver den »Gamle«, pyntet som en stor Dukke, sat paa det sidste lille Læs, »Kvædelæsset«, alle Arbejderne køre med under jublende Sang. De holder stille uden for Hoveddøren, springe af Vognen og »stryger for Kaalen« ∴ hvæsser deres Leer og truer med at afhugge Husmoderens Kaal, om hun ikke giver dem Høstgilde. Det faar de naturligvis, alle, som have deltaget i Høstarbejdet. En af Husets Kvinder lukker Porten efter sidste Læs, saa fødes flest Husdyr, et Par Neg er hensat til Rotter og Mus. Den som først har faaet ophøstet, morer sig med at sætte et udpyntet Neg, en »Høstmand«, over paa Naboens Mark, om denne er tilbage med Arbejdet. Naar der er optærsket, møder Tærskeren med en Mus og kræver sit »Musegilde«.

En Gruppe Skikke, der ikke kan knyttes til Arbejdet, men som hører Foraarstiden og Sommeren til, kalder jeg Ungdomsfesterne. Der er Majgilde med Blus Valborgaften, der er Pinseblus og Pinseleg. Endnu lever i Østjylland »Gadelamsgilderne«. I hver By vælges af de unge Karle en »Gadebasse«, som sammen med sin »Gadinde« skal staa for Aarets Ungdomsgilder. Han uddeler ved Blusset Valborgaften Pigerne som »Gadelam« til Byens Karle. Karlen og hans »Lam« skulle saa følges til Gilder Aaret rundt.

Jævnlig stode hermed i Forbindelse Fastclavns-gilder med Ringridning og Løjer. Endnu kan det vel forekomme, at man planter en »Majbøg«, og danser, ikke om den, men i Anledning af den. Der har i Mands Minde været Optog, som forestillede Kamp mellem Sommer og Vinter i Foraaret, man har fejret Majgreve-Festen og med Sang og Klang redet Sommer i By. Dette hørte nærmest Østjylland og Øerne til.

Næppe nogen af Aarets religiøse Fester, Julen undtagen, griber ind i Almuens Liv og skaber Sædvaner. Naar Jul fejres, ser man den kristelige Højtid i Kirken og Hjemmet, men med en Understrøm af hedensk Tro paa Varsler og Vætter. Nu er Juletræet, som ved tyske Familier indførtes her i Landet i Trediverne, almindeligt i Byerne og breder sig stærkt blandt Landboerne. Nytaarsaften slaar man Potter paa Folks Døre og skyder. Kongedag gik »Stjernefolkene« omkring, men de ere nok helt forsvundne. Til Pinse smykkes Huse og Kirker med grønt Løv, og Kvinderne samles paa Kirkegaarden for at pynte Gravene.

Endnu maa jeg nævne Hjemmets Fester. Der er først Brylluppet, der næsten altid fejres i Kirken. Højtiden dér er fælles efter den kirkelige Vedtægt, mens Skikkene i Hjemmet stærkt variere. Som Regel indbydes endnu ved dertil valgte Mænd Bydelaget for begge Brudfolkene, Gildet staa i Brudens Hjem, og alle medtages, smaa og store, fattige og rige. Omhyggeligt sørges for at sende Mad til gamle og syge i Byen fra Bryllupsbordet. »Ridende Svende« følge Brud og Brudgom til Kirke. De ledsages af Brudepiger og Bryllupsskare, om Aftenen kan man se »Kærtepiger« staa med Lys ved Dansen. Skønt Bevægelsen gaar i Retning af at gøre Gilderne smaa, kan man endnu jævnlig se de store Bryllupper, hvor Hundreder ere indbudte og hvor Loer og Lader »drages« med Lagener og Linned for at skaffe Siddepladser til Gæsterne. Skikke ved Brudens Indtrædelse i sit nye Hjem synes forsvundne. Somme Steder siges, at hendes første Gerning skal være at lægge Brændsel til Ilden. I Byerne bydes der Salt eller hensættes paa en Tallerken Salt til de unge Ægtefolks Komme, som til dem, der flytte ind i en ny Lejlighed.

Nu gaar et lille Barns Fødsel stille af som en Begivenhed, der hører Hjemmet til. Men man behøver kun at gaa nogle Aartier tilbage for at se, at Samfundet, Bylaget, hvad man vil kalde det, tog sin Del med i det nye Liv, der kom tit Verden. Naar Fødselen nærmede sig, sendtes Bud til Nabokvinderne, til mange; de mødte, og var Fødselen overstaaet, droge Kvinderne Byen rundt, haanede barnløse Ægtemænd og Ungkarle. I de første Dage derefter bragte hele Laget Barselgrød, hvad der ser ud som Resterne af et Fællesgilde. Jordmoderen kommer med det lille Barn i sin Kiste, i Byerne bringer Storken det, Faderen skal vedkende sig det, Sædekurven kan blive dets første Leje, og en Haandfuld Rug strøs paa det. Lykke til Sædemandens Gerning er nødvendig for Bonden.

Barnet skærmes ved Lys, Staal eller Salmesang mod at stjæles af Vætterne; naar det ved Daaben kommer under den stærkes Varetægt, har det intet mere at frygte. Det nævnes efter Faders og Moders Forældre, saa at de døde opkaldes før de levende. Livets Arbejde

begynder snart for de smaa; den, der er fire Aar, vugger den toaars, ofte tjener den seksaars som Barnepige blandt fremmede. Drengen bliver Hyrde, saa snart han kan svinge en Pisk.

Døden kræver sin Ret tidligere eller senere. Hvor Nærheden af Byer eller Bydannelsen har ændret Folkets Skikke, er der lidet at sige om Jordefærden. I Egne, hvor de gamle Skikke endnu staa ved Magt, og jeg tror, at de holde sig sejere ved Jordefærden end ved nogen anden af Menneskelivets Begivenheder, er der meget, der skal iagttages. Først og udadtil alt hvad den kirkelige Skik kræver, indtil det sidste. Ved Klokkeringning (Sjæleringning) meldes Dødsfaldet i Byen, den døde »lægges paa Straa«, der holdes »Kistelæg« med tilhørende Gilde, naar Liget lægges i Kisten, der ringes over Graven, naar den er færdig. De gamle »Vaagestuer« med deres lystige Sammenkomster mindes, men ere forsvundne. Gæsterne paa Begravelsesdagen, Bydelaget, samles i Bondegaardens store Stue, spise og drikke om den aabne Ligkiste, der staa midt paa Gulvet. De nærmeste i Slægten tage Afsked, selv Smaaabørn løftes op at kysse og klappe den døde, Liget »synges ud«, føres til Graven, mens Kirkeklokken ringer og Salmetonen lyder. Der tales i Hjemmet eller i Kirken eller begge Steder, Følget kaster Graven til, lægger Spade, Skovl og Reb ovenpaa og følger tilbage til Sørgehuset for at holde Gilde, »Arveøl«, over den døde. Dette er endnu tit stort med talrige Gæster. Ved Siden af de kirkelige Vedtægter gaar en Understrøm af Hedenskab, en Mængde Skikke med det Maal for Øje, at hindre den døde i at gaa igen, Ligkisten kan føres gennem Vinduesaabningen, gennem Hul i Muren, Selvmordere ere blevne slæbte ud under Husets Sylsten og deres Kiste løftet over Kirkegaardsdiget. Kranse har man paa Landet først kendt efter 1850, nu ere de almindelige som Smykke paa en frisk Grav. Kirkegaarden har til de sidste Aar for det meste henligget som en grøn Mark med sunkne Grave; Mindesmærkerne om de afdøde fandtes som Perlekranse i Kirken paa Kvindernes Side. Kransene dannede Ramme for et Stykke Papir, der bar den afdødes Navn og et Mindevers.

Naar jeg seer tilbage ud over Bevægelsen i Folkets Liv i de sidste 100 Aar, er der eet Træk, der straks falder i Øjnene. Den Samfundsorden, der ved Aarhundredets Begyndelse stod i sin Kraft, er paa alle Punkter ændret. Der var dengang næsten ingen Standsforskel mellem Husbonde og Tjenestefolk, mellem Daglejer og Gaardmand; nu er Skellet i Østjylland og paa Øerne dybt mellem dem, selv i Vestjylland mærkes det som en Magt. De store Gilder svinde mere og mere, man vil ikke have den Ulejlighed, der følger med, man sparer. Begravelserne have bevaret mest af det gamle Præg, dels paa Grund af Udtrykkene i de sædvanlige Aftægtskontrakter, dels fordi man intet vil undlade, hvor det gælder at vise en afdød den sidste Ære.

Man kunde spørge, hvad Betydning have disse mange og store Gilder haft for Folket? Har det været lutter Tab og Tidsspilde? Jeg tror det ikke. De have betydet det samme som Kirkebesøget, Markederne. I en Tid, da Afstande vare vanskelige at overskride, mødtes man, afgjorte sine Sager, handlede, spurgte nyt. Gilder have i Tidens Liv været et nødvendigt Led, som nu er overflødiggjort ved Aviser, Jernveje, politiske- og Foredragsmøder og alt det meget, der nu om Tider korter Afstande og samler Folk.

H. F. FEJLBERG.

VII. FORSVARSVÆSENET.

1. VÆRNEPLIGTEN.

Ved det 19de Aarhundredes Begyndelse befandt den danske Hær sig i en Overgangsperiode. Med fuld Bevidsthed arbejdede Regeringen paa at omdanne den hvervede, til Dels af Udlændinge bestaaende Armé til en udskreven af indfødte Danske sammensat Hær; men samtidig begyndte den halv ubevidst den Bevægelse fra en staaende Hær mod en Militz, der ved enhver senere Hærreform er gaaet videre, uden dog endnu at være fuldført. Igennem største Delen af det 18de Aarhundrede havde Hæren faaet en mindre Del af sin Tilgang gennem en Udskrivning, der paa hvilede Hartkornet, men ved Forordningen af ²⁰/₆ 1788 indførtes en personlig Værnepligt, og i Aaret 1801 udgjorde de udskrevne noget over Halvdelen af Hærens Styrke. I militær Brugbarhed stode de dog langt tilbage for deres hvervede Kammerater; »Landsoldaterne« vare kun flygtig »dresserede« Bønder, som udenfor de kortvarige aarlige Vaabenøvelser levede paa Landet og passede deres Bondegerning. Kun en ganske forsvindende Del af dem, de saakaldte »Landrekrutter«, kunde indkaldes til stadig Tjeneste. Tiden havde intet Øje for Soldatens Opdragelse til Krigen, man kendte kun Rekrutdressur og Garnisonstjeneste. Almenheden indsaa Dressurens Nytte, men betragtede Garnisonstjenesten som fordærlig og tidsspildende for den værnepligtige; den offentlige Mening var derfor mest stemt for at bibeholde en hvervet Stamme og kun benytte den værnepligtige Masse til i Krigstid at udfylde Rammerne. Kronprins Frederik arbejdede imidlertid maalbevidst hen imod den nationale Hærreform, og de krigerske Begivenheder i Aarhundredets første Aar kom ham til Hjælp. Oprettelsen af Kystmilicens og Landeværnets rent nationale Militzafdelinger hilsedes med Bifald, medens paa den anden Side de hvervede Soldaters Upaalidelighed vakte almindelig Harne. Jordbunden var saaledes forberedt for Forordningerne af ¹¹/₆ og ³¹/₁₂ 1802, der fastslog: »at den udenlandske Hverving skulde op-

høre og Fædrelandet forsvares af dets egne Sønner«. Kun ganske enkelte Afdelinger, deriblandt det talrige Marinekorps, skulde vedblivende bestaa af hvervede; men det fremmede Element forsvandt naturligvis ikke med eet Slag af Regimenterne; endnu langt ned i Tyverne talte Hæren Folk af den gamle Stamme.

Værnepligten paahvilede udelukkende Landbostanden, og Tjenestetiden i den staaende Hær blev sat til 6 Aar; men kun en Fjerdedel af denne Tid blev tilbragt under Fanerne. (Se Tabel 5). Det udtjente Mandskab skulde træde over i Landeværnet, hvor det endnu skulde tjene i 18 Aar. Den staaende Hær skulde tælle omtrent 32 000, Landeværnet omtrent 80 000 Mand. Den $\frac{8}{6}$ 1803 traadte en ny Hærplan i Kraft, som i Hovedtrækkene vedblev at være gældende til 1816. Som Følge af Krigsbegivenhederne 1807 blev Landeværnet i det følgende Aar dog omorganiseret, og dets Mandskab formeret i Batailloner, der »annekterede« den staaende Hærs Afdelinger; og i Løbet af Krigen 1807—14 oprettedes en Del mindre Korps af Folk, der ikke vare Værnepligten underkastede. Skønt Bybefolkningen var fritagen for Tjeneste i den staaende Hær, var den dog pligtig til at deltage i det lokale Forsvar. I Købstæderne fik Borgervæbningerne nye Organisationer, og Studenterne bleve formerede i et særligt militært Korps. Saa at sige hver vaabenfør Mand i hele Riget blev bevæbnet og fik en nødtørfdig militær Uddannelse.

Efter at Napoleons Fald havde tilvejebragt Fred i Europa, blev den danske Hær reduceret, og den $\frac{1}{2}$ 1816 fik den en ny Organisation, som den beholdt, saa længe Frederik VI levede. De »annekterede« Batailloner eksisterede fra nu af kun paa Papiret. De regulære Afdelingers Antal indskrænkedes, og den aarlige Rekruttilgang formindskedes (se Tab. 1 og 3). Borgermilitserne vedbleve til Dels at bestaa, og Bornholms Milice, der omfattede saa at sige alle paa Øen boende vaabenføre Mænd, fik en ny Organisation.

»Overflødig i Fred, unyttig i Krig,« saaledes lød den Dom, som i Trediverne almindelig fældedes over Frederik VI's Hær, og det ikke blot af civile, men ogsaa af militære. Mænd som A. F. Tscherning og L. F. Broch fremsatte offentlig deres Tanker om Hærens Brøst og fremkom med Reformforslag, der endog sendtes til Kongen selv. Tanken om almindelig Værnepligt trængte mere og mere frem; men næsten alle Deltagerne i Diskussionen om Hærvæsenet ønskede Indførelsen af en Militi med ganske kort Uddannelse.

Kort efter Frederik VI's Død blev der taget fat paa Hærens Reorganisation; men skønt Hærplanen af $\frac{28}{4}$ 1842 i mange Henseender betegnede et Fremskridt, var den dog ikke i Stand til at afhjælpe alle Manglerne ved Planen af 1816. Værnepligten paahvilede stadig alene Bondestanden, Hæren fik ingen Reserve, ingen Krigsinstitutioner, Tjeneste-

tiden blev forkortet, men den blev bedre udnyttet, og Rekruttilgangen blev forøget, skønt Afdelingernes Antal blev formindsket (se Tab. 5, 3, 1). I een Henseende betegnede Hærplanen et fuldstændigt Brud med Fortiden: Regimentsinddelingen ophævedes for Fodfolkets Vedkommende, og overalt bleve de gamle Afdelingsnavne afløste af Tal.

Planen af 1842 havde skabt en god Skole for Hæren, men en Felthær havde den ikke frembragt; en saadan maatte improviseres, da Krigen udbrød i 1848. Forholdene i det »mærkværdige Aar« begunstigede dette Vovestykke, og det lykkedes virkelig at organisere en brugelig og forholdsvis talrig Hær. Tanken om en Folkevæbning var oppe, men blev ikke gennemført, de frivillige Korpsere viste sig mindre brugbare, men Tanken satte dog en virkelig Frugt: Den almindelige Værnepligt, der indførtes ved Lov af $12/2$ 49. I Løbet af Treaarskrigen bleve de regulære Afdelingers Antal stærkt forøget (se Tab. 2), men da den var til Ende blev det atter formindsket.

I Fredsperioden 1851—63 kølnedes Interessen for Hæren; det forholdsvis heldige Udfald af Krigen gjorde Almenheden blind for de Mangler, der klæbede ved Organisationen. Disse bleve kun i ringe Grad afhjulpne, og de Fremskridt, der i enkelte Retninger bleve indførte, maatte betales med Indrømmelser paa andre Punkter. Hæren fik saaledes et betydeligt Antal Reserveofficerer, men Uddannelsesanstalten for faste Officerer nedlagdes; Rekrutantallet blev forøget, men der blev slaaet af paa Fordringerne til Mandskabets Uddannelse. En ny Værnepligtslov indførtes 1861, men den bibeholdt Stillingsvæsenet, der mærkelig nok havde fundet Plads i Loven fra 1849, skønt det stred mod de demokratiske Principper og tilmed i rent militær Henseende var forkasteligt.

Da Hæren 1863 blev sat paa Krigsfod, forsøgte man atter at improvisere, men denne Gang med mindre Held. Fodfolkets Batailloner bleve udviklede til Regimenter; men den forholdsvis talrige Hær (se Tab. 2) var endnu løsere i sin S sammensætning end Tilfældet havde været i Treaarskrigen.

Efter Krigen blev Hæren betydelig indskrænket, og den $6/1$ 67 fik den en ny Organisation. Den nye Hærlov fastslog det Princip, at alt vaabendygtigt Mandskab skulde vaabenøves. Medens Rytteriet, Artilleriet og Ingeniørerne fik deres lovbestemte aarlige Kontingent, var Fodfolkets Rekruttilgang højst omskiftelig (se Tab. 3). Den første samlede Uddannelsestid blev indskrænket, men for Fodfolkets og Rytteriets Vedkommende blev der fastsat ret rigelige Genindkaldelser, som dog paa Grund af den til Tider under Genindkaldelsen meget store Rekruttilgang kun i ringere Grad kom førstnævnte Vaabenart til gode, da Bataillonerne kun maatte tælle 800 Md. Fæstningsartilleriet, der i Halvtredserne var bleven udsondret fra Feltartilleriet, modtog en mindre Forøgelse ligesom

Ingeniørtropperne. Der blev oprettet en Del Reserve- og Forstærkningsafdelinger, de sidste dog kun paa Papiret. Der blev oprettet en Officers-skole, og de værnepligtige Befalingsmænds Antal blev forøget, men Styrken af Mandskab til fortsat Tjeneste blev indskrænket (se Tab. 1, 3, 5, 6, 7). For de faste Befalingsmænd blev der indført Aldersgrænser.

Et Forplejningskorps blev oprettet 1868, og den $\frac{6}{8}$ 69 udkom en Værnepligtslov, der ophævede Stillingsvæsenet for de vaabendygtiges Vedkommende. Endelig blev Københavns Borgervæbning ophævet 1871 og erstattet med Forstærkningstropper, der i Modsætning til de andre Tropper af samme Kategori fik nogen Øvelse. Bornholms Milice var 1867 omdannet til en Væbning, hvis Mandskab blev uddannet i Linieafdelingerne.

Skønt Hærloven af 1867 havde indført mange virkelige Forbedringer, led den dog af store Mangler. De faste Befalingsmænds Antal var for ringe, og det viste sig umuligt at faa det paaregnede Antal værnepligtige Førere. Hertil kom, at Reserveafdelingerne med deres yderst svage Rammer og kortvarige Øvelsestid vilde være meget vanskelige at mobilisere. Ved Lov af $\frac{25}{7}$ 80 bleve disse Mangler til Dels afhjulpne, men Forbedringerne, der navnlig bestode i, at Reserveafdelingerne omdannedes til Linieafdelinger, og at disse bleve noget bedre udstyrede med faste Befalingsmænd, end Tilfældet tidligere havde været, maatte købes med en betydelig Formindskelse af Fodfolkets Tjenestedage, og denne Vaabenart fik tilmed en uheldig Tjenesteturnus, idet samtlige Liniebatailloner kun hvert 3dje Aar fik Tilgang af Mandskabet; samtidig blev Antallet af Befalingsmandselever fikseret og formindsket, og Styrken af Mandskab til fortsat Tjeneste betydelig nedsat. Rekruttilgangen deltes i 2 Hold, hvoraf det større mødte i April, det mindre i November (se Tab. 1, 4, 7). Regimentsinddelingen genindførtes.

I 80erne og Begyndelsen af 90erne blev Københavns Landbefæstning anlagt og Søbefæstningen udvidet. En Forøgelse af Fæstningsartilleriet og Ingeniørtropperne blev nu paatrængende nødvendig, og ved Lov af $\frac{13}{4}$ 94 blev denne gennemført (se Tab. 1). Men ogsaa denne Forbedring maatte betales med Afdrag i Tjenestedagene. Saa-vel Rekrutuddannelsesstiden som Genindkaldelserne formindskedes, og atter gik det ud over Fodfolket, der endog blev kvantitativt svækket, idet det fik en fast, tilmed knapt tilmaalt aarlig Tilgang (se Tab. 3). Hærens Rekruttilgang har altsaa nu en fast, af Befolkningens Tiltagen uafhængig, Størrelse, og et stadigt voksende Antal vaabendygtige værnepligtige fritages ved Lodtrækning fuldstændig for Krigstjeneste. Hermed er den almindelige Værnepligt ganske vist ikke ophævet, thi enhver Mand er pligtig at underkaste sig Sessionsbehandling, og ingen, der er udskreven som Kombattant, kan ved Køb eller Bytning erhverve sig Fritagelse for Indkaldelse eller Læmpelser i de Vilkaar, under hvilke han efter Sessio-

Tab. 1. Liniehærens Sammensætning i det 19de Aarhundrede.								Tab. 3. Hærens aarlige Rekrutttilgang i det 19de Aarhundrede.								
Hærplan	Fodfolk Batal.	Rytteri Eskadr.	Art. Komp. og Bat.	Fæst.-Art. Komp.	Ingeniør Komp.	Anm.		Hærplan	Garde	Fodfolk	Rytteri	Artilleri	Ingeniører	Nonkomb.	Anm.	
1803	38	37	14			1 Det nederste Tal betegner Reservefor- mationer.		1803	66	3770	888	489			1 Øverste Tal ere Maksimum, neder- ste Minimum.	
1816	31	38	18					1816	58	2550	791	450				
1842	23	27	13		2			1842	120	3520	810	663	47			
1867 ¹	21 10	10 5	9 3	6	4			1867 ¹	272 4600	7750 4600	450	1156	230	c. 700		
1880	31	15	12	6	5			1880 ¹	272 3525	6480 3525	480	1470	270	c. 900		
1894	31	15	12	12	6			1894	272	5300	480	1743	270	c. 1000		
Tab. 2. Felthærens Sammensætning og Styrke i det 19de Aarhundredes Krig.								Tab. 4. Antal Befalingsmandselever og Menige til fortsat Tjeneste.								
Krigsaar	Fodf. Bat.	Rytt. Esk.	Art. Bat. og Komp.	Fæst.-Art. Komp.	Ing. Komp.	Styrke		Hærplan	Garde	Fodfolk	Rytteriet	Felt.-Art.	Fæst.-Art.	Tekn. Afd.	Ingeniører	
1808—14	67	41	30			c. 66 000		1867	200	2350 2040	320	350	210	125	120	
1848	25	20	7		1	c. 30 000		1880	200	1500	445	456	330	96	156	
1850	32	20	12 ^{1/2}		1	c. 40 000		1894	200	1500	445	640	324	80	156	
1864	45	37	13	6	7	c. 50 000										
Tab. 5. Første saml. Uddannelsesetid i Maaneder.								Tab. 7. Genindkaldelser i Dage.								
Hærplan	Garde	Fodfolk	Rytteri	Felt.-Art.	Fæstnings- Art.	Tekn. Afd.	Ingeniører	Hærplan	Garde	Fodfolk	Rytteri	Felt.-Art.	Fæst.-Art.	Ingeniører		
1803	48	c. 17	c. 24	c. 17				1803 og 16	2 × 28	4 × 28	4 × 28	4 × 28				
1816	c. 96	c. 24	c. 24	c. 24				1842	2 × 21	2 × 21	2 × 21	21		21		
1842	30	16	18	16—28		28	28	1867	2 × 30	2 × 45 1 × 30	155 45 30	45		120		
1867	5	6	9	5	4	4	5	1880	2 × 30	2 × 30	2 × 30	2 × 30	20	120		
1880	5	6	9	5	4	4	5	1894	2 × 25	2 × 25	2 × 25	25	20	30		
1894	5	c. 6	8	3	4—6	4	5									
Tab. 6. Fortsat Tjenestetid i Maaneder.																
Hær- plan	Garde	Fodfolk			Ryt- teri	Felt- Art.	Fæstnings-Art.			Tekn. Afd.	Ingeniører	Anm.				
		Bef. El.	April- hold	Nvbr- hold			Bef. El.	I Bat.	II—III Bat.							
1867	11	9	9		11	12	12	12	12	9—12	12	1 Hele Styrken 2/3 do.				
1880	12	12	2 ^{1/2}	5	12 ¹	12	10	10	10	12	12					
1894	12	8	8		11 ¹	9—12 ²	10	10	6	9	12					

nens Bedømmelse og Lodtrækningens Udfald skal tjene; men en af Hovedgrundsætningerne for Hærloven 1867, den nemlig, at enhver vaabenfør Mand skal uddannes i Vaabenbrug, er traadt ud af Kraft.

Den danske Hær er nu lige paa Grænsen til at være en Militz. Særlig gælder dette Fodfolket og Fæstningsartilleriet. Tjenestetiden er for disse Vaabenarters Vedkommende til Nød tilstrækkelig til at bibringe Mandskabet de nødvendigste Færdigheder men fuldstændig utilstrækkelig til at frembringe virkelige Soldater. Vel faa de faste Befalingsmænd en solidere Uddannelse, end Tilfældet er i en Militzhær, men de lange Uvirksomhedsperioder gøre det umuligt for Fodfolket Officerer og Underofficerer at erhverve sig den Rutine og Sikkerhed i Tjenesten, som er saa nødvendig i en Hær, hvis Mandskab kun er yderst nødtørftigt indøvet og sammenarbejdet.

En Sammenligning mellem Hærudgifterne ved Aarhundredets Begyndelse og ved dets Slutning er kun lidet oplysende, da Pengenes Værdi og mange andre Forhold i Tidens Løb have forandret sig. I det sidste Aarti af det 18de Aarhundrede beløb de sig gennemsnitlig til 7—8 Millioner Kr.; under Krigsurolighederne steg de betydeligt og kulminerede 1812 med c. 50; men denne Sum var kun rent nominel. Pengenes Værdi i Kongeriget var sunken til en ringe Brøkdel af deres Paalydende. I Fredsaarene sank Udgifterne betydeligt og holdt sig fra 1816—47 imellem c. 5 og 6½ Million Kr. I Treaarskrigens sidste Aar løb de op til 30 Millioner; i Tiaaret 1851—60 vare de aarlige Hærudgifter i Regelen mellem 8 og 9 Millioner; i 1864 naaede de henved 29. Under Hærloven 1867 vare de ordinære Udgifter til Hæren aarlig mellem 8 og 9 Millioner Kr. Under Hærloven 1880 steg de fra 9 Millioner til c. 10½ (1891—92), derefter sank de, og for Finansaaret 1897—98 beløb de sig til c. 10 Millioner. Hertil komme de ekstraordinære Udgifter, der i Perioden 1885—94 løb op til over 60 Mill. Kr. i alt, men som i de senere Aar have holdt sig omkring 1 Million.

2. SKYTTEBEVÆGELSEN.

Skyttesagen er ikke ret gammel her i Landet; først 1861 oprettedes Skytteforeninger i Danmark; men Bevægelsen tog hurtig Fart og i 1862—63 afholdtes Skyttefester i København. En Centralkomite overtog 1865 Ledelsen af Skyttevæsenet, og 1871 indordnedes samtlige Foreninger under en Overbestyrelse. Kun 1886—93 stod 5 Foreninger i en Særstilling uden for denne. I de første Aar havde Skyttebevægelsen delvis en militær Karakter; der oprettedes enkelte Skyttekorps'er med et soldatermæssigt Tilsnit; men Eksercits og Evolutioner forsvandt snart som Lærefag, og nu lægges der kun Vind paa Skydning og Gymnastik. Skyttesagen nyder en ikke ringe Popularitet og støttes

baade af Staten og private. I Finansaaret 1899--1900 var Statstilskudet 46 000 Kroner. Foreningernes samlede Udgifter beløb sig til over 200 000 Kr. Disse Penge ydedes dels af blot bidragydende Medlemmer (Slut. 1898 c. 11 000), dels af Skytterne (c. 27 000), hvoraf omtrent $\frac{1}{6}$ kun deltog i Gymnastikken. Foreningernes Antal var 30 med 975 Kredse, og der blev afgivet c. 2 700 000 Skud.

3. SOLDATERHJEM.

Det første Soldaterhjem aabnedes ved privat Initiativ i København i Efteraaret 1882, senere oprettes lignende Hjem i samtlige Garnisonsbyer og i 1897 endnu et i Hovedstaden. Soldaterhjemmene ere en Art Klubber for de tjenstgørende værnepligtige, som her kunne faa Fortæring for en billig Betaling, skrive Breve, læse Blade, Bøger, høre Foredrag, drive Husflid o. l. De værnepligtige kunne her mod en ringe Godtgørelse deponere deres private Ejendele under Tjenestetiden. Udgifterne bestrides dels ved Bidrag fra Staten og private, dels ved Medlemmernes Kontingenter, der i København er 1 Kr. for hele Tjenestetiden. De blive godt benyttede og stifte megen Gavn. Ved de fleste Afdelinger meddeles paa Statens Bekostning Undervisning i Husflid for dem, der ønske det.

4. FORENINGER FOR FORHENVÆRENDE KRIGERE.

Den største og vigtigste er Selskabet »de danske Vaabenbrødre«, der blev stiftet ¹⁰/₄ 59, og kun optog Mænd, der i Krigstid havde tjent i Hær og Flaade. I 1863 fik Selskabet, der dengang talte c. 4 700 Medlemmer, en Overbestyrelse, og efter Krigen 1864 voksede det stærkt, indtil det i 1876 kulminerede med 30 000 Vaabenbrødre. Siden 1878 optages ingen nye Medlemmer, og i Tidens Løb er Rækkerne stærkt udtyndede (1899: 158 Afdelinger med c. 11 000 Medlemmer). Selskabets Formue er c. 1 330 000 Kr.; særlige Fonds paa over 165 000 Kr. I 1898 udbetalte det i forskellige Understøttelser c. 200 000 Kr.

Selskabet »de danske Forsvarsbrødre« har til Formaal at »virke hen til, at enhver dansk Mand anser det for en Ære at bære Vaaben for Fædrelandet«. Det optager som Medlemmer Mænd, der selv i Fredstid have tjent i Hær og Flaade, og virker baade i selskabelig Retning og som Understøttelsesforening. Det er forgrenet over hele Landet, men har ingen fælles Overbestyrelse; i Hovedstaden tæller Selskabet c. 1900 Medlemmer.

Foruden disse to store Foreninger findes endnu et Par mindre med lignende Formaal, saaledes »Garderforeningen« og »18. Re-

giment 1864«. Endvidere har »Officerer uden for aktiv Tjeneste« dannet en større Forening, og i Landets forskellige Officers- og Underofficersforeninger optages ogsaa afgaaede Befalingsmænd.

5. INVALIDEFORSØRGELSE.

Et af Hovedformaalene for de ovennævnte Selskaber er at understøtte forhenværende Krigere, men Forsorgen for dem, der i Krigstjeneste have mistet Helbred og Førlighed, har Staten taget i sin Haand. Stiftelser for udslidte og »qvæste« Krigere har man alt i lange Tider haft her i Landet. I Invalidekompanierne fik de gamle, nogenlunde førlige Veteraner ved Aarhundredets Begyndelse et nødtørftigt Ophold, og i »Christians Plejehus« i Eckernførde underholdtes 150 »gamle eller til Krøblinger skudte Soldater« paa Statens Bekostning, medens Invalidedepotet i København midlertidig optog dem, der ikke kunde finde Plads i Plejehuset. En virkelig Invalideforsørgelse er imidlertid først indført i dette Aarhundrede. I Aaret 1801 dannedes »Fonden for de i Søslaget 2den April 1801 Quæstede«; i Løbet af Krigsaarene 1807—14 oprettedes en ny Fond for Invalidere, og af Udbyttet af disse Indsamlinger understøttedes de i Krigen tilskadekomne. I Aaret 1837 udredede de to Fonds 17500 Rdlr. til 180 Invalidere, medens Plejehuset vedblivende bestod.

Under Trearskrigen indsamledes store Summer til de saarede og de faldnes efterladte, og Kongen skænkede Marienlyst til et Invalidehotel. Et saadant blev vel ikke oprettet, men efter Krigen optoges Spørgsmaalet om Invalideforsørgelse til Drøftelse i Rigsdagen. Loven af $\frac{9}{4}$ 51 forpligtede Staten til at forsørge enhver, der i Krigstjenesten kommer saaledes til Skade, at han ikke kan forsørge sig selv. Invaliderne deltes i Klasser efter den Forringelse, deres Erhvervsevne havde lidt, og Understøttelsen, der til Dels udrededes af Udbyttet af Indsamlingerne fra 1801—14 og 1848—50, fastsattes i Forhold dertil. Loven af $\frac{20}{11}$ 76 ophævede den Forskel, den tidligere Lov havde gjort mellem formuende og uformuende, Krigs- og Fredsinvalidere. Loven af $\frac{18}{4}$ 83 forhøjede Invalidedepensionen med 25% og yderligere Forhøjelser fandt Sted 1889 og 1897. I Finansaaret 1897—98 havde Invalidefonden en Indtægt af c. 670 000 Kr.; Invalidernes Antal var c. 2400. 1876 fik Centralkomiteen, der havde foretaget Indsamlingerne 1848—50 og 1864, Resterne af sin Kapital tilbage, og Staten afholder samtlige Udgifter ved Invalideforsørgelsen, som nu er en Ret, der tilkommer enhver, der i Krigstjenesten helt eller delvis mister sin Erhvervsevne.

A. TUXEN.

VIII. FLAADEN.

Orlogsflaaden har altid haft stor Betydning for Danmarks Forsvar, og denne Flaades Organisation hviler derfor paa en gennem flere Aarhundreder indvunden Erfaring.

Hvad der saaledes ad Erfaringens Vej i Tidens Løb havde vundet Fodfæste, finde vi i fuld Kraft ved dette Aarhundredes Begyndelse. Man havde et fast Korps af Søofficerer, uddannede i den ganske unge Alder paa Søkadetakademiet. Dernæst havde man et fast Personel af Underofficerer og menige, som skulde danne Kernen af Orlogsskibenes Besætning, og man fandt det nødvendigt i den Grad at knytte dette Personel fast til Tjenesten, at man antog de paagældende paa Livstid, uniformerede dem, gav dem Bolig og Naturalforplejning, ja endog Lys og Brændsel. Børnene fik fri Skolegang, de større Drengene endog tillige baade Klæder, Kost og Lønning under Forudsætning af, at de ligesom Fædrene skulde indtræde i den faste Tjeneste, og med denne Bestemmelse for Øje bleve de i Grunden opdragne lige fra Barnsben. Paa ganske tilsvarende Betingelser havde man ogsaa en betydelig Styrke af Haandværkere af ethvert Fag, og det var udelukkende dem, der paa Orlogsværftet ved København bleve anvendte til Skibenes Bygning og Vedligeholdelse. Først ved Midten af dette Aarhundrede bleve Vilkaarene for Marinens faste Mandskab ændrede noget, saaledes at Tjenestepigten nu kan opsiges med forholdsvis kort Varsel; kun de egentlige militære ere uniformerede; Bolig, fri Lægebehandling og Medicin er bibeholdt, men alle andre Emolumenter ere erstattede med Penge.

Foruden Officererne og den nævnte faste Besætning af Artilleri- og Matros-Underofficerer samt Konstabler, Korpsmatroser og Lærlinge, der efterhaanden avancerede op til Underofficerer, udfordredes der endnu til Skibene et stort Antal Søfolk, men paa saadanne har man aldrig haft Mangel; de bleve »udskrevne« til Orlogstjenesten.

I Begyndelsen af Aarhundredet kendte man kun til Sejlskibe, byggede af Træ, og i samme Retning skred Flaaden frem lige til Midten af Aarhundredet. Dampskibene gjorde sig dog efterhaanden gældende som Led i Søforsvaret. Det første Dampskib, som blev indlemmet i den danske Flaade, var det efter Nutidens Begreber meget lille Hjuldampskib Kiel, som 1824 blev købt i England. Det næste Dampskib blev først anskaffet 1841, men i det derpaa følgende Decennium gik det raskt baade med Bygning og Køb af Hjuldampskibe. Imidlertid var Skibsskruen bleven opfundet, og man satte Dampmaskine i selve Kampskibene, de fuldriggede, større Skibe. Flaaden kom altsaa nu til at bestaa af Træ-Skrueskibe, idet man baade byggede Skrueskibe og satte Dampmaskine i flere af Sejlskibene. Ogsaa disse Træ-Skrue-

skibe fik kun eet Decennium at regere i, thi i 1862 fik Danmark sine to første Panserskibe, byggede af Jern med $2\frac{1}{2}$ " Panser. Derefter fik den danske Flaade et Panserbatteri 1863 og en Panserfregat 1864, begge med $4\frac{1}{2}$ " Panser. Imidlertid havde man paa Orlogsværftet i København indrettet sig paa at pansre Skibe, og samtidig skete Overgangen fra Træ- til Jernskibbygning samt Bygning af Panserskibe, og man fik snart opført et med alle fornødne Arbejdsmaskiner forsynet Jernskibbygningsværksted. Bygningen af Panserskibe gik derpaa rask fra Haanden; det første løb af Stabel 1868, og nu fulgte man i det hele med i den rivende Udvikling, Bygningen af Kampskibe blev Genstand for, idet Kappelstriden mellem Panseret og Artilleriet til sidst førte til Anvendelsen af Staal som Panseringsmateriale. Artilleriet har jo nemlig fulgt med i Udviklingen og har under Bestræbelserne for at være Panseret overlegent naaet en forbavsende Fuldkommenhed; ogsaa Anvendelsen af hurtigskydende Kanoner, Maskinskyts o. lign. har givet Skibenes Armering et helt andet Præg end forhen. Paa samme Tid har Maskinvæsenet haft sin vanskelige Opgave at løse, thi Fordringen til stor Hastighed kunde kun tilfredsstilles ved kraftige og forbedrede Maskinerier, og Krav i forskellige Retninger gjorde Hjælpemaskiner nødvendige. Ogsaa Torpedovæsenet har bidraget til, at et moderne Orlogsskib i saa væsentlig Grad adskiller sig fra Skibene i Aarhundredets første Halvdel, idet den selvbevægende Torpedo ikke alene medførte Torpedobaadens stigende Betydning, men ogsaa blev optagen som Led i Orlogsskibenes Armering.

Det er indlysende, at den i det sidste halve Aarhundrede stedfundne Udvikling har medført tilsvarende Forandringer, hvad Beskaffenheden og Sammensætningen af Skibenes Bemanding angaar.

Officererne, der som Kadetter dels paa Søofficersskolen, dels i et hver Sommer udrustet Kadetskib blive uddannede til al den om Bord forefaldende Tjeneste, skulle altsaa, foruden at være Navigationsofficerer, kunne forestaa alle andre Tjenestegrene om Bord. Nutidens Artilleri, Søminevæsen, Elektricitet m. m. har efterhaanden rejst større og større Krav til Videnskabelighed, og der maa derfor stilles betydelig større Fordringer til deres Uddannelse nu end i ældre Tid.

Det samme gælder Underofficererne, hvorfor disse ogsaa nu uddannes i en særlig Underofficersskole, hvorfra de udgaa henholdsvis som Artilleri-, Matros- eller Sømineunderofficerer. Praktisk Øvelse til Søs faa Underofficersskolens Elever i et hvert Aar udrustet Øvelsesskib.

Overgangen til Dampskibe gjorde et Maskinpersonel nødvendigt, og efter som Skibsmaskinerne i Aarene Løb ere blevne mere og mere fuldkomne, er dette Maskinpersonel forøget i Antal. Eksempelvis kan anføres, at Skruefregatten »Jylland« paa sit Togt 1862 havde 27, Panser-

skibet »Helgoland« i 1897 50 og Panserskibet »Iver Hvitfeldt« i 1899 58 Maskinister og Fyrfolk. Den danske Marine uddanner selv sit faste Maskinpersonel, dels i en Skole, hvor Maskinelever om Vinteren faa grundig Undervisning i alle deres Fag vedkommende Videnskaber, dels i et om Sommeren udrustet særligt Øvelsesskib. Ogsaa værnepligtige Maskinister faa straks efter Indkaldelsen praktisk Uddannelse i et hvert Foraar i to Maaneder udrustet Øvelsesskib.

Om Bord i de ældre, fuldriggede Skibe behøvede man et stort Antal Matroser. I 1853 havde Danmarks sidste Sejl-Linieskib »Dannebrog« saaledes 308 værnepligtige Søfolk. Da Nutidens Kampskibe ikke have Rejsning, findes der blandt deres Besætning et forholdsvis ringe Antal egentlige Matroser. Panserskibet »Helgoland« havde saaledes paa sit ovennævnte Togt i 1897 kun 55 værnepligtige Søfolk. Derimod anvendes der nu almindelige værnepligtige af »Lægdsrullen« (Søfolk ere »Værnepligtige af Sørullen«). Det hedder derom i Søværnsloven: »Af det i Lægdsrullen staaende Mandskab, der paa den for Aaret afholdte Session er udskrevet som dygtigt til egentlig Krigstjeneste, indkaldes aarlig indtil 900 Mand til Uddannelse ved Søværnet.« De uddannes først i Land og derefter til Søs som Artillerister, Søminører etc.

Alt det ved Søværnet fast ansatte Personel er efter den nu gældende Lov om Søværnets Ordning af 28/5 1880 inddelt i »Flaadens Rammer« og »Orlogsværftets Rammer«.

Flaadens Rammer omfatter:

Søofficerskorpset ☉: alle Flaadens Officerer med Viceadmiralen som Primas.

Artillerikorpset ☉: alle Artilleriunderofficerer.

Matroskorpset ☉: alle Matrosunderofficerer.

Søminekorpset ☉: alle Sømineunderofficerer.

Maskinkorpset ☉: Flaadens faste Maskinpersonel samt Overfyrbødere og Fyrbødere.

Orlogsværftets Rammer omfatter alle de ved Orlogsværftet fast ansatte Embeds- og Bestillingsmænd, Underofficerer, Haandværkere, Arbejdere m. fl.

H. DEGENKOLV.

IX. BEVÆGELSEN FOR NORDENS ENHED.

Den skandinaviske Bevægelse har været stærkest i Aarhundredets Midte samtidig med den almindelige Friheds- og Nationalitetsbevægelse. Men den var dog heller ikke uden Betydning ved Aarhundredets Begyndelse, da Frihedsideen og dermed ogsaa Nationaliteternes Fordring

om Selvstændighed fra Frankrig var ført ud over Europa. Tanken om Nordens Enhed er ikke udtalt stærkere end i en Tale, Fr. Sneedorf holdt i London 1792, og den var i de følgende Aar taget op af de mest betydelige litterære Mænd i Danmark, der ogsaa dannede det skandinaviske litterære Selskab og udgav det »Skandinaviske Museum«. Selv den intelligente og frisindede tyske Regeringskreds i København var gunstig stemt for den. Allerede Neutralitetsforbundet mellem de to nordiske Riger i 1794, kan anføres som et vigtigt Skridt.

Det var dog navnlig, da der gentagne Gange var Spørgsmaal om Tronfølgervalg i Sverige, i 1809, da Hertug Christian August af Augustenborg blev valgt til Tronfølger, og efter hans Død 1810, da den franske Marchal Bernadotte blev valgt til hans Efterfølger, at man for Alvor tænkte paa en Forening af alle tre skandinaviske Riger, navnlig under Frederik VI. Denne selv forstod ikke, at den mest nødvendige Betingelse for Tankens Gennemførelse var den samtidige Indførelse af en fri Forfatning i Danmark; den danske Konge troede det tværtimod nyttigt at tvinge Svenskerne og paaføre dem Krig i 1808, ligesom Danmark allerede havde gjort i 1788, da Gustav III angreb Rusland, og da Danmark optraadte som dettes allierede ifølge Traktaten af 1773. Men navnlig var der i Norge betydelige Mænd, som havde en fuldstændig klar Opfattelse af, hvad der krævedes, saaledes Grev Wedel og ikke mindst Christian August selv, der ikke undlod at støtte Tanken om en skandinavisk Union, endog da han selv var valgt til Tronfølger og da f. Eks. tænkte sig den senere Kong Christian VIII som sin Efterfølger. Senere har man i Norge Udtalelser fra Mænd som C. M. Falsen og Koren i 1814, selv meget tidlig af Henrik Wergeland. Napoleon havde foreslaaet, at Frederik August skulde ægte Frederik VI's Datter, for at et forenet Skandinavien i Forbund med Storhertugdømmet Warschau og med Frankrig kunde danne en Modvægt mod Rusland. Interessante Skrifter vedbleve i denne Periode at støtte de politiske Bestræbelser, saaledes af Diplomaterne Grev Fr. Moltke og C. A. Gjerlew ligesom ogsaa af den tyske Finansminister Ernst Schimmelmann og allerede i 1808 af den unge N. F. S. Grundtvig.

Resultatet blev da kun, at Nordmændene til Held for hele Nordens Udvikling erhvervede en selvstændig Stilling i Forbindelse med Sverige. I Begyndelsen var Retningen i Norge nu endogsaa snarest fjendtlig mod Danmark, med hvilket Land Kong Karl Johan ikke ønskede, at Nordmændene skulde vedblive at have for stærk Sympati, og den senere dansk-fjendtlige Retning hos Norges Historikere, Keyser, P. A. Munch og hans nulevende Discipel Ernst Sars, kan i sit Udgangspunkt føres tilbage til denne Periode.

I det hele bidrog dog alt videnskabeligt og litterært Liv til at styrke Følelsen af Enhed, saaledes Sprogmand, Historikere og Old-

granskere som Danskerne Rasmus Rask, K. K. Rafn og N. M. Petersen. Selv den romantiske Retning tjente Bevægelsen, som naar Oehlenschläger i 1825 i København modtog de store svenske Forfattere Atterbom og Geijer og selv i 1829 af Tegnér blev kronet som Digterkonge i den gamle Domkirke i Lund. Grundtvig, der i Begyndelsen paa ingen Maade var liberal, vedblev med sine skandinaviske Bestræbelser, og det samme var Tilfældet med hans Discipel Frederik Barfod, der i 1839 begyndte Udgivelsen af det skandinaviske Tidsskrift »Brage og Ydun«. Skandinaver vare Inge-mann, Hauch og Blicher, og allerede tidligt begyndte ikke mindst Naturforskerne at knytte personlige Baand mellem Landene.

Efter 1830 var det naturligt, efter det Standpunkt paa hvilket vor Kultur og ikke mindst vor politiske Udvikling befandt sig, at Studenterne som tidligere i Tyskland die Burschenschaften med deres Møder, Sange, Taler og Agitation tog Ledelsen i denne Bevægelse. Møderne begyndte i 1838 mellem

Studenterne i København og Lund; i 1843 fandt det berømte Møde i Upsala Sted; i 1845 et andet i København som direkte Svar paa det store tyske Sangermøde i Würzburg; Kampen mellem det danske og det tyske Element i Slesvig var allerede da i fuld Gang. Carl Ploug udmærkede sig ikke blot ved sine Sange, der udøvede en Indflydelse, som næsten kan sættes ved Siden af Frankrigs store nationale Sange, saavel som ved sine opildnende Taler; han begyndte ogsaa tidlig at formulere de bestemte politiske Fordringer, som han til sidst udviklede til et klart Forlangende om dynastisk Union. Ved Mødet i København i 1845 var det, at den mest veltalende af den senere liberale Perodes Statsmænd Orla Lehmann afæskede Ungdommen Løftet om at være tro mod Nordens Enhed i en Tale, der var en af dem, som Regeringen gjorde til Genstand for Sagsanlæggelse. Efter Mødet i 1843 havde man i København dannet det skandinaviske Selskab efter Indbydelse og Ledelse af den senere liberale Perodes Politikere H. N. Clausen, J. Fr. Schouw, Monrad, Madvig, de københavnske Borgere L. N. Hvidt og H. P. Hansen. Af de to ivrig skandinaviske Brødre Hammerich ud-

248. Carl Ploug.

mærkede Martin Hammerich sig især som Repræsentant for den rent litterære Skandinavisme. Hans Disciple Gotfred og Vilhelm Rode og Chr. Richardt vare mellem dem, der senere udøvede størst Indflydelse i Studenterverdenen ved Siden af Ploug og Hostrup. Fra første Færd af vare de Mænd, der havde været i Spidsen for den danske Bevægelse i Slesvig, ogsaa ivrige Skandinaver, saaledes C. Flor, Forstander for Folkehøjskolen i Rødding, og P. Chr. Koch, Red. af »Dannevirke«, de to unge Bønder, hvis Navne snart skulde skrives blandt de første i Landets nationale Historie, Laurids Skau og Hans Krüger; Mørk-Hansen, senere bekendt fra den slesvigske Stænderforsamling, var den, der havde taget Initiativet til det første store Studentertog.

I 1848, da Danmark fik sin fri Forfatning, og den første slesvigske Krig brød ud, var man ikke vidt nok, til at Svenskere og Nordmænd som Folk kunde tage aktiv Del i Krigen, eller til at den danske Arvefølge kunde blive ordnet med Hensyn til dynastisk Union; Kong Oskar sendte kun midlertidig svenske Tropper i 1848 til Fyn og under Vaabenstilstanden 49—50 til Slesvig. Sverige-Norge var endnu fra Karl Johans Tid under russisk Indflydelse; det var først ved Traktaten under Krimkrigen i November 1855, at det indgik en Slags Alliance med Frankrig og England. I Danmark fandt paa den anden Side Holsteneren Scheele i 1857 som Udenrigsminister Anledning til at udtale sig imod Bestræbelserne for Nordens Enhed, en Handling, der vistnok var den umiddelbare Aarsag til hans Afgang som Minister.

Samtidig vedbleve Møderne af Studenter, 1851 i Christiania, 1856 i Upsala, 1862 i København, af Naturforskere, Jurister, Læger og Kirkefolk, ogsaa i 1857 et Folkemøde ved Ramlösa i Skaane. Brochurer behandlede ofte selve det politiske Spørgsmaal. Fra fransk Side anbefaledes en Udskillelse af de tyske Landsdele under den danske Tronfølger, og Baron Blixen-Finecke, Svoger til Prins Christian af Glücksborg, en Mand, der var modtagelig for store internationale Ideer, bragte som Udenrigsminister i det radikale Ministerium Rotwitt den samme Tanke frem, efter at han 1857 i en Brochure havde anbefalet ved Giftermaal at skabe en Familiealliance mellem de to Kongehuse. Paa Møder mellem Kong Frederik VII og Kong Karl XV aftaltes ogsaa omsider en defensiv Alliance, som den danske Minister Hall søgte at bringe i Form.

Uheldigvis kom Kong Frederik VII's Død og Krigen 1863—64, inden en saadan Alliance var sluttet, og uden at Danmarks eget Program over for det tyske Element havde antaget den bestemte Form, der ønskedes af de andre to Nationer saavel som navnlig af Frankrig. Atter var det kun frivillige, der toge Del i Kampen for det danske Slesvig. Baade i Sverige og Norge toge udmærkede Mænd Ordet for øjeblikkelig Hjælp og politisk Union, men Regeringerne holdt

snarest igen. Selv Politikerne gik dog saa vidt, at Kong Karl personlig kunde i Princippet blive enig med Christian IX og hans Minister Monrad om en Familietraktat mellem de to Kongehuse, hvorefter den længst levende af de to Konger skulde være Konge over alle tre Riger og efter ham Tronfølgeren i det andet Land. Et vidt gaaende Forslag, om Union og Fællesskab i Forsvarsvæsen og Told-, Post- og Telegrafvæsen og Mønt og med et fælles Parlament i Gøteborg, var dog nærmest kun et Forsøg af mindre betydelige radikale som C. Rosenberg, og blev kun et Program for de Foreninger, de efter Krigen dannede i de tre Riger.

Perioden efter Danmarks Nederlag i 1864 udmærkede sig ligesom den i Frankrig efter 1871 ved en nedtrykt, lidet idealistisk Stemning, i hvilken dog Studentermøderne bleve fortsatte til Kristiania i 1869, og i hvilken blandt andet den danske Rigsdags Flertal

249. J. C. Hostrup.

endnu i 1870 fandt Lejlighed til at udtale sig i stærk skandinavisk Retning. Denne Periode, der i sin almindelige Karakter især er præget af Bismarcks reaktionære Tendens, medførte dog ogsaa i Norden snævre Synspunkter i Striden mellem Norge og Sverige, der i alt Fald tilsyneladende snarest har ført bort fra Tanken om Nordens Enhed. Dog har man indført vigtige Foranstaltninger i Retning af praktisk Fællesskab, fremfor alt sammen med Guldmøntfoden Enhed i Mønt, i 1872 for Sverige og Danmark og i 1875 for Norge efter Forslag af en fælles Kommission, som Følge af Forhandlingerne paa flere nationaløkonomiske Kongresser, der overværedes af betydelige Mænd fra de tre Lande; allerede tidligere Overenskomst om Execution af Domme mellem Sverige og Danmark; senere en fælles Vekselret i 1880; Lov om Fabrikmærker i 1884; om Handelsregistre, Firma og Prokura i 1887; Søret 1891; Checks 1898; endelig fornylig om Hustruens Formuesret. Interessante Forhandlinger have fundet Sted og finde nu for Øjeblikket Sted om fælles Bestemmelser for Assurance, ja fuldstændig Fællesskab i Obligationsret saavel som i Lovgivning for Samsfærdsel og Handel og særlig for Patenter og Aktieselskaber. Flere fælles Tidsskrifter have været og blive endnu udgivne; fælles Sammenkomster finde Sted ikke blot mellem Lærere, Studenter og Kunstnere, men ogsaa mellem Folkehøjskolerne og mellem Videnskabsmænd af forskellige Fag, navnlig Naturforskere, Jurister og Filologer. Man er vel ikke kommen vidt med Hensyn til

fælles Studier ved Universiteterne, men har dog netop i de sidste Aar holdt flere Møder derom, ligesom man ogsaa fremmer dette Formaal ved forskellige Stipendier.

Særlig mærkelig er en Bevægelse i de aller sidste Aar for en større aandelig Forbindelse mellem Landene, der har gjort sig gældende med betydelig Styrke hos en Ungdom, der ikke blot omfatter Studenterne, men ogsaa andre Samfundsklasser, særlig de unge Mænd fra Folkehøjskolerne. Dr. Georg Brandes er i alt Fald optraadt for større litterært Fællesskab, og Bjørnstjerne Bjørnson, der hører til de ledende Nordmænd, ivrede i 1864 for fælles Kamp og virkelig Union, og er for nylig optraadt med stor Kraft for det fælles dansk-norske Sprog imod Forsøget paa af de uensartede Dialekter at danne et nyt kunstigt norsk Maal. I det hele synes den kraftigere ideale Tendens, der er kommet frem ved Overgangen til det ny Aarhundrede, ogsaa at være gunstig for de skandinaviske Enhedsbestrebelser, samtidig med at Begivenhederne i Slesvig og Finland bidrage til at vække den nationale Følelse og til atter at rejse Spørgsmaalene om Fremtidens positive politiske Ordning.

N. C. FREDERIKSEN.

X. TILKNYTNING TIL DE DANSKE I UDLANDET.

Hvis hele den Tilvækst af Befolkningen, som har fundet Sted ved Fødselsoverskudet i dette Aarhundrede, var blevet hjemme, vilde Danmarks Folkemængde nu være godt $\frac{1}{5}$ større. Det er saaledes en betydelig Udvandring, der er foregaaet, og dertil kommer yderligere, at vi ved Krigen 1864 mistede et Stykke Land, af hvis Befolkning endnu en meget stor Del er og føler sig som Danske. Alle disse Landsmænd i Udlandet have i høj Grad bidraget til baade at gøre dansk Navn og Tankesæt kendte i Udlandet og at tilføre os herhjemme fremmede Ideer og Impulser.

De udvandrede Danske ere for den allerstørste Del gaaede til Nordamerika, enkelte ere gaaede til Sydamerika og Østasien; til fremmede Stater i Europa drager der ikke saa faa, saa der i de fleste fremmede Hovedsteder lever en betydelig dansk Koloni. Mellem disse Kolonier er den i Rom af en egen Art; den bestaar væsentlig af Kunstnere og Kunstelskere, og den Sum af aandelig Paavirkning, som Danmark har modtaget herfra, er ikke ganske ringe.

De andre danske Kolonier i Europa have væsentlig bidraget til at lette vor Handel, skabe den nye Veje og finde Afsætning for vore Produkter. Hist og her have enkelte af disse Danske vundet sig et særlig anset Navn, og samtidig med at de bevarede Kærligheden til deres gamle

Fædreland, have de været i Stand til at lære os herhjemme at se klarere og mere uhildet paa mange af vore egne Forhold.

De Danske i Syd-Amerika og Østasien have som Regel formaet at bane sig en Vej til Velstand, enkelte til Rigdom og Anseelse. De have draget Danmark ind i Verdenshandelen, som nu for nylig Øst-asiatisk Kompagni.

Langt betydeligere er den danske Kolonisation i Nord-Amerika. Hele Landstrækninger i Jowa og Dakote ere befolkede af danske Bønder, som i Udholdenhed og Arbejdsdygtighed staa overmaade højt, og ved deres stadige Forbindelse med Slægt og Venner i Hjemlandet have de øvet en betydelig Indflydelse paa Dannelsen af det Tankesæt, som nu er raadende herhjemme. Ved den Paavirkning af fremmed Kultur, som de selv under nye Forhold modtog, have de kunnet ryste os ud af den lidt drømmende og æstetiserende hjemmekære Søvnighed. Bevidstheden herom og Forstaaelsen af, at der vil være vundet betydelig for dansk Kultur ved at bevare og uddybe Forbindelsen med de udvandrede danske i Nord-Amerika gør sig ganske vist ikke altid tilstrækkelig stærkt gældende; saaledes strandede et Forsøg paa at organisere et Selskab, hvis Hovedformaal skulde gaa ud paa at sætte alle Danske i Forbindelse med hinanden, saa de Verden over kunde deltage i det internationale Samliv under saa gode Betingelser som mulig og med det størst mulige Udbytte for den nationale Kultur. Foruden de store danske Farmerkolonier i Nord-Amerika bydes der udmærkede Tilknytningspunkter af Danske i de fleste store amerikanske Byer, hvor de ikke blot i Almindelighed have gjort det at være Dansk til en Anbefaling for en Mand, men hvor mangfoldige have dannet store Forretninger eller staa i Spidsen for omfattende Foretagender. Og endelig er der en anset og indflydelsesrig dansk Presse, som bidrager mægtigt til at bevare Mindet om det gamle Hjemland, holde Forbindelsen mellem de udvandrede og den nationale Kultur vedlige og lade den nye Udvikling, som finder Sted under de større, fremmede Forhold virke ansporende og æggende tilbage paa os herhjemme.

Den livlige Forbindelse mellem Landene i vore Dage nærmer aandeligt og materielt Folkene til hinanden. De nationale Ejendommeligheder behøve derved ikke at udviskes, tværtimod er der inden for det kosmopolitiske Samfund Brug for de nationale Individualiteter. Disse uddybes og forfines, hvor det kosmopolitiske Kultursamkvem er, som det skal være. Det er kun deres fjendtlige Modsætningsforhold, der forsvinder. Af vore Landsmænd i Nord-Amerika er det blandt andet dette, vi kunne lære, og vi have denne Lærdom saa meget mere behov, som vi paa Grund af vort Lands Lidenhed og udsatte Beliggenhed maa kæmpe en haard Kamp for vor nationale Bestaaen og kun kunne haabe at sejre i denne Kamp ved at gøre vor Kultur saa

dygtig som mulig og styrke dens Egenart ved at tage vor særlige Del af det internationale Samarbejde op.

Dette viser sig særlig i vore Forbindelser med de Danske, som ikke ere udvandrede, men som Følge af en ulykkelig Krig ere et fremmed Folks Undersaatter. Vi have her lært, at den nationale Forbindelse kan bevares stærk og livskraftig, uafhængig af historiske og statsretslige Forhold.

Der kan tværs over den jydsk Halvø drages 4 Grænselinier mellem dansk og tysk: 1) en statsretlig, der indtil 1864 fandtes ved Ejderen, nu ved Kongeaen og aldrig er faldet sammen med 2) den folkelige, der maa sættes ved Danevirke, hvor de tyske Stedsnavne mødes brat med de danske, 3) den sproglige, der i Tidens Løb er flyttet længere mod Nord, idet Bondebefolkningen i Angel har svigtet sit gamle Landsmaal og antaget et andet, der for den var kommet til at staa som »die heilige Sprache«, fordi det var paa det, at Guds Ord forkyndtes den og fordi det var gennem det, at al Oplysning i Skolen meddeltes den. Endnu er dog Dansk i Mellem-Slesvig Omgangssproget i en Trekant, der fra Flensborg i Øst og Højer i Vest mere og mere tilspidset strækker sig langt imod Syd. Naar dette Forhold er saaledes, skønt ogsaa disse Egne have haft Tysk som Kirke- og Skolesprog i lange Tider, skyldes det en fattig og afsides boende Befolknings Konservatisme, uden at nogen Tilknytning til dansk Kultur har staaet i Forbindelse dermed. Og medens den endelige Overgang fra Dansk til Tysk for Angelboernes Vedkommende fandt Sted under det Højtryk af Ophidselse, som Oprøret 1848—50 fremkaldte, under hvilket Befolkningen i sin store Helhed stod paa Oprørets Side, vil nu i de vestligere Egne, under rolige Forhold, halvhundrede Aar efter den første Krig og en Menneskealder efter Løsrivelsen fra Danmark, den gammeldags Befoldning herude, der ikke mere bærer noget Had til Danmark, endnu i lange Tider holde fast ved det danske Sprog i daglig Omgang.

Kun i de 13 Aar fra 1851—64 søgte den danske Regering gennem Kirke og Skole at vinde disse Egne for den danske Kultur, men da Bestræbelserne brat afbrødes ved Tabet af Slesvig, har de ingen blivende Virkning haft.

4) Endelig findes den fjerde Grænselinie der, hvor dansk og tysk Kultur støder op til hinanden, hvor vi kommende fra Syd først støde paa en Befolkning, der foruden i sin Rod og sit Tungemaal at være dansk, altid har modtaget sine aandelige Værdier paa Dansk og fra Danmark, og som i de sidste 37 Aar har kæmpet en national Kamp paa Liv og Død for at hævde sig selv som et Led af det danske Folk med alle dettes Ejendommeligheder.

Denne Grænse falder sammen med en, som Naturen selv har sat.

Tværs over Sønderjylland gaar netop i dette Strøg Landets største Hede- og Mosestrækninger, vestpaa fortsatte i meget tyndt befolkede Engdrag og Marskflader. Paa et almindeligt Kort ses det straks, hvor langt der er fra Kirkerne Nord for Heden til Kirkerne sydfor, og tager man større Kort for sig, vil man se, hvor faa Veje — og næsten kun lidet farbare Markveje —, der her forbinder Slogs Herred Nord for Skællet med Kær Herred Syd derfor.

Mange have sikkert den Opfattelse af Forholdene i det Nordslesvig, der her er Tale om, at det vel nok er et Land, hvor der lever mange Danske, ja hvor Flertallet er dansk, men at Danske og Tyske dernede dog saadan findes som Naboer og Genboer af hinanden.

Men Kendsgerningen er den, at Nordslesvig ude paa Landet gennemgaaende er et saa rent dansktalende Land som nogen Provins i Kongeriget, naar Embedsstanden fradrages, og at ogsaa i Byerne og Flækkerne, med denne Undtagelse, Danskheden er aldeles overvejende.

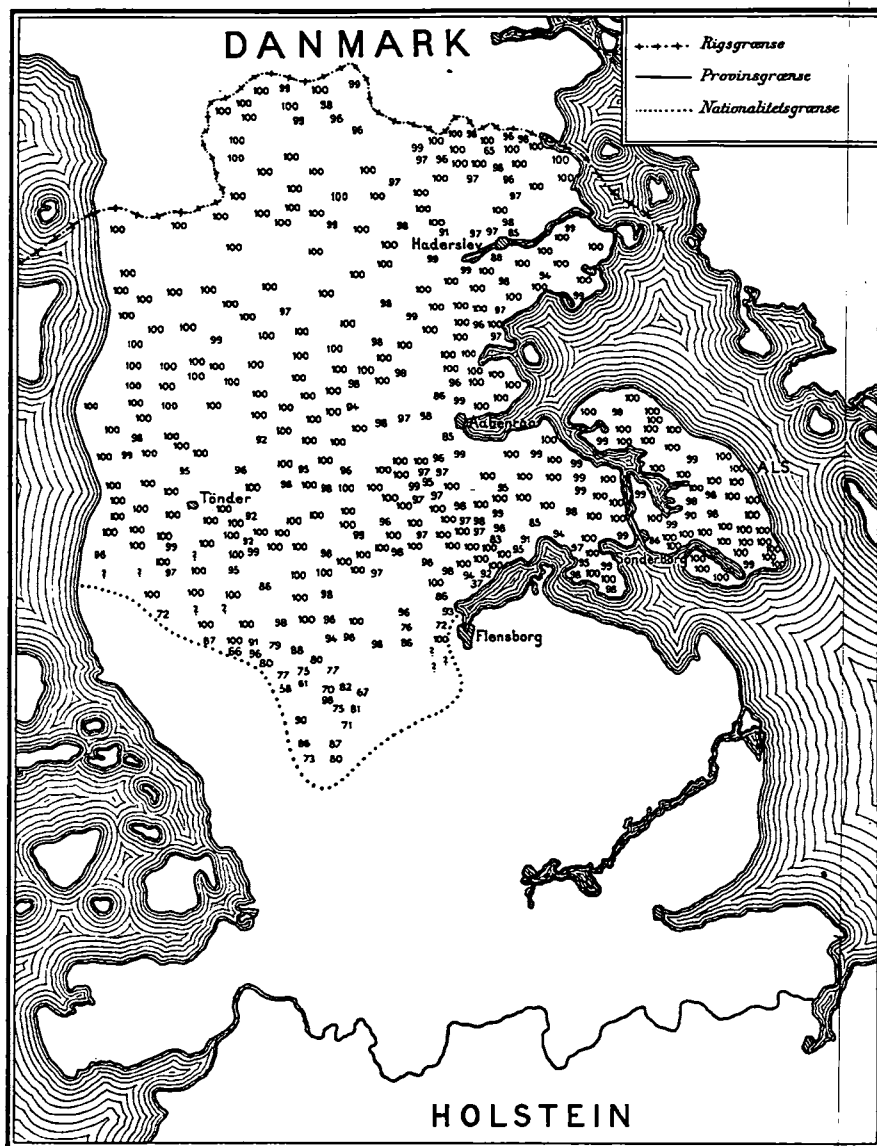
Bedre end mange Ord taler medfølgende Kort. Hvert Tal angiver den dansktalende Procentstyrke i en Kommune, og ved første Øjekast viser Kortet, at over hele Nordslesvig ere Tallene 100 og 99 i aldeles overvældende Flertal. Saa findes 98, 97, 96 og 95 repræsenteret hist og her, men lede vi efter lavere Tal end 95 eller altsaa efter Kommuner, hvor dog mer end en af tyve Familier taler Tysk, ja, da finde vi blandt 4—500 Tal kun elleve saadanne. I de større Omraader findes af tysktalende Familier, udtrykt i Procent,

	med de indvandrede	uden de indvandrede
Haderslev Østeramt	1,2	0,4
Haderslev Vesteramt	0,7	0,1
Tønder Nørreamt	0,8	0,3
Aabenraa Amt	2,1	0,6
Sønderborg Amt	1,1	0,4
Hele Nordslesvig	1,2	0,4

Eller af hver 250 Familier taler een indfødt og 2 indvandrede Tysk; 247 tale Dansk.

Ved dette Kort er dog at bemærke, at det Materiale, der ligger til Grund for det, nu er en 6—7 Aar gammelt, og at der siden den Tid i en enkelt Egn i Nordslesvig, omkring Rødding, ved et af forskellige Grunde foraarsaget for stort Udbud af Ejendomme fra dansk Side er foregaaet en Indvandring af Tyskere, som maaske med et Par % eller saa vil forringe den danske Styrke. Et nyt Materiale til Bedømmelsen af Sprogforholdene i Nordslesvig er indsamlet men endnu ikke bearbejdet. Kun for Øen Alsens Vedkommende kan Resultatet meddeles. I denne Øs Landdistrikter, der ved Folketællingen 1895 havde 15 489 Indbyggere, fandtes uden for Embedsklassen, der bestaar af Præster og

Lærere, samt nogle Told- og Skovbetjente, af helt igennem tysktalende nordslesvigske Familier 4, hvoraf de tre udgøres af en Herregaardsfor-

250. Kort over den danske Befolkning i Sønderjylland.

pagter og hans to Sønner, der ligeledes ere Forpagtere; i 10 indvandrede Familier tales kun Tysk; i 7 indfødte og i 6 indvandrede Familier tales begge Sprøg; i de sidste saaledes, at Forældrene indbyrdes og

til Børnene tale Tysk, men Børnene, naar de ere for sig, Dansk. Med Landdistrikterne komme Tyskerne ingen Vegne; skal der tales om Tyskhed i Nordslesvig, maa de holde sig til Byerne og Flækkerne. I dem findes der fra gammel Tid nogle tysktalende Familier, i dem var Skolen ogsaa før 1850 tysk; de have været Sæde for en tysk Embedsstand før 1850 og igen siden 1864. De 3 største Byer have haft en stærk Belægning med Soldater, af hvilke adskillige ere blevne her efter Tjenestetiden. Desuden er der kommet en ikke ringe rent borgerlig Indvandring siden 1864, og alle disse Klasser have ved Giftermaal blandet sig med de indfødte Lag. Hvorledes forholder det sig her med Sproget, Embedsmændene fraregnet? Tallene fra Kortet kunne stilles saaledes op:

	pCt. Dansk		pCt. Dansk
Nordborg	98	Sønderborg	86
Højer	96	Graasteen	85
Lygumkloster	92	Aabenraa	85
Augustenborg	90	Kristiansfeld	65
Haderslev	88	Tønder	?

For Flertallet af Byerne er Forskellen ikke stor; kun Kristiansfeld staar med sine 65% langt under de andre, men den er ogsaa en Erobring fra Tyskheden. For 125 Aar siden anlagdes den som en udelukkende tysk indkaldt Hernhuterkoloni. Nu er den langt overvejende dansktalende, idet den lille Flække er magtesløs over for Indvandringen fra og Paavirkningen af det rent danske Opland. I det hele kunne Købstæderne i Nordslesvig, paa Grund af deres ringe Størrelse, ikke veje særlig meget i sproglig Henseende. Naar de tysktalende i dem lægges sammen med de tysktalende paa Landet, formaa de at hævde for sig 2½% af Nordslesvigs Befolkning — Embedsstanden stadig ikke medtaget. Til Sammenligning kan det nævnes, at i København er 5—6 af hver 100 Indbyggere fødte uden for Danmark-Slesvig.

I Sønderjylland findes i det hele mellem 150 og 160 000 dansktalende, just ikke noget stort Antal Mennesker i og for sig, men dog er hver 16de Dansker en Sønderjyde. I Forholdet mellem Befolkningstallet i Kongeriget og i Sønderjylland er der i øvrigt et meget vigtigt Moment at lægge Mærke til. Medens Kongeriget i 1860 havde et Folketal af c. 1 600 000 og Nordslesvig c. 145 000, ere de samme Tal i 1900 henholdsvis 2 400 000 og 145 000. Mens Kongeriget altsaa nu tæller en halv Gang saa mange Mennesker som for 40 Aar siden, er Nordslesvigs Befolkning staaet stille. Denne Modsætning under i øvrigt lige folkelige og økonomiske Betingelser skyldes et eneste Faktum: den stærke Udvandring fra Slesvig, der har berøvet Landet i første og andet Led vel c. 60 000 Mennesker og har forvoldt det, blot gennem den Kapital,

som er taget med ud af Landet, et økonomisk Tab, der er beregnet til omkring 50 Millioner Mark.

Denne stærke Udvandring har ikke blot en økonomisk Side, men har haft den allerstørste Betydning for den nationale Kamp og for Kul-

251. Hans Krüger.

turens Historie inden for Landet. Paa den ene Side har den stærke Folkevandring selvfølgelig i høj Grad svækket den danske Befolknings Modstandsevne og fremfor alt berøvet den baade Ungdom og Intelligens. En Ungdom, der skulde give Befolkningen Elasticitet og Bevægelighed, en Intelligens, der skulde højne dens aandelige Niveau og skærpe dens Blik for de nationale og de økonomiske Livsytringer. Paa den anden Side har den Omstændighed, at vi kunne næsten sige hver eneste dansk Familie i Nordslesvig har Slægt og Venner Nord for Kongeaen, været en Faktor af uberegnelig Rang til at holde Befolkningens Blik vendt mod Nord. Ja, Prøjerne selv ar-

bejde paa en Maade gennem det nu saa højt udviklede Samfærdselsvæsen med paa at holde denne Forbindelse vedlige, idet Jernbanerne daglig gøre deres Arbejde i dansk Retning ved at befordre Folk Nord paa, og Postvæsenet daglig bringer Bud fra Danmark ind i mangfoldige Hjem. Udvandringen har rundt om i Danmark bosat Personer, der have følt Forpligtelsen til stadig at minde om det danske Folk i Nordslesvig og dets Kamp, og den har givet Sønderjyderne dernede bedre Lejlighed til ved kortere og længere Besøg at lære Danmark at kende med dets Kultur i alle Retninger, og særlig har den draget Tusinder af unge Sønderjyder til at besøge de danske Højskoler. Og gennem denne livlige Forbindelse er det gaet op for Sønderjyderne, hvor højt det danske Aandsliv staar over det tyske i Henseende til Jævnhed og Evne til at delagiggøre ogsaa de brede Lag i Dannelsens Gaver, og ligeledes have de faaet Øjet op for den Førerstilling, det danske Landbrug for Øjeblikket har i Europa paa væsentlige Omraader, og at man fra Sønderjylland ogsaa maa gaa til Danmark for at faa den størst mulige Modstandskraft i økonomisk trykkede Tider.

Det er alligevel ikke det økonomiske, der binder Sønderjyderne til Danmark. Skulde det være dette, da burde Sønderjyderne kun ønske at blive under det Land, de for Øjeblikket høre til, — thi det er en Kendsgerning, at de sønderjydske Landmænd for Øjeblikket faa deres Produkter bedre betalt end de kongerigske, og at Ejendomspriserne i Nordslesvig ere højere end i Danmark. Det er ikke noget, Sønderjyderne ere ubekendte med, thi blandt andet de tyske Blade i Nordslesvig gøre alt hvad de kunne for at minde den nordslesvigske

Bondestand derom. Nej det, der skræmmer Sønderjyderne bort fra at annamme den tyske Herlighed, det er det, at deres Følelsesliv er saa afgjort forskelligt fra Tyskernes, i alt Fald som dette findes hos de Personer, der møde dem til daglig som den tyske Kulturs Missionærer i Skikkelse af Gendarmer, Sergeanter, Seminarister, Præster, Latinskolelærere og Referendarer. Af disse besidde de færreste nogen virkelig Dannelse. Det er de skarpe Modsætninger mellem dansk og tysk Tankesæt, som mødes i Nordslesvig, og den jævne danske Sindighed vinder i Modstandskraft ved at næres af Harmen over den Uret, som Folkets Sprog og Kultur daglig er Genstand for. Det er ikke Goethes Tyskland, der i Nordslesvig kæmper mod Grundtvigs Danmark. Al Ære for den dybe og vise Kultur, som kan sammenfattes i Navnet Goethe, den er ingen Fjende af Danskheden i Slesvig. De faa i Sønderjylland, der kunne tilegne sig dens Humanisme, behøve ikke derfor at gaa ud af deres danske Skind og kunne godt forlige den med Bevarelsen af deres Danskhed; men en Dannelse, paa hvilken der for den store Almenhed kan bygges »et jævnt og muntert, virksomt Liv paa Jord«, den have Tyskerne ikke at opvise.

252. Peter Grau.

Paa kongerigsk Grund langs Sønderjyllands Grænse findes der ligesom en Række af Vartegn, der kunne ses langt ind i Slesvig og som minde Befolkningen om dens Fortid og om hvad Nutiden lader den vente fra Danmark. Der er den 800 Aar gamle Ribe Domkirke, hvis Biskopper fra Odinkars til Brorsons Dage have ledet Slesvigernes religiøse Liv, der er Støtten paa Skamlingsbanken, Symbolet paa Sønderjydernes nationale Kamp i det 19de Aarhundrede, der er Skorstenen paa Assens' Sukkerfabrik, der kan varske dem om det danske Landbrugs Fremskridt, der er Skibelund Kratbanke med Niels Skovgaards Kongesten i ejendommeligt nordisk Aand, og endelig er der la Cours Kratostatmølle i Askov, ved hvilken man mindes en Mand, der kan regnes for typisk dansk ved at hos ham Trangen til videnskabelig Forsken gaar Haand i Haand med Arbejdet for det menige Folks Oplysning. Rundt om i Sønderjylland gives ogsaa et synligt Tegn paa Forbindelsen med Danmark; i hver Landsby angiver Dampskorstenen fra Andelsmejeriet, at den økonomiske Kultur har sin Støtte i Norden. Ved Siden af disse Tegn tager den sorthvide Flagstang, som den tyske Kulturs synlige Tegn, sig helt fattig ud.

For at bevare deres aandelige Forhold til Moderlandet maa de danske Sønderjyder benytte forskellige Virkemidler. I allerførste Række

bør nævnes den danske Presse, som daglig spreder Kendskaben til det danske Sprog i Rigsmaalets Form ud selv til de tarveligste Hjem og til de halvvoxne Børn, og som daglig meddeler dem nyt fra Hjemlandet, smaat og stort. Mens man før 1840 i Nordslesvig kun havde eet dansk Blad med nogle faa Hundrede Holdere, har man nu fire danske Blade, som udsendes i op mod 14 000 Eksemplarer. Forrest blandt disse Blade ved rigt og godt Stofudvalg staar »Flensborg Avis«. »Hejmdal« i Aabenraa har mest Betydning ved de klare og instruktive Artikler, hvori dets Udgiver retleder Befolkningen i dens politiske Kamp og under dens Sammenstød med Autoriteterne. De øvrige ere »Dannevirke« og »Modersmaalet« i Haderslev og i Sønderborg. For den periodiske Litteraturs Vedkommende maa særlig nævnes Tidsskriftet »Sønderjydske Aarbøger«, der i Artikler af blivende Værd belyser Landets historiske og nutidspolitiske Forhold.

Ved Siden af Pressens Virksomhed kommer saa den, som udfoldes af de to Foreninger, der have til Formaal at holde den aandelige Forbindelse med Danmark vedlige. Foreningen til Bevarelsen af det danske Sprog i Nordslesvig eller som den til daglig kaldes, Sprogforeningen, udbreder aarlig til Smaafolk mange Tusinde Bøger og er Ejer af 120 Bogsamlinger af dansk Litteratur eller mere end en i hvert Sogn i Landet. Skoleforeningen, der i de sidste Aar har vundet stor Tilslutning, tilbyder unge ubemidlede Folk Støtte til Besøg paa danske Højskoler og Efterskoler. Disse besøges aarlig af flere Hundrede Sønderjyder. Endelig kan nævnes, at der i mange Egne af Landet findes Læsekredse, hvis Formaal er at tilfredsstille de Folks Læsetrang, som ikke kunne nøjes med saadan Folkelæsning, som Sognebogsamlingerne byde paa, men ønske at følge den virkelige nordiske Litteratur.

Ogsaa Foredragsforeningerne bør her nævnes, som den preussiske i høj Grad elastiske Lovgivning i de sidste Aar har været særlig slem ved. De spille en vigtig Rolle for at holde Befolkningen sammen, men det bør ikke skjules, at Foredragene selv tit ere ret tarvelige. Den næsten fuldstændige Mangel paa videnskabelig og selvstændig uddannede Mænd i Landet maa gøre, at Foredragsholderne forholde sig ret meget paa anden Haand til deres Emne.

Igennem mange Aar skyede Befolkningen at sende sine Børn til de tyske lærde Skoler og Universiteter, og Tallet af danske Læger og Sagførere gik næsten ned til Nul. I de senere Aar har derimod en Række unge Mænd vandret Syd paa med det Formaal at komme tilbage til en Virksomhed i disse Retninger i Nordslesvig. Disse Studenter have nede i Tyskland at bestaa en Kamp mellem deres hjemlige Følelses- og Aandsliv og den mægtige tyske videnskabelige Kultur, der har saa meget lettere ved at overvælde dem, som de paa deres Studiesteder staa saa godt som forladte og ensomme. Det vil blive et af de vigtigste

Beviser paa den danske Kulturs Værdi, hvis det lykkes at bevare den akademiske Stand for den, og hidtil ere Resultaterne gode. Et mægtigt Hjælpemiddel levere Tyskerne dem selv: Det tyske Studenterlivs Raahed skræmmer dem bort.

Den nordslesvigske Befolknings Kulturstandpunkt maa udelukkende betragtes som et Bondefolks. Den producerer ikke selvstændige Værdier, men det, der maa spørges efter, er, i hvilken Grad den formaar at optage og tilegne sig, hvad der fra de danske Kulturbærere og Dannelescentra bliver lagt til Rette for den. Ved Skønnet herom vil det være lærerigt at sammenligne Nordslesvigerne med den kongerigske Bondestand, og efter mine Erfaringer tror jeg at maatte sige, at man i Kongeriget har Forspringet. Man møder sikkert i Sønderjylland mere død Konservatisme, mere gammeldags Mistænksomhed mod det nye, mindre Trang til aandelig Fornylse, mindre æstetisk Sans, langt mindre Offervillighed, naar det gælder om for rede Penge at erhverve sig aandelige Goder. Men man maa her regne med de i kulturel Henseende aldeles meningsløse, ulogiske Forhold, hvorunder Sønderjyderne leve og som særlig give sig Udslag over for Opdragelsen, og man maa erindre, at de, som før er nævnt, gennem mange Aar maatte savne den Ungdom iblandt sig, som særlig skulde være modtagelig for Kulturfremskridtene. I Landbrugets Udvikling har man en god Maalestok for væsentlige Sider af vor Bondestands Kulturtrin i Landets forskellige Dele, og her staa Alsingerne (P. Grau) og Sundevedboerne langt foran de andre Egne i Nordslesvig, om end ikke paa Højde med de bedste Egne i Kongeriget. Atter her maa man dog huske, at medens i Kongeriget Landbruget fremmes ved rigelige Pengemidler fra Statens Side, ere de sønderjydsk-danske Landboforeninger udelukkende henviste til sig selv.

Fra Danmark kommer kun een Kulturfjende, nemlig en Strøm af sygelig og mørk Religiositet, der væsentlig søger sit Bytten hos Husmandsklassen. Det bliver en Opgave at faa denne Klasse ind under Paavirkning af de friskere Strømninger, som ogsaa findes i Norden. Den farligste Fjende er ikke Tyskheden, men Fattigdommen og det Sløvsind, den avler, og hvorved den gør Befolkningen uskikket til nationalt Arbejde.

Spørger man om Fremtidsudsigterne for Bevarelsen af den danske Kultur i det danske Slesvig, maa man først og sidst spørge Statistikken. Denne viser os saa langtfra Frafald, at den tværtimod peger paa, at

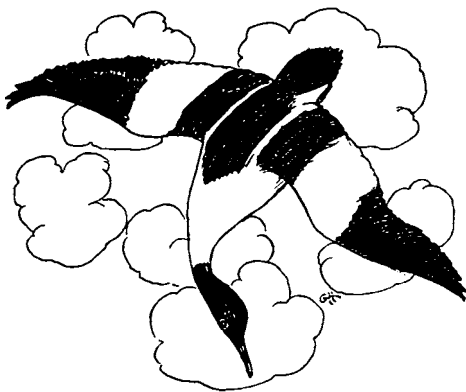
253. Hansen-Nørremølle.

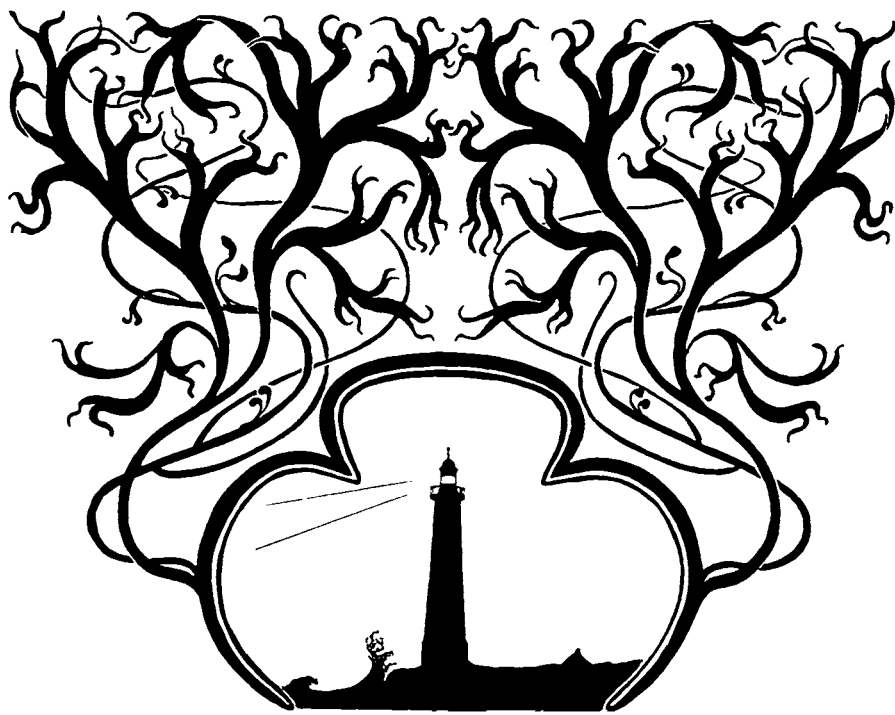
den danske Befolkning i sig delvis optager Hjemmetyskernes Sønner. Ved Siden heraf staar en Fremgang, som ikke kan udtrykkes ved Tal, en almindelig Højnen af det intellektuelle Niveau, en større Forstaaelse end tidligere af Betydningen af Offervillighed for den danske Sag, en Uddyben af den nationale Følelse, alt sammen Forhold, som de gamle, hvis Minder gaa tilbage til det første danske Daggry i Landet, kunne give Vidnesbyrd om — »de yngre ere bedre end de ældre«, er det Svar, man gennemgaende faar paa sine Spørgsmaal i denne Retning. Og Aarsagen er den nøjere Tilknytning til det aandelige Liv i Kongeriget.

Den danske Kultur er den danske Nationalitets bedste Støtte i Nordslesvig.

Jo mindre et Folk det danske er, des mindre Raad har det til at undvære nogen Del af sig til det nationale Kulturarbejde. Lad være, at for Øjeblikket Sønderjyderne ikke give positive Bidrag til Fremskridtet, ingen aner, hvilke Mænd der kan opstaa i deres Skød. Brorson, Eckersberg, Bissen, A. D. Jørgensen ere Kulturskikkelser af første Rang, som direkte have hidraget til at forme og fæstne det ejendommeligt danske, og ingen véd, om ikke andre Nydannere kunne komme fra Landet for sønden Aa.

H. V. CLAUSEN.

DELTAGELSE I DET
INTERNATIONALE
SAMARBEJDE

I. EKSPEDITIONER OG OPDAGELSESTREJSER.

igesom ethvert sundt og levedygtigt Menneske af og til føler Trang til at udvide sin Horisont og bryde uden for de snævre Grænses, som ere trukne for dets daglige Virksomhed, saaledes bør den samme Trang hos ethvert sundt og levedygtigt Folk.

— Det Folk, som med Hænderne i Skødet ser Naboer og Genboer kæmpe for Løsningen af de Gaader, som Jorden er saa rig paa, — som ikke har Øjnene aabne for den kulturbringende Betydning af Opdagerens og Videnskabsmandens Forskninger, og som ikke kan eller ikke vil indse, at enhver civiliseret Nation har den Pligt at tage sin Del af Byrden ved Erhvervelsen af Kendskabet til vor Klode — det Folk er intet levedygtigt Kulturfolk.

En samlet Oversigt over vort Fædrelands Deltagelse i den internationale Forskning af vor Klode vilde fremvise baade guldne og rige Perioder. At det 19de Aarhundrede har hørt til de sidste, og at Danmark paa dette Omraade har fyldestgjort de Krav, som kunne stilles til et Land af dets Størrelse, vil formentlig fremgaa af nedenstaaende Oversigt, som for Sammenligningens Skyld begynder med en kort Oversigt over:

I. DANSKE REJSER I DET 18. AARHUNDREDE.

Grønlands Kolonisation, Kristendommens Forkyndelse blandt Eskimoerne og Fundet af de gamle nordiske Ruiner i Grønland, var det 18de Aarhundredes mest epokegørende danske Forskningsforetagende. Æren for Gennemførelsen af disse Heltegerninger tilkommer dog udelukkende den fattige norske Præst Hans Egede og hans

Hustru, ligesom han og hans Søn Poul Egede udvirkede Udsendelsen af de nærmest efterfølgende Grønlandsekspeditioner.

Som de vigtigste af disse nævne vi: Peder Olsen Walløes heltemodige Baaderejse i Grønlands sydligste Del fra 1751 til 1753 for at finde Østerbygden, som man, i Henhold til Navnet, mente at maatte søge paa Grønlands Østkyst, samt Egedes og Rothes heltemodige Forsøg i 1786—87 paa at finde den samme Koloni og mulig endnu derlevende Europæere ved at trænge fra Søen med Skib ind gennem Polarisen paa Grønlands Østside.

Paa Island rejste i samme Aarhundrede Olafson og Povelson fra 1752—57 samt Olavius noget senere. De to førstnævnte indsamlede paa deres møjsommelige Rejser Materialet til et af de vigtigste Kildeskrifter for Kendskaben til det nye Island, medens den sidstes Arbejder udelukkende vare af nationaløkonomisk Natur.

I Forskningen uden for de danske Besiddelser er vort Fædreland i det 18de Aarhundrede egentlig kun repræsenteret ved Hannoveraneren Carsten Niebuhrs for danske Midler foretagne Rejse til Arabien og omliggende Lande fra 1762—67, en Rejse, hvorfra han af 6 Deltagere vendte alene tilbage, og hvorom han udgav en Beskrivelse, som indtager en varig Plads i den klassiske Rejselitteratur.

Vort Lands Rejseinteresser i det 18de Aarhundrede optoges i øvrigt af de ostindiske, guineiske og vestindiske Handelsekspeditioner, som imidlertid ikke høre hjemme i dette Afsnit.

Der er det for os Danske lidet ærefulde ved det 18de Aarhundredes danske Forskningsrejser, at de fleste af dem lededes af fremmede.

2. DANSKE REJSER I DET 19. AARHUNDREDE.

Begyndelsen af det 19de Aarhundrede var saa mørk for Danmark, at dets Sønner havde andet at gøre end at drive Forskninger uden for Landets Grænser.

Den første større videnskabelige Forskningsrejse overlodes da ogsaa til en fremmed — den tyske Mineralog Giesecke — som fra 1806—13 med dansk Understøttelse indsamlede fortrinlige Oplysninger om Naturforholdene i Grønland.

Med ham er imidlertid ogsaa de fremmedes Æra forbi, og fra nu træffe vi kun danske Mænd i Spidsen for danske videnskabelige Forskningsrejser.

For at lette Oversigten ville vi i det følgende behandle Grønlandsrejser, Islandsrejser og andre Rejser hver for sig.

GRØNLANDSREJSER. Ved sin Fordring paa Højhedsret over Grønland har Danmark paadraget sig en Pligt til at gaa i Spidsen for

Undersøgelsen af dette mægtige Polarland. Grønlandsrejserne dominere derfor ganske naturligt den danske Rejselitteratur.

Indlederen af den danske Æra i Grønland var Botanikeren Wormskjold, som særlig berejste Julianchaabs Distrikt og ved sin Hjemkomst i 1813 forkastede de af Eggers i 1792 opstillede Beviser for, at den største af de gamle norske Kolonier — Østerbygden — havde ligget i Julianehaabs Distrikt. Han holdt med Egederne paa, at denne Bygd maatte søges paa Grønlands Østkyst, og hans Rejse fik derved stor Betydning, idet den hidrog til Udsendelsen af den Graah'ske Østkystekspedition.

I 1822—23 rejste C. P. Holbøll i Grønland og paabegyndte de ornitologiske Studier, som senere have gjort hans Navn bekendt.

I 1823 og 24 berejste V. A. Graah Nordgrønland og paabegyndte Optagelsen af paalidelige Kort over Grønlands Kyster.

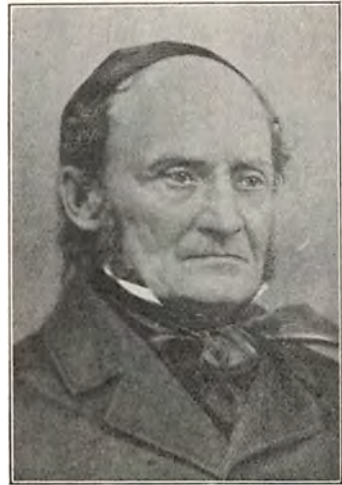
I 1828—29 berejste Mineralogen C. Pingel Sydgrønland.

I 1828 udsendtes Graah tilligemed Vahl for at løse Østerbygdspørgsmaalet ved Efterforskninger paa selve Grønlands Østkyst. Denne Rejse blev en af den Tids mest heroiske arktiske Foretagender! Tvungen af Proviantmangel maatte Vahl returnere den første Sommer, hvorefter Graah opholdt sig halvandet Aar ene mellem Østkystens uciviliserede, hedenske Beboere og berejste deres barske, isomgivne Kyst i aaben Skindbaad. I Efteraaret 1830 ankom Graah halvdød af Sult og Nød til den sydligste Station paa Vestkysten. Hans Rejse bragte udmærkede etnologiske og naturvidenskabelige Resultater og den betydningsfulde Oplysning, at der ikke var fundet en eneste Nordboruin paa Østkysten.

Fra 1828—36 berejste Vahl Sydgrønland i botanisk Øjemed.

I 1830 foretog Kielsen en Rejse fra Holstenborg til Randen af Indlandsisen, — det første Forsøg i vort Aarhundrede paa at løfte det Slør, som indtil vore Dage har hvilet over denne Isørk.

Fra 1848 til 1852 berejste Dr. H. Rink Vestgrønland i geologisk-geografisk Øjemed. Rink arbejdede senere, som Direktør for den grønlandske Handel, med stor Energi for Grønlandernes Civilisation og for Studiet af Eskimoernes Herkomst, Sprog og tidligere Kultur. Ved sit klare Blik for Grønlands naturvidenskabelige Ejendommeligheder fik han den største Betydning for den senere Grønlandsforskning og vandt europæisk Navn som første Grønlandsautoritet.

254. V. A. Graah.

I 1863 og 64 optog Falbe og Bluhme Kort over Grønlands Vestkyst mellem Ivigtul og Godthaab. — I 1871 foretog Møldrup en Rejse fra Christianshaab ind paa Indlandsisen.

255. H. Rink.

I 1871, 1872 og 1874 berejste K. J. V. Steenstrup Nordgrønland i geologisk og palæontologisk Øjemed.

I 1874 undersøgte Johnstrup de af Giesecke paaviste Findesteder for det sjældne Mineral Kryolith.

I 1876 dannedes paa Rinks og Johnstrups Initiativ en Kommission til Undersøgelse af Grønlands geologisk-geografiske Forhold. Under dennes Overledelse er der udsendt 30—40 Grønlandsekspeditioner, hvori c. 50 Kunstnere, Søofficerer og Videnskabsmænd have deltaget. Vi nævne saaledes: Paa Grønlands Vestkyst:

Steenstrups og Hammers glacial-geologiske Rejser i Nordgrønland i 1878, 1879 og 1880.

Jensens og Gardes Rejser paa Indlandsisen i 1878 og 1893.

G. Holms og Bruuns arkæologiske Ekspeditioner i Julianehaabs Distrikt i 1880, 1881 og 1894.

En Række botaniske, zoologiske, mineralogiske, geologiske og topografiske Ekspeditioner i Aarene 1883—98 under Warming, Rosenvinge, Hartz, Th. Holm, Traustedt, Lundbeck, Steenstrup, Ussing, Flink, Topsøe, Jessen, G. Holm, Jensen, Hammer, Ryder, Garde, Bloch, Moltke, Petersen og flere.

Paa Grønlands Østkyst:

Konebaads-Ekspeditionen 1883—85 under Holm og Garde, et af de mest vellykkede danske arktiske Foretagender. Udsendt som den var for at sige det afgørende Ord i Østerbygdspørgsmaalet, lykkedes det den at afsøge den Del af Østkysten, hvorpaa der kunde være Tale om at søge Østerbygdens Levninger, saa grundigt, at enhver Mulighed for dér at finde Spor af europæisk Bebyggelse nu maa anses for udelukket. Holm fandt desuden en i etnologisk Henseende enestaaende interessant Eskimostamme, som aldrig havde været i Berøring med Europæere.

256. K. J. V. Steenstrup.

Skibsekspeditionen 1891—92 under Ryder og Vedel, hvorved der blev rammet en Pæl gennem en anden gammel Grønlandslegende — Forestillingen om Scoresbysunds Fortsættelse tværs igennem Grønland og endelig Ekspeditionerne under Amstrup, Hartz og Kruse i 1898—1900, som navnlig ere blevne navnkundige ved Amstrups dristige Baaderejse langs Blossesvilles Kyst, hvorved Danmark fik Æren af at have kortlagt Grønlands Østkyst fra Kap Farvel til 71° n. Br.

I 1882—83 deltog Danmark i den internationale meteorologisk magnetiske Polarforskning ved at sende en Ekspedition til Godthaab under Adam Paulsen.

I 1884, 86, 89 og 95 udsendtes hydrografiske Ekspeditioner til Davis-Stræde under Normann, Braëm og Wandel, og endelig i 1894 anlagdes der en Missionsstation ved Angmagsalik mellem de af Holm opdagede Eskimoer.

— Vil man nu vurdere de Resultater, som det 19de Aarhundredes danske Grønlandsrejser have bragt, da maa man sammenholde vort Kendskab til Grønland ved Aarhundredets Begyndelse med Forholdene nu.

Østkysten var saa at sige terra incognita, som Fantasien befolkede med vilde Menneskædere.

Vestkysten var koloniseret fra Julianehaab til Upernivik og Kystlinien var løseligt skitseret, men baade Landets absolutte Belligenhed og dets Topografi var saa lidet kendt, at man i dette Aarhundrede maatte tage fat næsten paa bar Grund. Ved Egedernes, Walløes og Otto Fabricius' Anstrengelser vare de første Begreber om Landets Flora, Fauna og geologiske Beskaffenhed klarede; men baade om Indlandsisen, Drivisen og Havstrømningerne herskede

endnu meget uklare Forestillinger. Bedst underrettet var man om Eskimoernes Levevis, Sprog og Religion, samt de gamle norske Kolo-

257. G. Holm.

258. A. Paulsen.

nisters Bebyggelse, og dog blev dette sidste Spørgsmaal den drivende Kraft i Aarhundredets smukkeste Grønlandsekspeditioner.

Grønland var med andre Ord ved Aarhundredets Begyndelse kun lidet paaagtet og egentlig kun bekendt ved de gamle Nordmænds og Hans Egedes eventyrlige Rejser dertil.

259. G. C. Amdrup.

Men nu da! Nu, efter 100 Aars Forløb, hvad vide vi nu om dette kolde, fjerne Land?

Der er erhvervet et saa indgaaende Kendskab til Grønlands Geografi, Topografi, dets geologiske Bygning og Historie, dets Mineralrigdomme, dets Fauna og Flora, dets interessante meteorologiske og magnetiske Forhold, dets Haves Strømninger og Isforhold og dets vældige Indlandsis, at fortrinlige Kort, Beskrivelser og Oversigter over alle disse Enkeltheder nu foreligge for Vestkysten fra Kap Farvel til 74° n. Br. og for Østkysten fra samme Punkt til 71° n. Br. eller for en Kyststrækning af over 500 Mil.

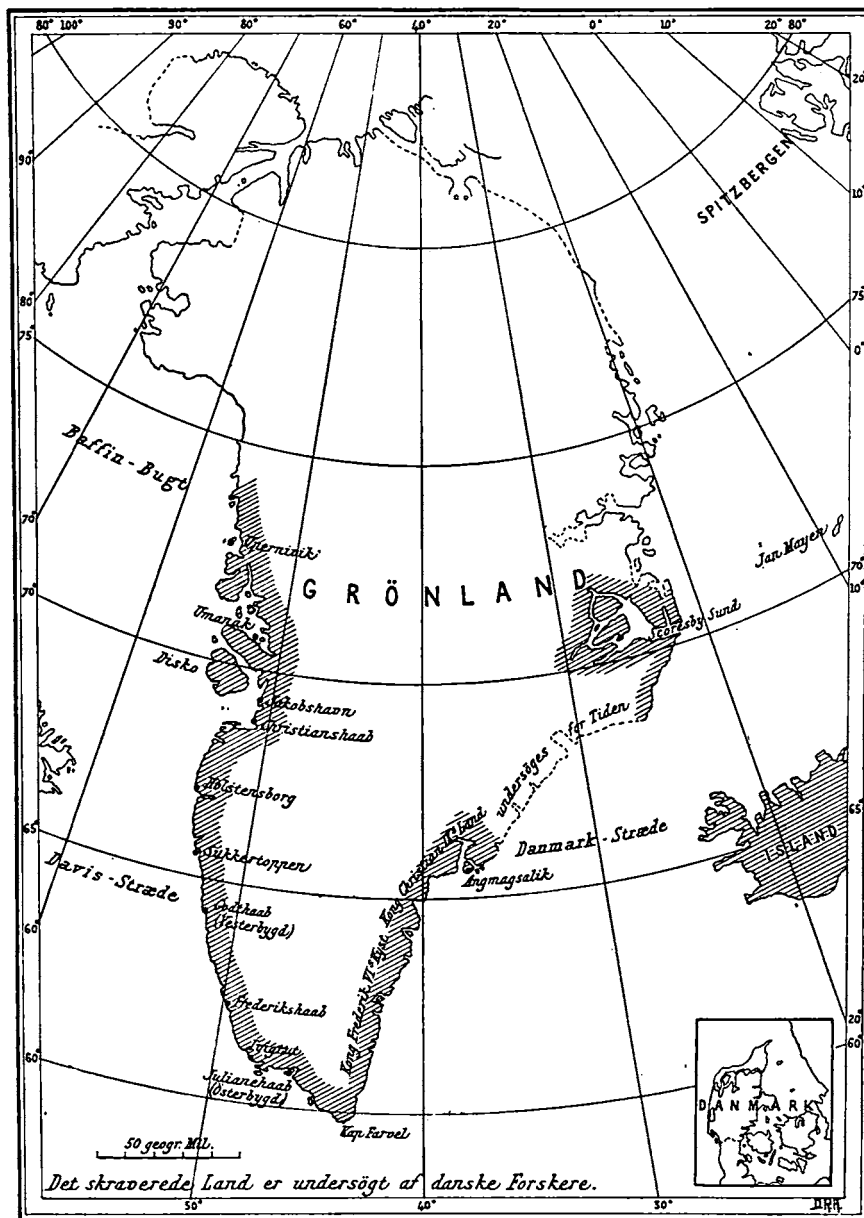
Ved Rinks Skarpsindighed er det paavist, at det nuværende Grøn-

land afgiver et Billede af Nord- og Mellemeuropa under Istiden.

Herved er man naaet til en klar Forstaaelse af denne for Europa saa betydningsfulde Jordperiode, og alle de naturvidenskabelige Studier i Grønland ere derved ganske naturlig blevne dobbelt interessante. Mangt et dunkelt Blad i Europas Forhistorie bliver beskrevet gennem Grønlandsundersøgelserne, som endog fortælle os, hvordan Istidsmenneskene saa ud — fordi vi have dem gaaende lyslevende for os ved Angmagsalik paa Grønlands Østkyst. Gennem Stenstrups Indsamlinger af Forsteninger sattes den berømte Videnskabsmand Oswald Heer i Stand til i sin »*flora fossilis arctica*« at give en Fremstilling af den halvtropiske Plantevækst, som i den senere Kridttid og i Tertiærtiden trivedes dér, hvor nu Millioner Kubikfod store Isfjelde skabes.

Ved Undersøgelserne paa Indlandsisen er en Pæl rammet gennem de fantastiske Forestillinger om beboede Oaser i Grønlands Indre.

Østkystekspeditionerne have slaet de lige saa fantastiske Forestillinger om endnu eksisterende Nordbokolonier paa Østkysten til Jorden; Undersøgelserne af Havene have leveret vægtige Bidrag til Forstaaelsen af Teperaturfordelingen og Vejrforholdene paa den nordlige Halvkugle,

260. Kort over Grønland.

og endelig have de mineralogiske Undersøgelser bragt Millioner af Kroner ind i Danmark.

Selv om da Grønland har tæret stærkt paa de til Ekspeditioner disponible Kræfter i Danmark, saa kan det roligt siges, at hvad dér er lagt af Arbejde og Kapital, det er vel anbragt.

Men endnu vente mange Detail-Spørgsmaal paa deres Besvarelse! Endnu kunne store Opdagelser gøres i dette mægtige og interessante Land! Og have vi end vundet Anerkendelse trindt om for vore Grønlandsundersøgelser, saa er det endnu langt fra Tiden at hvile paa vore Laurbær, thi endnu længe vil vort naturlige Forskningsfelt ligge i Grønland.

ISLANDSREJSER. Lige op til det 19de Aarhundrede savnedes et paalideligt Islandskort. Den for Tilvejebringelsen af et saadant nødvendige Triangulering udførtes i de første 20 Aar af det 19de Aarhundrede af en Del Opmaalere, hvoriblandt Frisack og Wethlesen særlig gjorde sig fortjente. Trods alle de Hindringer som Islands Natur, Klima og mangelfulde Kommunikationsmidler lagde i Vejen, udførte de Arbejdet med stor Nøjagtighed, og deres Triangelnet vil endnu længe danne Grundlaget for alle islandske Kortarbejder.

Under store personlige Anstrengelser fortsatte Bjørn Gunlaugsson fra 1831—43 paa dette Grundlag ved at indsamle Materiale til sit Kort over Island i 4 Blade, et ved sin Grundighed, Paalidelighed og Omfang lige forbavsende Arbejde.

Fra 1881—98 fortsatte den utrættelige Islandsforsker Dr. Thoroddsen Gunlaugssons Arbejde og udarbejdede desuden geologiske Kort over næsten hele Island.

Blandt andre Islandsrejser skal nævnes:

Stenstrups og Schythe's geologiske Rejser i 1839—40, som skaffede Heer Bidrag til hans ovennævnte Værk om de arktiske Landes Fortidshistorie.

Johnstrups Rejser til de vulkanske Egne paa Island i 1871 og 1876.

Dr. Kr. Kaalunds Rejser i 1872—74, hvis Resultater ere nedlagte i hans fortrinlige historisk-topografiske Beskrivelse af Island. Daniel Bruuns arkæologiske Rejser i 1896 og 1897, Ravns topografiske Rejse i 1900, Adam Paulsen Nordlysekspedition i 1899—1900, de zoologisk-botanisk-hydrografiske Ekspeditioner med *Fylla* og *Ingolf* til Danmark-Stræde i 1877—78—79 og 1888, til Skagestrandsbugt i 1890—91 og til de Island omgivende Have i 1895—96 — de sidste Ekspeditioner under Wandel med en videnskabelig Stab under Jungersen og Knudsen, og endelig den i 1898 paabegyndte og senere fortsatte systematiske Søopmaaling omkring Islands Kyster under G. Holm og R. Hammer.

— Ihvorvel Islandsforskningen i det 19de Aarhundrede langt fra har nydt den Støtte fra Danmark, som Grønlandsforskningen, saa kan det dog næppe med Rette siges, at Danmark i denne Henseende har forsømt sine stammebeslægtede Brødre paa den fjerne Ø, særlig naar

der henses til Islands særlige Forfatning, Islændernes fremskredne Kulturstandpunkt og deres Fordring om yderligere Uafhængighed.

Det vilde ikke desto mindre være i høj Grad ønskeligt, om Interessen for Island ogsaa i denne Henseende vilde blive noget mere vaagen i Danmark, saaledes at den interessante Sagaa kunde føle sig noget mere draget til det Land, som den af Skæbnen er bleven knyttet til.

ANDRE REJSER. Medens vi ere ved de arktiske Egne, skulle vi under dette Afsnit nævne Danmarks eneste Forsøg paa at naa Nordpolen — Dijnphnaekspeditionen i 1882—83 under A. P. Hovgaard's Ledelse og med en videnskabelig Stab under Th. Holm og Borch. Skønt Hovedformalet ikke lykkedes, hjembragte Ekspeditionen dog et stort Udbytte i interessante naturvidenskabelige Indsamlinger fra Karahavets Dybder.

I de sydligere Egne af Jorden træffe vi vort Fædreland repræsenteret ved følgende Rejser:

Rosens opofrende men mislykkede Forsøg i 1831—34 paa at kolonisere Nikobarerne og kristne de derboende indfødte.

P. W. Lunds Rejser i Brasilien 1833—44 med deres botaniske Resultater og deres verdensberømte Opdagelser og Studier fra Knoglehulerne (jvf. S. 291. 365. 368).

St. A. Billes Jordomsejling med Galathea i 1845—46 paa hvilken der under Chefens, Reinhardts, Rosens og Rinks Ledelse foretoges hydrografiske, etnologiske, zoologiske, botaniske og mineralogiske Undersøgelser i Sydamerika, Australien, paa Sydhavsøerne og i de store Oceaner.

Pechüles og W. Hovgaard's Rejse til Vestindien 1882—83 — et Led i de internationale Venuspassageekspeditioner.

Hans Kaarsbergs Rejse i 1890 mellem Kalmukkerne.

Eug. Warmings botaniske Rejse i Sydamerika og Vestindien i 1891—92.

Olufsens Rejser i Pamir 1896—98 og 99 og endelig Th. Mortensens botaniske Ekspedition til Koh Chang i Siam i 1899—1900.

Hvis disse Bidrag til Forskningen uden for den strengt danske Interessesfære synes noget beskedne, da maa vi stadig fastholde i Erinringen, hvilke Krav der have været stillede til Danmark fra Grønland og til Dels Island; og det kan vist siges til vore bevilgende Myndigheders Ros — uden derfor at mene, at der fra den Side vises for stor Flothed — at saa længe blot danske Mænd vise Lyst og Kald til at

261. St. A. Bille.

drage ud og arbejde i Videnskabernes Tjeneste, saa længe ville de ogsaa finde Støtte hos deres Fædreland. Saaledes har det været i største Delen af det nysafsluttede Aarhundrede — gid det maa blive saaledes ved.

V. GARDE.

DE DANSKE PAMIREKSPEDITIONER under Ledelse af Premierløjtnant i den danske Hær O. Olufsen. Allerede i 1893 havde jeg planlagt en Ekspedition til Bjerglandet Kafiristan Nordøst for Afghanistan's Hovedstad Kabul for at undersøge Indbyggernes, de saakaldte Siaposcherss Etnografi. Imidlertid strandede denne Plan. Under Hensyn til, at man i Pamir havde fundet siaposchiske geografiske Navne, planlagde jeg en Ekspedition til Pamir i den Hensigt at finde disse Siaposcherss Spor her. Denne Ekspedition, som udrustedes ved private Midler, udførte jeg i Aarene 1896—97, var nærmest en Rekognoscering. Jeg gennemrejste det østlige Ørkenpamir til Grænsen af Nordvestindien, derefter Provinsen Vakhān ved Pændschflodens Bred paa Nordsiden af Hindukuskæden, og videre nordpaa igennem vanskelig passable Bjerglande. Resultaterne af denne Rejse, som ere offentliggjorte i Det kgl. danske geografiske Selskabs Tidsskrift for 1897, vare blandt andet, at jeg overalt i Vakhān fandt Levninger fra Siaposchernes Tid i Form af udstrakte Befæstningsanlæg paa den Nord for Pændschfloden liggende Bjergskraaning. Desuden hjemførtes en Samling etnografiske Genstande til Nationalmuseet i København.

Ved min Hjemkomst i 1897 stilledes mig af den danske Regering og Carlsbergfondet samt af den danske Konsul i Rusland André Nissen et Beløb af 31000 Kroner til Raadighed til Udførelsen af en ny Ekspedition til Pamir, i hvilken Fysikeren Adjunkt A. Hjuler og Botanikeren Cand. mag. O. Paulsen deltog. Denne afgik i Slutningen af Marts 1898 fra København, igennem Rusland og Transcasprien til Samarkand og herfra videre med den turkestanke Post til Osch. Her udrustede vi vor Karavane og gik nu ad samme Route over Alaibjergene, som jeg i 1896 havde fulgt, til Ørkenerne i Højpamir. Fra Juni til medio September 1898 opholdt vi os hovedsagentlig ved den store Alpese Jaschilkul, 37° 46' n. Br., 42° 37' ø. Lgd. Pulkova. Søen ligger i en Højde af c. 4000 Meter over Havet, og har en Udstrækning af c. 24 Kilometer fra Øst til Vest og c. 7 Kilometer fra Nord til Syd. Vi kortlagde denne Sø samt det nærmest omkring den liggende indviklede Bjergterræn, undersøgte Plateauet her i botanisk Henseende, og ved Hjælp af en transportabel Baad, som vi førte med os, foretog vi med en automatisk Loddemaskine Dybdemaalinger og Undersøgelse af Bunden og den i Søen værende rige Fiskebestand. Ligeledes undersøgte og kortlagde vi fire mindre i Nærheden af Jaschilkul liggende

Søer; det maa anses for sandsynligt, at Jaschikul med de omliggende Søer tidligere har dannet en stor Sø. Omkring disse Alpesøer fandt vi flere varme Kilder med svovlholdigt Vand, hvoraf een havde en Temperatur af 78° C. I September gik vi med en Karavane af Kameler til Provinsen Vakhan, hvor vi foretog en Detailundersøgelse af de mægtige Ruiner af Siaposchfæstninger, som de berømte Høvdinger Kaa-Ka og Zengi-baar her have efterladt sig. En af disse Fæstninger laa i en Højde af c. 600 Meter over Vakhan Dalbund og havde med sine Mure og Taarne en Omkreds af c. 12 Kilometer. Desuden studeredes Beboernes Etnografi, hvorunder antropologiske Maalinger og sproglige Iagttagelser. Hovedmassen af Befolkningen i Pamirs beboede Dale ere utvivlsomt gammeliranske Folk, der som Regel betegnes med Navnet Galtschaer. Disse Galtschaer anse vi for at være af samme Race som Tadsjikerne i Bokhara og Turkestan; kun have de her i de vanskelig tilgængelige Bjerge holdt sig fri for Blanding med tyrkisk-tartarisk Blod, og ere saaledes at betragte som de reneste Typer paa Centralasiens Tadsjiker, Avestafolkets Efterkommere. Sprogene synes ogsaa alle at være gammeliranske, og hver nok saa lille Bjergdals Befolkning har sin særegne Dialekt. I Vakhan og de nordfor liggende Provinser Garan og Schugnan fandt vi flere Rester af fordums Ildtilbederi, saaledes flere Altre og særegne Skikke, der tilhørte denne Religion. Fra Provinsen Garan foretog vi en Rejse ind i Pamirs sydvestlige Bjergkaos, hvor vi fandt otte Landsbyer skjulte i Slugterne ved smaa Bjergbække. Befolkningen levede her i fuldstændig Afspærring fra Omverdenen det mest primitive Liv. Fra Slutningen af Oktober til 1. Marts 1899 havde vi fast Station i Landsbyen Chorock ved Gundflodens Sammenløb med Pændschfloden, 37° 32' n. Br., 41° 18' ø. Lgd. Vi indrettede en meteorologisk og luftelektrisk Station og foretog etnografiske og sproglige Studier. Den 1. Marts brød vi op fra Chorock og maatte nu paa Grund af kolossale Snemasser i de nordlige og østlige Passer atter gaa sydpaa, og derefter igennem Ørkenen til Turkestan. Efter 35 Dages March naaede vi atter Byen Osch i Ferghana og fortsatte derefter vor Rejse igennem Turkestan op ad Amu Darja til Chiva og Teheran i Persien, hvor vi i ca. 7 Maaneder forfulgte arkæologiske, etnografiske og botaniske Interesser.

O. OLUFSEN.

II. GRADMAALINGEN.

Gradmaalingens egentlige Opgave at bestemme Jordoverfladens Form og Størrelse er saa omfattende, at det enkelte Land kun kan yde Bidrag til dens Løsning, hvorfor der allerede tidligt paa dette Omraade har fundet internationalt Samarbejde Sted.

Dette fik fastere Form i 1862 ved Oprettelsen af »den mellem-europæiske Gradmaaling«, der efterhaanden har udviklet sig til »den internationale Jordmaaling«, en Sammenslutning af næsten alle mere civiliserede Lande Verden over.

Gradmaalingen behandler ikke den fysiske Jordoverflade, men dens Grundform, den saakaldte matematiske Jordoverflade. Herved forstaas den lukkede Flade, som i ethvert Punkt er vinkelret paa Tyngderetningen, og som ligger i Havets Middelhøjde.

Tænker man sig Vandet i alle aabne Have fuldstændig stille, og tillige et tyndt Lag af Landjorden saa porøst, at det uhindret kunde gennembrænges af Havvandet, vilde dette overalt fremstille den betragtede Flade, forudsat at det kun var paavirket af Tyngden og Jordens Omdrejning.

Hvis Jorden var nøjagtig af Kugleform, vilde det teoretisk set være simpelt og med Nutidens Hjælpemidler i Praksis heller ikke vanskeligt at bestemme dens Størrelse. Heril fordres kun Afstanden mellem to Punkter, maalt ad korteste Vej paa Kuglen, samt den Vinkel, som i Centret dannes af Linierne herfra til Punkterne. Vælges disse paa samme Meridian, altsaa lige syd og nord for hinanden, bliver Vinklen, der kun kan bestemmes ved astronomiske Iagttagelser, netop lig med Punkternes geografiske Breddeforskel.

Efter dette Princip udførtes de ældste Gradmaalingen, saaledes ogsaa den første europæiske i det 16de Aarhundrede i Frankrig. En gennemgribende Forbedring indførtes senere, idet man forbandt de to Punkter med en Række Trekanter. Ved at maale en enkelt Trekantside og Vinklerne i Trekanterne, kunde da hele Afstanden beregnes. Denne Fremgangsmaade, der under Navn af Triangulation siden udelukkende har været anvendt, betegner et meget stort Fremskridt.

Mod Slutningen af det 17de Aarhundrede kom man ad teoretisk Vej til den Anskuelse, at Jorden maatte have Form af en ved Polerne fladtrykt Omdrejningsellipsoide. Bestemmelsen af denne Form, som almindelig benævnes Sfæroide, kræver i Modsætning til Kuglen Udmaaling af to Buer og helst paa meget forskellige Bredder.

Efter forgæves Forsøg i selve Frankrig lykkedes det ogsaa snart ved Maalingen, udførte af franske Ekspeditioner i Peru og i Lapland, at bekræfte denne Teori.

Uagtet flere Lande havde fulgt Frankrigs Eksempel, saa at der i det 18de Aarhundrede blev udført en Del Gradmaalingen, var det først ved vort Aarhundredes Begyndelse, at de nordeuropæiske Lande kom med i denne Bevægelse.

I 1816 overdroges Udførelsen af de danske Gradmaalingensarbejder til Professor ved Københavns Universitet H. C. Schumacher, og til Raadighed for denne bekendte Astronom stillede Kongen meget betydelige Midler.

De store pekunære Ofre, som saaledes bragtes paa en Tid, da vort Land var stærkt økonomisk og moralsk trykket, fortjene særligt at mindes.

Schumacher udkastede først en fuldstændig Plan for Arbejdet. Efter denne skulde der føres en Trekanttrække langs Meridianen fra Lauenburg til Skagen og en anden fra København til Jyllands Vestkyst, samt maales tre Grundlinier: ved hver Ende af Meridianrækken og ved København. I de samme tre Punkter og tillige et Sted i Midten agtedes udført Breddebestemmelser og ligeledes en astronomisk Længdebestemmelse mellem København og Vestkysten.

I Aarene 1817—23 arbejdedes uafbrudt efter denne Plan. Vinkelmaalingen, der udførtes efter den saakaldte Repetitionsmetode, fuldførtes i Trekanterne mellem Lauenburg og Als. Breddebestemmelser foretoges i Lauenburg, Lysabbild paa Als, Skagen og København samt ved Frederiksværk med Datidens fortrinligste Instrument, den Ramsdenske Zenitsektor, der laantes i England. Samtidig udsøgte og maales ved Braack i Holsten den sydlige Grundlinie, som ogsaa blev Basis for den hannoveranske Gradmaaling.

De fleste Grundlinier ere kun mellem 2 og 8 Kilometer, medens Trekantsiderne i de egentlige Rækker ordentligvis have henimod den tidobbelte Længde. Skal imidlertid en endog meget nøjagtig Værdi for hele Landes Udstrækning støttes paa en enkelt eller dog ganske faa saa korte Linier, da maa disse selvfølgelig maales med en ganske særlig Skarphed, og man anvender hertil særlige saakaldte Basisapparater af forskellig Konstruktion; med et saadant af Schumacher selv udtænkt Apparat maales den holstenske Grundlinie.

Fra 1824 lagdes paa anden Maade saa stærkt Beslag paa Schumacher, at Gradmaalingen helt standsede. Først 1837 genoptoges Arbejdet, og i de følgende 10 Aar fuldførtes Vinkelmaalingen i hele Trekanttrækken fra Als over Samsø og København tilbage til Lübeck. Ved denne Maaling benyttedes et nyt og bedre Instrument, ligesom den udførtes efter den i Mellemtiden af Bessel indførte Metode ved »Satsmaaling«, der endnu langt senere ansaas for den nøjagtigste. I samme Tidsrum maales paa Amager den anden Grundlinie med et af Bessel konstrueret, meget fuldkomment Apparat, der endnu benyttes i Projsen.

Ved Krigen 1848 standsedes atter Gradmaalingensarbejdet, og inden dette kunde genoptages, døde Schumacher 1850.

1853 overdroges det til C. G. Andræ at fortsætte Gradmaalingen.

262. C. G. Andræ.

Af det tilvejebragte meget betydelige Materiale var næsten intet endelig bearbejdet, og i rigtig Erkendelse af, at saadanne Arbejder først faa deres Betydning ved at bearbejdes og offentliggøres, tog Andræ straks fat paa denne besværlige Del af Sagen, men afbrødes kort efter ved at kaldes til Minister indtil 1858.

Først 1867 udkom I. Bind af »den danske Gradmaaling«, hvis tre øvrige Bind fulgte henholdsvis 1872, 1878 og 1884. I dette monumentale Værk, c. 2000 store Kvartsider, have de udførte Maalinger faaet en næsten enestaaende grundig Bearbejdelse. Hertil kommer, at Behandlingen helt igennem støttes paa og ledsages af selvstændige teoretiske Udviklinger, der paa mange Punkter ere en Berigelse for Videnskaben, og som udmærke sig ved en sjælden Klarhed og Skarphed i Tanken.

Værket tildrog sig derfor ogsaa berettiget Opmærksomhed i Udlandet, skønt det er affattet paa Dansk.

Jævnside hermed fuldendtes de praktiske Arbejder, hørende til Schumachers Plan, som dog noget ændredes. Som vestlig Endepunkt for Længdebestemmelsen, der udførtes 1863, valgtes Altona, hvorfra man ved Telegrafens Hjælp kunde opnaa større Nøjagtighed; herved kunde saa Trekanttrækken til Jyllands Vestkyst bortfalde. I 1867—70 udførtes Triangulationen fra Samsø til Skagen, medens man opgav den her paatænkte Grundlinie. Denne sidste Vinkelmaaling, der i øvrigt foretoges med samme Instrument og efter samme Metode som tidligere, blev dog ved en noget forandret Anordning og en fortrinlig Udførelse meget nøjagtigere end de foregaaende.

Endelig udførtes 1870 tre saakaldte Azimutbestemmelser, hvorved Trekantsidernes Retninger mod Meridianen fastsloges.

Det ydre Omfang af disse Arbejder, der altsaa betegne Danmarks Bidrag til Sfæroidens Bestemmelse, vil fremgaa af det foregaaende i Forbindelse med den vedføjede Skitse. Angaaende deres Nøjagtighed skal anføres et Par Eksempler paa den saakaldte sandsynlige Fejl, en Størrelse af den Beskaffenhed, at den virkelige Fejl, der selvfølgelig ikke kendes, med lige stor Rimelighed kan være mindre som større end hin.

Den københavnske Grundlinie, hvis Længde er c. 2700 Meter, har en sandsynlig Fejl af omtrent 3 Millimeter. Trekantvinklerne have en noget forskellig sandsynlig Fejl, Maalingerne før 1847 gennemsnitlig 0,6 Buesekunder, men i Trekanterne fra Samsø til Skagen mindre end det halve.

Med Udgivelsen af »den danske Gradmaaling«s IV. Bind fraaadt Andræ paa Grund af sin fremrykkede Alder Ledelsen, som overtoges af hans mangeaarige Medarbejder, den nuværende Direktør, Generalmajor G. C. C. Zachariae.

Til Forstaaelse af de nyeste Arbejder maa vi kaste et Blik paa Gradmaalingens almindelige Udvikling i dette Aarhundrede.

Fejl, for at faa dem alle til at passe med Sferoideformen. Da denne Iagttagelse er gjort overalt, hvor Maalingerne havde den fornødne Finhed, og uanset hvilken Form og Størrelse man end vælger for Sferoiden, maa den matematiske Jordoverflade gennemgaaende afvige noget fra denne Form. Saa vidt man endnu kan skønne ere Afvigelserne dog forholdsvis smaa, hvorfor den virkelige Overflade, som man har kaldt Geoiden, bedst bestemmes ved at henføres til Sferoiden som Grundform og i saa mange Punkter som muligt at bestemme Afvigelserne fra denne.

Mod dette Maal, altsaa den finere Jordbestemmelse, ere her i Landet som andetsteds Bestræbelserne i Øjeblikket nærmest rettede, og de nyeste Arbejder ere Led i denne Undersøgelse

I 1885 paabegyndtes et Finnivellement, der nu nærmer sig sin Afslutning. Herved forbindes f. Eks. de af det meteorologiske Institut ved Kysterne opstillede selvvirkende Vandstandsmaalere, saa man umiddelbart kan sammenligne Vandstanden i forskellige Have. Medens saaledes Middelvandstanden ved Aarhus og Fredericia er saa godt som ens, er den ved Eshjerg c. 5 Centimeter højere end paa de to førstnævnte Steder, og ved Korsør 2 Centimeter højere end ved Nyborg.

Som det af Skitsen ses, føres Nivellementet som et Næt over Landet væsentligst langs Hovedvejene. Liniernes samlede Længde er alene i Jylland over 1300 Kilometer, og Maalingerne her, der ere fuldt bearbejdede, vise en sandsynlig Fejl af 1 Millimeter pr. Kilometer. Langs Sydgrænsen er Nivellementet sat i Forbindelse med det præsiske, og ved Helsingør tillige med det svenske. Her som flere andre Steder har det maattet føres over Vandet ved meget længere Sigter. Særlig Vanskelighed frembød Store Bælt, da Fejlene vokse meget stærkt med Sigtets Længde. Det er imidlertid lykkedes her at bestemme Højdeforskellen med endog større Nøjagtighed end for samme Strækning over Land, et Resultat, som næppe har noget Sidestykke andetsteds, men som ogsaa kun er naaet ved mange tusinde enkelte Iagttagelser.

Fra 1890 er tillige udført en Del astronomiske Observationer, væsentlig Breddebestemmelser. Ved en Del af disse er benyttet den af den danske Astronom Horrebow (1679—1764) først angivne Metode, der nu anses for den nøjagtigste. De saaledes bestemte Bredder vise en sandsynlig Fejl af kun c. 0,06 Sekund, hvortil svarer en Udstrækning paa Jorden af ca. 2 Meter.

Enkelte Azimutbestemmelser ere ogsaa foretagne, derimod endnu ingen Længdebestemmelser.

En tredje Art Arbejder, nemlig Tyngdebestemmelser, have i de sidste Aar været i Gang.

Som bekendt tiltager Tyngden fra Ækvator mod Polerne i det hele og store efter en bestemt Lov, dog med store lokale Afvigelser.

Tyngden bestemmes ved at iagttage hvor hurtigt et Pendul af uforanderlig Længde hvert Sted svinger, idet det sammenlignes med et Ur, hvis Gang nøje maa bestemmes. Af saadanne Maalinger er her i Landet foruden i København navnlig foretaget en hel Række langs Jyllands Østkyst, ligesom Bornholm i den Henseende er nøje undersøgt.

Paa denne Ø viser sig en tydelig udpræget Aftagen af Tyngden fra Midten mod Kysten til alle Sider.

Gradmaalingens strengt videnskabelige Karakter medfører, at dens Arbejder maa udføres med den yderste Finhed og Omhu, da de i modsat Fald ganske vilde miste deres Betydning. De blive derfor nødvendigvis langvarige og kunne fremfor alt ikke drives fabriksmæssigt, selv om rigeligere Midler vare til Raadighed.

Ved Siden af det videnskabelige Hovedformaal faa de fleste af disse Arbejder tillige stor praktisk Betydning. For Nivellementets Vedkommende turde dette være umiddelbart indlysende, og Gradmaalingens Trekanter have dannet det faste Grundlag for Generalstabens Opmaaling.

Saavel Nivellementsplanterne som Trekantplanterne ere mærkede paa en varig Maade, saa de til enhver Tid kunne genfindes og benyttes.

Det hele Arbejde er altsaa vort Aarhundredes Værk, og hvorvel der endnu er meget at gøre, ere dog faa Lande naaede videre frem. Til enhver Tid have de danske Gradmaalingensarbejder hævdet deres Plads blandt Tidens bedste og vundet udelt Anerkendelse.

M. J. SAND.

III. DET METEOROLOGISKE INSTITUT.

For 100 Aar siden fandtes der ingen Statsanstalt, hvis Opgave det var at lede Udførelsen af meteorologiske Observationer rundt omkring i Landet, at samle og bearbejde dem. Kendskabet til Vejrliget har imidlertid saa stor en Interesse, at en systematisk Udførelse af meteorologiske Observationer, ledede af videnskabelige Autoriteter, dog langt fra kan siges at have været helt forsømt. De ældste meteorologiske Observationer af nogen Værdi skyldes Tyge Brahe, der anstillede Observationer paa Hveen i Aarene 1582—97. Disse, der vare udførte uden Instrumenter, indeholdt Observationer om Vinden, Skydække, Nedbør, Dage med Varme og Kulde, Tordenvejr, optiske Fænomener paa Himmelen. For Fuldstændigheds Skyld skulle vi endvidere her nævne Thomas Bartholins meteorologiske Observationer i København 1671, der bleve udførte 4 Gange daglig. Observationer, der ere anstillede uden eller i det mindste uden brugbare Instrumenter kunne dog kun have Værdi, naar deres Rækker ere saa lange, at man deraf kan drage Slutninger over Klimaets Foranderlighed eller Stabilitet.

Først i Midten af det attende Aarhundrede begyndte man i København paa systematisk udførte Observationer over Luftens Temperatur og Tryk, Vindens Retning og Styrke samt Nedbør m. m. Disse Rækker ere dog temmelig mangelfulde, dels fordi Instrumenterne ikke alle have været brugelige, og dels fordi flere Rækker ere gaaede tabte. For Temperaturens Vedkommende gaa de brugelige Observationer dog tilbage til 1768, enkelte Aargange mangle dog; Vindobservationerne begyndte allerede 1751, men Rækkerne ere dog temmelig ufuldstændige. Skønt Maalinger over Nedbøren allerede begyndte i 1769, haves dog først paalidelige Maalinger fra 1820. Observationer over Lufttrykket begyndte allerede i 1751, men Instrumenternes Upaalidelighed og Afbrydelse i Observationsrækkerne bevirke, at paalidelige Maalinger først haves fra 1842. Observationerne i København bleve først anstillede paa Rundetaarn, senere fra 1818 til 1874 i gl. botanisk Have. Vindobservationer, der ligeledes ere gjorte paa Rundetaarn, bleve ogsaa anstillede ved Nyholms Hovedvagt. Om end systematisk udførte meteorologiske Observationer for længere Aarrækker her i Landet indtil 1861 kun ere udførte i København, have de videnskabelige Autoriteter, der ledede de meteorologiske Undersøgelser, dog ogsaa ladet saadanne foretage i Bilandene. Ved Professor Bugges Foranstaltning udførte saaledes Præsten Ginge i Godthaab meteorologiske og magnetiske Undersøgelser i Aarene 1788—92. Ginge aflæste blandt andet Deklinationsnaalens Stilling flere Gange daglig i nævnte Tidsrum; disse Observationer ere vel de første af den Art, der ere udførte i arktiske Egne, hvor de magnetiske Forhold ere saa uregelmæssige. Paa Foranledning af det kgl. Videnskabernes Selskab blev der anstillet regelmæssig udførte meteorologiske Observationer i Grønland, Island og paa Guineakysten. Disse Observationer, der vare anstillede med gode Instrumenter, findes bekendtgjorte og behandlede i *Collectanea meteorologica*. De ere udførte til forskellige Tider mellem 1823 og 1854 og omfatte for de forskellige Stationers Vedkommende Perioder af forskellig Varighed.

Flere af de københavnske Observationsrækker ere gjorte til Genstand for indgaaende Behandling. Vi skulle her nævne Professor Schouws »Skildring af Vejrligets Tilstand i Danmark«, Mag. P. Pedersens »Skildring af Danmarks Fugtighedsforhold« samt hans Afhandling om »Thermometerstanden i København fra 1767 til 1853«. Endvidere har Prof. Holten udgivet en Del Afhandlinger om Temperatur- og Vindforhold i København.

En hel ny Udvikling af de meteorologiske Undersøgelser her i Landet begyndte i 1860, da det kgl. danske Landhusholdningsselskab lod oprette en stor Del Stationer rundt omkring i Landet, hvor meteorologiske Observationer bleve udførte til regelmæssige Tider. Antallet af disse Stationer løb efterhaanden op til omtr. 30, af hvilke dog 16

kun observerede Nedbør. Stationerne indsendte maanedlige Beretninger, der blev bearbejdede og bekendtgjorte i Dagblade og Tidsskrifter; Resultaterne blev endvidere meddelte forskellige udenlandske Institutter og Videnskabsmænd.

Efter det Opsving, som Meteorologien havde taget efter 1860 i Forbindelse med stigende Fordringer til Iagttagelsesnettets Udvidelse

264. Det meteorologiske Institut.

og fuldstændigere Observationer blev det imidlertid umuligt for Landhusholdningsselskabet med de til dets Raadighed staaende Midler at give dets Iagttagelser en tidsvarende Udvidelse. Oprettelsen af det meteorologiske Institut 1872 var derfor en naturlig Følge af Forholdenes Udvikling.

Det meteorologiske Institut har imidlertid ogsaa en anden Opgave end den, som man før dets Oprettelse alene havde haft for Øje som Formaal for de meteorologiske Undersøgelser, nemlig at skaffe et saa fuldstændigt som muligt Kendskab til de enkelte Landsdeles og Egnes klimatologiske Forhold. Tidligere, førend de meteorologiske Institutters Oprettelse, indskrænkede man sig hovedsagelig til en statistisk Behandling af de meteorologiske Observationer. Et Lands Klima er imidlertid

afhængigt af de meteorologiske Forhold, der herske ofte i vide Strækninger uden om dette Land, derfor er Kendskabet til disse nødvendig til Forstaaelsen af vore egne klimatologiske Fordhold. I rigtig Erkendelse heraf finder der ogsaa et livligt Samarbejde Sted mellem de forskellige Landes meteorologiske Institutter. De meteorologiske Institutter udveksle saaledes daglig telegrafiske Meddelelser om Vejrforholdene, paa Grund af hvilke der daglig udarbejdes Kort over Vejrliget for store Strækninger af de omgivende Lande. Hvor usikre Slutningerne end kunne være med Hensyn til det rent lokale Vejrlig, give de dog en Forstaaelse af Aarsagen til Vejrets almindelige Karakter, og da de ofte omfatte betydelige Arealer over Havene, blive de af særlig Interesse for Handel og Søfart.

Trods sin Lidenhed har Danmark en ikke uvigtig Opgave at løse med Hensyn til vort Kendskab til Jordens klimatologiske Forhold. Landets Beliggenhed mellem Nordsøen og Østersøen med den store bjærgfulde, skandinaviske Halvø mod Nord og det store mellemeuropæiske Fastland mod Syd, Havenes Indflydelse paa Dannelsen af barometriske Depressioner og de deraf følgende ustadige Vejrforhold frembringe klimatologiske Forhold, der give Landets Klima væsentlige Ejendommeligheder; endvidere kan Danmark ved sine nordlige Bilande yde Bidrag af ganske særlig Vigtighed for vort Kendskab til de meteorologiske Forhold paa Jordkloden. Færøerne ligge saa at sige midt i den store Gren af Golfstrømmen, der mellem Island og Skotland tager Vejen mod Nordost op imod Spitzbergen. Den islandske Syd- og Vestkyst skylder Golfstrømmens Indflydelse sit forholdsvis milde Klima, medens den kolde Polarstrøm, der løber langs med Grønlands Østkyst, ikke sjældent sender sin Drivis ned til Nord- og Østkysten. Den danske Del af den grønlandske Vestkyst strækker sig fra Kristianias Breddegrad helt op til 73° n. Br., hvor Jordklodens nordligste faste Station, Upernivik, er beliggende, og fra Østkysten af Grønland modtager det meteorologiske Institut regelmæssige Observationer fra den meteorologiske Hovedstation, Angmagsalik, der ligger mellem 65° og 66° n. Br. Tage vi de vestindiske Øer med, se vi, at det danske meteorologiske Institut modtager Observationer fra Omraader, der indbefatte saavel tropiske Egne som Arealer, der fra 55° n. Br. strække sig helt op til $6^{\circ} \frac{1}{2}$ Nord for Polarkredsen. Hertil kommer endvidere et stort Observations-Areal paa Havet, hvad nedenfor nærmere skal omtales.

Foruden disse rent meteorologiske Observationer foretager Institutet ogsaa magnetiske Observationer, og lader ved forskellige Kyststationer udføre en systematisk Maaling af Vandstanden til Brug for Gradmaalingen.

Det meteorologiske Institut bestaar af 4 Afdelinger: den klima-

tologiske Afd., Afdelingen for Vejrtjenesten. den nautisk-meteorologiske Afdeling samt den magnetiske Afdeling.

Den klimatologiske Afdeling er den ældste. I denne bearbejdes og udgives Observationer fra de meteorologiske Landstationer. Afdelingen udgiver hver Maaned en Oversigt over Vejrforholdene her i Landet i den foregaaende Maaned, endvidere udgives der fra denne Afdeling en Aarbog, hvori Observationerne fra Hovedlandet og Bilandene ere behandlede.

I Forhold til Landets Størrelse har Institutet et stort Observationsnet. Til Afdelingen indsendes hver Maaned Observationer fra 14 »Hovedstationer«, hvori Barometret, Termometret, Vindens Retning og Styrke, Fugtighedsforholdene og Skydækket regelmæssig observeres 3 Gange daglig, endvidere maales daglig den i Løbet af et Døgn faldne Nedbør; under Afdelingen hører endvidere omtrent 130 »klimatologiske Stationer«, der maale Temperatur og Nedbør, samt omtr. 110 »Regnstationer«. Dertil komme endnu 26 Fyrstationer, der observere Vindens Retning og Styrke 5 Gange daglig.

I Bilandene findes 7 Hovedstationer samt 23 klimatologiske Stationer. Paa flere Stationer findes selvregistrerende Instrumenter, der angive Lufttrykket, Temperaturen, Solskinnets Varighed og Nedbørens Mængde for hvert Øjeblik eller ved hver Time i Døgnet.

Det tætte Observationsnet, som Institutet saaledes raader over, har muliggjort en i Enkelthederne gaaende Paavisning af vort Klimas Egenommeligheder saaledes Havets mildnende Indflydelse i den kolde Aarstid paa Kysterne og de smaa Øer i Modsætning til den vinterlige Udstraaings afkølede Indflydelse ikke alene i det indre Jylland, men ogsaa i Midten af forholdsvis saa smaa Øer som Fyen, Sjælland, Lolland og Falster. Skønt det danske Land er et Fladland, viser dog Indberetningen fra de meteorologiske Observationer, hvilken mærkelig Indflydelse et forholdsvis lidet kuperet Terræn udøver paa de daglige Temperaturer, navnlig paa, hvad man kalder Temperaturens daglige Spillerum eller Forskellen mellem de højeste og laveste Temperaturer. Vort Lands Beliggenhed, den hyppige Afveksling mellem Land og Hav, bevirker, at det særlig er udsat for de ved barometriske Lavtryk dannede atmosfæriske Forstyrrelser. De ved disse foraarsagede Vinddrejninger fremkalde, navnlig i den kolde Aarstid ofte forbavsende store Temperaturforskelle paa Steder, der ligge i forholdsvis kort Afstand fra hinanden.

Afdelingen for Vejrtjenesten udfærdiger de daglige paa telegrafiske Meddelelser fra Ind- og Udland konstruerede Vejrkort. Afdelingen modtager daglig Telegrammer fra 11 indenlandske og 32 udenlandske Stationer. Det Areal, over hvis Vejrforhold Kortet giver Meddelelser,

strækker sig over hele Østersøen med den botniske Bugt, Finland, en Del af det vestlige Rusland, Mellemeuropa, den skandinaviske Halvø og de britiske Øer til Schetlands Øerne. I Sommermaanederne udfærdiges endvidere et Eftermiddagsvejrkort. Vejrmeddelelserne spredes over Landet ad telegrafisk Vej.

I denne Afdeling udarbejdes endvidere de store daglige synoptiske meteorologiske Kort, som Instituttet udgiver i Forening med Deutsche Seewarte, og som indbefaller det for Vest-Europas Klima saa vigtige Nordatlantterhav med tilgrænsende Lande. Disse Kort tjene ogsaa til Bestemmelsen af de bedste Sejlruter over Atlanterhavet.

Den nautiske Afdeling behandler Observationerne fra Fyrskibene, Toldkrysserne og fra Skibe i Fart. De to første give foruden Observationer over Luftens Temperatur, Vindens Retning og Styrke tillige Observationer over Havets Temperatur og Saltholdighed i forskellige Dybder samt over Strømmens Retning og Hastighed.

Omraadet for Afdelingens Virksomhed er imidlertid ikke indskrænket til Observationer fra danske Farvande. Fra Sejlruterne til Island og Grønland modtager Instituttet ikke alene Observationer over Vind og Vejr, men ogsaa over Havets Temperatur, af hvilke Midlerne uddrages for den første og sidste Halvdel i hver Maaned for de forskellige Dele af Sejlruterne. Disse Observationer have særlig Interesse derved, at de angivne Temperaturen af den Del af Golfstrømmen, der flyder mellem Skotland og Island saavel som af de Vande, der flyde langs med de islandske og grønlandske Kyststrækninger. Disse sidste Observationer faa navnlig Interesse derved, at de kunne tjene til at bestemme Grænserne mellem de varme og kolde Strømme, der her løbe ved Siden af hinanden. Ogsaa for en Del af Sejlruten til Amerika udføres, takket været vore Skibsføreres Velvilje, lignende Observationer.

Endvidere faar Instituttet Observationer fra forskellige af vore Orlogsmænd og Amerikafarere. Af disse Observationer benyttes navnlig de, der angaa Luftens Temperatur samt Vindens Retning og Styrke, til Konstruktionen af de ovenfor omtalte store synoptiske Vejrkort.

I de sidste Aar udarbejdes der endvidere i denne Afdeling Maanedskort over Polarisens Udbredelse i de grønlandske Farvande samt i Havet mellem Grønland, Spitzbergen, det nordligste Europa helt hen til Novaja Semlja. Til Udarbejdelsen af disse Kort modtager Instituttet Meddelelse fra en stor Del danske, navnlig paa Island og Grønland gaaende Skibe, tillige ogsaa fra en Del fremmede Skibe, navnlig norske og engelske Robbefangere. Dertil kommer endvidere Observationer over Isens Udbredelse, anstillede paa faste Stationer paa Island og Grønland. Disse kartografiske Meddelelser om Polarisens Udbredelse ere de første af den Art, der ere blevne offentliggjorte. Arbejdet har ogsaa vundet en levende Interesse i Udlandet. Paa den meteorologiske

Kongres i Paris i 1896 opfordrede saaledes Kongressen de forskellige udenlandske meteorologiske Institutter, der kunne give Meddelelser om Udbredelsen af den arktiske Is, til at støtte det danske Instituts Forhavende. Paa den internationale geografiske Kongres i Berlin i 1899 blev der stillet Opfordring om at gøre Institutet til Centralsted for Indsendelsen af alle Meddelelser om Udbredelsen af Polarisen, og Institutet modtager nu Isobservationer fra alle arktiske Have.

Resultaterne af de i Afdelingen bearbejdede Observationer udgives i maanedlige og aarlige Meddelelser.

Den magnetiske Afdeling undersøger og bestemmer de jordmagnetiske Forhold her i Landet. Under denne Afdeling hører et magnetisk Observatorium til Bestemmelsen af de jordmagnetiske Elementers absolutte Værdier saavel som af disses stadige Forandringer. Disse sidste optegnes ad fotografisk Vej ved Hjælp af selvregistrerende Variationsinstrumenter. Ved magnetiske Maalinger, der ere udførte rundt omkring i Landet, har det vist sig, at de jordmagnetiske Forhold ere overordentlig uregelmæssige. Ganske særlig mærkeligt er det jordmagnetiske Felt paa Bornholm. Maalinger, der ere udførte paa noget over 100 forskellige Punkter paa den nævnte Ø, vise, at denne udøver en ganske særlig magnetisk Virkning, idet Øen forholder sig som en stor magnetisk Sydpol, der drager Kompassaaleens Nordende ind imod sig. Denne Bornholms særegne magnetiske Virkning er saa stor, at den bringer Kompassaalen paa et Skib i Nærheden af Kysterne til at afvige flere Grader fra den normale Stilling. Virkningen kan spores i 30 Kilometers Afstand fra Øen. Endvidere er der rundt omkring i de øvrige Dele af Landet, i Jylland og paa Øerne, udført en Mængde Maalinger, som ligeledes paavise ejendommelige magnetiske Uregelmæssigheder, der dog langt fra ere saa store som paa Bornholm.

Den magnetiske Afdeling udgiver en Aarbog, i hvilken Værdierne for ethvert af de 3 jordmagnetiske Elementer ere opførte for hver Time, gældende for Københavns magnetiske Observatorium.

Foruden de Arbejder, der ere henlagte under hver af de omtalte 4 Afdelinger, har Institutet endnu et 5te Arbejdsfelt, nemlig Vandstandsmaalingen. Ved Esbjerg, Hirtshals, Frederikshavn, Aarhus, Fredericia, Slipshavn (Nyborg), Korsør, Hornbæk, København og Gedser findes Vandstandsmaalere, ved Hjælp af hvilke Vandstanden bestandig angives med selvregistrerende Apparater. Hovedformaalet med disse Maalinger er at finde Middelvandstanden i de Have, der omgive de danske Landsdele.

Resultatet af disse Maalinger benyttes navnlig af »den danske Gradmaaling« og tjener til at bestemme vore Farvandes Middelvandstand i Forhold til Middelvandstanden af de Have, der støde op til andre europæiske Stater. Vort Land giver saaledes ved disse Vandstands-

maalinger sit Bidrag til Bestemmelsen af Havenes Middelniveau, der aller bestemmer Jordklodens Form.

Vandstandsmaalingerne have ogsaa tjent til at bestemme Tidevandets Gang i de danske Farvande.

Foruden de regelmæssige Publikationer, som Instituttet udgiver, er der fra dets Embedsmænds Side udgivet forskellige geofysiske Arbejder af hvilke vi her skulle nævne de væsentligste.

265. Hoffmeyer.

Institutrets første Bestyrer, hvis Initiativ Instituttet skylder sin Oprettelse, nemlig afdøde Kapt. Hoffmeyer, har saaledes særlig gjort sit Navn bekendt ved at paabegynde Udgivelsen af de ovenfor omtalte store synoptiske, daglige meteorologiske Kort over Vejrforholdene paa Atlanterhavet. Det var Studiet af disse Kort, der bragte Hoffmeyer til at fremkomme med sit bekendte Forslag om Europas telegrafiske Forbindelse med Færøerne, Island og Grønland, idet han paaviste, hvorledes man ved telegrafiske Meddelelser fra disse Landsdele saavel som fra Amerika og Europa samt Azorerne og Bermudas Øerne med stor Sandsynlighed kunde bestemme Vejrtilstanden over Atlanterhavet for hver enkelt Dag. Hoffmeyer har endvidere skrevet en dansk Klimatologi samt i forskellige inden- og udenlandske Tidsskrifter en stor Del Afhandlinger, blandt hvilke skulle nævnes hans Undersøgelser af den grønlandske Føhn samt om Havets og Landets Indflydelse paa Lufttryk og Temperatur.

Hoffmeyers Eftersølger, Adam Paulsen, har behandlet Resultaterne af den danske internationale Polarstations Observationer i 1882—83. Ekspeditionen havde Sæde i Godthaab (64° n. Br.). I den meteorologiske Del af dette Arbejde behandles samtlige Observationer, der til den Tid vare udførte i Grønland. Behandlingen af de magnetiske Observationer indbefatter tillige alle de magnetiske Bestemmelser, der vides at være udførte i Grønland førend 1891. De ældste af disse Observationer gaa tilbage til 1788. Paulsens Iagttagelser over Nordlyset have ført ham til at opstille en ny Teori for dette Fænomen; i Vinteren 1899—1900 ledede han en af Staten støttet Ekspedition til Island for yderligere at undersøge Nordlyset og de dermed i Forbindelse staaende Fænomener. Han har endvidere skrevet en Del Afhandlinger om Meteorologi og Jordmagnetisme i danske og udenlandske Tidsskrifter.

Chefen for den klimatologiske Afdeling, Cand. math. Willaume-Jantzen har navnlig gjort sig bekendt ved sit Arbejde »Meteorologiske

Observationer i København«, der indeholder en kritisk gennemgaaet Behandling af alle de københavnske meteorologiske Observationer over Lufttryk, Temperatur, Vind og Nedbør. Han har endvidere bearbejdet de fleste af de meteorologiske Observationer, der i de senere Aar ere udførte af danske Ekspeditioner i Grønland, og skrevet en Del andre Afhandlinger, navnlig om Vindforholdene i de danske Farvande.

Chefen for Afdelingen for Vejrtjenesten, Kapt. Rung, har paa Grundlag af de store synoptiske Kort behandlet Lufttrykkets normale Fordeling over det nordlige Atlanterhav. Dette betydelige Værk, der viser Lufttrykkets normale Værdi for hver Maaned, er udgivet med Carlsberg Fondets Understøttelse. Kapt. Rung har endvidere gjort sig fortjent som Opfinder af en Del meteorologiske, navnlig selvregistrende Instrumenter.

A. PAULSEN.

IV. FYRVÆSENET.

Fyrvæsenets Tilblivelse maa regnes fra 1561, da Fyr oprettedes paa Skagen, Anholt og Kullen, og Danmark havde paa Grund af Øresundstolden netop da særlig Forpligtelse til at vejlede alle Nationers søfarende gennem vore Farvande paa Vejen mellem Nord- og Østersøen, hvor Trafikken paa den Tid var livlig; ved Betalingen af Øresundstolden klagedes ogsaa ret hyppig over Mangel paa Sømærker. Men Fyrvæsenets egentlige Udvikling er dog først foregaaet i dette Aarhundrede, hvilket fremgaar deraf, at der i Aaret 1800 kun fandtes 4 Fyr i Danmark, medens 1898 har 91 Fyr, 12 Fyrskibe og 15 Lystønder og et aarligt Udgiftsbudget for Fyrvæsenet af c. 900 000 Kr. — Det er Trafikkens enorme Udvikling og den forcerede Dampskibsfart, der har nødvendiggjort en saadan Udvikling, og det er Ingeniørkunstens store Fremskridt, der har muliggjort den.

I Begyndelsen byggedes ikke Taarne til Fyrene; der anbragtes paa en saakaldt Fyrvippes ene Ende en Kurv af Jernristværk med aabent Kulfy, der jo havde store Mangler, da det i fugtigt og stormfuldt Vejr var vanskeligt at faa Kullene til at flamme. Og hertil kom, at de vare meget kostbare, da Kulforbruget kunde variere fra 60—160 Læster pr. Fyr om Aaret, og Pasningen skete ved private Folk. De danske Fyr af denne Indretning holdt sig lige til 1795, da Fyrvipperne afløstes af Taarne med lukkede Kulfy, konstruerede af Kommandør Løvenørn, og disse holdt sig lige til 1838, da Anholt Fyr omdannedes til et Spejlfyr.

Den største Udvikling er dog foregaaet i Belysningsmaaden; medens i forrige Aarhundrede en ustadig, rødgul Kulild ansaas tilstrækkelig til Vejledning for de søfarende om Natten, sender nu Hanstholm Fyr

siden 1889 det elektriske Lys gennem sit Linseapparat i Straaler, hvis Styrke maales med Millioner af Lys, ud over Horisonten; i øvrigt bruges Olie og Gas som Lysgivere. Løvenørn konstruerede det første danske Spejl- og Blinkfyr, der opsattes paa Kristiansø 1805.

Spejlapparaterne ere dog nu saa godt som helt fortrængte af Linseapparaterne, alene af den Grund, at Mangfoldigheden af Fyranlæg har nødvendiggjort Kombination af Karakterer d. v. s. Kendetegn for at skelne dem fra hverandre, og Spejlapparater lode sig kun anvende som faste Fyr eller Blinkfyr.

Dog anvendes Spejlapparater med Fordel til Fyrskibe og til Vinkel- eller Ledefyr, der skulle lyse over en lille Vinkel, da de Fordele, Linsen ellers hyder, ikke her komme til deres Ret. Et af afdøde Fyringeniør Fleischer konstrueret hyperparabolisk Spejl giver et kraftigt Lys og evner at indskrænke dette til en bestemt given Vinkel.

Anvendelsen af Fyrskibe her i Landet strækker sig kun tilbage til 1829, da det første danske Fyrskib udlagdes ved Læsø Trindel; ligeledes hører Anvendelsen af Taagesignaler fra Fyr og Fyrskibe dette Aarhundrede til. Danmark var et af de første Lande, der indførte Dampmaskine til Drift af Sirenen's Luftpumpe, og dette Taagesignal er her meget anvendt; Hørevidden er normalt 9,44 Kilometre, medens en Klokke kun høres 1,89 Kilometer borte. I øvrigt anvendes nu ogsaa hyppigt Skudsignaler, mest med Skydebomuldspatroner. Lystønder er det mest moderne Middel til maritim Belysning og kunne paa mange Steder erstatte Fyrskibe; Driften er billig, da de kunne brænde 3 à 4 Maaneder med et Indhold af 10 Kubikmeter Fedtgas. Fyrvæsenet har sit eget Gasværk i Korsør; Fyrinspektionsskibet er særlig indrettet til Lystøndernes Betjening og har to Gasbeholdere; 28—35 Kubikmeter Gas til Paafyldning af 5—6 Lystønder kan have om Bord.

Danmarks eneste elektriske Fyr, Hanstholm, var det første i Norden og har en Lysevne af 50 Kvartmil med en Lysstyrke af 1 Million Carcels: dets Højde over Havet er 65,3 Meter. Til Sammenligning anføres, at Fyrskibet paa Lappegrunden med en Lysstyrke af 1200 Carcels har en Lysevne af 22,5 Kvartmil; i Lystønder med hvide Blink er Lysstyrken 3,3 Carcels, Lysevne og Synsvidde 6 Kvartmil.

I den seneste Tid anvendes Lynfyr i stor Udstrækning og er indført f. Eks. paa Middelgrundsfortet.

Danmark opkræver ingen Fyrafgifter, hvilket vi forpligtede os til, da Øresundstolden blev ophævet mod en Udbetaling af en Sum Penge en Gang for alle af de fremmede søfarende Nationer. Det er ogsaa en Anskuelse, der vinder mere og mere Indpas, at Fyrvæsenet er en Institution, der kommer alle Statens Individer til gode, idet den sikrer mod Tab af Liv og Gods paa Søen, og det er derfor Statens Pligt at sørge for dens Opretholdelse.

Fyrvæsenets Administration er henlagt under Marineministeriet og ordnet sidst ved Lov af 27/4 1894 saaledes, at det bestyres af en Fyrdirektør; under denne sorteres 344 Personer, ansatte ved Fyrvæsenet.

Signalstationer, der ere i telegrafisk Forbindelse med Omverdenen, og modtage Rapporter fra forbisejlene Skibe, ere indrettede ved flere danske Anduvningsfyr; ogsaa Isforhold signaliseres derfra.

A. TROLLE.

V. KONGRESSER OG Udstillinger.

I de sørgelige Aar, der hjemsøgte Danmark i Aarhundredets Begyndelse, var det Englands Bemægtigelse af den danske Flaade, Statsbankerotten og Norges Fraskillelse, der væsentlig lod Danmark blive omtalt i Udlandet. Danmark led i høj Grad ondt, men det arbejdede sig sejt op igen. Det lille, ilde medtagne Land sad inde med Værdier, der paa ny skaffede det Anerkendelse som levedygtig Stat. 1829 blev Adam Oehlenschläger i Lunds Domkirke laurbærkronet som Nordens Digterkonge, og da Bertel Thorvaldsen 1838 fra sit lange Ophold i Rom vendte tilbage til København, hvilede Europas Øjne paa ham.

Hvad der her skal understreges, er, at den første Anerkendelse kom fra Sverige, thi det er karakteristisk, at Udviklingen gik gennem et nøjere Forhold til dette Land, skønt det i saa lang Tid havde staaet som — Arvefjenden.

Allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede var der i saa Henseende gjort Forsøg. 1796 stiftedes i København »det skandinaviske Litteraturselskab«, der skulde arbejde for »Skandinaviens Sprogs og Litteraturs nøjere Forening«. Men Forsøget glippede, Tiden var endnu ikke kommen. Den kom først, da den strenge Vinter i Begyndelsen af 1838 slog Bro over Sundet og lod Studenterne fra København og Lund møde hinanden. Nu kom der en nøjere Forbindelse først imellem en voksende Kreds af de unge, der studerede i de nævnte Byer, og derpaa mellem alle Nordens Studenter. 1843 drog en Skare danske Studenter op til Universitetet i Upsala, og 1845 mødtes for første Gang Studenterne fra alle fire nordiske Universiteter. Fra Upsala og Lund, Kristiania og København veksledes under stor Begejstring Hilsen og Haandslag, der fik Betydning, da Danmark i 1848 sejrrikt kæmpede for sin Grænse mod Syd. Bevægelsen blev ikke staaende ved de helt unge. 1839 samledes Nordens Naturforskere i et Møde i Gøteborg, der Aaret efter fortsattes i København, hvor vor store naturkyndige, Hans Christian Ørsted, stod som det samlende Centrum.

Det var imidlertid ikke kun en nordisk Impuls, der fremkaldte de skandinaviske Naturforsker møder, der trofast ere blevne fortsatte

ned gennem Tiden. Tanken til dem blev fattet af nordiske Deltagere i et tysk Naturforsker møde i Hamborg 1830. Den Tid nærmede sig, da et stort internationalt Liv, baaret frem af nye Befordringsmidler, kraftigt skulde bryde frem. Et saa vidunderligt Foretagende som paa eet Sted, ja i een Bygning at samle Alverdens Industri blev planlagt i England. Den første Verdensudstilling fandt under almindelig Beundring Sted i London 1851, og den Verdensbølge, der herved sattes i Bevægelse, rullede gigantisk voksende videre. Medens Udstillingen i London betragtede sit Terræn, der i alt udgjorde 15 Tdr. Land, som noget overordentligt, spændte alene een af Bygningerne paa Udstillingen i Chicago 1893 under et Tag over noget mere end 20 Td. Land. Og medens London-Udstillingen væsentlig kun var en Industriudstilling, var der ikke den Ting eller den Tanke, som ikke udstilledes i Chicago; Udstillingen dér var bl. a. i Forbindelse med 20 Kongresser, hvis Forhandlinger fyldte ikke mindre end 72 Bind.

I en saa vældig Udvikling kan Danmarks lille Bidrag ikke tælle stort, men i alle de egentlige Verdensudstillinger i London, Paris, Wien, Filadelfia og Chicago, har det deltaget, og det paa en saadan Maade, at det er blevet bemærket. »Det er Thorvaldsens Aand, der som en Velsignelse hviler over den danske Industri«, er der atter og atter blevet sagt af en Række fremragende Verdensudstillings-Kritikere, der rigtignok gjorde sig skyldige i en Misforstaaelse (se ovfr. S. 423), men absolut herved sagde og vilde sige den danske Industri en smigrende Kompliment. Hvad nogle Enkeltheder angaar kan det erindres, at Christian Sørensens Sættemaskine 1855 i Paris vakte stor Opsigt, og at det gik paa lignende Maade med R. Mallings-Hansens Skrivekugle 1873 i Wien og med H. P. Henriksens Handskesymaskine 1878 i Paris. Paa Udstillingen i London 1862 udstillede vore Guldsmede første Gang de Smykker i nordisk Stil, der hurtigt fik saa stor Udbredelse, og Udstillingen i Paris 1878 udmærkede Carlsberg-Øllet, hvad der falder naturligt; Brygger J. C. Jacobsen havde alt den Gang skabt det for Alverdens Ølbrygning saa vigtige Carlsberglaboratorium, hvis banebrydende Undersøgelser skulde gøre det verdensberømt.

Danmark vandt en Række Sejre og blev ved dermed. I Paris 1889 blev den kongelige Porcelænsfabriks Udstilling en epokegørende Begivenhed. Fra den dateres et Gennembrud i hele Europas Porcelæns-tilvirkning. Og i Chicago 1893 nævnedes endnu det danske Boghaandværk som noget betydeligt ved Siden af det københavnske Porcellæn. Det udtaltes bl. a., at Danmarks Katalog over sin Afdeling var den smukkeste af alle Udstillingens Kataloger.

Samtidig med at Danmark saaledes med Held deltog i Verdensudstillingerne, deltog det ogsaa i de nordiske Udstillinger, der begyndte i Malmø (1861, 1865) og fortsattes i Stockholm og København, natur-

ligvis voksende i Omfang og Størrelse. 1852 saa København den største danske Industriudstilling, der hidtil havde fundet Sted, 1872 afholdtes her en nordisk Industri- og Kunstudstilling og endelig i 1888 en nordisk Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling, der desuden havde en international Kunstindustriafdeling. Og det internationale blev endnu kraftigere accentueret derved, at Brygger Carl Jacobsen samtidig etablerede en stor fransk Kunstudstilling, medens det nordiske Element vandt Styrke ved Afholdelsen af en Række nordiske Møder og Kongresser vedrørende Nationaløkonomi, Landbrug, Fiskeri, Søfart, Livsforsikring, Stenografi, Tandlægevidenskab o. s. v.

De i 1839 af Naturforskerne begyndte Kongresser vare Tid efter anden blevne fortsatte. I København afholdtes saaledes 1851 det første nordiske Skolemøde, 1856 det første nordiske Boghandlermøde, 1857 det første nordiske Kirkemøde, 1858 det første nordiske Hygiejnemøde, 1872 det første nordiske Industrimøde, 1872 det første nordiske Juristmøde, 1876 det første nordiske Filologmøde o. s. v. Og til Bevis for det naturlige i, at saa mange Møder begyndte i København, skal det her eksempelvis oplyses, at Boghandler Jacob Deichmann, som Indehaver af den Gyldendalske Boghandel, ikke alene bragte Metode ind i den danske Boghandel men væsentlig ogsaa i den norske og svenske; at det nordiske Kirkemøde samledes om den senere Biskop N. F. S. Grundtvig, der afgjort er en enestaaende Kirkehøvding i Norden, og at den store danske Sprogkyndige J. N. Madvig var Centrum i Filologmødet 1876.

Hvor stærkt voksende Kongresbevægelsen var, kan ses deraf, at medens det første nordiske Skolemøde i København 1851 kun talte 39 Medlemmer, var Medlemstallet i det femte Møde i København 1890 over 5000. Det er ogsaa et Tegn, at medens der af Skolemøder i 40 Aar kun afholdtes 5, naaede det socialistiske Arbejderparti i langt kortere Tid det samme Antal. Partiet, hvis Opstaaen først skriver sig fra de sociale Bevægelser i København 1871, afholdt under den nordiske Udstilling i Stockholm 1897 sin 5te skandinaviske Kongres.

Møderne i København vare imidlertid ikke blot nordiske. Der kom internationale til. Saaledes blev den fjerde internationale arkæologiske Kongres afholdt 1869 i København ligesom den femte Amerikanistkongres 1883. Det var bl. a. Danmarks bekendte, i Oldtiden dannede saakaldte Køkkenmøddinger, der drog Europas Arkæologer til København, og i sit Forhold til Grønland havde Danmark rige Oplysninger at byde Amerikanisterne. I begge Kongresserne førte vor fint dannede Arkæolog Kammerherre J. J. A. Worsaae Forsædet. I 1884 gæstedes København af den 8de internationale Lægekongres, der lededes af vor højt ansete Fysiolog Professor P. L. Panum.

Saa blev i 1895 den saakaldte Kieler-Kanal, Kanalen mellem

Elben og Kielerfjord, højtidelig aabnet af Kejser Vilhelm, under den europæiske Presses Tilstedeværelse. Dette benyttede Københavns Journalistforening sig af, og efter dens Indbydelse tilbragte en stor Del bekendte europæiske Journalister under stærk Tilslutning nogle Dage i København. De kom, just da en af danske Kvinder arrangeret Udstilling af Kvindens Arbejde blev aabnet i København, og de bidrog deres til, at denne i sin Retning enestaaende Udstilling blev kendt i vide Kredse. Men særlig blev dog 1897 et for København internationalt Aar. Brygger Carl Jacobsen højtideligholdt Ny Carlsberg Glyptotekets Indvielse ved Afholdelsen af en stor international Kunstudstilling, og noget senere paa Aaret holdt det i 1873 stiftede Institut de droit international sit sjette Møde i København, der endelig i 1898 var Vært for et internationalt Sportsmøde.

Samtidig har Danmark selvfølgelig deltaget i en Række Kongresser i Udlandet og det ikke alene saadanne, som enhver kan slutte sig til, men ogsaa saadanne, der bestaa af særlig indbudne Repræsentanter for de deltagende Stater. I saa Henseende maa særlig nævnes de Telegraf-, Post- og Jernbanekongresser, der have bestaaet fra henholdsvis 1865, 1874 og 1885. Et ganske særligt Møde var den Konference angaaende de arbejdende Klassers Kaar, som Kejser Vilhelm afholdt i Marts 1890 i Berlin; Danmark var ved den repræsenteret bl. a. af Gehejmekonferentsraad C. F. Tietgen. Danske Kvindeforeninger ere traadte i livlig Forbindelse med fremmede Landes Kvindeorganisationer og have været repræsenterede paa internationale Kvindekongresser. Og naar engang de Verdensfredskongresser, af hvilke der fra 1889 har været afholdt en Række, forhaabentlig have ført til et Resultat, vil det maaske erindres, at ogsaa de have talt virksomme danske Deltagere.

C. NYROP.

VI. FOLKERETLIGE FORHOLD. UDLÆNDINGES RETSFORHOLD I DANMARK.

A. Den danske Stat er Medlem af det europæisk-amerikanske Folkesamfund og vedkender sig i det hele de samme folkeretlige Normer som de øvrige Stater, der høre til denne Kreds.

Som suveræn Stat kan Danmark lade sig repræsentere hos de andre Magter, men har dog kun faste Gesandtskaber ved de større Landes Hoffer, hvor de indtage den samme folkeretlige Stilling som andre Staters Gesandter. Til Varetagelse af sine Handelsinteresser har Danmark ogsaa paa de fleste større Handelspladser Konsuler; disse plejede tidligere at udnævnes blandt det vedkommende Lands Under-

saatter (de saakaldte »consules electi«), men i den nyeste Tid gør der sig en stærk Stræben gældende efter at lade disse afløse af »consules missi«, der som danske Embedsmænd udsendes til vedkommende Plads. De danske Konsuler udøve her de sædvanlige Konsularbeføjelser; særlig kan nævnes at de, hvad ikke gælder om alle Landes Konsuler, har en vis Adgang til at foretage borgerlig Vielse. Omvendt nyder fremmede Magters Repræsentanter hos os den almindelige Beskyttelse; f. Eks. have deres Gesandter »Eksterritorialitetsret«, saa at man ikke kan opnaa Dom over dem her i Landet.

I de internationale Bestræbelser, som særlig i dette Aarhundrede have været gjorte til Hidførelse af ensartede Regler angaaende forskellige vigtige Forhold, har ogsaa Danmark taget Del. Det har saaledes sluttet sig til Genferkonventionen af 1864 om »Det røde Kors« og de forskellige Konventioner om det internationale Post- og Telegrafvæsen og om Forsendelse af Gods med Jernbanerne. Endvidere har Danmark været repræsenteret paa de Konferencer, som i de senere Aar have været afholdte i Haag til Fremme af den internationale Privatret; som Udslag heraf kan særlig mærkes en Lov af 1807, som bl. a. giver Regler om Optagelse af Bevis her i Landet til Brug under Processer, der føres ved fremmede Retter. Derimod er det foreløbig ikke lykkedes at hidføre den Forandring i vor Lovgivning, som er nødvendig, for at vi, saaledes som Norge og i det hele de fleste civiliserede Stater har gjort, kan slutte os til Bernerkonventionen om Beskyttelse af Forfatter- og Kunsterret.

Imellem de tre nordiske Riger har der paa flere Omraader udviklet sig et Fællesskab ud over det almindelige, der finder Sted i internationale Forhold. I Løbet af dette Aarhundrede er der saaledes imellem dem afsluttet særlige Traktater angaaende Handels- og Søfartsforhold, der etablerer en nøjere Forbindelse end de »Handels- og Venskabs-traktater«, som Danmark ogsaa har indgaaet med flere andre Magter, endvidere Konventionen om Post- og Telegrafforbindelsen, om et fælles Møntsystem og om Udlevering af Forbrydere; mellem Danmark og Sverige foreligger der ogsaa en Overenskomst, hvorefter de eksekvere civile Domme afsagte i det andet Land. Der har tillige gjort sig en stærk Bestræbelse gældende efter saa vidt muligt at tilvejebringe ensartet Lovgivning i de tre Lande, og denne Stræben, der er blevet fremmet ved Afholdelsen af fælles nordiske Juristmøder, har faaet Udslag i saa betydelige Lovarbejder som fælles Veksel- og Checklove og en omfattende Sølov.

B. Over for Udlændinge stiller den danske Stat sig i det hele liberalt. Der kræves ikke Pas for at komme ind i Landet; kun udenlandske arbejdssøgende Personer maa kunne legitimere sig ved et af en offentlig Myndighed udstedt Dokument. I Almindelighed er Ad-

gangen her til Landet fri for fremmede. Dog er det ikke tilladt udenlandske Gøglere, som vil søge Erhverv ved Omvandring, at tage Ophold her i Landet, og ligeledes blive Udlændinge, som ikke ere i Besiddelse af Forsørgelsesret her i Landet, hjemsendte, hvis de findes blottede for tilstrækkelige Subsistensmidler. Naar Udlændinge ville søge Erhverv her ved legemligt Arbejde, skulle de forsynes med en Opholdsbog, og der føres i det hele fra Politiets Side et vist Tilsyn med dem. Fremmede, som ikke have haft stadigt Ophold her i Landet i 2 Aar, kunne udvises af Justitsministeriet, naar »deres Forhold dertil maatte give Anledning«. Endelig kunne de, saa længe de ikke have haft 5 Aars stadig Ophold i den danske Stat, dømmes til at udbringes af Riget, naar de have gjort sig skyldige i større Forbrydelser.

I øvrigt nyde Udlændinge i Danmark væsentlig samme Rettigheder som Landets egne Borgere. Der findes saaledes ikke hos os som i mange andre Lande nogen Indskrænkning i deres Adgang til at erhverve faste Ejendomme her i Landet, og der opstilles heller ikke særlige Betingelser for, at de kunne anlægge Sag ved vore Retter, f. Eks. at de stille Sikkerhed for Procesomkostningerne. Til enkelte Rettigheders Udøvelse kræves der dog en vis Tids Ophold her i Landet, f. Eks. til at fiske paa dansk Søterritorium 2 Aars fast Ophold, til at erhverve Borgerskab eller Næringsbevis eller til at faa sit Skib registreret som dansk 5 Aars Ophold eller Bosiddelse. For at fremmede kunne opnaa egentlig politisk Ret som Valgret til Rigsdagen og de kommunale Forsamlinger, og for at de skulle kunne udnævnes til danske Embedsmænd kræves det, at de erhverve Indfødsret, hvilket hos os kun kan ske ved Lov.

H. MUNCH-PETERSEN.

VII. SØFARTSREGLER OG INTERNATIONALE OVER- ENSKOMSTER OM FISKERI PAA HAVET.

Blandt større og nyttige Foranstaltninger til Sikring af Sejlads, som ere trufne i dette Aarhundrede, kan nævnes:

De internationale Søvejsregler eller Midler til Forebyggelse af Sammenstød mellem Skibe paa Søen.

Den første Begyndelse hertil blev gjort i 1834 ved Indførelse af den røde Sidelanterne i Dampskibe og senere i 1836 den grønne, ligesom man i 1858 indførte lignende Lanterner for Sejlskibe og samtidig gav Dampskibet det tredje Kendetegn: den hvide Toplanterne.

Senere traf man Bestemmelser om, hvilke Lanterner Skibe skulle føre under forskellige Omstændigheder, og Bestemmelser om, hvilket af

to hinanden mødende Skibe, der skal vige sin Kurs, medens det andet holder sin Kurs. Disse Bestemmelser ere alle blevne internationale og følges eller skulde følges af alle Nationers Skibe ligesom de særlige Lydsignaler for Taage og usigtbart Vejr. De nugældende Regler ere traadte i Kraft siden $\frac{1}{7}$ 1897 i Henhold til Anordningen af $\frac{22}{1}$ s. A.

Ogsaa for Fiskefartøjer haves særlige Bestemmelser om Lanterneføring under Fiskeri, men disse ere endnu internationale.

Det internationale Signalsystem, hvorved alle Nationers Skibe uden Kendskab til fremmede Sprog kunne føre Samtale med hinanden eller med Signalstationer i Land, blev i 1864 antaget af de fleste søfarende Nationer. Signalerne udføres efter Omstændighederne ved Flag af forskellige Farver og Karakterer, eller ved Figurer af forskellig Form for enkelte vigtige Signaler paa længere Afstande. Her i Landet havdes før den internationale, en af Kommandør Rohde udarbejdet Signalbog; men siden 1881 findes kun en officiel dansk Udgave af den internationale Signalbog; Flaaden har tillige sit eget Signalsystem.

Til Sikring af Fiskeriets Udøvelse paa Havet uden for det hvert Land tilhørende Søterritorium, der i Reglen regnes indtil $\frac{3}{4}$ Mil fra Land, findes Overenskomster mellem forskellige Lande sigtende til Opretholdelse af god Orden og til Opnaaelse af Erstatning, naar Fiskeredskaber beskadiges. Siden 1882 har den saakaldte Haagerkonvention, der er afsluttet mellem Danmark, Tyskland, Belgien, Holland, Frankrig og Storbritanien om Fiskeriet i Nordsøen, været gældende, og i Henhold dertil holder hver af de kontraherende Magter en Krydser udrustet som Opsynsfartøj ved Fiskeriet. I Hovedsagen ydes Fiskeriet herigennem Beskyttelse ved Ordensregler, der gaa ud paa at sikre faststaaende Redskaber mod Overlast af de slæbende eller drivende, og dette er under de sidste Aartiers rivende Udvikling af Trawlfiskeriet blevet en bydende Nødvendighed.

A. TROLLE.

VIII. YDRE MISSION.

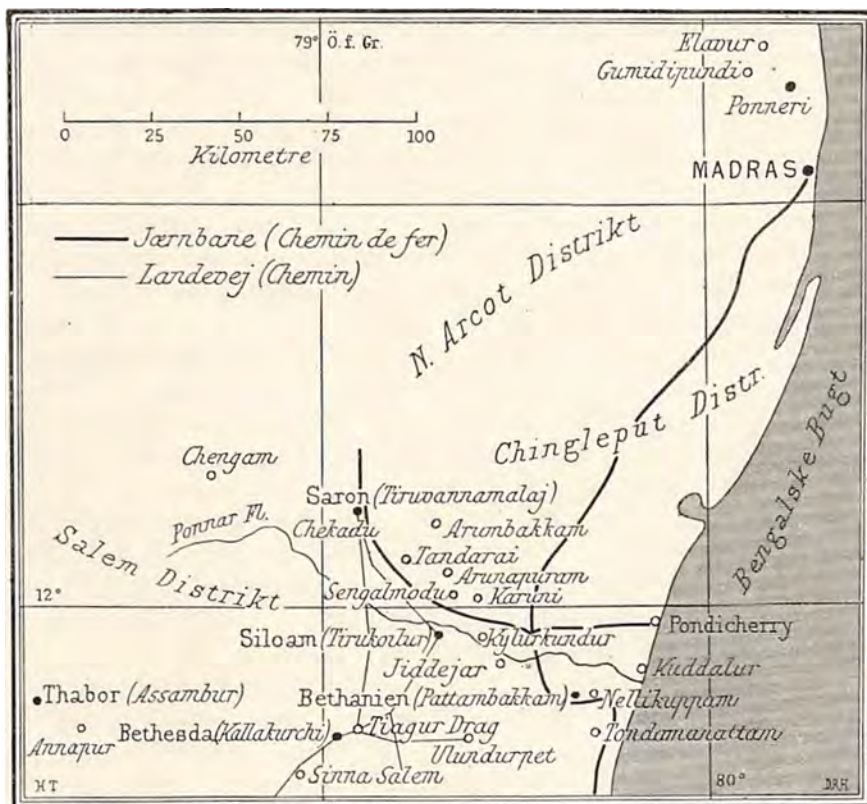
Danmark har Æren af at have begyndt den første protestantiske Mission blandt Hedningene. Kong Frederik IV gik i Spidsen og udsendte 1705 til Trankebar de fra den pietistiske Livsbevægelse i Halle udgaaede banebrydende Missionærer Ziegenbalg og Plütschou. 1714 stiftede han et Missionskollegium i København til at lede Missionens Anliggender, 1721 hjalp han den navnkundige Præst Hans Egede (f. 1686, d. 1758) til at begynde Missionen i Grønland, og i hans Tid arbejdede Præsten Thomas von Westen (f. 1682, d. 1727) utrættelig blandt Finnerne.

Men den smukke Blomstringstid afløstes af en sørgelig Visnetid

under Rationalismen. Hjemme tabte Sansen sig, og Arbejdere til at fortsætte Gerningen manglede. I Grønland kendtes ogsaa Svækkelsen; de store Missionærers Tid var forbi, og Ledelsen var gledet ind i et stift statskirkeligt Spor. Fra 1808—22 var der end ikke en Præst for de Danske paa Guldkysten endsige en Missionær for Negrene i de danske Kolonier, kort sagt: Nedgang over hele Linien, og nedad gik det fremdeles hele den første Fjerdedel af det 19de Aarhundrede. Missionskollegiet opgav lidt efter lidt Missionsarbejdet, og 1860 nedlagdes det, og Grønlandsmissionen, den eneste Missionslevning, det havde tilbage, lagdes fra den Tid af direkte under det danske Kultusministerium.

Den dansk-halleske Mission i Ære, den holdt Evangeliets Fane højt i sin Blomstringstid derude, men den blev aldrig en Menigheds-sag; den støttedes af Kongen og enkelte vakte kristne Personer og bares væsentlig oppe fra Halle af. Anderledes med det Missionsrøre, som har kendetegnet det 19de Aarhundrede. Det blev en from Præst, Bone Falck Rønne, som i Forening med nogle faa Præster og Lægfolk 1821 stiftede det danske Missionselskab, der siden har været Hovedrepræsentanten for Danmarks Arbejde blandt Hedningene, og gode kristne Mænd af de forskellige Retninger inden for den danske Kirke have baaret Gerningen frem i Menigheden. Det danske Missionselskab støttede først Grønlandsmissionen og Mænd, som gik i fremmede Selskabers Tjeneste (særligt Riis, Grundlæggeren af Missionen paa Guldkysten), men fra 1864 af begyndte det selvstændigt Arbejde i Syd-Indien, 1892 i Nord-Kina. Da det danske Missionselskab gerne vilde begynde der, hvor den gamle trankebarske Mission havde virket, nemlig i Syd-Indien, overtog det en Station, som en fra Leipziger-Selskabet, paa Grund af Strid om Kastevæsenets Berettigelse inden for Kirken, udtraadt Missionær Ochs tilbød det. De andre Missionsstationer ere opstaaede, eftersom nye Mænd kom derover, som skulde øve selvstændigt Arbejde. Vor Mission arbejder blandt Pariaer og Høikastefolk. Af vore Pariakristne ere mange i Aarenes Løb blevne lokkede over til Papisterne. Mange af dem adskille sig vel ikke ret meget fra deres hedenske Landsmænd, men der er i vore Smaamenigheder derovre dog ogsaa smukke Eksempler paa varig Omvendelse og et Liv, som er Kristne værdigt. Missionærerne virke dels som Præster for de smaa Menigheder, dels som Evangelister rundt om blandt Hedningene, og de ere paa en ret patriarkalsk Maade Hjælpere i mange Ting for de Kristne. Gifte Missionærer lønnes stigende fra 2400 til 3000 Kr., ugifte Mænd fra 1500 til 2100, og ugifte Kvinder fra 1200 til 1800. En af Missionærerne er teologisk Kandidat, de andre Mænd ere uddannede paa Selskabets Missions-skole i Danmark. Bibelen, Luthers Katekisme, Salmebog og Opbyggelsesskrifter bruges i Oversættelse til Tamulsk fra den gamle tysk-halleske Missions Tid.

De enkelte Stationers Drift kostede i 1898: Bethanien 5037 Kr., Siloam 5260, Saron 5640, Bethesda 3972, Thabor 2865 og Madras med Ponneri 11 815. Selskabets hele Aarsindtægt og -Udgift 1899 var henholdsvis 147 753 og 126 368 Kr. Hele Indtægten indkommer ved Gaver og fri-

266. Kort over Missionsdistriktet ved Coromandelkysten.

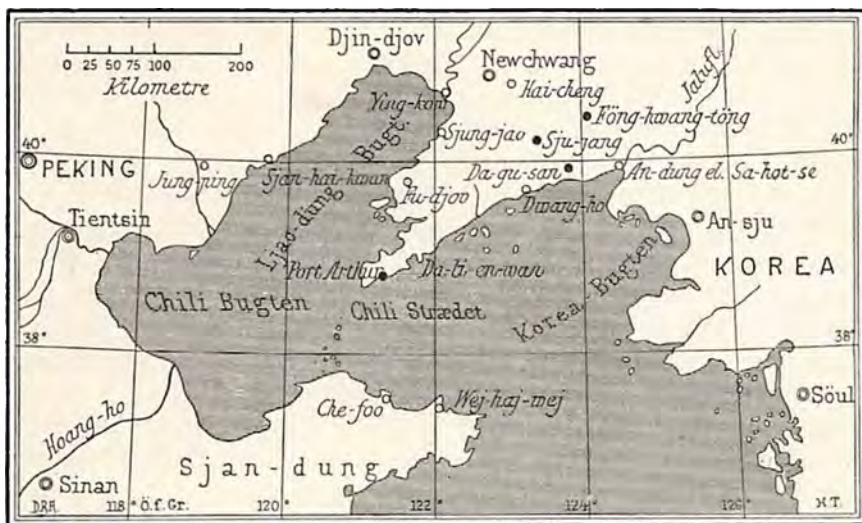
villige Bidrag fra Selskabets 748 Kredsforeninger, paa nær c. 5000 Kr., som ere Renter af Legater, skænkede Selskabet.

Nu ved det 19de Aarhundredes Slutning er Stillingen denne: Missionen i Syd-Indien. I Madras arbejder Missionær Bittmann; den indfødte Missionær, John Lazarus har Missionslokale ved Elefantporten i Madras. Missionær Møller og Frk. Nørup lære Sproget der. En smuk Kirke findes i Blacktown, og der er 71 døbte, hvoraf 19 Nadvergæster; siden Gerningens Begyndelse 1879 er her i alt døbt 126. Omtrent 27 danske Mil Syd for Madras ligger Stationen Bethanien ved Landsbyen Pattambakam; her arbejder Missionær Götzsche, og her findes Kirke, Skole samt 2 Bistationer. Af de 154 døbte ere 23 Nadvergæster, og

i alt er der døbt 434 siden Stationens Oprettelse. Omtrent 8 Mil Vest for Bethanien ligger Stationen Siloam ved Byen Tirukoilur. Her virke Missionærene Hansen og Nielsen, her findes en af Søster Sara anlagt Kniplekoloni for indfødte. I Siloam og paa dens 7 Bistationer findes 393 døbte med 180 Nadvergæster; i alt døbt 869 siden Stationens Oprettelse 1869. Godt $4\frac{1}{2}$ danske Mil Nordvest for Siloam ligger Byen Tiruvannamalaj, hvor Missionær Herman Jensen arbejder siden 1898, og $\frac{1}{4}$ dansk Mil Syd for Byen ligger Stationen Saron, hvor Missionær Berg leder Arbejdet i Kirken og Drengeskolen, i Forbindelse med hvilken en Haandværkerskole paabegyndtes ved Nyaarstid 1900. Af de 121 døbte ere 25 Nadvergæster. Saron har 3 Bistationer, en indfødt Præst og i alt 112 døbte, siden Stationen overtoges fra Baptisterne 1883. Omtrent 6 danske Mil Sydvest for Siloam findes Stationen Bethesda ved Byen Kallakurchi, hvor Missionærene And. Larsen og Johan Andersen virke. 24 døbte, hvoraf 14 døbte her siden Stationens Oprettelse 1894, 12 Altergæster. Endelig 11 danske Mil Vest for Bethesda oppe paa Sjevarojbjergene ligger Stationen Thabor ved Byen Asampur. Missionær Morten Andersen leder her tillige en lille privat Agerbrugskoloni blandt Malayalerne, og hans Hustru Ellen d'Abreu er Læge fra Madras' Universitet og øver Lægegerning deroppe. Der er 3 Bistationer, 38 døbte, 18 Nadvergæster og i alt 95 døbte siden Stationens Oprettelse 1883. Dansk Missionsselskab har saaledes i alt i Indien 12 europæiske Missionærer, hvoraf 2 Kvinder, 800 døbte, 277 Nadvergæster, 9 Skoler (hvoraf 2 Kostskoler) med 178 Elever og 28 indfødte Medarbejdere. I alt døbt 1650.

Missionen i Nord-Kina. De første Missionærer udsendtes til Han-kow i Midt-Kina 1892, men da Klimaet her viste sig usundt, og desuden Vanskeligheder af forskellig Art forelaa, besluttede man sig til at flytte til Nord-Kina og fik af Presbyterianerne i Man-sju-riet overladt en Del af deres Missionsmark. Stationerne ere blevne aabnede, eftersom der var Mænd at sende ud til selvstændig Gerning, og der, hvor det var ønskeligt at komme ind i de større Byer. Vore Kristne derovre ere alle af de bedre Folkeklasser: Landmænd, Købmænd, Lærere o. l. I de 3 Aar, siden Førstegrøden blev døbt, have vi væsentlig kun haft Glæde af dem, thi de have ingen Fordel haft af deres Omvendelse, men den har alligevel vist sig ikke alene varig, men i høj Grad opmuntrende. Kun 1 har maattet udelukkes af Menigheden. Missionærene virke dels som Evangelister, dels ved at øve Lægehjælp og ved Prædikegerning i vore smaa Kapeller. De lønnes stigende fra 2300 til 2900 Kr., naar de ere gifte; 11—1600 for ugifte Mænd, 10—1500 for ugifte Kvinder. En af dem er teologisk Kandidat; de andre udgaaede fra Missionsskolen. Af Bibeloversættelse og Traktater bruges de af Presbyterianerne i Man-sju-riet udgivne; vore Missionærer have oversat flere

danske Salmer og et Ritual for Gudstjeneste. I 1898 kostede Stationernes Drift: Port Arthur 820 Kr., Ta-ku-shan 2134 og Hsiu-yang 1053 Kr. Missionsmarken er Ljav-dung Halvøen, som var Skueplads for Krigen mellem Japaneserne og Kineserne 1894--95; dens sydvestlige

267. Kort over Missionsdistriktet ved Port Arthur.

Spids er bleven besat af Russerne, og her findes Missionsstation i Port Arthur, hvor Missionær Waiddløw og Frk. Kathrine Nielsen arbejde. Siden 1896 er her døbt 21. 31. Dcbr. 1900 var der 16 døbte. Omtrent 42 danske Mil Nordvest for Port Arthur ligger ved Kysten Byen Ta-ku-shan, Station siden 1896. Her virkede Missionær Bolwig og Frk. Ellen Nielsen. Her er 5 døbte. 8 Mil Nordvest for Ta-ku-shan, inde i Landet, ligger en Station i Byen Hsiu-yang med en Bistation, hvor Missionærene Olesen og Vyff virkede. Siden Stationens Oprettelse 1898 er her døbt 15, deriblandt 2 Kvinder og 2 Børn. Endelig 12 danske Mil Nordvest herfor ligger Feng-hwang-chèng, hvor Missionærene Lykkegaard og Jensen havde begyndt Arbejde 1899. Her er døbt en Muhamedaner. Dansk Missionselskab har saaledes i alt i Kina 8 Missionærer, deriblandt 2 Kvinder, og 37 døbte, hvoraf 26 Altergæster. Paa alle Stationer fandtes smaa Kapeller, og der uddeltes Medicin og øvedes Lægehjælp i betydelig Omfang. Men Bokserurolighederne i Fjor have standset hele Arbejdet, og Missionærene maatte flygte dels til Port Arthur, dels til Chefoo. Cand. pharm. Ellerbek studerer i Edingburg for at uddannes til Lægemissionær. Alle Missionærene baade i Indien og Kina ere ordinerede; 2 ere Enkemænd, 3 ugifte, Resten gifte.

Missionen i Grønland har følgende Stationer fra Syd til Nord

paa Landets Vestkyst: Julianchaab (1779), Frederikshaab (1742), Godthaab (1724), Sukkertoppen (1764) og Holsteinsborg. Disse 5 ligge i det sydlige Inspektorat, følgende 4 i det nordlige: Egedesminde (1769), Jakobshavn (1749), Umanak (1765) og Upernivik (1779). Grønlænderne ved disse Stationer ere alle døbte (de sidste døbt 1856) og betjenes af 8 danske Præster med Titel af Missionærer, een indfødt Præst, ordineret 1874, og i øvrigt indfødte Kateketer, af hvilke 2 ere ordinerede. Foruden de danske Missionærer have hernhutske Missionærer arbejdet i Syd-Grønland siden 1733, men Aar 1900 trukket sig tilbage og overgivet den danske Regering Omsorgen for de 6 hernhutske Menigheder: Ny Herrnhut (1733), Lichtenfels (1758), Lichtenau (1774), Frederichsthal (1824), Umanak (1861) og Igdlorpaik (1864). Ved Angmagssalik paa Østkysten har man fundet c. 500 Hedninger i 1883—85, og siden 1895 arbejder en dansk Præst, Rüttel, der som Hedningemissionær. Endelig har man ved Kap York (76° n. Br.) fundet c. 200 Hedninger 1893—94 — den nordligste af Mennesker beboede Kyststrækning, men endnu er der ingen Missionær blandt dem.

Desuden findes i Danmark en Del mindre Missionskomiteer, som støtte enkelte Missionærer, saaledes en, som underholder Missionær Løventhal i Vellur i Syd-Indien; et Par, som støtte Santhalmissionen i Nord-Indien, hvor Danskeren Børresen arbejder sammen med andre Skandinaver; en for Missionær Kofoed paa Ootacomund i Syd-Indien; en, som underholder Pastor Prip ved det syriske Børnehjem i Jerusalem, og en, som lønner Missionær L. P. Larsen, der virker blandt Studenterne i Madras. Missionær Jeremiasen arbejder paa egen Haand paa Øen Hai-nan i Kina. Desuden arbejde c. 30 danske Mænd og Kvinder i forskellige fremmede Selskabers Tjeneste, deriblandt Dr. theol. Schmidt i Rajahmundry i Indien og Frk. Dr. med. Marie Holst i Peshawar, Punjab, Indien.

At denne Splittelse af Missionskræfterne ikke er heldig, er indlysende, men den er alligevel Vidnesbyrd om vakt Missionskærlighed. Det danske Missionsselskab har sin Styrke i at ville arbejde med Sandhed (∴ med levende Kristendom, ikke blot med udvortes Kristendom) derude og at have sin Rod i den levende Menighed herhjemme. Som Fremtidsopgave maa særligt tilstræbes: flere Mænd til Høsten derude, mere Koncentration paa Missionsmarkerne og mere Tilegnelse af sund og sand Missionskundskab herhjemme.

Medens det 19de Aarhundredes Begyndelse viste en sørgelig nedad-gaaende Bevægelse, en Synken i Tusmørke, viser dets Slutning en glædelig opad-gaaende Missionsbevægelse: det mere end gryer, det dages for Hedningemissionen i Danmark.

T. LØGSTRUP.

DET PRAKTISKE
LIVS TILSTAND
OG VILKAAR

I. FORVALTNINGSORGANER. EMBEDSMÆND.

L ifølge vor Grundlov er den udøvende Magt hos Kongen. Han staar som Administrationens Chef, men kan dog kun udøve sine Beføjelser under Medvirkning af sine ansvarlige Ministre. I den ældre Tid lededes Forvaltningen af Kollegier, men fra 1848 har dette System været afløst af det saakaldte Ministerialsystem, hvorefter der i Spidsen for hver Forvaltningsgren staar en enkelt ansvarlig Chef. Kongen bestemmer selv Ministrenes Antal og Forretningernes Fordeling imellem dem. For Tiden er der 9 Ministerier og et Konsejlspræsidium, nemlig Udenrigs-, Indenrigs-, Trafik-, Landbrugs-, Kirke- og Undervisnings-, Justits-, Krigs-, Marine- og Finansministeriet, samt Ministeriet for Island. De fleste Ministerier ere igen delte i flere Departementer til Varetagelse af de forskellige Anliggender.

Umiddelbart under vedkommende Ministerium staa de saakaldte Overøvrigheder, nemlig i København Overpræsidenten og uden for København 18 Amtmænd.

Endelig kommer Underøvrigheden, som varetager de administrative Forretninger i dens Distrikt; dog besørger forskellige lokale Anliggender af folkevalgte kommunale Forsamlinger.

Uden for København er foreløbig i den laveste Instans Retsplejen ikke fuldstændig adskilt fra Forvaltningen, idet det f. Eks. er den samme Mand, der udøver Funktionerne som Politimester og som Dommer. Derimod findes der i København tre af Administrationen uafhængige Retter, Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Kriminal- og Politiretten og Sø- og Handelsretten. Den førstnævnte af disse er desuden Over-

instans for Sjælland, Fyen og Lolland-Falster, medens der for Jylland findes en særlig Overret i Viborg. Endelig er den øverste Instans for hele Riget Højesteret, som har sit Sæde i København.

Foruden Øvrigheden og Domstolene findes der en Række gejstlige, civile og militære Embedsmænd.

Embedsmændene i videre Forstand deles i de egentlige Embedsmænd, som i Reglen udnævnes af Kongen, og de blotte Bestillingsmænd, der nærmest blot ere en Slags Medhjælpere for de andre og sædvanlig beskikkes af underordnede Myndigheder. Ingen kan beskikkes til Embedsmand — eller Bestillingsmand — med mindre han har Indfødsret, er af et uplettet Rygte og ikke ude af Raadighed over sit Bo; til mange Embeder kræves der endvidere, at man har bestaaet en særlig Embedseksamen. Forinden Tiltrædelsen af Embedet aflægges den paagældende Troskabsed til Kongen og Grundloven. Udnævnelsen sker i Almindelighed paa Livstid, men Kongen kan afskedige Embedsmanden, som da har en vis Ret til Pension; dog kunne egentlige Dommere, saa længe de ikke have fyldt deres 65de Aar, alene afsættes ifølge Dom.

Til egentlige Embeder har man hidtil kun taget Mænd i Betragtning. Men i de senere Aar har man i stigende Grad aabnet Kvinder Adgang til at opnaa Bestillinger, særlig i Skolens og i Post- og Telegrafvæsenets Tjenest.

H. MUNCH-PETERSEN.

II. ØKONOMISKE OG SOCIALE FORHOLD.

1. NATIONALFORMUEN.

I Midten af 80'erne foretoges en Opgørelse af Nationalformuen, hvorved denne ansattes til en samlet Værdi af omtrent 6³/₄ Milliarder Kr. Prof. Falbe Hansen, som foretog Opgørelsen, har omkring 1890 ment, at den maatte sættes noget lavere, fordi der til Trods for Fremgang i Produktionens Overskud over Forbruget var en Tilbagegang i de i Penge udtrykte Værdier, foranlediget ved Prisernes Nedgang.

Formuen fordelte sig paa følgende Hovedposter:

Skovene	c. 152 Mill. Kr.	Faste Ejendomme i	
De dyrkede Jorder	2168 - -	Købstæderne	c. 320 Mill. Kr.
Landbrugsbygninger	960 - -	Jernbanerne	113 - -
Andre Bygninger paa		Kreaturer	450 - -
Landet	185 - -	Handelsflaaden	68 - -
Tiender	167 - -	Ædelt Metal i Mønt	
Faste Ejendomme i		og Barrer	63 - -
København	630 - -	Varer, Indbo m.m.	1500 - -

En væsentlig Nedgang har fundet Sted i de dyrkede Jorders Værdi. Opgørelsen søgte at ansætte den Værdi, de havde som Brugsgenstand og Produktionsmiddel for Ejeren og gik ud fra de paa denne Basis foretagne Taksationer. En Tønde Hartkorn (med Bygninger, Besætning og Inventarium, men med Fradrag af Tienden, som derfor er opført som en særskilt Post) ansattes til en Værdi af c. 10 000 Kr. Antager man, at Nedgangen i Værdi er c. 4000 Kr., vilde dette repræsentere en Nedgang i de samlede Landbrugsværdier af omtrent $1\frac{1}{2}$ Milliard Kr. Muligt vil dette Resultat ændres noget ved den betydelige Tilvækst af Kreaturbesætningerne. — Paa en Mængde Omraader er Formuen vokset, f. Eks. ved de faste Ejendomme i Byerne, Handelsflaaden og Jernbanenettet. (Efter at denne Fremstilling var afsluttet, har den parlamentariske Skattekommission i 1900 anslaaet Formuen til omkring 7 Milliarder.)

I Sammenligning med Aarhundredets Begyndelse har Formuens Vækst været meget betydelig. Dengang var Landbruget langt mindre udviklet, Bygningerne i Byerne stod i Kvantitet og Kvalitet meget tilbage i Sammenligning med Nutiden, og Transport- og Kommunikationsmidlerne til Vands og navnlig til Lands havde kun en ringe Værdi.

2. STATSGÆLDEN.

Statsgælden kan omkring Aaret 1800 ansættes til 156 Mill. Kr. i nuværende Mønt, hvoraf omtrent 50 Mill. var Seddelgæld. Denne sidste blev i den nærmest følgende Tid og særlig efter 1807 stærkt forøget (til omtrent 450 Mill. Kr.), men ved Statsbankerotten 1813 blev dens Beløb reduceret til omtrent $\frac{1}{9}$ og den blev overført paa Rigsbanken og senere paa Nationalbanken, som efterhaanden gennem ratevise Betalinger fik Erstatning af Statskassen for denne Gældsbyrde. Den øvrige Statsgæld, som ogsaa var vokset fra 1807—13, blev ved Statsbankerotten noget reduceret og bragtes i de følgende Aar en Del ned. 1819 udgjorde den 220 Mill. Kr., men i dette Aar forøgedes den ved et Laan, der bl. a. optoges for at støtte de paa Grund af Landbrugskrisen nødlidende Landejendomsbesiddere. De Byrder, der paa-droges Statskassen ved Overtagelse af en Del Landejendomme, foranledigede Optagelsen af et nyt Laan i 1821. Skønt disse to Laan nominelt kun lød paa 5 og til Dels 6 $\%$, vare de i Virkeligheden overordentlig byrdefulde, fordi den Kurs, hvortil de overtoges, var særdeles lav (omkring 70 $\%$) til Trods for at der var stipuleret en meget hurtig Amortisation. Man greb derfor Lejligheden, da det europæiske Penge-marked var ret rigeligt, til at opsige en stor Del af den eksisterende Gæld og erstatte den med et i London optaget 3 $\%$ Laan. Det var imidlertid kun tilsyneladende, at man paa denne Maade skaffede sig billige Penge. Allerede den Kurs, man fik for den første Del af Laanet,

var lav (75 %) og imidlertid indtraf den store europæiske Handelskrise, der bevirkede, at den Kurs, man fik for Resten af Laanet, ikke blev mere end 60 %. Ved disse Transaktioner var Statsgælden forøget, saa at den trods de regelmæssige Afdrag i 1835 var 259 Mill. Kr.; men nu fortsattes Afdragene uden yderligere Optagelse af Laan og 1848 var den samlede Gæld nedbragt til 210 Mill. Kr. I de følgende Aar foranledigede den treaarige Krig Optagelsen af forskellige saavel inden- som navnlig udenlandske Statslaan, hvorved den samlede Statsgæld 1851 atter var naaet op til 250 Mill. I det følgende Tiaar blev den udenlandske Gæld stadig nedbragt, samtidig med at Renten paa de fleste af de til mere end 4 % optagne Laan blev nedsat til $4\frac{1}{2}$ og 4, og i 1863 var Statsgælden nedbragt til 191 Millioner. Heri skete atter en Forandring paa Grund af Krigen i 1864, der bragte den indenlandske Statsgæld en Tilvækst af omtrent 13 Mill. Kr., samtidig med at den udenlandske Gæld forøgedes med 2 engelske 5 % Laan til samlet Beløb af omtrent 35 Mill. Kr. Yderligere forøgedes Gælden i den nærmest følgende Tid ved Optagelse af Laan til Dækning af Omkostningerne ved Anlæg af det jyske og fyenske Jernbaneanlæg. 1868 var den 265 Mill., men i den følgende tolvaarige Periode foregik der en stadig Nedbringelse af Gælden, saa at den i 1880 var nede paa 173 Mill. Ved Købet af de sjællandske Jernbaner forøgedes Statsgælden nu med 31 Mill. Kr. I Aaret 1886—87 konverteredes største Delen af den indenlandske Gæld (155 Mill. Kr.) der hidtil bar en Rente af 4 %, til $3\frac{1}{2}$ %. Efter denne Tid fortsattes de regelmæssige Afdrag paa den udenlandske Gæld, og den samlede Statsgæld var i 1890 188 Mill. Kr. 1894 optoges et fransk Laan paa 25 Mill. Kr., hvoraf 10 Mill. anvendtes til Indløsning af ældre Laan og Resten til Anlæg af Statsbaner og til Udlaan til Kommuner til Hjælp til disses Udgifter i Anledning af Jernbaneanlæg. Kursen var 93. Samtidig aabnedes der Laanets Stiftere Adgang til frivillig Ombytning af en Del af de indenlandske $3\frac{1}{2}$ % Obligationer mod nye 3 % Obligationer til samme Kurs. Dette benytttes i saa stort Omfang, at det samlede Beløb af det 3 % Laan blev omtrent 66 Mill. Kr. I 1897 stiftedes et nyt 3 % fransk Laan paa 72 Mill. Kr., af hvis Provenu 59 Mill. anvendtes til Indløsning af indenlandske $3\frac{1}{2}$ % Obligationer og Resten til Jernbaneanlæg. Kursen var omtrent $96\frac{1}{2}$. Endvidere er der emitteret mindre Beløb i indenlandske $3\frac{1}{2}$ % Obligationer til Dækning af Udgifter ved Jernbaneanlæg. Den samlede Statsgæld er nu (1899) omtrent 210 Mill. Kr., hvoraf udenlandsk Gæld — hovedsagelig til 3 % — c. 138 Mill., og indenlandsk Gæld — hovedsagelig til $3\frac{1}{2}$ % — c. 72 Mill. Skønt Gælden altsaa ved Aarhundredets Slutning er omtrent 50 Mill. Kr. større end ved dets Begyndelse, betegner hele Udviklingen — endog bortset fra den lavere Rentefod — dog en meget betydelig Fremgang i Status. Ikke alene er Befolkningen i Mellemtiden

steget, saa at den samlede Befolkning i Kongeriget Danmark nu maaske er noget større end den ved Aarhundredets Begyndelse var i det samlede Monarki, der ogsaa omfattede Norge, Slesvig og Holsten. Endvidere maa der tages Hensyn til at Pengenes Værdi i Mellemtiden er sunket betydelig. Men hertil kommer, at den Formue, som Staten er i Besiddelse af, nu har en meget betydelig Størrelse, medens den dengang var ubetydelig. Først og fremmest ejer Staten et Jernbanenet, hvis Værdi kan ansættes til c. 100 Mill. Dernæst er der Domæneindtægterne, hvis samlede kapitaliserede Værdi kan sættes til 23 Mill., og endvidere ejer Statskassen Værdipapirer, Fordringer og lignende til en samlet Værdi af omtrent 30 Mill., saa at altsaa Statens faste indtægtsgivende Formue — bortset fra den øvrige Del af Statens Bygninger og Løsøre, der i 1885 ansloges til 200 Mill., men som for største Delen ikke giver nogen Indtægt — kommer nær op imod Statsgældens samlede Beløb.

3. BANKER, SPAREKASSER, KREDITFORENINGER.

Ved Aarhundredets Begyndelse havde Bankforholdene i Danmark følgende Karakter: Den første danske Bank (den saakaldte Kurantbank) var bleven stiftet i 1736 som en privat Seddelbank, men efter at den havde gjort betydelige Udlaan til Staten, og dens Sedler havde faaet Tvangskurs, blev den i Aaret 1773 overtaget af Statskassen. Efter en halv Snes Aars Forløb begyndte Seddelmassen at forøges mere end Omsætningsforholdene paakrævede, idet Seddeludstedelsen benyttedes til at dække Deficit i Statens Husholdning, og Sedlernes Kurs faldt noget under pari. 1807 var Seddelmængden steget til 27 Mill. Rigsdaler Kurant (82 Mill. Kr.), men nu udbrød Krigen, og til at bestride de uhyre Omkostninger, som denne foraarsagede, havde Staten saa at sige ikke andre Midler end en stadig forøget Seddeludstedelse. Seddelmængden var 1812 stegen til 142 Mill. Rigsdaler Courant (c. 450 Mill. Kr.) og Sedlernes Kurs var sunken til $\frac{1}{14}$ af deres Paalydende.

Statsbankerotten i 1813 fik en væsentlig Indflydelse paa Bankforholdenes Ordning. Ved Forordningen af $\frac{5}{1}$ 1813 ophævedes alle bestaaende Bankinstitutter, i hvis Sted der skulde træde en Rigsbank. Denne skulde indløse Kurantbankens Sedler, saaledes at den gav 1 Rigsdalerseddel for 6 Rigsdaler Kurant. Dette betød en Reduktion til $\frac{5}{48}$ Kurantsedlens Paalydende. Bankens Grundfond tilvejebragtes ved Bankhæftelser, der vare en Prioritet i alle Landets faste Ejendomme af 6 % af deres Værdi. Saa længe Ejerne ikke havde indbetalt Hæftelsernes Kapitalbeløb i rede Sølv, skulde de forrente dem med $6\frac{1}{2}$ % p. a. For Landejendommenes Vedkommende indtraadte hurtigt den Ordning, at der afkortedes dem $\frac{5}{6}$ af Hæftelsesrenten i deres Landskat til Staten, saa at det for denne Dels Vedkommende i Virkeligheden blev Staten, der betalte Renten til Banken. Til Gengæld

overtog Rigsbanken foruden Indløsningen af Kurantbanksedlerne ogsaa en Obligationsgæld til Statskassen. Da Krigen og de ulykkelige økonomiske Forhold vedbleve efter Statsbankerotten, og da Rigsbanken var en Statsbank og som saadan ikke nød Befolkningens Tillid, lykkedes det ikke at skaffe de uindløselige Sedler fornøden Kredit hverken i Ind- eller Udland, og deres Kurs vedblev at synke, saa at den paa et vist Tidspunkt af 1813 kun stod i $\frac{1}{64}$, hvilket efter den foretagne Reduktion betød det samme som at Kurantdaleren var sunken til $\frac{1}{600}$ af sit oprindelige Paalydende. Men Forholdene bedredes, da Krigen hørte op, og da Regeringen havde givet Løfte om, at Banken skulde blive et privat Institut og udløses af enhver Forbindelse med Statskassen. 1817 var Rigsbankdalersedlens Kurs naaet op til Halvdelen af sit Paalydende og 1818 bedredes Kursen yderligere. Det givne Løfte indfriedes ved kongeligt aabent Brev af $\frac{6}{4}$ 1818, hvorved Rigsbanken ophævedes, og dens Aktiver og Passiver overgik til Nationalbanken i København, hvis Forhold ordnedes ved Oktroi af $\frac{4}{7}$ 1818 paa 90 Aar. Nationalbanken blev en privat Aktiebank med Eneret til Seddeludstedelse. Dens Grundfond dannedes væsentlig ved Bankhæftelserne. Dens Aktiekapital er nu 27 Mill. Kr. Bankens Hovedopgave i dens første Tid var at konsolidere Landets Pengeforhold ved at formindske den omløbende Seddelmasse og skaffe sig en Metalfond. Dette lykkedes; Sedlernes Kurs blev 1838 pari og er ikke senere sunken derunder. 1845 erklæredes Sedlerne for realisable, og de have altid senere været indløselige paa Anfordring. Sedlerne lyde nu paa 500, 100, 50, 10 og 5 Kroner. De nugældende Regler for Funderingen af Bankens Sedler gaa i Hovedsagen ud paa, at den ud over sin Metalfond kan udstede for 33 Mill. Kr. Sedler. Til Metalfonden kan foruden den egentlige Beholdning af ædelt Metal henregnes Bankens paa Anfordring betalbare ikke rentebærende Tilgodehavende hos Sveriges Riksbank og Norges Bank — mod at dens Gæld til disse Institutter fradrages — og endvidere dens Tilgodehavende paa Girokonto hos den tyske Rigsbank gennem Fialbanken i Flensborg indtil et Beløb af 10 Mill. Kr. Nationalbanken har Filialer i Aarhus, Aalborg, Nykøbing paa Falster og Flensborg. Omfanget af dens Virksomhed vil ses af nedenstaaende Oversigt fra Midten af Aaret 1899 (i Mill. Kr.).

PASSIVER.	AKTIVER.
Cirkulerende Seddelmængde . . . 90	Laan i faste Ejendomme 3
Folio (Konto Kurant) 6	Laan mod Haandpant 12
Obligationsgæld 1	Veksler paa Indlandet 18
Reservefonds 6	Veksler paa Udlandet og Tilgode-
Aktiekapital 27	havende i Udlandet 16
	Obligationer og Aktier 15
	Metalfond 68

Indtil henimod Midten af Aarhundredet var Nationalbanken ikke alene — som nu — den eneste Seddelbank i Danmark, men overhovedet det eneste Bankinstitut, der virkede i Landet. 1845 stiftedes den første private Bank, nemlig Fyens Discontokasse i Odense, og i det nærmest følgende Tiaar oprettedes der en Del Banker i Provinserne. 1854 stiftedes den første private Bank i København. De vigtigste og største af de københavnske Privatbanker ere følgende 3: Privatbanken i København (stiftet 1857, Aktiekapital nu 18 Mill. Kr.), Den danske Landmandsbank (stiftet 1871, Aktiekapital nu 24 Mill. Kr.) og Kjøbenhavns Handelsbank (stiftet 1873, Aktiekapital nu 16 Mill. Kr.). Endvidere findes der i København 4 mindre Banker foruden et Par Institutter, der ere en Mellemting mellem Banker og Sparekasser. I Provinserne virke, foruden Filialer af de store københavnske Banker, et Antal af henimod 50 lokale Banker med en samlet Aktiekapital af omkring 50 Mill. Kr.

Privatbanken, Landmandsbanken og Handelsbanken repræsenterer den langt overvejende Del af Landets private Bankvirksomhed. Deres vigtigste Passiver og Aktiver, hvori er indbefattet deres Filialers, stillede sig omkring Midten af 1899 som følger (i Mill. Kr.).

PASSIVER.	AKTIVER.
Folio 14	Veksler paa Indlandet 43
Indlaan 24	Udenl. Veksler og Tilgodeh. i Udl. 18
Konto Kurant 67	Laan mod Pant og Udlaan i lø-
Sparekasseindsud 57	bende Regning 82
Aktiekapital 58	Kassekredit 17
Reservefonds 7	Obligat., Aktier og fremmed Mønt 34
	Diverse Debitorer 32
	Kassebeholdning 8

Det vil af denne Oversigt ses, at nogle af de store Banker ogsaa drive Sparekassevirksomhed. Landmandsbanken virker endvidere som Hypotekbank. Den særlige Hypotekafdeling — som ikke er optaget i ovenstaaende Oversigt — har en Obligationsgæld af c. 27 Mill. Kr. Hypotekobligationer og c. 13 Mill. Kr. Kommuneobligationer og en Beholdning af c. 29 Mill. Kr. Panteobligationer og c. 17 Mill. Kr. Obligationer for Laan til Kommuner.

Som det ogsaa til Dels fremgaar af det foregaaende, har en overvejende Del af Landets Bankvirksomhed sit Sæde i København, hvad der hænger sammen med denne Bys fremskudte Stilling i Landets Handelsvirksomhed, dens forholdsvis store Indbyggerantal, dens store og fortrinlige Havn. I det hele og store er Benyttelsen af Bankvæsenet ikke saa stærkt udviklet i Forhold til Landets blomstrende Erhvervsliv som i adskillige andre Lande. Tilbøjeligheden til at have store Beløb indestaaende paa Bankfolio er ikke alene mindre udviklet end i store Stater som England og Tyskland, men er heller ikke saa stor som i

vort Naboland Sverige. Blandt de forskellige Grunde hertil kan nævnes den stærke Benyttelse af Sparekasserne, der i Danmark er større end i noget andet Land.

Efter at Hertugdømmet Holsten var gaaet i Spidsen ved Oprettelsen af Sparekasser i Kiel (1796) og Altona (1801) oprettedes den første Sparekasse i Kongeriget Danmark 1810 paa Grevskabet Holsteinborg paa Sjælland; nogle Aar efter stiftedes en Sparekasse paa Fyen og 1820 oprettedes den første Kasse i København: »Sparekassen for København og Omegn«. I de nærmest følgende 20 à 30 Aar oprettedes Sparekasser i de fleste større Byer og enkelte paa Landet, men Udviklingen skred kun langsomt frem, og et større Fremskridt sporedes først efter det store økonomiske og politiske Gennembrud ved Midten af Aarhundredet, og endnu kraftigere blev Udviklingen i den yderligere Opsvingsperiode i Aarhundredets sidste Tredjedel. Foruden at de store Kasser i Byerne voksede i Betydning, kom Kasserne paa Landet til at spille en Rolle i Bevægelsen for Bondestandens politiske og økonomiske Selvstændighed. I denne Henseende maa ikke alene fremhæves Modtagelsen af Sparepenge, men ogsaa Udlaanene. Alle Landets Sparekasser spille en meget stor Rolle for Landets faste Ejendommers Kredit saavel gennem deres direkte Prioritetslaan som gennem deres Opkøb af de af Kreditforeningerne udstedte Obligationer.

Henimod Aarhundredets Slutning (1898) fandtes i Danmark 530 Sparekasser med en indskudt Kapital af 658 Mill. Kr. eller omtrent 270 Kr. pr. Indbygger. Renten er i Hovedsagen $3\frac{1}{2}$ à 4 % p. a. Ved en Sammenligning med Sparekasseindskuddene i andre Lande, maa man tage i Betragtning de særlige Forhold, hvorunder, og den særegne Maade, hvorpaa de danske Sparekasser virke. De have udviklet sig i fuldstændig Frihed, uden at Staten har gjort nogen Indskrænkning, hverken i Henseende til Størrelsen af de Beløb, der kunne indsættes, opsamles og udtages, eller i Henseende til Rentefoden, der ydes, eller Maaden, hvorpaa Midlerne kunne anbringes. Derimod har Lovgivningsmagten stillet sig velvilligt over for Sparekasserne i Henseende til Fri-tagelse for Stempelafgift og lignende. Først $\frac{28}{5}$ 1880 fik Danmark en Sparekasselov, hvis hovedsagelige Bestemmelser gaa ud paa at fastsætte en ordnet Regnskabsførelse og Revision og Indsendelse af Regnskaberne til Indenrigsministeriet gennem en af Staten ansat Sparekasseinspektør, der paa Statens Vegne fører det almindelige Tilsyn med Kasserne. Følgen af denne frie Udvikling har — foruden at den har bidraget til Kasserens store og heldbringende Vækst — bl. a. ogsaa været den, at Kasserne ikke alene ere blevne benyttede efter deres oprindelige Formaal som Midler til at samle og opbevare de ubemidlede Klassers Sparepenge, men at de ogsaa i stort Omfang bruges af de mere velstillede Samfundsklasser, som foretrække at indsætte Penge til

Forrentning i Sparekassen — Penge, som under en anden Udviklingsgang dels vilde være blevne anbragte selvstændigt, dels i deres Egenkab af Kassebeholdninger vilde være blevne indsatte paa Folio i Bankerne. Dette Forhold viser sig ogsaa i de store Kontis Overvægt over de smaa, idet der paa Konti under 200 Kr. indestaar 29 Mill. Kr., paa Konti fra 200 til 2000 Kr. 199 Mill. og paa Konti paa 2000 Kr. og derover 430 Mill.

Kreditforeningerne ere Foreninger af Besidere af faste Ejendomme, der slutte sig sammen for at optage Laan. Foreningerne yde Laanene i Obligationer, der kunne sælges i det aabne Marked. Obligationerne ere forsynede med Kupons for de halvaarlige Rentebetalinger, og efterhaanden som Laanene amortiseres, udtrækkes tilsvarende Beløb af de udstedte Obligationer. Selve den Laaneform, hvorved en Forening staar som Mellemed mellem Laantagere og Laangivere og udsteder Obligationer, havde man kendt tidligere ved den i 1797 oprettede Kreditkasse for Husejere i København. Hovedforskellen mellem denne Kasse og de egentlige Kreditforeninger er hovedsagelig den, at Kreditkassen maatte betragtes som en Forening af Laangivere, medens Kreditforeningerne ere Associationer af Laantagere. Interessenterne ere for Kreditforeningens Vedkommende alle de, der have Laan i Foreningen, om end nogle Kreditforeninger i den nyere Tid have indrømmet Obligationsejerne Ret til at stemme i nogle Anliggender paa Generalforsamlingen. Kreditforeningerne, der oprindeligt opstode i Schlesien efter Syvaarskrigen, og som efterhaanden fra Preussen bredte sig til andre Lande, oprettedes forholdsvis sent i Danmark, hvor de imidlertid sloge saa godt Rod, at de ere blevne et ganske overordentlig vigtigt Led i vore Kreditforhold og danne omtrent det betydningsfuldeste Grundlag for de faste Ejendommers Kredit. Det første Forslag til Oprettelse af Kreditforeninger fremkom 1839 fra Professor A. F. Bergsøe, men der var dengang endnu ikke hverken i Statslivet eller blandt Grundejerne tilstrækkelig Jordbund for et Initiativ i denne Retning. Først efter den frie Forfatnings Indførelse og efter Fyrrernes økonomisk Opsving følte man Trangen til nye Kreditformer. For Købstædernes Vedkommende ophørte den tidligere ret stagnerende Tilværelse. For Landejendommernes Vedkommende var det dels Ønsket om at fremme Fæstegodssets Overgang til Selveje, som krævede ny Kredit, dels den betydelige Udvikling i Landbruget, der krævede forøget Driftskapital.

Det retslige Grundlag for Kreditforeningerne danner Loven af ²⁰/₆ 1850. De væsentligste Begunstigelser, som denne Lov giver Foreningerne, bestaar for det første i, at de af Foreningerne udstedte Obligationer ere stempelfri, kunne lyde paa Ihændehaber og transporteres paa Navn uden Stempel — medens der selvfølgelig af Debtors Hovedobligation til Foreningen betales den sædvanlige Stempelafgift; at der kan gøres

Udlæg hos Debitor uden Lovmaal og Dom, og at Obligationerne kunne benyttes til Anlæg af umyndiges Midler. I øvrigt er Lovens Hovedbestemmelser, at Foreningerne kunne yde Laan indtil $\frac{3}{5}$ af Ejendommens Værdi, og at Medlemmerne hæfte i Forening for Kreditforeningens Gæld til Obligationsejerne — med hele Ejendommens Taksationsværdi, saafremt Laanet naaer de fulde $\frac{3}{5}$, og med et forholdsvis mindre Beløb, naar Laanet er mindre — og endelig, at Statutterne skulle fastsætte, at Interessenterne foruden Renten aarlig tilsvare en vis passende Procent af deres Laan til sammes Amortisation. Af senere Lovbestemmelser kan nævnes Lov af $\frac{19}{2}$ 1861, der giver Foreningerne Ret til under visse Betingelser at inddele sig i Serier, saaledes at Medlemmernes solidariske Hæftelse indskænkes til at gælde inden for den Serie, hvortil de høre. Samtidig bestemtes det, at nye Kreditforeninger kun kunde oprettes ved særlig Lov. Loven af $\frac{24}{4}$ 1896 giver Tilladelse til at yde uamortisable Laan, dog ikke ud over $\frac{1}{3}$ af Vurderingssummen, og bestemmer at Amortisation af den Del af Laanet, der skal amortiseres, ikke maa strække sig ud over 60 Aar. Af de specielle Love, hvorved særlige Kreditforeninger oprettes, nævne vi Loven af $\frac{28}{5}$ 1880 om Husmandskreditforeninger, der af Hensyn til de særlige Forhold ved de smaa Ejendomme giver Kreditorerne Statsgaranti for Renten, og Loven af $\frac{28}{4}$ 1897 om en Kreditforening af industrielle Ejendomme, hvor det særlige er, at Pantet foruden Grundens og Bygningernes almindelige Værdi omfatter den særlige Værdi, der knytter sig til disse og til Maskiner og Inventarium i et specielt industrielt Øjemeds Tjeneste. Loven har søgt at bringe den ønskelige Sikkerhed til Veje dels ved at sætte Laanegrænsen ned til Halvdelen af Taksationsværdien og fastsætte et Maksimum af 200 000 Kr. for hvert Laan, og dels ved at fastslaa, at de Maskiner etc., der alene ere anvendelige til den særlige i Ejendommen drevne Virksomhed, ved Beregningen af Laanegrænsen kun maa medregnes med Halvdelen af deres Taksationsværdi. Endelig nævne vi Loven af $\frac{19}{3}$ 1898 om en Kreditforening for Kommuner i Danmark.

Kort efter Loven af 1850 oprettedes i Aaret 1851 de to første Kreditforeninger, og der eksistere nu i alt — foruden Kreditforeningen for Kommuner — 12 Kreditforeninger, hvis samlede Obligationsbeløb 1899 var omtrent 670 Mill. Kr. Deres Virksomhed har i det hele været overordentlig heldig, og Ledelsen har været saaledes, at den solidariske Hæftelse kun har staaet som en formel Sikkerhed for Kreditorerne, uden at man i Praksis har behøvet at gøre nogen Brug af den. Tabene have i det hele og store været sjældne og af saa ringe Beløb, at de med Lethed have kunnet dækkes af Reservefonden uden at gøre noget synderligt Skaar i denne. Kun i en eneste Forening er der indtraadt en virkelig Kalamitet, men denne ligger omtrent 40 Aar tilbage i Tiden.

Det var en jydsk Forening, der stiftedes 1859, og som — i Modsætning til alle de andre med største Soliditet ledede Foreninger — administreredes med saa stor Letsindighed, at den kort efter sin Opretelse gik fallit og paa Grund af den solidariske Hæftelse ruinerede de mere velstillede Interessenter, uden at Kreditorerne dog fik mere end en Brøkdel af deres Tilgodehavende. En anden Kreditforening har maattet standse sin Virksomhed, dog uden at volde Interessenter eller Kreditorer noget Tab. Kreditforeningsobligationernes nominelle Rentefod var i Begyndelsen 4 0/0. Senere udstedte enkelte Foreninger 4¹/₂ 0/0 Obligationer; men under de lave Renteforhold i Slutningen af 80'erne og Begyndelsen af 90'erne konverteredes den største Del af Obligationerne til 3¹/₂ 0/0, som derefter blev den almindeligste Rentefod. Et mindre Beløb blev emitteret til 3 0/0. De forandrede Konjunkturer ved Aarhundredets Slutning have imidlertid ført til, at Foreningerne atter have begyndt paa Udstedelsen af Obligationer til 4 0/0 og for en enkelt Forenings Vedkommende til 4¹/₂ 0/0.

Paa Grund af deres Soliditet ere Kreditforeningsobligationer et særdeles yndet Anlægspapir, der efterspørges saavel af private som af Banker, Sparekasser og Forsikringsanstalter. I de senere Aartier er ogsaa Udlandets Opmærksomhed henledt paa dem, saa at ikke ubetydelige Beløb ere blevne anbragte uden for Landets Grænser.

E. MEYER.

4. VELSTANDSFORDELING. ARBEJDSLØN. FORBRUGSFORHOLD.

Til at give et samlet Billede af Velstands- og Indtægtsforholdene i det danske Folk i Øjeblikket savnes det nødvendige statistiske Materiale. Et saadant Billede kunde tænkes fremstillet i et Land, hvor der fandtes en almindelig Skat paa Formue og Indkomst, paalignet og opkrævet overalt efter ensartede Regler; men en saadan Skat findes som bekendt ikke hos os. Kun for Hovedstadens Vedkommende kan man paa Grundlag af Ansættelserne til den kommunale Indkomstskat udlede nogle Resultater om Velstandsforholdene.

Udenfor det Materiale, som Skatteansættelserne yde, kan Lønnings- og Forbrugsforhold kaste Lys over Indtægtsniveauet. Saadanne Undersøgelser haves imidlertid næsten kun for den egentlige Arbejderbefolkning, og give derfor en højst ufuldstændig og brudstykkeagtig Kundskab.

De spredte Oplysninger, der foreligge, kunne dog maaske, sammenholdte med ældre Data af lignende Art, give en Antydning af den foregaaende Udvikling.

1. Indtægtsforholdene i København. Hovedstaden havde i Aaret 1898 en Befolkning af omtrent 349 000 Indbyggere, hvoraf

de 175 000 vare Forsørgere. Skattepligtig til Kommunen er enhver, hvis Indtægt naar op til mindst 800 Kr. Da der nu paa Skattelisten fandtes omtrent 62 000 Personer, maa c. 35 % eller over en Tredjedel af de københavnske Forsørgere det nævnte Aar have haft en Indtægt af over 800 Kr.

De skatteansattes Indtægt kender man; de ikke skatteansattes har man, med forskellige positive Holdepunkter, tilnærmelsesvis beregnet. Som samlet Resultat er man da naaet til, at den gennemsnitlige Indtægt pr. Forsørger i 1898 udgjorde henimod 1300 Kr., Gennemsnitsindtægten pr. Indbygger c. 640 Kr.

De 175 000 Forsørgere i 1898 fordelte sig efter Køn og Indtægtsgrupper paa følgende Maade:

	Mænd	Kvinder
Under 800 Kr. (ikke skatteansatte)	48 659	63 738
800— 1 200 Kr.	27 638	2 964
1 200— 2 000 -	15 214	2 030
2 000— 5 000 -	7 903	1 301
5 000—15 000 -	3 329	474
15 000 Kr. og derover	1 244	168

Der fandtes altsaa godt og vel 1400 Personer, som hver havde over 15 000 Kr. i Aarsindtægt; heraf havde 1187 imellem 15 000 og 50 000, 156 havde imellem 50 000 og 100 000, medens 69 Personer havde over 100 000 Kr.s Indtægt.

Til disse kortfattede Meddelelser om Indtægtsfordelingen i København i vore Dage skal føjes et Par Oplysninger fra tidligere Tid.

Først skal det til umiddelbar Sammenligning med de anførte Tal oplyses, at i 1862, altsaa for en Menneskealder siden, udgjorde Skatteyderne kun 22 % af samtlige Forsørgere. Medens i 1898 de to Tredjedele af Forsørgerne ikke naaede en Indtægt af 800 Kr., var dette altsaa i 1862 Tilfældet med hen imod de fire Femtedele. Allerede heraf fremgaar det, at den københavnske Befolknings Velstand maa være gaaet stærkt frem i det sidst forløbne Slægtled. Et kort og summarisk Udtryk herfor haves i Gennemsnitsindtægten pr. Individ, som er stegen fra 460 Kr. i 1862 til 640 Kr. i 1898, altsaa forøget med omtrent to Femtedele.

Er det nu de rige, der ere blevne endnu rigere, eller er her Tale om en virkelig Stigning af den almindelige Velstand? Herom gives der Oplysning i nedenstaaende Oversigt, hvis første Gruppe rummer de ikke skatteansatte Forsørgere:

	1862	1898
Under 800 Kr.	62 259	112 397
800— 1 200 Kr.	7 021	30 602
1 200—15 000 -	10 813	30 251
15 000 Kr. og derover	232	1 412

Nu som før er det de ganske smaa Indtægter, der tælle Hovedmængden af Forsørgerne; men Gruppen med de mindste Indtægter vare ikke i den Grad overvejende i 1898 som i 1862, idet denne Gruppe er tiltaget forholdsvis betydelig mindre end nogen af de øvrige her opstillede. At den lille Gruppe med 15 000 Kr. eller derover i Løbet af 36 Aar er seksdoblet, betyder vel ikke meget for den almindelige Velstand, ihvorvel det har sin store Betydning i andre Henseender. Men at Gruppen med 800—1200 Kr.s Indtægt er bleven mere end fire Gange saa talrig, samtidig med at den laveste Gruppe (med under 800 Kr.) end ikke er bleven fordoblet, er overordentlig vigtigt; havde Fordelingen i 1898 været som i 1862, vilde Gruppen med 800—1200 Kr. kun have rummet 24 000 Forsørgere, altsaa maa over 6000 ud over den ordinære Forøgelse være rykket op fra den laveste til den næstlaveste Indtægtsgruppe, og en saadan Oprykning er med vekslende Styrke foregaaet gennem den hele Skala af Indtægter.

Til en Sammenligning mellem Indkomstfordelingen i vore Dage og i Aarhundredets Begyndelse haves kun et højst ufuldkomment Middel, nemlig den i 1810 paalignede Indkomstskat til Staten. Paa Grundlag af de da foretagne Skatteansættelser kan man anslaa den gennemsnitlige Indtægt pr. Individ i København til c. 160 Kr. i Nutidens Mønt, altsaa en Fjerdedel af Gennemsnitsindtægten i 1898. Hvad Indkomsternes Fordeling angaar, saa den i store Træk omtrent saaledes ud:

Under 100 Daler Kurant	c. 14 300	Forsørgere
100— 500 - - - - -	6 400	—
500— 1 000 - - - - -	1 600	—
1 000—10 000 - - - - -	1 400	—
10 000 Daler Kurant eller derover . .	100	—

Til rigtig Forstaaelse af disse Tal skal det oplyses, at 1 Daler Kurant, naar Kursen tages i Betragtning, svarede omtrent til 1 Kr. 33 Øre i Nutidspenge.

En umiddelbar Sammenstilling af Indtægterne paa forskellige Tidspunkter kan dog, selv om Tallene vare aldrig saa rigtige, ikke give noget korrekt Billede af Velstandsforholdene. Indtægtenes reelle Størrelse beror ikke blot paa dens Beløb i Penge, men ogsaa paa Pengenes Købeevne, paa Prisniveauet. Og har man end forsøgt tilnærmelsesvis at beregne Forandringerne i Vareprisernes gennemsnitlige Højde til de forskellige Tidspunkter (baade i 1898 og i 1810 fik man mere for sine Penge end i 1862), saa forslaar dette dog ikke over for de Forandringer i Livets Dyrhed, som have deres Grund i den sociale Levelfods Stigning. Ligesom et Bourgeoisbarn og et Arbejderbarn saa at sige fødes med forskellige Krav til Livet, saaledes ogsaa med Børn af samme Samfundsklasse i Begyndelsen og i Slutningen af Aarhundredet. Den

almindelige Velstand er større nu end for hundrede Aar siden — det vil sige: der er Raad til mere Føde, flere Klæder, bedre Bolig end før; endvidere: i alle Klasser af Befolkningen bliver der nu noget til overs til en Række af Goder og Nydelser, som før enten vare aldeles ukendte eller dog forbeholdte et Mindretal; men — disse Goder, som før vare Luksusnydelser, have samtidig skiftet Karakter og ere blevne »sociale Nødvendighedsgenstande«. Det er derfor ingenlunde sikkert, at Livet var økonomisk lettere at leve i Slutningen end i Begyndelsen af Aarhundredet.

2. Arbejdslønnens Højde. Ved Aarhundredets Begyndelse var Arbejdslønnen i Danmark meget lav. I København kunde en Bygningshaandværker næppe tjene over 300 Kr. om Aaret; paa Landet var Gennemsnitslønnen for en Daglejer paa egen Kost c. 230 Kr., for en Daglejer paa Husbondens Kost c. 110 Kr., for en Tjenestekarl c. 75 Kr. og for en Tjenestepige c. 33 Kr. aarlig. — Allerede nogle faa Aar ind i Aarhundredet bedredes dog Lønnen i København (og maaske i Provinsbyerne), men ikke paa Landet, hvor Arbejdslønnen var jævnt synkende til omkring 1840 (en Landarbejder paa egen Kost tjente i Aarene 1830—39 gennemsnitlig knap 150 Kr. om Aaret). I 40'erne kan man sætte Arbejdsfortjenesten for en Haandværker i København til c. 600 Kr., for en Landarbejder paa egen Kost til c. 220 Kr. — En virkelig Bedring i Arbejdslønnen er dog — bortset fra kortvarige Fluktuationer — først indtraadt i den sidste Menneskealder. I 1872 ansloges Fortjenesten for en voksen mandlig Arbejder i den store Bedrift i København til c. 820 Kr., i Provinsbyerne til c. 600 Kr., for en voksen Mand i Haandværksdriften til c. 714 Kr. i København, c. 500 Kr. i Provinsbyerne, medens voksne Kvinder, beskæftigede med industrielt Arbejde, tjente c. 330 og c. 258 Kr. henholdsvis i Hovedstaden og i Provinserne. Samme Aar opgjordes Lønnen for Landarbejdere paa egen Kost til 407 Kr., paa Husbondens Kost til c. 218 Kr., for Karle og Piger paa Landet til c. 126 og 69 Kr. — I 1882 kunde en Haandværkssvend i København tjene c. 912 Kr., en Arbejdsmand c. 711 Kr., en voksen Kvinde c. 411 Kr. For Landarbejdere var Lønnen i 1888: paa egen Kost c. 444 Kr., paa Husbondens Kost c. 265 Kr., medens Tjenestekarle gennemsnitlig fik 159 Kr., Piger 111 Kr. i aarlig Løn.

I 1892 var i København den gennemsnitlige Aarsfortjeneste for Haandværkssvende c. 996 Kr., for Arbejds mænd c. 777 Kr. og for Kvinder c. 438 Kr. I Provinsbyerne var Gennemsnitsfortjenesten for Svende i 9 større Haandværks- og Fabriksfag c. 756 Kr. aarlig, for Arbejds mænd c. 615 Kr. og for Kvinder c. 300 Kr. (Disse Gennemsnitslønninger, der ere beregnede for alle Købstæder under eet, dække dog over ikke uvæsentlige Forskelligheder, idet Arbejdslønnen i de større

Købstæder gennemgaaende var en halv Snes Procent højere end Gennemsnittet og omtrent lige saa meget lavere i de mindste Byer). For Landarbejdere paa egen Kost fandt man i 1892 en Gennemsnitsløn af 486 Kr., for Landarbejdere paa Husbondens Kost 315 Kr. Aarslønnen for faste Tjenestefolk paa Landet var gennemsnitlig: for Karle 199 Kr., for Piger 126 Kr.

For 1897 er Arbejdsfortjenesten beregnet til følgende aarlige Beløb. I København for Svende 1057 Kr., for Arbejdsmænd 842 Kr., for Kvinder 467; i Provinsbyerne for Svende 885 Kr., for Arbejdsmænd 757 Kr., for Kvinder 348 Kr.; paa Landet for Svende 770 Kr., for Arbejdsmænd i Industrien 722 Kr., for Landarbejdere paa egen Kost 534 Kr., for Landarbejdere paa Husbondens Kost 345 Kr., for Tjenestekarle og Piger henholdsvis 226 og 140 Kr. (foruden fri Station).

Den opadgaaende Bevægelse har utvivlsomt siden 1897 fortsat sig med forøget Styrke. Det kan saaledes anføres, at Arbejdsfortjenesten i København, paa Grundlag af de ved Udgangen af 1898 gældende Lønningssatser, er beregnet til følgende aarlige Beløb: for Svende 1152 Kr., for Arbejdsmænd 915 Kr., for Kvinder 500 Kr.

3. En Arbejderfamilies Forbrug. Arbejdslønstatistikken oplyser ikke Arbejderfamiliens fulde Indtægt, idet Hustru og Børn som oftest yde større eller mindre Bidrag til Familiens Underhold. Igennem en Forbrugsstatistik, bygget paa et større Antal Husholdningsregnskaber, kan man derimod komme til Kundskab om den samlede Indtægt. Ved Siden heraf har det sin selvstændige Interesse at erfare, hvorledes Indtægten forbruges, hvor stor en Del der medgaar til det allernødvendigste »daglige Brød«, hvor rigeligt eller sparsomt dette »daglige Brød« tilmaales paa de forskellige Velstandstrin o. s. fr.

I det følgende skal der anføres en Række Data, der antyde, hvorledes en dansk Arbejderfamilie levede ved Udgangen af det 19de Aarhundrede. Til Illustrering af Forholdet er der af det ret sparsomme Oplysningsmateriale, der foreligger, valgt et Gennemsnitsbudget, bygget over 23 Aarsregnskaber fra Haandværkssvende- og Arbejdsmandsfamilier i Provinsbyerne.

Denne »Gennemsnitsfamilie«, der maa tænkes at bestaa af Mand, Hustru og tre Børn i Alderen mellem 5 og 12 Aar, raader over et samlet aarligt Indtægtsbeløb af omtrent 1000 Kr., der anvendes paa følgende Maade:

Husleje	130	Kr.
Vedligeholdelser	20	-
Brændsel	40	-
Belysning	15	-
Føde	510	-
Klæder og Fodtøj	125	-

Vadsk	15	Kr.
Børnenes Undervisning	5	-
Læge, Medicin, Forsikring.	25	-
Foreningsbidrag	10	-
Bøger og Aviser	10	-
Skatter	20	-
Adspredelser	25	-
Andre Udgifter	50	-

Under den sidstnævnte Post »Andre Udgifter« indgaar bl. a. Forrentning og Afbetaling af Gæld, Anskaffelse af Værktøj o. l.

Det vil ses, at der til Føde medgaar lidt over Halvdelen af det hele Udgiftsbeløb, Huslejen tager godt en Ottendedel, Klæderne ligeledes en Ottendedel, og den tiloversblivende Fjerdedel omfatter hele den store Mængde af mindre Udgiftsposter. Af de noget over 500 Kr., der anvendes til Føde, medgaar 48 % til Køb af animalske Fødemidler, 44 % til vegetabiliske Fødemidler og 8 % til Øl, Brændevin, Spirituosa, Tobak o. l.

For en Række af de vigtigste Husholdningsvarer anføres de i Aarets Løb indkøbte Kvanta:

Kød	178	Pd.	Ærter	12	Pd.
Flæsk	78	-	Kartofler.	2 $\frac{1}{3}$	Td.
Æg	13	Sn.	Sukker og Sirup	188	Pd.
Smør	33	Pd.	Kaffe	24	-
Fedt	31	-	Hvidtøl og Skibsøl	c. 300	Fl.
Margarine	70	-	Mælk	for 40	Kr.
Ost	36	-	Hvedebrød	for 28	-
Rugbrød	1000	-	Mel og Gryn	for 36	-

De forbrugte Mængder af Bajerskøl, Brændevin o. l. lade sig ikke oplyse med nogen Sikkerhed, dels fordi en stor Part af disse Varer nydes uden for Hjemmet og altsaa ikke indgaa i Husholdningsregnskabet, dels fordi de Familier, fra hvilke Oplysninger haves, næppe tør antages at være helt typiske med Hensyn til Forbruget af de nævnte Varer.

De ovenfor givne Oplysninger angaa, som sagt, en nogenlunde velstillet Arbejderfamilie i en Provinsby. I Hovedstaden er Arbejdslønnen jo ikke uvæsentlig højere, men Livet er ogsaa i det hele taget dyrere, og Budgettet faar derfor et noget andet Udseende. En nærmere Paavisning heraf tillader Pladsen ikke; her skal kun anføres en lille tabellarisk Oversigt, hvis Tal give et skarpt Udtryk for, hvorledes Udgiftsfordelingen ændres med stigende og synkende Velstand. Det hele Udgiftsbudget er delt i 6 Grupper, hvoraf de tre første omfatte saadanne Poster, der kræve en forholdsvis større Part af den hele Udgift, jo mindre Totalbudgettet er, medens de tre sidste Grupper vise den modsatte Bevægelse. (A betegner Udgiftsfordelingen for Haandværkssvende-

familier i København, *B* for Arbejdsmandsfamilier i København, *C* for Svendefamilier i Provinsbyer, *D* for Arbejdsmandsfamilier i Provinsbyer).

	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>
1. Føde	46,07 %	49,85 %	50,98 %	52,08 %
2. Klæder	11,52 -	11,60 -	11,77 -	12,97 -
3. Brændsel og Belysning	3,94 -	4,07 -	4,50 -	6,09 -
4. Læge, Foreninger, Undervisning m. m.	7,15 -	5,85 -	5,29 -	4,56 -
5. Adspredelser	5,41 -	2,79 -	2,69 -	2,09 -
6. Bolig og andre Udgifter	25,91 -	25,90 -	24,77 -	22,21 -

ADOLPH JENSEN.

5. ARBEJDERBEFOLKNINGENS BOLIGER.

I København boede ved Aarhundredets Begyndelse en lige saa stor Befolkning, c. 100 000 Mennesker, inden for Byens gamle Volde, som der findes nu i den tilsvarende Del af Hovedstaden. Men Befolkningen levede dengang langt mere sammentrængt. Efter den store Ildebrand i 1795 henlaa endnu i 1801 et halvt Hundrede ubebyggede Tomter og 300 fattige Familier maatte nøjes med Husly i Staldbygningerne ved det i 1794 afbrændte Kristiansborg Slot. En Mængde nye Byggeløstager havde fremkaldt en stærk Indvandring af Arbejdere, som maatte indlogeres under de usleste Forhold. Imidlertid vakte Samfundsfølelsen ved den herskende Nød. Et Vidne herom var det, da Admiral Winterfelt m. fl. i Aarhundredets første Aar oprettede en Stiftelse med billige Lejligheder, foreløbig beregnet til 24 Lejere («Trøstens Bolig» i Hindegade 9 og Klerkegade 29).

Et Arbejderkvarter havde København arvet fra Fortiden i »Nyboders Huse«, oprindelig byggede af Christian IV som enetages Huse, forøgede under Frederik V og Christian VII med Længer paa to Etagers. De vare alle byggede efter samme Plan: En Skillevæg paalangs adskiller to Lejligheder med fælles Køkken, hver bestaaende af en 4 Alen dyb, 6 Alen lang Stue og et 4 Alen dybt, 3 Alen langt Kammer. Oprindelig var det Friboliger for Marinens Mandskab, senere tillige for Holmens Haandværkere, men efterhaanden indførtes en moderat Leje og denne var i 1870 ansat til 30 Rdl. aarlig. Ved Aarhundredets Slutning er endnu kun levnet en enkelt Længe af de gamle eenetages Huse (dog ikke i den ældste Form).

Næppe vare Følgerne af Ildebranden 1795 nogenlunde afhjulpne, før København rantes af Bombardementet 1807, som ødelagde en Tolvtedel af Byen. Trangen til Smaalejligheder naaede nu atter en foruroligende Grad og Dødeligheden steg som Følge af Nøden: i 1807 døde i København 591 flere end der var født, i 1808 endog 1108 flere. Man søgte at fremme Byggeriet, men den almindelige Fattigdom medførte, at der byggedes slet og af tarveligt Materiale. Efter Branden i

1795 havde man søgt at gennemføre, at der i Gader af under 18 Alens Bredde ikke maatte bygges Huse af større Højde end 18 Alen, og i bredere Gader ikke højere end til 24 Alen; men denne Højde blev nu overskreden. Henimod Aarhundredets Midte var København derfor en slet bygget og overfyldt By, og de deraf flydende Ulæmpere ere endnu langt fra afhjulpne.

Ogsaa uden for Hovedstaden levede Arbejderbefolkningen ved Aarhundredets Begyndelse under tarvelige Vilkaar. I Provinsbyerne var Klasseforskellen kun lidet udtalt og Arbejderne delte i det væsentlige Kaar med den lavere Middelstand. Paa Landet havde Landboreformerne fra det forrige Aarhundredes Slutning endnu ikke faaet Tid til at øve Indflydelse paa Velstanden. Endnu saas paa Landet i Jylland ikke saa faa »Røgstuer« uden Skorsten, blot med en »Lyre« i Taget. Opholdsstuen indtog her næsten hele Husets Rum, idet dog Sovestederne hyppigst vare forlagte til de saakaldte »Udskud«. Hyppigere var dog Husmandens Hus forsynet med en Skorsten og den med Alkovesenge udstyrede Opholdsstue med en Bilæggerovn, hvis Brug bibeholdtes til 40'erne og længere.

Ved Aarhundredets Midte begyndte den stigende Nød blandt Arbejderbefolkningen i København at vække Opmærksomhed og i 1851 dannede der sig et Aktieselskab til Opførelse af Arbejderboliger paa Kristianshavn, som opførte treetages Huse med 56 Toværelseslejligheder, som nu bebos af henved 250 Personer. Lejen veksler fra 32 til 80 Kr. halvaarlig. Da Hovedstaden i 1853 blev hjemsøgt af Koleraen, stiftedes en Forening af Læger og andre med det Formaal at udflytte Beboere af angrebne Huse til midlertidige Boliger paa Fælleden. Denne Forening var ved Epidemiens Ophør i Besiddelse af 80 000 Kr., tilvejebragte ved Indsamling, og det besluttedes nu at anvende dem og mulige Laan til Opførelse af Arbejderboliger. En Grund erhvervedes paa Østerfælled og her begyndtes i 1854 Opførelsen af de saakaldte »Lægeforeningens Boliger«, som nu afgive Lejligheder for 732 Familier, i alt c. 2600 Individuer. Boligerne ere smaa, men billige, 8—13 Kr. om Maaneden for en Toværelseslejlighed; de ældre Lejere opnaa Reduktion af Lejen. I 1866 byggede det Classenske Fideikommiss de saakaldte Classenske Boliger uden for Frederiksberg, 24 toetages Længer, hver med 16 Boliger, af hvilke en Tredjedel kun bestaar af eet Værelse med Køkken, de øvrige af to Værelser m. K. Lejen er billig, fra 40 til 64 Kr. halvaarlig. Befolkningens Størrelse er c. 1660. I Slutningen af 60'erne opførtes endel Arbejderboliger af Aktieselskaber, navnlig Arbejderboligerne i Nyboder (164 Lejligheder i 3 Bygninger), Arbejderboligerne ved Jagtvejen (112 Lejligheder i smaa Huse), grundlagte af Arbejderforeningen af 1860, og Kristianshavns Understøttelsesforenings Boliger (200 Lejligheder i 6 treetages Huse i Prinsessegade). Et særligt Formaal har Foreningen

for Opførelse af Alderdomsfriboliger for Arbejderklassen, stiftet 1871, som ved Gaver har sammensparet en Kapital af 222 000 Kr. (i 1898). Den opfører Boliger, der lejes ud mod en aarlig synkende Leje, saa at Lejeren efter c. 20 Aars Forløb bor frit. I 1898 havde Foreningen opført 16 Huse med 165 Lejligheder.

268. En Gade i Nyboder.

En ganske anden Vej gik »Arbejdernes Byggeforening«, stiftet 1865 af Burmeister & Wains' Arbejdere, hvis Formaal er at opføre Huse, som ved Lodtrækning fordeles blandt Medlemmerne. Ved Indtrædelsen betales 2 Kr. og derefter 35 Øre ugentlig i 10 Aar, hvorefter Indskudet hæves med Renter. For disse Midler og de Laan, som kunne rejses, bygger Foreningen toetages Huse for een eller to Familier. Den, som vinder et Hus, betaler aarlig et mindre Afdrag ($6\frac{1}{2}\%$ af Købesummen); efter 10 Aars Forløb erholder han Skøde. Foreningen har nu 13 765 Medlemmer; den har til Udgangen af 1898 opført 1120 Huse for 8 639 210 Kr. 73 Øre, hvorpaa Ejerne have afdraget 5 104 178 Kr. 17 Øre.

Medens denne Udvikling stod paa, havde Byen sprængt de Baand, som hindrede dens Vækst, idet Voldenes Sløjfning var begyndt i 1871—72. Ved Fæstningsterrænets Bebyggelse kom den indre By i nærmere Forbindelse med Forstæderne, hvis Udvikling nu tog Fart, idet der i disse opførtes en Mængde Arbejderboliger, væsentligst som

Spekulationsforetagender. De derved opstaaede Arbejderkvarterer, bestaaende af høje etages Huse, vare ganske vist langt fra tilfredsstillende i social og sanitær Henseende, men de frembøde dog nogle Fordele fremfor Fattigkvartererne i den gamle By. Byggeloven af 1871 havde bestemt, at ved Opførelse af nye Bygninger uden for Voldlinien mindst $\frac{1}{3}$ af Grunden skulde være ubebygget og at der ikke maatte anlægges nogen ny Gade af mindre Bredde end 20 Alen; ved den følgende Byggelov af 1889 krævedes mindst 30 Alens Bredde for nye Gadeanlæg. Disse Bestemmelser og nogle Fordringer, som de samme Byggelove stille til Beboelsesrum, ydede Forstædernes Befolkning visse Fordele fremfor Beboerne af Arbejderkvartererne i den gamle By. Fra denne begyndte nu en livlig Udvandring til Forstæderne, begunstiget ved en Række Demoleringer og Ombygninger i Byens Centrum. Saaledes ryddedes i 1872—73 Peder Madsensgang, hvor Dødeligheden havde naaet en Højde af gennemsnitlig 40 p. m. om Aaret (i 1871: 43,4 p. m.) paa en Tid, hvor den i den øvrige By var c. 25 p. m. aarlig.

Ved Aarhundredets Slutning viser Beboelsesstatistikken for København, at Arbejderbefolkningens Boliger, naar man til disse henregner Lejligheder paa eet og to Værelser, udgør 53,5 % af samtlige Lejligheder (13,3 % et- og 40,2 % toværelses Lejligheder), hvilket er mindre end i Kristiania, hvor disse Boligers Antal udgør 67,1 %, i Stockholm og i Berlin, hvor de udgøre henholdsvis 70,9 og 75,1 % af samtlige Lejligheder. En i social Henseende heldig Forskydning er fra 1880—95 sket mellem Antallet af to- og etværelses Lejligheder, idet de førstes Antal er steget fra 32,9 til 40,2 %, de sidstes derimod dalet fra 16,8 til 13,3 %. En Arbejderfamilie betaler for en toværelses Lejlighed i en af Københavns mindre Gader gennemsnitlig en Leje af mellem 90 og 70 Kr. halvaarlig, men Lejeafgiften søges hyppig lettet ved Optagelse af logerende. Af Københavns 32976 toværelses Lejligheder afgave i 1895 3146 Boliger for Familier med logerende. Hvad derimod Statistikken ikke giver noget Billede af, er Omfanget af den Uskik, at Smaakaarsfolk med kun to Værelser hyppig benytte det ene, og da i Reglen det mindste, til Dag- og Natophold, medens det andet kun benyttes som Stadsstue ved festlige Lejligheder.

I Købstæderne kom Udviklingen først sent i Gang og tog da København til Mønster. Arbejderboliger med Lægforeningen som Forbillede opførtes i 60'erne i Roskilde, Aalborg, Svendborg, Foreninger i Lighed med Arbejdernes Byggeforening dannedes i Aalborg, Aarhus, Randers og flere andre Byer. Efterhaanden som Industrien har udviklet sig, have forskellige Fabrikker og Institutioner (Godthaab Jernstøberi i Aalborg, Dania Cementfabrik i Mariager o. fl. a.) bygget Boliger for deres Arbejdere. Langt senere udviklede Forholdene sig paa Landet. Først da Andelsbevægelsen fra Begyndelsen af 80'erne hurtig

bredte sig blandt Landbefolkningen og fremkaldte forøget Velstand og Stigning af Arbejdslønnen, sporede en kendelig Fremgang.

Forbedring af den arbejdende Klasses Boliger er nu almindelig anerkendt som en Sag af vidtrækkende Betydning for den sociale Udvikling. Opgavens Løsning er vanskelig, men den tilstræbes ad forskellige Veje. Allerede skelnes tydelig en Bevægelse fra Understøttelsesforetagender til Selvhjælp; i de seneste Aar er Statshjælp traadt til. Ved Lov af $26/2$ 1898 tilbydes Statslaan til Kommuner eller Foreninger, som i København eller Købstæderne ville opføre gode og sunde Arbejderboliger; Laanene skulle forrentes og tilbagebetales med 4%, af hvilke de 3% ere Rente, Resten Adrag. Tilsvarende til denne Lov bylder den saakaldte »Husmandslov« af 1899 billige Laan til Landarbejdere, som ønske at erhverve sig eget Hus og Hjem med Tilliggende af $3\frac{1}{2}$ à 5 Tdr. Land, naar de opfylde den Betingelse at eje en Tindedel af Ejendommens Laaneværdi.

Udfaldet af en Sammenligning med Udlandet kan ikke blive ufordelagtigt for Danmark. Trods Industriens sene og forholdsvis svage Udvikling har Erkendelsen af denne Sags sociale Betydning hurtig slaet Rod og den fra England udgaaede Associationstanke fandt, ligesom senere Tanken om Statshjælp, tidlig Tilslutning herhjemme. En særlig Stilling indtager Husmandssagen i Danmark med dets nu henved 300 000 Husmandshjem: at knytte Landarbejderne til Jorden ved at hæve deres Kaar og forbedre deres Boliger er en Samfundsopgave, som her har større Betydning og mere Udsigt til at lykkes end maaske i noget andet Land.

A. ULRİK.

6. FAGFORENINGER.

De danske Fagforeninger ere paa det nøjeste knyttede til den socialistiske Bevægelse. De første Fagforeninger stiftedes i Begyndelsen af 70'erne som Underafdelinger af »Internationale«, og da denne blev forbudt 1873, oprettedes de saakaldte »frie Fagforeninger«. Efter en kortvarig Blomstringstid syntes Fagforeningsbevægelsen at skulle sygne hen, men da de økonomisk »daarlige Tider« vare forbi med Udgangen af 70'erne, fik Bevægelsen paa ny Vind i Sejlene. En mindre demonstrativ Fremtræden, en fastere men mere maadeholden Ledelse og en mere bevidst Udformning af Foreningernes praktiske Formaal udmærker 80'ernes og 90'ernes Fagforeninger fremfor 70'ernes, og Bevægelsen vandt snart saa betydeligt Terrain, at der allerede i 1886 fandtes 63 med socialdemokratisk Forbund samvirkende Fagforeninger, hvis Medlemsantal udgjorde c. 20 000. Desforuden fandtes der i Hovedstaden en Del Foreninger, som ikke havde Forbindelse med den socialistiske Organisation, og i de fleste Provinsbyer havde hvert af de betydeligere

Fag sin Fagforening. I 1893 var Antallet af Fagforeninger i hele Landet c. 400 med 35 000 Medlemmer, hvoraf 89 Foreninger med c. 22 000 Medlemmer i København. Men det er dog i det sidste Femaar at den faglige Bevægelse i Arbejderklassen har haft den stærkeste Vækst, idet Antallet af Foreninger i Begyndelsen af Aaret 1900 var steget til 1195, Medlemstallet til c. 96 000.

Fagforeningernes Formaal er i Korthed at arbejde for en Forbedring af Medlemmernes Arbejdsvilkaar (Løn, Arbejdstid o. s. v.), at understøtte arbejdsløse, anvise Arbejde og virke for Udjævning af faglige Tvistigheder mellem Arbejdsgiver og Arbejdere. Til Fyldestgørelse af disse Formaal opkræve Foreningerne et Kontingent hos deres Medlemmer af 10—35 Øre om Ugen, hvortil under ekstraordinære Forhold kommer mere eller mindre frivillige »Strikebidrag«, der kunne naa op til hen imod det tidobbelte af det nævnte regulære Maksimum.

Største Delen af Fagforeningerne (1155) ere fagvis sammensluttede i Landsforbund, disse Forbund ere atter (i 1898) blevne samlede under en fælles Organisation. Denne Centralisation af Ledelsen, som først er opnaaet stykkevis og efter et ihærdigt Arbejde af Førerne, betragtes af disse som et betydningsfuldt Fremskridt. Et Spørgsmaal er det dog, om der til enhver Tid vil kunne findes Mænd iblandt Arbejderpartiets Ledere, som ere i Besiddelse af de fremragende personlige og administrative Egenskaber, som udkræves til at holde en saa vældig Organisation sammen. Trods det Ry for Partidisciplin og kollegial Følelse, som de danske Arbejdere have erhvervet sig, er den nyeste Tid ikke uden Eksempler paa, at lavere Led i Organisationen nægte at underordne sig Centralledelsens Afgørelser.

Hvad der er opnaaet for Arbejderstanden gennem Fagorganisationen, lader sig ikke angive i Korthed. Utvivlsomt have Fagforeningerne bidraget mægtigt til den Fremgang i materielle Kaar, som i de senere Aar er bleven Arbejderne til Del. Selv om man imidlertid kunde gøre dette op i Penge, gælder det samme ikke om de socialpolitiske Fremskridt, hvortil den hele Arbejderbevægelse har været medvirkende — end mindre om de Værdier af ideel Natur, som Stands- og Samhørighedsfølelsen har skabt.

Arbejdernes faglige Sammenslutninger have — her som andetsteds — tvunget Arbejdsgiverne til ogsaa at organisere sig. I lang Tid stode dog de spredte Mesterforeninger ofte isolerede og uden Fællesledelse, delvis optagne af andre Faginteresser end Forholdet til Arbejderne; og selv hvor en Sammenslutning af Arbejdsgiverne fandt Sted, skete dette mere til Varetagelse af Fagets Interesser udadtil end af Mestrenes Interesser over for Arbejderne. Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk, som stiftedes i 1879, omfattede i 1886 73 Foreninger med 21 000 Medlemmer, i 1892 126 Foreninger med 28 000

Medlemmer og i 1899 201 Foreninger med 40 000 Medlemmer. Disse Tal vidne om den Organisationstrang, der har præget det sidste Tiaar, men som først i seneste Tid har resulteret i virkelig faglig Sammenslutning. I 1896 dannedes der imidlertid en saadan faglig Arbejdsgiverforening, omfattende de store københavnske Bygningsfag samt Jernindustrien for hele Landet, og samtidig paabegyndtes under den før nævnte Fællesrepræsentations Ledelse et hele Landet omfattende Organisationsarbejde, der omsider førte til Stiftelsen af »Dansk Mester- og Arbejdsgiverforening«, hvis Virksomhed begyndte den 1/1 1899. Formaålet for denne Forening, hvis Medlemsantal ved Begyndelsen af Aar 1900 udgjorde c. 7200, er ved godt Sammenhold mellem Arbejdsgiverne »at tilvejebringe saadanne Forhold, at Stridigheder med Arbejderne saa vidt muligt undgaas eller dog søges afgjorte paa fredelig og upartisk Maade uden Arbejdsstandsninger, samt i det hele at varetage Arbejdsgivernes faglige Interesser«.

Efter Dannelsen af de to nævnte Centralforeninger af Arbejdere og Arbejdsgivere synes Tiden at være inde til at fuldstændiggøre Fagorganisationens Bygning ved Udviklingen af faste Organisationer til Udvæjning af Arbejdsstrætter. Faglige Voldgiftsdomstole og Enighedskamre ere vel ikke ukendte i Danmark, men i den Form, hvorunder de hidtil have virket, synes de kun lidet fyldstgørende. Igennem en Række af Aar er der gentagne Gange gjort Forsøg paa ad Lovgivningens Vej at skabe Institutioner, som paa betryggende Vis kunde mægle og dømme i Arbejdsforhold, men Forsøgene faldt Gang efter Gang til Jorden. Først i allerseneste Tid er der — væsentligst som et Resultat af de under den store Lockout i 1899 gjorde bitre Erfaringer — truffet en Ordning, som i hvert Fald rummer Mulighed for en tilfredsstillende Løsning af Spørgsmaalet. De to store Centralorganisationer af Arbejdsgivere og Arbejdere ere komne overens om Oprettelse af en permanent Voldgiftsret til Afgørelse af visse Arter af Stridsspørgsmaal, og denne Ret er ved Lov bleven udrustet med Beføjelse til at afhøre Vidner efter væsentlig samme Regler som dem, der ere gældende med Hensyn til Vidneførsel for ordinære Domstole.

ADOLPH JENSEN.

7. FORSIKRINGSVÆSENET.

1. Livsforsikring. I Haandbøger og Leksika nævnes almindeligvis England ikke blot som Livsforsikringsvæsenets Hjemland — hvad der er korrekt — men ogsaa som det Land, af hvem alle andre Lande have lært Livsforsikringens matematisk-tekniske Side. Der ligger heri en vis Uret mod Danmark, som har givet større Bidrag til Udviklingen af Livsforsikringsmatematikken end man skulde vente baade efter Landets Størrelse og efter det forholdsvis beskedne Omfang, hvori

Livsforsikring blev drevet her i Landet i de to første Tredjedele af Aarhundredet. England har Æren af at have frembragt den første over Iagttagelser byggede Dødelighedstavle, men den almindelige Teori for Udregning af Livrenter paa Basis af en slig Tavle er første Gang fremsat af en dansk Mand, J. N. Tetens (1735—1807). Tetens' livsforsikringstekniske Hovedværk udkom 1785—86. Hans Tanker ligesom »laa i Luften«, thi samme Aar (1786) udarbejdede Englænderen George Barrett Tavler til Udregning af Livrenter med nøjagtig det samme Betegnelsessystem som det Tetenske. Disse Tavler bleve dog aldrig trykte. Manuskriptet ejes nu af »Institute of actuaries« i London.

Desværre fik denne Danmarks store Livsforsikringsmatematiker ved Aarhundredets Begyndelse ikke straks Efterfølgere. Vi maa springe mer end et halvt Aarhundrede frem i Tiden for at træffe det andet store Navn i dansk Livsforsikringsmatematik: L. Oppermann, hvem man paa nævnte Videnskabs vanskeligste Omraade, nemlig »Udjævningen« af Erfaringerne om Dødeligheden, skylder vigtige Fremskridt, som endnu næppe er kommet til sin fulde Ret. Oppermann var Professor ved Universitetet i Tysk, men Medlem af Videnskabernes Selskab i sin Egenskab af Livsforsikringsmatematiker. I hans Fodspor og førende den gode Tradition videre fremad træde Professor T. N. Thiele og Dr. J. P. Gram.

Livsforsikringsvæsenets Fremskridt beror paa to Faktorer: Indadtil paa Fremskridt i Teknikken, i stedse mere forfinet Anvendelse af Matematikken, og udadtil paa Fremskridt i Forstaaelse af Livsforsikringens Nytte og Betydning hos et stedse større Publikum. Ogsaa i sidstnævnte Henseende har Danmark ydet sit Bidrag. Det er den danskfødte C. F. W. Karup, som skrev en Haandbog for Agenter, der bidrog meget til Udbredelse af Forstaaelsen af Livsforsikringens Værd.

En Skildring af Livsforsikringsforhold her i Landet vil ikke kunne undgaa at fremdrage mange mindre lystelige Sager. Tilsyneladende lod sig af disse slutte, at Danmark mere end andre Lande har været plaget af uheldige Fænomener og Humbug paa Livsforsikringsvæsenets Omraade. Men snarere er det et nyt Vidnesbyrd om Livsforsikringsvæsenets høje Standpunkt hos os, at de uheldigere Fænomener kunne belyses skarpere og trækkes klarere frem i Dagslyset her i Danmark end i andre Lande.

Der er ved Aarhundredets Begyndelse en broget Mangfoldighed af Foretagender og Pengespekulationer, ved hvilke menneskelig Levesandsynlighed spiller en Rolle, igang her i Landet. Der er baade statsgaranterede Anstalter sigtende til at ordne Pensionerings- og Forsørgelsesforhold, Stalstontiner sigtende til at skaffe Staten Penge og en Mængde private Kasser af forskellig Art. — 1) »Den almindelige Enke-

kasse«, hvis Oprettelse planlægges under Struensees Regimente rimeligvis af daværende Finansraad Oeder, som 1771 fik Ordre til at »forfatte en Plan til en solid Enkekasse, der kunde tjene til almindelig Nytte og Kongens Postrevenueers Besparelse«. Den tidligere Enkekasse garanteredes jo nemlig af den kgl. Postkasse og maatte med Tiden komme til at koste denne store Summer, da den var meget langt fra at være bygget paa rationelle Principper. Den ny Institution oprettes 1775 med Astronomen Horrebow som matematisk Leder og ved Tariffernes Udarbejdelse medvirke desuden Professor Lous og Overlandmaaler (senere Prof. astr.) Bugge. Desværre sammenblandedes den ny Anstalt med den ældre insolvente Kasse, hvilket medførte, at Statskassen fra 1781 maatte subventionere Anstalten.

2) I Aaret 1795 tog Tetens Initiativet til Oprettelsen af »Den almindelige Forsørgelsesanstalt«, en fuldstændig Livsforsikringsanstalt, som tilbød Tegning af de fleste af de Forsikringsarter, der senere viste sig at være de mest passende for det 19de Aarhundredes Mennesker.

3) Statstontinerne. Den Form for Pengespekulation, som man benævner Tontine, er nutildags ved at gaa af Brug. Den er ogsaa nærmest at opfatte som en ufuldkommen Form for Livrenteforsikring, en Form, der kunde have sin Berettigelse saalænge man endnu ikke havde saa solide og grundigt bearbejdede Erfaringer om Dødelighedsforhold som dem, der nu staa til Raadighed. Tontinen er en Slags Renteforsikring ved hvilken et Antal oprindelige Deltagere sammenskyde en Sum, hvis Renter fordeles til samtlige de paa ethvert Tidspunkt i Live værende Deltagere. Disse faa altsaa en stedse stigende Indtægt. Kapitalen kan enten fordeles paa de tilbageværende, naar disse ere svundne ind til et forud fastsat ringe Antal, eller tilfælde Tontinens Oprettelse, naar den sidste Deltager er død. Paa Grund af forskellige Misbrug, hvortil Tontiner let kunne give Anledning, ere disse nutildags komne i en vis Miskredit, der er saa stærk at man endog finder en vis Tendens til helt at forbyde dem (det norske Livsforsikringslovsforlag).

269. T. N. Thiele.

Ordet Tontine kommer af Tonti, Navnet paa den Mand, der i Aaret 1653 fik Mazarins Tilladelse til at oprette den første Tontine. En personlig Bekendt af Tonti var Pofvel Klingenberg, Frederik III's Generalpostdirektør, og gennem ham kommer den danske Regering paa den Tanke at benytte Tontiner til at skaffe sig Statslaan. Allerede samme Aar som Tonti selv forsøger den danske Stat dette Eksperiment, dog uden Held. Derimod slog senere Tontiner godt an og ved det 18de Aarhundredes Slutning træffe vi en hel Række Tontineforetagender med Brygger L. N. Stephansen som merkantil Starter. Trods skarp og vel delvis berettiget Kritik af dennes Administration faar han Gang paa Gang kgl. Approbation paa Oprettelse af Tontiner, og disse kunne heller ikke betragtes som helt uheldige Finansoperationer for Statskassen. Efter den faktiske Udgift, som Statskassen har haft af f. Eks. Tontinen af 1800, kan denne betragtes som et Statslaan til lidt over 5 %.

4) Privatforetagender, ved hvilke Dødeligheden spiller en Rolle ere ved Aarhundredets Begyndelse tilstede i meget stort Antal. Navnlig findes et Mylder af »Laane- og Livrenteselskaber«, en Slags Tontiner med aarlige Indskud, der anvendes til at skaffe et ringe Antal af de første Nummere en aarlig Hævning. Ved Dødsfald rykke de øvrige Nummere op blandt de hævningsnydende. Et enkelt saadant Selskab havde 25 000 Nummere og i et enkelt Aar startedes hele 8 saadanne Selskaber. Selvfølgelig bedreves der ved Starten og Besættelsen af de første Nummere megen Uredelighed og Svindel. — Desuden findes en Mængde private Enkekasser, som bedst karakteriseres ved Bugges Ord i hans Mindetale i Videnskabernes Selskab over Tetens (1807). »Uagtet alle Enkekassers sande og rigtige Grundvold saaledes (d: ved Tetens' Arbejde) klarligen var lagt for Dagen, saa er dog Enkekasse-Manien i Tyskland og Danmark ikke derved bleven standset. Man opretter altfor ofte nye Kasser, man lokker den store Hob ved at udlove høje Pensioner, rigelige og rundelige Forsørgelser. Kasserer og Bogholder, fra hvilke som oftest saadanne Forslag komme, sørge for sig selv ved aarlige Lønninger, men der overlades disse Kassers uudblivelige Bankerot til Enkerne og Interessenterne, hvilke tidligere eller sildigere ville føle og beklage Savnet af de lovede og forventede Pensioner.«

Det er saaledes et lidet lysteligt Syn som Landets Livsforsikringsforhold ved Aarhundredets Begyndelse frembyder. Statstontinerne ere mere for Samfundets højeste Klasser (man finder Navne paa Medlemmer af baade det danske og prøjsiske Kongehus, Pius VII og andre fyrstelige Personer blandt Deltagerne) end for det store Publikum. Enkekassen maa i Hovedsagen nøjes med Embedsmændenes »pligtige« Forsikringer og Tetens fortræffelige Institution maa føre en hensygnende Tilværelse med faa Hundrede Interessenter. Publikum foretrækker

Svindelkasserne, der love Guld og grønne Skove (f. Eks. 50 Rdl. aarlig Enkepension for en Præmie af 1 Skilling maanedlig). Og i dette bedrøvelige Forhold har Staten selv stor Skyld, thi alle de elendige Kasser har »kongelig Konfirmation«. Denne Opnaaelse var en ren Formalitet, men Staten burde ikke gennem lange Tider lade som om den var uvidende om, at »Konfirmationen« blandt Publikum opfattedes som en Stats-Anerkendelse af Kassens Indretning eller endog forveksledes med Stats-Garanti for Kassens Forpligtelser. Det kan under disse Forhold ikke forbavse, at et Forsøg i Aaret 1803 paa at grunde en rationel moderne Livsforsikringsinstitution mislykkedes. Svindelen standses først da det i Aaret 1810 lykkes Jonas Collin at faa gennemført Nedsættelsen af en sagkyndig sammensat og vedvarende »Kommitté til Undersøgelse af alle private Forsørgelses- og Understøttelses-Selskaber«.

Komiteens Betænkninger og Bedømmelser, som offentliggjortes, aabnede hurtig Publikums Øjne og i Løbet af et Par Aar forsvinder Livsforsikringshumbugen, — men giver desværre ikke Plads for noget bedre, afløses kun af en lang og gold Periode. Der er efter Statsbankerotten ingen Penge til Start af nye Foretagender, og »den alm. Forsørgelsesanstalt« gaar paa dette Tidspunkt fuldstændig i Glemme og ophører at faa ny Tilgang. Lige til 1870 er Statens Enkekasse (og de af den efterhaanden fremgaaede Institutioner) den eneste Livsforsikringsinstitution af Betydning.

Enkekassens Historie er et lærerigt Eksempel paa, hvor vigtig det er at vælge den rette Dødelighedstavle baade ved Statusopgørelser og Tarifferegninger. Først omkring 1840 opdagede man Kassens Insolvens, lukkede den for Tilgang af nye Interessenter og oprettede paa bedre Grundlag »Livrente og Forsørgelsesanstalten af 1842«, der fik Statens Garanti af Hensyn til Embedsmændenes »pligtige« Enkeforsørgelse. Endvidere oprettedes under foreløbig samme Bestyrelse »Livsforsikringsanstalten i København«. Det var Meningen, at denne Anstalt efter 5 Aars Forløb skulde overgaa til et privat Selskab, i rigtig Erkendelse af, at den agitatorisk-merkantile Side af Livsforsikringen bedre vilde blive passet af en privat Anstalt, men i 1847 fraveg man dette kloge Synspunkt og lod Anstalten definitivt overgaa til Staten.

De forenede Anstalter bestaa indtil 1871. Paa dette Tidspunkt er der inden for Anstalterne indvundet Dødelighedserfaringer, som i Oppermanns mesterlige Behandling kunde levere et nyt og bedre Grundlag for den i 1871 oprettede »Statsanstalt for Livsforsikring«, en Institution, der nu har naaet en for et Land af Danmarks Størrelse imponerende Udvikling og som i ingen Henseende staar tilbage for Udlandets allerbedste.

Men et virkelig energisk Arbejde for at faa saa mange Mennesker som muligt livsforsikrede kommer næppe i Stand uden den livlige

Konkurrencens kraftige Incitament. I denne Henseende have de her i Landet arbejdende udenlandske Selskaber haft nogen Betydning i tidligere Tid, men rigtig Fart kom der dog først, da der opstod indenlandsk Konkurrence. Men at oprette en Konkurrent til Statens Anstalt maatte betegnes som et voveligt Foretagende. Statsanstaltens Præmier vare saa lave, at det var umuligt at drive Konkurrence paa dette Punkt og Tilløbene kom ikke ud over Overvejelsernes Stadium. Men endelig i 1872 vover den private Foretagsomhed det modige Skridt at starte Livsforsikringsaktieselskabet »Hafnia«, hvis Grundlag er fuldt saa godt som Statsanstalten og som i de følgende Aar kan vise en langt kraftigere Vækst end Statsanstalten.

»Hafnia« (Aktiekapital først $\frac{1}{2}$ Mill., senere 2 Mill., hvoraf 10% indbetalt) gav straks sine forsikrede Andel i Overskuddet, »Bonus«. Herved blev ogsaa Statsanstalten tvungen ind paa at uddele Bonus, hvilket skete første Gang i 1889 efter et temmelig irrationelt Princip og senere for 5 Aar ad Gangen efter mere almindeligt anerkendte Metoder. Statsanstaltens Bonusuddelinger indeholde imidlertid en Fare for den sunde Udvikling af Livsforsikringsforholdene her i Landet. Det Overskud, der uddeles som Bonus, skriver sig nemlig foruden fra de to legitime Kilder: Mindre Dødelighed og mulig større Rentefortjeneste end beregnet, tillige fra en stor Kapital, der tilflød Statsanstalten paa følgende Maade. Ved Omdannelsen i 1871 havde den gamle Anstalt et Overskud paa adskillige Millioner; rimeligt og forsvarligt havde været enten at uddele dette Overskud til de forsikrede, eller lade det gaa i Statskassen som Betaling for Garantien og Kompensation for de Tab, der skrev sig fra den tidligere Enkekasse. Men man valgte den ganske meningsløse Udvej at lade Overskuddet gaa over til den ny Anstalt. Og nu skriver en Del af dennes Bonus sig herfra, altsaa ikke udelukkende fra de af de forsikrede betalte Præmier. Dette maa i Længden forvirre Publikums Begreber om, hvad Livsforsikring virkelig koster, og det maa forhavse, at Forholdene ikke ere værre end de faktisk ere. Men saa længe de nævnte Penge forblive paa urette Sted, trues den sunde Udvikling af en Fare ud over den allerede ret store, der ligger i selve Eksistensen af en som Forretning dreven Statsanstalt.

Kort efter »Hafnia«s Stiftelse oprettede det gensidige Brandforsikrings-selskab »Danmark« en Afdeling for Livsforsikring og derved har Landet faaet Repræsentanter for de tre Former for Livsforsikringsinstitutioner: Statsanstalt, Aktieselskab, gensidigt Selskab. Naar undtages Oprettelsen af et mindre gensidigt Selskab »Fremtiden« i Aalborg Aar 1886, efter »Danmark« Mønster er der stille i Landet indtil 1895. Men herfra gaar Oprettelsen af nye Selskaber Slag i Slag. 1895 kommer »Dansk Folkeforsikringsanstalt« (Aktiekapital $\frac{1}{2}$ Million, 10% indbetalt) for Tegning af Forsikringer med ugentlig Præmiebetaling i Befolkningens

brede Lag. 1896 dannes »Dan« (Fredericia, Aktiekapital 1 Mill., 10 % indb.). 1897 kommer »Nordisk Livsforsikringsaktieselskab« (Aktiekapital 1 Mill., 10 % indbetalt), 1898 »Tryg, folkelig Livsforsikringsanstalt« (Aktiekapital 1 Mill., 10 % indb.), 1899 »Frem« (Aalborg, Aktiekapital 1 Mill., 10 % indb.) samt »Mundus«, der med sin store Aktiekapital (4 Mill., 10 % indb. foruden 100 000 Kr. »à fond perdu«) skal være internationalt i sin Virken, og endelig 1900 »Fædrelandet« (Aarhus, Aktiekapital 1¹/₄ Mill. 10 % indb.). Et enkelt Selskab har ved vel lave Præmier og vildledende Aarsregnskaber vidnet om en noget for ringe Kendskab til Forsikringsvæsen hos Stifterne. Men de berettigede Tilrettevisninger fra forsikringskyndig Side synes dog at have frugtet, saa man maaske tør haabe, at de uheldige Følger ville udeblive.

For de Selskaber, der have aflagt Aarsregnskab for 1899, give vi følgende Sammenstilling.

Navn	Sæde	Første Driftsaar	Forsikr.sum. 31/12 1899	Nytegninger i 1899	Indtægter i 1899	Regnsk. for 1899 balancerer med
			Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Statsanstalten	Københ.	1870	81841153	8586525	7491657,45	84960971,45
Hafnia	do.	1873	55162277	5852849	2776477,00	20609517,16
Dan	Fredericia	1897	8541700	3474050	220407,89	1293552,78
Nord. Livsf. Aktieselskab	Københ.	1898	7172559	4151916	261273,86	1250760,92
Dansk Folkeforsikr. Anst.	do.	1896	6187688	2935423	271385,95	741983,87
Tryg, folkelig Livsfors. anst.	do.	1899	1449771	1813910	50899,94	279987,42
Danmark	do.	1873	25599681	5405200	948692,04	4974953,44
Fremtiden	Aalborg	1887	7423100	1072500	255869,98	945531,77
I alt			193377929	33292373	12276664,11	115057258,81

Aktieselskaber
Gensidige

Tallene vidne jo glædeligt nok om Liv og Fart i Livsforsikringsvirksomheden her i Landet. Ikke fuldt saa glædeligt er jo de lidt vel mange Nydannelser, som Aarhundredets Slutning opviser, thi naturligvis er der en Grænse for, hvor mange Selskaber der kunne bestaa i et Land som Danmark, og vi rykke jo nu denne Grænse betænkeligt nær.

Men et andet Fænomen, som endnu skal nævnes, er at Livsforsikringshumbugen nu ved Aarhundredets Slutning er begyndt at florere igen i et lige saa uhyggeligt Omfang, om end under lidt andre Former, som ved Aarhundredets Begyndelse. Foruden de nu nævnte Selskaber er der et temmelig betydeligt Antal Dannelser, der maa betegnes som

Svindelen enten paa Grund af Ledernes ligefrem bedrageriske Hensigter eller deres totale Mangel paa Sagkundskab. Man har set et Livsforsikringselskab oprettet og bestyret af lutter Mejerister samt en Sagfører, ikke Spor af teknisk Bistand; man har set et Selskab startes med en Pharmaceut til Beregner, et andet oprettes og bestyres udelukkende af en fhv. Detailhandler og Danselærer, og det endda efter et System (Opkrævning hos Interessenterne ved hvert Dødsfald), som af alle Forsikringskyndige stemples som uholdbart. Og disse Svindelforetagender mangle ikke Tilslutning — sidstnævnte Selskab har c. 6000 »Policer« i Kraft.

Den Kommission, som oprettedes i Aaret 1810, og da hurtigt fik ordnede Forhold bragt til Veje, blev desværre i Aaret 1861, efter Forhandlinger mellem Statsanstaltens Bestyrelse og Regeringen, atter ophævet. En ministeriel Resolution fra Januar 1862 paalagde dog Statsanstalten at »afgive Betænkning« over Forsikringselskaber naar saadant forlangtes af Autoriteter eller private. Havde Statsanstalten villet, da havde det herefter været let for den at afgive passende »Betænkninger«, som offentliggjorte paa hensigtsmæssig Maade kunde have stoppet meget Humbug. En stor Del af Skylden for Humbugens Eksistens falder da — paa Statsanstalten. Dog selv uden dennes Hjælp have de mange gode private Selskaber ført en heldig Kamp mod Svindelen og meget tyder paa, at man selv uden Lovgivningsmagtens Hjælp kan faa Bugt med det meste.

Men for øvrigt har Lovgivningsmagten i de sidste Aar, efter Indenrigsminister Bramsens Initiativ, haft Øjnene rettede paa Livsforsikrings-Forhold og iaar har en skandinavisk Kommission udarbejdet et Lovforslag, der er særdeles vel gennemtænkt, men hvori man dog synes at have overset een Ting, nemlig, at Danmark, hvor en Statsanstalt driver Forretning og Konkurrence med private Anstalter, ikke kan have enslydende Lov med Lande, hvor Staten ikke driver denne Forretning. Lovforslaget vil, hvis det gennemføres med passende Ændringer, kunne blive af stor Nytte for Livsforsikringens Trivsel, og der maa da for Danmarks Vedkommende tænkes paa Midler til at imødegaa, helst fjerne, de Farer, der, som ovenfor nævnt, hidrøre fra Statsanstalten.

C. BURRAU.

2. Andre Forsikringer. Den Associationstrang, som gør sig gældende næsten paa ethvert Felt af Samfundslivet i Danmark, har ogsaa givet sig et stærkt Udslag paa Forsikringsvæsenets Omraade, hvor den typiske Form, trods mange Undtagelser, maa siges at være det gensidige Selskab, den gensidige Forsikringsforening.

Af Brandforsikringer maa først nævnes tre store gensidige Selskaber for faste Ejendomme, et for København (Forsikringsbeløb

c. 293 Mill. Kr.), et for Provinskøbstæderne (c. 561 Mill. Kr.) og et for Landbygninger (c. 1849 Mill. Kr.), samt den ligeledes paa Gensidighed grundede Løseforsikring »Danmark« (c. 619 Mill. Kr.). Ved Siden heraf findes rundt om i Landet en Mængde mindre Brandforsikringsforeninger (navnlig for Landbygninger) og gensidige »Brandkasser« (for Løsøre). Af disse gensidige Forsikringer ere de største det kgl. oktr. alm. Brandassurancekompagni for Varer og Effekter (fra 1891 forenet med et særlig københavnsk Assurancekompagni) med et Forsikringsbeløb af c. 335 Mill. Kr. (Aar 1899) og »Nye danske Brandforsikringselskab af 1864« med c. 454 Mill. Kr. Forsikringsbeløb.

Af Søforsikringer findes 4 større i København og en Del mindre i Provinserne. Endelig have Kreaturforsikringer, Hagelskade-, Glas-, Tyveriforsikringer o. m. fl. en ikke ringe Udbredelse; for flere af disse Forsikringsarter er Gensidighedsprincippet det fremherskende.

Paa det sociale Omraade indtage Sygekasserne en ejendommelig Stilling, idet de nyde Understøttelse af Staten. Sygdomsforsikringen er gammel i Danmark, den hørte ind under Lavenes sociale Opgaver. Efter Lavstvangens Ophævelse vedbleve dog en Del af disses Syge- og Begravelseskasser at bestaa, ligesom der dannede sig nye Foreninger med samme Formaal. I 1866 fandtes der i København 41, i Provinsbyerne 124 og paa Landet 51 Syge- og Begravelseskasser med et samlet Medlemstal af c. 20 000. Det nuværende Antal af Kasser og af Medlemmer kan ikke angives, da ikke alle ved at søge »Anerkendelse« skaffe sig Ret til det ved Lov af 1892 hjemlede Statstilskud. Af anerkendte Sygekasser fandtes der imidlertid ved Udgangen af Aaret 1899 i København 68, i Provinsbyerne 100 og paa Landet 846. Antallet af ubemidlede Medlemmer var 266 000. Tallet paa de Kasser, der søge Anerkendelse, er stadig i stærk Stigning.

Af Ulykkesforsikringer fandtes indtil den nyeste Tid kun et enkelt Selskab af Betydning. Men efter Ikrafttrædelsen af Loven af 1898 om Arbejderes Forsikring mod Følgerne af Ulykkestilfælde er der opstaaet en Mængde Aktieselskaber og gensidige Foreninger med Ulykkesforsikring som Formaal.

De fleste af de nævnte Forsikringsarter tilhøre dette Aarhundredes Historie. Dog fandtes ved Aar 1800 de tre store Brandforsikringsanstalter for faste Ejendomme (i Byerne var der endog Forsikringstvang), det københavnske og det »almindelige« Brandassurancekompagni for Løsøre; endvidere fandtes to Søforsikringselskaber.

ADOLPH JENSEN.

8. BRANDVÆSEN.

Den højst forskellige Udvikling paa Land og i By medfører ganske naturligt, at ogsaa Brandvæsenets Udvikling er højst forskellig. Paa

et Punkt har dog Forholdet været ens hele Landet over lige til den senere Tid, idet Brandslukningstjenesten til op over Midten af Aarhundredet var paalagt som en almindelig Borgerpligt, og denne Ordning findes endnu i Landdistrikterne og de fleste Købstæder, idet kun Hovedstaden og enkelte større Byer have faaet oprettet faste, lønnede Brandkorpser.

Ved Forordning af 1792, samtidig med at Landdistrikterne fik deres egen Brandforsikring, gives de første reglementariske Bestemmelser angaaende Brandvæsenet paa Landet. Amtmanden fik Tilsynet med Forordningens Efterlevelse under Bistand af de stedlige Politimestre og en »Brandfoged« i hver By. Enhver Hovedgaardejer skulde anskaffe en Sprøjte, og hvor det ikke slog til kunde ogsaa Sognet paalægges at anskaffe en. Stiger, Brandhager og Spande skulde Husejere selv bekoste, ligesom ogsaa Beboerne selv skulde sørge for at grave Brønde, hvor der ikke var andet Vandsted eller Gadekær i Nærheden.

Ved Ilds Udbrud skulde raabes Allarm, tudes i Byhorn og ringes med Kirkeklokken, og Egnens Sprøjter og Mandskab maatte give Møde og ikke paa ny forlade Pladsen, før Ilden var slukket. Straks efter Slukningen skulde Politimesteren holde Forhør for at faa Ildens Aarsag opklaret. Forhørsresultatet indgaves til Amtmanden.

Dette Forhold bestod indtil Lov af 1861 — med senere Tillægsbestemmelser særlig af 1889 — hvorefter Brandvæsenets Ordning er lagt i Kommunens Hænder, idet de kommunale Myndigheder fastsætter de nærmere Regler, der dog maa stadfæstes af Amtmanden. De af Kommunerne anskaffede Sprøjter skulle under Ildebrand give Møde inden for 1 Mils Afstand. Brandfoged og Sognefoged sørge for Ledelse og Ordens Opretholdelse paa Brandstedet, dog kan Politimesteren, hvis han dertil finder Anledning, selv tage Kommandoen. Brandfogden vaager over Brandpolitibestemmelsernes, Sognefogden over Bygningsbestemmelsernes Overholdelse. Indøvelse af Mandskab kan paabydes af Brandfogden, men finder sjældent Sted i de egentlige Landdistrikter.

Med disse Bestemmelser maa Brandvæsenet paa Landet siges at være bragt i en til Forholdene svarende passende Ordning.

Allerede ved Aarhundredets Begyndelse var Købstædernes Brandvæsen traadt ind i noget fastere Former, der var draget Omsorg for Tilstedeværelsen af de nødvendigste Slukningsredskaber, der var udnævnt Brandinspektører samt det fornødne Antal Brandsvende, der ikke uden Tilladelse maatte forlade Byen. Brandsvendene skulde indøves til Slukningsarbejdet, og det indøvede Mandskab mønstredes to Gange om Aaret. Byerne inddeltes i Distrikter, hvis Antal varierede efter Byens Størrelse, og i hvert Distrikt udnævntes en Kvartermester til Brandinspektørens Assistance.

Ved Ilds Udbrud skulde Beboerne gøre Anskrig og sende Bud til Inspektøren, hans Assistent, Kvartermesteren o. s. v. samt til Vægteren i Taarnet, der under Livsstraf straks skulde klemte paa Stormklokken og udhænge en Lygte paa den imod Ilden vendende Side af Taarnet. Gadevægterne skulde raabe Brand og pibe i Fløjten, og Tamburen røre Trommen for at tilkalde Mandskabet og Redskaberne. — Vognmænd, Bagere, Slagtere og andre, der holdt Heste, skulde besørge Vand tilkørt, og alle Indvaanere stille Kar med Vand foran Indgangsdørene. Byens Kompagnier og eventuelt Garnisonen skulde begive sig til Alarmpladsen for efter nærmere Ordre at besætte Gaderne.

Grunden til, at der straks ved den mindste Ildløs skulde sættes et saa stort Apparat i Bevægelse, var de overordentlig brandfarlige Huse, Straatage, bræddebeklædte Gavle, Træskur o. s. v. — først ved Forordning af 1832 paabødes Tegltag ved Nybygning, og i Løbet af 10 Aar skulde ogsaa ældre Bygninger forsynes med Tegltag, ligesom Bræddegavle afløstes af Brandmure, og Tagrender af Træ bleve forbudte.

1873 blev Brandvæsenet lagt i Købstadkommunens egne Hænder, hvorefter adskillige af de større Købstæder i større eller mindre Omfang er gaaet over til Oprettelsen af faste, lønnede Brandkorpser, og den nyere Tids Hjælpe midler, som bedre Slukningsredskaber, Telefon og Telegraf ere tagne til Hjælp i Ildebrandstilfælde.

København har gentagne Gange været hærget af ødelæggende Ildebrande: 1728 brændte 1640 Huse og 5 Kirker, 1795 brændte 943 Huse, Nikolaj Kirke og Raadhuset, og ved Englændernes Bombardement 1807 brændte 305 Huse, Frue Kirke og Universitetet. Disse Ulykker medførte hyppige Skærpelser i Brandforordningerne, saaledes 1734, 1799 og 1805, hvortil Reglementet af 1818 igen slutter sig.

Efter disse Bestemmelser dannedes Brandkorpset i Aarhundredets Begyndelse af det dertil af den borgerlige Indrulleringskommission iblandt Bygningshaandværkere udskrevne Mandskab. Overledelsen tilslagdes den kgl. Brandkommission med en Stabsofficer som Formand, og selve Brandkorpset talte ikke mindre end 4318 Officerer, Brandsvende o. s. v. For Tjeneste i Korpset var der tilstaaet visse borgerlige Forrettigheder, deriblandt Frihed til selv at bortbære Medbrøders Lig uden Indsigelse fra Ligbærer-Lavet. Korpsets Materiel bestod af 47 større Sprøjter, 14 Kabinetssprøjter og 48 Baljesprøjter samt Stiger. Materiellet var fordelt paa 42 Steder, f. Eks. ved Kirker og andre offentlige Bygninger, ved en enkelt Sprøjte var det fornødne Mandskab stadig til Stede. Baljesprøjterne vare hensatte paa bekvemme Steder hos Indvaanerne.

De større Sprøjter, en fritstaaende Stige, Redningskurven o. s. v. fremførtes ved Heste efter bestemt Omgang i Vognmands- og Brænde-

vinsbrænderlavene, de mindre Sprøjter fremførtes ved Mandskabet, Vandet tilførtes i Sluffer med paaliggende Tønder.

Alarmeringen skete ved Klemtning fra Kirkerne med 1 Slag for Skorstensild, 2—7 Slag for Husild i de forskellige Bykvarterer, hvorhos Vægteren om Natten skulde pibe og raabe Brand, desuden udhængtes fra Taarnene et tilsvarende Antal Flag om Dagen og Lygter om Natten. Tiltog Ilden, saa »den yderste Anstrengelse behøvedes«, blev der skudd med Kanoner fra Voldene, dog først efter forud indhentet kgl. Resolution.

Det første Stød til Forandring i disse Forhold blev givet, straks efter at København i 1859 havde taget sit ny Vandværk i Brug, hvorefter der blev oprettet 6 faste Brandvagter, der stode i indbyrdes tele-

Tabellarisk Oversigt
over det gennemsnitlige aarlige Antal Ildebrænde i København

Ildebrænde	i 5 Aars Perioden 1820—24.	i 5 Aars Perioden 1850—54.	i Aaret $\frac{1}{4}$ 1860—91/s 1861. Faste Brand- vagter. Vandvær- ket taget i Brug.	i 5 Aars Perioden 1871—75. Brandv henlagt under Kom- munen.	i 5 Aars Perioden 1882—86. Offentl. Brandalarmer indf. i Forsæderne.	i 5 Aars Perioden 1895—99. Brand- telegrafen fuldt ud- viklet.
Slukket af Brandvæsenet . . .	8	34	42	64	93	167
— Beboerne	>	7	11	24	41	145
Blinde og falske Alarmer . .	>	>	>	8	21	67
Skorstensbrænde	12	8	27	52	30	65
Brandv. kaldt udenf. Byens Gr.	>	>	>	3	7	46
I alt	20	49	80	151	192	490

grafisk Forbindelse. Alarmeringen skulde ske paa lignende Maade som hidtil, men kun den faste Brandvagt gav Møde, indtil yderligere Alarmering fandt Sted. Fra 1870 blev Københavns Brandvæsen et kommunalt Anliggende, dog uden væsentlige Forandringer. 1871 dannedes et Reservebrandkorps, der blev truffet Overenkomst om Hærs og Flaades Medvirken ved betydeligere Ildebrænde, og i den følgende Tid oprettedes flere Vagtstationer.

Kristiansborg Slots Brand 1884 gav Stødet til Indførelse af den nu eksisterende Ordning, der nærmest har taget Berlins Brandvæsen til Mønster, og hvorefter en fuldt udrustet Slukningsafdeling i Løbet af 10 à 12 Minutter kan møde paa et hvilket som helst Sted i Byen. Her er opført en tidssvarende Hovedbrandstation foruden flere Lokalstationer, der er opstillet et betydeligt Antal elektriske Alarmeringsapparater. Brandkorpsset, der foruden det overordnede Mandskab tæller c. 150 Brandfolk, raader over det fornødne Antal Heste og Marteriel,

hvorimellem 4 Dampsprøjter, 10 Haandkraftssprøjter og 5 mekaniske Stiger, og Mandskabet er fortrinligt indøvet. Ved større Ildebrande medvirke Hær og Flaade efter bestemte Regler.

At en Bys Udvikling ogsaa finder sin Afspejling i Brandstatistikken, er naturligt, idet ikke alene den tiltagende Befolkning og den dermed i Forbindelse staaende forøgede Bebyggelse, men ogsaa Betingelserne for, at en Fremvækst overhovedet bliver mulig — Industri, Handels- og Skibsfart — absolut maa bidrage til, at Ildebrandenes Antal og Størrelse vokser. Det maa dog bemærkes, at den lettere Adgang, som et moderne Brandvæsen giver Befolkningen til at kalde Brandvæsenet ved Hjælp af Telegraf og Telefon ogsaa viser sin store Indflydelse. Omstaaende tabellariske Oversigt giver et ret anskueligt Billede i saa Henseende.

D. F. S. MEYER.

9. FORBRUGSFØRENINGER.

Forbrugsforeningsbevægelsen i Danmark er kun en Menneskealder gammel, idet den første Forening af denne Art stiftedes 1866. I Slutningen af 60'erne fremvoksende et ikke ringe Antal af saadanne Foreninger, men der synes ikke at have været tilstrækkelig Kyndighed hos de ledende, og mange af Foreningerne maatte hurtig standse deres Virksomhed. En i 1871 stiftet »Fællesforening for Danmarks Husholdningsforeninger« søgte at retlede Bevægelsen, men alligevel hensygnede den i det følgende Tiaar. Først fra 1880 kom der nyt Liv i Sagen; der oprettedes en Mængde nye Foreninger, og Fællesforeningen reorganiseredes med det udvidede Formaal at besørge Indkøb til de enkelte Foreninger.

I Aaret 1875 var Antallet af Forbrugsforeninger 87, deres Medlemstal c. 15 500. I de følgende Aar gik Tallet ned, men det steg atter fra Begyndelsen af 80'erne, og 1885 fandtes der 180 større Foreninger med c. 21 000 Medlemmer samt en Del mindre, hvis Medlemsantal ikke kendes. I Aaret 1898 var Antallet af Forbrugsforeninger (Filiabler medregnede) steget til 837 med ikke mindre end c. 130 000 Medlemmer. (Desforuden fandtes der 133 Foreninger, som under Navn af Forbrugsforeninger drive Næring og have løst Næringsadkomst, men disse ere i Virkeligheden at betragte som almindelige Købmandsforretninger). Af de 837 egentlige Forbrugsforeninger havde kun 8 med c. 4600 Medlemmer deres Udsalg i Købstæder, medens altsaa 829 med c. 126 000 Medlemmer virkede paa Landet.

Det er en ret betydelig Virksomhed der udfoldes af denne Art af kooperative Foretagender, og selve de store Tal synes at borge for, at Bevægelsen endelig er kommen ind i et rigtigt Spor.

ADOLPH JENSEN.

III. NÆRINGSVEJE.

1. LANDBRUGET.

Den Udvikling, til hvilken det danske Landbrug er naact i det 19de Aarhundrede, støtter sig til Betingelser, tilvejebragte gennem Reformer vedtagne for godt 100 Aar siden.

Disse Reformbestræbelser havde til Maal at frigøre den danske Bonde for Vilkaarlighed med Hensyn til Militærtjeneste og den hertil knyttede Pligt til at opholde sig paa Fødegodset en stor Del af Livet; endvidere tilsigtedes Fastsættelse og Afløsning af Hoveriet, betryggende Regler for Overtagelse og Aflevering af Fæstejendom og endelig Ophævelse af den Fællesdrift, som var en uovervindelig Hindring for den enkeltes Fremadarbejden. Og gennem beundringsværdig klogt affattede Love lykkedes det at føre disse meget gennemgribende Reformer igennem i Løbet af forholdsvis kort Tid og at skabe Vilkaarene for den danske Bondes økonomiske Selvstændighed og personlige Frihed som Grundbetingelse for højere aandelig Udvikling.

Men ikke alene vare Lovene gode og de af Kommissioner udarbejdede Betænkninger paa sin Vis Mesterværker, men Gennemførelsen lettedes ved gunstige Tidsforhold og tillige derved, at Befolkningen med Begejstring sluttede sig til Bevægelsen, og det ikke alene de Tusinder, som høstede direkte Gavn af Forandringerne, men tillige Gods ejerstanden som Helhed. At nogen Modstand opstod, var rimeligt og naturligt og tillige ønskeligt som Bolværk imod for vidtgaaende Reformer, men Modstanden tabte sig snart, og man saa lidt efter lidt en ny Stand dukke op: den danske Bondestand, som nu ejer c. $\frac{4}{5}$ af Danmarks Jord.

I Begyndelsen af Aarhundredet var langt den meste Jord bortfæstet — 1837 var c. 39 % af Landets Hartkorn bortfæstet og i 1895 kun 6 %. Af Huse med Jord vare i 1837 kun Halvdelen i Brugernes Eje, nu findes kun et forsvindende Antal Fæstehuse. De jordløse Huse ere ifølge Forholdets Natur langt hyppigere lejede, idet de i stor Mængde ejes af Gaardene og lejes ud til Landbrugets Arbejdere, Haandværkere o. l.

Medens tidligere Fæsteren ikke havde Sikkerhed for, at hans Børn fik Ejendommen efter ham og ved uovervindelige Hindringer holdtes tilbage fra at indføre Forbedringer i sit Landbrug.— det være sig i Besætninger, Jord, Bygninger m. m. — var Betingelsen for en Udvikling nu skabt og blev benyttet i fuldt Maal. Og Reformatorerne havde aabent Blik for, at rationel Udnyttelse af de forandrede Besiddelsesforhold var knyttet til en forbedret Undervisning.

Skulle vi nu søge at give et kort Overblik over Landbrugets Ud-

vikling, da ville vi først pege paa, hvad allerede tidligere er antydnet, at Konjunkturerne vare gunstige i Aarhundredets Begyndelse og at Reaktionen først indtraadte, da Europa efter Napoleonskrigene var faldet i Ro og — hvad ikke mindst gælder Danmark — England indførte Told paa Korn og det norske Kornmarked gik tabt.

Statsbankerotten 1813 var ingenlunde en ugunstig Tid for Landbruget, som ved Seddelkursen i Aarene 1809—18 slap billig fra sine faste Udgifter og kunde betale sine Prioritetslaan tilbage. Desværre blev denne gunstige Lejlighed til at ryste en trykkende Gæld af sig ikke benyttet i stort Omfang — tværtimod steg Gælden og Ejendomspekulationen blev fuldstændig vild, saa Modstandskraften var brudt, da de daarlige Tider kom omkring 1820.

Samtidig med at Priserne paa Produkterne faldt paa Grund af, at alle Landes Produktion steg, bleve Skatterne meget trykkende for Landbruget. Vel traadte Staten til, men det hindrede ikke Lammelsen, som endog antog et saa stort Omfang, at Staten maatte overtage $\frac{1}{80}$ af det danske Hartkorn som Fallitgods paa Grund af Skatterestancer. Ejendomspriserne faldt selvfølgelig meget — det kan saaledes nævnes, at daarlige Jorder endog faldt til $\frac{1}{10}$ af deres tidligere Værdi.

Det var trange Aar for Landbruget. Nedenstaaende Tal illustrere det bedst, idet Kapitelstaksten var:

	Hvede	Rug	Byg	Havre	Smør	Flæsk
18 ⁰¹ / ₀₉		16 Kr. 85 Øre	9 Kr. 66 Øre	6 Kr. 54 Øre	38 Øre	30 Øre
18 ²⁰ / ₂₉	7 Kr. 60 Øre	6 - 12 -	4 - 53 -	3 - 40 -	32 -	19 -
18 ³⁰ / ₃₉	10 - 42 -	8 - 35 -	5 - 89 -	4 - 06 -	37 -	25 -

(Paa Grund af de forviklede Pengeforhold er 18¹⁰/₁₉ ikke medtaget.)

Priserne faldt, som man vil se, til et Minimum, som sikkert ingen havde tænkt sig og dette varede i omkring 10 Aar indtil 1828, da der blev lidt Frentgang, til hvilken, da den viste sig af Varighed, mange af Landbrugets Fremskridt kan henføres. Hertil bidrog ikke mindst, at de i Begyndelsen af Aarhundredet stiftede og alter hensygnede Landboforeninger vaagnede op til nyt Liv og tog kraftigt fat ved at stille mangfoldige Spørgsmaal frem til Drøftelse. Foruden Prisstigningen er der en anden Faktor, som man tør tillægge nogen Indflydelse paa at det netop var paa det angivne Tidspunkt, at der kom nyt Liv i Landbruget, idet nemlig omtrent samtidig Sønnerne af den gamle stavnsbundne Slægt, som selvfølgelig ikke kunde ventes at forstaa og udnytte »den ny Tid«, overtog Gaardene. Og rimeligt er det, at tillige Resultaterne af den i Aarhundredets Begyndelse gennemførte Skolereform nu viste sin Virkning.

Endnu en medvirkende Aarsag skal berøres i denne Forbindelse; i 30'erne og 40'erne kom talrige holstenske og nordtyske Landmænd

ind i Landet, som satte et fremadskridende Præg paa Landbruget dels som Forpagtere, dels som Mejerister, Fodermestre, Engmestre og lign. Fremskridtene kom fra de større Gaarde, Bønderne stode som Regel langt tilbage saavel med Hensyn til Besætningernes Beskaffenhed og Fodring som med Driften. Men fra omkring 1830 kom de godt med, hvilket navnlig viste sig derved, at betydelige uopdyrkede Strækninger rundt i Landet bleve tagne ind til Drift, Tørvemoser og Engstrækninger forbedredes — kort sagt det dyrkede Areal forøgedes betydeligt og de andre Led i Bedriften begyndte at vække Opmærksomhed og Eftertanke.

Nu kom Mærgling, Dræning, stærkere Fodring af Kvæget, Anvendelse af Kunstgødning, Indførsel af talrige Maskiner, og der var en varig Stigning gennem 40 Aar. Kapitelstaksterne vare i

	Hvede	Rug	Byg	Havre	Smør	Flæsk
18 ⁴⁰ / ₄₉	12 Kr. 35 Øre	9 Kr. 27 Øre	7 Kr. 00 Øre	4 Kr. 99 Øre	44 Øre	35 Øre
18 ⁵⁰ / ₅₉	16 - 62 -	12 - 38 -	9 - 77 -	6 - 92 -	61 -	33 -
18 ⁶⁰ / ₆₉	17 - 29 -	12 - 62 -	10 - 54 -	7 - 33 -	69 -	39 -
18 ⁷⁰ / ₇₉	19 - 05 -	13 - 47 -	12 - 68 -	8 - 56 -	87 -	53 -
18 ⁸⁰ / ₈₉	14 - 27 -	11 - 41 -	10 - 30 -	7 - 29 -	89 -	51 -
18 ⁹⁰ / ₉₈	11 - 76 -	9 - 91 -	9 - 32 -	7 - 03 -	93 -	46 -

At disse Priser opfordrede Landmanden til indtil 1880 at producere mest mulig Korn, er en Selvfølge, og det vil saaledes let kunne forklares, at man naaede et Tidspunkt, da det viste sig at Jorden begyndte at blive træt, og samtidig gjorde man den Iagttagelse, at det er lettere og hurtigere at udpine Jorden end at gengive den tabt Kraft.

Nu træffer det sig saa, at netop samtidig med at Jorden begyndte at ytre Modstand imod at blive udpint, blev Forholdet imellem Priserne paa Korn og Fedevarer forrykket til Fordel for de sidste; og det passede saa meget bedre, som denne Prisforskydning opfordrede til den stærkere Fodring, som Jorden netop krævede. Medens der i 18⁶¹/₇₀ skulde Værdien af c. 12¹/₂ Pd. Korn til at opveje et Pd. Smør, forandredes Priserne saaledes, at der i 18⁸¹/₉₀ skulde 17¹/₂ Pd. Korn til Værdien af et Pd. Smør.

Siden 1883 er Danmark blevet et kornindførende Land. Overskudsudførslen af Korn og Kornvarer repræsenterede i 18⁶⁶/₇₀ c. 36 Mill. Kr. og i 1898 var Overskudsudførslen heraf c. 50 Mill. Kr. værd og samtidig steg Værdien af Overskudsudførslen af Fedevarer fra c. 25 Mill. Kr. til c. 176 Mill. Kr. Der er i Henhold hertil foregaaet en fuldstændig Vending hen imod dyrisk Produktion, men samtidig er Høstudbyttet steget meget betydeligt i Mængde — ikke i Værdi.

Idet vi senere skulle komme lidt nærmere tilbage til disse Forhold, skulle vi først dvæle ved nogle enkelte Hovedpunkter, som hjælpe til at belyse Udviklingens Retning.

Savnet af paalidelige statistiske Oplysninger forhindrer desværre at kaste Blikket saa langt tilbage som ønskeligt.

Benyttelsesmaaden af Jorden er forandret meget.

Af hele det besaaede Areal udgjorde:

	1861	1896
De 4 Hovedkornsorter	86,14 %	83,8 %
Kartofler	2,82 -	3,8 -
Handelsplanter, Bælgssæd m. m.	7,70 -	2,6 -
Blandsæd, Roer m. m.	3,84 -	9,8 -

Kornarealet er relativt indskrænket en Del, Arealet med Handelsplanter, Bælgssæd m. m. er formindsket meget betydeligt, hvorimod Dyrkning af Rodfrugter er gaaet stærkt frem. Bevægelsen gaar saaledes i Retning af stigende Fremstilling af dyriske Næringsmidler. Angaaende Rodfrugterne er dog at bemærke, at c. 24 000 Td. Land i 1896 anvendtes til Sukkerroer, som slet ikke kendtes her i Landet før 1872 (fraregnet et mislykket Forsøg i 1812).

Anvendelsen af Arealet til de enkelte Afgrøder belyses af nedenstaaende Tabel:

Besaaet med	1861		1896	
Hvede	112 358	Td. L.	63 362	Td. L.
Rug	378 873	—	526 947	—
Byg	549 743	—	507 003	—
Havre	649 264	—	796 660	—
Blandsæd til Modenhed			217 171	—
Bælgssæd	75 908	—	16 714	—
Boghvede	49 145	—	21 339	—
Kartofler	55 341	—	94 989	—
Andre Rodfrugter	4 508	—	158 133	—
Handelsplanter			24 939	—
Raps	12 872	—		
Blandsæd	61 087	—		
Grøntfoder			89 755	—

Ser man nu paa Høstudbyttet, er det beklageligt, at man ikke med Paalidelighed kan gaa længere tilbage end til 1875.

De Oplysninger, som haves fra tidligere Tid angive, at der i Kongeriget Danmark høstedes:

i Aaret 1800	8,14	Mill. Td. Korn	
— 1819	10	—	—
— 1837	9,11	—	—
— 1845	10,11	—	—
— 1858	24	—	—
i 18 ⁶⁸ / ₆₈	19	—	—

Siden den Tid har Kornhøsten andraget aarligt i Gennemsnit i Mill. Td.:

	18 ⁷⁶ / ₇₉	18 ⁸⁰ / ₈₃	18 ⁸⁴ / ₈₇	18 ⁸⁸ / ₉₁	18 ⁹² / ₉₅
Hvede	1,22	1,13	1,37	1,11	1,16
Rug	3,89	4,34	4,22	4,38	4,64
Byg	5,21	5,76	5,80	5,73	5,66
Havre	7,13	8,08	8,10	8,32	9,14
Boghvede	0,19	0,22	0,20	0,20	0,20
Bælgsæd	0,40	0,39	0,33	0,24	0,20
Blandsæd	0,96	1,51	2,00	2,47	2,99
I alt	19,00	21,38	22,02	22,45	23,99

Af disse Tal ser man tydelig Fremgangen, som har saa meget større Interesse, som Danmark til Trods herfor i samme Periode er blevet et stærkt kornindførende Land.

Men ikke alene Kornhøsten er steget. Ogsaa de andre Afgrøder fremvise en Stigning, som er af stor Betydning.

Der avledes af følgende Afgrøder i Gennemsnit af de neden angivne Aar:

	18 ⁷⁶ / ₇₉	18 ⁸⁰ / ₈₃	18 ⁸⁴ / ₈₇	18 ⁸⁸ / ₉₁	18 ⁹² / ₉₄
Mill. Td. Kartoffler	2,31	3,07	3,59	3,52	4,87
- - Rodfrugter	3,32	5,71	7,37	14,54	22,38
- Læs Agerhø	1,04	0,88	0,81	1,09	1,12
- - Enghø	1,21	1,11	1,23	1,21	1,18

Medens Udbyttet af Kartoffler er omtrent fordoblet, er Rodfrugternes Udbytte 7 Gange saa stort som i 18⁷⁶/₇₉ og Høsmængden omtrent uforandret.

Og endskønt der er sket denne enorme Fremgang er Værdien af det aarlige Høstudbytte omtrent uforandret. Det beregnedes til: i 18⁷⁶/₇₉ 279 Mill. Kr.; 18⁸⁰/₈₃ 305 Mill. Kr. aarlig; 18⁸⁴/₈₇ 264 Mill. Kr.; 18⁸⁸/₉₁ 297 Mill. Kr. og 18⁹²/₉₅ 284 Mill. Kr. Vare Priserne forblevne som i 18⁷⁶/₇₉ vilde den danske Høsts Værdi have udgjort i 18⁸⁰/₈₃ 301 Mill. Kr.; 18⁸⁴/₈₇ 317 Mill. Kr.; 18⁸⁸/₉₁ 338 Mill. Kr. og 18⁹²/₉₅ 372 Mill. Kr. — hvilket vil sige det samme, som at Høstens Værdi i de 20 Aar 1876—95 repræsenterer et Beløb af 708 Mill. Kr. mindre end i 1876 eller 35 Mill. Kroner aarlig.

Over selve den dyriske Produktion (Mælk, Smør, Kød, Flæsk, Æg, Heste, levende Kreaturer og Svin) har man ikke Oplysninger i Retning af hvor meget der er frembragt her i Landet, idet man ingen Forbrugsstatistik har og en saadan vilde være nødvendig for at man ved Sammenlægnings af det indenlandske Forbrug med Udførslen kunde udfinde Produktionens Størrelse.

Man maa derfor indskrænke sig til at undersøge Udførselens Størrelse.

Udførslen udgjorde af (Tallene før 1864 indbefatter Hertugdømmerne):

Heste omkring 18^{20/29} 3000 Stk., aarlig stigende til 9500 i 18^{30/39} og derefter holdende sig nogenlunde omkring dette Tal: 18^{88/92} udgjorde den c. 15 000, men Indførslen androg c. 8100. I 1898 var Udførslen c. 13 500.

Levende Kvæg. Udførsel 18^{20/29} 16 000 Stk., 18^{30/39} 40 000 Stk., 18^{50/59} 62 000 Stk., 18^{70/79} 81 000 Stk., 18^{88/92} 108 000 Stk., men gik saa ned paa Grund af Udførselsvanskeligheder; samtidig oparbejdedes en Udførsel af Kød, som 1898 beløb sig til 23^{1/2} Mill. Pd.

Svin. Udførsel 18^{20/29} 17 000, nogenlunde jævnt stigende til 161 000 i 18^{70/79}, kulminerende med 325 000 aarlig i 18^{82/86}, standset med 1895, saaledes at 1896 endog viste en Overskudsindførsel af c. 7000 Stk.

Samtidig med at der er udført levende Svin, er der ogsaa udført Flæsk, som androg 18^{65/69} c. 12 Mill. Pd., 18^{70/79} c. 13^{1/2} Mill. Pd., 18^{88/92} c. 64 Mill. Pd. og 1898 c. 122 Mill. Pd. aarlig.

Æg. Udførslen af denne Vare er af forholdsvis ny Oprindelse: 18^{72/80} androg den c. 1,3 Mill. Snese aarlig, 18^{88/92} c. 6^{1/2} Mill. og 1898 langt over 13 Mill. Snese danske Æg aarlig.

Smør. Udførslen var 18^{20/29} c. 11 Mill. Pd., 18^{30/39} c. 13 Mill. Pd., 18^{40/49} c. 16^{1/3} Mill. Pd., 18^{50/59} c. 17 Mill. Pd., 18^{65/69} var den gaaet ned til c. 9 Mill. Pd. ved Tabet af Hertugdømmerne, men steg allerede 18^{70/79} til 23^{1/2} Mill. Pd., 18^{88/92} til 76^{1/2} Mill. Pd. og kulminerede i 1898 med en Udførsel af 121^{1/2} Mill. Pd. dansk Smør.

Samtidig med Stigningen i Udførslen af dyriske Produkter gaar indtil omkring Midten af 70'erne en Forøgelse af Kornudførslen, hvilket vil fremgaa af, at Udførslen af Korn og Kornvarer udgjorde: 18^{20/29} 1,86 Mill. Td., 18^{30/39} 1,68 Mill. Td., 18^{40/49} 2^{3/4} Mill. Td., 18^{50/59} 3^{2/3} Mill. Td.: saa falder den ved Hertugdømmernes Fraskilning til 3 Mill. Td. 18^{65/69} og knap 3 Mill. Td. 18^{70/79}; i 18^{88/92} faldt Udførslen af dansk Korn til c. 1 Mill. Td. og i 1898 til c. 700 000 Td.

Landbefolkningen (eller rettere den Del af Danmarks Befolkning, som ernærer sig af Jordbrug) er i relativ Tilbagegang. I 1850 kunde 533 af hver 1000 af Befolkningen henføres til denne Kategori, — i 1890 kun 435 og vedbliver den relative Tilbagegang vil Tallet i Aaret 1900 svinde ind til 375. Udtrykkes dette paa en anden Maade, finder man, at der i 1850 for hver 10 000 Td. Land Ager og Eng var 1891 Personer beskæftigede med Jordbrug, i 1890 kun 1867. Til Trods for, at det Arbejde, som Landbruget medfører, er forøget, er Antallet af de hermed sysselsatte Personer gaaet tilbage.

I og for sig kan dette betragtes som et Gode, for saa vidt da man heraf kan slutte, at den ydede Mængde Arbejde er gaaet frem: en stor Del maa dog henføres til Anskaffelsen af kostbare Maskiner,

som have medført overordentlig betydelige Udgifter. Man maa tillige crindre, at Landbrugsarealet er stigende. Siden 1850 kan denne Stigning beregnes til 30 % eller betydelig over 100 □ Mil; det udgør nu næsten 500 □ Mill. imod c. 380 □ Mil i 1850.

I 1835 fandtes der her i Landet kun c. 157 000 selvstændige Landbrug og i 1895 var Tallet steget til c. 266 000, der er altsaa i meget stort Omfang foregaaet en Deling af Ejendommene, hvilken Bevægelse stadig fortsættes.

Af nedenstaaende Tabel vil man se de to Yderpunkter: 1835 og 1895:

Ejendommens Fordeling efter Hartkorn	1835		1895	
	Antal Ejendomme	% af det hele Hartk.	Antal Ejendomme	% af det hele Hartk.
Over 12 Td. Hartk. . . .	793	9,4	2 031	15,4
8—12 - - -	7 742	83,4	3 663	72,4
4— 8 - - -	28 705		23 638	
2— 4 - - -	18 444		23 373	
1— 2 - - -	11 599		21 182	
Huse med Jord	63 481	5,6	159 147	11,0
- uden -	26 557		32 936	

Man ser saaledes, at Antallet af Gaarde over 12 Td. Hartkorn er steget (paa Grund af den ved Salg af Fæstegods erhvervede Ret til Sammenlægning af Bøndergods), hvorimod Grupperne 8—12 og 4—8 Td. Hartkorn er gaaet tilbage, og i Størrelsegrupperne under 4 Td. H. ser man en rivende Fremgang jo længere man kommer ned. Derimod er Antallet af jordløse Huse ikke væsentlig forøget.

Forklaringen til denne Udvikling maa for en stor Del søges i, at Arvingerne ved Dødsfald dele Ejendommene inden for den tilladelige Grænse, men ogsaa i, at der er Higen efter at komme til at besidde Jord, og de, som begynde uden væsentlig Kapital, maa nøjes med mindre Lodder. I dette Forhold, at Antallet af selvstændige Jordbrugere er henimod fordoblet, maa Forklaringen søges til, at Landbrugsarbejdet er blevet overkommet, til Trods for den ovenfor omtalte relative Tilbagegang af Landbefolkningen.

Besætningerne ere voksede overmaade stærkt i Antal, se nedenstaaende Tabel:

	Heste	Hornkvæg	Faar	Svin	Høns
1837	325 000	834 000	1 645 000	235 000	
1898	449 264	1 743 440	1 064 413	1 178 514	8,7 Mill. (1893 3,9 Mill.)

Antallet af Hornkvæg er mere end fordoblet og af Svin findes 5 Gange saa mange som for 60 Aar siden. Hønsenes Antal er fordoblet i Løbet af 5 Aar. Disse Tal sammenholdt med vor Udførsel godtgøre, at Pro-

duktionen er steget langt stærkere end Besætningernes Forøgelse; man tør anslaa en Ko til nu at yde langt over den dobbelte Mængde Smør end for 50 Aar siden. Jævnside med Besætningernes Forøgelse i Antal er saaledes gaaet en Værdiforøgelse ikke alene med Hensyn til Handelsvædi men ogsaa som Driftsmateriel betragtet.

Jordpriserne ere vanskelige at angive paa anden Maade end med en Tønde Hartkorn som Grundlag. De vare (uden Besætning):

18 ⁴⁵ / ₄₉	2268	Kr. pr. Td. Hartkorn		
18 ⁶⁵ / ₆₉	4732	-	—	—
18 ⁷⁰ / ₇₄	5845	-	—	—
18 ⁷⁵ / ₇₉	7259	-	—	—
18 ⁸⁰ / ₈₄	7292	-	—	—
18 ⁸⁵ / ₈₉	6614	-	—	—
18 ⁹⁰ / ₉₄	6521	-	—	—

Prisen har saaledes været stærkt stigende indtil 18⁸⁰/₈₄ og synes efter dette Tidspunkt at være faldende. Hyppigst er det de større Ejendomme, der sælges, idet af Gaarde med over 12 Td. Hartkorn 15¹/₂ % ere solgte i Tiaaret 18⁸⁵/₉₄, af Gaarde med 4—12 Td. Hartkorn 11¹/₃ % og af Gaarde med 1—4 Td. Hartkorn kun 7¹/₂ %.

Gennemsnitsprisen for Tiaaret har stillet sig saaledes (uden Besætning):

Gaarde paa over 12 Td. Hartk.	5929	Kr. pr. Td. Hartk.		
— - 4—12 - -	5389	-	—	—
— - 2—4 - -	5781	-	—	—
— - 1—2 - -	6700	-	—	—

altsaa betydelig højere for de mindre Ejendommens Vedkommende end for de større. Salgsprisen for Besætningerne er i nævnte Tiaar steget c. 40 Mill. Kr., medens Salgsprisen paa det danske Gaardhartkorn er sunket c. 400 Mill. Kr., hvormed følger, at Skyldsætningen, i Forhold til Ejendommens Salgspris, er steget.

Angaaende Landbrugets Kreditforhold skal anføres, at medens de Laan, som før 1850 indestod i Landejendomme vare forholdsvis smaa og overvejende private, ere Laanene siden 1850 voksede overordentlig meget og hidrøre — dog navnlig de første Prioriteter — væsentlig fra offentlige Institutioner, saasom Kreditforeninger, Sparekasser og lignende Institutioner.

Efter nu gennem Tal at have søgt at fremkalde en Del Støttepunkter for vore Betragtninger over Landbrugets Udvikling, kunne vi med faa Linier angive Resultaterne: at det danske Landbrugs Ejendomsforhold ere forandrede til, at Brugeren langt overvejende ejer den Jord, han driver, at Prisfaldet paa Korn satte sit dybe Præg paa Land-

bruget ved at forandre Produktionen fra Planteverdenens til Dyreverdenens Frembringelser, at dermed Jordens Benyttelsesmaade er undergaaet en hertil svarende indgribende Ændring — navnlig i Retning af Rodfrugtdyrkning, at Jordens Udbytte kvantitativt er steget overordentlig stærkt under den forandrede Drift, at vor Overskudsudførsel af Korn og Kornvarer i 18^{66/70} havde en Værdi af c. 36 Mill. Kr. og at der nu er en Overskudsindførsel heraf af c. 50 Mill. Kr.s Værdi medens Overskudsudførslen af dyriske Frembringelser i samme Periode er steget fra 25 Mill. Kr.s til 176 Mill. Kr.s Værdi, at Antallet af Jordbrug i de sidste 60 Aar er omtrent fordoblet og Gennemsnitsstørrelsen tilsvarende formindsket, at Besætningernes Antal og Værdi er gaaet overordentlig frem og endelig at Priserne paa Landejendomme have været stærkt stigende indtil omkring 1885.

I de sidste 20 Aar af det 19de Aarhundrede er Landbruget kommet mere og mere ind paa Fællesdrift, ikke paa den gamle ødelæggende Maade med Fællesjord, men saaledes, at man i Fællesskab behandler Produkterne.

Allerede saa tidlig som 1863 finder man et Fællesmejeri oprettet, hvis Ejer købte omboende Landmænds Mælk og behandlede den, men først 1883 dannedes et af Landmænd i Fællesskab ejet og for fælles Regning drevet Mejeri — altsaa et Andelsmejeri, af hvilke der siden den Tid er bygget c. 1012 her i Landet. Paa i alt 1156 Mejerier (Dansk Mejeristforenings Fortegnelse for 1898 udviser 1013 Andelsmejerier, 260 Fællesmejerier og 271 Herregaardsmejerier) her i Landet tilvirkes med et Personale af 4000 Personer 116 Mill. Pd. Smør og 19 Mill. Pd. Ost, — en rivende Udvikling i Løbet af 15 Aar.

1887 dannede Landmænd det første Svineslagteri paa samme System og nu findes der 26 Andelsslagterier her i Landet foruden 16 private Svineslagterier, som tilsammen beskæftige c. 1200 Arbejdere. Den aarlige Slagtning andrager c. 1,1 Mill. Svin, hvoraf knap Halvdelen paa Andelsslagterier.

Endvidere findes der adskillige Anstalter for Pakning af Æg.

Af Sukkerfabrikker (herunder Saftstationer) findes 18, beskæftigende c. 650 Personer og med en Produktion af 88 Mill. Pd. Sukker, 17 Mill. Pd. Melasse og 18½ Mill. Pd. Melassefoder, til en Værdi af c. 10 Mill. Kr. Den første Sukkerfabrik oprettedes i 1872.

Af andre Landbrugsindustrier skulle nævnes: 26 Cikoriefabrikker med c. 400 Personer og en Produktion af 11 Mill. Pd. Kaffesurrogater og 5,2 Mill. Pd. tørrede Rødder; 12 Konservesfabrikker med 300 Personer; 2692 Møller i Landdistrikterne med c. 6500 Personer; 4 Smørpakkingsanstalter, hvoraf Produktionen for de 3 repræsenterede 4,4 Mill. Pd.

samt endelig 43 Tørvefabrikker, af hvilke 10 lavede $74\frac{1}{2}$ Mill. Tørv til $\frac{1}{4}$ Mill. Kr.s Værdi.

Den industrielle Side af Landbruget er saaledes meget betydelig og har særlig i de sidste 15 Aar taget Fart: men Bevægelsen er ingelunde standset, tværtimod er der Grund til at tro, at den vil finde nye Omraader og har ogsaa i de senere Aar fundet flere, saasom som nævnt Æggepakning og i sidste Aar Tilvirkning af Havregryn. En Industri, som uden endnu at være traadt ud i Livet, har været Genstand for Forsøg, er Kondensering af Mælk.

Dog ikke alene industrielt har Landbruget fundet Fordel ved Fællesoptræden, ogsaa ved Indkøb af Foderstoffer, Frø, Gødning m. m. ser man en rask Udvikling, hvorimod Fællessalg — naar der ikke samtidig finder en Forædling af Varen Sted — kun egentlig har slaaget igennem ved Salg af Smør og det endda kun i begrænset Omfang. Med

Hensyn til almindelig gennemført Fællessalg af færdige Produkter haves den samme Erfaring i Udlandet som i Danmark, nemlig at det er forbundet med store Vanskeligheder, ikke mindst paa Grund af Varernes forskellige Godhed og dermed Betaling i Forhold til denne.

Efter nu løselig at have gennemgaaet hvad man kan kalde det mere synlige Udslag, som Landbruget har givet i det forløbne Aarhundrede, skulle vi søge at skitsere, hvorledes den videnskabelige og tekniske Medvirkning har fulgt Landmandens Færden i Mark og Stald.

For omtrent 40 Aar siden var man ikke længere, end at Kendskab til f. Eks. hvor meget Mælk den enkelte Ko gav, næsten var en Sjældenhed: nu er man saa vidt, at man ikke alene regner med, at den enkelte Ko giver saa og saa mange Pund Smør, nej man gaar videre og undersøger hvor megen Værdi af Foder der er medgaaet til et Pund Smør. Og denne Udvikling er fremkaldt derved, at Landmanden fra Mejeriet faar Besked paa, hvor store Mængder af Produkter han har leveret. Tidligere, da Mælken behandlede i Hjemmet, krævede nøjagtig Op-

270. E. Tesdorpf.

lysning om Produktionen en daglig Kontrol, som sjældent gennemførtes; nu giver Salgsmængden sig mere Udslag i Kroner og Øre — Landmanden sammenligner med sine Naboer og maa, for at komme til større og billigere Produktion, gaa til Bunds i Sagen og udfinde de

271. N. J. Fjord.

enkelte Faktorerers Indvirkning paa det endelige Resultat. Og herved er man kommet ind paa en nøjere Vurdering af Produkterne og dermed paa større Sparsommelighed i saavel Bedrift som Husholdning. Den Fløde, som bruges i Landhusholdningerne er ikke saa tyk, som den var før Andelsmejeriernes Tid, mest mulig Mælk sælges, Margarine afløser det hjemmelavede Smør i Husholdningen, udenlandsk Fedt det hjemmeslagtede o. s. v. Man lever tarveligere, tvunget dertil af modgaaende Konjunkturer, men samtidig samles Energien til Forbedring af Jord, Bygninger og Besætning. Thi den danske Bonde elsker sin Jord og hellere end ad Aare at se den gaa over i fremmed

Eje, slaar han af paa sine Fordringer til det daglige Liv. Han vil bevare sin Jord til sine Børn og han naar sit Maal.

Men selvfølgelig kræver en saadan gennemført Forandring i Retning af Økonomi i Drift og Levemaade en vis Udvikling, som dels skyldes selve den primære Skoleuddannelse, men dog særlig den aandelige Vækkelse i Befolkningen, som affødte Højskoler, Landboskoler, Mejeriskoler og som udgik saavel fra Universitetet som senere fra Landbohøjskolen, og Maalet for alle disse Uddannelsesanstalter har været at frembringe den bedste Landmand, thi en daarlig Landmand kan ikke frembringe de bedste Landbrug. Hertil kræves almen og faglig Uddannelse.

Men snart viste det sig, at der ogsaa var Trang til faglig Belæring, og Højskolerne forbandtes somme Steder med faglig Landbrugsundervisning.

I 1894 havde 120 000 unge Mænd og Kvinder besøgt Høj- og Landboskoler. Ved en Undersøgelse i 1897 viste det sig, at omkring 65 % af Formændene for danske Andelsmejerier havde besøgt en eller begge disse to sammenknyttede Arter af Skoler. Af den danske Landbo-stand imellem 20 og 50 Aar kan 16 % regnes at have faaet Uddannelse ved de omtalte Skoler, og af danske Mejeribestyrere have 90 % været enten paa disse Skoler eller paa Mejeriskole. Ere mulig disse

Tal ikke ganske nøjagtige, saa faar man dog et ganske godt Billede af, at Skolerne kunne have stor Indflydelse paa den danske Landbostands aandelige Udvikling. Den er herigennem gjort modtagelig for Indtryk, har lært at høre, se og tænke og derved faaet Evne til at forstaa.

Det er forunderligt at se, hvor mange Forslag vedrørende Landbruget, som — fremkomne for mange Aar siden — først nu ere blevne realiserede. Grunden hertil er, at Tiden ikke har været moden til Gennemførelsen, men nu kan man vist med Rette hævde, at den danske Landbostand i sjælden Grad er bleven modtagelig for nye Tanker, og at den er bleven det gennem, dels den almindelige, dels den specielle Udvikling, som den har faaet paa Fortsættelsesskolerne.

Men efterhaanden som Udviklingen i aandelig Retning gaar frem, stiger Trangen til en nøjagtig Redegørelse for det daglige Livs Fænomener, og man vil da ogsaa se, at den eksakte Forskning paa Landbrugets Omraade i Danmark nøje har fulgt den aandelige Vækkelse. — Thi omtrent samtidig med at Højskolerne dukkede frem, træder Videnskaben i Landbrugets Tjeneste og i stadigt stigende Omfang.

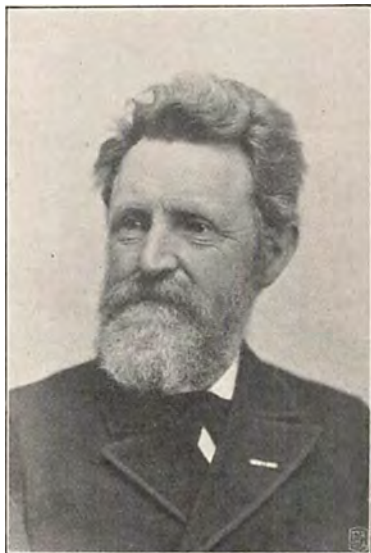
Medens den teoretiske Landbrugsundervisning indtil 1858 var knyttet til den polytekniske Læreanstalt, oprettedes i nævnte Aar den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole og i 1860 fremkaldte Udviklingen den Mand, som satte til sin Livsopgave at bringe det danske Mejerivæsen ind i rationelle Former og dermed skabe Betingelsen for det lønnende Husdyrbrug, som efter Rovdriftens Tid blev vort Landbrugs Redningsplanke. I Begyndelsen af 70'erne paabegyndtes omfattende Forsøg med Mejerisystemer og Fodring og i 80'erne Forsøgene paa Planteavlens Omraade. Landbrugsmaskiner underkastes gruppevis sammenlignende og grundige Prøver for at vejlede Landmanden ved Anskaffelser og gennem Udstillinger — dels Landmandsforsamlinger med 5 Aars Mellemrum og omfattende hele Landet, dels Fællesskuer, omfattende større Landsdele, og endvidere ved aarlige Dyrskuer for mindre Omraader — oplyses om Fremskridtene og Lejlighed til Sammenligning gives.

Foredrag afholdes i stort Antal Landet over i Vintertiden, ved hvilke ikke mindst de seneste Forsøgsresultater behandles, saaledes at man kan sige, at ingen dansk Landmand er upaavirket af den gensidige Belæring, som ligger i Udstillinger og Foredrag med efterfølgende Diskussioner om alt hvad der fremkommer af Betydning for Landbrugsnæringen.

272. Th. R. Segeleke.

Hermed være selvfølgelig ikke sagt, at alt er som det skal være, nej der er meget langt tilbage, inden den danske Jord giver det mest mulige Udbytte; men man har gjort en god Begyndelse og den danske Landbostand er blevet modtagelig for solid Bekæring om hvad der foregaar i et Landbrugs vidtforgrene Virkeomraade.

273. J. C. la Cour.

Ud fra dette store Oplysningsværk er udsprunget en Trang til gensidig Berøring og Samarbejde, som har givet sig Udslag i et meget vidtforgrene Foreningsliv inden for Landbruget. En medvirkende Grund til Foreningslivets Opblomstring er sikkert de stigende Statsbevillinger til Landbrugets Fremme, som til Dels administreres af Landbrugets egne Organisationer.

Der findes i Danmark foruden det centrale 130aarige kgl. Landhusholdningsselskab c. 100 Landboforeninger med tilsammen c. 55 000 Medlemmer. Disse Foreninger ere provinsvis samlede i Fællesforeninger, som atter danne en samlet Fællesorganisation for næsten alle Landets Landboforeninger.

Paa Husdyrbrugets Omraade findes 155 Hesteavlforeninger med c. 11 000 Medlemmer og 462 Kvægavlforeninger med c. 12 000 Medlemmer. Medens Landboforeningerne som omtalt ovenfor for en Del stamme fra Begyndelsen af Aarhundredet, ere Avlsforeningerne opstaaede siden 1887 (Husdyrloven af $\frac{1}{4}$ 1887 og $\frac{1}{4}$ 1893). Svineavlforeninger ere nu under Dannelse.

Kontrollforeninger, hvis Opgave er at kontrollere hvor meget de enkelte Køer give af Smør og hvor meget Foder de fortære, findes i et Antal af 180 med c. 76 000 Køer. Af hele Landets Bestand er Ydelsen af 5,7 % af samtlige Køer og Kvier under Kontrol, men medens kun 5 % af Øernes Kvæg kontrolleres, er Forholdet for Jyllands Vedkommende $6\frac{1}{2}$ %.

Paa Mælkerbrugets Omraade findes Sammenslutninger af Mejerier og andre af Mejeripersonalet — begge meget omfattende og plejende Fællesinteresser.

Tager man Antallet af Ejendomme paa over c. 5 Td. Land og dividerer det ind i det samlede Antal af Medlemmer i de mere omfattende Foreninger, finder man, at hver af disse Landmænd i Gennemsnit er Medlem af mere end to af følgende Foreninger og økono-

miske Produktionsforretninger: Landboforeninger, Husdyravlsforeninger, Andelsslagterier, Andelsmejerier og Andelsægsamlingsselskaber; bedre Bevis for, at den danske Landbostand forstaaer Betydningen af at arbejde i Fællesskab paa den faglige Udvikling kan ikke føres, og man maa sikkert indrømme, at naar Befolkningen er med i saa stort Omfang som anført, saa har Tanken gennemsyret hele Landet.

Hertil har en bestemt Virksomhed, som Landboforeningerne have taget op, bidraget mægtigt. Vi tænke paa Ophjælpsningen af det mindre Jordbrug: Huslodderne. Staten har gennem en Aarrække ydet betydelige Bidrag til Præmier for mindre Jordbrug og benyttet Landboforeningerne til at foretage Uddelingen, og disse have nedlagt et stort og frugtbart Arbejde i denne Sag. Medens man i adskillige Aar indskrænkede sig til at give Pengepræmier gik man senere i flere Egne over til at give saakaldte Præmielaan: større

274. Nielsen Tystofte.

Laan (40 à 70 Kr.), som skulde anvendes til Udførelse af en bestemt Foranstaltning f. Eks. en Aglebeholder og efter nogle Aars Forløb blev Laanet eftergivet, naar det viste sig, at Laantageren vedvarende holdt sin Bedrift i god Orden. Herved opnaaede man at saadanne Forbedringer, som i de noget større Landbrug havde vist sig særlig nyttige, vandt Udbredelse ogsaa paa de mindre.

I de seneste Aar er man ved Siden af Præmier og Præmielaan kommet ind paa en ganske ny Foranstaltning: Husmandsrejserne, som vinde stor Udbredelse. De mest fremskredne Husmænd faa som Præmie Deltagelse i en Fællesrejse, ledet af den provincielle Fællesforening og planlagt saaledes, at fremskredne Landbrug besøges og endende med et Foredragsmøde paa en Landboskole. Men tillige sørger man for, at Husmændene faa Lejlighed til at se historiske eller andre for Folket dyrebare Steder; ved denne Blanding af praktisk Belæring, letfattede Foredrag og almenfolkelig Vækkelse er der sikkert givet mangan god Impuls, og det er da ogsaa en Kendsgerning, at Deltagerne i saadanne 3—4 Dages Rejser vende hjem opfyldte af Glæde over, hvad de have set og hørt og med Følelsen af, at regnes som Medlemmer af den besiddende Landbostand.

I Forbindelse med disse faa Bemærkninger om Husmændene skal anføres, at Staten nu træder til med Udlaan af Penge, for derved at muliggøre, at Antallet af Husmandsbrug yderligere forøges.

Kan man saaledes henføre Vækkelsen i Husmandsbruget til Landboforeningernes Virksomhed — selvfølgelig støttet af Tidens Udviklingsretning — maa man ved Betragtningen af vort Foreningsliv i Almin-

delighed erindre, at det, sammenlignet med andre Landre som f. Eks. Frankrig og Tyskland, er fuldstændig frit. Man kan danne og opløse Foreninger uden at der skal gøres Anmeldelse herom, og Foreningens Formaal og Love ere ikke som i hine Lande bundne gennem Lovforanstaltninger. Man har haft Adgang til den friest mulige Udvikling og man har benyttet den baade socialt og økonomisk.

Og ser man nu paa vore mange Foreninger, Fællesforeninger og Fællesorganisationer, da kan man ikke undgaa at bemærke, at Landbruget i det store og hele har holdt Politik uden for sine faglige Foreninger. Selvfølgelig findes der Undtagelser, men Hovedreglen er, at Politikken ikke har magtet at øve Indflydelse, saaledes at Sagen er trængt i Baggrunden.

At finde et Fællesudtryk for Landbrugets Ønsker med Hensyn til nye Love og Anvendelse af det til Landbrugets Fremme bevilgede Beløb har gentagende Gange været fremme til Forhandling uden at man endnu har fundet en Form. Det som navnlig har foresvævet Forslagstillerne er, at faa et Raad i Lighed med Belgien, Frankrig og Tyskland, som er sammensat af praktiske Jordbrugere og Specialister og repræsenterende alle Landbrugets mange Forgreninger. Dette Raad skulde da give Regeringen Raad og Betænkninger, hvorved mere Ensartethed i Forslagene formentes at kunne tilvejebringes, ligesom der var mere Udsigt til at Lovgivningsmagten vedtog Forslagene netop i den Affattelse, som ønskes af Landbruget. Det er en Bevægelse i samme Retning, som finder sit Udtryk i de mange Fællesforeninger og Sammenlutninger; man søger herved at skabe et Organ for en bestemt Gren, som respekteres og tages med paa Raad. At der med Tiden vil findes en Form for et mere regelbundet Samarbejde imellem Regering og Landbrugsinstitutioner er næppe Tvivl underkastet -- om den kommer lidt før eller senere er af underordnet Betydning. Gennem en saadan Samvirksomhed ville Institutionerne styrkes, men tillige Ansvar for deres Ledelse forøges.

En overmaade betydningsfuld Faktor i Landbedriften er Beskaffenheden af den lønnede Medhjælp, som er nødvendig for det daglige Arbejdes Udførelse. Vi have tidligere paavist, at Antallet af dem, som i Danmark ernære sig af Jordbrug, omtrent er stillestaaende siden 1850, naar man som Grundlag for sin Beregning tager Antal pr. 10 000 Td. Land Ager og Eng. Og vi have peget paa, at Antallet af Landbrug er omtrent fordoblet i de sidste 60 Aar. Man tør herfra slutte, at Antallet af Medhjælpere er gaaet betydelig ned, og at en stor Mængde af det Arbejde, som tidligere udførtes af lejede Folk, nu udføres af Ejerne, som ved Delingen af Landbrugene ere satte i Stand til at udføre en større Del af det paa Ejendommen forefaldende Arbejde end forhen.

Landbruget skal dog stedse have et betydeligt Antal Hjælpere, og Vanskeligheden ved at faa dygtige og paalidelige Folk er stadig stigende og lægger Hindringer i Vejen for Fremskridt, vel navnlig paa de større Gaarde. Man ser da ogsaa, at en Del af Sommerarbejdet — ligesom det gennem Slægter har været almindeligt i Frankrig og Belgien — udføres af Udlændinge, som tilbringe Vinteren i deres Hjem. Men selv om paa denne Maade en Del Arbejde udføres og paa tilfredsstillende Maade, er der Aaret rundt en betydelig daglig Gerning at udføre og hertil kræves paalidelige Folk, navnlig til Husdyrenes Pasning, hvis Betydning jo først i de senere Aar er gaaet op for Folk; det maa haabes, at det vil gaa op for den danske Landbostand, at alt Arbejde er lige ærligt og at den, som udfører det mindst agtede Arbejde gør Samfundet en stor Tjeneste, vel at mærke hvis han gør sit Arbejde saa godt som muligt. Der har været og er til Dels endnu en vis Ringeagt over for Malkningsarbejdet, som dog snart er det vigtigste af alle: men heldigvis arbejdes der paa at udrydde denne misforstaaede Opfattelse. Af Betydning her er Kontrolforeningerne, som oplyse om Rentabiliteten af hver enkelt Ko; naar først det rigtigt gaar ind i den almindelige Bevidsthed at gennemført Kontrol er en mægtig Løftestang til Velstand, da vil ogsaa den taabelige Foragt for visse Arbejder tabe sig. Ved den stærke Befolkningsforskydning fra Land til By er selvfølgelig en stor Del af de mest intelligente Arbejdere gaaet bort fra Landet, og efterhaanden som Byerne vokse og Jernbanerne brede sig, bliver det vanskeligere for Landbruget at holde sammen paa sine Folk paa samme Maade som i ældre Tider, da Forholdet havde et patriarkalsk Anstrøg, og Landprodukter ikke af Landmanden værdsattes højere, end at han var rundhaandet med dem over for sine Arbejdere. Nu er Spørgsmaalet om Arbejdere paa Landet mere og mere reduceret til et Pengespørgsmaal og her maa Landbruget trække det korteste Straa over for Haandværk og Industri, som under medgaaende Tider forøge Lønnen langt stærkere, end Landbruget kan evne at følge. Og Landbruget har været nødsaget til at tage meget Hensyn til Arbejdsydelsen.

Disse Forhold medføre, at Landbruget betragter Arbejderspørgsmaalet som det vanskeligste i Fremtiden — ikke at man frygter for at Lønnen skal blive tvunget væsentlig op paa Landet, men man frygter for, at Forskydningen fra Land til By skal vedblive, og at Landbruget derved skal blive tvunget ind paa at maatte bruge fremmed Arbejdskraft hele Aaret, medens den hjemlige Arbejder vilde kunne udføre Arbejdet med bedre Forstaaelse end den fremmede. Arbejderspørgsmaalet har ligget i Luften i mange Aar, man er stadig gaaet uden om det, idet man har kunnet klare sig, men det maa engang komme frem, nemlig naar den paa Landet disponible Arbejdskraft ikke kan overkomme det forhaandenværende Arbejde.

Skulle vi nu paa Grundlag af det nuværende Standpunkt udtale noget om, hvad Fremtiden vil bringe, da maa vi atter gaa tilbage til Sammenslutningstanken i Landbruget og erindre, at dens sejrige Gennemtrængen maa begrundes i de store Omvæltninger i Landbruget, som Prisfluktuationerne og den ved disse fremkaldte Produktionsretning have fremkaldt. Hvis der ikke var lagt Beslag paa alle gode Kræfter, og hvis ikke de danske Bønder ved Fællesdrift af Mejerierne havde bragt deres Smørproduktions Kvalitet op paa Højde med de større Gaardes, vilde det danske Landbrug nu have set anderles ud end det gør; det vilde ikke have staaet som det, der af Udlandet beundres mest her i Landet, ikke alene teknisk, men maaske endnu mere som et Eksempel paa en Landbefolknings intellektuelle Udvikling. At Udlandet har saa aabent Blik særlig for de danske Forhold kan dog vel nok delvis forklares ved vort Lands Lettilgængelighed og Letoverskuelighed og derved, at det er Eksempel paa et Land, hvor Landbruget er det bærende Erhverv, det som holder sig oppe, hvordan Tiderne end veksle. Der er i øvrigt ogsaa den Ejendommelighed ved Landbruget i Sammenligning med Industrien, at det ikke behøver at være saa ængsteligt for at gøre andre bekendt med sine Fremgangsmaader og altsaa mere aabent kan udtale sig herom i Skrift og Tale, hvorved jo enhver — om han vil — kan faa et indgaaende Kendskab til alt, hvad han maatte ønske.

Skulle vi nu se, hvor vidt denne Beundring fra Udlandets Side er berettiget, da bliver det vanskeligt, ja umuligt at give et kort og klart Svar, thi Forholdene paa Landbrugets Omraade ere saa forskellige, at en umiddelbar Sammenligning er umulig. Vi tro dog, at Svaret nærmest maa blive bekræftende, dog med det bestemte Forbehold, som ogsaa er taget tidligere, at vi paa adskillige Omraader burde være længere fremme, end vi ere.

Selve Jordens Bearbejdning er ikke saa god som f. Eks. i store Dele af Holland, Belgien og andre Lande, Sædekornet udvælges ikke med den tilbørlige Omhu, det daglige Arbejde gennemtrænges ikke overalt af den ønskelige Hensyntagen til Nøjagtighed og Orden; vor Planteavl staaer med andre Ord ikke saa højt som i andre gamle Landbrugslande, men betydelig Fremgang spores. Derimod forstaaer man bedre end andre Steder at finde den mest økonomiske Fodringsmaade for Husdyrene, og Grundsætningerne for Husdyravlen er trængt igennem. Med Fællesdrift af industrielle Landbrugsforetagender staa vi højere end noget andet Land, ligeledes med faglig Samvirken og vel i det hele i Retning af Modtagelighed overfor ny Ideer. Dog have vi en vis Ulyst til at søge Belæring i Udlandet, til at trænge ind i andre Landes Forhold; det vilde være interessant at have Tal for

hvor mange fremmede Landbrugsinteresserede der besøge Danmark, og hvor mange vi sende ud. En Begyndelse er dog gjort med Fællesrejser af danske Landmænd til Udlandet, ligesom man i de sidste Aar har set danske Landmænd besøge andre Egne af Landet i stort Omfang, og selvfølgelig er det rigtigt først at lære sit eget Land at kende, forinden man besøger andre Lande. Den nærmeste Fremtid vil dog sikkert føre med sig, at danske Landmænd i langt større Omfang end hidtil drage Omsorg for at blive bekendte med hvad andre intelligente Landmænd have naaet.

I Retning af Almendannelse maa de danske Landmænd siges at staa paa Højde med de mest fremskredne Lande, og derved er Udsigten til, at vort Landbrug stedse kan være i Spidsen, sikret, og vi tør gaa ud fra, at det danske Landbrug vil være vaagent over for Tidens Rørelser og at det — mindst lige saa godt som noget andet Land — kan udnytte disse.

Hvad Fremtiden vil bringe for Danmarks Landbrug afhænger ikke af os selv, thi vor Udførsel er afhængig af andre Landes Priser. Og Toldskrænker kunne opbygges, som vi ikke formaa at bryde. I de sidste 25—30 Aar er det dog gaaet saa, at Priserne paa de mindst forædlede Landbrugsprodukter ere faldne langt mere end paa de mere forædlede, og Sandsynligheden taler for, at det vil vedblive at gaa i samme Retning. Vi skulle producere de bedste, de fineste og de mest fuldkomne Varer — thi netop hertil lægges Beslag paa den Aandsdannelse, som vore Landmænd sidde inde med, og man kan se Sagen, hvordan man vil — der kræves større Intelligens for, at et Land kan blive fremragende paa Landbrugets Omraade end for at vinde frem paa Industriens. Dette Forspring er det danske Landbrugs Grundfond, som vil blive bevaret og forstærket, og som kan anvendes paa den ene eller den anden Maade. Hvad Landbruget ejer af Jord, Bygninger, Besætninger, Driftmateriel og meget mere, er forøget i nominel Værdi; vi have set Jord med Bygninger og Besætning blive forøget i Værdi 3 Gange i Løbet af 50 Aar, og regner man, at der dengang skyldtes omtrent $\frac{1}{5}$ af Ejendommenes Værdi og nu omkring Halvdelen, maa dog den nominelle Kapital, som de besiddende Landmænd eje, være forøget stærkt. Men den virkelige Værdi, som den danske Jord med Tilbehør har, afgøres af Brugernes Evne til under skiftende Forhold at drage den mest mulige Fordel ud af Virksomheden.

Forudsat at det indenlandske Forbrug af danske Landbrugsvarer forbliver uforandret og at der ikke i England, som er det danske Landbrugs største Kunde, skabes Hindringer for vor Afsætning, er der Grund til at tro, at der her i Landet vil foregaa en fortsat Forøgelse af Landbrugenes Antal, og at man vil gøre sig mere uafhængig af

lejet Arbejdskraft ved Indførelse af besparende Arbejdsmaader. Landbruget vil slutte sig sammen om nye Grene af Fællesproduktion og mere og mere færdiggøre Varerne i den Form, hvori Forbrugerne modtage dem. Salgsvarerne ville blive overvejende af animalsk Oprindelse; Haand i Haand hermed vil der blive taget stigende Hensyn til den ydre Form, til Emballage, og Indpakning og Forsendelsesmaaden vil undergaa Forandringer, som tilsigte at sikre Varernes Ankomst til Markederne i saa vidt mulig samme Tilstand, som Varer, der ere fremstillede i umiddelbar Nærhed af Salgsstedet. Hovedopgaven vil blive at kunne levere de letfordærlige Spisevarer af fineste Art og derved stedse tage den Ekstrapris hjem, som disse betinge.

Det er med bestemt Hensigt, at vi først nu omtale en Virksomhed til Gavn for Landbruget, som i de sidste 20 Aar har gjort det megen Gavn, nemlig Konsulentvirksomheden — Specialisternes Indtrængen i Landbrugets enkelte Grene og Klarlæggelse af Principper og Fremgangsmaader for at naa det attraaede Maal. Landbruget er saa omfattende, at dets enkelte Udøvere ikke kunne følge med i dets mangfoldige Grenes Udvikling; paa den anden Side er det saa udviklingsdygtigt, at det paa alle Omraader kan opnaa forøget Udbytte, naar det faar anvist Vejen. Det er uden Tvivl Konsulenternes Indtrængen i hele Udviklingsprocessen, som har lagt Grunden til vort Mejeribrug og derved givet Stødet til Udviklingen af Husdyrbruget, som atter gennem Konsulenter har fundet den rationelle Vej — ligesom ogsaa Planteavlen paa samme Maade er fremhjulpet. Klaring af de dunkle Spørgsmaal og Undersøgelsens Resultat fremstillet paa en for alle forstaaelig Maade er hvad Landbruget tilsigtede med Konsulenterne, og hvad det hidtil har opnaaet. Og saa længe Landbruget ønsker Klarhed, tør man tro paa dets Udviklingsmulighed.

Det danske Landbrug er saaledes aarvaagent og har skabt Fundamentet for sin Selvstændighed, sin Levedygtighed og derved fremavlet en Æresfølelse og Kappelyst, som yderligere stimuleres ved at det har søgt at skabe Muligheden for Sammenligning af opnaaede Resultater. Man regner ikke mere med fremstillede Varemengder men med Værdier, man nøjes ikke med at sammenligne Mælkemængde, man sammenligner Smørmængde og det anvendte Foder, og man begynder nu at regne med Foderværdi af f. Eks. Rodfrugtafgrøder imod tidligere med Kvantum af avlede Rodfrugter.

Vi kunne saaledes drage den Slutning, at det danske Landbrugs Fremtidsudsigter i Sammenligning med andre Landes ere lyse og haabe inderligt, at denne Profeti vil gaa i Opfyldelse.

Foruden de Anskuelser, som her ere komne til Orde, kunne selvfølgelig andre gøres gældende, og gennem Tiderne ser man da ogsaa, hvorledes Landbruget har været uenigt om Maal og Midler. Vi skulle

fra den senere Tid pege paa Toldspørgsmaalet og Skattespørgsmaalet. Tilstedeværelsen af udpræget afvigende Standpunkter har selvfølgelig medført, at der ingen Forandring er foretaget, selv dér, hvor alle ere enige om, at der findes Forhold, som bør rettes. Men det maa altid være saadan, at der er Uenighed om, hvorvidt Gennemførelsen af det ene eller det andet Forslag bliver til Gavn eller Skade. Her i Landet har saadan Uenighed vist nærmest sat Foranstaltningen i Bero, hvorimod man næppe kan sige at nogen større Lov er blevet presset igennem, som bagefter har vist sig uheldig. En anden Sag er, at der kan findes Bevillinger, som uden Skade kunde have været undværede, ligesom der er en vis Tilbøjelighed til at lade de samme Bevillinger gentages Aar efter Aar og anvendes paa en Maade, som kunde være bedre. Men selvfølgelig vil man ikke kunne vente, at alle de enkelte Poster af en Bevilling paa et Par Mill. Kroner aarlig, udnyttes bedst muligt — hvor der handles, der spildes. (Skrevet Septbr. 1899.)

R. SCHOU.

2. DET LILLE LANDBRUG.

De fysiokratiske Ideer, der op imod Slutningen af det 18de Aarhundrede gik deres Sejrstog hen over Landene, maatte selvfølgelig i Danmark, hvor den langt overvejende Del af Befolkningen levede af et »ekstraktivt« Erhverv — Landbrug, øve en ganske overordentlig Indflydelse paa de forældede Forhold, og den Tids Landboreformer betegnede da ogsaa her et eklatant Brud paa de overleverede Tilstande.

Den ældre Tids Landbrug falde under tre Hovedformer: Herregaarde, hvis Jord for en væsentlig Del blev dreven ved Hjælp af Hovbønder; Bøndergaarde, hvis Jord i Almindelighed var Byens Fælleseje og væsentligst dyrkedes ved Hjælp af faste Tjenestefolk; samt Huse, der som Regel uden Medejendomsret til Fællesjorden havde Græsningsret paa Bymarken for et meget begrænset Kreaturhold. Da Herremændens Jord væsentlig dreves af hoveripligtige Bønder og Bondens Jord af fast Tyende, var der ingen særlig Brug for Husmændenes Arbejdskraft, og denne Klasse var derfor temmelig ringe i Antal.

Ifølge Matriklen af 1690, revideret c. 1765, og en Optælling fra 1805 fandtes der i Danmark:

	for Reformperioden	1805
Af Herregaarde	713	774
- Bøndergaarde	60 546	54 733
- Huse	19 039	56 957

Selv om disse Tal ikke ere fuldtud paalidelige, vise de dog, at der ved Overgangen til det 19de Aarhundrede har fundet en meget betydelig Jordudstykning Sted; og selv om Grænserne imellem de tre

Grupper ikke ere dragne nøjagtigt ens ved de to Opgørelser, staar det dog fast, at Tilvæksten i Antallet af Ejendomme i alt overvejende Grad falder paa Husene.

Grunden hertil er den, at Landboreformerne gøre en stor Del af Bønderne til Selvejere, deres Hoveripligt forsvinder, og Herremanden maa erstatte sit Tab af Hovbønder med Oprettelsen af en Mængde Fæste-, Leje- og Tjenestehuse. Samtidigt hermed bevirker Selvejets Indførelse, at Husmandens Græsningsret paa Fællesjorden forsvinder, og til Gengæld drages der — særlig ved Indgriben fra Statens Side — Omsorg for, at der henlægges mindre Jordlodder til Husene.

Den hurtige Tilvækst i Husenes Antal fremkaldte imidlertid hos de ledende Mænd Frygten for, at der skulde dannes et Landboproletariat, og de følgende Aar betegne en kraftig Reaktion, der ved forskellige Lovbestemmelser indsnævre Udstykningsfrihedens Grænser.

De store Landboreformer, der havde bragt Gaardmandsstanden saa betydelige Fordele, havde vel forøget Husmændenes Antal, men næppe forbedret deres Kaar, særlig var den store Gruppe af Lejehusmænd i høj Grad afhængig af Husbonden, og alt i alt maa den danske Husmandsstand ved Begyndelsen af det 19de Aarhundrede betegnes som en fattig, forarmet og forkuet Klasse, der nærmest betragtedes som en nødvendig Kilde til Arbejdskraft for de større Landbrug.

Den Standsning, der var indtraadt i Udstykningen, varer ved til op midt i Aarhundredet, da den mere liberale Tids Krav »fri Jord i fri Mands frie Haand« atter bringer Liv i Udviklingen, og ifølge den sidste officielle Optælling fandtes der i Aaret 1895 i det egentlige Danmarks Landdistrikter (uden Bornholm)

Af større Landbrug	2 031
- Bøndergaarde	71 858
- Huse med Jord	159 147

Disse Tal lade sig ikke direkte sammenligne med de tidligere anførte, til Dels af den Grund at Hartkornsansættelsen — Kendemærket ved Fordelingen imellem Grupperne — i Mellemtiden er forandret; men det er dog aabenbart, at vi atter i de senere Aartier have haft en særdeles livlig Udstykning af Jorden, og den derved foraarsagede Tilvækst i Ejendommenes Antal kommer ganske som før i alt overvejende Grad det mindre Landbrug til Gode. Denne Udvikling, der i Modsætning til den tidligere væsentligst skyldes det private Initiativ, er baaren frem til Trods for de Baand, der hæmme Udstykningen.

Aarsagen til den enorme Fremgang i Antallet af smaa Landbrug maa søges i den senere Tids Konjunkturer, hvis Krav paa intensiv Drift og paa Overgang fra Kornproduktion til Frembringelse af animalske Produkter har givet det mindre Landbrug meget betydelige Fortrin fremfor det store, og Driftsstatistikken viser, at de mindre

Landbrug ikke alene ere videst fremme med Hensyn til at faa Jorden opdyrket, men den dyrkede Jord anvendes ogsaa langt mere intensivt og tidssvarende, end Tilfældet er paa de større Landbrug.

Denne Opfattelse bevises klart af hosstaaende Tavle, der fremdrager nogle faa karakteristiske Træk fra Driftsforholdene paa i alt 3254 Ejendomme i Salling — en Landsdel paa c. 9 geografiske Kvadratmil. Disse Ejendomme ere ordnede i ni Grupper efter Størrelsen af det tilliggende Areal (jvf. Kolonnerne 1 og 2).

1		2		3		4		5		6		7	8	9
Ejendommens		Kornarealet		i % af		Andet besaaet Areal		i % af		Det dyrkede		Græslejets	Driftsomløbets	
Antal	Størrelse i Td. Ld.	det hele Areal	det dyrkede Areal	det hele Areal	det dyrkede Areal	det hele Areal	det dyrkede Areal	Areal i % af det hele Areal	Varighed i Aar	Varighed i Aar				
520	højest 1	11,8	33,8	13,7	41,2	33,4	—	—						
78	1— 2	33,9	46,6	12,3	16,9	72,8	1,9	6,5						
190	2— 4	41,8	48,8	11,4	13,5	84,7	2,4	7,8						
483	4— 8	42,4	49,5	9,8	10,8	85,6	2,4	7,6						
612	8— 16	38,1	48,8	7,6	9,6	78,8	2,6	7,9						
517	16— 32	36,3	48,0	6,5	8,5	75,7	2,8	8,0						
474	32— 64	35,5	47,6	5,4	7,2	74,5	3,0	8,3						
308	64—128	33,4	46,0	4,0	5,5	72,6	3,1	7,9						
72	over 128	28,9	43,5	4,1	6,1	66,5	3,8	8,9						

Med Hensyn til Spørgsmaalet om, paa hvilke Ejendomme man er naaet til at faa det forholdsvis største Areal opdyrket, viser Kolonne 7, at Gruppen paa 4—8 Td. Ld. er den fremmeligste, og jo længere man fjerner sig fra denne Størrelsesgruppe, des daarligere stiller Forholdet sig. Med Hensyn til Driftens Intensitet henvises særligt til Kolonnerne 8 og 9, der vise, at baade Græslejets og Driftsomløbets Varighed tiltage samtidigt med Ejendommens Størrelse. Endvidere vise de mere specificerede Tal, at de mindre Ejendomme i langt højere Grad end de store ere inde paa Dyrkningen af Grøntfoder og Foderroer, saa man fuldt ud tør slaa fast, at Rotationen foregaar hurtigere, og at Driften er mere intensiv paa de mindre Landbrug end paa de store, og paa Kvægavlens og den animalske Produktions Omraade er det lille Landbrug i endnu højere Grad det store Landbrug overlegent.

Dette Resultat — at de smaa Landbrug ikke alene ere de »videst« drevne, men tillige de »bedst« drevne — er bekræftet ved lignende Undersøgelser fra alle Landets Egne, saavel fra Landets bedste som fra dets daarligste Jorder, og i Praksis viser det sig da ogsaa, at det er de mindre Jordbrugere, der for Tiden klare sig bedst og gaa frem i Velstand, medens de store Landbrug stagnerer eller maaske snarere gaa tilbage i Ydeevne.

Dette gunstige Resultat for de smaa Landbrug er for en ikke ringe Del opnaaet derved, at Andelsbevægelsen, f. Eks. Andelsmejerier og Andelsslagterier, har muliggjort det for de smaa Ejendomsbesiddere i vid Udstrækning at drage Fordel af den moderne Stordrift uden derved i nogen Maade at svække den lille Bedrifts Selvstændighed.

Den voldsomme Jordudstyknings, der i Løbet af 100 Aar har bragt Antallet af mindre Landbrug op til det ottedobbelte, har saaledes tilfulde godtgjort sin Berettigelse; thi samtidig med denne Udvikling har den mindre Jordbruger hævet sig fra sin tidligere fortrykte Stilling, hvor han nærmest kun eksisterede for at være til Hjælp paa de store Ejendomme, til nu selv at være bannerførende for dansk Landbrug — han er efterhaanden i større og større Udstrækning bleven Selvejer og er nu en Mand, der saa vel som nogen søger sin Udvikling paa Højskoler og ved Sammenkomster af forskellig Art, Fællesorganer o. s. v. og sætter sine Standsfæller ind i de kommunale Raad og de lovgivende Forsamlinger.

Samtidigt med denne Udvikling er der imidlertid fremkommet en talrig Klasse af besiddelsesløse Landarbejdere, hvis Kaar efter Landets almindelige Forhold maa kaldes mere end tarvelige, men ogsaa for dem vil Tiden kræve sin Ret, og den Udvikling, der i det forløbne Aarhundrede har hævet Husmændene til en Stand af Rang, vil forhaabentlig i det kommende drage Landarbejderne med. Man har lært at skatte det lille Landbrugs Fortrin fremfor det store, og Tanken om at hæve Landarbejderen, saa ogsaa han bliver Husmand — maaske endog ved Udstykning af større Gaarde — har alt givet sig stærke Udtryk i en Række Lovforslag og sidst og kraftigst i den nu vedtagne Lov af ²⁴/₃ 1899, hvorefter Staten forsøgsvis kan yde driftige Landarbejdere billige Laan til Erhvervelse af Hus og Jord — — betydningsfulde Varsler om Udviklingens Gang i den kommende Tid.

N. P. JENSEN.

3. SKOVBRUG.

Danmark har længe været et af de skovfattigste Lande i Europa. Medens henved 30 % af Verdensdelen er dækket af Skov, har vort Land, selv efter den sidste Menneskealders store Skovanlæg, kun 7 % Skov, og Danmarks Skovareal udgør kun en Tusindedel af Europas. Disse Tal forklare mange Ejendommeligheder ved vort Skovbrug. Dets Grundlæggelse i sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede skyldes ikke Ønsket om at udnytte et stort, fra Fortiden overleveret Naturgode, bestaaende af værdifulde Træmasser; den Drivfjeder, som bragte Landets ledende Mænd ind paa at forbedre Behandlingen af vore ødelagte Skove, var Frygten for, at vi skulde lide Mangel paa to af de mest uundværlige Varer: Gavntre og Brænde. Samtidig nærrede man det

Ønske at bringe den skovklædte Jord, der for en stor Del henlaa næsten uproduktiv, til at give Udbytte, og man vilde gennem Anlæg af Skov paa øde Jorder opnaa, at Pengene blev i Landet, medens de længe havde været anvendte til Indkøb af fremmed Træ.

Frugten af denne Udvikling, der har fortsat sig i det 19de Aarhundrede, er, at den overvejende Del af Landets ældre Skovgrund nu maa regnes for at være produktivt Areal, hvis Netto-Udbytte mangan Gang endog kan maale sig med det, man opnaar i store Landbrug. Dog ville vore Skove i en overskuelig Fremtid langtfra kunne forsyne Landet med det fornødne Træ; store og stedse stigende Mængder indføres fra fremmede Lande, til Dels vel Arter, der ikke kunne vokse i Danmark, men dog især Fyr, Gran, Eg og andre mellemeuropæiske Træarter, der ogsaa forekomme i vore Skove. For den store europæiske Træhandel er Forandringer i vort Skovareal selvfølgelig uden kendelig Betydning.

Medens Skovdrift mange Steder i Europa er en fuldt saa vigtig Næringsvej som Agerbrug, regnes Danmarks Skove selv i den officielle Statistik ikke til det dyrkede Areal, og store Dele af Befolkningen, der omfatte Skovene som Naturgenstand med Interesse og Kærlighed, forstaa kun ufuldkomment, at Skovbrug er en Næringsvej, der bringer eller vil bringe en ikke ganske lille Del af Landet til at give Udbytte. Paa den anden Side bevirker netop Landets Fattigdom paa Skove, at disse kunne drives forholdsvis intensivt, fordi vi kunne sælge næsten alle Slags Træ, selv ganske smaa Stykker der i skovrige Lande ofte ere ganske værdiløse.

Det *Gennembrud i Driften af vore Skove*, der foregik i anden Halvdel af det 18de Aarhundrede, i Oplysningstiden, tog sin Begyndelse i Frederik V's sidste Regeringsaar. Fra 1763 til 1770 gennemførte den danske Overjægermester C. C. v. Gram i Forening med Tyskeren J. G. v. Langen »den nye Indretning« af Nordøstsjællands Statsskove, hvor den gamle spredte Plukhugst blev afløst af Hugst paa større samlede Flader, som derefter bleve tilplantede eller tilsaæede. Samtidig indførte man de fire vigtige mellemeuropæiske Naaletræer: Rødgran, Ædelgran, Lærk og Skovfyr, ligesom man søgte at frede de unge Skovanlæg og at afløse de trykkende Servituter. Disse Forsøg mislykkedes imidlertid til Dels; det var ugørligt at frede Skovene, før man havde gennemført de store almindelige Landboreformer: Fællesskabets Ophævelse og Indførelsen af Markfred, der falder i de sidste 20 Aar af Aarhundredet. Allerede inden 1800 var Statens og en meget stor Del af de private Skove udskiftede og underkastede en regelmæssig Behandling. Statsskovbruget blev ordnet ved Forordningen ^{18/4} 1781, der til Dels gælder endnu; 1786 grundlagde man en Skovbrugsundervisning (S. 335), og endelig bragte Forordningen ^{27/9} 1805 »om Skovenes Udskiftning,

Vedligeholdelse og Fredning i Kongeriget Danmark« strenge Regler for Behandlingen af de Skove, der ikke vare i Statens Eje. Hvis de ikke bestod af Underskov (Kratskov), skulde de udskiftes i Løbet af 5 Aar: Kreaturgræsning og skaanselløs Hugst blev forbudt, og Køberen af en Skov maatte i de følgende 10 Aar ikke uden Regeringens Tilladelse hugge andet i Skoven end »til hans egen og hans Godeses Fornødenhed«, der ganske vist for hundrede Aar siden var større end nu. Tilsynet med Skovene skulde dels føres af Amtmændene, dels af forstkyndige Mænd, som Regeringen udsendte, og som tillige skulde vejlede Ejerne ved Skovens Behandling.

Selve Udskiftningen og Indfredningen medførte imidlertid en anselig Formindskelse af Skovarealet; Græsningsretten blev betragtet som en Servitut, for hvis Afløsning der blev ydet et anseligt Vederlag af Skovgrund, i Regelen de Strækninger som bar mindst og daarligst Skov, og som nu bleve udlagte til Ager eller Græsgang. Udskiftningen i Forening med de store Domænesalg omkring 1770 og den livlige Udstykning (Herregaardsslagtingen) ved Aarhundredskiftet bevirkede, at Skovarealet gik ned fra c. 500 000 til 300 000 Td. Ld., og i Slutningen af det 18de Aarhundrede ejede Staten af Skov kun c. 35 000 Td. Ld. i Nørdøstsjælland samt nogle Smaastrækninger paa Bornholm og i Ods herred. Samtidig indtog man imidlertid betydelige Strækninger øde Jord til Skovanlæg, dels jyske Heder (se ndf.), dels dæmpede Sandflugtsarealer i Nordsjælland og magre Agerjorder eller Overdrev i forskellige Egne af Landet; en Række Godsejere fulgte Regeringens Eksempel paa dette Omraade. Desuden blev Statsskovenes Areal udvidet noget ved Tilbagekøb af solgte Skove paa Falster og i Sydøstsjælland.

I Skovbrugets Teknik foregik der en livlig Udvikling, under Paavirkning ikke blot fra Tyskland men ogsaa fra Frankrig og England. Paavirkningen foregik dels gennem Litteraturen, dels ved at danske Skovbrugere gjorde Rejser til Udlandet, dels og ikke mindst gennem indvandrede Skovbrugere, der især kom fra Hannover. Først og fremmest maa nævnes G. W. Brüel (1752—1829), der i mange Aar var Overførster i Nordsjælland, dernæst G. C. Ulrich, samt fra en lidt senere Tid G. F. E. Sarauw og C. V. Oppermann. Forordningen af 18/4 1781 siger, i Overensstemmelse med Tidens hele Retning, at ved Skovens Opelskning »skal der fornemmelig stræbes, at følge og undersøtte Naturen i dens Virkninger«; derfor anvendte man, i Modsætning til den ældre Tids Plantninger, fortrinsvis Saaning og om muligt Selvsaaaning fra Træerne, idet man ved en saakaldet Besaaningshugst lyszede jævnt i en større Del af Skoven. Samtidigt med, at der fortrinsvis blev lagt Vægt paa Dyrkningen af Landets egne Træarter, forsøgte man ogsaa at indføre mange Arter fra Udlandet; allerede Gram havde gjort Bekendtskab med Weymouthsyrren, nu indførte man ogsaa

Hvidgran, Balsamgran og Bjergfyr. Medens Frembringelsen af Ungskov foregik omtrent paa samme Maade som i Udlandet, afveg den senere Behandling væsentligt fra, hvad vi kunde lære i det sydligere Mellemeuropa. Det er først og fremmest den bekendte Godsejer, Geheimestatsminister Greve Christian Ditlev Frederik Reventlow, f. 1748, d. 1827, hvem vi skyldte vor ejendommelige stærke Udhugning. Han mente, at Træerne vilde trives bedre, naar de bleve stillede mere frit, end man plejede; takket være den stærke Tilvækst vilde de allerede i en forholdsvis ung Alder opnaa den Tykkelse, der krævedes til sædvanlige Anvendelser, og Udbyttet vilde stige, saa at Skovdrift blev en fordelagtig Næringsvej; naar dette først stod klart for Ejerne, vilde de ikke mere ødelægge Skoven, men frede og forbedre den. Disse Anskuelser, der afvege stærkt fra de almindelige, fremsatte Reventlow allerede 1811 i Videnskabernes Selskab, og en udførlig Fremstilling, paa hvilken han arbejdede til sine sidste Leveaar, udkom 1879 med Titelen »Forslag til en forbedret Skovdrift«. Tiden omkring 1800 bragte i det hele en forholdsvis anselig Litteratur om Skovbrug; blandt Forfatterne maa foruden Reventlow og G. W. Brüel nævnes A. C. H. Niemann, Lærer ved Forstakademiet i Kiel, Botanikeren E. N. Viborg, den nordsjællandske Forstmand M. G. Schæffer og Nationaløkonomen Chr. Olufsen.

Fremgangen i det praktiske Skovbrug fik en mægtig Støtte i den almindelige Velstand og Blomstring, der udmærkede Næringslivet omkring Aar 1800. Forbruget var stort og Priserne vistnok gennemgaaende høje. Krigen 1807—14, Statsbankerotten og den store Landbrugskrise, der begyndte c. 1819, ændrede fuldstændigt disse Forhold; Landets Fattigdom trykkede i den følgende Menneskealder Skovbruget stærkt, og da der alter henimod Aarhundredets Midte kom bedre Tider for Landbruget, bidrog dette, skønt Tiden ingenlunde manglede dygtige Skovbrugere, foreløbig snarest til, at Skovbrug kom til at staa ikke blot som noget underordnet, men tillige som noget ufordelagtigt; det blev den almindelige Opfattelse, at man ikke burde dyrke Skov, hvor der kunde gro Korn. Paa den ene Side affødte disse Meninger Forslag til Ophævelse af »Skovtvangen«, fremsat 1866 af daværende Indenrigsminister J. B. S. Estrup, hvorved man haabede at fremkalde Skov-anlæg i de magre skovblottede Egne, medens de Skove, der stode paa god Jord, bleve ryddede, altsaa en »Skovflytning« i stor Stil. Paa den

275. Christian Ditlev Frederik Reventlow. Efter Maleri af Jens Juel.

anden Side søgte man at faa afhændet Statsskovene, hvis Drift det kun delvis var lykkedes Rigsdagen at faa reformeret. Samtidig var Omdriften i Skovbruget Genstand for mange Forhandlinger, idet mange mente som Reventlow og hans Arvetager C. V. Oppermann, at Skoven ved at fældes i en yngre Alder kunde give en højere Rente af sin Værdi. Paa sidstnævnte Omraade har Tiden gradvis bragt nogen Forandring, medens den i 1805 indførte »Skovtvang« stadig bestaar, og kun en ringe Del af Statsskovene ere afhændede. Ogsaa Skovenes Beskatning, der omkring Aarhundredets Midte var Genstand for stærke Angreb, er i Hovedsagen uforandret. Et væsentligt Fremskridt skete der, da Undervisningen (S. 336) 1832 blev omordnet og flyttet til Hovedstaden. De værdifuldeste Skovbrugsskrifter fra Midten af Aarhundredet, hvis Litteratur i øvrigt er lidet omfattende, skyldes C. V. Oppermann, dog tilhører ogsaa J. Fr. Hansens »Et Afsnit af Læren om Skovbrugets Økonomi«, der fremkom 1877 som Udtog af hans efterladte Forelæsningsoptegnelser, nærmest denne tidligere Tid. Blandt de Forskere, der have studeret Skovnaturen, indtager Botanikeren Chr. Th. Vaupell, f. 1821, d. 1862, en fremragende Plads. Hans Hovedværk »De danske Skove« (udkommet 1863, altsaa efter Forfatterens Død), der giver en ypperlig Skildring af Kampen mellem Træarterne, særlig Bøgens Kamp med Egen, er et i mange Hensender enestaaende Arbejde, der sikrer ham en Plads blandt vore mest fremragende Botanikere.

Den sidste Menneskealder har bragt en stærk Udvikling i Skovbruget. En omfattende Virksomhed for Skovplantning paa Heder og andre øde Jorder har atter bragt vort Skovareal op til c. 500 000 Td. Ld. (S. 13), og denne Stigning vedvarer stadig (se nedenfor). Paa den anden Side bestræber man sig for at dyrke de ældre Skove saaledes, at de fremtidig kunne give et stort og værdifuldt Udbytte af Gavntræ, medens man ved Behandlingen af de Varer, der i vore Dage komme til Hugst, i stigende Grad tager Hensyn til Købernes Ønsker. Den store Fremgang i vor Trævareindustri har støttet Skovbruget og bragt det ind paa et omfattende Salg underhaanden, ofte til fjerntboende Købere, der fordre Varen tilsendt paa Sælgerens Regning, saaledes at Vejanlæg og Forsendelse, især til Vogns og pr. Jernbane, har faaet en stedse stigende Betydning. Undertiden er en videre gaaende Tilvirkning af Træet, med Haandkraft eller med Maskinkraft, ogsaa knyttet umiddelbart til Skovbruget, som da atter bringes ind paa at holde Lager og Udsalg fra Tømmerplads. Paa disse som paa flere andre Omraader har Overfører P. Winge, Frijsenborg, store Fortjenester af Udviklingen, medens en Række udmærkede Skovdyrkere, blandt hvilke maa nævnes Skovriderne H. C. Ulrich og C. H. Schrøder samt Forstinspektør Hauch, have udviklet Teknikken for Skovanlæg og Skovens senere Pleje, Udhugningen. Hededyrkerne omtales nedenfor.

Haand i Haand med Fremgangen i de enkelte praktiske Skovbrug gaar en Bestræbelse for ved Organisation og Samvirken at løse de Opgaver, som den enkelte ikke kan magte. Til Varetagelse af Skovbrugets Interesser er der 1888 stiftet en Dansk Skovforening, som har fundet Tilslutning hos den overvejende Del af Landets store Skovbesiddere, og som allerede ved mange Lejligheder har vist sin Evne til at repræsentere Skovbruget over for Statsmyndigheder og private Forbrugere af Træ. En Række til Dels meget vigtige Spørgsmaal vedrørende Skovbrug har været Genstand for Foredrag og Diskussion ved Landmandsforsamlingerne og i Aarhundredets sidste Fjerdedel ved særlige Skovbrugsmøder; hertil kommer, især siden 1888, smukke og fyldige Skovbrugsudstillinger ved Landmandsforsamlingerne. Undervisningen er blevet omordnet og udvidet (S. 339), og en efter danske Forhold ret fyldig Udvikling af Litteraturen begyndte med det af P. E. Müller (S. 338) udgivne Tidsskrift for Skovbrug (Bd. I—XII, 1875—91), der bl. a. indeholder Udgiverens grundlæggende Studier over Skovjord I—II (senere oversatte paa Fransk og Tysk), hans »Omrids af en dansk Skovbrugsstatistik« og hans Iagttagelser »Om Bjergfyren«; fremdeles smukke Studier over Træernes Tilvækstgang m. m. af Matematikeren J. P. Gram, samt E. Rostrups (S. 339) omfattende Undersøgelser over Skovtræernes Sygdomme i Danmark, hvoraf en samlet udførlig Fremstilling kan ventes i 1901. J. E. V. Boas (S. 340) har i sin »Dansk Forstzoologi«, 1896—98, ligeledes bygget paa et indgaaende Studium af danske Forhold. Under Redaktion af W. Gyldenfeldt er udkommet værdifulde »Statistiske Oplysninger om Statsskovene i Danmark« (1888, 1889) medens A. Oppermann i Tidsskrift for Skovbrug har givet »Bidrag til det danske Skovbrugs Historie 1786—1886« og sammen med ovennævnte L. A. Hauch har paabegyndt Udgivelsen af en »Haandbog i Skovbrug«. 1889 begyndte C. V. Prytz og A. Oppermann Udgivelsen af Tidsskrift for Skovvæsen, som fra 1893 udgives af Prytz alene, og som er Organ for Dansk Skovforening.

Den nuværende Tilstand. Skovenes Størrelse og deres Fordeling over de enkelte Amter er omtalt i Indledningen (S. 13, jfr. Kortet over Arealets Benyttelse). I Forhold til Befolkningen (1890) har Jylland mest Skov, nemlig pr. 1000 Indbyggere 280 Td. Ld., medens det tilsvarende Tal er for Øerne 182, for hele Danmark (uden Færøerne) 225. Naar man kun regner med Landbefolkningen, bliver Tallene 349, 331 og 341. En stor Del af de ældre Skove paa Øerne og i Østjylland staa paa god eller middelgod Jord; dog er den ofte mere mager, bakket eller stenet end de omgivende Agre og Enge. De nye Skovanlæg findes overvejende paa Jorder, som Agerbruget ikke med Fordel kan dyrke. Medens Skovarealet i Jylland nu er betydelig større end Øernes, have disse indtil Midten af det 19de Aarhundrede haft

dobbelt saa megen Skov som Halvøen. De nye Skovanlæg have ikke blot fremkaldt en jævnere Fordeling af Skovene i Forhold til Landsdelenes Areal og Befolkning, men have ogsaa skaffet de magre vindudsatte Egne Skov uden nogen nævneværdig »Skovflytning«. Fra 1861 til 1896 voksede Øernes Skovareal med 2 □ Mile, medens Jyllands tiltog 15 □ Mile. Vore Skove ere gennemgaaende smaa og lide derfor meget af Vinden, men paa den anden Side lettes Afsætningen ved deres spredte Beliggenhed. Kortet viser, at Fordelingen inden for den enkelte Landsdel er temmelig jævn; selv af saa smaa Dele som Herreder ere ingen skovløse, og det skovrigeste, Holbo Herred i Nordøstsjælland, har kun 26 % Skov. I mange Sogne findes der ingen Skov, men paa den anden Side er en Skovprocent af 30—50 ikke sjælden; Esbønderup og Tibirke Sogne, begge i Nordøstsjælland, have endog c. 60 % Skov; det ene Sted er den en Rest af Fortidens gamle naturlige Skove, det andet Sted er den frembragt ved Menneskehaand paa gamle Sandflugtsstrækninger (Tisvilde).

Nøjagtig Oplysning om Ejendomsforholdene mangler. Af de 488 000 Td. Ld., der fandtes i 1896, tilhørte omtrent 28 % Staten, men heraf var den ene Fjerdedel dog vestjydske Klitplantager; c. 7 % ejedes af Stiftelser, Kald og Selskaber, c. 3 % af Kommuner, medens 17 % tilhørte Ejendomme med fideikommissariske Baand, og Resten, c. 45 %, fri private Ejere. Statsskovene findes især i Nordøstsjælland, paa Bornholm og i Vestjylland; Stiftelsers Skove især paa Sjælland; Kalds og Selskabers især i Jylland; Kommuners Skove især paa Bornholm, i Vestjylland og ved nogle Købstæder i andre Egne af Landet, medens Skove tilhørende Ejendomme med fideikommissariske Baand fortrinsvis findes paa Øerne og i Østjylland. Bornholm og Østsjælland ere vistnok de Landsdele, der ere forholdsvis fattigst paa fri privat Skovejendom.

Driftsformen i de danske Skove er som oftest Højskov med regelmæssige samlede Hugstflader. En Del Skove, især paa Halvøen, drives dog i en Slags Plukhugst eller Holmehugst, saaledes at For yngelsen optræder pletvis spredt over større Strækninger. Mellemskov forekommer kun sjældent, og Landets ubetydelige Lavskovsareal formindskes stadig.

En ikke ringe Del af det til Skovdrift henlagte Areal er ubevokset; det med Træer bevoksede Areal, 437 000 Td. Ld., fordelte sig 1896 paa følgende Maade til de enkelte Træarter:

	I alt Td. Ld.	Af 100 Td. Ld. var		
		Bog	Andre Lovtr.	Naaletr.
Øerne	218 000	57	20	22
Jylland	220 000	31	16	53
Danmark	437 000	44	18	38

Medens Løvtræerne, i hvert Fald siden 1881, have beholdt deres Areal omtrent uforandret saavel paa Øerne som i Jylland, er Naaletræarealet i Løbet af 15 Aar vokset c. 40 % paa Øerne, c. 150 % i Jylland, c. 100 % i Danmark. Forholdsvise ere Løvtræerne altsaa aftagne, medens Naaletræprocenten er steget stærkt.

Bøgen er endnu den mest udbredte Træart i de danske Skove (19 □ Mile), men medens den rimeligvis længe vil hævde denne Plads paa Øerne, er det muligt, at det tiltagende Naaletræareal i Jylland vil gøre Rødgranen eller Bjergfyrreren til denne Landsdels, ja maaske endog til hele Landets Hovedtræart. Af andre Løvtræer er Egen det mest udbredte, men den dækker dog næppe mere end 2—3 □ Mile. Resten af Løvtræarealet er bevokset med Æl, Birk, Ask, Ahorn, Avnbøg, Ælm, Lind, Bævreasp, og forskellige Buskvækster af hvilke Hassel og Hvidtjørn ere de mest udbredte.

Rødgranen er i de gamle Skovegne vort mest udbredte Naaletræ (c. 10 □ Mile), ja det eneste der nogenlunde almindeligt forekommer i store samlede Bevoksninger. I en Del af Hedeskovene vil den blive Hovedtræet, men i de Egne, hvor den længe har været dyrket, er den ikke sjældent angrebet saa stærkt af Svamp (Rodfordærveren, *Polyporus radiciperda*), at vi enten maa gaa over til at dyrke Løvtræer eller lade Ædelgranen blive det fremtidige Hovedtræ. Denne værdifulde Træart, der trives godt i vort Klima, angribes imidlertid stærkt af Hjortearterne og findes derfor som ældre Bevoksninger af nogenlunde anseeligt Omfang kun paa Bornholm, hvor disse Dyr tidligt bleve udryddede (S. 23). Skovfyrreren forekommer ligeledes overvejende som Smaapletter rundt om i de gamle Skove, men den har tillige faaet en noget mere herskende Plads i de nye Skovanlæg paa Øernes og Østjyllands lette sandede Jorder, medens den i Vestjylland næsten fuldstændig er gaaet til Grunde, rimeligvis dræbt af Svampen *Lophodermium pinastri*, der vel ogsaa optræder i andre Dele af Landet, men ikke saa skadeligt, vistnok paa Grund af klimatiske Forskelligheder. Ogsaa Lærk og Weymouthsfyr lide stærkt under Angreb af Snyltesvampe, men forekomme dog i de fleste af Landets gamle Skovegne. Paa magre, tørre Jorder har Hvidgranen fundet en ikke ringe Udbredelse, og den vil rimeligvis med Tiden blive Hovedtræet i den omfattende vestjydske Hegns- og Læplantning. Langt større Anvendelse har man dog siden 1870 gjort af Bjergfyrreren (c. 5 □ Mile), der udgør den overvejende Del, ikke blot af de vestjydske Klitskove, men ogsaa af mange Hedeskove, hvor den dels kultiveres i ren Bevoksning paa Steder, der ere meget magre eller stærkt udsatte for Vinden, dels i Blanding med Rødgran, som den vistnok ikke sjældent vil underkue, dels endelig som Forkultur under hvis Skærm man senere kan indbringe mere værdifulde Træarter.

Vore Skoves Aldersforhold ere langt fra saa regelmæssige, som de burde være efter et Aarhundredes regelmæssig Drift. Afvigelserne skyldes vel til Dels Fortidens Skovtilstande og de store Udvidelser ved nye Skovanlæg, men ogsaa ofte Fejlgreb ved Skovdriften, særlig ved Foryngelsen. Naar alle Træarter tages under eet, var i 1896 en halv Snes % Skov over 100 Aar. For Bøg er Omdriften sædvanlig 100, for Eg 120 Aar, for de andre Træarter lavere, ja for Rødgran gaar den endog i nogle Egne ned under 30 Aar, som Følge af de høje Priser paa Smaastammer af denne Træart. I Overensstemmelse med disse lave Omdrifter tilkultiveres der aarlig en meget stor Del, omtrent 1,8% af det Areal, der forud har baaret Skov. Af Kulturmaaderne er Plantning med udpriklede 3—5 Aar gamle Planter mest benyttet, saavel ved Løvtræerne (henved 50%) som især ved Naaletræerne (85%); Frøbedsplanter anvendes paa 15% af Løvtræernes, 12% af Naaletræernes Kulturareal. Ved Saaning, kunstig og naturlig, kultiveres Egen overvejende og Bøgen for en stor Del, Birk, Ædelgran, Skovfyr og Bjergfyr i kendelig Udstrækning, de andre Træarter næsten aldrig; den eneste Træart, der forynges nogenlunde almindeligt ved Selvsaaning, er Bøgen. 70% af Kulturarealet paa Øerne og 38% i Jylland tilfalder Løvtræerne. Alle disse Tal gælde for de gamle Skovegne; i Heder og Klitter kultiveres næsten kun Naaletræ, aldeles overvejende ved Plantning af udpriklede Planter.

Vore Skoves samlede Udbytte af Ved kan anslaaes til 30 Mill. Kubikfod, hvoraf $\frac{2}{3}$ fra Øerne, $\frac{1}{3}$ fra Jylland. c. 9 Mill. Kbf. er Gavntræ, Resten Brænde. Paa Øerne og i det sydøstlige Jylland svinger det aarlige Udbytte pr. Td. Ld. træbevokset Areal omkring 100 Kbf. Af denne Vedmasse bliver 7% udleveret uden Betaling, medens 80% sælges til Omegnen, overvejende ved Auktion, og 13% uden for denne, næsten alt underhaanden. Et Par % sælges paa Roden, og 4% oparbejdes med Haandkraft eller (i større Udstrækning) med Maskinkraft; Resten, altsaa den overvejende Del af Udbyttet, sælges opskovet som hele Stammer, Kævler, Klodse, Favne og Bunker.

Arbejds- og Arbejderforhold. Den samlede Mængde menneskeligt Arbejde, der anvendes i større Skovbrug paa Øerne og i det sydøstlige Jylland, er omtrent 6000 Dagværk pr. 1000 Td. Ld. En halv Snes % er kvindelig Arbejdskraft; Resten udføres aldeles overvejende af voksne mandlige Arbejdere. Disse ere for en meget stor Del fast knyttede til Skovbruget, saaledes at de have fuld Sysselsættelse i Vinterhalvaaret, men en Del Frihed til at søge Arbejde uden for Skoven i Sommermaanederne; de fleste ere selvstændigt bosiddende Folk. Af de faste Arbejdere (Mænd) er kun 3% under 25 Aar, 68% 25—50 Aar, medens 11% er over 60 Aar. Disse Tal vidne om, at Skovbruget kun sjældent har forstaaet at drage de ganske unge Arbejdere til sig, medens det

paa den anden Side kan sysselsætte de gamle. Arbejdstiden svinger mellem 8 Timer i Vinterkvarartalet, 10 Timer i Sommerkvarartalet; gennemsnitlig er den c. 9 Timer og næsten ens ved daglønnen og Akkordarbejde; Overarbejde, Nattearbejde og Søndagsarbejde er saa godt som ukendt, og Arbejdsløshed spiller kun en underordnet Rolle. Dagsfortjenesten for en jævnt flink, fast, mandlig Arbejder er omtrent 180 Øre, næsten ens paa alle Aarstider. Den aarlige Fortjeneste for en saadan Arbejder kan (1896) regnes at være: rede Penge fra Skovbruget 407 Kr., Emolumenter fra Skovbruget 38 Kr.; ved anden Virksomhed 90 Kr.; i alt 535 Kr., hvilket vistnok er noget mere, end hvad en almindelig Landarbejder i Virkeligheden tjener. Skovarbejdet er sundt, temmelig afvekslende og ikke meget farligt, men dets Udførelse hindres undertiden ved Uvejr.

Skovbruget har hidtil haft rolige Arbejderforhold; Strejke, Lock-out o. lign. Kampmidler have kun spillet en ganske underordnet Rolle. Dette skyldes næppe alene de ovenfor fremstillede Forhold, men ogsaa den Omstændighed at Arbejdernes umiddelbare foresatte, i Modsætning til hvad der ofte gælder for det store Landbrug, ere fast ansatte, gennemgaaende ikke ganske unge Mænd, og disse Stillinger ere undertiden Førfremmelsesposter for dygtige Arbejdere, noget der oftest mangler i Landbrug, men haves i Haandværk og Industri.

Den overvejende Del af Skovbrugets Arbejde udføres med Haandkraft; Maskiner have hidtil næsten kun fundet Anvendelse ved den videregaaende Tilvirkning, og Hestekraft benyttes i Hovedsagen kun ved Transport og ved Jordens Bearbejdning.

Skovbrugets Stilling og Opgaver i Fremtiden. Danmark vil næppe nogen Sinde blive et skovrigt Land. I Løbet af en Menneskealder vil vort Skovareal rimeligvis vokse til 70 □ Mile, altsaa 10 % af Landet, men selv om det engang skulde naa en Størrelse af 100 □ Mile, svarer dette dog kun til Skovprocenten 14, altsaa langt mindre end i de fleste europæiske Lande. Om end vort Skovbrug altid vil indtage en beskedent Plads blandt Landets Næringsveje, saa vil det dog have en stigende Værdi, netop ved sin Evne til at supplere de andre Jordbrug og afgive Raamener for Haandværk, Industri og Bygningsvæsen. Skovbruget kan udnytte de magre, bakkede og stenede Jorder, det træder derved i Landvindingens Tjeneste, og ikke mindst gælder dette om den Læplantning, der i nyere Tid er udgaaet fra Skovbruget. Jo stærkere Landet opdyrkes, jo mere værdifulde Afgrøderne og Husdyrene blive, desto bedre kan det betale sig at skærme dem mod Vinden. Jo højere Kulturen stiger, og jo tættere Bebyggelsen bliver, desto mere vil man lære at sætte Pris paa Skovnaturen, desto bedre vil man forstaa at nyde dens Ro, dens Skønhed og dens Sundhed. Med vor Tids Teknik er det muligt at anlægge Lystskov næsten under alle Forhold. Ja, selv

paa de skovblottede Færøer kan man rimeligvis opelske Træer, naar der blot vælges Arter, som kunne modne deres Sommerskud i den kølige, fugtige Luft, saaledes at de kunne taale den milde Vinter, og naar Plantningerne sikres mod at ødelægges af Husdyrene.

Hvor meget end vort Skovbrug i teknisk Henseende er gaet fremad, er der dog endnu Mulighed for store Fremskridt. Den Viden, der alt findes hos Foregangsmændene, maa spredes ud i videre Kredse, og talrige Spørgsmaal vente endnu paa deres Løsning. Særlig paa Omraadet: Arbejderforhold foreligger der vigtige Opgaver; vi maa lære at knytte de unge til Skovbruget og at dygtiggøre dem; naar Dagværket bliver større og bedre end før, bliver det overflødigt at forhøje Akkordlønnen og overkommeligt at forhøje Daglønnen. Skovbruget trænger lige saa stærkt som enhver anden Virksomhed, der bygger paa Iagttagelser, Undersøgelser, Forsøg og Erfaringer, til et tidssvarende Forsøgs-væsen af lignende Beskaffenhed som det, der er organiseret rundt om i Udlandet, og dette er ikke den eneste Opgave, hvis Løsning paaatrænger sig Lovgivningsfaktorerne. Alle ere enige om, at en Omordning af Statsskovenes Bestyrelse er højst fornøden, og mange ønske, at den hundrede Aar gamle Lovgivning for de private Skove maa blive ændret paa tidssvarende Maade, saaledes at Baandene formelt blive mindre stramme, samtidig med at de Skove, der skulle bevares, til Gengæld sikres effektivt mod Vanrøgt og Tilintetgørelse, og der tilbydes Ejerne, hvad man allerede 1805 lovede dem, Vejledning ved Skovens Behandling. For de allerfleste Skovbrugere staar det vistnok som utvivlsomt, at disse og mange andre Fremskridt havde mest Udsigt til at virkeliggøres, naar hele den overordnede Statsadministration paa Skovbrugets Omraade blev samlet under een Mand, hvis Opgave kun var den ene: Omsorgen for de danske Skove og det danske Skovbrug.

A. OPPERMANN.

4. HAVEBRUGET I DANMARK

er i det forløbne Aarhundrede undergaaet en saa gennemgribende Forandring som næppe noget andet Fag. Ved Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede henregnedes Havebruget i den almindelige Opfattelse til de skønne Kunster. Professor i »Filosofi og de skønne Videnskaber« ved Kiels Universitet C. C. L. Hirschfeld skrev bindtykke Værker om Havekunstens Teori, Digtere skrev »Ode til mine Urtepotter«, og alle Datidens dannede Klasser satte en Ære i at have Forstand paa Havevæsen. Nutids-Gartneriet derimod kommer Haandværk og Industri betydeligt nærmere end Kunst, og at opfatte Gartneri som Kunst er for den nulevende Slægt et for længst tilbagelagt Stadium. I Stedet for Digteres Oder og Professorers lærde Af-

handlinger om Gartneriets Teori skrive i vore Dage de praktiske Gartnere ud fra Erfaringen i deres Praksis, og medens hin Tids Interesse for Havevæsen blot var en Modesag for et kun forsvindende Mindretal af Rigmænd, er i vore Dage Sansen for Blomster bleven et Allemands-eje, ingen vil undvære Blomster, fordi de indgaa som et vigtigt Led i den Kæde af »små Ting«, der skaber Hjemmenes Hygge og Skønhed. Havebrugets Udvikling i det forløbne Aarhundrede kan i det hele taget intet foregaaende Aarhundrede blot tilnærmelsesvis opvise Magen til.

Ved Skildringen af Landets Havebrug maa der skelnes mellem selve Gartneriet, hvis Udøvere ere faglærte Gartnere, og paa den anden Side det almindelige Havebrug, som er repræsenteret ved Landbrugere og Havevenner, og som er kendetegnet ved den mer eller mindre dilettantmæssige Udøvelse af Havedyrkningen; Gartneriet falder igen i to Grupper, nemlig Handelsgartneriet og Privatgartneriet.

Handelsgartneriet var saa smaat begyndt at komme til Live allerede før Aarhundredets Begyndelse, men at det endnu var sparsomt fremgaar f. Eks. deraf, at en bekendt Landbrugsforfatter fra den Tid omtaler som en Mærkværdighed for Ribe Købstad, at flere der i Byen dreve Gartneri »som Næringsgren«, ligesom han meddeler, at Odense By forsynes med Køkkenurter fra de omboende »Urtegaardsmænd«. Allerede gennem lange Tider havde København dengang faaet sin Forsyning af grovere Køkkenurter fra de til Amager indvandrede Hollændere, og som naturligt var, blev ogsaa København Arnestedet for de første virkelige Handelsgartnerier, der leverede de finere Køkkenurter som Asperges, Sukkerærter, Blomkaal, Jordbær, Artiskok.

Medens der ved Aarhundredets Begyndelse næppe fandtes 50 Handelsgartnere i hele Landet, er der nu over 2000, hvis Omsætning kan anslaaes til 50 Mill. Kr. aarligt, medens det tilsvarende Tal fra Tiden omkring Aar 1800 næppe kan sættes til mere end 50 000 Kr., og for et enkelt af Datidens større Handelsgartnerier fremhæves det som et Vidnesbyrd, hvor indbringende en saadan Forretning kunde være, at den »skal afsætte for 600 Rigsdaler aarligt«. Endvidere maa fremhæves, at nu til Dags leve foruden de egentlige Gartnere en stor Mængde Mellemandlere ved denne Produktion.

Forbedrede og mere forcerede Dyrkningsmaader, bedre Redskaber og egen Frembringelse af Planteskoleartikler have været de vigtigste Midler til Gartneriets Udvikling. Tillige maa nævnes at for 100 Aar siden blev der fra de kongelige Haver og fra botanisk Haves Gartnere drevet Handel med Frø og Havesager. Denne usunde Konkurrence er nu ophørt. Til Gengæld har Udviklingen medført, at der nu øves et ikke ringe Tryk fra Herregaardsgartneriernes Side, idet disse nu til Dags næsten alle sammen drive Handel med Haveprodukter.

Udviklingen har tillige specialiseret Gartneriet, saa man i alt Fald

ved København kun har faa blandede Gartnerier tilbage. Der kan skelnes mellem 5 Grene af Handelsgartneriet.

Køkkengartneriet er den ældste Gren af Gartneriet her i Landet, den har holdt sig saa temmelig uforandret i Aarhundredets Løb, kun at Forbruget er stærkt tiltaget særlig for de finere Køkkenurters Vedkommende — navnlig Jordbær er blevet en meget stor Artikel, ligeledes Rhabarber, der først fra 50'erne har vunden almindelig Udbredelse.

Frugtgartneriet viser i Tidens Løb Tilbøjelighed til at glide mere og mere bort fra det fagmæssige Gartneri; efterhaanden som Sansen for Havebrug udvikles kommer denne Gren mere over i de have-dyrkende Landboeres Hænder.

Blomstergartneriet er ubetinget den Gren af Handelsgartneriet, der har taget det største Opsving i den forløbne Tid. Forbruget af Potteplanter er særlig iblandt Bybefolkningen i høj Grad tiltaget, og medens en Forfatter fra Aarhundredets Begyndelse siger, at man i København kunde gaa Gade op og Gade ned uden at se en eneste Potteplante i Vinduerne, saa er Forholdet nu det, at man kun forholdsvis sjældent træffer Familier, der ikke benytter Planter til Udsmykning af deres Værelser; man vil nu have Virkeligheden og ikke nøjes med som før at skrive en »Ode til mine Urtepotter«. Ogsaa Forbruget af afskaarne Blomster er nu meget stort i Sammenligning med tidligere Tiders, og særlig ved Begravelser er dette Forbrug svulmet op til noget uhyre stort. Nutidens billige Samfærdselsmidler og Mangelen af Told paa Haveprodukter har til Følge, at en stor Del af Byernes Forbrug af Blomster i Vintermaanederne dækkes ved Indførsel fra Sydfrankrig og Italien, hvad selvfølgelig er en betydelig Hæmsko for Blomstergartneriernes Omsætning.

Planteskoler fandtes der allerede en Del af ved Aarhundredets Begyndelse, særlig paa Øerne, baade Planteskoler for »vilde Træer« og for Frugttræer. Nu er det dertil anvendte Areal dog flere Gange fordoblet — særlig for Jyllands Vedkommende, hvor den tiltagende Beplantning har nødvendiggjort større Opelskning af forskellige Træsorter.

Frøavl blev ved Aarhundredets Begyndelse almindelig drevet i det smaa; det var nemlig dengang vanskeligt at faa paalideligt og godt Havefrø, og mange Gartnere avlede derfor til eget Forbrug. Nu for Tiden dækkes vel Hovedforbruget af Havefrø ved Indførsel fra Udlandet, men der drives dog navnlig i Omegnen af København en ret betydelig Frøavl, og Verdensmarkedets Forsyning med Frø af Dværg-Blomkaal og Amager-Hvidkaal foregaar fra Danmark. Da Handelen med Kløver-, Græs- og Rodfrugtfrø ved Aarhundredets Midte begyndte at antage et større Omfang var den næsten udelukkende paa Handelsgartnerernes Hænder, men efterhaanden er Forsyningen gaaet over til Engros Handelen og er nu for Tiden næsten uden Betydning for Handelsgartnerierne. Hjemmeavlen af Rodfrugtfrø er efterhaanden

kommet betydelig frem og det vil næppe vare længe før Indførselen af denne Artikel ophører.

Ved Aarhundredets Begyndelse stod Privatgartneriet højt i Haverne ved de kongelige Slotte og de store Herresæder; den Pragt og Luksus som fandtes i disse i fransk Stil anlagte og med Alleer, klippede Hække, Fontæner med Springvand, Statuer o. s. v. forsynede Haver har intet Sidestykke nu til Dags. Denne Periode afløstes af en fra Tyskland indført sentimental Strømning med »Stemmingshaver« med Runestene, Mindetavler, Templer o. s. v. Smukke og velholdte Haver vare en Nødvendighed for alle større Jordejendomsbesiddere, som vilde være paa Højde med deres Tid, og alle Betingelser for Privatgartneriets Trivsel vare til Stede.

Denne Tid er forbi og Hovedparten af hin Tids smukke og stilfulde Herregaardshaver ligger nu hen som Ruiner af svunden Storhed, og drives til Dels som Handelsingartnerier, idet de hyppigt ere bortforpagtede til Gartnere. Paa et med Privatgartneriet nærbeslægtet Omraade nemlig Lystanlægene ved Byerne er der dog sket betydelige Fremskridt; disse Anlæg indtage f. Eks. ved København et Areal af 200 Td. Ld., og ved mange Provinsbyer ere de endnu større i Forhold til Indbyggerantallet. Ligeledes kunne nævnes den senere Tids saakaldte Kolonihaver, hvor den mindre bemidlede Del af Befolkningen for en moderat Betaling kan leje et lille Areal til havemæssig Benyttelse.

Medens Herregaardshaverne florerede for 100 Aar siden, stod den almindelige Befolknings Sans og Interesse for Havevæsen paa et meget lavt Standpunkt. Kun paa ganske enkelte Egne af Landet, som Sydfyen, Falster og Nordsjælland, havde man almindeligt, hvad man kan kalde Haver i Nutidens Betydning, i øvrigt fandtes blot de saakaldte Kaalgaarde omkring ved Bøndernes Huse; i denne Kaalgaard vare de almindeligst dyrkede Planter Kaal (Grønkaal), Kartofler og Gulerødder. Efterhaanden er imidlertid Bøndernes Sans for Havevæsenet vaagnet, og den almindelige Velstand og Oplysning iblandt Befolkningen har selvfølgelig været en medvirkende Aarsag til, at Danmarks Havebrug nu maa antages at staa over de fleste andre Landes.

Danmarks Haveareal, der i 1876 udgjorde 37 000 Td. Ld., er nu ved Aarhundredets Udgang vokset til c. 60 000 Td. Ld., medens det for 100 Aar siden sikkert var betydeligt under 10 000 Td. Ld. Fremgangen har som man kan vente været stærkest i Jyllands daarlige Egne. Ifølge officiel Opgørelse fra 1896 anvendte de forskellige Landsdele til Haveanlæg som omstaaende Tabel udviser.

Denne Havebrugets betydelige Fremgang maa for en Del tilskrives den Virksomhed, der ved Aarhundredets Begyndelse fra Regeringens og flere Selskabers Side er udøvet for at fremme Landbefolkningens Sans for Havevæsen; der uddeltes gratis Havebøger og Præmier, hyppigt ogsaa Planter gratis eller dog for en ringe Betaling: Skolelærerne

	Lyst- haver		Plante- skoler		Køkken- og Frugt- haver		Havesager dyrkede i Marken Td. Ld.
	Td.	Ld.	Td.	Ld.	Td.	Ld.	
Sjælland	4470,0		330,7		14620,1	14,8	1851,7
Bornholm	82,6		17,7		859,7	12,0	17,7
Lolland-Falster	943,6		44,2		3513,9	14,4	77,0
Fyen	1397,9		103,0		8435,6	17,2	211,3
Sydøstlige Jylland	991,9		282,2		8773,4	9,2	315,0
Nordlige Jylland	1046,3		208,5		4875,2	5,9	101,9
Sydvestlige Jylland	936,1		262,8		6931,6	6,5	129,8

lærte at pøde og fik Paalæg om at plante et vist Antal Frugttræer. Om Præsterne forudsatte man, at de vare Foregangsmænd paa Havebrugets som paa Landbrugets Omraade, og mange af de nuværende Præstegaardshaver skrive sig fra den Tid. Det praktiske Haveselskab for Jylland, Fyen og Hertugdømmet Slesvig uddelte i Aarene fra 1843—47 287 000 Træer, Buske og Planter, deraf 212 000 Løv- og Naaletræer til Læ. Med Understøttelse af Kongen og det Classenske Fideikommis oprettede dette Selskab en Havebrugsskole ved Snoghøj. Paa Skolens Fripladser var der omkring 1847 9 Husmandssønner, hvem Kongen havde fritaget for deres Værnepligt, for at de kunde oplæres i Træplantning og Havedyrkning. Ved flere Landsbyskoler fik Selskabet indrettet Skolehaver, hvor hvert Barn fik et Bed anvist til Dyrkning af Køkkenurter. Det kgl. danske Haveselskab, stiftet 1830, som ogsaa paa mange andre Omraader har indlagt sig store Fortjenester af Havebrugets Fremme, har med Understøttelse af Regeringen uddelt fra 1864 indtil nu 60 000 Frugttræer til Folk af Landbostanden, fra 1872 i Præmier for havemæssigt dyrkede Husmandslodder c. 80 000 Kr. og til Husmænds og Arbejderes Sønner til Oplæring i økonomisk Havedyrkning c. 80 000 Kr. Det af Staten tilstaaede aarlige Beløb, som det kgl. danske Haveselskab har til disse Formaaes Fremme, er nu 17 800 Kr. Det jydsk Haveselskab, stiftet 1873, har fra sine Planteskoler i 1883—99 uddelt c. 150 000 Frugttræer, Frugtbuske og andre økonomiske Planter. Regeringens aarlige Bevilling til dette Selskab er 7 400 Kr., og den af Regeringen i 1891 ansatte Statskonsulent i Havebrug sorterer under dette. Østifternes Forening til Frugtavlens Fremme, som er stiftet 1888 og virker med et aarligt Statstilskud af 2000 Kr., har i de forløbne Aar uddelt 60 000 Frugttræer og Frugtbuske og har desuden særlig stillet sig til Opgave at virke for Frugtens fordelagtige Afsætning. For at vække Interesse for Haveplanter og Frugtavl lade de tre sidstnævnte Selskaber jævnlig afholde Udstillinger; den første blev afholdt 1832. Endelig skal nævnes, at indirekte har Hedeselskabet gavnet Havebruget i Jylland ved at vække Befolkningens Sans for Plantning.

Naar der til Slutning skal gives en Oversigt over Danmarks Havebrug, sammenlignet med andre Landes, og en Paapegen af de Retninger, i hvilke Udviklingen sandsynligvis vil komme til at gaa, da maa der atter her sondres mellem Gartneriet og det egentlige Havebrug. Som Kultivator er den danske Gartner paa ingen Maade Udlandets Gartnere underlegen, tværtimod give mange af Udlandets Udstillinger umiskendelig Bevis for, at gennemgaaende ere de hinanden jævnbyrdige, og i enkelte Plantekulturer (f. Eks. Dyrkning af Roser i Potte, Cyclamen o. fl.) ses der kun sjældent saa smukke Præstationer som herhjemme. Derimod staa Handelsgartnerierne i Retning af sjældne og kostbare Plantesamlinger meget tilbage for Udlandets, hvad der er en Følge af Publikums ringe Købeevne. Danmark har et forholdsvis stort købende Publikum for alt, hvad der kan sælges til en billig Pris, men Værdsættelsen af Sjældenheder er meget uudviklet herhjemme. Det er da sandsynligt, at Handelsgartnerier med Specialkulturer fremtidig ville blive almindeligere, og Hovedvægten blive lagt paa Massekultur af enkelte store Forbrugsartikler. Hvis det lykkes at indarbejde en fast, solid Eksport, f. Eks. af Liljekonvaller, Palmer o. l., vil der rimeligvis opstaa store »En gros Forretninger«, der i mindre Gartnerier opkøbe de Varer, som de eksportere. Den nuværende Udførsel af Planteskoleartikler, Køkkenurter og Blomsterplanter til Norge og Sverige, vil næppe blive af Varighed. Udførsel af hjemmeavlet Frø antage nogle, skulde have en Fremtid for sig, men ligesom Eksport af det danske Smør, Blomkaalsfrø o. a. ene er begrundet i fortrinlig Kvalitet, saaledes vil der næppe være Mulighed for en Eksport af Havefrø i Almindelighed, med mindre de danske Stammers Fortrin kan blive en bevislig Kendsgerning; i Prisbillighed kunne vi næppe nogen Sinde tage Konkurrencen op i alt Fald med Tysklands Masseproduktion.

Store Landejendomme ere den nødvendige Jordbund for Privatgartneriets Trivsel, men disses Tal vil rimeligvis efterhaanden formindskes. De store Landejendomme arbejde med større Produktionsudgifter end de smaa, og den allerede begyndende Udstykning af disse vil næppe standse. Herregaardsgartneriet vil derfor næppe nogensinde blive, hvad det har været. Villahaverne ville, hvis Bybefolkningens Velstand tiltager, sandsynligvis gaa en lys Fremtid i Møde. De kommunale Anlæg ville utvivlsomt med vort kommunale Selvstyre tiltage i Antal og Størrelse, fordi det vil blive stillet som et Krav fra Befolkningens Side.

Hvad Havebrug blandt Landbefolkningen angaar, da staa vi vistnok over de fleste andre Folkeslag, simpelt hen, fordi intet andet Land i Europa har saa oplyst en Bondestand som Danmark, og Oplysningens ufravigelige Følgesvend er Sansen for Hjemmets Hygge og Velvære, hvad en velholdt Have er en af de første Betingelser for at skabe. Havebrugets Fremtidsudsigter ville imidlertid i væsentlig Grad være

afhængige af, hvad de kommende Aar ville bringe; bliver det gode Tider for Landbruget, ville Fordringerne til Hygge og Velvære stige, bliver det daarlige Tider, ville Udgifterne til Haven være noget af det første, man indskrænker. Endvidere vil det have stor Indflydelse paa Havebrugets Fremtid, om Nydelsen af Havesager bliver mere almindelig, men at dette vil ske, er der al Udsigt til. Salg af Køkkenurter til Byerne vil altid kun et forsvindende Antal Landboere kunne have nogen Indtægt af, fordi Byernes Forbrug ikke er større, end at det kan bære et begrænset Antal Producenter. Det er imidlertid sandsynligt, at Køkkengartneriet efterhaanden fra de egentlige Gartnere vil glide over til Kolonier af mindre Landejendomsbesiddere i Byernes Nærhed, idet disse efterhaanden uden større Vanskeligheder ville kunne erhverve sig samme Dygtighed paa dette specielle Omraade som faglærte Gartnere, og de ville kunne producere disse Varer billigere end hine. Salg af Bær og Træfrugt menes af adskillige at have Udsigt til at blive en reel Indtægt for Landbefolkningen i Almindelighed, men det maa dog i saa Henseende ikke overses, at som Haverne ere nu, bliver der sjældent noget til Salg undtagen i rige Frugtaar, og naar disse indtræffe, falder Prisen paa de nævnte Produkter stærkt. Forsøgene paa at finde et paalideligt og fordelagtigt udenlandsk Marked for vor Frugt og vore Køkkenurter ere hidtil ikke lykkedes, og den Fordel, som Behandlingen af Frugten i Konservesfabrikkerne kan give, er ogsaa meget tvivlsom. Det staar derfor Flertallet blandt Landboerne klart, at en aarlig direkte og sikker Indtægt af Haven kan der ikke paaregnes, saa længe der ikke er fundet et udenlandsk Marked, der kan tage vor Overproduktion. Indtil dette sker, vil derfor en mere udstrakt Anvendelse af Havesager i Husholdningen i Forbindelse med Landboernes stigende Krav til Hjemmenes Hygge og Velvære være den eneste virksomme Drivfjeder for Havebrugets fremtidige Udvikling herhjemme.

Det forløbne Aarhundredes Særkende er altsaa, at vi se Havebruget vandre ud fra de riges og fornemmes Enemærker og vinde Fodfæste hos hver Samfundsklasse; dette Fodfæste tabes aldrig, men om Udviklingens Hjul i det kommende Aarhundrede skal løbe med samme Hastighed som i dette, er for Havebruget mere end for noget andet Fag afhængig af, hvorledes de Tider, vi gaa i Møde, ville blive for Danmark.

L. HELWEG.

5. JAGT.

Ved Aarhundredets Begyndelse var Jagtretten næsten udelukkende paa Kongens og Sædegaardsejernes Hænder, Jagt var en aristokratisk Idræt, og man skulde derfor ventet, at Vildtbestanden maatte være god, hvad dog langtfra var Tilfældet, selv om den i alt Fald i visse Retninger var bedre end i vore Dage.

Ulven og Vildsvinet vare allerede omkring Aar 1800 udryddede, saaledes at de kun fandtes ganske enkeltvis paa afsides Steder, hvorfra de ogsaa snart forsvandt. Kronhjortens Stammer vare stærkt decimerede af Hensyn til Agerbruget, og Daahjorten var ikke almindelig. Af Raavildt var der en temmelig tynd Bestand næsten hele Landet over. Harer og Agerhøns vare jævnt repræsenterede, og paa Jyllands Heder var der hyppigt gode Stammer af Urfugle — rigest og absolut god var Bestanden af Vade- og Svømmefugle, Bekkasiner, Ænder, Gæs, Svaner, og Snoppetrækket Foraar og Efteraar var ogsaa rigere end nu.

Grunden til den allerede ved 1800 ringe Vildtbestand maa søges i Ødelæggelsen af Landets Skove, hvorved Vildtet mistede de gode Skjul, dertil kom, at Ræve og andet Rovvildt, f. Eks. Ildere og Grævlinge, florerede ganske anderledes end nu — ligeledes Ørne, Høge, Falke o. s. v. Dertil kom at nogen egentlig Jagthusholdning ikke var kendt, Fodring af Vildtet var uhørt uden for de faa Dyrehaver paa større Godser, hvorfor Vildtbestanden periodisk decimeredes i streng Kulde med langvarigt Snelæg.

Jagten dreves i gammel Tid væsentligst som nu med Klapjagt i Skovene og Hønsehund paa Mark og Hede. Parforcejagt brugtes saa godt som ikke. Hovedredskabet var det ufuldkomne Flintlaasegevær, hvortil kom Anvendelse af Snare, Doner, Sakse og Fælder. Krybskytteri var ikke meget udbredt, eftersom Vildtets Pris ikke stod i noget fristende Forhold til de ofte barbariske Straffe, der ramte selv for det ubetydeligste Vildttyveri.

Ved Aarhundredets Midte bestemtes ved Lov, at Jagtretten ikke maatte adskilles fra Ejendomsretten over Grunden, hvorfor den saa at sige er bleven udstykket imellem den talrige Landbostand; denne Forandring har naturligt medført en Forringelse af Vildtbestanden, hvortil kommer at Jordens Opdyrkning, Udtørring af Søer og Kær, Sløjfning af levende Hegn o. s. v. har gjort sit til at formindske og forringe Jagtomraadet.

Imidlertid er der omkring paa de store Godser i den sidste Snes Aar fremvokset en stærk Interesse for at forbedre Vildtbestanden, og Resultatet har paa mange Steder været glimrende, endog saaledes, at man har forøget den samtidig med en stærkere, men mere rationel Beskydning, og der er næppe Tvivl om, at Danmark forholdsvis let og hurtigt kunde forvandles fra et forholdsvis vildtfattigt Land, som det er, til et vildtrigt Land. Indenfor Godsernes milelange Vildthejn maa der nærmest siges at være Overflødighed, medens der udenfor bliver tommere og tommere — til Dels paa Grund af, at den almindelige Værnepligt og de talrige Skytteforeninger have bragt Øvelse i og Lyst til Brugen af Skydevaaben, men paa den anden Side synes denne Modsætning imellem Rigdom og Fattigdom i Færd med at bringe den

mindre Ejendomsbesidder til Erkendelse af sin Jagtrets slumrende Værdi, og 1894 have vi faaet en meget forbedret Jagtlov med rationelle Fredningsbestemmelser.

Ogsaa paa andre Omraader er Jagtloven forbedret; idet de meningsløst haarde Straffe mod Krybskytteri ere ophævede, ere Jagtmordene dermed næsten ophørte, og Forbud mod Jagtrejskaber, der medfører unødvendige Lidelser for Vildtet, har gjort Jagtens Udøvelse langt humanere end i tidligere Tid, og med Hensyn til Fredningsbestemmelser i Yngletiden ere vi endogsaa komne forud for hele det øvrige Europa.

I vore nordlige Bilande er der selvfølgelig langt mere Jagt end i Danmark, men det er dog kun i Grønland at den indfødte Befolkning ligefrem maa siges at leve af Jagt.

C. P. GOVERTZ-JENSEN.

6. FISKERI OG FISKEAVL.

Fiskeriernes Tilstand ved Aarhundredets Begyndelse skildres af samtidige Udtalelser som slet. Saaledes siger Formanden for »det danske Fiskeselskab« J. F. Hage 1801: »Fladstrand er saa bekendt for sit fiskerige Hav, at man falder i Forundring over ikkun at finde der en halv Snees smaa Fiskerbaade, besatte med aldrende Mænd,« — — »de forbedre intet og bruge samme Redskaber og Baade som deres Forfædre, hvad enten disse fortjene at være Mønstre eller ej. Dog synes det, at det var nogen Opmuntring for dem, at Fiskehandlerne i Kjøbenhavn komme og afkjøbe dem Fiskene, som den fanges, — paa den Tid, Quaserne ere i Havnen gjøre de sig mere end sædvanlig Umage.«

Først 1814 eller 1817 fik Frederikshavn sin egen første Kvaser ved den derværende Apotekers Hjælp. Endnu i 1836, hvor c. 50 Kvaser toge Ladning ved Frederikshavn, vare de 25 Bornholmere. Disse sidste havde c. 1763 faaet kongeligt Privilegium paa den af dem da nyelig paabegyndte Kvaserfart.

Fiskeriets slette Tilstand skyldtes, at der kun var liden Efterspørgsel efter Fisk, ingen Transportmidler undtagen Kvaserne, kun faa Fiskere, og de faa der fandtes, vare forarmede paa Grund af de hyppige Krige og mer eller mindre uduelige.

Fiskeriets Udvikling er foregaaet langsomt. Fiskernes udprægede Selvstændighedsfølelse og Lyst til at »være sin egen Mand« har givet deres Erhverv Karakteren af det lille Haandværk og hindret Dannelsen af store Forretninger. Næsten alle de Fiskeselskaber, der have været dannede, have kun bestaaet faa Aar. Saa afsluttet er Fiskerfolket, at den indbyrdes Opdragelse har lidt derunder, og en Fjord kan være ukendt med Redskaber, der bruges med Held i nærliggende Fjorde.

Nutidens Samfærdselsmidler og den stigende Efterspørgsel og Pris har dog i de senere Aaringer bragt Fart i Fremgangen.

Ifølge Statistikken for 1896 var *Værdien af det danske Saltvandsfiskeri* c. 6 700 000 Kr.; paa Jyllands Vestkyst c. 1 Mill. Kr., paa Limfjorden c. 1 Mill. Kr. og paa Kattegat med Fjorde og Bælter c. 4 700 000 Kr.

Aalefiskeriet gav c. 2 Mill. Kr., Rødspættefiskeriet c. 2 Mill. Kr., Torsk- og Sildefiskeriet hver c. $\frac{2}{3}$ Mill. Kr. Resten (c. $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr.) var fordelt mellem Fiskeri efter Kuller, Makrel, Hornfisk, Laks, Ørred, Rejer, Hummer etc.

Af Østers fiskes der desuden $1-1\frac{1}{4}$ Mill. Stykker aarlig i Limfjorden til en Værdi af c. 150—190 000 Kr.

Vore *Ferskvandsfiskerier* ere kun lidet indbringende, og over dem savnes en Statistik. Udbyttet drejer sig dog sikkert kun om nogle faa Hundrede Tusinde Kroner aarlig. Det er særlig Aal, Ørred, Laks, Gedde, Aborre, Helt, Suder, Karpe, Brasen og Skaller samt Krebs, der her ere af Betydning.

Statistikken opgiver imidlertid vort Saltvandsfiskeris Værdi meget lavt, dels fordi den i Hovedsagen er baseret paa godhedsfulde Oplysninger fra Fiskere, der ikke altid ynde at sætte deres Indtægter højt, og dels fordi den kun omhandler den Pris, Fiskeren faar for Fisken. Detailprisen er ofte meget større. Man tager næppe meget fejl, naar man anslaaer det danske Fiskeri til 7—8 Mill. Kr. aarlig. Fiskeriet holder sig temmelig uforandret i Værdi det ene Aar efter det andet, bl. a. fordi det særlig er baseret paa mindre flygtige Fiskearter, saasom Rødspætter og Aal, men ogsaa fordi Fiskeren forstaaer at lempe sig efter Forholdene, saaledes at hvis en Fiskeart slaar fejl, lægger han Vægt paa Fiskeri efter en anden. Man kan hos os saa let gøre dette; thi vore Kyst- og Fjordfiskere have et meget stort Udvalg af de forskellige Fiskeredskaber, beregnede paa Fangst af de forskellige Arter af Fisk. Dette er en stor Lykke for Fiskerbefolkningen, og staar i Modsetning til Forholdene f. Eks. paa flere Steder i Norge, hvor man kun kender et Fiskeri efter een Art: Silden eller Torsken; slaar den fejl, er det økonomisk Ruin med det samme.

Vore Fiskerier i Saltvand kunne inddeles i følgende:

1) Fiskeriet ved de aabne Kyster, hvor ingen Havne findes. Dette Fiskeri har i Aarhundredet kun undergaaet faa Forandringer. Da Baadene skulle sættes paa Land, hver Gang de have været benyttede, fordi de ellers ville sønderlaas mod Stranden, maa de være smaa og ere i Reglen aabne. Fiskeredskaberne langs Jyllands Vestkyst ere mest Krogeliner, der kaldes Bakker, fordi Linerne med Krogene opskydes paa en Slags Træbakker. Hovedfangsten er Kuller og Torsk

om Vinteren; om Sommeren fiskes ogsaa med Vaad efter Rødspætter, og lidt Hummerfiskeri forefalder.

Ved Skagen bruges mange Slags Fiskeredskaber og af meget forskellig Konstruktion, saasom Bakker, Nedgarn og Vaad af forskellig Størrelse og Maskevidde, bl. a. nogle saa tætte som Lærred (Tobisvaad). Vaaddene drages snart til Land (Landdragningsvaad, Dybsvaad), snart drages de om Bord i aabne Joller (Flyndervaad). Skagen er utvivlsomt Danmarks ældste og paa aaben Kyst betydeligste Fiskerleje. Det ligger ved et af Verdens fiskerigste Vande og har paa Grund af Kystens Form, den lange fremskudte Odde, mange Fordele fremfor de andre aabne Kyster, hvor paalands Storm altid gør det livsfarligt at lande; Skade, at der endnu ikke er bygget en Fiskerihavn her.

Ved de havneløse Kyster langs det aabne Kattegat ind til Grenaa og Nordsjællands Kyst drives der hist og her lidt Fiskeri; men paa de fleste Steder er Fiskeriet nu knyttet til Havnene; i hvert Fald det, der har større Betydning.

2) Et Fiskeri, der i den seneste Tid har udviklet sig fra Havnene ved de aabne Kyster (Esbjerg, Frederikshavn, Grenaa og enkelte andre) er det søgaaende Rødspætte-Fiskeri med Snurrevaad og store Dæksbaade (Kuttere). Selve Fiskeredskabet, Snurrevaaddet eller Flyndervaaddet, opfandtes i Limfjorden omkring 1850 af en endnu levende Fisker; det har udviklet sig af Flynder-Landdragningsvaaddet, men er ikke som dette bundet til at drages i Land; det kan drages om Bord i en Baad, selv om denne ligger paa dybt Vand (30 til 40 Favne). Snurrevaaddet udbredte sig snart til Jyllands Vestkyst og Skagen; men først c. 1878 anvendtes det første Dæksfartøj til dette Fiskeri, indrettet til at opbevare Rødspætterne levende i Dammen (d. v. s. en Vandbeholder i Skibets Last, der ved smaa Huller staar i stadig Forbindelse med det omgivende Hav). Lignende Fartøjer med Dam, bestemte til at transportere levende Fisk til Markedet i København, de saakaldte Kvaser, var en gammel kendt Ting, som vi omkring Midten af det 18de Aarhundrede have lært at bruge af Hollænderne, hvilke indtil da alene havde forsynet København med levende Torsk fra Nordsøen.

Da det gik godt med dette Damfartøj til Rødspættefangst, byggedes der hurtig andre lignende, saaledes at Frederikshavn nu har over 100 saadanne Rødspættekuttere fra 20—80 Tons, forsynede med Damp-, Nafta- eller Petroleumsspil til Indhivning af Vaaddets lange (ofte 1200 Favne paa hver Arm) Liner. Det øvrige Danmark har omtrent lige saa mange Kuttere i alt. Disse Kuttere fiske Rødspætterne i Kattegat, Nord for Grenaa, eller i Skagerak og Vesterhavet. Af andre Fisk fange de nærmest kun Tunge, Pighvar, Slethvar og andre Fladfish i Vaad-

det; de fleste andre Fisk undgaa Vaaddet, fordi det er saa lavt, og kun langsomt bevæges tæt hen over Bunden, men for Fladfiskene er det et meget skarpt fiskende Redskab. Medens Fiskeriet de første Aar kun fandt Sted paa de laveste Grunde i Kattegat paa 2—3—4 Favnes Dybde, har man nu udvidet Fangstfeltet til hele Kattegat, hvor Vaad uden Hindring af Sten kan drages, Skagerak og en Del af Vesterhavet med, og gaar nu ud til 40 Favnes Dybde. — Rødspættens Gennemsnitsstørrelse i Kattegat er aftaget paa Grund af denne stærke Efterstræbelse, men Priserne ere paa Grund af den stærke Efterspørgsel desuagtet stegne betydeligt. Omend man ikke ligefrem kan befrygte en Udryddelse af denne Fisk i vore Farvande, vilde en Indskrænkning i dette Fiskeri, saaledes at Ilandbringelse af smaa Rødspætter var forbudt, sikkert meget forøge det aarlige Udbytte, saavel i Vægt som i Værdi. International Overenskomst er dog hertil nødvendig.

Dette Rødspættefiskeri med Snurrevaad er en specifik dansk Opfindelse, og det er det eneste Havfiskeri, der trives hos os. Dets Udbytte er c. 2 Mill. Kr. aarlig. Et Par danske Damptravlere, der travle i engelske Farvande og sælge deres Fangst der, skal jeg ikke her dvæle ved.

3) Fiskeri med Drivgarn, særlig efter Sild, bruges navnlig i Store Bælt, Sundet, ved Nordsjælland, Kattegatshavne, og i Østersøen særlig ved Bornholm. Hertil bruges mindre Dæksbaade (4—12 Tons), der i Regelen hvert Døgn (eller hverandet) komme til Land. — Sildene falde hyppigst i vore Farvande Foraar og Efteraar, men Drivgarnene bruges kun om Efteraaret. Garnene danne en flere Hundrede Favne lang lodret Garnvæg i Vandet og drive med Strømmen. De udsættes om Aftenen og tages ind før Solopgang af Baaden, der med nedtaget Mast er fastgjort i den ene Ende af Garnlænken. Saaledes »at drive i Bæltet« er et i Store Bælt gammelkendt Fiskeri; det har derfra udbredt sig til Nordsjælland. — I de senere Aar har Silden været meget sparsom i vore Farvande, men til andre Tider kommer den i stor Mængde. Denne Lunefuldhed er jo alle Sildefiskeriers Særkende.

Der bruges ogsaa Drivgarnsfiskeri efter Makrel, særlig i det sydlige Kattegat og i Sundet. men det spiller ikke nogen stor Rolle.

Drivgarnsfiskeri efter Laks bruges ved Bornholm.

Disse Drivgarnsfiskerier vare kun faa af Aarets Maaneder, og det er til Dels de samme Fiskere, der i den øvrige Del af Aaret drive

4) vore egentlige Fjordfiskerier. De egentlige Fjordfiskerier indbringe langt den største Del af Fiskeriernes Udbytte, og de staa, hvad det haandværksmæssige angaar, hos os paa et vistnok meget højt Trin; en Række Forbedringer, nogle store og mange smaa, ere her fremkomne i Aarhundredets Løb.

Fjordfiskerierne ere imidlertid ikke knyttede alene til de saakaldte

Fjorde, men udstrække sig til alle de smaa Bugter, Sunde og Fjorde, hvor man med Lethed kan færdes med aabne Joller, og hvor større Garnredskaber kunne staa fast for Pæle: de kunne derfor drives paa de allerfleste af de danske Kyster. — Fiskeriet i Limfjorden skal senere blive omtalt, men ellers skulle vore øvrige Fjordfiskerier her omtales under et.

Fjordfiskeriets Redskaber ere mangfoldige, og de fangede Fiskearter ligesaa. Aal, Torsk, Sild, Brislinger, Rødspætter, Pighvar, Skrubber, Tunger, Stenbider, Aalekvabber, Makrel, Hornfisk Ørred, Helt og Laks, samt i Brakvandene ved Sydsjælland, Falster og Møen tillige Gedder og Aborrer, ere de vigtigste. Af andre Dyr kan nævnes Rejer, Muslinger, Sæler, Marsvin (Delfiner) og Vildænder. — Redskaberne ere *Vaad* af forskellig Art, særlig til Aal (Drivvaad, Haandvaad), Torsk, Sild, Ørred, Rødspætte, Hornfisk etc. — *Bundgarn*, nogle store ruse-lignende Garnredskaber, der udsættes ved Kysterne ved lange Pæle, og i hvilke Stimer af Sild, Brisling, Torsk og Hornfisk fanges. — *Ruser* til Torsk, Ørred, Aal (de saakaldte Aalegaarde), Gedder og Rejer etc. — *Nedgarn* (Hildingsgarn), der enten danne en Garnvæg oppe i Vandet, saa at Sild, Makrel og Hornfisk let løbe sig fast i Maskerne, eller staa paa Bunden for Fangst af Flynder, Torsk etc. — *Kroge* til Aal, Torsk, Rødspætter etc. — *Stangeredskaber* (Lystere, Algier, Aalesaks, Aalekam etc.) til Aal, Ørred og Flynder (Flynderpig), samt en Mængde Smaaredskaber, Glib, Pilk etc. De fleste af disse Redskaber ere af meget gammel Oprindelse hos os, men enkelte ere komne til i nyere Tid og andre have udbredt deres Virkefelt betydeligt. Saaledes skal jeg nævne Aalefiskeriets Fremblomstren ved Vaadenedes Hjælp. Det var noget efter Aarhundredets Midte, at Regeringen søgte at udbrede Kendskabet til Aalefiskeri med Vaad, saaledes som dette i Aarhundreder havde været drevet i Limfjorden, ved at lade dygtige Fiskere fra Harboøre rejse rundt i Landet og fange Aal med deres Haandvaad (et stort, dybt, finmasket Vaad, der ros ud fra en aaben Jolle og drages om Bord igen, medens Jollen ligger for Anker eller paa lignende Maade. Kun 2—3 Mand betjene det). Jyderne fangede til de indfødte Fiskeres Forbavselse og Forbitrelse store Mængder af Aal, i de fleste af vore Smaafjorde, hvor man ellers med de sædvanlige Redskaber (Kroge, Stangning, Glib etc.) ikke havde kunnet paavise en saadan Aalerigdom. Omtrent samtidig kom (over Slesvig saa vidt vides) c. 1867 nogle tyske Aalevaad af anden Konstruktion, de saakaldte Drivvaad (Skrabevaad, Bundslæbevaad) bestemte til at fange Aal ved at slæbes af en Baad under Sejl, fra Nordtyskland (Stettin) til Danmark. Begge disse Arter Vaad have senere, trods en i Begyndelsen uhyre Modstand fra den lokale Fiskerbefolknings Side, udbredt sig til alle Landets Fjorde og Smaavige, hvor Bændeltang vokser og Aal

findes, og indbringe nu ifølge Statistikken uden for Limfjorden c. $\frac{1}{3}$ Mill. Kr. aarlig.

Aalerusens Udbredning over Landet.

Fangsten i de mørke Efteraarsmaaneder af den blanke Ruseaal, medens den trækker langs vore Kyster, er et meget gammelt Fiskeri, men i Aarhundredets Begyndelse og særlig efter Krigene var det ganske i Forfald. Etatsraad Lehmann skriver 1817 »Manden bygger sig i det højeste et Gjerde saa langt ud i Havet som det vil gaa, hvorpaa han kan klavre ud, slæbende med sig en ussel Ruse, som han kaster hen et Par Skridt fra Landet. Det er de saakaldte Aalegaarde og lignende Nødhjælp«; — og Forklaringen, hvorfor Manden gør saa, er, at hvis han bruger Baad til sit Fiskeri, skal han indrulleres i Sørullen og tjene sin Værnepligt af paa Flaaden, noget en Bondemand, der ellers ikke havde noget med Søen at gøre, meget nødig vilde. — Nu ere disse Forhold jo anderledes, og Aalernerne anbringes derfor, som man kan bedst, og saa langt til Søs, som det er muligt. Længe holdt de sig omtrent til Bælterne, Sundet og enkelte Fjorde alene; man havde den Tro, at Aalen kun kom vandrende fra Østersøen gennem Sundet og Bælterne; men i de senere Aar, da man har faaet Forstaaelse af denne Aalens Vandring bl. a. ved biologisk Stations Undersøgelser, og véd, at den foregaar udaf ethvert aalerigt Vand, har Aaleringen udbredt sig til alle vore Fjorde og bl. a. til hele Limfjordens vestlige Del; endnu er denne Udbredning ikke afsluttet. Udviklingen hemmes dog ved at Fiskeriloven af $\frac{5}{4}$ 1888 sikrer Grundejeren »Ret til Fiskeri med Aalegaarde eller Aalestader« . . . »Enhver ud for sin Grund«. Var dette Fiskeri frit for enhver dansk Mand, saaledes som alle Saltvandsfiskerier i Danmark, vilde Udbredningen vistnok gaa hurtigere fremad.

Af andre store Begivenheder i Fjordfiskeriernes seneste Udvikling skal nævnes Torske- og Rejerusens Udbredning over hele Landet.

Det ældre Torskefiskeri med Kroge afløses mer og mer af Rusefiskeri; thi de i disse fangede Torsk holde sig bedre levende og opnaa derfor højere Pris end de paa Krog fangede. Da man først lærte at forsende Rejen levende i Kvaser og med Is, steg dens Pris overordentlig, og der har i de sidste 10—15 Aar været en saadan Jagen rundt i Landets smaa Fjorde efter Rejer, at dette Dyr er aftaget ganske betydeligt i Antal i mange af dem.

Ogsaa vore øvrige Fjordfiskerier ere langsomt undergaaede Forbedring; Folkemængdens Tiltagen har øget saavel Efterspørgselen som Efterstræbelserne efter Fisk. Hvem der vil følge med, maa have Redskaber af 1ste Klasse, og i at lave og bruge Redskaber til Fjordfiskeri ere vore Fiskere paa mange Steder store Mestere.

I Limfjordens c. 25 □ Mil store, frodige, men grunde (3—4 Favne) Areal bruges ifølge Statistikken for 1896:

Af løse Nedgarn c. 18 000 Stk., af Aalevaad 435 Stk., af Flyndervaad 365 Stykker, af Aaleruser 1641 Stk., af Torskeruser 2705 Stk. og af Sildebundgarn 245 Stk. foruden en Mængde forskellige andre smaa Redskaber. Udbyttet plejer i de senere Aar at være mellem 1 og 1½ Mill. Kr.

Hovedfiskerierne ere Aal c. ½ Mill., Rødspætte c. ⅓ Mill. Kr., Torsk, Sild, Brisling, Rejer, Hummer og Østers.

Limfjorden var indtil 1825 lukket imod Vest, men det Aar brød Vesterhavet igennem og forandrede hele den vestlige Fjords Karakter. Vandet, der havde været meget brakt og husede en Fauna af Fisk, hvilken foruden Havfisk som Aal og Sild ogsaa omfattede Brasen, Gedde, Aborre, Helt, blev nu meget salt (det er nu vor salteste Fjord) og Østers, Hummer, Rødspætte og andre Vesterhavsdyr indvandrede, medens Ferskvandsfiskene forsvandt.

Ved Aarhundredets Begyndelse dreves særlig ved Nibe et meget stort Sildefiskeri med Bundgarn, hvis Udbytte i enkelte Aar gik op til c. 100 000 Tdr. Sild, altsaa noget i de senere Aar under danske Forhold ganske ukendt. Dette Fiskeri ophørte faa Aar efter Vesterhavets Gennembrud, uvist af hvilken Grund.

Om Fjorden har vundet ved Gennembruddet eller ej i Henseende til Fiskeriudbytte, er ikke let at sige; thi en Statistik foreligger ikke for en længere Aarrække fra ældre Tid; men det kontante Udbytte, som Fjorden nu aarlig giver, er af mange Grunde at foretrække for et stærkt op- og nedad gaaende Sildefiskeri, selv om ogsaa deltes Gennemsnitsudbytte var noget større.

Paa Grund af sin Afstængthed egner Limfjorden sig godt for rationel Fiskeridrift (Fiskefredning), og det har vist sig, at store Strækninger af den egne sig fortrinlig til at besættes med Yngel af Rødspætter, som kunne faas fra Vesterhavet i ubegrænset Antal. Rødspættene kunne ikke forplante sig i Fjorden, men Yngelen vokser hurtig og bliver spiselig paa 8 Maaneder (April—Novbr.) à 1 Pd. Stykket, og saadan »Indplantning« drives allerede i det smaa for delvis privat Regning med godt Udbytte.

Østersfiskeriet foregaar kun i den vestlige Del af Fjorden. Det drives saavel med Skrabe som med Dykker.

Fiskehandelen. Naar vore Fiskerier have udviklet sig paa en for Danmark ejendommelig Maade, stammer dette fra den Smag, vi have for Fisk. Med Undtagelse af, at der her i Landet spises en Del daarlig og billig saltet Sild, en Del røget Aal og i visse Egne af Jylland ikke lidt tørret Fisk, forlanges Saltvandsfisk næsten udelukkende leveret fersk og tilmed for de fleste Arters Vedkommende levende paa Markedet. Vi kunne spise død Laks og Ørred, død Helleflynder o. s. v., fordi de nu engang ikke kunne leveres levende, men Torsk, Rødspætter

(og delvis Aal) de skulle være levende, om de ville finde Købere, og de ere for os langt de vigtigste Fisk. Følgen heraf er, at Torsk og Rødspætter skulle fanges paa en saadan Maade, at de kunne holdes levende, d. v. s. med Snurrevaad og med Ruse, og i Baade der have Dam. Vilde man fange dem med Trawl, det Redskab, der ellers bringer de fleste Fisk til Land til de store Byers Forsyning i Europa, vilde de være usælgelige i København; derfor se vi det Særsyn i disse seneste Aar, at fremmede Damptrawlere ligge i Kattegat og fiske, men bringe Fangsten til Tyskland, og danske Trawlere ligge i engelske Farvande og bringe Fangsten til nærmeste udenlandske Havn; men ellers vedblive vi i Kattegat at drive vore Fiskerier til egen Forsyning paa sædvanlig Maade. Den tyske Smag fordrer et, den danske noget andet; vor er tilmed den dyreste og mest eksklusive at tilfredsstille; Fisk som Kuller og Skærringer, der ere Trawlfiskeriets Hovedgenstande, kunne saa godt som ikke sælges i København. København og Christiania ere de to eneste Hovedstæder i Europa, der ligge ved Havet, og som derfor kunne faa tilført levende Havfisk; dette er en Luksus, og hvor denne Smag er eneraadende, medfører den en uheldig, ensidig Udvikling.

Det er den hos os saa stærkt drevne Kvasefart, der har udviklet denne Smag. Kvasefarten var, dengang man hverken havde Jernbane eller Dampskibe, den eneste Mulighed for at bringe fersk Fisk rundt i Landet; den gav derved et mægtigt Stød fremad for Fiskeriet i det hele; man var jo ellers nødt til kun at fiske til det lokale Behov, eller til at tørre Fiskene; men i Nutiden, da man ved de hurtige Samfærdselsmidlers Hjælp kan forsende Fisk pakkede i Is, burde Smagen rigtignok ogsaa udvides til at omfatte de Fisk, der vel ere gode, men som ikke kunne holdes levende; paa dette Omraade ere vi altsaa noget ensidig udviklede. Den danske Nation er i det hele ikke stærkt fiskepisende. Saltvandsfisk betragtes nærmest som Luksusvarer, og kun det allerbedste kommer i Betragtning.

Røgning, hermetisk Henkogning, Nedlægning etc. af forskellige Fisk vilde meget kunne bøde paa denne Ensidighed i Smagen, men destoværre er saadan Virksomhed kun gaaet langsomt frem hos os hidtil; der er Spor til, at det snart vil blive bedre; her kunne vi jo lære af Udlandet.

Vor Eksport bestaar foruden af ferske Sild, naar de falde rigeligt, særlig af levende Aal, der med Kvase sejles til Tyskland eller London, eller i Kasser med Jernbane og Dampskib, ligeledes levende, gaa til London. Levende Rødspætter sendes til Christiania med Kvase, undertiden i særegne Kasser med Dampskib; levende Torsk gaa ligeledes med Kvase til Christiania. En Del Rødspætter gaa til Sverige.

Administration etc. Fiskeriloven af $\frac{5}{4}$ 1888 er Danmarks første

almindelige Fiskerilov; den fastsætter forskellige Fredningsbestemmelser om Redskabernes Indretning, om Fiskenes Mindstestørrelser etc. og i Overensstemmelse med at Staten her maa tage Affære, hvor det private Initiativ kun kan spille saa lille en Rolle, er der oprettet en særlig Fiskerikontrol bestaaende af to søgaaende Dampskibe og 3 Sejlskibe. Desuden holdes 2 Kanonbaade i Søen for at paase, at Søterritoriet ikke krænkes af fremmede Nationers Fiskere. Endvidere har Staten oprettet en biologisk Station til at undersøge fra et naturvidenskabeligt Standpunkt alle de Spørgsmaal, der staa i Forbindelse med Fiskerinæringen og tilvejebringe et Grundlag for fremtidig Fiskeri-Lovgivning, Fredning etc. Adskillige private Foreninger Landet over ere dannede for at fremhjelpe Fiskerierinteresser.

Om vore Fiskerier i Ferskvand skal jeg kun yderligere nævne, at i 1898 udkom en Lov om Fiskeriet i de ferske Vande, der fremtræder som en Revision af den 1888 tidligere givne. Retten til Fiskeri i disse Vande tilkommer enhver ud for sin Grund, og Ejendomsretten faar altsaa her langt større Betydning end i det salte Vand.

Det synes som om Interessen for Udklækning af forskellige Fisk, særlig Ørred, og Opdrætning af dem, ligesom for hele Fiskerisagen overhovedet, vokser mere og mere. Fiskeriets Administration sorterer under Landbrugsministeriet.

Ministeriet har en sagkyndig Konsulent i Fiskerisager, og en i Østersfiskeri. Direkte under Ministeriet sorterer:

1) Forstanderen for den biologiske Station, 2) Fiskerikontrollen (2 Kontrolører og 3 Assistenten med 2 Dampbaade og 3 Sejlkuttere), 3) Føreren af Redningsdamperen »Vestkysten«, 4) en Handels-Konsulent i England.

Statens Udgifter til Fiskeri beløbe sig til c. 200 000 Kr. aarlig, der fordele sig omtrent saaledes:

Til Konsulenten i Fiskerisager og til Fiskeri	
i Almindelighed	25 000 Kr.
- Kontrollen	60 000 -
- Biologisk Station.	23 000 -
- Redningsdamperen »Vestkysten«.	24 000 -
- Handels-Agenten	10 000 -
Tilskud til Foreninger og forskel.	40 000 -

For at hævde den danske Stats Højhedsret paa Søterritoriet holdes 3 af Marinens Kanonbaade i Søen. En inden for Skagen, til hvilken Landbrugsministeriet tilskyder af Fiskeriets Konto c. 16 000 Kr., en paa Jyllands Vestkyst og en ved Færøerne. Af Østersregalet har Staten en Indtægt af 30—40 000 Kr. og en Udgift af 8—9000 Kr.

Da det er en Grundregel i dansk Fiskeriret, at alle danske have Lov at fiske i Saltvand, hvor de ville, har Staten maattet overlage Administrationen af forskellige Sager, der ellers, hvor Ejendomsret haves, kan overlades det private Initiativ. Staten har saaledes forholdsvis store Pligter over for Fiskeriernes Administration i det hele taget.

Om Færøernes Fiskeri, der har ført en af det øvrige Danmarks Fiskeri ganske uafhængig Tilværelse, skal her bemærkes, at det i de senere Aar stadig er gaaet fremad. Der findes nu c. 50 store Kuttere (købte dels i England og Amerika), som drive Torske-Fiskeri med Langline ved Rochall og Island foruden en Mængde mindre Baade. Færingerne ere bekendte som dygtige og driftige Fiskere, der, efter at Regeringens Monopolhandel med Fisk fra Færøerne 1858 ophævedes, have stræbt godt fremad. Da der ikke findes hurtige Ruter til England fra Færøerne, tilvirkes Fisken som Tørfisk (Klipfisk). De engelske Damptrawlere have i de allerseneste Aar meget generet Fiskeriet ved Færøerne, og i 1899 er der bleven udsendt et Orlogsfartøj for at paase, at Krænkelser af Søterritoriet ikke finder Sted.

En for Færøerne ejendommelig Fangst af Hvaler er Grindefangsten, der foregaar ved at de frygtsomme Dyr, naar de stimevis komme til Øerne, blive drevne med Slag i Vandet, med Sten o. l. ind paa flade Kyster, hvor de da overmandes. Ikke hvert Aar kommer der Grinder til Færøerne. Døgling-Hvaler fanges ogsaa af og til og benyttes ligesom Grinden til Trantilvirkning. I 1866—70 produceredes der aarlig c. 855 Tønder Tran, det er altsaa ikke nogen stor Industri, her er Tale om.

Efter Monopolhandelens Ophør steg Udførselen af Klipfisk fra nogle faa Tusinde Centner i aarligt Gennemsnit til 20—30 000 Centner. I 1870 opgives hele Udførselen af Fiskevarer fra Færøerne til 400 000 Kr. Torsk er Hovedfisken, dernæst Kuller, Langer, Brosmer, Helleflynder, Sej og Sild. I Ferskvand fiskes Ørreder.

Ved Aarhundredets Begyndelse skildres Fiskeriet saaledes: »Snøre 3: en Fiskeline næsten saa tyk som en Svanevej og 60 sjælden 80 Favne lang, hvilken Indbyggerne selv spinde og lægge af Hamp, er det eneste Redskab, hvormed Fisken fanges i Havet.« Man kendte da kun aabne Baade, og Udførselen var meget ringe.

C. G. JOH. PETERSEN.

7. DANMARKS INDUSTRI.

Onsdag den 5. September 1810 aabnedes i Kongens Klubs Lokale paa Østergade den første danske Industriudstilling. Paa Bagsiden af Katalogens Titelblad stod bl. a.: »Indgangen betales efter Enhvers Godtbefindende, dog ikke ringere end 1 Mark for hver Person«, og Ud-

stillingen, der var aaben i en Maaned, gav en Nettoindtægt af omtr. 1900 Rdl., hvad der var noget anseligt. Men »Indgangen« blev ogsaa betalt ekstraordinært af mange. Kongen, der besaa Udstillingen, sendte 200 Rdl. Det hele var et patriotisk Foretagende, arrangeret af det i 1808 stiftede Selskab for indenlandsk Kunstflid, der var Udtryk for Landets levende Forbitrelse over Englands troløse Overfald paa København, ved hvilket 1100 Personer bleve dræbte, 800 saarede og 700 Familier gjorde husvilde. 300 Gaarde laa efter Bombardementet i Ruiner og 1200 vare mere eller mindre beskadigede. Man havde i vide Kredse, endog højtideligt, forpligtet sig til ikke at bruge engelske Varer. Ved kun at bruge danske vilde man »tilvejebringe indenlandsk Vindskibelighed og Rigdom«, hvad der i høj Grad var Trang til.

Den industrielle Politik, Regeringen i det foregaaende Aarhundrede havde fulgt, var ved at skifte. Den direkte Understøttelse, den tidligere i saa rigt Maal havde ydet den ene Fabrik efter den anden, var dalet betydeligt, og de talrige Indførselsforbud, den før havde udstedt, vare ophørte. Paa enkelte Undtagelser nær — Sukkerraffinaderierne kunne saaledes nævnes — laa Fabrikindustrien nede, og Haandværksstanden, som Regeringen søgte at komme til Hjælp, bl. a. ved at løsne Lavsvæsenets mest strammende Baand, saa Samtiden ned paa. Tilstanden var alt andet end god, og det fremgaar da ogsaa af Udstillingen. Den talte 66 Udstillere med kun 152 Nummere. Det hele var saa uendeligt smaat, skønt der ved Siden af de egentlig danske Udstillere vare Udstillere fra baade Norge og Hertugdømmerne; men heller ikke de betød noget.

»En norsk Bonde i Hardanger« udstillede to Tolleknive, Ejeren af Eviegaarden ved Moss havde sendt hjemmevævet Uldtøj og en Mand i Eidsvold nogle Piberør. Der var en Dobbelt-Bøsse fra en Bøssemager i Byen Slesvig, lidt Blikkenslager- og Kandestøberarbejde fra Christiansfeldt og nogle Prøver fra Fajancefabrikken i Kellinghusen. Et stærkt Husflidspræg er umiskendeligt. Af danske Fabrikker havde kun Raavad og Gudumlunds Fajancefabrik givet Møde, og medens Raavad udstillede en Del mindre Ting som Bjælder, Hængsler, Klokker, Knapper, Kroge og Skruer, udstillede Gudumlund, siger og skriver, »een Urlepote og een Sauceskaal«. En Garver udstillede »et rødt Kalveskind til Støvlefoder« med den Bemærkning, »at han ikke havde bedre Skind færdig, skjøndt han kunde forarbejde det bedre.« En anden Anmærkning vedrørte den bekendte Mekaniker H. Plötz: »Adskillige af denne Kunstner tilbudne Maskiner har Selskabet ikke turdet imodtage, fordi de ved Forevisning af enhver Anden end ham selv let kunde beskadiges«.

Betegnende er det ogsaa, at af seks udstillende københavnske Snedkere udstillede den ene »en Støvleknægt af Mahogni til at lægge

sammen,« og intet mere; den af dem, der viste mest, udstillede to Kommoder. Med Bogbinderne forholdt det sig, for at tage endnu et Eksempel, ganske paa samme Maade. Tre havde givet Møde, men ingen af dem udstillede indbundne Bøger, kun Prøver af kulørte og marmorerede Papirer; de naaede herved akkurat at komme paa Linie med en Syngelærer Kølle, der udstillede »tvende Prøvekorter af forskellige Sorter kulørte Papirer«.

Der er Husflidspræg over det hele, og dette Præg vedbliver i alle Selskabets senere Udstillinger. Naar 1818 undtages arrangerede Kunstflidsselskabet nemlig lige til 1819 hvert Aar en Udstilling, men virkelig stor blev ingen af dem. De største vare dem, der fandt Sted i 1812 og 1816 med henholdsvis 115 og 118 Udstillere. Men det fremgaar dog tydeligt af dem, at der bl. a. arbejdede sig en vis Tekstilindustri op. 1812 var der mellem Udstillerne 5 Fabrikanter af Klæde og uldne Varer og 4 Bomuldsspindier. Krigen og den dermed følgende Afspærring lod enkelte Industrier blomstre op, men Blomstringen blev kun af kort Varighed. Da Freden sluttedes 1814, strømmede de engelske Varer paany ind over Landet; de kunstigt fremkaldte Industrier skylledes bort, Landet laa fattigt og ødelagt hen.

Bombardementet i 1807 gjorde store Ulykker. Det ødelagde bl. a. Manchesterfabrikken paa Blegdamsvejen, der var oprettet af Regeringen (1779), men fra 1795 dreves af Silke- og Klædekræmmerlavet. Og det kongelige Brænderi i Sølvgade blev ogsaa ødelagt; det var oprettet i 1804 for som Mønsterbrænderi at vise Vej for Landets kun lavt staaende Brændevinsindustri. Men Ulykkerne, der fulgte efter, vare nok saa store. Landets forladte Stilling karakteriseres derved, at den kongelige Porcelænsfabrik i 1810 maatte standse sin Virksomhed af Mangel paa Raamateriale, og at en Guldsmed i 1813 søgte og fik Tilladelse til at arbejde i Messing og Malm, da Sølv ikke kunde faas for Penge. 1813 gik den danske Stat bankerot, og den allerede før begyndte Nedgangens og Surrogaternes Tid bredte sig sørgeligt over alt og alle.

I hvilken Afmagt Tiden befandt sig, kan ses af forskelligt. Tre Aar efter Københavns store Brand i 1795 var her 88 Mur- og Tømmermestre med 1750 Svende og Drengene, med utrolig Raskhed blev Byen genopført, og Branden kaldtes allerede i 1800 »en af Byens heldbringende Begivenheder«. Men tre Aar efter 1807 havde Byens 74 Mur- og Tømmermestre kun 908 Svende og Drengene. Byens Genopførelse gik langsomt for sig. Alt Liv laa nede. 1808 var der i København 69 Bogtrykpresser, d. v. s. 69 smaa Haandpresser af Træ, anderledes kendte man dem ikke dengang, og af dem vare kun 22 helt beskæftigede, 16 havde kun til Dels Beskæftigelse og 31 stode hen uden Arbejde.

Hvad hjalp det under disse Forhold, at Regeringen ved Aarhun-

dredets Begyndelse havde vist, at den ønskede at fremme Industri og Haandværk under friere Former end hidtil, saaledes som man kan læse det ud af Toldforordningen af $\frac{1}{2}$ 1797 og af Forordningen om Haandværksslavens Ordning af $\frac{21}{3}$ 1800. Det daarlige Varsel, der laa i, at det nye Aarhundrede begyndte med, at den af Regeringen med saa stor Bekostning i 1790 til Ankersmederiet paa Holmen tilvejebragte Dampmaskine maatte erklæres for fuldstændig ubrugelig, fik sørgelig Ret. Der skulde gaa endnu en Menneskealder, før den danske Industri lærte at benytte Dampen.

Hvad Haandværkerforholdene angaar, da søgte Regeringen ved Forordningen af 1800 at hæve og styrke dem. Den slog en Streg over en Række skadelige Lavsfordomme og Misbrug og bestemte, at enhver kunde blive baade Svend og Mester uden at have staaet visse Aar i Lære. Det var ligegyldigt, hvor eller hvorledes han havde lært Haandværket, blot han kunde gøre et forsvarligt Svende- og Mesterstykke. Desuden bestemtes det, at enhver indfødt københavnsk Svend uden videre kunde nedsætte sig som Frimester, naar han i fire Aar havde været Svend; for sit Borgerbrev skulde han kun betale det halve af, hvad et Lavsmester-Borgerskab kostede. Det skal ogsaa her erindres, at Københavns Bryggerlav i 1805 helt blev hævet, saaledes at Ølbrygning gik over til at blive en fri Næring.

Men Regeringen blev ligesom bange for sit eget Frisind. Fra 1812 kan der paavises en reaktionær Bevægelse, der over for Frimesterinstitutionen kulminerer i en Bestemmelse af 1822 om, at en Frimester skulde forfærdige ganske det samme Mesterstykke som en Lavsmester! 1813 fastslaas det nøje, hvad Mur- og Tømmersvende skulle have i Dagløn, samt hvor lang deres Arbejdstid skal være. Der udkom 1828 en skrap Forordning om vandrende Haandværkssvende og 1835 et ængsteligt Forbud imod, at danske Haandværkssvende paa deres Vandringer maatte opholde sig i Lande eller paa Steder, hvor Associationer eller Forsamlinger af Haandværkere taaltes.

Der laa en død Haand over vor industrielle Udvikling. 1835 stilles der i Roskilde Stænderforsamling uden Resultat et »Forslag om Midler til at fremme Næringsvejenes Opkomst i Provinsløbstederne.« Men desuagtet arbejdedes der i denne Tid i en Nøjsomhed og Tarvelighed, som nu synes næsten utrolig.

Der arbejdedes flittigt for det daglige Brød rundt om i halvmørke, om Vinteren iskolde Værksteder fra tidlig Morgen til sen Aften, med en saadan Sejhed og Udholdenhed, at Arbejdet her lidt efter lidt gav sit Bidrag til, at den skrigende Fattigdom ophørte, til, at Tiderne bedredes. Og det er under disse Forhold af ikke ringe Interesse at se, at der efterhaanden opstod en hel Række Undervisningsanstalter for Haandværkere og Industridrivende. Samtidig med den ovenfor nævnte For-

ordning af 1800 udsendte Pastor Massmann et Opraab om Oprettelsen af de Søndagsskoler, som samme Aar kom i Gang; Kobbersmed Jørgen Conradt aabnede i November 1807 et Institut for Metalarbejdere; »Selskabet for Naturlærens Udbredelse« begyndte under H. C. Ørsted at virke i 1824; den polytekniske Læreanstalt oprettedes i 1829; Snedkerlavet, der havde kæmpet tappert i den døde Tid, aabnede 1837 en Tegneskole, og en Skare industridrivende stiftede 1838 Industriforeningen, godt sekunderede af en Række polytekniske Kandidater.

Der er da ogsaa Haandværkernavne fra denne Tid, der endnu mindes. Urmager Urban Jürgensen, der 1801 kom hjem fra en lang Udenlandsrejse, kastede Glans over sit Fag; Ankersmed Hans Caspersen etablerede sig 1803 paa Krøyers Plads; Kunstdrejer J. G. Schwartz tog Borgerskab 1808; Blikkenslager Henning Irgens, der forsøgte paa at anlægge et Glasværk, blev 1811 fulgt af sin Brodersøn Johannes Irgens; den senere Agent Henrik Gamst blev 1813 Medbestyrer af det af hans Fader grundlagte Smederi og Metalstøberi; Klejnsmedfirmaet F. Schæbel regner sin Grundlæggelse fra 1819; L. Fraenckel anlagde 1826 sin Tapetfabrik; C. C. Hornung begyndte 1828 at tilvirke Pianoforter i Skelskør, og samme Aar blev Guldsmed J. B. Dalhoff Mester i Københavns Guldsmedelav, endog uden Mesterprøve, o. s. v.

Industrien støttedes nu fra de forskelligste Sider, og det er i saa Henseende karakteristisk, at en af det kgl. Landhusholdningsselskab, Kunstakademiet og Selskabet for Naturlærens Udbredelse valgt Komité forestod Afholdelsen af ret anselige Industriudstillinger i 1834 og 1836. Hvad der herved begyndtes, fortsattes i 1840 og 1844 af Industriforeningen, der endelig i 1852 forestod den for sin Tid virkelig store Industriudstilling i en egen Bygning paa Kristiansborg Slots Ridebane. Den talte ikke mindre end 752 Udstillere, hvoraf 423 fra København, 213 fra det øvrige Danmark, 27 fra Slesvig og 89 fra Holsten. Det var en god Repræsentation for dansk Industri, men det skal ogsaa erindres, at Professor G. F. Hetsch i over en Menneskealder ivrigt havde arbejdet for at bringe Kunst og Haandværk i nær Berøring med hinanden, og at Industriforeningen straks efter sin Oprettelse ved Startningen af forskellige Aktieselskaber havde virket for at knytte Kapitalen til Industrien. Der kunde paa denne Tid paavises en Række Fabrikker, der fra en ringe Begyndelse havde arbejdet sig op til virkelig Betydning.

1805 havde Jakob Holm begyndt sin store industrielle Virksomhed ved at anlægge en Oliemølle, hvortil der snart sluttede sig en Limfabrik, en Sejldugsfabrik, et Sæbesyderi og (1811) en Reberbane m. m. Den Holmbladske Fabrikvirksomhed begyndte omtrent samtidig, ved at Farver L. Holmblad († 1827) ved Siden af sit Farveri anlagde en Sæbefabrik. 1810 oprettede J. C. Modeweg en Klædefabrik i Kø-

benhavn, der 1832 flyttedes til Brede; 1821 begyndte Købmand Bertel Bruun Klædefabrikken Bruunshaab ved Viborg; og samme Aar anlagde Josef Owen en Mølle for Tilvirkning af Ben og Gødningsstoffer, der 1831 blev til Nordens første Svovlsyrefabrik, de senere Fredens Møllers Fabrikker; og 1825 grundlagde Grev Danneberg Samsøe Holmegaards Glasfabrik.

Da Danmark og Norge hørte under samme Scepter, var der ikke faa Ting, som Danmark forsynede Norge med, men dette Land havde ogsaa sine Specialiteter. Det forsynede Danmark med Glas og støbt Jerngods. Nu var der grundlagt et dansk Glasværk, og hvad Jernstøberivirksomheden angaar, da fæstede ogsaa den lidt efter lidt Rod i Danmark. Da Aarhundredet begyndte, havde København kun eet lille Jernstøberi, men i 1830 var her fem, blandt hvilke skal nævnes M. A. Heegaards fra 1828 og P. F. Lundes fra 1829. Af absolut Betydning for vor industrielle Udvikling blev det imidlertid, at Handelshuset J. P. Suhr & Søn i 1827 lod det af Frederik VI ejede Etablissement Frederiksværk gøre en 20 Hestes Dampmaskine til det Kobberværk, som Huset samtidig forpagtede dér. Det gav Stødet til, at Frederiksværk, der var gaaet saa sørgeligt tilbage, paa ny rejste sig og blev af Betydning for Landets nu begyndende Maskinudvikling. Men for øvrigt maa det siges, at den industridrivende, som denne paa sin Vis maaske skylder mest, er J. C. Drewsen paa Strandmøllen. Her blev den danske Industri fortrolig med Dampen og forskellige nyere Maskiner. 1821 forskrev han til sin Papirfabrik en Dampmaskine fra England paa 6 Hestes Kraft, hvortil han i 1828 føjede en ny paa 20 Hestes Kraft, og samtidig med denne indførte han Papirmaskinen i sin Bedrift. Den 20. Juni 1829 tilvirkedes der første Gang i Norden Maskinpapir paa Strandmøllen, hvor Drewsen allerede i 1824 havde indført en anden Nyhed, den hydrauliske Presse. Baade i Gerning og Tale kæmpede J. C. Drewsen heldigt mod den i saa lang Tid næsten hævdvundne Antagelse, at Fabrikker ikke kunde trives i Danmark.

Det skal her endnu erindres, at da der i 1829 begyndte en Bevægelse mellem Københavns Bogtrykkere for at faa de gamle Træhaandpresser afløste af Jernpresser, blev den første danske Jernpresse gjort i 1830 af Mekanikus Fr. Schiøtt. Det gik saaledes forholdsvis hurtigt. Men langsommere gik det med Hurtigpresserne. Den første saadanne indførte Adresseavisen i 1825, men først ti Aar efter anskaffede Bladet Dagen en lignende Presse, og først 1837 gjorde Klejnsmed J. H. Hüttemeier den første danske Hurtigpresse.

Hele den her skildrede Udvikling skete under Lavenes Regimente. De i Aarhundredets Begyndelse fremtrædende Bestræbelser for at løse Lavenes snærende Baand bleve, som vi have set, til intet. Lavene

florerede og stode hvert for sig med Styrke paa deres fra gammel Tid nedarvede Rettigheder. 1825 anlagde Københavns Tømmerlav Sag imod en Snedkermester, fordi han havde opført et Plankeværk med Port omkring en ham selv tilhørende Grund, og 1836 gjorde Snedkerlavet Gengæld. Denne Gang havde en Tømmermester gjort et Trappegelænder med Balustre og Haandgreb. Og disse Sager forfulgtes lige til Højesteret, der ogsaa maatte dømme Blikkenslagerne og Kobbersmedene imellem, da Blikkenslagerlavet troede at kunne formene Kobbersmedene at gøre Messingarbejde. Efter Højesterets Dom af 1835 havde det dog ikke Ret hertil.

Der gærede en stadig Uvilje mod Lavene, og 1840 fik den Udtryk i, at der ved Regeringens Foranstaltning nedsattes en kommunal Komité til Undersøgelse af Københavns Lavs- og Korporationsvæsen, hvad der hilstes med Glæde af en ikke ringe Skare inden for Industriens egen Verden. Ikke faa unge industridrivende havde i 30'erne besøgt Paris og vare vendte hjem fra denne Frihedens By med stærkt liberale Anskuelser. De sluttede sig til den frihedsvenlige Opposition herhjemme. De kom sammen med dens Førere i den 1847 stiftede Haandværkerdannelses-Forening, og da Frihedspartiet sejrede i 1848, er det naturligt, at Grundloven i 1849 slog fast, at alle Indskrænkninger i den frie og lige Adgang til Erhverv, som ikke ere begrundede i det almene Vel, skulde hæves ved Lov.

Selvfølgelig rejste Lavene sig herimod. De havde organiseret sig i den 1840 stiftede Haandværkerforening, der ivrigt gjorde gældende, at Lavenes Rettigheder ikke ensidigt kunde hæves. Men Bevægelsen hen imod Næringsfrihed gik sin ustandselige Gang. I 1852 hævdedes de fra 1739 stammende Bestemmelser, hvorefter der i København kun maatte være et bestemt Antal Bagergaarde, der gav Ret til at drive fuldstændigt Bageri, ligesom ogsaa de gamle Lavsartikler, der hjemlede Landets Møllere en vis Eneret. Bagernæringen i København blev ligesom Møllernæringen Landet over fri Næring, og endelig kom Næringsloven af 1857, der fra 1. Januar 1862 indførte almindelig Næringsfrihed.

Haandværkerforeningen trak her det korteste Straa over for Industriforeningen, der havde været virksom for Næringsfriheden, men Industriforeningen havde jo ogsaa fra sin første Tid vist, at den ikke havde noget snævert Blik for, hvad der var til Gavn for vor industrielle Udvikling. 1844 fik den Koncession paa Danmarks første Jernbane mellem København og Roskilde, en Koncession, som den afstod til det sjællandske Jernbaneselskab, og 1851 var den ivrig for Danmarks Deltagelse i Verdensudstillingen i London ligesom derefter for vor Deltagelse i en Række af de følgende Verdensudstillinger (Paris 1855, London 1862 o. s. v.). Foreningen forstod at arbejde i de nye Tider, der ikke trykkes hverken af forknyttende Pengetrang eller

lavsbunden Produktion, og i hvilke nye Kommunikationsmidler ligesom udvidede Landenes Grænser. Det er herefter karakteristisk, at Foreningen i en Aarrække syslede med Tanken om en Udstilling, der ikke skulde holde sig til Danmark alene, en Tanke, som den endelig fik realiseret i den betydningsfulde nordiske Industri- og Kunstudstilling, som i 1872 fandt Sted i København.

Foreningen vovede ved denne Lejlighed hele sin Formue. Den satte sin Tilværelse paa Spil, men Spillet blev glimrende vundet i den lyse Glashal ved Vesterbros Passage. Hvilke dygtige industrielle Frembringelser kunde Danmark ikke ogsaa udstille; hvor var den danske Industri ikke vokset siden hin trange Tid, da der levedes paa og af Surrogater. Vi kunne se det ved at nævne nogle af de Virksomheder, der siden da vare blevne oprettede.

1830 havde den senere Hof-Møbelfabrikant C. B. Hansen etableret sig; 1831 oprettede Urtekræmmer P. Chr. Deichmann en Chokolade-fabrik, der senere gik over til Hintz & Komp. (Elisabetsminde); 1833 skabte et Aktieselskab Rosenborg Brøndanstalt; 1834 fremtraadte Bødker L. Jacobsen, Voksdugsfabrikant E. Meyer og J. Hambros Dampmølle m. m., der senere gik over til A. N. Hansen & Komp.: 1835 etablerede Blikkenslager Fritz Meyer sig; 1836 begyndte Jernstøber M. P. Allerup (Odense) og 1837 Jernstøber D. Løwener; 1838 optisk Instrumentmager Cornelius Knudsen og kirurgisk Instrumentmager Camillus Nyrop; 1840 Farver Chr. Schleisner og Maskinfabrikant J. Stallknecht (Horsens); 1841 den senere Hof-Snedker J. G. Lund og den senere Hof-Juveler A. Michelsen; 1843 Terrakottafabrikant P. Ipsen, Handskemager N. F. Larsen og Maskinfabrikant H. H. Baumgarten, hvis Virksomhed blev det første Grundlag for det store Burmeister & Wain'ske Etablissement; 1844 Bogbinder D. L. Clément; 1845 Galvanoplastiker H. C. Drewsen; 1846 Sølvvarefabrikant V. Christesen, Brygger J. C. Jacobsen og Klejnsmed F. W. Doberck; 1848 Maskinfabrikant J. G. A. Eickhoff; 1849 Apoteker Alfred Benzou; 1853 Apoteker G. Lotze (Odense) og Bing & Grøndahls Porcelænsfabrik; 1857 Hof-Litograf Chr. Ferslew; 1858 Malermester Bernh. Schrøder, Maskinfabrikant Th. Hüttemeier og Øresunds kemiske Fabrikker; 1861 Snedkerne Severin & Andreas Jensen; 1862 Symaskinefabrikant H. Demant (Odense); 1863 Fajancefabrikken Alumina o. s. v.

Den nordiske Kunst- og Industriudstilling i 1872 lykkedes fuldt ud. Den talte i Industriafdelingen ikke mindre end 3348 Udstillere, af hvilke 2120 vare fra Danmark, 765 fra Sverige, 437 fra Norge og 26 andetsteds fra. I kunstnerisk Henseende har Professor G. F. Hetsch's Bestræbelser sin Frugt, og et efter Frederiksborg Slots Brand (1859) til Fordel for Slottets Genopførelse oprettet saa kaldet Kunstflidslotteri

fortsatte i hans Spor ved at skabe et godt Samarbejde mellem en Række Kunstnere og industridrivende. Der skal ogsaa her mindes om, at der fra Danmark var udgaaet forskellige betydningsfulde Opfindelser, selv om det ikke lykkedes Danmark at høste Lønnen for dem. Mekanikus Laurids Brandt opfandt c. 1840 Skriftstøbemaskinen og Typograf Chr. Sørensen 1846 Sætte- og Aflæggemaskinen, ligesom Pastor R. Malling Hansen 1870 opfandt Skrivekuglen og Mekanikus H. P. Henriksen fra 1865 forskellige sindrige Symaskiner, Opfindelser, der paa forskellige Verdensudstillinger vakte endog stor Opsigt.

Hvad her særlig skal pointeres, er dog, at Industrien i denne Periode voksede op ved egne Kræfter, saaledes som det godt illustreres af Udstillingen i 1872. Da Aarhundredet begyndte, var det Præster, der rundt om i Byerne skabte Søndagsskoler; Kunstflidsselskabet, der afholdt de første danske Industriudstillinger, oprettedes af en Række ivrige Patrioter, mellem hvilke der ikke var een industridrivende, og Udstillingerne i 1834 og 1836 forestodes af tre Selskaber, der ikke direkte havde med Industrien at gøre. Men nu vendte Bladet sig, og det af Kobbersmed Jørgen Conradt 1807 givne Eksempel ved Stiftelsen af Instituttet for Metalarbejdere blev ivrigt fulgt.

Hof-Guldsmed J. B. Dalhoff gav i 1838 Stødet til Industriforeningens Stiftelse, og Snedkermester J. Lasenius Kramp stiftede i 1840 Haandværkerforeningen ligesom i 1843 det tekniske Selskab, der oprettede Undervisningsanstalten det tekniske Institut. Og fra København bredte Bevægelsen sig til Provinsbyerne; næsten i dem alle oprettedes Industri- eller Haandværkerforeninger, der interesserede sig for teknisk Undervisning. Overalt vilde man Fremskridt, og det er for saa vidt fuldt forstaaeligt, at »Industriforeningen i København« kunde og vilde vove alt for Udstillingen i 1872, der karakteristisk nok væsentlig bares af en af de Mænd, der i Trediverne indsugede liberale Anskuelser i Paris og herhjemme var en af Haandværkerdannelses-Foreningens Mænd, Bøsse-mager, Rustmester Georg Christensen.

I Aaret 1800 befalede Kongen for derved at hæve »denne arbejdende Klasse«, at Fabrikanter og Haandværkere skulde have Plads i Københavns Borgerrepræsentation. Nu var det noget ganske selvfølgeligt, ja i 1872 var Forsamlingens Formand en Haandværker, Tømmermester H. H. Kayser. Den industridrivende Stand var i Tidens Løb vokset op til en dygtig og betydende, men ogsaa selvfølende Stand.

Udviklingen, der langsomt var naaet saa vidt, gik nu rivende fremad. Det er, som om Virkningerne af Næringsloven, der helt var traadt i Kraft den 1. Januar 1862, først nu kom. Men det maa ogsaa erindres, at den sørgelige Krig (1863—84), hvis Resultat blev Slesvigs Tab, laa imellem. Først havde den lammet, men derefter opfordret til dobbelt

Anstregelse. Som ingen Sinde før tog den danske Industri Fart. Kapitalen stillede sig villig til dens Raadighed, og Aktieselskab paa Aktieselskab dannedes. Børsens Matadorer, førte af C. F. Tietgen, gik i 1872 i Spidsen med Burmeister og Wains Maskin- og Skibsbyggeri samt De danske Sukkerfabriker. I det nævnte Aar blev der i det hele stiftet 17 industridrivende Aktieselskaber, et Antal, der Aaret efter steg til 31. I hvert af de følgende Aar kom der flere eller færre til efter de skiftende Konjunkturer, men i Aarhundredets sidste Aar har det aarlige Antal været over 100. Et upersonligt, kapitalistisk Princip er ved at vokse frem i den danske Industri, samtidig med at den mere og mere tager maskinmæssig Drivkraft i sin Tjeneste. Medens der 1883 var 2776 Dampkedler i Danmark med 29 815 Hestes Kraft, var der 1899 5986 med 81 518 Hestes Kraft; i Industrien brugtes i 1883 1506 med 21 160 Hestes Kraft, men i 1899 2600 med 48 416 Hestes Kraft.

Af særlig Interesse er det, at mange af Aktieselskabernes Stiftelse er nøje forbunden med energiske Forsøg paa at samle al Produktion af samme Art i eet Selskab. Det kan ses af Navne som de danske Cikoriefabrikker (1872), de danske Spritfabrikker (1881), de forenede Papirfabrikker (1889), de forenede Bryggerier (1891) o. s. v. Der gaar igennem Bevægelsen en stadig Stræben efter at gøre Virksomhederne større og større, saaledes som det kan illustreres ved et Par Aktieselskabers Udviklingshistorie, nemlig Makinfabrikken Titan og Trævarefabrikken Silvan. 1883 solgte Fabrikanterne H. R. Koefoed og G. L. Halberstadt deres Virksomhed til Aktieselskabet H. Rudolph Koefoed & Kp.s Maskinfabrikker og Jernstøberi, der startedes med en Aktiekapital paa 400 000 Kr.; det overtog i 1888 for 370 000 Kr. Fabrikant S. C. Haubergs Bedrift, hvorefter det kaldtes Aktieselskabet Koefoed & Hauberg, der endelig i 1897 forenedes med Firmaet Marstrand, Helweg & Kp. og antog Navnet Titan, hvis Aktiekapital sattes til 1 Mill. Kr. Hvad Trævarefabriken Silvan angaar, da dannedes dette Aktieselskab 1889 ved Sammenslutning af Aktieselskaberne Københavns Pakkassfabrik (stiftet 1895) og Dansk Eksport Snedkeri-Fabrik (stiftet 1896) samt Bygnings-snedkerfirmaet L. N. Holm & Nielsen.

Industrien gik stærkt fremad, hvad der var heldigt, da der just paa denne Tid begyndte en stor Indvandring fra Land til By. Men det er ejendommeligt at se, at medens Landbruget saaledes skød en Mængde Arbejdere fra sig, blev det selv i hele sin Drift mere og mere industrielt. Af de 5986 Dampkedler, der 1899 fandtes her i Landet, tilhørte 2608 med 20 215 Hestes Kraft Landbruget (Mejerier m. m.).

Den Udvikling, der fulgte efter Næringsfrihedens Indførelse, virkede imidlertid nok saa meget paa Industriens Arbejdere som paa dens Arbejdsgivere. Lavenes Bortfalden bragte hele den gamle Svende-

Organisation i Forfald, og da Louis Pio i 1871 rejste den socialistiske Fane, flokkedes Arbejderne derfor villigt om den, og de nu efterhaanden opstaaende Fagforeninger, der navnlig vandt Kraft efter 1880, gjorde sig gældende ved Fordringer særlig om forhøjet Løn og forkortet Arbejdstid; efter Arbejderkongressen 1889 i Paris er Fordringen den 8 Timers Arbejdsdag. Deres Kampvaaben var Striker, der fra Arbejdsgivernes Side mødtes med Lock-out'er. Saaledes toge Københavns »Fabrikanter i Jernindustrien« det i 1885 op med Smedenes Fagforening. Arbejdernes fortrinlige Organisation tvang nemlig Arbejdsgiverne til ogsaa at organisere sig.

De Industrimøder, der begyndte 1852 i København og derefter fortsattes 1858 i Odense, 1868 i Nakskov, 1872 i København, 1885 i Odense og 1892 i København, spillede paa det sidste nær ingen Rolle i saa Henseende. Men da Landets samtlige Industri- og Haandværkerforeninger 1879 sluttede sig sammen i Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk, begyndte der en Organisation, der fremmede Dannelsen af Mester-Fagforeninger omfattende dels enkelte Provinser, dels hele Landet, de saakaldte Centralforeninger. Det var en saadan Mesterforening »Foreningen af Fabrikanter i Jernindustrien«, der i 1885 tog det op med Smedenes Fagforening i København, og da der i 1896 væsentlig af Arbejdsgiverne i Bygningsfagene var dannet en Arbejdsgiverforening af 1896, blev den ved Sammenarbejde med »Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk« til den danske Arbejdsgiver- og Mesterforening, der førte an i den store Lock-out, der varede fra Maj til September 1899.

Da Næringsfriheden indførtes i 1857, var det i Overensstemmelse med den Teori, at Friheden vilde skabe al ønskelig Harmoni; der skulde lovgives saa lidt som muligt. Forventningerne i saa Henseende bleve imidlertid ikke opfyldte. Det fandtes nødvendigt til forskellig Tid at nedsætte forskellige Kommissioner, saaledes den saakaldte Arbejderkommission i 1875 og Næringslovkommissionen i 1890, men store Resultater er der ikke opnaaet ved disse Kommissioners Arbejder. Der er endnu kun givet faa Love paa det her omhandlede Omraade, 1873 en Lov om Børns og unge Menneskers Arbejde i Fabrikker, 1889 en Lov om Lærlingeforholdet og en anden Lov om Foranstaltninger til Forebyggelse af Ulykkestilfælde ved Brug af Maskiner samt 1898 en Lov om Arbejderes Forsikring mod Følger af Ulykkestilfælde. Under de stærke Sammenstød mellem Arbejdsgivere og Arbejdere, der ved Arbejdernes kraftige Fremadmarsch have vist sig og sikkert endnu ville vise sig uundgaaelige, er der her et Savn. Det gælder om at finde Former, under hvilke Arbejdet kan fortsættes nogenlunde uforstyrret; den af Tysklands Kejser 1890 i Berlin sammenkaldte internationale Konference, i hvilken Danmark deltog, er et Ud-

tryk for Trangen i saa Henseende, men naar og hvorledes Maalet vil naas, er det ikke muligt endnu at have nogen begrundet Mening om.

Det gælder om at arbejde og ikke blive træet, og at der i saa Henseende arbejdes i Danmark, kan ses af den Opmærksomhed, der skænkes de tekniske Skoler. Medens Statens Tilskud til dem i 1863 ikke var fuldt 8000 Kr., er det nu c. 150 000 Kr. aarligt, og fra 1880 har Staten som Bidrag til Opførelsen af c. 70 Bygninger for tekniske Skoler ydet noget over 600 000 Kr. Den første nye saadanne Bygning var det tekniske Selskabs store Skole i København (1881). Den poly-tekniske Lærestalts nye, tidssvarende Bygning indviedes i 1890. Der ydedes ogsaa Statsunderstøttelse til en Række andre Undervisningsinstitutioner (Fagskoler), nemlig til Foreningen til Lærllnges Uddannelse i Industri og Haandværk (stiftet 1874), Tegneskolen for Kvinder (1875), de danske Skomageres Fagskole (1880), Garverforeningens Faglaboratorium (1888), Dansk Urmagerskole (1889), Skolen for Boghaandværk (1893) og til det i 1894 aabnede Kunstindustrimuseum. Det skal ogsaa her nævnes, at der i 1894 blev givet en Patentlov, der medførte, at Danmark samme Aar tiltraadte den i Paris 1883 mellem forskellige Stater indgaaede Konvention om Dannelsen af en international Konvention til Beskyttelse af den industrielle Ejendomsret.

Da Fagforeningsbevægelsen begyndte, vare Arbejdernes Bestræbelser rettede paa om muligt at faa Produktionsforholdene ændrede. Fra 1872—75 startede de 8 Produktionsforeninger; de vare dog paa en nær (Bygningsnedkernes) uden Betydning. I saa Henseende naaede Arbejderne intet, de sloge sig væsentlig til Ro med i forskellige Byer at indrette Aktie-Fællesbagerier, det københavnske begyndte sin Virksomhed 1886. Den Forandring, der skete, var som ovenfor nævnt, at den fabrikmæssige Virksomhed voksede. Det ved Loven af 1873 oprettede Fabriktilsyn tilsaa i 1874 673 Arbejdssteder med 21402 Arbejdere, men i 1899 3472 Arbejdssteder med 76187 Arbejdere, og naar de københavnske Skræddersvende i 1897 — for øvrigt forgæves — strikede for at tvinge Mestrene til paa ny at holde Værksteder, viser den herved belyste Forandring i dette Fag i samme Retning. Arbejdernes Husindustri (Hjemmearbejdsprincippet) muliggør store Forretninger.

Den Udstilling, der hører denne Periode til, viser da ogsaa ganske anderledes store Forhold, end der nogen Sinde før er set her i Landet. Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888 med sin interessante internationale Ramme og sit hele storslaaede Anlæg talte, naar Landbrugs- og Kunstafdelingerne regnes fra, 4059 Udstillere, af hvilke de 3115 vare danske. Det er en uhyre Forandring fra Udstillingen i 1810 med sine fattige 66 Udstillere, men det kan da ogsaa eksempelvis oplyses, at medens Danmark dengang var saa godt som uden Jernstøberier og Maskinfabriker, har det nu 201 med

mekanisk Bevægkraft forsynede Jernstøberier og Maskinfabrikker, der beskæftige 11 108 Arbejdere, saaledes som det fremgaar af den ²⁵/₅ 1897 efter særlig Lov foretagne Industritælling. Her er da ogsaa baade en teknisk Forening (stiftet 1877) og en Dansk Ingeniørforening (stiftet 1892), ligesom her fra 1896 bestaar en Statsprøveanstalt til mekanisk Undersøgelse af Materialer til Brug i Industrien samt af færdige Stoffer.

Der er da ogsaa Maskinfabrikker, der ere naaede til at kunne eksportere ikke ubetydeligt, og naar hertil kommer, som i Afsnittet om Kunstindustri vist, at dansk Keramik og dansk Boghaandværk har gjort sig i endog høj Grad bemærket i Udlandet, saaledes som det bl. a. saas ved Danmarks Deltagelse i Udstillingerne i Paris 1889, Chicago 1893, Stockholm 1897 osv., kan der forhaabentlig knyttes Forventninger til den Eksportforening, der stiftedes i 1895, Aaret efter at Københavns Frihavn var aabnet.

Som et Moment, der maaske i flere Fag har haft sin Betydning, skal her til Slutning nævnes de rolige Toldforhold. Den Bevægelse bort fra forrige Aarhundredes Beskyttelse, der begyndte med Toldforordningen af 1797, er langsomt fortsat i 1838, 1844 og 1867; Toldloven af ⁴/₇ 1867 bestaar endnu ved Aarhundredets Udgang trods talrige Forsøg paa at faa den afløst.

Der er ovenfor ikke givet mange Tal. En dansk Industristatistik er nemlig et Fremtids-Ønske, ikke nogen Fortids-Virkelighed. Og for saa vidt var Tiden, da Lavene bestod, næsten bedre end den følgende Tid, i alt Fald for Københavns Vedkommende. Københavns Politis udsendte indtil 1861 hvert Aar en »General-Tabel over Lavenes og Korporationernes Interessenter og Mestere samt Svende og Dreng«, og udskiller man af dem, hvad der ikke vedkommer Industrien, har man et paalideligt Billede af Københavns industrielle Udvikling i denne Retning; den var ikke hurtig, saaledes som det kan ses ved at sammenligne Tallene for 1803 med Tallene for 1861; Tabellerne for Aarene 1800—1802 synes ikke bevarede. Der var

	Mestre	Svende	Dreng à parte Arbejd.		I alt
1803:	2529	3849	2139	1156	9673
1861:	3376	7316	1082	1086	12860

Medens Københavns Befolkning i denne Tid vokser med noget over 50 %, er Mestrenes d. v. s. Forretningernes Antal kun vokset med 33 % og det samlede Arbejderantal (Svende, Dreng og à parte Arbejdere) ogsaa med kun 33 %. Den indtil da manglende Fremgang kommer imidlertid, og det ikke alene i København. Følge vi de almindelige Folketællingers Tal for, hvor stor en Del af Danmarks Befolk-

ning der levede af Industri, stiger den fra c. $\frac{1}{5}$ (204 Promille) i 1850 til næsten $\frac{1}{4}$ (246 Promille) i 1890, og efter de ved Industritællingen i 1897 fremkomne Tal er $\frac{1}{4}$ sikker.

I Tiden før Næringsloven var Haandværket væsentlig forbeholdt Købstæderne, men dog boede alt dengang en væsentlig Del af den Befolkning, der levede af Industri, paa Landet. Efter Folketællingerne fordelte denne Befolkning sig saaledes:

	Kbhvn.	Øvrige Købst.	Landet	I alt
1860:	57 818	87 692	200 936	346 446
1890:	123 205	141 790	269 433	534 428

Herefter er der en betydelig Fremgang fra 1860 til 1890. Danmarks industrielle Befolkning vokser med lidt over 50 %, medens den samlede Befolkning kun vokser med lidt over 33 %. Og Fremgangen er forholdsvis størst for Københavns Vedkommende, mindst for Landets. Men Industritællingen i 1897 viser dog tydeligt, at København ikke har nogen absolut Overvægt. De fleste Forretninger findes efter den i Landdistrikterne og de fleste egentlige Arbejdere i Købstæderne uden for Hovedstaden, men til Gengæld have de forholdsvis største industrielle Forretninger deres Sæde i København. 1897 var der nemlig:

	Kbhvn.	Øvrige Købst.	Landet	I alt
Industrielle Forretninger	7 970	18 070	51 216	77 256
Samlet Personale	69 199	94 820	106 603	270 622
Deraf egentlige Arbejdere	52 625	70 336	53 647	176 608
Med Damp el. lign. drevne Forretn.	647	1 391	1 967	4 005
Deres Hestekraft	12 660	18 489	21 063	52 212

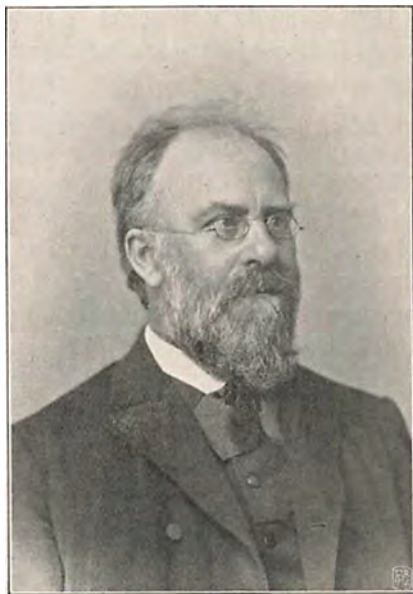
Med disse Tal for Øje er det for øvrigt tydeligt, at Danmark ikke har nogen egentlig Storindustri. 176 608 Arbejdere fordelte paa 77 256 industrielle Forretninger giver kun lidt over 2 Arbejdere til hver Forretning, og selv om de 42 559 Forretninger, der staa uden Arbejdere, fradrages, falder der gennemsnitlig kun 5 Arbejdere paa hver af de tilbageværende 34 697 Forretninger. Der er i det hele kun 260 Forretninger, der have mellem 50 og 100 Arbejdere hver, og 165 Forretninger, der have over 100 Arbejdere hver. Af disse 165 Forretninger falde de 70 paa København, 59 paa Købstæderne og 36 paa Landet.

Men har Danmark saaledes ikke nogen virkelig Storindustri, kan det dog paavises, at Udviklingen er hurtig og stærk. Af de 4005 Forretninger, der drives ved Damp eller lignende Bevægkraft, ere 1173 Mejerier, Andels- eller Fællesmejerier, der alle ere yngre end 1870, og af de resterende 2832 Forretninger ere kun 912 ældre end 1870, men 1447 yngre end 1880. Og de saaledes skabte Industrier ere af Betydning. Værdien af Mejeriernes Produktion er i 1897 opgjort til $106\frac{1}{2}$

Mill. Kr., Slagteriernes til $48\frac{1}{4}$ Mill. Kr., Maskinfabrikernes og Jernstøberiernes til $28\frac{1}{2}$ Mill. Kr., Væveriernes til $19\frac{2}{5}$ Mill. Kr., Dampmøllernes til næsten 18 Mill. Kr. o. s. v.

Den paaviste Bevægelse kan i det hele følges i en Række forskellige Fag, og saaledes ogsaa i f. Eks. Skomagerfaget. Fra gammel Tid har dette Fag staaet som det talrigste Haandværkerfag her i Landet. 1803 er der 408 Skomagere i København med dog kun 302 Svende og 180 Dreng, Tal, der i 1861 blive til 690 Mestre med 950 Svende og 130 Dreng, og i 1897 er der i hele Danmark 6726 Skomagerforretninger med i alt 12 492 Medhjælpere. Her er baade absolut og forholdsvis Fremgang. Men hertil kommer endnu, at der ved Siden af disse Skomagerforretninger i 1897 findes 27 Skotøjsfabrikker med 1318 Medhjælpere. Den første saadanne Fabrik, »Københavns Skotøjsfabrik«, startedes i 1874 som Aktieselskab, der imidlertid maatte opløse sig allerede i 1880. Men bedre er det gaaet denne Fabriks Efterfølgere; Maskindriften har faaet Fodfæste i det gamle Haandværk. Stordriften gaar fremad, saaledes som det endnu tydeligere kan ses i Brændevinsindustrien. Ved Aarhundredets Begyndelse var der c. 2500 Brænderier her i Landet, d. v. s. lutter smaa Brænderier, der ikke kendte til rationel Drift. Men efterhaanden forandredes Forholdet. 1863 var Antallet sunket til 426, 1888 til 130 og i 1899 til 64, medens den aarlige Produktion i de senere Aar stadig har været væsentlig den samme, c. 35 Mill. Potter 8 Graders Spiritus. De smaa Brænderier tilhøre en svunden Tid; Aktieselskabet De danske Spritfabrikker, der i sig optog 5 Fabrikker, startedes (1881) med en Aktiekapital paa $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr.

Af Brænderiindustrien kan der i øvrigt opstilles en udførlig Statistik. Den har nemlig fra gammel Tid været Genstand for en særlig Beskatning, der tidligere var knyttet til de brugte Redskaber, men fra 1887 regner med Produktionens Udbytte. Af lignende Grund kan der gives en udførlig Statistik over to andre Industrier, den nye Roesukkerindustri og den gamle Ølindustri. Det i 1872 startede Aktieselskab De danske

277. E. Chr. Hansen (se S. 292 & 345).

Sukkerfabrikker begyndte i 1874 Roesukkertilvirkningen paa »Sukkerkogeriet i Odense«, efter at der i 1873 var vedtaget en Lov om Beskatning af indenlandsk Roesukker. 1899 var her 7 Roesukkerfabrikker, der i alt producerede $79\frac{3}{4}$ Mill. Pd. Sukker. Hvad den gamle Ølindustri angaar, da fornyedes den, da Brygger J. C. Jacobsen i 1846 anlagde Bryggeriet (Gamle) Carlsberg og her fremstillede undergæret (bayersk) Øl, der efterhaanden konsumeredes i saa stor Mængde, at det udsaa til Skatteobjekt. 1891 udkom en Lov om Ølskat, der i 1897 blev forhøjet. I 1899 produceredes der i 42 Bryggerier 774 195 Td. skattepligtigt (bayersk) Øl; i 381 Bryggerier produceredes samtidig 1116 997 Td. skattefrit Øl.

Afgift til Staten erlægges endnu af Kryolitindustrien. Kryolit-Mine- og Handelsselskabet betaler Afgift for den Kryolit, det bryder i Grønland, af hvilken for øvrigt kun en Del forarbejdes i Danmark paa Fabrikken Øresund (oprettet 1858), Resten gaar til Fabrikker i Udlandet. Over for den i 80'erne opkommende Margarineindustri finder der endelig en Statskontrol Sted; Kontrollen er indført ved en Lov af 1888 for i Udlandet at bevare Tilliden til det gode danske Smør. I 1899 tilvirkedes der i 16 Margarinefabrikker $32\frac{1}{2}$ Mill. Pd. Margarine. Til sidst skal det her endnu nævnes, at det af hygieiniske Hensyn ved en Lov af 1875 er forbudt at forfærdige Tændstikker, i hvis Tændsats der findes hvidt Fosfor, og at al Slagtning i København af stort Kvæg, Kalve, Faar, Lam og Svin fra 1888 kun maa foregaa i de offentlige Slagtehus.

Som det af ovenstaaende vil ses, viser Statistikken, at der er livlig Virksomhed paa saa godt som alle Punkter, og flere Eksempler kunde nævnes. Hvor mægtigt har saaledes ikke Bogtrykindustrien udviklet sig. 1806 var her i alt 33 smaa Bogtrykkerier, 21 i København og 12 uden for København, nu er her henvend 400 Bog- og Stentrykkerier, 158 i København, 204 i Købstæderne og 23 paa Landet, med et Personale paa næsten 5000. Tobaksindustrien fortjener ogsaa at nævnes, i 1897 beskæftigede den i ikke mindre end 337 Forretninger 6708 Personer. Men særlig skal nævnes Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri, Landets største Etablissement, med c. 2000 Arbejdere. I den er der virkelig Storindustri, og forhaabentlig vil den Industristatistik, der vil følge efter Industritællingen i 1897, komme til at belyse ikke faa Fremskridt.

C. NYROP.

8. HANDEL OG SKIBSFART.

Fra Midten af det 18de Aarh. havde Danmarks Handel taget et kraftigt Opsving, som kulminerede i Slutningen af dette og Begyndelsen af det følgende Aarh., særlig som Følge af den neutrale Stilling Dan-

mark-Norge i Forbund med Sverige og Rusland havde sikret sig under Datidens store Krige. Støttet af den stærke Krigsflaade, som Landet besad, drev danske Skibe en betydelig Fragtfart paa Middelhavet, Ostindien, Kina og Vestindien.

Ihvorvel flere store oversøiske Handelskompagnier trods de særlige Privilegier, med hvilke de vare blevne begunstigede af Staten, efterhaanden maatte opløses, saa havde just i Perioden fra 1797 til 1806 det Dansk-asiatiske Kompagni en Glansperiode med levende Handel paa Ostindien og Kina og en gennemsnitlig aarlig Indførsel af Varer herfra paa c. 4 Mill. Rdlr. C., ligesom ogsaa den vestindiske Handel, der efter det Vestindiske Kompagnis Opløsning i 1788 fortsattes af Staten indtil 1816, blomstrede i Aarhundredets Begyndelse. Det samme var Tilfældet med den private Handel, særlig paa Ostindien; der fandtes store københavnske Firmaer, som hvert for sig havde indtil 13 Ostindiefarere.

Følgende Tabel giver en Oversigt over Størrelsen af Handelsflaaden og Antallet af ankommende Skibe i 1798 for de større Søkøbstæders Vedkommende:

	Handelsflaaden		Ankomne Skibe	
	Antal Skibe	Tons	Antal	Tons
København	358	49 647	5 406	248 570
Aarhus	45	1 586	248	6 896
Aalborg	94	3 244	620	21 796
Odense	23	772	139	5 176

I 1805 var Danmarks samlede Handelsflaade 1020 Skibe med 71 594 Tons Drægtighed.

Det første Stød, som rettedes mod denne glimrende Udvikling (Slaget d. 2. April 1801) blev nogenlunde forvundet. Handel og Skibsfart gik saa temmelig deres uforstyrrede Gang, thi endnu ejede Handelen sit Værn i Landets anselige Krigsflaade, indtil England ved sit Overfald i 1807 ogsaa berøvede os den. Derved standsedes al Handel, den oversøiske Handel maatte fuldstændig indstilles, og mange store Kapitaller og Enkeltmandsformuer gik tabt i ganske faa Dage.

Der kom nu 7 ulykkelige Krigens Aar over Landet; England dels ødelagde, dels opbragte vor Koffardflaade (allerede forinden Krigens Udbrud havde Englænderne opbragt ikke mindre end c. 600 danske og norske Skibe med en Ladningsværdi af c. 50 Mill. Kr.), Norge tabtes i 1814, Statens Finanser reduceredes og Statskassen spillede Bankerot (1813). Vor udstrakte og fordelagtige Handel og Skibsfart tilintetgjortes af Krigen 1807—14 ved Kontinentalspærringen og de engelske Krigsflaaders stadige Tilstedeværelse i vore Farvande.

Ligesom det forhen var København, som navnlig havde høstet Fordelene af de gunstige Konjunkturer, blev det nu denne By, som

Ulykken ramte haardest ved Afbrydelsen af den langvejs Skibsfart. Ogsaa den indenrigske Fart dalede betydeligt efter Krigen, og Handelen paa Norge gik for en væsentlig Del over paa de jydsk Havnestæder.

Et naturligt Opsving tog dog Landets Handel og Skibsfart efter Krigen, baseret paa Landets egen Produktionskilde, paa Landbruget, men den Krise som fra 1818—28 hjemsøgte Fastlandets Agerbrug paa Grund af Overproduktion lagde ogsaa dette Danmarks Hovederhverv (Landbruget) øde og forarmede vore Landmænd. De ulykkelige Forhold: et højest sørgeligt Pengevæsen, lave Kornpriser, ødelagt Handel og høje Skatter syntes at have kulmineret i 1828.

Saa indtraf en Bedring paa Basis af den indførte større Handelsfrihed og den Sparsommelighed, som den store Nødstilstand havde paatvunget Folket. Den lille Købmandsstand, Detailhandelen, voksede op ved Siden af Bønderne, som ved udpræget Flid og Sparsommelighed lagde Grunden til flere af Nutidens Formuer. I Begyndelsen af 30'erne vaagnede Handelslivet paa ny; men i Modsætning til forhen, ikke baseret paa Mellemandhandel og oversøisk Omsætning, men saa godt som udelukkende paa Landets egen Forsyning med udenlandske Artikler og paa Udførsel af dets eget Landbrugs Overproduktion.

Den herpaa støttede Ind- og Udførsel tiltog stærkere endnu i 40'erne, saaledes som efterfølgende Tabeller angive det:

Aar	Fra Udlandet ankomne Skibe:		Heraf til København:	
	Antal	R. T. Drægtighed	Antal	R. T.
1826	4 500	160 000	1 200	84 000
1834	4 400	198 000	1 200	96 000
1845	6 300	296 000	1 800	154 000

Aar	Indenlandsk Omsætning (inklusive Hertugdømmerne):		Heraf vedrørende København:	
	Antal Skibe	R. T. Drægtighed	Antal	R. T.
1826	14 200	318 000	4 500	128 000
1834	13 200	294 000	3 600	103 000
1845	16 300	370 000	3 900	100 000

I denne Periode blev navnlig Hamborg Midtpunktet for Landets en gros Handel i Stedet for København, og den danske Handel var for største Delen indskrænket til Udsalg en detail, til Dels for fremmedes Regning. Dette kan dog ikke siges at have været til Skade for Landet; Forbrugerne fik bedre og billigere Varer, det kapitalfattige Land fik Kredit, og Provinsbyerne frigjorde sig fra Hovedstaden og fik deres direkte Forbindelser med Udlandet. Og netop dette Afhængighedsforhold til Hamborg æggede Landets Hovedstad til at tage sig sammen, et nyt, selvstændigt Handelsliv begyndte at røre sig. Til at afryste det hamburgske Aag medvirkede ogsaa forskellige ydre Aarsager,

dels den Krise, som i 1847, udgaaet fra England dels som Følge af kolossale Jernbanespekulationer dels som Følge af store Fallitter i Kornhandelen, hjemsogte Hamborg, og dels den i Forbindelse med Krigen 1848—50 opblussende Antagonisme mellem Danmark og Tyskland, hvilket alt bidrog til at ansøre den danske Handelsstand til at løsrive sig fra Hamborgs dominerende Indflydelse.

I København opstod i Begyndelsen af 50'erne Kommissionshuse, som ydede Provinskøbmandene Forskud og overtog Salget af deres Udførselsartikler, hvorved Hovedstaden i første Række kom til at beskæftige sig med Kornhandelen. Ogsaa den direkte Udførsel fra Jylland af Kreaturer og Fedevarer lettedes ved den af Regeringen i 1848 aabnede direkte Dampskibsforbindelse mellem denne Landsdel (Hjerting og Aarhus) og England. Til den danske Handels og Skibsfarts Trivsel virkede ogsaa Englands Ophævelse af Indførselstolden paa Korn (1849) og Ophævelsen af Øresundstolden (1857).

278. D. B. Adler. Efter Tegning af H. Olrik.

Tidsrummet 1850—64 imellem de to Krige med Tyskland danner et særlig Afsnit i den danske Handels Historie ved den solide, rolige Udvikling, som fandt Sted, særlig med Landbrugsprodukter. Krisen i 1857 viste, hvilken betydelig Rolle som selvstændigt Led i Verdenshandelen Danmark spillede. Storhandelen voksede frem uden dog at antage de moderne Former, som efter den ulykkelige Krig i 1864—66. I den første Halvdel af dette Tidsrum var Høsten i Danmark rigelig og god og Kornpriserne høje; Udførselen af Korn og animalske Produkter, Heste, Hornkvæg, Svin, Smør, m. m. tog et meget betydeligt Opsving. Og det glædelige var, at samtidig med Kvantiteten tiltog Kvaliteten og Værdien af de udførte Varer, særlig for Kornvarernes Vedkommende. Men ogsaa Indførselen viste en lignende Fremgang, som det vil fremgaa af efterfølgende Tabeller:

Aar	Fra Udlandet ankomne Skibe:		Heraf til København:	
	Antal	R. T. Drægtighed	Antal	R. T.
1852	9 500	418 000	2 800	192 000
1856	13 346	629 000	3 288	267 000
1862	12 000	554 000	2 200	254 000

Danmarks Handelsomsætning androg:

Aar	Danmark inklusive Hertugdømmerne:		Det egentlige Danmark:	
	Indførsel: Kr.	Udførsel: Kr.	Indførsel: Kr.	Udførsel: Kr.
1847	86 000 000	61 600 000	48 800 000	25 200 000
1852	94 400 000	69 200 000	57 800 000	34 600 000
1856	136 600 000	69 000 000	85 600 000	31 600 000
1862	132 800 000	77 200 000	78 000 000	35 400 000

Disse Tal vise en livlig og stigende Handelsomsætning med Udlandet, og tillige hvilken væsentlig Rolle Hertugdømmerne, som mistedes i Krigen 1864 med Tyskland, spillede i denne Omsætning.

Af følgende Tabel vil man tillige se, hvorledes Værdien af Danmarks Handelsomsætning med England tiltog i et langt stærkere Forhold end Omsætningen med Hamborg:

Aar	Omsætning med England:			Omsætning med Hamborg:		
	Indførsel	Udførsel	I alt	Indførsel	Udførsel	I alt
1847	4 600 000	9 400 000	14 000 000	12 400 000		12 400 000
1852	10 200 000	14 800 000	25 000 000	10 800 000	200 000	11 000 000
1856	20 400 000	10 800 000	31 200 000	18 800 000	800 000	19 600 000
1863	22 600 000	19 000 000	41 600 000	16 000 000	1 600 000	17 600 000

Den indenlandske Omsætning var ogsaa vokset betydeligt i denne Periode, som det vil fremgaa af efterfølgende Tabel, sammenlignet med den tidligere for Tidsrummet 1826—45:

Aar	Danmark inklusive Hertugdømmerne:		Heraf vedrørende København:	
	Antal	R. T. Drægtighed	Antal	R. T.
1852	20 189	402 000	4 194	104 000
1856	27 829	478 000	6 340	121 000
1862	26 585	207 000	6 386	100 000

Et Moment, som ikke maa overses ved Bedømmelsen af den indenlandske Omsætning, var Udviklingen af Landets Jernbaner, idet disse fra Midten af 50'erne begyndte at drage en større Del af Trafikken til sig. Men af ulige større Betydning for Danmarks Handelsomsætning, hvor man var kommet ind paa Princippet: stor Omsætning med ringe Avance, hvor man havde emanciperet sig fra Hamborg, havde direkte Handelsforbindelser, arbejdede med egne Kapitaler og paa egen Risiko, var den Handelskrise, som i 1857 rystede Verden; man overvurderede Fremgangen, Luksusforbruget steg, man oversaa den ved den forøgede Produktion af ædelt Metal ved Opdagelsen af nye Miner i Kalifornien, Australien og Sibirien forringede Værdi af Pengene, og Bankernes lave Diskonto animerede under disse Forhold i en betænkelig Grad Spekulationen. Derfor kom denne Verdenskrise, begyndende i August Maaned

i Amerika og forplantende sig derfra til England, Nordtyskland, særlig Hamborg, og Stockholm for endelig i November Maaned at naa til København, hvor den kulminerede i Aarets Slutning; Fallitternes Antal var forholdsvis ikke stort (87 i 1857 og 91 i 1858 imod 41 i 1856 og 51 i 1859), men Krisens Eftervirkninger vare ulige værre. Der fremstod en stærk Mistillid til den tidligere Fremgangs Soliditet, og det ikke uden Grund, thi utvivlsomt var Kreditten bleven misbrugt i høj Grad og utvivlsomt havde Spekulationen drevet Priserne paa Varer og faste Ejendomme op til en Højde, som ikke stod i Forhold til disses sande Værdi; derfor medførte Krisen en pludselig Standsning af den stærke Virksomhed og en Formindskelse af en stor Del af Befolkningens Indtægter. — Værdien af Kongerigets Omsætning med Udlandet, som i 1857 androg c. 111,6 Mill. Kr., sank i 1858 til c. 88,6 Mill. Kr., og naaede først i 1861 samme Omfang som i 1857.

279. Hans Broge.

Efter Krigen 1864 og Tabet af Hertugdømmerne hæmmedes den tidligere livlige Handelsforbindelse med og over disse; Kreaturudførselen, som hidtil hovedsagelig var foregaaet imod Syd, lededes nu mere og mere direkte til England. Forbindelsen med og Afhængigheden af de hamborgske Handelshuse løsnedes yderligere, og den danske en gros Handel blev virkelig national og besørgetes af indenlandske Handelshuse, som nu ikke længere udelukkende havde deres Sæde i København. Samtidig med at Landet emanciperede sig fra Hamborgs Herredømme, frigjorde Provinsbyerne sig ogsaa for Københavns. Indførselen kom nu i Stedet for over Hamborg i langt højere Grad direkte fra Produktionsstederne baade for Europas og de andre Verdensdeles Vedkommende. — Men ogsaa Handelens Omfang forandredes, saavel den uden- som den indenrigske Handel tog et langt stærkere Opsving end tidligere kendt.

Som en Hovedgrund hertil og en nødvendig Betingelse for, at den store Handel i vort lille Land kunde udvikle sig i saa mægtigt et Omfang (i de sidste 50 Aar er Landets aarlige Udenrigsomsætning vokset i Værdi med c. 700 Mill. Kr.), var den uhyre Udvikling, som samtidig er foregaaet med de moderne Samfærdselsmidler, Jernbaner, Telegrafer, Telefoner, Dampskibe, m. m., som Befolkningen efterhaanden var bleven fortrolig med og forstod at tage sig til Indtægt som Middel for en større Bevægelighed i det økonomiske Liv. Ogsaa kom der efter Krigen mere Alvor og Energi ind i Folket. Selfølgelig spillede Køben-

havn her en fremragende Rolle baade med Hensyn til Importen, hvoraf over Halvdelen i Mængde og betydeligt mere i Værdi gik over Hovedstaden, og med Hensyn til Eksporten, som næsten udelukkende gik over København. Men mere og mere har de større Provinsbyer vundet

280. Moses Melchior. Tegnet af Bertha Wegmann.

i Betydning, saa nu kun $\frac{2}{5}$ af Importen og næppe $\frac{1}{4}$ af Eksporten af de indenlandske Landbrugsprodukter gaar over Hovedstaden. Kun med Hensyn til Forbindelsen med vore Kolonier indtager København fremdeles den dominerende Stilling, særlig hvad angaar Vestindien. Her har det gamle Handelshus (stiftet 1760) Moses og Søn G. Melchior bevaret en Førerstilling.

Landets Udførsel bestod hovedsagelig af Landbrugsprodukter, og nedenstaaende Oversigt herover viser dels den stærke Udvikling og dernæst den Overgang fra den rene Korndrift, som

tidligere var den almindelige, til en Drift, hvor Hovedvægten lægges paa Opdræt og Fedning af Kreaturer og paa Mejeridrift:

Aar	Kornvarer	Levende Kreaturer	Fedevarer (Smør, Flæsk, Kød, Æg)	I alt
1865—66	37,5 Mill. Kr.	12,2 Mill. Kr.	13,7 Mill. Kr.	63,4 Mill. Kr.
1870—71	46,1 —	17,9 —	17,6 —	81,6 —
1875	33,5 —	40,1 —	33,4 —	107,0 —

Saaledes er Udviklingen stadig skredet fremad til Aarhundredets Udgang: i 1898 var Totalomsætningen 788,5 Mill. Kr. imod 384,8 Mill. Kr., som Gennemsnitstal for Femaaret 1876—80, dog med den Forandring for den vigtigste Udførselsartikels Vedkommende, Landbrugsprodukter, at ogsaa Eksporten af levende Kreaturer er i Aftagen, medens Udførselen af Madvarer (Flæsk, Kød, Smør, Æg, Ost m. m.) er i stærk Stigning. For Aaret 1898 haves saaledes en Udførsel af Kornvarer (indenlandske Varer) for 8,5 Mill. Kr., af levende Kreaturer for 15,4 Mill. Kr. og af Madvarer for 182 Mill. Kr.

Vigtige Aarsager til den stærkt tiltagende Handelsomsætning findes ogsaa i den Energi, med hvilken Landets Industri har udviklet sig, den Dygtighed, hvormed vor Handelsstand har forstaaet at aabne Landet nye Afløb for dets Produktion ogsaa paa dette Omraade, og den Omsigt hvormed vore betydeligste Finansmænd lede Pengemarkedet. Den yngre Slægt, repræsenteret af Privatbankdirektør Etatsraad Heide, synes at varsle, at det heller ikke fremtidig vil mangle paa frugtbare Ideer og omsigtsfuld Ledelse.

I den mægtige Udvikling paa Handelslivets Omraade, som saaledes har fundet Sted i Aarhundredets sidste Halvdel, har Stat, Kommune og private taget Del og ydet den nødvendige Støtte paa forskellig Vis. Lovgivningen har, efterhaanden som Kravene meldte sig, søgt at ordne de Vilkaar, under hvilke Handelslivet skulde udvikle sig, saa hensigtsmæssigt som muligt. Ved Oprettelsen af Handelsskoler af forskellig Art, har man søgt at tilføre Handelsstanden den nødvendige Indsigt. Samtidigt ere Transportmidlerne og alt hvad dertil hører blevne forbedrede i Overensstemmelse med Teknikkens rivende Fremgang.

1. Lovgivningens Virksomhed kan dateres fra Toldforordningen af 1797, der fastslog Frihandelsprincipperne, som i alt væsentlig siden ere blevne fastholdte. De senere Tarifrevisioner særlig i 1844 og i 1863 betegnede maaske et lille Tilbageskridt, men bevarede i det hele Standpunktet fra 1797. At ordne og simplificere, ophæve Skranker og lette Næringen, har været Lovgivningens Princip. Vi skulle her kun nævne Hoved-

281. Axel Heide.

punkterne i denne saa velkendte Udvikling, som især tog Fart efter Grundlovens Indførelse. Frilagerinstitutionen 1851 og Næringsloven af ²⁹/₁₂ 1857 maa her nævnes i første Linie. Dertil slutter sig saa Sø- og Handelsrettens Oprettelse ¹⁹/₂ 1861, Skibsafgifternes successive Sammen- dragning og endelige Ophævelse (1863—94) og Frihavnens Grundlæggelse ³¹/₃ 1891. I Grosserer Societetet (oprettet 1817) besad Handelsstanden et Organ til at varetage sine Interesser, i Lighed med hvad der andre Steder tilstræbes gennem Handelskamre.

2. Undervisningen støttes ved rigelige Bidrag fra Staten til forskellige merkantile Skoler (c. 32 000 Kr. aarlig). I de Brockske Handelsskoler besidder Handelsstanden en særlig Uddannelsesanstalt (funderet 1796), og ved eget Initiativ har Handelsstanden nu (1900) grundlagt en stor Institution for unge Handelsmænds Uddannelse med egen Bygning.

I Sammenhæng med denne Omsorg for den egentlige Handelsstands Uddannelse maa nævnes Navigationsskolerne, hvor den Sømandsstand uddannes, som er saa overmaade vigtig for vor Handel. Ved Forordningen af ⁸/₁ 1802 fastsattes de Krav, der skulde stilles til den, som vilde være Skipper eller Styrmand. Navigationsskolen, som allerede var oprettet paa Bremerholm 1647, fik nu en udvidet Virksomhed, og

i Overensstemmelse med Skibsfartens Udvikling og Overgangen fra Sejlskibe til Dampskibe er Undervisningen stadig blevet ændret og udvidet, sidst 1893, saa der nu findes en tvedelt Eksamen, 1ste og 2den Afdeling. Skolen, som Skipperlavet tidligere havde været forpligtet til

282. Øvelsesskibet Georg Stage.

at vedligeholde, overtoges 1839 af Foreningen til Søfartens Fremme. Siden den Tid er der desforuden oprettet 17 Navigationsskoler, hvoraf dog kun 6 endnu ere i Virksomhed. Ogsaa Søofficersskolen uddanner Navigatører.

Særlig Omtale fortjener det i 1882 af Kaptajn F. Stage stiftede »Georg Stages Minde«, hvilket Foretagende gaar ud paa at give unge Mennesker, der ville til Søs, den første Uddannelse i praktisk Sømandsgerning under saa gunstige Forhold som muligt. Midlerne ere tilvejebragte ved det af Kaptajn F. Stage skænkede Skoleskib »Georg Stage«, ved Tilskud fra en Del Rederier og private, ved et Statstilskud paa 15 000 Kr. aarlig samt ved Stifterens Testamente af $\frac{22}{6}$ 1883, der skænkede et Legat af 455 000 Kr. til Foretagendet.

3. Transportmidlernes Udvikling har skabt Handelen Betingelser, som tidligere Tider intet kendte til. I anden Sammenhæng vil Jernbanernes, Telegrafens og Telefonens Udvikling blive skildret. Her skulle vi særlig dvæle ved det flydende Materiels Udvikling og den deraf betingede Vækst af Skibsfarten. For et Land som vort bliver denne af en ganske særlig Betydning for Handelen, saa man næsten ligefrem kan maale Handelens Udvikling ved Skibsfarten og den hermed i Forbindelse staaende Udvikling af Havneforholdene. Men medens Kravene

til Havneanlæg ikke kunne fyldestgøres uden det offentliges Støtte, har den danske Handelsflaade saa godt som udelukkende ved privat Initiativ gennemgaaet den rivende Udvikling, det 19de Aarh.s sidste Halvdel fremviser.

1819 blev for saa vidt et Mærkeaar i Samfærdselens Historie herhjemme, som det første Dampskib »Caledonia« da overtog Post- og Passagertrafikken mellem København og Kiel. I 1825 kom saa den næste Dampner »Prinsesse Wilhelmine« og først i 1856 sættes en regelmæssig Dampskibsforbindelse i Gang mellem Korsør og Kiel. 1853 anlagde Englæn, deren Sir Morton Pavo en Bane mellem Tønning og Flensborg og søgte at drage Trafikken mellem England og Østersøen denne Vej over; han oprettede »The North of Europe Steam-Navigation Co.«, der dog opløstes allerede 1857 samtidig med Øresundstoldens Ophævelse.

Men denne Tanke optoges af C. P. A. Koch, der havde været det nævnte Selskabs Agent, og som nu sammen med Henderson jun. fra Glasgow stiftede Dampskibsrederiet »Koch & Henderson«, hvis Skibe dog sejlede under engelsk Flag. 1856 stiftede Koch sammen med fremragende danske Mænd »Det almindelige danske Dampskibsselskab«. Begge Selskaber lagde navnlig an paa den udenrigske Fart, medens den indenrigske oparbejdedes af H. P. Prior og Paul Petersen; disse Mænd henvendte sig i 1856 til Firmaet C. F. Tietgen & Co. og fik anskaffet en engelsk Dampner »Randers«, som var den første danske Skruebaad.

C. P. A. Koch oprettede endvidere »The Anglo-Danish Steam-Navigation Co.«, og da dette Selskab ved et engelsk Firmas Fallit kom i en kritisk Situation, realiserede Tietgen sin Tanke om at sammensmelte de tre betydeligste Dampskibsrederier: »Koch & Henderson«, »H. P. Prior« og »Det almindelige danske Dampskibsselskab« til ét, og ¹¹/₁₂ 1866 stiftedes »Det forenede Dampskibsselskab« med en Aktiekapital paa 840 000 Rdlr. og med 22 Skibe med 4919 Netto Register Tonnage og en Maskinkraft paa 1685 nom. H. K., og hvilken rivende Udvikling dette Selskab har gennemgaaet og hvilken mægtig Betydning, det har haft for Danmarks Handel er os alle velbekendt. Her skal ikkun anføres en Oversigt over Selskabets samtlige Skibe paa det nuværende Tidspunkt, efter at det har optaget »Thingvallalinien« og »Det jyske

283. C. F. Tietgen.

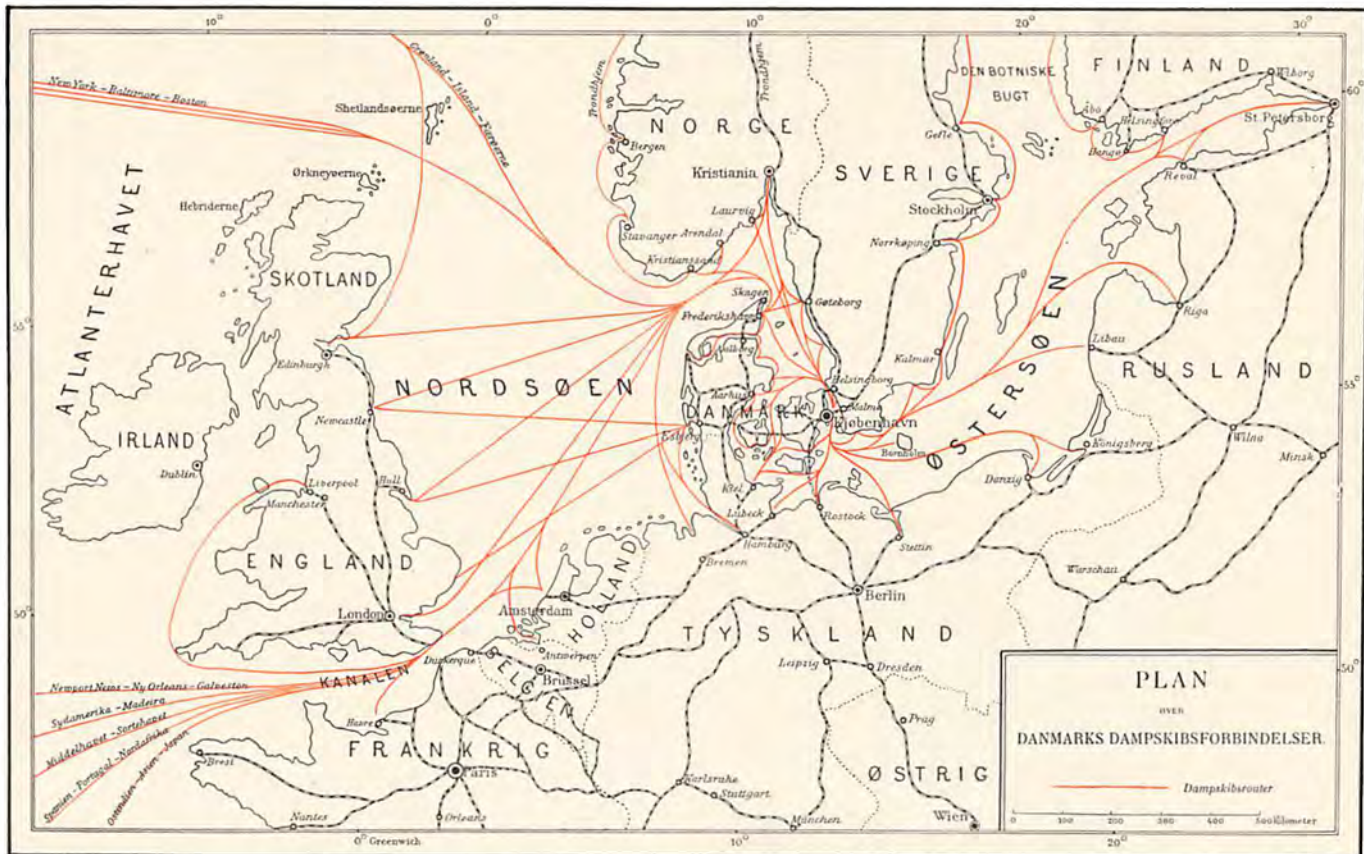
Dampskibsselskab«s Dampskibsflaade i sig, og efter at Øresundsafdelingen er fraregnet:

	Antal	Dampskibe	Register Netto	Tonnage Brutto	Tons Dodvægt	Nominel Hestekr.
Den udenlandske Afdel.	70	—	64 478	103 646	126 249	11 508
- indenlandske —	28	—	5 401	9 667	5 179	2 657
Landprodukt Udførselsafdel.	14	—	5 996	11 545	10 336	2 463
Det jydsk Dampskibsselsk.	7	—	2 457	4 047	4 540	576
Isbryder	1	—	181	417	160	180
Bugsermateriel	6	—	107	477	—	212
I alt	126	Dampsk.	78 620	129 799	146 464	17 596
Søgaende Lægtere	12		2 241	2 442	4 085	—
I alt	138	Fartøjer	80 861	132 241	150 549	17 596

Angaaende Anvendelsen af de 91 Dampskibe i den udenrigske Fart kan følgende vedrørende Routerne anføres:

København—Newcastle og vica versa	1	Gang ugentl.	} 19 Skibe med 14 520 B. R. T.	
Danske Provinshavn—Newcastle og v. v.	1	— —		
do. —Leith og vica versa	1	— —		
do. —Hamborg og do.	1	— —		
Esbjerg—Parkeston (Harwich) - do.	3	— —		
do. —Grimsby og vica versa.	2	— —		
Malmø— do. - do.	1	— —		
København—Leith—Færøerne—Island	20	Rejser aarlig		} 6 Skibe med 5954 B. R. T.
Kystfart rundt Island (April—Oktober)	13	do. do.		
København—Frederikshavn—Christiania	2	Gange ugentl.		} 53 Skibe med 55 678 B. R. T.
Frederikshavn—Gøteborg	3	— —		
Stettin—København—Christiania	2	— —		
do. — do. —Vestnorge	hver	10de Dag		
do. — do. —Gøteborg	2	Gange ugentl.		
do. — do. —Liverpool—Manchester	hver	14de Dag		
København—Reval—Hangø (Finland)	1	Gang ugentl.		
Hamborg—København—Danzig—Hamborg	1	— —		
Königsberg— do. —London	hver	14de Dag		
do. —Hull—København—Königsberg	do.			
Libau—London	1	Gang ugentl.		
do. —København—London—Libau.	hver	14de Dag		
do. —Hull	1	Gang ugentl.		
do. —Antwerpen	hver	14de Dag		
Riga— do.	1	Gang ugentl.		
St. Petersborg—Antwerpen (om Sommeren)	hver	8de Dag		
Reval—Antwerpen (om Vinteren)	hver	14de Dag		
do. —Rotterdam (do.)	do.			
Bordeaux—La Rochelle—Havre—Dunkerque— København—Østersøen (i Sæsonen)	1	Gang ugentl.		
Lissabon—(i Sæsonen tillige Madeira)—Oporto —København—Østersøen (i Sæsonen)	2	Gange mdl.		
Middelhavet—Kbhvn.—Østersøen (i Sæsonen) do.	do.			
New York—Boston—København—Østersøen	hver	8de Dag	} 13 Skibe med 43 086 B. R. T.	
New Orleans—København—Østersøen	hver	14de Dag		

Men naar der er Tale om den dristige, udenrigste Langvejsfart, saaledes som denne for Danmarks Vedkommende i saa høj Grad tri-vedes omkring Aarhundredets Begyndelse, saa se vi denne ved Aarhundredets Slutning i første Række blive taget i Haand af det i 1897

285. H. N. Andersen.

af Konsul H. N. Andersen stiftede »Østasiatiske Kompagni«, som ved Samarbejde med det Russisk-Østasiatiske Dampskibsselskab (med Sæde i St. Petersborg) nyder godt af de Fordele, Cabotageloven giver Dampere under russisk Flag, foruden at dette Selskab af den russiske Regering faar refunderet den Afgift, som betales af Skibe, der passere Suez-Kanalen, medens det danske Selskab nyder godt af disse Indrømmelser i Forhold til den Andel, med hvilken det til enhver Tid participerer i det russiske Dampskibsselskab. »Det Østasiatiske Kompagni« har tillige ved Opnaelsen af betydelige Skovkoncessioner i Siam og ved Oprettelsen af store Savmøller i Bangkok til Skovprodukternes Bearbej-

delse opelsket en betydelig Omsætning til Europa, Indien, Kina og Japan af Teak og andre østasiatiske Træsorter.

Under dette Selskab sorterer nu følgende Skibe:

Under dansk Flag:

»Annam« . . . . . 3702 N. R. T. 5709 B. R. T.
»Siam« . . . . . 2489 — 3875 —

samt i Kystfart fra Bangkok til forskellige Havne i Østasien:

»Natuna« . . . . . 458 N. R. T. 754 B. R. T.

Tremastet Skonnert »Ragnhild«.

Under siamesisk Flag:

»Maha Vajieavudh« . . . 476 N. R. T. 779 B. R. T. som er i regelmæssig Kystfart mellem Bangkok og Singapore.

»Normannia« . . . . . 1700 N. R. T. 2681 B. R. T. i Timecharter.

Under russisk Flag:

»Korea« . . . . . 4535 N. R. T. 6099 B. R. T.
»Manchuria« . . . . . 3708 — 5709 —
»Malaya« . . . . . 4091 — 5125 —
»Cathay« . . . . . 2648 — 4112 —

Denne Flaades Anløbshavne er for udgaende: St. Petersborg (om Vinteren Reval eller Libau), København, Gøteborg, Antwerpen, Port Said, Colombo, Singapore, Bangkok, Hongkong, Shanghai, Port Arthur, Wladiwostock og japanesiske Havne, og for hjemgaende: Shanghai,

Hongkong, Bangkok, Singapore, Penang, Colombo, Port Said, Marseille, Håvre, Rotterdam, København og St. Petersborg.

Sluttelig skal her af den fra Statens statistiske Bureau fremkomne Statistik over Danmarks Handelsflaade og Skibsfart for 1899 hidsættes nogle Data til Illustrering af det egentlige Danmarks Handelsflaade ved Aarhundredets Udgang:

Den bestod i 1899 i alt af 3544 Skibe med 410 469 N. R. T., hvoraf 497 Dampskibe med 255 198 Tons og 53 107 nom. H. K. samt 3047 Sejlskibe med 155 271 Tons; af Dampskibene vare 424 Skrueskibe, 34 Hjulskibe og 39 Skruebaade. Med Hensyn til Handelsflaadens Fordeling kan anføres, at København ved Udgangen af 1899 i alt ejede 576 Skibe med 237 200 Tons eller c. 58 % af Landets hele Tonnage; heraf udgjorde Sejlflaaden kun 18 145 Tons, medens Dampflaaden udgjorde ikke mindre end 86 % af Landets hele Dampflaade.

Statistikken deler Skibene efter Størrelsen i 3 Klasser, nemlig Kystskibe under 50 Tons, mellemstore Skibe paa 50 til 300 Tons og store Skibe paa over 300 Tons, og sammenholdes disse Klasser med de tilsvarende i 1895, viser det sig, at Kystskibene ere tiltagne med 181 og 2400 Tons, at Mellemlassen er gaaet tilbage med 96 Skibe og 14 000 Tons og at de store Skibe ere tiltagne med 48 og c. 100 000 Tons. Medens Gennemsnits-Størrelsen for de to førstnævnte Klasser i Tidsrummet 1895—99 er omtrent uforandret, har der for de store Skibes Vedkommende fundet en betydelig Forøgelse Sted; for Dampskibenes Vedkommende steg Gennemsnits-Størrelsen fra 795 Tons til 999 Tons og for Sejlskibene fra 556 Tons til 620 Tons. Af Skibe over 1000 Tons fandtes ved Udgangen af 1899 i alt 100, deraf 88 Dampskibe med 140 653 Tons og 12 Sejlskibe med tilsammen 13 650 Tons; af Dampskibene vare 85 hjemmehørende i København, og 1 i hver af de 3 Byer, Helsingør, Aalborg og Aarhus, medens af Sejlskibene 7 vare hjemmehørende paa Fanø, 3 i København og 1 saavel i Skelskør som i Kolding.

Handelsflaadens Tilvækst i den sidste Tredjedel af Aarhundredet kan illustreres ved følgende Tal:

Dampskibsflaaden talte i 1867: 77 Skibe med 8499 Tons og 4151 nom. H. K., i 1880: 201 Skibe med 51 956 Tons, i 1889: 305 Skibe med 103 577 Tons og i 1899: 497 Skibe med 255 198 Tons eller rettere 280 718 Tons efter »Danube Rule«, efter hvilken Maalereguleringerne før 1895 ere angivne, og 53 107 nom. H. K. Det vil heraf ses, at samtidig med Tonnagen, er Skibenes Gennemsnits-Størrelse vokset stærkt, nemlig fra 110 Tons i 1867, 258 Tons i 1880 og 341 Tons i 1889 til 565 Tons i 1899, samt at Hestekraften samtidig med at være steget fra 4151 nom. H. K. i 1867 til 53 107 nom. H. K. i 1899 dog heldigvis er aftaget betydeligt pr. Ton, nemlig fra 0,49 i 1867 til 0,19 i 1899, som Følge af de Forbedringer, dette Tidsrum har været Vidne til paa

Maskin- og Kedelomraadet m. m.; denne Nedgang har dog ingenlunde været jævn, thi medens Hestekraften aftog fra 0,49 til 0,29 pr. Ton i 9-aaret 1867—75, er den kun aftaget fra 0,29 til 0,19 pr. Ton i de sidstforløbne 24 Aar.

Sejlskibsflaaden tiltog fra 1867 til 1876 med c. 300 Skibe og c. 50 000 Tons, og deres Gennemsnitsstørrelse naaede i det sidste Aar op til 71 Tons; men fra 1876 til 1888 aftog baade Antal af Skibe og Tonnagen. I Perioden fra 1888 til 1893 tiltog den dog atter, idet Skibenes Antal naaede Højdepunktet med 3116 Skibe, medens Tonnagen derimod var c. 16 000 Tons mindre end i 1876 og Gennemsnitsstørrelsen var gaaet ned til 62 Tons. Siden 1893 er derpaa baade Antal af Skibe og Tonnagen aftaget, og Gennemsnitsstørrelsen er yderligere gaaet ned til 51 Tons, en naturlig Følge af, at Sejlskibene ikke egne sig til at vedligeholde den regelmæssige Forbindelse, som Omsætningen nu fordrer.

4. Havnenes Udvikling spiller i et Land med Danmarks Beliggenhed en afgørende Rolle for Handelslivets Trivsel. Kun paa Jyllands Vestkyst er der saa ualmindelig vanskelige Forhold for Anlæg af Havne, at man hidtil kun er naaet til Etableringen af et enkelt saadant af Betydning paa denne c. 55 Mil lange Kyststrækning. Paa Øerne og paa Jyllands Østkyst er derimod baade Kysternes Beskaffenhed og Læforholdene som Regel gunstige for Havneanlæg.

Af Danmarks 74 Købstæder og Handelspladser ligge de 54 umiddelbart ved Havet eller Dele af samme, medens 7 ligge ved Udløbet af Aaer, saa at de ere tilgængelige for mindre Skibe, og 5 andre Byer have Ladeplads i 1 à 2 Miles Afstand, saa at i alt kun 8 Byer ere fuldstændig isolerede fra Havet. Antallet af Havne med 5 Fod (1,5 m.) og derover udgør omtrent 170.

Blandt de større Havnebyer og som de, der tillige maa siges at have særlig Betydning for Landets Import og Eksport, skulle følgende nævnes: København, Aarhus, Aalborg, Esbjerg og Odense. For disse stillede Handelsomsætningen med Ud- og Indlandet i 1898 sig saaledes:

Havn:	Samlet indgaaet Bestøvning R. T.	Samlet udgaaet Bestøvning R. T.	Total Omsætning ad Søvejen R. T.
København	1 583 227	680 415	2 263 642
Aarhus	311 461	55 366	366 827
Aalborg	160 562	62 005	222 567
Esbjerg	82 377	88 456	170 833
Odense	99 747	18 607	118 354

medens hele Danmarks samlede Omsætning ad Søvejen samme Aar androg c. 4 700 000 R. T.

Efterfølgende Tabel viser den raske Fremgang, som for disse Byers

Vedkommende har fundet Sted med Hensyn til Totalomsætningen ad Søvejen i de sidste 16 Aar:

	1882	1887	1892	1898	
København	1 429 000	1 560 000	1 734 000	2 264 000	R. T.
Aarhus	177 000	212 000	270 000	367 000	—
Aalborg	83 000	99 000	157 000	223 000	—
Esbjerg	45 000	43 000	77 000	171 000	—
Odense	52 000	75 000	99 000	118 000	—

Blandt de nævnte større Havnebyer indtager uden Sammenligning København, Landets Hovedstad, den vigtigste Plads, hvilket i ganske særlig Grad skyldes Byens heldige Beliggenhed paa Hovedrouten mellem Nordsøen og Østersøen og ved Sundet mellem Sverige og Sjælland, hvorved der dels er skabt Mulighed for at Byen kan tjene som Stabelplads for Østersøhavnene, der have Vanskelighed ved at tilvejebringe tilstrækkelig store Vanddybder for den transatlantiske Trafik, og dels for at Byen kan inddrage en Del af Sverige i sit Opland. Havnen er desuden i næsten umiddelbar Berøring med det dybe Farvand udenfor, der gør det muligt med forholdsvis ringe Udgifter at tilstede, at transatlantiske Skibe af et hvilket som helst Dybgaende kunne søge dens Havn. Det skal ogsaa i denne Sammenhæng anføres, at Københavns Havn, som alle Danmarks Havne (Esbjergs undtagen) ikke er underkastet Flod- og Ebbeskifte i nogen nævneværdig Grad, og saaledes til ethvert Tidspunkt uhindret tilsteder Skibenes Passage.

Den vedføjede Plan (Fig. 286) viser Havnen i dens nuværende Udstrækning og angiver tillige ved en punkteret Linie den ved Aarhundredets Begyndelse eksisterende Kystlinie, medens de betydelige Arealer, som i Aarhundredets Løb ere indvundne særlig til Havneanlæg, ere betegnede med en mørk Skravering.

Man ser, at Havnen oprindeligt dannedes af den Arm af Havet, som skærer sig ind mellem Sjælland og Amager; paa begge Sider af dette dækkede Farvand voksede Byen frem, og Bredderne beskyttedes efterhaanden med Bolværker til Skihsanlæg og toges ind til tæt Bebyggelse af de fornødne Pakhuse, der i tidligere Tid som Regel byggedes nær ud mod Bolværkerne, oftest umiddelbart oven paa disse.

Ved Aarhundredets Begyndelse fandtes der et 200 Fod bredt Løb fra Toldbodbommen ned til noget Syd for Nyholms Kanalen, farbar for Skibe af indtil 20 Fods Dybgaende; herfra og hen til Knippelsbro var Midten af Farvandet farbart for Skibe af indtil 18 Fods Dybgaende. Imellem Knippelsbro og Langebro var Farvandet meget grundet (3 à 4 Fods Vand), dog fandtes der paa Sjællandssiden et smallere Løb med 12 Fods Dybde. Fra Langebro imod Syd strakte der sig et smalt og bugtet Løb med 6 à 8 Fods Dybde i en Længde af c. 1¹/₄ Mil gennem Kalvebodstrand ud til Køge Bugt. Selv i den Del af Havnen,

hvor denne var gennemskaaren af det dybere Løb, maatte al Losning og Ladning af de større Skibe foregaa ved en Række Duc d'alber, idet Bolværkerne paa Byens Side, der vare satte i 4 à 5 Fod Vand, med 10 Fod Vand udenfor, ikke tilstedede umiddelbart Anlæg; ved de store private Handelspladser paa Kristianshavnsiden vare Bolværkerne dog satte i 10 Fods Vanddybde.

Saaledes holdt Havnen sig uden nævneværdig Forandring gennem den første Halvdel af Aarhundredet, indtil det i 1848—50 af Hensyn til Byens stedse voksende Handel og Trafik, Dampskibsfartens Udvikling og i det hele Anvendelsen af større og mere dybgaende Skibe blev nødvendigt at afhjælpe det mest paatrængende Krav om brugelig Bolværksplads ved Anlægget af en Dampskibsbro (Kvæsthusbroen i dens ældste Skikkelse) i den nordlige Del af den daværende Havn.

Stedse stærkere blev nu imidlertid Ønskerne om tidssvarende Havneudvidelser. Et meget omfattende Projekt til Havnen Udvidelse mod Syd med Forbindelse med Køge Bugt ved et 20 Fod dybt Løb, paa hvilket der blev givet Koncession i 1859, kom dog ikke til Udførelse. Derimod overdroges det i 1862 Havneforvaltningen at udarbejde en Plan til en grundig Forbedring af den eksisterende Havn, gaaende ud paa 1) en gennemgaaende Uddybning af Havnen fra Toldboden til Vestre Gasværk samt af Byens Kanaler og af den Havnen nærmest liggende Del af Reden, 2) Regulering og Forbedring af de til Havnen stødende Pladser og Bolværker, og 3) Anvendelse af den fra Uddybningen indvundne Fyldmasse til Tilvejebringelse af Landdannelser paa hensigtsmæssige Steder af Reden og i Havnen.

Paa Grundlag af denne, i Slutningen af 1864 approberede Plan tilvejebragtes der i den paafølgende Snes Aar 22 Fods Vanddybde paa et c. 100 Td. Land g. M. stort Areal af Inderreden og i Havnen Nord for Knippelsbro, medens Vanddybden Syd for denne Bro og ud til Vestre Gasværk forøgedes til 20 Fod i et c. 200 Fod bredt Løb; Kanalernes Vanddybde forøgedes til 13 à 18 Fod. Af den indvundne Fyldmasse fremstilledes Revshaleøen paa Inderredens Østside og store Landarealer ved Opfyldning af forskellige Kanaler og Bassiner paa Gammellholm og ved Tøjhuset samt ud for Vestre Gasværk. Knippelsbro, som oprindelig opførtes i 1620 ud for Børsgade, maatte flyttes og ombygges i 1866, og Langebro, der opførtes i 1686 og sidst i 1850—51 var fuldstændig ombygget, maatte ligeledes i 1875 gives en tidssvarende Omdannelse. Samtidig hermed undergik i den nævnte Periode de fleste af Havnens Kajer og Bolværker paa Byens Side gennemgribende Forandringer. Særlig skal nævnes, at man i 1878 efter derom truffen Overenskomst med det private Selskab, som dengang havde Anlægget og Driften af samtlige sjællandske Jernbaner i Entreprise, kunde

bringe Anlægget af et Havnespor fra Københavns Banegaard til Nyhavn med de dertil hørende Broanlæg over Kanalerne til Udførelse.

Disse omfattende Havnearbejder til en samlet Udgift af c. 6 Mill. Kr., som i Hovedsagen vare afsluttede i 1880, kunde dog næppe holde Skridt med de stedse voksende Krav særlig til større Vanddybde; allerede i 1880 havde der været 37 Skibe med mellem 20 og 30 Fods Dybgaende i Københavns Havn, af hvilke flere havde maattet lægte paa Inderreden for at kunne komme ind i Havnen, og i 1881 og 82 fortsattes derfor Uddybningsarbejdet med Dannelsen af et 200 Fod bredt, 24 Fod dybt Løb gennem Reden og Havnens nordlige Del; med den indvundne Fyld fuldendtes Dannelsen af Revshaleøen og paabegyndtes Landvindinger paa Inderredens Vestside.

For at imødekomme de stadig stigende Fordringer om større Kajanlæg haade ved dybt Vand og med tilstrækkelig brede Kajer fastsloges i Begyndelsen af 1884 en ny Havneplan, gaaende ud paa paa Inderredens Vestside at tilvejebringe et større Bassin med 24 Fods Dybde og et mindre med 14 Fod Vand; denne Plan, som medførte en Udgift paa c. 3½ Mill. Kr., var fuldført i 1889, hvorefter man paa Grund af den stærkt tiltagende transatlantiske Dampskibstrafiks Fordringer i de nærmest paafølgende Aar var nødt til at uddybe det foran nævnte Løb gennem Inderred og Havn yderligere til 26 Fods Dybde.

Uagtet Københavns Havn og Inderred saaledes efterhaanden var kommen til at omfatte c. 24 Mill. Kvadratfod med Vanddybder op til 26 Fod og en samlet Bolværkslængde paa c. 63 500 Fod, hvoraf c. 29 500 Fod tilhørte Havnevæsenet og c. 34 000 Fod tilhørte Staten, Kommunen og private, paakrævede dog den med rivende Fart voksende Trafik, som navnlig led under, at man i den gamle Havn (inden for Toldbod-bommen) ikke havde tilstrækkelig brede Kajer bag Bolværkerne til et udstrakt Sporanlæg, Anbringelse af Pakhuse, Vareskure, Kraner m. m., at man resolut atter maatte skride til en væsentlig og omfattende Udvidelse af de københavnske Havneforhold. Det paabegyndte Anlæg af Nord-Østersø Kanalen, der ventedes fuldført 1895, maatte ogsaa lade befrygte, at København kunde gaa Glip af en væsentlig Del af den transiterende Trafik paa Østersøen, om man ikke her blev i Stand til at hyde Trafikken de størst mulige Lettelser. — I Marts 1891 vedtoges derfor Anlægget af en Frihavn paa Inderredens Vestside med tilhørende Landarealer til Handels- og Industrivirksomhed. Anlægget af denne Havn skyldes i første Linie Direktøren for Landmandsbanken, Etatsraad J. Glückstadt og Havnekaptajn F. V. W. Lüders. Den omfatter c. 890 000 Kvadratfod Vandareal med 24 Fods Dybde, c. 270 000 Kvadratfod med 26 Fods Vanddybde og c. 1 340 000 Kvadratfod med 30 Fods Vanddybde samt c. 13 000 Fod Bolværk, og aabnedes for Trafiken d. 9/11 1894; Landarealet er c. 66 Td. L. g. M., hvoraf 8 Td. L. indgaar i Dampfærgeanlægget.

Udgifterne til selve Arbejderne beløbe sig til c. 10 Mill. Kr. Driften af dette Toldudland overdroges til et privat Aktieselskab, som samtidig opførte de til Handelsøjemed fornødne Pakhuse, Skure, Kraner, Lade- og Rangerspor m. m. til et Beløb af c. 4 Mill. Kr. For i særlig Grad at knytte Sverige til sig som delvist Opland for København, indrettedes samtidig imellem Københavns Frihavn og Malmø en Dampfærgeforbindelse, saaledes at Frihavnen blev bragt i direkte Forbindelse baade med de danske og svenske Jernbaner. — Siden Anlæggets Aabning for Trafikken har der fundet en stadig Opførelse af Pakhuse m. m. Sted, og den Tid kan næppe være fjern, da man yderligere vil komme til at udvide Frihavnsanlægget, særlig ved at forøge dets Landareal. Denne betydelige og tidssvarende Udvidelse af Københavns Havn i Forbindelse med en for Skibsfarten fordelagtig Omlægning af Afgifterne baade i den gamle og den nye Havn har i væsentlig Grad bidraget til den stærke Udvikling af Omsætningen, som nærmere er angivet i Tabellen paa Side 721.

Samtidig med disse Udvidelser i nordlig Retning har der tillige i den sydlige Del af Havnen fundet ret betydelige Forandringer og Udvidelser Sted. En Del af Løbet gennem Kalvebodstrand er saaledes blevet uddybet til 12 Fods Dybde og Vestre Gasværkshavn er flyttet og helt ombygget for at skaffe den fornødne Plads til den ny Godsbanestation; Langebro flyttes hen ud for Vestre Boulevard og kommer i de nærmeste Aar til at fremtræde som en rummelig og flot Svingbro, over hvilken Jernbanespor vil fremskaffe den hidtil savnede Jernbaneforbindelse med Kristianshavn og Amager. Men en meget væsentligere Omformning stiler Havnens sydlige Del og Kalveboderne i Møde, naar den i Aarhundredets sidste Aar forberedte Afspærring af Havnen ved en Dæmning tværs over Kalvebodstrand ud for Frederiksholm er realiseret, hvorved man bliver Herre over Havnens til sine Tider ret vanskelige Strømforhold og derefter kan paabegynde Havnens Udvidelse imod Syd ved Uddybninger og Landvindinger i Kalvebodstrand.

287. I. Glückstadt. Efter P. S. Kroyers Forarbejde til Børsbilledet.

Aarhus Havn, den vigtigste Havn paa Jyllands Østkyst, har sin Oprindelse fra den gennem Byen løbende Mølleaas Udløb, der reguleredes i Aarhundredets Begyndelse og dengang frembød c. 1500 Fod Bolværk i 6 Fods Vanddybde. I 1811 foretoges nogle Forbedringer, navnlig forøgedes Dybden til 9 Fod i Havnen, og senere i 1835 yderligere til 10 Fod, samtidig med at Bolværket paa Aaens Sydside forlængedes ved en Dækmole paa c. 150 Fods Længde. I 1836—37 forlængedes denne Mole med c. 440 Fod, og i 1846—47 dækkedes endelig Havnen ved Anlægget af en nordre Mole; Havnens Vandareal var paa den Tid c. 10³/₄ Tdr. Land g. M.; 1852—53 forsynedes begge Moler med Hoveder. Fra 1856—61 uddybedes til 18 Fods Dybde i Indsejlingen og til 14 à 16 Fod i selve Havnen. 1862 anlagdes det første Havnebanespor. 1872 uddybedes yderligere til 17 à 18 Fods Dybde. 1873—78 etableredes et nyt, nordre Bassin paa c. 16³/₅ Tdr. Land g. M., der uddybedes til 18 à 20 Fods Dybde. Siden 1883 er der derefter foretaget yderligere Uddybningsarbejder, hvorved Dybden i det ældre Bassin efterhaanden er bragt op til 17 à 22 Fod og i det nye Bassin til 22 à 24 Fod.

Kajernes samlede Længde er c. 8 800 Fod, Havnens Vandareal c. 28¹/₂ Tdr. Land g. M. og Havnepladsernes Areal c. 21 Tdr. Land g. M.

Til Oplysning om Havnens Frekvens og Havneindtægterne i Løbet af 37 Aar kan anføres:

Aar	Antal indgaaende Skibe	Samlet Tonsdrægtighed R. T.	Indkomne Havne- og Bro-penge i Kr.
1860	1649	109 406	36 860
1870	1416	115 702	64 416
1880	1806	201 289	109 080
1890	2366	319 593	174 140
1894	2895	409 308	211 969
1895	3029	396 930 *)	189 314 *)
1896	3258	417 167	223 462
1897	3743	543 117	270 664

*) I 1895 reduceredes saavel Tonsdrægtigheden ved Forandring af Beregningsmaaden fra »Danubie Rule« til »British Rule« som Havne- og Bropenge ved den fra samme Tidspunkt (1/4 1895) indtraadte nye Takstberegning.

Aalborg paa Sydsiden af den store Limfjordsgennemskæring er den vigtigste Ind- og Udførselshavn for Nørrejylland. Foruden de almindelige Udførselsartikler for Danmark af Kød, Flæsk, Smør og Æg kan for denne Bys Vedkommende særlig anføres Eksport af Cement fra de nærliggende store Cementfabrikker; denne Vare er endog ført ud helt til Siam med direkte anløbende østasiatiske Skibe.

Aalborg Havn har udvidet sig periodisk i Løbet af Aarhundredet, saaledes i 1836, 1853, 1870, med særlig ved Aarhundredets Slutning. Dybden ved Bolværkerne er fra 13 til 18 Fod, og ved de nu under Udførelse

værende Bolværksarbejder, som danne Begyndelsen til en betydelig Udvidelse af Havnen imod Øst, bliver Vanddybden 22 Fod. Havnen er forsynet med Havnebanespor.

En naturlig Hindring for en videre gaaende Uddybning af Aalborg Havn danner Hals-Barren ud for det østlige Indløb til Limfjorden; medens man hidtil har maattet nøjes med en Rende gennem denne Barre med 18 Fods Vanddybde, er man dog nu omtrent naaet til at tilvejebringe 22 Fod over Barren.

Esbjerg, som ligger paa Jyllands Vestkyst, blev aabent for Trafikken i 1875; dog blev Anlægget af Havnen først tilendebragt i 1878. Denne Havn er af særlig stor Betydning for Danmarks Eksport af Landbrugsprodukter, særlig til det store Marked for disse i England, baade paa Grund af dens Beliggenhed og dens Isfrihed; den danner Endepunktet for den vest- og sydjydske Jernbane. Da almindelig Forskel mellem Høj- og Lavvande paa dette Sted af Vestkysten er c. 5 Fod, indrettedes Havnen oprindeligt med et Dokbassin, og da der et Stykke uden for Indløbet fandtes en Barre (Graadybsbarren) med kun c. 11 Fods Vanddybde, anbragtes Doktærskelen i en Dybde af 12 Fod under Højvande. — Forinden Afslutningen af den oprindelige Plans Udførelse var der imidlertid allerede paabegyndt nye Arbejder med Forlængelse af den nordre Mole og yderligere Uddybning til 14 à 15 Fod i Havneindløbet, hvilke Arbejder afsluttedes i 1881.

Foruden som Handelshavn viste Esbjerg sig ogsaa snart som et fortrinligt Udgangspunkt for Kutterfiskeriet paa de udenfor i Nordsøen liggende Fiskebanker (særlig Horns Rev), og i 1887—88 bragtes et nyt Bassin paa 400 Fods Længde, 100 Fods Bredde og med 13 Fods Dybde under daglig Højvande til Udførelse for Fiskeritrafikken.

Dybden paa Graadybsbarren viste sig imidlertid at være i stadig Tiltagen, formentlig paa Grund af den livlige Dampskibsrørelse hen over den (den var fra 1870 til 1884 vokset c. 3 Fod), og der fremkom derfor Forslag om at forøge Dokbassinets Dybde til 15 Fod, hvilket Projekt dog ikke kom Udførelse. — Først i de sidste Par Aar er man skredet til en væsentlig Forbedring af Havneforholdene i Esbjerg, idet man samtidig har tilvejebragt en Dybde af 18 Fod paa Barren. Dokbassinets Dybde er forøget til 19 Fod under daglig Højvande med 18 Fods Dybde paa Doktærskelen (Dokslusens Bredde er 50 Fod). Dybden i Slusegabet er 19 Fod og i Forhavnen fra 15 til 19 Fod under Højvande. — Foruden det foran nævnte Fiskebassin tilvejebringes der Vest for Dokbassinet et nyt Bassin til dette Øjemed c. 1200 Fod langt, 250 Fod bredt og med en Vanddybde af 18 Fod under daglig Højvande.

Odense har den største Omsætning af de fyenske Havne og indtager paa dette Omraade 5te Rangs Pladsen blandt de danske Havne.

Søvejen til Odense dannes af Odense Fjord, som har sit Udløb i Kattegat, og derefter af en ved Kunst dannet c. 26 600 Fod lang Kanal. I ældre Tider foregik Skibsfarten paa den Maade, at Fartøjerne gik saa langt op i Fjorden, som Dybden tillod, hvorefter Varerne transporteredes videre i Pramme op ad Aaen til Odense By.

For at raade Bod herpaa blev der i Slutningen af forrige og Begyndelsen af indeværende Aarhundrede gravet en Kanal (den første i Danmark) fra Fjorden ind til Nærheden af Byen. Dette ret betydelige Arbejde, som afsluttedes 1804, bragtes til Udførelse af Staten og vedblev at være dennes Ejendom til 1858, da Kanalen mod en Godtgørelse af 200 000 Kr. overdroges til Odense Kommune. — Kanalen, som af Besparelseshensyn var ført gennem det laveste Terræn, frembød temmelig mange og skarpe Knæk, ligesom ogsaa Vedligeholdelsesudgifterne bleve ret betydelige derved, at den paa flere Steder var ført gennem Mose- drag; dens Dybde var indtil 1876 10 Fod under daglig Vande, men blev fra 1876 til 1882 forøget til 11 à 11³/₄ Fod. — Den tiltagende Trafik og den ved Jernbanerne fremkomne skarpe Konkurrence med andre fyenske Havne foranledigede imidlertid, at man i 1883 paa- begyndte en ny Uddybning til 13 Fod af Kanalen samt Udgravningen af et Havnebassin tæt ved Odense til 15 Fods Dybde. — I 1889 fort- sattes Uddybningen af den c. 26 600 Fod lange Kanal til 15 Fod og til 16 Fod i det nye Havnebassin, og ved Aarhundredets Slutning staar man i Begreb med yderligere at udvide Dybden til 19 Fod — med Hensyn taget til en senere Uddybning til 22 Fod — og Anbringelsen af et nyt c. 1200 Fod langt Bolværk i 22 Fods Vanddybde, alt for at kunne optage Konkurrencen med andre, af Naturen mere begunstigede Havne paa Fyen og for selv at kunne tage imod de dybtgaaende Dampskibe, som særlig tilføre Byen Kul, Majs og Foderstoffer; man haaber herved paa, at Odense skal kunne blive en vigtig Stabelplads ikke blot for Fyen men ogsaa for en Del af det sydlige Jylland.

Foruden de her omtalte 5 Havnebyer med størst søværts Handels- omsætning i Danmark skal anføres en Del ret anselige Handelstæder, der ligesom de ovenfor nærmere beskrevne ere i en ret livlig Udvik- lingsperiode: Svendborg (med 22 Fods Vanddybde og en Totalom- sætning i 1898 ad Søvejen af 83 454 R. T.), Frederikshavn (22 Fod, 76 050 R. T.), Helsingør (22 Fod, 44 969 R. T.), Kolding (20 Fod, 73 992 R. T.), Rønne (20 Fod, 60 241 R. T.), Korsør (18 Fod, 78 434 R. T.), Nykøbing F. (18 Fod, 75 607 R. T.), Horsens (18 Fod, 72 992 R. T.), Vejle (18 Fod, 57 020 R. T.), Nyborg (18 Fod, 48 283 R. T.), Randers (16 Fod, 81 906 R. T.) og Nakskov (14 Fod, 70 962 R. T.).

Københavns Havn udgør en selvstændig Institution, medens af de 60 egentlige Provinshavne Havnene i Esbjerg, Frederikshavn og Hel- singør ere Statshavne og de øvrige Havne sortere under de respektive

Kommuner, dog under Tilsyn af Ministeriet for de offentlige Arbejder saavel med Hensyn til Vedligeholdelse og Forbedringer som med Hensyn til Havne- og Takstreglementer m. m.

H. C. V. MØLLER.

IV. SAMFÆRDSELSMIDLER.

1. JERNBANER.

I Danmark kom Spørgsmaalet om Anlæg af Jernbaner allerede frem i Aaret 1835, da der blev nedsat en kgl. Kommission til at overveje, hvor vidt der burde anlægges en Jernbane mellem Nord- og Østersøen over dansk Terræn. Med en saadan Bane mente man at kunne undgaa den Fare, der truede den danske Øresunds-Trafik og Mellemhandel, naar der i Nordtyskland blev anlagt Baner, der forbandt de to Have med hinanden. Efter nogle Aars Overvejelser kom Kommissionen til det Resultat, at en Bane som den omhandlede burde bygges, og at den skulde anlægges mellem Altona og Kiel. Fra slesvigske Side blev denne Plan ganske vist kraftig modarbejdet til Fordel for en Linie fra Flensborg over Husum til Tønning. Til Talsmændene for denne sluttede sig de nationale Partier i Kongeriget, da de frygtede for, at Hamborgs Handelsovermagt vilde blive endnu mere forøget ved Altona-Kiel Banen. Resultatet blev imidlertid, som man kunde vente, at Altona—Kiel Banen, der støttedes af Hamborgs Pengemarked og som i økonomisk Henseende unægtelig ogsaa var at foretrække for den slesvigske Bane, gik af med Sejren. Koncessionen blev givet 1841 og 1844 aabnedes Banen for Driften.

I det egentlige Danmark var der paa samme Tid forskellige Planer om Jernbaneanlæg fremme, men uden at det dog lykkedes at føre dem ud i Livet. Først og fremmest var man nemlig uenig om den Hovedretning, Linierne i et kommende dansk Jernbanenet skulde have. I Jylland var Stemningen for Baner, der gik fra Nord til Syd og forbandt Jylland med Hertugdømmerne og Hamborg, medens man i Hovedstaden og de øvrige Egne af Landet holdt paa en vest-østlig Retning, der knyttede Kongerigets enkelte Dele nøjere sammen. Dernæst tvivlede man om, hvor vidt Danmark i det hele taget egnede sig for Anlæg af Jernbaner, og om disse kunde betale sig. Landet manglede jo ganske store Byer med stærkt indbyrdes Samkvem og det var efter Datidens Anskuelse en Hovedbetingelse for, at en Jernbane kunde trives. Desuden var Landets geografiske Form en saadan, at Skibsfarten for den allerstørste Del vilde overflødiggøre Jernbaner. Og Købstæderne, til hvilke Handelen og Industrien dengang udelukkende vare knyttede, saa med Skinsyge paa enhver Foranstaltning, der mulig kunde drage deres Opland andetsteds hen.

Endelig var der Pengespørgsmaalet, der ansaas for temmelig uløseligt, da de Kapitaler, der skulde til, vare saa store, at man tvivlede om Landets Evne til at skaffe dem.

Det maa derfor betragtes som et dristigt Skridt, at to Privatmænd, Bogholder Gustav Skram og Sekretær Søren Hjort i Slutningen af 1840 vovede sig frem med en Plan om at bygge en Jernbane fra København til Roskilde. Den Modstand, der mødte dem, og den Uvilje og Haan, de havde at overvinde, var saa stor, at det kun med megen Møje lykkedes at danne et Aktieselskab til Foretagendets Fremme. Først 1844 opnaaedes Koncessionen. Den oprindelig projekterede Anlægs kapital $1\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. slog imidlertid ikke til; der maatte idelig laanes, og det til dyre Renter, saa at Banen, da den endelig var færdig, stod i en Anlægs kapital af 4 Mill. Kr. eller 1 Mill. Kr. pr. Banemil.

Den 26. Juni 1847 aabnedes Banen for Driften. I Begyndelsen var Trafikken ret levende, men de Forhaabninger, der knyttedes til dens Forrentningsevne, viste sig dog temmelig illusoriske, idet det højeste Udbytte, Banen gav i de 9 Aar, den kun strakte sig til Roskilde, var $2\frac{1}{4}$ % i Aaret 1849. Efter dette Aar sank det stadigt nedad, indtil det 1855 var 0. Trafikken skulde først oparbejdes, og Handelsforholdene indrettes efter Banen. Banen laa ogsaa altfor isoleret og uden Fortsættelse. Det var derfor et absolut Livsspørgsmaal for Foretagendet at faa Banen forlænget. Men hvilken Linie skulde der vælges?

Treaarskrigen havde ikke alene fremkaldt en levende national Uvilje mod Tyskland, men ogsaa i store Kredse en stærk Ulyst til at fortsætte Forretningsforbindelsen med Hamborg. Denne Stemning støttedes ogsaa af Omslaget i den engelske Handelspolitik. Hovedstadens Handelsverden tænkte paa atter at erobre Handelen paa Østersøen. København maatte gøres til Rigets virkelige Handelsmidtpunkt og Landet forenes til en økonomisk og kommerciel Helhed.

Det første Skridt til Opnaaelse af denne Plan maatte være Fuldførelsen af Jernbanen til Korsør. Derfra skulde der i forskellige Retninger indrettes Dampskibslinier til de andre Landsdele, saaledes til Flensborg i Forbindelse med en Jernbane til Husum og en derfra udgaaende Dampskibsfart paa England, til Aarhus i Forbindelse med en Jernbane til Viborg og Hjarbæk, endvidere til Nyborg, hvorfra der skulde bygges en Jernbane til Strib, der atter vilde være at fortsætte med en Bane fra Snoghøj til Hjerting og direkte Dampskibsfart til England.

De tre jydskke Tværbaner, Flensborg—Husum, Snoghøj—Hjerting og Aarhus—Hjarbæk tænktes dernæst forenede ved en Længdebane, udgaaende fra Aarhus, til Flensborg med Sidebaner til de vigtigste Byer paa Østkysten.

I København skulde der endvidere af Hensyn til Østersøhandelen oprettes en Frihavn.

Tendensen i dette Samferdselssystem, der fremsattes 1850 i en lille Pjece af Frederik Klee og Dr. C. M. Poulsen, er, som man ser den, at forandre Retningen af den danske Handel fra Syd-Nord til Øst-Vest.

Det var imidlertid ikke blot i kommerciel Henseende, at dette System kunde gavne Landet; ogsaa i politisk Henseende vilde det være af overordentlig stor Betydning, idet man kunde opnaa at knytte Slesvig fastere til Kongeriget.

Der var altsaa meget, der talte for med Kraft at tage fat paa Bygningen af Jernbaner herhjemme. Man havde ogsaa rent forretningsmæssigt set faaet større Tillid til Banernes Produktivitet, idet den statistiske Behandling af Jernbanernes Resultater rundt om i Landene havde godtgjort, at det ingenlunde var en Forudsætning for en Banes Rentabilitet, at den løb mellem to store Handelsstæder med rig indbyrdes Samkvem, at det ikke var den gennemgaaende Trafik, men tværtimod Nærtrafikken, der var det afgørende for en Banes Levedygtighed.

Efter Fredsslutningen 1850 begyndte man da ogsaa for Alvor at tage fat paa Planerne om Landets Forsyning med Jernbaner. Regeringen erklærede sig nu villig til at træde hjælpende til, og i Pressen og talrige Smaaapjecer drøftede man med Iver den Retning, Banerne burde have.

I Aaret 1851 nedsattes en Kommission angaaende Fortsættelsen af den sjællandske Jernbane fra Roskilde til Korsør, og som en Frugt af dennes Arbejde fremsatte Finansminister Sponneck i November 1851 i Folketinget Forslag om at yde den sjællandske Jernbane en Rente-garanti af 4 % af den til Bygning anvendte Kapital.

Det fremgik imidlertid snart af den Diskussion, som dette Lovforslag fremkaldte baade i Tingene og ude i Landet, at man ingenlunde var enig i den Retning, der med denne Bane vilde være givet det danske Jernbanesystem. Den offentlige Mening i Jylland var endnu stadig indtaget imod at slaa ind paa en øst-vestlig Handelsretning; man vilde helst vedligeholde de gamle Forbindelser med Hertugdømmerne og Hamborg og holdt fast ved Tanken om en jydsk Længdebane. Man frygtede for, at Korsørbanen skulde præjudicere de jyske Baners Retning og medføre, at man i Stedet for Længdebanen fik de tidligere omtalte Tværbaner, der kun kunde være af Interesse for Hovedstaden, men i ingen Henseende vilde gavne Jylland. Der fremkom endogsaa Udtalelser om, at Korsørbanen var en Fortsættelse af det gamle Regimente, der stedse havde ladet Jylland være Stedbarn.

Trods denne Modstand blev Lovforslaget om Rente-garanti for Korsørbanen dog vedtaget ^{27/2} 1852. Regeringen bemyndigedes til, saa-

fremt det inden Ugangen af Aaret 1852 godtgjordes, at den fornødne Kapital til Banens Fuldendelse var til Stede, at give Garanti for 4 % Rente saavel for Banen Roskilde—Korsør (for 5 Mill. Rdl.) som for Banen København—Roskilde (for 1½ Mill. Rdl.), for sidstnævntes Vedkommende dog kun, for saa vidt den afleveredes i forsvarlig Stand og uden Gæld. Paa dette Grundlag lykkedes det at fuldende Roskilde—Korsør Banen, der aabnedes for Driften den 27/4 1856.

Jyderne vare dog fremdeles ikke til Sinds at gaa ind paa en øst-vestlig Handelsretning. For dem stod stadig en Længdebane fra Syd til Nord som den ene rette. I 50'erne fremkom flere Projekter i denne Retning, fremsatte dels af den bekendte engelske Ingeniør Sir Morton Peto og dels af Oberst Tscherning. Noget Resultat kom der dog ikke ud af alle disse Planer, fordi man var uenig om, hvor den nye Længdebane skulle gaa. Flertallet af Landbrugets Repræsentanter ønskede en Midtbane, der fra Aalborg over Viborg skulde løbe langs den jydsk Højderyg og munde ud ved en Havn paa Jyllands eller Slesvigs Vestkyst. Købstæderne satte sig meget bestemt mod denne Retning, der vilde ødelægge Byernes Handel, og fordrede, at Banen skulde løbe langs Jyllands Østkyst gennem alle Havnebyerne. Som en tredje Fordring fremkom endelig Krigsministeriets Paastand om af strategiske Hensyn at føre Banen gennem Fæstningen Fredericia.

Da det viste sig umuligt at forene disse modsatte Anskuelser, mente den daværende Regering at burde foreslaa en Tværbane fra Aarhus til Viborg over Randers, og dette Forslag blev under 4/3 1857 Lov, dog saaledes, at Banen skulde fortsættes til et Punkt ved Venøbugten eller Holstebro.

Saaledes havde den øst-vestlige Retning foreløbig vundet Sejrr, men derfor havde Tilhængerne af Længdebanen ikke opgivet Kampen. Under de følgende Ministerier blev Sagen atter taget op, og ved Lov af 10/3 1861 blev den vedtagne Tverbane bragt i Forbindelse med en jydsk Længdebane fra Vamdrup til Aalborg langs den jydsk Østkyst samt en fyensk Bane fra Nyborg til Middelfart.

I Henhold til denne Lov bleve efterhaanden følgende Strækninger aabnede:

1862: Aarhus—Randers, 1863: Langaa—Viborg, 1864: Viborg—Skive, 1865: Nyborg—Middelfart og Skive—Struer, 1866: Struer—Holstebro og Vamdrup—Fredericia og Middelfart—Strib, 1868: Aarhus—Fredericia, 1869: Randers—Aalborg.

Af de 90 Mil Jernbane, hvoraf det danske Net bestod i 1869, vare Banerne paa Sjælland byggede for privat Kapital og dreves af det sjællandske Jernbaneselskab. medens de jydsk-fyenske Baner vare byggede for Statens Regning, men indtil 1867 drevne af et privat Selskab. Sidstnævnte Aar skete der imidlertid den vigtige Forandring i

Styrelsen, at de jyske og fyenske Baners Drift overtoges af Staten. Hermed var der gjort et vigtigt Skridt fremad mod den endelige Ordning af vort Jernbanevæsen, der var nødvendig, saafremt Banerne skulde faa den Betydning for Landets Fremskridt i økonomisk Henseende, der tilkom dem. En af de vigtigste Opgaver, der kom til at paahvile den nye Styrelse var at sørge for en regelmæssig Forbindelse mellem de adskilte Jernbanelinier.

Man maa nemlig vel erindre, at selv om vi i 1869 havde faaet Skinneveje gennem de vigtigste Landsdele, saa dannede disse Baner ikke nogen sammenhængende Linie. Adskilte ved Bælterne, indskrænkede ved hver sin Landsdel, og styrede hver for sig vare de egentlig nærmest at betragte som lokale Baner. Saa længe man maatte omlæsse Godset, hver Gang det skulde over Vandet, var det umuligt at vente nogen betydelig Færdsel udviklet. Det bedste Forbindelsesmiddel mellem Banerne fandt man i Dampfærgerne, Skibe, der kunde overføre Jernbanevognene uden Omlæsning. Begyndelsen gjordes 1872 for Lille Bælts Vedkommende, hvor der sattes en Dampfærge i Gang, indrettet til at overføre 6 Jernbanevogne. Dette Befordringsmiddel svarede fuldstændig til Forventningerne, og 1883 sattes der ogsaa Dampfærger i Gang over Store Bælt. Disse ere af en betydelig Størrelse og kunne overføre ikke mindre end 16—18 Jernbanevogne. Senere er der indført Dampfærgedrift over Odde Sund (1883), mellem Masnedø og Orehoved (1884), over Sallingsund (1889) samt mellem Helsingør og Helsingborg (1892) og København og Malmø (1895).

Af hvor stor Betydning Dampfærgerne have været for Trafikkens Udvikling ses af en Oversigt over det befordrede Antal Personer og den befordrede Godsmængde. Mest typisk er i saa Henseende Lillebæltstrafikken, dels fordi den i og for sig giver et godt Billede paa Færgernes Evne til at drage Trafikken til sig, men tillige giver Oplysning om den voksende Forbindelse mellem Landsdelene.

	Personer	Tons Gods
1871—72	115 957	9 200
1876—77	146 203	30 700
1881—82	149 734	33 900
1886—87	169 306	47 000
1891—92	197 320	84 400
1896—97	245 128	177 700
1898—99	436 900	242 000

Dampfærgerne, disse flydende Jernbaner, have da virkelig formaaget at drage Færdslen sammen mellem Landsdelene og det i den Grad, at man nu kan sige, at der faktisk eksisterer en sammenhængende Linie gennem hele Landet fra København til Skagen.

Til denne Hovedpulsaaere i hele vort Samfærdselsvæsen have da

efterhaanden de andre Jernbaner føjet sig som naturligt supplerende Led.

Paa Sjælland var allerede 1863 aabnet en Bane fra København til Klampenborg og en Bane fra Hellerup til Lyngby, der i 1864 fortsattes til Helsingør. 1870 kom Banen fra Roskilde til Masnedsund og 1874 og 1877 henholdsvis Strækningen Roskilde—Kalundborg og Frederiksberg—Frederikssund, 1894 Slagelse—Næstved og Dalmose—Skelskør Banen, 1897 den sjællandske Kystbane og 1898 Slagelse—Værslev.

I Jylland ere efterhaanden følgende Linier blevne aabnede:

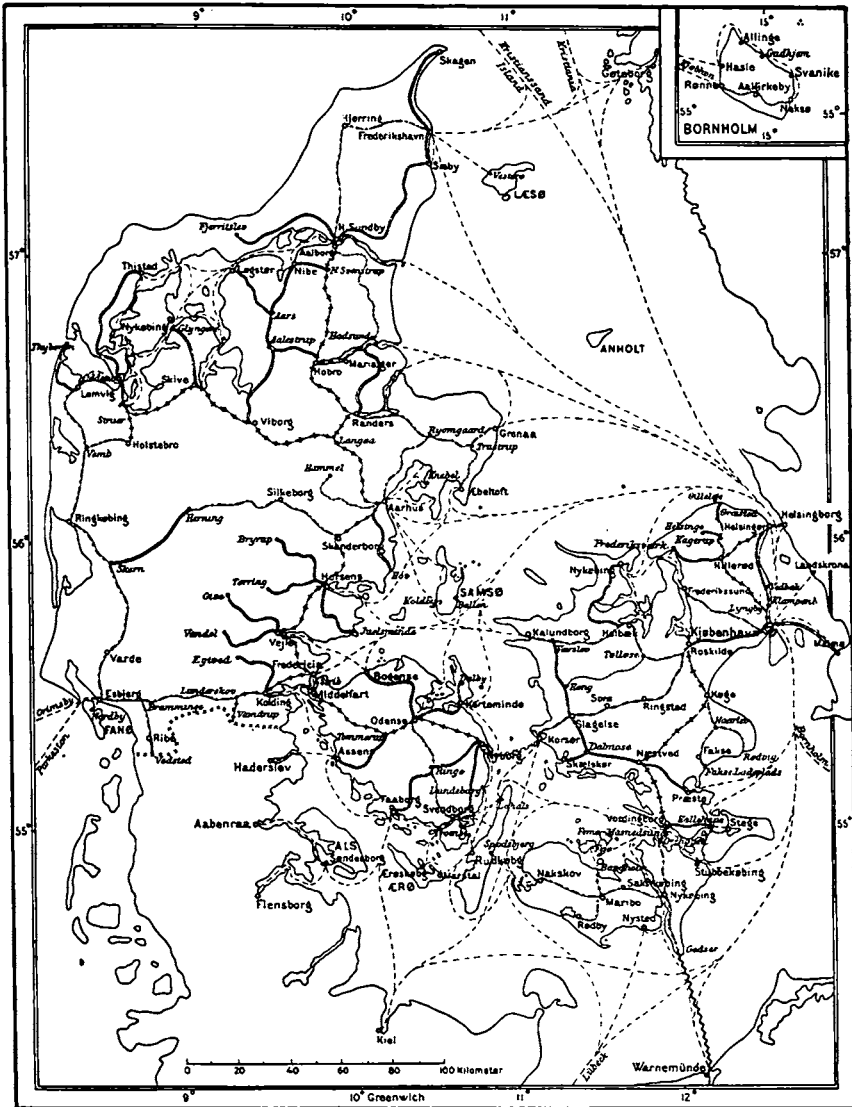
1871: Skanderborg—Silkeborg og Nørresundby—Frederikshavn, 1874: Lunderskov—Varde, 1875: Holstebro—Ringkøbing, Ribe—Bramminge og Ringkøbing—Varde, 1876: Randers—Grenaa, 1877: Silkeborg—Herning og Aarhus—Ryomgaard, 1879: Den faste Bro over Limfjorden mellem Aalborg og Nørresundby, 1881: Herning—Skern, 1882: Struer—Oddesund Syd og Oddesund Nord—Thisted, 1883: Dampfærgeforb. over Oddesund, 1884: Skive—Glyngøre, 1887: Ribe—Vedsted, 1889: Dampfærgeforb. Glyngøre—Nykøbing Morsø, 1893: Hobro—Løgstør og Aalestrup—Viborg.

Paa Fyen aabnedes endvidere 1884 Strækningen Tommerup—Assens, og paa Sjælland s. A. den faste Bro fra Masnedsund til Masnedø med tilhørende Dampfærgeforbinding fra Masnedø til Orehoved og 1893 overtoges endvidere Strækningen Orehoved—Gedser som Statsbane.

Alle disse Banestrækningers samlede Længde udgør c. 1800 Km. Det samlede Beløb, der er gaaet med til Anlægsomkostninger udgør c. 220 Mill. Kr., altsaa en Sum af c. 100 Kr. pr. Indbygger.

Naar undtages de sjællandske Hovedbaner, der først 1880 overtoges af Staten, ere alle de længere Linierne byggede for Statens Regning. Ogsaa en Del af Sidelinierne har Staten maattet bygge, selv om det er sket med Tilskud fra de paagældende Kommuner Side. Privatkapitalen har holdt sig forsigtigt tilbage og er først forholdsvis sent og kun i ringe Grad bleven engageret i Jernbaneanlæg herhjemme. Størstedelen af vore Privatbaner skyldes deres Tilblivelse pekuniære Ofre fra de interesserede Kommuner Side, samt Statsunderstøttelse paa forskellig Maade, enten i Form af Rentegaranti eller Tilskud til Anlægskapitalen. Betegnende for de danske Privatbaner er det da ogsaa, at de, paa et Par Undtagelser nær, ere mindre betydende Lokalbaner, hvoraf kun et Par Stykker naa en Længde af over 75 Km., medens de øvrige have en Længde af fra 20 til 45 Km. Hovedøjemedet med Privatbanerne har da heller ikke været nogen finansiel Spekulation, men saa godt som udelukkende det at fremhjælpe det økonomiske Liv i vedkommende Egn.

Forudsætningen for deres Bygning har været den, at de kunde slutte sig som Sidebaner til allerede eksisterende Hovedlinier, og det

288. Danmarks Jærnbaner.

er derfor forstaaeligt, at Udviklingen af vort Privatbanevæsen først har kunnet tage Fart efter at Statsbanenettet var helt udført. Lader man stadig de sjællandske Baner ude af Betragtning fandtes der af Privatbaner i Begyndelse af 70'erne kun den 5,7 Km. lange Maribo—Band-

holm Bane. Ved Udgangen af 70'erne var Længden vokset med 230,5 Km., deraf de lolland-falsterske Baner (1872—74) 76,8 Km., den østsjællandske Jernbane (1879) og Faksebanen (1880) 45,9 Km., Gribskovbanen (1880) 32 Km., sydfyenske Jernbane (1876) 46,9 Km., Vemb—Lemvig Banen (1879) 28,9 Km. I Tidsrummet fra 1881—94 tilkom yderligere 242,6 Km., nemlig Randers—Hadsund Banen (1883) 40,6 Km., Hads—Ning Herreders Jernbane (1884) 36,2 Km., Horsens—Juelsminde Banen (1884) 30,5 Km., Nordfyenske Jernbane (1882) 37,4 Km., Skagensbanen (1890) 39,7 Km., Horsens—Tørring Banen (1891) 28,1 Km., Vejle—Give Banen (1894) 30,1 Km. I alt byggedes der saaledes i Tidsrummet fra 1869—94 473,1 Km. Privatbaner. Medens Udviklingen i disse 25 Aar saaledes er gaaet jævnt fremad, betegner de sidste Aar et kolossalt Fremskridt paa vort Privathane-Omraade, hvad der skyldes Loven af $\frac{9}{5}$ 1894, der tilsagde en nærmere angivet Række nye Privatbaner en Statsunderstøttelse af indtil Halvdelen af Anlægskapitalen. I Henhold til denne Lov ere efterhaanden følgende Privathaner byggede. Græsted—Gilleleje (1896) 6,2 Km., Kagerup—Helsingø (1897) 6 Km., Hillerød—Frederiksværk (1897) 23 Km., Kallehavebanen (1897) 20,7 Km. Svendborg—Nyborg Banen (1897) 37,7 Km. Vejle—Vandel Banen (1897) 28,3 Km., Nørresundby—Fjerritslev (1897) 54 Km., Kolding—Egtved (1898) 27,8 Km., Horsens—Bryrup (1899) 38,0 Km., Lemvig—Tyborøn (1899) 27,2 Km., Nørresundby—Sæby—Frederikshavn (1899) 77,7 Km., Aars—Nibe—Svendstrup (1899) 41 Km., Odsherredsbanen (1899) 49,4 Km., Bornholmske Jernbane (1900) 41,6 Km., Lyngby—Vedbæk (1890) 12,1 Km., Præstø—Næstved (1900) 25,0 Km., Odense—Kærteminde—Dalby (1900) 31,8 Km., Aalborg—Hadsund (1900) 56,6 Km. og Trustrup—Ebeltoft (1900) 22,5 Km. Altsaa siden 1894 en Forøgelse af Privathanerne paa 624,6 Km. I alt have Privathanerne saaledes en samlet Længde af 1097,7 Km., hvad der sammenlagt med Statsbanernes 1800,4 Km. giver en samlet Længde af det danske Jernbanenet af 2898,1 Km.

Styrelsen af Jernbanevæsenet er underlagt Indenrigsministeriet. For Statsbanernes Vedkommende er Administrationen ordnet ved Lov af $\frac{26}{3}$ 1898, efter hvilken Driften ledes af en Generaldirektør, der har Sæde i København. Til hans Medhjælp ere ansatte 2 kommitterede. Under Generaldirektøren ere følgende Kontorer henlagte. Sekretariatet, Tariffkontoret, Teknisk Kontor, Trafikkontoret, Statistisk Kontor, Bogholderkontoret, 2 Kassekontorer samt Revisionen. Ledelsen af Driftstjenesten i snævrere Forstand varetages af 5 under Generaldirektøren staaende Afdelingschefer — nemlig 1 Banechef, der sørger for Banernes Vedligeholdelse og Bevogtning samt Pasningen af Telegrafledningerne, 1 Maskinchef, under hvem Tilsynet og Vedligeholdelsen af Materiellet samt Værkstedstjenesten hører, 2 Trafikchefer (en for Sjælland-Falster

og en for Jylland-Fyen), der lede Tog- og Stationstjenesten og 1 Søfartschef, der har Ledelsen af Sørouter og disses Materiel under sig.

Angaaende Statsbanernes Organisation bemærkes, at der i Henhold til ovennævnte Lov er nedsat en Kommission, bestaaende af 18 Medlemmer (4 valgte af Indenrigsministeren og 7 af hver af Rigsdagens Afdelinger), til at tage Spørgsmaalet om Statsbanernes hensigtsmæssige Ordning under Overvejelse. Denne Kommission har afgivet Betænkning d. 15/6 1901, og dens Forslag gaar ud paa, at Statsbanernes Styrelse decentraliseres og omdannes i kollegial Retning.

Privatbanerne forestaas af særlige Bestyrelser; disse deltage dog ikke i de daglige Forretninger, der som Regel udføres af en Driftsbestyrer. Statens Tilsyn føres af en af Indenrigsministeriet for hver enkelt Bane særlig udnævnt kgl. Kommissarius.

Vore Baners Betydning som Samfærdselsmiddel, forstaas kun ret, naar man husker paa, at de i overvejende Grad ere anlagte som Kulturbaner. (Dette gælder saaledes de fleste jyske Baner.) Der var ikke i Danmark som i England en gammel, udviklet Industri, der straks var i Stand til at give Banerne den Trafik, der var fornøden for at give Anlægskapitalen en passende Forrentning. En Mængde Banestrækninger, navnlig de af Staten byggede, ere anlagte gennem daarlige og tyndt befolkede Egne, der først ved Banernes Hjælp ere blevne inddragne i det almindelige Samkvem med det øvrige Land. En anden Omstændighed, der i høj Grad har bidraget til at hæmme Udviklingen af vort Jernbanevæsen er den, at de vigtigste Forbindelser have en stor Konkurrence at bekæmpe fra Skibsfartens Side. Vore Jernbaners Færdsel har derfor aldrig naaet den Tæthed, der kendetegner Udlandets store Baner.

I den sidste Snes Aar, efter at samtlige Hovedlinier ere blevne samlede under Statsdrift (1885), har Fremgangen dog været overordentlig stærk, hvad der, foruden Udviklingen af Færgevæsenet, skyldes de store Tarifreformer, der i den sidste halve Snes Aar helt have omdannet Trafikken. Navnlig er der med Loven af 24/4 1896 om Statsbanernes Takster gjort et radikalt Skridt fremad til at forøge Brugen af Jernbanerne.

Dette ses allerbedst af en Oversigt over Færdselens Omfang og Vækst siden 1880.

I Drifts- aaret	Indtægt af Personer	pr. Bane- kilom.	Indtægt af Gods	pr. Bane- kilom.	Samlet An- tal Rejser	pr. Bane- kilom.	Antal Tons Gods	pr. Bane- kilom.
18 ⁸⁰ /81	5 672 569	4 578	4 398 102	3 550	6 246 125	5 041	993 943	802,21
18 ⁸⁵ /86	7 102 282	4 684	5 127 984	3 382	7 461 079	5 306	1 210 650	798,48
18 ⁹⁰ /91	8 039 824	5 282	6 610 307	4 343	9 422 740	6 190	1 568 561	1030,44
18 ⁹⁵ /96	10 186 437	5 883	9 130 734	5 273	12 840 950	7 416	2 241 843	1294,66
18 ⁹⁸ /99	11 883 146	6 621	10 162 332	6 248	16 496 409	9 193	3 130 759	1749,00

Som det vil ses heraf, er det karakteristisk for de danske Statsbaner (og dette gælder ogsaa de allerfleste Privatbaner), at det er Personbefordringen, der giver den største Indtægt. Dette vil imidlertid atter sige, at det industrielle Liv herhjemme endnu langtfra har naaet den Udvikling som i de store Lande, hvor Jernbanerne have deres største og bedste Indtægt af Godsbefordringen, der jo, paa Grund af det mindre kostbare Materiel og den langsomme Befordringsmaade, der kan anvendes, betaler sig langt bedre end Personbefordringen.

Imidlertid er der ogsaa her en Forandring at spore. Medens Personindtægten i 18⁸⁰/₈₁ udgjorde 53,5 og Godsindtægten 41,5% af den samlede Indtægt ere disse Forhold efter den sidste Driftsberetning (18⁹⁸/₉₉) forandrede til henholdsvis 48,4 og 45,6. Hvis Udviklingen fortsættes i samme Spor synes den Tid ikke fjern, da Godsindtægten vil overstige Personindtægten. Det Omraade, paa hvilket vore Jernbaner have haft den største Indflydelse, er imidlertid Landbruget. Ikke blot i al Almindelighed derved, at de have bidraget mægtigt til at fremme Landets Opdyrkning, men mere specielt derved, at det kun er ved Jernbanernes Hjælp, at det er bleven muligt at gennemføre den Overgang fra Kornavl til Mejeridrift, der siden 80'erne fuldstændig har forandret Karakteren af vort Landbrug. Hovedparten af den Godsmængde, der befordres paa vore Jernbaner bestaar da ogsaa af Landbrugsprodukter eller af Varer, der ere nødvendige for dette, ligesom Driften og de tarifariske Bestemmelser for en stor Del ere indrettede paa at tjene Landbrugets Interesser.

En Sammenligning af samtlige Baners Driftsresultater lader sig kun vanskelig foretage, dels fordi Opgørelserne ikke hvile paa noget ensartet Grundlag og dels fordi Forholdene paa de forskellige Baner ere højst uensartede, paa Grund af den større eller mindre Frugtbarhed eller Befolkningstæthed i Banernes Opland. Medens Statsbanernes Indtægt pr. Banekilometer saaledes 18⁹⁸/₉₉ udgjorde 13 689 Kr. 44 Øre og Odense—Svendborg Banens 10 849 Kr. 68 Øre, naar Vejle—Vandel Banen kun et Beløb af 1703 Kr. 23 Øre, og lignende Forhold gøre sig gældende for Udgiftens Vedkommende. Hvad Udgiften angaar kan det i al Almindelighed siges, at den i Sammenligning med Indtægten er temmelig stor. Dette skyldes, at vore Baner endnu langtfra udnyttes saa intensivt som de kunde, medens Udgiften til Driften i al væsentlig bliver den samme med en lille Trafik som med en stor. Det direkte pekuniære Udbytte af vort Jernbanevæsen er derfor heller ikke stort; for Statsbanernes Vedkommende c. 2% af Anlægskapitalen, for et Par af de bedste Privatbaner noget mere, men for de allerflestes Vedkommende mindre eller slet intet. For Statsbanernes Vedkommendes ses Forholdet mellem Indtægter og Udgifter af nedenstaaende Regnskab for Driftsperioden $\frac{1}{4}$ 1898— $\frac{31}{8}$ 1899.

Indtægt.		Kroner	Øre
Personbefordring		11 883 146	71
Gods- og Kreaturbefordring		11 212 767	89
Postbefordring		757 824	11
Forskellige Indtægter		713 326	66
		<u>24 567 065</u>	<u>37</u>
Udgift.		Kroner	Øre
Generaldirektoratet		493 171	10
Baneafdelingen. Banernes Vedligeholdelse og Bevogtning		4 373 880	40
Maskinafdelingen. Værkstederne, Trækkekraften, Vedligeholdelse af Driftsmateriel		7 293 667	41
Trafikafdelingerne. Stations- og Togtjenesten		6 652 828	57
Søfartsafdelingen		1 617 102	94
Forskellige Udgifter		718 207	99
Pensioner og Understøttelser		408 549	93
		<u>21 557 408</u>	<u>34</u>
		Kroner	Øre
Indtægt	24 567 065	37	
Udgift	<u>21 557 408</u>	<u>34</u>	
Overskud	3 009 657	03	

Det, der imidlertid er det væsentligste for Samfundet er Banernes indirekte Nytte og i den Henseende kan man heldigvis kun tale om ubetinget Gavn. Benyttelsen af Banerne har stedse været i stærk Stigen. Medens der for 10 Aar siden kun faldt c. 6 Rejser pr. Indbygger her i Landet, er Tallet nu oppe paa c. 9. I tilsvarende Grad er Godsbefordringen stegen. Der falder nu c. 1,75 Tons pr. Indbygger mod 0,75 Tons for ti Aar siden.

Man kan tvistes om, hvorvidt det, vore Baner have naaet i Løbet af et Par Menneskealdre, der er henrundet siden deres første Begyndelse, er stort eller smaat og om det Udbytte, de have ydet, kunde have været større. Et kan der imidlertid næppe være Tvivl om, nemlig, at det er ved Banernes Hjælp, at vort Land efterhaanden er bleven til en Enhed i økonomisk Henseende, og at vi ved dem have naaet en langt rigere og mere mangesidig Udfoldelse af vor aandelige og materielle Kultur, end Fortiden nogen Sinde har haft Anelse om. Selvfølgelig er Udviklingens Endepunkt endnu langt fra naaet. Ved Indgangen til det 20de Aarhundrede staar vort Jerbanevæsen overfor mange store og nye Opgaver: i trafikal Henseende Udviklingen af Forbindelserne med Udlandet, i økonomisk, den videre Udvikling af Tarifierformerne og i teknisk maaske over for Indførelsen af Elektriciteten som Drivkraft, alt sammen Forandringer, der ville omforme Samfundet i endnu højere Grad end Dampen har gjort det i det 19de Aarhundrede.

R. BERG.

47*

2. LANDEVEJE.

Naar vore Dages eksempelløs store Udvikling af Samfærdselsmidlerne frister os til at smile ad vore Forældres Glæde over Diligencerne, er man udsat for med den misvisende Talemaade om, at Jernbanerne ere Nutidens Landeveje, at undervurdere disses Betydning, ja næsten henregne dem til forældede Ting sammen med Diligencer og Fragtvogne, som man nu i det højeste er henvist til i en eller anden Ravnekrog. Og dog er dette en ganske forfejlet Dom, idet Landevejene vel ikke længere ere Hovedaarer i Samfundsløbet, og Ekspres- og Godstog vel have afløst Diligencer og Fragtvogne, men det store Vejnet af mer end 900 Mil Landevej og 3 à 4000 Mil Bivej er ikke blot at betragte som Bifloder til Jernbanerne, uden hvilke disse ingen Færdsel fik, men de besørge ogsaa en Broderpart af Byernes Samfærdsel med deres nærmeste Opland og betinge en stor Del af Landbrugets Udvikling gennem Dyrkning af Sukkerroer med tilhørende Anlæg af Sukkerfabrikker, Oprettelse af Fælles- og Andels-Mejerier, Anlæg af store Teglværker m. m. m.

Det er i god Overensstemmelse med disse forandrede Forhold, at den gamle Vejforordning af ¹⁸/₁₂ 1793, hvorefter man skelnede mellem 1) Hovedlandeveje, der forbandt Provinserne indbyrdes og stod under Statens Forsorg, 2) mindre Landeveje, der førte til Købstæder o. dsl. og sorterede under Amtskommunerne, samt 3) Biveje af rent lokal Betydning under Sognekommunerne, nu ved Lov af ²¹/₆ 1867 er forandret saaledes, at de to første Vejklasser med fælles Benævnelse Landeveje ere underlagte Amtsraadene under Trafikministeriets Overtilsyn ved en Overvejsinspektør.

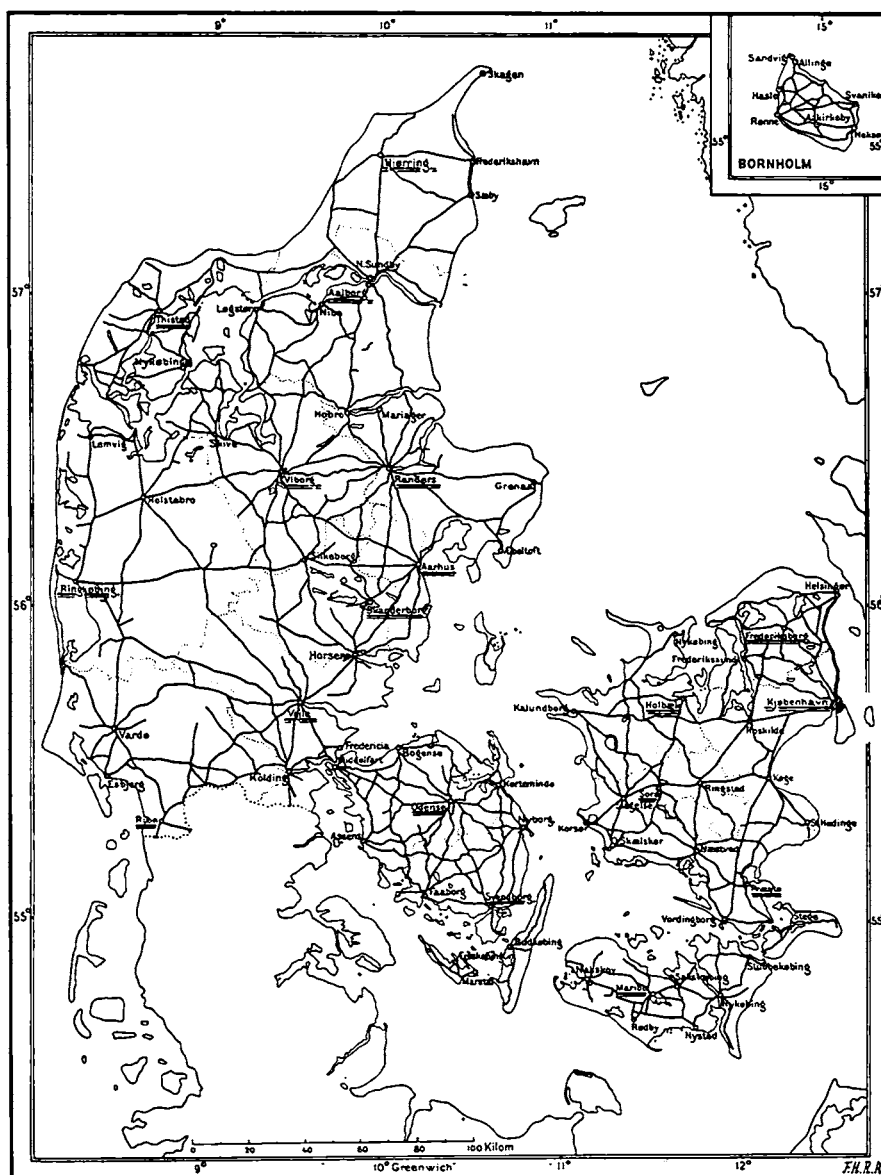
De vigtigste Forhold vedrørende Landevejsnettet er angivet i omstaaende Tabel.

Bortset fra Bornholm, der har paafaldende mange Landeveje (men meget faa Biveje), stiller Forholdet sig saaledes, at der paa 1 □ Mil af Jyllands magre Egne med 1 à 2000 Indbyggere og 2 à 400 Td. Hartkorn findes omtrent halv saa mange Mil Landeveje som paa de gode Egne i Jylland og paa Øerne, hvor Indbyggerantallet gaar op til 2 à 4000 (og nærmest København endog til 10 000), medens Hartkornet vokser til 800 à 1000 Td. pr. □ Mil.

De magreste og fattigst befolkede Egne ere saaledes de daarligst forsynede med Landeveje i Forhold til Areal, men bedst i Forhold til Folkemængde og Hartkorn, og dette synes ogsaa at være ganske naturligt. I Samstemning hermed er det ogsaa en almindelig Mening, at Bygning af Landeveje i alt væsentligt nu er afsluttet. Dette var for saa vidt ogsaa paa Tiden, som det nu er fortsat i c. 140 Aar, og til Dels under store Vanskeligheder, især i Begyndelsen.

De første Chausseer anlagdes af Ingeniør Marmillod, der sammen med to andre franske Ingeniører omkring 1761 indkaldtes af Frederik V,

289. Danmarks Hovedveje.

idet M. i Aarene 1763—75 bl. a. forestod Bygningen af Hovedlandevejene fra København til Fredensborg og Roskilde; selve Arbejdet udførtes af

dertil udkommanderede Soldater, som blev lagte i Lejr langs Vejene, og Sten- og Grus-Materialerne leveredes af de tilgrænsende 3 Amters Bønder, som døjede meget med at skaffe Arbejdet udført, hvad man forstaar, naar man hører, at et Læs Sten regnedes til 2 Tønder, og

Amtsraads Kreds	Folke- mængde 1890	Areal i □ Mil 1888	Hart- korn i Td. 1895	Antal Mil Lande- veje 1898	Antal Mil Lande- veje			Aarsudgift i Gennemsnit efter de 5 Aar 19 ⁰² / ₀₃ — ⁰⁶ / ₀₇			
					pr. 1000 Indb.	pr. □ Mil	pr. 1000 Td. H.	I alt Kr.	pr. Mil Lan- devej	pr. □ Mil Kr.	pr. Td. Htk.
Bornholm .	38761	10,60	6048	30,478	0,79	2,88	5,04	46160	1526	4355	7,63
København	109913	9,58	9172	12,397	0,11	1,29	1,85	140957	11209	14710	15,86
Roskilde...	42793	12,37	12261	15,305	0,36	1,24	1,25	43060	2813	3481	3,51
Frederiksb.	84684	24,59	16531	42,508	0,50	1,78	2,57	138637	3205	5636	8,89
Holbæk...	94235	30,52	24810	41,821	0,44	1,87	1,60	106307	2548	3482	4,28
Sorø.....	88990	26,74	24000	42,789	0,48	1,60	1,78	115927	2721	4334	4,88
Præstø....	100649	30,39	28597	49,301	0,49	1,62	1,72	129514	2613	4262	4,53
Maribo....	100552	30,68	30859	44,003	0,40	1,80	1,80	149098	3369	4861	4,83
Odense....	92898	20,20	19734	39,290	0,42	1,95	1,99	99022	2523	4901	5,02
Assens....	43219	11,96	11676	26,448	0,61	2,21	2,27	47066	1799	3934	4,03
Svendborg.	120707	29,88	27486	60,467	0,50	2,02	2,20	157380	2617	5264	5,72
Hjørring...	110361	51,14	16082	38,459	0,35	0,75	2,39	115113	2947	2251	7,16
Aalborg...	104790	52,60	18346	56,088	0,54	1,07	3,06	131255	2352	2495	7,16
Randers...	110444	44,20	24867	45,085	0,41	1,02	1,81	76952	1707	1741	3,09
Aarhus....	77949	14,42	12728	19,550	0,25	1,36	1,64	61143	3016	4239	4,81
Skanderb..	79242	30,57	11540	43,655	0,55	1,48	3,78	78174	1792	2558	6,78
Vejle.....	111904	42,34	22335	52,962	0,47	1,25	2,87	112083	2053	2645	5,02
Viborg....	100777	55,08	19374	86,497	0,56	1,57	4,47	109677	1268	1990	5,06
Thisted....	69407	30,75	13589	41,785	0,60	1,36	3,78	66337	1588	2157	4,83
Ringkøbing	98623	82,25	18184	61,251	0,62	0,75	3,87	106811	1744	1298	5,83
Ribe.....	78623	55,08	13768	53,248	0,68	0,96	3,87	99060	1784	1799	7,20
Danmark..	1859521	695,94	381987	903,382	0,49	1,30	2,37	2129733	2360	3059	5,57

at det kunde tage flere Dage at skaffe disse 2 Tønder frem til Le-
veringsstedet.

Den førnævnte fortrinlige gamle Vejforordning af 1793 vidner paa flere Steder om, hvor daarlig Vejtilstanden dengang var; i § 4 anføres saaledes, at 1 à 2 Aar skal anvendes »til at sætte de gamle Veje i nogenledes fremkommelig Stand«, § 5 fastsætter vel, at alle Hovedlandeveje egentlig som Regel skulle være »Stenveje, belagte med harpet Grus«, men tilføjer: »saa kan dog en Regel paa endel Steder taale Undtagelser«, idet man da nøjes med at indgrøfte den og give den en Oprunding samt Paafyldning af Grus eller Sand, hvor samme kan have.

I § 7 paabydes det, at Vejen i sandige Egne, hvor Grøfterne ikke kunne holde, for hver 20 Favne skal afmærkes ved Træer, hugne Sten, Pæle eller andre Kendetegn, i § 21 fastsættes noget lignende paa He-

derne »for at betegne Landevejen for de Rejsende, saa at de kunne skælnes fra de øvrige mange smaa Veje, der krydse sig«, og i § 22 hedder det »Skulde det ikke kunne undgaas, at en Vej maa løbe gennem et Vaad, saa bør den, til Underretning for de Rejsende, betegnes med et tilstrækkeligt Antal høje Sten eller Pæle«.

Saaledes henlaa altsaa Vejene for største Delen omkring Aaret 1800, idet man indtil da kun havde naaet at anlægge Hovedlandevejene fra København til Korsør, Helsingør, Køge og Kallundborg. I Aarhundredets Begyndelse vare Forholdene saa ugunstige, at det er forstaaeligt, at man først fra 1820 at regne kunde tage fat paa ny med nogen Kraft, saaledes at man i 1836 havde bygget c. 77 Mil, i 1846 c. 101 Mil og i 1865 c. 182 Mil Chaussé; af disse vare dog c. 48 $\frac{1}{2}$ Mil kun let bygget, og at de i Tiden fra 1820—40 byggede Hovedlandeveje ogsaa have ladet et og andet tilbage at ønske ses deraf, at flere af dem senere ere blevne »grundforbedrede«.

Med de under Amtskommunerne sorterende »mindre Landeveje« stod det utvivlsomt endnu langt ringere til; det er saaledes ret karakteristisk, at der i Litteraturen næsten intet forefindes om dem, men hvert Amt og snart sagt hver Vej har sin Historie, der kun kan spores i skrevne Akter, der hidtil have været for møjsommelige at granske. Det slaar dog næppe fejl, naar man gaar ud fra, at langt den største Del af disse i Aarhundredets Løb lidt efter lidt ere blevne gradvis forbedrede dels gennem den aarlige Vedligeholdelse, og dels gennem »Grundforbedringer« af mer eller mindre omfattende Art. Ifl. Rente-kammerskrivelse af 18 $\frac{1}{2}$ 1826 fastsattes saaledes, at de mindre Landeveje i Odense Amt vel skulde forsynes med Grøfter, Stenkister og Gruspaalæg, men kun paa enkelte side Steder chausseres, hvorimod den skulde inddeles til bestandig Vedligeholdelse efter Hartkorn af de indtil 1 $\frac{3}{4}$ Mil i lige Linie tilgrænsende, som om Vejene alt vare grundforbedrede, og Grundforbedring foretoges efter særlige Forslag.

Hvor vanskelige Forholdene i denne sidste Henseende have været kan eksempelvis oplyses for en af de mest kendte Veje i Landet, »Strandvejen«. Om denne synger Oehlenschläger 1802 i St. Hans Aften Spil i de kørendes bekendte Sang: »Fra kvalmfulde Mure« »Saa langsomt i Sandet vi drages afsted, imens ruller Vandet ved Hestenes Fjed«, og dette var endda kun $\frac{5}{4}$ Mil fra Hovedstaden (ved Emiliekilde)! Den Vej »De kørende« da tilbagelagde, blev chausseret i 1825 og nærmest følgende Aar, idet en Sadelmagermester (!) i dette Aar fik kgl. Koncession paa at anlægge Vejen fra Vibenshus til Dyrehaveporten imod at indrette Bommen ved »Slukefter« og i 15 Aar oppebære Intra-derne ved denne; hans Kompagnon fuldførte ogsaa dette, men det kostede ham største Parten af hans Formue. Om Resten af Vejen ved man, at en Kapt. Beutner i 1843 tilbød Aamtsraadet at laane det

3000 Rdl. rentefrit for at Raadet derved kunde blive sat i Stand til at forsyne »Bakkerne og Hulvejene« mellem Smidstrup og Klampenborg med nogen Chaussering, og endnu ved Aarhundredets Midte var Forholdene ikke bedre, end at Bønderne i Trørød, $2\frac{1}{2}$ Mil fra København, maatte bryde op Kl. 12—1 om Natten, for at de med 2 à 3 Td. Tørv kunde naa at være i Byen ved Torvetid.

Omkring 1850 tog man imidlertid fat med Energi, og i 1865 angaves af 641 Mil mindre Landeveje c. 372 og 174 Mil at være grundforbedrede henholdsvis som Sten- og Grusveje. Siden dette Aar, altsaa væsentlig under den nye Ordning af Vejvæsenet, er der tilkommet c. 79 Mil nye chauserede Landeveje, medens Grundforbedringer af de gamle Veje ere fortsatte og Grusvejene forandrede til Stenveje, saaledes at der nu kun findes c. 1 Mil ikke grundforbedrede Landeveje.

Vejtilstanden er saaledes nu gennemgaaende god og til Dels endog særdeles god, undtagen nogle Steder i Aalborg Amt, hvor Jordbundsforholdene gøre nye Grundforbedringer nødvendige, hvorhos det næppe kan nægtes, at Stenbanerne hist og her slides utilbørlig nær inden de fornyes, hvad utvivlsomt er en forfejlet Økonomi baade direkte og indirekte. Landets Veje skades i øvrigt i Godhed ved Stenmaterialernes Uensartethed og det blæsende Klima, der blotter Stenbanerne og gør dem knudrede og haarde.

Medens Vejvedligeholdelsen før Marmillods Tid betød i at »Slam og Mudder fra Grøfteoprensningen anbragtes midt paa Vejen og dækkedes med nogle Læs groft Sand«, indførtes nu Sporfyldning med Sten, og denne Vedligeholdelsesmetode holdt sig i det meste af et Aarhundrede, men fortrængtes omsider af Nybelægningsmetoden, der efterhaanden bruges paa alle mere befærdede Vejstrækninger.

Der klages af og til over det byrdefulde ved Vejenes Vedligeholdelse, der unægtelig ogsaa er ret bekostelig, idet Udgiften til Landevejenes Vedligeholdelse — som Tabellen viser — i alt udgør c. 2130000 Kr., varierende efter Færdselens Omfang og Vejmaterialernes Pris fra c. 1270 Kr. til c. 11200 Kr. pr. Mil med et Middeltal af 2360 Kr. Dette er jo ingen lille Byrde, og især er det paafaldende, at hele Landets Udgift til det offentlige Vejvæsen: Landeveje, Biveje, samt Gader og Veje i København og Købstæderne maa anslaaes til c. 5,8 Mill. Kr. aarlig. Værre er det imidlertid, at hvert Aar tærer stærkt paa de forhaanden værende Materialbeholdninger, især Sten, og det maa derfor være Opgaven at omgaaes saa økonomisk hermed som muligt, især paa de stenfattige Egne, hvor en Kubikfavn Skærver koster 70, 80 à 90 Kr.

Paa Foranledning af afdøde Overvejinspektør, Oberstløjtnant Dalgas, har man derfor i de senere Aar paa flere Maader søgt at forbedre Vejvedligeholdelsen især i Henseende til Økonomi med Stenmaterialier, hvilket saa smaat arbejder sig fremad med Anvendelse af Grusudkast-

ning paa Stenbanerne, hvorved disse »mildnes« og Sliddet forringes, ved Indførelse af Damptromling i Stedet for Tromling med Sten- eller Jerntromler trukne af Heste, og ved Forsøg med Anbringelse af »Mosaikbrolægning« paa de gamle Stenbaner efter den af Gravenhorst i Stade angivne Metode. Damptromling og Ophakning af de gamle afslidte Kørebaner ved et paa Damptromlen fæstet Ophakningsapparat af Morrisons Patent er saaledes indført i Københavns Amt, hvor man i enhver Henseende er særdeles veltilfreds dermed, idet Vejen bliver ulige billigere og bedre, og Forsøg med Mosaikbrolægning ere bl. a. i Gang i Odense By og i Korsør samt i Københavns og Hjørring Amter.

R. W. WINKEL.

3. POSTVÆSENET.

Lovgivning. Grundlaget for det danske Postvæsens Virksomhed ved Udgangen af det 19de Aarhundrede er Postloven af $\frac{5}{4}$ 1888.

Denne Lov, hvis § 1, der angaar Postvæsenets Eneret, er ændret ved Lov af $\frac{10}{12}$ 1896, indeholder dels en Kodifikation af Hovedbestemmelserne for det indenlandske Postvæsen, dels den fornødne Bemyndigelse for Administrationen til at fastsætte de reglementariske Bestemmelser for Postbesørgelsen i Indlandet saavel som til at træffe Bestemmelser med Hensyn til Postforsendelser, der befordres mellem Kongeriget og Island, Grønland, de dansk-vestindiske Øer eller Udlandet.

Detailbestemmelserne for det indenlandske Postvæsen ere i Henhold til denne Lovhjemmel givne i to af Indenrigsministeriet udfærdigede Anordninger, nemlig den almindelige Postanordning af $\frac{7}{9}$ 1888 og Anordningen om Behandlingen af Postforsendelser til og fra Stats- og kommunale Myndigheder af $\frac{6}{9}$ 1888; til begge disse Anordninger knytte sig forskellige senere udkomne Ændrings- og Tillægsbestemmelser.

Forholdet til Bilandene. Postudvekslingen med Island er ordnet ved Aftale mellem den danske Postbestyrelse og Ministeriet for Island, Postudvekslingen med de dansk-vestindiske Øer ved Aftale mellem den danske Postbestyrelse og Finansministeriet.

Forholdet til Udlandet. Postforholdet til Udlandet er i det væsentlige bestemt ved Landets Deltagelse i Verdenspostforeningen og Tilslutning til de vigtigste af de i denne gældende internationale Postoverenskomster med dertil hørende Ekspeditionsreglementer, der i deres nyeste Skikkelse ere vedtagne i Washington den $\frac{15}{6}$ 1897. Danmark har foruden til Hovedkonventionen sluttet sig til Konventionen angaaende Udveksling af Postpakker og til Ov^{er}enskomsterne om Udveksling af Breve og Æsker med angiven Værdi, om Udveksling af Postanvisninger, og om Abonnement paa Tidender og Tidsskrifter ved Postvæsenets Mellemkomst. Derimod deltager Landet ikke i de internationale Overenskomster angaaende Postinkassation og Identitetsbøger.

Ved Siden af de nævnte almindelige Postoverenskomster bestaar der en Række af særlige Overenskomster angaaende Postudvekslingen med enkelte Lande; disse Specialkonventioners Opgave er dels yderligere at lette og udvikle Forbindelsen mellem Danmark og Lande, der sammen med vort Land deltage i de internationale Overenskomster, dels at regulere Postudvekslingen af Forsendelsesarter, der ikke omhandles i de internationale Overenskomster, dels endelig at ordne Postforbindelser paa særlige Omraader med Lande, der ikke deltage i de paagældende internationale Overenskomster.

Af saadanne Specialkonventioner er der med Norge, Sverige og Tyskland afsluttet almindelige den hele Postudveksling omfattende Overenskomster med tilhørende Ekspeditionsreglementer, hvorefter Forholdet over for disse Lande er det, at Særkonventionerne afgive det principale Grundlag for Postudvekslingen med dem, medens Verdenspostforeningens Konventioner og Overenskomster i denne Udveksling kun gælde paa Omraader, hvor Specialkonventionerne ikke have fastslaaet særlige Regler.

Med Hensyn til specielle Forhold er der afsluttet Særoverenskomster angaaende Udveksling af Postanvisninger med England, britisk Indien og de forenede Stater i Nordamerika, en Overenskomst med Frankrig angaaende Abonnement paa Tidender og Tidsskrifter ved Postvæsenets Mellemskomst o. fl.

Postlovens Hovedindhold. Eneretten. Hvad Postlovens Indhold angaar er navnlig Enerets- og Takstbestemmelserne af Betydning og til Dels ejendommelige for vort Postvæsen; Postvæsenets Eneret er i det væsentlige indskrænket til at omfatte Befordring af lukkede Brev- og Pengeforsendelser fra et Poststed til et andet; ved Siden af denne den egentlige og fra tidligere Tid bestaaende Eneret har Postvæsenet imidlertid i Henhold til Postloven af 1888 og Loven af ^{10/12} 1896, samt efter at det i Slutningen af 80'erne og Begyndelsen af 90'erne har købt de i København og forskellige Provinsbyer bestaaende private Byposter tillige opnaaet et faktisk Monopol paa Bypostvirksomhed, idet en saadan ikke mere kan etableres uden Postvæsenets Tilladelse.

Postvæsenets saaledes bestaaende allerede i sin almindelige Formulering stærkt begrænsede Eneret er yderligere indskrænket ved en Række til Dels vidtgaaende Undtagelsesbestemmelser, der i Forbindelse med en meget hensynsfuld administrativ Praksis i Henseende til Haandhævelsen af Eneretten har bevirket, at denne sikkert meget sjældent føles som nogen Hindring eller Gêne for Befolkningen; paa den anden Side synes Postvæsenets hele Situation i teknisk og finansiel Henseende at være Vidnesbyrd om, at der ikke fra Postvæsenets Side er Trang til strammere Bestemmelser.

Takstbestemmelser. Hvad Takstbestemmelserne angaar, ud-

mærker vort indenlandske System sig navnlig ved den radikalt gennemførte ensartede lave Brevporto uden Vægtprogression, 8 Øre pr. Brev indtil en Vægt af $\frac{1}{2}$ Pd.; saavel Verdenspostforeningen som de fleste europæiske Lande, deriblandt ogsaa vore Nabolande Tyskland, Norge og Sverige, staa endnu paa Vægtprogressionens Standpunkt; i den internationale Udveksling er Portoen 25 Centimer for hver 3 Kvint; Tyskland har 2 Sats, 10 og 20 Pf., Sverige og Norge 3 Sats, 10, 20 og 30 Øre; i alle 3 Lande gælder den laveste Sats kun indtil 3 Kvint. Uagtet den anførte billige Brevporto have vi desuden kun halv Takst for Lokalbreve. — Ogsaa for andre Forsendelsesarter ere vore Takster gennemgaaende lave og indrettede efter simple Systemer. Særlig kan det anføres, at vi for Pakkers Vedkommende, med en Minimumsporto af 16 Øre indtil 2 Pd., ikke have nogen Afstandsberægning, saaledes som Tilfældet endnu er i mange Lande; ligeledes bør som en af vor Tarifs Ejendommeligheder nævnes den billige Avisporto, $\frac{1}{2}$ Øre pr. Nummer af de til Postbesørgelse anmeldte Tidender og Tidsskrifter, dog mindst 5 Øre pr. Abonnementstermin, med et Gebyr af 4 eller 8 % af Abonnementsprisen for saa vidt Postvæsenet tillige besørger Abonnementsbetalingen opkrævet og afregnet.

Forretningsomraadet. Postvæsenets Virksomhed omfatter alle de Omraader, som i andre Lande drives af Postvæsenet som saadant, og det tør sikkert siges, at det danske Postvæsen gennemgaaende har udviklet de forskellige Brancher paa tidssvarende Maade; med Hensyn til Postopkrævning arbejdes der dog nu andetsteds i videregaaende og mere fremskredne Former end de her i Landet kendte, og ligeledes har Postanvisningsvæsenet i enkelte Lande naaet en højere Udvikling end her i Landet.

Portofrihed. Af Ejendommeligheder i vor Postlov skal endnu anføres, at al Portofrihed er afskaffet; Postvæsenet yder overhovedet ingen gratis Postbefordring; for de saakaldte Tjenestefrimærker modtager Postvæsenet samme Betaling som for andre Frimærker.

Forbudsbestemmelser. Endelig kan nævnes Bestemmelsen om, at gangbar Mønt, Pengerrepræsentativer o. lign. ikke maa indlægges i almindelige, ikke anbefalede Breve, en Bestemmelse, som er ukendt i de fleste andre Postlovgivninger, men som antages at have en gunstig Indflydelse paa Postbefordringens Sikkerhed, idet den medfører formindsket Fristelse til Tyveri af Forsendelser under Postbefordringen.

Organisation. Postvæsenet sorterer under Ministeriet for offentlige Arbejder; det ledes af en Generaldirektør, der staaer umiddelbart under Ministeren med mundtligt Referat til denne, en Ordning, der ikke genfindes i andre Administrationsgrene; saaledes har saavel Telegrafdirektøren som Generaldirektøren for Statsbanedriften, der ligeledes sortere under Ministeriet for offentlige Arbejder, skriftlig at forhandle

med dette, hvilket har den Betydning, at Chefen for det paagældende Departement i Ministeriet kommer til at referere Sagen for Ministeren: Forskellen kan efter Omstændighederne paa forskellig Maade faa en indgribende Betydning for Sagernes Behandling. — Generalpostdirektøren forestaar .et af 3 Kontorer bestaaende Generaldirektorat; en selvstændig Del af Centralledelsen er Revisionen, der forestaas af Chefen for Finansministeriets andet Revisionsdepartement; under denne Departementchef, der tillige har Toldrevisionen under sig, sortere tre Postrevisionskontorer. Den lokale Organisation er forskellig i København og det øvrige Land; i København, der som Poststed indbefatter Frederiksberg, Valby, Sundbyerne med tilliggende Landdistrikter, er Poststedet underlagt en Overpostmester, der er Mellemed mellem Centraladministrationen og samtlige københavnske Postkontorer og fører Tilsynet med disse; Overpostmesterembedet omfatter i alt 18 Posthuse, nemlig de tre Hovedkontorer i det indre København, Brevpostkontoret, Pakkepostkontoret og Avispostkontoret, endvidere 10 fuldstændige Postkontorer og Postekspeditioner og 5 Indleveringspostkontorer. Foruden de nævnte Kontorer findes der i København 7 Brevsamlingssteder underlagte forskellige af de fornævnte Kontorer, og endelig sortere tre Brevsamlingssteder uden for Poststedet København under Overpostmesterembedet.

Uden for København findes der 110 Postkontorer, 145 Postekspeditioner og 552 Brevsamlingssteder. Samtlige disse Postkontorer og Postekspeditioner ere fuldstændige og selvstændig regnskabsførende Posthuse, der staa i umiddelbar Forbindelse med Centraladministrationen.

Tilsynet med disse Posthuse udøves af to Postinspektører, en for Østifterne og en for Nørrejylland; foruden det almindelige Tilsyn, som paahviler Postinspektørerne, skulle disse ogsaa foretage summariske Kasseundersøgelser; endelig paahviler det dem at afgive Erklæringer om de Sager, der i dette Øjemed tilstilles dem fra Centraladministrationen; en deciderende administrativ Myndighed er derimod ikke tillagt dem. — Det fuldstændige Kasseeftersyn udøves af Revisionsdepartementet.

De 552 Brevsamlingssteder ere underlagte Postkontorerne og Postekspeditionerne; de deles i to Klasser, almindelige Brevsamlingssteder og Brevsamlingssteder med udvidede Forretninger; Antallet af de sidste, der alle ligge ved en Jernbanelinie, er 194.

Ved Siden af de faste Posthuse er der 225 ambulante Kontorer, nemlig de i Jernbanetogene og i Dampskibe og Dampfærger indrettede Bureauer; Ledelsen af hele denne Virksomhed er underlagt tre Jernbanepostkontorer, det sjællandske, fyenske og jydsk, med i alt 215 Bureauer og et Dampskibspostkontor, nemlig Dampskibspostkontoret i Korsør, der leder Postfarten paa Routerne Korsør—Kiel og Korsør—Nyborg med i alt 10 Bureauer.

Postvæsenets Personale falder i 3 Hovedkategorier, det statsansatte, det privat ansatte og det kontraktmæssig ansatte Personale.

Det statsansatte Personales Vilkaar er ordnet ved Lov; for de højere Funktionærer gælder Lønningslov for Postvæsenet af $\frac{12}{4}$ 1889, for Postbudene og dermed ligestillede Lov om Lønninger for Postbude af $\frac{30}{3}$ 1895. Generalpostdirektøren lønnes med 6800 Kr. stigende i 20 Aar til 8400 Kr. Generaldirektoratets øvrige Embedsmænd lønnes som tilsvarende Embedsmænd i Ministerierne; det egentlige Postpersonale henføres til 4 Lønningsklasser med Gager mellem 900 og 4800 Kr. om Aaret, samt 5-aarige Alderstillæg, der tilsammen ikke kunne overstige i den laveste Lønningsklasse med Gager fra 900—1800 Kr. 500 Kr. om Aaret, i den højeste Lønningsklasse med kun een Lønningssats, 4800 Kr., 1200 Kr. om Aaret. For enkelte, med visse Embeder forbundne særlige Hverv, gives der særlige Honorarer. Københavnske Postbude, Postkonduktører og Pakmestre ved de bevægelige Postkontorer fordeles paa 4 Lønningssatser mellem 800 og 1400 Kr. og opnaa desuden i Løbet af 20 Aar 200 Kr. i Alderstillæg; Provinspostbudene have 700 Kr. om Aaret og opnaa ligeledes i Løbet af 20 Aar 400 Kr. i Alderstillæg. Alle Bude og dermed ligestillede faa fuld Uniform. Landpostbude og Brevsammlere ere kontraktmæssig antagne. Landpostbudene faa i Almindelighed 75 Kr. om Aaret for hver daglig Omdelingstime, desuden Alderstillæg samt Uniformsjakke og Kasket. Søndagsarbejde betales med dobbel Takst. Et Landpostbud der omdeler 8 Timer om Dagen ansættes saaledes med 600 Kr. aarlig og opnaar efter 20 Aars Tjeneste 792 Kr. aarlig. Kørende Landpostbude betales efter Vej længden med 75—100 Øre pr. kørt Mil. Brevsamlerne lønnes efter deres Forretnings Omfang med 100—400 Kr. aarlig, undtagelsesvis højere. Det privat ansatte Personale, Elever, Assistenten og Fuldmægtige, ved Posthusene lønnes af Postmestrenes Kontorholdsgodtgørelse, der bestemmes ved særlige Kontorholdslove, men reguleres ved de aarlige Finanslove; Lønningen til disse Funktionærer naar sjældent højere end c. 700 Kr. om Aaret, uagtet de fleste Postfunktionærer nu til Dags maa blive i disse private Stillinger indtil 27-Aars Alderen.

Samtlige statsansatte Funktionærer have Pensionsret i Henhold til Lov af $\frac{10}{3}$ 1900, hvorefter Pensionen efter en Funktionstid af c. 40 Aar kan blive $\frac{2}{3}$ af den opnaaede Løn; et Postbud vil i gunstigste Tilfælde kunne gaa af med en Pension af 1066 Kr. om Aaret i en Alder af 64 Aar. Landpostbudene ere ikke pensionsberettigede; men de stiftede i 1897 en Enke- og Alderdomsforsørgelsesforening, af hvilken omtrent Halvdelen af dem er Medlemmer; Budene yde til denne Forening 5% af deres Lønning og Staten tilskyder et lige saa stort Beløb; Pensionen vil blive mellem $\frac{1}{5}$ og $\frac{3}{5}$ af Lønnen; da der fordres 10 Aars Medlemskab for at faa Pension vil Foreningens Forsørgelsesvirksomhed i øvrigt først begynde i

1907. Alle Postfunktionærer, der have Oppebørsler, skulle stille Kaution: af Landpostbude og Brevsamlere fordres en Selvskyldnerkaution for henholdsvis 400 og 500 Kr.; for de øvrige Funktionærer gælder nu Lov af $\frac{7}{1}$ 1898, hvorefter Kautionen bl. a. kan stilles ved et anerkendt Kautionsforsikringsselskabs Mellekomst. — Foruden den fornævnte Forening af Landpostbude findes der blandt Postvæsenets Funktionærer ogsaa andre anselige Selvhjælpsforeninger, saaledes Sygekasser, Byggeforeninger etc.; endelig raader Postbestyrelsen over Midler, der paa forskellig Maade kunne anvendes i Understøttelsesformaal.

— Posternes Befordring fra Poststed til Poststed iværksættes dels pr. Bane eller Skib dels pr. Vogn. Postvæsenet ejer ikke selv Befordringsmidler, og Befordringen foregaar derfor overalt paa Grundlag af Kontrakter med Jernbanebestyrelser, Rederier eller Vognmænd; det samme gælder med Hensyn til Posternes Omdeling eller Transport pr. Vogn inden for samme Poststed. Til Jernbanerne, saavel Statsbanerne som de private Baner, betaler Postvæsenet i Almindelighed i Forhold til det benyttede Vognrum og den tilbagelagte Strækning, oftest 5 à 6 Øre pr. engelsk Fod pr. Mil. Banerne stille herfor det forlangte Vognrum til Disposition enten i selvstændige Postvogne eller i Vognafdelinger, yde Befordring af Posten og det til dennes Behandling undervejs fornødne Postpersonale samt afgive det til Postens Modtagelse og Afgivelse paa Stationerne nødvendige Lokaler. Over for Dampskibsselskaber og andre Rederier fastsættes Godtgørelserne enten pr. Rejse eller til et bestemt aarligt Beløb; med Vognmændene kontraheres der i Almindelighed om en fast aarlig Godtgørelse; paa de Router, hvor der endnu er Diligencer, tilfalder hele Indtægten af Befordringen Postvæsenet; paa Dagvognsrouter tilfalder Indtægten af Passagerer og af Gods uden for Posten Vognmanden. Postbestyrelsen yder Laan til Vognmændene til Anskaffelse af Diligencer og andre Postvogne mod Underpant i disse. — I Henhold til Postlovens §§ 8 og 9 har Postvæsenet Ret til Benyttelse af enhver privat regelmæssig Landbefordring og af private Skibe uden Kontrakt mod en i Loven fastsat Godtgørelse. Denne Ret benyttes i øvrigt kun i et ringe Omfang.

— Postvæsenets Lokaler ere dels indrettede i selvstændige Staten tilhørende Bygninger, dels og hyppigst lejede hos private eller hos Jernbaneselskaber. De Staten tilhørende Postbygninger indeholde hyppig tillige Lokaler for Telegrafvæsenet, der, naar der er en selvstændig Telegrafstation i Bygningen, deltager i Udgifterne ved dennes Opførelse og Vedligeholdelse, samt Embedsbolig for Postmesteren, for hvilken denne erlægger Leje til Postvæsenet; Tjenestelokalerne monteres af Postvæsenet, og Bygningen staar under Tilsyn af den kongelige Bygningsinspektør i vedkommende Distrikt, der ogsaa i Almindelighed opfører nye Statspostbygninger i Distriktet. — For de lejede Lokalers

Vedkommende afsluttes Kontrakt i Almindelighed af Postmesteren, ligesom Lejen og Omkostningerne ved Montringen af Lokalerne afholdes af dennes Kontorholdsgodtgørelse; for at tilvejebringe hensigtsmæssige Lokaler garanterer Postbestyrelsen imidlertid ofte Benyttelsen af saadanne i en længere Aarrække hyppigst indtil 15 Aar, saaledes at det gøres enhver i dette Tidsrum i vedkommende Embede fungerende Postmester til Pligt at overtage de paagældende Lokaler for den fastsatte Leje. For at muliggøre Tilvejebringelsen af passende Posthuse paa Landet yder Postbestyrelsen paa meget liberale Vilkaar Laan til Opførelsen af saadanne.

Postvæsenets Materiel, bestaaende af Frimærker, talrige andre Tryksager, Protokoller, Poser, Tasker, Pengeskabe, Vægte, Ure, Perronvogne, Stempler, Brevkasser, Møbler o. s. v. anskaffes hyppigst umiddelbart af Postbestyrelsen, der har en særlig Materialafdeling, og staar altid under dennes Kontrol og Tilsyn. Med Hensyn til Uniformeringen leverer Postbestyrelsen gennem et særligt Munderingsdepot kun Kasketter i færdig Stand, medens Syning af Uniformerne besørges ved hvert enkelt Postkontors Foranstaltning. Der er i alt ophængt 10 000 Postkasser; af disse findes c. 8000 paa Landpostrouterne.

Postvæsenets Personel omfattede den 1. Juli 1899 5 772 Personer: 286 Postmestre, Kontrolører og andre overordnede, 432 Ekspedienter, 983 Postkonduktører, Bude og Pakmestre, 450 privat antagne Fuldmægtige, Assistenten og Elever, samt 3621 kontraktmæssig antagne Funktionærer, nemlig 562 Brevsamlere og 3059 Landpostbude. I det nævnte Personale fandtes c. 200 Kvinder.

I Finansaaret 1898—99 befordrede Postvæsenet følgende Antal Forsendelser:

Brevpostforsendelser (Breve, Brevkort, Korsbaand)	84 878 000
Pakkepostforsendelser (Pengebreve, Pakker, Opkrævninger)	4 741 000
Postanvisninger	2 512 000
Aviser	79 614 000
—	—
Rejsende	50 000

De 2½ Mill. Postanvisninger havde et Paalydende af 60 Mill. Kr.; Postopkrævningsbeløbene androg 10 Mill. Kr.; for Aviser opkrævedes en Abonnementsbetaling af 1⅞ Mill. Kr.; den paa Pengebreve og Pakker angivne Værdi var 429 Mill. Kr.; dette Tal er imidlertid ingenlunde et korrekt Udtryk for de Værdier, der befordres af Postvæsenet i Pengebreve og Værdipakker, idet mange, netop særlig store Værdiforsendelser forsikres i private Transportforsikringsselskaber og derfor overfor Postvæsenet kun fremtræder med en Værdiangivelse af 200 Kr.; de forsendte Værdiers virkelige Størrelse overgaar derfor uden al Tvivl betydeligt det anførte Beløb af 429 Mill. Kr.

Postvæsenets Budget opføres paa Finanslovens § 6 II, og dets Regnskab optages i den tilsvarende Paragraf i Statsregnskabet. Betydningen af, at en Udgift opføres her, er, at den afholdes af Postvæsenets løbende Indtægter, der alle optages paa dette Sted; i alt væsentligt indeholder § 6 et fuldstændigt Driftsregnskab for Postvæsenet; men der er dog Udgifter, som maa henføres til dette, der som Følge af administrative Forhold opføres andetsteds i Finanslov og Statsregnskab; dette er saaledes Tilfældet med Udgifterne til Centraladministrationen, Generaldirektorat og Revision, til Pensioner, Alderdomsforsørgelse og Understøttelser og til Postbefordringen paa Gedser—Warnemünde-routen; den samlede aarlige Postvæsenet vedkommende faste Udgift uden for § 6 kan for Øjeblikket anslaaes til c. 300 000 Kr., et Beløb, der altsaa bør fradrages det paa § 6 fremtrædende Overskud, naar man vil kende det virkelige Nettooverskud af Postvæsenet. Naar der lejlighedsvis forekommer større Aktiverhvervelser, f. Eks. Indkøb af faste Ejendomme til Brug for Postvæsenet, ville de hermed forbundne Udgifter sædvanligvis ogsaa blive opførte udenfor § 6; men paa den anden Side bør det ved Bedømmelsen af Postvæsenets Regnskabsresultater have in mente, at der ogsaa paa § 6 opføres Udgifter f. Eks. til Nybygninger, der ikke ere egentlige Driftsudgifter for det enkelte Aar, men som tjene til Erhvervelse af indtægtsgivende eller udgiftsbesparende Aktiver. En Undersøgelse, der omfattede de 25 Finansaar fra 1871—72 til 1895—96, og ved hvilken alle de nævnte Forhold toges i Betragtning, har vist, at Postvæsenet i denne Periode har baaret enhver for Statskassen opstaaet Udgift, der paa nogen Maade kan siges at være fremkommen som en Følge af, at Staten driver Postvæsenet, og at det endda har givet et kontant Nettooverskud af nogle Hundrede Tusinde Kroner foruden en anseelig Forøgelse af Postvæsenets Aktiver. I Finansaaret 1898—99 var Postvæsenets Indtægt c. $7\frac{1}{2}$, dets Udgift c. 7 Mill. Kr. De vigtigste Indtægtsposter vare Porto af Breve, Penge og Pakker, over $6\frac{3}{4}$ Mill. Kr., Porto af Aviser, over $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. og Fragt af rejsende, c. 67 000 Kr. — Lønninger m. v. til det statsansatte Personale og Brevsamlerne medførte en Udgift af c. $2\frac{1}{2}$ Mill. Kr., Kontorholdsudgifter androg henimod 400 000 Kr.; til Posternes Befordring udgaves $3\frac{1}{2}$ Mill. Kr.: heraf gik c. $\frac{3}{4}$ Mill. Kr. til Postbefordring paa Jernbaner og omtrent $1\frac{3}{4}$ Mill. Kr. til Landpostvæsenet. Til Ejendomme og Materiel anvendtes c. $\frac{2}{3}$ Mill. Kr., deraf til Bygninger c. 150 000 Kr. og til Anskaffelse af Materiel omtrent $\frac{1}{2}$ Mill. Kr.

JERICHAU-CHRISTENSEN.

4. TELEGRAF OG TELEFON.

1. UDVIKLING OG BENYTTELSE. Den elektriske Telegraf holdt sit Indtog i Danmark i Henhold til Loven af $17/8$ 1852, der bemyndigede Regeringen til at bygge en elektrisk Forbindelse mellem Helsingør og Hamborg med to Mellenstationer — i København og i Flensborg. Udgiften til denne Landets første Telegraflinie, der aabnedes d. $1/2$ 1854, maatte ikke overstige 200 000 Rdlr. Linien havde nærmest Skibsfartens Interesser for Øje, og i det Reglement, der udfærdigedes for Tjenesten, blev det da ogsaa udtrykkelig fremhævet, at den i første Række skulde være til Raadighed for de Skibe, der passerede Sundtoldstationen i Helsingør, dog forbeholdt Staten sig selvfølgelig Ret til Befordring af Statstelegrammer; egentlige Privattelegrammer fik kun Ret til Befordring, for saa vidt Linien ikke var forud optaget af Telegrammer af førstnævnte Arter. Linien var ført underjordisk, og foruden de to Mellenstationer i København og Flensborg blev der indrettet Stationer i Korsør, Nyborg, Fredericia, Rendsborg og Altona.

Forretningsverdenen fik hurtigt Blik for den store Nytte, der kunde drages af det nye Forbindelsesmiddel, og Slag i Slag fulgte Udvidelserne efter hinanden; efter den nysnævnte Linie fulgte Linien Frederikshavn—Hamborg igennem det østlige Jylland med Stationer i alle større Byer, Linien til Fyen blev dubleret o. s. v., Aar efter Aar blev Liniernes og Stationernes Antal forøget, saaledes at Danmark nu ved Aarhundredets Afslutning er i Besiddelse af et Telegrafnet, der ikke staar tilbage for andre Kulturstaters. Det er en Selvfølge, at de højst vigtige Forbindelser med Udlandet ikke bleve forglemte, allerede i 1854 afsluttedes Overenskomst med Sverige om en telegrafisk Forbindelse mellem Helsingør og Helsingborg ved et Kabel i Øresund. Ved Endestationen i Hamborg vare de danske Telegraflinier straks komne i Forbindelse med Tysklands og dermed med hele det europæiske Kontinents og Englands Telegrafnet. Allerede i 1859 fandt man dog den telegrafiske Forbindelse med England via Hamborg utilfredsstillende paa Grund af den Forsinkelse, som Telegrammerne nødvendigvis maatte lide som Følge af den lange Omvej over Tyskland—Frankrig, og der nedlagdes derfor i 1859 af et engelsk privat Kompagni det første Vesterhavskabel imellem Storbritannien og den jyske Halvø. Linien udgik fra Flensborg og passerede Tønning, hvorfra Kablet over Helgoland førtes til England.

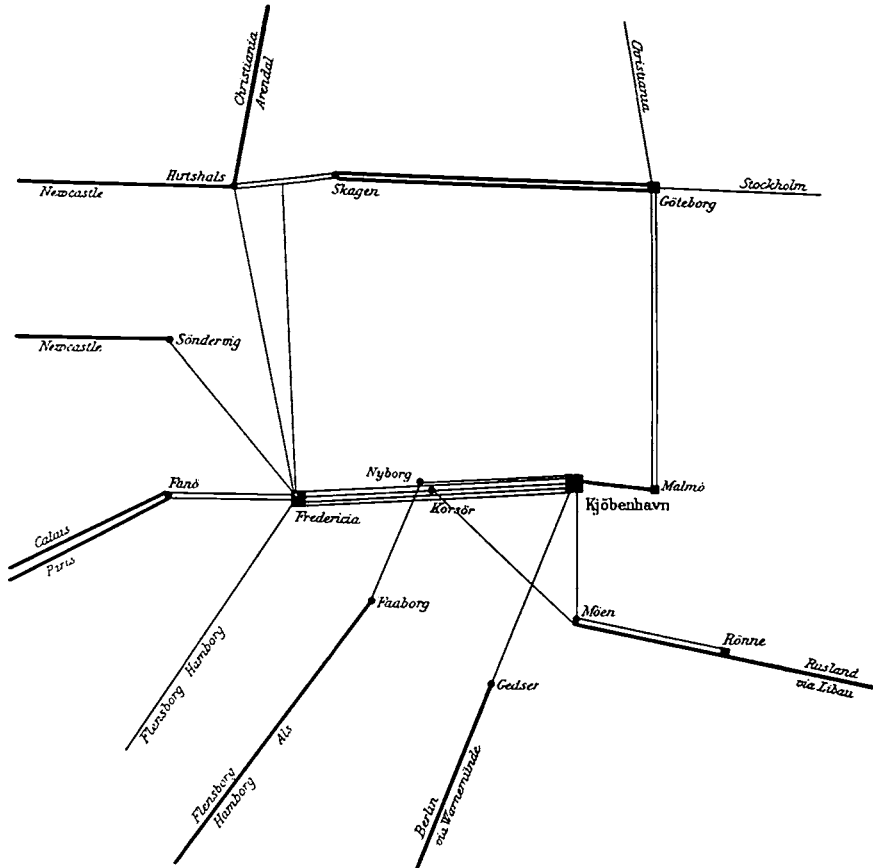
Imidlertid havde ogsaa det private Initiativ kastet sig over Bygningen af Telegraflinierne, og saavel i Jylland som paa Øerne byggedes Privatledninger, disse overtoges først i 1871 af Staten, der saaledes fra dette Aar at regne blev den eneste Indehaver af alle Rigets Telegrafledninger.

En væsentlig Forbedring af Danmarks udenrigske Telegrafforbindelser fremkom ved Dannelsen af det dansk-norsk-engelske Telegraf-selskab, det senere Store Nordiske Telegraf-selskab. I Aaret 1868 erhvervede dette Selskab Koncession paa en undersøisk Telegrafforbindelse mellem Danmark og England, mellem Danmark og Norge og mellem Danmark og Rusland samt i 1873 mellem Danmark og Frankrig og Danmark og Sverige; i Henhold til disse Koncessioner har Selskabet nedlagt Søkabler imellem Søndervig (ved Ringkøbing) og Newcastle, mellem Hirtshals og Newcastle, mellem Hirtshals og Arendal, mellem Skagen og Gøteborg, mellem Fanø og Calais samt fra Møen over Bornholm til Libau i Rusland. Af den danske Stat er senere i Forening med vedkommende fremmede Land nedlagt Søkabler imellem Gedser og Warnemünde, imellem Fyen og Als samt imellem Skaane og Sjælland.

Samtlige af det Store Nordiske Telegraf-selskabs paa dansk Territorium landede Kabler ere ved Landlinier forbundne med Fredericia Statstelegrafstation, hvorfra Kablernes Betjening sker ved Statstelegraf-væsenets Funktionærer. Kabelforbindelserne med Tyskland og Sverige ere derimod ved Landlinier førte til Københavns Telegrafstation, hvorfra de betjenes tilligemed de indenlandske i København indmundende Landlinier. Med Christiania har København direkte Ledningsforbindelse over Sverige. Hosstaaende Fig. er en skematisk Fremstilling af Danmarks udenrigske Telegrafforbindelser. Det vil af denne ses, at Danmark har direkte Ledningsforbindelse med alle de fremmede Lande, med hvilke det har kommercielle Forbindelser af nogen Betydning. Denne for Telegrafkorrespondancen heldige Øjstændighed skyldes for en stor Del Landets centrale Beliggenhed i Nordeuropa, hvilket dels letter Forbindelsernes Tilvejebringelse, dels sikrer deres Rentabilitet ved en Transitkorrespondance fra andre Lande, der paa Grund af deres geografiske Beliggenhed maa undvære direkte Forbindelser; saaledes have Norge og Sverige ikke direkte Forbindelse med Frankrig, Norge ikke med Rusland, dette ikke med Frankrig og England o. s. v. Danmark bliver saaledes Transitland for et betydeligt Antal udenrigske Telegrammer, f. Eks. dirigeres Hovedmassen af hele Frankrigs Korrespondance med Rusland og Asien over Fredericia Station. Hvorledes den danske Telegrafkorrespondance har udviklet sig i det halve Aarhundrede, der er hengaaet siden den første Telegrafledning blev taget i Brug, vil fremgaa af den hosstaaende grafiske Fremstilling af det samlede Antal af ekspederede Telegrammer paa samtlige danske Stationer. Kurven viser for de indenrigske Telegrammer en Nedgang i de sidste Aar, denne Nedgang skyldes Udviklingen af det indenlandske Telefonnet.

Medens Danmarks Telegrafnet saaledes snart har naaet en Alder af 50 Aar, var det først i 1881, at vort Land fik sit første Telefonnet,

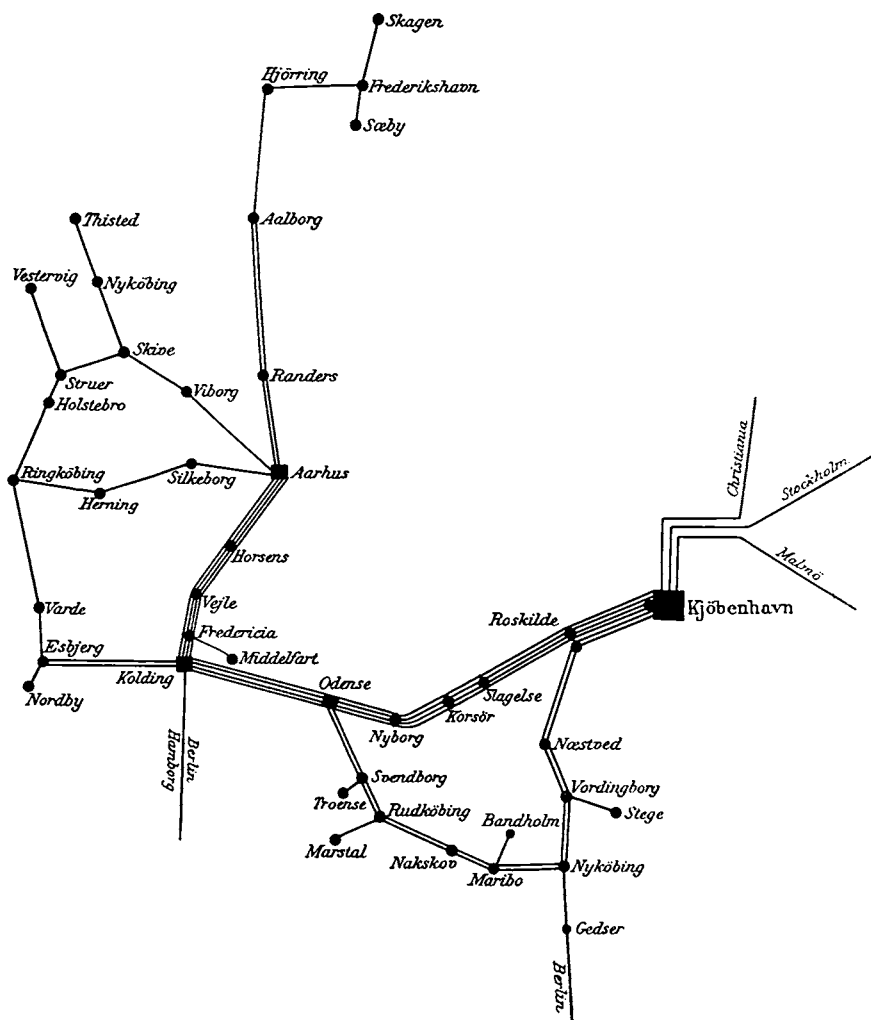
idet et Interessentskab i København indrettede den første Centralstation med kun 22 Abonnter. Men fra dette Tidspunkt tiltog ogsaa Telefonledningernes Antal med en rivende Fart. I 1883 aabnedes i Aarhus det første Provinstelefonnet, og snart fulgte alle større og mindre Byer

289. Danmarks udenrigske Telegrafnlinier.

efter. I Modsætning til f. Eks. Tyskland har det altsaa her i Landet været det private Initiativ, der har skabt den første Begyndelse til et Telefonnet. I hver By af nogen Betydning blev der dannet et lokalt Telefonselskab; disse Selskaber havde dog ved deres Stiftelse nærmest de lokale Interesser for Øje; Trangen til interkommunale Forbindelser opstod snart, og de forskellige Telefonselskaber byggede Linier til de nærmeste Byer. Den telefoniske Forbindelse paa større Afstande og imellem de forskellige Landsdele indbyrdes samt med Udlandet, krævede dog Anvendelse af større Kapitaler, end den private Virksomhed vilde kunne raade over, og udfordrede derfor Statens Mellekomst. I Aaret

1893 udførtes den første Statstelefonlinie, nemlig fra København til Malmø, men allerede Aaret efter begyndtes Bygningen af det indenlandske Statstelefonnet, der ved Aarhundredets Slutning er saa udviklet, at der fra et hvilket som helst Sted i Danmark vil kunne føres telefo-

290. Telefonforbindelserne mellem Danmarks Byer.

niske Samtaler med et hvilket som helst andet Sted (Bornholm dog undtagen).

Udviklingen af de telefoniske Forbindelser med Nabolandene har holdt Skridt med de indenrigske Statstelefonliniers Udvikling. Det er ovenfor nævnt, at det danske Statstelefonnet allerede i 1893 blev bragt

i Forbindelse med det svenske. I 1895 blev der etableret telefonisk Forbindelse med Hamborg og Berlin og senere med de fleste nordtyske Byer, Telefonforbindelse med Christiania, og en direkte Telefonforbindelse mellem Berlin og København via Gedser—Warnemünde blev aabnet i Aarhundredets sidste Aar. Hosstaaende Fig. fremstiller skematisk det interurbane Statstelefonnet, saaledes som det vil være udviklet ved Udgangen af Aaret 1899.

Danmark indtager med Hensyn til dets Telegrafforbindelser en Plads mellem de europæiske Stater, der harmonerer vel med vort Fædrelands industrielle og kommercielle Udvikling. Medens det danske Telegrafnets Udbredelse og Benyttelse ikke kan sammenlignes med de tilsvarende Forhold i Industrilande som England og Belgien, saa vil man af den følgende sammenlignende statistiske Oversigt se, at vort Land ikke staar tilbage for de øvrige europæiske Lande, med hvilke man nærmest maa sammenligne det.

Skematisk Oversigt over Telegrafens Benyttelse

	Antal Indbyggere pr. Telegrafstat.	Antal □ Kilom. pr. Telegrafstat.	Antal indlev. Telegrammer pr. 100 Indb.
Schweitz	1 564	22	84
Tyskland	2 437	25	57
Frankrig	3 237	45	97
Sverige	3 502	316	29
England	3 884	31	191
Danmark	4 138	75	42
Norge	4 526	710	71
Italien	5 388	54	24
Holland	5 594	38	66
Østrig-Ungarn	5 705	92	32
Belgien	6 472	29	60
Rumænien	10 748	318	34
Portugal	10 863	227	19
Grækenland	11 645	304	35
Bulgarien	18 227	567	32
Spanien	12 421	355	16
Rusland	24 480	4 576	11

Telefonvæsenet i Danmark har derimod ligesom i de øvrige skandinaviske Lande naaet en Udbredelse, der er ret forbavsende. Næst efter Schweiz er Danmark det europæiske Land, der i Forhold til dets Størrelse kan opvise det største Antal af Telefonabonnenter, uagtet vort Lands Konfiguration i Modsætning til Schweiz's i visse Retninger lægger store Hindringer i Vejen for Bygningen af et Telefonnet; med Hensyn til det gennemsnitlige Antal af Indbyggere, der benytte samme Telefonapparat, maa Danmark vel vige Pladsen for Sverige som det andet i Rækken, men man vil se, at ogsaa i denne Henseende er Forskellen

Skematisk Oversigt over Telefonens Benyttelse.

(England og Norge have ingen officiel Statistik herover.)

	Antal □ Kilom. pr. Telefon- abonnet	Antal Ind- byggere pr. Telefon- abonnet		Antal □ Kilom. pr. Telefon- abonnet	Antal Ind- byggere pr. Telefon- abonnet
Schweitz	1,5	103	Østrig-Ungarn . . .	19,8	1 317
Danmark	1,9	109	Italien	23,1	2 448
Belgien	2,8	624	Spainen	44,7	1 562
Tyskland	3,6	345	Rumænien	228	7 701
Sverige	9,1	101	Bulgarien	367	11 810
Frankrig	13,6	958	Grækenland	1 026	39 255
Holland	14,6	2 171	Rusland	1 150	6 154

i de tre Lande yderst ringe, og at de gaa langt forud for de øvrige europæiske Lande.

2. ADMINISTRATION OG BUDGET. Det danske Statstelegraf- og Statstelefonvæsen ledes af et Telegrafdirektorat, der forestaas af en Telegrafdirektør og sorterer under Ministeriet for offentlige Arbejder. Telegrafdirektoratets Forretninger ere fordelte mellem en teknisk Afdeling, som forestaar alle Arbejder vedrørende nye Linie- og Kabelanlæg samt Vedligeholdelsen af eksisterende Ledninger og Stationsanlæg, en Revisions og Regnskabsafdeling samt et Sekretariat, der varetager alle løbende Administrationsforretninger, derunder Forholdet til fremmede Telegrafadministrationer.

For den internationale Telegramudvekslings Vedkommende er Tjenesten ordnet ved den i St. Petersborg 1875 afsluttede internationale Telegrafkonvention med tilhørende Reglement, hvilket sidste hvert 5te Aar underkastes en Revision af en international Telegrafkonference, til hvilken alle Stater sende delegerede, og ved hvilken hver Telegrafadministration har Ret til een Stemme. Ved Konventionen have de kontraherende Magter forpligtet sig til at give alle og enhver Adgang til den internationale Korrespondance og til at holde de fornødne Ledninger disponible; endvidere er det i Konventionen fastsat som Hovedregel, at Taksten for Telegrammernes Befordring imellem to Lande skal være den samme, ad hvilken Vej Telegrammet end befordres; saaledes vil der f. Eks. for et Telegram fra Danmark til England opkræves samme Takst pr. Ord, hvad enten Telegrammet befordres direkte via Fredericia—Newcastle, eller via Hamborg eller via Fredericia—Paris, eller ad hvilken som helst anden Vej; men det er en Selvfølge, at Telegrafadministrationerne altid befordre Telegrammerne ad den hurtigste Vej, der saaledes ogsaa bliver den normale og kun afviges i Tilfælde af Afbrydelser.

Taksterne for den internationale Korrespondance ere fastsatte ved

det internationale Telegrafreglement, og Princippet for Takstordningen er den, at Taksten sammensættes af Transit- og Terminalgebyrer, der for de store Lande ere fastsatte til henholdsvis 8 og 10 Centimer pr. Ord, for de smaa Lande henholdsvis 4 og $6\frac{1}{2}$ Centimer pr. Ord. Herefter lader Taksten mellem to hvilke som helst europæiske Lande sig let beregne, imellem Danmark og Italien bliver Taksten f. Eks. $6\frac{1}{2}$ (Danmark) + 8 (Tyskland) + 4 (Schweitz) + 10 (Italien) = $28\frac{1}{2}$ Centimer pr. Ord; for de de private Kabelselskaber tilhørende Søkabler gælde dog særlige Takster.

For den indenrigske Telegrambefordring er Taksten fastsat ved »Reglement for Besørgelsen af den indenrigske Telegraftjeneste«. Taksten er ligesom den udenrigske en Ordtakst, nemlig 5 Øre pr. Ord med et Minimum af 50 Øre pr. Telegram. For »Lokaltelegrammer« 3: Telegrammer, der udveksles mellem Stationer inden for samme Landsdel, er Taksten dog kun 3 Øre pr. Ord med et Minimum af 30 Øre pr. Telegram. Ved Landsdele forstaas herved 1) Sjælland med tilliggende Øer, 2) Lolland-Falster med do., 3) Bornholm, 4) Fyen med tilliggende Øer, 5) Jylland med do.

Statstelefontaksterne variere efter Afstanden fra 25 Øre til 2 Kr. pr. Samtaleperiode à 3 Minutter.

Statstelegrafvæsenets (i de senere Aar tilligemed Statstelefonvæsenets) ordinære Budget balancerer i de sidste Aar med omtrent 1 300 000 Kr. Hosstaacnde Fig. er en grafisk Fremstilling af Telegrafvæsenets Indtægter og ordinære Udgifter i Finansaarene 1872/73 til 1900/01; det bemærkes dog, at medens Tallene for Finansaarene 1872/73 til 1898/99 ere regnskabsmæssige, ere Opgivelserne for Finansaarene 1899/1900 og 1900/1901 de budgetterede Beløb. Det vil heraf ses, at Telegrafvæsenets over 20-aarige Underskud nu er gaact over til et stigende Overskud.

Telefondriften i Danmark er dels i Statens dels i private Hænder. Ved Loven af $11/5$ 1897 om Telegrafer og Telefoner har Staten erhvervet Eneret til al Telegraf- og Telefondrift i Riget; men ved samme Lov er Indenrigsministeriet bemyndiget til at give bestaaende Telefonselskaber indtil 20 Aars Koncession paa Fortsættelsen af deres Virksomhed inden for bestemte i Koncessionerne fastsatte territoriale Omraader. Herefter have alle større Telefonselskaber erholdt Koncession. Af Koncessionsbetingelserne maa det fremhæves, at Staten har forbeholdt sig at fastsætte Maksimaltaksterne, og at Selskaberne skulle underkaste sig Statens Kontrol med deres Virksomhed; endelig har Staten forbeholdt sig Eneretten til Ekspedition ved Statstelefonanlægene af den internationale og interprovinsielle Trafik.

N. R. MEYER.

5. BELYSNINGSVÆSENET.

I den kunstige Belysning, saavel den offentlige som private, er der i det sidste Aarhundrede foregaaet en rivende Udvikling, som særlig har taget Fart i den sidste Del af Aarhundredet efter Indførelsen af det elektriske Lys. De fleste ældre Folk, særlig de, der have tilbragt deres Ungdom paa Landet, kunne nu næppe, naar de tænke tilbage, forstaa, hvorledes man dengang kunde hjælpe sig med den Belysning, som man da havde. Tranlamper af tarvelig og yderst simpel Konstruktion med Siv som Væge var den almindelige Belysning, og naar det kom højt, Tællelys, de saakaldte Spædelys som hver Familie selv fabrikerede. Støbte Formlys kendtes vel nok og lavedes ogsaa i mere velhavende Hjem, men kun i ringe Mængde, og de benyttedes kun ved festlige Lejligheder. Som Regel oplystes kun eet Værelse om Aftenen og hertil brugtes saa en Tranlampe eller et Tællelys. Skulde man hente noget i et andet Værelse, benyttedes kløvede Pinde af harpiksholdige Mosefyr, saakaldte Lysepinde, eller simple Praase. Til fint Arbejde var denne Belysning ikke god, og dog kunde saadant Arbejde udføres om Aftenen; man hjalp sig da ved Anvendelsen af Skomagerkugler, som koncentrerede Lyset, og mange af de fineste Kniplingsarbejder ere i Aarhundredets Begyndelse udførte ved en saadan Belysning.

I Byerne var den kunstige Belysning ikke stort bedre. Tællelyset var den almindelige Belysning her, og hos den jævne Borger var der sjældent mere end eet Værelse oplyst om Aftenen og som Regel kun med et Tællelys. Selv paa de mest søgte Kafeer i København anvendtes ved Aarhundredets Begyndelse Tællelys og i ringe Mængde. Ved store Fester i velhavende Huse benyttedes ofte Voksllys. Den primitive Tranlampe, som anvendtes paa Landet, brugtes dog sjældent i Boliger, men derimod i Værksteder og lignende, og der holdt den sig langt op i Aarhundredet. Olie-lampen, som i Slutningen af forrige Aarhundrede traadte frem i forbedret Skikkelse ved Franskmanden Argands Opfindelse af den cylindriske Væge og den dertil indrettede Brænder, begyndte at finde Vej til enkelte velhavende Familier, men først op i 40'erne blev den mere almindelig i Byerne. Omtrent samtidig begyndte man at anvendte Stearinlys. Olie-lampen holdt sig som den bedste kunstige Belysning indtil henimod Slutningen af 50'erne, da den fik en stærk Konkurrence i Petroleum, som i Løbet af en halv Snes Aar næsten helt fortrængte den.

Samtidig med at Petroleum trængte frem her i Landet, begyndte Gassen at finde Indgang i Byerne, omtrent 50 Aar efter at det første Gasværk var bygget i England. Der var nok enkelte Steder i Aarhundredets Begyndelse gjort Forsøg paa i det smaa at fremstille og benytte Gas ved festlige Lejligheder, men nogen Betydning fik disse

Forsøg ikke. I 1856 byggedes de første Gasværker her i Landet og der er for Tiden 53, 42 tilhørende Kommunerne og 11 i privat Eje. Der er desuden 4 under Bygning, og til Trods for den stærke Konkurrence med det elektriske Lys i de senere Aar, tiltager Antallet af Gasværkerne og Gasforbruget i stærkere Forhold end nogen Sinde. I Aaret 1897 var det samlede Gasforbrug over hele Landet 2 253 Mill. Kubikfod, hvoraf c. Halvdelen anvendtes til Belysning. Dette repræsenterer omtrent en Værdi af c. 4 Mill. Kr. Samtidig forbrugtes c. 80 Mill. Pd. Petroleum til 3,2 Mill. Kr., 2 Mill. Pd. Talg og 0,85 Mill. Pd. Stearin til en samlet Værdi af 0,6 Mill. Kr. Da der aarlig til elektrisk Lys her i Landet kan paaregnes en Udgift af noget over 1 Mill. Kr., forbruges der til den kunstige Belysning i Danmark mellem 9 og 10 Mill. Kr.

Elektrisk Lys indførtes her i Landet efter Pariserudstillingen i 1881, men i Begyndelsen kun i ringe Omlang og til private Anlæg. I 1890 paabegyndtes Bygningen af den første Centralstation i København, som traadte i Virksomhed i Marts 1892. Odense havde dog allerede i Slutningen af Aaret 1891 faaet aabnet en elektrisk Central. Der er for Tiden i alt 8 Centralstationer med en Tilslutning af c. 100 000 16-Lys Glødelamper eller deres Ækvivalent, og i alt kan man regne, at der til Fremstilling af elektrisk Lys anvendes noget over 100 000 Hestekraft. Forbruget af Elektricitet tiltager stærkt.

Den offentlige Belysning af Gader og Veje ved Begyndelsen af dette Aarhundrede fandtes, naar undtages København og nogle større Provinsbyer, saa godt som slet ikke her i Landet. Skulde man efter Mørkets Frembrud færdes ude, maatte man selv medføre Lygter til at lyse med, og endnu efter Midten af dette Aarhundrede var der mange Provinsbyer, hvori der ikke fandtes en eneste offentlig Lygte. Paa Landet var der selvfølgelig ingen offentlig Belysning.

Dette Forhold er nu fuldstændig forandret. I alle Byer er der nu offentlige Lygter, enten Gas- eller Petroleumslygter, sjældent elektrisk Lys, og endog i de større Landsbyer belyses Hovedvejene om Natten.

København fik sine første offentlige Lygter i 1681, i alt 523 Stkr. De anskaffedes af Husejerne, og Betalingen for Pasningen og Vedligeholdelsen afholdtes først af Lejerne. Senere indførtes en Lygteskat, som endnu bestaar. Beljeningen skete ved Vægterne, og der anvendtes i Begyndelsen Olie til Lygterne, senere Tran. Ved dette Aarhundredes Begyndelse var der c. 1450 offentlige Lygter i København.

I 1857, d. 4. December, afløstes Tranlamperne af Gaslygter, som opstilledes i et Antal af 1814 og senere er forøget betydelig, saaledes at der nu findes c. 5500 Lygter i København. Desuden er Lygternes Lysstyrke forøget stærkt. Den var til at begynde med 10 Normallys pr. Lygte. Der indføres nu Auers-Brændere i Lygterne, og i Løbet af

et Par Aar ville alle Lygter i København være forsynede hermed. Lysstyrken vil da variere mellem 50 og 150 Normallys pr. Lygte, eftersom der anvendes een eller flere Auerske Brændere i Lygterne.

I 1892 indførtes Belysning ved elektriske Buellamper paa en af de vigtigste Pladser i København, men endnu er det elektriske Lys kun anvendt i ringe Udstrækning til Belysning af Gader og Veje. Det er dog allerede besluttet at indføre det paa de vigtigste Færdselsveje.

I Provinsbyerne er Udviklingen gaaet i samme Retning som i København, og i de Byer, hvor der findes Gasværker, benyttes Gassen til offentlig Belysning. I den senere Tid er der næsten overalt indført Auers Belysning, og gennemgaaende ere vore Provinsbyer særdeles godt belyste og bedre end tilsvarende Byer i Udlandet. Antallet af offentlige Gaslygter i Kongeriget Danmark var i 1897 c. 15 000.

V. LANDVINDINGER.

Hvad Erobringskrige og Kolonisation er for de store Folkeslag, det er Landvinding for de smaa. Selv et Land, der er saa stærkt opdyrket som Danmark (S. 13), har endnu Arbejde for et halvt Aarhundrede, inden det Maal er naaet, at al dyrkelig Jord giver Udbytte. De Arealer, der i nyere Tid ere blevne opdyrkede, høre især til følgende Klasser: Overdrev, Heder, Sandflugtsarealer, Kær, Moser, sumpede Kystegne, samt virkelige Vandarealer: Søer, Vige og Vandløb. Snart er det til Kornavl, at man opdyrker Jorden, snart bliver den dækket med Skov, medens de fugtige og lavtliggende Strækninger som oftest bringes til at bære Græs. De anvendte Midler have været højst forskellige; det samme gælder om Resultatet, og hver Tidsalder synes med Forkærlighed at have kastet sig over visse af de ovennævnte Opgaver.

Ved Fællesskabets Ophævelse, der foregik i Tiden omkring Aar 1800, blev en stor Mængde Overdrev udlagte til Agerbrug eller til Skovkultur. De vare ofte delvis bevoksede med Krat og med spredte Træer, men i øvrigt hovedsagelig med Græs; undertiden var Jorden stenet, eller Terrainet var meget bakket. Opdyrkningen var allerede før Aar 1800 i fuld Gang og den blev mange Steder næsten fuldført i Begyndelsen af Aarhundredet, i andre Egne dog først omkring 1850. Valget mellem Skovkultur og Agerdyrkning traf Ejeren vel ofte efter sin personlige Tilbøjelighed og Egnens Træpriser, men i mange Tilfælde har Skovbruget sikkert maattet tage, hvad Agerbruget vragede: de bakkede eller stenede Strækninger, den magreste Jord, de mest afsides liggende Stykker; undertiden har vel ogsaa Ønsket om at give bestaaende Skove en bedre Form gjort sig gældende. De Træarter, man anvendte ved Skovkulturen, var især Rødgran og Skovfyr samt af Løvtræerne Eg og Birk. Ved Opdyrkning til Ager blev Stykker af Overdrevet vel i Regelen

lagte ind under bestaaende Jordbrug, men selv fra en Egn som Lolland har man dog Eksempel paa, at en Hovedgaard udelukkende er opstaaet af ryddet Skovgrund; i Halvøens Skovegne høre spredte Nybyggerbrug inde i Skoven ikke til Sjældenhederne, og paa de store nordsjællandske Overdrev opstod der talrige smaa eller middelstore Landbrug, som mangen Gang ikke kunde ernære en Familie, saa at Beboerne maatte have en væsentlig Del af deres Livsophold ved Tørvedrift, Kulsvieri og Skovtyveri: endnu have saadanne Overdrev et ejendommeligt Udseende: Boligerne ere smaa og tarvelige Parcelsteder, jævnt spredte over Fladen, ikke som i de fra ældre Tid dyrkede Egne samlede til Byer; egentlige Gaarde saavel som Kirker mangle.

I Slutningen af det 18de Aarhundrede havde Jylland if. Morville 120 □ Mile Hede; hertil kommer et Par Kvadratomile paa Bornholm og nogle Smaastrækninger paa de andre Øer, tilsammen mellem $\frac{1}{5}$ og $\frac{1}{6}$ af hele Landets Areal; Frugtbargørelsen af de jydsk Heder er vor største Opgave paa Landvindingernes Omraade. En stor Del af disse Heder ere meget magre, undertiden tillige stenede Strækninger, men i mange Tilfælde er Jorden kun blevet øde som Følge af Tilbagegang i Landbruget og Mishandling af Skovene. Mange Heder kunne blive godt Agerland, og endnu flere egne sig til Skovkultur. Allerede i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede havde Regeringen søgt at faa Nybyggere til at nedsætte sig paa Heden; kort efter 1760 havde den med stor Bekostning indrettet Kolonier paa Alheden og Randbølhede for indkaldte Tyskere, men disse Forsøg var for en stor Del mislykkede og virkede i hvert Fald ikke som Eksempel til Eftersølgelse. 1788 begyndte Staten imidlertid at anlægge Skov ved Stendalgaard paa Alheden, og dette Arbejde, der blev ledet af den ovenfor nævnte dygtige Forstmand G. W. Brüel, fik stor Betydning for Hedernes Opdyrkning. Ved Siden af Stendalgaard Plantage anlagde man Plantagen Ulvedal; nogle Aar efter begyndte lignende Anlæg ved Randbøl og Vester Palsgaard. Det træbevoksede Areal var 1805 steget til 940 Td. Ld. og 1816 til 2400; ved store Ofre af Arbejde og Penge havde man saaledes naaet at frembringe anselige Naaleskove; der var vel langtfra anlagt saa meget, som man først havde tænkt sig, men Statens ældre Hedeskove, hvortil noget senere kom Havredal og Feldborg Plantager, have længe staaet som Vidnesbyrd om Muligheden af at frembringe Skov paa Heden, og de have haft deres store Betydning for den nyere Hedeplantning. Næst Brüel maa Jens Bang, Skovrider paa Alheden 1815—62, nævnes som den der har Fortjeneste af disse ældre Anlæg.

I Begyndelsen af det 19de Aarhundrede er der næppe opdyrket megen Hede til Ager, og det samme gælder om de følgende trange Tider. Hederne manglede Veje, og det var vanskeligt at skaffe den Gødning, der behøvedes til de bestaaende Agerbrug, endsiges til Land-

vinding i Heden; ofte nøjedes man med en Brændingskultur: man afbrændte Lyngen og Lyngskjolden, hvorefter Jorden blev dyrket nogle Aar og dernæst laa hen, fattigere end før, til den langsomt igen blev bevokset med Hedeplanter. Med den stigende Velstand i Midten af

291. E. M. Dalgas. Efter Maleri af A. Jerndorff.

Aarhundredet fulgte vel ogsaa nogen Opdyrkning, især af Smaastykker nær ved Byer og Landeveje i de gode østlige Heder; der var megen spredt Interesse for Hedekultur, men der manglede saare ofte Kapital og teknisk Indsigt, først og fremmest dog Organisation. Dalgas siger, at »i 1850 fandtes i Jylland c. 160 □ Mile Hede, Lyngmose og Klit, og i 1866 var dette Areal ikke synderlig formindsket«; heraf var vel omtr. 120 □ Mile Hede. Nu er Heden (S. 13) kun 63 □ Mile, og Kortet over Arealets Anvendelse viser, at store samlede Hedestrækninger kun findes i enkelte Egne, hvorimod der næsten overalt i Vestjylland findes talrige Lyngpletter, saa smaa, at de ikke kunne angives paa Kortet, indsprængte mellem Agermarker, Moser og Skove. Denne Opdyrkning af et Areal lig en Tiendedel af Danmark, altsaa større end Fyen, er i Hovedsagen udført efter 1866 under Ledelse af Det danske Hedeselskab, og Sjælen i disse Foretagender var i mange Aar Enrico Mylius Dalgas, f. 1828, d. 1894, fra Selskabets Stiftelse til sin Død dets administrerende Direktør. Slægten Dalgas stammer fra det sydlige Frankrig, men som reformert

maatte et af dens Medlemmer under Ludvig XIV flygte til Svejts: herfra kom hans Søn, Enricos Farfader, til Danmark, som reformert Præst i Fredericia, men Enrico var selv født i Neapel, hvor hans Fader var dansk Konsul. Som Enke drog Moderen til København, Enrico blev Officer og deltog som Ingeniør i Anlæg af jydsk Landeveje; paa denne Maade vandt han Kendskab til Vestjyllands Natur og Befolkning, han lærte at forstaa begges Fremtidsmuligheder og at finde Vejen til at virkeliggøre disse. 1866 stiftede han Hedeselskabet sammen med en Kres af Mænd, som havde Interesse for det, der blev hans og

Hedeselskabets Hovedformaal: Frugtbargørelsen af de jydskes Heder. Ved Siden af Dalgas fik Juristen G. Morville og Godsejeren F. Mourier-Petersen Sæde i Selskabets Bestyrelse, den sidste som Formand; mærkelig nok ere ogsaa Slægterne Morville og Mourier indvandrede franske reformerte.

I Begyndelsen kunde Hedeselskabet ikke gaa lige til Maalet: at opdyrke den tørre lyngklædte Hedebund til Ager og Skov. Først maatte der skaffes Veje og Gødning til Gavn for Agerbruget, medens der maatte vækkes Tiltro til Plantning og, i Kredse uden for Hederne, Forstaaelse af, at det virkelig var værd at bringe Ofre for Hedesagen. I de følgende Aar udfoldede Selskabet og Dalgas stor Virksomhed paa disse Omraader; han skrev sine interessante »Geographiske Billeder fra Heden« (1867—68) og mange andre Skrifter; Vejnettet i Vestjylland blev udvidet, man begyndte paa en systematisk Mergelsøgning, hvortil senere er kommet Anlæg af Sporbaner, og endelig tog man med Iver fat paa Engvandingsanlæg (se nedenfor). Efterhaanden voksede Befolkningens Velstand og dermed dens Tiltro til Hedeselskabet, der stadig ydede sin Bistand uden Vederlag; selv færdedes Dalgas over 200 Dage om Aaret ude i Heden. Nu kunde man saaledes med større Kraft tage fat paa Skovplantning, Hegnsplantning og Læplantning; Selskabets Medlemstal voksede og Statens Tilskud ligesaa, samtidig med at baade Staten og private begyndte at plante i stor Stil; fra 1885 yder Staten et Tilskud lig 25 % af Anlægssummen ved alle større Plantager, der paatage sig Fredningsforpligtelse, og til de mindre Plantninger leveres en Mængde Planter gratis eller for nedsat Betaling.

Hvorledes Skovplantningen er skredet fremad, ser man af følgende Oversigt. Der fandtes af Hedeplantager i Jylland:

	1866	1878	1883	1887	1892	1900
Statens Plantager . . . Td.Ld.	7 000	16 000	32 000	43 000	47 000	47 000
Plant. under Hedeselsk. —	»	15 000	25 000	34 000	55 000	87 000
Andre Plantager. . . . —	3 500	5 000	8 000	12 000	16 000	18 000
I alt . . . Td.Ld.	10 500	36 000	65 000	89 000	118 000	152 000

Tallene vise dog kun, hvor stort et Areal der er indtaget til Plantning, ikke hvor meget der allerede er bevokset med Skov; rimeligvis udgør dette for Tiden godt Halvdelen eller 8 □ Mile. Til Smaaplantninger og til Plantager uden Fredningsforpligtelse uddeltes i 1899 c. 13 Mill. Planter, hvoraf 2 Mill. var Løvtræer, Resten Naaetræer. Hedeselskabets Medlemstal var samtidig 4800, hvilket giver en Indtægt af 19 000 Kr., Statens Tilskud for Finansaaret 1899—1900 var 247 000 Kr., medens Gaver fra andre sættes til 15 000 Kr. Selskabet udgiver et Maanedsskrift samt Pjecer o. lgn. om Hedesagen.

Medens det private Initiativ har virket saa kraftigt for Hedernes

Opdyrkning, skyldes Beplantningen, af Landets Sandflugtsarealer i Hovedsagen Staten. Allerede omkring Aar 1800 anlagde man betydelige Strækninger Naaleskov ved Nordsjællands sandede Kyster (Tisvilde, Hornbæk, Sonnerup i Odsherred), og i de jyske Klitter blev der under Ledelse af Erik Viborg gjort omfattende Forsøg med Skovanlæg, men disse sidste mislykkedes næsten ganske og standsede derfor. Senere blev Sagen taget op af den energiske H. C. Riegels, hvis Død 1861 dog hindrede ham i at gennemføre sine Planer, og det skyldes i Hovedsagen Klitinspektøren de Thygeson, at en stor Del af Klitterne i de fire vestjydske Amter ere blevne indtagne til Skov, efter at Arealet er eksproprieret eller købt (Lov af ²⁹/₈ 1867).

I Aarene	1860	1880	1885	1890	1900
udgjorde Klitplantagerne . . . Td. L.	2 000	3 100	4 500	16 400	37 000

Arealet udvides stadig. Det tilplantes for største Delen efter at Sandflugten er dæmpet, men fugtige, lavtliggende Flader mellem Klitterne anvendes til Græskultur. Maalet med Skovplantningen er ofte ikke saa meget at vinde Udbytte som at skabe et varigt Plantedække, der kan hindre Sandflugten i at bryde op paa ny.

Det var først og fremmest ved at omdanne værdiløse Kær og Lyngheder til Enge, at Dalgas vandt de nøjsomme og sparsommelige Hedeboere. Alt fra gammel Tid havde de vel forstaaet at overrisle Smaastykker, men Dalgas lærte dem, assisteret af Ingeniør S. Brønsted, Anlæg af store Vandingskanaler, og samtidig lærte han dem at associere sig, noget der laa adskilligt mindre nær i 1866 end i 1900. Vestjyllands store Nedbør frembringer talrige Vandløb og Kildevæld, som formaa at frugtbar gøre anselige Strækninger; paa c. 12 000 Td. Ld. Eng er der frembragt en Mængde Græs og Hø, som har gjort det muligt for Hedeboenderne at holde flere Kreaturer og derigennem at vinde mere Gødning, til Gavn for de magre Sandjorder.

Medens dette Arbejde hørte til Selskabets ældste, er Mosekulturen først i 90'erne blevet fremmet med Kraft. Til Opdyrkning af Moser kræves der dels et indgaaende Studium af de forskellige Tørvedannelsers Natur, dels let Adgang til billig mineralsk Gødning og endelig en ret anselig Kapital til de første Udlæg. Støttet af Kreaturholdets Udvikling har Landbruget især i Jylland med stor Iver kastet sig over denne Form for Landvinding, der ofte er særdeles indbringende, og til hvis Fremme der under Hedeselskabets Ledelse er anlagt talrige Prøvestationer rundt om i Landet; det opdyrkede Areal er allerede meget anseligt.

En stor Del Sumpe og Vige langs vore Kyster ere efterhaanden indvundne til Græsgange, væsentlig ved passende Regulering af Jordens Fugtighed. Jorden er ofte sandet; hvis den bliver for tør,

visner Græsset hen, og hvis Grundvandet staar for højt, bliver Jorden sur, saa at den kun bærer Halvgræsser og andre Sumpplanter i Stedet for gode Græsarter. Undertiden foregaar der en naturlig Marskdannelse, som antages i nyere Tid at have givet 3000 Td. Ld., men ofte har man inddæmmet Arealet. Allerede i Midten af Aarhundredet har man udført betydelige Foretagender af denne Art, vistnok over 5000 Td. Ld., men i de følgende Aar tog Bevægelsen stærkere Fart, og man regner, at i alt 50—55 000 Td. Ld. er indvundet ved Inddæmninger.

Ved Udtørring af Søer er der i Løbet af Aarhundredet frembragt anselige Arealer, vist alene 1860—1900 omtrent 24 000 Td. Ld., i Regelen med dyndet Bund, som nu bærer Græs eller sjældnere Korn, men undtagelsesvis ogsaa ere anvendte til Pileplantager og Skov anlæg. En Række af disse Arbejder ere udførte under Ledelse eller Paavirkning af Inspektør P. Feilberg, fra hvem de anførte Talstørrelser ogsaa stamme.

Endelig maa nævnes den betydelige Landvinding ved Regulering af Vandløb, som alene paa Sjælland har forvandlet 27 000 Td. Ld. lidet produktive Arealer til gode Enge og Agermarker.

Det samlede Udbytte af disse Landvindinger kan endnu langt fra opgøres; dertil staa vi selv for meget midt i en stærk Bevægelse. Saa meget ved man, at mange Foretagender have betalt sig ypperligt, og at andre, særlig nogle store Inddæmningsforetagender, have bragt store Skuffelser og Tab. Landvindingerne have særlig i Hederne haft en ikke ringe Indflydelse paa de sociale Forhold, idet dygtige Folk uden stor Kapital have kunnet blive Ejere af Jord, som væsentlig først gennem deres Arbejde har faaet Værdi. Nogle Tal vise Forandringerne i det dyrkede Areal (Tusinder Td. Ld.):

Landsdel	Ager og Eng			Skov		
	1881	1888	1896	1881	1888	1896
Øerne	1917	1919	1921	215	225	225
Jylland	2950	3090	3177	158	186	263
Danmark	4867	5009	5097	373	411	488

Der er herefter i Løbet af 15 Aar indvundet 23 □ Mile Ager og Eng samt et halvt saa stort Skovareal, næsten alt i Jylland; ogsaa paa Haver, Byggegrunde m. m. er der en anselig Tilvækst. Som Typer paa Modsætninger inden for vort Land kunne vi tage Amterne Maribo og Ringkøbing, hvorfra haves følgende Tal (Tusinder Td. Ld.):

Amt	Ager og Eng			Skov		
	1881	1888	1896	1881	1888	1896
Maribo	253	254	258	31	32	30
Ringkøbing	407	444	474	9	16	43

Ogsaa Folketallet (Tusinder) har bevæget sig paa højst forskellig Vis i de to Amter:

Amt	1801	1840	1860	1870	1880	1890	1901
Maribo	53	71	87	91	97	101	105
Ringkøbing	40	55	68	76	87	99	111

Landvindingernes Tid er ikke til Ende, og der foreligger vigtige Fremtidsopgaver paa dette Omraade. Tabellen over Arealets Anvendelse (S. 13 Kolonne 7—9) viser, at vort Land endnu har 74 □ Mile væsentlig uproduktive Arealer, hvoraf i hvert Fald de 41 antages at egne sig til Opdyrkning; i Virkeligheden er dette sidste Tal vist betydelig for lavt, og da der desuden maa paaregnes nogle Udtørningsforetagender, kan man antage, at vort produktive Areal vil stige med 50—60 □ Mile eller c. 8% af Landets Areal, ud over det der alt er indtaget til Dyrkning, men som maaske venter paa at blive tilplantet. Hertil kommer, at der paa Færøerne vistnok vil kunne indvindes anselige hidtil udyrkede Arealer for Græskulturen. Paa mange Omraader trænger Teknikken til Forbedring, saaledes at vi lære at gøre Arbejdet billigere eller bedre, og ofte vil et Studium af Naturforholdene paa de udyrkede Strækninger kunne vejlede os, ikke mindst ved Valget af de Arealer, paa hvilke der først bør tages fat; hvad E. Dalgas, P. E. Müller og P. Feilberg have grundlagt, bør fortsættes og bliver det til Dels, under Ledelse af Danmarks geologiske Undersøgelse og Generalstaben (S. 377—78). Ligeledes bør man undersøge Landvindingernes økonomiske Betydning saavel som deres Indflydelse paa vore sociale Forhold og paa Klimaet, hvilket sidste Spørgsmaal Meteorologisk Institut har taget op til Behandling; fremdeles trænger Samfundets Ledelse af Opdyrkningsarbejdet, gennem Lovgivning, Administration, Statstilskud m. m., i flere Henseender til at organiseres og ændres; da den nuværende Ordning ofte bærer Præg af at være tilvejebragt med Øjeblikkets tilfældige Krav som Rettesnor. Endelig bør man, ved Siden af at der arbejdes paa Landvindingens Fremme, drage Omsorg for, at nogle karakteristiske Dele af Danmarks vilde Natur bevares urørte (jfr. S. 25), en Anskuelse der i allernyeste Tid har begyndt at vinde Tilslutning.

A. OPPERMANN.

64

SANITÆRE OG HUMANE FORANSTALTNINGER

I. SANITÆRE FORANSTALTNINGER.

(OFFENTLIG HYGIEINE.)

INDLEDENDE BEMÆRKNINGER.

Det er bleven sagt af en verdensberømt fransk Læge, at man kunde maale Hygieinens Standpunkt i et Land, ja næsten dettes Kulturstandpunkt med Antallet af Dødsfald af Kopper; i saa Fald maatte Danmark indtage en udmærket Stilling mellem de europæiske Stater, thi i det sidste Tiaar er der kun forefaldet 1—2 Dødsfald efter Kopper om Aaret i Gennemsnit. En paalideligere Maalestok har man vistnok i de aarlige Dødsfald af tyfoid Feber; i Indledningen S. 53 er paavist, hvor stærkt denne Sygdom i de sidste 50 Aar er aftaget i Udbredelse og Indflydelse paa Dødeligheden. Ogsaa den lave Dødelighedskvotient i Nutiden; og Dødelighedens Aftagen i vort Land, hvorom der berettes i Indledningen, maa opfattes som Udtryk for en god Sundhedstilstand.

C Til Trods for disse gode Vidnesbyrd kan det dog ikke skjules, at Danmark paa mange og vigtige Punkter inden for den private og offentlige Hygieines Omraade staar en Del tilbage for forskellige Lande: Befolkningens store Flertal besidder ikke Hollændernes berømte Renlighed, dette sikre Grundlag for al god Hygieine; Interessen for praktisk Hygieine er langt fra saa levende i den dannede Middelstand som i England; der bringes hos os ikke de Ofre for Lægernes hygieiniske Uddannelse som f. Eks. i Tyskland; Undervisning i Sundhedspleje er ikke obligatorisk i nogen dansk Skole; Ordningen af vort Medicinalvæsen staar trods Lægestandens gennem mange Aartier fortsatte Bestræbelser i det væsentlige i samme Form som for 100 Aar siden; endelig

maa mindes om den store Udbredelse af Alkoholismen, denne Hindring for saa mange moralske og sanitære Fremskridt.

De specielle Artikler om Hygieinens enkelte Afsnit, som fremsættes i det følgende, ville imidlertid vise, at der paa alle Punkter er sket meget store Fremskridt i det 19de Aarhundredes Løb, paa enkelte (Landets Forsyning med Læger og Sygehuse, Foranstaltninger mod Udbredelsen af smitsomme Sygdomme) endogsaa saa store, at man selv i de mest fremskredne Kulturlande ikke er naaet videre. De hygieiniske Fremskridt ere paa det nøjeste knyttede til Befolkningens intellektuelle og økonomiske Udvikling, hvorfor hele første Halvdel af det 19de Aarhundrede staar som en Stilstandsperiode, hvis Frugter paa Hygieinens Omraade indskrænkede sig til følgende: Lov om Vaccination (1810), Love om Karantænevæsenet, Bestemmelser om Kirkegaardes Anbringelse uden for Byerne (1805), om Brugen af fortinnede Kogekar (1807), om havarerede Spise- og Drikkevarer (1814), Instruktioner for Embedslæger (1813 og 1818), Indførelsen af en Dødsarsagsstatistik for Købstæderne (1832 og 1847) samt Lov om Ordningen af Apotekerprivilegier (1842) — intet Under derfor, at i 1850 havde af 76 danske Byer kun 2 (Hovedstaden og Helsingør) Drikkevandsledninger og kun 1 (Hovedstaden) et nogenlunde ordnet Kloaksystem.

Læseren vil faa Lejlighed til at sammenligne disse sparsomme Fremskridt med de talrige og vigtige, som have fundet Sted efter 1850 og navnlig i Aarhundredets sidste Tredjedel. Udviklingen af Folkeoplysningen spiller herved naturligvis Hovedrollen, men en ikke ringe Betydning maa tillægges Landbrugets rivende Udvikling specielt i Retning af Husdyrbrug. Herved er Kendskab til Husdyrenes Hygieine, til mange Dyresygdommes Smitteforhold bleven udbredt i den Grad, at mange Landboere maa siges — skønt det lyder underligt — at vide bedre Besked med og ofre mere paa Hensynet til Husdyrshygieinen, end de kende til og ofre paa Hygieinen til Bedste for dem selv og deres Tjenestefolk; at denne Landbrugets Udvikling har virket mægtigt til blandt Landboerne at sprede gode Kundskaber om Menneskets Hygieine og til at bringe Forstaaelse af de til Bekæmpelse af Menneskets Sygdomme nødvendige Foranstaltninger, er uomtvisteligt.

Opmærksomheden maa endvidere henledes paa, at de siden 1850 gjorte Fremskridt for en væsentlig Del ikke kunne karakteriseres som betingede af Lovgivningsmagtens Indgriben i de enkelte Individens eller Kommuners Forhold, men bære Frivillighedens Præg eller i det mindste staa som Udslag af Princippet »Statshjælp til Selvhjælp«. Om Sundhedslovgivning gælder det vistnok i højere Grad end om al anden Lovgivning, at de givne Loves Gennemførelse i det praktiske Liv i allerhøjeste Grad afhænger af den Forstaaelse af deres Betydning, som findes hos Befolkningens store Masse og hos Admini-

strationens underordnede Funktionærer; — Folkets egen Trang, vakt og ledet af Sagkundskaben, fører sikkert, men maaske langsomt til de bedste Fremskridt.

Ganske vist finder man, at Udviklingen ad denne solide Vej i Danmark er gaaet paafaldende langsomt for Hygieinens Vedkommende, naar man ser hen til den raske Udvikling paa andre Punkter; Aarsagen hertil skyldes vistnok for en væsentlig Del den Omstændighed, at Lægestanden siden den frie Forfatnings Indførelse kun har haft ganske faa Repræsentanter i Rigsdagen, og at Standen lige til de aller-sidste Tiaar med en vis Fornemhed har holdt sig borte fra Deltagelse i det offentlige kommunale Liv. Aarsagen maa sikkert ogsaa delvis søges i den forældede Ordning af vort civile Medicinalvæsen, af hvilken her skal gives en kort Fremstilling, et Uddrag af en større Artikel, der skyldes afdøde Decanus i Sundhedskollegiet, Dr. J. Lehmann:

Det lokale Tilsyn med den offentlige Hygieine søres dels af Sundhedspolitiet dels af Sundhedskommissionerne; det almindelige Tilsyn søres af Justitsministeren, bistaaet af Sundhedskollegiet.

Sundhedspolitiet bestaar af de over- og underordnede Politimyndigheder (Amtmænd, Kommunalbestyrelser og Politimestre i Byerne, Politimestrene paa Landet) og Embedslægerne (13 Fysici, hvorimellem Københavns Stadslæge og Fysikus paa Færøerne, og 99 Distriktslæger). I Aaret 1800 fandtes kun 44 Embedslæger, hvis Udnævnelse væsentligst skyldtes Ønsket om at skaffe fornøden Lægehjælp paa Landet; dog paahvilede der dem en Del Forpligtelser angaaende Tilsynet med den offentlige Hygieine, hvilke Forpligtelser ere blevne betydeligt udvidede ved den nugældende Instruks, der skriver sig fra 1877. Embedslægerne, hvis Udnævnelse ikke er betinget af nogen speciel Uddannelse i Hygieine og Retsmedicin, optræde i Sundhedspolitiet væsentligst kun som raadgivende og tilskyndende; den udøvende Magt findes hos Politimyndighederne. Distriktslægerne fungere fra gammel Tid som Læger for de under Fattigvæsenet forsørgede Individider samt siden 1891 som Læger for de alderdomsforsørgede og under visse Forhold for ubemidlede, der ikke ere under Fattigforsørgelse. Mange Kommuner foretrække imidlertid at engagere og lønne en privat Læge for at overtage denne Del af Distriktslægerens Virksomhed; allerede nu er omtrent Halvdelen af al Fattigpraksis paa denne Maade gaaet fra Distriktslægerne over til private Læger (Sognelæger, Kommunelæger) og Bevægelsen gaar i stigende Grad i denne Retning, efterhaanden som Antallet af praktiserende Læger paa Landet tiltager.

Hverken Fysici eller Distriktslæger have Ret til paa offentlig Bekostning at foretage Rejser for at vaage over den offentlige Hygieine i deres Distrikter (Fysikater); de have ikke tilstrækkelig Indflydelse i

Sundhedspolitiet, idet det tilkommer Politimesteren at bestemme, om det er nødvendigt at tilkalde Embedslægen, og heller ikke i Sundhedskommissionerne have de tilstrækkelig Indflydelse (se nedenfor). Hertil kommer, at de, bortset fra Stadslægen i København, væsentligst ere henviste til at leve af privat Praksis, idet deres Embedsindtægter i Almindelighed variere mellem 1200 og 3000 Kr.

En Reform af Embedslægernes Stilling staar paa Dagsordenen og vil rimeligvis komme til at bestaa i Udnævnelsen af et vist Antal (19) Amtsfysici, som efter speciel Uddannelse ved Universitetet skulle overtage hele det lokale Tilsyn med Sundhedsvæsenet og lønnes saaledes, at de ere fritagne for privat Praksis; Distriktslægeinstitutionen ophæves, og Lægetilsynet med fattige og alderdomsforsørgede gaar over til særlige Læger, udnævnte og lønnede af Kommunerne.

Sundhedskommissionerne. Kun en mindre Del af de den offentlige Hygieine vedrørende Forhold, som Karantænevæsenet, Foranstaltninger mod smitsomme Sygdomme, Tilsyn med Plejebørn, Lægehjælp til fattige og enkelte andre Forhold — ere ordnede ved Love gældende for hele Landet; over for de talrige andre Afsnit af den offentlige Hygieine som Drikkevandsforsyningen, Kloak- og Renovationsvæsen, Byggehigiainen, Tilsyn med Fødemidler etc. tage de enkelte Kommuner Stilling ved Sundhedsvedtægterne, der efter at være vedtagne af Kommunalbestyrelser og Sogneraad og stadfæstede af Ministeriet gælde som lokale Sundhedslove, hvis Overtrædelse medfører Straf (i Reglen Bøder) og med hvis Overholdelse de i Henhold til Vedtægtens Bestemmelser valgte Sundhedskommissioner føre Tilsyn. Denne Ordning, der skyldes Lov af ^{12/1} 58, ^{29/12} 62 og ^{28/8} 68, hviler til Dels paa Frivillighedens Princip, idet enhver Kommune har Ret til at ophæve Sundhedsvedtægten, en Ret som dog kun ganske undtagelsesvis er bleven benyttet. Alle Byer have nu Sundhedsvedtægter, og disse fandtes ved Udgangen af 1899 i 53% af samtlige Landkommuner. Inden for hvert Amt var Antallet af Landkommuner med Sundhedsvedtægter i % af samtlige Landkommuner følgende:

Amt		Amt	
Frederiksborg	98	Odense	65
Præstø	96	Randers	60
Sorø	88	Aarhus	38
Vejle	86	Maribo	24
Københavns	78	Ringkøbing	24
Hølbæk	74	Ribe	19
Thisted	73	Hjøring	19
Svendborg	68	Aalborg	14
		Viborg	4

De fleste Steder paa Landet undgaar man at vælge Læger og andre sagkyndige ind i Sundhedskommissionerne, og Sundhedsvedtægten spiller

altfor ofte det døde Bogstavs Rolle, men Frygten for truende Epidemier og Hensynet til smittefri Mælk og Smør kalder dog jævnlig Sundhedsvedtægten til Live idetmindste for en Tid, og Interessen for disse lokale Sundhedslove er sikkert i jævn om end meget langsom Stigen. I Byerne have de stor Betydning, og en Læge findes altid i Sundhedskommissionen; men dennes Formand, den stedlige Øvrighedsperson, udøver i det hele og store taget for stor Indflydelse paa Kommissionens Virksomhed.

Det overordnede Tilsyn udøves som sagt af Justitsministeriet og Sundhedskollegiet; dette bestaar af 10 Læger, der ere ulønnede og sædvanligvis stærkt optagne af anden Virksomhed, og 2 farmaceutiske Assessorer. Siden 1888 vælger Kollegiet et af sine Medlemmer til Decanus for 6 Aar og denne lønnes med c. 2000 Kr. aarligt. I det væsentligste har Ordningen af Sundhedskollegiets Virksomhed samme Form som ved dets Oprettelse i 1803, og en Omdannelse i Retning af Ansættelsen af en Medicinaldirektør med et af et mindre Antal Medlemmer bestaaende Lægerraad ved Siden, betragtes almindeligt som paatrængende nødvendig. —

Fra den danske Lægestand flyder Hovedkilden til den offentlige og private Hygieines Fremskridt; dens Kendskab til og Interesse for Hygieinen, Tillidsforholdet mellem den og Befolkningen, det Omfang, i hvilket denne benytter dens Hjælp — disse Momenter have stor Betydning for Hygieinens Udvikling og fortjene nærmere Omtale. Fra Statens Side er der gjort meget for Lægernes almindelige Uddannelse, men meget lidt for den videnskabelige Hygieines Udvikling. En Lærestol i Hygieine har bestaaet siden 1868, i Aarhundredets sidste Decennium er oprettet en midlertidig Docentplads i Hygieine og skabt Begyndelsen til et hygieinisk Institut (se S. 325); det bakteriologiske Laboratorium har bestaaet siden 1883 (se S. 324) og enkelte Privatdocenter have i de senere Aar holdt Forelæsninger over Hygieine og dermed beslægtede Fag. Men der holdes ikke ved Embedseksamen nogen Prøve i Hygieine, og Ansættelsen som Distriktslæge eller Fysikus er som anført ikke betinget af nogen speciel Uddannelse i Hygieine. Danmark havde sin første og eneste hygieiniske Udstilling i 1888 i København. Staten giver endvidere Bidrag til Rejseudgifter for Læger, som deltagte i internationale hygieiniske Kongresser — dette er i det væsentlige alt, hvad der fra Statens Side er gjort for Lægernes Uddannelse i Hygieine.

Den danske Lægestand har udfoldet en stor Virksomhed for at forbedre den offentlige og private Hygieines Tilstand. Ledet af den bekendte Læge Emil Hornemann (1810—90), der paa dette Omraade har større Betydning end nogen anden dansk Læge, fremkaldte den efter Koleraepidemien i 1853 Anlæggelsen af et nyt Vandværk og Kloaksystem i Hovedstaden, gav Stødet til Opførelsen af de første Arbejderboliger i Danmark («Lægeforeningens Boliger» se S. 624) og fremkaldte

den vigtige Lov om Sundhedsvedtægter, som nys er omtalt. Vor officielle Sygelighedsstatistik, som i Alder (den har bestaaet siden 1862) og Fuldstændighed staar over alle andre Landes, blev til paa Initiativ af private Læger i København og Provinserne. 1857 grundlagde E. Hornemann Tidsskriftet: »Hygieiniske Meddelelser«, som har bestaaet siden da (siden 1889 under Navn af »Tidsskrift for Sundhedspleje«). Redaktør af »Ugeskrift for Læger« V. Budde hidrog i 1885—92 overordentlig meget til at fremme Lægernes Kendskab til praktisk Hygieine. 1879 stiftedes »Selskabet for Sundhedspleje«, der i Begyndelsen virkede ved Afholdelsen af hygieiniske Foredrag, senere begrænsede sin Virksomhed til Udgivelsen af det ovenfor nævnte Tidsskrift (Medlemsantal i 1899 2—300). 1896 grundlagdes »Dansk Sundhedstidende«, der henvender sig til et bredere Lag af Befolkningen end »Tidsskrift

278. Emil Hornemann.

for Sundhedspleje« og siden 1897 udkommer med Statsunderstøttelse; ved Siden af dette har det af norske og danske Læger udgivne Tidsskrift »Sundhedsbladet« ret betydelig Udbredelse i Befolkningen. I 1898 stiftedes »Sundhedsforeningen«, der lader afholde talrige populære Foredrag, og i Begyndelsen opretholdt et Bureau, hvor Medlemmerne vederlagsfrit kunde faa Vejledning i praktisk Sundhedspleje. Af stor Betydning for Udbredelsen af hygieiniske Kundskaber ere Artikler i den meget udbredte Dagspresse, og alle større Hovedstadsblade samt enkelte Provinsblade have faste medicinske Medarbejdere, der skulle vejlede Læserne med Hensyn til de sanitære Spørgsmaal, som staa paa Dagsordenen, og i Reglen udføre deres Hverv paa en Maade, der geraader Standen til Ære og Publikum til Gavn.

Danmark har endvidere i den sidste Menneskealder frembragt en meget betydelig populær-medicinsk Litteratur, der har ret betydelig Udbredelse. I Modsætning til, hvad der finder Sted mange Steder i Udlandet, hvor der af Læger uden Navn og Anseelse drives en Humbugforretning med Udgivelsen af »populær Medicin«, finder man hos os en lang Række populære Skrifter om de forskellige Organers Sydomme, om de vigtigste Infektionssygdommes Natur og Forebyggelse, om Børnepleje, Sundhedspleje etc., der ere forfattede af ansete Videnskabsmænd og læses med Opmærksomhed og Tillid af den dannede Middelstand. Den almindelige danske Lægeforening har i en lang Aarrække drøftet Spørgsmaal vedrørende Medicinalvæsenet og Hygieinen paa sine Møder, og for faa Aar siden ved Udgivelsen af en Brochure og en paa

Metal trykt »Tuberkuloseplakat« til Ophængning i Skoler og offentlige Kontorer etc. hidraget særdeles meget til Udbredelse af Kendskab til Tuberkulosens Natur (Staten har bestridt Udgifterne hertil).

I Forbindelse med det fremdragne til Belysning af Lægestandens Virksomhed paa dette Omraade skal her i Korthed anføres, hvad der fra anden Side virkes i samme Retning. Undervisning i Sundhedspleje er ikke obligatorisk, hverken i Folkeskolen eller den lærde Skole, men mange højere private Skoler samt de fleste Folkehøjskoler have af egen Drift optaget dette Fag i Undervisningen. Paa Statsseminarierne gives der Undervisning heri (paa 2 ere Lærerne Læger), og Faget er optaget paa Programmet for Statens Fortsættelseskursus for Lærere (se S. 183); der gives hvert Aar et Kursus i Sundhedspleje paa en Maaned til c. 10 Lærere og Kursuset strækker sig over 2 Aar.

Større Frugt end de ovenfor omtalte Bestræbelser for at udbrede hygieiniske Kundskaber sætter dog vistnok Lægernes daglige Paavirkning af deres Klientel under Sygdommes Behandling, hvorfor Tillidsforholdet mellem Lægerne og Publikum, det Omfang, i hvilket Lægehjælp søges, altsaa ved denne Lejlighed kommer til at spille en stor Rolle. Den danske Lægestand nyder nu i det hele og store taget Anseelse og Tillid hos Befolkningen, hvortil fornemmelig 2 Omstændigheder have hidraget: Lægestanden er i therapeutisk Henseende ret konservativ, forholder sig kølig afventende over for alle de nye Lægemetoder og Lægemedler, som baarne af Lovprisningens og Begejstringens Luftning i stor Mængde føres ind over Landet navnlig fra Tyskland, og den sparer sig derfor for mange videnskabelige Nederlag og Skuffelser, som ikke vilde være forblevne ukendte for dens Klientel i de dannede Klasser. En ikke ringe kritisk Sans er et Træk i vor Nationalkarakter, Befolkningen værdsætter ubevidst hin Optræden hos Lægestanden, og heri ligger Grunden til, at de mange Vildskud paa Lægevidenskabens Træ som Homøopati, Kneipkure, Magnetisme, Naturlægemetode o. l. ikke trives i Danmark; de fordømmes af Standens store Flertal, og Befolkningen, der vel for en kort Tid kan lade sig rive med af begejstrede Proselytter, følger i Længden Lægestandens Eksempel. En anden Omstændighed styrker i høj Grad Befolkningens Tillid til Lægerne, nemlig den, at det overvejende Flertal af disse omfatter Gerningen med Samvittighedsfuldhed, ikke som et blot og bart Middel til at tjene Penge; Konkurrencen har endnu ikke gjort Kampen for Tilværelsen saa haard, at de humane og kollegiale Hensyn have maattet vige.

Den Betydning for Hygieinen, vi have tillagt det Omfang, i hvilket Lægehjælp benyttes, nøder os til at omtale nærmere en Institution, om hvilken der allerede S. 637 er givet nogle Oplysninger, nemlig Sygekasseinstitutionen. Frie Sygekasser ere af en forholdsvis sen Dato her i Landet, medens Sygeforsikringer for Medlemmer af de for-

skellige Lav i Købstæderne have bestaaet siden Middelalderen. I hele Landet fandtes i 1865 kun c. 216 af disse Associationer med c. 20 000 Medlemmer; fra 1866—76 oprettedes 4—500 nye Sygekasser alene paa Landet. 1885 fandtes i hele Kongeriget c. 1000 Sygekasser med c. 165 000 Medlemmer. Den vigtige Lov af 1892, som under visse Betingelser sikrer Associationerne et betydeligt Tilskud fra Staten, gav et stærkt Stød til Institutionens Udvikling, saaledes at der ^{31/12} 1899 fandtes 1014 statsanerkendte Sygekasser med 266 000 Medlemmer over 15 Aar samt 150—200 ikke anerkendte Sygekasser med ubekendt Medlemsantal. Man kan regne, at ved Udgangen af 1899 var c. $\frac{1}{5}$ af Befolkningen over 15 Aar forsikret i disse Kasser, hvoraf det store Flertal giver fri Læge og Medicin samt en Sygehjælp i Sygdomstilfælde, og Tilgangen til Sygekasserne stiger Aar for Aar. Der er næppe noget Land i Europa, maaske med Undtagelse af England og Tyskland, hvor Institutionen har faaet saa mægtig en Udvikling. De statsanerkende Sygekassers Formue (efter Fradrag af Gæld) udgjorde d. ^{31/12} 99 2 114 000 Kr.; i 1898 udgjorde Aarsudgiften i 803 anerkendte Sygekasser 1 935 000 Kr., hvoraf 38 % gik til Sygehjælp, 1,7 % til Barselhjælp, Bind, Bandager, 6,5 % til Sygehusbehandling, 35 % til Betaling for Lægehjælp, 11,8 % til Medikamenter og 7 % til Administration. Statens Tilskud til samtlige Sygekasser var for Aaret 19^{00/01} budgetteret til 841 000 Kr. Af 1014 statsanerkendte Sygekasser i 1899 fandtes 64 i København, 90 i Provinsbyerne, 748 i Landdistrikterne. Talrige Læger have Ansættelse ved Sygekasserne (i København i 1899 c. 100); de havde i 1899 en gennemsnitlig aarlig Indtægt pr. Medlem af c. 3 Kr. 50 Øre.

Den rivende Udvikling af Sygekasseinstitutionerne, som har fundet Sted i den sidste Menneskealder, har ved at lette Adgangen til Lægehjælp og fremkalde Nedsættelsen af en Mængde Læger paa Landet bidraget overordentlig meget til Befolkningens Oplysning paa Hygieiens Omraade. Dette i Forbindelse med Folkets høje Oplysningstrin i det hele taget gør det forklarligt, at Kvaksalveriet σ : Benyttelsen af uautoriseret Lægehjælp i Sygdomstilfælde ikke spiller nogen stor Rolle i Danmark og tager af Aar for Aar. En Forespørgsel, som Redaktionen af dette Værk stillede til Distriktslægerne og hvis Resultater ere bearbejdede af Dr. Poul Heiberg, oplyste, at der i 1899 kun fandtes 25 »kloge Mænd« og 25 »kloge Koner« i Virksomhed her i Landet, og om de fleste anførtes, at de kun benyttedes i ringe Omfang; i 1867 viste en lignende Optælling, at der fandtes 244 Kvaksalvere (153 Mand og 91 Kvinder) og i 1794, da den nu gældende Lov, som fastsætter Straf for Kvaksalvere, udstedtes, var Landet oversvømmet af Lægedomskræmmere, Barberer, Badere, Markskrigere, kloge Koner og Signekærlinger, medens der uden for Byerne kun fandtes ganske faa (i 1801 20)

autoriserede Læger, kun 1 Sygehus og ingen Apoteker, i 13 Byer (i 1801 ingen autoriseret Læge.

Til Slut skal her fremsættes nogle Tal til Belysning af de Bekostninger dels Staten, dels Bykommunerne, dels Landkommunerne gennem Amtsrepartitionsfondene anvende for at tilfredsstille de egentlige sanitære Krav, hvorved dog maa erindres, at en saadan Opgørelse af Hensyn til Indholdet af de trykte Beretninger kun kan blive ufuldstændig; de anførte Tal ligge alle under det virkelige.

Statens Udgifter anslaaes i Finansaaret 1900/01 til 72 Mill. Kr.; heraf anvendes til sanitære Formaal 3 Mill. Kr. Naar Udgifterne til Kongehus, Regering, Administration, Statsgæld og Pensionsvæsen fradrages, bliver der tilbage af samtlige Statsudgifter c. 52 Mill. Kr., af hvilke de sanitære Krav altsaa bruge c. 6%.

Københavns Kommunes Budget for Aar 1900 omfatter til Udgifter c. 15 Mill. Kr., hvoraf 3,5 Mill. Kr. (Hospitalsvæsen, Renovationsvæsen, Anlæg af Kloaker, Vandvæsen, Lægevæsen sluge c. 2,2 Mill. Kr.), 3: Fjerdedelen af Kommunens Udgifter, gaa til de sanitære Krav.

Af Provinsbyernes Udgifter i 1897, 19 Mill. Kr., maa mindst 1 Mill. Kr. regnes at gaa til Lægevæsenet og den offentlige Hygieine.

Af Amtsrepartitionsfondenes Udgifter i 1897/98, i alt c. 10 Mill. Kr., gik mindst 1,4 Mill. Kr. til Lægevæsenet og den offentlige Hygieine.

J. CARLSEN.

1. LÆGEPERSONALET OG DYRLÆGER.

Lægerne. Lægestillingen har siden 1672 været autoriseret af Staten og siden 1794 været delvis beskyttet ved Lov om Kvaksalveri (uberettiget Lægevirkosomhed). For almindelig Lægevirkosomhed (ikke Specialisters Gerning) er fastsat en Takst ved nogle meget forældede Bestemmelser, som ikke følges i det praktiske Liv, men dog have Betydning ved Retstvist mellem almindelige praktiserende Læger og deres Debitorer. Lægerne ere forpligtede til at afgive saadanne Beretninger (for Tiden væsentligst statistiske Lister over visse Sygdommes Optræden i deres Klientel), som forlanges af Sundhedskollegiet, og Lovgivningsmagten griber undertiden ind i deres private Erhverv ved at fastsætte Takster for visse Dele af deres Arbejde.

Ved Aarhundredets Begyndelse fandtes 2 Klasser Læger med forskellig Uddannelse, Kirurger og Medicinere, men siden 1842 faa alle Læger samme Uddannelse til Embedseksamen. De S. 319 givne Oplysninger om Uddannelsen kunne suppleres med følgende: Studiet, regnet fra Studentereksamen til Embedseksamen, tager i Reglen 6 Aar; den fulde Uddannelse, der giver særlig Adkomst til Ansættelse i Statens

eller Kommunernes Tjeneste, kræver yderligere foruden et Kursus paa Fødselsstiftelsen nogle Aars Kandidattjeneste paa forskellige Hospitaler; for Tiden begynder dog vistnok mindst Halvdelen af Lægerne deres praktiske Virksomhed uden at afvente Kandidattjenesten. Siden 1872 have Kvinder lige Ret med Mænd til at erhverve jus practicandi: i 1899 fandtes c. 20 kvindelige Læger, hvoraf 8 i Ægteskab med Læger. Antallet af Læger (privatiserende og Kandidater paa Hospitaler ikke medregnede) var ved Udgangen af 1899 1182, 3: i Gennemsnit 1 for hver 2000 Beboere, og deres Fordeling over Landet fremgaar af vedføjede, af denne Artikels Forfatter udarbejdede Medicinalkort (Lægedistrikternes Grænser ere afsatte efter H. P. Ørum: Medicinalkort over Danmark). C. 150 vare civile, c. 50 militære Embedslæger, flere Hundrede havde Ansættelse under Kommunerne eller ved private Institutioner, men kun ganske enkelte af de civile og militære Lægestillinger ere lønnede saaledes, at Ihænderhaverne kunne undvære privat Praksis.

Antallet af Læger var		
	i Byerne	paa Landet
1801	258	20
1850	500	
1890	650	235
1899	829	353

Stor-København havde 1801 161 Læger, 1899 438.

Forøgelsen af Antallet af Landlæger betegner et umaadeligt Fremskridt fra Aarhundredets Begyndelse med 20 til dets Slutning med 353, saaledes fordelte, at der nu kun faa Steder paa Landet haves over $1\frac{1}{2}$ Mil til nærmeste Læge. Staten tilskynder til Nedsættelsen af Læger paa Landet ved at yde Etableringslaan (600 Kr.) og yder aarlige Tilskud til en Del Læger paa Smaaøer og i afsides Egne. Den nye Fattiglov har yderligere lettet Adgang til Lægehjælp ved sin Bestemmelse om fri Befordring efter Læge ogsaa til ubemidlede uden for de af det offentlige forsørgede.

Der har i den sidste Menneskealder været saa stærk Tilgang til Lægestanden, at der er Fare for en Overproduktion, hvorved mange af Standens Medlemmer ikke ville blive i Stand til at bevare den ansete og uafhængige Stilling i social Henseende, som Hensynet til Samfundets Tarv gør ønskelig; det maa erindres, at Lægestandens Betydning for Folkets Kultur ikke begrænses til den foran berørte Indflydelse paa Hygieinens Udvikling, men paa Grund af de Raad angaaende utallige Forhold uden for det rent faglige, som daglig kræves af eller gives af Læger, paa Grund af den Indflydelse paa Personlighedens Udvikling, som mangan en Kur medfører, strækker sig langt videre, saaledes at Lægerne kunne regnes med blandt Folkets Opdragere — i Rang efter Lærere, Forfattere og Journalister, men sidestillede med

eller maaske foran Præster og Øvrigheds personer. Lægernes økonomiske Stilling har saaledes mer end ren faglig Betydning, og Redaktionen af dette Værk har derfor hos Embedslægerne udenfor Stor-København indhentet nedenstaaende skønsmæssige Oplysninger om Lægernes Indtægter. Af 741 kunne Indtægterne hos 495 klassificeres som følger:

Under 2000 Kr.	2—3000	3—4000	4—5000	5—6000	6—7000	7000 o. d.
7	96	75	107	85	42	83

Efter al Sandsynlighed ville disse Oplysninger om 70 % af Provinslægerne ogsaa kunne overføres paa Resten og man finder da, at 14 % af Provinslægerne staa opførte med en Aarsindtægt af under 3000 Kr., omtrent Fjeredelen med under 4000 Kr.; sandt nok findes herimellem en Del unge Læger, hvis Indtægter i det første Aar efter deres Nedsættelse naturligt flyde sparsomt, men da man ved nogenlunde Besked med, hvor mange der aarligt nedsætte sig, kan man slutte sig til, at i det mindste 100, mulig 200 af Provinslægerne efter flere Aars Praksis leve under saa smaa Kaar, at de ikke kunne hævde den uafhængige Stilling, med hvilken de selv, deres Kolleger og deres Klientel vilde være bedst tjent.

For Staden Københavns Vedkommende kommer man til noget lignende Slutninger, idet Skatteansættelsen for 18^{98/99} viste følgende Aarsindtægter for 279 Læger:

1—2000 Kr.	2—3000	3—4000	4—5000	5—6000	6—7000	7000 o. d.
15	26	31	29	19	28	131

De allerfleste Læger tilhøre den i 1858 stiftede »Almindelige danske Lægeforening« (1900: 1069 Medlemmer i 18 Kredse), der holder Møde hvert andet Aar og har sit eget Organ, Ugeskrift for Læger. Institutionen har endnu ikke vundet tilstrækkelig Fæsthed til fuldtud at kunne varetage de faglige Interesser. I København findes det i 1772 stiftede »Medicinske Selskab«, der væsentligst virker for videnskabelige Formaal, samt en Sygekasselægernes Forening; endvidere afholdes hvert 3dje Aar de skandinaviske Naturforsker-møder, hvor Lægevidenskaben har sin egen Sektion; skandinaviske Selskaber dels for Kirurger dels for Dyrkere af den interne Medicin ere stiftede i 90'erne.

Foruden det ovenfor nævnte »Ugeskrift for Læger« findes af lægevidenskabelige Tidsskrifter »Hospitalstidende«, »Bibliotek for Læger« samt det skandinaviske »Nordisk medicinsk Arkiv«. Den danske Lægestand har oprettet følgende faglige Institutioner: »De danske Lægernes Hjælpeforening« (opr. 1835), »De danske Lægernes Enke- og Forsørgelseskasse« (opr. 1836 — har Legater til Beløb af c. 130 000 Kr.), »Understøttelsesforeningen for danske

Lægers trængende Enker og forældreløse Børn« (opr. 1877 — Legater til Beløb af c. 4000 Kr.), Foreningen til Opførelse af Friboliger for Lægeenker (stiftet 1893 — har fra 1894—1900 uddelt 5 Friboliger) og »de danske Lægers Sygekasse« (opr. 1873).

J. CARLSEN.

Tandlæger. Disses Uddannelse er omtalt S. 333. De særlige Tandlæger have Autorisation af Justitsministeriet til at behandle Tændernes og Tandkødets Sygdomme. De saakaldte »Tandteknikere« have kun Ret til at indsætte kunstige Tænder, hvad der er fri Næring. Universel Bedøvelse, anvendt af Tandlæger, kræver Overværelse af en Læge. Et Lovforslag om, at enhver Del af Tandlægevirksomheden skal være forbeholdt autoriserede Læger og Tandlæger, hvilket altsaa vil bringe »Tandteknikernes« Virksomhed til Ophør, var ved Aarhundredets Slutning under Behandling i Rigsdagen.

Indtil Aarhundredets Midte søgte kun 17 Personer Bevilling som Tandlæge; i Begyndelsen af 50'erne var Antallet af praktiserende Tandlæger kun 7, i 1867 var det 12, 1880 70, 1890 100, 1900 190. Kvinder have Adgang til Eksamen for Tandlæger; medens der i 1889 kun fandtes 1 kvindelig Tandlæge, er i 1900 af 90 Tandlæger i København de 15 kvindelige. Ogsaa Antallet af »Tandteknikere« er i Løbet af de sidste Tiaar af Aarhundredet steget stærk; i 1900 fandtes i København c. 25, hvoraf adskillige omgaa Loven ved at slutte fingeret Kompagniskab med en Læge, der laaner Navn til deres ulovlige Udøvelse af fuld Tandlægevirksomhed.

Tandlægerens sociale Stilling svarer formentlig ikke til deres Gernings Betydning for Samfundet, hvortil Aarsagen er dels deres relativ lave Fordannelse og den indtil de senere Aar meget mangelfulde Fagundervisning, dels den store Konkurrence med »Tandteknikerne«. Deres Aarsindtægter ligge dog gennemsnitlig næppe under Lægerens.

Standens officielle Fører og Repræsentant er »Dansk Tandlægeforening«, der tæller c. $\frac{2}{3}$ af Landets Tandlæger som Medlemmer og i Oktober—Marts holder maanedlige Møder, i Sommertiden et 2-Dages Møde; endvidere findes »Tandlægeselskabet i København« (af væsentlig privat Karakter) og »Dansk Provins-Tandlægeforening« (nærmest omfattende Jylland og Fyn). Den »skandinaviske Tandlægeforening« stiftedes 1866 og holder Møde hvert 2det Aar. Denne Forening udgiver »Nordisk Tandläkareskrift«. Dansk Tandlægeforening udgiver Tidsskriftet »Dansk Tandlægeblad«.

V. HADERUP.

Apotekere. Handelen med Lægemidler efter Recept og med de fleste upræparerede Medicinalvarer har hos os fra gammel Tid været

forbeholdt Apotekere, som skulle have underkastet sig farmaceutisk Embedseksamen (se S. 331). I 1899 fandtes 191 Apoteker (i Gennemsnit 1 for hver 14 000 Beboere), hvoraf 127 i Byerne, 64 paa Landet (se Medicinalkortet). Anlægget af Apoteker har holdt nogenlunde Skridt med Forøgelsen af Lægernes Antal, thi 1801 fandtes kun 54 Apoteker, alle i Byerne; 1842 var Antallet 85 og til disse ere knyttede de saakaldte »reelle Privilegier« : de ere Genstand for Arv og Salg; alle de senere Apoteker (indtil 1900 106) ere oprettede med det saakaldte »personlige Privilegium« : Privilegiet overdrages efter Konkurrence til en af Kongen udnævnt Farmaceut og bliver ved Dødsfald eller Forflyttelse ledigt. Apoteker med reelle Privilegier ere i Tidens Løb stegne ganske overordentlig i Værdi, og deres Eksistens betragtes almindeligt som en væsentlig Hindring for Udviklingen af Handelen med Lægemedler. Siden 1894 skulle alle nye Ejere af Apoteker med personligt Privilegium betale en aarlig Afgift, hvis Størelse retter sig efter Omsætningen; der dannes heraf et Fond til Anvendelse ved fremtidige Reformers i Faget og dette Fond udgjorde i 1899 c. 28 000 Kr.

En Del af Lægerne paa Landet (i 1900 c. 200) have endvidere Ret til fra deres Bolig at »distribuere« Medicin (Værdien af deres Omsætning af Medicin beløb sig i 1900 til c. 366 000 Kr.), som de skulle tage fra et dem anvist Apotek; enkelte Steder (Smaaøer) har Lægen Ret til at »dispensere« (afveje etc.) Medicin.

Trods alt dette er Landbefolkningens Adgang til Køb af Medicin ikke saa let, som den kunde og burde være, og Kravet om Oprettelsen af nye Apoteker paa Landet er voksende Aar for Aar.

Justitsministeriet fastsætter, hvilke Lægemedler der skulle forbeholdes Salget fra Apotekerne, medens Sundhedskollegiet bestemmer hines Takst. Tilsynet med Apotekerne føres af Embedslægerne i Forbindelse med en Visitator.

Medicinen er i Danmark billigere end i de andre europæiske Lande. Lægerne kunne ved en Paategning paa Recepterne skaffe trængende Nedsættelse i Prisen paa Medicin; ogsaa Sygekasserne (se foran) erholde en Rabat. En velgørende Forening »Hygæa« i København uddeler aarligt for c. 11 000 Kr. Medicin, i Reglen til trængende, som have kendt bedre Dage.

Den danske Apotekerstand indtager en anset social Stilling. Apotekernes gennemsnitlige Aarsomsætning er c. 30 000 Kr., deres Indtægt gennemsnitlig 5 800 Kr. og den største Aarsomsætning paa et Apotek er c. 160 000 Kr., den mindste 4—5000 Kr. Apotekerne kunne langfra beskæftige alle dem, der have taget farmaceutisk Embedseksamen; af de i 1898 levende Farmaceuter vare ikke Halvdelen knyttede til Apoteker, medens Resten var gaaet over i andre Stillinger. Apotekermed-

hjelperne lønnes siden $\frac{1}{2}$ 1898 efter en af Apoteker- og Medhjælperforeningen vedtagen Løntarif.

Som Repræsentanter for Standen staa »Danmarks Apotekerforening« (stiftet 1844, 228 Medlemmer i 1899) og »Farmaceutisk Medhjælperforening« (stiftet 1873, 653 Medlemmer i 1899, en Hjælpe- og Laanekasse paa ca. 12 000 Kr.). Til Standen er knyttet: »Det farmaceutiske Understøttelsesselskab« (Formue og Legater tilsammen c. 250 000 Kr. i 1899), »Fonden til det farmaceutiske Studiums Fremme« (Formue og Legater tilsammen c. 30 000 Kr.) samt et Rejsestipendium (Formue c. 27 000 Kr.) og nogle Legater (Formue tilsammen c. 40 000 Kr.). Af Tidsskrifter udgives ved Aarhundredets Slutning: »Arkiv for Farmaci og Kemi« (grundlagt 1844 og siden 1895 Apotekerforeningens Organ) og »Farmaceutisk Tidende« (siden 1890 Organ for Medhjælperforeningen). En »Ny farmaceutisk Tidende« bestod fra 1868—94 og et »Nordisk farmaceutisk Tidsskrift fra 1894—96.

E. DAM.

Sygeplejere. Indtil henimod 1870 stod Sygeplejen paa et forholdsvis lavt Standpunkt; al Sygepleje paa Hospitaler udførtes af Læger i Forbindelse med Stuekoner, der ingen speciel Uddannelse havde faaet, og udenfor Hospitalerne fandtes ingen Sygeplejersker. En Reform sigtende til dels at skaffe Sygeplejerskerne Uddannelse, dels at opmuntre Kvinder af den dannede Middelstand til at vælge denne Livsstilling, dels at fremme Nedsættelsen af uddannede Sygeplejersker paa Landet er i de sidste Tiaar af Aarhundredet bleven gennemført, og Takken herfor skyldes for en væsentlig Del den bekendte Filantrop, Lægen Brandes (f. 1821, d. 1894), Fysikus T. M. Trautner (f. 1838) og Fru Ida Johnsen. 1863 stiftedes »Diakonissestiftelsen« med 3 Diakonisser; i 1897 raadede denne over 247 Søstre, der for den største Del virkede ved Sygepleje, dels paa Stiftelsens eget Hospital, dels paa 16 Sygehuse (55 Søstre) og 6 Fattiggaarde (6 Søstre) i Provinserne, dels ved »Menighedsplejen« uden for København (60—70 Søstre). »Det røde Kors«, hvis Sygeplejersker faa 1 Aars Uddannelse, har virket siden 1876 (1898 med 60 Sygeplejersker) ved at udsende Sygeplejersker for Betaling, i mindre Omfang for nedsat Betaling eller vederlagsfrit. Paa Landet findes de ved Fysikus Trautners Initiativ oprettede Sygeplejeforeninger, der ved deres Oprettelse antage en i kortere eller længere Tid (3—10 Maaneder) paa et Sygehus uddannet Kvinde, i Reglen udgaet fra Almuen, hvilken da staaer til Tjeneste for Foreningens Medlemmer. I 1883 begyndtes med 37 Foreninger (58 Sygeplejersker), i 1898 fandtes 169 Foreninger med 218 Sygeplejersker, der i dette Aar havde plejet c. 10 000 Syge; den samlede Udgift i 122 Foreninger var c. 93 000 Kr. og deres Formue var 127 000 Kr. I mange Foreninger

ydes al Pleje vederlagsfrit, i alle Foreninger gives ubemidlede enten vederlagsfri Pleje eller Pleje til nedsat Betaling. Enkelte Foreninger eje flere Legater, og flere Privatmænd støtte Sagen med store Bidrag.

Paa alle Sygehuse i Provinserne ansættes nu kun Sygeplejersker, som have virket i længere Tid paa et større Sygehus. Deres Lønning er ret god i Sammenligning med, hvad der her i Landet betales for Kvindearbejde.

Til Brug for Publikum mod Betaling (i Reglen 2 Kr. for Dag eller Nat, 3 Kr. for Døgnet samt Kosten) staa et stort Antal (1—200) private Sygeplejersker, de fleste med Hospitalsuddannelse og bosiddende i København. Det samlede Antal Kvinder, som i Danmark ernære sig ved Sygeplejegering, udgør mindst 700. 1872 stiftedes til gensidig Hjælp for Sygeplejersker »Sygeplejeforeningen« (1898 203 ordinære Medlemmer og 303 Æresmedlemmer; Formue c. 24 000 Kr., Legater c. 7 000 Kr.). 1898 stiftedes »Foreningen til Alderdomsunderstøttelse for Sygeplejersker« og i 1899 »Dansk Sygeplejerraad«, der virker for Sygeplejerskers Uddannelse og Fremgang i Kaar.

(Væsentligst efter Oplysninger meddelte af Fru Charlotte Norrie f. Harbou.

J. CARLSEN.

Dyrlæger. Hvorvel disses Virksomhed nærmest vedrører vort Landbrugs for Tiden vigtigste Gren, Husdyrbruget, staa deres Virksomhed dog i saa nøje Forhold til den offentlige Sundhedspleje, dels gennem Kampen mod de for Mennesker og Dyr fælles Sygdomme, f. Eks. Miltbrand, dels og fornemmelig ved deres Medvirkning ved Kontrollen med vore Fødemidler, at en kort Redegørelse for Dyrlægestanden paa dette Sted er berettiget.

Udøvelsen af Dyrlægekunsten er overfor ikke epidemiske Sygdomme en fri Næring, men i Løbet af Aarhundredets sidste Halvdel er Benyttelsen af uautoriserede Dyrlæger, Hjemmerraad etc. lidt efter lidt taget stærkt af. Dyrlægerne høre, naar Epizootier vise sig, til det veterinære Sundhedspoliti; de henhøre under det veterinære Sundhedsraad, hvis Formand, Veterinærphysikus, spiller en meget fremtrædende Rolle ved Bekæmpelsen af smitsomme Sygdomme blandt Husdyrene, og ere forpligtede til at indsende aarlige Beretninger til Autoriteterne. Dyrlægernes Uddannelse er omtalt S. 340 o. f., c. 10 ældre Dyrlæger deltagte aarligt i et Fortsættelseskursus.

Ved Aarhundredets Begyndelse fandtes kun faa eksaminerede Dyrlæger; 1850 var Antallet c. 150, hvoraf Halvdelen paa Sjælland; i 1899 fandtes 567 Dyrlæger, hvoraf c. 60 i København, c. 280 paa Øerne uden for København og c. 220 i Jylland; 9 tilhørte det militære Veterinærvæsen. 24 Dyrlæger i afsides eller fattige Egne nyde et aarligt

Tilskud af 250 Kr. af Staten og lige saa meget fra vedkommende Amt. Danmark indtager med Hensyn til Uddannelsen af og Landets Forsyning med Dyr læger en meget fremtrædende Stilling blandt Europas Stater. Den livlige Udvikling i Landbruget, det gennem Sundhedsvedtægterne paabudte Tilsyn med Næringsmidler, de mod Tuberkulosens Bekæmpelse rettede Love have i stigende Grad lagt Beslag paa Dyr lægernes Fagkundskab og skaffet dem flere og flere Bierhverv i Statens og Kommunernes Tjeneste. Dyr lægernes gennemsnitlige Aarsindtægt kan for Byernes Vedkommende anslaaes til c. 3000 Kr., er paa Landet vistnok en Del lavere.

Standens Anliggender varetages af »De danske Dyr lægers Fællesforening« (stiftet 1888; 387 Medlemmer i 1899), der danner det samlede Led mellem en Del ældre Foreninger, deriblandt »Alm. dansk Dyr lægeforening« (stiftet 1840), der uddeler Rejseunderstøttelser og Forfatterpræmier og holder Møde hvert Aar. 1807—18 bestod i København en Forening, der skal have været den ældste Dyr lægeforening i Verden. Et »Tidsskrift for Veterinærer« bestod i meget lang Tid (1853—94). I 1899 var »Maanedsskrift for Dyr læger« det eneste periodiske Organ for Standen.

Dyr lægernes Understøttelsesforening af $13/7$ 1873 ejer en Formue af c. 22 000 Kr. En »Sygekasse for Dyr læger« blev oprettet 1893.

J. CARLSEN.

2. BEKÆMPELSEN AF SMITSOMME SYGDOMME OG ALKOHOLISMEN.

I det 19de Aarhundredes første Halvdel havde Danmark et meget vidtløftigt Karantænesystem, men ifølge de ved Aarhundredets Slutning gældende Bestemmelser (Lov af $2/7$ 1880 om smitsomme Sygdommes Indførelse i Riget, Lov af $30/3$ 1885, $1/4$ 1893 og $16/3$ 1900 om Kolera) anvendes Karantæne nu kun over for Pest, skønt den i Lov af $2/7$ 1880 paabudte Karantæneanstalt endnu ikke er opført; for øvrigt indskrænker man sig i det væsentlige til ligesom i England at foretage Eftersyn af de fra smittede Havne kommende Skibe og sætte de om Bord værende Personer under Lægetilsyn en vis Tid. I alle Landets Søkøbstæder findes større eller mindre Isolationshuse, bestemte for saadanne Personer, og Ledelsen af alle under Karantænevæsenet hørende Foranstaltninger paahviler Karantænekommissioner, der findes i alle Søkøbstæder, og hvori Læger skulle have Sæde.

Mod Kopperne anvendtes indtil 1835 ogsaa Karantæneforanstaltninger. Vaccinationstvæng i begrænset Omfang indførtes i 1810, og ved Lov af $4/2$ 1871 udvidedes Vaccinationstvængen til alle Børn i den skolepligtige Alder. Vaccinationen udføres vederlagsfrit, i Køben-

havn af dertil udnævnte Læger, i det øvrige Danmark af Embedslægerne. Vaccinen — i de senere Aar næsten udelukkende dyrisk Vaccine — leveres vederlagsfrit fra Vaccinationsanstalten i København til Embedslægerne og de praktiserende Læger paa disses Begæring. Revaccination udføres paa alle Rekrutter. Andre Foranstaltninger mod Kopperne falde sammen med

Foranstaltninger mod smitsomme Sygdomme i Almindelighed. Kampen mod de alvorligere smitsomme Sygdomme har altid i det 19de Aarhundrede været ført hos os med ikke ringe Energi særlig paa Landet, men det er dog først i den sidste Menneskealder, at Landets Forsyning med Læger og Epidemisygehuse (se senere) og den store Befolknings Forstaaelse af Kampens Betydning er bleven tilstrækkelig stor til, at Kampen kan føres med en Virkning, der ikke lader meget tilbage at ønske. Følgende Apparat sættes i Bevægelse: Anmeldelser fra Lægerne, Udnævnelsen af Epidemilæger (i Reglen Embedslæger), Sundhedskommissionerne i Byerne, de overordentlige Sundhedskommissioner paa Landet (Politimester og Embedslæge altid Medlemmer), Oversundhedskommissionen for hvert Amt (Amtmanden, Fysikus og 3 andre Medlemmer), Transport af de angrebne til Epidemisygehuse (i det sidste Tiaar af det 19de Aarhundrede ere 60—70 % af samtlige Lægerne bekendte Tilfælde af tyfoid Feber og Difteri blevne isolerede paa disse Sygehuse) og Desinfektionen, der mange Steder udføres af særlige dertil ansatte Personer (Desinfektører). Det fulde Apparat (»Sygdommen tages under Behandling for offentlig Regning«) med Ret for de lokale Sundhedsautoriteter til store Indgreb i Privatlivet og den personlige Frihed, sættes altid i Bevægelse overfor Kolera, Pest, Kopper, Blodgang og lignende farlige Sygdomme samt overfor tyfoid (gastrisk) Feber, Difteri, Skarlagensfeber, epidemisk Hjerne- og Rygmarvsbetændelse), naar disse optræde epidemisk eller mere spredt, men ondartede. Offentlig Bekendtgørelse udstedes da af Oversundhedskommissionen, og alle af de anvendte Foranstaltninger flydende Udgifter og Erstatninger til private bæres af Staten og Amterne i Forening. Ogsaa spredte Tilfælde af de 4 sidstnævnte Sygdomme kunne næsten overalt i Danmark indlægges paa Sygehus til vederlagsfri Behandling, ligesom ogsaa Desinfektionen efter disse Tilfælde i Reglen besørges paa offentlig Bekostning. Takket være disse Foranstaltninger (Lov af $\frac{20}{4}$ 1888, erstattet af en tilsvarende, men udvidet Lov af $\frac{30}{3}$ 1892, atter erstattet af Lov af $\frac{31}{3}$ 1900), af hvilke navnlig den hurtige Indlæggelse paa Sygehus har Betydning, lykkes det at kvæle mange Epidemier i Fødslen, at begrænse og hurtigt udslukke de fleste andre. Disse Foranstaltninger medføre aarligt en Udgift af flere Mill. Kr. (for Finansaaret 1900—1901 er Statens Tilskud anslaaet til c. 600 000 Kr.), men alle have Forstaaelsen af, at disse Penge ere vel anvendte.

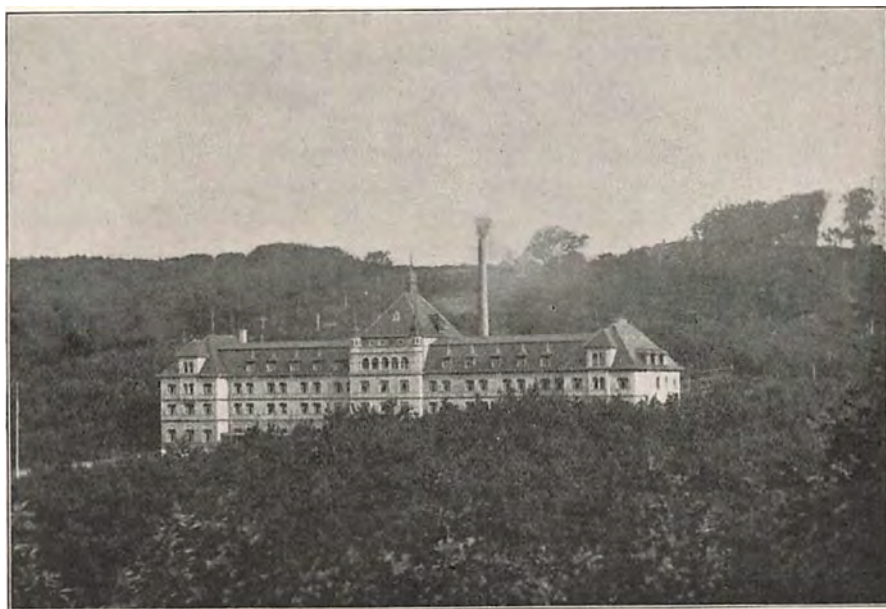
Som speciel Foranstaltning til Bekæmpelse af Difteri man nævnes det S. 324 omtalte Institut for Tilvirkning af antidifteritisk Serum, der oprettedes i 1894 og ved Lov af 1900 vil faa betydelig Udvidelse.

Imod den farlige Barselfeber er truffet forskellige Bestemmelser: Obligatorisk Anmeldelser fra Lægernes og Jordemødrenes Side, Desinfektion af vedkommende Jordemoders Instrumenter eller Person, eventuelt hendes Suspension fra Bestillingen i nogen Tid mod Erstatning. Mange Steder have Jordemødrene Ret til at rekvirere Karbolsyre paa Amtets Bekostning til fattige (men ikke under offentlig Forsørgelse værende) Barselkoner. I København og enkelte andre Steder gives tilige vederlagsfrit forskellige Forbindingssager til saadanne.

Udbredelsen af de veneriske Sygdomme søges hæmmet ved den Foranstaltning, at enhver, lidende af saadan Sygdom, kan forlange fri Lægebehandling, eventuelt Hospitalsbehandling, uden at denne Hjælp betragtes som Fattighjælp. Denne humane Foranstaltning har bestaaet siden 1788 og er bibeholdt i Lov af $10/4$ 1874, der tilligemed nogle mindre omfattende Love af senere Datum (en Lov af 1901 paabyder Nedlæggelsen af alle »offentlige Huse«) indeholder Reglerne for den offentlige Prostitution, der kommer under Omtale senere. En offentlig, kontrolleret Prostitution, der tidligere fandtes i Hovedstaden og flere større Provinsbyer, findes nu kun i København, men tillige findes her samt i enkelte Provinsbyer en hemmelig, ukontrolleret Prostitution, som vedkommende Politimestre søge at bekæmpe i Henhold til de i alm. borgerlig Straffelov af $10/2$ 1866 givne Bestemmelser. I de øvrige Byer og navnlig paa Landet optræde de veneriske Sygdomme sjældent. Lægerne ere forpligtede til ugentlig at anmelde de Tilfælde af venerisk Sygdom (dog uden Angivelse af Navn og Bopæl), som indtræffe i deres Praksis.

Kampen mod Tuberkulosen er hos os som i andre Lande først begyndt i Aarhundredets 2 sidste Tiaar. Forskellige virksomme Foranstaltninger mod Kvægtuberkulosens Udbredelse udføres af det veterinære Sundhedspoliti navnlig i Kraft af nogle Love fra 1898. Ogsaa den i mange Byer i Henhold til Sundhedsvedtægterne etablerede mer eller mindre omfattende Kontrol med Handelen med Mælk og Kød er af stor Betydning for Kampen mod denne Sygdom. Ved Lov af $11/5$ 1897 blev der gjort Forsøg paa gennem Lægernes Anmeldelser at tilvejebringe en Tuberkulosestatistik for hele Landet, men Forsøget blev opgivet efter faa Aars Forløb. Kendskabet til Sygdommens Optraeden i Landbefolkningen, dette uundværlige Grundlag for alle forebyggende Foranstaltninger, kan først tilvejebringes, naar Lægeligsyn indføres ved Lov overalt paa Landet. Den omtalte Lov af 1897 er ophævet og erstattet ved Bestemmelser i den reviderede Epidemilov af 1900, efter

hvilken Desinfektion efter Dødsfald af Tuberkulose kan udføres paa offentlig Bekostning. Lægestandens Bestræbelser for at udbrede Kundskab om Sygdommens Natur og Forebyggelse ved Udgivelsen af et Folkeskrift og Ophængning af Plakater er omtalt i de indledende Be-

279. Sanatoriet ved Vejle.

mærkninger. Fra denne Stand er ogsaa udgaaet den Bevægelse, der har ført til Bygningen af Tuberkulosesanatoriet ved Vejle, der er opført med Bidrag fra Staten for en Sum af c. 700 000 Kr., indeholder c. 100 Senge, men i det væsentlige kun er beregnet paa bedre-stillede.

Københavns Kommune har ved Roskilde Fjord opført et Sanatorium med 100 Senge, som kan tages i Brug i 1901. Andre Folkesanatorier findes ikke i Danmark, som paa dette Punkt er stærkt distanceret af Lande som Sveits og Tydskland, men den ved dette Værks Afslutning af »Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse« rejste mægtige Bevægelse lader haabe, at vort Land i det nye Aarhundrede vil indhente det forsømte.

SØREN HANSEN.

Om Alkoholismens store Udbredelse i Danmark, Forbruget af stærke Drikke og deres Indflydelse i sanitær og moralsk Henseende er der S. 38 of. givet en Del statistiske Oplysninger, hvortil henvises. Medens

i det 19de Aarhundredes første Halvdel Alkohol konsumeredes af Befolkningens brede Lag som Brændevin, i Reglen af meget slet Kvalitet, er i de 3 sidste Tiaar Nydelsen af dette trængt noget tilbage ved det stedse stigende Forbrug af bayersk Øl. Foranstaltninger mod Misbrug af Alkohol fra Lovgivningsmagtens Side ere ikke talrige eller indgribende og indskrænke sig i Aarhundredets første Halvdel til den S. 40 omtalte Kamp mod Smugbrænderierne, senere til Lov ²³/₅ 1883, der giver Kommunerne Ret til at bestemme Antallet af »Udskænkingssteder«, og Lov af ¹/₄ 1891 og ¹¹/₅ 1897 om Skat paa bayersk Øl, hvorved Prisen paa ¹/₄ Liter Øl i Detailsalg er steget fra 8 Øre til 10—11 Øre, Statskassens Indtægter stegne med c. 6 Mill. Kr. (1900), men Stigningen i Forbruget ikke formindsket i nævneværdig Grad. Staten beskatter endvidere Fabrikationen i Brændevinsbrænderierne og indvinder derved aarligt c. 3 Mill. Kr. En særlig Skat paa Brændevin staar ved det 19de Aarhundredes Slutning paa Dagsordenen, men er desværre bleven et Stridsæble mellem de politiske Partier.

Lovgivningsmagten tager med meget mild Haand paa Drankere; der findes saa godt som ingen Tvangsforanstaltninger mod disse, med mindre de foraarsage Gadeoptøjer eller — naar de ere velhavende — forøde deres Formue, i hvilket Tilfælde de kunne gøres umyndige. Forbrydelser begaaede i Fuldskab straffes enten ikke eller belægges med mildere Straf. Den omtalte Lov af 1883 har bidraget meget til at indskrænke Antallet af Beværtningssteder. I de fleste Politireglementer i Byerne findes Bestemmelser om Udskænkingsstedernes Lukketid, om Straf for Udskænkning til berusede og til Børn og unge Mennesker under en vis Alder.

Det er ret naturligt, at de lovgivende Faktorer i et oplyst Land nære en vis Ulyst til at forsøge med Tvangsforanstaltninger at vænne Folket af med dets Skødesynd; Folkets Selverkendelse og Medvirken har her aabenbart større Værd end alle Tvangsforanstaltninger fra oven. Det maa derfor betragtes som et glædeligt Vidnesbyrd om vort Folks høje Kulturtrin, at saa stor og saa stærk en voksende Del af Befolkningen med Iver tager Del i den Kamp mod Alkoholismen, som navnlig i Aarhundredets 2 sidste Tiaar føres af Maadeholds- og Afholdsforeningerne. Der findes nu talrige saadanne: de største ere: »Danmarks Afholdsforening«, »Good Templarordenen«, »Afholds-samfundet«, »Independant Orders of Good Templars«. Antallet af Medlemmer i samtlige Foreninger, der i 1890 ansloges til c. 50 000, var i 1900 steget til c. 100 000, og da hele Danmarks Befolkning tæller c. 1 600 000 Individuer over 15 Aar, er det altsaa en meget stor Del af Nationen (vistnok henved 10 % af alle voksne), som deltager i eller interesserer sig for Kampen mod Alkoholismen. Foreningerne virke bl. a. ved Udgivelsen af Medlemsblade (det mest virksomme er

»Agitatoren«). De støttes af Staten med c. 12 000 Kr. aarligt og mange Kommuner yde aarlige Bidrag til de lokale Foreninger. En Frugt af disses Virksomhed er bl. a. Udgivelsen af talrige Skrifter samt Indretningen af »Afholdshjem« (Gæstgiverier, hvor Udskænkning af berusende Drikke ikke finder Sted) rundt om i Byerne i stadigt stigende Antal. Der fandtes i Aar 1900 4 smaa Redningshjem for Alkoholister: »Enkrateja« ved København og »Godthaab« i Jylland, hvilke støttes af Staten med 6000 Kr. aarligt, samt »Solhjem« ved København og »Stormly« ved Odense — alle oprettede siden 1896. Foreningernes Virksomhed har rimeligvis ogsaa medført, at Bryggeriernes Produktion af skattepligtigt Øl i de sidste Aar af Aarhundredet har været i Aftagen, medens Produktionen af det skattefrie Øl (ø: Øl, hvis Alkoholindhold er under $2\frac{1}{2}$ %) samtidig er steget.

J. CARLSEN.

3. FORANSTALTNINGER TIL FOREBYGGELSE AF ULYKKES- TILFÆLDE OG OMSORG FOR FORULYKKEDE.

Som en Arv fra svundne Tider, da Regenten, Landsfaderen, følte Forpligtelsen til ved enhver Lejlighed at værne om sine Undersaatter og skærme dem mod Ulykker, lever endnu ved Aarhundredets Slutning i den almindelige borgerlige Lovgivning og de lokale Politireglements en Tendens til ved Forbud og Paabud om Sikkerhedsforanstaltninger at etablere et Formynderskab over for voksne Mennesker i saadanne Tilfælde, hvor Udviklingen af Selvstændigheds- og Ansvarsfølelsen var bedre tjent med en anden Fremgangsmaade; eksempelvis kan henpeges paa Led og Ledvogtere ved Jernbanecoverkørsler paa de indtil de allersidste Aar anlagte Baner.

En Tendens af anden Oprindelse er den, der gør sig gældende i de sidste Tiaars Arbejderlovgivning. Lov af $2\frac{3}{5}$ 1873 om Børn og unge Menneskers Arbejde i Fabrikker samt det offentlige Tilsyn med disse, indeholdende en Del almindelige Bestemmelser om Beskyttelse af Arbejdernes Sundhed, Liv og Lemmer. Af langt større Vigtighed er Lov af $1\frac{2}{4}$ 1889 om Forebyggelse af Ulykkestilfælde ved Brug af Maskiner, der for Staten medfører en aarlig Udgift af c. 60 000 Kr. til Fabrikstilsynet. Af mindre Vigtighed i forebyggende, men af stor Vigtighed i anden Retning er den i 1899 i Kraft traadte Lov om Arbejdernes Forsikring mod Følger af Ulykkestilfælde i visse Virksomheder.

En almindelig Lov om Gift findes ikke hos os, skønt Forslag til en saadan gentagne Gange har været fremlagt i Rigsdagen. Der findes en Del Bestemmelser om Udlevering fra Apotekerne af Medicin indeholdende Gift, om Forskel mellem Glas til Medicin til indvendig eller udvendig Brug, om Udlevering af Arseniksyrling, blandet med Kønrog,

bestemt til Rottegift, om Udlevering af Arsenik til Kreaturvadsk og en Del andre Bestemmelser, sigtende til at forhindre Ulykkestilfælde ved Gifte. Ved Lov af $14/2$ 1874 forbødes Fabrikation og Indførsel af Tændstikker, hvis Sats indeholder hvidt Fosfor.

Ved Dødsfald efter Ulykkestilfælde (i Praksis dog kun saadanne, som indtræde umiddelbart eller kort Tid efter Ulykkestilfældet) forlanger Lov af $4/6$ 1875 medicolegalt Ligsyn foretaget af Politimesteren og en Læge. I 1899 indtraf 659 saadanne Dødsfald her i Landet.

Den almindelige borgerlige Straffelov fastsætter Straf (Bøder eller Fængsel) for Undladelse af at komme den, der er stedt i Livsfare, til Hjælp. Samme Straf rammer den, der undlader at sørge for Redningsmidler til hængte, druknede eller paa anden Maade tilsyneladende omkomne.

Med Hensyn til Ulykkestilfælde ved Ildebrand kan anføres, at Indretningen af Brandvæsenet i Hovedstaden staar i Højde med, hvad der findes i de fleste europæiske Hovedstæder; paa Landet og i de fleste Provinsbyer staar Brandvæsenet derimod langt tilbage (se S. 637 o. f.). Lynilden er Aarsag til mange Ildebrande og Ulykkestilfælde paa Landet. Det synes paafaldende, at Anbringelsen af Lynafledere kun sjældent finder Sted paa Landbygninger.

Omsorg for forulykkede i København ledes af »Foreningen for Lægevagstationer«, en privat Forening, stiftet 1889, faar Bidrag fra Kommunen. Foreningen disponerer over 19 Læger, som staa til Tjeneste med Lægehjælp om Natten, samt Ambulancevogne, der ere stationerede paa Brandstationen og ved Politistationerne, og efter Rekvisition eventuelt pr. Telefon fremføres af Brandmændene; alle Hospitaler modtage tilskadekomne. Foreningen har endvidere oprettet en Forbindingsstation og et Redningskorps af 12 Læger, som af Politiet kunne tilkaldes ved Masseulykker. Samaritankursus indførtes i 1886 af Selskabet »det røde Kors«.

Omsorgen for forulykkede var i Aarhundredets Begyndelse ikke stor; her som andetsteds maatte man kæmpe med Befolkningens Fordomme (Ulyst til at røre ved Lig). »Selskabet til Druknedes Redning« blev oprettet 1796 og bestod til 1874, da dets Materiel og Virksomhed blev overtaget af det københavnske Politi.

Ogsaa Redningsvæsenet ved Kysterne kendtes i hele Aarhundredets første Halvdel saa godt som ikke. Til Gengæld er den Virksomhed, som er udfoldet her i Landet paa dette Omraade i sidste Halvdel af Aarhundredet, saa stor og har naaet et saadant Omfang, at Danmark maa siges at være et af de Lande, som gøre mest for de skibbrudnes Redning. Redningsvæsenet overtoges af Staten i 1850 (organis. 1852). Der fandtes $31/3$ 1900 i Jylland med tilhørende Øer 59 Redningsstationer med 50 Baade, 47 Opsynsmænd og 553 Betjeningsmænd samt paa

Af disse reddedes

ved Redningsvæsenet	6 762
- privat Hjælp fra Land	4 281
- Selvhjælp	12 553
	<hr/>
i alt . .	23 596

medens der omkom 1144 Personer.

33 Personer af Redningsmandskabet have i de 50 Aar tilsat Livet under Udøvelsen af deres Kald.

Staten skønnes at have i dette Tidsrum anvendt 3 700 000 Kr. paa Redningsvæsenet. 19⁰⁰/₀₁ er budgetteret en Udgift hertil af 234 000 Kr. En Understøttelseskasse for Personalet, til hvilken Staten aarligt tilskyder 5000 Kr., oprettedes 1892; den ejer flere Legater.

(Væsentligst efter Oplysninger fra H. P. Ørum og A. Andersen.)

J. CARLSEN.

4. CIVILE SYGEHUSE OG LIGNENDE ANSTALTER TIL SYGES BEHANDLING

(ang. *Sindssygehospitaller og Fødselsstiftelsen se under, II*).

Civile Hospitaler. Ved Aarhundredets Begyndelse fandtes i Kbhvn. 2 Hospitaler, uden for Kbhvn. 12, hvoraf 1 paa Landet. Næsten alle Provinssygehusene vare knyttede til Fattiggaarde, vare i en højst tarvelig Forfatning og benyttedes kun af den allerfattigste Del af Befolkningen. Endnu i 1850 var der kun tilkommet 14 Hospitaler, alle i Provinserne, og Befolkningens ringe Tillid til Hospitalsbehandlingen, dens store Ulyst til at lade sig indlægge paa Hospital holdt sig omtrent uforandret gennem hele første Halvdel af Aarhundredet; men lidt efter lidt forandrede Forholdene; nye velindrettede Sygehuse opførtes, de ældre udvides og omdannes, en Stab af dygtige Kirurger, uddannede paa Hovedstadens Hospitaler, søge til Provinssygehusene, en Mængde Epidemisygehuse opføres og gøre iøjnefaldende Nytte, Folkestemningen vender sig, og ved Aarh.s Udgang staa Provinssygehusene de fleste Steder højt i Befolkningens Tillid, saaledes at Befolkningen mange Steder selv kræver sin Ret til Indlæggelse. Udviklingen har haft særlig Fart i de 3 sidste Decennier af Aarh. Uden for Hovedstaden fandtes i 1880 81 Sygehuse med 1834 Senge, 1890 112 S. med c. 2900 Senge og i 1899 c. 130 S. med c. 4700 Senge; paa Landet fandtes i 1899 31 Sygehuse mod 1 i 1801.

I alt raadede Landet i 1899 over c. 7100 Sygesenge $\approx$ 1 for hver 340 Indb. (Hovedstaden 1 for hver 234 Indb., Øerne uden for Kbhvn. 1 for hver 400 Indb., Jylland 1 for hver 450 Indb.); kun 5 Byer mangle Sygehus (se Medicinalkortet).

Til Belysning af Virksomheden paa samtlige Sygehuse fremsættes følgende Tal: I 1898 indkom c. 46 000 Patienter og indtraf c. 4000 Dødsfald; c. 3200 behandlede for Legemsbeskadigelser, c. 1100 for Sindssygdom, 1046 for Syfilis, 1451 for tyfoid Feber, 818 for Delirium tremens, 2470 for Fnat.

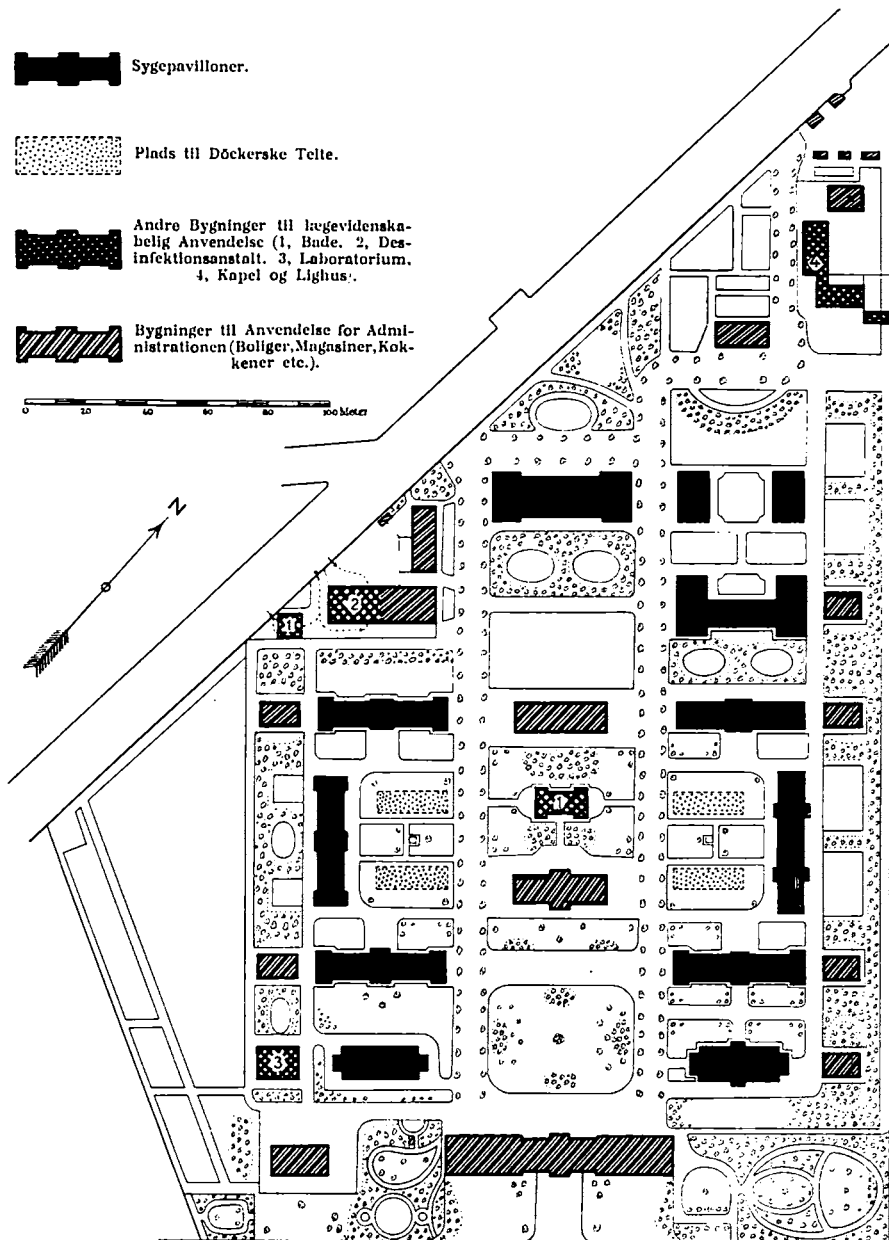
Hovedstaden med Nabokommuner raadede i 1899 over 14 Sygehuse med c. 2700 Senge til c. 460 000 Indb., men Kravet om Hospitalsindlæggelse er ikke tilfredsstillet og i stadig Stigen, og Planer om Bygning af nye Sygehuse staa paa Dagsordenen. Hovedstadens største Hospitaler ere Kommunehospitalet med 963 Senge, Frederiks Hospital (tilhørende Staten) med 358 Senge og Fattigvæsenets Hospital, St. Johannesstiftelsens Sygehus, med 320 Senge. København ejer desuden 2 Hospitaler for epidemiske Sygd., 1 Børnehospital, 1 Hospital for prostituerede Kvinder (Vestre Hospital). Af samtlige 5978 Dødsfald i Hovedstaden i 1897 indtraf c. 1700 α : over Fjerdelen paa Hospitaler, et Udtryk for det store Omfang, i hvilket Hovedstadens Befolkning tyr til Sygehusene.

Med Undtagelse af 1 stort københavnsk Hospital (Statens), 4 større (Diakonissestiftelsens H., St. Josephs H. i København og i Fredericia, Kysthospitalet paa Refsnæs) og nogle faa smaa Hosp. opførte af private, ere samtlige Hospitaler opførte af Kommunerne eller Amtene. Hver Sygedag paafører i Gennemsnit Provinssygehusene en Udgift af c. 2 Kr. 40 Øre pr. Patient. Landets samlede aarlige Udgifter til civile Sygehuse kan anslaaes til c. 4 Mill. Kr.

Af de 7100 Senge, som stod til Disposition i 1899, vare c. 2200 bestemte til smitsomme Sygdomme og fandtes enten i særlige Hosp. eller i selvstændige Bygninger i Nærheden af Hospitaler, bestemte til alm. Brug, og under samme Administration som disse, eller i selve de alm. Hospitaler som en fra den øvrige Del adskilt Afdeling. Patienter med visse alvorlige Infektionssygdomme (se foran) behandles i Reglen vederlagsfrit paa disse Hospitaler. Omstaaende bringe vi et Grundrids af det ene af Hovedstadens Epidemihospitaler (»Blegdamshospitalet«), der blev anlagt i 1879, senere er bleven meget udvidet og paa Grund af sin fortrinlige Indretning er bekendt i Udlandet i sagkyndiges Kredse.

Endvidere have de under Fattigvæsenet hørende Individuer samt Patienter, lidende af veneriske Sygdomme, vederlagsfrit Behandling. Frederiks Hospital i København ejer en Legatformue paa c. 620 000 Kr. og for Renterne af denne samt for et Statstilskud paa 70 000 Kr. blev i Aaret 18⁹⁸/₉₉ c. 1700 Pat. behandlede vederlagsfrit. Sygekasserne, der i stort Omfang benytte Sygehusene, have Moderation i Betalingen for deres Medlemmer. Betalingen for Patienter paa Sygehusene er i øvrigt i Reglen 1—2 Kr. daglig.

I Aarhundredets sidste Tiaar er der navnlig i Hovedstaden, men

281. Blegdamshospitalet i København (1900).

dog ogsaa i næsten alle store og i flere mindre Provinsbyer indrettet private Klinikker dels for specielle Sygdomme, dels for medicinske eller kirurgiske Sygdomme i Almindelighed, beregnede paa Patienter,

der kunne betale fra 3—5 Kr. daglig og ikke ønske at benytte de større Hospitaler. Antallet af disse Privatklinikker stiger Aar for Aar. Ved Aarhundredets Udgang fandtes i Stor-København et betydeligt Antal, i Provinserne c. 20, hvoraf dog ingen med over 12 Senge.

Af større Sanatorier og lignende Anstalter fandtes i 1899 følgende, foruden det foran omtalte Tuberkulosesanatorium ved Vejle, Sanatoriet ved Hornbæk (Dr. Rejersen), 2 af Adventisterne anlagte Sanatorier (1 i Skodsborg med 50 Senge, 1 ved Frederikshavn med 40 Senge), Vandkuranstalten i Silkeborg (anlagt 1883, 100 Senge), Badesanatoriet i Silkeborg (oprindeligen Kneippkuranstalt) og Kuranstalten ved Sæby (Jernkilde). Om Finsens Lysinstitut er berettet S. 347.

Af Sanatorier for kirtelsvage Børn fandtes 1899 foruden Kysthospitalet paa Refsnæs (anlagt 1875, har 157 Senge og en Legatformue paa 277 000 Kr.), de af Foreningen »Børnesanatorierne for København og Omegn« opførte 2 Sanatorier til c. 100 Børn i Hellebæk, Sanatoriet for skrofuløse Børn i Klakring ved Vejle (52 Pladser), Sanatoriet ved Juelsminde (under Opførelse), Fru Hejses Sanatorium ved Snekkersten (20 Pladser), og Frk. Schneiders Sommersanatorium ved Gilleleje. En Forening i Aarhus virker paa den Maade, at i Sommermaanederne c. 80 Børn daglig optages fra Stationerne paa Routen Aarhus—Hou, faa Søbad i Kattegat, et Maaltid Mad og sendes tilbage; 10 af de svageste Børn have fast Ophold ved Stranden; desuden ejer Foreningen ved Odder et Sanatorium til 20 Børn. Københavns Kommune udsender aarligt c. 70 kirtelsvage Børn til et flere Maaneder varende Ophold ved Kysten paa Bornholm. I 1899 er oprettet et Legat paa 25 000 Kr. til Behandling af skrofuløse Børn i Ringkøbing Amt. Aarligt udsendes ved privat Godgørenhed c. 13—14 000 københavnske Almuesbørn til Ferieophold paa Landet.

Af Rekonvalescenthjem findes følgende: R. ved Arresødal, R. ved Jyderup, Hegelsminde ved Fredensborg, Søvang ved Helsingør og Marthabo ved Frederiksberg. Paa Fyen findes et Rekonvalescenthjem ved Hjallesø pr. Odense. Næsten alle de her nævnte Sanatorier og Rekonvalescenthjem skyldes den private Godgørenheds Virksomhed i de sidste 2—3 Tiaar. Foreningen til Trængendes Landophold i København (stiftet 1890) hjælper aarligt c. 130 ubemidlede med Rejseunderstøttelser til Landophold i Sommertiden.

Poliklinikker. I Hovedstaden gives paa de 2 største Hospitaler, paa Børnehospitalet og Fødselsstiftelsen vederlagsfri Lægehjælp til trængende, som da paa Apotekerne erholde Medicin til nedsat Betaling. I et af Byens største Fattigkvarterer opretholder en godgørende Forening en lignende »Poliklinik« (»Marthahjemmet«). Den største Insti-

tution af denne Art er »Polikliniken i København for Ubemidlede«, der oprettedes i 1884 ved privat Godgørenhed, i 1898 besøgt af 12—13 000 Patienter, som behandlede af 28 Læger. Udgiften var i nævnte Aar c. 35 000 Kr., c. 2500 Kr. af Indtægten skyldtes Legater. Lignende Institutioner findes i enkelte af de større Provinsbyer.

Angaaende den Lægehjælp, som ydes sindssyge, vanføre og andre legemligt eller aandeligt abnorme Individuer henvises til Afsnit II.

(For Sanatoriets og Poliklinikkens Vedkommende efter Oplysninger fra S. Engelsted.)

J. CARLSEN.

5. BYGGEFORHOLD, OFFENTLIG RENLIGHED, DRIKKEVANDSFORSYNING OG TILSYN MED NÆRINGSMIDLER.

Som anført i den indledende Oversigt er det i det væsentlige kun Aarhundredets sidste Halvdel, som har oplevet Fremskridt i ovenstaaende vigtige Afsnit af den offentlige Hygieine. Disse Fremskridt skyldes alle Kommunernes eget Initiativ ved Indførelsen af Sundhedsvedtægter og Bygningsvedtægter (-reglementer). Disse sidste findes i alle Byer og indføres efterhaanden alle Steder paa Landet, hvor Bebyggelsen antager en bymæssig Karakter — ganske vist ikke altid saa tidligt, som det kunde ønskes. Efter Cordt Trap og V. Koch gives følgende Oplysninger om Byggeforholdene.

Bebyggelsen i Hovedstaden har i høj Grad været paavirket af de store Ildbrande 1728 og 1795, Bombardementet 1807 og Sløjfningen af Voldene 1867—72, saaledes at Byen efterhaanden har faaet et moderne Udseende og nu kun frembyder faa af de usunde og overbefolkede Kvarterer, som ere velkendte fra andre europæiske Storstæder. I 1895 havde dog endnu Halvdelen af Københavns Huse 5 eller 6 Etagers og der fandtes fler end 100 Bygninger med 50 Lejligheder og derover. Til Gengæld er Kælderlejlighedernes Antal ringe og har været i Aftagen i de sidste Tiaar. (1880 boede 4,9% af Befolkningen i Kældere, 1895 3,8%).

Nedenstaaende Tabel giver en Del Oplysninger om de Forandringer i Beboelsesforholdene i København, som have fundet Sted i 1880—95.

	1880		1895	
	Antal	%	Antal	%
Lejligheder med 1 Værelse	8 323	16,8	10 887	13,3
— - 2 Værelser	16 314	32,9	32 976	40,2
— - 3 eller 4 Værelser	15 524	31,3	25 142	30,6
— - 5 Vær. og derover	9 455	19,0	13 054	15,9
I alt . .	49 616	100,0	82 059	100,0

I 1895 fandtes der ingen Køkken i 2851 af 10 887 Lejligheder med 1 Værelse. En toværelses Lejlighed udgjorde den langt overvejende Type for Arbejderklassens Boliger. Etværelses Lejligheder, som i Kø-

benhavn i 1895 fandtes i 13,3 % af samtlige Lejligheder, fandtes i Christiania i 37,1 %, i Berlin i 44 %, i Stockholm i 49,5 % af samtlige Lejligheder. Et trist Fænomen, som synes uadskillelig forbunden med Udviklingen af Storbyer, nemlig Overbefolkningen af de smaa Lejligheder, findes ogsaa i København: I 1895 var der ikke mindre end 1800 Etværelses Lejligheder, som havde 4 Beboere eller derover; af Toværelses Lejlighederne havde 1244 mindst 8 Beboere. Dertil kommer, at Fremleje til logerende hyppig finder Sted; i 3146 Toværelses Lejligheder og 274 Etværelses Lejligheder fandtes i 1895 logerende foruden Lejerne. Antallet af Villaer 3: Huse bestemte til en enkelt eller faa Familier og i Regelen forbundne med Haver, Luksuslejligheder, som ved Aarhundredets Begyndelse kun faa Velhavere havde Raad til at holde, er i Aarhundredets 3—4 sidste Tiaar steget ganske overordentligt. I det sidste Tiaar skabes der ogsaa for de lavere Lag af Middelstanden og de bedst stillede Arbejdere talrige Boliger efter Villasystemet i Byens Udkanter eller i dens Nabokommuner — som oftest Resultater af kooperativ Virksomhed (Byggeforeninger).

Hovedstadens Kloaksystem, der skriver sig fra 1858, har i lange Tider ikke været tidssvarende, idet største Delen af Kloakvandet udtømmes i Havnen og Kanalerne og Vandklosetter kun forefandtes i ringe Antal, men ved Aarhundredets Udgang arbejdes paa et nyt System, hvorefter Kloakvandet ved Hjælp af 3 Pumpestationer i en mægtig lukket Ledning føres ud over Øen Amager til dybt Vand i Øresund; Gennemførelsen af dette System, der lidt efter lidt vil fremkalde Indretningen af Vandklosetter overalt i Byen, betegner et meget stort sanitært Fremskridt. Bortførelsen af Dag- og Natrenovationen i Hovedstaden tilfredsstiller nogenlunde de hygieiniske og æstetiske Krav, men næppe de økonomiske. Vandingen og Renholdelsen af Gaderne lader en Del tilbage at ønske. Den meget ønskelige Indretning af underjordiske Klosetter og Toiletrum vil først det 20de Aarhundrede komme til at opleve.

I enkelte større Provinsbyer findes overbefolkede Kvarterer, der minde om Forholdene i København, men i det hele og store taget ere Beboelsesforholdene i Provinsbyerne langt bedre end i Hovedstaden, idet Lejlighederne i Regelen indeholde flere og rummeligere Værelser og hver Familie oftest har sit eget Hus med Have. Fra Regelen »hver Mand sit Hus med Have«, som ved Aarhundredets Begyndelse gjaldt for alle Provinsbyer, men som ved dets Slutning kun har Gyldighed for de mindste Provinsbyer — og her endda kun med Undtagelser, hvis Antal vokser Aar for Aar — op til Beboelsesforhold, som ligne Hovedstadens, er der en Række Trin, som repræsenteres af Provinsbyerne, ordnede gradvis efter deres Størrelse. Bindingsværksbygninger, som tidligere vare de almindeligste, afløses efterhaanden af grund-

murede Bygninger. Straatækte Huse med ubrolagte Gader, hvor Svin og Fjerkræ færdedes i landlig Fred, tilhøre en svunden Tid, som dog for en Del Provinsbyers Vedkommende strækker sig et godt Stykke ind i det 19de Aarhundrede. Ordningen af Kloakvæsenet i Provinsbyerne tilhører ligesom i København udelukkende Aarhundredets sidste Halvdel og da hovedsagelig de 2—3 sidste Tiaar. Af 74 danske Provinsbyer havde i 1890 kun 21 et fuldstændigt eller næsten fuldstændigt lukket Kloaksystem, i 1899 var Antallet vokset til 40; i 1890 fandtes et partielt Kloaksystem i 12, i 1899 i 22; i 1890 havde 41 alene aabne Rendestene, i 1899 kun 12. I 1899 havde kun 1 Provinsby (Nakskov) Vandklosetter, 44 havde Retirader med Tøndesystem, 29 Retirader med enten Tøndesystem eller Gruber; ingen dansk Provinsby havde i 1899 Grubesystem alene, medens man i 1850 næsten overalt kun kendte Gruber. I Byer med blandet System (Tønder og Gruber) forsvinde Gruberne Aar for Aar. I henimod Halvdelen af Provinsbyerne bortkøres — i Regelen paa Kommunens Bekostning — Nat- og Dagenovationen til Anvendelse uden for Byerne, i de andre Byer, de mindre, opsamles den i Møddinger, hvis Indhold anvendes i Haver og Marker.

Paa Landet er der i den egentlige Landbefolknings Byggemaade og Omsorg for Renlighed i Hus og Gaard i Aarhundredets sidste Halvdel foregaaet en betydelig Forandring til det bedre, en Frugt af den fremskridende Oplysning ogsaa paa Hygiejnens Omraade, hvorved Landbrugets Udvikling som tidligere berørt uden Tvivl har spillet en medvirkende Rolle. Medens Reglen tidligere var: Huse med lave mørke Stuer, liggende umiddelbart paa Jorden, en Mødding i et Jordhul, liggende midt i Gaarden eller tæt op ad Stuehuset, Jordbundens Gennemsvivning af Møddingevand, farligt Naboskab mellem Brønd og Mødding, ingen Retirader, oftest Husdyr (Ænder og Høns) som faste Beboere af Familiens Opholdssteder — er der lidt efter lidt foregaaet en hel Revolution, som har medført Afskaffelsen af de nævnte hygieiniske Mangler ved de fleste nye Gaarde og Huse, som ere opførte i Aarhundredets sidste 3 Tiaar. Den velsituerede Del af den agerdyrkende Klasse indretter nu omtrent overalt sine Boliger lige saa bekvemt og sundt som Mellemklassen i Provinsbyerne. En Uskik, som Bondestanden har i Arv fra Fortiden og har Vanskelighed ved at frigøre sig for, er Tilbøjeligheden til at samle Familien Dag og Nat i eet eller to af Lejlighedens i Regelen talrige Værelser, medens de andre staa ubenyttede som Stadsstue og Gæsteværelser.

Vi kunne ikke forlade Beboelsesforholdene uden at omtale i Kort-hed Hygieinen af Skolerne, disse Bygninger, hvor den opvoksende Ungdom tilbringer saa stor en Del af Dagen, og hvor ofte Centrene for Epidemier af Børnesygdomme maa søges. I lange Tider har Skolernes sanitære Indretning været lidet paaagtet i Danmark og

organiseret ved faa og utilstrækkelige Bestemmelser i Love af ^{29/7}1814 og ^{8/3}1856. For 25 Aar siden rejstes der imidlertid, væsentligst paa Foranledning af Lægen Axel Hertel, en Bevægelse mod en Reform af Skolehygieinen, hvilken dog først i 1900 har sat Spor i Lovgivningen, idet Lov ^{24/3}1900, den nye Skolelov, tilbyder Kommunerne Statsbidrag til Opførelsen af nye Skolelokaler, men gør Tilstaaelsen af dette Bidrag afhængig af, at de nye Skoler opføres med sanitære Krav for Øje efter Planer, hvis Indhold Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet nærmere har præciseret i et Cirkulære af ^{1/2}1900. Denne Ordning vil være af allerstørste Betydning for Hygieinen af alle de nye Skoler, som opføres i Fremtiden, men for øvrigt maa det siges til Kommunernes Ros, at disse, da navnlig Bykommunerne, siden Spørgsmaalet om Reform af Skolehygieinen kom paa Dagsordenen, af egen Drift have indrettet alle nye Skoler efter de sagkyndiges Raad og foretaget mange Restaurationer af de ældre Bygninger i sanitære Øjemed. De sidste Tiaar af Aarhundredet have ogsaa set Ansættelsen af Skolelæger i Hovedstaden og i adskillige Provinsbyer, hvis Antal forøges fra Aar til Aar, samt Indretningen i en Del Provinsbyer af Skolebade c : Etablissementer enten ved eller uden for Skolebygningen, hvor Skolebørnene 2—4 Gange om Maaneden vederlagsfrit erholde tempererede Douchebade (se endvidere under Artiklen Bade etc., hvor tillige den for Skolehygieinen vigtige Gymnastik omtales).

Drikkevandsforsyningen (efter H. A. Nielsen). Ved Aarhundredets Begyndelse havde af Byerne kun Hovedstaden og Helsingør Drikkevandsledninger, alle andre Steder i Landet benyttedes gravede Brønde, hvis Indretning i Regelen ikke sikrede mod Forurensning og navnlig ofte fandtes i farlig Nærhed af Møddinger.

En Forbedring af disse Forhold spores først i Aarhundredets sidste Halvdel og navnlig imod Aarhundredets Slutning, hvilket for Byernes Vedkommende frengaar af følgende Tabel,

Antal af Vandværker i danske Byer.

1850	1860	1870	1880	1890	1899
2	5	7	12	23	35

saaledes at nu c. Halvdelen af de danske Byer faa tilledt godt Drikkevand, i Regelen fra artesiske Brønde, naturlige Kilder eller Brønde gravede til dybt Grundvand; kun 4 faa filtreret Vand fra Aar. Det daglige Forbrug pr. Individ af Befolkningen varierer i de forskellige Provinsbyer mellem 35 og 200 Liter pr. Individ, er i Hovedstaden c. 80 Liter pr. Individ. Hovedstaden har et fortrinligt, filtreret Drikkevand fra artesiske Brønde, der føres til Byen i flere Mile lange

lukkede Ledninger. Uden for Byerne er i de senere Aar anlagt ikke faa Drikkevandsledninger, dels til større Landsbyer med bymæssig Karakter (4), dels til større offentlige Bygningskomplekser som Hospitaler, Stiftelser etc. (5), dels endelig til almindelige Landsbyer, det er 3 jyske Amter (Aalborg, Aarhus og Randers Amter), som ere gaaede i Spidsen for Udviklingen; der er her i Løbet af de sidste 10 Aar anlagt c. 60 smaa Vandværker, som i Regelen tage Vandet fra artesiske Brønde og drives ved Vindmotorer, supplerede med Damp- eller Petroleumsmotorer. Det er den livlige Udvikling af Mejeridriften, som har givet Stødet til dette Fremskridt. For øvrigt tages der nu langt større Hensyn til de hygieiniske Krav ved Anlægget af de almindelige Brønde, der ligesom andre Drikkevandsetablissementer staa under Tilsyn af Sundhedskommissionerne.

Tilsynet med Fødemidler har efter de af Søren Hansen givne Oplysninger først i de sidste 20—30 Aar faaet Betydning. Straffelov af 1866 fastsætter Straf for Forfalskning af Levnetsmidler, men først $\frac{3}{4}$ 1891 udkom en særlig Lov om Forfalskning af Levnetsmidler og om Undersøgelse af disse paa et Statslaboratorium; et saadant er imidlertid endnu ikke bleven opført og man hjælper sig med et privat Laboratorium; Bekostningerne herved afholdes af Staten (18^{90/91} 13000 Kr.). Forskellige Love til Bekæmpelse af Epizootier og Tuberkulose hos Husdyrene have vi tidligere omtalt. I øvrigt hviler Tilsynet med Levnetsmidler væsentligst paa Bestemmelser i Sundhedsvedtægterne og er derfor af meget forskellig Betydning i de forskellige Byer. I Hovedstaden og flere større Provinsbyer findes meget udførlige Bestemmelser angaaende Eftersyn af Bagerier og Tilsynet med Salg af Brød. Lignende Bestemmelser findes angaaende Mælkesalg, og den siden 1892 gældende, i 1899 udvidede Lov om Foranstaltninger mod smitsomme Sygdomme hjemler under visse Forhold energisk Indgriben i Handel med smittefarlig Mælk. Hensynet til den for Landet saa vigtige Eksport af Smør har medført en ret betryggende Organisation af de talrige Andelsmejerier. Et stort privat Selskab i København («Københavns Mælkeforsyning») har siden 1878 virket meget til Gavn for Hovedstaden ved at garantere Køberne ren, uforfalsket Mælk fra Køer, der staa under stadigt Dyrlægertilsyn; Selskabet har en efter danske Forhold stor Virksomhed, og dets Arbejdsmaade er flere Gange bleven taget til Mønster ved Oprettelsen af lignende Anstalter i andre europæiske Hovedstæder. I Hovedstaden (siden 1883) og c. 10 af Provinsbyerne findes offentlige Slagtehusse med Slagtetvang, i alle andre Provinsbyer findes mere eller mindre virksomt Tilsyn med det Kød, der falbydes paa Torve, men Forholdene her saavel som paa Landet lade meget tilbage at ønske. Reformen paa dette Omraade ere under Diskussion

paa Rigsdagen, men de forskellige Hensyn dels til de landøkonomiske Interesser (Kødeksporten) dels til Hygieinen gaa ikke altid jævnsides.

J. CARLSEN.

5. BADE, GYMNASIK OG SPORT.

Ved Aarhundredets Begyndelse stod Folket paa et meget lavt Standpunkt med Hensyn til Benyttelse af Bade; endog Brugen af Søbade fandt, trods den lette Adgang, Naturforholdene have skabt, kun Sted i ringe Omfang selv i de højere Klasser. Den fra England i 40'erne udgaaede Bevægelse for Oprettelsen af Folkebadeanstalter er først sent naaet Danmark. Her tages Sagen først op i Aarhundredets sidste Fjerdedel, navnlig paa Militærets og Skolernes Omraade. I 1899 faar (eller kan faa) hver Soldat sit ugentlige Renselsesbad, og i Hovedstaden og i mindst 11 Provinsbyer samt nogle Landkommuner faa Skolebørnene hver 2den eller hver 3dje Uge gratis Bad, det tempererede Brusbad, hvilket ogsaa i de senere Aar er indført i en Del offentlige Institutioner (Stiftelser, Fængsler etc.). Egentlige Folkebadeanstalter findes kun i København (siden 1865) og paa Frederiksberg (1899) og skyldes dels Privatpersoners Tilskud, dels Kommunernes Bidrag.

Badeanstalter til Søbade findes derimod nu i alle Landets Søkøbstæder; Hovedstaden ydede i 1899 c. 3500 Kr. til Driften af en gratis Badeanstalt for Mænd og sørger i Sommertiden for Søbade til Kommuneskolernes Elever. Angaaende Badeanstalter til kirtelsvage Børn er tidligere givet en Del Oplysninger. Ved velvillig Bistand fra Distriktslægerens Side har Redaktionen indhentet Oplysninger om Brugen af varme Bade uden for København i 1899: I en Del af de større Provinsbyer fandtes private Anstalter for varme Bade, men i 53 af Provinskøbstæderne er Befolkningen henvist til Badekamre paa Sygehuse eller ved Fabrikker. Paa Landet maatte man næsten overalt ty til Mejerierne eller Sygehusene for at faa varmt Bad. I de 3 største Provinsbyer faldt i nævnte Aar c. 1 Bad aarligt paa hvert Individ af Befolkningen, i de 7 næststørste var Tallet 0,6 og i de andre Købstæder og paa Landet langt lavere. I Hovedstaden blev i 1897 taget gennemsnitlig 2 Bade pr. Individ aarligt (i 1887 1,7). Danmark staar altsaa paa dette Omraade langt tilbage for andre Lande i Nordeuropa, men man vil dog gøre Uret ved at bedømme Folkets Renlighedssans alene efter Brugen af varme Bade. Det er utvivlsomt, at Brugen af Søbade, der unddrager sig statistisk Undersøgelse, er tiltaget betydeligt siden Aarhundredets Midte, saaledes at der langs Kysterne efterhaanden er opstaaet en Række Badeanstalter, der søges Aar for Aar i stigende Grad af den velsituerede Middelstand. Tilhøje-

ligheden til at »ligge paa Landet« og navnlig ved Kysten, er i Hovedstaden og de større Provinsbyer i glædelig Fremgang. Brugen af Styrtebade i Hjemmet er ret udbredt i Mellemstanden og det bør fremhæves, at i Hovedstaden og de større Provinsbyer vinder den Skik mere og mere Indgang at forsyne Lejligheder med 6 Værelser eller derover med Badeværelse.

(Væsentligst efter Oplysninger givne af Johan Kier.)

J. CARLSEN.

Gymnastik og Sport. I Aarhundredets sidste Tredjedel indtog Danmark en meget fremragende Plads blandt Europas Stater med Hensyn til Interessen for Gymnastik og dette Fags Optagelse blandt Skolefagene, hvilket væsentligst skyldtes den bekendte Gymnastiklærer Franz Nachteggalls Virksomhed (1777—1847). I 1839 var Faget indført i c. 2500 af Landets 2600 offentlige Skoler, og allerede 1831 indførtes det i de lærde Skoler; 1839 oprettedes en Normalskole for Kvindegymnastik. I den mellemste Tredjedel af Aarhundredet stod Interessen for Gymnastik i Stampe, men efter Krigen i 1864 blev Gymnastik et Led i Arbejdet for Folkets Genoprejsning: Skytteforeninger, der optage Gymnastik som sideordnet med Skydning, stiftes i stort Antal, der bygges flere Hundrede Øvelshuse rundt om i Landet; Højskolerne støtte Sagen, saaledes at her nu aarlig undervises c. 6000 unge Mænd og Kvinder i Gymnastik, medens Antallet af Gymnasiaster mellem de c. 35 000 Medlemmer af Skytteforeningerne er i stadig Stigen (i 1900 12000). Gymnastikforeninger ere dannede saavel i Hovedstaden som paa Landet, og blandt de Fag, i hvilke Lærere og Lærerinder kunne faa 1-aarige Fortsættelseskursus, findes siden 1898 Gymnastik. Ejendommeligt for Danmark er den store Udbredelse, Dyrkelsen af Gymnastik har blandt den agerdyrkende Stand.

Jævnside med den vaagnende Interesse for Gymnastik i Aarhundredets sidste Tredjedel er gaaet en stigende Interesse for al Slags Idræt. 1893 indførtes Kricketspil paa Hærens Gymnastikskole, og i næsten alle Provinsgarnisoner er der dannet Kriketklubber mellem Underofficererne; lignende Klubber ere dannede mellem Studenterne, Latinskoleeleverne og Haandværkerne, og der findes nu næppe nogen Købstad, hvor der ikke spilles Kriket. Ogsaa Fodbold har i de 2 sidste Tiaar faaet en endnu større Udbredelse. 1889 stiftedes »Dansk Boldspil-Union«, 1895 »Jydsk Bold-Union«, der i 1899 talte 22 Klubber med c. 1000 aktive og 500 passive Medlemmer. Fodboldsporten er i de sidste 10 Aar kommet i stor Anseelse; hvad Deltagerens Antal og Dygtighed angaar, staar Danmark paa Højde med Frankrig og langt over det øvrige Skandinavien og Tyskland, men under England, Amerika og Australien. I Modsætning til, hvad der finder

Sted i flere europæiske Lande, er det hos os ikke Adelen og Bourgeoisiet, men den intelligente Del af Arbejderstanden, som bærer denne Sport oppe. Rosporten drives ret udbredt, den første Roklub stiftedes i København 1866, der findes c. 30 Roklubber i Landet; i 1885 stiftedes »Dansk Forening for Rosport«. 1890 talte denne c. 800 aktive Roere og en Del kvindelige Rohold. 1891 stiftedes en københavnsk Forening med det Formaal at skaffe Legepladser med tilhørende Apparater til Børn af Almuen og virke for Indførelsen af ordnede Lege. 1896 opfordrede Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet indtrængende Skolerne til at indføre ordnede Lege og Boldspil som Led i Undervisningen; den nævnte Forening, der fik en Statsunderstøttelse af 5000 Kroner aarlig til dette Formaal, har oprettet Legekursus for Lærere og Lærerinder og uddelt en Mængde Redskaber til Skolerne, hvor nu (1899) Antallet af Børn, som ved Foreningens Hjælp dyrke ordnede Lege, er c. 7000. Paa Statens etaarige Kursus i Gymnastik gives der Eleverne ret omfattende Undervisning i Leg og Boldspil. Cyklekørslen er bleven uhyre almindelig i Danmark baade i By og paa Land, den er af de fleste Læger optaget som et Led i Behandlingen af visse Sygdomme.

I det hele taget maa det fremhæves, at det danske Folks store Flertal har Forstaaelsen af Betydningen af den sunde Sport, den der ikke avler Raahed; man forstaaer, at Dyrkningen af alskens Idræt skaber Mænd og Karakterer og holder den opvoksende Ungdom borte fra mange uheldige Forlystelser. Vi staa ganske vist langt bag Engländerne paa dette Omraade, men den vakte Bevægelse er jo af forholdsvis ny Datum, og den Fart, der er i den, lover godt for Fremtiden.

(Væsentligst efter Oplysninger givne af K. A. Knudsen.)

J. CARLSEN.

II. HUMANE FORANSTALTNINGER.

INDLEDENDE BEMÆRKNINGER.

Rent formelle Grunde have bevirket, at vi i Afsnit I have samlet alle de Foranstaltninger, der væsentligst ere udsprungne af Hensynet til det samfundsnyttige paa sanitær Baggrund, medens vi til dette Afsnit henvise de Emner, der væsentligst dreje sig om Udslag af de humane Krav over for abnorme, Børn og gamle Folk, fattige og andre, hvis Skæbne sætte de menneskekærlige Følelser i Bevægelse. Adskillelsen er kunstig, thi hist gør jo ogsaa Humanitetshensyn sig gældende, og her fremtræder det samfundsnyttige som en Frugt af det filantropiske; for visse Emner beror det derfor ogsaa paa et rent vilkaarligt Skøn, om de skulle henføres under det ene eller det andet Afsnit.

Humanitetsideernes Vækst i det 19de Aarhundrede har her i

Landet været saa levende, som man kunde vente det i en Befolkning med et saa blødt Hjerte og relativ stor Intelligens som den danske. Respekten for det fælles menneskelige, det, der gør os alle lige ved Fødslen og fører os sammen igen til Lighed for Døden, eller — om man vil — Broderskabsfølelsen, har affødt Gerninger og Foranstaltninger, der vel maa betragtes som vor Kulturs fineste Blomster. Nægtes kan det ikke, at vi kunde være naaede endnu videre frem paa dette Omraade, hvis forskellige Hjælpemidler vare komne til Anvendelse, som det vil blive det nye Aarhundredes Sag at fremføre. Man kunde paa Statsskolernes Program for den ældste Klasse have optaget, for at udvikle Samfundsfølelsen, ikke alene en Redegørelse for almindelige Borgerpligter med Grundtræk af Statsret, Straffelov og Familieret, men ogsaa Oplysning om Landets Kulturstandpunkt paa det filantropiske Omraade, de Opgaver, som her komme til at møde den vordende Borger. Man kunde noget mere end sket er have opmuntret til store og ædle Gerninger. Vi have »Medaillen for ædel Daad« (stiftet 1793) og »Medaillen for Druknedes Redning« (stillet 1812), vi have Legater (Kronprins Frederiks Fond og C. H. Stoltenbergs Legat), der særligt tage Sigte paa deres efterladte, der sætte Livet til for andre, men vi have intet Pantheon, ingen Begravelse paa Statens Bekostning, ingen offentlig Udmærkelse for Folkets Øjne. Vi have Fredlysning af vore Kirkegaarde med Straf for Krænkelser af Gravfreden, men vi kunde have genindført den smukke, forædlende Skik: at standse og blotte sit Hoved for det forbigaaende Ligtog — Respekten for Døden fremmer Respekten for Livet.

Humanitetsudviklingen i det svundne Aarhundrede er bleven næret fra 3 Kilder, de rene humane Anskuelser, til hvilke alle uden Hensyn til Trosbekendelse kunne slutte sig, de religiøse Samfund og de socialdemokratiske Ideer. Fra den første er udgaaet bl. a. Fængselselskaberne, Bevægelsen mod den lovbeskyttede Prostitution og delvis Kvindesagen. Disse Emner skulle her omtales i Korthed, men forinden bør der omhandles et Emne, som indirekte har stor Betydning for Humanitetsudviklingen, nemlig Dyrebeskyttelsen, saa vist som at Bestræbelserne for at aabne Menneskets Øjne for dets Pligter mod Dyrene, dets Hjerte for disses Lidelser, i høj Grad komme Broderskabsfølelsen mellem Menneskene til gode.

Af en større Afhandling om Dyrebeskyttelsen af Chr. Mortensen give vi følgende Uddrag:

Det danske Folk er af Naturen godhjertet, og Grusomhed mod Dyr er ikke almindelig, men gamle Fordomme, Tankeløshed, det brede Lags fortrykte Tilstand, der medførte saa mange Lidelser for Menneskene, at Dyrenes Lidelser ikke kunde vække Opmærksomhed — alt dette

bevirkede i Aarhundredets første Halvdel, at Dyrplageri var uhyre almindelig og kun vakte ringe Modsigelse. Et af Professor i Filosofi L. Smith (f. 1753 død 1794) 1791 udgivet Værk om Menneskets Pligter mod Dyrene vakte megen Opmærksomhed hos de dannede Læsere, men først i 1853 og 1854 findes der i Lovgivningen Antydninger af Forebyggelse af Dyrplageri. ^{21/1} 1857 fik Danmark — noget senere end Norge og flere andre Steder — en Dyrplagerilov, der i 1866 gik op i den alm. borgerlige Straffelov: Hvo, som gør sig skyldig i raa Mishandling eller anden grusom eller oprørende Mishandling af Dyr, navnlig Husdyr, straffes med Bøder indtil 4000 Kr. eller med simpelt Fængsel indtil 4 Maaneder.

I 1875 stiftedes »Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Danmark«, der virker paa mange forskellige Maader, ejer en egen Bygning, Legater til Beløb af c. 50 000 Kr. (hvortil om nogle Aar kommer andre til Beløb af 60—70 000 Kr.), siden 1880 har udgivet Maanedsskriftet »Dyrevennen« og tæller c. 2000 Medlemmer. Foreningen har sat sine Mærker i Jagtloven, i Lov om Hundehold samt Lov af ^{31/3} 1891 om Vivisection. Sjælen i denne Forenings omfattende Virksomhed er J. Christopher Lembche (født 1833), der sammen med sin Hustru (f. 1826 død 1899) har bragt betydelige Ofre af Arbejde og Penge for Dyrebeskyttelsessagen. Som Aflæggere af denne Forening kan anføres følgende Foreninger: »Hestevennernes Fond«, stiftet 1885, 33 Medlemmer, Formue 3000 Kr. — »Dansk Kvindeforening til Dyrenes Beskyttelse«, stiftet 1876, 500 Medlemmer. — »De Unges Forbund til Dyrenes Beskyttelse«, stiftet 1897, har 5000 Skolebørn som Medlemmer. — »Svalen«, stiftet 1897, 1400 Medlemmer, 1898 Medstifter af den internationale Liga til Bekæmpelse af Fuglemassemord. — »Foreningen til Værn for værge- og herreløse Dyr«, stiftet 1898, 170 Medlemmer. Af Tidsskrifter udkommer foruden det ovenfor nævnte »Dyrevennen« siden 1897 »Dyrevennens Ungdomsblad«. Dyrebeskyttelsen har fundet Talsmænd i flere bekendte Digtere, Filosofer og Naturforskere i Aarhundredets sidste Fjerdedel og støttes stærkt af mange Dyrleger. Med Hensyn til Husdyrenes Røgt og Pleje er der sket store Fremskridt; ogsaa i Dyrenes Behandling under Slagtingen er der sket Forandring til det bedre, men overfor Morskabsjagten og Væddeløbssporten have Dyrevennerne endnu intet kunnet udrette. Politiet i København vaager omhyggeligt over Dyrplageri; der er i 1895—99 taget i Gennemsnit c. 1000 Rapporter aarligt over Tilfælde af denne Art.

I Behandlingen af Forbrydere er der i Aarhundredets Løb sket store humane Fremskridt, det sidste og vigtigste uden Tvivl For-

søget paa at anvende Fangerne til Arbejde i Heden. I stigende Grad søger man at omdanne Straffen fra et Afskrækkelsesmiddel til et Forbedringsmiddel. Til Afsnittet om »Livet i Retsstaten« maa vi henvide dem, der søge Oplysning om de gjorte Fremskridt; som dér omtalt, staar en Reform af Retsplejen paa Dagsordenen; det maa meget ønskes, at denne Reform vil optage de betingede Straffedomme (Bérenger's humane Lov). Her findes i Landet 7 Fængsels-selskaber (det ældste stiftet 1843), der i 1885 have forenet sig under en Fællesbestyrelse og have det Formaal at antage sig og understøtte de fra Fængslerne løsladte Fanger, i Regelen kun saadanne, som give Haab om Forbedring. Selskabernes Oprettelse skyldes privat Godgørenhed, men flere modtage betydelige Bidrag fra Amtskasserne og Kommunerne. Udgifterne i 1899 anslaaes til c. 16 000 Kr. 3 Selskaber havde en Formue paa c. 70 000 Kr. Fra 1843—75 havde de i dette Tidsrum bestaaende 5 Selskaber antaget sig 3800 Personer, af hvilke 720, o: 19 %, vare faldne tilbage paa Forbryderbanen. Bestræbelserne efter at fremme Fængselsvæsenet have deres Organ i det siden 1878 bestaaende Nordisk »Tidsskrift for Fængselsvæsen«.

Den private Velgørenheds Bestræbelser for at modarbejde Usædeligheden hos Kvinder, forhindre Tilgang til Prostitutionen og fravriste denne dens Ofre, er skildret udførligt af A. N. Holck, hvem følgende Oplysninger skyldes:

I det nævnte Øjemed virke dels en Mængde Institutioner, som ville blive omtalte under »Omsorg for Børn og unge Mennesker«, endvidere Institutioner, der søge at opmuntre det kvindelige Tyende til lang Tjeneste paa samme Sted, aabne Adgang for Tjenestepiger til Steder, hvor de kunne tilbringe deres Fritid eller give ledige Tjenestepiger et foreløbigt Hjem — af saadanne Institutioner findes adskillige i og uden for Hovedstaden. Ved Siden af disse virke »Den gensidige Hjælpeforening for kvindelige Haandarbejdere« (stiftet 1867, c. 2900 Medlemmer i 1899), den i 1880 stiftede »Forening til Værn for enligt stillede Kvinder«, der siden 1889 har sit eget Hus: Værnehjemmet »Bethania«, hvor saadanne Kvinder kunne finde et Hjem for en billig Betaling, og i 1899 har 88 Filialer i Købstæderne og enkelte Steder paa Landet, »Værnehjemmet i Odense«, der er oprettet 1890 ved en enkelt Dames Virksomhed og kan optage 50 Kvinder, og flere lignende Institutioner.

De Institutioner, som antage sig løsagtige Kvinder eller prostituerede ere: »Foreningen til forvildede unge Pigers Frelse«, der stiftedes 1877 og har en Aarsudgift af c. 5000 Kr.; den har i 1891—98 antaget sig 194 Kvinder, hvoraf c. 80 % ere blevne reddede for Samfundet. — »Lindvangshjemmet« (Asyl for unge, straffede Kvinder), stiftet 1878, danner et Supplement til Fængsels-selskaberne;

har Plads til 22 Kvinder, der for en Betaling af 60 Kr. aarligt have Ophold der i c. 3 Aar, og har antaget sig i alt 200 Kvinder, hvoraf c. Halvdelen er anbragt i Tjeneste; Aarsudgift c. 11 000 Kr. — »Magdalenehjemmet«, stiftet 1877, har Plads til c. 70 Kvinder paa en Landejendom; Aarsudgift c. 30 000 Kr.; har i det hele antaget sig 660 Kvinder. — Frelsens Hærs Redningshjem, oprettet 1892, har indtil 1899 optaget 493 Kvinder. — Det af Diakonissestiftelsen i 1886 oprettede Kvindehjem Sicha med Plads til 20 Kvinder. Med Undtagelse af det sidstnævnte, der ligger ved Aarhus, ligge alle disse Redningshjem for faldne Kvinder i eller ved København, og i de fleste har Virksomheden et stærkt religiøst Præg.

Kampen mod den kontrolerede Prostitution er ført med stor Iver af »Foreningen mod Lovbeskyttelse for Usædelighed«, der stiftedes 1878, i 1899 talte c. 1500 Medlemmer, og hvis Virksomhed det skyldes, at kontroleret Prostitution med Bordeller er trængt tilbage fra alle Provinsbyer, at det er forbudt Børn over 7 Aar i Hovedstaden at have Ophold i Bordeller, og at Lov af $\frac{1}{3}$ 1895 har afskaffet Tvangsindlæggelse af Skøger paa Bordellerne. —

Ordningen af Prostitutionen i Hovedstaden har i en Aarrække været Genstand for Overvejelser og Forslag i og uden for Rigsdagen, uden at man dog endnu har kunnet finde en tilfredsstillende Ordning. Paa den ene Side krænker det den almindelige Retsbevidsthed, at Lovgivningen fastsætter Straf for at drive Utugt som Næringsvej, og naar Straffen viser sig resultatløs, giver Vedkommende Ret til at etablere en Forretning under Kontrol af det offentlige; paa den anden Side skræmmer Frygten for Udbredelse af veneriske Sygdomme under Forhold, hvor en reglementeret Visitation ikke kan finde Sted. Det i det nye Aarhundredes Begyndelse vedtagne Lovforslag om Afskaffelsen af alle Utugtshuse i Hovedstaden er kun et Tilløb til en ny Ordning.

Kampen mod Usædeligheden blandt Kvinderne hænger nøje sammen med den Bevægelse, som i Aarhundredets sidste Fjerdedel har kaldt en Mængde Kvinder og Mænd frem til Kamp for Kvinderettighederne, for Kvindens Ligestillethed med Manden paa det økonomiske Omraade, for en Ophjælpning af det kvindelige Arbejde i det hele taget og for en vis Uafhængighed for Kvinden i Ægteskabet. I dette Øjemed virker foruden andre Foreninger »Dansk Kvinde-samfund«, der stiftedes 1871, i 1899 talte 1229 Medlemmer og bl. a. virker ved Udgivelsen af et Maanedssblad »Kvinden og Samfundet« samt forskellige Smaaskrifter. I 1899 sluttede 15 Foreninger og Institutioner, i hvis Ledelse Kvinder have Del, sig sammen om Dannelsen af »Dansk Kvinderaad«, der er et Led af det i Amerika oprettede »Internationale Kvinderaad« og bl. a. virker gennem »Dansk Kvinderaads Centralbureau«.

Som den 2den Hovedkilde til Humanitetsudviklingen have vi nævnt det religiøse Liv. Jo mere inderligt dette er, jo mere maa det give sig Udslag i filantropisk Retning, i det mindste overalt, hvor Kærlighed til Medmennesker er dets Brændpunkt. Der er ingen Tvivl om, at disse Udslag ere langt talrigere ved Aarhundredets Slutning end ved dets Begyndelse, hvorved dog ved Siden af den religiøse Iver ogsaa den Associationstrang, som i den sidste Menneskealder har grebet Folket og paa andre Omraader har ført til saa mægtige Resultater, maa tages i Betragtning som medvirkende. Redaktionen har søgt at skaffe Oplysninger fra Præster og Lærere om de i 1899 eksisterende velgørende Foreninger, og af de nogenlunde fyldestgørende Oplysninger fra Landsogne kan man drage i det mindst en utvivlsom Slutning, at disse Foreningers Eksistens væsentligst skyldes den religiøse Bevægelse. I denne Sammenhæng maa vi minde om Oprettelsen af Diakonissestiftelsen, hvis mangeartede Virksomhed vil blive nærmere omtalt i det følgende, og er en af vore største velgørende Institutioner, om Stefansforeningen, der blev stiftet 1876, og den af »Frelsens Hær« udfoldede store Virksomhed, der ogsaa vil blive nærmere omtalt i det følgende.

Mægtigere end nogen af de nævnte Momenter har dog vistnok den socialdemokratiske Bevægelse virket til Humanitetsideernes Blomstring i den sidste Menneskealder. I Kampen mod al Undertrykkelse af de laveste i Samfundet, mod Uretfærdighed og Misbrug af Myndighed over for de smaa og svage har dens Organer ved deres skærende Skrig vækket det slumrende Samfund til Respekt for Menneskerettighederne, Respekt for det legemlige Arbejde og Respekt for de fattiges Krav paa bedre Livsbetingelser. Dens Presse har i denne Kamp været trofast støttet af den øvrige Oppositionspresse; ganske vist har Kampen ikke altid været ført paa det rene Grundlag, men det Renselsesmiddel, som en udemoraliseret konservativ Presse kunde have afgivet, fandtes saa godt som ikke. Kampens Resultat har imidlertid været synligt paa mange Punkter i den sidste Menneskealders Lovgivning, foruden at bedre Erhvervsresultater, bedre Udviklingsmuligheder ere tilflydte en Mængde af vore Medborgere. Men Socialdemokratiets Virksomhed har baade en lys og en mørk Side over for Humanitetsideen. Det begyndte sit Felttog med at proklamere »Ingen Rettigheder uden Pligter — ingen Pligter uden Rettigheder«; det maa meget haabes, at dets Presse i de næste 30 Aar vil stride med samme Ihærdighed for at fastslaa Arbejdernes Pligter, som den, hvorved den i de forløbne 30 Aar har stridt for deres Rettigheder, ellers vil Samfundet komme til at lide. Enkeltmands Ansvarsfølelse maa vækkes og styrkes, han maa ikke kaste al sin Skyld over paa Samfundsforholdene, han maa høre, at ikke al Fattigdom fortjener Medfølelse, og fremfor alt

bør han vide, at intet Samfund kan borttage Kampen for Tilværelsen uden at give sig selv Dødsstødet.

Man ledes her uvilkaarligt over til at fremdrage et 4de Moment i Humanitetsudviklingen, som saa godt som ikke er kommet frem i det svundne Aarhundrede, men sikkert mere og mere vil gøre sig gældende i det ny — nemlig det patriotiske. Det maa gaa op for alle smaa Nationer, at i deres Kamp for Tilværelsen kommer det ikke alene an paa at møde med dygtige og højt kultiverede Individuer, men med mange, jo flere jo bedre. Et Folk paa 40 Millioner kan taale, at en eller to Millioner synke til Bunds i Dyndet; for en lille Nation paa faa Millioner er hvert Liv kostbart, hvert enkelt Individ tæller med og bør gøres til et dygtigt og energisk Led i den kæmpende Skare. Naar denne Opfattelse bliver levende hos vort Folk, vil det store Arbejde, som nu af humane og religiøse Grunde udføres for at redde spæde Børn fra Døden og skabe en sund og dygtig opvoksende Slægt, faa en Betydning som Samfundssag, som det aldrig vil kunne faa i et stort Land.

Vor filantropiske Litteratur er meget stor, men væsentligst fordelt paa Smaaskrifter, Avisartikler og Artikler i forskellige Tidsskrifter, medens den periodiske Litteratur paa Filantropiens Omraade er temmelig sparsom. Man kan nævne: »Penia« (1806—1812), »For Almenvellet« (1858—64), Filantropisk Ugeblad (1877—80) og Tidsskrift for Filantropi (1877—78), »Føbe« (1881—92), »De Hjemløse« (væsentligst Børnehjemssagen — fra 1888).

Af Mænd, hvis Navne bør medtages, naar engang Filantropiens Historie i Danmark skal skrives, og som ikke ere nævnte i det følgende, fortjene følgende at fremdrages: J. H. Bärens (1761—1813), Udgiver af »Penia«, Forstander Carl Christensen (f. 1846), Udgiver af »De Hjemløse«, Lægen L. J. Brandes og Præsten N. Chr. Dalhoff (f. 1843).

Den danske Stats Udgifter til humane Formaal, af hvilke Alderdomsforsørgelsen og Omsorgen for de abnorme ere de vigtigste, var for Aaret ¹⁹⁰⁰/1901 budgetteret til 4,3 Mill. Kr., $\varnothing$: 8 % af samtlige Udgifter. Til sanitære og humane Formaal brugte Staten i alt altsaa 7—8 Mill. Kr. aarligt, $\varnothing$: 14 % af samtlige Udgifter.

J. CARLSEN.

1. OMSORG FOR FØDENDE KVINDER OG SPÆDE BØRN.

Sagkyndig Fødselshjælp ydedes ved Aarhundredets Begyndelse kun i ringe Omfang uden for København; her fandtes c. 100 Jordemødre, i den øvrige Del af Landet var deres Tal kun ringe, men ved Reglement af 1810 lagdes Grunden til den nu gældende Ordning af Jordemoderinstitutionen, og deres Antal forøgedes hurtig; 1850 fandtes

c. 840 Jordemødre i hele Landet, 1884 c. 1000 og i 1899 var Antallet c. 1100, hvoraf c. 100 i København. I Alderen 20—30 Aar gennemgaa Jordemødrene en Læretid paa 1 Aar paa den Staten tilhørende Fødselsstiftelse, og opnaa Autorisation efter bestaaet Eksamen. Landet uden for Hovedstaden er inddelt i 736 Jordemødrerdistrikter, hvis Ihændehavere have fast Løn (Begyndelsesløn 130 til 160 Kr.), Ret til takstmæssig Betaling, fri Bolig eller Huslejegodtgørelse og Ret til Pension, der kan stige til 300 Kr.; deres private Klientel betaler fra 1 til 20 Kr.; for fødende Kvinder under Fattigvæsenet betaler Kommunen 4 Kr. I København findes ingen Distriktsjordemødre, men Fødsels-hjælp ydes frit til alle trængende, uden Hensyn til, om de høre under Fattigvæsenet eller ikke; Kommunen betaler herfor 8 Kr. og skænker endvidere paa Jordemoderens Rekvisition en Kasse med de ved Fødslen nødvendige Sygeplejeartikler og Medikamenter. Mange Steder paa Landet kunne Jordemødrene paa offentlig Bekostning rekvirere Karbolsyre til trængende Barselkvinder, og overalt paa Landet ere Kommunerne forpligtede til paa Anfordring at skaffe Befordring til Jordemødrene til alle trængende fødende ogsaa uden for Fattigvæsenet. I Odense findes et ved privat Godgørenhed oprettet Depot af Linned og lignende Sager til Brug for trængende Barselkvinder. Lægehjælp ved normal Fødsel anvendes kun sjældent i Danmark, og Anvendelsen af Bedøvelse ved normal Fødsel har ikke faaet nogen videre Udbredelse. Som oftest besørge Jordemødrene Plejen af Patientten i Barselsengen og af det spæde Barn. Jordemoderinstitutionen er undergaaet en stor Udvikling i Løbet af Aarhundredet, ikke alene ere Jordemødrenes Antal steget som anført, men deres Uddannelse er bleven fyldigere, deres Kaar forbedrede, deres Dannelsestrin og Anseelse i Befolkningen hævet, saaledes at Standen nu i stigende Grad faar Tilgang fra de dannede Klasser og er saa udviklet og dygtig, at Danmark paa dette Omraade staar paa Højde med de mest civiliserede Lande. Jordemødrene ere endnu ikke organiserede i nogen fælles Forening; der findes forskellige lokale Foreninger, hvoraf 2 i København, stiftede 1873 og 1893, og 1 i hver af 6 af Amterne; desuden findes en hele Landet omfattende »Understøttelsesforening for Jordemødre af 1873« (118 Medlemmer, Formue i 1899 7000 Kr.); een af de københavnske Foreninger virker delvis som Sygekasse. Af Tidsskrifter udkommer siden 1890 »Tidsskrift for Jordemødre«, der understøttes af det Claseske Fideicommiss og af flere Amtsraad, der uddele det gratis blandt Distriktsjordemødrene.

Fødselsstiftelsen, der blev oprettet 1785 ved Gavebrev fra Enkedronning Juliane Marie, nød i Aarhundredets Begyndelse stor Anseelse som en af de bedst ledede i Europa og er endvidere bekendt for, at den, samtidigt med Basels Fødselsstiftelse og uafhængigt af

denne, under A. Stadfeldts Ledelse tidligere end andre Fødselsstiftelser i Europa indførte Antiseptik ved Fødslen og i Barselsengen, som Middel til Forebyggelse af den frygtede Barselseber. Fødselsstiftelsen havde i 1899 44 Senge og modtager aarligt 17—1800 fødende, hvoraf dog en Del maa anbringes ude i Byen i de saakaldte »Filiaer«, et Forhold, som er uheldigt. Gentagne Gange har Lovforslag om Opførelsen af en ny Fødselsstiftelse i Forbindelse med et nyt Frederiks Hospital været forelagt Rigsdagen. Paa Fødselsstiftelsen optages enhver ugift Kvinde samt fattige gifte Kvinder i København uden Betaling; ugifte Kvinder kunne mod Betaling indlægges og søde i Hemmelighed. Stiftelsens Læger assistere paa Anfordring vederlagsfrit ved vanskelige Fødsler hos ubemidlede overalt i København. Stiftelsens Formue var i 1889 c. 1 Million og Udgifterne varierede i 1895—99 mellem 150 000 og 189 000 Kr.

I Københavns Nabokommune Frederiksberg har siden 1896 bestaaet et Fødehjem med 14 Senge, beregnet paa uformuende Kvinder i Frederiksberg og Valby og opretholdt ved privat Godgørenhed.

Med Fødselsstiftelsen i København er forbundet en Plejestiftelse for Børn; indtil 1894 kunde betalende, hemmeligt fødende Kvinder her for en bestemt Sum een Gang for alle anbringe deres Børn, for hvilke da Stiftelsen overtog hele Forsorgen for Fremtiden; de ubemidlede Mødre kunde opnaa det samme mod at gøre Tjeneste som Ammer paa Stiftelsen, og til de ugifte Mødre, der tog deres Børn til sig, betaltes en ugentlig Plejehjælp i et Aar. Siden 1894 paatager Stiftelsen sig ikke Omsorgen for noget Barn, men den yder til førstefødende ugifte Kvinder, der tage deres Børn til sig, en Plejehjælp af 1 Kr. 50 Øre om Ugen i 13 Uger. I 18^{98/99} ydedes denne Hjælp til 777 Børn.

Medens saaledes Statens Hjælp til Mødre til uægtefødte Børn er væsentligt indskrænket, have forskellige velgørende Foreninger efterhaanden taget Opgaven op. Der findes saaledes i København 6 Foreninger, som hjælpe Barselkvinder og spæde Børn, 4 Foreninger, som opretholde Vuggestuer, 3 Foreninger, der yde Hjælp i Form af Bespisning til Mødre og Børn eller lette Anskaffelsen af steriliseret Mælk. I Provinserne findes enkelte lignende Foreninger.

(Væsentligst efter Oplysninger givne af Gordon Norrie.)

J. CARLSEN.

2. OMSORG FOR BØRN OG UNGE MENNESKER.

I Aarhundreder har den danske Lovgivning paalagt Forældre under Strafansvar at sørge for deres Børns legemlige og aandelige Vel. Denne Pligt er bleven udvidet og præciseret ved Straffeloven af 1866 og en Del omtrent samtidig givne Love og Politivedtægter. Forældre straffes for at udsætte deres Børn, mishandle dem og sende dem paa

Betleri, naar Børn begaa Overtrædelser af Jagtloven eller Lov om Mark- og Vejfred eller naar smaa Børn lades uden Tilsyn paa offentlig Gade. I offentlige Beværtningssteder maa ikke udkænkes berusende Drikke til Børn, og i Prostitutionshusene maa ikke bo Børn over 7 Aar. I Københavns og flere andre Byers Politivedtægter findes endvidere en Del Bestemmelser vedrørende Børns Anvendelse til Gadehandel, som Kuske o. l. Overøvrigheden har Ret til, naar Forældre i høj Grad forsømme deres Pligter mod Børnene, at tage disse fra dem og lade dem opdrage andetsteds paa Forældrenes Bekostning, en Ret, som dog ikke er bleven meget benyttet her i Landet. Den samme Ret tilkommer endvidere under visse Betingelser Skolevæsenet og Fattigvæsenet. Børn under 10 Aar kunne ikke idømmes Straf.

Ifølge Lov af ²³/₅ 1873 maa Børn under 10 Aar ikke anvendes til Fabriksarbejde, og ældre Børn kun under visse nærmere Betingelser; ogsaa Lærlinge under 18 Aar ere beskyttede ved Lærlingeloven af ³⁰/₃ 1889. Men den ovenfor nævnte Lov af 1873 fandtes ikke omfattende nok; det oplystes til Eksempel, at ¹/₁₁ 1897 vare af 37 224 Skolebørn i Københavns Kommuneskoler 7761 beskæftigede ved Arbejde uden for Skoletiden, og af disse vare kun c. 1000 beskyttede ved den nævnte Lov; i Provinskøbstæderne vare af 35 581 Skolebørn 1994 Dreng og 250 Piger beskæftigede ved industrielt Arbejde, og 9284 Børn havde Pladser som Medhjælpere ved Husgerning eller som Bude, og 6776 af disse sidste vare i Tjeneste ogsaa om Søndagen, deraf c. 1600 baade Formiddag og Eftermiddag. Den Sum, der her i Landet aarlig for tjenes af arbejdende Børn, anslaaes til over 6 Mill. Kr.; intet Under derfor, at Lovgivningsmagten ved Aarh. Slutning har underkastet Børnearbejdet en fornyet Drøftelse, der har sat sit Spor i Lov af ¹¹/₄ 1901 (Fabriksloven), hvorefter Børn under 12 Aar ikke maa anvendes til Fabriksarbejde og Adgangen til at benytte ældre Børn og unge Menneskers Arbejdskraft ved saadant Arbejde er bleven begrænset mere end før.

De uægte Børns Forhold berøres ved Lov af ²⁰/₄ 1888 om Tilsyn med Plejebørn (fornyet ¹/₃ 1895) og Love af ²⁰/₄ 1888 og ¹²/₄ 1892 samt ³/₄ 1900 om Underholdsbidrag til uægte Børn. Alle Plejebørn ere indtil det 14de Aar underkastede Tilsyn af det offentlige enten gennem vedkommende Sundhedskommission eller gennem en af denne eller Øvrigheden udnævnt Tilsynscommité. Den, der for Betaling tager et Barn i Pleje, skal først indhente Tilladelse hertil, og ved Misbrug kan denne Tilladelse fortabes. De sidste af de ovenfor nævnte Love sikre Moderen til et uægte Barn Ret til fra Barnefaderen at erholde et Underholdsbidrag til Barnet, og hvis han ikke er i Stand til at betale dette, træder Kommunen i hans Sted.

Umyndiges Pengemidler forvaltes af en Statsinstitution, »Over-

formynderiet«, hvis københavnske Afdeling har bestaaet siden Aarhundredets Begyndelse, og hvis Provinsafdeling oprettedes 1868.

Af Institutioner for forældreløse eller forsømte og vanartede Børn findes adskillige. Fra det 18de Aarhundrede skriver sig »Vajsenhuset« og »Opfostringshuset«, begge i København. Det første oprettedes 1727, ejer en Skole for 270 forældreløse Børn og havde i 1898 c. 244 saadanne anbragte i Pleje udenfor Kjøbenhavn. Formuen er c. 1 800 000 Kr. Staten giver et aarligt Tilskud af c. 2600 Kr. Siden dets Oprettelse ere c. 3000 Børn udgaaede fra denne Institution. Opfostringshuset oprettedes 1753, opdrager c. 100 fattige Dreng, har en Formue af 536 000 Kr. og fik i 1898 c. 12 000 Kr. aarligt af Staten. Siden dets Oprettelse ere noget over 4000 Dreng udgaaede fra denne Institution. 1805 oprettedes i Odense den Lahnske Stiftelse, der opdrager 110 forældreløse Børn, har sin egen Ejendom og en Formue af c. 300 000 Kr. 1830 oprettede Staten for vanartede Børn Opdragelsesanstalten »Bøgildgaard« midt i Jylland (for Tiden c. 60). 1833 oprettede Grev Holstein Opdragelsesanstalten det Fuiendalske Institut, senere kaldet Holsteinsminde i Sydsjælland. 1836 opførte en privat Komité Flakkebjerg Opdragelsesanstalt med Plads til c. 70 Dreng; en Filial af den sidste oprettedes i 1867 paa Landerupgaard i Jylland med Plads til c. 100 vanartede Dreng; i Nærheden af Holsteinsminde indrettedes i 1889 »Skovgaarden« til 40—50 vanskelige Pigebørn. 1894 oprettedes paa Falster et Hjem for 20 moralsk fordærvede Pigebørn og 1897 oprettedes Himmelbjerggaarden i Jylland for c. 150 vanskelige Dreng. Endvidere fandtes i 1900 følgende mindre Opdragelsesanstalter: Kindstrup og Udby Pige hjem paa Fyn, Hjortebjerg paa Falster, Talitha Kumi ved København og Godhavn i Nordsjælland. Fra de nævnte Anstalter er i Aarenes Løb indtil $\frac{1}{2}$ 1899 udgaaet henved 5000 Børn; der haves Plads til 5—600 Dreng og c. 100 Piger. Den velsignelsesrige Virksomhed paa disse Anstalter skyldes navnlig 4 Mænd, hvis Navne bestandig ville bevares i taknemmelig Erindring for den udmærkede Maade, hvorpaa de have røgtet den vanskelige Gerning: Schmidt paa Bøgildgaard (død 1885), Møller paa Flakkebjerg (død 1890), Stephansen paa Holsteinsminde (død 1870) og Budde paa Himmelbjerggaarden (født 1836).

Københavns Kommune ejer et Internat til 25 vanskelige Dreng. Foreningen til Oprettelse af Landbrugskolonier for fattige Børn, stiftet 1892, har 2 Hjem paa Sjælland og 1 Hjem i Jylland med Plads til i alt 75 Børn. »Foreningen af 1837 til forsømte Børns Frelse« virker ved at anbringe forsømte københavnske Børn omkring i gode Hjem navnlig hos Bønder paa Landet. Den har i Aarenes Løb antaget sig c. 2100 Børn, dens Formue er c. 500 000 Kr. og den har en aarlig Indtægt af c. 40 000 Kr., hvoraf c. 10 000 ere Legatrenter.

282. P. P. Schmidt.

283. A. Stephansen.

284. C. C. Møller.

(Redningsforening)
Lignende Foreninger dannedes 1867 paa Langeland, 1884 i Viborg Amt og i Aarhundredets sidste Tiaar i hvert af de andre Amter.

Samtlige disse Plejeforeninger og For. af 1837 have i 1897 dannet en Fællesorganisation, til hvilken Staten i 1900—1901 har ydet 13 000 Kr. Tilsammen havde disse Foreninger 1901 c. 1400 Børn under Forsørgelse. Endelig er der i 1898 dannet en »Kristelig Forening for offentlig tiltalte og straffede Børns Redning«, som har vundet meget betydelig Tilslutning rundt om i Landet og som paa Øerne Ourø og Ærø har oprettet midlertidige Optagelses- og Iagttagelses-hjem for vildfarende Børn. Efter de hidtil indvundne Erfaringer kunne samtlige disse Foreninger fremvise det glædelige Resultat, at omtrent $\frac{2}{3}$ af de af dem opdragne Børn blive gode og nyttige Medlemmer af Samfundet. Forsorgen for vanrøgtede vanartede og forbryderske Børn har i 1900—1901 været Genstand for Forhandling i Rigsdagen, men noget Resultat er endnu ikke naaet. Derimod har Staten vist sin Interesse for vanartede, vanrøgtede og hjemløse Børn ved, foruden de ovennævnte 13 000 Kr., i 1900—01 i alt at bevilge over 40 000 Kr. til Anstalter og Børnehjem. Disse sidste gaa dog mere i Retning af at forebygge end at oprejse. Det første af dem oprettedes 1853 ved København, derefter kom 2 Hjem oprettede af det Classenske Fideicommiss paa Falster, men først efter 1870 tog Bevægelsen saa stærk Fart, at der ultimo 1898 i hele Landet fandtes c. 50 Børnehjem for c. 1400 hjemløse Børn. Det største er »Kong Frederik den 7des Stiftelse for hjælpeløse og forladte Pigebørn især af Almuen« paa Jægerspris (Sjælland); det stiftedes 1874 af Grevinde Danner, ejer en Formue af c. 5 Mill. Kr. og opdrager c. 360 Piger til Tjenestpiger. Der er her et stort Felt at arbejde paa, thi man regner, at der findes c. 24 000 hjemløse Børn i Danmark.

Præmieselskaber for Plejemødre findes i København og Odense. 1828 oprettedes i København »det kvindelige velgørende Sel-

skab« (Formue i 1899 c. 270 000 Kr.), der blandt forskellige andre filantropiske Formaal havde det at indrette et Asyl for Børn i Alderen 2—7 Aar, som kunde have Ophold og Tilsyn der, medens Forældrene gik paa Arbejde; 1829 oprettedes 2 lignende Asyl i København, og i Løbet af Aarhundredet er deres Antal stadigt tiltaget, saa at der nu ogsaa i de fleste Købstæder og flere Steder paa Landet findes saadanne Asyl, hvilke tilsammen med de københavnske optage 5—6000 Børn. Som Regel modtages Børnene uden Vederlag, i flere Asyl faa de Mælk eller Øl, i andre tillige Klæder og varm Mad.

Denne Virksomhed udvidedes i 1872 til at omfatte Børn mellem 7 og 14 Aar, og siden da er der i København bleven oprettet en Række Arbejdsstuer, Fortsættelsesasyl og Friskolebørnasyl; den betydeligste Institution af disse er »Foreningen til Friskolebørnasyl i Københavns Arbejderkvarterer«, oprettet 1891 paa Initiativ af afdøde Dronning Louise. Denne Forening ejer 7 Asyl med Plads til 6—700 Børn. I alt beskæftiges c. 1600 Børn paa disse Institutioner, der i meget ligne de engelske »industrial day-schools«. De københavnske Fortsættelsesasyl have tjent til Mønster for lignende i svenske, norske og finske Byer. En stor Virksomhed er udfoldet af de i København og Frederiksberg henholdsvis 1881 og 1879 stiftede »Foreninger til Friskolebørns Bespising«, der væsentligst ved Støtte fra privat Godgørenhed, men dog ogsaa ved Tilskud fra vedkommende Kommuner, bespise med varm Middagsmad 3 Gange ugentlig i Vintertiden et stort Antal fattige Skolebørn — i Frederiksberg c. 1100 Børn, i København c. 7300 Børn.

Forskellige Foreninger i København sørge for Fodbeklædning og andre Klæder til fattige Skolebørn, og mindst 10 velgørende Foreninger i Hovedstaden sørge for Hjælp til Konfirmander.

Til Slut skal nævnes »Selskabet af 7/8 1898 til Støtte for forældreløs Ungdom«, der navnlig skaffer forældreløse Børn en Tilsynsværge, der kan staa dem bi med Raad og Daad, samt »Fortsættelsskolen af 1892« i København, der giver Pigebørn fra Kommuneskolerne en videregaaende Undervisning samt Oplæring i Madlavning og lignende.

Om Forsorg for syge, navnlig skrofule Børn, er talt tidligere; om Hjælpen til abnorme Børn henvises til næste Afsnit.

L. C. BRUN.

3. OMSORG FOR ABNORME.

(Sindssyge. Aandssvage. Epileptikere. Døvstumme, Blinde. Vanføre og Talelidende).

Sindssyge. Der er ikke mange Omraader, hvor Forskellen mellem det 19de Aarhundredes Begyndelse og Slutning er mere iøjnefaldende end i Behandlingen af de sindssyge, og i den stedfundne Ud-

vikling fra den gammeldags Behandling med Prygl, Sult og lignende Torturmidler i barbariske Omgivelser til Nutidens store Anstalter, hvor Humanitet gaar Haand i Haand med Bestræbelser for at helbrede — i denne Udvikling har Danmark holdt Skridt med andre

285. Middelfart Sindssygeanstalt.

civiliserede Lande. Det første Hospital for sindssyge, »St. Hans Hospital«, oprettedes 1816 ved Roskilde af Københavns Kommune, og dette med sine c. 500 Pladser var i lange Tider det eneste af den Art her i Landet. 1852 opførte Staten Sindssygeanstalten ved Aarhus (130 Pl.), 1857 Sindssygeanstalten

ved Vordingborg, 1877 S. ved Viborg, 1888 S. ved Middelfart. Ved Aarhundredets Udgang er der paa disse Anstalter, hvoraf den ved Viborg er et rent Plejehjem for uhelbredelige, de andre baade virkende som Helbredelsesanstalter og Plejehjem, Plads til c. 3160 Patienter, desuden optager Kommunehospitalet i København aarligt 3—400 Patienter, som i Tilfælde af ikke hurtig Helbredelse overføres til St. Hans Hospital; endvidere findes 7 mindre kommunale Plejeanstalter (6 paa Øerne, 1 i Jylland) med tilsammen c. 440 Pladser, og endelig have de fleste Sygehuse i Provinserne 1—2 Celler til foreløbigt Ophold for sindssyge. Bortset fra nogle mindre Pensionater for rolige, uhelbredelige sindssyge, findes der i Danmark ingen private Sindssygeanstalter.

Driften af St. Hans Hospital koster aarligt Københavns Kommune i ren Udgift c. 250 000 Kr., desuden tilskyder Staten aarligt mellem 125 000 og 150 000 Kr. Bygningerne have en Værdi af 2,7 Mill. Kr. Statens Drift af dens Anstalter koster aarligt c. 1 Mill. Kr., hvoraf dog Halvdelen kommer ind i Betaling for en Del af Patienterne; Bygningerne have kostet c. 8 Mill., d. v. s. 4000 Kr. for hver af de 2060 Pladser. Paa samtlige store Sindssygeanstalter virker 22 Læger, 433 Sygeplejere og 280 andre Funktionærer. Medens Svejts, som staar særligt højt med Hensyn til Hospitalspladser for sindssyge, har

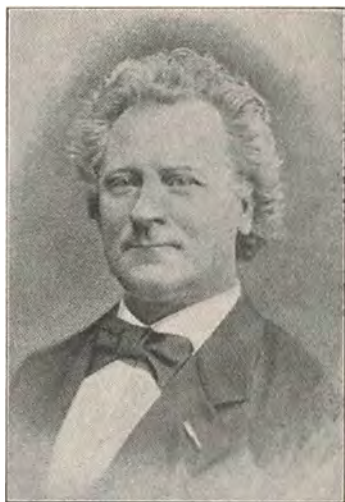
27 Pladser til hver 10 000 Mennesker af Befolkningen, har Danmark kun 17, men dog flere end de andre skandinaviske Lande.

De c. 4000 Pladser, vi have til Disposition til sindssyge ere heller ikke tilstrækkelige til at tilfredsstille de stadigt voksende Krav om Indlæggelse. Publikums Opfattelse af Sindssygeanstalterne er undergaaet den samme Forandring, vi have omtalt under Sygehusene, og Planer om Udvidelse af Sindssygeanstalterne ere under Overvejelse.

Derimod frembyder Ordningen af det danske Sindssygevæsen i flere Retninger Fordele og Garantier, som stiller os paa en fremtrædende Plads mellem Kulturstaterne.

Adgangen til Sindssygeanstalterne er let og hurtig, ikke hindret af de mange Erklæringer etc., som bruges de fleste Steder i Udlandet, og Ordningen indeholder en Garanti mod Misbrug, en Garanti, som hidtil har vist sig tilstrækkelig. Alle uformuende sindssyge have Adgang paa Kommunernes og Amternes Bekostning, uden at disses Tilskud medføre for vedkommende Virkningen af Fattighjælp; for at opmuntre til hurtig Indlæggelse af de sindssyge, for hvilke der er Helbredelsesmulighed, gælder siden 1888 den Bestemmelse, at Opholdet for uformuende sindssyge er frit (uden Bekostning for vedkommende Kommune eller Amt), saafremt Sygdommen ved Indlæggelsen ikke har varet over 2 Maaneder. (Efter Chr. Geill).

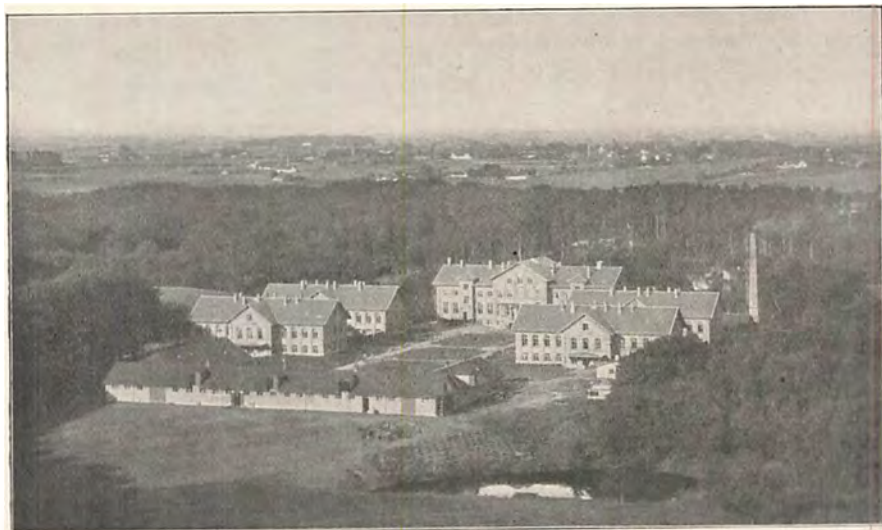
Aandssvage. Var Danmark end ikke blandt de Lande, som først rejste Bevægelsen til Gunst for offentlig Omsorg for aandssvage, var man dog tidlig med i Bevægelsen. 1855 rejste Dr. Hübertz (1794—1855) den første Aandssvageanstalt herhjemme, Anstalten ved Gamle Bakkehus; 10 Aar senere rejstes den anden af Johan Keller (1830—84), en Mand, der viede et langt og virksomt Liv til de aandssvages Gavn og har bidraget mere end nogen anden til, at Danmark staar højt blandt de civiliserede Stater med Hensyn til Omsorgen for de aandssvage. Begge de nævnte Anstalter have efterhaanden udvidet sig betydeligt, saaledes at de kunne optage c. 1200 aandssvage, relativt mere end noget andet europæisk Land har kunnet yde. Den førstnævnte Institution omfatter foruden Gamle Bakkehus en 3 Mil fra København i 1892 opført meget stor Anstalt, Ebberødgaard. Den anden Institution, »De Kellerske Anstalter«, har indtil Aarhundredets

286. Johan Keller.

Udgang haft Sæde i en Gruppe Anstalter i København og Omegn, men er i Aaret 1900 flyttet til et nyt stort Bygningskompleks i Brejninge ved Vejle.

Begge Anstalter ere private, selvejende Institutioner under Kontrol

287. Ebberødgaard.

af Staten, der yder et aarligt Tilskud af c. 300 000 Kr. til deres Drift (c: Halvdelen af deres aarlige Udgifter) samt har givet betydelige Summer som Laan til deres Opførelse; de støttes endvidere ved en Andel af Overskudet af Vare- og Industrilotteriet (c. 30 000 Kr.).

Anstalterne have 3 Hovedafdelinger, en Skoleafdeling for Børn, en Arbejdsafdeling for voksne og en Asylafdeling for saadanne Børn og voksne, hvis Abnormitet er saa stor, at de ikke kunne optages i en af de andre Afdelinger. Da Danmark indtil for kort Tid siden ikke har haft nogen Anstalt for Epileptikere, optoges disse, for saa vidt deres Sygdom har været forbundet med Aandssvaghed opstaaet i Barndommen, paa Anstalterne og udgøre 15—20 % af disses Befolkning. Til de Kellerske Anstalter har i en Aarrække været knyttet en Skole for aandssvage Børn, der kunne have Ophold i Hjemmet, en »Sinkeskole«, hvilken trænger til stærk Udvikling, idet Danmark her staar meget tilbage for flere andre Lande, navnlig Tyskland og England. For uformuendes Ophold paa Anstalterne betaler Kommunerne og Amterne, uden at denne Hjælp faar Virkning af Fattighjælp.

J. CARLSEN.

Epileptikere (efter Chr. Geill). Som ovenfor anført staar Danmark tilbage i Omsorg for disse; Svejts har saaledes i 1900 4 Anstalter for 273 Epileptikere. I 1888 oprettede en Læge i Tersløse paa Sjælland en lille Anstalt til 25 mandlige og 12 kvindelige Epileptikere, hvilken

288. De Kellerske Anstalter.

senere er udvidet til 45 Mænd. Patienterne beskæftiges paa en Avlsgaard; Betalingen er 400 Kr. pr. Individ aarlig, hvilken lave Betaling kun bliver tilstrækkelig ved Hjælp fra privat Godgørenhed. I 1899 aabnede Diakonhjemmet ved Nyborg paa Fyn et Skolehjem for 20 epileptiske Drengene, og endelig har Diakonissestiftelsen paa en Landejendom i Nordsjælland opført et Skolehjem for 12 epileptiske Piger og et Plejehjem for 12 kvindelige Epileptikere.

Døvstumme. Den i Frankrig (1770) rejste Bevægelse for at drage Omsorg for de døvstumme, naede over Tyskland til Danmark, hvor Døvstummeinstituttet i København fremstod som Statsanstalt i 1807; samtidig indførtes Skoletvang for døvstumme Børn. Undervisningen foregik i Aarhundredets første Halvdel udelukkende efter den franske Metode (ved Tegn, Gebærder og Haandalfabet). I 1850 oprettedes en privat Døvstummeskole efter Talemethoden, som i lange Tider lededes af den oven for nævnte Johan Keller, og i 1867 traadte i bestemt, lovbundet Forhold til Staten, gaaende ud paa at dele »de døvstumme i forskellige Kategorier«. 1881 oprettedes Døvstummeskolen i Fredericia og 1891 Døvstummeskolen i Nyborg; samtidig med Oprettelsen af denne sidste op-

hævedes Johan Kellers Skole. I samtlige Statsskoler findes c. 330 Alumner. Betalingen er 280 Kr. aarlig for Undervisning og Ophold, men i Virkeligheden koster dette 7—900 Kr. C. 40 Lærere ere beskæftigede ved Skolerne, hvortil Staten aarlig yder ca. 200 000 Kr. For uformuende betale Kommunerne eller Amtet ovennævnte Beløb aarlig uden at denne Hjælp betragtes som Fattighjælp. Foruden Statsdøvstummeskolerne findes 2 private Skoler for bedrestillede Folks Børn, med tilsammen 15 Elever. De fleste døvstumme Børn undervises nu efter Talemetoden, kun de svagest begavede efter den ældre Metode.

En Fortsættelse af Skolernes Arbejde udføres af »Arbejdshjemmet for døvstumme Piger«, stiftet 1869; det har Plads til c. 50 døvstumme Piger til en 2-aarig Uddannelse i Husholdning (Vadsk og Strygning), har et Statstilskud af c. 3000 Kr. aarligt, men underholdes væsentligst ved Hjemmets Arbejde og privat Velgørenhed.

»Foreningen til Gavn for døvstumme oplærte efter Talemetoden« stiftedes 1893; den hjælper de fra Skolerne udgaaende, talende Elever og udgiver Døvstummebladet »Effata«. »Døvstumme foreningen af 18. November 1866« er en gensidig Hjælpeforening, der hjælper døvstumme i Sygdom og Nød; den har sin egen Bygning i København. »Alderdomshjemmet for Døvstumme« og udgiver siden 1891 »Smaablade for Døvstumme«. »Den Døvstumme Menighed«, der omfatter de voksne døvstumme i København og paa Frederiksberg (c. 300), har siden Novbr. 1900 sin egen af Staten ansatte Præst, og der arbejdes for Tiden paa at skaffe den en egen Kirke.

FRTZ BECH.

Talelidende. Den første Bevægelse efter at komme de talelidende, navnlig stammende til Hjælp rejstes i 1873, men hverken denne eller Dr. V. Haderups senere Bestræbelser førte foreløbigt til noget Resultat. Efter at Franskmanden Léon Berquand i 1895 havde vakt Opmærksomhed for Sagen i København, nedsatte Staten en Kommission, efter hvis Forslag der i 1898 oprettedes »Statens Institut for Talelidende«, særligt for de uformuende. Det findes i København og har 2 Afdelinger. Den første er for stammende, der i Kursus paa 10 Deltagere faa Ophold paa Døvstummeinstituttet; et Kursus varer c. 4 Uger og afsluttes med en offentlig Prøve. Der holdes indtil 10 Kursus om Aaret. Betalingen er 25 Kr., men der findes Fripladser. I 2den Afdeling behandles andre Talefejl; Betalingen er 10 Kr. maanedlig, men ogsaa her findes Fripladser. Instituttets Udgifter vare i 18⁹⁸/₉₉ c. 6500 Kr., hvoraf c. Halvdelen dækkedes ved Statstilskud.

J. CARLSEN.

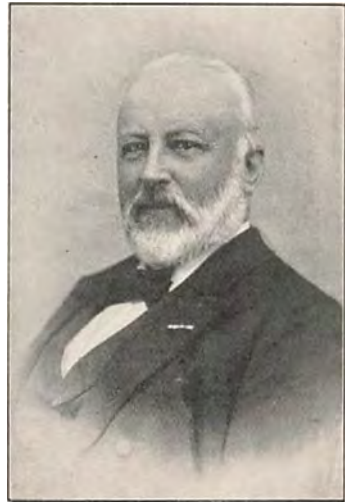
Blinde. Bevægelsen efter at tilvejebringe Skoler for blinde udgik i Slutningen af det 18de Aarhundre fra Frankrig og førte i Danmark

1811 til Oprettelsen af det første Blindeinstitut, der skylder en privat Forening »Kæden« sin Tilblivelse. Det virkede i en lang Aarrække, dog kun med faa (12—24) Elever, men ophævedes i 1858, da Staten oprettede sit Blindeinstitut. Dette var først beregnet paa 60 Elever, udvidedes i 1880 og optager nu 100. Det har siden Oprettelsen været ledet af Johannes Moldenhawer (født 1829), der har virket særdeles meget til Gavn for de blinde i Danmark.

Instituttet optager kun Børn i 10 Aars Alderen og siden 1861 har Selskabet »Kæden« derfor en Forberedelsesskole for 10 (tidligere 20—30) Elever. 1898 oprettede Instituttet sin egen Forberedelsesskole i Kallundborg til foreløbigt 20 Elever. Paa Instituttet uddannes Eleverne til industrielt Arbejde i Hjemmet, dog ogsaa mange til Organister og Klaverstemmere. 20 Lærere og Lærerinder virke ved Instituttet. Statens Aarsudgift til Instituttet er c. 120 000 Kr. Der betales indtil 700 Kr. aarligt for en Elev, for ufornuende betales intet. Kommunerne

betale for Børn under Fattigvæsenet et lille Bidrag (i København 120 Kr.) uden at dette betragtes som Fattighjælp. — Selskabet »Kæden« har siden 1825 opretholdt en Forsørgelsesanstalt for blinde (i 1899 37, nu kun Kvinder). Selskabet støtter ogsaa paa anden Maade blinde, yder saaledes Hjælp til Øjenoperationer. Formue c. 400 000 Kr. Aarligt Statstilskud af 8000 Kr. »Foreningen til at fremme Blindes Selvvirk-somhed«, stiftet 1862, holder forkellige Værksteder og Udsalg af blindes Arbejder. Formue c. 175 000 Kr., Aarsudgifter c. 20 000 Kr. Statstilskud 10 000 Kr. — Foreningen »Danmarks Blinde«, oprettet 1883, understøtter blinde og sørger for Litteratur til dem. Medlemsantal i 1899 2343. — Foreningen »Blindevennen for København og Frederiksberg«, stiftet 1895, virker for at skaffe blinde Arbejde. — »De Blindes Syge- og Begravelsskasse« stiftedes 1890. I de sidste Aar har der dannet sig en Komité for »Oprettelsen af et Hjem for arbejdsdygtige blinde Kvinder«, der ved Aarhundredets Udgang var i Færd med paa Frederiksberg at opføre en Bygning, foreløbigt beregnet paa 30 Kvinder.

(Væsentligst efter Oplysninger fra J. Moldenhawer.)

289. J. Moldenhawer.

J. CARLSEN.

Vanføre og lemlæstede. Omsorgen for disse er af forholdsvis ny Dato her i Landet, men takket være navnlig Virksomheden af en

290. Hans Knudsen.

enkelt Mand, Pastor Hans Knudsen (1813—86), er Danmark paa dette Omraade nu naaet saa højt, at det har kunnet tjene som Mønster for de fleste Lande i Europa. Virksomheden skyldes udelukkende 2 private Foreninger, »Samfundet for Vanføre«, stiftet 1872, og »Hjemmet for Vanføre«, stiftet 1894, der virker i nøjeste Forening og hvis Medlemsantal er c. 1200. — Disse Foreninger have oprettet:

1) Klinikken for Vanføre i København, der vederlagsfrit antager sig ubemidlede vanføre fra hele Landet, dog ikke saadanne, der høre under Fattigvæsenet. Den forsyner dem med Bandager og foretager nødvendige Operationer, hvorfor der til Klinikken er knyttet 2 Sygest. med 6 Senge.

Patienterne følges gennem hele Livet for saa vidt de trænge til Tilsyn eller nye Bandager. Patienter, som bo i længere Afstand, have fri Rejser. I Aaret 1898 var Klinikken besøgt af 476 Patienter (277 Børn 74 Mænd og 125 Kvinder), hvoraf c. 300 vare fra København; siden sin Oprettelse indtil Udgangen af 1898 har Anstalten antaget sig 6484 Patienter, hvoraf endnu 2475 vare under Behandling. 2) Skolen for Vanføre, der oplærer de vanføre til et Haandværk, saaledes at de blive i Stand til at ernære sig selv; der maa til denne Undervisning benyttes særlige Undervisningsmetoder og talrige Systemer af Værktøj; talrige yngre Anstalter i Nabolandene have høstet Nytte af de i denne Skole gjorte Opfindelser og Erfaringer. I 1898 undervistes 177, hvoraf 61 tilkom i Aarets Løb; desuden fik 31 Børn almindelig Skoleundervisning. Paa Værkstederne arbejdede foruden Eleverne 55 udlærte vanføre, som der ydede erhvervede sig deres Livs Ophold; 10 af disse fungerede som Lærere. 3) Hjemmet for Vanføre, der yder Bolig til saadanne, der søge Skolen eller

291. Frk. J. Petersen.

Klinikken, samt andre vanføre, der betale c. 1 Kr. daglig for Opholdet; nogle optages frit eller til nedsat Betaling. De 100 Pladser ere altid fuldt optagne. Hjemmet ejer endvidere et Kystsankatorium ved Øresund, hvor der i 1898 anbragtes c. 50 vanføre, der havde vederlagsfrit Ophold. Blandt de mange Mænd og Kvinder, som med udmærket Iver have virket for de vanføre, maa særlig nævnes Frk. Johanne Petersen, der siden 1874 har virket ved Anstalterne og har været den originale Skaber af mange Arbejdsmetoder og forskelligt Arbejdsværktøj for Krøblinge. Foreningerne ejede 1898 c. 100 000 Kr., foruden en Legatkapital af 250 000 Kr.

Aarsudgiften i 1898 var c. 75 000 Kr., hvoraf c. 22 000 Kr. dækkedes af Statstilskudet; mange Kommuner, Amtsraad og andre offentlige Institutioner støtte denne smukke Virksomhed.

CHR. LANGE.

Af Institutioner, som tage sig af alle abnorme, findes Foreningen »Abnormskolens Venner«, stiftet 1877, samt den i Jylland i 1890 stiftede »Forening til Gavn for Abnorme«. Der udkommer 2 skandinaviske Tidsskrifter, »Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet« (aandssvage, blinde, vanføre), begyndt 1899, og »Skandinavisk Tidsskrift for Døvstummeskolen«, begyndt 1899; begge faa Understøttelse af Staten.

4. OMSORGEN FOR GAMLE.

Vi tænke her kun paa saadanne gamle, som ikke høre under Fattigvæsenet og ved Fremstillingen af Statens Omsorg for disse benytte vi et Uddrag af en længere Artikel af N. M. A. Krieger: Tanken om at yde gamle trængende Personer en Understøttelse fra Statens Side, som laa uden for Fattigvæsenet, er i Danmark først kommen frem efter Midten af det 19de Aarhundrede. Der nedsattes flere Gange Kommissioner til at overveje Sagen og i 1883—84 fremkom et i denne Retning gaende Lovforslag, som dog ikke førtes ud i Livet. I 1891 vedtoges derimod Lov af $\frac{3}{4}$ om Alderdomsforsørgelse (offentlig Understøttelse til gamle trængende), ved hvilken Danmark paa dette Omraade er kommen til at indtage en Særstilling i Europa. Loven forlanger nemlig ikke nogen forudgaende Medvirking i Form af opsparat Kapital eller Bidrag til Alderdomsforsørgelse, men giver hver trængende over 60 Aar, som ikke i de sidste 10 Aar har faaet Understøttelse af Fattigvæsenet, en aarlig Understøttelse, svarende til hans større eller mindre Trang, forudsat at han ikke har gjort sig skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling og at han ikke er kommen selv-

forskyldt i Trang ved et uordentlig Levnet eller ved at skænke en Formue bort.

Understøttelsen, der efter at være tilstaaet, som Regel ikke kan fradrages den paagældende, kan bestaa i Penge eller Naturalydelse og efter Omstændighederne ogsaa i Anbringelse i Asyler eller lignende Anstalter. I København og de større Provinsbyer er den gennemsnitlige aarlige Understøttelse fra 130—155 Kr., i de mindre Købstæder c. 100 Kr. og paa Landet 80—90 Kr.

Antallet af alderdomsunderstøttede, der d. $\frac{1}{1}$ 1893 udgjorde 43 826, er steget Aar for Aar og beløb sig d. $\frac{1}{1}$ 1899 til 56 656 (derimellem 21 402 enlige Kvinder), hvoraf dog 15 897 vare Bipersoner (Hustruer og Børn). Antallet udgjorde c. 2 % af Befolkningen i Byerne, c. 2,5 % af Landbefolkningen; kun c. 860 vare anbragte i Asyler. Den samlede Udgift var i 1898 c. 4 551 340 Kr., hvoraf Staten betalte Halvdelen. Ifølge Loven er Maksimum for Statens Bidrag $2\frac{1}{2}$ Mill. Kr.

Mange mene, at denne Lov vil virke til at svække Individernes Sparsommelighed og Tanke paa Fremtiden, samt slappe Børns Offervillighed over for deres gamle Forældre; der kan herimod indvendes, at den Understøttelse, der gives, ikke er en fuld Forsørgelse, men kun en Hjælp, der ikke vil ophæve Medvirkning fra selve den understøttede og hans Slægtninge; sikkert er det, at Loven har virket som et stort Gode for en Mængde enligt stillede gamle, især Kvinder (Antallet af disse i 1899 21—22 000), som ved dens Hjælp ere slupne for at ty til Fattigvæsenet. Loven har i de større Kommuner medført Opførelsen af Alderdomshjem, Asyler for de understøttede, der foretrække at forsørges fuldt ud i en Stiftelse. I København findes 3 saadanne Asyler og et nyt, beregnet til 6—700 Personer, var under Opførelse i 1899. Den daglige Udgift til en Persons fuldstændige Ophold beregnes i København til c. 70 Øre. Angaaende den Hjælp, Kommunerne for øvrigt yde de talrige gamle, som forsørges eller understøttes af Fattigvæsenet, maa henvises til næste Artikel.

Den private Godgørenhed mod de gamle i Danmark er meget omfattende; alene i Provinserne er der i Aarenes Løb indtil 1896 til Bedste for Personer over 55 Aar oprettet 32 Legater til Beløb af c. 300 000 Kr.; men desuden tilfalder der i Provinserne Beboere af Stiftelser 180 Legater til et Beløb, der ved Legaternes Oprettelse var c. 1,5 Mill. Kr., men i Tidernes Løb er vokset — hvor højt kan ikke oplyses; endelig vil en stor, maaske den største Del af de talrige Legater til trængende i Almindelighed, hvorom der vil blive talt i det følgende, ogsaa komme de trængende gamle til Gode — og denne Del beløber sig sikkert til mange Mill. Kr.

Da den overvejende Del af Beboerne af de mange forskellige Stiftelser for den lavere Klasse og for trængende af Bourgeoisiet jo ere

gamle Folk, skal her gives nogle Oplysninger om disse velgørende Institutioner, fra hvilke vi selvfølgelig udelukke dels alle Stiftelser, der høre under Fattigvæsenet og omtales i næste Artikel, dels de store og rige Stiftelser, saakaldte »Klostre«, beregnede paa adelige og de højeste Lag af Samfundet, og hvoraf vi i Danmark have 7.

Disse Stiftelser (Hospitaler) kunne efter deres Oprindelse henføres til 2 forskellige Grupper: 1) saadanne, som skyldes privat Godgørenhed i Almindelighed — og disses Oprettelse falder hovedsagelig i Tiden før Aar 1800; af dem findes i Hovedstaden og de større Provinsbyer enkelte store, men de fleste ere kun smaa (til under 10 Personer), hvilket er Tilfældet næsten overalt paa Landet; de kaldes med et gammelt dansk Ord »Hospitaler« — 2) saadanne, der staa i Forbindelse med Udviklingen af Foreningslivet inden for de enkelte Korporationer i Borgerstanden, eller ere Udtryk for den kooperative Bevægelse ogsaa paa Velgørenhedens Omraade (se til Eks. under Afsnittet om abnorme); denne Gruppes Oprindelse falder næsten udelukkende paa Aarhundredets sidste Halvdel.

Den forskelligartede Oprindelse belyses ved følgende Tabel, som angiver Tidspunktet for Oprettelsen af 85 Stiftelser i København:

For 1800	1800—	1810—	1820—	1830—	1840—	1850—	1860—	1870—	1880—	1890—
7	1	1	1	2	6	15	13	25	6	8

Man bedes sameneholde denne Tabel med Tabellen S. 832 om Tidspunktet for Oprettelse af Legater; ligesom denne bærer den Vidne om den Fattigdom, der herskede i Landet i de fire første Tiaar af Aarhundredet.

Til mange Stiftelser er der som anført knyttet Legater, saaledes at der kan ydes Beboerne foruden fri Bolig en Pengehjælp eller Brændsel eller andre Ydelser. I mange af de siden 1850 opførte Stiftelser findes foruden Friboliger et vist Antal Boliger til nedsat Betaling og et Antal til fuld Betaling; men i Tidens Løb ville alle Lejligheder gaa over til at blive Friboliger.

I København og Nabokommuner findes c. 100 saadanne Stiftelser. De største ere: »Vartov«, funderet 1530, har 460 Pladser, hvoraf 360 ere Friboliger; Formue og Legater tilsammen 1,6 Mill. Kr. — »Alderstrøst« for trængende Haandværkere og deres Enker, f. 1862. 448 Boliger, hvoraf 210 ere Friboliger; ejer et Legatfond af c. 530 000 Kr. — »Treschows Stiftelse«, f. 1846—53; 134 Friboliger. — Kbhvns. Sygehjem« for 100 i Reglen gamle Folk med uhelbredelige Sygdomme; f. 1859; har en Del Fripladser og en Formue af 1,6 Mill. Kr. En særlig her henhørende Institution er »Foreningen for Opførelsen af Alderdomsfriboliger«, f. 1871. Den opfører Huse med Lejlig-

heder, hvis Leje efterhaanden aftager, saaledes at Lejeren eller hans Enke efter et vist Aaremaal bor frit. Indtil 1899 har Foreningen, dels i København, dels i Provinserne opført 18 Huse med 166 Lejligheder, hvoraf 76 være Friboliger. Foreningens Formue er c. 220 000 Kr.

I alt kan Antallet af Personer, som have Fribolig paa Stiftelserne i København anslaaes til 3—4000.

I Provinserne findes c. 300 Stiftelser med Friboliger til c. 3000 Personer. De største ere: »Slagelse Hospital« med 120 Friboliger, »Randers Hospital« med 100, »Nykøbing F. Hospital« med 100, »Aalborg Hospital« med 80, »Duebrødre Hospital« i Roskilde med 120, »Frederiksborg Arbejderhjem« med 69, »Hansted Hospital« i Jylland med 60.

5. OFFENTLIG OG PRIVAT OMSORG FOR TRÆNGENDE.

Omsorgen for trængende i Danmark virker ad 3 Veje: Gennem det offentlige, gennem organiserede Foreninger og Institutioner med Legater, og gennem Enkeltmands Almisse. Jo længere man gaar tilbage i Aarhundredet, desto større Omfang faar den sidste Form af Godgørenheden, desto mindre Betydning den organiserede private og den offentlige Godgørenhed, og gaar man tilbage til det 18de Aarhundrede, forsvinder denne omtrent ganske og kun Almisserne blive tilbage; det var enhver Kristenpligt at give Gaver til trængende, og disse fik sjældent Afslag, naar de vandrede fra Hus til Hus for at faa afhjulpent øjeblikkelig Trang eller for at samle ind til Vinterens trange Tid; Modtageren og Giveren stode dengang hinanden nærmere end nu, den første kunde være lige saa god en Statsborger som den sidste.

Den Aar 1900 gældende Organisation af Fattigvæsenet, som skyldes Lov af $\frac{3}{4}$ 1891 (revideret 1901), hvilede — efter en af N. M. A. Krieger given udførlig Fremstilling — ligesom den tidligere gældende paa det Princip, at det er Samfundets Opgave at antage sig alle trængende, som ikke have og ikke kunne forskaaffe sig og deres nødtørftig Underholdning; enhver er forpligtet til at søge et lovligt Erhverv, og den, der søger at skaffe sig sit Ophold uden Arbejde ved Betleri og Løsgængereri, rammes af Straf, navnlig Tvangsarbejde.

De fattige forsørges enten ved Understøttelse i Hjemmet eller Anbringelse i Pleje hos private eller ved Optagelse i Forsørgelsesanstalter. Det er forbudt at lade fattige gaa paa Omgang i Kommunen saavel som at gøre de fattiges Anbringelse til Genstand for Licitation. Ægtefolk, som anbringes paa Forsørgelsesanstalter, skilles i Reglen ikke ad mod deres Ønske.

Børn, der ikke forsørges i Forbindelse med deres Forældre, an-

bringes helst i Pleje hos Familier eller i Plejeanstalter. De staa under det offentliges Tilsyn indtil det 18de Aar.

I Forsørgelsesanstalter, hvor værdige gamle eller svagelige, ikke arbejdsføre Personer anbringes, eller hvor Børn anbringes, maa kun i Nødstilfælde indsættes drikfældige, uordentlige Personer, der give slet Eksempel og de maa da holdes fuldstændig afspærrede fra hine. Forsørgelsesanstalterne ere enten Fattighuse for et mindre Antal Beboere og saadanne findes i de fleste Kommuner paa Landet, eller Fattiggaaarde og Arbejdsanstalter, hvilke sidste ere beregnede paa et større Antal Personer; deres hygieiniske Organisation, Spisereglementet og Indretningen i det hele taget bestemmes ved et af en højere Myndighed vedtaget Reglement. Hvert Lem har sin egen Seng. Om samtlige Fattighuse, Fattiggaaarde og Arbejdsanstalter indsendes aarlig Indberetninger til Indenrigsministeriet i en af dette foreskrevne Form.

Nydelsen af off. Fattigunderstøttelse medfører betydelige Indskrænkninger i den understøttedes personlige Frihed og borgerlige Rettigheder. Han staaer under Myndighedernes Tilsyn, maa, naar han er Lem paa en Fattiggaaard, udføre det Arbejde, der paalægges ham af Bestyreren, og ikke forlade denne uden Tilladelse. De understøttede ere eventuelt under Kontrol med Hensyn til Opdragelsen af deres Børn, kunne idømmes særlige disciplinære Straffe, kunne ikke indgaa Ægteskab uden de kommunale Myndigheders Tilladelse og ere udelukkede fra Valgret og Valgbarhed til de lovgivende og kommunale Forsamlinger.

Dog kan, naar 5 Aar ere forløbne efter Ydelsen af den sidste Fattigunderstøttelse, vedkommende under visse nærmere Belingelser erholde sine fulde borgerlige Rettigheder igen.

Visse Ydelser fra Samfundets Side betragtes ikke som offentlig Fattigunderstøttelse, saaledes 1) Udgifter til Læge, Jordemoder samt Begravelsesomkostninger, 2) blinde, døvstumme, aandssvage og sindssyges (siden 1901 ogsaa lupusyges og tuberkuløses) Ophold paa Statsanstalterne eller de af Staten godkendte Anstalter. 3) Hjælpen, der ydes en vis Tid til fortsat Kur og Pleje af Medlemmer af Sygekasser, der i en vis Tid ved langvarige Sygdomme har nydt Understøttelse af Sygekassen og efter Ophør af dennes Forpligtelse fremdeles trænge til Kur og Pleje; ogsaa til hans Familie ydes der under det nævnte sidste Afsnit af hans Sygdom Understøttelse. 4) Hjælp til danske Søfolk, der forlise paa danske Kyster. 5) Hjælp i Krigstilfælde til tjenstgørende Militærpersoners Familie.

Udgifterne til Fattigvæsenet afholdes af Kommunerne og ere en tung Byrde for disse.

I København udgjorde Antallet af samtlige understøttede i 1898 8971 (deraf i Stiftelser 2123) $\approx$ 2,6 % af Befolkningen men vilde naturligvis have været noget større, hvis Alderdomsforsørgelsen ikke havde

eksisteret; i Aarene 1868—93 var Antallet 3—4 % af Befolkningen, i Aarhundredets første Halvdel derimod c. 8 % (i Aar 1800 fandtes 8118 understøttede, hvoraf 1377 i Asyler).

Københavns Kommune ejede i 1899 følgende Etablissementer for fattige under offentlig Forsørgelse: St. Johannesstiftelsen af Værdi 1,8 Mill. Kr., bestaaende af et Sygehus, som optog 1456 Personer, en Børneoptagelsesanstalt, som optog 603 Børn, og en Arbejdsanstalt, som optog 407 Personer. — Ladegaarden af Værdi c. 1 Mill. Kr., indeholdende en Husvildeafdeling, hvor der i Aarets Løb optoges 1082 Personer, en Tvangs- og Arbejdsanstalt, hvor der optoges 2674 Personer, og en Sygeafdeling, som optog 335 Personer. — »Almindeligt Hospital« af Værdi c. 3 Mill. Kr., en Plejestiftelse for svagelige gamle og fattige med uhelbredelige Sygdomme; paa Sygestuerne optoges 327, i Plejeafdelingen 108. — Endvidere havde i Løbet af 1898 4298 Patienter været indlagte paa Byens andre Hospitaler for Fattigvæsenets Regning. Uden for København fandtes i 1898 1333 Personer, som forsergedes af Københavns Fattigvæsen, og af disse vare 586 Plejebørn.

Københavns Fattigvæsen ejede en Legatformue af 1,5 Mill. Kr.

Stadens Udgifter til Fattigvæsenet udgjorde i 1898 c. 1,4 Mill. Kr. $\varnothing$: 16 % af samtlige Udgifter.

I Danmark uden for København fandtes efter Folketællingen 1890 c. 36 000 Individer, som alene levede af offentlig Forsørgelse (deraf c. 15 400 i offentlige Fattiganstalter), men Antallet af dem, der delvis underholdtes af Fattigvæsenet kendes ikke og er vistnok ret betydeligt. Størrelsen af den Befolkning, der hører under offentlig Forsørgelse, er efterhaanden aftaget ligesom i København. Den Interesse, som selv de lavere Lag af Befolkningen nærer for Bevarelsen af deres fulde borgerlige Rettigheder er efterhaanden og navnlig siden det socialdemokratiske Partis Fremkomst steget betydeligt og har bidraget sit til at holde Folk borte fra Fattigvæsenet; samtidig kan jo ogsaa spores Indflydelsen af den stigende Velstand og Arbejdsklassens forbedrede Kaar, og ikke mindst Følgerne af Alderdomsforsørgelsen. I 1865 fandtes 1242 Fattighuse med c. 12 000 Beboere, i 1879 fandtes 1631 med 10 413 Beboere og i 1898 var Antallet 1222 med 4651 Beboere.

Fattiggaardernes Oprettelse tilhører de sidste 35 Aar; i 1879 fandtes 270 saadanne med 10 317 Beboere, i 1898 477 med 4159 Beboere.

Af Arbejdsanstalter, hvoraf der i 1890 fandtes 9, skal der efter Lov af 1891 opføres en i hvert Amt.

I samtlige Provinsbyer udgjorde Udgifterne til Fattigvæsenet i 1898 c. 1,25 Mill. Kr. $\varnothing$: 6—7 % af samtlige Udgifter; i samtlige Landkommuner var Udgiften c. 4,15 Mill. Kr. $\varnothing$: omtrent 20 % af samtlige Udgifter. Ogsaa fra Amtsrepartitionsfondene og Amtsfattigkasserne ud-

betales Tilskud til Fattigvæsenet, saaledes at hele Landets Udgifter til de fattige under offentlig Forsørgelse udgør mindst 7 Mill. Kr. aarligt.

Om end de fattiges Antal som anført er aftaget i Forhold til Folketallet, ere dog Udgifterne til Fattigvæsenet stadigt stigende som Følge af de større Krav, der skyldes Udviklingen af den offentlige Hygieine og Humanitetsideernes Vækst.

Som en Mellemtung mellem den offentlige og den private Godgørenhed staar en Institution, som findes i alle Kommuner udenfor Hovedstaden, den frie Fattigkasse, hvis Indtægter hidrøre dels fra milde Gaver f. Eks. Kirkebøssernes Indhold, dels fra Afgifter, der erlægges ifølge Lov (Hundeskatten), dels fra Bøder, og endelig fra Tilskud fra Kommunen. Denne Institution bestyres af nogle Mænd, valgte af Kommunens Beboere, og tilsigter at hjælpe fattige, for at forhindre, at de falde ind under det offentlige Fattigvæsen. I Aaret 1898 vare samtlige Kassers Udgifter, i Henhold til de af Redaktionen af dette Værk indhentede Oplysninger, c. 350 000 Kr., hvoraf c. 50 000 falde paa Købstæderne.

Den private Godgørenhed. Det maa beklages, at den private Godgørenheds Historie endnu ikke er skreven, saaledes at det kun er os muligt at give nogle fragmentariske Oplysninger om de vigtigste Udslag af det godgørende Liv, som rører sig i det danske Folk og som sætter Frugter af saa forskellig Natur, som den Skærv, der i det skjulte falder til Tiggeren, den Indsamling i Dagspressen, der hjælper en trængende Familie, den velgørende Forening, der virker i en Aarrække, og det Legat og den velgørende Institution, der bestaar gennem Tiderne. Velgørenhedens Veje ere næsten utallige og ikke altid lette at opspore endsige at vurdere. Danmark er ikke de store Formuers Land, og de store Gaver i velgørende Øjemed, som tælles i Millioner, ere derfor sjældne hos os. Hvad der er værre er, at der ogsaa synes at være knap Tid paa store Hjerter, paa Mænd og Kvinder, som gribes af Begejstring for en Humanitetsidé og give alt deres Godt eller et helt Livs Arbejde for en god Sag. Vi have vel en stor Mængde Mennesker, der virke for Velgørenheden, men skjules skal det ikke, at efter vor Erfaring er det altfor ofte ikke Kærlighed til Sagen, der driver Værket, men Forfængelighed, Ønsket om at gøre sig bemærket eller vinde egen Fordel.

Vi skulle nu give en Udsigt over nogle af de mere stabile Udslag af den private Godgørenhed.

Der er først Legaterne. Vi forbigaa alle saadanne, der komme Kunst, Videnskab og de forskellige Næringsveje til Gode; dernæst alle Legater, som ere knyttede til de foran omtalte Institutioner for syge, abnorme, for Børn etc.; vi forbigaa den betydelige Sum af c. 7 Mill. Kr. i Legater, som staar til Raadighed for den lille jødiske Menighed; vi holde os foreløbigt til Provinserne, om hvilke der findes samlede Op-

lysninger i Hjort-Lorentzens store Repertorium og udtage heraf de Legater, som indtil de sidste Aar ere stiftede for trængende, Tjenesteyende, Skoleelever, Sømænd og Fiskere; til Brudeudstyr — i alt 3698 Legater til et Beløb ved Oprettelsen af c. 22 Mill. Kr., et Beløb, som rimeligvis er vokset betydeligt i Aarenes Løb.

For 3602 Legaters Vedkommende kan man opstille følgende Tabel for Tidspunktet for Oprettelsen:

For 1800	1800—	1810—	1820—	1830—	1840—	1850—	1860—	1870—	1880—	1890—
818	146	105	71	105	124	154	301	595	810	347

hvis (afrundede) Summer ved Oprettelsen vare henholdsvis i Mill. Kr.

2,9	0,4	0,8	0,5	0,7	0,7	0,7	2,1	3,8	5,2	1,6
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Disse Tal ere Udtryk for den Forskel i Velstand og økonomisk Udvikling, som bestaar mellem Aarhundredets 2 Halvdele og som saa mange Gange tidligere er omtalt. De vise den store Fattigdom, der herskede i Aarhundredets første Decennier, og det Maksimum, der naaedes i »de goder Tider« i 80'erne. Af Hensyn til, at det omtalte Værk ikke omfatter alle Aarene i det sidste Decennium og efter et Skøn kun har faaet Halvdelen af de i dette Decennium stiftede Legater med, er Nedgangen i 90'erne ikke saa stor som Tallene angive, men at der er Nedgang er utvivlsomt.

For Hovedstadens Vedkommende findes der for Tidsrummet indtil 1876 incl. en Opgørelse, efter hvilken der fandtes Legater i filantropisk Øjemed til et Beløb af 16,2 Mill. Kr., i Aarene 1877—98 er der tilkommet det betydelige Beløb af mindst 11,5 Mill. Kr., saaledes at der til Hovedstaden i 1899 er knyttet en Legatkapital af mindst 28 Mill. Kr. (man mindes om, at de Oplysninger, der ere indhentede for Aarene efter 1876, kun ere ufuldstændige), hvori ikke er medregnet: en Samling Legater til et Beløb af c. 0,7 Mill. Kr. til Støtte for Handel, Haandværk og Industri, de tidligere omtalte 7 Mill. Kr. bestemte for den jødiske Menighed, samt en Mængde Familielegater, hvis samlede Sum for de i Aarene 1876—98 oprettede, for saa vidt der foreligger officielle Oplysninger om dem, hvilket ikke er Tilfældet med alle, alene beløber sig til c. 1230 000 Kr.; en stor Del af disse sidste Legater ville i Tidens Løb komme den almindelige Godgørelse til Gode.

Af de hele Landet tilhørende Legater og Institutioner i filantropisk Øjemed, der paa Grund af deres Størrelse har særlig Betydning, kan nævnes: Det Classenske Fideicommiss, stiftet 1792, der ejer store Grundejendomme i og uden for København, en Formue paa c. 3 Mill. Kr., et Grundfond paa c. 0,7 Mill. Kr., og blandt hvis Formaal findes det, at afhjælpe og lindre Nød og Elendighed. — Den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, stiftet 1811, der er fælles for

Danmark og Norge og anvender en Del af Indtægterne af sin c. 2 Mill. Kr. store Formue til at lindre uforskyldt Trang. — Det Treschowske Pengefideicommiss, stiftet 1859; har en Formue paa c. 1 Mill. Kr., af hvis Renter den største Del anvendes i filantropisk Øjemed. — Det Raben-Levetzauske Fond, stiftet 1871, ejer c. 1,5 Mill. Kr., anvendte i 1899 c. 10 000 Kr. til velgørende Formaal, c. 20 000 Kr. til sociale Foretagender. — De Spannjerske Legater, stiftede 1879; har en Formue af c. 2 Mill. Kr. til Anvendelse i filantropisk Øjemed; der anvendes aarlig c. 85 000 Kr. — De Soldenfeldtske Stiftelser stiftedes 1894, Formue c. 2 Mill. Kr. — De Suhrske Legater, oprettede 1857, Formue c. 1,5 Mill. Kr. — Cand. phil. S. C. R. Wulffs Legater, oprettede 1888, Formue c. 1 Mill. Kr. — Kronprins Frederiks Fond, oprettet 1865, Formue c. 0,5 Mill. Kr.

Diaconissestiftelsen. Denne religiøse Institution er allerede kort omtalt S. 784. Den omfatter følgende Etablissementer: Et Hospital, hvor der i 1899 indkom c. 600 Patienter og hvortil er knyttet en Poliklinik (1958 Patienter), et Sygepensionat til 33 Personer, en Forening til Pleje af fattige og syge paa Frederiksberg, Marthabo paa Frederiksberg, som indeholder en Tjenestepigeskole og et Rekonvalescenthjem, Teba paa Frederiksberg med Vuggestue, Børneasyl og Fortsættelsesasyl, Sichar, et Kvindehjem, Moltkes Sygehjem for epileptiske Pigebørn (se S. 823), Salem paa Frederiksberg for 16 uhelbredelige lungesvindsoftige, Børnehjemmene Louisestiftelsen ved Sorø og Iliasminde, og flere andre velgørende Institutioner. Diaconissestiftelsens Formue var (1899) c. 150 000 Kr.; Legatfondet c. 0,7 Mill. Kr. Ugifterne i 1899 c. 230 000 Kr.

Af velgørende Foreninger findes der et stort Antal i Danmark, dels saadanne, der have et kooperativt Formaal og ikke virke udadtil: uden for Medlemmernes Kreds, dels saadanne, der udelukkende virke udadtil, og kun disse skulle her omtales. I Hovedstaden fandtes i 1876 c. 55 saadanne, hvoraf dog en Del ogsaa udstrakte deres Virksomhed til det øvrige Danmark. Antallet af Medlemmer var c. 22 000, den samlede Formue var c. 2 Mill. Kr., hvoraf c. Halvdelen i Legater. Indtægterne vare c. 400 000 Kr., hvoraf c. 180 000 i Bidrag fra Medlemmer. Antallet af Foreninger stiger Aar for Aar og er i 1899 c. 100, det maa formodes at Omfanget af deres samlede Virksomhed ogsaa er steget til det dobbelte. Den største af disse Foreninger er den i 1874 stiftede »Københavns Understøttelsesforening«, der ligesom de fleste af de nu eksisterende velgørende Foreninger i København kun hjælper saadanne trængende, som ikke høre under Fattigvæsenet. Den udgiver aarlig c. 100 000 Kr., har i Aarene 1874—99 bortskænket over 3 Mill. Kr., den ejede i 1899 Legater til et Beløb af 400 000 Kr.

Lignende velgørende Foreninger findes i stort Antal uden for Danmark; hver af de større Provinsbyer have adskillige, Odense saaledes 13 i 1899. Paa Landet findes foruden et stort Antal Sygeplejeforeninger flere Hundrede større og mindre velgørende Foreninger, der dels udele Penge, dels Klæder og Mad til trængende. De fleste af dem findes i Sogne, hvor det religiøse Liv er stærkt, og ere da i Reglen knyttede til Menighedsforeningerne. Det maa fremhæves, at Udviklingen af det religiøse Liv i de sidste 3 Decennier har haft en Betydning for Opblomstringen af den private Godgørenhed, som ikke kendtes i den tidligere Del af Aarhundredet.

En særlig Form af Velgørenhed, som først har været kendt her i Landet i det sidste Tiaar, er den, der giver Mad og Husly til de allerfattigste uden at spørge om Trang og Værdighed, om Navn eller Stilling — et Udslag af denne Form ere i København »Samaritanerne«, der i Vintre, hvor Kulden og Arbejdsløsheden har været meget stor, bispise mange Tusinder med varm Mælk og Brød, samt Herbergerne for hjemløse. En Institution, som har vundet stor Tilslutning mest til dens Arbejde i social og filantropisk Retning, mindre til dens religiøse Virksomhed, er »Frelsens Hær«. Efter at have virket i 13 Aar tæller den nu (1900) c. 2500 faste Medlemmer, har Hovedstation i København og c. 10 Filialer i de større Provinsbyer samt i det hele 85 Korps i hele Landet. Den underholder: 2 Herberger for Mænd, 1 for Kvinder, 2 Bospisningsanstalter, 3 Vuggestuer, 1 Redningshjem for faldne Kvinder, 1 Fængselshjem for løsladte Fanger, 1 Eftersøgelses- og Oplysningsbureau, 1 Arbejdsbureau, 2 Arbejdsetablissementer. Antallet af understøttede har i 1898—99 været meget betydeligt, og der er i dette Aar anvendt c. 230 000 Kr. i Landet. Hvert Aar foranstaltes en særlig Indsamlingsuge i Landet; i 1899 indbragte denne c. 33 000 Kr.

Indsamlinger gennem Opraab i Pressen og ved dennes Hjælp anvendes hyppigt her i Danmark, saavel til trængende Personer og Familier som ved større Ulykker, der kunne gøre særlig Krav paa Offentlighedens Interesse. I Aarene 1861—76 indsamledes ved disse offentlige Subskriptioner i københavnske Blade c. 4 500 000 Kr., deraf c. 1 800 000 Kr. i Anledning af Stormfloden 1872.

Tiggeri ved Dørene er meget almindeligt i Hovedstaden, ligesom ogsaa det professionelle Tiggeri er meget udbredt. Man har i København gjort gentagne Forsøg paa at centralisere Godgørenheden og ved at indsamle Oplysninger om de virkelig trængende søgt at modvirke det professionelle Tiggeri, der lever højt paa Folks Godtroenhed og trives bedst, hvor Samarbejdet mellem de talrige velgørende Foreninger, som i København, er næsten ukendt, men Forsøget er hidtil mislykket.

Man vil af de her givne fragmentariske Oplysninger om Velgørenheden i Danmark dog have faaet det Indtryk, at Velgørenheden hos

os er meget stor; hvis man kunde samle alle de Summer, som aarligt udgives af Fattigvæsenet, Alderdomsforsørgelsen, af de talrige Stiftelser og Legater, af de velgørende Foreninger og af de mange private Velgørere, vilde man sikkert naa et for et lille Land med 2½ Mill. Indbyggere meget højt Tal, mindst 20 Mill. Kr. aarligt. Da Antallet af trængende sikkert ikke overstiger 10 % af Befolkningen $\approx$ 250 000 (samtlige Personer over 60 Aar udgjorde i 1890 221 762, medens hele Arbejderklassen $\approx$ Arbejdere ikke knyttet til en bestemt Industri samt fattige, forsørgt af det offentlige Fattigvæsen, Fanger etc. tilsammen udgjorde 207 517), hvorimellem jo mange Børn, skulde man ikke antage, at der kunde være stor uforskyldt Nød her i Landet, hvilket der heller næppe er. Den store Godgørenhed og den lette Adgang til Hjælp medfører imidlertid let den Fare, at Selvopholdelsesdriften hos en stor Del af Befolkningen slappes, og det er ikke umuligt, at man i det 20de Aarhundrede, paa Grund af de stærkt voksende Krav til den offentlige og private Godgørenhed, bliver nødt til at ordne sig paa en anden Maade, saaledes at det offentlige Hjælp kun ydes til Børn og svagelige gamle, at Staten kraftigt fremmer Dannelsen af og understøtter de kooperative Foreninger, der arbejde for gensidig Hjælp, at al anden Hjælp til trængende sker gennem den private Godgørenhed, og at Samfundet kraftigt træder op mod alle, som paa Grund af Drikfældighed tilsætte Evnen til at sørge for sig selv og Familie — en Ordning, hvis Principper i det væsentlige bleve fremsatte af en i 1869 nedsat Kommission.

Men denne Ordning vil da ogsaa kræve en Medvirkning fra Befolkningens Side i Form af Anstrengelser for at opdrage en sund og kraftig Slægt, der sætter sin Ære i det hæderlige Arbejde og hellere giver end tager.

J. CARLSEN.

